

لب اللباب

فى تعليم فقه مذهب
الام الشافعى للأحباب

تأليف:

شيخ محمد على خالى (سلطان العلماء)

کفیه

www.aqeedeh.net

این کتاب از کتابخانه عقیده دریافت شده است

www.aqeedeh.com

﴿فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ﴾
«پس به آن بندگانم مرده به، کسانی که سخنان را می شنوند، آنگاه از بهترینش پیروی می کنند.»

کتابخانه عقیده

بزرگترین کتابخانه الکترونیکی فارسی

فهرست مطالب

٩	مقدمة چاپ پنجم
١١	مقدمه
١٧	كتاب الطهارة
١٩	باب الْمُطَهَّرَاتِ
٢١	باب الطهارات
٢١	باب الوضوء
٢٤	باب ما ينقض الوضوء
٢٥	باب الغسل
٢٨	باب التَّيْمُمِ
٣١	باب مبطلات التيمم
٣٢	باب ازالة النجاسة
٣٣	باب كيفية ازالة النجاسات
٣٤	باب المسح على الخفين
٣٧	باب الحيض
٤١	كتاب الصلاة
٤٣	كتاب الصلاة
٤٤	باب احكام الصلاة
٤٤	باب شرائط الصلاة
٤٩	باب فرائض الصلاة
٥١	باب سنن الصلاة
٥٤	باب ما يُكْرَهُ في الصلاة
٥٥	باب ما يُفْسِدُ الصلاة
٥٤	باب الأذان
٥٨	باب المواقيت
٦٠	باب الإمامة في الصلاة
٦٢	بابُ صَلَاةِ الْحَضْرِ
٦٢	بابُ صَلَاةِ السَّفَرِ
٦٤	باب الجمع بين الصلاتين
٦٤	باب صلاة الجمعة
٦٩	باب صلاة الخوف
٧١	باب صلاة شدة الخوف
٧٢	باب صلاة المريض
٧٣	باب صلاة الغريق

٧٢	باب صلاة المعذور.
٧٣	باب صلاة القضاء.
٧٣	باب إعادة الصلاة.
٧٤	باب صلاة العيدين.
٧٦	باب صلاة الإشتيَاء.
٧٩	باب صلاة الكسوفين.
٨١	باب صلاة النُّقْلِ.
٨٩	باب السجده.
٩٣	باب صلاة الجماعة.
٩٤	باب ما يَحْرُمُ لُبْسُهُ.
٩٩	كتاب الجنائز.
١٠١	كتاب الجنائز.
١٠٥	كتاب الزكاة.
١٠٧	كتاب الزكاة.
١٠٩	باب زكات الناص.
١١١	باب زكات التجاره.
١١٢	باب زكات النعم.
١١٤	باب زكاة البقره.
١١٤	باب زكاة الغنم.
١١٥	باب زكاة الثابت.
١١٧	باب زكاة الفطر.
١١٩	باب محالّ جو از اخذ القيمة فى الزكاة.
١٢٠	باب بيان اجتماع الزكاتين فى مال واحد.
١٢٠	باب المبادلة.
١٢١	باب الخلطة.
١٢٢	باب تعجيل الزكاة.
١٢٣	باب زكاة المعدن و الركاز.
١٢٤	باب قسّم الصدقات.
١٢٧	باب قسّم القى والغنيمه.
١٢٩	باب الكفارة.
١٣١	باب الفدية.
١٣٧	كتاب الصيام.
١٣٩	كتاب الصيام.
١٤٤	باب ما يُفسدُ الصَّوْمَ.

۱۴۶	باب الإفطار فى رمضان
۱۴۷	باب ما يُكْرَهُ فى الصَّوْمِ.
۱۴۸	باب ما يصل الى الجوف و لا يفطر
۱۴۸	باب الاعتكاف.
۱۵۵	كتاب التُّسُك من حج و عمرة.
۱۵۹	باب اركان الحج و واجباته و سنته
۱۷۰	باب مُحْرَمَاتِ الْأَحْرَامِ.
۱۷۲	باب التَّحَلُّلِ مِنَ التُّسُكِ
۱۷۴	باب جزاء صيد.
۱۷۶	باب رمى الجمار
۱۷۸	باب الْهُدْيِ
۱۸۱	باب افساد النسك
۱۸۲	باب مكروهات التُّسُكِ
۱۸۳	باب نَذْرُ الْهُدْيِ و غَيْرِهِ
۱۸۷	باب دخول مكة
۱۸۹	باب كَيْفِيَّةِ حَجِّ الْمَرْأَةِ
۱۹۱	كتاب البيوع.
۲۰۵	باب بيع الاعيان
۲۰۷	باب لزوم البيع.
۲۰۸	باب السُّلْمِ
۲۱۲	باب الرِّبَا
۲۱۷	باب المراهقة
۲۱۸	باب الْمُحَاطَةُ
۲۱۸	بَابُ الْخِيَارِ
۲۲۳	باب البيوع الباطلة.
۲۳۰	باب الصلح
۲۳۵	باب الحوالة
۲۳۷	باب الوصية
۲۴۱	باب الايضاء
۲۴۵	باب المساقاة و المزارعه
۲۴۸	باب الإجارة
۲۵۲	باب العارية
۲۵۵	باب الودیعة
۲۵۸	باب القراض: و أن را مضاربت و مقارضت نیز می نامند.

٢٤٠	باب الوكالة.
٢٤٧	باب الهيئة
٢٧١	باب الضمان.
٢٧٤	باب الزهن
٢٨٠	باب الكتابة
٢٨٥	باب الاقرار.
٢٨٩	باب الشفعة
٢٩٣	باب العصب
٢٩٩	باب اللقطة
٣٠٤	باب اللقيط
٣٠٧	باب الأجال
٣١١	باب الحجر
٣١٥	باب التفليس
٣١٩	باب الوقف
٣٢٤	باب احياء الموات
٣٢٩	كتاب الفرائض
٣٣١	كتاب الفرائض
٣٥٣	فصل في العول
٣٥٤	فصل في بيان الحجب
٣٥٩	فصل في بيان من يقوم مقام غيره في الإرث
٣٦٠	فصل في بيان عدد اصول المسائل
٣٤٤	فصل في بيان التصحيح
٣٧١	فصل في الاختصار في مسائل الفرائض
٣٧٣	فصل في بيان المناسخات
٣٧٥	فصل في بيان المشركة
٣٧٤	فصل في بيان ميراث الجد
٣٨٠	فصل في بيان ميراث المرتد و ولد الزنا و المنفى بلعان
٣٨١	فصل في بيان اجتماع جهتي فرض أو جهتي تعصيب أو جهتيهما في شخص واحد
٣٨٢	فصل في بيان ميراث الخنثى المشكل و المفقود و الحمل
٣٨٧	كتاب النكاح
٣٨٩	كتاب النكاح
٤٠٩	فصل في بيان الأولياء
٤١٣	فصل في بيان الأنكحة الباطلة
٤٢٠	فصل في بيان الأنكحة المكروهة

۴۲۶	فَضْلٌ فِي بَيَانِ مَا يَجُوزُ لِلرَّقِيقِ مِنَ الرُّوَجَاتِ وَ عَدَدِ الطَّلَاقِ وَ مَا يَتَّبَعُ ذَلِكَ.
۴۳۰	فَضْلٌ فِي عُيُوبِ النِّكَاحِ.
۴۳۳	فَضْلٌ فِي الْإِسْلَامِ عَلَى النِّكَاحِ.
۴۴۰	بَابُ خِيَارِ الْعَيْتِقَةِ .
۴۴۴	فَضْلٌ فِيْمَا يَقْتَضِيهِ وَطْءُ الْحَائِضِ فِي الْقَبْلِ .
۴۴۵	فصل في الاعفاف .
۴۵۱	كتاب الصَّدَاقِ .
۴۵۳	كِتَابُ الصَّدَاقِ .
۴۶۴	فَضْلٌ فِي الْمُنْعَةِ .
۴۶۶	فَضْلٌ فِي الْوَلِيْمَةِ .
۴۶۹	بَابُ الْقَسَمِ وَالشُّسُوزِ .
۴۷۶	بَابُ الْخُلْعِ .
۴۸۱	كتاب الطلاق .
۴۸۳	كتاب الطلاق .
۵۰۰	باب الرِّجْعَةِ .
۵۰۴	باب الأيلاء .
۵۱۰	بَابُ الظَّهَارِ .
۵۱۶	بَابُ اللِّعَانِ .
۵۲۶	باب العِدَّةِ وَ الْإِسْتِبْرَاءِ .
۵۳۹	بَابُ الرِّضَاعِ .
۵۴۶	بَابُ النِّفْقَاتِ وَ مَا يَتَّبَعُهَا مِنْ أَدْمٍ وَ غَيْرِهِ وَ هِيَ جَمْعُ نَفَقَةٍ .
۵۵۳	باب الحَضَانَةِ .
۵۵۷	بَابُ الْجِنَايَاتِ .
۵۶۸	فَضْلٌ فِي مُوجِبِ الْقَتْلِ .
۵۷۱	فَضْلٌ فِي الْجِنَايَةِ عَلَى الرَّقِيقِ .
۵۷۲	فَضْلٌ فِي الْإِسْتِرَاكِ فِي الْجِنَايَةِ .
۵۷۴	فَضْلٌ فِي الْجِنَايَةِ عَلَى غَيْرِ النَّفْسِ .
۵۷۵	فَضْلٌ فِي مُسْتَوْفَى الْقَوْدِ .
۵۷۸	بَابُ الدِّيَاتِ .
۵۸۵	بَابُ الْعَاقِلَةِ .
۵۹۰	فَضْلٌ فِي بَيَانِ الْأَصْطِدَامِ .
۵۹۴	فَضْلٌ فِي الْجِنَايَةِ عَلَى الْجَنِينِ .
۵۹۶	فَضْلٌ فِي تَعْلِيلِ الدِّيَةِ وَ تَحْقِيفِهَا .
۵۹۸	بَابُ الْقَسَامَةِ .

٦٠٢	فَصْلٌ فِي الْقَتْلِ بِالسَّحْرِ
٦٠٤	بَابُ أَحْكَامِ الْمُرْتَدِّ
٦٠٦	بَابُ أَحْكَامِ السَّكَرَانِ
٦٠٧	بَابُ الْإِكْرَاهِ
٦١١	كِتَابُ الْجِهَادِ
٦١٣	كِتَابُ الْجِهَادِ
٦١٨	بَابُ الْبُعَاةِ
٦٢٣	كِتَابُ السَّيْرِ
٦٢٥	كِتَابُ السَّيْرِ
٦٣٠	بَابُ الْجِزْيَةِ
٦٣٦	بَابُ الْهُدْنَةِ
٦٤١	بَابُ الْخِرَاجِ
٦٤٢	بَابُ السَّبْقِ وَ الرَّمْيِ
٦٤٧	كِتَابُ الْحُدُودِ
٦٤٩	كِتَابُ الْحُدُودِ
٦٥٥	بَابُ السَّرْقَةِ
٦٥٨	بَابُ قَطْعِ الطَّرِيقِ
٦٦١	بَابُ الصِّبَالِ وَ صَمَانِ الْبَهَائِمِ
٦٦٣	بَابُ الْأَضْحِيَّةِ
٦٧٠	فَصْلٌ فِي الْعَقِيقَةِ
٦٧٤	بَابُ الْإِيمَانِ
٦٨٣	بَابُ النَّدْرِ
٦٨٦	بَابُ آدَابِ الْقَاضِي وَ مَا يُدَكَّرُ مَعَهُ
٦٩٢	بَابُ الْقِسْمَةِ
٦٩٨	بَابُ الشَّهَادَاتِ
٧٠٦	بَابُ الدَّعْوَى وَ الْبَيِّنَاتِ
٧١٣	بَابُ الْعِتْقِ
٧١٧	بَابُ التَّدْبِيرِ
٧٢٠	بَابُ أُمَّهَاتِ الْأَوْلَادِ
٧٢٦	بَابُ أَحْكَامِ الرَّفِيقِ
٧٣٢	بَابُ أَحْكَامِ الْمُعْتَصِ مِنْ ذَكَرٍ وَ أَنْثَى
٧٣٤	بَابُ الْفُرْعَةِ
٧٣٧	بَابُ أَحْكَامِ الْأَعْمَى
٧٤٠	بَابُ حُكْمِ الْأَوْلَادِ

مقدمه چاپ پنجم

بسم الله الرحمن الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم: کلمه‌ای که زیبایی نام و کار هر بنده‌ای در آغاز به اوست.

الحمد لله رب العالمين: کلمه‌ای که سزای هر نعمتی و قبول هر عبادتی وابسته به او است.

و صلی الله و سلم علی عبده و رسوله محمد: شخصی‌یی که پیدایش زمین و آسمان بخاطر اوست.

محمد است صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم که می‌رساند تنها بنده‌ای است که پروردگار زمین و آسمان بیش از همه بندگان او را ستود.

و احمد است صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم تنها پیغمبری که بیش از همه جهانیان خدا را ستود. این حقیر فقیر سراپا تقصیر چگونه تواند ثنای خدا را بر زبان راند در حالیکه اشرف انبیاء و خاتم رسل فرمود: **سُبْحَانَكَ لَا نُحْصِي ثَنَاءَ عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَي نَفْسِكَ**: تسبیح و تنزیه تو می‌گویم و معترفم که تو انم از ثنای تو عاجز است و ثنای شایسته به ذات تو ثنائی است که خودت فرمودی. **سُبْحَانَكَ لَا نُحْصِي ثَنَاءَ عَلَيْكَ أَنْتَ كَمَا أَثْنَيْتَ عَلَي نَفْسِكَ**.

و این ناتوان حلیف قصور و عصیان کجا تواند که درود شایسته آفتاب محمدی را بر زبان براند در حالیکه خدا او را ستود. **إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا** و بر آل اطهار او که درود بر ایشان همراه درود بر سرور کائنات است و درود و سلام بر ایشان وظیفه هر مؤمن مسلمان است. بر

یاران او که شرف صحبت و نُصرت او یافتند و تا دنیا باقی است نام نامی شان برقرار است.
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى
خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَالتَّابِعِينَ.

و بعد: کتابی که اکنون آماده چاپ سوم است و لُبُّ اللَّبَابِ نام دارد بجا است که در همه خانه‌های مردم فارسی زبان راه بیابد، از اینرو که تمام مباحث فقهی به عبارتی ساده و تفصیلی روشن بیان داشته است و در هر مسأله مورد نیاز می‌توان به آن مراجعه نمود و مطلوب خود را بدست آورد. امیدوارم که مورد قبول درگاه پر عظمت آفریدگار جلّت قدرته باشد، و مطبوع طبع دانشمندان و دانش‌پژوهان باشد.

غرض نقشی است که از ما یاد ماند که هستی را نمی‌بینم بقائی
مگر صاحب‌دلی روزی برحمت کند در حق این مسکین دعائی
این داعی از همه کسانی که در مرف چاپ این کتاب آستین همّت بالا زده و مصرف چاپ آن را پرداخته‌اند و از همه کسانی که به چاپ و تجلید و زیبایی آن برخاسته‌اند و از همه کسانی که رنج مطالعه آن بر خود هموار ساخته‌اند از همگی شان سپاسگزارم و امیدوارم همه از مدد آفریدگار برخوردار شوند. و صلی الله و سلم علی سیدنا محمد و آله و صحبه و التابعین.

روز یکشنبه ۲۱ صفر ۱۴۲۵ ه. ق

مطابق ۲۳ فروردین ۱۳۸۲ ه. ش

موافق ۱۱ ابریل ۲۰۰۴ م

محمد علی خالدی (سلطان العلماء)

مقدمه

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کلمه‌ای که سرآغاز هر کار نیک مؤمن به آن است. اَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، کلمه‌ای که نمایشگر ستایش پروردگار جهانیان است، الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، می‌رساند که جهانیان همه غرق در رحمت بخشایشگر بسیار مهربانند، مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ، یادآور روز جزا و نیاز همه و همیشه به رحمت بیکران اوست، اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ اِيَّاكَ نَسْتَعِينُ، فرمانی است برای اخلاص عبادت برای آنکه او آفریدگار همه و پروردگار همه و مهربانترین مهربانان است، و یادآور این است که بندگان باید از او مدد بجویند و راه رضای او بپویند تا نیکبختی دو جهان را بدست آورند، اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ، می‌رساند که بهترین خواهش درخواست رسیدن به راه راست است، صِرَاطَ الَّذِينَ اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ، راه بندگان خاص خدا که ایشان را مورد انعام و به نعمت‌رسانی قرار داد، غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَ لَا الضَّالِّينَ. نه راه خشم‌گرفته بر آنان که یهود باشند و نه راه گمراهان که نصاری باشند.

سوره‌ی فاتحه‌الکتاب آنچنان که سرور کائنات صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: بر هیچ پیغمبری مانند آن فرو نیامد و نه در تورات و نه در انجیل در هیچ کتاب آسمانی همانند آن یافته نشد. همین سوره که مسلمانان در هر نماز آن را تکرار می‌کنند اگر بدرستی بر معنی آن واقف بودند هیچگاه از فرمان پروردگار جهانیان بیرون نمی‌رفتند، و هیچوقت از راه راست منحرف نمی‌شدند، و همیشه اخلاص را در عبادت

برای خدای واحد الاحد بکار می‌بردند و روی دلشان را در مددجویی متوجّه درگاه حق تعالی می‌ساختند، و از بلند همتی به جایی می‌رسیدند که غیر از راه بندگان خاص خدا از انبیاء و شهداء و صدّیقان و صالحان برای خود نمی‌پسندیدند، و راهی می‌گرفتند که همراهی با بندگان خاص خدا در آن باشد و هیچگاه با دو گروه یهود و نصاری راه دوستی نمی‌گرفتند.

در همین سوره‌ی مبارکه الفاتحة: نیکبختی دو جهان نهفته است، مغز دانشها در آن خلاصه شده است مگر انسان مؤمن و مسلمان واقعی راهی جز راهی می‌خواهد که او را به راه راست برساند و از اخلاص عبادت و دوام انابت او را به رحمت بیکران خدا برساند و همراه بندگان خاص خدا بگرداند. دارای دنیایی آراسته به نیکبختی و خوشی زندگی و آخرتی آراسته به فرجام نیک و سربلندی و خوشی جاویدان باشد علمی که چکیده‌ی کتاب و سنت است، عقیده‌ی استوار را از عقاید ناهموار مشخص می‌سازد و حلال و حرام را روشن می‌گرداند، و ارتباط بین بنده و خدای تبارک و تعالی را محکم می‌سازد و راه پیروی صحیح خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم را مُدَلَّل می‌دارد، و حقّ خود انسان و حقوق همسر و فرزند و پیوند و خویشان را بیان می‌نماید، و راه و رسم زندگی با همکیشان مشخص می‌سازد، و احتیاط و پرهیز از دشمنان را بطوری که همراه با حق و بدون ظلم باشد بدست می‌دهد، همانا **علم فقه** است، و همین علم فقه است که ائمه‌ی هدی فقهاء اربعه: ابوحنیفه و مالک و شافعی و احمد رضی الله عنهم را سرور علما قرار داد، بطوریکه علمای تفسیر و حدیث و اصول و سایر علوم همه را پیروان این چهار امام قرار داد، و تا روز قیامت هر کسی که از ایمان صحیح برخوردار شود و راه عبادت و تقوی در پیش گیرد زیر مَتّ همین ائمه‌ی اربعه است، رضی الله عنهم و جزاهم عن الاسلام و اهله خیر الجزاء.

و در این میان مذهبی که بیشتر علماء حدیث پیرو آن هستند و در سایر علوم نیز علما مبزّز پیروی از آن دارند، مذهب امام قریشی مطلبی محمدبن ادریس شافعی رضی الله عنه می‌باشد، در مناقب ایشان از علمای معاصر ایشان تا امروز کلمات ثناء آمده است و از آن

روز تا امروز دهها کتاب در بیان شخصیت و فضل و علم ایشان به رشته‌ی تحریر آمده است و تألیفات امام ابوبکر بیهقی در ثناء بر او و ترویج مذهب او و استدلال بر رجحان مذهب او، و تألیف امام رازی و دیگر علمای طراز اوّل تا در عرصه‌ی حاضر تألیف علامه ابوذرهره و علامه هیتو از علمای اندونیزی همه گواه این مطلب هستند، و کتاب معرفة السنن و الاثار علامه‌ی بیهقی رحمه الله تعالی شایسته است که هر شافعی مذهبی آن را بداند.

در این مذهب علما بسیارند و کسانی هستند که کوشش کرده‌اند خلاصه و چکیده مذهب را بدست دهند، چنانکه علامه امام ابوالحسن احمد بن محمد محاملی متوفی سال ۴۱۵ چهارصد و پانزده هجری قمری کتاب جلیل و ارجمند خود بنام لباب الفقه را تألیف فرمود.

و از نام کتاب معلوم است که مؤلف آن رحمه الله تعالی خواسته است خلاصه و مغز چکیده‌ی مذهب را در اختیار دانشجویان قرار دهد، چیزی که هست او در زمانی بود که هنوز امام ابو حامد غزالی بوجود نیامده بود و اقوال علمای مذهب شافعی تحریر و تنقیح نشده بود، امام محمد غزالی که در سال ۴۵۰ چهارصد و پنجاه هجری دیده به جهان گشود و به سال پانصد و پنج هجری جهان را بدرود گفت. این دانشمند بزرگ توانست کتابهای فقهی مذهب شافعی را مطالعه نماید و در چهار کتاب مختصر نماید: بسیط: که به قرار معلوم خیلی مفصل بوده و دانسته نمی‌شود موجود است و یا از بین رفته است، و **وَسِیْطٌ**: که مختصر آن است و در چند جلد به چاپ رسیده است، و **جِزِیْ**: که امام ابوالقاسم رافعی قزوینی دو شرح بر آن دارد شرح کبیر و شرح صغیر که امام ابن حجر عسقلانی احادیث شرح کبیر تخریج نموده و بیشتر زیادتیه‌های امام نووی بر محرّر اقتباس از شرح کبیر است. همین و جیز با اختصار آن، اختلاف امامین ابوحنیفه و امام مالک رضی الله عنهما را نیز یاد نموده و هر مسأله که امام ابوحنیفه با آن اختلاف دارد (ح) را در پرانتز نهاده، و هر جا که امام مالک در آن مسأله برخلاف آن است (م) را در پرانتز نهاده، و هر جا و جهی ضعیف و راهی در مذهب برخلاف آن است (و) در پرانتز نهاده که بنابر آن می‌توان و جیز

را دارای اطلاع در سه مذهب دانست (و شاید یاد نکردن از امام احمد بخاطر آن باشد که مذهب احمد را جزء مذهب شافعی می دانسته است، چنانچه شاه ولی الله دهلوی می گوید: نمی دانم چرا علمای مذهب شافعی، اقوال امام احمد را جزو اقوال مذهب خود یاد نکرده اند) و کتاب چهارم امام غزالی، خلاصه نام دارد، و یکی از بزرگان، امام غزالی را چنین ستوده است:

حَرَّرَ الْمَذْهَبَ حَبْرٌ أَحْسَنَ اللَّهُ خَلَاصَهُ بِبَسِيطٍ وَ وَسَيْطٍ وَ وَجِيزٍ وَ خُلَاصَهُ
خدا جزای خیر دهد به دانشمند بزرگی که مذهب شافعی را پاک و محرر و خالص ساخت به وسیله چهار کتاب که از خود به یادگار گذاشت: بسیط و وسیط و وجیز و خلاصه.

گفته می شود که امام غزالی کتاب خلاصه ی خود را از کتاب مختصر مُزَنی که از کتابهای امام شافعی و تدوین تلمیذ او امام مزنی است اقتباس نمود، و امام ابوالقاسم رافعی خلاصه را مختصر نمود و آن را مُحَرَّرٌ نامید، و امام نووی مُحَرَّرٌ را مختصر نمود و آن را منهاج الطالبین نامید.

این دو دانشمند بزرگ، امام ابوالقاسم رافعی و امام نووی بزرگترین خدمت را به مذهب شافعی انجام دادند و معتمد مذهب را در دسترس پیروان مذهب شافعی قرار دادند بطوری که دسترسی به معتمد مذهب هیچگونه صعوبتی ندارد، و در حقیقت این سه دانشمند بزرگ غزالی و رافعی و نووی منت بزرگی بر پیروان مذهب شافعی دارند. پس از ظهور امامین رافعی و نووی، مذهب شافعی خلاصه و محقق شد و تمام کتب فقهی مذهب شافعی بعد از این دو امام بر منهاج الطالبین و روح و حواشی و مختصرات آن دور می زند.

امام حافظ ولیّ الدین ابوزرعه احمد بن عبدالرحیم عراقی متوفی هشتصد و بیست و شش هجری قمری کتاب **لباب الفقه** را مختصر نموده و آن را **تنقیح اللباب** نامید.

پس از آن امام حافظ شیخ الاسلام زکریا انصاری تنقیح اللباب را مختصر نمود و غیر معتمد را به معتمد تبدیل نمود برای اینکه گفتیم بعد از امامین نووی و رافعی معتمد

مذهب در دسترس بود، و هرچه نیازی به آن نبود حذف کرد و فوائد بسیاری بر آن افزود و آن را به نام: **تحریر تنقیح اللباب** موسوم ساخت، و الحق که این مختصر با شرح آن که آن هم از شیخ الاسلام زکریای انصاری است رحمهم الله تعالی، چکیده‌ی فقه مذهب شافعی است که به نظم و ترتیبی بدیع به رشته‌ی تحریر آورده است، داعی که این کتاب را در محضر والد ماجد خود سلطان‌العلما طاب ثراه به عنوان درس خوانده بودم و مزایای آن را از ایشان شنیده بودم، با مزج متن و شرح مختصر نموده و آن را به فارسی شرح دادم، بطوری که هر کسی که به دیده‌ی انصاف به آن بنگرد خواهد دانست که خلاصه و چکیده‌ی فقه در مذهب امام الأئمه‌ی شافعی است.

امامی که به گفته‌ی تلمیذ او امام احمد بن حنبل رضی الله عنهما، **كَأَنَّ الشَّافِعِيَّ كَالشَّمْسِ لِلدُّنْيَا وَكَالْعَافِيَةَ لِلْأَبْدَانِ فَهَلْ تَرَى عَنْهُمَا مِنْ غِنَىٰ أَوْ لَهُمَا مِنْ عَوْضٍ:** امام شافعی در حکم آفتاب برای دنیا و در حکم تندرستی برای بدنها بود آیا از این دو می‌شود بی‌نیاز شد یا عوضی برای آن دو بدست آورد، و برای اختصار دلائل مسائل نیاوردیم برای اینکه در شرح کتاب بلوغ المرام فی احادیث الاحکام، دلائل را شرح داده‌ام، و اضافه بر آن قصدم این بود که مسائل مورد لزوم در این جمع باشد، و عادتاً در متون کتب از دلائل یاد نمی‌شود و در شرح متون بیان دلائل است، تا اگر خدای عزوجل فرصتی عنایت فرمود دلائل مسائل را در پاورقی کتاب یاد نمایم، و یا اینکه خدای متعال به دیگری این توفیق را ارزانی دارد.

الحاصل متن عربی که ممزوج متن و شرح تحریر تنقیح است از همین ممزوج کردن عبارت را بیشتر آسان و نزدیک به فهم ساختن و در شرح فارسی آن بطور عوام فهم مسائل را مشروح و روشن ساختم، امیدوارم خدای متعال آن را مقبول درگاهش قرار دهد و در نظر خوانندگان محبوب و مطبوع گرداند، و ناگفته نماند که از دیگر تألیفات شیخ الاسلام زکریا انصاری و حواشی مؤلفات ایشان مخصوصاً حاشیه‌ی شیخ شرقاوی رحمته اقتباس نموده‌ام، خدای متعال رحمت بی‌پایانش را نصیب همه‌ی علمای عاملین اسلام و نامبردگان در این مقدمه و داعی و خوانندگان این کتاب فرماید و از قبول

آن و نفع به آن از فضل عظیم خود ما را برخوردار گرداند انّه سمیع مجیب، والحمد لله
 اَوَّلًا و آخِرًا و دائماً، و صلى الله و سلّم على حبيبه المصطفى و خليله المجتبی
 و الامین على وحي السماء سيّد الأوّلين و الآخرين المبعوث رحمة للعالمين
 شفيع المذنبين سيدنا محمد و آله الطاهرين و صحبه اجمعين، سبحان ربك
 ربّ العزّة عمّا يصفون و سلام على المرسلين و الحمد لله رب العالمين.

٢٨ سپتامبر/ ٩٨ ٥ مهر/ ٧٧ ج٧/ ١٤١٩

ساعت ١٠ شب دوشنبه

کتاب الطهارة

کتابی است در بیان پاکیزگی

باب الْمُطَهَّرَاتِ

بابی است در بیان پاک‌کننده‌ها

المُطَهَّرَاتِ ثَلَاثَةٌ: پاک‌کننده‌ها سه تا هستند: آب و خاک و دَبَاغِي:

آب پاک خالص غیر مستعمل که در نیست کردن هر پلیدی و تطهیر از آن بکار می‌رود و در طهارات اسلامی در وضو و غسل به کار می‌رود.

و خاک پاک خالص که در تیمم بکار می‌رود و در طاهر کردن ظرفی که بخاطر دهان زدن سگ و خوک، پلید شده باشد استفاده می‌گردد.

و دباغی و پوست پیرایی که پوست مردار، غیر از سگ و خوک به دَبَاغِي پاک می‌شود و پوست دَبَاغِي شده را بعد از دَبَاغِي باید به آب شست و اگر مویی بر آن است باید سِتُرَد.

آب: بر سه نوع است: **طَاهِر، مُطَهَّر، نَجِس.**

طَاهِر: آبی است که پاک است ولی پاک‌کننده نیست، به سبب اینکه خالص نیست و از چیزهای پاک چیزی به آب آمیخته مثل آبی که گلاب به آن آمیخته و یا مستعمل است در فرض وضو مثلاً بکار رفته، به کار طهارت نمی‌خورد.

مُطَهَّر: آبی است که پاک است و پاک‌کننده است نه چیزی به آن آمیخته از پاک‌ها و نه مستعمل است.

نجس: آبی است که اندک بوده و به ملاقات پلیدی، پلید شده و یا بسیار بوده و بوسیله‌ی پلیدی تغییر نموده است. تغیر در مزه و یا رنگ و یا بو.

آبِ مُطَهَّرٍ: آب پاک و پاک‌کننده و بر دو نوع است:
 آبی که از آسمان فرود آمده: مانند آب باران و برف و تگرگ.
 و آبی که از زمین بیرون می‌آید: مانند آب دریا و آب رودخانه و آب چاه و آب چشمه.

آبِ طَاهِرٍ: آب پاک که بر دو نوع است:
 آب به کار رفته در وضو و آب بکار رفته در ازاله‌ی نجاست که اثری از نجاست در آن نباشد. و آبی که چیزی از پاکها به آن آمیخته شده است. مثل آب آمیخته به گلاب یا سرکه یا دوغ و غیره و یا اینکه از درخت گرفته شده باشد که پاک است در شستن لباس و ظروف بکار می‌رود و اما به کار طهارت مانند وضو و غسل و ازاله‌ی نجاست مناسب نیست.

آبِ نَجَسٍ: آب نجس بر دو نوع است:
آبِ اَنْدَكٍ که پلیدی به آن رسیده باشد: خواه تغییر نموده و یا تغییر ننموده باشد.
آبِ بَسِيَارٍ که به سبب پلیدی رنگ و یا بو و یا مزه‌ی آن تغییر نموده باشد.
آبِ بَسِيَارٍ: آبی است که به دو قُلَّةً رسیده باشد: دو قُلَّةً، پانصد رطل بغدادی که دو یست و پنجاه لیتر می‌باشد. (لیتر و کیلو برای یک وزن است: کیلو در جامدات و لیتر در مایعات به کار می‌رود و این تقریبی است که اگر یک لیتر و یا یک لیتر و نیم کمتر باشد مانعی ندارد.

آبِ اَنْدَكٍ: آبی است که کمتر از دو قُلَّةً باشد که به مجرد رسیدن پلیدی به آن نجس می‌گردد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

أَمَّا خَاكٌ: که بر سه نوع است: **مُطَهَّرٌ**، **طَاهِرٌ**، **نَجَسٌ**.
مُطَهَّرٌ: خاک پاک‌کننده که خاک پاک خالص باشد و چیزی به آن آمیخته نشده باشد.

طَاهِرٌ: خاک پاک که چیزی طاهر و حلال به آن آمیخته باشد، مانند خاک آمیخته به آرد که پاک‌کننده نیست.

نجس: خاکی که پلیدی به آن رسیده باشد مانند خاک گورستانی که قبرهای آن کاویده شده باشد.

چیزهایی که به دَبّاعی، پاک شده باشد:

مثل دباعی شده به زاج و برگ کِرَت و پوست انار و مازو و آنچه دَبّاعی به آن می شود، و سیلهی دَبّاعی و پوست پیرایی، طاهر باشد مانند آنچه یاد شد و اینکه پلید باشد مثل سماد کبوتر و غیره که به همهی اینها پاک می شود، اما پوست دَبّاعی شده باید پس از دَبّاعی آن را شست. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب الطهارات

بابی است در بیان پاکیزگیها.

الطهارات اربع: طهارات و پاکیزگیها بر چهار نوع است:

وضو: به معنی دست نماز، **غسل:** به معنی شستن بدن، **تیمم:** ازاله‌ی نجاست: به معنی نیست کردن پلیدی که قبل از وضو و غسل سنت است، و قبل از تیمم واجب است.

باب الوضو

بابی است در بیان وضو که آبدستی نامیده می شود و دست نماز نیز به آن گفته می شود.

وضو: بر دو نوع است، **وضوی فرض، وضوی سنت.**

وضو فرض واجب می شود بعد از بی وضویی به وقت خواستن نماز خواندن فرض.

وضوی سنّت

۱- تجدید وضو که وضو دارد اما با آن وضو نمازی خوانده است ۲- وضو برای شستن بدن فرض که قبل از غسل انجام می گیرد ۳- وضوی جُنُب وقتی که غسل نکرده بخوابد ۴- وضو برای نزدیکی با زن ۵- وضو برای خوراک خوردن ۶- وضو بعد از غیبت

که اگر دچار غیبت شده وضو بگیرد ۷- وضو کسی که حمل جنازه نموده ۸- وضو وقتی که خشمگین شد تا خشم او فرو نشیند ۹- وضو برای اذان گفتن ۱۰- وضو برای اقامه‌ی نماز ۱۱- وضو برای اعتکاف و در مسجد نشستن ۱۲- وضو، موقع رفتن به بستر خواب ۱۳- وضو برای خواندن قرآن از حفظ؛ اما خواندن از روی قرآن، وضو برای آن واجب است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

وضو شامل شش چیز است:

فَرَضٌ، نَفْلٌ، سُنَّةٌ، آدَبٌ، كَرَاهَةٌ، شَرْطٌ.

اما فرض‌های وضو: که شش چیز است:

۱- نیت: به معنی: اِتِّبَاعٌ وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَى: به قصد به دست آوردن رضای خداوند تبارک و تعالی.

۲- غسل الوجه: شستن همه‌ی صورت از رستگاه موی سر تا چانه و از گوش تا گوش و ابتدا از بالای صورت.

۳- غسل الیدین: شستن دو دست با دو آرنج و ابتدا از سر انگشتان.

۴- مسح بعض الرأس: دست تر کشیدن به قسمتی از سر، اگر دست بر موی سر می‌کشد باید مسح بر موهایی باشد که اگر کشیده شوند از حد سر بیرون نروند.

۵- شستن دو پا: غَسْلُ الرَّجْلَيْنِ مَعَ الْكَعْبَيْنِ: شستن دو پا با دو قوزک و ابتدا از انگشتان.

۶- الترتیب: ترتیب را نگاه داشتن به اینکه نیت همراه شستن صورت باشد، بعد از آن شستن صورت، بعد شستن دو دست با دو آرنج، بعد مسح بعضی از سر، بعد شستن پا. اما نفل وضو: آن بیش از یکبار شستن است و کامل آن سه بار شستن هریک از اعضا وضو می‌باشد، غیر از سر که سه بار مسح می‌شود.

اما سنتهای وضو: که پانزده چیز است:

۱- نام خدا بردن: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ گفتن ۲- شستن دو دست سه بار پیش از

داخل کردن دست در ظرف ۳- آب به دهن گردانیدن ۴- آب به بینی بردن ۵- آب از بینی فرو ریختن ۶- مبالغه در مَضْمَضَه و استنشاق نمودن برای غیر روزه‌دار ۷- هرکدام از مضمضه و استنشاق سه بار نمودن ۸- یک کف آب برای هر دو ۹- مسح همه‌ی سر نمودن ۱۰- مسح دو گوش (ظاهر دو گوش و باطن دو گوش) و داخل کردن دو انگشت شهادت در سوراخ دو گوش ۱۱- دست تر، به گردن کشیدن بالای گردن که عُنُق باشد ۱۲- خلال کردن انگشتان دو دست و دو پا ۱۳- پیش انداختن راست بر چپ ۱۴- پی در پی شستن اعضا که میان آنها فاصله نیندازد ۱۵- دست کشیدن بر اعضای وضو که می‌شوید و مسح می‌کند.

و بعد از کامل نمودن وضو گفتن: **أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَ بِحَمْدِكَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَ أَتُوبُ إِلَيْكَ** و فرق میان سُنَن وضو و آداب وضو این است که سُنَن با تأکید بیشتری است و آداب با تأکید کمتر.

و اما آداب وضو: آداب وضو ده چیز است:

۱- رو به قبله وضو گرفتن ۲- نشستن به طوری که رشاش آب به سوی او برنگردد ۳- ظرفی که سِر آن تنگ است در سمت چپ خود نهادن ۴- ظرف سرگشاده در سمت راست خود نهادن ۵- در وضو گرفتن کمک از کسی نخواستن، مگر به عذر، و اگر از کسی کمک خواست کمک‌دهنده در سمت راست وضوگیرنده باشد ۶- ابتدا در شستن صورت از بالای آن ۷- ابتدا در شستن دو دست از کف دست و سر انگشتان ۸- ابتدا در مسح سر از جلو آن ۹- ابتدا در شستن پا از انگشتان پا ۱۰- نجنباندن دست و خشک نکردن اعضای وضو به حوله و خشک‌کننده مگر به عذر.

و اما مکروهات وضو: و آن سه چیز است:

۱- اسراف در ریختن آب و اگرچه بر ساحل دریا باشد ۲- شستن سر به جای مسح آن ۳- بیش از سه بار شستن اعضای وضو.

شرایط وضو: و آن یک چیز است، اینکه آب، مطلق باشد یعنی پاک و به حال

طبیعی خود باشد.

موانع صحت وضو: بودن چیزی که مانع رسیدن آب به اعضای وضو شود مثل شمع. و بودن چیزی بر اعضای وضو که رنگ آب را تغییر دهد. و وجود مخالف طهارت مثل حیض و نفاس. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب ماینقض الوضوء

بابی است در بیان مبطلات وضو: و آنها هشت چیز هستند:

- ۱- آنچه بیرون آید از دو راه: قُبُل و دُبُر: پیش و پس.
- ۲- بسته شدن قُبُل و یا دُبُر و بیرون آمدن مدفوع و ادرار و غیره از جایی دیگر: مثلاً از زیر ناف و یا پهلو که ادرار و مدفوع در حال بسته شدن قبل و دبر، از هر جای دیگر بیرون آید مبطل وضو است.
- ۳- آنچه تمییز را از میان ببرد مثل خواب و بیهوشی و دیوانگی، مگر اینکه اگر در حالی که نشیمنگاه خود را به زمین چسبانیده، به خواب برود وضویش باطل نمی شود و همچنین نُعاس یعنی چُرت زدن وضو را باطل نمی کند و فرق میان خواب و چرت زدن این است که، در حال چرت زدن سخن حاضران می شنود و اگرچه آن را فهم نمی کند.
- ۴- دست زدن به شرمگاه خود یا دیگران با کف دست.
- ۵- رسیدن پوست بدن مرد به پوست زن غیر محرم بدون اینکه حائل در میان باشد یعنی از روی لباس وضو را باطل نمی کند و دست زدن به ناخن و موی و دندان وضو را باطل نمی کند. و دست زدن به پوست محرم و همچنین خردسال که کمتر از هفت سال دارد وضو را باطل نمی کند. اما دست زدن به شرمگاه با کف دست و اگرچه شرمگاه طفل شیرخوار باشد وضو را باطل می کند.
- ۶- قطع شدن حدث دائم: یعنی اگر کسی سلس البول و دائم الحیض بود و وضو گرفت و شفا یافت و از سلس البول و دائم الحیض بودن نجات یافت، آن وضو باطل است باید دوباره وضو بگیرد، اما اگر وضو گرفته و به نماز ایستاده بوده که شفا یافت وضو و نماز

او صحیح است.

۷- به پایان رسیدن مدت مسح خُفَّین: که اگر وضوی مسح خُفَّین گرفته بود و دانست مدت مسح خُفَّین تمام شده است باید دوباره وضوی کامل بگیرد؛ این است قول معتمد. و قولی هم هست که فقط دو پای خود را بشوید.

۸- باطل شدن حکم مسح جبیره: اگر شخصی وضو بگیرد و برای نرسیدن آب به زیر جبیره [پانسمان شرعی] تیمم کند و دست مرطوب بر جبیره بکشد، سپس طیب جبیره را باز کند و نیازی به جبیره‌ی مجدد نباشد این وضو کامل نیست و باید وضو بگیرد. به این ترتیب که عضوی را که جبیره بر آن بوده و اعضای بعد از آن را بشوید.

جَبیره: پارچه‌ای که بر عضو آسیب‌دیده می‌بندند، و یا تکه چوبهایی که بر دست شکسته می‌بندند، و همچنین گچ که بر آن می‌مالند، همه جبیره هستند. جبیره اگر در عضو وضو است و وقت نهادن جبیره وضو داشته، هر وقت که وضو می‌گیرد تیمم می‌نماید و بر جبیره، دست تر می‌کشد، اما نزد مالکی‌ها حاجت به تیمم ندارد و دست تر بر جبیره کشیدن کفایت می‌کند. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب الغسل

در بیان شستن بدن:

غسل: شستن بدن بر دو نوع است: **فَرَضٌ وَ سُنَّةٌ:**

نُه چیز موجبات غسل فرض را فراهم می‌آورند.

پنج غسل که بر زن و مرد است، و چهار غسل که بر زنان است.

۱- شستن بدن به خاطر آمدن منی

۲- شستن بدن از رسیدن دو ختنه‌گاه مرد و زن به هم ۳- پلید شدن همه‌ی بدن ۴- پلید شدن

بعضی از بدن وقتی که نداند آن قسمت که پلید شده کجای بدن است ۵- غسل میت و اما

آن چهار غسل که لازم زنان است: ۱- غسل حیض ۲- غسل نفاس ۳- غسل ولادت

۴- غسل سقط (که بچه مرده به دنیا آورد و یا بچه‌ای ناکامل).

همچنین اگر زنی بعد از جماع شوهر بدن خودش را شست و بعد از شستن بدن، منی شوهر از او بیرون آمد که اگر زن شهوتش تحریک شد و همراه با آن منی شوهر بیرون آمد باید دوباره غسل کند.

أغسال مسنونة: غسل های سنت بیست غسل هستند:

۱- غسل برای نماز جمعه ۲- غسل برای نماز دو عید ۳- غسل برای نماز کسوف و خسوف ۴- غسل برای نماز طلب باران ۵- غسل برای کسی که میت را شست ۶- غسل کافر وقتی که مسلمان شد ۷- غسل بیهوش و دیوانه وقتی که به هوش آمد ۸- غسل برای احرام بستن به حج یا عمره ۹- غسل برای داخل شدن به حرم مکه ۱۰- غسل برای وقوف عرفه ۱۱- غسل برای حاضر شدن در مزدلفه ۱۲- غسل در سه روز منی قبل از سنگ انداختن به ستونهای منی ۱۳- غسل برای داخل شدن به مکه مکره ۱۴- غسل برای طواف زیارت که همان طواف رکن است ۱۵- غسل بعد از حجامت ۱۶- غسل برای داخل شدن به حمام ۱۷- غسل بعد از ستردن موی پایین بدن ۱۸- غسل در هر موقع که بوی بدن تغییر نمود ۱۹- غسل برای حاضر شدن در هر اجتماعی ۲۰- غسل وقتی که باران آمد و آب جاری شد، در آن چون آب باران برای بدن مفید است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

غسل شامل نشن چیز است:

فرض، نفل، سنت، ادب، کراهت و شرط

فرض غسل دو چیز است: ۱- نیت: غسل فرض را به جا آورم لله تعالی، ۲- اینکه تمام بدن را آب فراگیرد.

نفل در غسل یک چیز است: و آن بیش از یک بار شستن که دو بار و سه بار با آب بدن را بشوید.

سنتهای غسل هشت چیز است:

۱- نام خدا را بردن: گفتن بسم الله الرحمن الرحيم ۲- شستن دو کف دست پیش از داخل کردن دو کف دست در ظرف آب، اگر زیر دوش آب بدن بشوید باز هم شستن دو

کف دست سنت است ۳- از بین بردن هر ناپاکی از بدن پیش از شستن بدن مثلاً: ستردن موی زیر بغل اگر بدبو باشد، پاک کردن بینی، پاک کردن گوش، خلال کردن دندان و شستن دهان تا شستن بدن مایه‌ی پاکیزگی کامل باشد ۴- طهارت گرفتن تا موقع شستن بدن دست به شرمگاه زده نشود که وضو را بشکند ۵- وضو گرفتن مانند وضو گرفتن برای نماز ۶- مضمضه و استنشاق که در بعضی از مذاهب مضمضه و استنشاق در غسل واجب است ۷- سه بار آب روی سر ریختن ۸- خلال کردن موی سر و ریش تا آب به زیر آنها برسد. اگر موی سر و ریش بسیار باشد حتماً باید به پوست زیر آن برسد که در غسل فرض، آب باید به همه‌ی مو و پوست بدن برسد ۹- ابتدا شستن طرف راست بدن ۱۰- دست کشیدن موقع شستن بدن که دست کشیدن مایه‌ی جریان صحیح خون در بدن است ۱۱- گفتن **أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ**: موقع فارغ شدن از شستن بدن، که در اسلام آغاز و فرجام هر کار پسندیده به نام خدا است. ابتدا بسم الله الرحمن الرحیم و در آخر شهادتین.

آداب غسل، هفت چیز است:

۱- رو به قبله شستن بدن ۲- شستن بدن در محل پاک که برگشتن آب زبانی نداشته مثل امروزه که در حمام‌ها حوض وجود دارد، و اگر حوض نباشد از رشاش آب پرهیزد ۳- اگر آب از ظرف می‌گیرد ظرف سرگشاده را در سمت راست خود قرار دهد و ظرف سر تنگ را در سمت چپ خود بگذارد ۴- در شستن بدن از کسی کمک نگیرد، اگر حاجتش به کمک گرفتن افتاد، کمک‌دهنده در سمت راست او باشد ۵- موقع غسل از ناف تا زانو بیوشاند اگرچه غسل در خلوت است باید از خدای متعال شرم کردن ۶- ابتدا در شستن بدن از بالای بدن شروع نمودن ۷- محل شستن بدن در ستر باشد که کسی او را در وقت شستن بدن نبیند، اگر در حمام عمومی باشد عورت را بپوشد.

مکروهات غسل، دو چیز است:

۱- اسراف و زیاده‌روی در ریختن آب ۲- بیش از سه بار شستن اعضای بدن، که اسراف و زیاده‌روی در ریختن آب مکروه است و اگرچه بر ساحل دریا باشد.

شروط غسل، که یک چیز است:

و آن شستن بدن با آب مطلق یعنی با آب پاک‌کننده که بر اصل طبیعت خود بوده و چیزی با آن آمیخته نشده باشد.

اموری که بر جُنُب حرام است:

۱- خواندن قرآن اگرچه از حفظ باشد ۲- دست نهادن به قرآن ۳- نوشتن قرآن
۴- نماز ۵- طواف ۶- خطبه‌ی جمعه و غیر آن ۷- ماندن در مسجد؛ اما عبور از مسجد مانعی ندارد ۸- سجده تلاوت و شکر. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب التَّيْمُمِ

در بیان تیمم

و تیمم روانیست مگر به خاک پاک.

و تیمم دو بار دست زدن به خاک است: یک بار دست به خاک زدن برای کشیدن دست خاکی به صورت، و بار دوم دست به خاک زدن برای کشیدن دست خاکی به دو دست تا دو آرنج.

و تیمم دو حالت دارد:

یکم: جایی که وضو و تیمم باهم جمع می‌شوند.

دوم: جایی که تیمم بدون وضو می‌باشد.

اما حالتی که در آن وضو و تیمم باهم جمع می‌شوند:

۱- اینکه آب بیابد ولیکن برای وضو کفایت نکند: مثل اینکه آب برای شستن صورت و دو دست بیابد و برای شستن پا آب نداشته باشد که قصد وضو می‌نماید و صورت و دو دست را می‌شوید و مسح سر می‌نماید و به جای شستن پا تیمم می‌کند.

۲- اینکه بعضی از اعضای وضو زخم باشد و از تلف شدن آن عضو با شستن بترسد که در این حال وضو می‌گیرد و به اعضایی که سالم است آب می‌رساند و برای عضوی که نمی‌تواند به آن آب برساند تیمم می‌نماید.

۳- اینکه آب به قدر وضو داشت، اما وقتی که صورت را با آن شست و باقی آن ریخت و از دست او بیرون رفت، برای تکمیل وضو به جای شستن دست و مسح سر و شستن پا تیمم می‌نماید که در هر سه حالت وضو و تیمم همراه است.

اما حالتی که فقط تیمم می‌شود: **پانزده است.**

که در پنج‌تای آنها اعاده‌ی نماز هم لازم است. و در ده‌تای آنها اعاده‌ی نماز لازم نیست.

اما آن پنج‌تاکه اعاده‌ی نماز در آنها لازم است:

۱- تیمم برای نبودن آب در شهر ۲- تیمم برای شدت سرما در شهر ۳- تیمم به سبب اینکه فراموش کرده باشد که آب در بار و توشه‌ی او وجود دارد ۴- تیمم برای زخمی که بر آن ستر است و در عضو تیمم می‌باشد ۵- تیمم در حالی که جیره را در حالی که وضو نداشته بکار برده است. این حکم پنج تیمم بود که نمازی که با آن تیممها خوانده شده قضا دارد. **اما آن ده‌تاکه نمازی که با آن تیممها خوانده قضا ندارد:** ۱- تیمم برای نبودن آب در سفر.

۲- تیمم در سفر در حالی که آب موجود است؛ اما به قیمتی فروخته می‌شود که انسان قادر به پرداخت آن نباشد.

۳- اینکه انسان پول خریدن آب را داشته باشد اما برای مخارج به آن پول نیازمند باشد نماز با این تیمم، قضا ندارد.

۴- اینکه آب بیابد به بیشتر از قیمت آن که لازم نیست آب را بخرد و نماز به تیمم می‌خواند.

۵- اینکه آب دارد ولیکن حاجت به آن آب دارد، برای آشامیدن آن.

۶- اینکه آب دارد اما حاجت به فروش آن دارد تا قیمت آن را صرف نفقه‌ی خود نماید.

۷- اینکه میان او و آب، دشمن است که نمی‌گذارد او به آب برسد.

۸- اینکه آب در چاه هست اما او بند و دلو ندارد که آب از چاه بکشد.

۹- اینکه آب بیابد، اما به علت شدت سرما و تلف شدن از وضو گرفتن بترسد و یا اینکه اگر برای وضو گرفتن تأخیر کند همسفرانش منتظر او نمانند.
همه‌ی این نه مسأله مربوط به تیمم در سفر است.

۱۰- اینکه بیماری دارد که با آن بیماری از بکار بردن آب ترس تلف شدن خودش را دارد و همچنین اگر با بکار بردن آب، از شدت گرفتن بیماریش و یا تأخیر در موارد بهبودیش و یا عارض شدن لگه‌ی زشتی بر صورت و دستانش ترسید، در همه‌ی این موارد تیمم او جایز است و نمازش قضا ندارد. و الله سبحانه و تعالی اعلم.

تیمم شامل پنج چیز است:

فرائض تیمم، سنتهای تیمم، آداب تیمم، مکروهات تیمم و شروط تیمم.
فرائض تیمم، شش چیز است: ۱- طلب آب و نیافتن آن ۲- برداشتن خاک ۳- نیت: که با این تیمم نماز را روا می‌دارم لله تعالی ۴- دست خاکی کشیدن به صورت ۵- دست خاکی کشیدن به دو دست با دو آرنج ۶- رعایت ترتیب.
(طلب آب را علما در شروط تیمم به حساب آورده‌اند نه در فرائض آن و مؤلف فرقی در آن ندانسته است).

سنتهای تیمم، پنج چیز است:

۱- نام خدا بردن: گفتن بسم الله الرحمن الرحيم ۲- دست به خاک زدن برای کشیدن به صورت ۳- دست به خاک زدن برای کشیدن به دو دست ۴- تکان دادن دستها تا خاک آنها کم شود ۵- جلو انداختن دست راست بر دست چپ در مسح دستها با خاک.

آداب تیمم، سه چیز است:

۱- رو به قبله تیمم نمودن ۲- مسح صورت از بالای صورت به پایین ۳- در مسح دستها، شروع مسح باید از سر انگشتان و کف دستها باشد.

مکروهات تیمم، دو چیز است:

۱- خاک بسیار بکار بردن در مسح صورت و دو دست ۲- بیش از یک بار خاک به صورت و دست مالیدن.

شروط تیمم، یک چیز است:

و آن این است که تیمم به خاکی پاک باشد که طاهر و با غبار باشد و چیزی به آن آمیخته نباشد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب مبطلات التیمم

بابی است در بیان آنچه که تیمم را باطل می‌کند و آن چهارده چیز است: که نه تائید آن را در مبطلات وضو بیان کردیم برای اینکه آنچه وضو را باطل می‌کند تیمم را نیز باطل می‌کند. همچنین در نواقص وضو بیان شد که اگر مسح خفین باطل شود وضوی آن نیز باطل می‌شود. و بطلان مسح خفین وقتی تیمم را باطل می‌کند که تیمم همراه وضو بوده باشد.

پنج چیز دیگر که تیمم با وجود آنها باطل می‌شود:

۱- یافتن آب: اگر کسی تیمم کند و آب ببیند، تیمم او باطل می‌شود. اما اگر تیمم نمود و به نماز ایستاد و در نماز آب را دید، تیمم او باطل نمی‌شود و می‌تواند نماز را به آخر برساند.

۲- یافتن بهای آب: که بهای آب نداشت و تیمم نمود بعد از تیمم بهای آب را یافت، تیمم او باطل است باید آب را بخرد و وضو بگیرد و نماز با وضو بخواند. اما اگر تیمم نمود و به نماز ایستاد و در نماز بود که بهای آب را یافت، تیمم او صحیح است و می‌تواند نماز را به آخر برساند.

۳- به ذهنش این نکته به وجود آید که اگر تیمم نمود و بعد از تیمم به گمانش آمد که آب وجود دارد تیمم او باطل است، اما اگر تیمم نمود و به نماز ایستاد و در نماز به ذهن او آمد که آب هست تیمم او صحیح است و می‌تواند نماز را به آخر برساند.

۴- اگر تیمم نمود از ترس اینکه بکار بردن آب ممکن است لگه‌ی زشتی در صورت ظاهری او بوجود آورد، و بعد از تیمم دانست که آن ترس مرتفع شده و از استعمال آب لگه‌ی زشت بر عضو ظاهر او پدید نمی‌آید، آن تیمم باطل است؛ مگر اینکه اگر از ترس

آن لگه‌ی زشت در عضو ظاهری خود تیمم نموده و به نماز ایستاده بود و ترس آن مرتفع شد، تیمم او صحیح است و می‌تواند آن نماز را به آخر برساند.

۵- اگر در سفر بود و به سبب نبودن آب تیمم زده بود و به نماز ایستاده بود و در نماز آب را دید و بعد از آن در همین نماز قصد اقامت در آن محل نمود، تیمم او باطل است و نماز را باید با وضو بخواند. والله سبحانه و تعالی اعلم.

فرق میان وضو و تیمم

تیمم در پنج چیز کمتر از وضو می‌باشد:

- ۱- تیمم تعلق به دو عضو صورت و دو دست دارد در حالی که وضو تعلق به چهار عضو دارد: صورت، دو دست، سر و پاها.
- ۲- در وضو، آب باید به رستنگاه مو برسد در حالی که در تیمم خاک به ظاهر مو می‌رسد.
- ۳- در تیمم نمی‌توان به یک تیمم بیش از یک فرض خواند در حالی که به یک وضو می‌شود صد فرض خواند.
- ۴- تیمم برای نماز قبل از دخول وقت نماز، جایز نیست در حالیکه وضو قبل از دخول وقت نماز، جایز است.
- ۵- تیمم روا نمی‌شود مگر در حال عذر. در حالی که وضو همیشه جایز است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب ازالة النجاسة

نجاست بیست و یک نوع است:

سرگین، بول، سرگین آمیخته با خاکستر حیوانات، مذی، و ذی، منی سگ و خنزیر (که منی غیر سگ و خنزیر از هر حیوانی باشد پاک است) و معلوم است که منی آدمی که اصل وجود آدمی است پاک است، خونابه، ریم، آب زخم، قی، سگ، خوک، آنچه از این دو به وجود آید، مرّة، و بچه‌دان غیر آدمی، تخم حلال گوشت وقتی که خونی شود،

هر مست‌کننده‌ای، آبی که از شکم بیاید، شیر هر حرام‌گوشتی، هر مرداری مگر مردار ماهی و ملخ و آدمی که پاکند، هر خونی، مگر جگر و اسپرز و نافه‌ی مشک. (خون ماهی در قول اصحّ پلید است و در قول مقابل اصح طاهر است چنانکه در مذهب حنفی خون ماهی پاک است، مشیمه‌ی آدمی پاک است، تخم، حتی از حرام‌گوشت پاک است، بلغم اگر بر لباس بیفتد پاک است و شیر آدمی پاک است) والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب کیفیت ازالة النجاسات

بابی است در بیان چگونگی از بین بردن پلیدیها:

و از بین بردن پلیدی بر ده نوع است:

یکم: پلیدی که بر بدن و یا لباس باشد، حکم آن شستن آن است. نجاستی که جسم دارد باید عین آن را به شستن از بین ببرد. اگر مزه‌ی آن بماند، پاک نمی‌شود؛ مگر به از بین بردن مزه‌ی آن و دانستن مزه‌ی آن به نشستن پشه، بر آن است. اگر مزه‌ی آن از بین رفت. و بوی تنها و یا رنگ تنها که از بین رفتن آن دشوار باشد، پاک است. اما اگر رنگ و بو هر دو بماند پاک نمی‌شود.

دوم: پلیدی که حل بشود در مایعات، هیچگاه پاک نمی‌شود، اما روغن اگر نجس شد، درست است روشن کردن چراغ با آن، و مالیدن به کشتی و یا جسد حیوانات. جیوه اگر پلید شد، درست است شستن آن تا پاک شود، اما اگر از هم پاشید پاک نمی‌شود.

سوم: نجاستی که به مرگ همراه باشد، هیچگاه از بین نمی‌رود و مردار حیوانات غیر آدمی و ملخ و ماهی پلید است. پوست هر مرداری غیر از مردار سگ و خوک و بچه‌شان پاک می‌شود به دباغی، و وقتی که دباغی شد باز هم باید آن را شست، و اگر موی بر آن باشد باید آن را تراشیدن؛ مگر شش تا هفت تار مو که معاف است.

چهارم: پلیدی که به پایین کفش برسد اگر بر کفش، خشک شده باشد وقتی که کفش را به خاک کشید، پاک می‌شود و این قول قدیم شافعی است «که درست است نماز

در آن خواندن»، و در قول جدید شافعی «پاک نمی شود مگر به شستن».

پنجم: محلّ استنجا: پاک می شود به شستن با آب و یا به سه سنگ پاک که پلیدی را از میان بردارد و مانند سنگ است هر چیز پاک و زداینده‌ای که اثر پلیدی را از میان بردارد، خواه چوب است، خواه پارچه و خواه غیر اینها. مشروط بر اینکه خوراکی نباشد و محترم هم نباشد مثل کاغذ سفید و استفاده نشده.

ششم: بول پسر بچه‌ای که غیر از شیر چیز دیگری نخورده، پاک می شود به پاشیدن آب بر آن، اما بول دختر بچه مانند بول بزرگ است و بول پسر بچه‌ای که شیر خورده و غذا هم می خورد، مثل بول بزرگسال است. آب که بر بول بچه پاشیده می شود لازم است همه آن را فراگیرد.

هفتم: نجاست سگ و خوک و آنچه از این دو بوجود آید، پاک نمی شود مگر به شستن هفت بار که یکی از آن هفت بار باید با آب آمیخته به خاک باشد.

هشتم: وقتی که زمینی به بول نجس شد به ریختن آب بر آن پاک می شود وقتی که آب ریخته شده بر زمین بیش از بول رسیده به زمین باشد.

نهم: خون شپش و مگس و کتمل و نجاست پشه و امثال اینها از آنچه خون جاری شونده ندارد، اگر به لباس و یا بدن رسید، عفو است برای اینکه احتراز و پرهیز از آن دشوار است.

دهم: پلیدی که به آب برسد، اگر آب اندک است پاک می شود به اینکه آب بر آن بیفزایند تا به دو قله برسد، و اگر آب بسیار باشد به رسیدن پلیدی به آن پلید نمی شود، مگر اینکه تغییر نماید، و با این حال اگر به رسیدن به آن تغییر نمود هرگاه تغییر آن خودبه خود از میان رفت، پاک می شود. و اگر تغییر آن به ریختن خاک در آن از میان رفت پاک نمی شود. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب المسح علی الخفین

بابی است در بیان مسح خفین و دست تر کشیدن بر دو کفش حائز شرایط به جای

شستن دو پا در وضو.

مسح بر نه گونه است:

۱- مسح در استنجا که به سه سنگ پاک و یا سه پارچه یا مثل آنها که اثر پلیدی را از میان بردارد محل پلید شده را پاک می‌کند.

۲- مسح در تیمم، که به دو دست زدن به خاک و کشیدن دست خاکی به صورت و دو دست تا دو آرنج که در موقع عذر آنچه را که حاجت به طهارت دارد از نماز و طواف و قرائت قرآن و غیر آن روا می‌دارد.

۳- مسح بر جبیره که تگه چوبهایی بسته بر عضو شکسته و یا چسب بر زخم است که موقع وضو دست تر بر آن کشیده می‌شود چنانکه در تیمم بیان شد.

۴- مسح سر و دست تر کشیدن به سر، موقع وضو گرفتن که فرض است در وضوی فرض.

۵- مسح دو گوش و دست تر کشیدن به دو گوش در وضو که سنت است.

۶- دست تر کشیدن بر بالای گردن در وضو که مستحب است هنگام شستن صورت.

۷- دست تر کشیدن بر دو دست و آن در وقتی که از بالای پیوند آرنج بریده شده است.

۸- دست تر کشیدن بر دو پا وقتی که از بالای پیوند کعب بریده شده باشد.

۹- مسح خفین و دست تر کشیدن بر دو کفش به جای شستن پا در وضو و آن دو نوع است:

۱- مسح مقیم و کسی که در شهر اقامت دارد برای یک روز و یک شب.

۲- مسح مسافر برای سه روز و سه شب.

و ابتدا مدت مسح از وقتی است که بی وضو می‌شود بعد از پوشیدن دو کفش. والله

سبحانه و تعالی اعلم.

مسح خفین به پنج شرط جایز است:

یکم: اینکه دو کفش را بپوشد بعد از طُهر کامل: به اینکه بی وضو پس از وضو کامل دو کفش بپوشد.

دوم: اینکه طُهر یعنی وضو گرفته باشد به آب یعنی بعد از تیمّم بجای وضو مسح خفین جایز نیست.

سوم: اینکه دو کفش همه محل شستن از دو پا را در وضو بپوشاند: همه‌ی پا، با دو کعب.

چهارم: اینکه کفش از جنسی باشد که بتوان پیاپی با آن راه رفت: که بر جوراب معمولی روان نیست.

پنجم: اینکه کفش بالایی کفش دیگر را نپوشد که اگر هر دو فکش قوی هستند مسح بر کفش بالائی به تنهایی کفایت نمی‌کند. والله سبحانه و تعالی اعلم.

فرق است میان شستن پا و مسح خفین در شش چیز

۱- شستن پا مدّت ندارد و تا وقتی که بی وضو نشده است وقت دارد در حالی که مسح خفین مدّت دارد. برای مقیم یک روز و یک شب و برای مسافر سه روز و سه شب و همین که مدّت آن تمام شد باید پاها را از کفش بیرون آورد و دوباره وضو بگیرد.

۲- اینکه مسح خفین به چهار چیز باطل می‌شود ۱- به گذشت مدّت آن ۲- کندن هر دو کفش و یا یکی از آن دو ۳- پلید شدن پا در حالی که در کفش است و ممکن نبودن شستن پا در کفش ۴- واجب شدن غسل، در حالی که شستن پا نه به کندن کفش باطل می‌شود، و نه مدّتی دارد که با تمام شدن آن غسل پا باطل شود، و نه با پلید شدن پا وضو لازم می‌شود.

۳- اینکه در حال جنابت مسح خفین جایز نیست.

۴- اینکه مسح خفین در حال اقامت و سفر فرق دارد، و شستن پا به اقامت و سفر فرق نمی‌کند.

- ۵- اینکه به پیدا شدن پا از کفش مسح خفین باطل می شود.
- ۶- اینکه در غسل پاها همه ی پاها شسته می شود و در مسح خفین مسح قسمتی از بالای کفش کفایت است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب الحيض

در بیان قاعده ی ماهیانه ی زنان

کمترین سنّی که زنان در آن قاعده می شوند کامل شدن نه سالگی است. و سنّی که زنان در آن به یائسگی می رسند مورد اختلاف است؛ برای اینکه به حسب محل و به حسب طائفه و به حسب زندگی فرق می کند. امام نووی رحمه الله تعالی فرمود: مشهورترین اقوال درباره ی سن یائسگی زنان که خون قاعدگیشان قطع می شود سن شصت و دو سالگی است.

و بیست و یک مطلب تعلق به حیض دارد: سیزده مطلب مربوط به محرّمات حیض است که بر حائض حرام است. و نه مطلب احکام حیض است.

اما محرّمات حیض یعنی آنچه بر حائض حرام است:

- ۱- حرام بودن قرائت قرآن بر حائض.
- ۲- حرام بودن نوشتن قرآن بر زن حائض.
- ۳- حرام بودن دست زدن به قرآن بر زن حائض.
- ۴- حرام بودن داخل شدنش به مسجد.
- ۵- حرام بودن نماز بر زن حائض.
- ۶- حرام بودن سجده بر زن حائض.
- ۷- حرام بودن روزه بر زن حائض.
- ۸- حرام بودن اعتکاف در مسجد بر زن حائض.
- ۹- حرام بودن طواف خانه ی خدا بر زن حائض.
- ۱۰- حرام بودن نزدیکی شوهر بر زن حائض.

- ۱۱- حرام بودن طلاق دادن زن حائض.
 ۱۲- بازی نکردن با میان ناف و زانوی زن حائض.
 ۱۳- مکروه بودن حضور زن حائض نزد کسی که در حال احتضار و نزدیک به مرگ است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

احکامی که تعلق به زن حائض دارد.

- ۱- بلوغ: زنی که حیض او شروع شد بالغ بودن او ثابت شده است.
 ۲- اِغْتِسَال: یعنی واجب شدن شستن بدن حائض بعد از منقطع شدن خون حیض.
 ۳- عَدَّة: زنی که حیض او شروع می شود عده‌ی او به سه پاکی به اتمام می رسد و سه پاکی با سه حیض همراه است.
 ۴- اطمینان یافتن از خالی بودن رحم کنیز: یعنی کنیزی که خریده شد باید استبراء شود تا دانسته شود از آقای قبلی او فرزند ندارد و به آمدن یک بار حیض استبراء او معلوم می شود.
 ۵- براءة رحم: در زن آزاد با آمدن حیض معلوم می شود که رحم یعنی بیچه‌دان او پاک است و بیچه‌ای در آن نیست.
 ۶- قَبُولُ قَوْلِهَا فِيهِ: یعنی زن حرفش قابل قبول است اگر بگوید در حال حیض است، شوهر نمی تواند در آن حال با او نزدیکی کند.
 ۷- سَقُوطُ فَرِيضِ الصَّلَاةِ عَنْهَا: در مدت حیض، نماز فرض از گردن زن حائض ساقط می شود و قضا ندارد.
 ۸- تَرْكُ طَوَافِ الْوُدَاعِ: طواف وداع برای زن حائض لازم نیست.

زنان در قاعدگی بر دو گونه اند:

- ۱- زنی که خون قاعده‌اش به درستی در وقت معلوم آن می آید و در وقت معهود آن قطع می شود. وضعیت او چنان است که گفته شد.
 ۲- زنی که قاعدگی او بهم ریخته و مستحاضه است که همیشه خون از او می آید.
زن مستحاضه بر دو نوع است:

- ۱- مُبْتَدَأُ: یعنی زنی که از اولین بار قاعده شدنش مستحاضه شده است.
- ۲- مُعْتَادَةٌ: که اول عادت حیض و طهرش صحیح بوده و بعد از آن مستحاضه شده است.

مبتدأه اگر تمییز دارد که خون قاعده از غیر آن را تشخیص می‌دهد (به اینکه خون قوی که دارای صفات خون حیض است از رنگ سیاه مائل به سرخی و بوی بد آن و گزندگی آن می‌داند و آن را از خون ضعیف که کم‌رنگ است تشخیص می‌دهد او برگردانده می‌شود به تمییزش. و خون قوی او حیض محسوب می‌شود و غیر آن استحاضه است، هرگاه شرایط تمییز به جا آید).

شرط تمییز چهار چیز است:

- ۱- خون حیض او از اقل حیض که یک روز و یک شب است کمتر نباشد (و وقتی که گفته می‌شود اقل حیض یک روز و یک شب است، یعنی بیست و چهار ساعت لازم نیست که در بیست و چهار ساعت خون جاری باشد، بلکه در بیست و چهار ساعت خون باشد به اینکه اگر پنبه‌ای داخل نماید لگه شود).

- ۲- خون حیض او از اکثر حیض که پانزده روز و پانزده شب است، نگذرد.

- ۳- پیش از کامل شدن اقل طهر که پانزده روز و پانزده شب است، خون برنگردد.

- ۴- آنکه دو خون مختلف ببیند، قوی و ضعیف (که با این شرایط خون قوی حیض است و زائد بر آن استحاضه است). اقل حیض یک روز و یک شب است و اکثر حیض پانزده روز و پانزده شب است، و اقل طهر پانزده شبانه‌روز است، و اکثر طهر حدی ندارد و ممکن است زنی در همه‌ی عمر طاهر باشد و حائض نشود.

و هرگاه مبتدأه تمییز نداشته باشد که خون قاعده را از خون استحاضه تشخیص دهد برگردانده می‌شود به اقل حیض که یک روز و یک شب خون او حکم قاعده را دارد و باقی در حکم استحاضه است که باید پس از احتیاط به بستن پارچه بعد از طهارت و به سرعت وضو گرفتن نماز خواندن را انجام دهد.

اما معتاده اگر تمییز دارد به تمییز خود عمل می‌کند و اگر تمییز ندارد رجوع به عادت

خود می‌کند که در روزهایی که معمولاً در ماه، قاعده می‌شد همان روزها قاعده‌ی او محسوب می‌شود و اضافه بر آن استحاضه محسوب می‌شود.

اگر عادت خود را فراموش کرده باشد او را متحیره می‌نامند که هم فقیه را سرگردان می‌کند و هم خودش در کارش سرگردان است، و مسأله‌ی متحیره از مشکلات مسائل حیض است که بهتر است متحیره به فقها مراجعه نمایند.

و آنچه باید دانسته شود این است که بر هر زنی واجب است که حکم حیض و طهر خود را بداند تا از فوت شدن نماز فرض و بهم ریختن روزه و پریشانی در حج و عمره‌ی خود جلوگیری نماید. و دیوانه است آن کسی که تصور می‌نماید نباید احکام حیض و طهر را نوشت، برای اینکه جهل به آن عبادت، زن را به کلی فاسد می‌سازد.

و باید دانست خونی که همراه طلق یعنی همراه درد پیش از زایمان می‌آید حکم خون فاسد دارد که نه حکم حیض دارد و نه حکم استحاضه.

خون نفاس: یعنی خونی که بعد از زایمان زن می‌آید: اقل آن لحظه‌ای است و اوسط آن چهل روز و اکثر آن شصت روز است و بعضی زنها در بیست و پنج روز پاک می‌شوند. و امروزه که استعمال دوا می‌شود ممکن است از آن هم کمتر باشد اگرچه به حال خود گذاشتن و نخوردن دوا بهتر است. و فاصله‌ی میان نفاس و حیض حدودی ندارد ممکن است سه روز و بعد از پاکی از نفاس خون حیض آید.

کتاب الصلاة

کتابی است در بیان احکام نماز و انواع آن

کتاب الصلاة

کتابی است در بیان احکام نماز و انواع آن:

بدان که نماز بر پنج نوع است: فرض عین، فرض کفایه، سنت، نافله و مکروه.

۱- فرض عین، که فرض بر هر مسلمان بالغ عاقل خالی از موانع است: مانند فرض پنجگانه و جمعه.

۲- فرض کفایه: مانند نماز جنازه.

۳- نماز سنت که با جماعت خوانده می شود مثل نماز عید و نماز سنت که به تنهایی خوانده می شود و مثل قبله و بعدیه نماز فرض.

۴- نافله: به معنی نماز سنت لله که حد و حصری ندارد و می شود در روزی هزار رکعت خواند.

۵- نماز مکروه: مانند نماز بدون سبب در وقت کراهت نماز، مانند نافله بعد از نماز

صبح.

و اکنون تفصیل آنها:

نماز فرض عین، بر دوازده نوع است:

۱- نماز فرض در حَضَر و شهر و محلّ اقامت.

۲- نماز سفر که در سفر شانزده فرسخ، خوانده می شود و نماز قصر می شود.

۳- نماز جمع: که میان ظهر و عصر و مغرب و عشاء به عُذْر سفر و یا در وقت باران

جمع می شود.

۴- نماز جمعه.

۵- نماز خوف که در جنگ در حال ترس از دشمن خوانده و صلاة الخوف نامیده می شود.

۶- نماز شدت خوف: که در حال جنگ و بهم افتادن خوانده می شود.

۷- نماز قضای فرض.

۸- نماز اعاده: و فرق میان قضاء و اعاده این است که اعاده در وقت نماز از نو خوانده می شود و قضا بعد از وقت خوانده می شود.

۹- نماز مریض که به حسب توانایی به ایستادن یا به نشستن یا به پهلو خوانده می شود.

۱۰- نماز غریق، که در حال غرق شدن نماز خود را هر طور که توانست می خواند (تا دانسته شود که اهمیت نماز تا کجا است).

۱۱- نماز معذور.

۱۲- دو رکعت نماز بعد از طواف بنا به قول ضعیف برای اینکه قول صحیح آن است که اگرچه طواف فرض باشد دو رکعت نماز سنت طواف دارد. و دو رکعت نماز طواف سنت است، طواف فرض باشد یا طواف سنت. واللّٰه سبّحانه و تعالی اعلم.

فرض کفایه پنج نوع است:

۱- نماز جنازه.

۲- تجهیز میت به غسل و کفن و نماز بر او و دفن او.

۳- جهاد فی سبیل الله: که اگر کافران در شهر و دیار خود باشند، فرض کفایت است که قسمتی از مسلمانان با آن جهاد کنند تا آنان را مشرف به دین اسلام کنند. چنانچه کافران به شهری از شهرهای اسلام حمله ور شوند واجب مردم آن شهر است که به دفاع از شهر خود برخیزند و تا آنجا که ممکن است شجاعت و فداکاری بکار آورند، و از روزی که مسلمانان دست از جهاد کشیدند کافران چشم طمع در دیار و اموال مسلمین دوختند و روز به روز مسلمانان ضعیفتر و ضعیفتر شدند.

۴- طلب علم: که واجب مسلمین است همیشه قسمتی از ایشان به طلب علوم پردازند

و بکوشند تا در انواع علوم سرآمد جهانیان باشند.

۵- جواب سلام: که اگر کسی سلام بر جماعتی نماید، فرض کفایت است که یکی از آنان جواب سلام بدهد اما اگر سلام بر یک نفر باشد فرض عین است بر او جواب سلام گفتن. والله سبحانه و تعالی اعلم.

نماز سنت، بیست نوع است:

۱- نماز عید فطر ۲- نماز عید قربان ۳- نماز کسوف آفتاب ۴- نماز خسوف مهتاب
۵- نماز طلب باران.

و این پنج نماز که با جماعت خوانده می شوند مؤکدترین نمازهای سنت هستند.
۶- نماز وتر ۷- نماز قبله‌ی فرض صبح ۸- نماز تهجد و این سه مؤکدترین نمازهای سنت هستند که با جماعت خوانده نمی شوند.

۹- نمازهای سنت رواتب که قبل و بعد از نمازهای فرض خوانده می شوند. ۱۰- نماز ضحی ۱۱- نماز تراویح و این نماز اگرچه با جماعت خوانده می شود به فضیلت و ترویج و قبیله صبح و تهجد و رواتب نمی باشد. ۱۲- نماز توبه ۱۳- نماز سنت وضو ۱۴- نماز سنت تحیة المسجد ۱۵- نماز تسبیح ۱۶- نماز استخاره ۱۷- نماز سنت بین الاذانین و سجده تلاوت و سجده شکر ۱۸- نماز سنت سفر و موقع رجوع از سفر ۱۹- نماز سنت زوال
۲۰- قضای نمازهای سنت.

نماز نافله: نماز سنت لله تعالی که غیر از نمازهای نامبرده است. نماز نافله از شمار بیرون است.

نماز مکروه، نماز مکروه بر پنج نوع است:

۱- نماز خواندن در حال گرسنگی که فشار گرسنگی او را از حضور قلب بازمی دارد:
صلاة الجائع.

۲- نماز خواندن در حالی که باد شکم فشار آورده است: **صلاة الحازق.**

۳- نماز خواندن در حالی که بؤل فشار آورده است: **صلاة الحاقن.**

۴- نماز خواندن در حالی که با فشار حاجت به قضای حاجت دارد: **صلاة الحاقب.**

۵- نماز خواندن در حالی که تشنگی فشار آورده است که در همه‌ی اینها از حضور قلب محروم می‌شود.

۶- نماز نافله یعنی بدون سبب در اوقات کراهت نماز:

اوقات کراهت نماز: ۱- بعد از نماز صبح تا طلوع آفتاب. ۲- موقع طلوع آفتاب تا شانزده دقیقه از طلوع بگذرد ۳- موقع استواء و بودن آفتاب وسط آسمان تا به سوی مغرب زوال کند ۴- و بعد از نماز عصر تا غروب آفتاب ۵- موقع غروب آفتاب تا اینکه کاملاً غروب کند. اما نمازهایی که سببی دارد مانند نماز سنّت وضو و نماز تحیت المسجد و نماز جنازه و نماز قضا و نماز کسوف، در آن پنج وقت مکروه نیست. اما نماز سنّت استخاره و نماز سنّت احرام که سبب آنها متأخر است در آن اوقات جایز نیست.

۷- نماز نافله در وقتی که خطیب مشغول خطبه است، مگر دو رکعت تحیه المسجد برای کسی که آن وقت به مسجد می‌آید، مکروه نیست.

۸- نماز به تنهایی در وقتی که نماز جماعت برپا می‌شود. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب احکام الصلاة

بدان که نماز مشتمل بر سه چیز است:

شروط نماز، فرائض نماز و سنن نماز.

شرطهای نماز، فرضها و ارکان نماز، سننهای نماز و هیئتهای نماز.

باب شرائط الصلاة

بابی است در بیان شرطهای نماز: شرطهای نماز چیزهایی هستند که باید اول آنها به جا آیند، تا نماز صحیح شود.

شروط نماز هفت چیز است:

یکم: پوشانیدن عورت وقتی که توانایی بر آن باشد.

عورت در مرد از ناف تا زانو است. و عورت در زن همه‌ی بدن او است مگر صورت

و دو کف دست او در نماز. چنانچه در برابر مرد بیگانه باشد همه بدن او عورت است حتی صورت و دو کف دست او. و عورت کنیز نیز مانند عورت مرد است. چنانچه کنیزی خوب صورت باشد، عورت او مانند عورت زن آزاد است. اگر لباس ساتر عورت نیافت که پاک باشد، یا لباسی یافت که پلید است و آب برای تطهیر آن نیافت، و در حال برهنگی نماز بخواند قضا بر او لازم نیست.

دوم: استقبال قبله و رو به قبله نماز خواندن. مگر در سه حالت که درست است در نماز رو به قبله نکردن ۱- در نماز نافله در سفر چه پیاده و چه سواره باشد که درست است همانگونه که رو به مقصد می رود نماز بخواند، اگر پیاده می رود وقت ایستادن به نماز و در رکوع و سجده و تشهد رو به قبله می نماید، و اگر سواره است فقط وقت نماز رو به قبله می ایستد و در باقی ارکان رو به مقصد، نماز می خواند.

۲- در حال شدت خوف در جنگ که با دشمن بهم افتاده اند که هر طور میسر شد در حال جنگیدن نماز می خوانند.

۳- در حال اشتباه قبله در سفر که ندانست قبله کدام طرف است، به هر طرف که گمان کرد قبله است نماز می خواند و اگر بعد از نماز معلوم شد که طرفی که او نماز خوانده طرف قبله نبوده، اگر وقت نماز باقی بود و دانست آن نماز را اعاده نماید و اگر وقت آن نماز گذشته است آن نماز را قضا نماید.

سوم: وقت نماز است که هر نماز فرض را باید در وقت آن بخواند، مگر در سه جا: ۱- در سفر شانزده فرسخ به بالا که نماز ظهر و عصر را باهم جمع می نماید، جمع تقدیم در وقت نماز اولی و یا جمع تأخیر در وقت نماز دومی. و همچنین نماز مغرب و عشاء باهم جمع تقدیم و یا جمع تأخیر می خوانند و ظهر و عصر و مغرب و عشاء جمع و قصر می نمایند.

۲- در وقت باران که باران نسبتاً شدید است و جامه‌ی آیندگان به مسجد را خیس می نماید که نماز ظهر و عصر را در وقت ظهر باهم جمع تقدیم نمایند و نماز مغرب و عشاء را باهم در وقت مغرب جمع تقدیم می نماید. و شرط است در جمع به عذر باران

که در مسجد و با جماعت خوانده شود و نزد حنبلی‌ها به تنهایی در خانه نیز جمع روا است، جمع تنها بدون قصر.

۳- در حج برای کسانی که مسافر هستند و موقع آمدن به مکه مقیم نشده و چهار روز کامل غیر از روز دخول و خروج در مکه مکرمه نبوده‌اند، چنانکه مذهب شافعی است، و نزد شافعی جمع در عرفه و مزدلفه به عذر حج است و حاجیان اگر مسافر نباشند هم می‌توانند نماز ظهر و عصر و مغرب و عشاء را باهم جمع و قصر نمایند.

چهارم: طهارت و وضو داشتن که نه جنب باشد و نه بی‌وضو، مگر در صورتی که نه آب بیابد برای غسل، اگر جنب است و نه آب بیابد برای وضو، اگر بی‌وضو است و نه هم خاک بیابد برای تیمم که فاقد الطهورین نماز فرض را در وقت آن می‌خواند و وقتی که آب را یافت یا خاک را اعاده‌ی نماز نماید. اگر وقت نماز باقی است و اگر وقت نماز گذشته است نماز را قضا می‌نماید. اگر در سفر است چه آب را بیابد برای وضو و چه خاک را بیابد برای تیمم نماز را اعاده و یا قضا می‌نماید و اما اگر در حضر است باید نماز را با وضو بخواند، که در حضر بدون عذر نماز را با تیمم خواندن کفایت نمی‌کند و موجب اعاده است. برای اینکه در حضر همیشه آب هست.

پنجم: طهارت بدن.

ششم: طهارت لباس.

هفتم: طهارت مکان و جای نماز خواندن.

و درست است خواندن نماز با بودن اثر پلیدی بر بدن و یا بر لباس.

و در دو حالت اعاده هم ندارد: مثل نماز خواندن در حالی که اثر خون شپش و کتمل بر لباس و یا بر بدن او است. و نماز خواندن کسی که به سنگ خود را طاهر نموده که سنگ اثر پلیدی را کاملاً نمی‌برد و در سه حالت نماز خواندن با پلیدی بدن و یا لباس حائز اهمیت است و اعاده لازم است:

۱- وقتی که پلیدی بر بدن و یا لباس باشد و آب را نیابد که محل پلید شده از لباس را بشوید و یا از بدن محل پلید شده را بشوید که با همان حال نماز می‌خواند و اعاده لازم او

است.

۲- کسی که بدن او پلید شده، آب بیابد و بترسد از به کار بردن و شستن بدن بترسد از تلف شدن که خیلی سرد است مثلاً؛ که نماز به همان حالت می خواند و اعاده لازم است.

۳- کسی که ندانست پلیدی بر بدن یا لباس او است و یا دانسته بوده که پلیدی بر بدن و یا لباس او است ولیکن در وقت نماز فراموش کرده بود و با همان حال نماز خواند اعاده‌ی نماز لازم است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب فرائض الصلاة

در بیان فرائض یعنی ارکان نماز.

بدانکه ارکان نماز هفده رکن است:

۱- نیت، مثلاً: نماز فرض صبح را ادا می نمایم لله تعالی که در فرض: قصد فعل و فرضیت و تعیین نماز لازم است: **أُصَلِّي قَرَضَ الظُّهْرِ لِلَّهِ تَعَالَى**. و قصد از نیت: **إِسْتِحْضَارُ عِظْمَةِ اللَّهِ وَابْتِغَاءُ مَرْضَاةِ اللَّهِ** می باشد تا بداند در برابر چه کسی ایستاده و چگونه باید حضور قلب و خشوع و اخلاص به همراه آورد و نماز را بر وجه اکمل انجام دهد. در نظر اهل بصیرت، نماز وقتی نماز است که چنانکه رسول الله ﷺ فرمود: **الإِحْسَانُ أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ** احسان و نکوکاری و به خوبی انجام دادن عبادت این است که عبادت خدای متعال را آن چنان از روی استحضار عظمت او انجام دهی که گویا او را می بینی و در برابر او به بندگی پرداخته‌ای، اگر نتوانی او را ببینی او تو را می بیند. و باید دانست که در نماز تمام بدن به عبادت مشغول است؛ پاها بدن را حمل نموده‌اند، چشم به سجده گاه می نگرند، دل به اظهار بندگی مشغول است، این است که مستحب است تلفظ به نیت بشود تا زبان و گوش هم در لحظه‌ی نماز بستن سهم باشند، و در فرموده‌ی خاتم الانبیاء ﷺ **إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَ إِنَّمَا لِ كُلِّ أَمْرٍ مَانَوِي** (الحديث) این است و غیر از این نیست که صحّت و درستی

اعمال به نیت آنها است و هرکس به حساب نیتش ثواب دارد.

۲- تکبیرة الاحرام. الله اکبر گفتن برای نماز بستن و معتقد بودن که بزرگی و عظمت برای الله است و غیر او تعالی همه مخلوق او و مقهور او و مملوک او هستند. باید در نماز مالک الملک را در نظر گرفت و هیچگاه برای غیر او خَلَّى به نماز نیاورد. در نماز نباید غیر او تعالی به خاطر آید.

۳- همراه داشتن تکبیر الله اکبر با نیت که نیت و تکبیرة الاحرام باید همراه باشند از آغاز تکبیر تا انتهای آن.

۴- قیام و ایستادن در نماز فرض (برای کسی که بتواند)، اگر نتواند به نشسته و اگر نتواند به پهلو چرا که هیچگاه ترک نماز فرض جایز نیست.

۵- خواندن سورة الفاتحه. و بسم الله الرحمن الرحيم آیه ای از سورة الفاتحه و از هر سوره است.

و جلال الدین سیوطی رحمته الله در کتاب «قطف الازهار المتناثرة فی الاحادیث المتواتره» آورده است که حدیث بلند خواندن بسم الله الرحمن الرحيم در نماز جهریه، متواتر است. و قرائت قرآن به قرائت حفص از عاصم است رحمهما الله تعالی. و حفص در تمام سوره های قرآن عظیم به بسم الله الرحمن الرحيم سوره ها را آغاز می نموده است. و غریب است که مسلمان که مأمور است اگر بخواد خوراک بخورد، اگر بخواد آب بیاشامد، اگر بخواد لباس بپوشد، اگر بخواد داخل خانه شود، در آغاز هر کار خوب خود مأمور است آن را با بسم الله الرحمن الرحيم شروع نماید. بنابراین منطقی نیست سوره های قرآن که در آغاز همه بسم الله الرحمن الرحيم نوشته، بدون بسم الله الرحمن الرحيم بخواند. و خود آنس رحمته الله هرگاه از او خواسته می شد قرآن بخواند آنچنان که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می خواند، آغاز قرائت خود را به بسم الله الرحمن الرحيم می نمود و کسی که امام نماز باشد و غیر شافعی باشد اگر پشت سر او شافعیها نماز می خوانند واجب است که بسم الله الرحمن الرحيم بخواند وگرنه بطلان نماز شافعیهای پشت سر او بر ذمه ای او است و شافعیها نباید پشت سر او نماز بخوانند. اگر نمازگذار سوره ای فاتحه را

ندانند به قدر هفت آیهی سورة الفاتحه هفت آیهی دیگر از سوره‌های قرآن بخوانند. و لازم است آموختن سورة الفاتحه. اگر هفت آیه از دیگر سوره‌های قرآن نمی‌داند. از اذکار مثل سبحان الله و الحمد لله و لا اله الا الله و الله اکبر بخواند و تکرار نماید تا به قدر حروف سورة الفاتحه بشود و یاد گرفتن سورهی فاتحه لازم اوست. اگر اذکار هم نمی‌داند یا نمی‌تواند مثل کسی که کر و لال است به قدر خواندن سورة الفاتحه بایستد.

۶- رکوع است به طوری که دو دستش به دو زانویش برسد.

۷- طمأنینه یعنی آرام گرفتن در رکوع به قدر گفتن سبحان الله.

۸- اعتدال و بالا آمدن از رکوع و راست ایستادن.

۹- طمأنینه و آرام گرفتن در اعتدال.

۱۰- رفتن به سجده. و در سجده هفت عضو باید بر زمین قرار گیرد: پیشانی، دو کف دست، دو زانو و شکم انگشتان دو پا و بهتر است پیشانی و بینی هر دو باهم بر زمین نهاده شوند.

۱۱- طمأنینه و آرام گرفتن در سجده.

۱۲- نشستن میان دو سجده.

۱۳- طمأنینه و آرام گرفتن در نشستن میان دو سجده.

۱۴- نشستن آخر نماز برای تشهد.

۱۵- تشهد آخر نماز.

۱۶- صلوات فرستادن بر رسول الله ﷺ. صلوات بر آل پیغمبر در تشهد آخر نماز سنت است.

۱۷- سلام اول نماز. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب سنن الصلاة

بابی است در بیان سنتهای نماز:

سنتهای نماز بر دو نوع است:

۱- ابعاض نماز که ترک هر یک از آن به سجده‌ی سهو جبران می‌شود.

۲- هیئتهای نماز که اگر ترک شد جبران ندارد.

ابعاض نماز، شش تا است:

قنوت. و ایستادن برای قنوت و درود فرستادن بر رسول الله ﷺ بعد از قنوت.

قنوت: اَللّهُمَّ اِهْدِنِي تا آخر در اعتدال اخير نماز صبح و در اعتدال اخير و تُر در نیمه‌ی دوم رمضان و قنوت حاصل می‌شود به هر دعائی مثل **اَللّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَ صَلِّ اللهُ عَلَي مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ سَلِّمْ** که اگر وقتی پشت سر امامی نماز خواند که قنوت نمی‌خواند همین دعا را بخواند و به سجده برود و تشهد اول و نشستن برای آن، و صلوات فرستادن بر رسول الله ﷺ بعد از تشهد^(۱) و الله سبحانه و تعالی اعلم.

و اما هیئات نماز: پنجاه و شش چیز است:

بالا بردن دو دست تا برابر دو شانه‌اش موقع الله اکبر گفتن نماز بستن، دو دست را خوب بالا بردن که دو کف دست برابر دو دوش و سر انگشتان برابر دو گوش باشد، انگشتان دو دست را باز گذاشتن، نهادن دست راست بر دست چپ زیر سینه بالای ناف، خواندن دعای استفتاح یعنی وجّهت خواندن بعد از تکبیرة الاحرام، گفتن اعوذ بالله من الشيطان الرجيم بعد از وجّهت، بلند خواندن در نماز جهریّه، آهسته خواندن در نماز

۱- اَللّهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ. و عافني فِيمَنْ عَافَيْتَ. و تولّني فِيمَنْ تولّيتَ. و بارك لي فيما اَعْطَيْتَ. و قني شرّ ما قَضَيْتَ. اِنَّكَ تَقْضِي و لا يُقْضَى عَلَيْكَ. و انه لا يذُلُّ مَنْ وَايْتَهُ. و لا يَعْزُبُ مَنْ عَادَيْتَ. تباركت رَبَّنَا وَ تَعَالَيْتَ. فَلكَ اَلْحَمْدُ عَلَي ما قَضَيْتَ. و لك الشُّكرُ عَلَي ما اَعْطَيْتَ. نَسْتَغْفِرُكَ اَللّهُمَّ وَ نَتُوبُ اِلَيْكَ وَ صَلِّ اللهُ عَلَي سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلِّمْ. دعای استفتاح و جَهْت و جِهِي لِلذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَ الارض حَينَفاً مُسْلِماً و ما اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. اِنَّ صَلَاتِي وَ نُسُكِي وَ مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. لا شَرِيكَ لَهُ وَ بِذالكُ اُمِرْتُ و اَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ.

تشهد: التحياتُ الْمُبَارَكاتُ الصَّلواتُ الطَّيِّباتُ لِلّهِ. و السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَ رَحْمَةُ اللهِ وَ بَرَكَاتُهُ. السَّلَامُ عَلَيْنَا وَ عَلَي عِبَادِ اللهِ الصّالحينَ. اَشْهَدُ اَنْ لا اِلهَ اِلا اللهُ. و اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسولُ اللهِ. اَللّهُمَّ صَلِّ عَلَي مُحَمَّدٍ وَ عَلَي آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَي اِبْرَاهِيمَ وَ عَلَي آلِ اِبْرَاهِيمَ. و بارِكْ عَلَي مُحَمَّدٍ وَ عَلَي آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بارَكْتَ عَلَي اِبْرَاهِيمَ وَ عَلَي آلِ اِبْرَاهِيمَ فِي الْعَالَمِينَ اِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ. در تشهد اول تا اَللّهُمَّ صَلِّ عَلَي مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ فقط و در تشهد اخير تا آخر بخواند.

سرّیه. (باید دانست که خود نمازگزار باید آواز خود را در قرائت بشنود که اگر این قدر آهسته بخواند که خودش نشنود نمازش صحیح نیست).

و آمین گفتن بعد از خواندن فاتحه. و بلند آمین گفتن در نماز جهریّه. و آهسته گفتن آمین در نماز سرّیه. (نماز جهریّه مانند نماز صبح و دو رکعت اول مغرب و عشاء و دو رکعت نماز جمعه و عید و استسقاء و نمازهایی که به شب خوانده می شود. و نماز سرّیه مانند نماز ظهر و عصر و رکعت سوم مغرب و دو رکعت آخری نماز عشاء و نماز کسوف آفتاب و هر نمازی که به روز خوانده می شود).

خواندن سوره‌ای بعد از فاتحه (خواندن سوره‌ی کامل بهتر است از خواندن چند آیه به تعداد آیه‌های آن سوره: مثلاً خواندن سوره **قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ** که چهار آیه است و یک سوره‌ی کامل است از خواندن چهار آیه که سوره نباشد).

الله اکبر گفتن برای رفتن به رکوع، بالا بردن دو دست همراه الله اکبر گفتن برای رفتن به رکوع، نهادن دو کف دست بر دو زانو در رکوع، تسبیح گفتن در رکوع (به گفتن **سبحان ربّی العظیم و بحمده**) سه بار در رکوع، گفتن **سمع الله لمن حمده** موقع بالا آمدن از رکوع برای امام و مأوموم و منفرد، گفتن **ربّنا و لک الحمد** در اعتدال، بالا نگهداشتن دو دست موقع گفتن دعای **ربّنا و لک الحمد**، الله اکبر گفتن برای رفتن به سجده و اینکه اول دو زانو بر زمین بنهد بعد دو دست بعد پیشانی و بینی بر زمین بنهد در سجده و تسبیح گفتن در سجده (**سبحان ربّی الاعلی و بحمده**) سه بار در سجده. و اینکه در سجده دو دستش برابر دو شانه‌اش بنهد. و اینکه انگشتان دو دستش بهم بچسباند و سر انگشتان رو به قبله باشد. و اینکه دو بازویش از دو پهلویش دور بگیرد در سجده. و اینکه بالا بگیرد شکمش را از دو رانش در سجده. و اینکه انگشتان دو پایش به طرف قبله باشد در سجده، الله اکبر گفتن موقع بالا آمدن از سجده، دعا کردن در نشستن میان دو سجده به گفتن (**ربّ اغفر لی و ارحمنی و عافنی و اعف عنّی**). و اینکه نشستن او در جلوس بین السجدتین به حال مُقْتَرِش باشد (که بر پای چپ بنشیند و پای راست را راست بگیرد). و نشستن بعد از سجده‌ی دوم به حال مفترش پیش از قیام به

سوی رکعت دوم و چهارم. و موقع بلند شدن به سوی قیام تکیه بر دو دست. و اینکه در تشهد اوّل مفترش بنشیند مانند نشستن در جلوس میان دو سجده. و الله اکبر گفتن موقع بلند شدن از تشهد اوّل. و بالا بردن دو دست موقع بلند شدن بعد از تشهد اوّل. و آنکه در تشهد موقع گفتن **اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمداً رسول الله** اشاره به انگشت شهادت نماید و سر انگشت را خمیده نماید. و اینکه در حال قیام نظرش به سجده گاهش باشد. و اینکه در رکوع نظرش به سوی پشت دو پایش باشد. و اینکه در سجده نظرش به دو طرف بینی اش باشد. و در نشستهای نماز نظرش بر کفهاش باشد. و اینکه در سلام اوّلی نماز، نظرش به دوش راستش و در سلام دومی نظرش به دوش چپش باشد. و اینکه در تشهد اخیر بر هیئت **مُتَوَرِّك** بنشیند یعنی بر دُنبه‌ی چپش بنشیند و پای چپ را از زیر پای راست بیرون آورد. و در دو تشهد دو دستش بر دو رانش باشد. و در دو تشهد، انگشتان دست راست را بگیرد و انگشت شهادت را باز بگذارد و انگشت ابهام باز بگذارد و به انگشت شهادت بچسباند. و در تشهد اخیر بعد از تشهد یعنی بعد از خواندن **تَحِيَّات** بگوید: **اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ وَ النَّارِ وَ أَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَ الْمَمَاتِ**. و سلام دومی نماز. و در سلام اولی رو به دست راست نمودن و در سلام دومی رو به دست چپ نمودن. و در سلام اولی قصد سلام بر امام و جماعتی که از دست راست او هستند، نماید و در سلام دومی قصد سلام بر جماعتی که از دست چپ او هستند، نماید. (جماعتی که از دست راست و دست چپ او هستند شامل صفی که او در آن است و صفهای جلو و پشت سر او می شود). والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب ما يُكْرَهُ فِي الصَّلَاةِ

در بیان آنچه که در نماز مکروه است.

مکروهات نماز:

اینکه تکبیرة الاحرام نماز گفته شود در حالی که دو دستش در آستین جامه اش باشد. روی به این سو و آن سو کردن در نماز. اشاره نمودن، اشاره ای که فهماننده باشد بلند

خواندن در نمازی که آهسته خوانده می‌شود. آهسته خواندن در نمازی که بلند خوانده می‌شود. بلند خواندن مأموم که پشت سر امام نماز می‌خواند یعنی مأموم باید آهسته بخواند. نماز را به سرعت خواندن و شتابیدن در نماز. به سجده رفتن در حالی که دو دستش در آستین جامه‌اش می‌باشد و دو کف دست را در آستین جامه بر زمین می‌نهد. جمع کردن دو بازو به دو پهلویش و چسباندن شکم به دو رانش در سجده. و نشستن اُقعاء و آن دو صورت است یکم: نشستن سگی که بر دنبه‌اش بنشیند و دو پا، راست بگیرد چنانکه سگ می‌نشیند و این مکروه است، دوم: اینکه در نشستن میان دو سجده بر پس پاهایش بنشیند و این مکروه نیست. و آرام نگرفتن در سجده چنانکه گویا مثل کلاغ منقار به زمین می‌زند و سر را بالا می‌آورد (یعنی در سجده به قدر گفتن سبحان‌الله واجب است و بدون آن طمأنینه حاصل نمی‌شود و نماز باطل می‌شود و اکتفا به آن کردن و به سرعت بالا آمدن از سجده مکروه است و به نَفْرَةُ الْعُرَاب معروف است. و فرش کردن دو دست در سجده چنان که دهنه می‌کند و دست را بر زمین می‌نهد و همیشه در یکجا نماز خواندن در مسجد در حالی که سنت است در جاهایی متعدّد نماز بخواند تا تعدّد سجده گاه تعدّد گواهی بر سجده او باشد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب ما یُفسِد الصلاة

در بیان آنچه نماز را باطل می‌کند

بدانکه آنچه نماز را باطل می‌کند:

بی‌وضو شدن در نماز خواه، به عمد باشد یا به سهو. سخن به عمد گفتن و اگرچه یک حرف فهماننده باشد مثل قی به معنی نگهدار. خوردن و اگرچه یک دانه‌ی شکر باشد. آشامیدن، عمل بسیار مثل راه رفتن در نماز یا سه حرکت پیاپی. حرکت زشت مثل جست کردن. خنده به آواز بلند: قهقهه. ترک یکی از ارکان نماز مثلاً فاتحه نخواندن. کم کردن و یا زیاد کردن در نماز مثلاً یک رکوع نخواندن و یا نماز ظهر را پنج رکعت خواندن به عمد. پیدا شدن عورت و فوری نپوشانیدن آن. ترک قبله (پشت کردن به قبله و یا سینه

را از قبله گردانیدن). رسیدن پلیدی به بدنش و یا لباسش. کلمه‌ی کفر گفتن. تغییر نیت دادن به اینکه در نماز فرض بگوید به دل این نماز را به نماز سنت می‌گردانم، یا اگر زید آمد از نماز بیرون می‌روم. یا اینکه قصد بیرون رفتن نماز نماید. زیاد کردن هر رکنی از ارکان نماز مبطل نماز است؛ مگر اینکه اگر فاتحه دو بار بخواند نماز را باطل نمی‌کند. خلاف ترتیب نماز نمودن به تقدیم و تأخیر مثل اینکه سجده را قبل از رکوع بخواند به عمد. و یافتن لباس برای کسی که لباس نیافته و عریان نماز می‌خواند که نماز او باطل است و باید لباس بپوشد و به نماز پردازد. کنیز اگر سرش برهنه بود و نماز می‌خواند در اثنای نماز، آزاد شود باید برود و سرش را بپوشاند و به نماز پردازد برای اینکه زن آزاد غیر از صورت و دو کف دست او در وقت نماز باید همه‌ی بدنش پوشیده باشد. اگر لباس نزدیک عریان بود و خود را بپوشاند و سرپوش نزدیک کنیز آزاد شده و سر را بپوشاند و سه حرکت پیاپی نشد، نمازشان صحیح است. قطع یکی از ارکان نماز قبل از اتمام آن به عمد (مثل اینکه نصف سوره الفاتحه خوانده بود به عمد آن را قطع کرد و به رکوع رفت). دیوانه و یا بیهوش شدن در اثنای نماز. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب الأذان

در بیان اذان

بدانکه اذان بر سه نوع است: فاسد، مکروه و صحیح.

اذان فاسد، پنج نوع است:

اذان گفتن زن برای مردان. اذان گفتن کافر. اذان گفتن دیوانه. اذان سکران. اذان برای نماز پیش از داخل شدن وقت آن؛ اما اذان برای نماز صبح جایز است قبل از فجر و مستحب است برای صبح دو اذان، یکی قبل از فجر تا مردم بیدار شوند و نماز تهجد بخوانند و آماده شوند برای نماز صبح. و دومی بعد از فجر یعنی بعد از طلوع صبح صادق.

اذان مکروه، دو نوع است:

اذان کسی که بی‌وضو اذان بگوید. و اذان جُبُّ که کراهت آن اشد است.

اذان صحیح، یکی است:

و آن اذان مسلمان بالغ، عاقل، امین و وقت شناس است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

و يبطل الاذان: و اذان به پنج چیز باطل می شود.

به ارتداد یعنی کلمه‌ی کفر گفتن و از دین برگشتن، به بیهوشی، مستی، فاصله‌ی طولانی میان کلمات اذان انداختن، ترک یکی از کلمات اذان به عمد، و یا به سهو و طول کشیدن فاصله.

سنت در اذان صحیح، پنج چیز است:

دو انگشت در دو سوراخ گوش کردن؛ که هم می تواند بلندتر اذان بگوید، و هم شخص کر از دیدن آن می داند که مشغول اذان است و وقت نماز داخل شده است. بلند نمودن آواز به اذان به حدّ معقول. ترتیل یعنی به تأنی و کلمه کلمه اذان گفتن و شتاب نکردن در آن. ترجیع یعنی اول دو کلمه‌ی شهادتین را آهسته گفتن و بعد به آواز بلند: اول دوبار **أشهد أن لا إله إلا الله** آهسته می گوید، بعد دوبار **أشهد أن لا إله إلا الله** به آواز بلند می گوید، و دوبار **أشهد أن محمداً رسول الله**، آهسته گفتن، بعد دوبار **أشهد أن محمداً رسول الله** گفتن به آواز بلند، (و تثنیه یعنی بعد از **حي على الصلاة و حي على الفلاح** دوبار به آواز بلند گفتن: **الصلاة خير من النوم** در اذان دومی صبح یعنی در اذان بعد از طلوع صبح صادق).^(۱)

و معلوم است که در بار اول **حي على الصلاة و حي على الفلاح** رو به دست راست می نماید. و در بار دوم **حي على الصلاة و حي على الفلاح** رو به دست چپ می نماید یعنی رو به دست راست می گوید **حي على الصلاة**. و رو به دست چپ می گوید **حي على الصلاة**. و بعد از آن رو به دست راست می کند و می گوید **حي على الفلاح**. و رو به دست چپ می کند و می گوید **حي على الفلاح**. و باید دانست که برای نماز قضا نیز اذان و اقامه

۱- کلمات اذان: ۴ بار الله اکبر، ۲ بار **أشهد أن لا إله إلا الله**، ۲ بار **أشهد أن محمداً رسول الله**، ۲ بار **حي على الصلاة**، ۲ بار **حي على الفلاح**، ۲ بار الله اکبر، ۱ بار کلمه توحید **لا إله إلا الله**، و در اذان صبح بعد از **حي على الصلاة و حي على الفلاح**، ۲ بار **الصلاة خير من النوم**.

به طور آهسته سنت است. اگر بخواید چند نماز قضا را در یک وقت بخواند، برای اولین نماز قضا اذان و اقامه می‌گوید و برای باقی فقط اقامه می‌گوید. والله سبحانه و تعالی اعلم.

در اذان صحیح سه چیز مکروه است:

تَغَنَّى: آوازه خوانی نمودن، **تَمْطِيط:** یعنی کشیدن و دراز کردن کلمات اذان بیش از حد معمول. **وَالكَلَامُ خَلَالَ الْاِذَانِ:** سخن گفتن در میان اذان، و نشسته اذان گفتن. والله سبحانه و تعالی اعلم.

الاقامة كالاذان الا في ثلاث مسائل: اقامه مانند اذان است مگر در سه مسأله:

یکم: افراد، یعنی الله اکبر در اذان ۴ بار است و در اقامه الله اکبر ۲ بار، و در اذان شهادتین هر کدام ۲ بار است و در اقامه شهادتین هر کدام ۱ بار است. و **حَيْعَلَتَيْنِ** در اذان هر کدام ۲ بار است و در اقامه هر کدام ۱ بار است و در اقامه کلمه‌ی قد قامت الصلاة ۲ بار تکرار می‌گردد که در اذان نیست.

دوم: ادراج، یعنی اقامه را به شتاب گفتن در حالی که اذان به تأنی گفته می‌شود.

سوم: اقامه حتماً باید بعد از دخول وقت نماز باشد. و در اذان صبح قبل از دخول وقت اذان جایز است. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب المواقیت

در بیان اوقات نمازهای فرض شبانه‌روزی:

بدانکه وقت ظهر: از زوال آفتاب است تا اینکه سایه‌ی هر چیزی به قدر آن شود (بعد از انداختن سایه‌ای که در وقت زوال باشد) وقتی که سایه‌ی هر چیزی را به اندازه‌ی خودش زیاد شد، وقت عصر داخل می‌شود.

وقت عصر: از زیاد شدن سایه‌ی هر چیزی از اندازه‌ی آن است تا اینکه سایه‌ی هر چیزی دو برابر آن شود. وقتی که سایه‌ی هر چیزی از دو برابر آن زیادتر شد وقت برگزیده و مختار عصر گذشته است. و درست است نماز عصر و ادای حساب می‌شود تا اینکه آفتاب غروب نماید. اگر زنی قبل از مغرب از خون قاعده پاک شد و یا دیوانه و بیهوش قبل از

مغرب به هوش آمد نماز ظهر و عصر آن روز بر هر دو لازمشان است.

وقت مغرب: آفتاب که غروب کرد وقت عصر گذشته و وقت مغرب داخل شده است. در قول جدید امام شافعی رحمته الله علیه وقت مغرب یکی است که بعد از غروب آفتاب به قدر وضو گرفتن و ستر عورت و اذان و اقامت گفتن و پنج رکعت نماز خواندن است. و در قول قدیم که معتمد است می ماند تا غروب شفق سرخ از مغرب، که تا یک ساعت و هشت دقیقه بعد از غروب آفتاب ادامه دارد.

وقت نماز عشاء: بعد از غروب شفق احمر است و تا گذشتن $\frac{1}{3}$ باقیمانده‌ی شب، وقت برگزیده‌ی آن است. بعد از گذشتن ثلث شب وقت جواز آن می ماند و درست بودن نماز عشاء تا طلوع صبح صادق، اگر در وقت عشاء زنی از خون قاعده، پاک شد و یا دیوانه هشیار شد یا بیهوش به هوش آمد، نماز مغرب و عشاء بر هر دو لازمشان است.

وقت نماز صبح: وقت برگزیده‌ی صبح از طلوع صبح صادق است تا اسفار و روشن شدن هوا، وقتی که اسفار شد و هوا روشن شد وقت برگزیده‌ی صبح گذشته است، و وقت جواز و درست بودن نماز صبح به ادا، تا طلوع آفتاب است. و نزد علامه‌ی اصطخری هوا که روشن شد وقت ادای صبح گذشته است. علت اینکه وقت نمازها از ظهر شروع می شود برای این است که از زوال آفتاب تا طلوع آفتاب روز بعد وقت نمازها به هم متصل است، وقت ظهر که به آخر رسید وقت عصر داخل می شود. وقت عصر که به آخر رسید، وقت مغرب شروع می شود. وقت مغرب که به آخر رسید وقت عشاء شروع می شود. وقت عشاء که به آخر رسید وقت نماز صبح شروع می شود، وقت نماز صبح که به طلوع آفتاب به آخر رسید. از طلوع آفتاب تا زوال آفتاب وقت ادای هیچ نمازی نیست؛ مگر نماز سنت اشراق و ضحی و یا قضای نمازها و یا نماز میّت. و یا کسوف آفتاب و یا نماز طلب باران که اینها همه سنت هستند و صحبت ما وقت ادای فرائض خمسسه بود. و هر کسی که یک رکعت از نماز فرض در وقت آن بدست آورد همه‌ی آن نماز اداء حساب می شود، و هر کسی که معذور است و در یکی از اوقات نمازها به قدر گفتن الله اکبر به دست آوردن آن نماز لازم او است.

معدور پنج کسند: کافر وقتی که مسلمان شد، دیوانه وقتی که هوشیار شد، بیهوش که به هوش آمد، کودک که به سن بلوغ رسید و حائض وقتی که از خون قاعده پاک شد.

باب الإمامة في الصلاة

در بیان امامت و پیشوایی نماز:

بدانکه مردم در امامت و پیشوایی نماز بر هفت گونه اند.

یکم: کسانی که هیچگاه امامتشان جایز نیست. و اینان پنج کسند: دیوانه، و کافر و آرْت و اَلْتَع و کسی که به الفاظ قرآن تسلط ندارد و اشتباهش در عبارت تغییر معنی می دهد.

۱- دیوانه، برای اینکه اهل مسؤولیت نیست و مسلوب العبارة است. و امامت مسؤولیتی عظیم است.

۲- کافر، برای اینکه امامت، عبادت است و کافر، اهل عبادت نیست.

۳- آرْت برای اینکه شرط امامت این است که فاتحه را درست بخواند و آرْت فاتحه را درست نمی خواند و جایی که ادغام نمی خواهد، ادغام می نماید. او می خواند: مُسْتَقِيم. نَسْتَعِين.

۴- اَلْتَع برای اینکه لَعْنَه دارد و حرفی را به حرفی دیگر تبدیل می نماید در مُسْتَقِيم می گوید: مُنْتَقِيم و سین را به ثاء تبدیل می نماید و در غیر می گوید غَيْع. بنابراین آرْت و اَلْتَع اگر ممکن است به آموختن زبانشان درست شود، در این حال تا درست تلفظ نکنند نه نماز خودشان صحیح است و نه نماز کسی که پشت سرشان نماز می خواند. و اگر زبانشان به آموختن خوب نمی شود نماز خودشان صحیح است و امامتشان برای کسی که مثلشان است، صحیح است و برای کسی که مثلشان نیست، صحیح نیست.

۵- کسی که لَحْن و غلط او عبارت را تغییر می دهد و به جای اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ می گوید:

اَنْعَمْتُ يَا اَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ که او هم به همان تفصیلی است که در آرْت و اَلْتَع یاد شد.

دوم: کسانی که گاهی امامتشان صحیح است و گاهی دیگر امامتشان صحیح نیست:

مثل: بی وضو و جُنُب و کسی که بر بدن او و یا بر لباس او پلیدی است. که هر کسی که از حالشان اطلاع ندارد نمازش پشت سر آنان صحیح است و هر کسی که از حالشان باخبر است نمازش پشت سرشان جایز نیست.

سوم: کسانی که امامتشان برای کسانی درست است و برای کسانی دیگر درست نیست: مثل اُمّی که فاتحه درست نمی خواند و زَنُ و خُنْثی: که امامتشان بر کسی که مثل خودشان است جایز است و بر کسی که مثل خودشان نیست، جایز نیست: امامت زن برای زن جایز است و امامت اُمّی برای اُمّی مثل خودش جایز است و بر کسی که مثل خودش نیست جایز نیست و امامت خُنْثی وقتی که خُنْثی واضح باشد که معلوم است که خُنْثی مرد است یا زن است بر خُنْثی واضح مثل خودش. اما خُنْثی مشکل که معلوم نیست زن و یا مرد باشد، امامتش بر خُنْثی جایز نیست و امامتش بر زنان جایز است.

خُنْثی: کسی که نه نر و نه ماده است و یا به عبارت دیگر نر و ماده است که آلت مردانه و آلت زنانه هر دو دارد. و به بول کردن از یکی از دو آلت و به حاملگی و آمدن منی از یکی از دو آلت حالت او معلوم می گردد.

چهارم: کسانی که امامتشان مکروه است: مثل ولدالزنا و کسی که فسق او آشکار است و کسی که بدعت خود را آشکار می سازد.

پنجم: کسانی که امامتشان صحیح است و امامت غیرشان بهتر از امامت ایشان است. و ایشان چهار کسند: عبْد یعنی برده. و مکاتب که خود را از آقای خود خریده و هنوز قیمت خود نپرداخته است. و مُدَبَّر یعنی برده ای که بعد از مرگ آقايش آزاد می شود. و کسی که نصف او آزاد است و نصف او برده است (اما نابینا امامت او و امامت بینا یکسان است).

ششم: کسانی که برگزیده برای امامت هستند، و ایشان کسانی هستند که هیچ یک از آن عیبها که یاد شد در ایشان نیست و از میان ایشان کسی که در دین فقیه تر و داناتر است مقدم است. و بعد از او کسی است که در قرائت قرآن داناتر است و بعد از او کسی است که اجداد او پیش از دیگران از دیار کفر به سوی دیار اسلام هجرت کرده اند و بعد از او کسی

است که شرف نسب او بیشتر است و از اصل و نسب بهتری برخوردار است و بعد از او کسی است که ورع و پرهیزگاری او بیشتر است؛ چرا که سیرت او بهتر و در عفت و پاکدامنی و خوبی راه و رفتار و دوری از شهوات بر دیگران مقدم است. و بعد از او کسی است که در مسلمانی سن و سال او بیشتر است و بعد از او کسی است که زیباروی تر باشد.

بَابُ صَلَاةِ الْحَضَرِ

بابی است در بیان شماره‌ی رکعت‌های نمازهای پنجگانه که در محلّ اقامت در شهر خوانده می‌شود. نماز شبانه‌روزی برای مقیم در شهر هفده رکعت است؛ دو رکعت فرض صبح، چهار رکعت فرض ظهر، چهار رکعت فرض عصر، سه رکعت فرض مغرب، چهار رکعت فرض عشاء.

و در روز جمعه شماره‌ی رکعت‌های پنج فرض پانزده رکعت می‌شود: دو رکعت فرض صبح، دو رکعت فرض جمعه، چهار رکعت فرض عصر، سه رکعت فرض مغرب، چهار رکعت فرض عشاء.

و در سفر برای کسی که نمازهای چهار رکعتی را قصر می‌نماید، تعداد نمازهای فرض شبانه‌روزی یازده رکعت می‌شود: دو رکعت فرض صبح، دو رکعت فرض ظهر، دو رکعت فرض عصر، سه رکعت فرض مغرب و دو رکعت فرض عشاء.

بَابُ صَلَاةِ السَّفَرِ

در بیان نماز فرض در سفر

بدانکه نماز فرض شبانه‌روزی در سفر مانند نماز فرض شبانه‌روزی در حَضَر است؛ مگر اینکه مسافر اختیار دارد که نماز چهار رکعتی را قصر نماید و آن را دو رکعت بخواند، و یا اینکه قصر نکند و نماز چهار رکعتی ظهر و عصر و عشاء را مانند مقیم در شهر، چهار رکعت بخواند؛ مگر اینکه شریعت اجازه‌ی قصر نماز چهار رکعتی در سفر را داده است و اگر کسی نخواهد، سنّت پیغمبر ﷺ اجرا نماید در این حال امام

شافعی رحمته الله علیه فرمود: منع می‌نمایم از اینکه نماز چهار رکعتی در سفر چهار رکعت خوانده شود، مانند حضر برای کسی که از پیروی شریعت در قصر نماز چهار رکعتی می‌خواهد روگردانی نماید. یعنی: اگر کسی نماز چهار رکعتی را در سفر، چهار رکعت می‌خواند نه به قصد روگردانی از سنت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم مانعی ندارد. اما به قصد روگردانی از سنت چنین کاری می‌کند؛ باید در سفر شانزده فرسخ به بالا، قصر نماید تا سنت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم را پیروی نماید.

و قصر نماز چهار رکعتی جایز نیست مگر به هشت شرط:

یکم: اینکه سفر او شانزده فرسخ یا بیشتر باشد (فرسخ عبارت است از سه میل که دوازده هزار گز باشد. و امروزه که کیلومتر بکار می‌رود. و فرسخ را در دریا و خشکی فرق می‌گذارند. وقتی که فرسخ، ۵۵۴۴ متر باشد ۱۶ فرسخ می‌شود ۷۴۴، ۸۸ متر یعنی ۸۹ کیلومتر به تقریب. و در این مسافت درست است قصر نماز چهار رکعتی).

دوم: اینکه سفر او سفرِ معصیت نباشد؛ اما زنی که به نافرمانی از شوهرش به سفر می‌رود حق قصر ندارد. و کسی که قصدش از سفر راهزنی است چگونه ممکن است از رخصت سفر و قصر نماز چهار رکعتی استفاده نماید.

سوم: اینکه وقت نماز در سفر باقی باشد اما اگر وقت نماز تمام شد و به شهر رسید حق قصر ندارد. چنانکه سفرش ادامه دارد و قصد جمع میان دو نماز ظهر و عصر و یا قصد جمع میان دو نماز مغرب و عشاء داشته باشد، وقت هر دو نماز دارد و می‌تواند در وقت ظهر، جمع میان ظهر و عصر نماید که جمع تقدیم باشد و یا جمع میان ظهر و عصر در وقت عصر نماید که جمع تأخیر است و همچنین جمع میان مغرب و عشاء در وقت مغرب و یا در وقت عشاء.

چهارم: اینکه در اول نمازش نیت قصر نماید: **مِثْلُ أَصْلَى الظُّهْرِ مَقْصُوراً لِلَّهِ**

تعالی، الله اکبر.

پنجم: اینکه در اثنای نمازش نیت اتمام نماز و خواندن چهار رکعت ننماید.

ششم: اینکه اقتدا نکند به کسی که نمی‌داند نیت قصر نموده یا نه.

هفتم: اینکه اقتدا نکند به کسی که مقیم است و نماز چهار رکعتی می خواند.

هشتم: اینکه قصد اقامت نکند.

چنانچه یکی از این هشت شرط بجا نیامد باید نماز را چهار رکعت بخواند. اگر سفر او شانزده فرسخ نبود، یا اینکه سفر او سفر معصیت بود، یا اینکه قبل از نماز به محل اقامت خود رسید یا در اثنای نماز، یا اینکه نیت قصر در اول نماز نکرد، یا اینکه در اثنای نماز قصد اتمام نماز نمود، یا اینکه اقتدا نمود به کسی که نمی دانست نیت قصر نموده یا نه، یا اینکه نماز پشت سر مقیم خواند، یا قصد اقامت نمود که در همان محلی که در سفر هست، چهار روز کامل غیر از روز دخول و خروج بماند. در همه ی این صورتها باید نماز را تمام نماید و چهار رکعت بخواند و قصر نماز در سفر قصری که شانزده فرسخ نیست، نیز جایز است چنانکه در تحفه آورده است که این قول را مختار دانسته شده و به سبب احادیث صحیحه در باره ی قصر در سفر قصری چنانکه در بلوغ المرام آورده است.

باب الجمع بین الصلاتین

در بیان جمع میان دو نماز ظهر و عصر و جمع میان دو نماز مغرب و عشاء.

بدانکه جمع میان دو نماز درست است در چهار محل:

یکم در سفر: وقتی که سفر او در رفتن تنها شانزده فرسخ باشد (۸۹ کیلومتر تقریباً و سفر او سفر معصیت نباشد) که می تواند میان دو نماز جمع نماید. جمع تقدیم به اینکه نماز ظهر و عصر در وقت ظهر بخواند. و یا جمع تأخیر به اینکه نماز ظهر و عصر در وقت عصر بخواند. و همچنین در جمع بین مغرب و عشاء جمع تقدیم و تأخیر.

و شرط است در جمع تقدیم که نیت جمع در اول نماز اولی و یا در اثنای آن نماید. و اینکه سفر او تا موقع فرا رسیدن نماز دومی ادامه داشته باشد، و سوم اینکه میان دو نماز فاصله ی طولانی نیندازد، اما فاصله ی اندک مثل جستجوی خاک نمودن برای تیمم طولانی نیست؛ اگر بقدر دو رکعت نماز خیلی سبک طول نکشد، و اینکه نماز اولی به سلامت بگذرد، اما اگر بعد از جمع میان دو نماز دانست که رکنی از ارکان نماز اولی

فراموش نموده، در این حال هر دو نماز باطل است برای اینکه نماز دومی به نماز اولی تعلق دارد.

اگر مسافر در وقت نماز اولی منزل گرفته، جمع تقدیم برای او بهتر است و اگر در وقت نماز اولی در حرکت است و در وقت نماز عصر منزل می‌گیرد، جمع تأخیر برای او بهتر است.

دوم در حج: اگر حاج، مسافر است که در مکه غیر از روز دخول و خروج چهار روز نبوده است، میان نماز ظهر و عصر در نَمْرَه (نزدیک عرفه) و یا در عرفه جمع تقدیم می‌نماید، و نماز مغرب و عشاء در مزدلفه جمع تأخیر می‌نماید و در ایام منی نیز جمع می‌تواند، و در مذهب ما شافعیها جمع در عرفه و مزدلفه و منی به عذر سفر جایز است. اما در مذاهب دیگر اهل سنت و جماعت، جمع در عرفه و مزدلفه به سبب حج دانسته‌اند که اگر حاج مسافر نباشد هم حق قصر و جمع دارد، امام نووی در کتاب **ایضاح المناسک** همین قول را گرفته‌اند.

سوم: جمع به عذر باران که در وقتی که باران تقریباً زیاد می‌آید، جمع میان نماز ظهر و عصر جمع تقدیم و جمع میان مغرب و عشاء جمع تقدیم جایز است. یعنی جمع ظهر و عصر در وقت ظهر، و جمع مغرب و عشاء در وقت مغرب، به شرط اینکه باران در اول نماز اولی و در موقع سلام نماز اولی و موقع شروع نماز دومی در این سه وقت باران باشد اگرچه بعد از آن باران قطع شود، و اینکه نماز جمع بعد از باران یا جماعت خوانده شود، و اینکه خانه‌ی نمازگزاران دور از مسجد باشد، اگر خانه‌ی امام، به مسجد چسبیده باشد، همچنین اگر بعضی از جماعت، خانه‌شان دور و بعضی خانه‌شان نزدیک باشد، مانعی ندارد.

چهارم: جمع به عذر مرض و بیماری سنگین مثل تب شدید که مریض می‌تواند به حسب راحت خود میان نماز ظهر و عصر و میان نماز مغرب و عشاء جمع تقدیم و یا جمع تأخیر نماید، اما با سردرد سبک حق جمع میان دو نماز ندارد. گفته شد مثل تب شدید یعنی درد شدید در هر جای بدن که باشد. و جمع به عذر مَرَض را علمای متأخر در

مذهب شافعی روا دانسته‌اند و گفته‌اند شایسته به محاسن دین مبین اسلام که در قرآن فرموده است:

﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾ (سوره‌ی حج، آیه‌ی ۷۸)
 «خداوند بر شما مسلمانان در دین اسلام حَرَجْ و سختی قرار نداد». این است که بیمار هم می‌تواند جمع نماید.

باب صلاة الجمعة

در بیان نماز جمعه.

نماز جمعه از جهت ارکان و شروط مانند نمازهای فرض دیگر است؛ مگر اینکه اختصاص دارد نماز جمعه به چندین شرط و برای درست بودن نماز جمعه شش شرط لازم است:

یکم: محلّ برپا داشتن نماز جمعه شهر و یا قریه یعنی در بنا و ساختمان باشد، برای اینکه نماز جمعه در صحرا و در خیمه‌ها جایز نیست.

دوم: اینکه کسانی که نماز جمعه می‌خوانند چهل نفر یا زیادتر باشند؛ اگرچه امام هم از چهل نفر باشد، و این چهل نفر نمازگزاران جمعه؛ مسلمان بالغ آزاد مرد متوطن در محل جمعه باشند که از محل بیرون نروند؛ مگر برای حاجت که به سفر بروند و برگردند و بیشتر ایام سال در محلّ جمعه باشند.

سوم: در وقت ظهر باشد، اگر وقت ظهر بیرون رفت، قضای آن نماز ظهر می‌خوانند.

چهارم: اینکه با جماعت خوانده شود، که نماز جمعه به تنهایی جایز نیست.

پنجم: اینکه در محلّ اقامه‌ی جمعه، نماز جمعه‌ی دیگری همراه آن و یا بیشتر از آن نماز جمعه‌ی دیگری خوانده نشود؛ مگر در صورتی که شهر بزرگ باشد و دشوار باشد جمع شدن مردم در یکجا.

ششم: پیش از نماز جمعه دو خطبه خوانده شود و خطیب کسی باشد که نماز پشت

سر او صحیح باشد.

دو خطبه: باید در وقت ظهر خوانده شود، و خطیب باید با طهارت یعنی پاک از بی وضویی و ناپاکی باشد که اگر جُنُب باشد و یا وضو نداشته باشد و یا پلیدی بر بدن و یا لباس او باشد خطبه‌ی او صحیح نمی‌شود.

در دو خطبه: شرط است ایستادن در دو خطبه در حال توانایی بر ایستادن، و نشستن میان دو خطبه و آرام گرفتن در نشستن میان دو خطبه بقدر خواندن سوره‌ی **قل هو الله احد**، و پیاپی خواندن که میان خطبه‌ها فاصله نیاید، و اینکه خطبه به زبان عربی باشد.

ارکان دو خطبه، پنج چیز است:

یکم: حمد و ستایش خدا به لفظ حمد: مثل الحمد لله یا احمد الله یا حمداً لله که به لفظ حمد باشد در هر دو خطبه.

دوم: صلوات بر رسول الله به لفظ صلوات مثل **أصلی و اسلم علی رسول الله**، یا **الصلاة و السلام علی رسول الله یا مُصلِّياً علی رسول الله** که به لفظ صلوات باشد و نام حضرت رسول الله یاد شود و گفته شود **صلی علی رسول الله یا علی النبی و بهتر** است که نام ایشان یاد شود مثل **الصلاة و السلام علی سیدنا محمد**. وقتی که در تشهد به همین نام است؛ اما ضمیر مثل صلی الله علیه و سلم کفایت نمی‌کند.

سوم: وصیت به تقوی و سفارش کردن مردم به پرهیزگاری و ترس از خدا به هر لفظی که این معنی را می‌رساند مثل: **إتَّقُوا الله. أَطِيعُوا الله. أُعْبِدُوا الله**. و این سه رکن در هر دو خطبه باید بجا آید.

چهارم: خواندن آیه‌ای از قرآن در یکی از دو خطبه.

پنجم: دعا برای مؤمنین و مؤمنات در خطبه‌ی دوم.

نماز جمعه: فرض عین است بر هر مرد مسلمان بالغ عاقل متوطن در محل اقامه‌ی جمعه که معذور نباشد به عذری که به او رخصت ترک جمعه بدهد. و نماز جمعه به ایشان منعقد می‌شود. معذور اگر حاضر شد برای نماز جمعه، با اینکه لازم او نیست نماز جمعه از او صحیح است و به او منعقد می‌شود یعنی از همان چهل نفر بشمار می‌آید.

نماز جمعه: بر کسی که در محلّ نزدیک به شهری است که نماز جمعه در آن خوانده و در محل خودش چهل نفر نیستند که نماز جمعه بخوانند، و اذان شهری که جمعه در آن خوانده می شود را می شنوند، آمدن به شهر جمعه برای نماز جمعه لازم آنان است، و نماز جمعه شان صحیح است اگرچه به آنان منعقد نمی شود که از آن چهل نفر محسوب نمی شوند.

پنج کسند: که نماز جمعه لازمشان نیست: کودک و برده و مسافر و زن و خنثی مشکل؛ با اینحال اگر حاضر به نماز جمعه شوند نماز جمعه شان صحیح است؛ اگرچه به آنان منعقد نمی شود.

(کسی که نماز جمعه بر او واجب است، حرام است بر او بعد از اذان صبح جمعه به سفر رفتن مگر اینکه در مقصد و یا در راه، نماز جمعه اش را بخواند و یا اینکه اگر نرود از یاران سفر عقب افتد.

فضیلت روز جمعه: روز جمعه، بعد از روز عرفه، بهترین ایام سال است: آدم عَلَيْهِ السَّلَامُ در روز جمعه آفریده شد، و در روز جمعه قبول توبه‌ی او شد، و در روز جمعه درگذشت، و در روز جمعه قیامت پیا می شود.

آداب روز جمعه: چیدن ناخن، ستردن موی زیر بغل، اصلاح سر و صورت، مسواک زدن به دهان، خوشبو کردن دهان و لباس و بدن، لباس خوب و سفید پوشیدن، سر وقت صبحگاه به مسجد آمدن، و در مسجد مشغول شدن به نماز و تلاوت قرآن و صلوات و سلام بر رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. صدقه و احسان به فقرا و مستمندان، صله‌ی ارحام، توسعه و گشاده‌دستی بر بستگان.

عقوبت تارک نماز جمعه

حدیث صحیح: مَنْ تَرَكَ ثَلَاثَ جُمُعٍ تَهَاوُنًا طَبَعَ اللهُ عَلَى قَلْبِهِ. کسی که از روی سستی سه نماز جمعه را ترک نماید مهر زده می شود تا هیچ خیری به دل او نرسد.
و حدیث صحیح مسلم: لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَ رَجُلًا يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ ثُمَّ أُحَرِّقَ عَلَيَّ

رَجَالٍ يَتَخَلَّفُونَ عَنِ الْجُمُعَةِ فِي بُيُوتِهِمْ. تصمिम گرفته ام دستور دهم به مردی تا نماز با مردم بخواند، آنگاه خودم بروم به سوی مردمی که به نماز جمعه حاضر نمی شوند آنان را در خانه هایشان بسوزانم. که هر کسی که بدون عذر به نماز جمعه نیاید رسول الله صلوات الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم او را مستحق سوزانیدن نمود.

باب صلاة الخوف

در بیان نمازی که در حال ترس از دشمن خوانده می شود.

نماز خوف چندین نوع است که در کتابهای بزرگ فقه به تفصیل آمده است: و در اینجا چهار نوع از آن بیان می شود که امام شافعی رحمته الله علیه آنها را از میان شانزده نوع برگزید:

یکم: اگر دشمن در طرف قبله باشند و پیدا باشند که میان مسلمانان و دشمنانشان چیزی مانع از رؤیت نباشد و مسلمانان بسیار باشند. امام، نماز با همه شان می بندد و با همه به رکوع می رود و با همه از رکوع بالا می آید. وقتی که می خواهد به سجده برود یک صف به پاس زدن می ایستند و صف دیگر با امام به سجده می روند. وقتی که امام و صف همراه او از دو سجده فارغ شدند و به قیام آمدند آن صفی که به پاس زدن ایستاده بود به سجده می روند و بعد از دو سجده، به امام در رکعت دوم می رسند و در رکوع رکعت دوم امام با همه به رکوع می رود و با همه از رکوع بالا می آید. این بار موقع به سجده رفتن امام آن صفی که در رکعت اولی به پاس زدن ایستاده بودند با امام به سجده می روند و آن صفی که به سجده رفته بودند به پاس زدن می پردازند؛ وقتی که امام و صف همراه او به تشهد نشستند، آن صفی که به پاس زدن ایستاده اند به سجده می آیند و در تشهد به امام می رسند وقتی که تشهد خواندند، امام با همه شان سلام نماز می گوید. و این نماز رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم با اصحاب رضی الله عنهم بوده و در عسفان که نام قریه ای بوده برای قبیله غطفان نزدیک خلیص که از مکه شانزده فرسخ فاصله دارد و حدیث نماز رسول الله در عسفان در صحیح مسلم آمده است.

دوم: اگر دشمن در طرف قبله نیست، و یا در طرف قبله است ولی حائلی مثل کوه یا تپه در میان است که دشمن را نمی بینند، امام همراهان خود را به دو گروه تقسیم می نماید: یک گروه که می روند روبروی دشمن می ایستند. و یک گروه که پشت سر امام به نماز می ایستند. وقتی که امام با گروهی که پشت سر او هستند یک رکعت خواند و به قیام رکعت دوم ایستاد، این گروه یک رکعت دیگر نماز خود را می خوانند و سلام نماز که گفتند، می روند تا روبروی دشمن بایستند و آن صفی که روبروی دشمن بودند بیایند نماز پشت سر امام ببندند و امام صبر می کند تا اینان سوره ی فاتحه را بخوانند، آن وقت امام با ایشان به رکوع و اعتدال و دو سجده می رود، وقتی که امام به تشهد نشست اینان نیت مفارقت می نمایند یعنی در دل می آورند که از امام جدا می شوند برای خواندن یک رکعت باقی از نماز خود، و امام در تشهد صبر می کند تا اینان در یک رکعت باقی مانده ی خود و در تشهد به امام برسند؛ تشهد که خواندند امام با اینان سلام نماز می گوید. و این نماز رسول الله ﷺ است در ذَاتُ الرِّقَاعِ، و ذَاتُ الرِّقَاعِ موضعی است در نَجْد. و حدیث آن را بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی روایت نموده اند.

و ذَاتُ الرِّقَاعِ: به معنی صاحب وصله ها نامیده شد برای اینکه زمین سنگلاخ بود و صحابه رضی الله عنهم پاهایشان برهنه بود و سنگلاخ پاهایشان را می شکافت و مجبور می شدند پارچه بر پاهای خود بپيچند.

باید دید که در اسلام چگونه عدالت در همی کار برقرار است و در این دو نمازگزاران باهم برابرند، اگر صفی به پاس زدن ایستاد، صفی دیگر هم به پاس زدن می ایستند. اگر تکبیرة الاحرام با گروهی بود، سلام دادن از نماز با گروهی دیگر است تا عدالت حتی در میدان جنگ برقرار باشد. و باید دید که صحابه و یاران پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم چقدر در پیروز ساختن دین اسلام فداکاری داشته اند. با شکم گرسنه و پای پیاده و بدن نیمه عریان جان به کف آماده ی شهادت در راه خدا بودند و برای نصرت دین خدا دست از جان و مال و زن و فرزند می شسته اند. این را بدان تا بدانی که آنهایی که ناسزا به صحابه می گویند چه محلی از اسلام دارند.

در هر دو نماز که یاد شدند برای نماز دو رکعتی بود که نماز صبح باشد و یا نماز قصر در سفر باشد.

اگر امام نماز مغرب را با همراهان می خواند، دو رکعت با گروهی می خواند و یک رکعت با گروهی دیگر. و اگر نماز چهار رکعتی باشد، با هر گروهی دو رکعت می خواند. **سوم:** اینکه امام وقتی که همراهان خود را به دو گروه می نماید، با هر گروه یکبار نماز بخواند که امام در نتیجه دو بار نماز می خواند. و این نماز رسول الله ﷺ است در **بطن نخل** که باز هم موضعی از نجد است. و حدیث آن را بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی در صحیحین آورده اند.

دلیل صلاة الخوف از حدیث بیان شد. و از قرآن، آیه ی ۱۰۲ سورة النساء: ﴿وَ إِذَا كُنْتُمْ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ﴾ الایه که به تفصیل بیان فرموده است.

باب صلاة شدة الخوف

چهارم: نماز شدت خوف است، که کار جهاد به مبارزه ی تن به تن کشیده و بهم افتاده اند چنانکه در قرآن، آیه ی ۲۳۹ سورة البقرة: ﴿فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا﴾ الایه: اگر از دشمن ترسیدید و شدت ترس بود، نماز را بخوانید پیاده و سواره رو به قبله و اگر میسر نشد به هر سوی دیگر، هر طور میسر شد (که در هیچ حالت نماز را نباید ترک کرد) و هرگاه در اثنای نماز، دفع شر دشمن شد و ایمن شدند، سواره از اسب یا سواری خود به زیر آید و نماز را رو به قبله تکمیل نماید و همچنین پیاده باقی نماز خود را رو به قبله و با اطمینان، نماز خود را تکمیل کند.

و این نماز شدت خوف در غیر جنگ هم صورت می بندد: کسی که در نماز بود و دید درنده ای بسوی او حمله ور است، یا اژدهایی بسوی او می آید و یا آتش سوزی بطرف او روان است و یا دزدی می خواهد مال او را بگیرد و در همه ی این احوال همانگونه که پا به دویدن می نهد نماز خود را می خواند و رکوع و سجده را با اشاره ی سر انجام می دهد.

باب صلاة المريض

در بیان نماز بیمار.

بیمار نماز را می خواند به هرگونه که ممکنش شد: ایستاده یا نشسته یا به پهلو یا به پشت که اگر رکوع و سجده نتوانست اشاره به آن می نماید به سر، یا اگر نتوانست به چشم اشاره می نماید، و اعاده لازم او نیست. اما اگر بیماری، بدن و لباسش پلید باشد و کسی را نیابد که او را طاهر کند، به همان حال نماز حُرْمَةُ الْوَقْتِ می خواند و بهبود که یافت با طهارت کامل از نو نماز می خواند.

کسی که فاقد الطهورین است نه آب می یابد برای وضو و نه خاک می یابد برای تیمم، او نیز نماز حُرْمَةُ الْوَقْتِ می خواند و وقتی که به خاک رسید در سفر تیمم می کند و آن نماز را از نو می خواند و اگر به آب رسید در شهر و با تیمم در سفر نماز نخوانده بود نیز وضو می گیرد یعنی با طهر کاملی نماز از نو می خواند.

باب صلاة الغریق

در بیان نماز کسی که در حال غرق شدن است.

او نماز می خواند به هرگونه برای او میسر شد، اگر سجده و رکوع به اشاره ی سر، انجام داد، نماز او صحیح است؛ اما اعاده لازم او است. و همچنین کسی که در محل پلیدی زندان باشد نماز می خواند و برای رکوع و سجده به سر اشاره می کند و پیشانی بر پلیدی نمی نهد و اعاده لازم او است برای اینکه چنین حالتی نادرست است و **النادر لا حکم له نادر حکم ندارد.**

باب صلاة المعذور

معذور کسی است که اندکی از آخر وقت نماز را دریافت نمود، کسی که یک رکعت یا بیشتر از نماز او در وقت نماز بود همه ی نماز او در حکم اداء است. اگر کمتر از یک رکعت از نماز او در وقت نماز بود همه ی نمازش قضاء است. کسی که به قدر یک الله اکبر گفتن از آخر وقت نماز دریافت کرد آن نماز لازم او است. مثلاً بیهوش یا حائض به

قدر یک **الله اکبر** گفتن از وقت ظهر باقی بود که بیهوش به هوش آمد و یا حائض پاک شد نماز ظهر لازمشان است؛ اما اگر بیهوش و یا حائض به قدر یک **الله اکبر** از آخر وقت عصر یا از آخر وقت عشاء مانعشان رفع شد، در صورت اول نماز ظهر و عصر لازمشان است و در صورت دوم نماز مغرب و عشاء لازمشان است.

باب صلاة القضاء

در بیان نماز قضاء:

نماز فرض که به سبب خواب و یا فراموشی وقت آن را از دست داده بود، هر وقت بیدار شد یا به یادش آمد و توانست نماز را قضاء نماید.

مگر اینکه اگر وقت نماز اداء، خیلی تنگ بود و اگر نماز قضاء بخواند وقت نماز اداء هم از دست می‌رود، در این حال اول نماز اداء بخواند، و دیگر اینکه اگر یک دست لباس باشد و جماعتی از برهنگان باشند که به نوبه لباس به هر کدام می‌رسد هر کدام باید صبر کنند تا لباس به او برسد و در لباس نماز بخواند، اما اگر دید، اگر صبر کند تا لباس به او برسد وقت نماز از دست می‌رود به همان حال برهنگی نماز بخواند برای حرمت وقت و وقتی که لباس به او رسید از نو نماز بخواند.

اگر کسی نماز قضاء لازم او است مثلاً نماز ظهر از او فوت شده و به مسجد آمد و دید جماعتی نماز عصر می‌خوانند، او اول نماز ظهر خود را به تنهایی قضاء بنماید و بعد از فراغت از نماز قضاء خود به جماعت پیوندد. اگر تا وقتی که نماز قضاء خود را بخواند نماز جماعت اداء از دست می‌رود مانعی ندارد اول همان نماز قضاء خود را بخواند و اگرچه نماز جماعت از دستش برود.

باب اعاده الصلاة

بابی است در بیان اعاده‌ی نماز؛ **فرق میان اعاده و قضاء**: این است که اعاده در وقت اداء واقع می‌شود، و قضاء بعد از بیرون رفتن وقت اداء، مثلاً کسی نماز خواند و دید

لباس او پلید است و وقت نماز باقی است، او لباس پلید را بیرون می‌کند و لباس پاک می‌پوشد و از نو نماز می‌خواند این نماز را اعاده می‌نامند که نماز اعاده در وقت اداء است که هنوز وقت نماز باقی است. اما اگر او وقتی دانست که پلیدی بر لباس او است که وقت نماز گذشته بود او لباس پلید را بیرون می‌آورد و لباس پاک می‌پوشاند و از نو نماز می‌خواند؛ اما این نماز قضاء نامیده می‌شود برای اینکه بعد از گذشتن وقت نماز خوانده شده است.

نماز معاده: کسی نماز را به تنهایی یا با جماعت خوانده بود که دید نماز جماعتی دیگر برپا است، مستحب است که با این جماعت باز نماز بخواند، و یک بار مستحب است، اما بیش از یک بار نه.

اگر کسی نماز فرض را با جماعت خوانده بود و برای قضاء حاجت رفت و وضو گرفت دید جماعتی دیگر برپا است و با این جماعت نیز نماز بخواند، اما به یادش آمد که نماز اولی که خوانده وضو نداشته است، باید نماز را از نو بخواند؛ برای اینکه نماز بار دوم حکم معاده دارد و سنت است و جای نماز اولی که فرضی بوده نمی‌گیرد و اگرچه در نماز بار دوم هم نیت فرض نموده باشد.

شرط بار دوم نماز خواندن این است که با جماعت باشد. اما اگر بار اول به تنهایی خوانده یا با جماعت، دوباره به تنهایی نماز بخواند، مکروه است. و دیگر در نماز معاده حتماً باید امام، نیت امامت بنماید؛ برای اینکه شرط معاده این است که با جماعت باشد و وقتی که امام نیت امامت ننمود، نماز اگرچه با جماعت باشد حکم نماز منفرد دارد. در سه محل، نیت امامت لازم امام است: در نماز معاده که بیان شد و در نماز جمع به عذر باران که جماعتی در آن شرط است. و در نماز جمعه.

باب صلاة العیدین

در بیان نماز دو عید یعنی فطر و اَضْحَى (عید فطر و عید قربان).

نماز عید فطر و عید قربان سنت مؤکده است؛ برای اینکه رسول الله ﷺ بر نماز دو

عید مواظبت فرمود.

نماز عید فطر و عید قربان مانند نماز جمعه است در اینکه دو رکعت است و به آواز بلند خوانده می‌شود، مگر اینکه نماز عید در چند چیز با نماز جمعه فرق دارد: اینکه وقت نماز عید از طلوع تا زوال آفتاب است و بهتر است بعد از بلند شدن آفتاب به قدر نیزه‌ای یعنی بعد از گذشتن شانزده دقیقه از طلوع آفتاب خوانده شود، در حالی که نماز جمعه باید بعد از زوال آفتاب باشد.

و اینکه نماز عید درست است در صحرا خوانده شود، در حالیکه نماز جمعه باید در شهر و یا قریه باشد. و اینکه در نماز عید در رکعت اولی بعد از خواندن و جهت و قبل از گفتن اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ، هفت بار الله اکبر گفته می‌شود، و در رکعت دوم بعد از الله اکبر قیام، پنج بار الله اکبر گفته می‌شود، و میان هر دو الله اکبر گفته می‌شود: **سَبِحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدَ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ**، و اینکه نماز عید نه اذان دارد و نه اقامه، بلکه گفته می‌شود: **الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ** یا گفته می‌شود **صَلَاةُ الْعِيدِ**. و اینکه در خطبه‌ی اولی نه بار الله اکبر گفته می‌شود بیایی و در اول خطبه دومی هفت بار بیایی گفته می‌شود الله اکبر. و اینکه در خطبه‌ی عید فطر بیان می‌شود زکات فطر و در خطبه‌ی عید قربان بیان می‌شود چگونگی قربانی.

و اینکه اول نماز عید قربان خوانده می‌شود بعد خطبه‌ی عید خوانده می‌شود. و نماز عید قربان مانند نماز عید فطر است در نماز و خطبه و اینکه بعد از غروب آفتاب شب عید، تکبیر گفته می‌شود تا موقع نماز بستن نماز عید: **اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، وَ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ** گفته می‌شود به آواز بلند. و این تکبیر را **مُرْسَلٌ** یعنی بدون قید می‌نامند که در مسجد و خانه و کوچه و بازار گفته می‌شود و تکبیر شب عید فطر مؤکدتر است از تکبیر شب عید قربان برای اینکه در آیه‌ی ۱۸۵ سوره بقره چنین آمده است: **﴿ وَ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ ﴾** و تا اینکه شمار روزهای ماه رمضان را تکمیل کنید و خدا را به بزرگی یاد کنید به گفتن تکبیر، در خصوص عید فطر است و عید قربان بر آن قیاس گرفته شده و نماز عید قربان در این چند

چیز با نماز عید فطر فرق دارد:

اینکه نماز عید فطر اندکی تأخیر می‌شود تا مردم، صبح عید فطوری بخورند و به مسجد آیند و تا در مسجد قبل از نماز بر چیزی افطار کنند، در حالی که نماز عید قربان تعجیل می‌شود تا بعد از نماز عید وقت بیشتری برای ذبح قربانی و تقسیم آن باشد، و در رکعت اوّل نماز دو عید، سوره‌ی ق و القرآن المجید و یا سوره‌ی سَبَّح اسم ربّک الاعلی و در رکعت دوم سوره‌ی اقتربت الساعة و انشقّ القمر و یا سوره‌ی هل اتاک حدیثُ الغاشیة خوانده می‌شود.

و اینکه در عید قربان بعد از نماز صبح روز عرفه تا بعد از نماز عصر روز سیزدهم ذیحجه که آخر روزهای تشریق است: بعد از هر نماز خواه نماز فرض، خواه نماز سنّت خواه نماز جنازه، بعد از هر نماز سه بار تکبیر گفته می‌شود: الله اکبر، الله اکبر، الله اکبر، لا اله الا الله و الله اکبر، الله اکبر و لله الحَمْدُ سه بار و بعد آن الله اکبر کبیراً و الحمد لله کثیراً و سبحان الله بُکْرَةً و اَصِيلاً و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلّم تسلیماً کثیراً گفته می‌شود، و این تکبیر را مُقَيّد می‌نامند برای اینکه مقیّد به بعد از نمازها است: نماز فرض باشد یا واجب باشد مثل نماز نذر و سنّت باشد یا نماز جنازه باشد اداء باشد یا قضاء. مگر اینکه بعد از سجده تلاوت و سجده شکر بعد این دو تکبیر گفته نمی‌شود. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب صلاة الإستِسْقَاء

در بیان نماز طلب باران.

نماز طلب باران سنّت است هر موقع که حاجت به آن باشد. و دلیل این نماز عمل رسول الله ﷺ است چنانکه در صحیحین بخاری و مسلم و به اجماع امت ثابت شده است.

طلب باران به سه طریق حاصل می‌شود: به مجرد دعای طلب باران؛ و دعای طلب باران بعد از نمازهای فرض و سنّت و بعد از اذان و بعد از درس علم، خلاصه در هر وقتی

که گمان اجابت دعا می‌رود؛ و نوع سوم طلب باران به انجام دادن نماز طلب باران. نماز طلب باران مانند نماز عید است در اینکه دو رکعت است و در رکعت اولی بعد از تکبیرة الاحرام، هفت تکبیر گفته می‌شود و در رکعت دومی بعد از تکبیر قیام، پنج تکبیر گفته می‌شود و میان هر دو تکبیر سبحان الله و الحمد لله تا آخر. و به آواز بلند خوانده می‌شود و دو سوره ی ق و اقتربت، در رکعت اول ق و در رکعت دوم اقتربت و یا در رکعت اول سوره ی الاعلی و در رکعت سوره ی الغاشیة خوانده می‌شود و مانند نماز عید دو خطبه دارد که بعد از نماز خوانده می‌شود. خلاصه، نماز طلب باران مانند نماز عید است در همه چیز؛ مگر در این چند چیز:

۱- اینکه امام کسی را وادار می‌کند تا میان مردم جار بکشد که در فلان روز برای نماز طلب باران جمع شوند، و قبل از جمع شدن در آن روز برای طلب باران، سه روز قبل همه روزه بگیرند، و همه توبه کنند که از معاصی دست بردارند، و صدقه بدهند به فقرا و مستمندان، و صلّه‌ی ارحام بجا آورند، و دشمنان با همدیگر آشتی کنند و دست از دشمنی باهم بردارند، و خردسالان را با خود بیاورند، و اگر امام دستور داد حیوانات مثل گاو و گوسفند را همراه چوپانشان بیاورند، تا مردم در وقت نماز آنها را ببینند و بدانند خدای متعال به پیران و خردسالان و حیوانات رحمت دارد و به برکت آنان عموم را مورد رحمت قرار می‌دهد.

و در روزی که برای نماز طلب باران حاضر می‌شوند روزه‌دار باشند و با لباس خدمت نه با لباس فاخر حاضر شوند و به حالت تواضع و شکسته نفسی حاضر شوند تا مورد رحمت خدا قرار گیرند. تعیین وقت به نظر امام است، حاضر که شدند دو رکعت نماز طلب باران که مانند دو رکعت نماز عید است، خوانده می‌شود. بعد از دو رکعت نماز طلب باران، دو خطبه‌ی آن خوانده می‌شود، و دو خطبه‌ی نماز طلب باران در ارکان و شروط و سنن مانند دو خطبه‌ی عید است، و اولی که خطیب بر منبر می‌رود اندکی بنشیند و بعد شروع به خطبه نماید. و در چند چیز، دو خطبه‌ی نماز طلب باران با دو خطبه‌ی عید فرق دارد:

اینکه دو خطبه‌ی نماز طلب باران درست است قبل از نماز خوانده شود، در حالی که دو خطبه نماز عید قبل از نماز جایز نیست. و اینکه در دو خطبه‌ی عید در اثنای خطبه، تکبیر بسیار گفته می‌شود و در خطبه‌ی نماز طلب باران استغفار بسیار بشود. و اینکه در خطبه‌ی اولی این دعا را می‌خواند: **اللَّهُمَّ اسْقِنَا عَيْنًا مُغِيثًا هَنِيئًا مَرِيئًا مَرِيئًا عَدَقًا مُجَلَّلًا سَحًّا دَائِمًا. اللَّهُمَّ اسْقِنَا الْعَيْثَ وَ لَا تَجْعَلْنَا مِنَ الْقَانِطِينَ. اللَّهُمَّ إِنَّا نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّكَ كُنْتَ عَقَّارًا. فَارْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْنَا مِدْرَارًا.**

و اینکه این آیات ۱۰ و ۱۱ و ۱۲ سوره‌ی نوح: **﴿فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ عَقَّارًا. يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْنَا مِدْرَارًا. وَ يُمِدِدُكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَنِينَ وَ يُجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَ يُجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا﴾**. در هر دو خطبه می‌خواند. و اینکه بعضی از دعا را خطیب، آهسته می‌خواند و بعضی از دعا را بلند می‌خواند.

و اینکه امام در خطبه‌ی دوم پس از اینکه یک سوم خطبه را خواند رو به قبله می‌نماید و در آن موقع امام و مردم بسیار دعا می‌کنند. و در آن موقع امام و مردم لُنگک دوش خود را تحویل می‌کنند؛ یعنی زیر آن را به بالا و بالای آن به زیر و راست آن به چپ و چپ آن را به راست می‌کنند. اگر لُنگک دوش نباشد، مثل جامه را چپ و راست می‌کنند.

و اینکه موقع دعای رفع بلا و حصول باران در همه‌ی دعا موقع خطبه‌ی خطیب پشت دو دست را بالا می‌کنند چنانکه در صحیح مسلم آمده است که رسول‌الله نمود. و اینکه در خطبه‌های عید، تکبیر نه گانه در خطبه‌ی اول و تکبیر هفتگانه در خطبه‌ی دوم و تکبیرها در اثنای خطبه عید بود در خطبه‌ی طلب باران به جای هر تکبیر می‌گوید: **اسْتَغْفِرُ اللهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَ أَنْتَابُ إِلَيْهِ وَ مُسْتَحَبُّ اسْتِغْفَارِ بَارَانَ بِهَرِيكٍ مِنْ أَهْلِ خَيْرٍ وَ جُودٍ وَ دَارِنَدٍ، چنانکه سیدنا عمر رضي الله عنه در اثنای خطبه‌ی باران می‌گفت: **اللَّهُمَّ كُنَّا إِذَا قُحِطْنَا تَوَسَّلْنَا بِنَبِيِّنَا فَتَسْقِنَا وَ إِنَّا نَتَوَسَّلُ بِعَمِّ نَبِيِّنَا فَاسْقِنَا:** خدایا وقتی که در عهد پیغمبرمان دچار قحطی می‌شدیم به پیغمبرمان متوسل می‌شدیم ایشان دعا می‌فرمودند و باران به ما می‌دادی و ما به عمومی**

پیغمبرت عباس توسل می جویم. و عباس رو به درگاه خدا به دعا می پرداخت باگریه و زاری و باران داده می شدند.

باب صلاة الكسوفین

در بیان نماز کسوف آفتاب و خسوف ماهتاب

نماز کسوف آفتاب و خسوف ماهتاب، هر دو سنت است.

و دلیل آن حدیث صحیحین بخاری و مسلم است رحمهما الله تعالی که رسول الله ﷺ فرمود: **إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَلَا لِحَيَاتِهِ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذَلِكَ فَصَلُّوا وَادْعُوا حَتَّى يَنْكَشِفَ مَا بِيَكُمْ.**

درحقیقت واقع خورشید و ماه دو نشانه‌ی قدرت خدا هستند و این دو نه به خاطر مرگ کسی کسوف می کنند و نه به خاطر زندگی کسی. بنابراین هرگاه خورشید و یا ماه را در حال کسوف دیدید نماز کسوف خورشید و یا خسوف ماه را بخوانید و از خدا بخواهید تاریخ تاریکی ناشی از آن نماید.

رسول الله ﷺ این حدیث را در روزی فرمود که فرزندش ابراهیم رحلت نموده و آفتاب کسوف شده بود. و دلیل دیگر سنت بودن نماز کسوف و خسوف همانا عمل رسول الله ﷺ است و سومین دلیل اجماع امت است بر عمل آن.

نماز کسوف و خسوف مانند نماز عید است در این که دو رکعت است به آواز بلند خوانده می شود. در خسوف ماه و به آواز آهسته خوانده می شود در کسوف خورشید اگرچه نماز عید به آواز بلند خوانده می شود، و مانند نماز عید دو خطبه دارد.

اما در چند چیز با نماز عید فرق دارد:

اینکه در نماز و خطبه‌ی کسوف و خسوف آن تکبیرات نیست.

و اینکه در هر رکعت از نماز کسوف و خسوف دو قیام و دو رکوع طولانی موجود

است.

به اینکه در قیام اول سوره‌ی البقرة و در قیام دوم سوره‌ی آل عمران و در قیام سوم

سورهی النساء و در قیام چهارم سورهی المائدة بخواند. و یا اینکه در قیام اوّل سورهی البقرة و در قیام دوم به قدر دو بیست آیه از آن و در قیام سوم یکصد و پنجاه آیه از آن و در قیام چهارم به قدر صد آیه از سورهی البقرة، و هر دو صورت نص شریعت بر آن وارد است و حدیث صحیح در آن وارد است.

و اگر کسی بخواند نماز کسوف و خسوف را مانند دو رکعت سنّت ظهر بخواند، جایز است؛ چنانکه در سنن ابوداود و غیره آمده است. چیزی که هست وجه اکمل را ترک نموده است. اما اگر شروع در نماز نمود و به قیام دوم ایستاد، باید به همان صورت در هر رکعتی، دو قیام و دو رکوع به آخر برساند.

اگر نماز کسوف و خسوف بر وجه اکمل خوانده شد و آفتاب یا ماه از کسوف بیرون نیامد درست نیست افزودن قیام و رکوع. که باید بر همان اصل وارد اکتفا نمود.

و اینکه در خطبهی کسوف و خسوف آیهی توبه: **﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا﴾**. تا آخر آیه ۸ سورهی التحریم را امام بخواند و مردم را به سوی توبه و ترک معاصی و به انجام دادن فعل خیر و اعمال صالحات و صدقه دادن و صلهی ارحام نمودن و بسیار یاد خدا کردن و دعا و استغفار نمودن، تشویق کند. و مردم را پرهیز دهد از غفلت و غرور و عاقبت نیندیشی؛ چنانکه اِتِّبَاع و پیروی رسول الله ﷺ است و چنانکه در احادیث صحیحه آمده است.

اگر نماز کسوف و خسوف خوانده نشد تا اینکه آفتاب که کسوف کرده بود، روشن شد یا ماه که خسوف کرده بود روشن شد، نماز کسوف یا خسوف خوانده نمی شود برای اینکه این نماز قضا ندارد. اما دو خطبه خوانده می شود برای اینکه خطبه برای وعظ و ارشاد است. و در صحیح مسلم آمده است که خطبهی رسول الله ﷺ برای کسوف بعد از انجلا و روشن شدن بود.

نماز کسوف آفتاب به روشن شدنش فوت می شود و به غروب کردنش.

و نماز خسوف ماه فوت می شود به روشن شدنش و به طلوع آفتاب.

والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب صلاة النَّفْلِ

در بیان نماز نفل

این نماز، که نماز سنّت و نماز تطوّع و نماز مندوب و نماز مستحب و نماز مرغوب فيه نامیده می شود. از آن جمله سنّت راتبه است که قبل و بعد از نمازهای فرض خوانده می شود:

ده رکعت از آنها سنّت مؤکّده است: که این ده رکعت در صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی آمده است.

دو رکعت سنّت قبلیهی صبح، دو رکعت قبل از ظهر (و همچنان قبل از جمعه دو رکعت مؤکّده است) و دو رکعت بعد از ظهر. و دو رکعت بعد از مغرب و دو رکعت بعد از عشاء و (که در دو رکعت قبلیهی صبح و در دو رکعت بعدیهی مغرب دو سورهی قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ و قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ خوانده می شود چنانکه در صحیح مسلم آمده است. و روایت شده است در رکعت اولی قبلیهی صبح:

﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ مَا أُنزِلَ إِلَيْنَا﴾ (سورهی بقره، آیهی ۱۳۶)

و در رکعت دوم قبلیهی صبح:

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَ بَيْنَكُمْ﴾

(سورهی آل عمران، آیهی ۶۴)

و سنّت است که میان سنّت صبح و فرض صبح فاصله ای قرار دهد به خوابیدن بر پهلو راست لحظه ای و یا سخن گفتن و یا اذکاری خواندن: ۷ بار اَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ. ۱۹ بار بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ. صد بار سُبْحَانَ اللّٰهِ وَ بِحَمْدِهِ سُبْحَانَ اللّٰهِ الْعَظِیْمِ وَ اسْتَغْفِرُ اللّٰهَ. ۳ بار اَللّٰهُمَّ اَنْتَ رَبِّیْ لَا اِلٰهَ اِلَّا اَنْتَ خَلَقْتَنیْ وَ اَنَا عَبْدُكَ وَ اَنَا عَلٰی عَهْدِكَ وَ وَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ اَبُوْءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلٰیَّ وَ اَبُوْءُ بِذَنْبِیْ فَاغْفِرْ لِیْ فَاِنَّهُ لَا یَعْفُرُ الذُّنُوْبَ اِلَّا اَنْتَ. ۳ بار: اَللّٰهُمَّ رَبِّ جِبْرِیْلَ وَ مِکائِیْلَ وَ اِسْرَافِیْلَ وَ رَبِّ النَّبِیِّ مُحَمَّدٍ صَلِّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَ

سَلَّمَ.

إِلَهِي بِحُرْمَةِ الْحَسَنِ وَ أَخِيهِ وَ جَدِّهِ وَ بَنِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ نَجِّنِي مِنَ الْعَمِّ الَّذِي أَنَا فِيهِ. ۳ بار. و نماز سنّت و تَرَكه بعد از عشاء خوانده می شود. اَقْلَ آن يك ركعت و اكثر آن يازده ركعت است، چنانكه در حديث صحيح است كه رسول الله ﷺ فرمود: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يُوتَرَ بِوَاحِدَةٍ فَلْيَفْعَلْ (رواه ابو داود باسناد صحيح) و فرمود: أَوْتِرَ بِخَمْسٍ أَوْ سَبْعٍ أَوْ تِسْعٍ أَوْ إِحْدَى عَشْرَةَ (رواه البيهقي و وَثَّقَ رجاله و رواه الحاكم و صحَّحه على الشرط الشيخين). و در وتر در اعتدال اخير آن در نيمه ي دوم رمضان قنوت اللهم اهدني تا آخر بخواند چنانكه در روايت دارقطني آمده است.

و غير مؤكّد، دوازده ركعت است:

دو ركعت ديگر قبل از ظهر يا جمعه كه با دو ركعت قبل، چهار ركعت مي شود و چهار ركعت قبل از ظهر به يك تشهد اخير بهتر است. و قبليّه ي جمعه را رسول الله ﷺ در خانه قبل از رفتن به مسجد براي نماز جمعه مي خواند، چنانكه در سُنَن ابى داود است چهار ركعت مي خوانده اند و بعد به مسجد مي آمده اند و بر منبر براي خطبه ي جمعه مي رفته اند.

و دو ركعت ديگر بعد از ظهر كه با دو ركعت قبلي چهار ركعت بعد از ظهر است. و در جمعه ابن تيميه رحمته الله مي فرمايد: اگر رسول الله ﷺ بعد يّه جمعه در مسجد مي خوانده اند چهار ركعت مي خوانده اند و اگر بعد يّه جمعه در خانه مي خوانده اند دو ركعت مي خوانده اند.

و چهار ركعت قبل از نماز عصر و دو ركعت قبل از نماز مغرب و دو ركعت قبل از نماز عشاء چنانكه در احاديث صحيحه آمده است.

قنوت: اللَّهُمَّ اهدني تا آخر بخواند در اعتدال اخير نماز وتر در نيمه ي دوم رمضان چنانكه روايت دارقطني و غير دارقطني است. و قنوت اللهم اهدني تا آخر بخواند در اعتدال اخير نماز صبح در همه ي ايام سال چنانكه در روايت بيهقي و غير بيهقي آمده است و علما از خلفاي راشدین رضي الله عنهم نقل نموده اند كه هميشه در نماز صبح در اعتدال اخير

آن قنوت اللهم اهدنی می خوانده‌اند و قنوت در نازله یعنی وقتی که بلایی به سر مسلمانان آمد مثل وبا یا قحطی یا ملخ یا ترس از دشمن. قنوت را در اعتدال اخیر همهی نمازهای فرض بخواند چنانکه در روایت ابی داود و غیر او آمده است.

صَلَاةُ الضُّحَى، از جمله‌ی نماز نفل است.

نماز چاشت: سنت است و احادیث صحیحه درباره‌ی آن آمده است. و وقت آن از بلند شدن آفتاب بعد از طلوع آن به قدر نیزه‌ای یعنی از شانزده دقیقه بعد از طلوع آفتاب تا اذان ظهر وقت آن است. و هر نماز وقت دار اگر فوت شد، قضا دارد (و: صَلَاةُ الْأَوَّابِينَ حِينَ تَرْمِضُ الْفِصَالُ که حدیث صحیح است و می‌رساند که نماز ضحی موقع گرم شدن زمین زیر پای بچه شتر است که همان وقت ربع النهار باشد (یک چهارم از روز گذشته باشد). اقل سنت ضحی دو رکعت و اکثر آن هشت رکعت است.

صَلَاةُ النَّوْبَةِ: نماز توبه از جمله‌ی نماز نفل است.

که انسان مرتکب هر گناهی شد صغیره و یا کبیره دو رکعت نماز سنت توبه بخواند و از خدا بخواهد او را بیامرزد و از گناهان نگهدارد.

در حدیثی که ابوداود و غیر او روایت نمودند و ترمذی گفت: حدیث حسن، آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **لَيْسَ عَبْدٌ يُذْنِبُ ذَنْبًا فَيَقُومُ فَيَتَوَضَّأُ وَ يُصَلِّي رَكَعَتَيْنِ وَ يَسْتَغْفِرُ اللَّهَ إِلَّا عَفَرَهُ**. هر بنده‌ای که گناهی کرد و برخاست و وضو گرفت و دو رکعت نماز توبه خواند و از خدای متعال آمرزش خواست خدا او را بیامرزد.

صلاة التراويح: نماز تراویح در شبهای رمضان بعد از فرض عشاء، سنت است برای اینکه در صحیحین آمده که رسول الله ﷺ در شبهای بیست و سوم و بیست و پنجم و بیست و هفتم رمضان در دل شب به مسجد آمدند و این نماز را خواندند و مردمی از صحابه با ایشان آن نماز را خواندند و نظر به اینکه مردم خیلی آمدند رسول الله برای نماز نرفتند و فرمودند: ترسیدم بر شما فرض شود. و صحابه رضی الله عنهم بر بیست رکعت نماز تراویح مواظبت فرمودند: بنابراین نماز تراویح بیست رکعت در هر یک از شبهای رمضان بعد از فرض عشاء، سنت است با جماعت خواندن و نماز و ثر بعد از تراویح با جماعت خواندن.

و در حدیث صحیح است: مَنْ خَافَ أَنْ لَا يَقُومَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ فَلْيُوتِرْ أَوَّلَهُ وَ مَنْ طَمِعَ أَنْ يَقُومَ آخِرَهُ فَلْيُوتِرْ آخِرَ اللَّيْلِ فَإِنَّ صَلَاةَ آخِرِ اللَّيْلِ مَشْهُودَةٌ. (رواه مسلم).

صلاة اللیل: نماز شب؛ نماز تَهَجُّد، سنّت است برای اینکه شریعت ترغیب به آن نموده است: در آیات قرآن، آیه ی ۷۹ سوره اسراء: ﴿وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ﴾ و در قسمتی از شب به نماز تهجد و قرائت قرآن در آن پرداز که این فضیلتی است برایت علاوه بر فضیلت نمازهای فرض. و آیه ی ۱۷ سوره ذاریات: ﴿كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ﴾ آن پرهیزگاران پیش از اینکه به بهشت برسند مردمی نیکوکار بودند. و بیشتر شب را به طاعت می گذراندند و اندکی از شب را می خوابیدند.

و حدیث صحیح مسلم: رسول الله ﷺ فرمودند: **أَفْضَلُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الْفَرِيضَةِ صَلَاةُ اللَّيْلِ.** بعد از نماز فرض بهترین نماز همانا نماز شب است. و در حدیث به روایت حاکم: نماز شب عادت صالحان پیش از شما بوده. و نماز شب وسیله ی نزدیک شدن به درگاه خدا تعالی، و کفاره ی گناهان، و وسیله ی جلوگیری از گناه است.

و حد و شماری برای رکعت های نماز شب نیست. ممکن است صد رکعت بخواند و ممکن است به دو رکعت اکتفاء نماید. و در حدیث به روایت ابن حبان و حاکم فی صحیحیها: **قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: الصَّلَاةُ خَيْرٌ مَوْضُوعٍ فَاسْتَكْبِرْ مِنْهُ أَوْ أَقِلْ:** نماز بهترین کار است از آن بسیار به جا آور و یا اندکی از آن را به جا آور.

و قبل از نماز تَهَجُّد، مستحب است دو رکعت نماز سبک به نیت سنّت افتتاح تَهَجُّد. تا در آن دو رکعت بکوشد خواب از چشمش دور شود و دلش در نماز تَهَجُّد حاضر گردد.

صلاة تحية المسجد: برای هر کسی که داخل به مسجد شد به قصد نشستن در مسجد دو رکعت نماز سنّت تحیت المسجد برای او سنّت است، اگر چندین بار داخل شود باز هم هر بار که داخل به مسجد می شود، دو رکعت سنّت تحیت المسجد برای او سنّت است؛ چنانکه در صحیحین آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمْ الْمَسْجِدَ**

فَلَا يَجْلِسُ حَتَّى يُصَلِّيَ رَكَعَتَيْنِ. هرگاه یکی از شما داخل به مسجد شد، ننشیند تا اینکه اول دو رکعت نماز سنت مسجد بخواند.

اما اگر اقامه‌ی نماز فرض گفته شد، شروع کردن نماز تحیت المسجد مکروه است برای اینکه رسول الله ﷺ فرمود: إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةَ: وقتی که اقامه‌ی نماز فرض گفته شد هیچ نمازی درست نیست؛ مگر همان نماز فرض که اقامه برای آن گفته شده است.

تحیت هر مسجدی دو رکعت سنت تحیت المسجد است. مگر اینکه مسجد الحرام مکه مکرمه که تحیت آن طواف خانه‌ی خدا است، اگر طواف نمی‌نماید همین دو رکعت سنت تحیت المسجد را بخواند.

و سنت تحیت المسجد فوت می‌شود به نشستن وقتی که طول بکشد. اما اگر همین که نشست به یادش آمد، برخیزد و سنت تحیت بخواند.

سنت تحیت المسجد برای خطیب که موقع خطبه می‌آید و به منبر می‌رود تحیت المسجد برای او سنت نیست. کسی که در آخر خطبه‌ی جمعه به مسجد داخل شد و می‌ترسد اگر تحیت المسجد بخواند اول نماز جمعه از او فوت می‌شود تحیت برای او سنت نیست. والله سبحانه و تعالی اعلم.

صلاة التسييح: سنت است و از جمله‌ی نماز نفل است.

و آن چهار رکعت است، دو رکعت، دو رکعت خوانده می‌شود به دو تکبیر الاحرام یا هر چهار رکعت باهم به یک تکبیر الاحرام در هر رکعت بعد از فاتحه و سوره پانزده بار می‌گوید: سُبْحَانَ اللَّهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ.

و در رکوع ده بار و در اعتدال و بالا آمدن از رکوع ده بار و در سجده اولی ده بار و در نشستن میان دو سجده ده بار و در سجده دوم ده بار و در جلسه‌ی استراحت بعد از سجده دوم رکعت اول و رکعت سوم ده بار.

و در تشهد بعد از رکعت دوم و در تشهد رکعت چهارم در هر کدام ده بار که در هر رکعت هفتاد و پنج بار گفته می‌شود و در چهار رکعت سیصد بار گفته می‌شود.

حدیث آن را ابوداود و ابن خزیمه در صحیح خود روایت کرده‌اند و حدیث آن صحیح و حسن است و امام نووی در کتاب اذکار بر مندوب بودن آن موافقت نموده است.

و در حدیث صلاة تسبیح آمده است: که اگر توانستی روزی یک بار وگرنه در هفته‌ای یک بار وگرنه در هر ماهی یک بار وگرنه در سالی یک بار وگرنه در عمری یک بار آن را انجام بدهی. (یعنی تا اجر عظیم آن از دست نرود).

صلاة الاستخاره: سنّت است و آن دو رکعت است، چنانکه در صحیح بخاری روایت شده از جابر رضی الله عنه که: **كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُنَا الْإِسْتِخَارَةَ فِي الْأُمُورِ كُلِّهَا كَمَا يُعَلِّمُنَا السُّورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ، يَقُولُ إِذَا هَمَّ أَحَدُكُمْ بِالْأَمْرِ فَلْيُرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ مِنْ غَيْرِ الْفَرِيضَةِ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْتَخِيرُكَ بِعِلْمِكَ وَ أَسْتَقْدِرُكَ بِقُدْرَتِكَ وَ أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَظِيمِ فَإِنَّكَ تَقْدِرُ وَ لَا أَقْدِرُ وَ تَعْلَمُ وَ لَا أَعْلَمُ وَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ حَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَ مَعَاشِي وَ عَاقِبَةِ أَمْرِي (أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَ آجِلِهِ) فَاقْدُرْهُ لِي وَ يَسِّرْهُ لِي ثُمَّ بَارِكْ لِي فِيهِ. وَ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الْأَمْرَ شَرٌّ لِي فِي دِينِي وَ مَعَاشِي وَ عَاقِبَةِ أَمْرِي (أَوْ قَالَ فِي عَاجِلِ أَمْرِي وَ آجِلِهِ) فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَ اصْرِفْنِي عَنْهُ وَ اقْدِرْ لِي الْخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَّ ارْضِنِي بِهِ قَالَ وَ يُسَمَّى حَاجَتَهُ.**

جابر رضی الله عنه می‌گوید: رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم خیراندیشی و استخاره در کارها را به ما می‌آموخت آنچنان که سوره‌های قرآن را به ما تعلیم می‌نمود و می‌فرمود: هرگاه یکی از شما تصمیم بر کاری داشته باشد و بخواهد بداند که آن کار به خیر و صلاح او است یا نه، دو رکعت نماز استخاره بخواند و نماز فرض را به این کار نبرد، و بعد که سلام نماز گفت بگوید: خدایا از علم و دانایی تو طلب خیر در کار خود می‌نمایم و از توانایی تو مدد می‌جویم و از فضل عظیم تو می‌خواهم که مرا مدد فرمایی. برای اینکه تو می‌توانی و من نمی‌توانم و تو می‌دانی و من نمی‌دانم و تو دانا به همه‌ی غیبه‌ها و نهانی‌ها هستی و هیچ چیز بر تو پنهان نمی‌ماند. خدایا اگر می‌دانی که این کاری که طالب آن هستم (و نام آن کار را

ببرد) خیریت حال من در دین و زندگی و عاقبت کارم دربر دارد و برای حال حاضر و آینده‌ام خوب است آن را برایم فراهم فرما و آسان بگردان و برایم در آن برکت قرار ده. و اگر می‌دانی که این کار که طالب آن هستم (و نام آن کار را ببرد) برای دین و زندگی و فرجام کارم و برای حال حاضر و آینده‌ام شر و بدی به همراه دارد آن را از من دور گردان و مرا از آن منصرف بساز و آنچه خیر و خوشیم را دربر دارد برایم نوشته بساز تا هر جا باشد برایم برسد و مرا به آن راضی و خوشنود گردان.

دین اسلام به ما می‌فهماند که مسلمان در زندگی بی‌کس نیست. خدای توانا و دانا و مهربان پشتیبان او است و در کاری که از عاقبت آن اطلاعی ندارد از خدای خود مدد می‌گیرد تا همه‌ی آنچه به خیر و صلاح او است برایش فراهم شود. و در رکعت اول نماز استخاره بعد از فاتحه قل یا ایها الکافرون و در رکعت دوم بعد از فاتحه قل هو الله بخواند و در حدیثی که ترمذی رضی الله عنه روایت نمود: **مِنْ سَعَادَةِ ابْنِ آدَمَ كَثْرَةُ اسْتِخَارَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَ رِضَاهُ بِمَا رَضِيَ اللَّهُ بِهِ وَ مِنْ شَقَاوَتِهِ تَرْكُ اسْتِخَارَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَ سَخَطُهُ بِمَا قَضَى اللَّهُ: از سعادت و نیکبختی آدمی زاده است بسیاری استخاره و طلب خیر از خدای تعالی و خوشنودی به آنچه خدا به آن راضی شد برای او. و از شقاوت و بدبختی آدمی زاده است ترک استخاره و نخواستن خیر از خدا و خشمگین بودن به آنچه خدا آن را مقدر فرمود: **و: لِأَخَابِ مَنْ اسْتَخَارَ وَ لَا نَدِيمَ مَنْ اسْتَشَارَ: نوید مباد کسی که از خدای خود استخاره نمود و پشیمان مباد کسی که در کارهای خود با بزرگان مشورت نمود. و نماز استخاره حاصل می‌شود به دو رکعت قبله و بعدیه‌ی فرض و به دو رکعت سنت و ضوء و تحیت مسجد که هر کدام قصد استخاره نماید و دعای بعد از آن را بخواند کافی است.****

صَلَاةُ سَنَةِ السَّعَرِ: که قبل از سفر دو رکعت نماز می‌خواند و از خدای خود می‌خواهد او را و بستگانش را حفظ فرماید تا به خوشی برود و برگردد و بستگان را به سلامت بیابد. و آن دو رکعت است که در خانه می‌خواند قبل از سفر و در رکعت اولی بعد از فاتحه قل یا ایها الکافرون و در رکعت دوم بعد از فاتحه قل هو الله احد می‌خواند.

و موقع رجوع از سفر سنّت است که دو رکعت نماز سفر بخواند در مسجد پیش از اینکه به خانه داخل شود، چنانکه در صحیحین بخاری و مسلم آمده است که رسول الله ﷺ موقع مراجعت از سفر به مسجد می رفتند و دو رکعت نماز سنّت می خواند و بعد به خانه می آمدند.

صلاة سنّت زوال آفتاب: که موقع زوال آفتاب سنّت است دو رکعت سنّت زوال خواندن، چنانکه روایت است که رسول الله ﷺ آن دو رکعت سنّت زوال خواندند و امر فرمودند که خوانده شود.

صلاة سنّت وضو: چنانکه در صحیحین بخاری و مسلم آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **مَنْ تَوَضَّأَ فَاسْبَغَ الْوُضُوءَ وَ صَلَّى رَكَعَتَيْنِ لَمْ يُحَدِّثْ فِيهِمَا نَفْسَهُ غُفْرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ.** کسی که وضو گرفت و وضوی خود را کامل نمود و دو رکعت نماز سنّت وضو خواند و در آن دو رکعت با خود سخن نگفت، آمرزیده می شود گناهان گذشته اش، یعنی وضو گرفت و دو رکعت سنّت وضو خواند تا وضویش بدون نماز نگذرد و در این نماز سخن شخص نبود؛ بلکه همه تضرع و خشوع و التماس رحمت پروردگار بود آمرزیده شود گناهان گذشته اش.

عَلَامَهُ بُلْقِينِي، از اعلام اسلام و از علمای بزرگ شافعیه فرموده است: دو رکعت سنّت تیمم بعد از تیمم و دو رکعت سنّت غسل بعد از غسل نیز خوانده می شود. و نمازهای سنّت دیگری:

مثل سنّت طواف: دو رکعت سنّت طواف بعد از هر بار طواف کردن چه طواف فرض و چه طواف سنّت.

سنّت الغفلة: که هرگاه زمانی از یاد خدا به غفلت افتاد دو رکعت نماز بخواند تا جبران غفلت نماید.

سنّت القتل: که هر کسی که می خواهند او را بکشند قبل از کشته شدن دو رکعت سنّت بخواند.

صلاة الحاجة: که هر حاجتی که رواست قبل از خواستن آن دو رکعت نماز بخواند

و از خدا بخواهد حاجتش روا شود.

صلاة سنت الاحرام: که وقتی که می خواهد احرام به حج و یا عمره بندد سنت است قبل از احرام بستن دو رکعت نماز سنت احرام بخواند. نماز سنت احرام بعد از نماز صبح و بعد از نماز عصر روا نیست؛ مگر اینکه در مسجد همراه تحیت المسجد قصد آن نماید.

صلاة رکعتین: دو رکعت نماز در شب زفاف با عروس باهم بخوانند تا اولین اجتماعشان در طاعت خدا باشد.

صلاة رکعتین: دو رکعت نماز موقع بیرون آمدن از مسجد رسول الله ﷺ.

رکعتا الخروج من الحمام: دو رکعت نماز بعد از بیرون آمدن از گرمابه.

صلاة رکعتین فی ارض لم یعبد الله فیها: دو رکعت نماز در جایی که عبادت خدا نشده و نماز خوانده نشده است.

صلاة رکعتین فی ارض لم یمز بها قطُّ: دو رکعت نماز در جایی که اولین بار است که به آنجا می رود.

باب السجده

در بیان سجده

و سجده بر پنج نوع است:

- (۱) سجده نماز که در ارکان نماز یاد شد. و در هر رکعت دو سجده است.
- (۲) و سجده‌ی که لازم مأموم مسبوق می شود: که رکعت اولی به امام نرسید و امام در نماز سهو کرده بود و در آخر نماز امام به سجده رفت، مأموم مسبوق در آخر نماز امام با امام سجده سهو می خواند و آخر نماز خودش هم سجده سهو می خواند.
- (۳) **سجده تلاوت قرآن:** که پس از خواندن آیه‌ی سجده بر قاری و سامع و مستمع بر هر سه سنت است. سجده تلاوت در قرآن چهارده تا است: هر سجده تلاوت یک سجده است.

دو سجده در سورة الحج. و دوازده سجده دیگر: در سورة های الأعراف، الرعد،

النَّحْلُ، الْإِسْرَاءُ، مَرْيَمَ، الْقُرْقَانَ، النَّمْلَ، أَلَمْ تَنْزِيلِ السَّجْدَةِ، فَصَّلْتَ، النَّجْمَ، الْإِنْشِقَاقَ وَإِقْرَأْ. و سجده تلاوت در حکم نماز است یعنی وضو و طهارت لباس و بدن و جای نماز و رو به قبله سجده کردن در آن لازم است. سجده تلاوت در نماز تابع نماز است. و در بیرون از نماز حاجت دارد به: نیت و استقبال قبله و الله اکبر تَحَرُّمٌ و الله اکبر برای به سجده رفتن و سلام دادن بعد از فراغت از سجده و گفتن **سبحان ربی الاعلی و بحمده** در سجده و گفتن **اللهم لک سجدت** تا آخر در سجده.

در صحیحین بخاری و مسلم از عبدالله بن عمر رضی الله عنهما روایت می نمایند که: **كَانَ النَّبِيُّ ﷺ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَيَقْرَأُ السُّورَةَ فِيهَا سَجْدَةٌ فَيَسْجُدُ وَ نَسْجُدُ مَعَهُ حَتَّى مَا يَجِدُ بَعْضُنَا مَوْضِعًا لِمَكَانِ جَبْهَتِهِ**. رسول الله ﷺ سوره ای از قرآن می خواند که در آن سوره، سجده تلاوت بود، ایشان به سجده می رفتند و ما هم همراه ایشان به سجده می رفتیم به جایی که بعضی از ما یاران پیغمبر جایی نمی یافت برای نهادن پیشانی در سجده.

(۴) **سجده شکر**: هر سجده شکر یک سجده است.

سجده شکر، سنت است وقتی که نعمتش تازه بشود یا بلایی دفع شود یا مبتلا به بیماری خطرناک دیده شود، یا کسی دیده شود که دچار معاصی است. تازه شدن نعمت مثل به دنیا آمدن فرزند یا رهایی یافتن از دیون مثلاً که اظهار سجده شکر در آن جایز است دفع شدن بلا مثل: دشمنی کافر، بمیرد یا از غرق نجات یابد مثلاً که اظهار شکر در آن جایز است.

دیدن مبتلا: دیدن کسی که دچار بیماری خطرناک و مایه ی نفرت است که سجده شکر در نظر مبتلا نخواند. دیدن کسی که دچار معاصی است و از اظهار معصیت شرم ندارد مثل کسی که خمر می خورد که اظهار سجده شکر در برابر او جایز است. مسلمان شکر نعمت را به زبان و به دل و به سجده و به کمک مستمندان و به مواظبت در طاعت و به دوری از معاصی انجام می دهد.

سجده شکر حکم نماز دارد: که وضو و طهارت بدن و لباس و جای سجده کردن و

ستر عورت در آن شرط است و نیت سجده شکر و گفتن الله اکبر برای منعقد شدن آن و دوباره الله اکبر گفتن برای رفتن به سجده و تسبیح در سجده و سلام اولی که نیت و تکبیر تحرّم و سجده و سلام، رکن است و مابقی سنت است. سجده شکر بیرون از نماز خوانده می شود و در نماز سجده شکر کردن جایز نیست و نماز را باطل می کند.

سجده سهو: و آن دو سجده است و قبل از سلام نماز خوانده می شود. اگر قبل از سلام فراموش نمود بعد از سلام بدون فاصله‌ی طولانی می تواند سجده سهو نماید. این سجده اگرچه سجده سهو نام دارد برای عمد نیز می باشد مثلاً تشهد اول اگر به سهو نشست و یا به عمد نشست سجده سهو دارد. و سجده سهو تکرار نمی شود مگر در حقّ مسبوق که همراه امام سجده سهو می خواند و آخر نماز خودش هم سجده سهو می خواند. (۱)

سبب سجده سهو نه چیز است:

- ۱- ترک یکی از ابعاض نماز: مثل ترک تشهد اول و نشستن آن و صلوات در آن و ترک قنوت و قیام آن و صلوات در آن، که به تفصیل در ابعاض نماز یاد شد.
- ۲- تکرار کردن رکن فعلی به سهو: مثل رکوع را دوبار در یک رکعت نمودن به سهو. اما تکرار رکن فعلی به عمد مبطل نماز است. اما تکرار رکن قولی مثل فاتحه را دوبار در یک رکعت خواندن به عمد آن مبطل نماز نیست و به سهو آن سجده سهو نمی خواهد.
- ۳- جابجا کردن رکن قولی یا بعضی از آن را خواه به عمد یا به سهو مثل خواندن فاتحه در رکوع یا خواندن تحیات در قیام که در هر دو سجده سهو می خواهد.

۱- و کسی که به گمان اینکه سهو نموده به سجده سهو رفت و دانست که سهو نکرده و سجده سهو را به سهو خوانده، باید از نو به سجده سهو برود. و لازم مأموم است وقتی که اقتدا به امام نمود آنچه را درک نمود از نماز همراه امام و اگرچه برای مأموم حساب نشود مثل اینکه در اعتدال، اقتدا به امام نمود باید اعتدال و دو سجده و جلوس بین سجده تین و تشهد با امام بخواند، اگر برای مأموم حساب نمی شود. و به سبب اقتدا به امام در رکوع قیام و قرائت فاتحه از او می افتند و به سبب اقتدا به امام، خواندن سوره از مأموم می افتد اگر قرائت امام را می شنود و بلند خواندن از مأموم می افتد. و اگر امام تشهد اول نخواند یا قنوت را نخواند، تشهد و قنوت از مأموم می افتد فقط سجده سهو می خواند. والله سبحانه و تعالی اعلم.

۴- بلند شدن برای رکعت زائد و یا نشستن در محلّ قیام به سهو مثل برخاستن به سوی رکعت پنجم در نماز ظهر به سهو و یا نشستن بجای برخاستن به سوی رکعت دوم به سهو که در هر دو سجده سهو می‌خواهد؛ اما اگر به عمد باشد مبطل نماز است.

۵- شک کردن در نماز، اگر احتمال دارد که آنچه انجام داده، زیاد بوده است مثلاً در رکعتی از نماز چهار رکعتی شک نمود که رکعت سوم است یا رکعت چهارم است؛ اگر در رکعت سوم به یادش آمد که رکعت سوم است و بعد از آن رکعت چهارم خواند سجده سهو نمی‌خواهد؛ برای اینکه رکعت احتمال زیاد بود آن نیست. اما اگر در رکعت چهارم به یادش آمد که رکعت قبلی رکعت سوم بوده سجده سهو می‌خواهد برای اینکه قبل از اینکه به یادش بیاید رکعت چهارم را با احتمال زیاد بودن آن خوانده است. و همیشه در شک باید یقین اقل بگیرد، مثلاً در نماز صبح در رکعتی از آن شک نمود که رکعت اول است یا رکعت دوم همان اقل را بگیرد که رکعت اول است و رکعتی دیگر بخواند. و اینکه گفتیم شک نمودن در نماز برای این است که اگر بعد از سلام نماز شک نماید اثری ندارد.

۶- سلام نماز دادن در غیر محل آن به سهو.

۷- سخن اندک در نماز به سهو. سخن اندک و بسیار به حسب عرف دانسته می‌شود. قلیونی گفته است بیش از شش کلمه بسیار است.

۸- در نماز نافله در سفر از جهت مقصد منحرف شدنش به سهو.

۹- انحراف از جهت قبله به سبب نافرمانی حیوان سواری یا به سبب فراموشی وقتی که مدت انحراف کوتاه باشد و در این شرط: معتمد این است که سجده سهو نمی‌خواهد. گفتیم که محل دو سجده سهو قبل از سلام است، خواه به سبب سهو در نماز زیاد کرده باشد مثل خواندن ظهر پنج رکعت به سهو و یا در نماز کم کرده باشد به اینکه تشهد اول نخوانده باشد در صحیح مسلم آورده است که رسول الله ﷺ فرمود: إِذَا شَكَّ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ فَلَمْ يَدْرِ أَصَلَّى ثَلَاثًا أَمْ أَرْبَعًا فَلْيَطْرَحِ الشُّكَّ وَ لِيَبْنِ عَلَى مَا اسْتَيْقَنَ فَإِنْ كُلَّ صَلَاةٍ خَمْسًا شَفَعْنَ لَهُ صَلَاتَهُ. هرگاه یکی از شما در نمازش شک نمود و

ندانست سه رکعت خوانده و یا چهار رکعت، شک را بیندازد و یقین اقل را بگیرد. اگر پنج رکعت خوانده بود دو سجده سهو نماز او را به همان چهار رکعت برمی گردانند. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب صلاة الجماعة

در بیان نماز با جماعت

حدّاقّل جماعت، امام و یک مأموم است و هرچه جماعت نمازگزاران بیشتر باشد فضیلت نماز با ایشان بیشتر است.

و در اصل در ثبوت نماز جماعت: فرموده‌ی پروردگار جلّ و علا:

﴿فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ﴾ (سوره نساء، آیه ۱۰۲)

«و هرگاه تو ای پیغمبر خدا نماز را برپا داشتی برای همراهانت، باید گروهی از ایشان همراه تو به نماز ایستند».

و حدیث صحیحین: **صَلَاةُ الْجَمَاعَةِ أَفْضَلُ مِنْ صَلَاةِ الْفَذِّ بِسَبْعِ وَعِشْرِينَ دَرَجَةً وَ فِي رَوَايَةٍ بِخَمْسِ وَعِشْرِينَ ضِعْفًا**: نماز جماعت بهتر است از نماز به تنهایی به بیست و هفت درجه و در روایتی به بیست و پنج برابر: که بیست و هفت برابر در نماز جهریّه است که بلند خواندن امام و آمین به آواز بلند بیشتر است از نماز سِرِّيّه.

جماعت در نمازهای فرض شبانه‌روزی، فرض کفایت است. و جماعت در نماز

جمعه فرض عین است. ادای نماز با جماعت در نمازهای فرض شبانه‌روزی بر مردان بالغ عاقل آزاد فرض کفایت است.

در روایت ابی داود که ابن حبان و غیر او آن را صحیح دانسته‌اند آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **مَا مِنْ ثَلَاثَةٍ فِي قَرْيَةٍ أَوْ بَدْوٍ لَا تُقَامُ فِيهِمُ الصَّلَاةُ إِلَّا اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ**. هر سه نفری که در قریه و یا در صحرا مقیم باشند و نماز جماعت میانشان برپا نشود، شیطان بر آنان چیره شده است. بنابراین در هر شهر و صحرا که محل اقامت مسلمانان باشد، باید نماز جماعت برپا شود به طوری که این شعار دینی

ظاهر باشد. گفتیم بر مردان بالغ عاقل آزاد، فرض کفایت است تا دانسته شود که جماعت در نماز قضا و نماز نذر درست نیست و جایز نیست ترک نماز جماعت مگر به عذر.

عذرهای ترک نماز جماعت

- باران شدید و برفی که به روز و یا به شب باشد و جامه را تر نماید.
- شلّ که پاها را آلوده سازد و رفتن در آن.
- باد سرد به شب، که دشوار باشد در آن باد رفتن به مسجد جماعت.
- فشار آوردن بول یا غائط یا باد، که باید خود را از آنها فارغ سازد تا دلش در نماز حاضر شود.
- گرسنگی و شوق به سوی خوراک و آب، تا شدت گرسنگی و تشنگی را به چند لقمه و لیوان آب دفع نماید.
- ترس از اینکه اگر به مسجد برود به کسی که ناتوان است آسیب برسانند یا مال او را بردارند.
- چیره شدن خواب که خشوع را از بین می برد.
- پرستاری بیمار که کسی برای رسیدن به او ندارد. یا نگهداری محتضر که مرگ به بالین او آمده است.
- تعهد بیماری که به او اُنس گرفته است.
- خوردن چیز بد بو مثل سیر و پیاز و بگلّ و ترب. وقتی که رفع بوی بد آن میسر نباشد و عادت به آن ننماید. و ترس عقب افتادن از یاران سفر: که اگر به نماز جماعت رفت هواپیما او را رها می کند.
- چنانچه در منزل بتواند نماز جماعت برقرار کند توانایی نرفتن به مسجد برای او عذر نمی شود و در خانه با جماعت بخواند.
- و جماعت حاصل نمی شود مگر به نیت اقتدا به امام به اینکه قصد اقتدا به امام نماید یا بگوید **أَصَلِّيَ جَمَاعَةً** یا **أَصَلِّيَ مَأْمُومًا** فرض الظهر.

و ثواب جماعت حاصل می شود به دریافتن یک الله اکبر همراه امام. مثل اینکه امام در تشهد اخیر بود مأموم گفت: **اصلی فرض الظهر مع الامام الله اکبر**. و امام سلام نماز داد از ثواب جماعت برخوردار می گردد اما نه به قدر کسی که از اول نماز حاضر بوده. و ابوداود به اسناد حسن روایت نمود که رسول الله ﷺ فرمود: **مَنْ تَوَضَّأَ ثُمَّ أَحْسَنَ وَضُوءَهُ ثُمَّ رَاحَ فَوَجَدَ النَّاسَ قَدْ صَلَّوْا أَعْطَاهُ اللهُ عَزَّوَجَلَّ مَثَلَ أَجْرِ مَنْ صَلَّاهَا أَوْ حَضَرَهَا لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أَجْرِهِمْ شَيْئاً:**

کسی که وضو گرفت و وضو خود را به خوبی انجام داد به گونه ای که فرایض و شروط وضو را کاملاً بجا آورد، آنگاه به مسجد رفت و دید که مردم نماز خوانده اند خدای متعال به او عطا می فرماید به قدر هر کدام از آنان که در نماز جماعت حاضر بوده و انجام داده اند. بدون اینکه ثواب او از ثواب آنان چیزی بکاهد، البته این برای کسی است که عادت تأخیر در رفتن به مسجد نداشته باشد، و ثواب کسی که به قدر یک تکبیر از جماعت به دست آورده به قدر ثواب کسی نیست که یک رکعت از نماز با جماعت بدست آورده است، و در روز جمعه کسی که در ساعت اول به مسجد آید بدنه ای^(۱) دارد و نیز کسی که در اول ساعت اول آمده ثواب او با ثواب کسی که در آخر ساعت اول آمده، برابر نیست.

و کسی که یک رکعت از نماز جمعه را بدست آورد فقط بعد سلام امام یک رکعت دیگر بخواند. و به رسیدن به رکوع رکعت دوم از نماز جمعه یک رکعت از جمعه حاصل می شود و یک رکعت دیگر بخواند. چنانکه در حدیث صحیح به روایت حاکم آمده که رسول الله ﷺ فرمود: **مَنْ أَدْرَكَ مِنْ صَلَاةِ الْجُمُعَةِ رَكْعَةً فَقَدْ أَدْرَكَ الصَّلَاةَ. وَ قَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَ سَلَّمَ مَنْ أَدْرَكَ مِنَ الْجُمُعَةِ رَكْعَةً فَلْيُصَلِّ إِلَيْهَا أُخْرَى. رَوَاهُمَا الْحَاكِمُ كُلُّهُمَا بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ عَلَى شَرْطِ الشَّيْخَيْنِ.**

کسی که یک رکعت از نماز جمعه بدست آورد نماز جمعه را دریافته است: کسی که

یک رکعت از نماز جمعه با امام خواند یک رکعت دیگر بعد از سلام امام بخواند. و رسیدن به رکوع و آرام گرفتن در آن به منزله‌ی دریافتن یک رکعت است هرگاه آن رکوع برای امام حساب شده باشد: یعنی اگر به امام رسید در رکوع و آن رکوع برای امام حساب نشده به اینکه امام بی وضو بوده، رسیدن به آن رکوع به حساب یک رکعت نیست. در غیر جمعه اگر امام در نماز ظهر به سهو برای رکعت پنجم برخاسته بود کسی که به رکوع امام در رکعت پنجم برسد در حکم یک رکعت نیست.

بَابُ مَا يَحْرُمُ لُبْسُهُ

در بیان آنچه حرام است پوشیدن آن و همچنان بیان آنچه حرام است استعمال آن.

حریو: یعنی آنچه بیشتر آن ابریشم باشد حرام است بر مردان و بر خنثی استعمال آن به پوشیدن و فرش نمودن. برای اینکه در صحیح بخاری می آورد: **نَهَانَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ وَ الدِّيَابِخِ**. رسول الله ﷺ؛ مردان را منع فرمود از پوشیدن ابریشم عادی و ابریشم غلیظ. و جایز است برای سرباز در جهاد، پوشیدن ابریشم غلیظی که غیر آن جایش را نمی گیرد.

طلا و نقره و آب داده شده به طلا و نقره: و حرام است بر مرد و خنثی به کار بردن آنچه بافته شده از طلا یا نقره باشد و حرام است به کار بردن هر چه آب طلا یا نقره بر آن باشد و اگر به آتش برده شود چیزی از طلا یا نقره از آن بدست آید. و جایز است برای سرباز وقتی که ناگهان جهاد پیش آمد پوشیدن لباس بافته شده از طلا یا نقره وقتی که غیر آن نیابد.

استعمال طلا یا نقره یا آب طلا داده شده به یکی از آن دو، بر مرد و خنثی حرام است همانگونه که آنچه بیشتر آن ابریشم باشد بر مرد و خنثی حرام است. برای اینکه رسول الله ﷺ فرمود: **إِنَّ هَذَيْنِ - يَعْنِي الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ - حَرَامٌ عَلَى ذُكُورِ أُمَّتِي حَلًّا لِإِنَاتِهَا:** یعنی این دو (طلا و نقره) حرامند بر مردان امتم و حلالند بر زنان امتم.

و جایز است محکم کردن دندان به طلا یا نقره.
و درست است پوشیدن ابریشم برای کسی که خارش بدن دارد و یا بدنش شپش دارد. چنانکه در صحیحین بخاری و مسلم آمده است که رسول الله ﷺ اجازه دادند به عبدالرحمن بن عَوْف و زُبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ که ابریشم بپوشند به سبب خارش که بدنشان داشت و شپشی که بدنشان داشت. و درست است که شخص حیوان خود را به جلد پلید بپوشاند در صورتی که پوست مانند سگ و خوک نباشد.

کتاب الجنائز

کتابی است در بیان
نماز جنازه و بیان احکام متعلق به
میت از غسل و کفن و نماز و دفن او

کتاب الجنائز

کتابی است در بیان نماز جنازه و بیان احکام متعلق به میت از غسل و کفن و نماز و دفن او.

جناز: جمع جنازه است، و جنازه به فتح جیم و کسر آن اسم میت است وقتی که در نعش باشد.

واجب است در حق هر میت مسلمان چهار چیز:

۱- غسل او، اگرچه غریق باشد.

۲- کفن پوشانیدن او به یک کفن سرتاسری.

۳- نماز خواندن بر او.

۴- دفن او و به خاک سپردنش.

اما کافر ذمی که در شهر مسلمانان اقامت دارد و مُعَاهَدُ کافری که با مسلمانان عهد و پیمان دارد و کافری که در امان مسلمان است واجب است کفن و دفن کردنشان.

اما مرتد و حربی و زندیق نه حق کفن دارند و نه دفن، فقط بهتر است به خاک سپردنشان تا بویشان مردم را نیازارد. اما شهید که در جنگ با کافران شهید شد سنت است دفن کردنش در همان لباسی که در آن شهید شده؛ برای اینکه غسل و نماز بر او جایز نیست و شهید نامیده شد برای اینکه خدا و رسول گواهان بهشتی بودن او هستند. اما شهدای آخرت مثل کسی که به شکم مردن، مثل زن که در وضع حمل مرد و کسی که به اسهال مرد و غریق و کسی که در غربت مرد و کسی که به ناحق کشته شد و کسی که در

حال طلب علم مُرد، اینان غسل و کفن و نماز و دفنشان واجب است.

و اما سقط: یعنی بچه‌ای که به دنیا آمد و علامت زنده بودنش ظاهر نشد، نماز بر او خوانده نمی‌شود، اگر به مدت چهار ماه و زمان دمیدن روح در او رسیده است شسته می‌شود و کفن کرده و دفن می‌شود. اما بچه‌ای که علامت زنده بودنش ظاهر شد به اینکه فریاد کرد یا رگ او می‌زد حکم آدم بزرگ دارد در شستن و کفن پوشاندن و نماز بر او و دفن کردنش. و هر میتی که ترس از هم پاشیدنش بود شسته نمی‌شود؛ بلکه تیمم داده می‌شود و نماز بر او خوانده می‌شود، اما هر میتی که غسل و تیمم او مقدور نبود، نماز بر او خوانده نمی‌شود برای این که شرط صحت نماز بر میت است تقدّم غسل او.

و کسی که در حال احرام به حج و یا عمره مرد بوی خوش به او نزدیک کرده نمی‌شود نه کافور و نه حنوط^(۱) و نه موی او گرفته می‌شود و نه ناخن او. مرد مُحرم سر او پوشیده نمی‌شود و زن مُحرمه روی او پوشیده نمی‌شود.

و سنّت است در کفن مرد، لنگ پا و دو تا سرتاسری؛ چنانکه در حدیث صحیحین آمده است: **كُفِنَ النَّبِيُّ فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ لَيْسَ فِيهَا قَمِيصٌ وَلَا عَمَامَةٌ.** و زیاد کردن چهارم و پنجم جایز است بدون کراهت. و سنّت است در کفن زن: لنگ پا و ملافه که سر را می‌پوشاند و جامه و دو تا سرتاسری.

چنانکه کفن ام‌کلثوم دختر پیغمبر ﷺ پوشانده شد. و بیش از پنج تا مکروه است در کفن مرد و زن. در صورتی که میت بدهکار باشد بیش از یک کفن سرتاسری از مال خود رسا ندارد.

فرائض نماز میت؛ هشت چیز است:

نیت: نماز جنازه بر این میت می‌خوانم لله تعالی. که نیت همراه تکبیر باشد، و ایستادن در نماز میت بر کسی که بتواند و چهار تکبیر، قرائت فاتحه بعد از الله اکبر اولی، و درود فرستادن بر پیغمبر ﷺ بعد از الله اکبر دومی، و دعا برای میت بعد از الله اکبر

سومی، و سلام اولی نماز.

و سنّت است در نماز میّت؛ اعوذ بالله من الشیطان الرجیم گفتن قبل از خواندن فاتحه. و بالا بردن دو دست در هر بار الله اکبر گفتن. و دست بر سینه نهادن بعد از هر تکبیر. و دعا برای میّت بعد از تکبیر چهارم. و سلام دومی نماز. و سنّت است نهادن علامتی بر قبر که اقارب میّت را نزدیک او دفن کند و موقع زیارت قبر محل میّت خود را بداند. چنانکه ابوداود به اسناد جید روایت نمود: که رسول الله ﷺ تخته سنگی بر قبر نزدیک سر عثمان بن مظعون نهاد و فرمود: با این علامت قبر برادرم را می دانم و اموات اقاربم را دور و بر او دفن می کنم.

و مکروه است بنا بر قبر و گچکاری آن و نوشتن بر آن. مگر قبر عالم و صالح که نوشتن نام او بر آن جایز است.

کتاب الزکاة

کتابی است در بیان احکام زکات

کتاب الزکاة

در بیان احکام زکات

زکات در لغت به معنی پاکیزه ساختن و شایسته گردانیدن و زیاد شدن خیر و برکت است.

و در شرع نام مقدار مالی است که از طرف مال و یا بدن اخراج می شود به طریقی مخصوص.

و اصل در واجب شدن زکات: آیاتی است از قرآن مثل: **و آتُوا الزَّكَاةَ**: که تقریباً پنجاه بار تکرار شده و **أَقِيمُوا الصَّلَاةَ**: نماز را برپا بدارید و **آتُوا الزَّكَاةَ**: بدهید زکات را همراه ساخته است و آیاتی دیگر در همین معنی. و معلوم است که **اقیموا الصلاة و آتوا الزکات** در سنت رسول الله ﷺ شرح داده شده است.

و احادیث صحیحه مثل **بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ**: پایه گذاری دین مبین اسلام بر پنج رکن است که رکن سوم را، **و ایتاء الزکاة**: دادن زکات بیان فرموده است. و اجماع امت بر واجب بودن زکات است، که بنابر آن اگر کسی منکر زکات شود کافر می گردد.

و حقوق بر دو گونه است آنچه تعلق به فرد داشته باشد و صاحب آن معلوم باشد آن را حق آدمی می دانند. و آنچه تعلق به عموم داشته باشد آن را حق الله تعالی می دانند. حق الله تعالی در مال بر پنج نوع است: زکات، فیء، غنیمت، کفاره و فدیة، که

تفصیل هر کدام در باب جداگانه می آید و این باب تعلق به زکات دارد. (۱)

زکات، به پنج چیز تعلق می گیرد:

ناض: به معنی، نقدینه: از طلا و نقره و نایب این دو که اسکناس باشد و معدن یعنی کان که نقدینه از آن استخراج می شود، و رکاز به معنی گنجینه یعنی مال دفن شده در خاک که از ایام جاهلیت مانده باشد.

مال تجارت: که در آخر هر سال قیمت نهاده می شود و یک چهلیم به مستحقین پرداخته می شود.

نَعْم: یعنی شتر و گاو و گوسفند.

نابت: یعنی نباتات از درخت خرما و انگور و حبوب خوردنی مثل گندم و جو و برنج و عدس و غیر اینها.

و بدن: یعنی آنچه برای تطهیر بدن است، مثل زکات فطر.

و شرط وجوب زکات در آنها، چهار چیز است:

حُرِّیَّت: به معنی آزادی که زکات بر غیر آزاد که بردگان باشند، زکات لازم آنان نیست.

اسلام: یعنی مسلمانی؛ چرا که زکات لازم کافر نیست. چنانچه پدر و مادرش مسلمان شده و فقیر باشند زکات فطرشان لازم او است.

معین بودن مالک مال: که زکات لازم بیت المال نمی شود، و مالی که وقف بر

۱- زکات عبارت از مالی است که از اغنیا گرفته می شود و به فقرا داده می شود آنچنانکه شرع دستور داده است.

فِي: هر مالی که از کافران به مسلمانان برسد بدون جنگ.

غنیمت: هر مالی که پس از جنگ با کافران به دست آید.

کفاره: آنچه گناهی را بپوشد: مثل کفاره ی قسم، کفاره ی ظاهر، کفاره ی قتل و کفاره ی جماع در روز رمضان.

فدیه: آنچه به سبب انجام دادن کاری ممنوع لازم شود در حج مثل فدیه ستردن موی و چیدن ناخن و پوشیدن لباس دوخته.

ائمه‌ی مساجد است، زکات ندارد؛ برای اینکه امام مسجد، ثابت نیست.

گذشتن سال: در نقدینه و مال التجاره و شتر و گاو و گوسفند، اما نابت از خرما و انگور و حبوب همین که بریده شد و صاف کرده شد زکات آن اخراج می‌شود. و معدن همین که نصاب زکات از آن به دست آمد فوراً زکات آن داده می‌شود و همچنین رکاز، زکات فطر که همین که مولود قبل از غروب آفتاب آخرین روز رمضان به دنیا و تا بعد از غروب آفتاب ماند، زکات فطر او داده می‌شود، و نتاج یعنی بچه‌ی حیوانات که همراه مادرانشان زکات آنها اخراج می‌شود، و فایده‌ی مال التجاره، که سرمایه، قیمت بیست مثقال طلا بود و آخر سال قیمت ده مثقال فایده بود یعنی جنس و فایده‌اش قیمت می‌شود و زکات سی مثقال داده می‌شود. اما اگر مال التجاره نقد شد، قبل از آخر سال، مال التجاره را فروخت و نقد نمود زکات سرمایه داده می‌شود و زکات فایده پس از گذشتن سال اخراج می‌شود.

حاصل اینکه اگر مال التجاره جنس بود و قیمت آن بالا رفته بود زکات آن جنس که رأس المال و فایده همراه هم است داده می‌شود، و اگر همه قبل از آخر سال نقد شد، سرمایه در آخر سال آن و فایده آخر سال آن، زکات آن داده می‌شود.

نِصَابُ: و رسیدن به حد زکاتی که سبب وجوب زکات است.

و تَمَكُّنُ: یعنی توانایی بیرون کردن زکات و این شرط ضمانت مال زکات است: یعنی وقتی که سال گذشت و وقت بیرون کردن زکات رسید مال باشد و مستحقین باشند و فرصت اخراج زکات بیابد که در این حال اگر زکات نداد، اگر مال از بین برود باز هم زکات به دست او تعلق دارد و باید پردازد. اما اگر تمکُن حاصل نشد به اینکه همین که سال به آخر رسید مال التجاره از اینکه فرصت اخراج زکات بیابد در همان روز به آخر رسیدن سال مال التجاره همه سوخت زکاتی بر او نیست.

باب زکات الناصّ

در بیان زکات نقدینه از طلا و نقره و جانشین طلا که اسکناس باشد.

وقتی که طلا به بیست مثقال رسید که هشتاد گرم باشد زکات دارد و زکات آن یک چهلم است.

و وقتی که نقره به دویست درهم رسید که پانصد و شصت گرم باشد زکات دارد و زکات آن یک چهلم است.

و در حدیث صحیح است: **لَيْسَ فِي أَقْلٍ مِنْ عَشْرِينَ دِينَارًا شَيْءٌ وَ فِي عَشْرِينَ نِصْفَ دِينَارٍ** (رواه ابو داود باسناد صحیح) که در کمتر از بیست مثقال زکات چیزی نیست و در بیست مثقال نیم مثقال زکات آن است.

وَ لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوْاقٍ مِنَ الْوَرَقِ صَدَقَةٌ. (رواه الشیخان) **وَ فِي الرَّقَّةِ رُبْعُ الْعُشْرِ.** (رواه البخاری). در کمتر از پنج اوقیه که دویست درهم باشد زکاتی نیست (به دویست درهم رسید) در نقره یک چهلم آن زکات است. دینار و مثقال و مشخص و مَجْر همه به یک معنی است که وزن هیچده نخود معتدل باشد که چهار گرم باشد. اوقیه وزن چهل درهم است و پنج اوقیه می شود دویست درهم و هر پنجاه درهم می شود سی و پنج مثقال که دویست درهم یکصد و چهل مثقال است که پانصد و شصت گرم باشد. حلیه و زینت طلا که مباح است و برای پوشیدن زنان است زکات ندارد؛ مگر در صورتی که به حد اسراف باشد مثل خلخالی که دویست مثقال یعنی هشتصد گرم باشد که زکات دارد برای اینکه به این سنگینی زینت نیست؛ بلکه باری بر پای زنان است، اما بدون اسراف اگر چند دست باشد زکات ندارد اما هر زینتی که از طلا یا نقره باشد برای مردان باشد، حرام است و زکات دارد.

برای مردان فقط یک انگشتر نقره جایز است.

حلیه و زینتی که مکروه باشد مثل وصله‌ای از نقره که بر ظرف باشد برای زینت مکروه است و زکات دارد. اگر از حلیه‌ی طلا چیزی شکسته شد، اگر قصد اصلاح آن را دارد زکات ندارد، و هرگاه به لَجِيم و جوشکاری خوب نمی شود و باید از نو ریخته شود، زکات دارد.

باب زکات التجاره

در بیان زکات مال التجاره.

تجاره به معنی بازرگانی و سوداگری، عبارت است از زیر و بالا کردن مال در داد و ستد به قصد ربح و فایده. و اصل در وجوب زکات مال التجاره حدیث صحیحی است که حاکم به دو اسناد صحیح روایت نمود که؛ رسول الله ﷺ فرمود: **فِي الْاِبِلِ صَدَقَتُهَا وَ فِي الْبَقَرِ صَدَقَتُهَا وَ فِي الْعَنَمِ صَدَقَتُهَا وَ فِي الْبَزِّ صَدَقَتُهُ**؛ در شتر صدقه‌ی آن است، و در گاو صدقه‌ی آن است و در گوسفند صدقه‌ی آن است و در پارچه صدقه‌ی آن است، یعنی شتر، زکات دارد و گاو، زکات دارد و گوسفند، زکات دارد و پارچه، زکات دارد. بَزُّ به معنی پارچه برای لباس و غیره و فروشنده‌ی آن را بَزَّاز می‌نامند، و معلوم است که پارچه زکات ندارد؛ مگر وقتی که در آن معامله برقرار شود و در آن تجارت شود.

و واجب زکات در مال التجاره یک چهلم است؛

اگر مال التجاره به نقدی خریده باشد به طلا یا نقره یا اسکناس، و اگرچه وجهی که مال التجاره به آن خریده است به حد نصاب نبوده باشد، در آخر سال، مال التجاره به همان نقد قیمت نهاده می‌شود و زکات آن اخراج می‌شود؛ مثلاً در اول محرم جنسی از مال التجاره را به یک هزار درهم خرید به قصد تجارت در آن جنس، در آخر سال مال التجاره به همان درهم قیمت‌گذاری می‌شود، اگر در حد نصاب بود زکات آن به مستحقان داده می‌شود. نصاب زکات رسیدن به قیمت بیست مثقال طلا است. بنابراین در اول سال که جنسی را می‌خرد، به قصد تجارت لازم نیست که وجهی که به آن می‌خرد به حد نصاب باشد؛ اما آخر سال حتماً باید به حد نصاب باشد اگر آخر سال به حد نصاب نرسید، زکات ندارد.

اگر در ابتدای سال که به قصد تجارت شروع در معامله نموده، به نقد نبوده به غیر نقد بوده، مثلاً زنی با مردی ازدواج نمود و مهریه‌اش که پنج گوسفند بود از شوهر تحویل گرفت به قصد معامله در همین پنج گوسفند و گوسفندان را داد و ده کیسه برنج گرفت،

ابتدای تحویل گرفتن مهریه ماه رمضان بود، در رمضان آینده مال التجاره به نقد غالب در شهر قیمت نهاده می شود، اگر به نصاب زکات رسیده بود زکات آن داده می شود و قصد از نقد غالب این است که در شهری که چندین نقد رواج دارد، بیشتر چه وجهی داد و ستد می شود همان نقد غالب است. مثلاً در شهری که به مارک آلمانی و جنیه استرلینی و ین ژاپنی و تومان ایرانی و روپیه هندی و درهم اماراتی معامله می شود، اما بیشتر معاملات با درهم اماراتی است در آن شهر درهم اماراتی نقد غالب است و معامله هایی که به نقد نبوده و با جنس مبادله شده است در آخر سال به درهم امارات قیمت گذاری می شود و زکات آن به درهم داده می شود.

اگر در آغاز سال جنس مال التجاره را به نقدی غیر غالب مثلاً به روپیه هندی خریده است در آخر سال به همان روپیه قیمت گذاری می شود و زکات آن روپیه هندی داده می شود.

اگر مال التجاره، خودش زکات دارد مثلاً چهل رأس گوسفند خریده است اگر در اول سال مال التجاره گوسفند نبوده آخر سال قیمت نهاده می شود و یک چهلم قیمت بیرون می شود و برای سالهای بعدی اگر گوسفندان باقی گذاشت، زکات گوسفند داده می شود.

مال التجاره به هر جنسی گفته می شود مثلاً اگر زمین خرید برای تجارت و یا تخته و چوب و یا کاه خرید همه ی اینها مال التجاره است که در آخر سال قیمت گذاری و یک چهلم آن زکات است و به مستحقان داده می شود.

بَابُ زَكَاتِ النَّعْمِ

در بیان زکات شتر و گاو و گوسفند. زکات اینها واجب گردیده به نص شریعت و اجماع امت.

نصاب زکات شتر: شرط است که مالک شتر، مسلمان آزاد باشد، و شتر از علف صحرا چرانیده شود، اول زکاتی شدن شتر در این است که به پنج شتر برسد و در پنج شتر

یک گوسفند زکات آن است و یا بز دو ساله یا میش یکساله و کفایت می‌کند گوسفند نر و اگرچه شترهایش ماده باشند، و در ده شتر؛ دو گوسفند است یا دو بز دو ساله یا دو میش یکساله و کفایت می‌کند گوسفند نر و اگرچه شترهایش ماده باشند، و در ده شتر؛ دو گوسفند است یا دو بز دو ساله یا دو میش یکساله، و در پانزده شتر؛ سه گوسفند چنانکه گفته شد، و در بیست شتر، چهار گوسفند چنانکه گفته شد، و در بیست و پنج شتر: یک ماده شتر یکساله، اگر ماده شتر یکساله ندارد کفایت می‌کند به جای آن شتر نر دو ساله یا شتر نر سه ساله و اگرچه شتر نر دو ساله و یا سه ساله قیمتش کمتر از ماده شتر یکساله باشد.^(۱)

و مجبور نمی‌شود صاحب شتر به اینکه گزینه‌ی شتران خود را در زکات بدهد وقتی که شترهایش همه لاغرند ولیکن بودن ماده شتر گزینه یکساله مانع می‌شود از اینکه شتر نر دو ساله و یا سه ساله را که لاغر است بدهد، بلکه یا همان گزینه را بدهد و یا ماده شتر یکساله بدست آورد و زکات بدهد. و در سی و شش شتر، یک ماده شتر دو ساله زکات است، و در چهل و شش شتر، یک ماده شتر سه ساله زکات است، و در شصت و یک شتر، یک ماده شتر چهار ساله زکات آن است. و در هفتاد و شش شتر، دو ماده شتر دو ساله زکات آن است، و در نود و یک شتر، دو ماده شتر سه ساله زکات آن است، و در یکصد و بیست و یک شتر، سه ماده شتر دو ساله زکات آن است. پس از آن وقتی که شترها به یکصد و سی شتر به بالا رسیدند در هر چهل شتر، یک ماده شتر دو ساله و در هر پنجاه شتر، یک ماده شتر سه ساله زکات آن است. بنابراین در یکصد و سی شتر، دو ماده شتر دو ساله و یک ماده شتر سه ساله لازم است و در یکصد و پنجاه شتر، سه ماده شتر سه ساله. و در یکصد و شصت شتر، چهار ماده شتر دو ساله که در هر چهل شتر، یک ماده شتر دو

۱- ماده شتر یکساله بنت مخاض است یعنی وقت آن رسیده که مادرش حامله شود. و دو ساله بنت لبون یعنی وقت آن رسیده که مادرش بچه بیاورد و شیر بدهد. و سه ساله حقه نام دارد برای اینکه وقت آن رسیده که مستحق باربری بشود. و جزعه که شتر چهار ساله است دندانهای پیشینی خود را می‌اندازد تا دندانهای قوی‌تر بیرون بیاورد.

ساله و در پنجاه شتر، یک ماده شتر سه ساله.

باب زكاة البقره در بیان زکات گاو

در هر سی گاو یک تبع یعنی گوساله و در هر چهل گاو یک مُسِنَّة: ماده گاو دوساله اولین نصاب برای زکاتی شدن گاو این است که به سی تا برسد و در سی گاو، گوساله نر یا ماده لازم است، و در چهل گاو یک ماده گاو دو ساله، و در شصت گاو، دو گوساله و بعد از آن در هر سی گاو یک گوساله و در هر چهل گاو یک ماده گاو دو ساله (گوساله: گاو یکساله است). و زکات گاو نیز به نصّ شریعت به حدیث صحیح و به اجماع امت به ثبوت رسیده است.

باب زكاة الغنم در بیان زکات گوسفندان

این هم به نصّ شریعت و اجماع امت به ثبوت رسیده است. و اول نصاب به زکات رسیدن گوسفندان چهل تا است، در چهل گوسفند یک گوسفند زکات آن است. و در یکصد و بیست و یک گوسفند دو گوسفند زکات آن است، و در دویست و یک گوسفند سه گوسفند زکات آن است، و در چهارصد گوسفند چهار گوسفند زکات آن است، پس از آن در هر یکصد گوسفند یک گوسفند زکات آن است، گوسفند شامل بز و میش است، و گوسفندی که در زکات داده می شود باید ماده باشد و کفایت نمی کند دادن گوسفند نر مگر در صورتی که گوسفندانش همه نر باشند، و اگر بز در زکات داده شود بز دو ساله باید داد و اگر میش باشد میش یکساله، و لازم است که حیوانی که در زکات داده می شود حیوانی سالم باشد، بیمار نباشد، معیوب نباشد، و امانده از چرا باشد، برای اینکه زکات حقّ خدای متعال است، باید از بهترین نوع اخراج شود. و حیوان که در زکات اخراج می شود ماده باشد؛ مگر اینکه گوسفند نر در زکات پنج شتر و گوساله ی نر در

زکات سی گاو، و شتر نر دو ساله یا سه ساله به جای ماده شتر یکساله وقتی که ماده شتر یکساله ندارد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب زکاة النَّابِتِ

در بیان زکات گیاهان زکاتی و درختان زکاتی.

از ثمار و بَرّهای درختان فقط دو درخت خرما و انگور زکات دارد. و از گیاهان و حبوب آنچه می شود از آن نان به دست آورد زکات دارد؛ مانند گندم و جو و برنج و عدس و ذرت و نخود و باقلا و ماش و غیر اینها از حبوبی که نان از آن بدست می آید. و اصل در وجوب زکات نابت:

(سوره انعام، آیه ۱۴۱)

﴿وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ﴾

«و زکات آن را روز درو کردنش به مستحقان برسانید».

و احادیث صحیحه که ابوداود و غیر او روایت کرده اند و اجماع امت. و در قول قدیم امام شافعی زعفران و زیتون و ورس و عسل هم زکات دارد و امام رملی دلیل‌های آنها را آورده است. اما در قول جدید معتمد مذهب، اینها زکات ندارند و همچنان آنچه میوه باشد مثل سیب و انجیر و هلو و مانند اینها زکات ندارد و همچنین سبزیجات مثل پیاز و گشنیز و نعناع و مانند اینها زکات ندارد و در مذهب امام ابوحنیفه سبزیجات مورد نیاز هم زکات دارد به:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِّنَ

(سوره بقره، آیه ۲۶۷)

الْأَرْضِ﴾

«ای کسانی که ایمان آورده‌اید از کسب پاک خود و آنچه را که از زمین برایتان

خارج می‌کنیم زکات بدهید...».

الحاصل: قصد از نابت خرما و انگور و حبوبی که نان از آنها بدست می آید زکات دارد و غیر اینها زکات ندارد و شرط وجوب زکات در آنها؛ اینکه کِشْتَه شده باشد و مالک آن را کاشته باشد، برای اینکه آنچه خودرو باشد زکات ندارد، و اینکه در حدّ

نصاب که پنج وَسَق یکهزار و ششصد رطل است، باشد. یکهزار و ششصد رطل تقریباً هشتصد کیلو می شود که دو یست مَن باشد. در فارس اطراف لنگه معمولاً نصاب خرما و گندم و برنج یکصد و پنجاه مَن و جو یکصد و چهل مَن و ذرت یکصد و سی و پنج مَن حساب می کنند. به این حساب که اینها کثلی هستند و در کیل و پیمانانه وزن اجناس متفاوت است.

وقت وجوب: زکات ثمر و حبوب بعد از بُدُو صلاح ثمر و بعد از اشتداد حَبِّ است یعنی بعد از رنگ شدن خرما و انگور و صلاحیت خوردن آنها است و در حبوب بعد از بستن دانه و سخت شدن آن است (اگر چند جا زراعت دارد و جنس زراعت یکی است مثلاً همه گندم یا برنج است زراعت چند جا باهم جمع می شود در تکمیل نصاب) اما وقتی که مالک یکی است، اگر صد جا نخل یا زراعت دارد باهم در تکمیل نصاب جمع می شوند و چند شریک با حصول شروط شرکت، حکم یک مالک را دارند.

مقدار زکات: در ثمار و حبوب یک دهم آن است اگر بدون مصرف بدست آمده به اینکه به آب باران و یا با آب چشمه و یا اینکه از ریشه آب خورده در اینها یک دهم است. و اگر بادلو و یا با تلمبه آب از چاه به آنها داده شده یک بیستم آن را به عنوان زکات می پردازند و اگر هم با آب باران و هم با تلمبه آبیاری شده اند یک از ۱۳ یعنی در هر سیزده مَن و هشت قیاس یک مَن زکات است.

مصرف: بریدن ثمر و خرما و انگور ساختن و مصرف درو حبوب و خرمن کوفتن و پاک کردن از گاه و غیره به عهده ی مالک است.

و سنت است خَرَصِ ثمر: که خَرَاص دور هر نخل می چرخد و یادداشت می نماید که چقدر خارک دارد و چقدر خرما از آن بدست می آید، یا اینکه هر نوع ثمر را جداگانه خرص می نماید و معین می نماید که ثمر آن نخلستان چقدر است و زکات آن چقدر است، مالک، زکات را به عهده می گیرد که وقتی که خرما شد زکات آن را بدهد، و در این صورت هر مقدار خودش بخورد یا هدیه نماید یا بفروشد، حق دارد. اما بدون خرص حق هیچ نوع تصرفی در آن را ندارد برای اینکه هر دانه ای رطب یک دهم آن

حَقُّ مستحقین است و خرص نشده که مالک بداند حق مستحقین چقدر است و آن را ضمانت نماید و هر تصرفی را بتواند به انجام رساند.

دو زراعت: اگر در سالی دوبار زراعت می نماید و درو کردنشان در یکسال است هر دو باهم در تکمیل نصاب جمع می شوند.

چند جا: اگر کسی در چند جا نخل دارد و در یک جا به نصاب نمی رسد نخل و انگور چند جا باهم در تکمیل نصاب جمع می شوند.

چند نوع ثمر: وقتی که جنس، نخل است، انواع ثمر آن همه باهم جمع می شود و زکات آنها پرداخت می شود، اگر انواع ثمر در خوبی تفاوت دارند و دادن زکات هر کدام جداگانه دشوار است از نوع وسط یعنی میانه زکات داده می شود، اگر نوعی باشد که خرما نمی شود مثل نَلَسَان؛ در حال رطب بودن زکات آن داده می شود. ثمری که خرص شده و مقدار زکات آن معلوم است اگر فقرا رطب را بهتر بخواهند، دادن رطب به آنان جایز است علی ای حال وقتی که یک دهم مجموع آن به مستحقان رسانیده شد و به آن راضی بودند کافی است.

بیع عرایا: عبارت از این است که فقیری پنجاه مَن خرما مثلاً به مالک نخل می دهد و به خرص آن ثمر نخل که روی نخل است از مالک می خرد تا از رطب استفاده نماید این نوع بیع جایز است مشروط بر اینکه از یکصد و پنجاه مَن تجاوز نکند.

بَابُ زَكَاةِ الْفِطْرِ

در بیان زکات فطر.

اصل در وجوب آن: حدیث صحیحین است به روایت از عبدالله بن عمر رضی الله عنهما: **فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ زَكَاةَ الْفِطْرِ مِنْ رَمَضَانَ عَلَى النَّاسِ صَاعًا مِنْ تَمْرٍ أَوْ صَاعًا مِنْ شَعِيرٍ عَلَى كُلِّ حُرٍّ أَوْ عَبْدٍ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى مِنَ الْمُسْلِمِينَ:** رسول الله ﷺ زکات فطر را فرض فرمود بر هر فرد سه کیلو از خرما و یا سه کیلو از جو. بر هر فرد آزاد و برده از مرد و زن مسلمان. و کلمه ی **أَوْ** برای اختلاف محل وجوب زکات

فطر است که در محلی قوت غالب مثلاً خرما و جایی دیگر جو و جایی دیگر گندم است. همچنین کلمه‌ی **أَوْ** برای تخییر نیست. و اجماع امت بر وجوب زکات فطر وارد شده است.

سبب وجوب زکات فطر: بودن لحظه‌ای قبل از غروب آفتاب شب عید که آخر رمضان است و لحظه‌ای بعد از غروب آفتاب شب عید، که در این دو وقت وجود داشته باشد.

کسی که قبل از غروب آفتاب شب عید بمیرد، زکات فطر لازم او نیست. و کسی که بعد از غروب آفتاب شب عید به دنیا آید، زکات فطر لازم او نیست. بنابراین زکات فطر لازم هر آزاد و برده و هر مرد و زن و هر کوچک و بزرگ مسلمانان است.

زکات فطر واجب است: بر هر آزاد مسلمانی که علاوه بر مصرف خود و بستگانش در شب و روز عید داشته باشد. بنابراین:

پنج کس زکات فطر لازمشان نیست: کسی که بیش از مصرف خود و بستگانش در شب و روز عید ندارد.

- زنی که در فرمان شوهرش بینوا است، ندارد که زکات فطر بدهد که زن اگرچه توانگر باشد زکات فطر بر او واجب نیست.

- برده‌ی مکاتب.

- برده‌ی بیت‌المال.

- برده‌ای که وقف شده برای خدمت مسجد.

مقدار واجب: یک صاع است که سه کیلو باشد از قوت غالب، یعنی خوراک بیشتر مردم آن محل در بیشتر ایام سال که بحسب محل فرق می‌کند؛ جایی قوت غالب، گندم است، جایی برنج، جایی جو، و بر این قیاس و کفایت نمی‌کند کمتر از یک صاع، و درست است که یک صاع از دو جنس باشد که نیم صاع برنج و نیم صاع گندم باشد. اگر بهتر از قوت غالب بدهد درست است. کمتر از یک صاع درست نیست؛ مگر برای کسی

که نیمی از او برده و نیمی از او آزاد است که نصف صاع از نصف خودش که آزاد است می دهد و چنین شخصی را مُبْعَص می نامند که بعضی دیگر از او برده است. کسی که زکات فطر خودش لازم او شد، بستگانش لازم او است باید زکات فطر زوجه و فرزندان به بلوغ نرسیده و پدر و مادر فقیر خود را پرداخت نماید و نفقه پدر که لازم او بود زکات زن پدر و ام‌الولد پدر لازم او است زکات فطر لازم کافر نیست ولیکن اگر پدر و یا مادر او مسلمان شدند زکات فطر آنان لازم او است، والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب محالّ جو از اخذ القیمة فی الزکاة

در بیان محلّهای که در آن محلّها درست است گرفتن قیمت در زکات.

و آن پنج مسأله است؛

- در زکات مال التجاره: که مال التجاره در آخر سال قیمت نهاده می شود و یک چهلم قیمت آن بیرون می شود.
- در جبران: اگر کسی در زکات شتر، حُقّه لازم او است و حُقّه ندارد بنت لبون از او قبول می شود با جبران دو گوسفند و یا بیست درهم.
- در پنج شتر که تا بیست شتر در هر پنج شتر یک گوسفند زکات است گوسفند به نسبت شتر به منزلت قیمت است.
- در تفاوت میان دو فرض: مثلاً کسی که دو بیست شتر دارد که چهار، پنجاه تا و پنج، چهل تا است و چهار حقه درست است.
- پنج بنت لبون درست است اما میان این دو، هر کدام به نفع فقرا است بیرون می شود اگر پنج بنت لبون به نفع فقرا است.
- و ندارد، تفاوت قیمت میان پنج بنت لبون و چهار حقه را نقد می پردازد.
- در تعجیل زکات: که زکات یکسال را قبل از آخر سال پرداخت و فقیری که گوسفند زکات به او داده شده بود صاحب هستی شده بود و گوسفندی که گرفته بود، نداشت، قیمت آن از او گرفته می شود.

و معلوم است که مال التجاره انواع متعدد دارد و نمی شود از هر جنس یک چهلم آن را گرفت این است که آخر سال قیمت می شود و یک چهلم قیمت آن پرداخت می شود. و در جبران: زکات حیوانات بر سر آب یعنی محلی که آب داده می شوند، جمع کرده می شوند و زکات آنها پرداخت می شود، آوردن کسی که قیمت می نهد دشوار است این است که شریعت دو گوسفند و یا بیست درهم قرار داده، و در شتر که گوسفند از هر پنج شتر اخراج می شود گوسفند از جنس شتر نیست و به منزلت قیمت است، و در تفاوت میان دو فرض باز هم راهی جز پرداخت نقد نیست، و در زکات معجل گوسفند پرداخت شده، از میان رفته است و گوسفندی مانند آن دادن مقدر نیست؛ برای اینکه گوسفندی که داده شده، موجود نیست که مانند آن داده شود این است که قیمت آن گرفته می شود.

باب بیان اجتماع الزکاتین فی مال واحد

در بیان جمع شدن دو زکات در یک مال.

و آن در صورتی است که زکات در برده های مسلمان که هم آخر سال تجارت قیمت نهاده می شوند و یک چهلم قیمت بیرون می شود و هم شب عید فطر زکات فطر آنها داده می شود.

باب المبادلة

در بیان مبادله یعنی عوض کردن مالی به مال دیگر؛

مبادله ی مال التجاره مقتضی است از سر گرفتن سال مال التجاره مگر در سه مسأله: در اینکه کالایی به کالایی دیگر در میان سال مبادله نماید، مثلاً پارچه را بفروشد به مس که سال تجارت از سر گرفته نمی شود و همان سال پارچه سال مس است؛ اگر در اول محرم تجارت در پارچه می نمود در ماه رجب پارچه را به مس معاوضه و معامله در مس نمود سال تجارت از همان اول محرم محسوب می شود.

و در اینکه مال التجاره را در اثنای سال به نصاب نقد بفروشد؛ مثلاً در اول محرم،

تجارت در عطور داشت در ماه شعبان آن عطرها را به بیست مثقال طلا که نصاب زکات است، فروخت که سال تجارت همان از اول محرم است و در اینکه اول محرم بیست مثقال طلا داشت و در ماه رمضان با آن مال التجاره را خرید که سال مال التجاره از اول محرم حساب می شود.

اما اگر در اول محرم دو بیست مثقال طلا یا قیمت آن اسکناس داشت و با آن خانه ای برای سکونت خرید، سال تجارت قطع شده اگر بعد خانه را بفروشد برای معامله، سال آن از نو حساب می شود.

باب الخلطة

در بیان به هم آمیختن دو کس یا چند کس حیوانات شان را.

و این خُلطَه و به هم آمیختن دو مال بر دو نوع است:

خُلطَه ی شیوع و اعیان به اینکه دو نفر با هم یکصد رأس گوسفند بخرند که مال هیچ کدام جدا نیست و هر دو در آن صد رأس شریک هستند.

و خُلطَه ی جوار و اوصاف به اینکه دو نفر هر کدام پنجاه رأس گوسفند داشته باشند و به هم بیامیزند که حیوانات هر کدام جدا است منتهی در این صفات با هم هستند، که در هر دو صورت زکات آن مانند زکات مال یک نفر اخراج می شود. اما به چند شرط؛ یکی اینکه مجموع دو مالشان به نصاب زکات برسد، مثلاً یک نفر پانزده گوسفند خود را با پانزده گوسفند شخص دیگر به هم می آمیزد و آن شخص دیگر بیست و پنج گوسفند دیگر جداگانه دارد که مال او مجموعاً چهل گوسفند می شود و گوسفندان شخص در حد نصاب است و خُلطَه با آن اثر دارد و یا آن چنانکه مثال آورده شد هر کدام پنجاه یا چهل گوسفند دارند و به هم می آمیزند، اما اگر هر کدام بیست گوسفند داشته باشند و هر کدام نوزده گوسفند خُلطَه نماید که مجموع دو گوسفندان شان سی و هشت گوسفند است و هر کدام گوسفندی را جداگانه داشته باشد زکات در آن خُلطَه نمی آید. نتیجه در خلطه این است که: مجموع دو مال به حد نصاب باشد.

و خُلَطَه‌شان یکسال کامل دوام داشته باشد.
 و در مُراح یعنی پایگاه شب، و مَسْرَح محل جمع کردنشان برای بردن به چراگاه، و محل آب دادنشان و محل دوشیدنشان و نری حیواناتشان یکی باشد. اما ظرف دوشیدن و دلو آب دادن هر کدام اگر جداگانه باشد مانعی ندارد. و راعی یعنی چوپان و مرعی یعنی چراگاه و راه بردنشان یکی باشد و نگهبان یکی باشد و اگر خُلَطَه در زراعت باشد در این چند چیز یکی باشد:

جرین: یعنی مُشتا که خرما در آن خشک می‌کنند که رطب در آن به خرما تبدیل شود. و دکان که در آن می‌فروشدند و حمال و وزان و کیال و حرّاث یعنی شیارکننده و نگهبان حفظ آن یکی باشد.
 یعنی دو مال خُلَطَه در اینها یکی یعنی بدون فرق نهادن باشد تا دو مال مانند یک مال باشد و مصرف سنگین نشود.

فروع: یعنی چیزی که در زیر یک اصل کلی داخل باشد و شاخه‌ای از آن باشد، اگر کسی چهل گوسفند داشت و نصف شائع آن را به دیگری فروخت آخر سال از هر کدام نصف گوسفندی گرفته می‌شود.

باب تعجیل الزکاة

در بیان شتاب کردن در دادن زکات

به اینکه آخر سال زکات او ماه ذیحجه است می‌خواهد در ماه صفر زکات مال خود بیرون نماید:

هر مالی که یک سال بر آن گذشت زکات دادن آن لازم است مثل نقدینه و مال‌التجاره و حیوانات زکاتی، در اینها تعجیل زکات آن جایز است وقتی که نصاب زکات باشد و تعجیل هم فقط برای زکات یکسال است. و شرط کفایت کردن زکات مُعَجَّل؛ این است که مالک مال تا آخر سال بر حال واجب شدن زکات در مال او باقی باشد. و اینکه فقیری که زکات معجل می‌گیرد تا آخر سال به حال فقر باشد.

و اینکه مالک به فقیر بگوید که این زکات معجل است، در این سه صورت زکات معجل کفایت می‌کند.

اما اگر مالک تا آخر سال نماند و یا فقیر تا آخر سال نماند و یا مالک و یا فقیر از دین برگشتند و یا اینکه مالک فقیر شد و یا اینکه فقیر غنی شد، مالک می‌تواند آن زکات معجل را که به فقیر داده پس بگیرد. اگر حیوان پرداخت شده در زکات فربه شده به همان حال پس می‌گیرد، اگر حیوان ناقص شده، لنگ شده باز هم به همان حال پس می‌گیرد و حق عُشر و کمبود قیمت ندارد. اگر در ملک فقیر بچه آورده، بچه‌ی حیوان برای فقیر است.

باب زکاة المعدن و الرکاز

زکات واجب نیست در هیچیک از معادن؛ مگر در معدن طلا و نقره. اما در معدن آهن و مس و غیره زکاتی نیست، و در معادن، نگین‌های قیمتی مثل عقیق و یاقوت و فیروزه و الماس زکاتی نیست.

و آنچه از معدن یعنی کان طلا و نقره بیرون آورده شود و اگرچه همراه با مصارف باشد زکات دارد و زکات آن یک‌چهارم آن است، و شرط است در وجوب زکات معدن و رکاز اینکه آنچه به دست می‌آید به حد نصاب یعنی بیست مثقال در طلا و یا دویست درهم در نقره باشد.

دلیل آن حدیث صحیح بخاری: **وَ فِي الرَّقَّةِ رُبْعُ الْعُشْرِ**: و در نقره یک‌چهارم آن زکات است، و حدیث صحیح حاکم: **أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ أَخَذَ مِنَ الْمَعَادِنِ الْقَبْلِيَّةِ الصَّدَقَةَ**. (رواه الحاکم فی صحیحہ): رسول الله ﷺ از معادن شهری که قبلة نام دارد و از نواحی فُرْع میان مکه و مدینه است، بر لب دریا است و تا مدینه سی و دو فرسخ است از معادن آنجا زکات آن را گرفتند. و در جمع کردن حال معدن شرط است که از یک معدن و عمل بیرون آوردن متصل باشد و هرگاه ده مثقال طلا دارد و ده مثقال طلا از معدن استخراج نمود نظر به اینکه بیست مثقال دارد زکات ده مثقال معدن یک‌چهارم آن باید بدهد.

و در رکاز: که گنجینه‌ی باقیمانده از کفّار قبل از اسلام است یک پنجم آن گرفته می‌شود و به مصرف زکات می‌رسد و به مستحقّین زکات داده می‌شود. و شرط است در رکاز اینکه به حدّ نصاب باشد، ۲۰ مثقال طلا یا ۲۰۰ درهم نقره باشد و شرط است در رکاز که دفین ایام جاهلیت است چنانکه گفتیم که گنجینه‌ی طلا و نقره‌ای است که از کفار قبل از اسلام مانده باشد، شرط است در آن که یابنده‌ی آن در ملک خودش آن را بیابد، و اینکه در ملک دیگری نباشد، و در راه عبور و مرور مردم یافته نشود، و در قریه و شهری که محلّ اقامت مردم است نباشد، چنانکه در راه عبور و مرور مردم گنجینه را یافت یا در محلی که محلّ اقامت مردم است و یا در محلی که در آن رفت و آمد می‌شود، مثل مسجد، هرگاه در یکی از این جاها یافته شد حکم لُقْطَه دارد و در باب لُقْطَه بیان لُقْطَه می‌شود و چنانکه در ملک دیگری یافته شود برای صاحب ملک است. و تفصیل حکم معدن و رکاز در کتابهای بزرگ فقه است.

بَابُ قَسْمِ الصَّدَقَاتِ

در بیان قسمت کردن زکات میان مستحقّان زکات.

بیان مستحقّان زکات در آیه ۶۰ سوره التوبه آمده است:

﴿إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَاتِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

(سوره توبه، آیه ۶۰)

خداوند مستحقّان زکات را در این آیه‌ی کریمه در هشت صنف منحصر فرمود:

۱- **الْفُقَرَاءُ:** بینویان. فقیر کسی است که نه مالی دارد و نه کسبی که جای کفایت او بگیرد. و مانع فقر نمی‌شود منزلی که در آن سکونت دارد و لباس بدن او و برده‌ای که حاجت به خدمت او دارد. و لازم او نیست کسبی که شایسته‌ی او نباشد؛ مثل کسب حرام یا کسبی که در آن شبهه‌ی قوی باشد.

۲- **الْمَسْكِينِ:** افتادگان. مسکین کسی که مالی دارد و یا کسبی دارد؛ اما آن مال و

کسب در محل کفایت او نیست به اینکه هفت دارد و احتیاج او به ده است.

۳- **الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا**: جمع آوران زکات که امام آنان را می فرستد تا مال زکات را از صاحبان اموال بگیرند، مثل **ساعی**: کسی که فرستاده می شود برای گرفتن زکات، و **عَرِيف**: کسی که صاحبان اموال را می شناسد، و **کاتب**: یعنی نویسنده که نام دهنده ی زکات و مقدار پرداخته ی او می نویسد، و **حاشِر**: کسی که مال داران را جمع می کند تا زکات را پردازند، و **حاسب**: کسی که حساب مال زکات می نماید و می گوید در هزار شتر بیست حقه است به حساب هر پنجاه شتر یک حقه است و یا اینکه می گوید در هزار شتر بیست و پنج بنت لبون است به حساب اَنْفَع للفقراء، و **حافظ**: کسی که اموال زکات را حفظ می کند، و **قاسِم**: کسی که اموال زکات را میان مستحقان قسمت می نماید، **العامِلین علیها** به قدر مزد خود حق دارند و به آنان نیاز است، اگر امام آنان را برای جمع آوری زکات می فرستد، اما اگر صاحب مال خودش، زکات مال خود را به مستحقان می رساند حاجتی به عاملین ندارد.

۴- **وَالْمَوْلَةَ قَلُوبُهُمْ**: کسانی که تازه به دین اسلام گرویده اند، برای ثبات و استواری ایمانشان، زکات داده می شوند تا ایمانشان قوت بگیرد یا اینکه زکات از دشمنان می گیرند و به ما می رسانند.

خدای متعال برای این چهار گروه **لام مَلِك** آورد: للفقراء فرمود تا دانسته شود آنچه به آنان می رسد ملک آنها است و اختیار در تصرف آن را دارند.

۵- **فِي الرَّقَابِ**: بردگانی که زکات می گیرند تا در آزاد کردن خود و بیرون آمدن از بردگی آن را پردازند.

۶- **الْغَارِمُونَ**: بدهکاران و اینان بر سه قسمند: کسی که قرض می گیرد تا فتنه ای که میان دو گروه بر سر قتلی که پیش آمده خون بهای مقتول را پردازد و فتنه را خاموش کند، و کسی که **مُعَسِّر** است برای مصرف مباح زن و فرزند، قرض گرفته، زکات به او داده می شود که بدهی خود را پردازند به قدر حاجتشان، و کسی که ضامن کسی شده که بدهی او را پردازد و بدهی او را پرداخته و بدهکار ندارد که به ضامن پردازد که زکات داده

می شود تا از ضمانت که کار خوبی است زیان نبیند. و شرط است در غارم و بدهکار که قرض را برای معصیت نگرفته باشد، اگر برای معصیت قرض نموده، از زکات به او داده نمی شود.

۷- و فی سبیل الله: مجاهدان که در راه نصرت دین خدا می جنگند، وقتی که در دیوان یعنی دفتری که ثبت نام جنگجویان می نماید نام او نیست. یعنی کسانی که موظف هستند و حکومت به آنان حقوق می دهد، نمی توانند از سهم مجاهدین فی سبیل الله بگیرند.

۸- ابن السبیل: رهگذران فقیر که می خواهند به شهر و دیار خود برگردند و توانایی بازگشت ندارند، از مال زکات به آنان داده می شود تا بتوانند به شهر و دیار خود برگردند. و شرط است در رهگذر که سفر او برای معصیت نباشد. خدای متعال برای این چهار گروه کلمه‌ی فی آورد: فی الرقاب، فی سبیل الله، تا دانسته شود اگر مکاتب وجه زکات که گرفته بود در آزادی خود بکار نبرد از او پس گرفته شود، و بدهکاران اگر مال زکات را که گرفته اند اگر در پرداخت دیون خود بکار نبرند از آنان پس گرفته می شود، و مجاهدان اگر به جهاد نرفتند وجه زکاتی که به این منظور گرفته اند از ایشان پس گرفته می شود، و رهگذران اگر به شهر خود برنگشتند وجه زکاتی که برای برگشتن شهر و دیار خود گرفته اند، از آنان پس گرفته می شود.

و شرط است در همه‌ی مستحقین زکات که مسلمان باشند و برده نباشند؛ مگر مکاتب که از مال زکات به آزادی او می رسد، و از بنی هاشم و بنی المطلب نباشند، اگر بنی هاشم و بنی المطلب سادات نباشند، مثل بنی عباس بن عبدالمطلب که از بنی هاشم و بنی المطلب هستند اما از سادات نیستند. برای اینکه رسول الله ﷺ به فرزندان فاطمه سلام الله علیها سیادت اختصاص دادند.

و بعضی از علمای متأخرین در این زمانه که سادات بهره‌ای از خمس غنائم ندارند گفته اند: زکات به سادات می رسد. و درست نیست نقل زکات شهری به شهر دیگر هرگاه در شهر جمع آوری زکات مستحقان باشند.

و بعضی از متأخرین گفته‌اند که اگر نقل زکات می‌نماید تا به ارحامش برسد و یا به مردمی فقیرتر برسد و یا به فقرایی صالحتر برسد جایز است، و باید از هر صنفی به سه نفر از آنها برسد، و بعضی از علما روا دانسته‌اند که از هر صنفی به کمتر از سه نفر داده شود، حاصل اینکه، اگر مال خیلی زیاد است و می‌توان به همه‌ی مستحقان رسانید، باید به همه رسانیده شود. و اگر این قدر کم است که سدّ حاجتی برای همه نمی‌کند به یک فقیر و یک مسکین و یک بدهکار برساند کافی است. و معلوم است که مالک مال می‌تواند خودش زکات مالش را به مستحقان برساند. اگر مسلمانان دارای خلیفه باشند و خلیفه صالح باشد پرداختن به خلیفه که او به مستحقان برساند بهتر است.

بَابُ قَسْمِ الْفَيْءِ وَالْغَنِيمَةِ

در بیان قسمت فی و غنیمت.

فَيْءٌ: فای هر مالی که از کافران بدون جنگ با آنان بدست آید: مثل مالی که آن را ترک نمایند و بدست مسلمانان برسد.

غَنِيمَةٌ: هر مالی که بر اثر جنگ با کافران بدست آید.

دلیل حکم غنیمت:

﴿وَأَعْمَلُوا لِنَفْسِكُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ﴾
(سوره انفال، آیه ۴۱)

«و بدانید که هر چه به قهر و زور از کافران به دست آورید یک پنجم آن برای خدا است تا هر نوع در آن امر فرماید، انجام گیرد همین یک پنجم برای پیغمبر خدا بوده است تا آن را صرف مصالح خود نماید و آنچه اضافه شود در مصالح مسلمین به کار رود و بعد از حیاتشان همان یک پنجم صرف مصالح مسلمین می‌شود.»

و یک پنجم دوم برای خویشاوندان پیغمبر باشد. و یک پنجم سوم برای یتیمان و یک پنجم چهارم برای مسکینان و یک پنجم برای فقیران راهگذار باشد. یعنی مال غنیمت به پنج قسمت تقسیم می‌شد چهار قسمت برای مجاهدان و یک پنجم باقی به پنج

قسمت تقسیم می‌شود یعنی مال غنیمت به بیست و پنج قسمت تقسیم می‌شد، بیست قسمت برای مجاهدین، و پنج قسمت برای رسول‌الله و خویشاوندان و یتیمان و مسکینان و رهگذران. و دلیل حکم فئی:

﴿مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ فَلَهُ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبَىٰ وَ الْيَتَامَىٰ
وَ الْمَسَاكِينِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ﴾ (سوره‌ی حشر، آیه‌ی ۷)

«آنچه خدا از طریق فئی بدون جنگ، بهره‌ی پیغمبرش قرار داد به پنج قسمت می‌شود چنانکه در غنیمت گفته شد چهارپنجم برای مجاهدان و یک پنجم برای رسول و ذی‌القربی و یتیمان و مسکینان و رهگذران».

آنچه به جنگ و قهر از کافران حربی بدست آوردیم غنیمت است.
و آنچه بدون جنگ از کافران حربی بدست آوردیم فئی است.
و ترکیه‌ی مُرْتَد که از دین اسلام بیرون رفته و بر کفر مرده است هم حکم فئی دارد.
موقع تقسیم غنیمت: قبل از تقسیم غنیمت، سَلَبِ مقتول کافر به قاتل او داده می‌شود.
چنانکه در حدیث صحیحین بخاری و مسلم آمده است که رسول‌الله ﷺ فرمود: مَنْ قَتَلَ قَتِيلًا فَلَهُ سَلْبُهُ؛ کسی که کافری را کشت سَلَبِ کافر برای کشته‌ی او است (مثلاً امام می‌گوید: هر کس آن کافر دلاور را کشت، سلب آن کافر برای او است که کسی که خود را به مخاطره انداخت و شر کافری پرزور را دفع کرد سلب آن کافر برای او است) سلب کافر عبارت است از لباس او و کفش و لوازم جنگی او و پول و زر و زیور همراه او، و اینها به کسی داده می‌شود که شر آن کافر را دفع نمود. و قبل از تقسیم غنیمت، اول سلب بیرون می‌شود. پس از بیرون کردن سلب مصرف نگهداری غنیمت و نقل و جابجا کردن آن بیرون کرده می‌شود و بعد از آن اموال غنیمت به پنج قسمت می‌شود: چهار قسمت آن برای مجاهدینی است که در میدان جهاد حاضر بوده‌اند و همچنین کسانی که پشت جبهه پشتیبان آنان بوده‌اند، نه کسانی که بعد از پایان جنگ آمده باشند، و در تقسیم مال غنیمت برای سواره سه سهم و برای پیاده یک سهم، و قصد از سواره، اسب‌سواران بوده‌اند و امروز می‌توان نیروی هوایی را که عملیاتشان در درجه اول است به همان نسبت قرار داد،

اگر در جهاد زنان و کودکان و بردگان حاضر شده باشند به آنان بهره‌ای از غنیمت داده می‌شود اما آن بهره به یک سهم نمی‌رسد، و یک پنجم باقی برای رسول الله ﷺ و ذی‌القربی و یتیمان و مسکینان و رهگذران است که سهم رسول الله ﷺ بعد ایشان در مصالح مسلمین مصرف می‌شود: مثل تعمیر قلعه‌ها و محکم نمودن مرزها و پرداختن روزی قاضیان و دانشمندان و پیشوایان نماز و مؤذنان از آن سهم است.

باب الْكُفَّارَةِ

در بیان کفاره.

کفاره از کفر گرفته شده که به معنی ستر و پوشیدن است و کفاره به معنی آنچه که گناه را می‌پوشد.

کفاره بر چهار نوع است: کفاره‌یظهار، کفاره‌یقتل، کفاره‌یجماع در روز رمضان و کفاره‌ی قسم.

۱) کفاره‌یظهار: وظهارپیش می‌آید به گفتن شخص به زوجه‌اش: **أَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ أُمِّي**. تو بر من مانند کمر مادرم هستی که اگر بعد از این گفتار، طلاق نگفت، کفاره‌یظهار لازم است.

در کفاره‌یظهار: اول لازم است برده‌ای را آزاد کند خواه غلام و خواه کنیز. اگر این را نمی‌تواند باید دو ماه پیاپی روزه بگیرد و اگر این را نیز نتواند خوراک به شصت فقیر بدهد به هر فقیر سه ربع کیلو از قوت غالب مردم شهر او در غالب ایام سال، خواه قوت غالب گندم باشد یا برنج.

۲) کفاره‌یقتل: وقتی که به ناحق، کسی را کشت اگرچه در قصاص آن کشته شود کفاره لازم است. در کفاره‌یقتل اول لازم است آزاد کردن برده‌ای، خواه نر یا ماده، اگر نتواند لازم است دو ماه پیاپی روزه گرفتن. و در کفاره‌یقتل خوراک دادن نیست.

۳) کفاره‌یجماع در روز رمضان: اگر روزه‌ی خود را به جماع در روز رمضان فاسد کرد، اول لازم است آزاد کردن برده‌ای. اگر نتوانست لازم است دو ماه پیاپی

روزه گرفتن، اگر نتوانست لازم اوست خوراک دادن به شصت فقیر به هر کدام سه ربع کیلو از قوت غالب محل.

و واجب است: در برده‌ای که آزاد کرده می‌شود، اینکه مسلمان باشد، و سلامت باشد از هر عیبی که خَلَلْ به عمل می‌رساند، کور نباشد، شل نباشد، لنگ زیاد نباشد، ناقص عضوی نباشد.

اما اگر برده‌ای که آزاد کرده می‌شود مسلمان است و سلیم است ولیکن خردسال است و یا سرش طاس است و یا بیمار است، کفایت می‌کند. و دو ماه روزه در کفاره‌ی ظهر و جماع در روز رمضان باید پیاپی باشند و حتی یک روز هم افطار در میان نباشد. اگر حتی روز آخری افطار نمود و اگرچه به عذر سفر و یا مرض باشد باید از نو دو ماه پیاپی روزه بگیرد. مگر اینکه حیض زن مانع از پیاپی بودن روزه نمی‌شود. مگر در صورتی که در بعضی از دفعات حیض او دو ماه کامل قاعده نمی‌شود که باید در همان دو ماه روزه بگیرد و باید دانست که کفاره‌ی جماع در روز رمضان لازم شوهر است و لازم زن نیست و اینکه گفته شد کفاره‌ی جماع در روز رمضان برای این است که اگر در روزه‌ی نذر و یا قضاء رمضان جماع نمود کفاره لازم او نیست، قضای آن لازم او است.

کفاره‌ی قسم: و آن خوراک دادن به ده مسکین است، به هر مسکین سه ربع کیلو از قوت غالب که در زکات فطر کفایت می‌کند و یا لباس دادن به ده مسکین و اگرچه لباس مستعملی باشد که قوتش باقی است. اگرچه به فقیری شلوار می‌دهد و به فقیری دیگر جامه می‌دهد و به فقیری فانلیا یعنی زیر پیراهنی می‌دهد و اگرچه لباسی که به فقیر می‌دهد برای او کوچک است که همه‌ی اینها کفایت می‌کند، اما جنبه‌ی احسان معلوم است که لباس نو و به اندازه‌ی فقیری که به او داده می‌شود بهتر است، و یا آزاد کردن برده‌ای مرد و یا زن به شرط اینکه مسلمان باشد و به سلامت باشد از عیبی که خَلَلْ به کار و کسب می‌رساند. در کفاره‌ی قسم میان خوراک دادن ده فقیر و لباس دادن ده فقیر و آزاد کردن برده میان این سه، اختیار دارد هر کدام را بخواهد انجام دهد. اگر در قسم خود گفته است و الله که به خانه زید نروم. اگر بخواهد قسم را بشکند و به خانه‌ی زید برود، می‌تواند

اول کفاره دهد و بعد به خانه‌ی زید برود و یا به خانه‌ی زید برود، بعد کفاره‌ی اطعام یا لباس یا آزاد کردن را انجام دهد، اگر نمی‌تواند به ده مسکین اطعام دهد و یا برده‌ای را آزاد کند اگر از هر سه عاجز است سه روز، روزه بگیرد. اما در کفاره‌ی روزه گرفتن سه روز، نمی‌تواند قبل از رفتن به خانه‌ی زید که قسم بر آن خورده است اول سه روز روزه بگیرد بعد به خانه‌ی زید برود. بلکه وقتی که به خانه‌ی زید رفت بعد از آن سه روز روزه بگیرد.

و باید دانست که فقیر یا مسکین هر کدام تنها یاد شد، هر کدام به معنی دیگری می‌آید؛ اما اگر فقیر و مسکین باهم یاد شدند معنی هر کدام جداگانه است. این چهار کفاره را کفاره‌ی عظمی می‌نامند و کفاره‌ی صغری، فدیة است که در باب بعد می‌آید.

باب الفدیة

فدیة: فدیة و فداء به معنی سرِّ بها دادن (آنچه از مال و مانند آن عطا شود).

فدیة: بر سه نوع است:

۱- فدیة: به سبب افطار در روز رمضان به سبب حاملگی و یا شیر دادن به مولود که روزه می‌خورد و قضاء می‌کند و برای افطار هر روزی یک مُد یعنی سه ربع کیلو از قوت غالب به فقرا می‌دهد. و به سبب پیری و بزرگسالی که نمی‌تواند هیچ وقت روزه بگیرد، او نیز به جای هر روز از ماه رمضان یک مُد یعنی سه ربع کیلو از قوت غالب به فقرا می‌دهد. و به سبب تأخیر قضای روز رمضان: مثلاً در رمضان امسال بر اثر بیماری افطار نمود و سه روز مثلاً روزه نگرفت، و قضای آن را نگرفت تا رمضان دیگر آمد، اکنون باید سه روز روزه‌ی قضایی بگیرد و به سبب تأخیر در قضا برای سه روز سه مُد یعنی دو کیلو و ربع از قوت غالب به فقرا بدهد، اگر دو رمضان تأخیر نمود برای هر یک روز دو مد، اگر ده رمضان تأخیر نمود برای هر یک روز ده مد از قوت غالب به فقرا بدهد، که در همه‌ی اینها فدیة یک مد بود و فدیة در ازاله‌ی یک مو و یا یک ناخن برای کسی که احرام به حج یا عمره بسته است و قصد دارد که اگر ازاله‌ی مو به سه مو رسید یا ازاله‌ی ناخن به ازاله‌ی سه

ناخن رسید در فدیة آن گوسفندی ذبح نماید؛ اما اگر قصد ذبح گوسفند در ازاله‌ی سه مو و یا ازاله‌ی سه ناخن ندارد، باید برای ازاله‌ی یک مو یا یک ناخن یک صاع سه کیلو از قوت غالب به فقرا بدهد و در دو مو و یا دو ناخن دو صاع و در سه مو و یا سه ناخن سه صاع بدهد و یا برای هر کدام از یک مو یا یک ناخن یک روز روزه بگیرد و در سه مو و یا سه ناخن سه روز روزه بگیرد. قسمتی از مو یا ناخن حکم یک مو یا یک ناخن دارد اگر نصف مو چید و یا نصف یک ناخن چید، مثل این است که یک مو یا یک ناخن چیده است.

وَفِدْيَةُ تَرَكَ شَبَّ ماندن یک شب در منی اگر قصد او نیست که در ترک سه شب ذبح گوسفندی نماید یا یک مد وگرنه در ترک شب ماندن یک شب یک صاع یعنی سه کیلو لازم او است از قوت غالب، و همچنین در ترک یک سنگ زدن به ستونهای منی مانند ترک یک شب ماندن در منی است.

وَفِدْيَةُ بریدن گیاهی از گیاهان حرم مکه یک مد سه ربع کیلو از قوت غالب است وقتی که قیمت آن گیاه قیمت یک مد باشد.

وَفِدْيَةُ بریدن چیزی از صید در حال احرام به حج یا عمره یا بریدن چیزی از صید حرم مکه نه در حال احرام وقتی که چیز بریده شده از آن قیمت یک مد باشد مثلاً گوش صید برید و قیمت گوش یک مد بود. برای اینکه اگر قیمت آن بیشتر و یا کمتر باشد به همان حساب فرق می‌کند (و قصد از صید هر حیوان وحشی حلال گوشت است مثل آهو).

وَفِدْيَةُ روزه‌ی یک روز کسی که مرد و روزه‌ی آن یک روز در گردن او است ورثه اختیار ندارد بجای او روزه بگیرند و این بهتر است و یا این که بجای روزه‌ی یک روز از میت یک مد یعنی سه ربع کیلو از قوت غالب بدهند.

وَفِدْيَةُ افطار یک روز کسی که نذر گرفته همه‌ی عمر به روزه باشد چنین کسی هر روزی که افطار نمود باید یک مد یعنی سه ربع کیلو از قوت غالب به فقرا بدهد برای اینکه وقتی برای قضای روزه ندارد.

۲- فدیهای که در آن دو مُد لازم است: مثل فدیهای ازاله‌ی دو موی کامل یا قسمتی از دو مو و فدیهای ازاله‌ی دو ناخن یا قسمتی از دو ناخن: که در ازاله‌ی دو مو و یا دو ناخن دو مُد یعنی یک کیلو و نیم از قوت غالب لازم می‌شود: به همان شرحی که در فدیهای یک مو در حال احرام بیان شد.

و فدیهای کشتن صید حرم و یا کشتن صید در حال احرام. و بریدن درختی از درختان حرم مکه وقتی که قیمت صید قیمت دو مُد باشد. و قیمت آن درختی که از حرم مکه بریده، قیمت دو مد باشد.

و فدیهای ترک دو شب ماندن در منی و فدیهای ترک دو سنگ از سنگ‌هایی که به ستونهای منی انداخته می‌شود که دو مُد لازم می‌شود از قوت غالب به همان شرحی که در فدیهای ترک یک شب ماندن و ترک یک سنگ انداختن بیان شد.

۳- فدیهای که در آن ذبح گوسفندی لازم است:

فدیهای کشتن صید در حال احرام و یا کشتن صید حرم مکه نه در حال احرام، که اختیار دارد میان ذبح، مثل آن گوسفند مثل آهو است در کشتن آهو در حال احرام یا در حرم مکه ذبح گوسفندی لازم است و صدقه نمودن گوشت آن بر فقرا. و مثل گاو کوهی، گاو اهلی است که اگر گاو کوهی وحشی در حال احرام کشت و یا در حرم مکه کشت باید گاوی را ذبح نماید و گوشت آن را به فقرای حرم مکه بدهد. و مثل شتر مرغ، شتر است، اگر شتر مرغ را در حال احرام کشت و یا در حرم مکه کشت باید شتری ذبح نماید و گوشت آن را به فقرای حرم مکه بدهد. یا اینکه به قیمت مثل صید خوراک بخرد و به فقرای حرم مکه بدهد. یا مثل صید که گوسفند یا گاو و یا شتر است قیمت بنهد که چند مُد خوراک می‌شود و بجای هر مدی یک روز روزه بگیرد که هریک از این سه کار در اختیار او است.

اگر صیدی را که کشته است در حال احرام و یا در حرم مکه مثلی نباشد میان دو چیز اختیار دارد قیمت نهادن آن و به قیمت آن خوراک از قوت غالب بخرد و به فقرای حرم مکه بدهد. و یا اینکه آن را قیمت بنهد که چند مُد خوراک می‌شود و به جای هر مدی

یک روز روزه بگیرد.

و فدیہی ازالہی سه مو و یا بیشتر و فدیہی ازالہی سه ناخن و یا بیشتر ذبح گوسفندی است کہ گوشت آن را به فقراى حرم بدهد.

و فدیہی بکار بردن بو خوشی در بدن و یا لباس، ذبح گوسفندی است و صدقه نمودن گوشت آن بر فقراى حرم مکہ.

و فدیہی پوشیدن لباس دوخته و یا هر لباسی کہ بافته و یا دوخته باشد و احاطه به بدن نماید مثل فانیل: زیر پیراهنی کہ اگر پوشید و اگرچه به عذر باشد فدیہی آن ذبح گوسفندی لازم او است کہ ذبح نموده به فقراى حرم مکہ بدهد.

و فدیہی و طءٌ مُحْرَمٍ بعد از افساد حج. کہ محرم قبل از تحلل اول نزدیکی با زن نموده و حج خود را فاسد کرده بود آن نزدیکی کہ باعث فساد حج است ذبح شتری در آن لازم می آید. اما بعد از آن هر بار کہ نزدیکی زن نماید ذبح گوسفندی لازم او است. و همچنین اگر حج را فاسد نمود اما بعد از تحلل اول و قبل از تحلل دوم نزدیکی با زن نمود ذبح گوسفندی لازم است.

و فدیہی ترک احرام از میقات، اگر برای احرام به سوی میقات برگشت ذبح گوسفند و دادن به فقراى حرم مکہ، لازم او است. اما اگر از میقات گذشت بدون احرام و قبل از پرداختن به اعمال حج یا عمره به میقات برگشت و احرام از آنجا به جا آورد فدیہ لازم او نیست.

و فدیہی ترک طواف و داع موجب ذبح گوسفند و اطعام فقراى مکہ از گوشت آن لازم او است.

و فدیہی ترک شب ماندن های منی.

و فدیہی ترک سنگ انداختن به ستونهای منی.

و فدیہی ترک شب ماندن در مُرْدَلْفَة.

و فدیہی بریدن درخت حرم مکہ، در بریدن درخت بزرگ ذبح گاوی و در بریدن

درخت کوچک ذبح گوسفندی لازم او است.

و فدیہی تَمَّتْ که در ماههای حج: شوال، ذوالقعدة و ده روز از ذی الحججه. در یکی از این اوقات احرام به عمره بست و در همین سال حج نمود و به میقات رفت اگر اهل حرم مکه نیست که در آنجا اقامت ندارد، ذبح گوسفندی لازم است.

و فدیہی قران یعنی احرام به حج و عمره باهم بست و از اهل حرم مکه نبود، ذبح گوسفندی لازم است.

و فدیہی قَوَاتُ نُسْک که موقعی به مکه آمد که روز عید بود و وقوف عرفات از او فوت شد. باید اعمال عمره را به جا آورد و ذبح گوسفندی نماید و گوشت آن را به فقراى حرم مکه بدهد و سال بعد برای قضای حج به مکه آید.

و فدیہی احصار یعنی منع شدن از رفتن به مکه، به اینکه احرام بسته بود که از رفتن به مکه و عرفات منع شد یا اینکه برده‌ای بدون اذن آقایش احرام به حج بسته بود، و یا زنی بدون اذن شوهرش احرام به حج بسته بود و یا اینکه احرام به حج بسته بود و نتوانست به مکه و عرفات برود و آقا مانع برده شد و شوهر مانع زوجه شد که هر سه نیت تحلل یعنی بیرون آمدن از احرام می‌کنند و سر را کوتاه می‌کنند و گوسفندی را ذبح می‌کنند و از احرام بیرون می‌آیند، و سال بعد حتماً باید برای قضا بیایند، خواه احرام به حج فرض بسته باشند و یا احرام به حج سنت.

و فدیہی فاسد کردن حج و یا عمره به نزدیکی با زن. که حج و عمره فاسد را باید به آخر برسانند، و شتری ذبح نموده و گوشتش را به فقراى حرم مکه بدهند و به فوری یعنی سال بعد حتماً برای قضای حج آیند. و در عمره‌ی فاسد بعد از اتمام آن از نو احرام قضا ببندند.

و فدیہی روغن مالیدن به موی سر و صورت از ریش و ابرو و سیبیل و غیره، موی سر و صورت فقط، اما روغن مالیدن به موی سایر بدن فدیہ ندارد، و در روغن مالیدن به موی سر و صورت ذبح گوسفندی لازم است که گوسفند را ذبح نموده و گوشت آن را به فقراى حرم مکه بدهد. و آنچه تعلق به حج و عمره دارد و در اینجا یاد شد مجدداً در بحث حج و عمره می‌آید. والله سبحانه و تعالی اعلم.

کتاب الصيام

کتابی است در بیان امساک و خودداری

کتاب الصیام

صیام: در لغت به معنی امساک و خودداری است. خواه خودداری از خوراک و آب و غیره باشد و خواه خودداری از سخن باشد چنانکه در آیه ۲۶ سوره مریم آمده:

﴿إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا﴾

«من نذر کرده‌ام سکوت کردن و سخن نگفتن برای رضای خدای مهربان». و در اصطلاح به معنی خودداری از مفطرات در طول روز و اصل در وجوب آن: آیه‌ی ۱۸۵ سوره‌ی البقره:

﴿فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ﴾

«هریک از شما مسلمانان در ماه رمضان حاضر باشد، باید ماه رمضان روزه بگیرد». و آیه‌ی ۱۸۳ سوره‌ی بقره:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ﴾

«فرض شد بر شما مسلمانان روزه‌داری ماه رمضان».

و حدیث متفق علیه: **بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ (الحدیث):** پایه‌گذاری اسلام بر پنج رکن است (که رکن سوم آن روزه‌ی رمضان است).

و اجماع امت بر فرض بودن روزه‌ی ماه مبارک رمضان وارد شده است. شرط صحت روزه چهار چیز است:

اسلام، عقل، پاکی از حیض و نفاس و ولادت در همه‌ی روز و دانایی به وقت روزه.

که روزه بر کافر و دیوانه و حائض و نفساء نیست و روزهی رمضان در ماه رمضان باشد نه قبل از آن و روز عید قبول روزه نمی‌کند.

شرط وجوب روزه سه چیز است:

اسلام و تکلیف یعنی بالغ بودن و توانایی روزه گرفتن؛ بنابراین روزه بر کافر اصلی نیست یعنی در دنیا مطالبه نمی‌شود به روزه گرفتن؛ اما در آخرت عقوبت ترک آن دارد. و روزه بر کودک و دیوانه و مغمی علیه یعنی بیهوش واجب نیست و روزه بر پیر بزرگسال که توانایی روزه ندارد واجب نیست و باید برای هر روز یک مد یعنی سه ربع کیلو از قوت غالب به فقرا بدهد.

فرض روزه یعنی رکن‌های روزه سه تا است:

۱- نیت کردن به شب برای هر روز در روزهی فرض (و نزد مالکی‌ها درست است که در شب اول رمضان نیت روزهی همه‌ی یک ماه رمضان نماید و خوب است چنین نیتی در شب اول رمضان نمود تا اگر شبی نیت فردای آن را فراموش کرد روزهی آن روز صحیح باشد نزد ایشان. و این فرض بودن نیت به شب در روزهی فرض است؛ اما در روزهی سنت درست است نیت آن تا قبل از اذان ظهر به شرط اینکه قبل از آن مفطر را انجام نداده باشد).

۲- دومین رکن همانا شخص روزه‌دار است مثلی که در معاملات مثل بیع عاقد یعنی خریدار و فروشنده رکن آن است.

۳- سومین رکن روزه ترک مفطرات است در همه‌ی روز که از خوراک و آب و قی به عمد و و طء به عمد پرهیزد.

انواع روزه چهار است: روزهی فرض، روزهی سنت، روزهی مکروه، روزهی حرام.

یکم روزهی فرض بر سه قسم است:

روزه‌ای که پیایی گرفتن آن فرض است: مثل روزهی رمضان. و روزهی کفاره‌ی

ظهار و کفاره‌ی قتل و کفاره‌ی جماع به عمد در روز رمضان.^(۱) و روزه‌ی نذری که پیاپی گرفتن در آن را نذر نموده است.

۲- روزه‌ای که فرض است و باید جدا از هم باشد:

مثل روزه‌ی تمتع و قران که ذبح گوسفندی و صدقه کردن گوشت آن بر فقرا می‌کند لازم است. اگر ذبح گوسفندی نتوانستند، باید ده روز روزه بگیرند، سه روز در حج روزه بگیرند یعنی پنجم و ششم و هفتم ذی حجه در مکه و هفت روز باقی موقعی که به شهر و دیار خود برگشتند باید روزه بگیرند که حتماً میان سه روز و هفت روز چند روز فاصله می‌آید: روزه‌ی تمتع و قران و فوات حج که به وقوف عرفه نرسیده و روزه‌ی ترک یکی از واجبات حج مثل ترک احرام از میقات، و ترک سنگ انداختن به ستونهای منی و ترک شب ماندن در مزدلفه و ترک طواف وداع، که حتماً در روزه‌ی ده روز آن جدایی انداخته می‌شود میان سه روز در حج و هفت روز بعد از رجوع از حج، و همچنین روزه‌ی نذر که نذر نموده روزه‌ها از هم جدا باشند مثل اینکه نذر نموده که ده روز روزه بگیرد، یک روز روزه بگیرد، یک روز افطار نماید که به موجب نذر عمل می‌نماید و راجع به تمتع و قران و فوات حج و ترک یکی از واجبات حج در کتاب حج که می‌آید به تفصیل بیشتری نوشته می‌شود.

۳- روزه‌ی فرضی که درست است پیاپی گرفتن در آن و درست است جدا از هم روزه گرفتن در آن: مثل روزه‌ی قضای ماه رمضان، و روزه‌ی کفاره‌ی جماع در حج و یا عمره، و روزه‌ی کفاره‌ی قسم، و روزه‌ی فدیة حلق و روزه‌ی فدیة قتل صید، و روزه‌ی فدیة بریدن درخت حرم مکه، و روزه‌ی فدیة لباس پوشیدن یا بوی خوشی به کار بردن یا منع شدن از رفتن به حج یا چیدن ناخن یا روغن مالیدن به موی سر و صورت در حال احرام، و روزه‌ی نذر مطلق که نذر نموده ده روز روزه بگیرد، اما نگفته

۱- اگر کسی که روزه‌ی کفاره‌ی ظهار یا قتل یا جماع به عمد روزه رمضان که باید متتابع باشد لازم او بود قبل از روزه گرفتن مرد، اگر خوبش او بجایش روزه می‌گیرد متتابع روزه لازم او نیست و می‌تواند روزه‌ی دو ماه جدا از هم روزه بگیرد.

که پیایی روزه برود یا جدایی میان آنها بیندازد، که در همه‌ی اینها درست است پیایی روزه گرفتن در آنها و درست است جدا از هم روزه گرفتن.

دوم- روزه‌ی سنت:

و آن بسیار است برای اینکه روزه‌ی بسیار گرفتن در شریعت مطلوب است.

مؤکّد: از روزه‌های سنّت پانزده تا است:

- ۱- روزه گرفتن هر دوشنبه و پنجشنبه.
- ۲- روزه گرفتن ده روز اول مُحَرَّم.
- ۳- روزه‌ی سه ماه حرام یعنی: ذی القعدة و ذی الحجه و محرم.
- ۴- روزه‌ی روز عرفه.
- ۵- روزه‌ی سه روز اول ذی الحجه.
- ۶- روزه‌ی تاسوعا: نهم محرم (وقتی که همه‌ی ده روز اول محرم روزه نمی‌گیرد).
- ۷- روزه‌ی عاشورا: دهم محرم.
- ۸- یک روز روزه گرفتن و یک روز روزه نگرفتن که معروف به روزه‌ی داود النبی ﷺ می‌باشد.
- ۹- یک روز روزه گرفتن و دو روز روزه نگرفتن که رسول الله ﷺ عبد الله بن عمرو بن العاص را به آن امر فرمود.
- ۱۰- روزه‌ی روزی که خوراک در آن نیابد: چنانکه رسول الله ﷺ از خانواده‌ی خود خوراک می‌طلبید؛ اگر می‌گفتند امروز خوراکی نداریم می‌فرمود: پس امروز روزه می‌گیریم. چنانکه در صحیح مسلم به ثبوت رسیده است.
- ۱۱- روزه‌ی ماه شعبان.
- ۱۲- روزه‌ی شش روز از ماه شوال. و بهتر است از روز بعد عید فطر شروع شود و شش روز پیایی باشد.
- ۱۳- روزه‌ی ایام البیض: روزه‌ی سه روز سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم هر ماه که شب آنها و روز آنها روشن است.

۱۴- روزهی ایام السود: روزهی روزهایی که شبهای آن تاریک است و آن روزهی روز بیست و هشتم و نهم و سی ام می باشد.

۱۵- روزهی سه روز در هر ماه: مثلاً یکم و یازدهم و بیست و یکم که روزهی سه روز در هر ماه سنت مؤکده است.

و همهی اینها که یاد شد به احادیث صحیحه ثابت شده اند.

سوم - روزهی مکروه:

روزه گرفتن بیمار و روزه گرفتن مسافر و روزه گرفتن زن باردار و زن شیرده و روزه گرفتن پیر بزرگسال وقتی که از روزه گرفتنشان مَسَقَّتِ بسیار بینند، برای اینکه مَسَقَّتِ بسیار ممکن است به حرام شدن روزه شان در حال بیماری و سفر و بارداری و شیردهی بکشد. و روزه گرفتن سنت برای کسی که قضای روزهی فرض لازم او است. بلکه اگر وقت قضای روزهی فرض تنگ باشد روزهی سنت گرفتن حرام است. مثل اینکه قضای سه روز روزهی فرض در گردن او است و تا رمضان سه روز بیشتر باقی نیست که باید آن سه روز را روزهی قرض قضاء بگیرد.

و روزهی روز جمعه یا شنبه یا یکشنبه به تنهایی گرفتن بدون اینکه سببی باشد، اما اگر روزهی قضا می گیرد، روز جمعهی تنها می تواند قضای روزهی فرض بگیرد، یا اینکه روزهی روز جمعه نذر کرده است می تواند روزهی نذر روز جمعه روزه بگیرد و یا اینکه همیشه یک روز روزه می گیرد و یک روز افطار می کند و روز روزه گرفتنش جمعه بود کراهت ندارد و روزه گرفتن همه ایام برای کسی که از همیشه از روزه گرفتن ضرر به او می رسد برای اینکه رسول الله موقع حج روز عرفه روزه نگرفته اند. و بعضی روزه حاج روز عرفه را خلافِ اُولی دانسته اند، یعنی بهتر است حاج روزه عرفه نگیرد.

چهارم - روزهی حرام:

روزه گرفتن روز عید فطر و عید قربان و روزه گرفتن سه روز بعد عید قربان و اگرچه برای متمتع باشد که در صحیح مسلم نهی از آن آمده است و روزه گرفتن زن حائض و نفساء چنانکه اجماع امت بر حرام بودن روزه گرفتن زن حائض و نفساء است. و روزه

گرفتن روز شک. و آن روز سی ام شعبان است که صحبت از رؤیت هلال در شب گذشته می شود اما به ثبوت نرسیده، روزه گرفتن روز شک حرام است؛ مگر اینکه سببی باشد به اینکه هر دوشنبه روزه می گیرد و روز شک دوشنبه است که درست است روزه گرفتن آن. و روزه گرفتن نیمه‌ی دوم شعبان از شانزدهم به بعد مگر اینکه متصل به ماقبل باشد که از قبل از نیمه‌ی دوم شعبان به روزه بوده و یا اینکه به سبب قضای روزه یا عادت باشد که دوشنبه همیشه روزه می گیرد.

بَابُ مَا يُفْسِدُ الصَّوْمَ

در بیان آنچه روزه را فاسد می گرداند.

رسانیدن هر چیز جسم داری به جَوْف: به خوردن و یا آشامیدن و یا حُقْنَه از پایین باشد.

رسانیدن آب مَضْمَضَه یا استنشاق به شکم به سبب زیاده روی در مضمضه و یا استنشاق. گفتیم رسیدن هر چیز جسم داری که رسیدن اثر چیز روزه را باطل نمی کند مثل بوئیدن بوی عطر و یا چشیدن طباخ مزه‌ی طعام که اثر آن در حلق بیابد و یا اثر سرمه در چشم که در حلق اثر کند و یا اثر روغن مالیدن به بدن که مسام بدن آن را بمکد که هیچ یک از اینها روزه را باطل نمی کند.

و گفتیم رسیدن هر چیز جسم داری به جوف. و قصد از جوف شکم و روده در مغز است. اگر زخم سر را دوا نماید و اثر به مغز برسد و یا زخم ساق پا را درمان و اثر آن به گوشت برسد روزه را باطل نمی کند. وَفَى یعنی استفراغ به عمد نمودن و اگرچه یقین بدانند که چیزی به شکم برنگشته است.

و آوردن منی به عمد روزه را باطل می کند و آوردن منی به دست زدن به زن یا بوسیدن او بدون پرده روزه را باطل می کند. مگر اینکه آمدن منی اگر در خواب باشد یا از مجرد نظر کردن و یا از مجرد فکر کردن باشد، روزه را باطل نمی کند.

و نزدیکی در شرمگاه به عمد با داشتن اختیار و دانایی به حرام بودن آن در حال

روزه که روزه را باطل می‌کند و اگر در روز رمضان باشد موجب کفاره است (اما به فراموشی و یا مجبور ساختن و یا ندانستن حرام بودن آن برای کسی که تازه مسلمان شده روزه را باطل نمی‌کند).

و وطء در دُبُر مانند وطء در قُبُل است در اینکه روزه را باطل می‌کند. و در چند چیز وطء دُبُر با وطء قُبُل فرق دارد زن در نکاح بعدی از آن طریق بر شوهر قبلی که سه طلاق او را داده حلال نمی‌شود. و با چنین وطء شخص محصن نمی‌شود. و زن باکره را بیوه نمی‌گرداند. و عُنَّة و ناتوانی رسیدن به زن به سبب آن رفع نمی‌شود. و در اِیْلَاء: به آن طلب زن ساقط نمی‌شود.

وَ يَجِبُ مَعَ الْقَضَاءِ لِلصَّوْمِ الْكَفَّارَةُ عَلَى مَنْ أَفْسَدَ صَوْمَهُ بِجَمَاعٍ أَثِمَ بِهِ لِلصَّوْمِ:

و واجب می‌شود بر کسی که روزه‌ی خود را به جماع فاسد نمود و به سبب روزه به آن جماع گنهکار شد هم قضاء و هم کفاره لازم او است. کسی که در روز رمضان روزه‌ی خود را به جماع فاسد کرد این جماع مایه‌ی گنهکاری او و لزوم کفاره بر او است. اما اگر روزه‌ی قضای رمضان را فاسد کرد، فقط قضاء لازم او است و کفاره لازم او نیست. و اما روزه‌ی نذر اگر به جماع فاسد کرد، قضاء لازم او است و کفاره لازم او نیست. برای اینکه کفاره اختصاص به فاسد کردن روزه‌ی رمضان به جماع دارد.

و کسی که روزه‌ی خود را فاسد کرد در خصوص رمضان باید آن روز که روزه‌ی آن فاسد شده تا آخر روز از مفطرات روزه خودداری نماید که نه چیزی بخورد و نه چیزی بیاشامد.

و کسی که نیت روزه‌ی فرض در رمضان به شب فراموش کرد با آنکه روزه‌ی آن روز ندارد باید تا آخر آن روز از مفطرات روزه خودداری نماید و چیزی نخورد و چیزی نیاشامد و به زن نزدیکی نکند.

و کسی که سحری خورد به گمان اینکه شب است، بعد معلوم شد سحری خوردنش بعد از اذان صبح بوده باید همه‌ی آن روز از مفطرات خودداری نماید اگرچه روزه‌ی آن

روز ندارد.

وکسی که گمان کرد آفتاب غروب نموده و افطار نموده و دانست که افطار کردنش قبل از غروب بوده باید بقیه‌ی روز از مفطرات خودداری نماید اگرچه روزه‌ی آن روز ندارد.

وکسی که آب مضمضه و یا استنشاق به سبب زیاده‌روی، به شکم او رفت روزه‌ی آن روز باطل می‌شود و با اینحال باید بقیه‌ی آن روز از مفطرات خودداری نماید. و امساک و خودداری از مفطرات در این مسائل که یاد شد حکم روزه ندارد و اگر در حال امساک جماع نمود گناه دارد و کفاره لازم او نیست.

باب الإفطار فی رمضان

در بیان افطار در رمضان

هُوَ أَنْوَاعٌ: افطار در رمضان بر شش نوع است:

- ۱- **واجب مع القضاء:** افطار واجب است با واجب بودن قضاء. مثل واجب بودن افطار کردن حائض و نفساء با واجب بودن قضای روزه بر آن دو.
- ۲- **جایز مع وجوب القضاء:** و افطار جایز است و قضای آن واجب است، مثل افطار کردن بیمار که از روزه‌داری با حال بیماری ترس مَشَقَّتٌ بسیار دارد و مسافر سفر شانزده فرسخ یا بیشتر که حق افطار دارد و افطار او جایز است و قضای آن لازم او است.
- ۳- **موجب للفدية و القضاء:** افطار کردنی که هم موجب فدیة است و هم موجب قضاء می‌باشد، مثل افطار کردن کسی که غریق رانجات می‌دهد و افطار زنی که حامل یا مُرْضِعٌ است افطار می‌نماید برای ترس بر بچه‌ی خود، اما اگر زن حامل یا مرضع از ترس بر خود افطار کرد فقط، قضاء لازم او است. حاصل اینکه هر افطاری که دو کس از آن استفاده می‌کنند فدیة یک مد یعنی سه ربع کیلو از قوت غالب می‌شود و قضاء، مثل نجات‌دهنده‌ی غریق که هم خود از افطار استفاده می‌کند هم فرزندش. و تأخیر قضای فرض رمضان که ممکن بود قضاء گردد اما قضای آن به‌جا آورده شد تا این که رمضان

بعدی داخل شد که برای هر روز قضاء یک مد فدیة هم لازم او است و به تکرار رمضان فدیة تکرار می شود.

۴- **مَوْجَلٌ لِلْفَدِيَةِ دُونَ الْقَضَاءِ:** افطاری که فدیة را واجب می سازد و قضاء ندارد. مثل افطار کردن پیر بزرگسال که هیچوقت نمی تواند روزه بگیرد برای افطار هر روز یک مد فدیة لازم او است.

۵- **مَوْجِبٌ لِلْقَضَاءِ دُونَ الْفَدِيَةِ:** افطاری که قضاء را واجب می سازد و فدیة ندارد، مثل افطار مُغْمِي عَلَيْهِ یعنی بیهوش و افطار کسی که نیت را به شب فراموش کرد. و کسی که به عمد افطار کرد به غیر جماع به اینکه به عمد خوراک خورد و یا به عمد آب آشامید و یا به عمد قیء کرد که اینان قضاء لازمشان است و فدیة لازمشان نیست.

۶- **لَا قَضَاءَ عَلَيْهِ وَلَا فَدِيَةَ:** کسی که نه قضای رمضان لازم او است و نه فدیة. و این شخصی مجنون و دیوانه است و بس.

بَابُ مَا يُكْرَهُ فِي الصَّوْمِ

در بیان آنچه مکروه است در حال روزه داری و آن نه چیز است

- دشنام دادن و حرف زشت گفتن. اگر کسی او را دشنام داد بگوید: **إِنِّي ضَائِمٌ**: من روزه دارم و شایسته روزه دار نیست حرف زشت بر زبان آوردن.

- تأخیر افطار بعد از غروب آفتاب در حالی که در صحیح بخاری و مسلم آمده: **لَا تَزَالُ أُمَّتِي بِخَيْرٍ مَا عَجَلُوا الْفِطْرَ**: همیشه اتمم به خیر خواهند بود مادامی که افطار به شتاب نمایند که همین که آفتاب غروب کرد افطار کنند.

- جویدن آدامس که آب دهان را جمع می کند و در قولی اگر این آب جمع شده را فرو برد روزه اش باطل می شود و اگر کسی او را دید که آدامس می جود گمان می کند روزه ی خود را می خورد.

- چشیدن مزه ی خوراک.

- حجامت و شیشه گرفتن برای حاجم و محجوم مکروه است.

- بوسه دادن بدون شهوت که بعضی آن را مکروه و بعضی آن را خلاف اولی دانسته‌اند.

- داخل شدن به گرمابه، به سبب ضعفی که می‌آورد.

- مسواک زدن به دهان و دندان بعد از زوال آفتاب.

- نظر به شهوت به سوی آنچه حلال است. برای اینکه روزه‌دار باید خود را از عموم شهوات حفظ نماید، خواه شنیدنی و یا دیدنی و یا بوئیدنی و یا پوشیدنی باشد. نظر به مشک و نرگس و ریحان و نظر به همسر خود به شهوت اما کسی که مثلاً ریحان را می‌فروشد نظرش به سوی آن جایز است. و اما نظر به سوی حرام که برای روزه‌دار و غیر او حرام است.

باب ما یصل الی الجوف و لا یفطر

در بیان آنچه به جوف می‌رسد و روزه را باطل نمی‌کند.

قصد از جوف مَنفَذ مفتوح است. هرچه از راه فراموشی روزه یا از طریق نادانی به جوف برسد به سبب اینکه تازه مسلمان شده و احکام روزه را به درستی نمی‌داند و یا اینکه از طریق اکراه و مجبور کردن باشد روزه را باطل نمی‌کند. و همچنان اگر آب دهان آنچه که میان دندانها بود با خود به زیر برد و نتوانست آنها را از دهان بیرون اندازد روزه را باطل نمی‌کند.

و همچنان گرد و غبار کوچکی و گردآوری که از آرد به زیر می‌ریزد و پشه‌ای که بی‌اختیار به حلق فرو رفت، هیچ‌یک از آنها روزه را باطل نمی‌کند برای اینکه پرهیز از آنها دشوار است.

باب الاعتکاف

در بیان اعتکاف

اعتکاف در لغت به معنی ماندن است. و در شرع ماندن شخص مخصوص است به نیت عبادت.

اصل در اعتکاف احادیث صحیح است:

مانند حدیث صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی: **أَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ إِعْتَكَفَ الْعَشْرَ الْأَوْسَطَ مِنْ رَمَضَانَ ثُمَّ أَعْتَكَفَ الْعَشْرَ الْأَوَّخِرَ وَ لَازَمَهُ حَتَّى تَوَقَّاهُ اللهُ:**

رسول الله ﷺ ده روز میانه‌ی رمضان از یازدهم تا بیستم رمضان در مسجد به اعتکاف نشست و بعد از آن ده روز آخر رمضان به اعتکاف نشست و اعتکاف نشستن دهه‌ی اخیر رمضان را ادامه داد تا سالی که رحلت فرمود. و اجماع امت بر سنت بودن اعتکاف. و دو روز آخر رمضان اعتکاف مؤکد است برای یافتن لیلۃ القدر.

ارکان اعتکاف چهارتا است:

ماندن در مسجد، نیت اعتکاف، شخصی که به اعتکاف در مسجد می‌نشیند، و مسجدی که در آن به اعتکاف می‌نشیند.

و شرط است در معتکف یعنی شرط است در کسی که در مسجد به اعتکاف می‌نشیند: اسلام و عقل و طهارت کامل داشتن یعنی جُنُب و حائض و نفساء نبودن.

و اعتکاف مانند طواف و تحیت المسجد اختصاص به مسجد دارد؛ برای اینکه رسول الله ﷺ در مسجد جامع به اعتکاف نشستند؛ بنابراین اعتکاف در مسجد جامع بهتر است.

و اعتکاف باطل می‌شود حالاً: به نزدیکی با زن در شرمگاه وقتی که نزدیکی به عمد و به اختیار و با دانایی بر حرام بودن نزدیکی زن در حال اعتکاف. و به انزال منی به سبب دست زدن به آنچه وضو را می‌شکند؛ برای اینکه اعتکاف برای عبادت است و ترک شهوت و با شهوت بازی منافات دارد.

- باطل می‌شود اعتکاف به مستی؛ برای اینکه اعتکاف برای عبادت است و با مستی

منافات دارد.

- باطل می‌شود اعتکاف به بیرون رفتن از مسجد بدون عذر.

- باطل می شود اعتکاف شخص به بیرون بردن او از مسجد برای انجام دادن عقوبت او.

- باطل می شود اعتکاف به رده و کلمه‌ی کفر گفتن و به آمدن حیض و یا نفاس زنی که به اعتکاف نشسته، هرگاه مدتی که برای اعتکاف معین نموده می تواند بدون حیض یا نفاس باشد.

درست نیست بیرون رفتن معتکف از مسجد، مگر برای این چند چیز:

- برای خوردن خوراک. و اگرچه خوراک خوردن در مسجد ممکن باشد.

- برای آشامیدن آب، اگر آشامیدن آب در مسجد فراهم نباشد.

- برای قضای حاجت، و به او تکلیف نمی شود که قضای حاجت را در مستراح مسجد انجام دهد، بلکه می تواند برای قضای حاجت به خانه‌ی خود برود و قضای حاجت چه بول باشد و چه غائط.

- برای اذان گفتن در مناره‌ای که بیرون از مسجد ولیکن نزدیک مسجد است وقتی که مؤذن مسجد باشد.

- بیرون رفتن به سبب حدث اکبر، از جنابت و حیض و نفاس برای اینکه در این حالات ماندن او در مسجد حرام است.

- بیرون رفتن از مسجد به سبب بیهوشی و به سبب بیماری که با آن بیماری ماندنش در مسجد برایش دشوار باشد.

- بیرون رفتن از مسجد به سبب دیوانگی.

- بیرون رفتن زن معتکفه از مسجد به سبب وفات شوهرش و واجب شدن عده بر او.

- بیرون رفتن از مسجد برای قی و استفراغ کردن.

- بیرون رفتن از مسجد به سبب شخص زورمندی که او را از مسجد بیرون نمود و ترسید که اگر بیرون نرود او را بزند.

- بیرون رفتن از مسجد به سبب ترس زیر آمدن مسجد و منهدم شدنش.

و بیرون رفتن از مسجد برای رفتن به نماز جمعه (ولیکن بیرون رفتنش برای نماز

جمعه اعتکاف او را باطل می‌کند؛ برای اینکه می‌توانست در مسجد جامع به اعتکاف بنشیند).

- بیرون رفتن از مسجد برای دفن میت، وقتی که کسی دیگر برای دفن میت نباشد.
 - بیرون رفتن از مسجد برای ادای گواهی که فرض عین است و کس دیگر آن گواهی را ندارد و در این حال تابع اعتکاف او هم باطل نمی‌شود.
 - بیرون رفتن از مسجد برای جهاد دفاع از شهر که از نرفتن ترس آن می‌رود که شهر به دست دشمن افتد.

- بیرون رفتن از مسجد برای غسل از محتلم شدن، و برای شستن میت و نماز خواندن بر میت و دفن میت وقتی که دیگری نباشد.

و وقتی که برای یکی از این کارها از مسجد بیرون رفت، باید همین که مطلب حاصل شد به مسجد برگردد برای کامل کردن اعتکاف که مدت آن باقی است. اگر مدت اعتکاف را معین ننموده، هر بار که به مسجد می‌رود برای ادای فرض با جماعت، پای که در مسجد گذاشت، نیت اعتکاف نماید ثواب آن را می‌یابد.

کتاب النسک من حج و عمره

کتابی است در بیان حج و عمره

کتاب النُّسُک من حج و عمره در بیان حج و عمره

حج: در لغت به معنی قصد است و در شرع، قصد کعبه‌ی مشرفه است برای حج و عمره.

عمره: در لغت به معنی زیارت است و در شرع زیارت کعبه‌ی مشرفه است برای حج و عمره.

و اصل در فرض بودن حج و عمره:

﴿وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ﴾ (سوره بقره، آیه‌ی ۱۹۶)
«حج و عمره را به تمام و کمال انجام دهید».

﴿وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾

(سوره آل عمران، آیه‌ی ۹۷)

و حدیث صحیح متفق علیه: **بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ:** پایه‌گذاری دین مبین اسلام بر پنج رکن است: کلمه‌ی شهادتین، برپا داشتن نماز، پرداختن زکات، حج خانه‌ی خدا بر کسی که توانایی آن را داشته باشد و اجماع امت بر فرض بودن حج.

و واجب است که قصد شخص از حج به دست آوردن رضای خدا باشد و بس. و به مال حلال باشد، تا مورد قبول قرار گیرد. و در غیر این صورت چنان است که در حدیثی که خطیب بغدادی روایت نموده آمده است: **رَوَى الْخَطِيبُ عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ قَالَ**

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ زَمَانٌ يَحُجُّ أَعْيَاؤُهُمْ لِلنُّزْهَةِ وَ أَوْسَطُهُمْ لِلتَّجَارَةِ وَ قَرَاؤُهُمْ لِلرِّيَاءِ وَالسُّمْعَةِ وَ فُقْرَاؤُهُمْ لِلْمَسْأَلَةِ.

زمانه‌ای برای مردم می‌آید که توانگران به حج رفتنشان برای گردش است و میانه‌هاشان در هستی، حج رفتنشان برای تجارت است و دانا‌یانشان به قرائت قرآن، حج رفتنشان برای ریا و آوازه است و فقرا‌یشان حج رفتن برای گدایی و خواهندگی است.

شرایط واجب شدن حج پنج چیز است:

اسلام یعنی مسلمان بودن، تکلیف به معنی بالغ و عاقل بودن، حریت به معنی آزاد بودن که برده نباشد، استطاعت به معنی توانایی رفتن به حج داشتن مصرف رفتن به حج و برگشتن از آن، زیاده بر مصرف کسانی که نفقه‌شان بر او است، و داشتن مصرف خودش تنها برای کسی که مجرد است و نفقه‌ی دیگری لازم او نیست، و وقت حج که ماه شوال و ذیقعد و ده شب از ذیحجه است.

بنابراین حج بر کافر اصلی نیست به همان معنی که در روزی فرض بیان شد، و حج بر کودک و دیوانه نیست و حج بر رقیق و برده نیست، و حج بر غیر مستطیع واجب نیست، و حج بر کسی که وقت حج نیافت لازم نیست به اینکه در ماه محرم توانایی رفتن به حج داشت و یا در رمضان توانایی رفتن به حج داشت و پیش از آمدن ماه شوال فقیر شد، گفتیم حج بر کافر اصلی نیست، اما مرتد که در حال ردّه مستطیع بوده، حج در ذمت او است.

شرایط واجب شدن عمره چهار تا است: مسلمانی، بالغ و عاقل بودن، آزاد بودن و داشتن توانایی رفتن به عمره. اما وقت در عمره شرط نیست؛ برای اینکه عمره وقت معین ندارد و همه‌ی ایام سال وقت آن است؛ مگر اینکه مشغول اعمال حج است تا فارغ از سنگ انداختن به ستونهای منی نشود، نمی‌تواند احرام به عمره ببندد. برای اینکه نمی‌توان احرام عمره را بر احرام حج داخل نمود، اما می‌توان احرام به حج را بر احرام به عمره داخل نمود پیش از آنکه شروع به اعمال عمره نماید.

ونسک یعنی حج و عمره بر چهار نوع است:

حج و عمره ی اسلام: که در عمر یک بار لازمند.

حج و عمره قضاء: که قضای حج صورت‌های بسیار دارد: به فوت شدن عرفه یعنی نرسیدن به آن، به فاسد کردن حج که حج ادا و قضای هر دو دارد؛ برای اینکه وقت آن محدود است.

اما عمره قضاء ندارد برای اینکه همیشه وقت برای ادای آن وجود دارد، مگر در دو صورت: **اول** اینکه احرام به حج و عمره هر دو بسته باشد و به وقوف عرفه نرسد و یا حج و عمره ی قران را فاسد نماید که قضای حج و عمره باهم در احرام به هر دو انجام می‌دهد. **دوم** اینکه نذر نموده باشد که در رمضان احرام به عمره بندد و انجام دهد و ماه رمضان نتوانست به عمره برود که بعد از رمضان قضای عمره می‌نماید. و همچنان اگر احرام به عمره بسته بود و دشمن مانع او از دخول مکه و انجام عمره شد که خود را از احرام بیرون می‌آورد به ذبح گوسفندی و سر تراشیدن و یا سر را کوتاه کردن و بعداً که ممکنش شد به قضای عمره می‌رود، چنانکه رسول الله ﷺ در سال حدیبیه منع شد از ادای عمره و ایشان و همراهان از احرام بیرون و سال بعد برای قضای عمره رفتند.

حج و عمره ی نذر: که نذر نمود حج و عمره را انجام دهد.

حج و عمره ی سنت: که برای اولین بار حج و عمره ی سنت صورت نمی‌بندد؛ مگر از کودکان و بردگان، اما شخص بالغ اولین بار حج و عمره او چه ادا و چه قضاء و چه نذر، همه فرض بجا می‌آید.

حج عمره به سه صورت به جا می‌آید:

به اِفْرَاد: به اینکه اول حج را ادا نماید و بعد از فارغ شدن از حج عمره را به جا آورد.

و این بهترین صورت آن نزد شافعیها است.

به تَمَتُّع: و این دو صورت دارد: احرام به عمره بندد در ماههای حج و از عمره فارغ شود و در همان سال احرام به حج بندد. که فدیة در این تمتع ذبح گوسفندی لازم او است. دوم اینکه احرام به عمره بندد در غیر ماههای حج و همان سال و یا سال دیگر به حج آید که این هم تمتع نامیده می‌شود؛ اما فدیة ندارد که ذبح گوسفندی باشد. و تمتع نزد

مالکی‌ها و حنبلی‌ها بهتر است.

و به قِرَان: به اینکه قِرَان نماید، یعنی احرام به حج و عمره باهم ببندد که از اعمال حج که فارغ شد، حج و عمره هر دو بجا آمده است. و در آن فدیة ذبح گوسفندی لازم است. و قِرَان نزد حنفی‌ها بهتر است و در تمتع و قِرَان ذبح گوسفند لازم کسی است که اهل حرم مکه نباشد.

و قصد از حاضری المسجد الحرام و اهل حرم کسانی هستند که محل اقامتشان تا حرم مکه کمتر از شانزده فرسخ فاصله باشد که این مردم اگر احرام تمتع یا قِرَان ببندند فدیة لازمشان نیست.

و فدیة لازم تمتع و قارن وقتی می‌شود که اهل حرم نباشند و تمتع برای احرام به حج به میقات برنگردد. و قارن برای افتادن فدیة از او به میقات برنگردند. اما اگر تمتع برای احرام به حج به میقات برگشت و قارن برای اسقاط فدیة به میقات برگشت، فدیة لازمشان نمی‌شود.

احرام به حج: برای آفاقی (که اهل حرم نیست و در بیرون از محدوده‌ی حرم زندگی می‌کند) باید از میقات بسته شود. اگر کسی که آفاقی است و عمره را انجام داده و در مکه است و روز هشتم ذیحجه که از خانه بیرون می‌آید به قصد رفتن به منی همین روز بعد از بیرون آمدن از خانه، احرام به حج می‌بندد. کسانی که مقولین آنان را قبل از آن به منی و مزدلفه و عرفات می‌فرستند تا خیمه‌ها را نصب کنند در همان‌جا که هستند، احرام به حج می‌بندند.

احرام به عمره: برای آفاقی از میقات بسته می‌شود، اگر کسی که می‌خواهد عمره را به جا بیاورد در مکه و یا در حرم مکه است، باید از حرم بیرون برود و در خارج از حرم مکه در مساجد عایشه و یا در جعرانه احرام به عمره ببندد و برای انجام اعمال عمره به مکه آید. اگر از مکه بیرون نرفت و احرام به عمره بست احرام او صحیح است و فدیة ذبح گوسفندی لازم او است. و حدود حرم مکه در این سه بیت آورده شده است:

و للحرم التحدیدُ من ارضِ طیبیةٍ ثلاثة امیالٍ اذا رُمتُ اتقانه

و سبعة اميال عراق و طائف و جدّة عشر ثم تسع جعرانه
 و من یمّن سبع بتقدیم سینه فصل ربك الوهاب یرزقك عُقرانه
 ارکان عمره چهار است:

(۱) احرام بستن به عمره یعنی قصد داخل شدن در عمره به: نَوَيْتُ الْعُمْرَةَ وَ
 اَحْرَمْتُ بِهَا لِلَّهِ تَعَالَى: قصد عمره نمودم و احرام به عمره لله تعالی.

(۲) طواف یعنی دور خانه‌ی خداگشتن هفت بار، و شرط است در طواف طهارت و
 ستر عورت.

(۳) سعی میان صفا و مروه: که رفتن از صفا به مروه یک بار حساب می‌شود و از مروه
 به صفا برگشتن بار دوم و به این ترتیب تا هفت بار.

(۴) نیت کردن موی سر به ستردن و یا کوتاه کردن و یا غیر آن.
 و گفتیم کسی که آفاقی است و دورتر از میقات است باید احرام از میقات ببندد. و
 کسی که در حرم مکه است باید از حرم بیرون برود برای احرام و احرام از زمین حل ببندد
 و بهتر است احرام بستن به عمره، از جِعْرَانَه که در راه طائف است و تا مکه شش فرخس
 فاصله دارد. و بعد از احرام بستن حدیبیه است، رسول الله ﷺ خود از جعرانه احرام
 بستند. و به عایشه امر فرمودند از تنعیم که معروف به مساجد عایشه است از آنجا احرام
 ببندد. و از حدیبیه قصد داخل شدن به مکه فرمود.

باب ارکان الحج و واجباته و سننه

در بیان ارکان حج و واجبات حج و سنّت‌های حج

ارکان حج پنج است:

(۱) احرام: یعنی قصد داخل شدن در حج به نَوَيْتُ الْحَجَّ وَ اَحْرَمْتُ بِهِ لِلَّهِ تَعَالَى:
 یعنی قصد حج نمودم و احرام بستم به آن لِلَّهِ تَعَالَى: برای به دست آوردن رضای خدای
 متعال.

(۲) وقوف عرفه: یعنی حاضر شدن در زمین عرفات در وقت آن، که از بعد از زوال

آفتاب روز نهم است تا طلوع فجر شب دهم که شب عید حج است. به اینکه لحظه‌ای در عرفات باشد و اگرچه در آن لحظه بخواب باشد و یا از زمین عرفه عبور نماید، و وقوف عرفه رکن اصلی حج است برای اینکه وقوف عرفه اگر از دست رفت که به آن نرسید حج ندارد، برای اینکه رسول الله ﷺ فرمود: **الْحَجُّ عَرَفَةٌ**: رکن اصلی حج، عرفه است که اگر به عرفه نرسید حج ندارد. و فرمود: **عَرَفَةٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ** (رواه مسلم) همه‌ی زمین عرفات محل وقوف است. و بهتر است وقوف در محلی که رسول الله ﷺ در آن وقوف فرمود، و آن روی تخته سنگ‌های بزرگ بود که پایین کوه رحمت قرار دارد. و بهتر است در وقوف جمع میان روز و شب که تا بعد از مغرب در عرفه بماند.

۳) طواف إفاضه: یعنی طواف بعد از برگشتن از وقوف عرفه که این طواف رکن است و باید بعد از وقوف عرفه باشد، و این طواف را، **طواف رکن و طواف زیارت و طواف نساء** نیز نامند، و آن هفت بار دور خانه‌ی خداگشتن است که ابتدای آن از برابر حجرالاسود است تا رسیدن به آن، و باید در طواف دست چپ طواف‌کننده به سوی خانه‌ی خدا باشد، و وقت طواف رکن، از نیمه‌ی دوم شب عید قربان است.

۴) سعی میان صفا و مروه: لازم است که سعی بعد از طواف باشد، بعد از طواف افاضه، اگر بعد از طواف قدوم، سعی ننموده است، اگر بعد از طواف قدوم سعی نموده کافی است مشروط بر اینکه طواف قدوم قبل از وقوف عرفه باشد، برای اینکه اگر طواف قدوم نموده و به عرفه برای وقوف رفت بعد از وقوف عرفه نمی‌تواند سعی نماید؛ مگر بعد از طواف افاضه. و چگونگی سعی، در سعی عمره بیان شد.

۵) ازاله‌ی شعر: یعنی نیست کردن موی به سر تراشیدن و یا سر کوتاه کردن و یا غیر این دو. و امام رافعی رحمته الله فرمود: که در ارکان حج باید ترتیب باشد به اینکه اول احرام باشد، بعد وقوف عرفه، بعد طواف افاضه، بعد سعی، بعد ازاله‌ی شعر. آنچه‌ان که در وضو ترتیب لازم بود.

شرط است در طواف: خواه طواف فرضی باشد مثل طواف افاضه و خواه طواف واجب باشد مثل طواف وداع و خواه طواف سنت باشد مثل طواف قدوم و یا طواف نافله

باشد مثل طوافی که هر بار که داخل به مسجد می شود، انجام می دهد.

در هر طواف چهار چیز شرط است:

(۱) طهارت: به اینکه بر طهر کامل باشد، وضو داشته باشد، اگر در اثنای طواف بی وضو شد، وضو بگیرد و تکمیل نماید.

(۲) عدم تنگیس: یعنی راه رفتن به طریق عادی نه اینکه سر به زیر و پا به بالا بر دست ها راه برود.

(۳) ستر عورت: که مانند نماز در حال طواف عورت خود را بپوشاند.

(۴) ابتدای طواف به حجرالاسود نماید و دست چپ او به سوی کعبه مشرف باشد. و طواف او بیرون از کعبه بیرون از شاذروان باشد. و اینکه طواف او در مسجد باشد و اگر چه روی سقف مسجد به طواف بپردازد.

سنت است در طواف:

دست کشیدن به حجرالاسود و پیشانی بر آن نهادن و بوسیدن آن در هر بار طواف اگر ممکن باشد. اگر در همه بار میسر نبود در هر بار که میسر بشود. و در بارهای مفرد مثل یکم و سوم و پنجم و هفتم مؤکدتر است. اگر دست کشیدن فراهم شود، دست به آن بکشد و دست خود را ببوسد. اگر دست میسر نشد به چوبدست میسر شد، چوبدست به آن بکشد و چوبدست را بمالد و چوبدست را ببوسد. اگر به چوبدست میسر به دستمال به لنگ به هر چه میسر شد، اگر به هیچکدام میسر نشد بدست خود اشاره به آن نماید و یا به چیزی که در دست دارد به آن اشاره به حجرالاسود نماید و چیزی را که اشاره به آن نموده ببوسد، اما برای زنان نه دست کشیدن به حجرالاسود سنت است و نه بوسیدن آن؛ مگر وقتی که محل طواف خالی از مردان باشد به روز یا به شب.

و سنت است در هر طوافی که بعد آن سعی می آید:

اینکه رَمَلٌ نماید رَمَلٌ یعنی شتابیدن و پاها را نزدیک هم گذاشتن که از راه رفتن عادی شتابتر است و از دویدن کمتر است. این رَمَلٌ در سه بار اول طواف، سنت است، اما در چهار بار آخری راه رفتن عادی سنت است، و در هر طوافی که بعد آن سعی می آید و

در آن رَمَل می‌شود، سنّت است در آن اِضْطِبَاعُ به اینکه وسط لنگک دوش را زیر بغل راست قرار دهد تا دوش راست او ظاهر باشد و دو سر لنگک بر دوش چپ قرار دهد، اما برای زنان نه رَمَل سنّت است نه اِضْطِبَاعُ.

و سنّت است برای مرد و زن و کودک، هر بار که به مسجد الحرام مکه داخل می‌شوند اینکه ابتدا به طواف خانه‌ی خدا نمایند، مگر در صورتی که وقتی که به داخل مسجد الحرام شدند بینند امام و جماعت به نماز جماعت فرض مشغولند و یا اقامه‌ی نماز گفته می‌شود و یا اینکه اگر مشغول طواف بشود، نماز سنّت مؤکده مثل قبله‌ی صبح از او فوت می‌شود و یا اینکه نماز قضای فرض لازم او است که در همه‌ی این صورت‌ها نماز را مقدم بدارد.

زنی که زیباروی است و یا از خاندان صلاح و تقوی و شرف است که همیشه در نظر مردان نمی‌آید طواف را به شب نماید.

و اینکه بعد از هر طواف دو رکعت نماز سنّت طواف بخواند. در رکعت اولی فاتحه و قل یا ایها الکافرون و در رکعت دومی فاتحه و قل هو الله احد بخواند.

و بسیار کردن طواف و بسیار بجا آوردن عمره و بسیار تلاوت قرآن نمودن و بسیار کردن نماز برای اینکه در حرم مکه همیشه نماز جایز است و وقت کراهتی ندارد. و بسیار صدقه دادن به مستحقین که از خاندان‌های شریف هستند و طلب نمی‌کنند.

سنّت‌هایی دیگر:

مثل اینکه پیاده طواف نماید و بدون عذر سوارگاری نشود. اگر سوارگاری بدون عذر طواف نماید هم کراهتی ندارد. و اینکه طواف اگر رکن حج و یا عمره است همان نیت احرام شامل آن است، اما اگر طواف تابع حج و عمره نباشد در هر بار طواف نیت آن لازم است.

و اینکه در طواف پیایی هفت بار آن را انجام دهد و بدون عذر میان آن فاصله نیندازد، اما به عذر مثل برپا شدن نماز جماعت و یا نیاز به قضای حاجت، که بعد از نماز جماعت طواف را تکمیل می‌نماید و بعد از قضای حاجت وضو می‌گیرد و طواف را

تکمیل می نماید.

و اینکه در طواف تا بتواند نزدیک خانه‌ی خدا طواف نماید، اگر نزدیک خانه‌ی خدا، رمل نتواند، دورتر طواف نماید و رمل را انجام دهد. اگر در دور از خانه‌ی خدا، ترس تماس با زنان و شکستن وضو باشد نزدیک خانه طواف نماید و رمل انجام ندهد.

واجبات حج که در ترک هر کدام فدیة لازم می شود پنج تا است:

۱- الاحرام من المیقات: احرام بستن از میقات و تفصیل میقات در باب مواقیت می آید. اگر احرام از محلی دورتر از میقات بست، فدیة لازم او نیست، اما اگر از میقات گذشت و نزدیکتر از میقات احرام بست، فدیة لازم او است و آن ذبح گوسفندی است و تفصیل آن در باب فدیة گذشت.

۲- مییت شب‌های منی: که بیشتر وقت شب‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ذیحجه در منی باشد. اگر قبل از غروب روز دوازدهم از منی بیرون رفت، مییت شب سیزدهم و رمی روز سیزدهم می افتد. اگر در ماشین نشست قبل از غروب آفتاب روز دوازدهم به قصد بیرون رفتن اما به سبب ازدحام مرور در ماشین معطل شد تا بعد از عشاء از منی بیرون رفت، هم مییت سیزدهم و هم رمی روز سیزدهم از او می افتد.

۳- مییت مزدلفه: یعنی ماندن ساعتی در مزدلفه در نیمه‌ی دوم شب عید حج و اگرچه به عبور کردن از آن باشد، معمولاً مییت مزدلفه قبل از مییت منی است اما نظر به اینکه مییت منی به اجماع ثابت شده، مقدم بر مییت مزدلفه نوشته اند.

اما چوپانان و کسانی که سقایة و ترتیب آب برای حجاج به عهده داشته اند مثل عباس که سقایة به عهده‌ی او بود رسول الله ﷺ آنان را از ماندن شب‌های مزدلفه و منی معاف فرمود.

۴- طواف وداع: طواف وداع موقع برگشتن هرکس به شهر و دیار خودش، چنانکه در صحیح مسلم آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **لَا يَنْفِرَنَّ أَحَدُكُمْ حَتَّى يَكُونَ آخِرَ عَهْدِهِ بِالْبَيْتِ**. نباید هیچ یک از شما حاجیان از مکه بیرون برود به قصد برگشتن شهر و دیار خود؛ مگر اینکه قبل از بیرون رفتنش از مکه طواف وداع انجام دهد. اگر

کسی بدون طواف وداع از مکه مکرمه بیرون رفت و برنگشت قبل از اینکه شانزده فرسخ دور شده باشد برای طواف، ذبح گوسفندی و اطعام فقرای حرم لازم او است. مگر اینکه زن حائض، طواف وداع لازم او نیست. و کسی که اهل حرم مکه است طواف وداع لازم او نیست و کسی که آفاتی است و نیت اقامت در مکه دارد می خواهد همیشه در مکه بماند و بیرون نرود طواف وداع لازم او نیست (اگر زنی حائض طواف رکن ننموده یعنی طواف افاضه را بجا نیاورد و می خواهد به وطن برگردد، نزد شافعی ها باید صبر کند تا طاهر شود و طواف انجام بدهد و برگردد به شهر و دیار خود. اگر ممکنش نباشد به اینکه شوهر و محرم او می خواهند برگردند و معطل برای او نمی شوند تقلید امام ابی حنیفه نماید که نزد او طهارت شرط صحت طواف نیست و با همان حال حیض طواف بنماید و شتری را ذبح نماید و گوشت آن را به فقرا بدهد و یا تقلید امام احمد نماید و هجوم به سوی مسجد الحرام نماید یعنی خود را با زنان که به مسجد الحرام می روند همراه کند و در همان حال حیض طواف نماید در حال حیض داخل شدن به مسجد گناه دارد اما طواف او کفایت می کند و ذبح شتری لازم او است که آن را ذبح نماید و گوشت آن را به فقرا بدهد برای اینکه ماندنش در مکه با اینکه شوهر و محرم او برمی گردند به وطن دشوار است).

۵- رمی جمار: و آن سنگ انداختن است به ستون عقبه هفت سنگ در روز عید حج. و همچنان سنگ انداختن به ستون های منی: *أُولَىٰ وُ وَسْطَىٰ وُ عَقَبَه* به هر کدام هفت سنگ در روزهای تشریق که یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ذی حجه باشد و برای هر یک روز بیست و یک سنگ و برای یازدهم و دوازدهم چهل و دو سنگ که اگر قبل از غروب روز دوازدهم از منی بیرون آمد، همان چهل و دو سنگ در دو روز برای او کافی است و اگر هر سه روز در منی ماند شصت و سه سنگ زدن به ستونهای سه گانه لازم او است. در سه روز هر روزی بیست و یک سنگ به هر ستونی هفت سنگ و وقت رمی برای روز عید حج از بعد از نصف شب عید وقت آن داخل می شود و تا آخر روزهای تشریق وقت دارد. و وقت رمی، روزهای یازدهم و دوازدهم و سیزدهم از بعد از زوال

هر روز است و تا آخر روزهای تشریق وقت دارد.

سنت‌های حج:

التلبیه: لبیک گفتن: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ. إِنَّ الْحَمْدَ وَ النُّعْمَةَ لَكَ وَ الْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ: اجابت فرمان تو می‌نمایم خدایا باری بعد از بار دیگر. اجابت فرمان تو می‌نمایم باری بعد از بار دیگر برای اینکه هیچ شریکی برای تو نیست. اجابت فرمان تو می‌نمایم باری بعد از بار دیگر برای اینکه در حقیقت واقع ستایش‌ها همه برای تو است و نعمت‌ها همه و پاداش‌ها برای تو است. نیست شریکی برای تو (پس از هر چند بار لبیک گفتن صلوات می‌فرستد و دعا می‌کند و دعای خیر برای خودش و والدین و امت محمد و رهبران امت تا خدا همه را صالح و شایسته کارگرداند). این لبیک گفتن بعد از احرام به حج و عمره در هر دو سنت است و در حج این لبیک گفتن سنت است تا وقتی که سنگ به ستون عقبه بیندازد صبح روز عید حج و همین که خواست سنگ به ستون عقبه بیندازد لَبَّيْكَ گفتن را ترک می‌نماید، و در عمره بعد از احرام بستن لَبَّيْكَ می‌گوید تا شروع کردن در طواف عمره و همین که خواست طواف عمره را شروع کند لَبَّيْكَ گفتن را ترک می‌نماید.

و این لبیک گفتن سنت است بسیار گفتن آن و صلوات بر رسول‌الله و آل و اصحاب او فرستادن بعد از فارغ شدن از لبیک گفتن و دعا کردن به حصول بهشت و نجات از دوزخ و سؤال مغفرت برای خود و والدین و مسلمین و مخصوصاً دعا برای رهبران مسلمین که در استقامت آنان استقامت همه‌ی امت است، و گفتیم که لبیک گفتن در حج از لحظه‌ی احرام تا سنگ انداختن به ستون عقبه در صبح روز عید حج است و باید دانست که در طواف (هر طوافی) باشد و در سعی لبیک گفتن نیست برای اینکه طواف و سعی اذکار مخصوص به خود را دارند، و در عمره لبیک گفتن؛ از ساعت احرام بستن به عمره است تا شروع در طواف عمره.

طواف قدوم: طواف وارد شدن به مکه که اولین طواف خانه‌ی خدا است. و طواف قدوم، سنت است برای حاجی که قبل از وقوف عرفه به مکه آمده باشد برای اینکه بعد از

و قوف عرفه به مکه آمد، آن طواف رکن است و وقت طواف قدوم گذشته است.

شده سعی: و تند دویدن میان دو چراغ سبز، و در عبارت فُقَهَا در سابق، **بَيْنَ الْمِيلَيْنِ الْأَخْضَرَيْنِ** تند دویدن میان دو میل سبز، و قصدشان از دو میل سبز، دو ستون بوده که به رنگ سبز بوده‌اند و امروزه بجای دو ستون سبز که یکی به دیوار مسجد الحرام و دیگری به خانه‌ی عباس بن عبدالمطلب چسبیده بوده. خانه‌ی عباس در قدیم خراب شده و به داخل مسجد انداخته شده. امروز به جای آن دو ستون، دو چراغ سبز قرار داده‌اند و میان آن دو چراغ سبز که هم حین رفتن به سوی صفا و هم در حین بازگشت از مروه در سمت راست سعی کننده قرار می‌گیرند؛ محل تند دویدن است.

و سنت است بر کوه صفا بالا برود یعنی بیش از محل اسفالت شده بالا برود و همچنان در مروه. و سنت است هفت بار سعی را پیایی انجام دهد و میان آنها فاصله نیندازد؛ مگر موقعی که در اثنای سعی نماز جماعتی فرض برپا شد، اول نماز فرض با جماعت بخواند و بعد بقیه‌ی سعی را تکمیل نماید. و سنت است همین که از طواف فارغ سعی بعد آن شروع نماید.

و تند دویدن در وسط وادی **مُحَسَّر** که میان مزدلفه و منی است و اندازه‌ی آن وادی ۵۴۵ ذراع است و گفته‌اند در آنجا بگوید آنچه فاروق اعظم رضی الله عنه می‌فرمود:

إِلَيْكَ تَعَدُّو قَلْبًا وَضِيئَهَا. مُعْتَرِضًا فِي بَطْنِهَا جَنِيئَهَا. مُخَالِفًا دِينَ النَّصَارَى دِينُهَا. از بس که این شتر در راه طاعت دویده بند تنگ آن به حرکت آمده و بچه‌اش در شکمش به پهنای شکمش افتاده و برخلاف دین نصاری است دین او که دین مبین اسلام، یعنی صاحب شتر از اقبال و رو آوردن به سوی طاعت و از بسیاری جد و اجتهادش در عبادت کمر بندش شل شده و به تکان آمده، او دست از فرزند و دل بند در راه طاعت کشیده، دین او دین توحید است نه مانند نصاری که از سه تا پرستی به شرک افتاده‌اند.

غسل های سنت بجا آوردن: مثل شستن بدن برای داخل شدن به مکه، و شستن بدن برای داخل شدن به منی. و شستن بدن برای وقوف عرفه. و شستن بدن برای مزدلفه اگر

برای عرفه غسل ننموده، و شستن بدن در سه روز تشریق برای سنگ انداختن به ستونهای منی.

خطبه‌های سنت که امام بجا می‌آورد و آن چهار خطبه است:

خطبه‌ی روز هفتم ذی حجه که امام بعد از نماز ظهر خطبه می‌خواند و به مردم می‌آموزد که از روز هشتم که به منی می‌روند و تا روز بعد که نهم است و به سوی عرفه روان می‌شوند چه وظایفی دارند و این یک خطبه است و در مکه این خطبه را می‌خواند بر منبری که خطبه‌ی جمعه بر آن می‌خواند.

خطبه‌ی نهمه، که روز نهم در نمره که متصل به عرفه است قبل از رفتن به عرفه. امام در نمره دو خطبه می‌خواند و در این دو خطبه به مردم می‌فهماند که امروز که روز عرفه است در زمین عرفات چه وظایفی دارند و در شب عید حج در مزدلفه و صبح عید حج در منی چه وظایفی دارند، آنگاه نماز ظهر و عصر در نمره می‌خوانند و با مردم به عرفه می‌روند. و در عرفه تا بعد از مغرب می‌مانند تا جمع میان شب و روز در عرفه کرده باشند و دو خطبه‌ی نمره قبل از نماز ظهر است.

خطبه‌ی سوم، در منی در روز عید حج بعد از نماز ظهر یک خطبه می‌خواند و وظایف مردم در منی را به مردم می‌آموزد.

خطبه‌ی چهارم روز دوازدهم که بیرون رفتن مردم از منی و وظایفشان در نقر اول روز دوازدهم و نقر دوم روز سیزدهم برای کسانی که تا عصر سیزدهم در منی می‌مانند. بیان می‌نماید و این هم یک خطبه و بعد از نماز ظهر است.

و اینکه مردان سر بتراشند و زنان سر را کوتاه کنند.

و اینکه بر مشعر الحرام، که کوهی است در آخر مزدلفه بایستند بعد از نماز صبح و در آنجا مشغول به دعا رو به قبله و مشغول یاد خدا باشند تا اینکه هوا خوب روشن شود وقتی که هوا خوب روشن شد از آنجا به سوی منی بروند تا بعد از طلوع آفتاب سنگ به ستون عقبه هفت سنگ بیندازند.

و اینکه سنت است، شب روز عرفه یعنی شب نهم ذیحجه در منی باشند. و سنت

است شب سیزدهم در منی باشند به اینکه روز دوازدهم از منی بیرون نروند.

واینکه سنت است، از منی که بیرون آمدند در **الْمُحَصَّبِ** منزل بگیرند و نماز ظهر و عصر روز چهاردهم و نماز مغرب و عشاء شب پانزدهم در **الْمُحَصَّبِ** بخوانند و بعد از طلوع فجر روز پانزدهم به مکه می آید و بعد از اینکه طواف وداع نمود نزد **مُلْتَزِمِ** که میان حجرالاسود و دروازه‌ی خانه‌ی خدا است می ایستد و دعا می نماید؛ برای اینکه ملتزم از محل های قبول شدن دعاست، از دعا که فارغ شد آب زمزم می آشامد و موقع آشامیدن آب زمزم رو به قبله می نماید و دعا می نماید: خدایا خبر به من رسید که پیغمبرت محمد مصطفی صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فرمود: آب زمزم به قصد حصول هر مطلبی آشامیده شود آن مطلب حاصل شود. خدایا از تو می خواهم مرا توفیق طاعتت عطا فرما و از گناهان نگهداری و اهل و فرزندم را صالح و شایسته کارگردانی و روزی من را گشاده و بابرکت و حلال گردانی و دلهایمان را به نور ایمان روشن سازی و از خیرهای دنیا و آخرت بهره مند گردانی و عاقبتمان را به خیر سازی. قصد این است که هر دعایی که می خواهد و خوب است آن دعا را بنماید. عبدالله بن عباس رضی الله عنهما می گفت **اللهم انی اسألك علماً نافعاً و رزقاً حلالاً واسعاً و شفءاً من کل داء و سنت است** که خود پایین برود به محلی که آب زمزم از آنجا می گیرند و آب زمزم را بر سر و روی خود بریزد و هر قدر بتواند آب زمزم را با خود ببرد.

و سنت است اذکار سنت را بخواند:

به اینکه موقعی که خانه‌ی خدا را دید بگوید: **اللَّهُمَّ زِدْ هَذَا الْبَيْتَ تَشْرِيفاً وَ تَعْظِيماً وَ تَكْرِيماً وَ مَهَابَةً وَ زِدْ مِنْ شَرَفِهِ وَ عَظَمَتِهِ مِنْ حَجَّهِ أَوْ اعْتَمَرِهِ تَشْرِيفاً وَ تَكْرِيماً وَ تَعْظِيماً وَ بَرّاً.**

اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَ مِنْكَ السَّلَامُ فَحَيِّنَا رَبَّنَا بِالسَّلَامِ.

و در طواف اول خود بگوید: **اللَّهُمَّ إِيْمَاناً بِكَ وَ تَصَدِيقاً بِكِتَابِكَ وَ رَفَاءاً بِعَهْدِكَ وَ اتِّبَاعاً لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ.**

و جلو دروازه‌ی خانه‌ی خدا بگوید: **اللَّهُمَّ إِنَّ الْبَيْتَ بَيْتَكَ وَالْحَرَمَ حَرَمَكَ وَ**

الْأَمْنِ أَمْنُكَ وَ هَذَا مَقَامُ الْعَائِدِ بِكَ مِنَ النَّارِ. و به دل بیاورد که اینجا محل ایستادن ابراهیم علیه السلام است و موقعی که به رکن عراقی رسید بگوید: اَللّٰهُمَّ اِنِّىْ اَعُوذُبِكَ مِنْ الشُّكِّ وَ الشَّرِّ وَ الشَّقَاقِ وَ النِّفَاقِ وَ سُوءِ الْاَخْلَاقِ وَ سُوءِ الْمَنْظَرِ فِى الْاَهْلِ وَ الْمَالِ وَ الْوَلَدِ.

و موقعی که برابر میزاب رسید بگوید: اَللّٰهُمَّ اَظْلِنِىْ فِى ظِلِّكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ اِلَّا ظِلُّكَ وَ اَسْقِنِىْ بِكَاسِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله مَشْرَباً هَنِيئاً لَا اَظْمَأُ بَعْدَهُ اَبَدًا يَا ذَا الْجَلَالِ وَ الْاِكْرَامِ. و میان رکن شامی و یمانی بگوید: اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُوراً وَ ذَنْباً مَغْفُوراً وَ سَعِيًّا مَشْكُوراً وَ عَمَلًا مَقْبُولاً وَ تِجَارَةً لَنْ تَبُورَ يَا عَزِيزُ يَا غَفُورُ. و میان دو رکن یمانی بگوید: رَبَّنَا آتِنَا فِى الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِى الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَ قِنَا عَذَابَ النَّارِ.

و موقع رمل، در سه بار اولی طواف بگوید: اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُوراً وَ ذَنْباً مَغْفُوراً وَ سَعِيًّا مَشْكُوراً.

و اولی که بر صفا بالا می رود:

بگوید: اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ اَللّٰهُ اَكْبَرُ وَ لِلّٰهِ الْحَمْدُ. اَللّٰهُ اَكْبَرُ عَلٰى مَا هَدَانَا، وَ الْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى مَا اَوْلَانَا، لَا اِلَهَ اِلَّا اَللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَ لَهُ الْحَمْدُ يُحْيِى وَ يُمِيتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَ هُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ. پس از آن دعا نماید برای خودش و بستگانش و مسلمانان دعای خیر دین و دنیا و آخرت. و سه بار ذکر و دعا و صلوات بر رسول الله و آل و اصحابش تکرار نماید.

و در حال سعی، بگوید: رَبِّ اغْفِرْ وَ ارْحَمْ وَ تَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ اِنَّكَ اَنْتَ الْاَعَزُّ الْاَكْرَمُ.

و از سنت های احرام است که لُنگک پا و لُنگک دوش او سفید و نو باشند. اگر نو میسر نباشد شسته. و اینکه قبل از احرام بستن بدن را به بوی خوشی خوشبو سازد. و بو خوشی که بر بدن است اگر به سبب عرق منتقل شود مانعی ندارد. استعمال بوی خوش در بدن سنت است، اما استعمال بوی خوش در لباس مباح است. اگر آن را بیرون آورد دوباره

نپوشد و محرم قبل از احرام از هر لباس دوخته بیرون می آید تا لباس احرام لنگک پا و لنگک دوش بپوشد.

تنبیه: برای آگاه ساختن بر اینکه هرچه در حج سنت است در عمره هم سنت است. غیر از آنچه تعلق به عرفه و مزدلفه و منی دارد که اختصاص به حج دارد.

بَابُ مُحَرَّمَاتِ الْإِحْرَامِ

در بیان آنچه در حال احرام حرام است

قصد از احرام همانا نیت داخل شدن در حج است. این محرمات احرام عبارتند از: و طء و نزدیکی با زن در حال احرام که از گناهان کبیره است و حج و عمره را فاسد می کند و ذبح شتری در آن لازم می شود.

قُبْلَه یعنی بوسیدن وقتی که شهوت را تحریک کند و همچنین دست به دور کردن زن به شهوت و لمس و نظر به او به شهوت اما قُبْلَه وقتی که از روی لباس باشد و بوسیدن و نظر به شهوت و اگر چه منی را نازل کنند فدیة در آن نیست.

و مباشرت به شهوت اگر به جماع نکشاید فقط ذبح گوسفندی در آن لازم است که به فقرای حرم داده شود.

اِسْتِمْنَاء به دست مثلاً که اگر منی را نازل کرد ذبح گوسفندی در آن لازم است، اما اگر انزال به سبب نظر و یا فکر باشد، فدیة ندارد.

نکاح به معنی زن گرفتن و زن به شوهر دادن که هر دو حرام است و نکاح منعقد نمی شود. اما گواه شدن مُحْرِم در عقد نکاح زن و شوهری که احرام نبسته اند روا است.

بوی خوش به کار بردن چه در بدن و چه در لباس و حتی خوردن آنچه جزو بوی خوش است مثل مسک و کافور حرام است و فدیة دارد که ذبح گوسفندی باشد، اما آنچه خوردنی است مثل سیب خوشبوی و بزار که بهارات نامیده می شود حرام نیست و فدیة ندارد، و در استعمال بوی خوش و همه ی محرمات احرام شرط است که عقل و اختیار و دانایی به حرام بودن و دانایی به اینکه در حال احرام است وجود داشته باشد، و در بوی

خوش بداند که بوی خوش آن بر بدن و یا لباس می‌ماند.

پوشیدن دستکش، که حرام است و موجب فدیة برای مرد و زن.

پوشیدن مرد لباس دوخته و کفش و کلاه و عمامه و قبا و امثال اینها که همه حرام

است و موجب فدیة است.

پوشیدن سر بر مرد و پوشیدن روی بر زن. اما پوشیدن روی بر مرد حرام نیست و

بنابراین گذاشتن عینک بر چشم جایز است.

شکار کردن هر حیوان حلال گوشت وحشی، مثل آهو و گوزن و گاو کوهی و گور

خر از هر چه حیوان صحرائی و وحشی حلال گوشت باشد، اما صید دریا و اگر چه بر

صورت شکار خشکی باشد، حلال است.

کشتن شکار که فدیة دارد و از گناهان کبیره است.

راهنمایی به سوی شکار، که آن شکار است، تیر به آن بزن.

خوردن گوشت شکاری که برای او که محرم است شکار شده.

ستردن موی سر و اگر چه ستردن یک موی باشد، موی سر و موی رو و موی بدن

ستردن هر کدام حرام است و فدیة دارد.

چیدن ناخن و اگر چه چیدن نیمی از ناخن باشد.

روغن مالیدن به موی سر و ریش، که همه‌ی اینها حرام است و فدیة دارد و از

گناهان صغیره است؛ مگر و طء و نزدیکی زن در حال احرام و کشتن شکار در حال احرام

که از گناهان کبیره است.

اگر یکی از این محرمات را انجام داد و در حال فراموشی و یا ندانستن حرام بودن

آن که تازه مسلمان شده و یا اینکه محل زندگی او دور از اهل علم است؛ نظر می‌شود، اگر

آنچه را که در حال فراموشی و یا ندانستن حرام بودن آن، انجام داده از باب اِتِّلاَف است؛

مثل ستردن موی و چیدن ناخن و کشتن شکار که فراموشی و یا جهل به تحریم آن اثری

ندارد و فدیة‌ی آن لازم است. (مگر اینکه فدیة، لازم دیوانه نمی‌شود).

و اگر آنچه را که در حال فراموشی و یا جهل به تحریم آن را انجام داده از باب

خوشی کردن است نه از باب اتلاف مثل لباس پوشیدن در حال فراموشی و یا استعمال بوی خوش در حال فراموشی و فدیة در آن لازم نمی‌شود.

و اگر ناخن شکسته بود، قسمت شکسته‌ی آن را بیرون انداخت فدیة لازم او است، و اگر موی در چشم روئیده، کندن آن موی فدیة ندارد، اگر شکاری را کشته که به او حمله‌ور بوده و در دفاع از خود آن را کشته، فدیة ندارد. اگر شکار را از دهان گربه و یا درنده و یا پرندۀ بیرون آورد تا آن را معالجه کند و در دست او مرد، فدیة ندارد.

فدیة در همه‌ی آنها که ذکر شد ذبح گوسفندی است که گوشت آن را به فقرای حرم بدهد مگر فدیة‌ی جماع که شتری است و فدیة‌ی شکار که مثل آهو است فدیة‌ی آن ذبح گوسفندی است. و اگر شکار گاو کوهی است فدیة‌ی آن ذبح گاوی است و اگر شکار شتر مرغ است، فدیة‌ی آن ذبح شتری است.

و بریدن گیاه و یا درختی از درختان حرم مکه کاری به احرام ندارد و بریدن آن بر محرم و غیر محرم حرام است و فدیة‌ی آن به سبب بزرگی و کوچکی درخت فرق می‌کند.

بَابُ التَّحَلُّلِ مِنَ النَّسْكِ

در بیان بیرون آمدن از احرام

و بیرون آمدن از احرام به چهار صورت انجام می‌گیرد:

۱- بیرون آمدن از احرام به اینکه حج و یا عمره که احرام به آن بسته است تکمیل نماید. که با کامل کردن حج با عمره از آن بیرون می‌آید. و از این نوع است تکمیل کردن عمره وقتی که احرام به حج بسته، پیش از ماههای حج که هرگاه احرام به حج بست در غیر ماههای حج، احرام او عمره منعقد می‌گردد و باید عمره را تمام کند، و باز هم از این نوع است تمام کردن حج یا عمره‌ای که آن را فاسد نمود به طء که باید آن را تکمیل نماید. (و فرق است میان فاسد کردن حج یا عمره و میان باطل کردن که در فاسد کردن که عمره را قبل از تمام شدنش فاسد می‌کند و یا حج را قبل از تحلل اول فاسد می‌کند که واجب

است بر او تکمیل کردن آن و قضای آن. اما اگر حج یا عمره را به رِدَّة و از دین برگشتن باطل نمود که همان لحظه از احرام بیرون می آید و حاجت به اتمام ندارد برای اینکه رِدَّة عمل او را به کلی از میان برده است).

و تَحَلُّلٌ بِرِوَايَاتٍ ثَلَاثٍ: تَحَلُّلٌ أَوَّلٌ وَ تَحَلُّلٌ دَوِّمٌ

در روز عید حج معمولاً وقت رمی و سنگ انداختن به ستون عقبه، و طواف افاضه و سعی بعد از طواف افاضه اگر بعد از طواف قدوم سعی ننموده، و نیست کردن موی سر به ستردن و یا کوتاه کردن و یا سوزاندن و یا غیر از آن.

هرگاه از این سه تا (رَمَى، و طواف همراه سعی، و نیست کردن موی) دو تا از آنها را انجام داد، (رمی و طواف متبوع به سعی) و یا (رَمَى و حَلَق) و یا (طواف و حلق) انجام داد تَحَلُّلٌ اَوَّلٌ حاصل می شود و محرمات احرام همه بر او حلال می شود غیر از زن که نزدیکی و یا بوس و بازی با زن بر او حرام است تا سومی را انجام دهد و هرگاه، رَمَى و حلق و طواف متبوع به سعی هر سه را انجام داد تَحَلُّلٌ دَوِّمٌ حاصل می شود و همه ی محرمات احرام برای او حلال می شود حتی زن.

۲- اینکه احرام به حج ببندد و وقوف عرفه از او فوت شود به اینکه تا طلوع صبح صادق روز عید حج به عرفه نرسد، که در این حال عمل عمره از طواف و سعی و حلق انجام می دهد و از احرام به حج بیرون می آید و گفتیم که عمره هیچگاه فوت نمی شود برای اینکه وقت محدود ندارد و همه ی سال وقت احرام به آن است؛ مگر اینکه کسی که مشغول اعمال حج است و نمی تواند عمره را بر حج داخل نماید.

۳- اینکه در احرام خود شرط نماید که هرگاه بیمار شد از احرام بیرون آید. یا اگر مصرف او تمام شد از احرام بیرون آید. یا اگر راه را گم کرد، یا موانعی دیگر پیش آید از احرام بیرون آید که در همه ی این موارد حلق، بانیست از احرام بیرون آمدن انجام می دهد و از احرام بیرون می آید. و اگر گفت: إِذَا مَرَضْتُ فَأَنَا حَلَالٌ. هرگاه بیمار شدم من حلال هستم یعنی از احرام بیرون آمده ام که در این صورت به مجرد بیمار شدنش از احرام بیرون می آید و تَحَلُّلٌ نمی خواهد.

۴- اینکه از احرام بیرون آید به سبب اِحْصَار یعنی منع شدن از کامل کردن حج، به منع شدن از داخل شدن به مکه. یا منع شدن از طواف که نیت بیرون آمدن از احرام می نماید به ذبح گوسفندی و دگر نیست کردن موی سر. چنانچه از رفتن به مکه از یک راه منع شد و راه دیگری هست که از آنجا می تواند به مکه برود واجب است از راه دیگر به مکه برود و اگرچه به عرفه نرسد که در این حال اعمال عمره را انجام می دهد و از احرام بیرون می آید و در صورتی که این راه دیگر خیلی طولانی تر و یا دشوارتر و به وقوف نرسید عمل عمره انجام می دهد و از احرام بیرون می آید و در این صورت قضاء لازم او نیست.

و احصار حاصل می شود به منع دشمن از کامل کردن حج و به اینکه بدون اذن پدر احرام بسته بود و پدر مانع شد و یا زن بدون اذن شوهر احرام بسته بود و شوهر مانع او شد که از احرام بیرون آید به نیت و ذبح گوسفندی و نیست کردن موی چنانکه یقین بداند در وقت حج احصار از او برداشته می شود و یا در عمره یقین کرد احصار او ظرف سه روز رفع می شود، نمی تواند از احرام بیرون آید چون پدر و آقای برده و شوهر می توانند فرزند و برده و زن که بدون اذنشان احرام بسته اند می توانند آنان را مجبور به تَحَلُّل و بیرون آمدن از احرام نمایند. اگر بدهکار بدون اذن طلبکار احرام بسته بود طلبکار می تواند مانع بدهکار از بیرون رفتن به سوی حج شود. و اگر اذن داده بود به احرام، باز هم می تواند مانع بدهکار از بیرون رفتن از محل شود، و وقتی که بدهکار عاجز از ثابت کردن عجز خود از پرداخت بدهی باشد می تواند از احرام بیرون آید چنانکه گفته شد.

باب جزاء صید

در بیان آنچه در مقابل شکار کردن باید پرداخت شود

صید بر دو نوع است:

صید آبی یعنی آنچه در آب زندگی می کند و از آب که بیرون آورده شود می میرد، مانند ماهی. خواه در دریا و در نهر و یا در چاه باشد که کشتن آن و خوردنش جایز است و

چیزی در مقابل آن پرداخت نمی‌شود. و در حلال بودن آن برای محرم و غیر محرم یکسان است. که صید آبی و اگرچه در حرم مکه باشد همین حکم را دارد.

و دوم **صید و شکار خشکی** است و این بر چهار نوع است:

یکم آنچه درست است برای محرم کشتن آن به سبب ضرورت گرسنگی و غرامت آن لازم او است به اینکه از گرسنگی ترس مرگ داشت، آهوئی را ذبح کرد و گوشت آن را خورد. آهو مثلی است و گوسفند مثل آن است. در حرم مکه گوسفندی را ذبح می‌کند و به فقرای حرم مکه می‌دهد.

دوم آنچه کشتن آن رواست و غرامتی در آن نیست، مثل هرچه زهر دارد مثل مار و کژدم و عنکبوت رتیلا و همچنین نوعی از کلاغ که گوشت رُبا، نام دارد و کلاغ حرام گوشت و سگ آدم‌گیر و بی‌فایده، و همچنان هر درنده‌ای که متعدی باشد مثل شیر و پلنگ و خرس و ببر و عقاب و زنبور و امثال اینها از هر چیز مودی. و همچنین شکاری که حمله به انسان نماید و یا راه را ببندد.

سوم آنچه کشتنش درست نیست و اگر کشته شد غرامتی ندارد: مثل زنبور عسل و مور سلیمانی و میمون و گربه.

چهارم آنچه کشتنش حرام است و غرامت دارد و آن هر حیوان حلال گوشت وحشی است مثل آهو و گوزن و گاو کوهی و گورخر و شتر مرغ که مانند در خلقت دارند. بنابراین، در کشتن شتر مرغ ذبح شتری لازم است، و در کشتن گاو کوهی و گوزن ذبح گاوی لازم می‌شود، و در کشتن کفتار و آهو ذبح قوچی لازم می‌شود، و در کشتن آهو ذبح بز می‌شود، و در کشتن خرگوش ذبح گوسفندی که کمتر از یک ساله باشد، و در کشتن روباه ذبح گوسفندی لازم می‌شود، و در کشتن ضب که سوسمار است ذبح بچه گوسفند چهار ماهه لازم می‌شود و همچنین در یربوع، کانگرو، و در کشتن کبوتر، ذبح گوسفندی لازم می‌شود، و در کشتن قطا یعنی مرغ سنگ‌خوار که نوعی از کبوتر است ذبح گوسفندی لازم می‌شود، و در کشتن تیهو و کبک و امثال اینها که مانند ندارند قیمت آنها لازم می‌شود که افراد خبره بر آنها قیمت می‌گذارند و به قیمت آنها خوراک مثل گندم و یا

برنج خریده می شود و به فقرا داده می شود و همچنین در کشتن گنجشک دو عدل قیمت گذاری می نمایند و به قیمت آنها خوراک خریده می شود و به فقرا داده می شود. و باید دانست که ذبح گوسفند و گاو و شتر و فدیة دادن خوراک اینها همه باید در حرم مکه باشد و به فقرای حرم داده شود. البته تفصیل اینها در باب الهدی بیان می شود که لازم ذبح است یا غیر آن به صفحه ۱۴۴ و بعد آن مراجعه شود.

باب رمی الجمار

در بیان سنگ انداختن به ستونهای منی (جَمْرَهی أُولَى و وَسْطَى و عَقَبَه) داخل می شود وقت سنگ انداختن به ستون عقبه از نیمه ی دوم شب عید حج. و وقت برگزیده ی آن تا غروب آفتاب روز عید حج است. و در درست بودن این عمل وقت باقی است تا غروب آفتاب روز سیزدهم ذیحجه.

و داخل می شود وقت سنگ انداختن به ستونهای منی أُولَى و وَسْطَى و عقبه در روزهای تشریق یازدهم و دوازدهم و سیزدهم ذیحجه، وقت سنگ انداختن هر روز از بعد زوال آفتاب آن روز داخل می شود و وقت برگزیده ی آن می ماند تا غروب آفتاب آن روز. و در درست بودن، وقت آنها می ماند تا غروب آفتاب روز سیزدهم ذیحجه که آخرین روز ایام التشریق است. چنانچه سنگ ها را به شب به ستونها بیندازد و یا در روز قبل از زوال باز هم ادا است. و شمار سنگ هایی که به این ستونها انداخته می شود در روز عید و سه روز ایام تشریق مجموعاً هفتاد سنگ است.

در روز عید حج فقط هفت سنگ به جمره ی عقبه انداخته می شود. و در هر روزی از سه روز ایام التشریق بیست و یک سنگ به ستون أُولَى و وَسْطَى و عقبه به هر ستونی هفت سنگ انداخته می شود.

و واجب است در سنگ انداختن به ستونهای سه گانه رعایت ترتیب در آنها، به اینکه ابتدا نماید به ستون اولی که نزدیک مسجد خَیْف است و برای کسی که از جهت عرفات می آید این اولین ستون است. بعد از آن ستون وَسْطَى است و بعد از آن ستون

عقبه است.

و سنت است که نزد ستون اولی و وسطی بایستد و به قدر خواندن سوره‌ی بقره مشغول به دعا شود در صورتی که خشوع قلبی او به این طول دادن برقرار بماند و گرنه کمترین ایستادن به قدر انداختن سنگ‌ها و اندکی دعا نمودن کافی است؛ اما نزد ستون عقبه، ایستادن نمی‌خواهد همین که سنگ‌ها را به ستون عقبه انداخت برود و توقف نکند. و در سنگ انداختن به ستون اولی و وسطی رو به قبله بایستد و سنگ به آن دو اندازد و در سنگ انداختن به ستون عقبه رو به ستون عقبه سنگ به آن اندازد.

باب مواقیت التُّسُک

بابی است در بیان زمان و مکان احرام بستن به حج و عمره.

میقات بر دو نوع است:

میقات زمانی: که برای حج ماه شوال و ذیقعد و ده شب اول ذیحجه است و برای عمره همه‌ی ایام سال وقت احرام به عمره است.

میقات مکانی: و این باب برای بیان میقات مکانی است؛ و این میقات‌های مکانی برای احرام به حج و عمره می‌باشد.

میقات، برای احرام بستن اهل مدینه: ذُو الْحُلَيْفَةِ است که ابیار علی نیز نامیده می‌شود.

میقات، برای احرام بستن اهل مصر و شام و مغرب: جُحْفَه بوده است که اکنون رَائِغ به جای آن است.

و نظر به اینکه اهل مصر و شام و مغرب از طریق مدینه در ذهاب و ایاب می‌روند میقاتشان ذُو الْحُلَيْفَةِ است.

میقات اهل نَجْدِ یَمَن و اهل نَجْدِ حِجَاز: قرن المنازل است.

میقات اهل تِهَامَه یمن: یَلَمْلَم است.

میقات اهل عراق: ذات عِرْق است. و احرام اهل عراق از عقیق که دورتر از ذات

عرق است بهتر است.

این پنج میقات که بیان شد برای مردمی است که بیان شد و برای هر مردمی از یکی از آنها عبور نمایند. و کسی که خانه و منزل او میان میقات در مکه است خانه و منزل او محل احرام بستن اوست.

و کسی که خانه و منزل او دورتر از میقات است می تواند از خانه‌ی خود احرام ببندد ولیکن بهتر است که از میقات احرام ببندد.

و فاصله‌ی هر کدام از این میقات‌ها تا مکه مکرمه شانزده فرسخ است، غیر از رابع که فاصله‌ی آن تا مکه پنجاه فرسخ است. و غیر از ذوالحلیفه که مسافت بین آن و مکه هشتاد فرسخ است، و همه‌ی این میقاتها نص شریعت بر آن است و قابل تغییر نیست.

و میقات احرام به حج برای کسی که در مکه است خود مکه محل احرام اوست. و احرام کسی که در مکه است برای عمره نزدیکترین محل خارج از حرم مثل تنعیم که مساجد عایشه نام دارد، محل احرام اوست.

بَابُ الْهَدْيِ

در بیان هَدْيِ

مقصود از هَدْيِ در اصل، حیواناتی از شتر و گاو و گوسفند بوده‌اند که به عنوان هدیه برای اهل حرم مکه برده می شدند تا در مکه‌ی مکرمه ذبح شوند و گوشتشان به فقرا و حرم مکه داده شود.

اما اینجا مقصود از آن حیوان حلال گوشتی است که ذبح آن واجب می شود.

و این هَدْيِ بر دو نوع است: **هدی واجب و هدی تطوع.**

هَدْيِ واجب عبارت است از: هدیه‌ی که واجب شود به سبب فعل حرام مثل کشتن شکار در حال احرام به حج یا به عمره و یا واجب می شود به سبب ترک یکی از واجبات احرام مثل ترک احرام از میقات.

و این دو نوع روانیست که هدی دهنده از آن چیزی بخورد.

هَدَى تَطَوُّع: یعنی حیوانی که او ذبح می‌کند به رایگان بدون اینکه بر او واجب شده باشد، که هدی تَطَوُّع می‌تواند خودش از آن بخورد و به قدری که گفته شود صدقه نموده از آن به فقرا دهد. و بهتر آن است که در هدی تَطَوُّع یک سوم آن را خودش بخورد. و یک سوم آن را به توانگران و یک سوم آن را به فقرا هدیه نماید.

و خون‌هایی که در حال احرام: به حج و یا عمره لازم می‌شود بر دو نوع است.

یکم نوعی که در قرآن یاد شده و آن چهار تا است:

خونی که در تَمَتُّع و جزاء صید و فدیة ذبیح مثل سر ستردن برای دفع شپش و فدیة احصار لازم می‌شود.

خون لازم به سبب تَمَتُّع اگر متمتع گوسفندی را که آن را ذبح کند نیافت، ده روز روزه لازم او است سه روز در حج: پنجم و ششم و هفتم ذیحجه و هفت روز بعد از اینکه به وطن برگشت، اگر بعد از حج به وطن برگشت، و اگر بعد از حج در مکه متوطن شد همان هفت روز را در مکه روزه بگیرد.

و خون لازم به سبب کشتن شکار، اگر شکار مانند دارد چنانکه در صفحه ۱۴۰ و ۱۴۱ یاد شد، اختیار دارد میان ذبح مانند آن؛ مثلاً آهو را در حال احرام کشته بود؛ گوسفندی که مانند آهو دانسته می‌شود ذبح می‌کند و گوشت آن را به فقرای حرم می‌دهد، یا اینکه گوسفند را قیمت می‌نهد و به قیمت آن خوراکی می‌خرد که در زکات فطر بیرون کردن آن کفایت است و آن خوراک را به فقرای حرم می‌دهد، به هر مسکین یک مد که $\frac{3}{4}$ کیلو باشد. و یا اینکه گوسفند را قیمت می‌نهد که مثلاً چند مد برنج می‌شود، مثلاً معلوم شد به قیمت گوسفند می‌توان پنجاه مد برنج خرید و به جای هریک مد یک روز روزه می‌گیرد. و این را **صَوْم تعدیل** می‌نامند برای اینکه روزه در آن معادل مدهای خوراک است.

اگر شکار مانند ندارد؛ مثل گنجشک که اگر در حال احرام گنجشک را کشت، اختیار دارد میان قیمت نهادن آن، و خریدن به قیمت آن خوراکی و پرداختن آن به فقرای حرم، و یا روزه گرفتن در برابر هر مد یک روز.

در فدیہی رفع اذیت: مثل سر تراشیدن به سبب اذیت شپش آن و چیدن ناخن، اختیار دارد میان ذبح گوسفندی که در قربانی که کفایت می‌کند و صدقه نمودن گوشت آن بر فقرای حرم مکه و میان سه روز روزه گرفتن و میان صدقه نمودن دوازده مد بر شش فقیر از فقرای حرم به هر فقیری دو مُد.

فدیہی احصار: ذبح گوسفندی است که مانند گوسفندی باشد که در قربانی کفایت می‌کند، اگر گوسفند را نیافت، واجب است به جای آن به قیمت آن خوراکی بخرد مانند خوراکی که در زکات فطر کفایت می‌کند و به فقرا بدهد و به هر فقیری یک مد. و یا به جای هر مدی یک روز، روزه بگیرد.

دوم نوعی که در قرآن نیامده است و این بر دو نوع است:

یکم خونی که در ترک یکی از واجبات حج واجب می‌شود:

و آن پنج تا است: ترک احرام از میقات (چه در حج و چه در عمره)، ترک شب ماندن در مزدلفه، ترک شب ماندن در منی، ترک رمی ستونی از ستونهای منی یا همهی ستونهای آن، و ترک طواف وداع.

دوم خونی که در ترفه و خوشی کردن لازم می‌آید و این نیز پنج تا است:

وطء غیر مفسد که میان تَحَلُّلِ اول و تَحَلُّلِ دوم و طء نمود در فرج و یا در غیر آن که دُبُر باشد، و دست کشیدن زن به شهوت، و بوسیدن زن به شهوت و اگرچه منی را نازل نکند، و بکار بردن بوی خوش، و پوشیدن لباس دوخته.

الحاصل: خون‌هایی یعنی ذبیحه‌هایی که در نسک لازم می‌شود چهار نوع

است:

۱- دم ترتیب و تقدیر: و آن دم تمتع، قران، فوات حج، ترک یکی از واجبات پنج‌گانه؛ از ترک احرام از میقات، ترک میت مزدلفه و ترک میت منی، ترک رمی، و ترک طواف وداع.

۲- دم ترتیب و تعدیل: و آن دم و طء مفسد حج و عمره است، و دم احصار (منع از

رفتن به حج).

۳- دم تخییر و تقدیر: و آن دم لباس پوشیدن، و بوی خوش به کار بردن، و روغن به سر و ریش مالیدن. و جدا کردن موی، و چیدن ناخن، و جماع غیر مفسد، و دست کشیدن به شهوت، و بوسیدن به شهوت، و استمناء، و در استمناء شرط است که منی نازل شود.

۴- دم تخییر و تعدیل: و آن دم صید و بریدن درخت حرم است، و تفصیل همه بیان شد.

باب افساد النسک

در بیان چیزی که حج و عمره را فاسد می‌کند

وطء یعنی جماع است در فرج آدمی یا غیر آن، که هرگاه در حج قبل از تحلل اول و طء نمود با آدمی یا حیوان در فرج، در حالیکه این کار را به عمد نمود و دانا به حرام بودن آن بود و اختیار هم داشت، این عمل او گناه کبیره است و حج فاعل و مفعول حج هر دو را فاسد می‌کند اگرچه فدیة تعلق به فاعل دارد و لازم مفعول نیست. شوهری که با همسر خود در حال احرام به حج قبل از تحلل، اول جماع نمود حج هر دو شان فاسد می‌شود و باید این حج فاسد را به آخر برسانند، و قضای حج لازم هر دو می‌باشد. و فدیة لازم شوهر است.

و عمره نیز به جماع در فرج فاسد می‌شود و عمره‌ی فاعل و مفعول هر دو فاسد می‌شود و قضاء لازم هر دو می‌شود و فدیة فقط لازم فاعل است.

فدیة‌ی و طء مفسد حج و یا عمره: ذبح شتری است و صدقه کردن گوشت آن بر فقراى حرم مکه، اگر شتر را نیابد ذبح گاوی و صدقه کردن گوشت آن بر فقراى حرم، لازم او است اگر گاو را نیز نیافت ذبح هفت گوسفند و صدقه کردن گوشت آنها بر فقراى حرم، لازم او است اگر هفت گوسفند را نیز نیافت آنها را قیمت بنهد و به قیمت آن خوراک بخرد خوراکی که در زکات فطر کفایت می‌کند و آن را به فقرا بدهد به هر فقیری یک مد، و اگر قیمت آنها را نیافت که خوراکی بخرد یا خوراکی را نیافت، بیند هفت گوسفند به قیمتشان چند مد خوراک می‌توان خرید، اگر مثلاً معلوم شد که به قیمت هفت گوسفند می‌توان سیصد و پنجاه مد خوراک خرید، بجای هر مدی یک روز روزه بگیرد.

فدیه و طء غیر مفسد حج: برای اینکه میان دو تحلل و طء نموده، ذبح گوسفندی لازم اوست.

و ذبح شتری لازم نمی شود مگر در و طء مفسد حج که باید شتری که در سن اُضحیه است ذبح نماید، و مگر در کشتن شتر مرغ در حال احرام که ذبح شتری لازم او است؛ اما کاری به سن اُضحیه و قربانی ندارد برای اینکه سن این شتر و بزرگی و کوچکی به حسب شتر مرغ فرق می کند.

باب مکروهات النُّسُك

در بیان آنچه در حال حج و عمره مکروه است

مکروهات از این قرار است:

جدال: به معنی کشمکش و ناسزاگویی به خدمتکاران و همراهان در غیر حج و عمره نیز مکروه است و در حج و عمره قبیح تر است.

نظر به شهوت: برای اینکه شهوت بازی شایسته کسی نیست که احرام به حج و یا به عمره بسته است.

طواف را شوط نامیدن: برای اینکه شَوُط به معنی هلاکت است. و اسلام نمی خواهد که مسلمان حرف نامناسب بگوید.

گرفتن سنگ برای رمی جمرات از مسجد؛ برای اینکه وسیلهی فرش مسجد است، و یا از محل نجس گرفتن.

گرفتن سنگ، از رمی: اطراف ستونی که سنگ به آن می اندازند و یا سنگی که یک بار به آن سنگ انداخته اند.

روزه گرفتن حاج: در روز عرفه، و روزهی روز عرفه را بعضی خلاف اولی دانسته اند.

گرفتن سنگ رمی: از بیرون از حرم.

سفر حج و یا عمره رفتن: برای گدایی کردن.

سر را با ناخن خاراندن: مبدا موی را جدا سازد.

سر و ریش را: در حال احرام شانه زدن مبدا موی را جدا نماید.

سرمه کشیدن به چشم: سرمه‌ای که بویش خوش نباشد، اما در زینت به کار رود مثل

سرمه‌ی سنگ. اما توتیا که نه بویش خوش است و نه در زینت به کار می‌رود مانعی ندارد.

و خوردن و آشامیدن: در حال طواف.

باب نَذْرِ الْهَدَىٰ وَ غَيْرِهِ

بابی است در بیان نذر کردن هَدَى یعنی شتر یا گاو و یا گوسفندی که نذر شود آن را

در حرم مکه ذبح و به فقرا بدهند و بیان نذر غیر هدی، مثل نذر برای رفتن به حج و یا

عمره و یا نذر کردن روزه‌ی سنت گرفتن.

نذر: در لغت به معنی وعده دادن است خواه وعده‌ی خیر باشد یا وعده‌ی شر.

و در شرع نذر عبارت از التزام طاعتی است که واجب نباشد مثل نذر کردن صدقه

دادن هر روز.

نذر بر سه نوع است: نذر لَجَاجٍ وَ غَضَبٍ، و نذر مُجَازَاتٍ و نذر تَبَرُّزٍ

۱- **نذر لجاج:** مثل: **إِنْ كَلَّمْتُ فَلَانًا فَلَيْتَهُ عَلَيَّ صَوْمٌ**؛ اگر با فلانی سخن گفتم نذر

است برای خدای متعال در ذمتم که روزه بگیرم، که اگر با فلانی سخن گفت باید کفاره‌ی

قسم بدهد و یا همان روزه که گفته است بگیرد، و این نذر لجاج و غضب که در حال خشم

گفته می‌شود مکروه است. و بهتر است که این نذر را بشکند و با فلانی سخن بگوید هرگاه

که مسلمان باشد و کفاره‌ی قسم بدهد، و نذر در معصیت منعقد نمی‌شود؛ مثلاً اگر بگوید:

نذر کرده‌ام که دشنام به فلانی بدهم این نذر منعقد نمی‌شود، و نذر چیزی که مالک آن

نیست نیز منعقد نمی‌شود؛ مثل اینکه بگوید نذر کرده‌ام که به وزن کوه احد طلا را صدقه

بدهم.

۲- **نذر مجازات:** عبارت از این است که نذر را در مقابل حصول نعمتی یا دفع بلائی

قرار دهد مثل اینکه بگوید: اگر خدا بیمارم را شفا داد نذر است بر من که هزار درهم به

فقرا بدهم و یا اینکه گفت: اگر خدا مرا از این سردرد شفا داد، نذر است بر من که هزار درهم به فقرا بدهم که هر موقع بیماریش شفا یافت باید هزار درهم به فقرا بدهد و هر موقع که بلای سردرد از او دفع شد هزار درهم به فقرا بدهد.

۳- نذر تَبْرُّر: مِثْلُ اللَّهِ عَلَيَّ صَوْمٌ: نذر نمودم روزه بگیرم لله تعالی. که به محض اینکه نذر را گفت به ذمَّتْش تَعَلَّقُ می گیرد و باید انجام دهد. اما لازم نیست که فوری انجام داد؛ برای اینکه نذر تَبْرُّر طاعت است و در انجام آن وقت وسعت دارد؛ و همین نذر اگر در دل خود معین نمود که چه روزی روزه بگیرد باید همان روز را روزه بگیرد و هرگاه معین نکرد: **مِثْلُ اللَّهِ عَلَيَّ صَوْمٌ** که به یک روز روزه گرفتن نذر او حاصل می شود. یا اینکه گفت: **لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُهْدِيَ هَدِيًّا:** برای خدا است در ذمتم که هدیه را به مکه فرستم و معین نکرد که کدام هدیه، باید گوسفندی را در مکه ذبح نماید؛ و غیر شتر و گاو و گوسفند کفایت نمی کند و نمی تواند بجای گوسفند مرغ را ذبح کند، که واجب او ذبح گوسفندی است یا یک هفتم گاو یا یک هفتم شتر که وقتی شتر یا گاو را ذبح کرد یک هفتم آن واجب اوست و باقی مثل این است که به رایگان به فقرا می دهد و می تواند خودش از باقی بخورد.

و کسی که نذر هدیه نمود هیچ تصرفی در آن به فروش و اجازه و غیره نمی تواند ولیکن تا وقتی که آن را ذبح ننموده، می تواند شیر آن را بیاشامد و اگر شتر است بر آن سوار شود و بار بر آن بنهد یا دیگری را برای حاجت بر آن سوار نماید. اما اگر از بار نهادن بر آن نقصی در آن حاصل شد مثلاً پای آن لنگ شد غرامت لنگی آن یعنی تفاوت قیمت آن در حال سلامتی و نقص را باید به فقرا بدهد.

بَابُ كَيْفِيَّةِ الْإِسْتِطَاعَةِ

در بیان چگونگی توانایی بر رفتن به حج و عمره.

استطاعت بر دو نوع است:

۱- استطاعت بِنَفْسِهِ: که خودش می تواند به حج برود و می تواند بر هواپیما یا کشتی

یا شتر بنشیند و در رفتن و برگشتن سواری و توشه و آب و حاجت حیوان از خوراکی و حاجت ماشین از بنزین و غیره بیابد و در محل هایی که از آنجاها خوراک و آب و حاجت سواری می گیرند، موجود باشد برای اینکه حمل خوراکی و آب برای مسافت دور، دشوار است. کسی که می تواند به حج برود و سفر او تا مکه شانزده فرسخ نیست، لازم است پیاده به حج برود. اگر کسی است که در یک روز کفایت چند روز کار می کند و سفر او قصیر است که شانزده فرسخ نمی شود یافتن خوراک و آب به نسبت او شرط نیست، و اعتبار در خوراک و آب و بنزین و غیره این است که به قیمت آن در آنجا به دست آید، و اینکه در سفر حج یا عمره بر نفس و مال و ناموس خود به گمان خودش ایمن باشد، و در سفر رفتن زن به حج و یا عمره باید محرم با او همراه باشد. مَحْرَم مثل شوهر و پسر و برادر که هر کدام با زن باشند و بتوانند دفاع از زن نمایند، کافی است، و همچنین در حج فرض اگر دو زن معتبر همراه او باشند کافی است. گفتیم حفظ زن بتوانند برای اینکه همراهی کودک خردسال کافی نیست و گفتیم در حج فرض و همچنین عمره ی فرض همراهی دو زن معتبر کافی است. اما در حج و عمره ی سنت، وجود محرم ضرورت دارد و اگر ده زن باهم باشند باز هم کافی نیست.

۲- استطاعت بغیره: توانایی انجام دادن حج و عمره به وسیله ی دیگری. مثل کسی که نمی تواند خود را بر حیوان نگهدارد، و کسی که از سواری ماشین دچار سرگیجه ی شدید می شود که به حد مرگ می رسد و کسی که زمین گیر است که خود توانایی رفتن به حج ندارند، اما می توانند کسی را به جای خود اجاره کنند تا حج یا عمره یا هر دو را به جایشان انجام دهد. و یا اینکه کسی را می یابند که بدون کرایه به جایشان حج یا عمره را انجام می دهد.

اگر به کسی بگویند که تو را اجاره کردم که حج و عمره را به جای من انجام دهی به یک هزار درهم و او قبول کرد، صحیح است. اما اگر بگویند تو را اجاره کردم که به جای من به حج و عمره بروی به نفقه و مصرفی که خرج می نمایی صحیح نیست؛ برای اینکه مقدار نفقه معلوم نیست، اما اگر بگویند: برو حج و عمره را به جای من بجا آور و من

نفقهات را می‌پذیرم صحیح است. و حج و عمره‌ای که انجام می‌دهد به جای نامبرده صحیح است و حج و عمره‌ی فرض از گردن او در برابر کرایه و نفقه‌ای که به طرف می‌پردازد ساقط می‌شود.

باب

در بیان حج و عمره‌ی ضرورت

ضرورت کسی است که حج و عمره‌ی فرض خود را انجام نداده است، چنین کسی تا وقتی که حجة الاسلام یعنی تا وقتی که حج و عمره‌ی فرض خود را انجام نداده، نمی‌تواند به جای دیگری به حج یا عمره برود.

اگر حج و عمره‌ی فرض خود را بجا نیاورده و به جای دیگری احرام بست که به جای خود و فرض حج و عمره‌ی خودش منعقد می‌شود نه از دیگری، و اگر حج و عمره‌ی فرض خود را انجام نداده، احرام به حج نذر بست و یا احرام به حج سنت بست در هر دو صورت حج فرض خودش بسته می‌شود و بجای فرضش بجا می‌آید، و درست است که چند حج از شخصی همراه هم بجا آید؛ مثلاً کودکی احرام به حج بست به اذن والدینش و حج خود را فاسد کرد، آنگاه نذر نمود که به حج برود و مُرد، درست است یک نفر بجای او حج فرض او را بجا آورد و یک نفر حج قضای او را بجا آورد. و یک نفر حج نذر او را بجا آورد. که سه حج از او در یک سال انجام می‌گیرد.

عمره هم مانند حج است تا عمره‌ی فرض خود را بجا نیاورده، نمی‌تواند بجای دیگر عمره را انجام دهد؛ مگر اینکه اگر کسی احرام به حج بسته بود و وقوف عرفه نرسید و اعمال عمره را انجام داد و از احرام بیرون آمد. این عمره جای عمره‌ی فرض او را نمی‌گیرد.

اگر کسی احرام بست، بعد فراموش کرد که احرام به حج بسته بوده یا به عمره و یا به هر دو، در این حال نیت قران نماید و یا نیت حج نماید. چه به نیت قران حج را انجام دهد و چه به نیت حج که وقتی که فارغ شد حج او بجا آمده اما عمره‌ی او هنوز باقی است و

بجا نیامده است، برای اینکه احتمال دارد که احرام به حج بسته بود و احرام به عمره را بر احرام به حج نمی توان داخل کرد، و اگر احرام به عمره بست و اعمال حج بجا آورد از احرام بیرون می آید، اما مثل این است که نه حج کرده و نه عمره نموده است، برای اینکه احرام به حج نبسته که حج او بجا آید و احرامی که به عمره بسته هم احتمال دارد که احرام قبلی که فراموش کرده، احرام به حج بوده است.

و کسی که حج لازم او نیست مثل کافر و دیوانه و کودک غیر ممیز و کودک ممیز که بدون اذن ولی به حج رفته است گاه است که حج شان قبول نمی شود؛ اولی برای اینکه اهل عبادت نیست، و دومی و سومی برای اینکه نیتشان معتبر نیست، و چهارمی برای اینکه حاجت به صرف مال دارد وقتی که بدون اجازه ی وَلِیِّش بوده، حق مصرف آن را ندارد، اما احرام ولی از دیوانه و غیر ممیز و ممیز صحیح است به اینکه ولی قصد مُحْرِم ساختنشان می کند و اعمال حج را با ایشان انجام می دهد.

و گاه است که حجشان صحیح می شود؛ مانند احرام بستن برده به اذن آقایش و احرام بستن کودک ممیز به اذن وَلِیِّش.

اگر برده ای که به اذن آقایش احرام به حج بسته بود پیش از وقوف عرفه آزاد شد، و کودک ممیزی که به اذن ولی از احرام به حج بسته بود قبل از وقوف عرفه باشد این حجشان جای حجة الاسلام می گیرد، و اگر در اثنای وقوف برده آزاد شد و کودک بالغ شد اگر بعد از آن لحظه ای در عرفه بودند هم جای حجة الاسلامشان را می گیرد.

باب دخول مکه (۱)

در بیان آنچه تعلق دارد به داخل شدن در حرم مکه شرفها الله تعالی

واجب نیست بر کسی که قصد حج یا عمره ندارد اینکه داخل شدنش به مکه همراه

۱- مکه و بکه هر دو نام شهر مکه هستند. و گفته شده که بکه نام شهر و مکه نام حرم است. و گفته شده مکه برای شهر مکه و بکه برای کعبه ی مشرفه است.

با احرام باشد. برای اینکه احرام بستن برای داخل شدن به حرم مکه مانند تحیت المسجد است، نماز تحیت المسجد سنت است، پس داخل شدن به مکه به حال احرام هم سنت است و این در صورتی است که در آن سال به کلی قصد حج یا عمره نداشته باشد، اما اگر در آن سال قصد حج یا عمره دارد احرام بستنش برای داخل شدنش به مکه واجب است.

دوازده حکم اختصاص به حرم مکه دارد:

- حرام بودن شکار کردن در حرم مکه شرفها الله تعالی.
- حرام بودن بریدن درختان حرم مکه شرفها الله تعالی.
- اینکه ذبح هدی از هر نوع باید در حرم مکه باشد و صدقه کردن گوشت آن باید بر فقرای حرم مکه باشد و اینکه هر خوراکی که دادنش واجب می شود در حج و عمره باید آن خوراک به فقرای حرم داده شود؛ مگر اینکه هر کسی مُحَصَّر یعنی منع از رفتن به حج شد، در همان محلی که منع شده نیت تحلل و ذبح و حلق انجام می دهد.
- اینکه هر کسی نذر کرد پیاده به حج برود باید به نذر خود عمل نماید.
- اینکه داخل شدن به حرم مکه همراه با احرام است؛ اگرچه با احرام به حرم داخل شدن سنت است.
- اینکه تحلل و بیرون آمدن از احصار در مکه انجام می گیرد. (مگر در حق مُحَصَّر که بیان شد).
- اینکه خون بهای کشتن به خطا در حرم مکه مُعَلَّظ می شود.
- اینکه لُقْطَه مکه هیچوقت به ملک گیرنده ی آن نمی شود.
- اینکه هیچ مشرکی یعنی هیچ کافری حق داخل شدن به حرم مکه را ندارد و هیچ کافری در حرم مکه دفن نمی شود.
- اینکه احرام به عمره در حرم مکه امکان ندارد و باید برای احرام به عمره از زمین حرم مکه بیرون و در زمین حل، احرام به عمره بست.
- اینکه اهل حرم مکه اگر احرام تَمَتُّع و یا قِرَان ببندند فدیة بر آنان نیست.

- حرام است بردن خاک و یا سنگ حرم مکه و مدینه به بیرون از آن دو. و حرام است صید حرم مدینه و بریدن گیاه و درخت حرم مدینه ولیکن اگر شکار حرم مدینه کشته شد یا درخت آن بریده شد، فدیة ندارد.

و اختصاص دارد مدینه منوره؛ به اینکه دارالهجرة است و رسول الله ﷺ و صحابه‌ی کرام قبل از فتح مکه همه هجرت به مدینه نموده‌اند، و اینکه مدینه منوره محل دفن جثمان مبارک حضرت رسول الله ﷺ است و اینکه اسلام در مدینه قوت گرفت و از مدینه نور اسلام به همه جا رسید و لازم پدران و مادران است که به فرزندان خود موقعی که به سن تمییز رسیدند بگویند که رسول الله در مکه متولد شد و در مکه به پیغمبری مبعوث شد و از مکه به مدینه هجرت نمود و در مدینه رحلت فرمود و ضریح ایشان در مدینه است. و در این خصوص در کتابی که به نام غایة المأمول فی سیرة الرسول ﷺ نوشته‌ام این مطالب را به تفصیل یاد کرده‌ام و مدینه در پهنا میان دو حرّة یعنی دو سنگزار است و در طول میان دو کوه عَیْر و ثور است و جبل ثور کوه کوچکی است که پشت اُحد واقع شده است.

باب کَيْفِيَّةِ حَجِّ الْمَرْأَةِ

در بیان چگونگی حج زن

حج زن در ارکان و واجبات و سنن و مکروهات و مفسدات حج مانند مرد است. زن در احکام حج مانند مرد است و در چند چیز با مرد فرق دارد:

- در اینکه مکروه است که آواز خود را به لَبَّيْكَ گفتن بلند سازد.

- اینکه لباس دوخته برای زن رواست از جامه و قبا و ملافه‌ی دور سر و شلوار و کفش و غیره از هر لباسی که احاطه به بدن داشته باشد، از بافته و یا دوخته.

- اینکه سنّت است برای زنان خضاب و رنگ دست‌ها قبل از احرام.

- اینکه سنّت است که زن طواف و سعی خود را به شب قرار دهد که سِتْر آن بیشتر است.

-اینکه رَمَلٌ و اضطباع که در سنن طواف مردان یاد شد برای زنان سنّت نیست.

-اینکه روا نیست که زن روی خود را بپوشد.

و بدان که سنّت است که مسافر موقع برگشتن از سفر هدیه‌ای به همراه آورد، و امروزه که تلفن وجود دارد تلفنی به خانواده خبر دهد که چه وقت به خانه می‌آید. و مستحب است به استقبال حاج رفتن و به او گفتن: **قَبِلَ اللهُ حَجَّكَ وَ عَفَرَ ذَنْبَكَ وَ أَحْلَفَ نَفَقَتَكَ**: خدا قبول فرماید حج تو را و بیامرزد گناهان تو را و جای نفقه و مصرفی که نموده‌ای پر نماید، و اگر مجاهد باشد که از جهاد فی سبیل الله برمی‌گردد به او گفته شود: **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي نَصَرَكَ وَ أَكْرَمَكَ وَ أَعَزَّكَ**. و سنّت است که مسافر وقتی که به وطن برگشت به نزدیکترین مسجد به خانه‌اش برود و دو رکعت نماز سنّت قدوم بخواند. و هم مسافر خوراکی آماده کند برای دوستان و هم خویشان و دوستان خوراکی به مناسبت عودت او تهیه نمایند و او را دعوت نمایند، و سنّت است که مسافر دعای مغفرت برای خود و غیر خودش نماید، و سنّت است که قبل از دخول مسافر او را دیدار کنند و با او مصافحه نمایند و از او بخواهند دعای مغفرت برایشان نماید. والله سبحانه و تعالی اعلم. و گفته‌اند تا چهل روز از قدوم حاج طلب دعا کردن از او بجا است.

کتاب البیوع

کتابی است در بیان انواع بیع: از بیعی که مبیع و ثمن هر دو در آن حاضرند، و بیعی که ثمن در آن حاضر است و مبیع در آن حاضر نیست، پس از مدتی تحویل داده می‌شود مثل بیع سلم، و بیع مُرَابَحَه و بیع مُحَاطَه که هر کدام به تفصیل می‌آید و بیع صحیح و بیع فاسد و غیر اینها که هر کدام در باب مخصوص خود می‌آید.

بیع در لغت به معنی چیزی در مقابل چیزی دیگر مبادله نمودن، و در شرع چیزی را در مقابل چیزی دیگر قرار دادن به طریق مخصوص. از ایجاب و قبول و ثمن و مبیع و بایع و مشتری که همه‌ی اینها ارکان بیع هستند.

و اصل در بیع و جواز آن

﴿وَ أَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ﴾

«خداوند خرید و فروش را حلال گردانید».

و احادیث صحیحه: مانند حدیثی که حاکم آن را روایت نمود و گفت حدیثی صحیح: سَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ أَيُّ الْكَنْسَبِ أَطْيَبُ فَقَالَ: عَمَلُ الرَّجُلِ بِيَدِهِ وَ كُلُّ بَيْعٍ مَبْرُورٍ. از رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم پرسیده شد کدام پیشه و کسب پاکیزه‌تر است؟ فرمود: کاری که شخص به دست خود انجام می‌دهد و هر بیع و خرید و فروشی، که عَش در آن نباشد.

ابتدا فرمود کاری که شخص به دست خود انجام می‌دهد، مثل زراعت و صناعت که این دو برتری دارند بر تجارت، برای اینکه زراعت و صناعت انتاج است و تجارت

استهلاک است، و هر امتی که انتاج او کمتر از استهلاک او باشد بازاری برای ترویج کالاهای بیگانگان و از دست دادن عزت و استقلال خواهد بود. و دلیل سوم جواز و درست بودن بیع، اجماع امت است.

ارکان بیع: سه تا است: قاعد و معقود علیه و صیغه؛ که به شش برمی‌گردد برای اینکه قصد از عاقد، بایع و مشتری است، و قصد از معقود علیه، ثمن است و مبیع، و قصد از صیغه، ایجاب است و قبول.

عقد: به معنی تَعَهُد کاری به طریق التزام به آن که شامل بیع و غیر آن می‌شود بر دو نوع است: **نوع یکم:** آنچه که از یک نفر فراهم آید، مانند: نذر، قَسَم، حج، عمره، نماز (غیر جمعه) روزه.

اسلام: که نذر از یک نفر صورت می‌بندد و عاقد در آن ناظر است، و همچنین قسم و باقی که بیان شد. اما نماز جمعه از یک نفر ممکن نیست، برای اینکه شرط آن امام و جماعتی از چهل نفر به بالا است.

و عَقْد به معنوی گره زدن است و منعقد ساختن، و هست مسائلی دیگر که از یک نفر به جا می‌آید. مانند طلاق و عِثْق و عِدَّة و لیک اینها عقد نیست؛ بلکه گشودن است که طلاق، عقد زناشویی را از هم می‌گسلد. و عتق هم عقد بردگی برده را می‌گسلد. و عِدَّة‌ی زن، نه عقد است و نه حَلْ عقد، بلکه صبر کردن زن است برای مدتی که معلوم شود رَحِم و بچه‌دان او خالی از بچه است.

نوع دوم: که عاقد در آن دو تا است و به کمتر از دو تا انجام نمی‌گیرد بر سه قسم است:

قسم اول: عقدی است که جایز الطَّرْفَيْن است یعنی هر کدام می‌تواند آن را فسخ نماید. و آن: شرکت است، و وکالت است، و عاریت است، و قراض است، و ودیعت است، و جعالة است، و وصیت است، و وصایت است، و قضاوت و رهن و هبه قبل از قبض، و قرض.

در شرکت هر یک از شرکا هر گاه بخواهد فسخ شرکت می‌کند، و در وکالت هر کدام

از وکیل و موکل می تواند فسخ وکالت نماید، و در عاریت: معیر که به عاریت داده هر وقت بخواهد می تواند مال عاریت را از مُسْتَعِیر که عاریت گیرنده است پس بگیرد، مگر اینکه اگر چیزی به عاریت داده تا عاریت گیرنده آن را در مقابل بدهی خود رهن بگذارد تا وقتی که عاریت گیرنده بدهی خود را نپرداخته و از رهن بیرون نیاورد نمی تواند عاریت را پس بگیرد؛ و اگر زمینی به عاریت داده تا میّت در آن دفن شود قبل از پوسیدن میّت نمی تواند زمین را به عاریت داده، برای دفن، میّت را پس بگیرد. و در ودیعت اگر دیگری نیست که دارای امانت باشد کسی که امانت را تحویل گرفته نمی تواند فسخ و دیعت نماید تا وقتی که صاحب و دیعة خودش و دیعت خود را پس بگیرد. و در وصایت اگر دیگری نیست که حفظ ایتم نماید وصی نمی تواند فسخ و وصایت نماید. و در قضاوت وقتی که قاضی دیگری نیست که قضاوت را عهده دار شود قاضی نمی تواند فسخ قضاوت کند و قضاوت از دست بنهد. و در قرض اگر مالی که به قرض داده، باقی است می تواند آن را پس بگیرد؛ اما اگر قرض گیرنده آن مال قرض را مصرف نموده، رجوع قرض دهنده در آن ممکن نیست بلکه باید بدَل آن را به قرض دهنده بپردازد.

قسم دوم عقدی است که لازم الطرفین است و هیچکدام حق فسخ آن را ندارند

مانند:

بِئَع، سَلَم، صلح، حواله، اجاره، مساقات، هبه‌ی بعد قبض، وصیت بعد از قبول آن، نکاح، صداق، خُلَع، اعتاق به عوض، و مسابقة به عوض از هر دو. قرض وقتی که مال قرض از دست او بیرون رفته، و عاریه برای رهن و دفن میّت.

و تفصیل هر کدام در باب مخصوص آن می آید، و مختصر اینکه وقتی صیغه‌ی ایجاب و قبول بیع اجرا شد دیگر نه بایع حق فسخ بیع دارد، نه مشتری. و سلم به معنی پیش خرید که امروز هزارمَن گندم، زارع می خرد که موقع خَرْمَن تحویل دهد وقتی صیغه‌ی ایجاب و قبول اجرا شد و قیمت جنس پیش خرید شده به فروشنده که مسلم‌الیه باشد تحویل شد هیچکدام از پیش خریدکننده و پیش فروش کننده حق فسخ آن را ندارند، و در صلح وقتی که بدهکار با طلبکار از هزار درهم طلب او بر پانصد درهم

مصالحه نمود و صیغه‌ی **صلح** اجرا شد و وجه پانصد تحویل شد، هیچکدام حق فسخ آن را ندارند، و در حواله وقتی که حواله گیرنده قبول کرد که طلب خود از کسی بگیرد که حواله بر سر او است دیگر حق فسخ حواله و مطالبه‌ی حواله کننده ندارد، و در **اجاره** وقتی که صیغه‌ی اجاره جاری شده و خانه‌ی اجاره شده تحویل گرفته شد نه مؤجّر حق فسخ دارد نه مستأجر، و در **مساقات** و عقد آبیاری نخیل و بستان وقتی که صیغه‌ی آن جاری شد و برزگر راضی شد در مقابل نصف ثمر خدمات نخیل و بستان را انجام دهد هیچکدام از مالک و عامل حق فسخ عقد مساقات ندارند. **وَهَبَهُ وَدَهَشَ** وقتی که صد درهم به دیگری هبه داد و صیغه‌ی هبه جاری شد و موهوب له صد درهم تحویل گرفت هیچ یک از واهب و موهوب له حق فسخ هبه را ندارند؛ مگر اینکه واهب پدر یا مادر باشد که هر چه به فرزند و یا فرزندزاده بدهند حق رجوع در آن را دارند، و وصی که قبول کرد سرپرستی صغار را به عهده بگیرد و صیغه‌ی وصایت جاری شد و دیگری که بتواند ایتم و صغار را سرپرستی کند نبود، حق فسخی در آن نمی آید. و در **نکاح** وقتی که عقد نکاح به جا آمد نه شوهر حق فسخ دارد و نه زوجه، و صداق و مهریه وقتی که زن و شوهر به آن راضی شدند و در صیغه‌ی عقد نکاح یاد شد نه شوهر می تواند آن را فسخ نماید و نه زوجه؛ و در **خُلع** وقتی که شوهر زوجه‌ی خود را در برابر هزار درهم خلع کرد و صیغه‌ی خلع اجرا شد و زوجه هزار درهم به شوهر پرداخت نه شوهر می تواند خلع را فسخ کند و نه زوجه؛ و در **اعتاق** به عوض به اینکه شخصی به دیگری گفت برده‌ات را از طرف من آزاد کن به هزار درهم و مالک برده‌ی خود را به هزار درهم آزاد کرد و هزار درهم تحویل گرفت هیچکدام حق فسخ آن را ندارد و برده‌ی آزاد شده به بردگی بر نمی‌گردد؛ و این اعتاق به عوض؛ حکم بیع ضمنی دارد و برای همین در اینجا یاد شد و گرنه عتق چنانکه قبلاً گفتیم حل عقد و گشودن آن است و عقد نیست، و در مسابقه‌ی اسب‌دوانی یا هر چه در جنگ و جهاد به کار آید که دو نفر هر کدام قبول کردند صد درهم بدهند به هر کدام که اسب او پیش افتاد و سومی را با خود در مسابقه شریک کردند بدون آنکه سومی چیزی بپردازد که هر کدام از این سه نفر که مسابقه را بردند دو بیست درهم را رسا

دارند و وقتی که صیغه‌ی قرض جاری شد و مقرض مبلغی از مقرض به قرض گرفت و آن را صرف روزگار خود کرد نه مقرض حق فسخ دارد و نه مقرض و مال قرض در ذمّت قرض گیرنده که هرگاه قرض دهنده مطالبه نماید بدل آن را بپردازد؛ و در عاریت وقتی که شخص صد مثقال طلا از دوست خود گرفت تا آن را نزد کسی که می‌خواهد و جهی از او بگیرد رهن بگذارد، صیغه‌ی عاریت که جاری شد و شخص صد مثقال طلا را رهن گذاشت و وجه مطلوب خود را دریافت کرد، عاریت دهنده نمی‌تواند فسخ عاریت نماید و عاریت‌گیرنده نیز فسخ عاریت نمی‌تواند فسخ عارت نماید و عاریت‌گیرنده نیز فسخ عاریت نمی‌تواند و عاریت دهنده باید صبر کند تا عاریت او از رهن بیرون آید؛ و در عاریت زمین برای دفن میّت وقتی که زمین را به عاریت به دیگری داد تا میّت خود را در آن زمین دفن کند، تا وقتی که جسد میّت نبوسیده است صاحب زمین نمی‌تواند عاریت خود را فسخ کند، و عاریت‌گیرنده نیز حق فسخ ندارد برای این که حق میّت در میان است و باید آنجا باشد تا پیوسد.

نوع سوم عقدی است که: از یک طرف جائزی و از طرف دیگر لازمی است

مانند:

رهن: که راهن و گرو نهنده نمی‌تواند فسخ رهن نماید ولیکن مرتهن و گروگیرنده می‌تواند فسخ کند و مال رهنی را به راهن برگرداند.

ضمان: که کسی که ضامن شد در هم بدهکاری بدهکار را به طلبکار او بپردازد حق فسخ ضمانت خود ندارد. اما طلبکار که ضامن برای حفظ مال او ضامن شده است طلبکار می‌تواند فسخ ضمانت نماید و ضامن را از ضمانت نجات دهد، این بیت معروف را بخوانید: **ضَامُ الضَّمَانِ بِصَادِ الصِّكِّ مُلْتَصِقٌ. فَإِنْ ضَمِنْتَ فَحَاءُ الْحَبْسِ فِي الْوَسْطِ:** یعنی ضام ضمانت با صاد سند نوشتن همراه است وقتی که ضامن شدی سندی از تو می‌گیرند که ضامن شده‌ای. اگر ضامن شدی بدان که حاء حبس در میان است اگر و جهی که در برابر آن ضامن شده‌ای نپرداختی می‌گویند بفرما به زندان برو که اینجا جزای تو است.

جَزِيَه: يك دينار طلا كه از توانگر كافر در سال گرفته مي شد تا از جان و مال او دفاع شود، وقتي كه عقد جزيه ميان امام و كافر منعقد شد امام نمي تواند عقد جزيه را فسخ كند؛ اما كافر مي تواند فسخ عقد جزيه نمايد و از ديار ذِمَّت بيرون رود.

هُدْنَة: يعني آتش بس كه اگر ميان امام و كفار عقد هدنه بسته شده كه تا شش سال آتش بس باشد امام نمي تواند عقد هدنه را فسخ كند، اما كفار مي توانند عقد هدنه را فسخ كنند و دشمني و جنگ خود را تازه كنند.

أَمَان: يعني حق ايمني: اگر امام به كافري امان داده كه چهار ماه در امان باشد و كسي معترض او نشود امام نمي تواند فسخ امان نمايد، اما كافر مي تواند فسخ امان نمايد و از زير امان مسلمين بيرون رود. هدنه تعلق به امام دارد و ديگري نمي تواند آن را اجرا كند. اما امان هر مسلمان مي تواند امان به كافر بدهد، و بايد دانست كه لازم بودن هدنه و امان بر امام تا موقعي است كه امام ترس خيانت آنان نداشته باشد؛ اما اگر ترس خيانت آنان داشت هدنه و امانشان را فسخ مي نمايد. و اينكه از طرف امام در صورت عدم ترس خيانت كفار لازم دانسته اند براي اين است كه امام بايد همه كارش از روي قدرت باشد و رعايت عهد هميشه به عهده ي كسي است كه قدرت آن را دارد.

إِمَامَتِ عَظْمَى: و خلافت كه وقتي بزرگان مسلمانان بيعت خلافت با كسي نمودند نمي توانند فسخ بيعت خود نمايند. اما خليفه مي تواند بگويد از من ساخته نيست و خلافت خود را فسخ نمايد. ياد آن روزها بخير. روزگاري كه سراسر كشور پهناور اسلام با يك خليفه ي شايسته اداره مي شد و هيبتش بند در بند جان كافران را مي لرزاند و همه نوع امكانات اعلاء كلمه الله در دست داشت. اما امروز به هفتاد كشور تقسيم شده اند و خودشان با همدیگر جنگ دارند و خاطر كافران را از طرف خود آسوده کرده اند و كار به جايي كشيده كه مشتي يهودي بي خانمان كه هيچ عزت و اعتباري نداشتند فلسطين را غصب كنند و مسجدالاقصي را به دست گيرند، و هزار ميليون مسلمان سرشماری از اختلاف و تفرق تماشاگر آن باشند و كاري نتوانند بكنند.

كتابت: كه وقتي كه برده اي عقد كتابت ببندد با آقاي خود كه وقتي كه هزار درهم به

آقای خود پرداخت، آزاد شود. آقای برده حق فسخ کتابت را ندارد اما برده می تواند بگوید که به بردگی برمی گردم و عقد کتابت خود را فسخ نماید.

هبه‌ی اصل به فرع: که وقتی که پدری خانه‌ای به فرزندش داد و عقد هبه جاری شد و فرزند خانه را قبض نمود. پدر می تواند فسخ هبه نماید و خانه را پس بگیرد. اما فرزند نمی تواند فسخ هبه نماید برای این همه حکم تملک قهری را دارد مانند میراث که نمی تواند بگوید میراث نمی خواهم باید میراث را بگیرد و آن گاه به هرکس می خواهد بدهد. پس از این همه تفصیل از بیان عقد لازم‌الطرفین و عقد جائز‌الطرفین و لازم از طرفی و جایز از طرف دیگر که مختصر آنها بیان شد، باید دانست که:

بیع بر سه قسم است: بیع صحیح، بیع فاسد، بیع حرام و اگرچه صحیح باشد.

بیع صحیح: و آن بیعی است که همه‌ی شروط و ارکان آن به جا آید: این دکان را به تو فروختم به صد هزار درهم و خریدار قبول و وجه را پردازد و قبض حاصل شود.
بیع فاسد: و آن بیعی است که بعضی از شروط و ارکان آن به جا نیامده باشد. مثل فروختن پرنده در هوا.

بیع حرام ولیکن صحیح: مثل اینکه زید دکان خود را به عمرو فروخته و شرط نمود که تا سه روز اختیار فسخ داشته باشد. بکر به زید بگوید: بیع خودت با زید را فسخ کن و به من بفروش به قیمت بیشتر که زید با وجود این که حق فسخ دارد اگر این کار را بکند حرام است ولیکن صحیح است.

بیع حرام ولیکن فاسد: به اینکه بگوید این دکان را به تو فروختم به صد هزار و این ده هزار از تو می گیرم تا اگر خریدی و باقی وجه را پرداختی دکان برای تو باشد و اگر پشیمان شدی دکانم برای خودم و ده هزار عربون هم برای خودم که هم حرام و هم فاسد است.

انواع بیع صحیح:

بیع چیزی که: حاضر است و دیده می شود و قیمت آن هم معلوم است و صیغهی بیع جاری می شود و بایع مالک مبیع است و مشتری مالک ثمن است و بایع مبیع را

تحويل مشتری می دهد و مشتری قیمت را به بایع می پردازد.
بیع چیزی که: در ذِمَّت است مثل بیع سَلَمٌ که هزار من گندم از کشاورز می خرد به هزار درهم که کشاورز موقع خرمن، آن هزار من را به پیش خریدکننده تحويل دهد و وجه را همان موقع بیع، به پیش فروش کننده می پردازد.

بیع صرف: که یک هزار درهم اسکناس به صد هزار تومان که نرخ روز است می فروشد.

بیع مباحه: که جنسی که به هزار درهم خریده است به حساب ده یک فایده به یک هزار و صد درهم به مشتری می فروشد.

بیع خیار: که جنسی را به دیگری می فروشد و شرط خیار که تا سه روز هر کدام بشیمان شود، حق فسخ را داشته باشد.

بیع حیوان به حیوان: به اینکه گوسفند را به گوسفند می فروشد و یا اینکه پنج گوسفند به یک گاو که مشتری پنج گوسفند را می گیرد و گاو را تحويل می دهد.

بیع تفریق صَفَقَه: به اینکه سرکه و خمر را باهم می فروشد بیع در سرکه صحیح می شود و در خمر باطل است و یا خانه‌ی خودش و خانه‌ی دیگری صحیح نیست که چون یک بیع در قسمتی از مبیع صحیح و در قسمتی دیگر باطل است آن را تفریق صَفَقَه می نامند که در صَفَقَه‌ی بیع جدایی میان مبیع افتاده است. و **صَفَقَه:** آوازی که از دو دست بایع و مشتری بهم زدن پیش می آید.

بیع به شرط اِعْتَاق: به اینکه بگوید این برده را به تو فروختم به هزار درهم به شرط اینکه او را آزاد نمایی.

بیع به شرط بَرَأْنَت: از عیوب: که می گوید این حیوان را به تو می فروشم به شرط اینکه از همه‌ی عیوب آن بری باشم. که هر عیبی که در مبیع دانسته می شود از آن بری می شود؛ اما هر عیبی که می داند بری نمی شود و باید بیان نماید.

بیع دو چیز به یک قیمت: به شرط خیار در یکی از آن دو: مثلاً بگوید این خانه و این دکان باهم به صد هزار درهم به تو فروختم که در دکان تا سه روز اختیار فسخ آن را

داشته باشم که بیع صحیح است، اگر فسخ نکرد هر دو به مشتری تعلق می‌گیرد و اگر فسخ کرد قیمت دکان به حساب نسبتش از وجه صد هزار کم می‌شود.

بیع مُحَاطَه: مثل: **بِعْتِكَ بِمَا اشْتَرَيْتَ وَ حَطُّ عَشْرِ مَن ثَمَنِهِ:** این را به تو فروختم با آنچه خریده‌ام با انداختن ده یک قیمت آن. وقتی که کسی به خریدار می‌گوید این جنسی را که خریده‌ای با انداختن ده یک به من بفروش.

و بیع التَّوَلِيهِ: مثل: **وَلَيْتُكَ الْعَقْدُ بِمَا قَامَ عَلَيَّ:** من خرید خود را به تو واگذاردم به همان قیمتی که پای خودم نشسته است. وقتی که هر دو می‌دانند به چند خریده بوده. وقتی که کسی به او می‌گوید این جنس را به هر قیمتی که پای خودت بیرون آمده به من بفروش و عقد آن را به من واگذار.

بیع الإِشْرَاكُ: مثل اینکه می‌گوید: **أَشْرَكْتُكَ مَعِيَ فِي الْعَقْدِ بِثُلْثِ مَا قَامَ عَلَيَّ:** من تو را در این خرید شریک ساختم در سه یک آن به سه یک مبلغی که پای خودم بیرون آمده: وقتی که کسی به او می‌گوید مرا در این خرید در ثلث آن شریک خودت بگردان به ثلث آنچه پرداخته‌ای.

بیع فاسد: کبیع مالِم یُقْبَضُ:

مثل: فروختن چیزی که هنوز تحویل نگرفته است. برای اینکه خریدار باید قبض مبیع نماید و بعد به دیگری بفروشد.

بیع ماعجز عن تسلّمه: فروختن چیزی که خریدار نمی‌تواند آن را تحویل بگیرد به اینکه کسی آن را غصب نموده و مشتری نمی‌تواند آن را از غاصب بگیرد. یا فروشنده قبلاً آن را رهن نموده و خریدار نمی‌تواند آن را از مرتهن بگیرد که رهن بدهی خود را به مرتهن نپردازد.

بیع حَبَلِ الْحَبَلَةِ: فروختن بچه‌ی بچه‌ی حیوان که در حال بیع فروخته شده مجهول‌الحال است و وجود خارجی هم ندارد. هنوز حیوان دارای بچه نشده. وقتی که دارای بچه شد بچه‌ی بچه‌ی آن را فروخته است.

بیع المضامین: فروختن بچه‌هایی که در کمر نری است. که فروش پا در هوا است.

بیع الملاقیح: فروختن بچه‌هایی که در شکم حیوان ماده است و معلوم نیست چند تا است و زنده به دنیا می‌آید یا مرده.

بیع المنابذة: فروش بهم انداختن که بگوید هر طاقه پارچه‌ای که به تو انداختم انداختن آن در حکم بیع است.

بیع الملامسة: که بگوید از کالاهای موجود در دکان دست به هر کدام کشیدی، دست کشیدن تو به آن نشانه‌ی فروش من و خرید تو است.

بیع البرّ فی سنبله: و فروختن گندم در خوشه‌اش که دیده نمی‌شود و معلوم نیست سالم و یا زده باشد.

بیع الرّبا و فروش ربا: هر معامله‌ای که ربا است باطل است؛ مثل فروش یک درهم به یک درهم و یک فلس، و فروش یک تومان به یازده ریال. و همچنین فروش تمبر به بیش از قیمت آن برای اینکه تمبر حکم نقدی را دارد، و هر معامله‌ای که در آن ربا بود فاسد است.

بیع مالک یملکه: فروختن آنچه ملک خودش نیست به اینکه مال مردم را بدون اجازه‌شان بفروشد.

بیع اللحم بالحيوان: فروش گوشت به حیوان و اگرچه از جنس حیوان نباشد مثل فروختن ده من گوشت بز در مقابل گرفتن گاوی.

بیع الحصاة: فروش به این نوع که بگوید من سنگ را می‌اندازم بر هر کالایی افتاد آن کالا را به تو فروخته‌ام.

بیع الماء: فروختن آب چاه یا آب چشمه بدون فروش زمین آن. برای اینکه آب مرتباً زیاد می‌شود و فروخته و نفروخته مخلوط می‌شود، اما آب ایستاده که نه از چشمه است فروش آن جایز است برای اینکه زیاد و کم نمی‌شود.

بیع الثمرة قبل بدو الصّلاح بدون شرط القطع: فروش ثمر نارس که هنوز موقع تناول آن نرسیده بدون شرط قطع، برای اینکه به شرط بریدن ممکن است برای حیوان بخوهد و نارس برای حیوان خوب است، و وقتی که به شرط بریدن، خرید اگر باع

گذاشت رسا بشود کار خوبی کرده و اگر نگذاشت همه خریدار به جنس نارس راضی بوده است.

بیع کل نجس: فروختن هر چیز پلیدی و اگرچه سگ شکاری باشد.

بیع عَسَبِ الْفَحْل: فروختن آب نری که حیوان نر خود را بر حیوان ماده‌ی دیگری سوار کند و آب نری را به صاحب حیوان ماده بفروشد.

بِیْعُ الْغَرَر: و فروش هر چیزی که نامعلوم باشد مثل فروختن پرنده در هوا که معلوم نیست بدست بیاید و یا نه، و مثل فروش ماهی در دریا که معلوم نیست به تور بیفتد یا نه، اما فروش زنبور عسل با ملکه‌ی آن که در کندو است جایز است.

بیع الأعمی و شراؤه: و خرید و فروش نابینا در آنچه عینی باشد مثل خرید و فروش خانه: برای اینکه می‌بیند، اما خرید و فروش نابینا در آنچه تعلق به ذمت دارد صحیح است مثل بیع سلم؛ که جنسی را پیش خرید می‌نماید که در بیع سلم بیان شد نابینا می‌تواند جنسی را پیش خرید نماید و برای تحویل گرفتن آن کسی را وکیل نماید، و می‌تواند جنسی را پیش فروش نماید و برای تحویل دادن کسی را وکیل نماید. و همچنین اجاره و رهن نابینا صحیح نیست، ولیکن می‌تواند خودش را اجاره دهد و عقد کتابت را با برده‌اش ببندد، و کسی را بخرد که بر او آزاد می‌شود و مثل خریدن پدر یا فرزندش. و هرچه گفتیم از نابینا صحیح نیست نابینا می‌تواند کسی را به جای خود وکیل نماید در خرید و فروش و اجاره و غیره. و در هر سه مذهب دیگر خرید و فروش نابینا صحیح است.

بیع خیاری الرؤیة: و فروختن چیزی به مشتری که مشتری آن را ندیده به این شرط که هرگاه آن را دید، اگر نپسندید اختیار فسخ را داشته باشد که بیع نادیدنی است و عاقبتش معلوم نیست.

بیع الموقوف: و ان اشرف علی الخراب: فروختن مال وقف و اگرچه در حال خراب شدن باشد. که زمین و عقار وقف به هیچ وجه فروخته نمی‌شود، اما حصیرهای کهنه و فرسوده‌ی مسجد و تیرهای سقف مسجد که فرسوده باشد صحیح است فروش آن

و صرف قیمت آن در مصالح مسجد، اما خود مسجد که هیچگاه فروخته نمی شود.

بَيْعُ الْعَبْدِ الْمُسْلِمِ مِنْ كَافِرٍ: فروختن برده‌ی مسلمان به کافر، مگر در صورتی که بر او آزاد شود مثل اینکه پدری که کافر است پسرش را که مسلمان است بخرد که همین که خرید بر او آزاد می شود، که اصل و فرع هر کدام خریده شوند آزاد شوند؛ اگر کسی پدر یا مادر خود را خرید همین که خرید، آزاد می شوند، اگر کسی پسر یا دختر یا فرزندزاده را خرید، همینکه خرید، آزاد می شوند، از جهت پدر و مادر هر قدر بالا روند، و از جهت فرزند هر قدر پایین آیند.

بَيْعُ الْعَبْدِ مَعَ اشْتِراطِ الْوَلَاءِ لِغَيْرِ الْمُسْتَرِي: فروش برده به این شرط که حق آقائیش برای غیر خریدار باشد.

الْبَيْعُ بِشَرْطِ الرَّهْنِ الْمَجْهُولِ: فروختن به شرط اینکه چیزی نامعلوم رهن بگذارد، مثل: این خانه را به تو فروختم، به شرط اینکه چیزی نزد من رهن بگذاری. و معلوم نیست آن چیز کدام است.

اما اگر شرط رهن معلوم نماید صحیح است مثل اینکه بگویند این دکان را به تو فروختم که تا وقتی که همه‌ی وجه را نپرداخته‌ای خانه‌ات را نزد من رهن بگذاری صحیح است.

الْبَيْعُ بِشَرْطِ الْكَفِيلِ الْمَجْهُولِ: فروختن به شرط اینکه شخص نامعلومی کفیل او بشود مثل اینکه بگویند: ماشین را به تو فروختم به صد هزار درهم به شرط اینکه یک کسی را کفیل بیاوری که یک کسی معلوم نیست چه کسی باشد. اما اگر کفیل معلوم باشد، مثل اینکه بگویند: اتومبیل را به تو فروختم به شرطی که فلانی حسن بن محمود کفیل تو بشود و حسن بن محمود معروف است، صحیح می باشد. و معمولاً ضامن گرفته می شود تا اگر بدهکار وجه را نپرداخت. و کفیل گرفته می شود تا اگر شخصی گریخت کفیل او را حاضر کند.

بَيْعُ الْعَرَايَا فِي خَمْسَةِ أَوْسَقٍ فَأَكْثَرُ: و فروختن عرایا در پنج وسق یا بیشتر؛ **بَيْعُ عَرَايَا:** عبارت از این است که فقیر خرما دارد و رطب ندارد. شصت من خرما می آورد به باغ زید

و می‌گوید این شصت تن خرما را به تو می‌فروشم تا هم وزن آن رطبی که روی نخل است به من بفروشی تا فقیر هم رطب داشته باشد. این بیع عرایا برای ارفاق فقرا است. اما شرط آن چنین است که از پنج وسق که نهصد کیلو است کمتر باشد. اگر پنج وسق که سیصد صاع و نهصد کیلو باشد بیع عرایا در آن صحیح نمی‌شود.

انواع بیع حرام که حرام است اگرچه صحیح است مثل:

بَيْعُ حَاضِرٍ لِبَادٍ: فروختن کسی که در شهر اقامت دارد اجناسی را که شخص صحرائین برای فروش به شهر می‌آورد. غالباً صحرائین اجناس خود را می‌آورند و به نرخ روز می‌فروشند و مردم از آن استفاده می‌کنند. اما فضولی به صحرائین می‌گوید: اجناس خود را بفروش به من بده به کم‌کم به قیمت گران برایت می‌فروشم. که گناه به گردن این فضولی است که اجناس ارزان قیمت را گران نماید و مردم را بیازارد. این فضولی به نفع صحرائین و به ضرر مردم کار می‌کند.

تَلَقَّى الرَّكْبَانَ: و رفتن به جلو قافله‌ها، که دلالی جلو قافله‌ها می‌رود و قبل از اینکه به بازار بیایند و قیمت اجناس را بدانند، آن دلال می‌گوید: چه اجناسی آورده‌اید؟ می‌گویند گندم آورده‌ایم. می‌گوید: اُه اینقدر گندم به شهر آورده‌اند که بازارش پایین و کسی حاضر به خرید آن نیست تا آن ساده‌لوحان فریب او را بخورند و بگویند به خودت می‌فروشم و او می‌گوید اگرچه خریداری ندارد ولیکن شما را نمی‌رنجانم و خودم می‌خرم و آن وقت به نصف قیمت از آنها بخرد. و این دلال به ضرر صحرائین و به نفع خود، کار می‌کند. و در اینجا گناه به گردن این دلال است که فریب و نیرنگ به کار می‌برد و ساده‌لوحان را می‌فریبد.

بَيْعُ النَّجْشِ: خرید و فروش ساختگی، مثل اینکه صاحب دکان می‌خواهد جنسی را به هزار درهم بفروشد کسی که با صاحب دکان بهم ساخته‌اند، می‌آید و می‌گوید: این جنس را می‌خواهی به چند بفروشی؟ صاحب دکان می‌گوید: به هزار دارم، آن شخص می‌گوید: به هزار و دویست درهم من از شما می‌خرم تا خریدار ساده‌لوح جنسی را که به ششصد نمی‌ارزد به هزار و دویست بخرد، و آن کسی که این روش فریب به خریدار را در

پیش می‌گیرد خودش رغبتی ندارد؛ بلکه می‌خواهد دیگری را بفریبد.

الْبَيْعُ عَلَى بَيْعٍ غَيْرِهِ: فروختن بر فروختن دیگری، یعنی زدن روی دست دیگری، زید جنسی را به عمرو فروخته و شرط نموده که تا سه روز اختیار فسخ دارند. بکر می‌آید و به زید می‌گوید: آن جنس را به چند به عمرو فروخته‌ای؟ زید می‌گوید: به هزار درهم، بکر می‌گوید: آن بیع را فسخ کن و به من بفروش به هزار و صد درهم و عکس این مسأله هم همین حکم را دارد، بکر می‌رود پیش عمرو و می‌گوید جنس را به چند از زید خریده‌ای؟ عمرو می‌گوید: به هزار درهم، بکر می‌گوید: فسخ بیع کن که من همین جنس را به نهصد درهم به تو می‌فروشم در هر دو صورت زدن روی دست دیگری حرام است و بیع در همه‌ی اینها اگرچه حرام است؛ اَمَّا صَحِيحٌ مِی بَاشُد.

بَيْعُ الْمَصْرَاةِ: فروختن حیوانی که شیر در پستان آن جمع شده است، کسی که می‌خواهد مشتری را بفریبد یکی دو روز حیوان شیری را نمی‌دوشد تا شیر در پستان آن جمع شود و نشان دهد که خیلی شیر می‌دهد، اگر خریدار موقعی که خرید، دانست فریب خورده، همین که دانست، فوراً حق پس دادن آن را به فروشنده دارد. و موقعی که برمی‌گردد سه کیلو خرما با آن حیوان به فروشنده برگرداند.

باید دانست که: هر چه مایه‌ی فریب دادن باشد حرام است و بنابراین؛ **تَصْرِيَةً:** یعنی شیر حیوان را ندوشیده برای فریب دادن حرام است.

و كُلُّ تَدْلِيسٍ لَكُمْ عَيْبٌ، وَ تَسْوِيدِ شَعْرَامَةٍ، وَ تَجْعِيدِهِ وَ تَحْمِيرِ وَجْهِ حَرَامٌ: و هر نوع فریب به کار بردن مانند پنهان کردن عیب، و سیاه کردن موی کنیز و آن موی سیاه شده را گره گره کردن تا گمان برود که کنیز جوان است و پرنیرو و سرخ کردن روی کنیز با سرخاب یا غیر آن تا گمان برد زیباروی است همه‌ی این نیرنگ‌ها حرام است، و با این حال بیع صحیح است برای کسی که می‌خرد اگر از اهل خبره بپرسد به او می‌گویند که چه عیبی دارد، وقتی که نپرسد و بخرد خودش تقصیر دارد.

بَيْعُ الْعَنْبِ لِمَنْ يَتَّخِذُهُ خَمْرًا: فروختن ماند انگور از رطب و جو و غیره به کسی که از آن خمر می‌سازد حرام است، خمر به شرابی گفته می‌شود که از انگور ساخته شود. و

شرابی که از غیرانگور ساخته شود **نَبِيذٌ** نامیده می‌شود و حکم همه‌ی انواع آن یکی است و همه حرام است.

يَبِّعُ السَّيْفَ لِمَنْ يَقْتُلُ بِهِ غَيْرَهُ ظُلْمًا: فروختن شمشیر به کسی که دیگری را بناحق می‌کشد حرام است. و باید دانست که فروختن هر نوع سلاحی به کافر حربی حرام است و بیع آن فاسد می‌شود و منعقد نمی‌گردد.

يَبِّعُ الشَّكَّةَ لِمَنْ يَصْطَادُ بِهَا فِي الْحَرَمِ: فروختن تله به کسی که با آن در حرم مکه شکار می‌کند حرام است.

يَبِّعُ الْحَشْبَةَ لِمَنْ يَتَّخِذُ مِنْهَا الْمَلَاهِي: فروش تخته به کسی که آلات لهو مثل تار و تنبک از آن می‌سازد حرام است.

يَبِّعُ الْمَمَالِيكَ الْمُرْدِ مِمَّنْ عُرِفَ بِالْفُجُورِ فِيهِمْ: فروختن بردگان بی‌ریش به کسی که با آنها عمل بد می‌نماید حرام است. و همچنان فرستادن جوانان بی‌ریش برای کار نزد آنان حرام است.

يَبِّعُ عَرَبُونَ: فروش عربون، به اینکه جنسی را به صد درهم می‌فروشد و ده درهم از او می‌گیرد و می‌گوید: تا دو روز اگر بیع را تمام کردی و جنس را گرفتی ده درهم داده‌ای باید نود درهم پردازی و اگر در این دور روز که اختیار فسخ و اجازه داری اگر فسخ بیع نمودی این ده درهم برای خودم. بیع عربون هم حرام و هم فاسد است و منعقد نمی‌گردد.

باب بیوع الاعیان

در بیان فروش‌هایی که تعلق به عین جنس‌ها دارد

بیوع الاعیان سه نوع است: برای اینکه چیزی که فروخته می‌شود، یا حاضر است یا غایب است یا در ذمت می‌باشد.

الْعَيْنُ الْخَاضِرَةُ الْمَرْيُوتَةُ يَبِّعُهَا: چیزی که حاضر است و دیده می‌شود آن دیدنی که در بیع اعتبار دارد فروش آن درست است وقتی که شروط آن که بعد یاد می‌شود در آن بجا آمده باشد. رؤیت و دیدن در هر چیز فرق می‌کند، مثلاً کشتی که در

دریا است باید به خشکی آورده شود تا آن قسمتی که در آب دیده شود و شروط بیع از اینکه مبیع طاهر و مُتَّعَفَ بِهِ و مَمْلُوكٍ بایع باشد بجای آید و در این صورت است که بیع آن صحیح است.

الْعَيْنُ الْغَائِبَةُ: چیزی که از نظر غایب است، اگر قبلاً خریدار و فروشنده آن را ندیده‌اند بیع آن درست نمی‌شود. و اگر فروشنده و خریدار قبلاً آن را دیده‌اند و چیزی است که عادتاً به زودی تغییر نمی‌کند مثل زمین و لباس که تقریباً یک ماه قبل آن را دیده‌اند، بیع آن صحیح است یا اینکه در آن مدت تفریبی یک ماه قبل چیزی که آن را دیده‌اند احتمال تغییر و عدم تغییر دارد مثل حیوان که یک ماه قبل آن را دیده‌اند بیع آن صحیح است. و اگر چیزی است که در مدتی که ندیده‌اند غالباً تغییر می‌کند مثل میوه‌ی تَرِّ، که یک ماه قبل آن را دیده‌اند بیع آن صحیح نمی‌شود. به سبب نامعلوم بودن آن.

و رؤیت بعضی از مبیع کافی است؛ اگر دلالت بر باقی می‌کند، مثل دیدن یک مشت گندم از یک خروار گندم.

الْعَيْنُ الَّتِي فِي الذَّمَّةِ: چیزی که در ذمت است فروختن آن درست است به یاد کردن جنس و صفت آن مثل اینکه بگوید: فروختم به تو یک غلام حبشی که قد او سه ذرع و نیم و سبزه است که جنس او که غلام است و صفات او که از حبشه است و قامت او که سه ذرع و نیم و چهره‌ی او که سبزه است، یاد شده است به تو فروختم غلام حبشی به آن صفات که در ذمت می‌باشد که بعد از یک ماه برایت بیاورم به هزار درهم و مشتری هم قبول نمود.

این فروش را بیع عین فی الذمة می‌نامند برای اینکه به لفظ بیع است و بنابراین پرداخت قیمت آن پیش از جدا شدن فروشنده و خریدار از یکدیگر لازم نیست. اما اگر گفت غلام حبشی را سلّم نمودم که همان حکم سلّم دارد. و وقتی که گفتیم بیع عین ذمة باید ثمن را در مجلس بیع معین نماید که هزار درهم است یا غلام را معین نماید که این غلام حبشی است که در ذمت او را به تو فروختم. تا بیع دین به دین نباشد که باطل است. و بیع دین به دین مثل اینکه بگوید: طلبی که نزد تو دارم به تو فروختم در مقابل طلبی که در ذمت من داری.

باب لزوم البیع

بابی است در بیان اینکه چه وقتی بیع لازم می‌شود که فروشنده مالک ثمن شود و مشتری مالک بیع شود؛ إِذَا وُجِدَتْ صِیغَتُهُ وَالْعَاقِدَانِ رَشِيدَانِ مُخْتَارَانِ وَالْمَبِيعُ مَمْلُوكٌ طَاهِرٌ مُنْتَفِعٌ بِهِ مَقْدُورٌ عَلَى تَسْلَمِهِ مَعْلُومٌ لَهُمَا وَ لِلْعَاقِدَيْنِ عَلَيْهِ وَ لِأَيَّةٍ أَنْقَطَعَ الْخِيَارُ لَزِمَ الْبَيْعُ:

وقتی که صیغه‌ی ایجاب و قبول بجا آمد و بایع و مشتری هر دو دارای رشد و اختیار بودند و مبیع و ثمن هر دو پاک و دارای فایده و مبیع ملک بایع و ثمن ملک مشتری بود و مبیع و ثمن هر دو برای هر دو شان معلوم بود و توانایی تحویل دادن آن داشتند که مبیع زبردست بایع و ثمن زبردست مشتری بود و بایع مبیع را تحویل داد و مشتری ثمن را پرداخت و اختیار مجلس رفع شد که از مجلس بیع بیرون آمدند و اختیار شرط مدت که معین کرده بودند در یک ساعت تحویل یکدیگر دهند گذشت آن وقت موقعی است که بیع لازم شده و مبیع ملک مشتری گردیده و ثمن به ملک بایع آمده است تا هر کدام از این لحاظ آسوده خاطر باشند.

بنابراین بدون صیغه‌ی ایجاب و قبول، بیعی صورت نمی‌بندد. ایجاب از بایع: فروختم، قبول از مشتری: خریدم. و بدون فروشنده و خریدار که هر کدام موصوف به رشد و اختیار و مالکیت باشند بیعی صورت نمی‌گیرد. و بدون مبیع و ثمنی که هر کدام ملک و طاهر و سودمند و در دست عاقدین باشند، امکان ندارد.

و درست نیست که بایع بفروشد آنچه را که ملک او نیست و حق فروش آن ندارد و درست نیست فروش چیز پلید مانند سگ و درست نیست فروختن آنچه نفعی در آن نیست مثل مار و کژدم. و درست نیست فروختن آنچه توانایی تحویل دادن آن ندارد و درست نیست فروش آنچه نامعلوم است، مثل اینکه بگوید: به تو فروختم یکی از این دو جامه و نگوید کدام یک و درست نیست فروش مالی که حق او نیست و بر آن تسلطی ندارد مثل فروش فضول که مال مردم را بفروشد، باطل است. و موقعی که بیع لازم شد و

مبیع به ملک مشتری آمد و ثمن به ملک بایع داخل هیچکدام از فروشنده و خریدار حق فسخ آن را ندارند؛ مگر در صورتی که برخلاف شرط و معیوب بیرون آمده باشد. و درست است فروش هر چیزی که دارای آن صفات باشد که یاد شد. (مملوک باشد، طاهر باشد، منتفع به باشد، مقدور علی تسلمه باشد)

بنابراین درست نیست بیع ام‌الولد: کنیزی که از او اولاد دارد برای اینکه مملوک کامل نیست و با مرگ آفایش آزاد می‌شود، و درست نیست فروختن گوشت قربانی برای اینکه با قربانی کردن آن اختصاص به خوردن یافته است و درست نیست بیع مال وقف برای اینکه از ملک واقف بیرون رفته است و درست نیست فروش آنچه تحویل دادنش مقدور نیست، مثل فروش پرنده‌ای که در هوا است، و درست نیست فروختن چیزی که نزد دیگری رهن گذاشته شده بدون اذن مرتهن برای اینکه حق مرتهن به آن تعلق دارد. و مالکیت مبیع در زمان خیار؛ اگر خیار فسخ و اجازه برای بایع و مشتری هر دو است، مالکیت مبیع موقوف است تا زمان خیار بگذرد و فسخی صورت نگیرد، اگر یکی از طرفین خیار خود را ساقط نمود خیار تعلق به طرف دیگر می‌گیرد و باید زمان خیار بگذرد تا اگر فسخ نشد مبیع برای مشتری و ثمن برای بایع شود. و هر جا که ملک مبیع، موقوف شد ملک ثمن هم موقوف است، و هر جا گفته شد مبیع به ملک مشتری درآمده، ثمن هم به ملک بایع درآمده است.

باب السَّلْمِ

در بیان احکام عقد سلم

عقد سلم پیش خرید است و پیش فروش است برای فروشنده و عقد سلم را عقد

سلف هم می‌نامند:

و اصل در دست بودن سلم:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ﴾ (سوره بقره، آیه ۲۸۲)
 «ای مردمانی که ایمان آورده‌اید هرگاه معامله‌ای به دین مانند سلم و قرض نمودید.»

و حدیث صحیح بخاری و مسلم رحمهما الله که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **مَنْ أَسْلَفَ فِي شَيْءٍ فَلْيُؤْسِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَ وَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ**: کسی که سلم نمود باید در کیل و وزن معلوم تا مدت معلوم باشد و اجماع امت.

یشترط له مع ارکان البیع و شروطه التي يمكن مجيئها فيه خمسة

شروط:

شرط است در سلم با آن رکنهایی که در بیع یاد شد و با آن شرطهایی که در بیع بود و ممکن است آنها در سلم بجا آید (برای اینکه در بیع، رویت مبیع شرط بود) در حالی که در سلم رویت مسلم فيه امکان ندارد، با این حال اضافه در شرط بودن ارکان بیع در سلم و اضافه بر شرطهایی که در بیع بود و در سلم می باشد، علاوه بر اینها پنج شرط دیگر در سلم باید رعایت گردد:

۱- اینکه رأس المال یعنی قیمت مال پیش خرید شده، باید در مجلس عقد سلم پیش از جدا شدن مسلم و مسلم الیه باید به مسلم الیه پرداخت شود. خواه مسلم فيه معین و حاضر باشد: **مثل اسلمت الیه هذا الدینار فی مائة کیلو برّ تدفعه لی بعد شهرٍ**: پیش خرید نمودم به این یک دینار از تو صد کیلو گندم که بعد از این به مدت یکماه به من پردازی، و یا اینکه در ذمت باشد: **مثل اسلمت الیک دیناراً فی مائة کیلو برّ تدفعه لی بعد شهرٍ**: پیش خرید نمودم به یک دینار که در ذمتم می باشد یکصد کیلو گندم از تو که بعد از یکماه به قبض من برسانی. که در هر دو حال آن یک دینار باید در مجلس عقد سلم به مسلم الیه پرداخت شود.

۲- و اینکه مسلم فيه و جنس پیش خریده شده باید دین باشد و حاضر نباشد برای اینکه اگر رأس المال و مسلم فيه هر دو حاضر باشند درست نمی شود. **مثل أسلمت الیک هذا الثوب فی هذا العید**: پیش خرید نمودم از تو به این پارچه این برده را که بیع صورت نمی گیرد. و باید وصف جنس پیش خریده شده به وصف معلوم باشد.

۳- و اینکه آن چیزی که پیش خرید می شود در وقت تحویل دادنش موجود باشد نه

اینکه پیش خرید نماید هزار کیلو رطب در زمستان که در زمستان معمولاً رطب نیست. و اگر باشد هم تازه نیست. و یا اینکه ده هزار کیلو رطب پیش خرید نماید در وقتی که باکوره یعنی نشانه‌ی رطب به دست می‌آید و یا از باغ یا قریه‌ی کوچکی که همه‌ی ثمر آن به اندازه نمی‌شود.

و اینکه بیان شود جنس خرید شده را در کجا تحویل دهد، در بازار، کجای بازار، درخانه، در شهر و کجای شهر. اگر عقد سَلَمٌ در جایی منعقد نمود که آنجا صلاحیت تحویل دادن ندارد مثل اینکه عقد سلم در کشتی میان دریا و در هواپیما در اوج هوا. اما اگر در بازار عقد سلم جاری کرد و صلاحیت تسلیم داشت باید همانجا تحویل دهد. و اینکه مقدار و اندازه‌ی جنس پیش خرید شده را بیان نماید که کیل است یا وزن است یا ذرع است یا شمار است: گندم کیلی است یک تُن. طلا وزنی است صد مثقال. پارچه ذرعی است صد گز. نارگیل به شماره است هزار دانه. اگر حیوان است سن و سال آن را بیان نماید. اگر حبوبات است کهنگی و تازگی مثل گندم و خرما و میوز و در برنج پاک بودن از خوشه و در همه بزرگی و خردی دانه و رنگ آن را بیان نماید و در عسل که کوهی است یا شهری است، تابستانی است یا بهاری است، به رنگ سفید است یا زرد مثلاً که در همه‌ی اینها فرق می‌کند. اما بیان خوبی و پستی لازم نیست؛ برای اینکه معمولاً حمل بر جنس خوب می‌شود، و قید کردن بهترین جنس مُبطل آن است: اگر در پیش خرید مدتی بود، باید زمان فرارسیدن مدت بیان شود نه اینکه بگوید: در ماه رجب وقتی نگویید از چه سالی که معلوم نمی‌شود.

و درست نیست سلم در چیزی که زیر قاعده نمی‌آید مثل مروارید، برای اینکه حجم آن، وزن آن و شکل آن با هم تفاوت دارد. اما مرواریدهای ریز که در دوا به کار می‌رود پیش خرید آن جایز است.

و درست نیست سَلَمٌ در گردو و بادام به شمار دانه اما به وزن و کیل جایز است. و درست نیست سَلَمٌ در نارگیل و به و آمروود و انار و تخم و کفش و نعلین به شمار دانه و به وزن صحیح است.

و در پوست در قطعه‌های کوچک آن سلم درست است به وزن. و در بنفشه و یاسمین و روغن گل و غالیه که از مسک و عنبر و عود و کافور ساخته می‌شود و پارچه رنگ شده یا غیرجنس آن بر آن دوخته. اگر در قاعده می‌آید سلم در آن درست است. و در شَهْد که از عسل و شمع است.

و در حکم خرما با هسته‌ی آن است و در پنیر و کشک که از شیر و نمک و پنیر مایه بوجود می‌آید و در ماهی یک نمکه و سرکه‌ی خرما یا سرکه مویز در همه‌ی اینها اگر در قاعده می‌آید که اندازه‌ی هر یک از مرکبات آن معلوم است، سلم در آن صحیح است. اما پارچه‌ای که بعد از بافتن، رنگ شده و در اعضای حیوان مثل دست و سر آن و دوغی که مقدار آب در آن نامعلوم است و هر چیز پخته و یا بریان شده در هیچیک از اینها سلم جایز نیست.

اما آجر و شکر و قند و دوشاب و شیرزکی به سبب معلوم بودن مقدار اثر آتش بر آنها سلم جایز است.

سَلَمٌ: گفتیم به معنی پیش خرید است به نسبت خریدار و به معنی پیش فروش است به نسبت فروشنده.

و ارکان آن: **مُسْلِمٌ**: سَلَمٌ کننده که پیش خریدکننده است. و **مُسْلَمٌ إِلَيْهِ** که پیش فروش کننده است. پس مسلم به منزلت خریدار است و **مُسْلَمٌ إِلَيْهِ** به منزلت فروشنده. و رأس مال به منزلت ثمن و بهای جنس است. و **مُسْلَمٌ فِيهِ** به منزلت مبیع و فروخته شده. و ایجاب از مسلم و قبول از مسلم‌الیه.

بنابراین ارکان آن: **عاقدان**: **مُسْلِمٌ** و **مُسْلَمٌ إِلَيْهِ**. و **عوض**: رأس مال و **مُسْلَمٌ فِيهِ** می‌باشد و **صیغه**: ایجاب از مسلم و قبول از مسلم‌الیه می‌باشد.

مثال: **مُسْلَمٌ** به **مُسْلَمٌ إِلَيْهِ** می‌گوید: **أَسْلَمْتُ إِلَيْكَ فِي أَلْفِ كِيلُو بَرٍّ تُسَلِّمُهُ لِي بَعْدَ شَهْرٍ بِأَلْفِ دِرْهَمٍ** پیش خریدکننده می‌گوید: پیش خرید نمودم از تو یک هزار کیلو گندم که بعد از یک ماه به من تحویل بدهی به یک هزار درهم و **مُسْلَمٌ إِلَيْهِ** به مسلم می‌گوید: **قَبِلْتُ مِنْكَ ذَلِكَ بِذَلِكَ الْمَبْلَغِ**: از تو قبول کردم که به همان مبلغ، یک هزار کیلو گندم را

بعد از یک ماه به تو تحویل دهم.

مُسْلِم: پیش خریدکننده است که از یکماه قبل خریده، و **مُسْلِمُ الْإِيْه:** فروشنده است که پیش از یک ماه فروخته و یک هزار درهم رأس مال نامیده می شود و یک هزار کیلو گندم مسلم فیه یعنی پیش خرید شده است.

صِيْغَه: اِيْجَاب: اَسْلَمْتُ الْيَكَّ تا آخر است. و قَبُول: قَبَلْتُ مِنْكَ ذَالِكَ تا آخر است.

باب الرِّبَا

در بیان احکام ربا.

رَبَا: در لغت به معنی زیاده است. و در شرع؛ **عُقْدٌ عَلَى عَوْضٍ مَخْصُوصٍ** غیر معلوم التماثل فی معیار الشَّرْعِ حال الْعُقْدِ: ربا در شرع عبارت از عقد معامله ای است که بر عوض مخصوصی انجام می گیرد که در میزان شریعت با هم همانندی ندارد در حال جاری کردن عقد آن. مثلاً: یک هزار درهم و یک درهم در میزان شریعت همانند نیست و یک طرف بدون مناسبتی یک درهم زیاده است. و فروختن نان به نان اگرچه در وزن یکسان باشد در میزان شرع با هم همانندی ندارد برای اینکه مقدار آب در هر کدام و اثر آتش در هر کدام نامعلوم است.

وَأَصْلُ در حرام بودن ربا: آیه ی ۲۷۵ سوره ی البقره: **وَ حَرَّمَ الرَّبَا؛** و خدا ربا را حرام فرمود و حدیث صحیح مسلم: **لَعْنُ رَسُولِ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلْمِ** **أَكْلِ الرَّبَا وَ مُوَكَّلَهُ وَ كَاتِبَهُ وَ شَاهِدِيْهِ:** رسول الله صلی الله علیه و سلم لعنت فرمود به رباخوار و کسی که ربا به او می خوراند و نویسنده ی سَدِّ رِبا و دو گواه آن را. که همه مورد لعنت هستند. و اجماع اُمَّت بر حرام بودن ربا.

ربا در شریعت مطهره ی اسلام از اکبر الكبائر است، از بزرگترین گناهان کبیره است. و خدای عزوجل در قرآن هیچ گناهکاری را وعید جنگ خدا و پیغمبر با او نداده است مگر رباخوار را، چنانکه در آیه ی ۲۷۹ از سوره ی البقره: **فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ - الْآيَة:** اگر ترک رباخواری نکردید خبر داشته باشید از جنگی که خدا

و پیغمبرش با شما رباخواران دارند. علما فرموده‌اند: رباخواری علامت سوء خاتمه است. همانگونه که اذیت دوستان خدا مایه‌ی جنگ خدا و پیغمبرش با اذیت‌کنان دوستان خداست. چنانکه در حدیث آمده است: **مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتَهُ بِالْحَرْبِ**: کسی که یکی از دوستان مرا بیازارد او را باخبر ساخته‌ام که با او جنگ دارم. و هیچ معصیتی در عقوبتش جنگ با خدا و پیغمبرش نیامده؛ مگر رباخواری که در قرآن آمده و مگر آزردن دوستان خدا که در حدیث صحیح قدسی آمده است.

رَبَا: إِنَّمَا يَجْرِي فِي نَقْدٍ وَ فِي مَا قَصِدَ لَطْعُمٍ: رباخواری می‌شود در نقدینه، از طلا و نقره و اسکناس، و در آنچه قصد از آن خوراکی باشد و اگرچه خوردنش نادر باشد مثل ثمر بلوط که فقط در قحطی می‌خورند.

ربا در دو چیز صورت می‌گیرد و در نقدینه از طلا و نقره و اسکناس و در خوراکی از هر نوع که باشد، جنس ربوی اگر به جنس آن فروخته شد مثل طلا به طلا یا گندم به گندم. در درست بودن بیع آن سه چیز شرط است:

حُلُولٌ: یعنی بی مدّت بودن که هر دو حاضر باشند.

وَ تَقَابُضٌ قَبْلَ التَّقْرِقِ: و به قبض هم رسانیدن پیش از جدا شدن از یکدیگر و بیرون رفتن از مجلس عقد.

وَ تَمَائُلٌ: و به قبض هم رسانیدن پیش از جدا شدن از یکدیگر و بیرون رفتن از مجلس عقد.

و **تَمَائُلٌ** یقیناً: و یقین مثل هم بودن آن دو در وزن مثل طلا و یقین مثل هم بودن در کیل مثل گندم به گندم.

و بنابر آن اگر نقدی طلا به طلا چکی فروخته شد یا جو به جو چکی فروخته شد درست نمی‌شود: بنا به قاعده‌ی: **الْجَهْلُ بِالْمُمَاتِلَةِ كَحَقِيقَةِ الْمَفَاضِلَةِ**: ندانستن همانند هم بودن، مانند یقین زیادتر بودن یکی بر دیگری است. و جنس ربوی اگر به غیر آن جنس فروخته شد و علت ربوی بودن در هر دو وجود داشت مثل فروختن طلا به نقره که جنس طلا از جنس نقره جدا است، اما در هر دو، علت ربوی بودن یکسانند هر دو نقدینه

هستند و اگر گندم به جو فروخته شد، جنس گندم از جنس جو جدا است، اما هر دو در عِلَّتِ ربوی بودن یکسانند هر دو خوراکی هستند. وقتی که جنس هر دو یکی نیست در صحت بیع آن دو شرط است: **حلول و تقابض قبل از تفرُّق**. اما زیادتربودن یکی بر دیگری جایز است، مثل فروختن یک مثقال طلا به ده مثقال نقره و فروختن یک کیلو گندم و به دو کیلو جو وقتی که هر دو حاضر باشند و فی المجلس به قبض همدیگر برسانند.

اما اگر عِلَّتِ ربوی بودن در هر دو یکسان نیست، مثل فروختن خوراکی به نقد هیچ یک از آن سه شرط در آن لازم نیست. درست است گندم بفروشد به طلا. ده من گندم به یک مثقال طلا. که گندم بلافاصله بگیرد و یک مثقال طلا بعد از ده روز بپردازد برای اینکه عِلَّتِ ربوی بودن در یکی خوراکی بودن و در دیگری نقدینه بودن است. و اصل در اینکه وقتی که جنس ربوی به جنس آن در عِلَّتِ ربوی بودن یکسانند فروخته می شوند باید سه شرط **حلول، تقابض قبل از تفرُّق و یقین تَمَائُلُ بجا آید**، حدیث صحیح مسلم است که:

رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَ الْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ وَ الشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ وَ التَّمْرُ بِالتَّمْرِ وَ الْمِلْحُ بِالْمِلْحِ مِثْلًا بِمِثْلٍ سِوَاءٍ بِسِوَاءٍ يَدًا بِيَدٍ فَإِذَا اخْتَلَفَتْ هَذِهِ الْأَجْنَاسُ فَبِيعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ إِذَا كَانَ يَدًا بِيَدٍ**: در فروش طلا به طلا و نقره به نقره و گندم به گندم و جو به جو و خرما به خرما و نمک به نمک باید در وزن مانند هم باشند و در کیل مساوی یکدیگر باشند و دست به دست باشند که در همان مجلس به قبض همدیگر برسند اما هرگاه جنس مختلف شد، و طلا به نقره فروخته شد، گندم به جو فروخته شد، خرما به نمک فروخته شد؛ هر نوع خواستید بفروشید. طلا به ده برابر آن از نقره و گندم به چند برابر آن از جو و خرما به چند برابر آن از نمک. به شرط اینکه هر دو جنس دست بدست معامله شود که هر دو جنس در مجلس عقد بیع قبض شوند، مثلاً بمثل برای کیل یا وزن باشد و برای وزن مناسب تر است و سِوَاءٍ بِسِوَاءٍ با هم برابر باشند در وزن یا در کیل و برای کیل مناسبترند، و

یداً پید برای صورتی است دو جنس ربوی که معاوضه می‌شوند علت ربوی بودنشان یکی باشد؛ اما اگر علت ربوی بودنشان یکی نیست، بلکه یکی خوراک و یکی نقد است و یا یکی ربوی و یکی غیرربوی است که مقابضه و به قبض یکدیگر رسانیدن در آن نیست چنانکه قبلاً بیان شد.

و در حدیث، نقدینه طلا و نقره یاد شدند. اسکناس که جانشین طلا است حکم طلا را دارد برای این که پشتوانه‌ی اسکناس، طلا است و مقصود چیزی است که گوهر قیمت‌گذاری باشد. و در خلقت طلا و نقره حکمتی عظیم است برای اینکه قیمت‌گذاری همه چیز به آن است. اگر نقدینه نبود، کسی که می‌خواست شتر بفروشد و زعفران بخرد، داوری میان آن دو چگونه ممکن می‌شد. و در پیدایش اسکناس هم نعمتی بزرگ است. برای اینکه بار فروشنده و خریدار را خیلی سبک نموده است و همچنین چک به موقع وسیله‌ای راحت برای قبض و دفع است. بنابراین قصد از طلا و نقره گوهر قیمت‌گذاری و داوری میان چیزهای مورد معامله است و در حدیث، خرما یاد شد و قصد از آن نان خورش و میوه است، بنابراین انجیر و مویز و سیب هم مانند آن است. و در حدیث، گندم و جو یاد شده و قصد از آن حبوباتی است که قوت باشد و بنابراین برنج و ذرت و ماش و عدس و غیره هم مانند آن است.

و در حدیث، نمک یاد شده است و قصد از آن اصلاح و شایسته کردن خوراک است، بنابر آن زعفران و زنجبیل و مصطکی و بهارات مانند آن است، و همانگونه که آنچه مایه‌ی اصلاح غذا است، ربوی است. آنچه مایه‌ی اصلاح بدن است از ادویه مثل مصطکی همان حکم را دارد، که غذا نگهدار صحت است و دوا برگرداننده‌ی صحت از دست رفته به مرض است.

و مثل هم بودن در هر یک از آنها مقصود از مثل هم بودن در حال کمال آن چیز است، یعنی مثل هم بودن خرما به خرما و مویز به مویز. اما رطب به رطب درست نیست برای اینکه از هر کدام در حال خشک شدن چه مقدار خرما یا مویز می‌آید. و همچنین شیر به شیر و روغن به روغن که درست است و دوغ به دوغ یا کره به کره درست نیست. و درست است فروختن حیوانی به حیوان دیگر، اگرچه یکی از این دو حیوان شیر

در پستانش باشد؛ برای اینکه حیوان جنس ربوی نیست و درست است فروختن گاو شیری به چند گوسفند؛ برای اینکه جنس شان مختلف است. اما فروختن گوسفندی که شیر در پستان دارد به گوسفندی که شیر در پستان دارد روا نیست برای اینکه از قاعده‌ی مُدَّعَجَوْه و درهم استفاده می‌شود. که مدّ خرما‌ی عجوه مثلاً و یک درهم به دو مدّ عجوه درست نیست و به دو درهم نیز درست نیست.

و هرگاه عقد بیع بر جنس ربوی از ثمن و مبیع قرار گیرد یک جنس ربوی باشد و در مبیع اختلاف آید: مثل دویست مثقال طلای خوب به صد مثقال طلای خوب و صد مثقال طلای پست فروخته شود و یا این که دویست مثقال طلای خوب به دویست مثقال طلای غش دار فروخته شود حرام است و درست نمی‌شود.

برای این که در حدیث صحیح مسلم آمده است که **فَضَالَةَ بْنِ عُبَيْدٍ** گفت در روز حُنَیْنِ گردن‌بندی که طلا و دانه‌های زینتی داشت به دوازده دینار طلا خریدم. بعد از این که طلای آن گردن‌بند از دانه‌های زینتی آن جدا کردم دیدم طلای گردن‌بند از دوازده دینار بیشتر است. این را خدمت رسول الله ﷺ به عرض رساندم فرمود درست نیست فرو این گردن‌بند مگر پس از جدا کردن طلای آن از دانه و مهره‌های آن.

برای این که وقتی که یکی از دو طرف بیع دارای دو مال مختلف باشد توزیع آنچه در طرف دیگر است بر آن دو مال بحسب قیمت به زیادت طرفی بر طرف دیگر می‌کشاند که همان ربا است.

اما اگر همجنس نباشد مثل یک دینار و یک درهم در مقابل یک صاع گندم یعنی سه کیلو گندم و یک صاع جو پرداختن با یک دینار و یک درهم به دو صاع گندم و یا دو صاع جو صحیح است. اما یک گز پارچه و یک درهم به یک گز پارچه و یک درهم روا نیست. و در فرموده‌ی پروردگار: **يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا**: خدا ربا را نابود می‌کند درس عبرتی برای بیدار دلان است. و فقهاء رحمهم الله که در باب ربا این همه موشکافی کرده‌اند برای این که می‌دانسته‌اند که ربا چه بلای عظیمی است ربا در هیچ شریعتی درست نبوده، و در اروپا و امریکا که نظام ربوی برقرار است خدا می‌داند چقدر بلا که بر سرشان می‌آید.

بانکها ورشکست می‌شوند. بازرگانان از هستی می‌افتند. و مجله‌های مخصوصی صادر می‌شود تا از معامله با فلان تاجر پرهیز شود که در حال شکست است و اموال در فلان بانک نهاده نشود که روزش سیاه است. و فضل خداست که در دین جاویدان اسلام ربا حرام شده است تا دچار بلاهای آن نشوند. و عامل ربا و سرمایه‌گذار بانکها در همه جا یهودند که از خبث طینت و خیانت که بر آن سرشته شده‌اند می‌خواهند بدبختی بشر را از این طریق فراهم کنند. و هنوز که به عقوبت نرسیده‌اند اما زمان عقوبت‌شان به خواست خدا نزدیک است. و هر روز در جایی رسوا می‌شوند و تا این گروه خبیث به همان ذلت و توسری خوری قبلی برنگردند بشر نمی‌تواند آسوده شود.

باب المراجعة

در بیان بیعی که به ربح و فایده‌ی معینی انجام می‌گیرد

مراجعة چنین است: مشتری برای خرید جنسی نزد فروشنده می‌آید و از قیمت جنس می‌پرسد، مالک جنس که فروشنده‌ی آن است می‌گوید: این جنس به هزار درهم برایم تمام شده است به همین قیمت یک‌دهم فایده به تو می‌فروشم و مشتری قبول می‌کند. فروشنده می‌گوید: **بِعْتَاكَ بِمَا اشْتَرَيْتَهُ وَ رِبْحٍ دَرَاهِمٍ لِكُلِّ عَشْرَةٍ**: به تو فروختم آن را (یعنی جنسی که هر دو می‌دانند) به آنچه خودم خریده‌ام با فایده‌ی یک‌دهم. و خریدار می‌گوید: **قَبِلْتُ مِنْكَ بَيْعَهُ بِذَلِكَ**: فروش آن را از تو به آن قیمت قبول کردم، و بنابراین، خریدار یک‌صد و ده درهم می‌پردازد.

اگر بعد از آن فروشنده آمد و گفت اشتباه کرده بودم، من به نود خریده‌ام که با فایده‌ی یک‌دهم آن می‌شود نودونه درهم، یازده درهم از او گرفته می‌شود که مشتری از او می‌گیرد.

اما اگر بعداً آمد و گفت اشتباه کرده‌ام من به بیشتر خریده‌ام. و خریدار گفت دروغ می‌گویی؛ اگر فروشنده برای اشتباه خود چیزی گفت که احتمال دارد به این که گفت به دفترم مراجعه کرده‌ام، دیده‌ام قیمت جنسی که صد و بیست درهم است با قیمت جنسی

که صد درهم است، اشتباه کرده‌ام گفتار او و گواهی قبول می‌شوند و رسای صد و بیست درهم و دوازده درهم ربح آن را دارد.

اما اگر برای اشتباه خودش دلیلی نداشت نه گفتار او قبول می‌شود و نه گواهی که بیاورد برای این که گفتار بعدیش برخلاف گفتار قبلی او است. اما می‌تواند به مشتری قَسَم بدهد که قسم بخورد که این را نمی‌دانی، بلکه موقع درخواست قسم اعتراف به آن نماید.

بَابُ الْمُحَاظَةِ

در بیان بیعی که از بهای آن انداخته می‌شود، و این عکس مراجعه است.

بیع محاطه: عبارت از اینست که فروشنده به مشتری می‌گوید که این جنس را به تو می‌فروشم به هر قیمتی که خریده‌ام با انداختن یک‌دهم، که هرچه به صد درهم خریده، به مشتری به نود درهم می‌فروشد.

مثلاً باع می‌گوید به مشتری: **بِعْتُكَ هَذَا بِمَا اشْتَرَيْتُ وَ حَطُّ دَرَهْمٍ لِكُلِّ عَشْرَةٍ:** این را به تو فروختم به آنچه آن را به آن خریده‌ام با انداختن یک درهم در هر ده درهم و مشتری قبول می‌کند و می‌گوید: **قَبِلْتُ مِنْكَ بَيْعَهُ بِذَلِكَ الْمَبْلُغِ:** از تو پذیرفتم فروش آن را به من به همان مبلغی که گفتی.

اما باید دانست که در مباحه اگر می‌گفت **بِعْتُكَ هَذَا بِمِائَةِ وَ رِبْحٍ دَرَهْمٍ لِكُلِّ عَشْرَةٍ:** هرچه به ده خریده بود به یازده به مشتری تعلق می‌گرفت و اینجا که می‌گوید **بِحَطِّ دَرَهْمٍ لِكُلِّ عَشْرَةٍ** برعکس مباحه از هر یازده یکی می‌افتد و بنابراین $100 \times \frac{1}{11} = 9$ که آنرا ضرب در ده می‌شود $90 \times \frac{1}{11}$ و خریدار نود درهم لکل عشره یا $\frac{90}{11}$ من کُلِّ عشره وقتی که به صد درهم خریده، ده درهم می‌افتد و برمی‌گردد به ۹۰ درهم. **بیع تولیه و بیع اشراک در صفحه ۱۶۳ گذشت.**

بَابُ الْخِيَارِ

در بیان خیار یعنی اختیار که به یکی از عاقدین یا به هر دو در داشتن حق فسخ

و اجازه داده می‌شود.

انواع خیار مشروع که در بیعها پیش می‌آید، شانزده نوع است:

خیار شرع: و آن خیار مجلس است که تا وقتی که فروشنده و خریدار در مجلس عقد بیع نشسته‌اند هر کدام اختیار فسخ و اجازه دارند و شرع این اختیار را به آنان داده است، و این حق در حدیث صحیحین آمده که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **الْبَيْعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا أَوْ يَقُولَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ اخْتَرْ**. خریدار و فروشنده تا وقتی که از هم جدا نشده‌اند و هر دو در مجلس عقد بیع هستند اختیار فسخ و اجازه را دارند مادامی که از هم جدا نشده‌اند و تا وقتی که یکی به دیگری نگفته تو اختیار بکن (یعنی تو اختیار فسخ یا اجازه را بنما برای اینکه خیار و اختیار خود را ساقط نموده‌ام).

خیار شرط: که هر کدام از بایع و مشتری یا هر دو شرط می‌کنند که تا سه روز حق اجازه و فسخ بیع را دارند. بنا به حدیث صحیح به روایت بیهقی و غیر او که مردی به نام حبان بن منقذ رضی الله عنهما خیلی در خرید و فروش فریب می‌خورد، هر چه می‌خرید به گرانترین قیمت می‌خرید و هر چه می‌فروخت به ارزانترین قیمت می‌فروخت. او این را خدمت رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم عرض نمود، رسول الله فرمود: **مَنْ بَايَعْتَ فَقُلْ لَا خِلَابَةَ ثُمَّ أَنْتَ بِالْخِيَارِ فَيُكُلُّ سِلْعَةً ابْتَعْتَهَا ثَلَاثَ لَيَالِي**. با هر کسی که خرید و فروش نمودی بگو: گول نباشد، وقتی که این را گفتمی در هر کالایی که بخری تا سه روز حق فسخ یا اجازه‌ی آن را داری، اما اگر بیش از سه روز شرط نمود آن بیع باطل می‌شود.

خیار عیب: عندالاطلاع علیه: خیار فسخ کردن به عیب هر موقع که دانست مبیع عیبی دارد، و قاعده در عیب این است که هر چه از عین مبیع کم می‌کند مثل خصی و بخته بودن حیوان و یا از قیمت آن کم می‌کند مثل دزد بودن برده عیب شناخته می‌شود که هر نقصی که غرض و قصد صحیحی را از میان می‌برد عیب دانسته می‌شود، خبرچینی برده عیب است، بول کردن برده در فراش در سن بزرگی عیب است.

بخته و خصی کردن حیوان حرام است؛ مگر در صورتی که در موقع کوچکی حیوان

و در فصل معتدل هوا برای خوش شدن گوشت آن و فربه شدنش جایز دانسته‌اند. کنیز اگر در سنی باشد که تحمل و طء دارد اگر بیوه باشد قیمت آن کمتر می‌شود اما خیار فسخ ندارد برای اینکه کنیز نادر است که در سن بزرگی بیوه نباشد.

خیار التدلّیس: یعنی تغییر دادن صورت واقعی مبیع، مثل اینکه مدتی، شیر در پستان حیوان نگه دارد تا مشتری دچار اشتباه شود و یا موی سفید برده را سیاه کند تا مشتری آن را جوان بیندارد که همه‌ی اینها تدلیس محسوب می‌شود و حق خیار برای مشتری را ثابت می‌نماید.

خِيَارُ تَلَقَّى الرُّكْبَانِ: خیار کسانی که جنس را به شهر می‌آورند و از کسی که به استقبال آنان آمده و آنان را فریفته و به قیمت کمتر از قیمت واقعی از آنان خریده، وقتی که به شهر آمدند و قیمت واقعی جنس خود دانستند و فهمیدند فریب خورده‌اند، اختیار فسخ بیع را دارند.

خِيَارُ تَفْرِيقِ الصَّفَقَةِ: مثل این که دو الاغ از فروشنده خریده بود قبل از اینکه آن دو را تحویل بگیرد، یکی از دو الاغ مرد، خریدار به سبب اینکه در مبیع جدایی افتاده است اختیار فسخ بیع را دارد. یا اینکه دو شیشه سرکه از فروشنده خریده بود، معلوم شد یکی از دو شیشه خمر است خریدار حق فسخ بیع را دارد؛ برای اینکه مبیع که یک حکم باید داشته باشد از هم جدا شده، یکی بیعش صحیح و یکی بیعش باطل بیرون آمده و همه در صورتی است که خریدار آن را نمی‌دانسته است. اما اگر دانسته بوده در آن یکی که بیع آن صحیح است، تعلق به مشتری می‌گیرد و دیگری قیمتش از ثمن کم می‌شود و خریدار اختیار فسخ بیع را ندارد.

خِيَارُ فَقْدِ الْوَصْفِ الْمَشْرُوطِ: خریدار اختیار فسخ دارد وقتی که وصفی که در مبیع نموده، خلاف باشد مثلاً شرط کرده بود که گاوی که به او می‌فروشد حامل و یا شیری باشد، در صورت شرط حمل، دید که حامل نیست و در صورت شرط شیر دادن دید که شیر ندارد که خریدار اختیار فسخ بیع را دارد.

خیار جهل غصب: برای اینکه مشتری خانه‌ای را رؤیت کرد و از زید خرید و

نمی دانست که دیگری آن خانه را غصب نموده، که با اینکه بتواند خانه را از غاصب بگیرد، باز هم اختیار فسخ را دارد، و یا اینکه خانه‌ای که ملک زید است و می دانست دیگری آن را غصب نموده به گمان اینکه می تواند از غاصب بگیرد خانه را خرید، اما بعداً دید که زور غاصب را ندارد و نمی تواند از غاصب پس بگیرد، باز هم اختیار فسخ بیع را دارد، و یا اینکه بایع انکار بیع نمود و خریدار گواه و مدرک ندارد که اگرچه بتواند از طریق حاکم حق خود را اثبات کند باز هم اختیار فسخ را دارد؛ برای اینکه دوندگی کردن برای دیدن حاکم و تکلیف بایع به قسم خوردن، مشقتی است برای خریدار.

خيار جهل: به اینکه خانه‌ای که خریده بود در اجاره‌ی دیگری یا زمینی که خریده، زیر زراعت دیگری است، که خبر نداشتن از آن و بیان نکردن فروشنده اختیار فسخ بیع را به خریدار می دهد.

خيار امتناع از وفا به شرط صحيح: مثل اینکه شرط شده بود که خریدار در مقابل قیمت مبیع که در ذمت او است رهن بگذارد یا کفیل بیاورد و خریدار نه رهن آورد و نه کفیل آورد که فروشنده اختیار فسخ را دارد؛ برای اینکه خریدار از وفا به شرطی که صحیح است خوددای نموده است، اما اگر شرط شده باشد که خریدار برده‌ای را که خریده است، آزاد کند و آزاد نکرد در این صورت خیاری نیست و خریدار مجبور می شود به آزاد کردن برده‌ی خریده شده به این شرط، و همچنان اگر بر خریدار شرط شده که ثمری که قبل از بدو صلاح خریده قطع نماید و آن را از روی نخل و یا درخت ببرد و خریدار نبرید، خریدار را مجبور به قطع ثمر می نمایند، مگر اینکه درخت و نخل برای خریدار باشد که مجبور به قطع نمی شود، برای اینکه درخت و ثمر هر دو برای او است چنانکه اگر ثمر را قبل از بدو صلاح به شرط قطع خرید و بعداً خود درخت را خرید و یا اینکه نخل و یا درخت به ارث به او رسید و ثمر به او هبه شد، و جایی که گفتیم مجبور می شود یعنی حاکم او را مجبور به آزاد کردن برده می کند اگر آزاد نکرد حاکم آن برده را آزاد می کند و همچنین اگر ثمر را قطع نکرد و حاکم دستور به بریدن آن می دهد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

خيار تحالف: یعنی اگر وضعی پیش آمد که باید قسم بخورند به اینکه ایجاب و قبول و شروط بجا آمده ولیکن در قیمت اختلاف آمد که فروشنده گفت: به هزار درهم به تو فروخته‌ام و خریدار گفت: به پانصد درهم از تو خریده‌ام، هر کدام باید به موجب گفتارش قسم بخورد، آنگاه یا خودشان فسخ بیع می‌کنند یا حاکم بیع را فسخ می‌نماید. اما اگر یکی گفت به تو فروخته‌ام و دیگری گفت به من بخشیده‌ای که پس از قسم خوردن هر کدام برابر گفتارش جنس مورد اختلاف برگردانیده می‌شود به سوی کسی که می‌گوید فروخته‌ام با زیادت‌های متصله از ثمر و غیره و با زیادت‌های منفصله اگر بچه آورده یا مرغ، تخم نهاده که همه را برای او است که می‌گوید نبخشیده‌ام و فروخته‌ام.

خيار برای بايع: در صورتی که در بیع مباحه به صد درهم فروخته بود و یک درهم در ده درهم و بعداً گفت که خرید خودم صد و بیست بوده نه صد درهم و خریدار هم گفت راست می‌گویی که بايع اختیار فسخ بیع را دارد، اگر مشتری به موجب گفته‌ی بايع پرداخت.

خيار برای مشتری: در صورت مخلوط شدن ثمر، مثلاً ثمر لیمو خریده بود و به سبب تحویل ندادن لیمو غیر از ثمر موجود دانه‌های دیگری بیرون آورد و با دانه‌های قبلی مخلوط شد خریدار اختیار فسخ را دارد اگر بايع ثمر زیاد شده را به خریدار نبخشد.

خيار عجز مشتری: از پرداختن قیمت مبیع به اینکه جنسی را خریده بود و تحویل گرفته بود که طلبکاران به سبب اینکه به قدر طلب‌شان مال نداشت به وسیله‌ی قاضی خریدار را از تصرف در مال خود منع نمودند که بايع اختیار فسخ را دارد.

خيار تغيير مبيع که قبل از بيع آن را دیده بود: به اینکه خانه‌ای را که شش ماه قبل دیده بود و به گمان اینکه خانه در شش ماه تغییر نمی‌کند خریده بود بعد که رفت خانه را تحویل بگیرد، دید که مثلاً خانه نیمه ویرانه است، خيار فسخ بیع را دارد.

خيار معيوب شدن ثمر: به اینکه بايع ثمر را فروخته و آب به درخت نداده بود و ثمر به سبب آب ندادن خشک شده بود یا تغییر نموده بود، خریدار خيار فسخ بیع را دارد.

باب البیوع الباطلة

در بیان بیع‌هایی که باطلند

بیع‌های باطل بسیارند، مانند:

بیع مالِم یَقْبِضُ: فروش آنچه قبض ننموده و تحویل نگرفته است، برای اینکه وقتی چیزی را خرید، باید آن را قبض نماید و بعد به دیگری بفروشد، اگر قبض نکرده فروخت، آن بیع باطل است. مگر اینکه در چند چیز پیش از قبض کردن آن فروشش جایز است مانند:

میراث: که آنچه به ارث برده اگرچه قبض ننموده باشد فروش آن درست است. اما اگر مورث قبل از قبض آن مرده است وارث او نمی‌تواند قبل از قبض آن را بفروشد.
موصی به: آنچه برای او وصیت شده، اگرچه قبض ننموده فروش آن درست است.
رِزْقُ سُلْطَانٍ: حقوقی که سلطان یعنی حکومت برایش معین نموده، سالیانه یا ماهیانه که قبل از قبض آن می‌تواند آن را بفروشد.

غَنیمَة: آنچه به غنیمت از کافران در جهاد با آنان بدست آمده، سهم خود را از آن قبل از قبض آن می‌تواند بفروشد.

رِیحٍ وَوَقْفٍ: غَلَّةٌ و حاصل چیزی که وَوَقْفٌ بر او شده می‌تواند پیش از قبض آن را بفروشد. مثل، بچه‌ی حیوانی که بر او وقف و یا ثمر درخت و بستانی که بر او وقف شده و یا اجاره‌ی دکانی که بر او وقف شده که درهمه‌ی آنها قبل از قبض آن می‌تواند بفروشد.
مَوْهوبٌ أَسْتُرَجِعَ: دهشی که پس گرفته است مثلاً خانه‌ای که پدر به پسر هِبَه نمود و بعد پس گرفت که اگرچه آن را تحویل نگرفته، می‌تواند آن را بفروشد.

صیدٌ مُثَبَّتٌ: شکاری که به تله انداخته است پیش از بیرون آوردن و قبض آن، می‌تواند آن را بفروشد.

مُسْلَمٌ فِیه: جنسی که پیش خرید نموده قبل از قبض آن، می‌تواند آن را بفروشد.
مُشْرَک: مانند خانه‌ای که با دیگری در آن شریک است، می‌تواند سهم خود را از آن خانه بفروشد قبل از تحویل گرفتن آن از شریکش، و تحویل دادن به خریدار باید به

اذن شریکش باشد؛ برای اینکه اگر بدون اذن شریکش تحویل خریدار داد، اگر تلف شد ضامن سهم شریکش خواهد بود که باید غرامت آن را بدهد.

مُكْتَنَزِي: که اگر زمینی و یا عقاری به اجاره داده و یا حیوانی را می‌تواند قبل از قبض آن از مستأجر، بفروشد.

مَالِ قِرَاضٍ: مال قراض که سرمایه‌ای به دیگری داده تا در آن معامله نماید پیش از قبض مال قراض از عامل در آن می‌تواند آن را بفروشد.

مَرهُون: چیزی که نزد دیگری رهن گذاشته، وقتی که از رهن بیرون آمد اگر چه قبض ننموده، می‌تواند آن را بفروشد.

يَبِعُ مَا عَجَزَ عَنْ تَسْلِيمِهِ حَالًا: باطل است فروختن آنچه نمی‌توان آن را تحویل دهد، مثل بیع پرنده در هوا.

و هر چیزی که پس از بیع به فوری نمی‌تواند تحویل دهد بیع آن باطل است مگر در شش چیز:

اجاره: که وقتی کسی خانه‌ای را برای یک سال به اجاره می‌دهد منافع خانه را فروخته است، اما نمی‌تواند این منافع را یکجا تحویل دهد؛ بلکه این منافع روزبه‌روز مستأجر از نشستن در آن استفاده می‌کند و اجاره‌ی آن صحیح است.

سَلَم: جنس پیش خرید شده تا مدت آن نرسد پیش خریدکننده نمی‌تواند آن را قبض کند و با اینحال می‌تواند آن را قبل از تحویل گرفتنش بفروشد که خریدار از او وقتی که مدت تحویل گرفتن آن رسید تحویل می‌گیرد. با اینکه پیش خریدکننده حالا نمی‌تواند تحویل بدهد، باز هم می‌تواند آن را بفروشد.

غَلَّةٌ كَثِيرَةٌ: و خرمن بزرگ که فروخته به حساب هر کیل و پیمانهای به یک درهم و یا هر کیلویی به یک درهم که کیل و وزن آن در یک لحظه ممکن نیست و نمی‌تواند با این حال با اینکه قبض آن طول می‌کشد، بیع آن جایز است.

مَعْصُوب: که مالک نمی‌تواند آن را از غاصب بگیرد و تحویل خریدار بدهد با این حال درست است فروش آن به کسی که می‌تواند از غاصب بگیرد.

آبِی: غلام گریخته، که خودش توانایی رفتن به دنبال آن ندارد، او را می‌فروشد به کسی که می‌تواند او را برگرداند.

عَيْنِ بَيْلِدٍ آخَرَ: فروش خانه‌ای مثلاً که در شهر دیگر دارند، که وقتی که فروخت، فی الحال نمی‌تواند آن را تحویل خریدار دهد، اما بیع آن درست است و وقتی که به قدر رسیدن خریدار به آن خانه است گذشت بیع آن ثابت می‌شود.

و از بیوع باطله است:

بَيْعُ حَبْلِ الْخَبَلَةِ: فروختن بچه‌ی بچه‌ی حیوان که بگوید هر وقت گاو من بچه آورد و بچه‌اش، بچه آورد، بچه‌اش را به تو فروخته‌ام.

بَيْعُ الْمَضَامِين: فروختن بچه‌هایی که در کمر نری هستند. مضامین جمع مضمون است آنچه در کمر نری است.

بَيْعُ الْمَلَاقِيح: فروختن بچه‌هایی که در شکم حیوانات هستند. ملاقیح جمع ملقوحه است که جنین در شکم شتر باشد.

بَيْعُ بِشْرٍ: فروختن به شرط فروختن و یا به شرط به قرض دادن به اینکه بگوید: خانه‌ام را به تو می‌فروشم به شرط اینکه خانه‌ات را به من بفروشی و یا خانه‌ام را به تو می‌فروشم به شرط اینکه مبلغی به من قرض بدهی. که اینها همه باطل است.

اما بیع و شرط در سیزده جا درست است که از جمله‌ی بیوع صحیح است:

بَيْعُ بِشْرٍ رَهْن: مثل خانه‌ام را به تو می‌فروشم به شرط اینکه در مقابل قیمت آن که بعد از سه ماه می‌پردازم مثلاً، در مقابل قیمت مبیع نزد من رهن بگذاری که صحیح است.

بَيْعُ بِشْرٍ كَفِيل: دکان را به تو می‌فروشم به شرط اینکه قیمت آن که مؤجل است کفیل بیاوری.

بَيْعُ بِشْرٍ اَشْهَاد: بیع به شرط گواه گرفتن.

بَيْعُ بِشْرٍ خِيَار: بیع به شرط اختیار فسخ و اجازه داشتن تا سه روز.

بَيْعُ بِشْرٍ اَجَل: بیع به شرط مدت معین که خریدار بگوید به من بفروش دکان

را و دکانت را خریدم به شرط اینکه تا سه ماه مدت داشته باشم برای پرداخت قیمت مبیع.
بیع به شرط اعناق: فروختن برده به شرط آزاد کردنش.

بیع به شرط براءت از عیوب: این حیوان را به تو فروختم به شرط اینکه من از همه عیب‌های آن بری هستم. که صحیح است و از هر عیبی که نمی‌داند بری می‌شود؛ اما هر عیبی که می‌داند باید بیان نماید وگرنه بری نمی‌شود.

بیع به شرط نقل مبیع: به اینکه بایع می‌گوید: این ماشین را فروختم اینکه همین که بیع حاصل شد از محل من بیرون ببری.

بیع به شرط قطع ثمر: به اینکه می‌گوید این ثمر نارس را به تو فروختم به شرطی که آن را قطع کنی.

بیع به شرط بقیه‌ی ثمر: خریدار می‌گوید ثمر رسای این بستان را از تو خریدم به شرط اینکه ثمر روی درخت باشد و به کم‌کم بچینم.

بیع به شرط وصفی که مطلوب است: این بنده را از تو خریدم به شرط اینکه بتواند بنویسد. یا این گاو را از تو خریدم به شرط اینکه حامل باشد، یا این کنیر را از تو خریدم به شرط اینکه طباحی معمولی بداند.

بیع به شرط: اینکه مبیع را تحویل ندهد، مگر پس از دریافت قیمت آن که همه‌ی این بیع و شرطها صحیح است.

و از بیوع باطله است:

بِئَعِ الْمَلَامَسَةِ: فروش به دست کشیدن به پارچه که همین که دست به پارچه کشید دست کشیدنش در حکم بیع باشد.

بیع المُنَابَذَةِ: فروش پرتاب کردن که این پارچه را به سوی تو پرتاب می‌کنم و پرتاب کردنش در حکم بیع آن است به صد درهم.

بیع الْمُخَافَلَةِ: فروش گندم در حالیکه در خوشه است نه پاک شده و نه دیده می‌شود.

بیع مَالِهِ يَمْلِكُ: فروش چیزی که ملک خودش نیست به اینکه مال مردم را

بفروشد.

(مگر اینکه چنانچه قبلاً بیان شد آنچه پیش خرید نموده، هنوز قبض نکرده و به ملکش درنیامده، می تواند بفروشد و خانه‌ای که به اجاره داده و هنوز از اجاره بیرون نیامده که بملکش برگشته باشد، فروش آن صحیح است و آنچه در ذمّت خریده و نمونه داده که هزار طاقه مانند آن را خریده و هنوز به قبض او نیامده و به ملکش داخل نشده، می تواند آن را بفروشد.)

بیع لحم به حیوان: که گوشت گوسفند بدهد و به آن گاو بخرد و یا گوشت گاو بدهد و الاغ به آن بخرد، لازم نیست. گوشت هر عضوی از حیوان همین حکم را دارد؛ دادن کله پاچه به حیوان، دادن جگر و دادن گردک یا قلب به حیوان که همه باطل است. و درست است شیر دادن برابر حیوان که شیر قیمت حیوان باشد، مشروط بر اینکه حیوان، شیر در پستان نداشته باشد.

بیع شاة لبون بمثلها: فروختن گوسفند شیری به گوسفند شیری باطل است و مانند گوسفند است هر حیوان شیری که شیر آن خورده می شود. و همچنین بیع مرغ تخمی به مرغ تخمی باطل است.

بیع الحصاة: فروش با انداختن سنگ به اینکه بگوید این سنگ را می اندازم بر هر طاقه پارچه‌ای که افتاد آن را به تو فروخته‌ام.

بیع الماء جاری: و فروش آب روان یا آب جوشنده از چشمه و اگرچه برای مدت معلومی باشد برای اینکه اندازه‌ی آن معلوم نیست، اما همراه با قرار آن و همراه با چشمه‌ی آن صحیح است.

بیع الثمرة قبل بدؤ الصلاح بدون شرط القطع: فروش ثمر نارس که هنوز قابل خوردن نیست بدون شرط بریدن آن باطل است. اما بعد از بدو صلاح بدون شرط قطع، جایز است.

ولو باع نخلاً و علیه ثمر؛ اگر نخلی فروخت که برّ دارد، اگر برّ آن ابار گرفته، پس آن ثمر برای باع است و اگر ابار نگرفته، برای خریدار است و نخلی که قیمت از برّ آن ابار

گرفته همه‌ی بر آن در حکم آبار گرفته است و قصد از آبار: شکافتن خوشه‌ی نخل ماده و نهادن لگه‌ی نَر در آن است.

بیع رطبٍ بر رطبٍ او بیع رطبٍ بتمرٍ باطل: فروش رطب به رطب و فروش رطب به خرما باطل است. برای اینکه دانسته نمی‌شود وقتی که به خرما تبدیل شوند به قدر هم خرما می‌شوند یا نه (اما در بیع عرایا: که فقیر خرما می‌دهد در روی زمین و به خرص آن رطب روی نخل می‌خرد در کمتر از نهصد کیلو جایز است).

بیع بُرٍ مَبْلُولٍ بِمِثْلِهِ او بجاف: فروش گندم آب گرفته و تر به مانند آن و یا به گندم خشک، باطل است.

بیع لحم طَرِيٍّ بِمِثْلِهِ او بقدید: فروش گوشت تازه یا گوشت تازه به گوشت نمک زده و خشک، باطل است، اما گوشت نمک زده و خشک بدون استخوان به گوشت نمک زده و خشک بدون استخوان جایز است.

بیع یابس بمثله متفاضلین: گوشت خشک به گوشت خشک در حالی که یک طرف بیشتر باشد باطل است اگر جنس آن یکی باشد مثل گوشت خشک گاو به گوشت خشک گاو.

وَّالْحَمَانُ وَالأَبْنَانُ وَالأَدَهَانُ وَالسَّمَكُ وَالخُلُولُ وَأنواع الخُبْزِ أَجناس: و گوشت‌ها و شیرها و روغن‌ها و ماهیها و سرکه‌ها و انواع نان جنسهای مختلفی هستند؛ بنابراین، می‌توان یک کیلو گوسفند به دو کیلو گوشت گاو فروخت، و یک کیلو شیر گاو به دو کیلو شیر گوسفند فروخت، و می‌توان یک کیلو روغن شتر به دو کیلو روغن گاو فروخت و یک کیلو ماهی صافی به دو کیلو ماهی کوبی فروخت و یک کیلو سرکه خرما به دو کیلو سرکه‌ی انار فروخت و یک کیلو نان گندم به دو کیلو نان ذرت فروخت.

بیع نجسٍ لایمکن تطهیرهُ: فروش هر پلیدی که ممکن نیست طاهر کردنش چه نجس‌العین باشد مثل سگ و خوک و چه چیزهای آبکی باشد که پلید شده باشد مثل روغن در حال آبکی بودنش، اگر موش در آن افتاد و مُرد، موش و اطراف آن را بیرون می‌اندازند، باقی پاک است. همچنان پلید شدن دوشاب که روان آن پلید می‌شود و قابل

تطهیر نیست و منجمد شده‌ی آن محل پلید شده و اطراف آن بیرون می‌اندازند باقی پاک می‌شود و همچنین هر چیزی که دو حالت آبکی و بسته بودن دارد، اما پارچه و جامه و ظرف و امثال اینها که قابل تطهیر است، اگر پلید شد فروش آن صحیح است؛ برای اینکه آن را شست و تطهیر نمود.

بِیْعُ حُرٍّ: فروختن شخص آزاد، باطل است.

بِیْعُ حَسْرَاتٍ: فروختن خزندگان مثل موش و مار و کژدم و امثالها که نفعی ندارند.

بِیْعُ عَسْبِ الْفَحْلِ: فروش آب نری که کرایه‌ی زدنش به حیوان ماده و بارور کردنش باشد.

بِیْعُ الْغُرُرِ: فروش هر چیز که اندازه‌ی آن نامعلوم باشد، مثل مشک در نافه‌اش و پشم بر کمر می‌شود که مقدار آن معلوم نیست، اما پشمی که از میش جدا شده و به وزن فروخته می‌شود، بیع آن صحیح است. مشک به حساب حیوانات آن فرق می‌کند بعضی بناگوش آهوی مخصوص و بعضی در ناف آن و اینها طاهرند و در بعضی از حیوانات از فرج آنها می‌آید و پلید است.

بِیْعُ عَبْدٍ مُسْلِمٍ مِنْ كَافِرٍ: فروش برده‌ی مسلمان به کافر، باطل است، برای اینکه خواری مسلمان در آن است.

و مسلمان در ملک کافر داخل نمی‌شود: مگر در شش صورت:

بِالْإِزْتِ: به اینکه برده‌ی کافری، مسلمان شد و قبل از اینکه او را از آقايش بگیرند آقايش مرد، برادرش میراثش را می‌برد اما به او امر می‌شود تا او را با فروختنش به مسلمانی از ملک خود بیرون آورد.

باسترجاعه بافلاس المشتري: و به پس گرفتنش به سبب مفلس شدن خریدار، به اینکه کافری برده‌ی خود را که کافر بود به کافر دیگری فروخت، اما موقع مطالبه‌ی قیمت آن دید، خریدار مفلس و برده باقی است، اما مسلمان شده است که او را پس می‌گیرد.

برجوعه فی هبته لولده: به این که کافر برده‌ی خود را به پسرش بخشید و برده نزد پسر کافر به اسلام رسیده بود که پدر رجوع در هبه‌ی خود کرد و برده را از پسرش گرفت.

برده‌ای که به عیب به عیب: به اینکه برده‌ای را فروخت برده نزد مشتری مسلمان شد و مشتری به سبب عیب آن، برده را به فروشنده پس داد.

بقوله لمسلم اعتق عبدك عني: به اینکه کافر به شخص مسلمان بگوید: برده‌ات را از طرف من آزاد کن، که اول برده در ملک کافر داخل می‌شود و بعد آزاد می‌گردد، در اینجا ملک کافر برای چند لحظه بر عبد مسلمان بود.

بشائه من يعتق عليه: به اینکه کافر یکی از اصل مثل پدر و مادر و یا یکی از فرع خودش مثل پسر و دخترش که هر کدام از اینها را بخرد، آزاد می‌شوند برای اینکه نمی‌تواند خودش آزاد باشد و مالک پدر یا فرزند بشود و آزاد نشوند در این مسئله هم وقتی که کافر، پدرش را که برده‌ی دیگری است و مسلمان است وقتی که او را خرید، آزاد می‌شود و چند لحظه خرید در ملک کافر می‌آید و آزاد می‌شود. والله سبحانه و تعالی اعلم.

بیع عرایا: که خرما بر زمین و رطب به خرص آن بر نخل معاوضه می‌شود وقتی که پنج وسق یعنی نهصد کیلو یا بیشتر باشد، بیع آن باطل است، و همچنین مویز بر زمین با خرص آن انگور بر درخت مبادله نمودن هرگاه نهصد کیلو یعنی پنج وسق یا بیشتر باشد (وسق کیلی است که شصت صاع می‌گیرد. پنج وسق: سیصد صاع و صاع برابر سه کیلو می‌شود پنج وسق نهصد کیلو، شرع بیع عرایا را در کمتر از پنج اجازه داده است.) و وقتی بیع عرایا صحیح است که کمتر از پنج وسق و ثمر روی درخت بدو صلاح شده و قابل تناول باشد، و خرص رطب یا انگور روی درخت با کیل خرما یا مویز روی زمین برابر باشد، گفتیم روی زمین یعنی روی درخت نباشد و اگرچه باربر حیوان باشد، و خارک هم مانند رطب است.

باب الصلح

در بیان صلح و آشتی کردن.

صلح به معنی قطع نزاع و رفع دشمنی است و نظر به اینکه در بسیاری از معاملات می‌آید آن را سید الاحکام می‌دانند.

و اصل در صلح: آیاتی است از قرآن عظیم.

درباره‌ی صلح بین زن و شوهر:

(سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۱۲۸)

﴿وَالصُّلْحُ خَيْرٌ﴾

«آشتی کردن باهم بهتر است از طلاق و روگردانی.»

و درباره‌ی صلح میان مردمان:

(سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۲۴)

﴿وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ﴾

«و اینکه میان مردم آشتی دهید.»

و درباره‌ی صلح دو گروه متخاصم از مسلمانان:

(سوره‌ی حجرات، آیه‌ی ۹)

﴿فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا﴾

«میان آن گروه صلح برقرار کنید.»

و درباره‌ی صلح با دشمنان اسلام:

(سوره‌ی انفال، آیه‌ی ۶۱)

﴿وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ﴾

فقها برای صلح بین زوجین «باب القسم و النشوز» قرار داده‌اند که احکام آن را در آن باب می‌آورند و برای صلح بین مسلمین و کفار «باب الهدنة» قرار داده‌اند که احکام آن را در آن باب می‌آورند و در صلح میان امام و یاغیان «باب البغاة» قرار داده‌اند که احکام آن را در باب می‌آورند و برای صلح در معاملات و بدهکاری همین باب را قرار داده‌اند که اکنون درباره‌ی آن شرح می‌دهیم و قاعده این است که در صلح باید سبق خصومت باشد و کسی که با او صلح می‌شود، اقرار به حق صلح‌کننده داشته باشد.

و اصل در مشروع بودن صلح آیاتی است که بیان شد. و حدیث صحیح به روایت

ابن حبان رحمه الله تعالی که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود:

الصُّلْحُ جَائِزٌ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا صُلْحًا أَحَلَّ حَرَامًا أَوْ حَرَّمَ حَلَالًا. صلح میان

مسلمانان برقرار کردن، صحیح و حلال است؛ مگر هر صلحی که حرامی را حلال سازد یا حلالی را حرام گرداند. صلحی که حرام را حلال گرداند، مانند صلح بر خمر که بدهکار

بجای بدهی خود خمر را به طلبکار می‌دهد که می‌رساند که به سبب صلح پذیرفتن آن روا است. و صلحی که حلال را حرام گرداند مانند صلح بر این است که بدهکار بجای بدهیش خانه‌ای به طلبکار بدهد که طلبکار حق تصرفی در آن نداشته باشد.

اصل در صلح، آیات قرآن است چنانکه یاد شد و حدیث صحیح است که بیان شد و سومین دلیل آن اجماع امت است. **وَ الصُّلْحُ يَكُونُ هِبَةً؛ بِأَنْ يُصَالِحَ مِنْ عَيْنٍ عَلَى بَعْضِهَا:** صلح به منزلت دهش و هبه است وقتی که از آنچه ادعای همه‌ی آن را دارد بر بعضی از آن مصالحه نمود؛ مثلاً ادعا دارند که خانه‌ای که در دست زید است همه‌اش مال من است آن وقت به زید گفت: **صَالِحْتُكَ مِنْ هَذِهِ الدَّارِ عَلَى نِصْفِهَا:** من با تو مصالحه نمودم از این خانه بر نصف آن که این صلح به منزلت این است که نصف خانه را به زید بخشیده است و شرط است در این صلح آنچه در هبه شرط است که نصفی را به قبض زید برساند. و درست است که به لفظ هبه باشد: **وَ هَبْتُكَ نِصْفَ الدَّارِ وَ صَالِحْتُكَ عَلَى الْبَاقِي:** نیمی از خانه به تو بخشیدم و با تو مصالحه نمودم که نصف باقی برای خودم باشد. الحاصل اگر به لفظ صلح باشد، شرط است که خصومتی در میان بوده و زید قرار به حق و اهب داشته باشد و اگر به لفظ هبه خالص باشد هیچ شرطی ندارد، صیغه اجرا می‌شود و قبض حاصل می‌گردد.

وَ الصُّلْحُ يَكُونُ بَيْعًا؛ بِأَنْ يُصَالِحَ مِنَ الْعَيْنِ الْمُدَّعَاةِ عَلَى غَيْرِهَا مِنْ عَيْنٍ وَ غَيْرِهَا وَ صلح حکم بیع دارد؛ وقتی که از چیزی که ادعای آن دارد صلح بر غیر آن نماید. از عین یا دین او با زید بر سر خانه‌ای نزاع دارد، و در صلح با زید می‌گوید: **صَالِحْتُكَ مِنَ الدَّارِ عَلَى سَيَارَةِ مَزْدَا ۳۲۳** من با تو مصالحه نمودم بر اینکه خانه‌هایی که حق من است برای تو باشد و یک ماشین مزدا ۳۲۳ به من بدهی که مثل این است که خانه را فروخته و بهای آن ماشین مزدا را گرفته است، که حکم بیع دادر و باید ارکان بیع در آن بجا آید و شفعه و ردّ به عیب و خیار و غیره در آن می‌آید.

و مثال دین: **صَالِحْتُكَ مِنَ الدَّارِ عَلَى الْفِ دِينَارٍ فِي ذِمَّتِكَ:** با تو مصالحه نمودم از خانه بر اینکه هزار دینار برای من در ذمت باشد؛ یعنی هرگاه خواستم آن را از تو بگیرم،

و حکم بیع را دارد که شفعه در هر دو صورت عین و دین تعلق می‌گیرد، و برگرداندن به عیب چنانکه در بیع است؛ و در داشتن خیار مجلس و خیار شرط، و اینکه تا تحویل نگیرند حق تصرف در آن ندارند، و شرط بودن حلول و تقابض و تماثل اگر مصالح عنه و مصالح علیه ربوی باشند.

و الصلحُ یكونُ إجارةً: بَانَ یُصَالِحَ مِنَ الْعَیْنِ الْمُدَّعَاةِ عَلَی مَنُفَعَةٍ أَوْ مِنْ مَنُفَعَتِهَا عَلَی غَیْرِهَا: و صلح، حکم اجاره دارد وقتی که مصالحه نمود از چیزی که ادعای آن دارد بر منفعتی یا مصالحه از منفعت آن بر غیر منفعت نماید، به اینکه بگوید: **صَالِحْتُكَ مِنْ هَذِهِ الدَّارِ الْمُدَّعَاةِ عَلَی مَنُفَعَةٍ دَارِ غَیْرِهَا مَدَّةً مَعْلُومَةً.** من با تو مصالحه نمودم از خانه‌ای که ادعای آن را دارم بر اینکه نشیمن یک سال در خانه‌ای دیگر برایم فراهم نمایی که مثل این است که خانه‌ای که ادعای آن داشته اجاره‌ی نشستش یک سال در خانه‌ی دیگر ساخته است.

اما اگر مصالحه نماید از خانه‌ای که ادعای آن را دارد به نشیمن یک سال در همان خانه درست نمی‌شود.

و صلح از منفعت به غیر آن مثل آنکه بگوید: **صَالِحْتُكَ مِنْ هَذِهِ الدَّارِ عَلَی أَنْ تَسْكُنَهَا مَدَّةً مَعْلُومَةً بَعْدَ.** مصالحه نمودم با تو از این خانه بر اینکه ده سال مثلاً در آن نشینی در مقابل برده‌ای که به من می‌دهی. که ده سال نشیمن در خانه را اجاره‌ی آن در برابر گرفتن برده قرار داده است.

وَ الصَّلْحُ یكونُ إِبْرَاءً: بان یصالح من دین علی بعضه.

و صلح حکم ابراء دارد به اینکه مصالحه با بدهکار می‌نماید از طلبش بر بعضی از آن: **أَبْرَأْتُكَ مِنْ خَمْسَةِ مِنَ الْعَشْرَةِ الَّتِی لِي عَلَیكَ وَ صَالِحْتُكَ عَلَی الْبَاقِی:** از ده هزار درهمی که از تو طلب دارم پنج هزار از آن تو، از تو انداختم و با تو مصالحه نمودم بر پنج هزار باقی که به من پردازی.

وَ الصلحُ یكونُ جعالةً؛ صَالِحْتُكَ مِنْ عَشْرَةِ لِي عَلَیكَ عَلَی رَدِّ عَبْدِی:

و صلح حکم جعالة دارد به اینکه می‌گوید با تو مصالحه نمودم از ده درهمی که در

ذمت تو دارم بر اینکه برده‌ام که گریخته است برایم او را برگردانی. وقتی که برده را برگردانید و به قبض مالک آن رسانید از ده تای بدهی فارغ شده است.

و الصلح يكون خلعاً: بأن تقول الزوجة لزوجها صالحتك من صداقي المعلوم في ذمتك على ان تطلقني طلاقاً و صلح حکم خلع دارد وقتی که زن به شوهرش بگوید من با تو مصالحه نمودم از مهریه‌ام که برای من و تو مقدار معلوم است و در ذمت می‌باشد بر اینکه مرا طلاق دهی. وقتی که شوهر طلاقش داد ذمت شوهر از مهر او بری می‌شود.

و الصلح يكون معاوضة عن دم: به اینکه عمرو پدر زید را کشته و زید حق قصاص بر او دارد و زید ادعای خانه‌ای دارد که عمرو اقرار به آن دارد، که زید می‌گوید: صالحتك على الدار مما استحقته عليك من القود من با تو مصالحه نمودم بر اینکه خانه را تحویل من دهی در برابر حق قصاصی که بر تو دارم. عمرو خانه را به زید می‌دهد و حق قصاص زید ساقط می‌شود.

و الصلح يكون فداءً: و صلح حکم فدیة اسیر را دارد: به اینکه کافر حربی که مسلمانی نزد او اسیر است به شهر می‌آید، زید در دیار حرب خانه‌ای دارد، به حربی می‌گوید: صالحتك من الدار و اخذت الأسير. من مصالحه با تو نمودم که خانه‌ام برای تو باشد و در مقابل آن اسیر را از تو گرفتم.

و الصلح يكون عارية: مثل اینکه زید به عمرو می‌گوید: صالحتك من الدار المدعاة على ان تسكنها سنة. من با تو مصالحه نمودم از آن خانه‌ای که ادعای آن را دارم بر اینکه یک سال در آن خانه بنشینم، که مصالحه بر عاریت دادن خانه برای نشستن یک سال در آن است که پس از یک سال خانه را به او تسلیم کند.

و الصلح يكون فسخاً: به اینکه به هزار درهم گندم را پیش خرید نموده و مصالحه با پیش فروش می‌نماید بر اینکه به جای هزار من گندم همان هزار درهم او را مرجوع بدارد که این، حکم فسخ سلم را دارد، به اینکه می‌گوید: صالحتك من المسلم فيه على رأس المال: من با تو مصالحه نمودم از هزار من گندم که پیش خرید نموده‌ام بر

اینکه رأس المال هزار درهم را به من برگردانی، که فسخ سلم است و پس گرفتن و جه رأس المال.

گفتیم که شرط است در صلح اینکه سبق خصومت باشد، برای اینکه اگر دعوایی صلحی امکان ندارد و اینکه کسی که با او مصالحه می شود اقرار به حق صلح کننده داشته باشد برای اینکه اقرار به آن ندارد، نمی شود بگوییم مالکیت صلح کننده صحیح است، اما اگر شخص اجنبی که ادعا بر علیه او نیست بیاید و به صاحب خانه بگوید: فلانی که میان تو او دعوی و منازعه است اگرچه در برابر تو انکار دارد او پیش من اقرار به حق تو نموده است و مرا وکیل نموده است تا با تو صلح نماید به اینکه اجنبی می گوید: هُوَ مُبْطِلٌ فِي انْكَارِهِ فَصَالِحِنِي عَنْهُ بِكَذَا مِنْ مَالِي. او در انکار حق تو باطل و بیهوده می گوید، تو به جای او با من مصالحه کن از خانه ای که بر او ادعا داری به ده هزار درهم از مال من که وقتی قبول کرد خانه بر آن شخص می شود و لازم اجنبی می شود که ده هزار درهم به صاحب خانه بپردازد. و این مسأله به منزلت پرداختن بدهی دیگری است بدون اذن او، اگر اجنبی گفت او بیهوده می گوید در انکار حق تو. حالا با خودم مصالحه کن بر آن خانه به این ده هزار درهم صحیح می شود. ده هزار درهم به صاحب خانه می رسد و خانه به خود اجنبی می رسد.

باب الحوالة

در بیان حوالة

دو لغت: حوالة به معنی تحول از حالی به حالی شدن و به معنی انتقال است از حالی به حالی دیگر چنانکه: حَالَتِ الْأَسْعَارُ: نرخها دگرگون شد و از حال اول به حالی دیگر منتقل شد، از ارزانی به گرانی آمد و یا از گرانی به ارزانی آمد.

و در شرع: عَقْدٌ يَقْتَضِي نَقْلَ دَيْنٍ مِنْ ذِمَّةِ الْإِلَى ذِمَّةٍ: شرعاً حوالة عبارت است از: نقل دین از ذمته به ذمت دیگر.

و اصل در حوالة، حدیث صحیحین بخاری و مسلم است که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: مَطَّلُ الْغَنِيِّ ظَلْمٌ وَإِذَا اتَّبَعُ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ

فَلْيَتَّبِعْ: بد ادایی شخص توانگر ظلم است، و هرگاه یکی از شما حواله شد بر سر شخصی که غنی است حواله را بپذیرد. و در روایت بیهقی: **وَ إِذَا أُحِيلَ أَحَدُكُمْ عَلَى مَلِيٍّ فَلْيُحْتَلْ**: هرگاه یکی از شما حواله شد بر سر شخص توانگری آن حواله را بپذیرد و امر به قبول حواله در حدیث امر ندب است وقتی که حواله بر سر توانگر وفاکننده به حواله و خالی از شبهه باشد. و اجماع امت بر درست بودن حواله.

در حواله دو بدهکار است و دو طلبکار که یکی بدهکار است و طلبکار از کسی دیگر مثل: زید طلب دارد از عمرو و عمرو بدهکار زید است و طلب دارد از بکر و عمرو بدهی زید را بر بکر حواله می‌نماید. و شرط است در درست بودن حواله رضای محیل یعنی حواله کننده و رضای محتال یعنی کسی که حواله می‌گیرد و صیغه‌ی حواله: مثل اینکه حواله کننده به محتال که حواله گیرنده است می‌گوید: **أَحْلَتَكَ عَلَى فُلَانٍ بِالذَّيْنِ الَّذِي لَكَ عَلَيَّ**: در برابر طلبی که از من داری تو را حواله دادم بر سر فلانی تا طلب خود را از او بگیری، که همین که محتال قبول حواله نمود حق او از ذمه حواله کننده منتقل می‌شود به ذمت محال‌علیه که حواله بر سر او است. الحاصل ارکان حواله شش تا است: محیل: حواله کنند. محتال گیرنده‌ی حواله و رضای این دو لازم است و محال‌علیه: کسی که حواله بر سر او می‌شود و رضای او لازم نیست. و دو دین یعنی دو طلب یعنی طلب محیل از محال‌علیه و طلب محتال از محیل. و دو بدهی: بدهی محال‌علیه به محیل و بدهی محیل به محتال. و صیغه: ایجاب و قبول دو دین را محال به نامیده‌اند.

در ایجاب لازم نیست به لفظ حواله باشد بلکه به هر لفظی که این معنی را برساند، حق تو را به فلانی منتقل نمودم؛

ایجاب از محیل، و قبول از محتال، و باید که حواله گیرنده، طلبکار باشد و باید محیل طلبکار باشد. حواله‌دهنده طلب دارد از کسی که حواله بر سر او می‌دهد، و کسی که حواله می‌گیرد، باید طلب داشته باشد از کسی که حواله می‌دهد. اگر محتال طلب از محیل نداشته باشد و محیل طلب از محال‌علیه نداشته باشد حواله صحیح نمی‌شود. و باید طلب محتال از محیل و طلب محیل از محال‌علیه معلوم باشند، و هر دو طلب باید با هم برابر

باشند در مقدار و در صفت یعنی در جنس و نقدینه در بی مدت بودن و در مدت داشتن که حواله باید به حساب دین و وضع آن باشد. اگر محتال، طلب بیشتری از محیل دارد؛ صد درهم از او طلب دارد و حواله پنجاه درهم می‌گیرد مانعی ندارد. و اگر حواله‌دهنده از محال‌علیه طلب بیشتر دارد صد درهم طلب از او دارد و به حواله‌گیرنده‌ی حواله پنجاه درهم می‌دهند، نیز جایز است. اگر حواله‌گیرنده شرط نماید بر حواله‌دهنده که در مقابل طلبش رهنی نزد او بگذارد یا ضامنی معین نماید تا اگر حقش از محال‌علیه فراهم نشد از رهن و کفیل استفاده کند درست است؛ برای اینکه حواله بیع دین به دین است و برای حاجت مردم روا شده است. این است که قیودی از معلوم بودن دو دین و قابل ابتیاع بودن و برابر بودن آن دو رو و بری شدن محیل از حق محتال همه روشن شده است تا اگر محتال شرط رهن و کفیل نموده و محال‌علیه مفلس بود قصور به گردن محتال باشد و حقی به گردن محیل نداشته باشد. الحاصل: محیل؛ حواله‌دهنده: طلب از محال‌علیه که حواله بر سر او است، دارد و بدهی به محتال که حواله از او می‌گیرد، دارد. و محیل، طلب از محال‌علیه دارد. و محتال، طلب از محیل دارد. و محال به آنچه حواله به آن می‌شود طلب محتال از محیل است و صیغه: ایجاب از محیل و قبول از محتال است. لازم نیست که به لفظ حواله باشد، بلکه طلب تو را به ذمّت فلان قرار دادم کافی است. محیل و محتال رضایت‌شان شرط است. محال‌علیه رضایت او شرط نیست. محال به آنچه حواله به آن می‌شود که طلب محتال از محیل و طلب محیل از محال‌علیه است که قیود این دو دین یاد شد. ایجاب از محیل، قبول از محتال. باید طلب محتال از محیل و طلب محیل از محال‌علیه ثابت باشد نه اینکه بدهکار نباشد و حواله بر سر او شود. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب الوصیّة

وصیت در لغت به معنی وصل کردن چیزی به چیزی است. برای اینکه وصیّت‌کننده، خیر دنیای خود را به خیر آخرتش می‌پیوندد.

و در شرع: رایگانگی نمودن به حقی است که استحقاق آن بعد از وفات می‌باشد، و

تدبیر و تعلیق عتق به صفت اگرچه تعلق به بعد از وفات دارند و از ثلث مال حساب می‌شود اما اولاً در باب جداگانه می‌آید در «باب العتق» و ثانیاً با وصیت فرق دارد و برای اینکه رجوع از وصیت صحیح است اما رجوع از تدبیر و تعلیق عتق به صفت صحیح نمی‌شود که به زبان از آن رجوع کند اما به تصرف به بیع آن صحیح می‌شود در حالیکه رجوع از وصیت به زبان و به تصرف صحیح می‌شود.

و اصل در درست بودن وصیت و سنت بودن آن؛

﴿مَنْ بَعْدَ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ﴾ (سوره ی نساء، آیه ۱۱)

«رسانیدن میراث به ورثه بعد از تنفیذ وصیت است که به آن وصیت می‌شود، یا بعد

از ادای دیون.»

یعنی اگر بدهکار نیست، تقسیم ارث بعد از انجام وصیت او است، اگر هم بدهکار است و هم وصیت نموده: اول بدهی او پرداخت می‌شود و بعد وصیت او تنفیذ می‌شود و بعد ارث تقسیم می‌شود. و در این آیه که وصیت مقدم بر دین یاد شده، برای اهمیت دادن وصیت است و اینکه نباید کسی بدون وصیت بمیرد. چنانکه در حدیث صحیحین بخاری و مسلم آمده است که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **مَا حَقُّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ لَهُ شَيْءٌ يُوصِي بِهِ يَبِيتُ لَيْلَتَيْنِ إِلَّا وَ وصِيَّتُهُ مَكْتُوبَةٌ عِنْدَهُ:** شایسته‌ی مسلمان نیست که دارای چیزی باشد که بتواند وصیت در آن نماید و دو شب بماند مگر اینکه وصیتش نوشته شده نزد او باشد. بنابراین، وصیت ثابت است به قرآن و حدیث و اجماع امت.

علما گفته‌اند هر کسی که وصیت نکند در عالم برزخ نمی‌تواند سخن بگوید. و برای

بیمار وصیت کردنش را مایه‌ی شفا برای او دانسته‌اند.

وصیت: واجب است اگر کسی بدهکاری دارد و دانسته نمی‌شود و یا اموال امانت

نزد او است واجب است که وصیت نماید و روشن سازد چه مقدار بدهکاری و چه مقدار

طلبکاری دارد و چه مقدار امانت نزد او است. و بدهکاری و طلبکاری و امانت برای چه

کسانی است.

وصیت: سنت است اگر بدهکاری ندارد و حق کسی در گردن او نیست و امانتی نزد او نیست که در وصیت خود این مطلب را روشن می‌سازد، و اگر مال اندک است و صغار دارد، وصیت مالی نمی‌نماید تا صغار او از آن استفاده کنند. اگر بدهی ندارد و امانت نزد او نیست و صغار ندارد سنت است یک سوم مال برای خیر عمومی که مورد حاجت مردم است از بیمارستان یا مدرسه یا مکتب تعلیم قرآن یا مسجد یا لوله کشی آب وصیت نماید.

وصیت: مکروه است اگر بیش از یک سوم مال وصیت می‌نماید. اگرچه بیش از یک سوم بدون اذن ورثه عملی نمی‌شود.

وصیت: حرام است اگر در آن ظلم باشد و قصد حرمان بعضی از ورثه مثل اینکه اقرار به بدهکاری برای کسی می‌نماید که بدهی او ندارد بنابراین وصیت مستحب است در یک سوم و یا کمتر برای غیر وارث.

ارکان وصیت: چهار تا است:

مُوصِی: وصیت‌کننده و شرط است که وصیت‌کننده بالغ و عاقل و آزاد و دارای اختیار باشد یعنی مجبور نشده باشد.

مُوصِی لَه: وصیت شده برای او و شرط است که برای معصیت نباشد.

مُوصِی بَه: آنچه وصیت به آن می‌شود و شرط است که آنچه وصیت به آن می‌شود مباح باشد و قابل انتقال باشد.

صیغة: شرط است در آن که به لفظی باشد که معنی وصیت را برساند؛ صریح آن: وصیت نمودم که سه یک سوم نقدی مرا در امور عام المنفعه بعد از وفاتم مصرف نمایید، یا اینکه وصیت نمودم که بعد از وفاتم هزار درهم را به زید بدهید. و ملک موصی له موقوف است، بر قبول او بعد از وفات موصی.

(گفتیم یک سوم نقدی برای اینکه اگر یک سوم اموالش را وصیت نمود حتی میخی که در دیوار است هم یک سوم آن باید حساب شود. یا اینکه معین نماید فلان عقال را وصیت نمودم وقتی که بیش از یک سوم مال او نیست، یا مبلغی نقد به قدر یک سوم مال وصیت نماید که ورثه را به زحمت نیندازد.)

گفتیم ملک وصیت شده به آن وقوف شده است؛ برای اینکه میّت سلب مالکیتش شده و مالک چیزی نیست. و وارث هم، ارث او بعد از وصیت و ذین است، و موصی له هم تا قبول ننموده، مالک آن نمی تواند باشد. بلکه آن را پس داد و قبول وصیت نکرد اگر موصی له شخص معین است. اما در جهات عام المنفعه قبولی نمی خواهد همین که وصیت کننده مُرد، یک سوم تعلق به آنها می گیرد که باید در آن راه صرف شود.

شَرْطُ صِحَّةِ الْوَصِيَّةِ:

شرط صحیح شدن وصیت

شرط صحیح بودن آن، این است که در معصیت نباشد، اما اگر وصیت کند که به راهزنان و زناکاران بدهند، صحیح نمی شود و باطل است. و اینکه محال نباشد، اگر بگوید وصیت کردم که خانه ام را بعد از وفاتم به زید بدهید و خانه ای ندارد، آن وصیت باطل است.

و اینکه کسی که وصیت برای او می شود در وقت وصیت موجود باشد، اما اگر وصیت برای حمل سکینه نمود، و آن حمل بیش از شش ماه و یا شش ماه از وصیت طول نکشد، اگر بعد از شش ماه از وصیت برای او به دنیا آمد وصیت برای او صحیح نیست برای اینکه احتمال دارد بعد از وصیت بوجود آمده باشد. هرگاه سکینه شوهر دارد و او فراس شوهر است، اما اگر شوهر ندارد که قبل از وصیت شوهرش مرده است وصیت برای حمل سکینه صحیح است؛ اگرچه آن حمل در شکم مادر بماند و بعد از چهار سال به دنیا آید.

و درست است وصیت کردن به آنچه بعد از این به دست می آید، مثل وصیت کردن به ثمر بستانی که بعد از این به دست می آید.

و درست است وصیت کردن به بیش از ثلث مالش اگر ورثه اش به آن اجازه دهند. و درست است وصیت برای میراث بر، هرگاه وصیت نماید به انداختن طلبش از یکی از میراث برانش که موقوف بر اجازه ی باقی ورثه مطلق التصرف است.

و درست است وصیت کردن برای هر یک از ورثه به قدر بهره‌ی او که وصیت نماید برای هر کدام خانه‌ای که به قدر ارث او است.

و درست است وقف کردن یک سوم مال برای همه‌ی ورثه که به هر کدام به قدر ارثش به او برسد و نمی‌توانند آن را باطل کنند.

و وصیت درست است از کسی که دیون او به قدر همه‌ی مال او است، به احتمال اینکه طلبکاران او را ببخشند و یا کسی بدهی‌های او را بپردازد، اگر طلبکاران نبخشیدند و دیگری دیون او را نپرداخت وصیت او بعد از وفاتش باطل می‌شود و طلبکاران طلب خود را از مال او می‌گیرند.

و هر وصیتی که نیاز به اجازه‌ی میراث‌بران باشد از یک سوم مال حساب می‌شود، مگر، آزاد شدن ام‌الولد کنیزی که فرزند از آقا دارد که او از رأس‌المال از سر بیرون می‌رود. و برده‌ای که آزادشدنش متعلق به صفتی شد که آن صفت در مرض موت او پیش آید بدون اختیار آقای برده، به اینکه گفته بود: اگر پسر من از تحصیل علم فارغ شد و برگشت روز رسیدن او، تو آزاد هستی، و فرزندش روزی رسید که آقایش بیمار مرض‌الموت بود و از آن درگذشت که او هم قبل از وفات آقایش مرد، از سر بیرون می‌رود، یعنی اگر مال دیگری ندارد هم آزاد می‌شود. و اگر میان آزاد شدنش تا مردنش چیزی بدست آورد برای ورثه آزاد شده است.

باب‌الایصاء

در بیان وصی گرفتن

وصی و قیم کسی است که میت او را برای ادای دیون او و تنفیذ وصیت او و نظر در امور خردسالان و قاصران او تعیین می‌نماید. وصی گرفتن سنت است و گاه وصی گرفتن واجب می‌شود و آن در صورتی است که شخص مؤمن و با کفایت را برای وصایت در امر خردسالان بیابد و گمان نماید که اگر وصی را معین ننماید خائنی بر اموال خردسالان مسلط می‌شود و آن را از بین ببرد.

يُسْنُ الْأَيْصَاءُ؛ سنت است معین کردن وصی:

بِقَضَاءِ الدِّينِ: برای پرداخت بدهی،

و تَنْفِيذِ الْوَصَايَا: و انجام دادن وصیت‌ها،

و النَّظَرِ فِي أَمْرِ الْأَطْفَالِ: و نظر در کار کودکان و سرپرستی خردسالان و قاصران، و

درست است که موصی، کسی را وصی نماید و به او بگوید تو وصی من هستی تا وقتی که پسرم بزرگ شود وقتی که بزرگ شد او وصی من است.

شَرْطُ الْوَصِيِّ: شرط است در وصی اینکه میت قبل از وفاتش او را معین نماید و بالغ

و عاقل باشد. برای اینکه کسی که بالغ نباشد، یا عاقل نباشد او از اداره کردن کار خود ناتوان است، چه رسد به کار دیگران. و آزاد باشد برای اینکه برده اختیار خودش به دست خودش نیست و دارای عدالت باشد، یعنی درستکار باشد برای اینکه اجماع بر این است که فاسق حق ولایت و سررشته‌داری امور دیگری ندارد، و اهلیت یعنی کفایت و شایستگی انجام کاری که به عهده‌ی او گذاشته شده داشته باشد، و مسلمان باشد برای اینکه کافر حق قیم شدن بر مسلمان را ندارد (اما اگر کافر ذمی می‌خواهد وصی بگیرد، می‌تواند کافری ذمی مثل خودش را وصی نماید) و وصی شدن نایبنا مانعی ندارد؛ برای اینکه مسلمان بالغ عاقل آزاد با کفایت اگر نایبنا باشد می‌تواند در آنچه را که نمی‌تواند وکیل بگیرد.

و در وصی شرط نیست که مرد باشد؛ برای اینکه ام‌الاطفال (مادر بچه‌ها) وقتی

شروط وصایت از بلوغ و عقل و آزادی و مسلمانی و کفایت اداره‌ی امور خردسالان در او جمع باشد اولی و شایسته‌تر است به وا گذاشتن کار خردسالانش به او.

وصی؛ معزول می‌شود به فاسق شدن، آنچنانکه قاضی نیز به فاسق شدن از قضاوت

معزول می‌شود. تنها کسی که گفته‌اند به فاسق شدن معزول نمی‌شود امام اعظم یعنی خلیفه‌المسلمین است که او هم به گفته‌ی بسیاری از علما به سبب فاسق شدن از امامت عظمی معزول می‌شود.

صَحِيحٌ اسْت: وصی گرفتن برای پرداخت بدهی و ردّ حقوق به صاحبانش و تنفیذ

وصیت از هر آزاد بالغ عاقل مختار.

چنانچه وصی گرفتن، برای نظر در امر اطفال باشد گذشته از شروط؛ بالغ و عاقل و آزاد و مختار (و مسلمان بودن در وصی وقتی که سرپرست اطفال مسلمین می شود) گذشته از این شروط، باید کسی که وصی را معین می کند ولایتی بر اطفال داشته به اینکه پدر اطفال یا جد آنها باشد و پدر و جد هم جامع شروط نامبرده باشند. برای اینکه مادر اطفال و غیر پدر و جد باقی اقارب، حق تعیین وصی ندارند. و کسی که از طرف پدر یا جد وصی کودکان است، نمی تواند دیگری را وصی نماید؛ مگر در صورتی که پدر و یا جد، این اجازه را به او داده باشند. و اگر ولی اطفال به وصی بگوید: من تو را وصی نموده ام تا وقتی که پسرم به بلوغ برسد وقتی که پسرم به بلوغ رسید او وصی من است، صحیح است و بزرگ شدن پسرش مایه‌ی معزول شدن وصی است.

و اگر بگوید تو از طرف من وصی هستی تا اینکه زید که آمد او وصی است نیز صحیح است و زید که آمد او وصی است و وصی قبلی معزول می شود.

و تا وقتی که جد موجود است درست نیست دیگری را وصی نمودن در صورتی که جد دارای شروط نامبرده که قبلاً یاد شد، باشد.

و درست نیست معین نمودن وصی برای زن دادن به طفل یا شوهر دادن دختر، و در باب نکاح می آید که سفیه بدون اذن ولی نمی تواند ازدواج نماید، و وصی هم در حکم ولی سفیه است که هر پسری که بزرگ شد و سفیه بود باید به اذن ولی زن بگیرد و اگر ولی نیست به اذن وصی زن بگیرد. و سفیه کسی است که رشد مالی ندارد و مال اگر در دست او بگذارند پایمال می کند.

لفظ الایصاء؛ و صیغه‌ی وصی گرفتن: أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ عَلَى الدُّيُونِ: تو را وصی نمودم که بدهی‌های مرا بپرداز. یا: **أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ عَلَى الْأَوْلَادِ:** تو را وصی نمودم که سرپرستی فرزندانم به عهده بگیری. و لازم نیست که به لفظ ایصاء باشد، بلکه: **فَوَّضْتُ إِلَيْكَ آدَاءَ دُيُونِي بَعْدَ وَفَاتِي مِنْ مَالِي** به تو واگذاشتم پرداخت بدهی‌هایم. یا: **أَقْمُتُكَ مَقَامِي بَعْدَ مَمَاتِي فِي آدَاءِ دُيُونِي.** که همه یک حکم دارد و در غیر اَوْصَيْتُ، باید بعد

موتی بگوید.

و يجوز فيه التوقیت؛ و درست است در ایصاء آنکه مدت در آن قرار دهد مثل: **أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ سَنَةَ النَّظَرِ فِي أَمْرِ أَوْلَادِي:** تو را وصی خودم در واری فرزندانم برای مدت یکسال قرار دادم.

و يجوز فيه التعليق، و درست است در ایصاء که آن را متعلق به کاری نماید مثل: **إِذَا مِتُّ فَقَدْ أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ:** وقتی که مُردم تو وصی من هستی، یا، **إِذَا مَاتَ وَصِيِّي فَقَدْ أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ النَّظَرَ فِي أَمْرِ أَوْلَادِي:** وقتی که فلانی که من او را وصی خود نموده‌ام مُرد تو وصی من در واری فرزندانم هستی.

و يشترط بیان مایوصی فیه: و شرط است بیان کرد اینکه وصی را برای چه کاری گرفته است؟ چنانکه گفتیم: **أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ فِي قَضَاءِ دُيُونِي أَوْ أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ فِي أَلْتَّصْرُفِ فِي أَمْرِ أَطْفَالِي أَوْ فِي رَدِّ وَدَائِعِي:** تو را وصی کردم در پرداخت بدهی‌هایم، یا تو را وصی نمودم در تعهد امر اطفالم، یا تو را وصی نمودم در برگرداندن امانت‌های مردم که نزد من است. یا پس گرفتن آنچه به امانت نزد مردم گذاشته‌ام، که صاحبان و دایع یا کسانی که امانت‌ها نزدشان است نام می‌برد.

اگر بیان نکرد که وصی را برای چه کاری وصی خود نموده است و گفت: **أَوْصَيْتُ إِلَيْكَ:** تو را وصی نمودم و بس، اینچنین وصی گرفتن لغو و بیهوده است.

و يشترط القبول: و شرط در صحت ایصاء اینکه وصی آن را قبول کند، چه به زبان و چه به عمل؛ اما قبول و یارد قبول در حیات وصی‌گیرنده اثری ندارد، قبول وصی باید بعد از وفات موصی باشد.

ولو اوصی لاثنین: اگر دو نفر را با هم وصی خود نمود، هیچکدام به تنهایی نمی‌توانند امر وصایت را انجام دهند؛ مگر در صورتی که موصی بگوید: هر کدام به تنهایی هم می‌توانند وصایت را انجام دهند.

و للموصی و الوصی العزل متى شاء: هم موصی هرگاه که بخواهد وصی را معزول کند می‌تواند. و هم موصی می‌تواند هر وقت که بخواهد خود را معزول کند. اما اگر غیر از

وصی، دیگری نبود که جای او را بگیرد یا اینکه اگر خود را معزول کند ممکن است ظالمی مال صغار را پایمال کند وصی نمی تواند خود را معزول نماید.

و اِذَا بَلَغَ الطِّفْلُ: وَ نَارَعَهُ فِي الْإِنْفَاقِ عَلَيْهِ صُدَّقَ الْوَصِيُّ: وَ هِرْكَاهُ كَهْ طِفْلٍ

بزرگ شده و با وصی منازعه نمود که انفاق بر طفل نمود و سرپرستی شان را به درستی انجام نداده، اگر وصی فردی است لایق و مورد اعتماد، وصی، مصدق است به قسم که انفاق لازم را انجام داد. اما اگر وصی فردی نالایق بود و مورد اعتماد نبود فرزند موصی مصدق است به قسم که وصی نفقه شان را نداده و به درستی وصایت برایشان ننموده است.

اما اگر وصی ادعا نماید که مال طفل را بعد از بلوغ طفل به او سپرده است در حالیکه طفل بعد از بلوغ رشید بوده است، فرزند موصی مصدق است که وصی مال را به او نداده است برای اینکه بعد از بلوغ گواه گرفتن و رسید گرفتن از او اعتبار دارد.

و همچنین اگر وصی بگوید: مال زکات را بیرون کرده و فرزند موصی آن را انکار کند، فرزند موصی مصدق است به قسم در اینکه باید حساب را بیاورد که در مدت وصایت خود چه مبلغی صرف اطفال نموده و چه مبلغی بابت بدهی موصی پرداخته و چه مبلغی در تنفیذ پرداخته مطالبه‌ی وصی به آوردن حساب به نظر قاضی است.

باب المساقاة و المزارعة

بابی است در بیان عقد آبیاری که مالک نخیل و درخت انگور و درخت های دیگر به تبعیت این دو با عامل قرارداد می بندد که آنچه تعلق به ثمر دارد، از آب دادن و تلقیح نخل و انگور و درختان و پاک کردن جوی آب به عهده گیرد در برابر نیمی از ثمره و مزارعه و کشاورزی در زمین های وسط و تابع باغ نخیل و انگور و غیرهما است که به تبعیت نخیل با کشاورز قرار داده می شود، تخم از مالک بگیرد و بکارد و آن را تعهد نماید، در مساقات و تعهد ثمر نخل و انگور و هلو و غیره نیمی از ثمر برای عامل باشد مثلاً در مزارعه نیمی از حبوب برای عامل باشد و عامل در مساقات و مزارعه قبول نماید

و به کار خود پردازد.

و اصل، در درست بودن مسابقات و مزارعه، حدیث صحیحین بخاری و مسلم است؛ که رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم: **عَامِلَ أَهْلِ حَیْبَرَ بِشَطْرِ مَا یَخْرُجُ مِنْهَا مِنْ ثَمَرٍ أَوْ زَرْعٍ**. عقد مسابقات بر نخیل و اشجار خیر و عقد مزارعه بر زمین خیر با کشاورزان خیر بست تا خدمت نخیل و اشجار و زراعت زمین آن انجام دهند در مقابل نیمی از ثمر و زراعت. و اجماع امت بر درست بودن مسابقات و مزارعه.

ارکان مسابقات، شش تا است:

مالک، عامل، ثمر، عمل، و صیغه یعنی ایجاب و قبول و مورد عمل: شخصی باغ نخیل و انگور و درختان دارد و نمی تواند به کارهای آنها پردازد، حاجت دارد به کسی که این کارها را برای او انجام دهد و کسی که باغی ندارد و حاجت به ثمر دارد و می تواند این خدمت ها را انجام دهد، شریعت برای استفاده ی هر دو مسابقات را مشروع ساخت تا هر دو از آن استفاده کنند. بنابراین: **المسابقاتُ أَنْ یَعْقِدَ عَلَى نَخْلِ أَوْ شَجَرٍ مَالِكُهُمَا لِمَنْ یَتَعَهَّدُ هُمَا بِالسَّقَى وَ التَّرْبِیَةِ مَدَّةً مَعْلُومَةً** بما یخرجُ مِنْهُمَا: مسابقات عبارت از این است که مالک نخل و درختان انگور و غیرشان با کسی که به آبیاری و نگهداری آنها پردازد قرارداد می بندد برای مدت معلومی در برابر قسمت معلومی از آنچه از آن نخل و درختان بدست می آید. به: **سَاقِیْتُكَ عَلَى هَذِهِ النَّخِیلِ وَ الْأَشْجَارِ عَلَى أَنَّ الرِّیْحَ بَیْنَنَا**: عقد مسابقات بر این نخل ها و درختان با تو بستم که به آبیاری و تعهد آنها پرداززی و حاصل آنان میان من و تو باشد و عاقل هم قبول نماید.

و شرط است، در مسابقات اینکه مالک و عامل در ثمر نخل و انگور و درختان شریک باشند. و هر دو سهم خود را در آن بدانند، و اینکه درختان معین و مورد رؤیت باشند، و اینکه در آن مدتی که قرارداد بسته شده ثمره بدهند، و اینکه بر عامل خدمتی شرط نشود که از نوع کار او نیست. گفته می شود در عقد مسابقات که حفر چاه و دیوار کشیدن دور باغ بر عامل است، و اینکه عامل کار مسابقات و دخالت در آن اختصاص به عاملی داشته باشد. و هر کاری که قید نشد حمل بر عرف محل می شود، و مسابقات در غیر

درخت خرما و درخت انگور جایز نیست؛ مگر به تبعیت از آن دو و مزارعه به تبعیت آن دو جایز است.

وقتی که مساقات بر نخل و درخت انگور قرار گرفت در آن باغ همه‌ی انواع درخت میوه به تبعیت از خرما بُن و رَزُّ در مساقات داخل می‌شود، و هنگامی که در زمین تابع نخل و عنب مزارعه انجام گرفت انواع سبزیجات از گز و بامیا و کلم و چغندر می‌توان کاشت.

عقد مساقات و مزارعه، در چهار چیز با دیگر عقود فرق دارند:

در خَرَضُ: که همین که خارک و انگور رنگ شد باید خرص کرد تا دانسته شود چقدر خرما و مویز از آن به دست می‌آید و مالک عهده‌دار اخراج زکات شود، که بدون خرص هیچ تصرفی در آن جایز نیست.

و واجب شدن زکات: در نخل و انگور وقتی که در خرص به نصاب زکات رسیدند، و در حبوب که قوت قابل ذخیره هستند به کوبیدن و پاک کردن از خوشه و گاه که خرص می‌شود و وقتی که به حد نصاب بود زکات آن اخراج می‌شود. و درست شدن عرایا، که در بیع عرایا گذشت.

و نخل در دو چیز اضافه بر انگور است: و بر درختان دیگر در اینکه اَبار می‌خواهد و اَبار عبارت است از: گرفتن شاخه‌ای از خوشه‌ی نر و آن را در میان خوشه‌ی ماده جای دادن، و در اینکه هر درختی فروخته شود در فروش نخل تابع نخل است.

و الْمَزَارَعَةُ: اَزَنْ یَعْقَدُ عَلَى الْأَرْضِ مَالِکُهَا لِمَنْ یَزْرَعُهَا بِجُزْءٍ مَعْلُومٍ مِمَّا یَخْرُجُ مِنْهَا وَ الْبَدْرُ مِنَ الْمَالِکِ: مزارعه عبارت از این است که مالک زمین، عقد مزارعه را با عامل می‌بندد تا زمین را بکارد و در مقابل قسمتی از آنچه از زمین برون می‌آید در حالیکه تخم زراعت از مالک باشد، چنانچه قرار شد اگر عمل و تخم هر دو از عامل باشد این عمل را **مخابره** می‌نامند و باطل است، برای اینکه در حدیث صحیحین نهی از آن آمده است.

چنانچه قرار شد که زمین را مالک بدهد و زراعت از عامل باشد: حاصل هرچه بدست آمد برای عامل است و لازم عامل أَجْرَةَ الْمَثَلِ زمین است که کرایه‌ی

مشغول کردن زمین به زراعت در آن مدت، چقدر می شود و آن کرایه را به مالک زمین بدهد. و چنانچه مزارعه که زمین و تخم از مالک است و زراعت از عامل، اگر مزارعه به تبعیت از مساقات نباشد، حاصل هرچه بدست آمد برای مالک است و اجرة المثل عامل روی مالک است، مگر در صورتی که جدا کردن نخیل و درختان به مساقات و جدا کردن زمین تابع نخیل به مزارعه دشوار باشد که مزارعه در زمین تابع نخیل جایز است و حاصل زراعت به موجب قرارداد میان مالک و عامل قسمت می شود. در مساقات و مزارعه اگر مالک اول زکات را بیرون کرد و بعد حاصل را قسمت نمود زکات بر مالک و عامل واجب می شود، اما اگر مالک، اول قسمت خود و عامل را جدا کرد همه ی زکات لازم مالک است.

در تبعیت مزارعه از مساقات چند شرط لازم است:

اینکه جدا کردن نخیل به مساقات جدا کردن زمین به مزارعه دشوار باشد، و اینکه عامل مساقات و عامل در مزارعه یکی باشد؛ یعنی عامل در هر دو جا کار کند اگرچه عامل صد تا باشد، و اینکه عقد مساقات و مزارعه با هم بسته شود که میان مساقات و مزارعه جدایی به اجرای دو عقد نباشد عقد مساقات و مزارعه با هم باشد: **سَأَقَيْتُكَ عَلَى النَّخِيلِ وَ زَارَعْتُكَ عَلَى الْأَرْضِ وَ الْبَدْرِ مِنِّي عَلَى مَايُحْصَلُ مِنْهُمَا بِالْمُنَاصِفَةِ** (مثلاً) عقد مساقات بر نخیل و مزارعه بر زمین که بدر از خودم باشد با تو منعقد نمودم در برابر اینکه حاصل نخیل و زمین میان من و تو بالمناصفه باشد یا بالمثالته که ثلث برایم و دو ثلث برایت باشد یا بعکس آن که مقدار حق عامل و مالک معلوم باشد و اینکه صیغهی مزارعه چنانکه گفتیم بعد از مساقات باشد که مزارعه تابع مساقات است باید بعد آن باشد و قرار با اهل خیبر همانگونه بوده است.

باب الإجارة

در بیان اجاره

اجاره در لغت نام اجرة و کرایه است.

الإجارة شرعاً: عَقْدٌ عَلَى مَنَفَعَةٍ، مَقْصُودَةٍ، مَعْلُومَةٍ، قَابِلَةٌ لِلبَدْلِ وَ الْإِبَاحَةِ بِعَوْضٍ مَعْلُومٍ: اجار در شرع عقدی است که بسته می شود بر منفعتی که مقصود و معلوم است و قبول بخشیدن و روا داشتن می کند در مقابل عوض معلومی. هفت قید بر آن یاد شد تا برساند که: **الْإِجَارَةُ**

عَقْدٌ عَلَى مَنَفَعَةٍ: برای بیرون کردن بیع است که عَقْد بر عین می باشد نه بر منفعت. **مَقْصُودَةٍ:** برای بیرون کردن منفعت غیر مقصوده مثل بوییدن ریحان که قصد این است که منفعتی دارای ارزش باشد.

مَعْلُومَةٍ: برای بیرون کردن عقد قراض و جعاله است برای اینکه در قراض منفعت معلوم نیست و در جعاله برگرداندن برده ای که گریخته معلوم نیست حاصل بشود یا نه. **قَابِلَةٌ لِلبَدْلِ:** شایستگی دهش آن داشته باشد نه مثل سگ که نجس العین است و قابل بذل نیست.

وَ الْإِبَاحَةِ: امکان مباح کردن و روا داشتن آن باشد نه مثل ناموس. **بِعَوْضٍ:** در مقابل عوض باشد برای بیرون کردن هبه ای منافع و وصیت و عاریت است که هیچکدام در برابر عوض نیست.

مَعْلُومٍ: برای بیرون کردن عوض مجهول است که اجاره در مقابل عوض مجهول و نامعلوم صحیح نمی شود؛ اگرچه در مساقات عوض نامعلوم است که در مقابل خدمت عامل مقدار ثمری که به دست می آورد چه قدر است و مساقات با عوض نامعلوم صحیح است.

و اصل، در درست بودن اجاره؛ حدیث صحیح بخاری است: **أَنَّ النَّبِيَّ وَ الصِّدِّيقَ اسْتَأْجَرَا رَجُلًا مِنْ بَنِي الدَّيْلِ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنِ الْأَرَيْقَطِ (الحدیث).**

رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم و صدیق رضی الله عنه مردی از بنی الدیل (قبیله ای از عرب) که نام او عبدالله بن الاریقط بود اجاره نمودند تا دلیل راه مدینه باشد برای ایشان در وقت هجرت از مکه به مدینه بعد از بیرون آمدن از غار ثور به بردن از راهی که راه معمولی نبود تا کفار قریش از رفتن ایشان باخبر نشوند. و دلیل دیگر

آن، عمل امت به اجاره است.

و سبب آن حاجت مردم به اجاره، برای اینکه همه‌ی مردم خانه برای نشستن ندارند باید خانه با اجاره باشد که در آن بنشینند.

همه‌ی مردم حیوان سواری یا ماشین و غیره ندارند باید به اجاره یافته بشود، همه‌ی مردم حمالی نمی‌توانند، باید به اجاره باشد تا کارشان انجام گیرد.

ارکان اجاره؛ شش تا است:

مؤجّر: اجاره‌دهنده. **مستأجر:** به کرایه گیرنده. **ایجاب از مؤجر. قبول از مستأجر.** و **اجرت و منفعت**، که به اختصار به سه گروه تقسیم می‌شود: عاقد: مؤجر و مستأجر. صیغه: ایجاب و قبول. عوض: اجرت از مستأجر و منفعت از مؤجر، و شرط است در اجاره تعیین منفعت به مدت که خانه را برای یک ماه اجاره کند یا یک روز به مزد کار کند، و تعیین منفعت به عمل که جامه را بدوزد به اجرت آن. و جمع مدت و عمل با هم صحیح نمی‌شود که تو را اجاره نمودم که این جامه را امروز بدوزی، ممکن است جامه را در کمتر از یک روز بدوزد یا در بیشتر از یک روز.

و شرط است در درست بودن اجاره؛ دانایی به مدت و دانایی به کرایه، که مؤجر بداند مثلاً خانه را برای چه مدتی به اجاره داده. و مستأجر بداند چه مبلغی را در کرایه‌ی آن باید پردازد.

و اینکه اجاره در عقد دیگر شرط نشده باشد که در باب بیع گفتیم به شرط اجاره صحیح نمی‌شود و اینکه اجاره در عقد دیگر که انجام گرفت در چیز اجاره شده، فوری مستأجر شروع به استفاده از منفعت عین موجه نماید به اینکه خانه را که اجاره کرد فوری تحویل بگیرد برای استفاده از آن، نه اینکه امروز خانه را اجاره کند برای اینکه یکسال بعد از این، از آن خانه استفاده کند که شروع در تحصیل منفعت باید متصل به عقد اجاره باشد.

مگر در چند چیز؛ که لازم نیست شروع در تحصیل منفعت چیز اجاره با عقد اجاره

متصل باشد مثل:

اینکه کسی که خانه در اجاره دارد شش ماه مثلاً قبل از سر رسیدن سال برای سال بعدی خانه را اجاره کند. و اینکه دو نفر ماشینی را اجاره کنند که در یک ماه، پانزده روز یکی و پانزده روز دیگری استفاده نماید.

و اجاره دادن زمینی که زیر آب است و تا آب آن ته نشین نشود نمی شود زراعت کرد برای اینکه این آب به نفع زمین است. و اینکه خود را اجاره بدهد برای حج کردن به جای دیگری که همان لحظه به حج نمی رود؛ بلکه خود را آماده می کند برای رفتن به حج. این شروع کردن به استفاده از اجاره شده که باید متصل به عقد اجاره باشد در غیر این صورت هایی که یاد شد در اجاره ی عین است؛ اما در اجاره ی ذمّه لازم نیست که شروع استفاده متصل به اجاره باشد، بلکه درست است مدت در آن معین کردن مثل: **الزمت ذمّة الحقل إلى مكة في شهر رمضان**: که در اول ربیع الاول می گوید: اجاره ی ذمّه نمودم تو را که در ماه رمضان این بار مرا به مکه برسانی.

و باید دانست که عین اجاره شده و منفعت آن در ضمانت موجر است و دست مستأجر دست امانت است؛ مگر در صورتی که تعدی نماید، یعنی وقتی که خانه ای را به اجاره داد، آن خانه و منفعت آن زیر غرامت موجر است و بنابراین اگر خانه ویران شد، بدون تعدی مستأجر غرامت آن روی موجر آن است و رفتن منفعت خانه به ویران شدنش هم روی مؤجر است و باید خانه ی دیگری به مستأجر بدهد تا در آن بنشیند، اما اگر مستأجر تعدی نموده که خانه را آتش زده، غرامت خانه روی مستأجر است. و اگر ماشینی که باربرداری آن یک تن است که هزار کیلو باشد اجاره نمود و دو تن بر آن بار کرد و ماشین خراب شد غرامت بالای مستأجر است، و هر جا مستأجر خلاف قرارداد نماید به اینکه قرار بود گندم بار کند، جو بار کرد غرامت می کشد؛ اما ظرف میع مثل دبه ی روغن یا مشک آب و فنجان قهوه که روغن و آب و قهوه در آنها بود و گرفته شده بودند که دست کسی که آن را می گیرد دست ضمانت است اگر دبه ی شکست یا مشک پاره شد یا فنجان شکسته شد غرامت آنها لازم گیرنده است.

اگر شیشه ای روغن فروش داد تا روغن در آن نماید، روغن فروش شیشه را در

ترازو نهاد و شیشه شکست، اگر قبل از اینکه روغن در آن بنماید شکست روغن فروش غرامت آن نمی‌کشد. اما اگر روغن در آن ریخته بود که روی ترازو شکست روغن فروش غرامت آن باید بکشد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب العاریة

در بیان عاریت

عاریت در لغت، نام چیزی است که به عاریت داده می‌شود. و در شرع عبارت از جایز بودن استفاده از چیزی است که استفاده از آن با ماندن اصل آن همراه است. مثل فرش که عاریت داده می‌شود یک ماه در خانه می‌اندازند و روی آن می‌نشینند و بعد برمی‌گردانند، و مثل ظروف از دیگ و صافی و بشقاب و کاسه و غیره که به عاریت می‌گیرند و از آن استفاده می‌کنند و برمی‌گردانند خود چیز عاریت شده می‌ماند و به استفاده کردن از آن از بین نمی‌رود.

و اصل، در دست بودن عاریت:

(سوره مائده، آیه ۲)

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى﴾

«و همدیگر را کمک کنید در نیکوکاری و پرهیزگاری»

و همچنین آیه‌ی،

(سوره ماعون، آیه ۷)

﴿وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾

«و جلو می‌گیرند از عاریت دادن ظروف»

جمهور علما کلمه‌ی ماعون را تفسیر نموده‌اند به چیزهایی که همسایگان از یکدیگر به عاریت می‌گیرند مثل: دیگ و تیشه و قاشق و دلو آب و سوزن و غیره.

و حدیث صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی که رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم اسبی را از ابوطلحه‌ی انصاری به عاریت گرفتند و بر اسب سوار شدند و به جایی که می‌خواستند رفتند.

و اجماع امت بر درست بودن عاریت دلیل دیگر آن می‌باشد.

ارکان عاریت:

مُعِيز: عاریت دهنده و شرط است که بالغ، عاقل، آزاد و رشید باشد تا بتواند به رایگان چیزی پردازد اما، کودک و دیوانه و مکاتب و محجور نمی تواند چیزی به عاریت به دیگری بسپارد، و مجبور نیز نباشد.

مستعیر: فقط عاریت گیرنده می تواند از عاریت استفاده نماید و نمی تواند به دیگری عاریت بدهد. مگر به اجازه‌ی مالک عاریت. و شرط است که درست باشد به رایگانی به او سپردن یعنی سفیه نباشد؛ برای اینکه از عقود مالی ممنوع است.

مُعَاو: چیزی که به عاریت داده می شود و شرط است که بتوان استفاده‌ی مباح از آن نمود و باقی ماندن عین آن مثل ظروف که استفاده از آن می شود و برگردانده می شود. اما خوردنی قابل عاریت نیست که با خوردن آن نمی ماند.

صیغه: یعنی ایجاب از عاریت دهنده مثل: **أَعْرَيْتَكَ هَذَا الْكِتَابَ**، این کتاب را به عاریت به تو سپردم که بخوانی و برگردانی، و قبول از عاریت گیرنده به اینکه آن را بگیرد و اگرچه نگوید آن را به عاریت گرفتم.

و عاریت اگر تلف شد باید قیمت آن در روزی که تلف شده به عاریت دهنده پرداخته شود. چنانکه در حدیث صحیح سنن ابی داود است که رسول او صلی الله تعالی علیه و صحبه و سلم فرمود: **الْعَارِيَةُ مَضْمُونَةٌ**. عاریت در ضمان عاریت گیرنده است که اگر تلف شد، باید قیمت آن را پردازد.

اما اگر چیزی را به عاریت گرفت تا آن را در مقابل بدهی خود رهن گذارد و آن را رهن نمود که اگر نزد مرتهن تلف شد، غرامت آن لازم عاریت گیرنده نیست، برای اینکه عاریت گرفته شده تا بدهی ضمانت شود در همان عاریت. وقتی که تلف شد، بدهی از گردن بدهکار نیفتاده است، و وقتی که عاریت گرفته می شود تاگرو نهاده شود باید جنس بدهی و اندازه‌ی آن و صفت آن از مدت داشتن و بی مدت بودن یعنی به فوری بودن و کسی که نزد او رهن نهاده می شود همه‌ی اینها بیان شود و در هر یک از این شروط اگر خلاف نماید یا اگر تلف شود غرامت لازم او است. اما اگر آن را استعمالی که اجازه دارد

نمود، در آن حال اگر تلف شد، غرامت ندارد. کسی که خانه‌ای را یا چیزی را اجاره نمود می‌تواند آن را به عاریت به دیگری بسپارد و در این حال اگر تلف شد بدون تقصیر غرامت ندارد برای اینکه دست مستأجر دست امانت است و غرامت آن لازم او نمی‌شود؛ مگر به تعدی و عاریت‌گیرنده از او، نیز در حکم او است که حق استعمال آن را دارد.

و عاریت‌گیرنده حق استفاده از عاریت را دارد به موجب اجازه‌ی صاحب عاریت که اگر زمین را به عاریت به او سپرده است تا در آن گندم بکارد نمی‌تواند در آن برنج بکارد، اگر ظرف به عاریت گرفته که در آن غذا بخورد، نمی‌تواند در آن غذا پیزد.

و عاریت عقد جایزی است یعنی هر یک از عاریت‌دهنده و عاریت‌گیرنده می‌توانند آن را فسخ نمایند. عاریت‌دهنده به پس گرفتن و عاریت‌گیرنده به مرجوع نمودن آن به صاحبش، اما اگر زمینی به عاریت داد برای دفن میت حق رجوع در آن زمین ندارد تا آن میت کاملاً پوسیده شود و اگر در این صورت عاریت لازم‌الطرفین است، هیچکدام حق رجوع در آن ندارند. و عاریت فسخ می‌شود به وفات هر کدام از معیر و مستعیر و به دیوانگی و بیهوشی و محجور و سفیه شدن هر کدام و همینکه معیر و یا مستعیر مُرد باید عاریت به ورثه‌ی معیر برگردانده شود و اگر مستعیر مُرد ورثه‌اش به معیر یا ورثه‌ی او برگردانند. و اگر معیر مُرد باید به ورثه‌ی او بازگردانند.

چند شخص هستند که زمین جسد آنان را نمی‌خورد:

لَا تَأْكُلُ الْأَرْضُ جِسْمًا لِلنَّبِيِّ وَ لَا لِعَالِمٍ وَ شَهِيدٍ قَتَلَ مُعْتَرِكًا. وَ لَا لِقَارِيءٍ
 قُرْآنٍ وَ مُحْتَسِبٍ أَدَانَهُ لِإِلَهِ مُجْرِي الْفَلَکِ: زمین جسد پیغمبران را نخواهد خورد و جسد علمای صالحین را نخواهد خورد. و جسد شهیدی که در جنگ با کفار شهید شده نخواهد خورد. و جسد حافظ قرآن و کسی که همیشه قرآن می‌خواند و قرآن را تعلیم می‌دهد نخواهد خورد. و جسد کسی که اذان پنج وقت لله می‌گوید بدون مزد، زمین جسد او را نخواهد خورد. اگر وصیت نمود که بعد از وفاتش خانه‌اش را یک سال به عاریت به فلانی بدهند تا در آن بنشیند، تا سال به آخر نرسد، ورثه‌اش حق رجوع در آن

ندارند، اگر کسی خانه‌ای از دیگری به عاریت گرفت که زنی مدّت عده‌اش را در آن بنشیند، تا وقتی که عده‌ی آن زن به آخر نرسیده، حق رجوع در آن خانه را ندارد. والله سبحانه و تعالی اعلم.

باب الودیعة

در بیان احکام امانت و سپرده

به چیزی ودیعت گفته می‌شود که به عنوان امانت نزد دیگری می‌گذارد و ودیعت به معنی ایداع یعنی به ودیعت نهادن.

و اصل در درست بودن ودیعت نهادن؛

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾ (سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۵۸)

«خدا به شما مسلمانان امر می‌فرماید که مال امانت را به صاحب آن برگردانید.»

و حدیث صحیح که رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **أَدَّ الْأَمَانَةَ إِلَىٰ مَنْ ائْتَمَنَكَ وَ لَا تَخُنْ مِنْ خَانَكَ**. (رواه الحاکم علی شرط مسلم) امانت کسی که تو را امین دانست و ودیعت نزد تو نهاد، امانت او را به او بازگردان. و اگر کسی خیانت به تو نمود و مالی که به امانت نزد او گذاشته بودی به تو پس نداد، تو خیانت به او نکن. و اجماع امت بر درست بودن ودیعت نهادن دلیل دیگر آن است.

ارکان ودیعت؛ چهار تا است:

مُؤَدِّعٌ: ودیعت نهنده که صاحب ودیعت است.

وَدِيعٌ: کسی که ودیعت نزد او می‌گذارند.

ودیعت: مال و دین که نزد دیگری به امانت گذاشته می‌شود.

صیغه: ایجاب از طرف ودیعت نهنده مثل: **أَوْدَعْتُكَ هَذَا الْكِتَابَ**: این کتاب را نزد تو

به ودیعت نهادم، و قبول و دین یعنی کسی که ودیعت نزد او نهاده می‌شود به اینکه تحویل بگیرد و اگرچه به زبان نیامورد که من آن را به ودیعت پذیرفتم.

یضمن الودیع ما تعدی فیہ منها: غرامت می‌کشد کسی که ودیعت به او سپرده شده

آنچه را که در آن تعدی نمود؛ مگر اینکه اگر یک کیسه‌ای که هزار درهم دارد یک درهم گرفت که بعداً مانند آن را به کیسه برگرداند که در این حال او ضامن همه‌ی آن کیسه و درهم‌های آن است وقتی که درمی‌گردد از باقی جدا نباشد برای اینکه مال خودش را به مال ودیعت آمیخته است، اما اگر یک درهم از آن کیسه گرفت و بعداً همان درهم به کیسه برگرداند که آن یک درهم را صرف نکرد، ضامن همان یک درهم می‌شود، چنانچه در آن کیسه سکه‌ای بود که از دیگر سکه‌ها جدا بود به اینکه در کیسه نهصد و نود و نه درهم اسکناس درهم بود و یک اسکناس درهم بود و یک اسکناس دلار بود یک اسکناس دلار گرفت و بعد یک اسکناس دلار در آن نهاد که ضامن همان یک دلار خواهد بود.

و هرگاه کسی که مال ودیعت نزد او است بدون اذن صاحب ودیعت، آمد و ودیعت به دیگری سپرد بدون عذر او ضامن و غرامت‌کش مال ودیعت خواهد بود؛ اگر تلف شد. و همچنین اگر مال ودیعت در صندوقی نهاد که مال خودش و دیگری در آن است؛ اما اگر عذر داشت به اینکه خانه‌اش دچار آتش سوزی بود ودیعت را به شخص معتبری سپرد تا آن را به محل امنی ببرد که غرامت آن نمی‌کشد. و همچنین اگر قصد سفر داشت و صاحب ودیعت تحویل گرفت، باید آن را در محل مناسب آن بنهد، اگر طلا بود و در سباباط که محل رفت و آمد است نهاد، غرامت آن خواهد کشید برای اینکه طلا را در صندوق آهنی جایی می‌دهند که حرز یعنی جای نگهداری آن است.

و اگر کسی که ودیعت را تحویل گرفته، اسباب تلف ودیعت را دور نساخت غرامت آن خواهد کشید، مثلاً حیوانی به ودیعت نزد او نهاده شد نه خوراک به حیوان داد و نه آب تا اینکه مُرد، غرامت قیمت آن می‌کشد.

و اگر خودش باعث تلف آن شد به اینکه گفته شد این صندوق به ودیعت نزد تو می‌گذارم و خودت بر آن نخوابی، اما او آمد و بر آن صندوق خوابید و سنگینی بدنش باعث خرد شدن آنچه در صندوق بود گردید، غرامت قیمت آن خواهد کشید.

و اگر کسی که ودیعت به او سپرده شده بود به او گفته شد: قفل بر آن بزن یا دو قفل بر

آن قرار ده که با نهادن قفل و یا دو قفل بر آن غرامت آن نمی‌کشد برای اینکه برای نگهداری آن کوشیده است.

و اگر کسی که ودیعت به او سپرده شده بود، ودیعت لباس بود، او آن را پوشید غرامت آن می‌کشد. و یا اینکه ودیعت حیوان بود و او آن را حیوان سواری یا بارکشی قرار داد غرامت آن را می‌کشد.

اگر ودیعت نزد شخصی بود و صاحب ودیعت به سراغ آن نیامد و از پیدا شدن صاحب ودیعت مأیوس شد همین ودیعت جزو اموال بیت‌المال می‌شود که باید در اهم مصالح مسلمین صرف بشود، اگر او اهم مصالح را نمی‌داند از علمای دانا و پرهیزگار پرسد، و به حسب احتیاج رفتار کند که آن را صرف محتاج‌ترین افراد مسلمین نماید، و یا اینکه آن را در ساختن مساجد به کار ببرد؛ اما اگر صاحب ودیعت پیدا شد حتماً باید آن را اگر هست وگرنه قیمت آن را به او بپردازد.

آنچه برای دکان‌داران پیش می‌آید همین حکم را دارد؛

مثلاً کسی جنسی از دکان‌دار خریده و گفته است باشد برمی‌گردم و آن را می‌گیرم برنگشت و او را نمی‌شناسد تا وقتی که از آمدن او مأیوس نشده آن را بگذارد، وقتی که از آمدن صاحبش مأیوس شد جزو اموال بیت‌المال است، باید در اهم مصالح صرف شود. اگر ندانست از علما پرسد و به محتاج‌ترین افراد مسلمین بدهد و یا صرف بنای مسجد نماید. و همچنین مالی که در کشتی جا گذاشته می‌شود و یا در ماشین و یا در هواپیما و یا در قطار همین حکم را دارد که اگر از پیدا شدن صاحب آن مأیوس شد جزو اموال بیت‌المال قرار می‌گیرد چنانکه شرح داده شد، و در همه‌ی این احوال اگر صاحب آن پیدا شد و ثابت کرد که مال او بوده یا کسی که نزد او بوده گمان کرد راست می‌گوید یا آن را اگر هست به او برگرداند و یا غرامت آن را به او بپردازد. والله سبحانه اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب القراض: و آن را مضاربت و مقارضت نیز می نامند

بابی است در بیان احکام قراض. حقیقت قراض این است که اول آن، وکالت است و آخر آن، جعله است. قراض در لغت: به معنی قطع و قرض است مثل این است که مالک قسمتی از مال خود را قطع نموده و به دیگری سپرده تا در آن تصرف نماید.

و قراض در شرع: عبارت از این است که مالک مال، عقد قراض با دیگری می بندد و قسمتی از مال خود را به او می سپارد تا در آن تجارت نماید و فایده در آن مثلاً به نصف باشد نصف برای مالک و نصف برای عامل که با آن معامله و تجارت می کند. و اصل در درست بودن آن:

﴿وَأَخْرَوْا يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ﴾

(سوره ی مزمل، آیه ی ۲۰)

«و مردم دیگری هستند که سفر می کنند در زمین به خواهش یافتن فایده از فضل خدا در مالی که به قراض برای تجارت در آن گرفته اند.»

و حدیث صحیح: **بِأَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ ضَارَبَ لِخَدِيجَةَ بِمَا لَهَا إِلَى الشَّامِ وَ أَنْفَذَتْ مَعَهُ عَبْدَهَا مَيْسِرَةَ.** رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم برای مضاربت و تجارت در اموال خدیجه رضی الله عنها به شام سفر نمود و خدیجه، برده اش میسره را همراه رسول الله صلی الله علیه و سلم نمود. و اجماع امت دلیل دیگری بر صحت قراض است.

ارکان قراض شش تا است: عاقد و شرط است در هر کدام از مالک و عامل که انجام آن کار از خودش صحیح باشد، چنانکه در موکل و وکیل می آید.

عاقد: کسی است که عبارت از مالک و عامل باشد. مالک دهنده ی مال برای تجارت در آن. عامل: متصرف در آن مال به تجارت به قصد بدست آوردن فایده و شرط است در هر دو اینکه بالغ عاقل آزاد رشید دارای اختیار باشند.

صیغه: به معنی ایجاب و قبول، ایجاب از مالک مثل: **قَارَضْتُكَ عَلَى هَذَا الْأُفْرِ لِيَتَّجِرَ فِيهِ عَلَيَّ أَنْ الرَّبِيحَ بَيْنَنَا:** عقد قراض با تو بستم بر این هزار درهم که در آن

تجارت نمایی مبنی بر اینکه فایده میان من و تو نصف به نصف باشد. و قبول مالک، که بگوید: **قَبِلْتُ مِنْكَ ذَالِكَ** عقد قراض را به همین قرارداد از تو پذیرفتم.

رَأْسُ مَالٍ: یعنی سرمایه است که مالک در اختیار عامل می نهد.

عَمَلٌ: یعنی کارکرد عامل است در آن سرمایه که ربح و فایده را به بار می آورد.

يَخْتَصُّ الْقِرَاضُ بِالْدِرَاهِمِ وَالدَّنَانِيرِ: قراض اختصاص دارد به پول نقدی از سکه‌ی نقره و طلا و اسکناس که جانشین طلا است، برای اینکه قراض معامله‌ای است پرخطر از اینرو که دانسته نمی‌شود تجارت عامل ربح را بیاورد و یا نه، وانگهی ربح اگر بدست بیاید هم معلوم‌القدر نیست.

و فایده‌ی میان مالک و عامل مشترک است به حسب شرط آن در قرارداد، برای اینکه درست نیست که فایده برای مالک تنها و یا برای عامل تنها و یا برای غیر از مالک و عامل باشد، اما اگر از فایده و ربح قسمتی به چیزی تعلق داده شود که برای مالک یا عامل است که درست است؛ مثلاً مالک یا عامل بگوید که فایده بالمناصفة است اما پنج صدم برای دکان مالک که عامل در آن تجارت می‌کند، و یا پنج صدم مثلاً برای کشتی عامل که برای تجارت بر آن رفت و آمد می‌کند، یا برای نوکر مالک که مال‌التجاره را می‌برد و می‌آورد، که درست است.

و قراض را، نمی‌توان مقید به مدت نمود که این مال قراض برای سه ماه در دست تو است که در آن تجارت نمایی و بعد از سه ماه برگردانی. برای اینکه ممکن است در سه ماه معامله و ربیعی میسر نشود، علاوه بر این قراض عقد جایزی است و هر یک از مالک و عامل توانا بر فسخ آن هستند، اما اگر بگوید تا شش ماه بخر و بفروش و بعد از شش ماه بفروش و منخر، درست است، چنانچه عقد قراض بر مدت قرارداد شده مثلاً مالک گفت: **قَارَضْتُكَ عَلَى هَذَا الْمَالِ سَنَةً عَلَى أَنْ الرَّبِيحَ بَيْنَنَا**: عقد قراض با تو بستم بر این مال برای مدت یک سال که این قراض فاسد است، اگر فایده کرد برای مالک مال است و عامل حق اجرت‌المثل خود دارد.

وقتی که قراض صحیح انجام گرفت دست عامل در آن دست امانت است و بنابراین

عامل مصدق است به قسم که مال قراض را به صاحبش برگردانده است، و یا مال قراض تلف شده، و یا اینکه این مال را برای قراض خریده‌ام، و یا این مال را برای خود خریده‌ام، و درست نیست که عامل بدون اذن مالک از مال قراض سفر نماید و یا از مال قراض مصرف خود را بردارد، و عامل صاحب سهم خود می‌شود به قسمت کردن، و اگر درختان برای قراض خریده شده و یا حیوانات برای قراض خریده شده، ثمر آن نخیل و بچه‌ی آن حیوانات برای مالک است. اگر در مال قراض ضرری پیش آمد ضرر جبران می‌شود به فایده. مثلاً مال قراض صد هزار درهم بود و با تجارت کردن عامل در آن صد هزار فایده بدست آمد و ده هزار خسارت، ده هزار خسارت، از صد هزار فایده کم می‌شود و فایده برمی‌گردد به نود هزار. والله سبحانه و تعالی و اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الوکالة

در بیان احکام وکالت

کلمه‌ی وکالت به فتح واو به کسر واو و کالت هردو صحیح است.

وکالت: وکالت در لغت به معنی واگذاری است، در شرع وکالت عبارت است از: واگذاری شخصی کارش را به دیگری است در کارهایی که قبول نیابت می‌کند. اما وکیل کردن کسی که جای او نماز بخواند درست نیست؛ برای اینکه نماز قابل نیابت نیست. و واگذار کار به دیگری به قید بعد و فاتش نباشد.

و اصل در درست بودن وکالت:

(سوره‌ی یوسف، آیه ۹۳)

﴿اُدْهَبُوا بِقَمِيصِي هَذَا﴾

«جامه‌ی مرا ببرید و بر صورت یعقوب بنهید تا چشم او روشن شود.»

و حدیث صحیح بخاری و مسلم: أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آله وَ صحبه وَ سلم بَعَثَ السُّعَاةَ لِأَحَدِ الرِّكَاتِ: رسول الله صلی الله تعالی و علیه و سلم: عاملان جمع آوری زکات برای فقرا را از طرف خود وکیل فرمود تا از اغنیا بگیرند و به فقرا برسانند و رسول الله

صلی الله علیه و سلم **عمر و بن امیة الصّمری** را وکیل فرمود تا نکاح ام حبیبه را برای ایشان از نجاشی قبول کند و اجماع امت بر درست بودن وکالت و عمل به آن وارد شده است. متصدی عقد نکاح رسول الله صلی الله علیه با ام حبیبه رضی الله عنها خالد بن سعید بن العاص رضی الله عنه بود. و ولی نکاح نجاشی پادشاه حبشه بود که مسلمان شده بود، نجاشی مهر ام حبیبه را چهارصد مثقال طلا پرداخت و او را در سال ششم هجری همراه شرحبیل بن حسنه به خدمت رسول الله صلی الله علیه و سلم فرستاد. و رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم، ابا رافع رضی الله عنه را وکیل فرمود در قبول نکاح میمونه برای رسول الله صلی الله علیه و سلم و رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم عروة البارقی رضی الله عنه را وکیل فرمود تا گوسفندی برای ایشان بخرد.

ارکان وکالت، شش تا است؛ اگر وکالت به مزد باشد.

موکل: یعنی وکیل گیرنده، یعنی کسی که دیگری را وکیل می نماید.

وکیل: یعنی کسی که از طرف دیگری وکیل می شود، و شرط است در موکل و وکیل اینکه مورد وکالت از هر کدام صحیح باشد به اینکه هر کدام بالغ، عاقل، آزاد، رشید و دارای اختیار باشد و آن کار که در آن وکیل می گیرد و یا وکیل می شود از خودش صحیح باشد، کافر نمی تواند با زن مسلمان ازدواج نماید و نمی تواند دیگری را وکیل نماید تا زن مسلمان برایش عقد نکاح ببندد.

موکلّ فیه: آنچه برای انجام آن وکیل گرفته می شود، و شرط است در آن که قابل نیابت باشد چنانکه یاد شد.

جُعِل: یعنی مزد اگر وکیل را به مزد می گیرد مثلاً تو را وکیل کردم به ده درهم که ده کیسه ی برنج، هر کیسه ای به صد درهم برایم بخری. و نوع برنج را معین می نماید.

صیغهی ایجاب و قبول،

ایجاب از موکل: **وکلّک لتشتري لی بیت فلان بالف درهم**؛ تو را وکیل نمودم که خانه ی زید را برایم بخری به هزار درهم. و در صیغهی وکالت لازم نیست که به لفظ

وکالت باشد: **وَكَلَّتْكَ فِي كَذَا، فَوَضَّتْ إِلَيْكَ كَذَا**: تو را در این کار وکیل نمودم یا کار خریدن این خانه را به تو واگذار نمودم، به زبانی باشد، یا به نوشتن به او و یا به سفارش به او، که در همه صحیح است و شرط است که موکل دستی بر موکل فيه داشته باشد نه اینکه او را وکیل نماید در فروش چیزی که بعد از این می خرد.

و قبول از وکیل، و لازم نیست که به لفظ قبول باشد، بلکه وکیل امتناع نوزرد و نگوید وکیل تو نمی شوم.

ووکالت درست است در همه‌ی عقود، در بیع، در هبه، در ضمان، در وصیت و غیر آنها، و در غیر عقود؛ مثل فسخ بیع و غیر آن و در پس دادن ثمن مبیع که اقاله شده و در رد به عیب و در قبض دین و غیر اینها.

اما در آنچه نامعلوم است وکالت در آن صحیح نیست، مثل اینکه بگوید: **وَكَلَّتْكَ فِي كُلِّ قَلِيلٍ وَ كَثِيرٍ أَوْ فِي كُلِّ أُمُورٍ أَوْ فِي كُلِّ حُقُوقٍ**: تو را وکیل نمودم در هر کم و بسیاری یا در همه کارهایم یا در همه‌ی حقوقم. که صحیح نمی شود برای اینکه در آنها مخاطره‌ی بسیار است و ضرورتی در تحمل آن نیست.

چنانچه بگوید: تو را وکیل نمودم در فروش همه اموالم، یا تو را وکیل نمودم در فروش همه‌ی خانه‌هایم، درست است. و هرگاه کسی را وکیل نمود تا خانه‌ای برایش بخرد لازم است که بیان نماید در کدام محله از شهر و در کدام کوجه باشد؛ اما تعیین مقدار قیمت لازم نیست، و رعایت ثمن المثل می شود یعنی قیمت که مثل آن خانه به آن قیمت به دست می آید. و درست نیست وکالت در تحمل عقوبت؛ که اگر کسی باید او را صد چوب بزنند، درست نیست دیگری را وکیل نماید تا صد چوب به او بزنند. و اگر قصاص لازم کسی شد، درست نیست کسی را وکیل نماید تا به جای او قصاص داده شود. و همچنین در گواهی و در قسم و در اقرار در هیچیک از اینها وکالت درست نیست، یعنی کسی که گواهی دارد، نمی تواند دیگری را وکیل نماید تا به جای او گواهی بدهد. و کسی که قسم لازم او است، درست نیست دیگری را وکیل نماید که به جای او قسم بخورد، و کسی که اقرار لازم او است، نمی تواند دیگری را وکیل نماید تا به جای او اقرار نماید. اگر

کسی دیگری را وکیل کرد که به جای او اقرار نماید همین وکیل گرفتنش در حکم اقرار دانسته می شود. و همچنین نمی تواند دیگری را وکیل نماید تا به جای او کلمه‌یظهار بگوید یا ایلاء نماید و یا لعان کند وظهار و ایلاء و لعان هر کدام در باب مخصوص می آیند. و درست نیست که در عبادت کسی را وکیل خود نماید که به جای او عبادت کند؛ مگر اینکه در حج و عمره می تواند وکیل بگیرد تا بجای او یا به جای میت او حج و عمره به جا آورد وقتی که خودش معذور است، مثلاً زمین گیر است. و درست است وکیل گرفتن در رسانیدن زکات به فقرا و در ذبح قربانی و در رسانیدن کفاره به مستحقین و در تقسیم گوشت قربانی و عقیقه بین فقرا.

والله سبحانه و تعالی اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الشَّرْكَه

در بیان احکام شرکت

کلمه‌ی شرکت به کسر شین و سکون راء، و یا به فتح شین و کسر راء، شَرِکَتْ. شرکت در لغت به معنی اختلاط و بهم آمیختن است، و در شرع، شرکت عبارت از: عقدی است که حقی را ثابت می کند که میان چند نفر شایع است، مثل شرکت در زمین که وقتی که چند نفر زمینی را به شراکت خریدند در هر جزئی از زمین حق هر کدام شایع است، یعنی حق هیچیک از حق دیگری متمیز و جدا نیست. و اصل: در درست بودن شرکت:

﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ﴾ (سوره‌ی انفال، آیه‌ی ۴۱)
 «و بدانید که وقتی که غنیمی از کافران به دست آوردید یک پنجم آن برای خدای متعال و پیغمبرش و برای خویشاوندان پیغمبر و برای یتیمان و مسکینان و رهگذران است که در باب غنیمت بیان شد.»

یعنی شما مجاهدین وقتی که اختیار تَمَلَّک غنیمت نمودید تا وقتی که قسمت نشده، همگی تان در آن شریک هستید.

و حدیث صحیح قدسی که رسول الله صلی الله تعالی علیه و علی آله و صحبه و سلم فرمود که خدای متعال می فرماید چنانکه لفظ حدیث است: **يَقُولُ اللَّهُ أَنَا ثَالِثُ الشَّرِيكَيْنِ مَالٌ يَخُنُّ أَحَدَهُمَا صَاحِبَهُ فَإِذَا خَانَهُ خَرَجْتُ مِنْ بَيْنِهِمَا** (رَوَاهُ الْحَاكِمُ وَ صَحَّحَ أَشْنَادُهُ) خدای عز و جل می فرماید که: وقتی که دو نفر شریک شدند در تجارت، من سومین شریک آند و هستم که برکت در کارشان قرار می دهد تا وقتی که یکی از دو شریک به دیگری خیانت نموده است، و وقتی که یکی از دو شریک نسبت به شریک خود خیانت نمود من از شرکتشان بیرون می روم. و معلوم است که وقتی که شرکتی از برکتی که خدا در آن بیندازد محروم شد حاصلی در آن نمی ماند. و اجماع امت در درست بودن شرکت و عمل به آن وارد شده است.

و شرکت بر دو نوع است:

یکم: شرکت در ملک به اینکه چند نفر در مالکیت قهری شریک باشند، مثل آنچه به ارث می برند که قهراً در آن شریک هستند، و یا اختیاراً مثل اینکه چند نفر با هم مالی را به شرکت می خرنند.

دوم: قرارداد شرکت بستن و آن چهار نوع است:

یکم: شرکت آبدان است مثل شریک شدن چند حمّال و یا چند خیاط و یا چند نجار و یا امثالشان که قرار بدهند آنچه در روز کار می کنند در آن شریک باشند. خواه حاصلشان با هم برابر یا زیاد و کم داشته باشد.

دوم: شرکت وجوه است که مثلاً دو شخص وجیه و روشناس شریک بشوند که اجناس را به آبروی خود به مدت بخرند و بفروشند و هرچه زیاده از قیمت خرید شد بین خودشان قسمت کنند.

سوم: شرکت مفاوضه است که دو نفر با هم شریک شوند که هرچه به دست آورند خواه از طریق مالی و یا از طریق بدنی در آن شریک باشند آنچه بخرند و بفروشند در فایدهی آن شریک و آنچه به حمّالی یا نجاری به دست آورند هم در آن شریک باشند، و مفاوضه نامیده شده، برای اینکه با هم در آن گفتگو می کنند. این سه نوع شرکت باطل

است؛ برای اینکه در هیچکدام مال مشترکی در میانشان نیست.

چهارم: شرکت عنان است و این صحیح است و چند شرط دارد:

اول: دو مالی که با هم سرمایه می‌گذارند مثلی باشد مانند پول نقره و پول طلا و اسکناس و گندم و امثال آن. (اما متقوم مثل حیوان وقتی شرکت در آن درست است که قبل از عقد شرکت در آن شریک بوده باشند.)

دوم: دو مال شرکت در جنس و صفت متحد باشند به طوری که اگر با هم مخلوط کرده شدند مال هیچکدام از دیگری تشخیص داده نشود.

سوم: اینکه دو مال مثلی را قبل از عقد شرکت به هم مخلوط کنند تا معنی شرکت در آن حقیقت بیابد.

چهارم: اینکه شرط نمایند که فایده و خسارتشان به حساب دو مالشان باشد تا آنکه مال بیشتری در شرکت نهاده، فایده و ضررش بیشتر باشد و آنکه مال کمتری در شرکت نهاده، فایده و ضررش کمتر باشد.

چنانکه قرارداد برخلاف آن ببندند به اینکه قرار دهند فایده و خسارت کسی که صد هزار سرمایه نهاده با کسانی که پنجاه هزار سرمایه نهاده، برابر باشد آن شرکت فاسد می‌شود و هر کدام کرایه‌ی خودش در مالش می‌گیرد و تصرفشان از خرید و فروش نافذ است، اگرچه شرکت شان فاسد شده و فایده میانشان به حساب مالشان قرار می‌گیرد و به سبب اجازه‌ی معامله و تصرف که هر کدام به دیگری داده است. و وقتی که کرایه‌ی هر کدام به قدر دیگری باشد و یکی سرمایه صد هزار و دیگری سرمایه‌ی پنجاه هزار نهاده و کرایه‌ی هر کدام صد درهم باشد دو ثلث صد درهم یعنی $\frac{66\frac{2}{3}}$ درهم برای اولی که سرمایه صد هزار دارد در مال خودش است و یک سوم صد درهم 33 درهم در مال دیگری دارد. و دومی $\frac{66\frac{2}{3}}$ درهم در مال اولی دارد و $\frac{1}{3}$ که $\frac{33\frac{1}{3}}$ درهم باشد، در برابر یک سوم صد درهم که اولی دارد می‌افتد و فقط دومی $\frac{66\frac{2}{3}}$ درهم از اولی می‌خواهد. و سبب آن هم معلوم است؛ برای اینکه صاحب پنجاه هزار کار در یکصد و پنجاه هزار مال خودش نیست. و اولی کار در یکصد و پنجاه هزار نموده که پنجاه هزار مال او نیست و

بنابراین دومی بیش از اولی کار نموده و حق العملش $\frac{۶۶۲}{۳}$ درهم از اولی رسا دارد.

ارکان شرکت؛

عاقده: که عبارت از دو شریک باشند، و دو شریک برای بیان اقل عدد است و گرنه امکان دارد شرکا هزار نفر باشند.

رأس مال: که عبارت است از مالی که دو شریک برای شرکت به هم می آمیزند.

صیغه: که عبارت از لفظی است که اجازه‌ی هریک از دو شریک برای دیگری در تجارت باشد. و ناگزیر است که در شرکت صیغه‌ای باشد که اذن هر کدام برای دیگری در تصرف را برساند، مثل **اشترکنا بمالینا فی التجاره و اذن کلُّ منّا للآخر فی التصرف**: ما شرکت نمودیم به دو مالی که برای شرکت به هم آمیخته‌ایم برای تجارت و به یکدیگر اجازه دادیم و در تصرف و تجارت.

و شرط است در دو شریک اینکه هر کدام شایستگی وکیل شدن و وکیل نمودن داشته باشند؛ برای اینکه در حقیقت وکالت است و توکیل که هر کدام را در مال شرکت خود وکیل می نماید و خود در مال شرکت دیگری از طرف او وکیل می شود، بنابراین هر یک از دو شریک باید بالغ، عاقل آزاد، رشید و مختار بوده، اهلیت تبرّع رایگان داشته باشد و کودک یا دیوانه یا سفیه یا بیهوش یا برده یا محجور نباشد.

و هر یک از دو شریک در مال شریکی که در زیر دست او است، آمین است یعنی مصدّق است؛ مشروط بر اینکه از مال شرکت به نفع خود استفاده ننماید.

و گفتیم که در شرکت مدار بر مال است و هر جا که مالی نباشد که به هم آمیخته شود، شرکتی به وجود نمی آید؛ بنابراین اگر یکی استری آورد و یکی مشک آب و یکی آمد برای پر کردن مشک از آب و نهادن بر استر و فروختن آن و گفتند شریک هستیم و هر چه به دست آمد میانمان به یکسان قسمت می نماییم هیچگاه حکم شرکت نخواهد داشت؛ برای اینکه مالی نیاورده اند به هم بیامیزند و به حساب مقدار مال، فایده و خسارت را متحمل شوند، بنابراین هر مقدار آب را فروخت برای خود او است کرایه‌ی استر و مشک آب برای خود اوست.

و همچنین اگر سه نفر، یکی مال را بیاورد، یکی مأمور خرید شود و یکی مأمور فروش که باز هم هرچه فایده به دست آمد، برای صاحب مال است و بر او لازم است کرایه‌ی فروشنده و خریدکننده را پرداخت کند.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الهبة

در بیان هبه و دهش نمودن

هِبَةٌ، از وَهَبَ يَهَبُ هِبَةً مَثَلٌ وَعَدَّ يَعِدُ عِدَةً.

و در شرع: هبه عقد احسانی است بی عوض که به لفظ هبه یا لفظی که معنی آن را برساند انجام می‌گیرد.

و اصل، در هبه و درست بودن آن:

﴿فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾

(سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۴)

«اگر زوجات قسمتی از مهر خود را با دلخوش به شما بخشیدند بخورید آن را که گوارا و پسندیده عاقبت است.»

و حدیث صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةً وَ لَوْ فُرْسِينَ شَاةٍ: نباید حقیر بشمارد زن همسایه هبه کردن چیزی و اگرچه پاچه‌ی گوسفندی باشد برای زن همسایه‌اش.

کلمه‌ی فِرْسَنَ به معنی پاچه: در گوسفند ظِلْفُ و در شتر خُف و در رستوران حافر و سم و در انسان قدم نامیده می‌شود. یعنی خوبی به هر چیز اندکی باشد، خوبی است نباید خوار شمرده شود که خوبی محبت را می‌آورد.

و اجماع امت بر درست بودن هبه یعنی دهش و عمل کردن به آن وارد شده است.

ارکان هبه:

صیغه: که عبارت از لفظی است که معنی دهش را برساند: مَثَلٌ وَهَبْتُكَ. مَلَكَتُكَ.

مَنْحَتُكَ واین ایجاب است از واهب: بخشنده و قبول است از موهوب له: بخشیده شده به او: مثل: قَبِلْتُ. رَضَيْتُ. اِتَّهَبْتُ.

بخشنده می‌گوید: بخشیدم به تو این خانه را و بخشیده شده به او می‌گوید: قبول کردم از تو این بخشش را. هبه و هدیه و صدقه، هر سه احسان و خوبی هستند و باهم این فرق را دارند:

اگر احسان به فقرا می‌نماید برای بدست ثواب ثواب در آخرت، این را صدقه می‌نامند.

اگر احسان می‌نماید به اغنیا و برایشان می‌فرستد برای گرامی داشتن‌شان؛ هدیه نامیده می‌شود.

و اگر احسان می‌نماید نه برای محتاجان به قصد ثواب آخرت و نه برای اکرام توانگران این را هبه می‌نامند. که لفظ اولی: تَصَدَّقْتُ عَلَيْكَ و دومی اُهِدِيْتُ إِلَيْكَ سومی هَبْتُكَ هذا: این را به تو بخشیدم. و در هبه باید قبول موهوب له باشد برای اینکه هبه عبارت از تملیک دیگری در حال زندگی است، مانند بیع که باید قبول به لفظ در توانا بر سخن و به اشاره در حق گنگ. بنابراین اگر پدر یا مادر حلیه و زینتی به دختر خود بپوشانند و به زبان نگویند این را به تو بخشیدم و دختر نگوید این را قبول کردم، آن دختر مالک آن هدیه نمی‌شود، و معلوم است که صدقه و هدیه و هبه بدون عوض است و با شرط عوض بیع است.

عاقده: که عبارت از واهب یعنی بخشنده و هبه‌کننده و مْتَهَّبٌ یعنی قبول‌کننده‌ی هبه است، می‌باشد.

موهوب: یعنی چیزی که به مْتَهَّبٌ بخشیده شده است.

و در هبه برخلاف بیع، لازم نیست که چیزی هبه می‌شود ارزشمند باشد و می‌تواند یک دانه انگور هبه نمود.

چنانکه گفتیم هبه در ارکان مانند بیع است که عاقد یعنی واهب و متهب دارد و صیغه یعنی ایجاب و قبول دارد و موهوب یعنی چیزی که به دیگری بخشیده می‌شود دارد. و

تعداد ارکان آن مانند بیع است. بنابراین اگر صیغهی هبه همراه عوض ذکر شد پس همان بیع است و وقتی که گفت: **وَهَبْتُكَ الدَّارَ لِأَلْفٍ** بخشیدم خانه را به تو به یک هزار درهم، اگر عوض نامعلوم بود به اینکه گفت: خانه را به تو بخشیدم به چیزی که به من پردازی و نگفت آن چیز کدام چیز است که در این حال باطل است برای اینکه نه بیع است که عوض در آن معلوم باشد و نه هبه است که بدون عوض باشد بنا بر قول معتمد که هبه اقتضای عوض نمی‌کند.

و صیغهی هبه بدون عوض همان هبه است، و هبه چنانکه گفتیم شامل صدقه و هدیه می‌شود و فرق میان آنها را قبلاً یاد کردیم.

و شرط است در هبه اینکه واهب آن را به قبض مُتَّهَبٍ برساند: که هبه تا وقتی که به قبض متهب نرسیده، در ملک واهب باقی است و حق رجوع در آن را دارد.

اما هر وقت هبه به قبض متهب رسیده و بخشیده شده به او آن را قبض نمود، دیگر واهب حق رجوع در آن را ندارد و نمی‌تواند هیچ نوع تصرفی در آن نماید؛ مگر در صورتی که هبه کننده و بخشنده‌ی اصل یعنی پدر و مادر و پدران و مادران آنان باشد که تا وقتی که موهوب در ملک فرزند باقی است، پدر و مادر که آن را به فرزند بخشیده‌اند حق رجوع در آن و پس گرفتن آن را دارند. چنانکه در حدیث صحیح آمده است که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **لَا يَحِلُّ لِرَجُلٍ أَنْ يُعْطِيَ عَطِيَّةً أَوْ يَهَبَ هِبَةً فَيَرْجِعَ فِيهَا إِلَّا الْوَالِدَ فِيمَا يُعْطَى وَلَدَهُ.** (رواه الترمذی و الحاکم و صححاه). حلال نمی‌شود برای کسی که عطیه یا هبه نماید چیزی را به دیگری و آن را به قبض او برساند آنگاه آن را از او پس بگیرد؛ مگر پدر و مادر وقتی که چیزی به فرزندشان دادند، می‌توانند پس بگیرند.

و از جمله هبه است: **عُمْرِي وَرُقْبِي.**

عُمْرِي: مثل اینکه بگوید: **أَعْمَرْتُكَ دَارِي فَإِنَّ مِتَّ قَبْلِي رَجَعَتْ إِلَيَّ. أَوْ فَهِي لِرَيْدٍ. أَوْ فَهِيَ وَقْفٌ:** من خانه خودم را به تو بخشیدم که تا زنده هستی برای تو باشد. اگر تو پیش از من مردی، خانه‌ام به خودم برگردد، یا وقتی که تو مردی آن خانه برای زید

باشد، یا وقتی که تو مردی آن خانه وقف باشد؛ که در همه‌ی این صورت‌ها وقتی که صیغه‌ی **أَعْمَرْتُكَ دَارِي** گفت و خانه را به قبض متهب رسانید، خانه برای متهب است و بعد از او برای میراث برانش می‌باشد. نه به واهب برمی‌گردد و نه به زید می‌رسد و نه وقف می‌شود، بلکه ملک متهب می‌شود و شرط برگشتنش یا وقف شدنش یا به زید رسیدنش لغو می‌شود.

رُقْبِي: مثل اینکه بگوید: **أَرْقَبْتُكَ دَارِي فَإِنْ مِتَّ قَبْلِي رَجَعْتُ إِلَيَّ**: خانه‌ام را هبه نمودم به تو که تا زنده هستی برای تو باشد و اگر پیش از من مردی به خودم برگردد. که باز هم ملک متهب است و هیچگاه به واهب بر نمی‌گردد، و رقبی نامیده شده که مثل این است که مراقب او است تا همین که بمیرد پس بگیرد و هیهات که برنخواهد گشت؛

چنانکه در حدیث صحیح آمده است که رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **أَيُّمَا رَجُلٍ أَعْمَرَ لَهُ وَلِعَقِبِهِ فَإِنَّهَا لِلَّذِي أُعْطِيهَا لَا تَرْجِعُ إِلَى الَّذِي أَعْطَاهَا لِأَنَّهُ أُعْطِيَ عَطَاءً وَقَعَتْ فِيهِ الْمَوَارِيثُ**: هر کسی که چیزی به عمری داد به کسی تا برای او باشد تا زنده است و بعد به خودش برگردد، این هبه برای کسی است که به او داده شده و بر نمی‌گردد به کسی که آن را داده است؛ برای اینکه دهشی نموده که میراث در آن افتاده است، و به همین معنی است در خصوص **عُمْرِي** و **رُقْبِي** حدیث صحیح که امام شافعی آن را روایت نمود که رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **لَا تُعْمَرُ وَ لَا تَرْقَبُ وَ لَا تَرْقَبُوا فَمَنْ أَرْقَبَ شَيْئًا أَوْ أَعْمَرَهُ فَسَبِيلُهُ الْمِيرَاثُ**. چیزی به عنوان عمری یا رقبی هبه نکنید که به انتظار مرگ موهوب‌له بشینید؛ برای اینکه عمری و رقبی ملک موهوب‌له است و بعد از او به میراث برای ورثه‌ی موهوب‌له می‌باشد.

و هبه به ملک متهب می‌آید وقتی که آن را به اذن واهب تحویل گرفت، اگر واهب مرد یا متهب قبل از قبض کردن موهوب. هبه فسخ نمی‌شود، بلکه ورثه‌شان اختیار دارند ورثه واهب در به قبض متهب رسانیدن و ورثه‌ی متهب در قبض کردن. و همچنین ورثه‌ی واهب حق دارند آن را به قبض متهب نرسانند و رجوع در آن نمایند و همچنین ورثه‌ی متهب حق دارند که هبه را قبض نکنند و از آن امتناع ورزند و بگویند آن را

نمی‌خواهیم و هبه برگردد به واهب یا ورثه‌ی او. والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی‌الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الضَّمَانِ

در بیان احکام ضمانت.

ضمان در لغت به معنی التزام است، و در شرع: **عَقْدٌ يَحْصُلُ بِهِ الْإِتِّزَامُ حَقِّ ثَابِتٍ فِي ذِمَّةِ الْغَيْرِ أَوْ إِحْضَارٍ مَنْ هُوَ عَلَيْهِ أَوْ عَيْنٍ مَّضْمُونَةٍ.**

ضمان در شرع عبارت است از: متعهد شدن پرداخت حقی که برای شخصی ثابت است در ذمّت دیگری. و یا متعهد شدن حاضر کردن کسی که حق ثابت برای دیگری در گردن او است و یا تعهد حاضر کردن چیزی که ضمانت شده است. مثال، زید بدهکار عمرو است و اقرار به بدهکاری دارد و عمرو التماس می‌کند یک ماهی بر او صبر نماید، عمرو قبول نمی‌کند، بکر می‌گوید من ضامن هستم که طلبی که از او داری بپردازم و تو او را زندان نکنی، و یا اینکه زید که بدهکار عمرو است در خانه نشسته و بیرون نمی‌آید، عمرو می‌خواهد پاسبان ببرد و او را از خانه بیرون بیاورد، بکر می‌گوید من او را حاضر می‌نمایم، و یا اینکه ساعت یک هزاری عمرو، نزد زید است و بکر ضمانت می‌کند که آن ساعت را از زید بگیرد و بیاورد برای عمرو. همه‌ی اینها را ضمانت می‌نامند. و چه خوش گفت شاعر:

ضَادُّ الضَّمَانِ بِضَادِ الصَّكِّ مُلْتَصِقٌ. فَإِنْ ضَمِنْتَ فَحَاءُ الْحَبْسِ فِي الْوَسْطِ ضَادُّ ضَامِنِ
شدن با ضاد صَكِّ یعنی سند نوشتن همراه است. بنابراین به ضمانت خود وفا کن و گرنه
حاء حبس در میانه است و به زندان خواهی افتاد. و: عَاشِرُ ذِي الْفَضْلِ وَ أَحَدُ صُحْبَةِ
السُّفْلِ. وَ عَنْ عُيُوبِ صَدِيقِكَ كُفٌّ وَ اغْتِفَالٌ وَ صُنُّ لِسَانِكَ إِذَا مَا كُنْتَ فِي حَقْلٍ.
وَلَا تُشَارِكْ وَلَا تَضْمَنْ وَلَا أَكْتَفِلْ:

زندگی و معاشرت با اهل فضل و دانش داشته باش و پرهیز از صحبت فرومایگان و از عیب‌جویی دوستان خودداری کن و آن را نادیده بگیر. و هرگاه در اجتماع باشی

زبان‌ت را نگهدار و از مردم کناره بگیر تا نه با آنان شرکت نمایی و نه ضامن‌شان شوی و نه کفیل آنان گردی.

و اصل، در درست بودن ضمانت:

﴿قَالُوا نَفَقْدُ صُوعَ الْمَلِكِ وَ لِمَنْ جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ﴾

(سوره‌ی یوسف، آیه‌ی ۷۲)

«گفتند ما پیمان‌های پادشاه را از دست داده‌ایم و کسی که آن پیمان‌ها را بیاورد یک بار شتر خواربار دارد و من ضامن هستم که یک بار شتر خواربار به او بدهیم.»
و حدیث صحیح که رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وآله‌وصحبه‌وسلم فرمود:
الزَّعِيمُ غَارِمٌ (رواه الترمذی و قال حسن صحیح) ضامن غرامت می‌کشد. و حدیث صحیح، أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلهِ وَ صحبه وَ سلم تَحَمَّلَ عَنْ رَجُلٍ عَشْرَةَ دَنَانِيرَ، (رواه الحاکم به اسناد صحیح) رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه‌وسلم ده مثقال طلا ضامن مردی شد.

و اجماع امت در درست بودن ضمانت و عمل کردن به آن وارد شده است.

ارکان ضمانت؛

ضامن: کسی که ضامن بدهکار می‌شود تا طلب طلبکار را او بپردازد و وقتی که پرداخت، از بدهکار بگیرد.

مضمون له: یعنی طلبکار که به خاطر او ضامن بدهکار می‌شوند.

مضمون عنه: یعنی بدهکار که ضامن بدهی او را به طلبکار از او می‌پردازد.

مضمون: مبلغ بدهی که ضامن عهده‌دار پرداخت آن می‌شود.

صیغه: یعنی ایجاب و قبول. ایجاب از ضامن که می‌گوید به مضمون له: ضَمِنْتُ حَقَّكَ عَلَى فُلَانٍ: ضمان حق تو بر فلانی شدم و قبول مضمون له که می‌گوید: قَبِلْتُ ضَمَانَكَ عَنْ فُلَانٍ: ضمانت تو از فلانی را قبول کردم. اما این قبول کردن طلبکار بهتر است؛ اما لازم نیست برای اینکه بدون رضای او می‌تواند طلبش را بپردازد و شرط است در ضامن، اینکه بالغ و عاقل و مختار و اهل تبرع باشد، و اینکه مضمون له یعنی طلبکار را

بشناسد، اگر طلبکار را نمی‌شناسد اما وکیل طلبکار را می‌شناسد هم کافی است. برای اینکه مردم در امور مالی کسی را وکیل می‌کنند که از خودشان سختگیرتر است، و لازم نیست که مضمون له یعنی طلبکار به ضمانت ضامن راضی باشد و همچنین لازم نیست که مضمون عنه یعنی بدهکار به ضمانت ضامن از او راضی باشد. برای اینکه درست است که شخص بدهی دیگری را بدون اجازه‌اش و بدون شناختنش بپردازد، و لیکن دانایی ضامن به مقدار طلب بدهکار که ضامن عهده‌دار آن می‌شود، لازم است و مبلغی که ضامن پرداخت آن می‌شود در ذمت بدهکار ثابت باشد، اما اگر بگوید: فردا فلان چیز را از فلانی بخر که از امروز ضامن آن هستم، صحیح نمی‌شود؛ برای اینکه هنوز بدهی به ذمت او تعلق نگرفته است.

ضمانت: بر دو نوع است:

۱- ضمانت بدن است: و این را کفالت می‌نامند.

کفالت عبارت است از: ضامن شدن بدن کسی که او را احضار نماید، بدون اینکه کاری به بدهکاری او داشته باشد، چنانچه هم کفیل کسی شد برای حاضر کردنش و هم برای پرداخت بدهی او، در این حال این کفالت باطل می‌شود.

و هو باطل فی عقوبة الله تعالی:

یعنی کفیل شدن کسی که عقوبت خداوندی بر او است باطل است؛ مثل کفیل کسی شدن که حدی بر او است که زنا نموده و یا خمر خورده و یا دزدی نموده است، برای اینکه سعی مسلمان بر این است که آن را بپوشاند و ستر بندگان خدا بنماید، چنانچه حد او ثابت شده و اقرار نموده، انجام دادن عقوبت او فوری است نه وقتی برای ستر آن نمی‌ماند و نه وقتی برای کفالت آن، و همچنان کسی که تعزیر یعنی ادب کردنش لازم شده است.

و فَرْقٌ میان حدّ و تعزیر این است که: حدّ اندازه آن معین است، مثل حدّ زنا و حدّ خمر و حدّ سرقت که خدای متعال حدود آنها را معین فرموده و کاری به نظر قاضی ندارد. و تعزیر، اندازه‌ی آن معین نیست و به نظر قاضی است که آن را تعیین می‌نماید و به

کمترین حد که بیست چوب زدن است نمی‌رساند. در تعزیر ممکن است غرامت مالی و یا سیلی زدن به شخص مشهور یا او را در انظار مردم ملامت کردن و یا او را حبس انداختن هر کدام تعزیر و به نظر قاضی است.

کفیل شدن به بدن کسی که حد شرعی بر او است یا تعزیر او لازم شده کفالت بدن او جایز نیست.

اما کفیل شدن در غیر حد و تعزیر جایز است مثل؛ کفیل شدن بدن کسی که قصاص لازم او است یا حد قذف بر او لازم است که دشنام داده به کسی که عقیف و پاکدامن است دشنام زناکاری که وقتی نتواند آن را ثابت کند هشتاد تازیانه زده می‌شود و کفیل شدن بدن کسی که مرتکب قتل شده، برای گرفتن قصاص از او و کفیل شدن بدن کسی که دشنام داده برای انجام حد قذف بر او جایز است.

و لازم است، در کفیل شدن کسی که او را حاضر نماید، اینکه کسی که کفیل او می‌شود راضی به کفالت او باشد؛ برای اینکه اگر راضی نباشد، همراه کفیل حاضر نمی‌شود. این است که کفایت نیست که توانایی حاضر کردن او را داشته باشد، بلکه رضایت مکفول لازم و اذن او لازم است. اما اگر کفالت **احضار میت باشد به اینکه** قبل از وفاتش بدهکاری داشته و گواهان گواهی بر صورت او داده‌اند که این شخص بدهکار، زید است در حالی که اسم و نسب او را نمی‌دانند، وقتی که مُرد طلبکار او می‌تواند طلب احضار او بنماید نزد قاضی تا گواهی بر صورت او انجام بگیرد و گواهان با دیدن او بگویند: این همان بدهکار است که شخصی می‌تواند کفیل احضار او شود و تا در قبر نهاده نشده او را احضار نماید که کفالت میت حاجتی به اذن او ندارد.

۲- نوع دوم ضمانت مال است:

و این ضمانت مالی صحیح است. اگر مال در ذمّت بدهکار ثابت باشد، و مقدار آن دانسته شده باشد. و طلبکار هم شناخته شده باشد، برای اینکه ضمانت در مال اندک و بسیار و در برابر طلبکار خوش خُلق و بدرفتار فرق می‌کند. و بدهی کسی که ضامن او می‌شوند بدهی لازمی باشد مثل قیمت مبیع نه بدهی جایزی مثل نجوم کتابت.

بنابراین درست نیست ضامن شدن مالی که هنوز ثابت نشده مثل ضامن شدن پولی که فردا به قرض می‌گیرد. برای اینکه ضمانت برای محکم‌کاری حفظ حقوق است نمی‌توان پیش از ثابت شدنش ضامن آن شدن، مثل گواهی که نمی‌شود بر چیزی که فردا به او می‌فروشد که گواهی بعد از ثبوت حق است نه قبل از آن.

و درست نیست ضامن شدن چیز نامعلوم، برای اینکه ضمانت در حکم اثبات مال در ذمت بدهکار است و شباهت بیع و اجاره دارد و معلوم است که نه بیع مجهول جایز است و نه اجاره‌ی آن.

و درست است ضامن قیمت مبیع در زمان خیار پیش از اینکه خیار ساقط شود و بیع لازم گردد، برای اینکه بیع در وقت خیار هم به سوی لازم شدن می‌رود.

و درست است ضامن شدن برگرداندن چیزی که غصب شده و یا به عاریت گرفته شده که ضامن می‌گوید: ظروفی که به عاریت به زید سپرده‌ای من ضامن برگرداندن آنها هستم، و چیزی که از نزد بایع برده شده، برای پسند کردن که ضامن می‌گوید: اجناسی که زید گرفته برای پسند کردن، من ضامن برگرداندن آن هستم.

و درست است ضمان درک بعد از تحویل گرفتن مورد ضمانت. مثلاً زید گاوی از عمر و خریده و شک دارد که آیا گاو مال عمر و است یا نه. بکر می‌گوید: من دَرَكِ آن به عهده می‌گیرم که اگر معلوم شد گاو دزدی است و مال زید نیست، من قیمتی که به او پرداخته‌ای به تو برگردانم. و همچنین اگر عمر و شک دارد که پولی که زید در قیمت پرداخته، مال خودش است یا نه، بکر می‌گوید: دَرَكِ آن با من که اگر معلوم شد مال دزدی است من همان مقدار را به تو بپردازم و همچنین در ضمان دَرَكِ اگر معلوم شد جنس عیبی دارد و مرجوع شد یا وزن آن از معمول کمتر بود روی ضامن درک است، و کلمه‌ی دَرَكِ به معنی سبب مطالبه است که خواه بایع یا مشتری سبب مطالبه را بیابد به عیب یا غیره ضامن دَرَكِ عهده‌دار آن است. و ضمان، دَرَكِ نامیده شده؛ برای اینکه اگر معلوم شد گاو فروخته شده دزدی است و صاحب گاو به گاو خود رسید تدارک غرامت با ضامن دَرَكِ است. و این را ضمان عهده نیز می‌نامند؛ برای اینکه عَهْدَه یعنی سندی که در

آن مبیع و ثمن قید شده نوشته می شود.

وقتی که ضمانت فراهم شد، طلبکار می تواند هر کدام از بدهکار یا ضامن او را مطالبه به پرداخت آن بدهی نماید، اگر طلبکار بدهکار را بری کرد به اینکه طلب خود را به او بخشید، ضامن هم بری می شود، یا اینکه بدهکار بدهی خود را به طلبکار پرداخت هم او و هم ضامنش بری می شوند.

و هر کدام از بدهکار یا ضامن او بمیرد، اگرچه بدهی مدت داشته باشد در حق کسی که مُرده است مدت بدهی تمام می شود و باید پرداخت شود، برای اینکه هر ذمّتی به مرگ خراب می شود و برای میّت ذمّتی نمانده و طلبات متعلق به مال او شده است. و هر وقت ضامن مطالبه شد به پرداخت مضمون عنه، ضامن می تواند مطالبه بدهکار نماید تا بدهی خود را بپردازد و ضامن را آزاد کند.

و ضامن حق مطالبه به مبلغی را دارد که پرداخته است، اگر بدهکار صد درهم بدهکار بود و ضامن با او قرارداد که از صد تا نصف آن را بپردازد و ضامن نصف آن را پرداخت، ضامن از بدهکار همان پنجاه تا را می تواند بگیرد. والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الرَّهْنِ

رهن در لغت به معنی ثبوت و احتباس. **الحالة الرَّاهنه** یعنی حالتی که ثابت است یعنی حالا. **و نَفْسُ الْمُؤْمِنِ مَرْهُونَةٌ بِدَيْنِهِ حَتَّى يُقْضَى عَنْهُ**: جان مؤمن ممنوع است از رسیدن به مقام شایسته اش تا اینکه دیون و بدهکاری های او پرداخته شود. و در شرع؛ رهن عبارت است از اینکه چیزی قیمتی در مقابل بدهی گرو گذاشته شود تا اگر طلبکار نتواند از بدهکار حق خود را بگیرد از همان گرو به قدر حق خود بگیرد به اینکه در حضور رهن آن چیزی که رهن است فروخته شود و حق طلبکار ادا شود. معمولاً وثیقه و دل قائمی طلبکار در سه چیز است: در گواه گرفتن و رهن گرفتن و ضامن گرفتن.

و اصل در درست بودن رهن؛

﴿فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ﴾ (سوره بقره، آیه ۲۸۳)

«یعنی اگر چیزی فروختید و قیمت آن به شما پرداخته نشد، گرو بگیریید و آن را قبض کنید تا حق تان ضایع نشود.»

و حدیث صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی: که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم زره خود را نزدیک یهودی که نام او ابوالشَّحْم بود در مقابل سی صاع جو که برای خانواده‌ی خود از او خریده بود رهن نهاد و این زره را بعد از رحلت رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم علی و یا ابوبکر رضی الله عنهما از رهن بیرون آوردند.

و اجماع امت بر درست بودن رهن و عمل کردن به آن وارد شده است.

ارکان رهن شش تا است:

عاقده که راهن و مرتهن باشند. **راهن**: گرو نهنده، و **مرتهن**: گرو گیرنده.

عوض: که **مرهون** یعنی گرو نهاده شده، و **مرهون به**: یعنی بدهی که در مقابل آن رهن می نهند می باشد و **صیغه**: که **ایجاب و قبول** باشد: ایجاب از راهن و قبول از مرتهن. ایجاب: که راهن می گوید: **رَهْنْتُكَ هَذِهِ الدَّارَ بِدَيْنِكَ عَلَيَّ**: من این خانه را نزد تو رهن گذاشتم در مقابل طلبی که از من داری.

و قبول: که مرتهن می گوید: **قَبِلْتُ مِنْكَ رَهْنَهَا**: پذیرفتم از تو به رهن گرفته خانه را. و هرچه که فروش آن درست باشد گرو نهادن آن درست است؛ ملک مشاع باشد مثل زمینی که چند نفر در آن شریکند که هر یک از شرکا می تواند سهم خود را رهن بگذارد، و یا غیر مشاع باشد، مثل زمینی که متعلق به یک نفر است.

آنگاه قبض منقول حاصل می شد به جابه جا کردن آن، و قبض عقار به تخلیه‌ی آن مثلاً خانه را از کالای راهن خالی کردن و کلید آن را به دست مرتهن دادن که این خانه را نزد تو رهن گذاشتم و در زمین هم به تخلیه یعنی آن را از کالای راهن خالی کردن و به مرتهن گفتن این زمین است که نزد تو رهن گذاشته‌ام و استثناء و جدا می شود چیزهایی که

بیع آنها درست است و رهن آنها درست نیست.

مثل منافع: که حق نشستن در خانه را نزد تو رهن نهادم درست نیست که خود مرتهن نمی تواند در آن بنشیند و به مرور زمان منفعت از دست می رود و چیزی دست مرتهن را نمی گیرد. که بیع آن صحیح است و رهن آن صحیح نیست.

رهن گذاشتن برده ای که بعد از مرگ آزاد می شود و رهن نهادن برده ای که آزادیش به صفتی متعلق شده، مثل هر وقت زید آمد تو آزادی، برای اینکه مقصود از رهن به دست نمی آید و مخاطره هم هست، شاید فردا زید آمد و آزاد شد چه چیز دست مرتهن را می گیرد. که بیع آنها صحیح است و رهن آنها صحیح نیست.

و درست نیست رهن نهادن چیزی که به سرعت فاسد می شود، مثل رطبی که به خرما تبدیل نمی شود در حالیکه بیع آن صحیح است و درست نیست رهن نهادن زراعت حبوبی که دانه های آن بسته نشده؛ مگر اینکه وقت ادای بدهکاری رسیده باشد و به فوری فروش شود. در حالیکه بیع آن درست است و شروطی که غیر شرط قطع ندارد. آنگاه چیزهایی است که رهن آنها درست است و بیع آنها درست نیست:

مثل رهن نهادن مادر بدون بچه ی خردسالش، که رهن آن درست است اما بیع او بدون بچه ی خردسالش جایز نیست. و رهن نهادن سلاح نزد کافر حربی با اینکه فروش سلاح به حربی جایز نیست، و رهن نهادن برده ی مسلمان نزد کافر، اما سلاح و برده ی مسلمان نزد کافر نهاده نمی شود؛ بلکه نزد شخصی معتبر نهاده می شود تا اگر وقت ادای طلبشان رسید، فروخته شوند به مسلمان، و در رهن کنیز، بدون بچه خردسالش اگر نیاز به فروش او شد، کنیز و بچه اش باهم فروخته می شوند برای همین شریعت منع فرموده از جدایی انداختن میان مادر و بچه ی خردسالش. و مرهون نزد مرتهن امانت است؛ یعنی اگر مال رهنی بدون تقصیر مرتهن تلف شد غرامتی لازم مرتهن نمی شود و چیزی از طلب او هم کم نمی شود. چنانکه در حدیث آمده است: **الرَّهْنُ مِنْ زَاهِنِهِ لَهُ غَنْمُهُ وَ عَلَيْهِ غُرْمُهُ**. (رواه ابن حبان و الحاکم و قال علی شرط الشیخین)

رهن از کیسه ی راهن است فایده اش، مثل سواری حیوان رهن شده نشستن در

خانه‌ی رهن شده، شیر حیوان رهن شده، برای رهن است که مالک آنها است. اگر تلف شد هم غرامتش با رهن است یعنی از کیسه‌ی رهن رفته است. اما چند مسأله است که در آنها دست مرتهن به آنها دست امانت نیست، بلکه دست غرامت است، مثل: اینکه شخصی خانه‌ای را به غضب گرفته بود، رهن چیزی به قرض از او گرفت و همان خانه که به غضب نزد او است به رهن او کرد، که نظر به اینکه در اصل به غضب بوده، اگر تلف شد غرامت آن با مرتهن است.

و مرهون وقتی که مغضوب شود: مثل اینکه خانه‌ای نزد مرتهن به رهن نهاده بود مرتهن به تعدی در آن خانه پرداخت، اطاق‌هایی را ویران کرد و در قسمت دیگر هم خود نشست و مشغول حدادی شد و خانه شش دانگ ویران شد که این خانه اگرچه در اصل رهن بوده، تعدی مرتهن آن را به صورت مغضوب قرار داده و غرامت کامل آنها را باید بدهد و دست او بر آن دست غرامت است.

مرهون اگر به عاریت تبدیل شد، رهن طلب مرتهن را پرداخت و گفت: ساعتی که نزد تو رهن بوده حالا به عاریت نزد خودت باشد، که دست مرتهن پس از عاریت شدنش دست غرامت است. اگر عیبی پیدا کرد یا تلف شد باید غرامت آن را بدهد و چیزی که شخص از مالک آن گرفته بود تا اگر پسندید آن را از او بخرد بعد از اینکه گرفته بود مالک گفته باشد به رهن نزد تو باشد که اگر تلف شد، غرامت لازم مرتهن است.

یا اینکه چیزی از بایع خریده و قبض نموده بود بایع از فروش خود پشیمان شد مشتری قبول کرد آن را به بایع پس بدهد اما قبل از مرجوع کردن آن، بایع گفته باشد به رهن نزد تو باشد که اگر تلف شد یا عیبی پیدا کرد مرتهن باید غرامت آن بدهد.

یا اینکه با زوجه‌اش خلع نموده بود و زوجه خانه‌ی خود به شوهر داده بود در مقابل خلع، شوهر که بدهکار زوجه بود قبل از تحویل گرفتن خانه به همسرش گفت که باشد خانه نزد خودت رهن باشد که اگر خانه‌اش عیبی پیدا کرد، یا تلف شد زوجه که مرتهن است باید غرامت آن را بکشد.

و باید دانست که رهن همیشه باید در مقابل بدهکاری باشد، و بدهی هم بدهی لازم

باشد نه رهن گذاشتن در مقابل جعل جعاله پیش از فارغ شدن از عمل آن. مثلاً گفته بود برو صد هزار تومان برایم به قرض بگیر که ده هزار به خودت می‌دهم هنوز به قرض نگرفته، نمی‌تواند چیزی در برابر آن رهن بگذارد. و اینکه اگر خانه مثلاً در برابر صد هزار تومان رهن است اگر نود و نه هزار و نهصد و نود و نه تومان پرداخته یک تومان باقی است تا آن یک تومان پرداخت نشود همه‌ی خانه رهن است و چیزی از آن رهن بیرون نیامده است. و این یک قاعده‌ی کلی است. اگر مکاتب خود را از آقایش به هزار درهم خریده، نهصد و نود و نه درهم پرداخته یک درهم باقی است. **المکاتب عبدٌ ما بقى علیّه** **درهمٌ** تا یک درهم نپردازد به کلی از بردگی بیرون نیامده است. اگر کسی مرتکب صد نوع گناه است از نود و نه گناه توبه کرد، یک گناه باقی است هنوز توبه‌ی او قبول نیست، تا آن یک نگاه را هم ترک نماید.

چنانچه خانه در برابر ده نفر رهن است به صد هزار درهم، سهم هر طلبکاری که پردازد برابر سهم او از رهن بیرون می‌آید. اگر ابتدا نصف خانه را رهن زید نموده به پنجاه هزار و بعد نصف دیگر خانه رهن عمرو کرد به پنجاه هزار تومان، وقتی که طلب زید را پرداخت، نصف خانه که رهن زید بوده از رهن بیرون می‌آید. و نصف دیگر رهن عمرو است تا بدهی او را پردازد.

باب الكتابة

کتابت در لغت به معنی بهم پیوستن چند چیز مثل چند عبارت کتاب یا جمع شدن چند نفر کتیبه که به لشکر گفته می‌شود، و کتاب اصطلاحاً نوشته‌هایی است که متشکل از چند باب و هر باب دارای چند فصل باشد.

و در شرع: عقد آزادی برده است که به لفظ عتق در برابر عوضی که در دو قسط یا بیشتر پرداخت می‌شود انجام می‌گیرد؛ مثل اینکه آقای برده به زر خرید خود می‌گوید: **أَعْتَقْتُكَ بِأَلْفِ دَرَاهِمٍ تُؤَدِّيهِ فِي نَجْمَيْنِ**: تو را آزاد کردم در برابر هزار درهم که در دو قسط به من بپردازی.

اسلام موقعی ظهور نموده که تجارت رقیق و بردگان مهمترین تجارت بشر بوده است، و نظر به اینکه اسلام دین رحمت است و انواع سفارش به نوازش و احترام بردگان صادر فرموده تا جایی که اگر کسی بناحق به برده اش زد، تنها، آزاد کردنش می تواند نجات دهنده‌ی او از عقوبت باشد.

آنگاه برای آزاد کردن بردگان در عمل انواع قرارداد بوده که برده کار آزاد بنماید و هر ماهی مبلغی به آقايش بدهد و اگر آزادی خود بخواهد، خود را از آقايش بخرد، و در اصناف هشتگانه مستحقین زکات صنف «فی الرقاب» یعنی مکاتبان که خود را از آقایان خریده‌اند قرار داده تا زکات به آنها داده شود تا بتوانند قیمت خود را بپردازند، این از طرف برده، و اما از طرف آقای برده برای آزاد شدن بردگان انواع کفاره بر آنان قرار داده: کفاره‌ی قسم: آزاد کردن، کفاره جماع در روز رمضان: آزاد کردن برده. کفارهظهار: آزاد کردن برده، کفاره قتل به هر نوع که باشد به عمد یا خطا، حتی کسی که خودکشی کرد هم باید در کفاره اش برده‌ای آزاد کنند، و معلوم است که بردگانی که در کفاره‌ها آزاد می شوند، بردگان مسلمان و سالم هستند.

عقد کتابت: برخلاف قواعد معاملات است برای اینکه میان آقا و برده اش می باشد و مثل این است که مال خودش به مال خودش می فروشد. و برخلاف قواعد است ثبوت ملک برای برده و ثبوت مال در ذمت برده برای آقا.

و اصل در درست بودن عقد کتابت و مشروع بودن آن؛

﴿وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ﴾ (سوره‌ی نور، آیه‌ی ۳۳)

«از میان بردگانتان آنانی که طالب عقد کتابت هستند تا خود را از شما بخرند و آزاد شوند، عقد کتابت با آنان ببندید. اگر دیدید که دارای امانت و توانایی برکسب هستند.» و حدیث که حاکم آن را روایت نمود؛ که رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: مَنْ أَعَانَ غَارِمًا أَوْ غَازِيًا أَوْ مُكَاتِبًا فِي فِكِّ رَقَبَتِهِ أَظَلَّهُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ. کسی که کمک نمود بدهکاری را که بتواند بدهی خود را بپردازد یا کسی را مدد کرد که می خواهد به جهاد برود تا آنکه به جهاد رفت یا اینکه کمک به مکاتبی

نمود در آزادی گردنش از بردگی، خدا او را در سایه‌ی عرش خود آورد روزی که به جز سایه‌ی عرش او سایه‌ی دیگری نباشد.
و اجماع امت بر درست بودن کتابت و عمل کردن به آن.

ارکان عقد کتابت:

آقای برده: و شرط است در آقای برده؛ اینکه آزاد و کامل دارای اختیار و شایستگی رایگانی نمودن باشد. بنابراین برده نمی‌تواند برده‌ی دیگر را آزاد کند و مکره که مجبور شده کار او اعتباری ندارد و کودک و دیوانه و محجور شایستگی رایگانی نمودن ندارند، اما کافر و سکران و نابینا می‌توانند عقد کتابت را با بردگانشان ببندند.

برده: شرط است در برده اینکه بالغ عاقل مختار باشد و اینکه همه‌ی وجود خود را بخرد برای اینکه اگر همه‌ی وجود خود را نخرد آن رفت و آمد کار و کسب برای آزاد شدنش ندارد. و اینکه حقّ لازمی به گردنش تعلق نگرفته باشد؛ برای اینکه برده‌ای که رهن شده و در برابر حقّ مرتهن در معرض فروش قرار دارد، نمی‌تواند عقد کتابت ببندد. اما ام‌الولد: کنیزی که از آقای خود فرزند دارد می‌تواند با آقایش عقد کتابت خود را ببندد؛ برای اینکه کاری که انجام دهد و کسبی که بنماید ملک او است و می‌تواند حقّ کتابت را پردازد. و اما کسی که نیمی از او آزاد است، می‌تواند عقد کتابت ببندد برای آزاد شدن نیم دیگرش. و همچنین اگر برده دو مالک دارد و با هم عقد کتابت با برده ببندند که صحیح است وقتی که نجوم کتابت‌شان در جنس و مدت و عدد برابر باشند و وجه کتابت به حساب مالکیت‌شان باشد.

عوض: و آن نجوم کتابت است. و وجهی که در برابر آن برده آزاد می‌شود نجوم نامیده شدند؛ برای اینکه وجه کتابت دارای نجوم یعنی اقساط است و حتماً باید از دو قسط کمتر نباشد و همین نجوم کتابت برای اقساط وجه‌الکتابه و هم مدت آن است. که یک هزار و پانصد درهم وجه‌الکتابه در سه قسط و هر قسمی در شش ماه قرار می‌دهند و می‌گویند نجوم کتابت و یا سه نجم کتابت. نجوم کتابت باید متعدد و کاملاً معلوم باشد.

صیغه که ایجاب و قبول باشد.

ایجاب: از آقای برده به اینکه به برده اش بگوید: **كَاتَبْتُكَ عَلَى الْفِ تُوَدِّيهِ فِي نَجْمِينَ إِذَا ادَيْتَ النَّجْمِينَ فَاَنْتَ حُرٌّ**: عقد کتابت با تو بستم بر هزار درهم که در دو قسط، هر قسطی پانصد درهم در شش ماه پردازی و دو قسط را در یکسال هر وقت آن را کاملاً پرداختی، آزاد هستی.

و این کلمه‌ی: **اِذَا ادَيْتَ النَّجْمِينَ فَاَنْتَ حُرٌّ** را حتماً باید به زبان بیاورد و یا بدل نیت آن را بنماید وگرنه صحیح نمی‌شود، و واجب است بر آقای برده که قسمتی از نجوم کتابت را از برده بیندازد یا او را وجهی دیگر بدهد تا زودتر آزاد شود.^(۱)

قبول: از برده که می‌گوید: **قَبِلْتُ مِنْكَ الْكِتَابَةَ بِذَلِكَ**: عقد کتابت را از تو قبول کردم به همان مبلغ و در همان مدت.

و عقد کتابت از طرف آقای برده عقد لازمی است که آقا نمی‌تواند آن را فسخ نماید، و عقد کتابت از طرف برده عقد جایزی است که برده هر آن می‌تواند بگوید: فسخ کتابت نمودم و به بردگی برگشتم.

اسلام: در همه دستورها پیش امانت و عدالت و حکمت نهفته است؛ برای آزاد شدن بردگان چنانکه گفتیم انواع وسائل قرارداد، و موقعی که برده خود را از آقا می‌خرد حق فسخ به برده داده و از آقای برده این حق را گرفته است، برای اینکه آقای برده وقتی دید که برده فردی کار آمد و بالیافت است ممکن بود پشیمان شود و فسخ کتابت نماید و جلو آزاد شدن برده را بگیرد؛ اما شریعت این حق را به او نداده. اما برده وقتی طعم آزادی در کتابت را چشید هیچگاه رغبت در برگشتن به بردگی نخواهد نمود.

اسلام: همه جا طرفدار ضعفا است: راجع به خوبی با زبردستان دستور می‌دهد و هر جا ممکن است غفلت در ادای حقوق شود یادآوری می‌فرماید و هر جا که طبیعت و

۱- مگر در صورتی که آقا در مرض خود عقد مکاتبه با برده بسته و یک سوم مال او بیشتر از قیمت برده نیست که در این حال لازم نیست چیزی از وجه‌الکتابه را از مکاتب انداختن و نه هم وجهی دیگر به او داد.

سرشت باشد یادآوری نمی‌فرماید؛ به مادر نمی‌فرماید با فرزندت محبت کن برای اینکه محبت فرزند یک امری است که در نهاد هر مادری است، اما دستور به فرزند برای رعایت حق مادری همین بس که: **الْجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأُمَّهَاتِ**: بهشت زیر پای مادران است و بدون رضای مادر محال است به بهشت رسیدن.

به شوهر دستور می‌دهد که معاشرت و زندگیش با همسرش به خوبی باشد برای اینکه مرد همیشه و همه جای در برابر زن قوی است و در فرموده‌ی **أَرْحَمُ الْخَلْقِ صَلَوَاتُ اللَّهِ وَ سَلَامُهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ: اللَّهُمَّ إِنِّي أُحَرِّجُ حَقَّ الضَّعِيفِينَ الْيَتِيمِ وَ الْمَرْأَةِ**: خدایا حق دو ضعیف یتیم و زن را نابخشودنی می‌گردانم. و اگر سفارشی به زن بشود برای رعایت شوهر به نسبت زنانی است که ناشزه و نافرمان هستند و خوی خاص زنان در مهر و محبت را از دست داده‌اند.

دریغاً: که مسلمانان که باید رهبران خلق باشند بر اثر جهل و تفرق، شخصیت خود را از دست داده‌اند. و تا وقتی که قدرت بدست مسلمانان نیاید، دنیا همین است که می‌بینیم. جز فساد اخلاق و سقوط اجتماعی و جز ظلم و بیداد چیزی دیگر نخواهد بود.

اگر عقد کتابت فاسد شد به اینکه پرداخت وجه‌الکتابه را فوری کرد یا اینکه شرط عوض فاسد شد به اینکه قرار شد بهای آزاد شدن تعدادی خنزیر بدهد، که باز هم استقلال مکاتب در کار و کسب برای او برقرار می‌نماید. چیزی که هست در عقد کتابت فاسده برای آقای برده هم عقد لازمی نیست و آقا هم حق فسخ را دارد. و این هم ارشاد و راهنمایی است که فساد در هر کاری قیمت واقعی آن را از میان می‌برد بنابراین در عقد کتابت فاسده آقای برده باید و جهی که از مکاتب گرفته، به او پس بدهد و قیمت مکاتب را هر قدر شد از مکاتب بگیرد. در کتابت صحیحه اگر آقا قبل از اینکه مکاتب وجه‌الکتابه را بپردازد، می‌مرد، مکاتب باقی وجه کتابت را به ورثه‌ی آقا می‌داد و آزاد می‌شد اما در عقد کتابت فاسده پرداختن وجه‌الکتابت به غیر آقایش برایش فایده ندارد و آزاد نمی‌شود.

و همان گونه: که آقا در عقد کتابت می‌تواند برای آزاد شدن برده، و جهی به عنوان

وجه‌الکتابه بگیرد، همان‌گونه هم در غیر کتابت؛ یعنی در فروختن برده به خودش، آقا می‌تواند وجهی از او بگیرد و بگوید **بِعْتِكَ نَفْسَكَ بِالْفِ**؛ من تو را به خودت فروختم به هزار درهم و برده قبول می‌کند و آزاد می‌شود، و با این حال که به پرداخت وجه آزاد شده است در کتابت و بیع باز هم **حَقَّ آقَائِي وَوَلَاءِي** برای آقا است یعنی اگر برده‌ی آزاد شده مرد و میراث بر ندارد آقای آزادکننده‌اش میراثش را می‌برد و اگر مرد و دختری دارد آقا، دختر او را به شوهر می‌دهد.

و اگر کسی به آقای برده گفت: برده‌ات مبروک را از طرف من به یکهزار درهم آزاد کن و آقای برده او را در برابر آن یکهزار درهم آزاد کرد، هزار درهم به آقای برده می‌رسد اما **حَقَّ وَوَلَاءِي** برای همان کسی است که باعث آزادیش شده است. والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الاقرار

وِیُسْمَى اعْتِرَافًا: بایی است در بیان اقرار و اعتراف.

اقرار در لغت به معنی اثبات است، و در میان وثیقه که از اقرار و سند و گواهی بدست می‌آید در درجه‌ی اول اقرار قرار داد، برای اینکه وقتی که کسی اقرار نمود این مبلغ بدهی زید دارد نه حاجت به سند است و نه گواهی، در حالی که سند و گواهی مراتب مختلف دارد.

و در شرع: اقرار عبارت از خبر دادن شخص به حقی که در گردن او است.

و اصل، در اقرار و اعتماد بر آن؛

﴿كُونُوا قَوْمِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ﴾ (سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۱۳۵)

«ای مردمی که ایمان آورده‌اید، باشید ایستادگی‌کنندگان به عدل، گواهی‌دهندگان

برای خدا و اگرچه گواهی دادنتان بر علیه خودتان باشد.»

وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ: تفسیر شده است به اقرار شخص بر علیه خودش. و حدیث

صحیحین: **يَا أَيُّسُّ أَعْدُ إِلَىٰ أَمْرًا هَذَا فَإِنِ اعْتَرَفَتْ فَأَرْجَمُهَا:**

ای انیس برو و از زن این مرد پرس، اگر او اقرار کرد که زنا کرده او را سنگسار کن، که دلیل قاطع بر اعتماد بر اقرار است، و زنا که چهار گواه در آن قرار شده که هر چهار گواه باید از روی یقین گواهی بر آن بدهند که او را بر آن حالت دیده‌اند تا زنا ثابت شود، اما مجرد اقرار کفایت بود و حاجتی به گواهی نداشت. اگر اقرار خود زن کفایت نبود در چنین مسأله‌ی خطیری به انیس بن ضحاک اسلمی امر نمی‌فرمود که اگر اقرار کرد او را سنگسار کن و اجماع امت بر درست بودن اقرار و اعتماد بر آن.

ارکان اقرار:

مُتَرِّقٌ: کسی که اقرار می‌کند به حقی که در گردن او است و شرط است که مکلف مختار آزاد باشد و محجور نباشد.

مُتَرِّقٌ لَهُ: کسی که اقرار می‌شود به حق او.

مُتَرِّقٌ بِهِ: حقی که اقرار به آن می‌شود برای مُتَرِّقٌ لَهُ.

صِيغَةٌ: که لفظ اقرار باشد مثل **عَلَيَّ لَزَيْدٍ أَلْفُ دِرْهَمٍ:** زید در ذمت من یک‌هزار طلب دارد. بنابراین اقرار کودک و دیوانه قبول نمی‌شود در هرچه که عبارت‌شان در آن اعتباری ندارد، مثل خرید و فروش و عقود یعنی انجام بیع و اجاره و رهن و غیره و حلول: یعنی فسخ کردن عقود. اما اگر دیوانه تمیزی دارد و کودک دروغ نگفته است عبارت‌شان در اجازة‌ی رفتن به داخل خانه و در رسانیدن هدیه و نامه قبول می‌شود.

و صحیح نمی‌شود اقرار مفلس به آنچه که تعلق به قبل از حجر بر او داشته باشد: مثلاً شخصی هزار تومان هستی دارد و هزار و صد تومان بدهی دارد طلبکاران از قاضی خواستند تا بر او حجر نهد یعنی او را از تصرف مالی منع نماید تا حق طلبکاران ضایع نشود اگر حجر بر او در ماه رجب بود، اگر اقرار می‌کند به معاملات که قبل از رجب انجام داده تا کسانی دیگر را شریک طلبکارانی نماید که به خاطر طلب آنان محجور شده، قبول نمی‌شود؛ برای اینکه هستی او برای همان طلبکاران است. اما اگر اقرار نماید به معاملات که بعد از حجر یعنی بعد از ماه رجب انجام داده، قبول می‌شود برای اینکه تعلق به ذمت او می‌گیرد نه به مال موجود او.

و قبول نمی‌شود اقرار کسی که سفیه است و حجر سفیه بر او است (سفیه کسی است که رشد مالی ندارد و جنسی که صد می‌ارزد به ده می‌فروشد و جنسی که به ده می‌ارزد به صد می‌خرد. در شرع او را منع از تصرف مالی می‌کنند تا اموال خود را به باد ندهد.) مگر اینکه اقرار سفیه در هر چیزی که تعلق به مال ندارد و تعلق به بدن دارد اقرار او قبول می‌شود مثل اقرار او به اینکه نذر کرده صد رکعت نماز بخواند و یا یک ماه روزه بگیرد و یا نذر کرده به حج برود. چیزی که هست در حج برای انفاق بر او کسی همراه او می‌رود تا نفقه‌ی زیادی نداشته باشد.

و اقرار سفیه قبول می‌شود در حدّ: مثل اقرار او به دزدی که دستش را می‌برند و اقرار او به قتل که قصاص از او می‌گیرند و اقرار او به طلاق که زن از او می‌گیرند. اگر سه طلاق داده و اقرار او به خلع که اگر چه به وجه کمی خلع زوجه‌اش نموده هم قبول می‌شود. و اقرار او به اظهار و ایلاء و اقرار او به رجعت که بعد از یک طلاق زن را رجعت به نکاح خود داده و اقرار او به نفی نسب از او به لعان در حق زوجه و به قسم در حق کنیزی که فراش او باشد و اقرار او در چسباندن نسب کسی به خودش وقتی که محتمل باشد به اینکه سفیه پنجاه سال دارد و می‌گوید: زید پسر من است و زید بیست سال دارد؛ اما اگر محتمل نیست که سفیه سی سال دارد و کسی که پنجاه سال دارد می‌گوید: فرزند من است، قبول نمی‌شود و اگر کسی پدرش معلوم است هیچگاه به دیگری نمی‌چسبد. الحاصل اقرار سفیه در حد و قصاص و عبادت بدنی و طلاق و اظهار و ایلاء و رجعت و نفی نسب و استلحاق در همه قبول است. و صحیح نیست اقرار برده بر علیه آقایش مگر در صورتی که آقایش به او داده در معامله و او در آن معامله دین گرفته باشد، اما اقرار برده در آنچه به خود او تعلق می‌گیرد مثل اقرار او به حد و قصاص و طلاق قبول می‌شود. اگر اقرار او به قتل قصاص از او گرفته نشد و عفو شد بر دادن دیه یعنی خون‌بها به ذمت او تعلق می‌گیرد. وقتی که آقایش او را تکذیب نمود و قتل او به ثبوت نرسید که هر وقت آزاد شد و کار کرد خون‌بها را پردازد و در اقرار برده به دزدی وقتی که آقایش او را تصدیق کرد و وجه دزدی شده به ذمت او تعلق می‌گیرد.

و در اقرار برده به دین معامله‌ای که به اذن آقایش بوده آن دین از آنچه زبردست او است و آنچه کسب نماید پرداخت می‌شود.

اقرار صحیح، قابل انکار نیست یعنی وقتی که اقرار نمود که صد تومان بدهی به زید دارد بعد از آن نمی‌تواند بگوید بدهی به او ندارم. و گفتیم اقرار صحیح از شخص بالغ، عاقل و مختار غیر محجور است.

وقتی که اقرار صحیح شد رجوع از آن ممکن نیست مگر؛ در ردّه: کلمه‌ی کفر گفتن که می‌تواند از آن رجوع نماید و بگوید لا اله الا الله محمد رسول الله مسلمان هستم و از هر دین دیگری بری هستم.

و در زنا: قبول می‌شود رجوع او از آن به اینکه او گفته بود زنا کرده و بعد بگوید چنین کاری نکرده است که احتمال دارد اشتباهی گفته باشد؛ برای اینکه حدیث است **إِنرُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ**: (رواه الحاکم و صحح اسناده) حد شرعی را هر جا که اشتباهی در میان باشد انجام ندهید.

و در شرب خمر: که اگر اول اقرار کرد و بعد گفت چنین کاری را نکرده و شراب نخورده است رجوع او قبول می‌شود.

و در دزدی: اگر اقرار به آن نمود و بعد از آن رجوع نموده و گفت: دزدی نکرده است.

و در راهزنی: اگر اقرار به آن نمود و بعد رجوع از آن نمود و گفت: چنین کاری ننموده است.

و این قبول کردن رجوع از اقرار به دزدی و راهزنی برای سقوط حد است اما مال دزدی کرده را باید پس بدهد.

و رجوع از اقرار و یا مسامحه‌ی کسی که مال او را دزدی نموده وقتی رجوع و مسامحه قبول می‌شود که به امام نرسیده باشد؛ اما اگر در برابر امام اقرار نمود، رجوع او از آن قبول نمی‌شود و مسامحه‌ی صاحب مال نیز پذیرفته نمی‌شود و حد شرعی اجرا می‌گردد.

و هر جا که اقرار روشن نباشد، باید تفسیر آن از اقرارکننده خواسته شود مثلاً اگر گفت: زید در گردن او مالی عظیم یا مالی بسیار دارد وقتی که از او پرسیده شد آن مال عظیم یا آن مال کثیر چقدر است؟ گفت: یک درهم، از او قبول می شود برای اینکه قصدش این باشد که اگر کسی به ناحق یک درهم از مال دیگری را بر خود حلال بداند کافر می شود و مالی که حلال دانستنش مایه‌ی کفر می شود، حقا که مال عظیم است. و اقرار به هر پولی نمود پول رایج آن شهر حساب می شود.

و اقرار کسی که در مرض الموت است برای میراث برش قبول می شود، مثلی که اقرار او برای غیر وارث قبول می شود. برای اینکه در حال مرض الموت است دانستن نزدیکی مرگ اگر دروغگو باشد او را براستگویی و ادار می کند چه رسد به کسی که دروغگو نبوده است.

باب الشُّفْعَةِ

در بیان شُفْعَةِ

شُفْعَةُ: در لغت به معنی جمع کردن چیزی با چیزی دیگر است؛ برای اینکه شریک قدیم آنچه را که شریک جدید خریده به شفعه از او می گیرد و با زمین و عقار خود جمع می نماید.

و در شرع: **الشُّفْعَةُ حَقٌّ تَمْلُكُ قَهْرِيٌّ يَثْبُتُ لِلشَّرِيكِ الْقَدِيمِ عَلَى الشَّرِيكِ الْخَادِثِ فِيمَا مَلَكَ بَعْوَضَ شَرَعًا:** شفعه حق مالکیت قهری است که ثابت می شود برای شریک قبلی بر شریک بعدی در آنچه در مقابل عوض بدست آمده باشد، مثال: زید و عمرو در یک زمینی شریک هستند، بعد عمرو سهم خود را از همان زمین که با زید در آن شریک بود به عمرو به صد تومان فروخت. در این مسئله، زید شریک قدیم است یعنی شریک قبل عمرو است و بکر سهم عمرو را خریده تا شریک بعدی و تازه برای زید باشد. زید شفعه می کند یعنی صد تومان به بکر می پردازد و زمین را به شفعه از او می گیرد و بکر نمی تواند قبول نکند؛ برای اینکه شفعه حق قهری است یعنی شریعت این

حق را به زید داده تا دفع ضرر شریک بعدی از خود نماید.

و اصل در درست بودن شفعه و حق قهری بودن آن:

حدیث صحیح بخاری رحمه الله تعالی که رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: چنانکه جابر رضی الله عنه روایت می کند: **قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالشُّفْعَةِ فِيمَا لَمْ يُقْسَمَ فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ وَ صُرِفَتِ الطَّرِيقُ فَلَا شُفْعَةَ:**

رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم حکم فرمود به ثبوت شفعه در هر زمینی که حق شرکا در آن مشاع باشد و حق هیچکدام جدا از حق دیگری نباشد. اما وقتی که زمین قسمت و حدود زمین هر یک از شرکا معین شد و راه هر کدام جدا کرده شد دیگر شفعه‌ای در آن نمی آید.

و کلمه‌ی: **سُرِفَتِ الطَّرِيقُ**: ای **مُيِّزَت**: **صُرِفَت** به تشدید راء یعنی راهها از هم جدا شد و هر زمینی دارای راهی جداگانه شد، وقتی که این قسمت کردن زمین و حدودبندی آن قبل از بیع باشد، و مقصود این است که وقتی که زمین مشترک است مثلاً از یک چاه آب به زمین می دهند و حوض چاه یکی است و وسایل در آن زمین از محلی که در آن بنشینند یا محل خشک کردن ثمره و غیر آن یکی است وقتی که یکی از دو شریک سهم خود را به دیگری فروخت، شریک قبلی باید همه‌ی این مصارف را متحمل شود و شریک قبلی می توانست سهم خود را به شریک قبلی بفروشد و او را از تحمل این ضرر بی نیاز سازد وقتی که شریک قبلی این کار را نکرد. شریعت این حق را به شریک قبلی داد تا متحمل این ضررها نشود.

و در روایتی در حدیث صحیح مسلم رحمه الله تعالی: **قَضَى بِالشُّفْعَةِ فِي كُلِّ شِرْكََةٍ لَمْ تُقْسَمَ رِبْعَةً أَوْ حَائِطٍ** رسول الله صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم حکم فرمود به شفعه در هر زمین مشترکی که قسمت نشده باشد، خواه خانه و منزل باشد و یا باغ و بستان. تفسیر کلمات حدیث: **قَضَى بِالشُّفْعَةِ**: حکم فرمود به شفعه. **فِي مَا لَمْ تُقْسَمَ**: در هر زمین مشترکی که قسمت نشده است. **فَإِذَا وَقَعَتِ الْحُدُودُ**: وقتی که اندازه‌ی زمین هر کدام از دو شریک معین شد و قبل از بیع آن و علامت ملک هر کدام معلوم گشت. و

صُرِّفَتِ الطُّرُقُ: ای **بُئِنْتَ الطُّرُقُ** و راهها روشن شد، رسیدن به سهم هر یک از دو شریک روشن شد. **فَلَا شُفْعَةَ.** دیگر شفعه در آن نیست. **رِبْعَةً** به معنی خانه. **حَائِطٍ** به معنی بستان که معمولاً دور بستان حیاط و دیوار می‌کشند. **حَقَّ قَهْرِي:** یعنی خریدار نمی‌تواند از آن سرپیچی کند.

فِيْمَا مُلِكَ بِمُعَاوَضَةٍ در هر چه به دست آمده در مقابل عوض به اینکه سهم خود را فروخته مثلاً در مقابل عوض. اما اگر یکی از دو شریک مرده و سهم او به ورثه‌اش رسیده، شریک قدیم حق شفعه ندارد برای اینکه به ورثه به ارث رسیده نه به عوض.

ارکان شفعه سه چیز است: آخذ. مأخوذه. مأخوذ.

آخذ: گیرنده به شفعه است. و شرط است در او اینکه شریک باشد و مالک باشد: اگرچه به مالک برده‌ای مکاتب باشد و اگرچه شریک قسمتی از زمین مسجد است که ناظر برای مسجد خریده است، اما چون شریک زمین موقوف است، حق شفعه ندارد. **مَأْخُوذٌ مِنْهُ:** کسی که به شفعه از او گرفته می‌شود. و شرط است در او اینکه ملک او بعد از ملک شریک قبلی باشد.

مَأْخُوذٌ: زمینی که به شفعه گرفته می‌شود، و شرط است در آن اینکه به عوض گرفته شده باشد؛ به اینکه فروخته شده باشد به ثمن آن، و یا اینکه مهر زن قرار شده باشد که مستحق شفعه آن را می‌گیرد و مهرالمثل زن می‌پردازد و یا اینکه عوض خلع زن باشد به اینکه شوهر، زن را خلع نموده و یا طلاق داده که زوجه‌اش در مقابل طلاق سهم خود در زمین مشترک را به شوهر بدهد که مستحق شفعه آن زمین را از شوهر زن می‌گیرد و قیمت آن را به شوهر زن می‌دهد، و یا اینکه در مقابل خون‌بها به اولیای مقتول داده شده، مستحق شفعه آن زمین را می‌گیرد و صد شتر و یا قیمت آن را به اولیای مقتول می‌پردازد. اما اگر بدون عوض گرفته شده به اینکه به میراث به او رسیده، و یا مالک زمین وصیت برای او نموده که به او داده بدون عوض، و یا به هبه و دهش بدون عوض به او رسیده، شفعه در آن نیست.

اما صیغه که از ارکان شفعه نیست: بلکه مستحق شفعه موقعی که می‌خواهد زمین

شریکش را که فروخته است به دیگری، وقتی که می خواهد آن را از دیگری بگیرد تَلْفُظْ به شفعه می نماید، به اینکه می گوید: **أَخَذْتُ بِالشُّفْعَةِ الْأَرْضَ الَّتِي إِشْتَرَيْتَهَا مِنْ شَرِيكِي**: زمینی که از شریک من خریده‌ای به شفعه از تو گرفتم به همان قیمتی که از او خریده‌ای.

و شفعه حق فوری است، که مستحق شفعه همین که خبر بیع شریکش را شنید باید فوراً اقدام به گرفتن شفعه نماید، اگر به شب بود و باخبر شد گواه بگیرد. اگر توانست که مطالبه به شفعه دارد و صبح برای شفعه کردن برود. اگر این خبر را شنید و مشغول خوراک یا قضای حاجت بود صبر کردنش تا فارغ شدنش اشکالی ندارد. اگر در سفره بوده و خبری نیافته وقتی که به شهر آمد و باخبر شد مطالبه به شفعه نماید که هر ساعت که باخبر شد تأخیر نکند و اگر همان ساعت مقدور نبود گواه بگیرد که طالب شفعه است. اما اگر باخبر شد که شریکش سهم خود را فروخته و تأخیر در طلب شفعه نموده بدون عذر حق شفعه اش ساقط می شود.

و شفعه ثابت می شود در زمین فقط و آنچه تابع زمین باشد:

مثل ساختمانی که در زمین باشد، و درختانی که در زمین کاشته شده باشند و گیاهی که باری بعد از باری چیده می شوند و گیاه می ماند مثل جت و یا اینکه بر آن به دفعات گرفته می شود مثل هنداونه و خیار و خربزه و بامیا و گوجه فرنگی. و به ثمری که ظاهر نشده، مثل ثمر درخت هلو و شفتالو پیش از بیرون آمدنش. و ثمر نخل قبل از ابار دادن آن، که اینها همه تابع زمین است و دو سنگ آسیای چسبیده به زمین به سیمان مثلاً که اینها همه تابع زمین است و وقتی که زمینی به شفعه گرفته شد اینها به تبعیت زمین گرفته می شود.

اما غیر شفعه در آن نیست: مثل ساختمان طبقه‌ی دوم به بالا که بدون زمین است، و همچنان بنائی که در زمین اجاره شده و ساخته شده است، مثل اینکه زمین را اجاره به دیگری می دهد برای پنجاه سال که در این پنجاه سال خانه می سازد در زمین و در آن می نشیند و یا آن را می فروشد که ساختمان بدون زمین است و شفعه در آن نمی آید، و

همچنین فروش دیوار و شالوده‌اش که دیواری باریک باشد و نتوان دیوار دیگر بر شالوده‌ی آن نهاد که شفعه در آن نمی‌آید و همچنین فروش درخت و بنگاه به معنی مغرس آن یعنی محلی که درخت آن کاشته شده و جای کاشتن درخت دیگری ندارد که در همه‌ی اینها شفعه نیست؛ برای اینکه بدون زمین است.

و شفعه ثابت می‌شود: برای شریک در زمین برای شریکی که موقعی که شریک او سهم خود را می‌فروشد او در زمین شریک است، اما برای همسایه‌ی زمین حق شفعه نیست.

و شفعه ثابت می‌شود در زمینی که قابل قسمت باشد، اما زمینی که اگر قسمت شد منفعت آن از بین می‌رود، شفعه در آن نیست، مثل حمام کوچکی که نمی‌شود آن را به دو حمام تبدیل کرد و همچنین اگر دو نفر شریکند در خانه‌ی کوچکی که یکی از دو شریک یک‌دهم آن خانه را دارد که اگر صاحب یک‌دهم خانه سهم خود را فروخت، شفعه در آن نیست برای اینکه شریکی که نه قسمت خانه را دارد می‌داند که قسمتی به میان نمی‌آید و اگر صاحب یک‌دهم طلب قسمت نماید شنیده نمی‌شود.

و مستحق شفعه: وقتی مالک آن می‌شود که صیغه‌ی شفعه را تلفظ نماید چنانکه گفته شد. و قیمت زمین را به خریدار پردازد و یا اینکه خریدار راضی باشد که قیمت زمین در ذمت او باشد. و یا اینکه قاضی حکم به شفعه نماید برای او. والله سبحانه و تعالی اعلم و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الغضب

در لغت: غضب عبارت از گرفتن چیزی به ظلم است.

و در شرع؛ غضب عبارت از زیر دست گرفتن حق دیگری به ظلم است: **اِسْتِیْلَاءٌ عَلَىٰ حَقِّ الْغَیْرِ بِغَیْرِ حَقِّ**. بنابراین، کسی که در مسجد نشسته او را از جای خودش بلند کردن تا جای او بنشیند ظلم است، خواه کسی که نشسته بود برای قرائت یا برای تدریس یا برای فتوی یا برای مجرد حاضر بودن در آنجا نشسته بود که او را بیرون کردن از جایش

ظلم است، خواه جای او بنشینند یا ننشینند، و همچنین اگر در بازار یا جایی دیگر نشسته باشد؛ اما اگر در حق دیگری تعدی نموده در دکان دیگری جای صاحب دکان به ناحق نشسته، او را بیرون کردن از آنجا حق صاحب دکان است. بنابراین به زور گرفتن حق دیگری به ناحق روا نیست، اگرچه سمد باشد.

و اصل در حرام بودن غضب:

﴿لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ﴾ (سوره ی بقره، آیه ۱۸۸)

«ای مؤمنان مال یکدیگر را بر وجه باطل در میان خود صرف نکنید از طریق باطل نخورید و غضب و غش و خیانت را روا مدارید.»

از تعبیرهای قرآنی، **اموالکم**: مالهایتان برای اینکه ملتهای زنده، مال متعلق به هر فردی را مال عموم می دانند برای اینکه دیناری که متعلق به فردی است، همان دینار بر مال عموم افزوده است که اگر همان دینار نبود دیناری از هستی عمومی کم می بود. این است تعبیر قرآنی که هستی فرد را هستی امت می داند و روا نمی دارد که دیناری از مال دیگری را پایمال کند.

و حدیث صحیحین: **إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَ أَمْوَالَكُمْ وَ أَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا** (الحدیث) حقا که خونهایتان و مالهایتان و شرف و ناموستان همه محترم هستند و پایمال کردن و غضب هر کدام از آنها بر شما حرامند، مانند احترام امروزتان که عرفه است و این شهرتان که مکه است و این ماهتان که ذیحجه است. بنابراین غضب هیچکدام روا نیست و همگیتان مسئولیت حفظ حقوق همدگر را دارید.

و حدیث صحیحین: **مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شِبْرٍ مِنْ طَوْقِهِ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ**. (الحدیث) کسی که به اندازه ی یک وجب از زمین دیگری به ستم و غضب بگیرد، همان اندازه از هفت زمین طوق گردنش می شود در روز قیامت.

و اجماع امت بر حرام بودن غضب.

و اینکه در تعریف غضب گفته شد: استیلاء علی حق الغیر بغیر حق: کلمه ی **بغیر**

حَقّ: به ناحق برای این است اگر مال دیگری را گرفت به گمان اینکه مال خودش است باز هم حکم غصب دارد، اگرچه گناه در آن ندارد.

وهرگاه، در مال غصب، کاری انجام داد به اینکه پارچه را غصب کرده بود آن را رنگ کرد و زمینی را غصب کرد و در آن زمین نهال کاشت یا چاه در آن حفر کرد که چیزی بر زمین افزود و یا از آن کم کرد، می تواند آن کارها را از میان ببرد به شستن پارچه اگر به شستن پارچه آن قیمتش کم نمی شود؛ اما اگر به شستن آن قیمتش کم می شود قیمت کمبود باید پردازد، و می تواند درختانی را که خودش کاشته است بیرون بیاورد و چاه را پر نماید تا زمین را به حال اول برگرداند و به مالک آن مرجوع دارد. اما اگر مالک زمین گفت تو را از ضمانت آنچه انجام داده ای بری کردم، چاه را پر از خاک نکن و نهالها را بیرون میاور، در این حال اگر غاصب قصدی جز ترس ضمان و غرامت ندارد، نمی تواند نهالها را بیرون آورد و نه هم چاه را پر کند و نه هم پارچه را بشوید؛ مگر اینکه ریسمانهایی که غصب کرده، بافته باشد و خاکی که غصب نموده، خشت کرده باشد و شیشه ای که غصب کرده کاسه از آن ساخته باشد یا طلا یا نقره ای که غصب نموده، زینت و زیور از آن ساخته باشد که نمی تواند بدون رضایت مالک آن تغییرش دهد. برای اینکه اینها اموال آنها است و قتیکه مالک آنها به همین حالت آنها راضی است تغییر دادن غاصب آنها را فقط سرسختی و عنادورزی است که برای او فایده ای ندارد.

اسباب ضمانت مالی شش چیز است:

غَصَب: که آنچه به غصب گرفت، باید غرامت آن بکشد. اگر مثلی است مانند گندم و جو و طلا و نقره، و هرچه به کیل و یا به وزن باشد مثلی است و در غصب آن اگر خود مغضوب موجود است، باید عین مغضوب مرجوع شود و اگر نقصان پیدا کرده همراه با عشر نقص یعنی قیمت کمبود آن مرجوع شود و اگر مغضوب تلف شده در مثلی مانند آن و در متقوم مثل حیوان بالاترین قیمت آن پردازد از روز قبض تا روز تلف آن.

بیع فاسد: در بیع فاسد که در مقابل مبیع قیمت آن خمر یا سنگ قرار دارد بیع فاسد است و در بیع فاسد چه مبیع تلف شود چه ثمن در مثلی مثل آن لازم است و اگر تلف

شده، بالاترین قیمت آن از روز تحویل گرفتن تا روز تلف شدنش لازم است. و عاریت؛ اگر عاریت در دست عاریت‌گیرنده تلف شد، قیمت آن در روز تلف شدنش باید به معیر بردازد.

و قبض بسوم: و تحویل گرفتن جنسی برای پسند کردنش مثلاً یک طاقه پارچه از دکان برای پسند کردن گرفت که اگر پسندش شد یک متر از آن را بخرد که اگر آن طاقه پارچه تلف شد قیمت همه‌ی آن طاقه را بردازد. قیمت روز تلف شدنش و در عاریت و قبض بسوم مثلی و غیرمثلی فرق نمی‌کند.

و اتلاف: و در تلف کردن چیزی بدل شرعی آن از مثل آن یا قیمت آن لازم می‌شود.

و تعدی: و در تعدی کردن به اینکه مشتری جنسی را از فروشنده خرید که همان وقت قیمت آن را بردازد و قیمت را نپرداخت. وقتی که قیمت را نپرداخت باید می‌تواند آن را نزد خود نگهدار و به خریدار ندهد؛ مگر پس از اینکه قیمت را پرداخت، اما اگر خریدار، مبیع را از بایع گرفت و با خود برد که اگر تلف شد، باید قیمت آن را بردازد، برای اینکه در حدیث است: **عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ حَتَّى تُؤَدِّيَهُ**: دستی که گرفت بایدش پس دادن صاحبش.

و ضمان به معنی غرامت کشیدن، بر چهار نوع است:

برای اینکه گاه لازم می‌شود چیزی که مثلی است غرامت کشیدن آن به پرداختن مثل آن؛ و هر چیزی که در شرع به کیل یا وزن معین شده و سلم یعنی پیش‌فروش در آن درست است، آن مثلی است؛ مانند: آب، خواه جوشیده یا نجوشیده و خاک و مس و مسک و پنبه و آرد و سبوس و گردو و بادام و رطب و انگور و انواع سرکه. در همه‌ی اینها پیش‌خرید درست است و همه مثلی هستند.

چیز ترکیب یافته مثل معجون و کفش ترکیب یافته از چرم و غیر آن و کله پاچه که اینها بیعیان درست است، اما سلم و پیش‌خرید آنها جایز نیست.

و آنچه به شماره است مثل حیوان یا به گز زدن مثل پارچه اینها مثلی نیستند اما بیع و

سلم آنها جایز است.

وگاه لازم می‌شود: قیمت در هرچه که قیمت نهاده می‌شود مثل حیوان و آنچه پیش خرید آن روا نیست و منفعت هر چیز؛ مثلاً اگر خانه‌ای را غصب کرد اجرة المثل آن خانه تا وقتی که زیر دست غاصب است حساب می‌شود و از غاصب گرفته می‌شود برای اینکه منافع هم مُتَّفَوم و قیمت دار هستند.

وگاه لازم می‌شود: آنچه کمتر است از قیمت و کمبود مثل برده‌ای که جنایت کرده و دست برده‌ی دیگر را بریده و آقا او را کشت که اگر قیمت برده، پانصد است و قیمت جنایت برده چهارصد است آقای برده همان چهارصد را به آقای برده‌ای که جنایت بر او وارد شده، باید پردازد.

و گاه غرامت بغیر آنها است و آن نیز چهار صورت دارد:

مبیع: جنس فروخته شده وقتی که بایع قیمت آن را از خریدار گرفت و مبیع نزد بایع بود که تلف شد، که بایع غرامت قیمتی که از خریدار گرفته می‌کشد و همان قیمتی که از خریدار گرفته یعنی به قدر آن به مشتری مرجوع می‌دارد.

وَلَبْنُ الْمَصْرَاةِ: و شیر حیوان که در پستان آن شیر باشد خواه شیر در پستان آن جمع کرده و دو سه روز ندوشیده‌اند تا جلوه دهد و یا اینکه مطلق حیوان شیری وقتی که به عیب پس می‌دهد باید یک صاع یعنی سه کیلو خرما همراه با حیوانی که پس می‌دهد به بایع دهد که اینجا غرامت شیر حیوان فقط سه کیلو خرما بود.

وَالْمَهْرُ بِنَدْرِ الزَّوْجِ: و مهر زن اگر در دست شوهرش تلف شد، مثلاً مهر زنش را اسبی قرار داده بود آن اسب در دست شوهر تلف شد که باید مهر المثل زوجه را به زوجه پردازد و اینجا غرامت مهر المثل بود.

وَجَنِينُ الْأَمَةِ: و بچه‌ای که در شکم کنیز است، اگر کسی مشتی به شکم کنیز کوید که بچه را خراب کرد جانی یک دهم قیمت مادر جنین غرامت می‌کشد، یعنی یک دهم بالاترین قیمت کنیز از روز جنایت بر او تا روز بچه انداختنش.

و هرگاه کسی لُقَطَه یعنی مال افتاده در کوچه را گرفت و آن را تعریف کرد چنانکه

شرح آن در باب لقطه می آید و صاحب آن پیدا نشد و آن را تملک نمود و فروخت و بعد صاحب لقطه پیدا شد. گیرنده‌ی لقطه فقط قیمت آن را در روز فروش آن غرامت می‌کشد و به صاحب آن می‌پردازد که کاری به بالاترین و کمترین قیمت ندارد و هرگاه مالی که راهن نزد مرتهن به رهن نهاده بود تلف شد، راهن غرامت قیمت آن را می‌کشد و قیمت آن را نزد مرتهن به رهن می‌گذارد که کاری به بالاترین و کمترین قیمت ندارد. و هرگاه ضامن چیزی به بدهکار داد در مقابل طلبش، بدهکار مبلغ بدهی خود را به ضامن می‌پردازد و کاری ندارد به اینکه چیزی که ضامن به طلبکار پرداخته و او را راضی نموده، به چه مبلغی بوده است.

وگاه که غرامت چیزی به دو چیز صورت می‌بندد، مثل اینکه کسی آهوی خود را به کسی سپرد، آن کس احرام به حج یا عمره بست و آن آهو را تلف نمود، که لازم او می‌شود مانند آهو که گوسفند است ذبح نماید و به فقرای حرم مکه بدهد که این جزای قتل صید در حال احرام است. و لازم او است که قیمت آهو را نیز به صاحب آن بپردازد.

و مثل اینکه کسی برده‌ای را غضب کرد و موقعی که در دست غاصب بود برده‌ی دیگر را کشت و خود مرد، که غاصب هم باید قیمت برده‌ای که کشته به صاحبش بدهد و هم قیمت برده‌ای که نزد او مرده است به صاحب آن بپردازد. و همچنین اگر کسی گاو نر دیگری را غضب کرده بود، این گاو نر در دست غاصب، گاو دیگری را کشت و غاصب همین گاو نر را کشت، غاصب باید گاوی که به وسیله‌ی گاو نر مغضوب کشته شده، قیمت آن را به صاحبش بپردازد، و قیمت گاوی که غضب نموده بود هم به صاحب آن بپردازد.

و در صورتی که پدری و پسری با دو زن ازدواج نمودند، در شب زفاف از روی اشتباه پدر نزد زن پسر رفت و پسر نزد زن پدر، که هر کدام از پدر و پسر باید دو مهر بدهند، یک مهر برای زوجه که به اشتباه نزد او رفته و یک مهر برای شوهر آن زن که زن از دست او بیرون رفته، برای اینکه همین که پسر به اشتباه نزد زن پدر رفت آن زن بر پدر و پسر بر هر دو حرام می‌شود و همچنین پدری که به اشتباه نزد زن پسر رفت آن زن بر پدر و پسر بر هر دو حرام می‌شود برای همیشه. و هر کدام دو مهر کامل می‌پردازند یک مهر

برای زنی که به اشتباه نزد او رفته و یک مهر برای شوهر زن که زن از دست او بیرون رفته است و این در صورتی که هر دو نزدیکی با زن مورد اشتباه نموده باشند، یعنی اشتباه هر کدام بعد از دخول باشد و چنانکه اشتباه قبل از دخول هر کدام به زوجه اش بود، هر کدام یک مهر به زوجه می دهند که وطء شُبّهه با او شده و نصف مهر برای شوهر زن، برای اینکه شوهر اگر قبل از دخول می خواست طلاق بدهد بیش از نصف مهر لازم او نمی شود، و چنانکه گفتیم وطء شُبّهه از پدر با زن پسر و همچنین وطء شُبّهه از پسر با زن پدر باعث می شود که آن زن برای همیشه بر هر دو حرام باشد.

و هرگاه چیزی را غصب نمود و خواست آن را در محلی که قیمت ندارد، بپردازد، از او قبول نمی شود. مثلاً اسکناسی را غصب کرد در وقتی که قیمت داشته است بعد حکومت آن اسکناس را لغو کرد؛ اگر بخواهد اسکناس لغو شده را بپردازد از او قبول نمی شود و باید قیمت آن در وقتی که قیمت داشته، بپردازد و همچنین آب را در بیابان از کسی به غصب گرفت، اگر بخواهد بر لب نهر آب به جای آن آب بدهد از او قبول نمی شود و باید قیمت آب در بیابان را به صاحبش بپردازد. والله سبحانه و تعالی اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب اللَّقْطَةِ

بابی است در بیان لُقْطَه و لُقْطَه به فتح قاف و سکون قاف در لغت عبارت از هر چیز افتاده در کوچه و راه می باشد. و گفته شده که لُقْطَه به سکون قاف برای چیز افتاده است و لُقْطَه به فتح قاف کسی است که لقطه را برمی دارد و در شرع: **مَا وَجَدَ مِنْ حَقِّ ضَائِعٍ مُحْتَرَمٍ غَيْرِ مُحْرَزٍ** آنچه یافته شود از هر حقی که محترم است اما ضایع است و در حِرْز و محل حفظ مانند آن نیست. و صاحب آن دانسته نمی شود.

اگر لُقْطَه در ملک کسی بود، در خانه کسی یا باغ کسی افتاده بود برای صاحب خانه و صاحب باغ است؛ مگر در صورتی که صاحب خانه یا باغ بگوید: مال من نیست و معلوم باشد که افتادن آن از دو سه روزی بیشتر نیست که مانند لقطه‌ی عمومی به آن رفتار

می شود که تفصیل آن می آید.

اما آنچه باد آن را به خانه‌ی کسی انداخت و صاحب آن معلوم نشد، و آنچه دریا بالا می اندازد از مال غرق شدگان و آنچه در خانه‌ی موش و کلاغ و گوشت رُبا به دست می آید، اینها همه مال ضایع است و مانند مال بیت المال صرف مصالح مسلمین می شود: از نفقه‌ی یتیمان فقیر و درمان بیماران فقیر و مصرف بیوه زنان و مانند اینها. و اصل در درست بودن برداشتن لُقْطَه از راه برای نگهداری آن تا صاحبش پیدا شود:

﴿فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا﴾ (سوره‌ی قصص، آیه‌ی ۸)
 «فرعون و اطرافیانش، موسی علیه السلام را که در تابوت؛ صندوق چوبی بود که از روی نهر نیل از همان شاخه‌ی نیل که در خانه‌ی فرعون بود گرفتند و وقتی که آن را گشودند، طفلی خوش صورت و نورانی در آن یافتند و فرعون و همسرش آسیه که پسری نداشتند گفتند: این را تربیت می کنیم تا فرزندی برای ما باشد و آن طفل را موسی یعنی پسر آب نامیدند، اما نمی دانستند که در عاقبت و فرجام کار دشمنی سرسخت و مایه‌ی اندوهی فراوان برای فرعون خواهد بود برای اینکه ملک و مال فرعون را به باد خواهد داد.»

این باب برای لقطه است و آیه‌ی ۸ سوره القصص برای لقیط یعنی پسر گرفته شده از آب است و به این آیه برای لقطه استدلال شد برای آنکه لقطه و لقیط هر دو در یک چیز متفقند و آن گرفتن هر دو از راه است و نه صاحب لقطه معلوم است و نه پدر لقیط. آنچه از این آیه باید آموخت: کار خدا است که وقتی که اراده‌ی خدا باشد دشمن خدا، به تربیت یکی از بزرگترین دوستان خدا می پردازد، و از اینجا است که،

فرزند کسان نمی کند فرزندی گر حلقه‌ی دُر به گردنش بربندی
 موسی هم هیچوقت برای فرعون فرزندی نکرد، و موقعی که فرعون بزرگ شدن موسی در خانه اش را به رخ موسی کشید، جواب موسی بسیار منطقی و عاقلانه بود، که تو دستور دادی هر پسری برای بنی اسرائیل به دنیا آید، گردن او را بزنند و پدر و مادر هم از همین

ترس مرا به آب نیل انداختند و گرنه من باید در خانه‌ی پدر و مادرم بزرگ می‌شدم؛ اما به بردگی گرفتن بنی اسرائیل و کشتن پسران نوزاد باعث شد در خانه‌ی پدر و مادرم بزرگ نشوم. و خوراک و آبی که در منزل فرعون به موسی علیه‌السلام می‌رسید باز هم دسترنج بنی اسرائیل بود که فرعون از آن استفاده می‌کرد و برای فرعون حرام بود و برای موسی علیه‌السلام حلال بود. و با اینکه فرعون به ظاهر بی‌نا و شنوا بود، اما خدا او را کور کرد تا نتواند ببیند که این پسری که آب او را به خانه‌ی فرعون رسانیده زوال ملک فرعون بر دست او است:

چشم باز و گوش باز و این عمی حیرتم در چشم‌بندی خدا
و همیشه هم آن مردمی که ایمان به قدرت خدا ندارند و در کارهای خود از او مدد
نمی‌گیرند گور خود را به دست خود می‌کنند.
اصل در درست بودن لقطه از قرآن بیان شد.

و از حدیث: خبر صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی از زید به خالد جُهَنی رضی الله تعالی عنه: **أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ لُقْطَةِ الذَّهَبِ وَالْوَرَقِ فَقَالَ إِعْرِفْ عِفَاصَهَا وَوَكَاءَهَا ثُمَّ عَرَّفْهَا سَنَةً فَإِنْ لَمْ تَعْرِفْ فَاسْتَنْفِقْهَا وَلِتَكُنْ وَدِيعةً عِنْدَكَ فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا يَوْمًا مِنَ الدَّهْرِ فَادِّهَا إِلَيْهِ وَ إِلَّا فَتَأَنَكَ بِهَا. وَ سَأَلَهُ عَنْ صَالَةِ الْإِبِلِ فَقَالَ مَالِكَ وَ لَهَا دَعْهَا فَإِنَّ مَعَهَا حِذَاءَهَا وَ سِقَاءَهَا تَرِدُ الْمَاءَ وَ تَأْكُلُ الشَّجَرَ حَتَّى يَلْقَاهَا رَبُّهَا وَ سَأَلَهُ عَنِ الشَّاةِ فَقَالَ خُذْهَا فَإِنَّمَا هِيَ لَكَ أَوْ لِأَخِيكَ أَوْ لِلذَّئِبِ.**

مردی از رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم پرسید در خصوص لقطه و چیز افتاده در راه وقتی که از طلا و نقره باشد فرمود: اگر آن را برداشتی کیسه‌ی آن و بند سرکیسه را بدان آنگاه تا یک سال آن معرفی نما، که در محلی که آن را یافته‌ای جار بکشی یکسال و ابتدا روزانه و به بعد هفته‌ای یک بار و بعد ماهی یک بار تا صاحب آن پیدا شود در ظرف یکسال. اگر آن کسی که صاحب آن است، شناخته نشد می‌توانی آن را بفروشی، مصرف خود نمایی و یا اینکه به عنوان ودیعت حفظ نمایی که هرگاه روزی از روزها صاحب آن

پیدا شد اگر خود آن موجود است به صاحبش برگردانی و اگر آن را صرف کرده بودی، بدل شرعی آن را به صاحبش برگردانی و اگر صاحبش پیدا نشد آن در ذمت تو است که باید قصدت این باشد که هرگاه صاحب آن پیدا شد به او بازگردانی. آن مرد از رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم راجع به گم شده شتر پرسید فرمود: چکاری به کار آن داری؟ شتر کفش پایش و دلو آبش را به همراه دارد بر سر آب می رود و می آشامد و از برگ درختان می خورد تا آنکه صاحبش به آن برسد و خودش را از مثل گرگ نگه می دارد.

آن مرد از رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم پرسید در خصوص گوسفند، فرمود: آن برای تو است اگر آن را گرفتی و حفظ نمودی یا برای برادرت یعنی صاحبش می باشد اگر به آن رسید و اگر نه تو به آن رسیدی که آن را حفظ نمایی و نه برادرت (صاحبش) به آن رسید، برای گرگ است و تفصیل احکام لقطه به زودی بیان می شود، و مردی که این سؤالها را از رسول الله صلی الله علیه و سلم نمود، **بلال بن رباح رضی الله عنه** بود که مؤذن مسجد رسول الله صلی الله علیه و سلم بوده است.

و اجماع امت دلیل سوم درست گرفتن لقطه است با رعایت شروط آن که به تفصیل می آید. و باید دانست که در لقطه مدت شناسانیدن را یک سال قرار داده اما این یک سال برای چیزهایی است که ارزش تعریف و شناسانیدن یک سال را داشته باشد. اما چیزهایی که حقیر و کم ارزش است مدت شناسانیدن آن به حساب ارزش آن است و شناساننده می شود برای مدتی که گمان می رود بعد از آن کسی که آن را از دست داده از آن روگردان می شود.

ارکان لقطه سه تا است:

الْتِقَاطُ: یعنی گرفتن لقطه.

وَمُلْتَقِطٌ: یعنی گیرنده ی لقطه و او مسلمان بالغ، عاقل، عدل آزاد غیر محجور است.

لُقْطَةٌ: یعنی چیزی که از راه گرفته می شود.

و لقطه به این معنی که یاد شد بر سه نوع است:

اول: اینکه لقطه حیوان باشد اگر آن را در آبادی یافت، درست است که آن را

یکسال بشناساند اگر صاحبش پیدا نشد آن را به ملک خود آورده حتی اگر سگی را یافت و خواست آن را به عنوان لقطه بگیرد باز هم لازم است شناسانیدن یعنی جار کشیدن مثل تعریف برای حیوانی دیگر و بعد نقل اختصاصی آن به خود، به ملک می آید آنچه قابل فروش باشد. اگر پلید است، مثل سگ آن را ملک نمی گویند، **اختصاص** می گویند. و **تَمَلُّک** باید به لفظ باشد مثل **تَمَلَّکْتُه**: آن را به ملک خود آوردم. و همچنان اگر حیوان را در صحرا یافت و حیوانی بود که خود را از درندگان کوچک مثل گرگ نمی تواند نگهدارد مانند گوسفند و گوساله درست است آن را به عنوان لقطه گرفتن تا به دست مردم خائن نیفتد و درنده آن را ندرد. اما اگر حیوان می تواند خود را از درندگان کوچک حفظ کند به قوت مثل شتر و اسب و به دویدن مثل خرگوش و آهو به پریدن مثل کبوتر و قمری که درست است گرفتنش برای نگهداریش فقط نه برای تملک. و قصد از آبادی: کوچه و مسجد و مدرسه است که رفت و آمد مردم به آنجا بسیار است.

اگر حیوان حلال گوشت را به عنوان لقطه گرفت، میان سه کار اختیار دارد: شناسانیدن آن و دگر به ملک خود در آوردن و یا فروختن آن به اذن حاکم و اگر حاکم نبود به نظر خودش و قیمت آن را نگه می دارد و یا شناسانیدن و دگر ذبح آن و خوردن گوشتش و غرامت آن پرداخت قیمتش برای صاحب آن، اگر صاحبش پیدا شد.

دوم: اینکه حیوان نباشد و ترس فاسد شدنش نباشد، مثل آهن و شن و آلومینیوم هر جا آن را بیابد در آبادی و یا صحرا آن را بشناساند یکسال، اگر صاحبش پیدا شد یا اگر بخواهد به ملک خود بیاورد و یا آن را بفروشد و قیمت آن را نگهدارد.

سوم: چیزی که فاسد می شود مثل هریسه و رطبی که به خرمانی شود. یا بنده اختیار دارد بعد از شناسانیدن که به ملک خود آورد و آن را بخورد و اگر صاحبش پیدا شد قیمت آن را پردازد و یا آنکه آن را بفروشد و قیمت آن را بعد از شناسانیدنش به ملک خود آورد و فرقی نمی کند آن را در آبادی بیابد و یا در صحرا.

چهارم: اینکه لقطه را در حرم مکه بیابد که درست است گرفتنش فقط برای شناسانیدن آن و نگهداریش، برای اینکه لقطه ی حرم را هیچگاه نمی توان به ملک خود

آورد، برای اینکه مکه مکرمه مرجع مردم است که به سوی آن برمی‌گردند. روی این اصل ممکن است مالک آن خودش برگردد یا دیگری را که به آنجا می‌آید مأمور نماید آن را جستن.

پنجم: اینکه لقطه را در شهر کفار بیابد و در آن شهر هیچ مسلمانی نباشد و کافران حربی باشند و او بدون امان آنان به آن شهر رفته باشد آن لقطه حکم غنیمت را دارد که به پنج قسمت می‌شود. چهار قسمت برای او است و یک قسمت برای کسانی که خمس غنیمت را دارند، و باید دانست که امروز که مردم به ویزا و صوابدید هر ملتی به کشور آنان می‌روند این ویزا حکم امان دادن به او را دارد و نمی‌تواند لقطه را به عنوان غنیمت بگیرد و اگر در آن شهر کافران یک مسلمانی باشد همان حکم لقطه را دارد که یاد شد.

ششم: اینکه بچه‌ای افتاده در کوچه را بیابد و پولی بر بدن او باشد یا زیر او یا در کیسه‌ی او یا در گهواره‌ای که طفل در آن است که اینها مال آن بچه شناخته می‌شوند، اما اگر پهلوی آن بچه نهاده شده یا در زمین زیر طفل به خاک سپرده شده باشد، حکم لقطه دارد. چنانچه آن زمین ملک آن طفل باشد همه آنچه مدفون در زمین باشد مال طفل است.

هفتم: آنکه حیوانی را بیابد که برای قربت و طاعت آن را به مکه می‌آورند و ببیند که وقت ذبح آن از دست می‌رود آن را به حاکم بسپارد، یا اینکه خود، آن را ذبح نماید و گوشت آن را به فقرا بدهد و اگر صاحبش معلوم شد قیمت آن را به صاحب آن بدهد و این در حالی است که ذبح هدی لازم او باشد و حیوان هدی را بیابد.

هشتم: اینکه کافر حربی اگر به شهر مسلمانان آید و لقطه‌ای بیابد، لقطه از او گرفته می‌شود و به مسلمان سپرده می‌شود تا بعد از شناساندن آن اگر صاحبش معلوم نشد به ملک خود آورد و همان تفصیلی که یاد شد.

نهم: اینکه مرتد لقطه را بگیرد که باز هم از او گرفته می‌شود و هر کس که از او گرفت او گیرنده‌ی لقطه است که به همان تفصیلی که یاد شد در یکم تا سوم عمل نماید. اگر مرتد، به دین اسلام برگشت، لقطه در دست او گذاشته می‌شود تا به حکم لقطه عمل

نماید.

اگر یابنده‌ی لقطه برده باشد، اگر به اذن آقایش لقطه گرفته آقایش مسئول لقطه است و اگر بدون اذن آقایش بوده از او گرفته می‌شود، اگر در دست برده، تلف شد و به اذن آقایش گرفته بود غرامت بر آقای برده است. و اگر بدون اذن آقایش لقطه را تلف کرد و یا نزد او تلف شد، غرامت آن در گردن برده است که هر وقت آزاد شد مطالبه به آن می‌شود.

مکاتب اگر خود را به بردگی برنگردانید لقطه‌ای را که گرفته نزد او گذاشته تا به احکام لقطه در آن عمل نماید. و اگر خود را به بردگی برگردانید قاضی از او می‌گیرد و آن را حفظ می‌نماید تا پیدا شدن صاحب آن.

اگر گیرنده‌ی لقطه کودک و یا دیوانه و یا محجور بود ولی‌شان از دستشان می‌گیرد و بعد از تعرف و شناسانیدن لقطه، اگر صاحب آن پیدا نشد به ملک آنان داخل می‌سازد تا هر وقت صاحب آن پیدا شد، غرامت آن را به صاحبش پردازند.

اگر گیرنده‌ی لقطه فاسق بود، لقطه گرفتنش صحیح است؛ اما در دست او گذاشته نمی‌شود، بلکه به شخص عدل سپرده می‌شود و موقع تعریف لقطه هم بازرسی بر سر او قرار داده می‌شود تا در تعریف لقطه دروغ نگوید.

و کسی که لقطه را گرفته است، نمی‌تواند مال لقطه را با خود به سفر ببرد؛ مگر بعد از شناسانیدنش. اگر بخواهد به سفر برود و لقطه را با خود نبرد، شناسانیدن لقطه و لقطه را به دیگری بسپارد.

اگر لقطه را در صحرا گرفت در نزدیکترین شهر به آن صحرا لقطه را تعریف و شناسایی کند، و لازم نیست که از طریق سفر خود عدول کند، و کسی که می‌خواهد شناساندن لقطه را به دیگری واگذار کند، نمی‌تواند مگر به اذن حاکم.

و موقع شناسانیدن لقطه همه صفات آن را نگوید؛ بلکه بعضی از صفات آن را بگوید. و وقتی که کسی آمد و صفات لقطه را گفت به اذن حاکم به او بسپارد تا اگر دیگری پیدا شد که ادعای آن را نمود غرامت نکشد.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب اللَّقِیْطِ

فرق میان لقطه و لقیط این است که لقطه عبارت از: چیزی است که در راه افتاده و غیر از آدمی است. و لقیط بچه‌ی آدمی است که او را در کوچه و خیابان و یا در مسجد از اماکن عمومی انداخته باشند. **إِلْتِقَاطُ الْمُنْبُوذِ فَرُوضٌ كِفَايَةٌ**: برداشتن بچه‌ای که او را در کوچه نهاده‌اند، فرض کفایت است، برای اینکه نگهداری و تربیت او بر عموم مردم فرض کفایت است، اگر یک نفر این کار را کرد گناه از گردن همه ساقط می‌شود و اگر هیچکس او را برنداشت و تلف شد، همه‌ی مردم آن شهر عاصی می‌شوند.

حکم لقیط: اگر در شهری که یک میلیون یا بیشتر جمعیت دارد همه کافرند و یک مسلمانی در آن شهر وجود دارد و اگرچه آن یک نفر تاجر یا اسیر باشد که امکان داشته باشد آن بچه‌ی افتاده در کوچه از او باشد، آن بچه مسلمان شناخته می‌شود.

شروط کسی که لقیط را برمی‌دارد: این است که مسلمان بالغ عاقل عدل رشید باشد، بنابراین اگر کودک یا فاسق یا محجور یا کافر، بچه‌ای را که مسلمان شناخته می‌شود بردارند، آن بچه از دست آنها گرفته می‌شود و به کسی سپرده می‌شود که در آن شرطهایی که یاد شد، باشد. اگر دو نفر برای گرفتن لقیط منازعه داشتند؛ غنی مقدم است بر فقیر و عدل مقدم است بر مستورالعدالة. اگر کسی لقیط را در شهر گرفت نمی‌تواند او را به بادیه و صحرا ببرد؛ اما از بادیه و صحرا می‌تواند به شهر بیاورد. اگر غریبی لقیط را در شهری برداشت می‌تواند او را به شهر خود ببرد؛ وقتی آن شروط در او باشد.

نقده‌ی لقیط؛ مصرف لقیط از خوراک و آب و پوشاک و تعهد او از مال او است، اگر مالی به همراه او باشد اگر مالی با او نباشد نقده‌ی او بر بیت‌المال مسلمین است از سهم مصالح مسلمین، اگر بیت‌المال نباشد نقده‌ی لقیط بر توانگران مسلمان است که مصرف او را بدهند به قرض که وقتی که بزرگ شد و مالی به دست آورد قرض خود را از او بگیرد و در قولی از اقوال امام شافعی مصرفی که توانگران بر لقیط می‌نمایند نقده‌ی او است که

حق او را انجام داده، حق رجوع بر او ندارد. کسی که لقیط را به عهده دارد در نگهداری مال لقیط استقلال دارد؛ اما نمی تواند از آن مال، مصرف لقیط نماید؛ مگر به اذن قاضی. **آزادی لقیط؛ حکم آزادی دارد و آزاد شناخته می شود؛ مگر اینکه خودش اقرار به بردگی برای کسی نماید؛ از او پذیرفته می شود لقیط در شهری که اصلاً مسلمان ندارد اگر کافری بگوید. فرزند من است پذیرفته می شود. لقیط وقتی که حکم مسلمانی بر او باشد اگر مسلمانی بگوید: فرزند من است، قبول می شود وقتی که مسلمان بالغ، عاقل، آزاد باشد و در این صورت او مقدم است به تربیت لقیط و لقیط احکام مفصلی هم دارد که برای اطلاع بر آن باید به کتابهای بزرگ در مذهب شافعی مراجعه شود. والله سبحانه و تعالی اعلم.**

باب الآجال

در بیان مدّت‌ها

مدّت‌ها بر دو نوع است:

مدّتی که شرع آن را معین فرموده، گاه به نص شریعت مثل عده‌ی وفات به چهار ماه و ده روز برای زنی که حمل نداشته باشد و به وضع حمل برای زنی که حامل باشد. و گاه به استنباط و اجتهاد علما است؛ چنانکه مدت برای عینین یعنی کسی که عُنّه دارد و به زن نمی رسد که یک سال برای آن معین شده، به اجتهاد سیدنا امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه و مثل مدت حیض که امام شافعی به استقراء و بررسی کردن عادت غالب زنان معین فرموده است.

حاصل مدت‌هایی که شرع آنها را معین فرموده بیست نوع است:

عِدَّة: برای زن مُطَلَّقه که حیض او می آید و به آن سه طهر و زنی که قاعده نمی شود و یائسه است به سه ماه و زنی که حامل است به وضع حمل او. و کنیز اگر حامل است به وضع حمل و اگر حامل و قاعده می شود به دو پاکی و اگر یائسه است و یا صغیره به یک ماه و نیم و زنی که شوهرش وفات نموده، اگر حامل است چه آزاد و چه کنیز عده‌شان منتهی

می شود به وضع حمل. و اگر زن آزاد است و حامل نیست به چهار ماه و ده روز در عده وفات شوهر و کنیز به نصف آن یعنی به دو ماه و پنج روز.

استبراء: یعنی برای دانستن خالی بودن بچه‌دان کنیز از بچه کنیزی که قاعده می شود به گذشتن یک حیض و کنیزی که کوچک است و قاعده نشده و یا اینکه یائسه است از حیض رفته است به گذشتن یک ماه.

هُدْنَة: یعنی آتش بس میان مسلمین و کفار، به چهار ماه یا ده سال یا کمتر. و در همین معنی است امان دادن به کافر که به شهر اسلام آید، اما فقط برای چهار ماه.

زکات: که برای نقدی و مال التجاره یکسال و برای حبوب، بسته شدن دانه‌های آن و برای ثمر نخل و انگور، صلاحیت تناول آن به رنگ زدن و رسا شدن.

عُنَّة: یعنی ناتوانی مرد از جماع با زن که یک سال به او مدت داده می شود. اگر در این مدت نتوانست با زوجه اش نزدیکی کند نکاحش می ماند و اگر یک سال گذشت و نتوانست قاضی به خواهش زوجه اش فسخ نکاحشان می نماید.

لُقْطَه: یعنی چیزی که از راه گرفته می شود و تفصیل آن در باب لقطه گذشت. مدت برای شناسانیدن مدتی که دانسته می شود پس از آن مدت صاحبش از آن روگردان می شود.

الرَّضَاعُ: یعنی شیرخواری محرمیت آور تا دو سال است پس از دو سال شیر زنی خوردن، محرمیت نمی آورد.

حَمْل: یعنی مدت باروری زن، شش ماه در حداقل، شش ماه و دو لحظه از جماع شوهر تا وضع حمل. و بیشتر آن تا چهار سال و معمولاً نه ماه.

خِيَارُ الشَّرْطِ: که هر یک از خریدار و فروشنده می توانند شرط نمایند تا سه روز یا کمتر اختیار اجازه و یا فسخ بیع را داشته باشد.

أَقْلُ الْحَيْضِ: به یک روز و یک شب. **وَ أَكْثَرُ الْحَيْضِ:** به پانزده روز و پانزده شب.

غَالِبُ الْحَيْضِ: به شش روز یا هفت روز در هر بار.

أَقْلُ النَّفَسِ: به یک لحظه آمدن خون نفاس بعد از زایمان. **وَ غَالِبُ النَّفَسِ:** به

چهل روز و **أَكْثَرُ النَّفَاسِ**: به شصت روز.

أَقَلُّ الطَّهْرِ: کمترین مدت پاکی به پانزده روز و پانزده شب و **وَ غَالِبُ الطَّهْرِ**: و غالب طهر و پاکی در هر ماه بیست و سه روز یا بیست و چهار روز. اما بیشترین حد طهر معلوم نیست؛ برای اینکه ممکن است زنی در همهی عمر پاک و قاعده نشود.

مُدَّةُ مَقَامِ السَّفَرِ: ماندن مدتی که مسافر به آن مدت مقیم نمی شود و آن کمتر از چهار روز کامل است غیر از روز دخول و خروج. اما اگر چهار روز کامل در شهری ماند غیر از دو روز دخول و خروج، در آن صورت مقیم می شود و حق قصر و جمع نماز ندارد. و اما اگر کسی که مسافر است، قصد دارد که همین که کار او انجام بگیرد سفر می کند اما کار او به تأخیر افتد مثل اینکه مراجعه به طبیب دارد و طبیب می گوید: فردا تو را مرخص می کنم و فردا به پس فردا می کشد تا هیجده روز غیر از دو روز دخول و خروج، حق قصر و جمع نماز دارد.

مُدَّةُ مَسْحِ الْخَفِيِّنَ: مدتی که مقیم می تواند به جای شستن دو پا در وضو دو کفش پا را مسح کند به یک روز و یک شب و مدتی که مسافر می تواند به جای شستن دو پا در وضو دو کفش را مسح کند سه روز و سه شب.

مُدَّةُ الْبُلُوغِ: مدت رسیدن به بلوغ در زن به احتلام و قاعده شدن در نه سالگی و به سن بلوغ در پانزده سالگی است. و در مرد به احتلام و به سن بلوغ پانزده سالگی و خنثی مشکل اگر از فرج او حیض آمد، حکم می شود به بلوغ او وزن بودنش. و اگر منی از آلت مردی آمد حکم به بلوغ و مرد بودنش می شود و در کافر رویدن موی زهار او مقتضی حکم به بلوغ او است و معلوم است که رسیدنش به سن پانزده سالگی و محتلم شدنش باعث حکم به بلوغ او است.

و الإیاس: یعنی رسیدن زن به سن یائسگی که در سن شصت و دو سالگی است. و هر یک از این مسائل در محل بیان احکام آنها به تفصیل یاد شده است.

نوع دوم: مدت هایی است که به سبب عقد زده می شود:

و آن شش نوع است:

۱- چیزی که ربوی باشد مدت در آن قرار دادن مایه‌ی باطل شدن آن می‌شود؛ مثل فروش پنج مثقال طلا به پنج مثقال طلا که باید هر دو حاضر و به قبض یکدیگر برسانند، اگر قرار بدهند پنج مثقال طلا امروز بگیرد و پنج مثقال مقابل بعد از پنج روز، باطل می‌شود و در هر جنسی ربوی چنین است و در باب رباگذشت.

۲- عقد سَلَمٌ و پیش خرید که باید رأس مال یعنی قیمت جنس پیش خرید حاضر باشد؛ اگر در رأس المال هم مدّت گذاشته شود، مثل از تو پیش خرید نمودم هزار من گندم که بعد از سه ماه که به من تحویل بدهی در مقابل هزار تومان که بعد از سه روز بپردازم این عقد باطل است؛ بلکه باید هزار تومان را همان ساعت اجرای عقد سلم تحویل دهد. و همچنین اگر هزار تومان به تو قرض دادم که بعد از شش ماه بدل آن به من بپردازی با آنکه قرض گیرنده غنی بود و آن روزها ناامنی بود، این قرض باطل است برای اینکه جَرٌّ نفع برای مقرض دارد.

۳- آنچه صحیح نمی‌شود مگر به تعیین مدت، مثل اجاره و کتابت برده و مساقات و عقد آبیاری نخیل و درخت انگور و جِزْیَه که از کافران ذمی گرفته می‌شود.

۴- آنچه به مدت صحیح می‌شود و بدون مدت صحیح مثل بیع و شراء؛ خرید و فروش که درست است مبیع و ثمن هر دو حاضر باشند و بعد از اجرای بیع از ایجاب و قبول همان ساعت بایع، مبیع را به قبض مشتری برساند و مشتری ثمن آن را به بایع تحویل دهد که این معامله بی‌مدت است، و درست است به مدت به اینکه خانه‌ای از زید بخرد که قیمت آن را بعد از یک هفته تحویل دهد و این بیع اعیان است. و درست است هزار طاقه پارچه موجب نمونه از زید بخرد و قیمت آن صد هزار تومان تحویل دهد و قرار شود هزار طاقه بعد از یک ماه تحویل دهد که این بیع صفات است یا بیع در ذمت.

۵- آنچه صحیح می‌شود به مدت مجهول و صحیح نمی‌شود به مدت معلوم؛ مثل رهن که در مقابل ثمن مبیع رهن می‌گذارد که هر وقت ثمن را پرداخت مرهون را پس بگیرد. و قراض که مالی به زید می‌دهد تا در آن معامله کند فایده به نصف که هر وقت معامله انجام گرفت و فایده‌ای به دست آمد، فایده را میان خود قسمت کنند. و آنچه به

عُمَرَى و رُقْبَى به دیگری داده شده و در باب الهبَة یاد شد.

۶- آنچه به مدت معلوم و مدت نامعلوم به هر دو صحیح می‌شود؛ مثل عاریت که ظروف را به عاریت بگیرد برای مدت یک هفته و درست است آن را عاریت بگیرد برای استفاده تا هر وقت که حاجت به آن دارد. و مثل ودیعت که درست است که ودیعت را نزد کسی بگذارد برای مدت یک ماه که پس از آن ودیعت خود را پس بگیرد و درست است که ودیعت را نزد دیگری بگذارد تا هر وقت که نیاز به آن نداشته باشد. والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الْحَجَر

در بیان حجر.

حجر: در لغت به معنی منع است و جلو گرفتن از کاری.

و در شرع: الْحَجْرُ الْمَنْعُ مِنْ تَصَرُّفٍ خَاصٍّ بِسَبَبٍ خَاصٍّ: در شرع حجر عبارت است از ممنوع ساختن محجور از تصرف خاص به سبب خاص. مثلاً سفیه یعنی پایمال‌کننده‌ی مال ممنوع است از تصرف مالی؛ اما ولایت بر فرزندان دارد و ممنوع از نکاح نیست و عبادات را می‌تواند انجام دهد، او فقط از تصرفی خاص که تصرف مالی باشد ممنوع است به سبب خاص یعنی به سبب سفیه بودنش. کودک ممنوع از تصرف مالی و غیر آن به سبب سفیه بودنش. کودک ممنوع از تصرف مالی و غیر آن به سبب کودکیش. اما اذن دادن برای داخل شدن کسی به خانه، و بردن هدیه و خرید چیزهای کم‌ارزش مثل نان حق دارد. و مریض مرض الموت از تصرف در بیش از ثلث ممنوع است برای حفظ حق ورثه و غیر اینها مثل راهن ممنوع است از تصرف در مال رهنی برای حفظ حق مرتهن، و مرتد ممنوع است از تصرف به سبب ردّه‌اش برای حفظ حق مسلمین در مال او، دیوانه ممنوع است از تصرف به سبب دیوانگی، مفلس ممنوع است از تصرف در مال موجود خود برای حفظ حق طلبکاران از او، اما در ذمت خود می‌تواند بخرد و نکاح می‌تواند و غیر آن. برده ممنوع است از هر تصرفی بدون اذن آقایش به سبب بردگی که مالک خود

نیست، در این بیت نام اینهاست:

صَبِيٌّ وَمَجْنُونٌ سَفِيَةٌ وَمُفْلِسٌ رَقِيقٌ وَمَرْتَدٌ مَرِيضٌ وَرَاهِنٌ
و اصل در حَجَر:

﴿وَأَبْتَلُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ﴾ (سوره نساء، آیه ۶)

«و یتیمان را مورد آزمایش قرار دهید که آیا رشد که صلاح دین و مال است دارند یا

نه.»

تا اینکه موقعی که به حد بلوغ و زواج رسیدند، اگر دیدید که رشد دارند دین خود را نگه می‌دارند و در معامله فریب نمی‌خورند مالهایشان را به ایشان بسپارید.

﴿فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا﴾ (سوره بقره، آیه ۲۸۲)

اگر آن کسی که حق بر او است سفیه یا یمال‌کننده‌ی مال باشد یا به سبب خردسالی و یا بزرگسالی نتواند به درستی بیان حقی که بر او است بنماید یا توانایی به قلم دادن حقی که بر او است، ندارد که زبان را نمی‌داند، ولی‌شان از پدر یا وصی یا قاضی یا مترجم به جای ایشان حقی که در گردن آنان است، قلمداد کنند، اسلام برای حفظ اموال امت همه نوع ارشاد و راهنمایی فرموده است تا کسی نتواند در بیراهه اموال خود را ضایع کند، اما از روزی که حجر بکار نمی‌رود هر روز شاهد افلاس و بدبختی کسانی هستیم که خودشان لیاقت اموال نداشتند و حجر و منعی هم بر آنان نشد تا اینکه از عدم رشد، هستی خود را از دست دادند و بر خاک سیاه نشستند.

و آزمایش یتیم و سفیه و غیرشان به حسب کارشان اختلاف می‌یابد، پسر تاجر به واداشتن به معامله که نشان دهد کلاه سرش نمی‌رود، پسر زارع و کشاورز به کشتکاری و سرپرستی کارکنان در مزرعه. و یتیم دختر به شایستگی خانه‌داری و کفایت در مصرف و اقتصاد در آن، خلاصه در اجتماع مراقبت از آنانی که شایستگی ندارند تا اموال خود را پایمال نکنند. و عقل نیز به معنی حجر است برای اینکه عقل انسان را از هر ناشایستی حفظ می‌کند.

والحجر نوعان: منع از تصرف بر دو نوع است:

حَجْرٌ خَاصٌّ: حجر خاص است که به چیز مخصوصی اختصاص دارد مثل: حجر راهن از تصرف در مرهون؛ که راهن هیچ نوع تصرفی در مرهون را نمی تواند؛ مگر اینکه راهن توانگر باشد و برده ای را که رهن نموده، آزاد سازد یا آن را ام الولد نماید که در هر دو حالت باید قیمت آن دو را نزد مرتهن به رهن بگذارد تا وقتی که بدهی خود را به مرتهن بپردازد.

و حجر صاحب مال در مال گمشده ای او تا وقتی که آن را بیابد، و در مالی که غصب شده تا آن را از غاصب بگیرد. و در مبیع که حجر بر مشتری است، قبل از تحویل گرفتن آن تا اینکه آن را تحویل بگیرد.

وَ حَجْرٌ عَامٌّ: و حجر عام است و آن هفت نوع است:

حَجْرٌ فَلْسٍ: منع کردن مفلس از تصرف در مال موجود که این حجر فقط اختصاص به مال دارد؛ چنانکه هر نوع تصرفی که زیان به طلبکاران از او برساند آن ممنوع است چه وقف و چه هبّه و چه فروش که حتّی به خود طلبکاران هم نمی تواند بفروشد، و همچنین ممنوع است از هر اقرار مالی و از نکاح و زواج به مال موجود خود، برای اینکه اقرار نماید به طلبکاری دیگری که قبلاً نگفته و مزاحمت طلبکاران فراهم کند و نمی تواند نکاح نماید و مهر و مصرف نکاح جدید بعد از حجر را از مال موجود بپردازد. اما هر عبادت بدنی مثل نماز و روزه می تواند و وصیّت برای بعد از وفات خود می تواند.

حَجْرٌ صَغِيرٍ: منع کردن صغیر ممیّز (از غیر عبادات) که صغیر و خردسال از هر تصرفی و هر اقراری ممنوع است برای اینکه عبادت او اعتباری ندارد و به سبب خردسالی صلاح حال خود نمی داند. مگر اینکه در اجازه ای داخل شدن به خانه در بردن هدیه و در چیدن علف و آوردن آب و آنچه از مباحات است، می تواند و جلوگیری از منکرات، می تواند. و او را وکیل نمودن یعنی سپردن مال زکات به او که به فقیران برساند، می تواند وقتی که برای او معین نمایند که این مال به فلانی برسان. و همچنان در رسانیدن گوشت قربانی و عقیقه به مستحقان.

حَجْرٌ رَقِيقٍ: و منع کردن برده از تصرف تا زبانی به آقایش نرساند و خدمت آقایش

را بتواند و به نفع خودش هم باشد تا ذمّتش به حق دیگران مشغول نشود.

حَجْرٌ مَرِيضٍ: مرض الموت؛ و منع کردن بیمار مرض الموت از تصرف در بیش از ثلث مال خود. قصد این است که اگر کسی در حال بیماری تصرفاتی را انجام داد و در آن بیماری مرد، تصرفات او در بیش از یک سوم مالش موقوف است بر اجازه‌ی میراث‌بران. اگر اجازه دادند صحیح است و گرنه باطل است، بنابراین کسی که آماده شده برای کشتنش که می‌داند کشته می‌شود، هر تصرفی از او در آن وقت فقط در یک سوم مالش صحیح است در زمان طاغوت و کسانی که امراض کشنده دارند و کسانی که در کشتی نشسته‌اند و نزدیک به غرق شدن است همه‌ی اینها تصرفاتشان موقوف است بر ثلث مالشان. که هیچکدام تصرف در همه‌ی مال تصرف بلاعوض نمی‌تواند حتی اگر اموال خود را یا قسمتی از آن را اگرچه کمتر از ثلث باشد به بعضی از ورثه بدهند نیز صحیح نمی‌شود؛ مگر با اجازه‌ی باقی ورثه، اما اگر بهبود یافت تصرف او صحیح است.

حَجْرٌ رِدَّةً: منع کردن مرتد به سبب از دین برگشتنش که هیچ نوع تصرفی در مال خود نمی‌تواند برای اینکه اگر در حال رِدَّة مرد، همه‌ی اموالش برای مسلمانان است و تصرفاتی که در حال رِدَّة نموده، همه باطل است. اما اگر برگشت به دین اسلام همه‌ی تصرفاتی که در حال رِدَّة نموده و احتمال توقف دارد مثل آزاد کردن برده و آزاد شدن برده را به بعد از وفات خود موقوف نموده؛ اما آنچه احتمال توقف ندارد، مثل بیع و شرا و هبه و رهن، همه باطل است.

حَجْرٌ سَفَهًا: منع کردن سفیه که مال خود را پایمال می‌کند از هر تصرف مالی و از اقرار به آنچه که در باب اقرار گذشت. حَجْرٌ سَفَهًا وقتی که به حال رشد به بلوغ رسیده و بعد مبدّر و پایمال‌کننده‌ی مال شده و قاضی او را منع از تصرف مالی نموده است.

حَجْرٌ جُنُونًا: منع کردن دیوانه از هر نوع تصرفی مالی و یا غیر مالی.

و برداشته می‌شود حَجْرٌ فَلَسًا و حَجْرٌ سَفَهًا: بعد از به رشد رسیدن سفیه و بیرون آمدن مفلس از حقوق طلبکاران. قاضی حَجْرٌ از ایشان برمی‌دارد، اما اگر قبل از بلوغ سفیه بوده و بعد از بلوغ حَجْرٌ نشده او را سفیه **مُهْمَل** می‌نامند، اما بقیه‌ی محجورین با رفع

شدن اسباب حجرشان از حجر و منع تصرفات بیرون می آیند چنانکه، کودک به رسیدن به بلوغ در حال رشد حجر صِغَر او مرتفع می شود، و دیوانه وقتی که هشیار شد، حجر جنون او مرتفع می شود، مریض اگر بهبود یافت حجر مرض از او مرتفع می شود، مرتد اگر به اسلام برگشت حجر رده‌ی او مرتفع می شود، برده وقتی که آزاد شد حجر رِقِّ او مرتفع می شود اگر آقایش به او اجازه‌ی تصرفی داد در آنچه آقایش به او اجازه داده، حجری بر او نیست.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب التفلیس

تفلیس: در لغت جار کشیدن بر افلاس کسی است.

و در شرع: تفلیس عبارت از حجر و منع تصرف مالی کسی است که بدهی بی مدّت دارد و مال او به آن نمی رسد. کسی که صد هزار دارد و صد و یک هزار بدهی دارد، شرع او را از هر نوع تصرفی مالی منع می نماید تا حق طلبکاران را ضایع نکنند، اما بر مکاتب در مقابل نجوم کتابت حجر نمی شود؛ برای اینکه بدهی او لازمی نیست و در مقابل نفقه‌ی فردای زوجه، حجر بر شوهر نمی شود برای اینکه هنوز مدّت آن نرسیده، و حجری در برابر زکات یا کفّاره بر کسی نمی شود برای اینکه دین آدمی نیست و حق الله است، و هر وقتی که حجر بر مفلس شد به سبب بدهیهای بی مدّت او، بدهیهای مدّت دار او بی مدّت نمی شوند، و اگر صد هزار دارد و بدهی او نود و نه هزار و نهصد و نود و نه است حجر بر او زده نمی شود برای اینکه مالش به آن وفا می کند.

و اصل؛ در حجر فلس حدیث صحیحی است که بخاری و مسلم و ابوداود و ترمذی و نسائی رحمهم الله تعالی از جابر رضی الله عنه روایت نمودند که جابر گفت: **أَعْتَقَ رَجُلٌ مِّنَّا غُلَامًا لَهُ عَن دُبُرٍ فَقَالَ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ آله وَ صحبه وَ سلم مَن يَشْتَرِيهِ مِنِّي فَاشْتَرَاهُ نُعِيمٌ بَنُ عَبْدِ اللَّهِ فَآخَذَ ثَمَنَهُ فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ.**

جابر رضی الله عنه گفت: مردی از ما انصار مدینه که نامش ابو مذکور بود به برده‌ی

خود که برده‌ای قِبْطِي بود گفت: هرگاه من مردم، تو بعد از مردنم آزاد هستی، ابومذکور مفلس شده بود، رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم برده‌ی او را به هشتصد درهم فروخت، و هشتصد درهم را به ابومذکور نامبرده داد و فرمود: بدهی خودت را بپرداز که پرداختن بدهی فرض است و آزاد کردن برده سنت است و فرض مقدم بر سنت است.

از این حدیث دانسته می‌شود که حاکم می‌تواند مال مفلس را برای ادای دیون او بفروشد و اینکه بیع مدبر جایز است.

و در حدیث صحیحی که حاکم آن را روایت نمود گفت اسناد آن صحیح است: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَجَرَ عَلَى مُعَاذٍ وَ بَاعَ مَالَهُ فِي دَيْنٍ كَانَ عَلَيْهِ وَ قَسَمَهُ عَلَى غُرْمَائِهِ فَاصَابَهُمْ خَمْسَةُ أَسْبَاعٍ حُقُوقِهِمْ: رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم حجر مفلس بر معاذ نهاد به سبب بدهیهایی که بر او بود و اموال معاذ را فروخت و آن را میان طلبکارانش قسمت فرمود و به هر کدام پنج هفتم حق شان رسید: یعنی هر کسی که هفت درهم طلبکار بود، پنج درهم به او رسید و مال معاذ به همه‌ی بدهیش وفا نکرد، و فرمود: همین حق تان است. که از این حدیث دانسته می‌شود که حاکم می‌تواند حجر مفلس نماید. و او را از تصرف در مال موجود خود منع نماید و مال موجود او میان طلبکارانش قسمت نماید. رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم به طلبکاران معاذ وقتی که مال او را میان شان قسمت نمود، فرمود: لَيْسَ لَكُمْ إِلَّا ذَلِكَ: شماها حالا بیش از این حق ندارید یعنی وقتی که توانست باید بقیه‌ی بدهی خود را بپردازد. رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم معاذ را به یمن فرستاد و به او فرمود: لَعَلَّ اللَّهَ يَجْبُرُ كَسْرَكَ وَ يُؤَدِّي عَنْكَ دَيْنَكَ: امید است که خدای متعال دل شکستگی تو را جبران فرماید و بدهی تو را بپردازد و از برکت دعای رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم او توانست بدهی خود را بپردازد و سبب بدهکاری او این بود که وصی بود بر گروهی از یتیمان و او از مال خود نفقه و صرف یتیمان می‌داد، این است که بدهکار مردم شد، معاذبن جبل از بزرگان صحابه است و رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و

صحبه و سلم درباره‌ی او فرمود: **أَعْلَمُ أُمَّتِي بِالْحَلَالِ وَالْحَرَامِ مَعَاذًا**: یعنی داناترین امّت در حلال و حرام معاذ است یعنی او از مردم عادی در حلال و حرام داناتر است نه اینکه از صدیق اکبر و علی مرتضی داناتر باشد. همانگونه که: **أَفْرَضُكُمْ زَيْدًا**: داناترین شما در علم فرائض و میراث زیدبن ثابت است یعنی داناتر شما بر مردم عادی زید است نه اینکه از خلفای راشدین رضی الله تعالی عنهم داناتر باشد.

معاذ رضی الله عنه در یمن ماند و موقع رحلت رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم در یمن بود. او در خلافت فاورق اعظم که برای تعلیم دین از طرف او به شام رفته بود در سال هیجدهم هجری در طاعون عمواس درگذشت. عمواس نام شهری است در شام که ابتدای طاعون در آن سال از آنجا بود.

حَجْرُ بَرِّ مَفْلِسٍ: به طلب خودش انجام می‌گیرد و یا به طلب طلبکاران از او، چنانکه طلب برای محجور باشد مثل صغیر و یتیم و یا محجور حاکم باشد، مثل طلب مسجد در این صورتها حاکم، حجر بر مفلس می‌گذارد.

و موقعی که، حاکم حجر بر مفلس نهاد، اگر مفلس دارای کسی نیست که مصرف روزانه‌اش را تأمین نماید مصرف مفلس و بستگانش مقدم بر طلبکاران است، و بنابراین از موقع حجر بر مفلس تا به پایان رسانیدن قسمت اموال او میان طلبکارانش نفقه‌ی روزانه مفلس و بستگانش از مالش پرداخته می‌شود؛ برای اینکه تا وقتی که اموالش همه از دستش بیرون نرفته، حکم توانگر را دارد، اما اگر مفلس دارای کسی است که به مصرف روزانه‌اش می‌رسد، حق نفقه از مال خودش را ندارد برای اینکه اموال او متعلق به طلبکاران از او است. و قصد از نفقه‌ی او و بستگانش خوراک و پوشاک و مسکن است، اما اگر کسب او به تمامی نفقه‌اش نمی‌رسد از اموالش تکمیل می‌شود، اگر مفلس و یا یکی از بستگانش مُرد، مصرف تجهیز او از غسل و کفن کامل اگر طلبکاران مانع نشوند وگرنه کفن به قدر واجب و قبر و لحد او همه از مال خود مفلس مقدم بر طلب طلبکاران انجام داده می‌شود. اگر در روز قسمت اموال او مرد یا پیش از قسمت آن. و مصرف فروش اموال مفلس مثل کرایه‌ی دلال، مقدم بر طلب طلبکاران است یعنی نفقه‌ی

روزهای قسمت مال او و مصرف تجهیز و مصرف دلال پرداخته می شود و دیگر میان طلبکاران قسمت می شود.

اگر مفلس یکی، بدهیهای او را که قبل از حجر بوده در مقابل آن رهن نهاده است مرتهن به قیمت مال رهنی مقدم بر دیگر طلبکاران است که مال رهنی فروخته می شود اول طلب مرتهن از آن پرداخت می شود، اگر کمتر از طلب مرتهن بود مرتهن مانند دیگر طلبکاران باقی طلبش را از اموال مفلس می گیرد، و اگر زیاد از طلب مرتهن بود آنچه از طلب مرتهن زیاد شد، به دیگر طلبکاران می رسد.

اگر کسی چیزی را به مفلس فروخته و قیمت مبیع را دریافت نداشته بود که حکم افلاس مشتری صادر شد، اگر عین مال بایع باقی است، بایع عین مال خود را پس می گیرد؛ مثلاً بایع گاوی را به مفلس فروخته بود قبل از اینکه حکم افلاس او صادر شود، وقتی که قاضی حکم افلاس مشتری را صادر کرد و حجر بر تصرفات مفلس نهاد، بایع می تواند گاو خودش را پس بگیرد و مقدم بر دیگر طلبکاران است.

اگر گاوی که به مفلس فروخته است یکدست آن بریده شده، بایع آن را به همان حال پس می گیرد و قیمت نقص آن رسا نیست، اگر زیاد شده که گاو نزد مفلس فربه شده و قیمتش بالاتر رفته است زیادتی قیمت برای مفلس است که به طلبکاران تعلق می گیرد. اگر مفلس گاوی که خریده لاغر بود و نزد مفلس چاق شده است، بایع که می خواهد گاو خود را پس بگیرد تفاوت قیمت میان گاو لاغر و چاق را باید بپردازد.

اگر مبیع از جهتی کم شده و از جهت دیگر زیاد شده است اگر در خود مبیع زیاد و کم پیش آمده مثلاً دو گاو به مفلس فروخته یک گاو مرده و گاو دیگر که زنده بچه ای زائیده است، بایع گاو زنده را پس می گیرد و بچه ای گاو را به مفلس می دهد و در قیمت یک گاو مرده همراه طلبکاران دیگر مطالبه ی قیمت آن می نماید، و اگر زیاد و کم شدن مبیع در صفت آن است مثلاً گاوی که به مفلس فروخته از جهتی به سبب لنگ شدنش قیمت کم شده و از جهتی به سبب چاق شدنش قیمتش به حال خود مانده، بایع آن را پس می گیرد نه چیزی بر مفلس است و نه چیزی بر او.

اگر نقص مبیع در صفت است و زیادت آن در ذات مبیع است؛ مثلاً گاوی که به مفلس فروخته و بچه‌ای آورده است بچه‌ی آن برای مفلس است و بایع حق همان گاو لنگ را دارد که پس بگیرد و حقّ زیاده بر آن ندارد.

و اگر مبیع دو تا بوده که یکی تلف شده و دیگری که باقی است فربه شده است، بایع گاو او را پس می‌گیرد و زیادت چاقی آن برای بایع است و در قیمت یکی از دو گاو که تلف شده مانند دیگر طلبکاران مطالبه‌ی قیمت آن را می‌نماید.

و اگر مفلس صد من گندم از بایع خرید و با صد من گندم مثل آن یا کم قیمت تراز آن مخلوط نموده است، بایع می‌تواند صد من گندم خود را از همان گندم مخلوط بگیرد. و اگر مفلس گندم خریدی خود را به گندمی بهتر و گرانتر مخلوط کرده است، بایع حق رجوع در آن را ندارد و باید قیمت گندم خود را مانند طلبکاران دیگر از اموال مفلس مطالبه نماید.

والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.
تا اینجا داد و ستدی بود که از دستی بیرون می‌رفت و به دست دیگری می‌رسید؛ اما وقف از دست انسان بیرون می‌رود تا برای خدای متعال باشد و خیر آن در اکثر احوال به عموم برسد.

باب الْوَقْفِ

وَقْفٌ: از خصوصیات این امت است برای اینکه در جاهلیت وقفی وجود نداشته است. وقف در لغت به معنی حبس است. و تحبیس و تسبیل به همین معنی است.

وقف در شرع: حَبْسُ مَالٍ يُمَكِّنُ الْإِنْتِفَاعَ بِهِ مَعَ بَقَاءِ عَيْنِهِ بِقَطْعِ التَّصَرُّفِ فِي رَقَبَتِهِ عَلَى مَصْرَفٍ مُبَاحٍ. شرعاً: وقف عبارت است از بندی نمودن مالی بر مصرف مباح در حالی که ممکن است استفاده از آن مال با ماندن عین آن با منع شدن وقف‌کننده از تصرّف در عین آن مال.

مثلاً شخصی کتابی را برای استفاده‌ی طلاب وقف مدرسه‌ای می‌سازد که طلاب با

مطالعه‌ی آن از آن استفاده می‌کنند با ماندن آن کتاب سالها و با منع شدن وقف‌کننده‌ی کتاب از تصرف در آن به فروش و یا به غیر فروش.

و اصل در مشوع بودن وقف:

﴿لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ﴾ (سوره‌ی آل‌عمران، آیه‌ی ۹۲)

«به ثواب نکوکاری که بهشت است نخواهید رسید تا اینکه از مالی که آن را دوست

می‌دارید صدقه بدهید.»

ابوطلحه‌ی انصاری رضی الله عنه وقتی که این آیه را شنید به خدمت رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم آمد و عرض کرد که می‌خواهد باغ خودش را که بَيْرُحَاء نام دارد وقف نماید. رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم فرمود: **بَخِ بِخِ ذَلِكَ مَالِ رَابِحٍ**: به به آن مالی است سودمند و پرفایده و فرمود: نظر من این است که آن را وقف ارحام و خویشاوندان خود نمایی. **بَيْرُحَاء**: نام باغی که قبله‌ی مسجد رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و سلم بوده که آب شیرین داشته و بعضی اوقات به آن باغ می‌رفته‌اند و از آب شیرین آن می‌آشامیده‌اند.

بَيْرُحَاء: موضعی در قبله‌ی مسجد رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم بوده که به قصر بنی جذیله معروف بوده است. و بعضی گفته‌اند که نخلی که به نام **بَرْحِی** معروف است از آن باغ بدست آمده است.

و حدیث صحیحین: بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی: **أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَصَابَ أَرْضًا بِحَيْبَرٍ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ شَيْئًا حَبَسَتْ أَصْلَهَا وَ تَصَدَّقَتْ بِهَا فَتَصَدَّقْ بِهَا عُمَرُ عَلَى أَنَّهُ لَا يُبَاعُ أَصْلُهَا وَلَا يُوهَبُ وَلَا يُورَثُ** (الحدیث)

عمر رضی الله عنه زمینی از خیبر از مال غنیمت سهم او شد. رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم به او فرمود: اگر بخواهی می‌توانی آن و زمین آن را وقف نمایی و آن را صدقه بر مستحق بگردانی. عمر رضی الله عنه آن زمین را الله تعالی صدقه نمود که از غله آن به فقرا مستحقان داده شود و اصل آن وقف باشد نه فروخته شود نه هبه شود و

نه به میراث افتد. و این اولین وقف در اسلام بود.

ارکان وقف:

واقف: یعنی وقف‌کننده. و شرط است در او، اینکه بالغ عاقل آزاد رشید اهل تَبَرُّع باشد. بنابراین وقف کودک و دیوانه و سفیه صحیح نیست و امام می‌تواند قسمتی از مال بیت‌المال را وقف نماید وقتی که مصلحت مسلمین در آن باشد.

موقوف: یعنی چیزی که وقف شده، و شرط است در آن اینکه چیزی باشد که استفاده از آن بشود با ماندن اصل آن و اگرچه زمانی طولانی نماند، مثل وقف کردن ساختمانی که در زمین اجاره باشد. و اینکه موقوف، ملک واقف باشد. و اینکه نفع آن مقصود باشد نه اینکه پول سگّه را وقف نماید برای زینت از این ره که پول برای مصرف است نه برای زینت. و در راه معصیت نباشد که وقف کردن تار و تنبک صحیح نمی‌شود.

موقوف علیه: یعنی کسی یا چیزی که وقف بر او شده و شرط است در آن اینکه در راه معصیت نباشد. و اینکه موجود باشد. و اینکه توانایی مالک شدن را داشته باشد. بنابراین وقف برای شرابخواری درست نمی‌شود برای اینکه در راه معصیت است، و وقف بر فرزندی که برای زید بعد از این بوجود آید، درست نیست برای اینکه در وقت وقف موجود نیست، و وقف بر جنینی که در شکم مادر است، صحیح نیست برای اینکه جنین توانایی مالکیت ندارد و نه وقف بر حیوان، برای اینکه حیوان قدرت مالک شدن ندارد، اما وقف بر اسبانی که برای جهاد فی سبیل الله هستند یا وقف بر آن برده‌هایی که وقف خدمت به مسجدالحرام مکه هستند و وقف بر کبوترهای مکه که در همه‌ی اینها صحیح است، و وقف بر کافر ذمی صحیح است، اگر در معصیت نباشد مثل کافری که خدمت به کلیسای نصاری می‌کند صحیح نیست، وقف بر جهت معصیت مثل تعمیر کنیسه جایز نیست، اما وقف بر جهت طاعت مثل وقف بر مساجد و مدارس و وقف بر علما و بر فقرا صحیح است، و وقف بر جهتی که طاعتی در آن معلوم نیست مثل وقف بر اغنیاء صحیح است در قول اصح و در قول مقابل آن که قول صحیح است وقف بر اغنیاء

صحیح نیست؛ برای اینکه حاجتی به آن ندارند و قربت در چنین وقفی معلوم نیست و وقف شخص بر خودش صحیح نیست در قول اصح که معتمد است و در قول مقابل اصح که قول صحیح است ولی غیر معتمد است وقف کردن شخص بر خودش صحیح است تا کسی که چیزی برای خود نمی‌گذارد وقف خانه‌ی نشیمن بر خودش صحیح باشد تا نتواند آن را بفروشد.

صیغه: مثل وَقَفْتُ هَذَا الدُّكَّانَ عَلَى مَسْجِدِ فُلَانٍ: این دکان را وقف بر مسجد فلانی نمودم، یا این باغ را بر اقارب خود وقف نمودم، یا اینکه این برکه را سیل نمودم تا عموم مردم آب آن را بنوشند که کلمه‌ی وقف و تحبیس و تسبیل هر سه صریح هستند: **وَقَفْتُ دُكَّانِي عَلَى مَسْجِدِي يَا حَبَسْتُ دُكَّانِي عَلَى مَسْجِدِ فُلَانٍ. يَا سَبَّلْتُ هَذَا الْبِرْكُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ يَا تَصَدَّقْتُ بِهَذِهِ الْأَرْضِ عَلَى الْمَدْرَسَةِ صَدَقَةً لِاتِّبَاعٍ وَ لِأَنْوَهَبُ.** که همه‌ی اینها در وقف صریح هستند. اگر گفت: **جَعَلْتُ هَذِهِ الْبُقْعَةَ مَسْجِدًا:** این تکه زمین را مسجد نمودم همان زمین حکم مسجد را می‌یابد. و هرگاه، وقف بر شخص معینی بشود مثل این خانه را وقف بر زید نمودم، شرط است قبول کردن زید آن را قبولی که متصل به ایجاب باشد؛ اما شرط نیست قبض کردن آن.

اگر شخصی که وقف بر او شده بود رد آن نمود و گفت نمی‌خواهم و قبول ندارم، حق او باطل می‌شد و وقف بر او صورت نمی‌بندد.

اگر برای وقف، مدتی معین نمود و گفت این خانه را برای مدت یکسال وقف نمودم باطل است؛ مگر اینکه بگوید این زمین را برای مدت یکسال به مسجد وقف نمودم و یا آن برای مدت یکسال به مقبره وقف نمودم که وقف آن صحیح است و برای همیشه وقف مسجد و مقبره می‌شود و شرط مدت آن باطل می‌شود (نزد مالکیها مدت در وقف صحیح می‌شود مثلاً کسی که مسجد خود را خراب کرده تا از نو بسازد و می‌داند تا یکسال کار بنای مسجد طول می‌کشد خانه‌ی خود را که نزدیک مسجد است یا زمین خود را که نزدیک مسجد است، برای مدت یکسال وقف می‌نماید تا در آن نماز بخوانند صحیح می‌شود) و معلق کردن وقف هم جایز نیست به اینکه بگوید: هر وقت که زید آمد خانه بر

او وقف است.

اگر نخلستان را مثلاً بر دو نفر وقف نمود و یکی از آن دو نفر مرد حصّی او به دیگری داده می شود و بعد از او برای فقراست وقف منقطع الاول صحیح نیست، خانه را وقف بر بچه ای که برای زید بعد از این به دنیا آید نمودم و بعد از او بر فقراى مسلمین این وقف صحیح نیست؛ زیرا که اول آن منقطع است و زید بچه ای ندارد.

وقف منقطع الوسط صحیح است مثل **وَقَفْتُ عَلَى زَيْدٍ ثُمَّ عَلَى الْفُقَرَاءِ**: که وقف بر زید است و بعد از زید به فقرا می رسد.

و وقف منقطع الآخر صحیح است مثل، **وَقَفْتُ عَلَى أَوْلَادِي ثُمَّ أَوْلَادِ أَوْلَادِي**: وقف نمودم بر فرزندانم و بعد از آنان بر فرزندان فرزندانم و نگفت بعد از آنان برای چه کسی، که وقتی که اولاد و اولاد اولاد او مردند بر می گردد به اقرب ارحام او وقتی که اقرب ارحام او درگذشتند به فقرا می رسد و به ملک واقف و ورثه ای او بر نمی گردد.

و اگر وقف را اختصاص به جماعت معینی نمود مثلاً گفت: این مدرسه با این مسجد وقف است بر شافعی مذهبان به شافعی مذهبان اختصاص می یابد بنا به قول اصح و در قول مقابل آن که صحیح است و مدرسه برای همه ی مسلمین است و اختصاص به طایفه ی معین نمی یابد.

مالکیت موقوف: منتقل می شود به سوی خدای عزّوجل و بنابراین نه واقف می تواند تصرّف در آن نماید به فروختن آن و نه موقوف علیه می تواند فروختن آن. و درست است فروختن حصیرهای مسجد وقتی که پوسیده شد و بکار غیر سوختن نمی خورد و همچنین تیرهای سقف آن.

و اگر مسجدی خراب شد، و ممکن نبود نماز خواندن در آن مسجد برای همیشه در حکم مسجد می ماند و غله موقوفه ی آن صرف نزدیکترین مسجد به آن باشد غله موقوفه آن حفظ می شود تا وقتی که احیاء شد، صرف آن شود.

نظر در وقف: برای واقف است اگر شرط نموده نظارت وقف برای خودش باشد خودش ناظر می شود و اگر شرط نظارت وقف برای دیگری نموده، همان دیگری ناظر

وقف می‌شود؛ اما اگر نظارت بر وقف را برای کسی معین ننموده، نظارت وقف تعلق به قاضی می‌گیرد و امروزه که دایره‌ی اوقاف وجود دارد؛ اگر واقف ناظر را معین ننمود دایره‌ی اوقاف نظارت آن را به عهده می‌گیرد.

و شرط است در ناظر وقف، هر کسی که باشد این است که دارای عدالت و درستکاری باشد و لیاقت اداره‌ی موقوفه را داشته باشد.

باب احياءالموات

در بیان حکم زنده کردن زمین مرده و آباد کردن زمین خرابه‌ای که گاهی آباد نشده باشد.

و اصل، در مستحب بودن زنده کردن زمین مرده که گاهی در ملک مسلمانی داخل نشده است حدیث صحیح: که رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم فرمود: **مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَلَهُ أَجْرٌ وَ مَا أَكَلْتَهُ الْعَوَا فِي مَنَّا فِي مَنَّا فَهُوَ لَهُ صَدَقَةٌ.**

کسی که زمین مرده‌ای را آباد کرد و در آن کشتکار نمود برای او است در برابر آباد کردن آن زمین اجر و ثواب، و آنچه روزی خواهان از مور و حیوان از آن بخورند برای او صدقه است.

و حدیث صحیح بخاری رحمه الله تعالی که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **مَنْ عَمَرَ أَرْضًا لَيْسَتْ لِأَحَدٍ فَهُوَ أَحَقُّ بِهَا؛**

کسی که زمینی را که پیش از آن ملک مسلمانی نبوده است، آباد کرد او مالک آن زمین و مستحق آن است.

و اجماع امت بر مشروع بودن زنده کردن زمین موات.

زمین موات: زمینی است که هیچگاه آباد نشده باشد، و یا اینکه اگر عمران شده در زمان جاهلیت بوده و حریم زمین آباد شده در اسلام نباشد. حریم هر چیزی به حساب آن است. حریم خانه: کنار دیوارهای آن و محلی که خاکستر خاکروبه و غیره در آن می‌ریزند و برف سقف در آن می‌ریزند و راه عبور برای رسیدن به آن، و حریم چاه:

محل نهادن تلمبه و اگر با حیوان آب از چاه می‌کشند گویا تردد حیوان برای آب کشیدن و حریم قنات تا جایی که اگر چاه دیگری کنده شود، آب قنات کم شود. و حریم باغ: محل خاک برداری از آن و محل خاک ریختن در آن. اگر ملک دیگری به آن متصل نباشد؛ برای اینکه خانه‌ای که چهار طرف آن خانه‌ها و املاک دیگران حریم ندارد. و حریم قریه و ده: محل اجتماع مردم. و محل خوابانیدن شتر یا موقف سیارات و محل بازی کودکان و محلهای بنای مدارس و باغهایی که برای استراحت ساخته می‌شود و زمین برای مقبره و پایگاه گوسفندان و محل تربیت مواشی و امثال اینها.

و شهرها؛ بر دو قسم هستند:

دیار کفر که عقد امان و پیمان با مسلمانان نبسته‌اند که مسلمان و کافر هر جایی از آن را احیاء کنند مالک می‌شوند (این حکم که فقها نوشته‌اند کاملاً بجا است برای اینکه مسلمانان در زمین کفار غیرحربی هیچگاه خانه‌هایشان را از آنان نگرفته‌اند و زمینی موات را احیاء کرده و میان خود و کافران فرقی نگذاشته‌اند، اما در آمریکا مردم بومی و سرخ‌پوست را از میان برده‌اند تا مالک زمین و املاک‌شان بشوند، در استرالیا خمر مخصوصی برای سرخ‌پوستان می‌سازند که در درازمدت آنان را از میان برمی‌دارد و تا امروز صدی نود و نه آنان را از میان برده‌اند، چرا دور برویم یهودیان بی‌وطن هر یک از جایی آمده و زمین مسلمانان را به زور مالک شده‌اند و هر روز به عناوینی خانه‌ی مسلمانان فلسطینی را خراب می‌کنند تا برای خود خانه بسازند و منطق کافران فقط حرف زور است کسانی که این همه از حقوق بشر می‌گفتند، معلوم ساختند که مقصود از حقوق بشر بکار بردن حرف زور خودشان است و در بوسنه و هرسک دیدیم که اصلاً صحبت از حقوق بشر نبود و مسلمانان بی‌گناه، بدون هیچ تقصیری کشته می‌شدند. امروز مسلمانان از جهل و تفرق به افرادی اعتماد کرده‌اند که مسلمانان را به پیشیزی می‌فروشد، اما این وضع نمی‌ماند و اسلام که دین خداست مردمی باایمان و رشید مدافع از دین و وطن را می‌پرورد. مانند سلطان صلاح‌الدین ایوبی تمام ملوک کفر اروپا را در حطین مغلوب نمود و ساحت مقدّسه‌ی بیت‌المقدس را از لوٹ کفر و پلیدی پاک کرد همانگونه

افرادی می آیند که خاک پاک فلسطین را از لوث و پلیدی مشتی یهودی بی وطن را پاک سازند. و اِنَّ غَدًا لِنَظُرُهُ قَرِيبًا.

و دیار اسلام:

در شهرهای اسلام، آنچه عامر و آباد است عمارت و آبادی اسلامی است. و آنچه خراب شده، برای صاحبان آنها است، اگر صاحبان آنها شناخته نشدند نظر در آن برای رهبر مسلمانان است که به نظر خود آنها را به همان حال نگهدارد، و یا بفروشد و قیمت آن را نگهدارد تا پیدا شدن صاحبان آنها، اگر امید پیدا شدن صاحبان آنها نباشد به بیت المال مسلمین تعلق می گیرد که امام یعنی رهبر مسلمین می تواند آن را به کسی واگذارد که آن را آباد کند، و در هر حال اگر صاحبان آن مخروبه پیدا شدند حتماً باید به خودشان مرجوع شود.

و آنچه عامر و آباد است به همان عمارت جاهلی هر مسلمانی که آن را احیاء کند مالک آن می شود. و مخروبه های عمارت های جاهلیت، شخص مسلمان با احیاء کردن آنها مالک آنها می شود حتّی با آنچه در آن مخروبه ها بدست آید از معدن طلا یا نقره یا آهن یا مس و یا غیره در صورتی که ندانسته است که در آنجا معدنی وجود دارد، اما اگر دانسته که در آنجا معدن وجود دارد و آن مخروبه را قصد استفاده از معدن موجود در آن احیاء نموده است مالک آن نمی شود، اما تکّه زمینی که آن را احیاء نمود و در آن معدن یافت، مالک آن نمی شود برای اینکه هیچگاه بر معدن طلا یا نقره یا غیره که حقّ عموم است نمی توان خانه درست نمود. و معدن بر دو نوع است:

۱- معدن ظاهر مثل نفت و کبریت و قیر که بدون زحمت بدست می آید و مشترک است میان مسلمانان و درست نیست احیای آن و نه آن را به اقطاع به کسی دادن که برای خود بیرون آورد، کسی مالک آن به احیاء و یا اقطاع نمی شود، مثل آب و علف و هیزم بیابان که برای عموم مسلمین است، و هر کس حق دارد به قدر حاجت خود بگیرد، اگر حاصل آن برای دو نفری که آمده بودند از آن بگیرند به هر دو وفا نمی کرد، هر کدام که بیشتر آمده بود، او مقدم است اگر با هم آمده بودند قرعه میانشان انداخته می شود قرعه به

نام هر کدام که بیرون آمد او مقدم دانسته می شود و هر کسی که بخواهد بیش از حاجت خود بگیرد واجب است مانع او شدن و جلو او گرفتن.

۲- معدن باطن که بیرون آورده نمی شود؛ مگر به کوشش و تحمل زحمت و مصرف، مثل معدن طلا و نقره و آهن و مس. سلطان نمی تواند آن را به کسی به اقطاع دهد مگر مقداری که می تواند در آن کار کند و آن را استخراج نماید.

و معدن باطن مانند معدن ظاهر به ملک کسی بیرون نمی آید به احیاء کردن، برای اینکه موات به عمارت و تعمیر ملک احیاءکننده بیرون می آید. و معدن به کندن و خراب کردن به دست می آید. مقداری سنگ را باید از کوه بکند و مسافتی از کوه ویران بسازد تا مقداری سنگ آهن بیرون بیاورد و به کوره ببرد تا آهن آن را جدا کند. بنابراین حفر تنها کفایت نمی کند تا آن را زیر دست بگیرد و زحمت استخراج آن را بکشد.

معدن باطن مانند معدن ظاهر، هر کسی که پیشتر در آن کار کرد او مقدم است برای مقدار حاجت خود گرفتن. اگر بخواهد زمانی طولانی آن را زیر دست بگیرد و آنجا هستند افرادی که حاجت به آن دارند باید او را از آنجا بیرون کردن تا افرادی دیگر نیز از آن بهره ببرند، و نظر به اینکه حاجت به معادن زیاد است گذاشته نمی شود کسی مدتی طولانی از آن استفاده کند.

و هرگاه کسی که در معدن کار می کند، عمل خود را قطع کرد، دیگری منع نمی شود از کار کردن در آن و استفاده از آن، آن دیگری که سبقت بگیرد به سوی آن.

امروزه معادن را حکومت استخراج می نماید، اگر در مصالح امت بکار ببرد مثل تأسیس دانشگاه و رفاه مردم و خدمات عمومی و تأسیس بیمارستانهای عمومی و مدارس عمومی که همه به رایگان برای امت باشد، کار خوبی است.

و امام می تواند محلی را قرق نماید، محلی که علفزار است برای چریدن حیوانات ضعیف و جا دادن حیوانات زکات و حیوان گمشدهی مردم در آن. و منع باقی مردم از چراندن در آن تا جایی که زیان به مردم نرساند.

برای اینکه رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم محلی به نام نقیع که

شانزده فرسخ دور از مدینه است **حَمَى** یعنی قرق نمود برای چرانیدن اسبان مسلمین، **لَأَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ حَمَى النَّقِيعِ (بِالنُّونِ) لِخَيْلِ الْمُسْلِمِينَ**. (رواه ابن حبان) اما امام نمی تواند محلّی برای حیوانات قرق نماید. برای اینکه حمی و قرق ساختن اختصاص به رسول الله صلی الله علیه و سلم داشته است و آنچه رسول الله صلی الله علیه و سلم برای خود قرق نموده، هیچکس نمی تواند آن را نقض کند. اگر امام محلّی را قرق نمود برای حیوانات ضعفا، بعد دید که مصلحت در آن است که آن قرق برداشته شود، می تواند آن را بردارد تا عموم مسلمین از آن استفاده کنند. و امام می تواند محلّی پر علف را به مقدار حاجت او به اقطاع کسی بدهد.

و در احیای موات و زنده کردن زمین مرده و بی صاحب اینکه زمین را برای هر چیزی که احیاء می نماید به حساب آن چیز احیاء نماید، اگر احیای زمین برای خانه می خواهد، باید دور آن دیوار بکشد و دروازه بر آن نصب نماید، اگر زمین را احیاء می کند که آن را تبدیل به باغ نماید، لازم است سد و بند آن و کشیدن آب به سوی آن و حفر چاه در آن و کاشتن نهال در آن، اگر برای مسجد می خواهد ساختن بنا و راست کردن قبله ی آن و اقامت اذان و نماز در آن، اگر برای مدرسه می خواهد اگر برای حمام می خواهد اگر برای اصطبل می خواهد، خلاصه برای هر چیز که می خواهد بنای آن را آماده کند، نه اینکه خطی دور زمین بکشد یا تعدادی سنگ دور زمین بریزد که آن را تحجر می نامند و احیاء نمی نامند.

و الله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

کتاب الفرائض

کتابی است در بیان بهره‌های میراث‌بران
و مسائلی که تعلق به میراث دارد

کتاب الفرائض

کتابی است در بیان بهره‌های میراث‌بران و مسائلی که تعلق به میراث دارد. فرائض جمع فریضه است و فریضه به معنی مَفْرُوضَه: یعنی مُقَدَّره از بهره‌های میراث‌بران که اندازه‌ی هر کدام معلوم است و بنابر آن فرائض به معنی مسائل میراث که سهم‌های اندازه‌بندی شده در آن مسائل یاد می‌شود. و فرض در لغت به معنی قطعی و به معنی تقدیر و اندازه‌بندی، و در شرع: فرض در اینجا به معنی نصیب معینی است که در شرع برای وارث قرار داده شده است.

و اصل، در بیان بهره‌ی میراث‌بران؛ آیات قرآن عظیم است.

(۱) ﴿وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَ الَّذِينَ عَقَدْتُمْ أَيْمَانَكُمْ فَآتُوهُمْ نَصِيبَهُمْ﴾ (سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۳۲)

«و برای هر آنچه که پدر و مادر و نزدیکان به عنوان ترکه باقی می‌گذارند سرپرستانی قرار داده‌ایم و نصیب و سهم کسانی که با شما پیمان بسته‌اند را پردازید.»

(۲) ﴿وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَىٰ بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ إِلَّا أَنْ تَفْعَلُوا إِلَىٰ أَوْلِيَاءِكُمْ مَعْرُوفًا فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا﴾ (سوره‌ی احزاب، آیه‌ی ۶)

«و صاحبان رحم بعضی از ایشان به نسبت بعضی دیگر در ارتباط با سهم معین شده در کتاب خداوند برتر هستند به شرطی که از مومنین و مجاهدین باشند؛ مگر اینکه شما

بخواهید به دوستانتان نیکی کنید که آن در کتاب نوشته شده است.»

(۳) ﴿لِلرَّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا

تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ﴾ (سوره نساء، آیه ۷)

«برای مردان از آنچه که پدر و مادر و نزدیکان باقی می‌گذارند بهره‌ای و برای زنان

همچنین بهره‌ای از آنچه پدر و مادر و نزدیکان باقی می‌گذارند موجود می‌باشد.»

(۴) ﴿يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ

أُنثَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثًا مِمَّا تَرَكَ وَ إِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ﴾ (سوره نساء، آیه ۱۱)

«خداوند شما را در رابطه با فرزندانتان سفارش می‌کند سهم یک پسر به اندازه سهم

دو دختر؛ پس اگر زنان بیشتر از دو نفر بودند دوسوم ارث را می‌برند و اگر یک زن بود

نصف میراث را می‌برد.»

(۵) ﴿وَ لِأَبْوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ إِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌ فَإِنْ لَّمْ

يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَ وَّرَثَهُ أَبَوَاهُ فَلِأُمِّهِ الثُّلُثُ فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ فَلِأُمِّهِ السُّدُسُ﴾

(سوره نساء، آیه ۱۱)

«و برای پدر و مادر میت هر کدام یک ششم ترکه قرار داده شده به شرطی که میت

صاحب فرزند باشد؛ پس اگر فرزندی نداشت و پدر و مادرش وارث او بودند مادرش

ثلث مال را می‌برد و اگر میت برادرانی داشت، مادرش یک ششم می‌برد.»

(۶) ﴿وَ لَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِنْ لَّمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ

فَلَكُمُ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّتِ يُوَصِيْنَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَ لَهُنَّ الرُّبْعُ مِمَّا تَرَكَنَّ

إِنْ لَّمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ النُّصْبُ مِمَّا تَرَكَنَّ﴾ (سوره نساء، آیه

۱۲)

«و اگر زنان شما بدون فرزند بودند و فوت شدند نصف میراث آنها به شما

(شوهران) می‌رسد و اگر فرزند داشتند شما (شوهران) ربع (یک چهارم) میراث آنها را

می‌برید بعد از اجرای وصیت یا ادای قرضهایشان و اگر شما فوت کردید و بچه‌ای

نداشتید زنانتان یک چهارم ارث را می‌برند و اگر بچه داشتید یک هشتم می‌برند.»

(۷) ﴿وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةً وَ لَهَا أَخٌ أَوْ أُخْتُ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثَّلَاثِ﴾ (سوره ی نساء، آیه ی ۱۲)

«و اگر مردی یا زنی فوت شد و از اصول (پدر و مادر) و فروع (پسر و دختر) کسی نبود که از او ارث ببرد و برادر و خواهری داشت برای هر کدام یک ششم ارث قرار داده شده و اگر تعداد برادران و خواهران بیشتر از این بود، همگی ثلث میراث را به صورت مشترک می برند.»

و احادیث صحیحة:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ: أَلْحِقُوا الْفَرَائِضَ بِأَهْلِهَا فَمَا بَقِيَ فَلأُولَى رَجُلٍ ذَكَرٍ. (رواه البخاری و مسلم و ابوداود و الترمذی و النسائی و الامام احمد).

پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: سهم های مشخص ارث را به صاحبانش برسانید و باقیمانده از آن اولین مرد مذکر است.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ: أَنَا وَارِثٌ مَنْ لَأ وَارِثٌ لَهُ أَعْقِلُ عَنْهُ وَ أَرِثُهُ. (رواه ابن جبان و صححه).

پیامبر صلی الله علیه و سلم می فرماید: من وارث کسی هستم که وارث ندارد دیه او را می پردازم و ارث او را هم می برم.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ: لَيْسَ لِلْقَاتِلِ مِنَ الْمِيرَاثِ شَيْءٌ. (رواه النسائی باسناد صحیح).

پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: قاتل از میراث چیزی نمی برد.

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ صَحْبِهِ وَ سَلَّمَ: لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَ لَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ. (رواه البخاری و مسلم).

پیامبر صلی الله علیه و سلم فرمود: مسلمان از کافر ارث نمی برد و کافر هم وارث مسلمان نمی شود.

أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ: فِي الْبِنْتَيْنِ بِأَعْطَائِهِمَا التُّلْتَيْنِ. (رواه ابوداود و الحاكم و صحح اسناده).

پیامبر (صلی الله علیه و سلم) امر فرمود: که دوسوم ارث، مادامی که پسر می‌شود نباشد به دو دختر داده می‌شود.

أَعْطَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ: أَلْجَدَّةَ السُّدُسَ. (رواه ابوداود و غیره).

پیامبر صلی الله علیه و سلم: سهم مادر بزرگ را یک ششم قرار داد.

قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ: لِلْجَدَّتَيْنِ مِنَ الْمِيرَاثِ بِالسُّدُسِ بَيْنَهُمَا. (رواه الحاكم و صححه علی الشرط الشیخین).

پیامبر صلی الله علیه و سلم برای مادر بزرگ پدری و مادر بزرگ مادری حکم به پرداخت یک ششم میراث داده است.

قَضَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَصَحْبِهِ وَسَلَّمَ: لِبِنْتِ ابْنٍ وَاحِدَةٍ مَعَ الْبِنْتِ السُّدُسَ. (رواه البخاری عن ابن مسعود).

پیامبر صلی الله علیه و سلم برای تنها دختر پسر همراه با دختر قرار داد (یعنی بنت با بنت ابن هر دو صاحب دوسوم ارث هستند).

للارث اسباب و شروط و موانع؛ برای میراث بردن سببها و شرطها و موانعی است.
شروط الارث؛ شرطهای میراث بردن چهار چیز است:

مُحَقَّقٌ بُوْدُنِ وَفَاتِ مَوْرَثٍ وَ يَأْمَلِقُ سَاخْتِنَ بَهْ مَرْدِكَانَ مَانِدِنَ بَجَهْ أَيْ كَهْ مَرْدَهْ بَهْ دُنْيَا أَمْدٍ وَ يَأْمَلِقُ سَاخْتِنَ بَهْ مَرْدِكَانَ دَرِ حَكْمٍ، مِثْلَ مَفْقُودِ كَهْ نَأْيِدِ شَدَهْ وَ عَمْرَ أَوْ بَهْ شَصْتِ وَ سَهْ سَالِكِي رَسِيدَهْ وَ خَبْرِي أَزْ أَوْ نَيْسْتِ.

مُحَقَّقٌ بُوْدُنِ زَنْدِكِي وَارَثِ مَوْقِعِ وَفَاتِ مَوْرَثٍ، أَكْرَجَهْ وَارَثِ نَزْدِ وَفَاتِ مَوْرَثِ نَطْفَهْ أَيْ دَرِ شَكْمِ مَادِرِ بُوْدَهْ بَأَشْدِ.

و مُحَقَّقٌ بُوْدُنِ مَانِدِنِ وَارَثِ بَعْدَ أَزْ مَوْرَثِ.

دانایی به میراث بری وارث، و این تعلق به قاضی دارد که بررسی می‌نماید وارث به

کدام نسبتی با میت میراث می‌برد. برای اینکه اگر زید گواهی دهد که عمرو میراث بر بکر است، قبول نمی‌شود تا اینکه بگوید: پسر بکر است یا پدر بکر است یا پسر عموی شقیق او است. که جهت ارث باید معلوم و مُحَقَّق باشد.

اسباب الارث: سببهای میراث بردن چهار عامل است:

قربابت: به معنی خویشاوندی و نزدیک بودن به میت که تا وقتی که نزدیکتر وجود دارد دورتر میراث نمی‌برد، تا پدر هست، جد میراث نمی‌برد تا پسر هست پسر پسر میراث نمی‌برد و به این ترتیب.

نکاح صحیح: زناشویی درست که زن از شوهر میراث می‌برد و شوهر از زوجه میراث می‌برد و مقصود از نکاح همانا عقد نکاح صحیح است که وقتی که عقد نکاح صحیح میان زن و شوهر بسته شد هر کدام از آن دو بمیرد، دیگری میراث او می‌برد اگر چه نه نزدیکی و و طء میانشان بود و نه خلوت.

وَلَاءٌ: یعنی حق آقایی؛ که اگر زید برده‌ای را که عمرو نام داشت خرید و او را آزاد کرد؛ اگر عمرو مرد و وارث خاصی نداشت، زید که آقای آزادکننده‌ی او است میراث آزاد شده‌اش که عمرو است می‌برد در مقابل حق نعمتی که بر عمرو دارد. ارث به قربابت و نکاح و ولاء را ارث خاص می‌نامند و ارث به اسلام را ارث عام می‌نامند.

اسلام: مسلمانی که اگر مسلمانی درگذشت، به جهت اسلام میراث او می‌برند یعنی ارث او به مسلمان می‌رسد و بنابراین درست است میراث او به یک مسلمان محتاج دادن، نه اینکه فکر شود همه‌ی مسلمانان میراث او می‌برند همانند زکات که به سه فقیر داده می‌شود نه اینکه فکر شود باید به همه‌ی فقرا رسانیدن. و بنابراین ترکه‌ی مسلمانی که درگذشت و وارث خاص نداشت اموال او را به بیت‌المال مسلمین می‌سپارند تا ارث و مصلحت هر دو رعایت شود و متولّی امر بیت‌المال به دلیل حدیث صحیح است که رسول‌الله صلی‌الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **أَنَا وَارِثُ مَنْ لَا وَارِثَ لَهُ.** (الحديث): کسی که میراث‌بری نداشت من میراث او را می‌برم، رسول‌الله صلی‌الله علیه و سلم برای خودشان نمی‌گرفتند؛ بلکه صرف مصالح مسلمین می‌فرمودند و اگر مسلمانی

مرتکب جنایتی می‌شد و خون‌بها نداشت، بیت‌المال خون‌بها را از طرف او می‌پرداخت؛ همانگونه هم وقتی که بمیرد میراث او را می‌گیرد.

مَوَانِعُ الْأُزْثُ؛ آنچه مانع میراث بردن است هفت چیز است:

رِقٌّ: بردگی، که برده میراث نمی‌برد؛ برای اینکه مالک خودش نیست و اگر قرار بود میراث او برای آقایش می‌شد که معنی نداشت، و میراث او هم برده نمی‌شود برای اینکه آنچه در دست او باشد برای آقای او است.

رِدَّةٌ: و کلمه‌ی کفر گفتن و از دین برگشتن که مرتد همین که بر حال رده بمیرد مال او برای بیت‌المال مسلمین است. مرتد: نه میراث کسی می‌برد، برای اینکه هیچ ارتباط دینی میان او و کسی نیست و از او میراث به کسی نمی‌رسد برای اینکه چیزی ندارد و مال او تعلق به بیت‌المال مسلمین گرفته است (آن کسی که مسلمان است پیوندی عظیم میان او و مسلمانان است هر نمازی که شخص مسلمان می‌خواند به همه‌ی مسلمانان سلام می‌فرستد و مسلمانان پشتیبانی قوی برای او هستند. اما آن کسی که بعد از مسلمانی، کفر آورد آن پیوند عظیم را از دست داده و با کافران هم ارتباطی ندارد برای اینکه گذاشته نمی‌شود با کافران بجوشد).

قَتْلٌ: یعنی کشتن که قاتل حَقِّی در میراث مقتول ندارد. رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه و سلم فرمود: **لَيْسَ لِلْقَاتِلِ مِنَ الْمِيرَاثِ شَيْءٌ؛** قاتل هیچ بهره‌ای از میراث ندارد. و برای اینکه اگر قاتل میراث می‌برد هر فقیری که مورثی غنی داشت صبر نمی‌کرد او را می‌کشت تا میراث او را بگیرد. اما وقتی که می‌داند اگر مورث را بکشد میراث او را نمی‌برد، چنین کاری نمی‌کند.

اختلاف دین؛ به اسلام و کفر. برای اینکه میان اسلام و کفر ارتباطی نیست، و میان مسلمان و کافر نیز میراث بردنی نیست، رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه و سلم فرمود: **لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَ لَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ.** مسلمان میراث کافر را نمی‌برد در قول معتمد، و کافر میراث مسلمان را نمی‌برد قطعاً. برای اینکه در حدیثی دیگر رسول‌الله صلی‌الله‌تعالی‌علیه و سلم فرمود: **الاسلام يَغْلُو وَ لَا يَغْلَى عَلَيْهِ؛** اسلام بالا می‌آید و قبول نمی‌کند که دینی

دیگر بالاتر از آن شود و بنابراین در قول مقابل اصح مسلمان میراث کافر را می‌برد.

وَ اِخْتِلَافِ دَارِ ذَوِي الْكُفْرِ الْأَصْلِيِّ: و مختلف بودن دو کافر اصلی در شهرشان؛ یعنی یکی در داراسلام باشد و دیگری در دار کفر. که کافر ذمی که در شهر مسلمانی اقامت و کافر حربی که در شهر کفر اقامت دارد میراث همدیگر نمی‌برند. اما دو کافر که هر دو ذمی باشند میراث همدیگر را می‌برند. و دو کافر حربی که هر دو حربی باشند میراث همدیگر را می‌برند و اگرچه محل اقامت‌شان از هم جدا باشد. و دو کافر ذمی اگرچه ملت و دین‌شان از هم جدا باشد مثلاً پدر یهودی و پسر نصرانی باشد میراث همدیگر را می‌برند و همچنین دو کافر حربی برای اینکه کفر همه نوع آن حکم یک ملت را دارد. چنانکه خدای متعال فرمود: **فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ.** از دین اسلام که گذشت دگر همه گمراهی است.

وَ دَوْرٍ حَكْمِي: دور عبارت از این است که حکمی متوقف بر حکمی دیگر باشد. مثلاً اگر کسی وفات نمود، برادری دارد و غیر از آن برادر کسی دیگر ندارد. این برادر همه‌ی مال موزّث خود را می‌برد. اگر همین برادر اقرار نمود که زید پسر برادر او است که عمرو نام دارد. در اینجا نسب زید ثابت می‌شود که زید پسر عمرو است؛ اما زید میراث عمرو را نمی‌برد، برای اینکه اگر زید میراث عمرو را ببرد، برادر عمرو از میراث ساقط می‌شود، اگر از میراث ساقط شد اقرار او به اینکه زید پسر برادر او است از اعتبار می‌افتد، اگر زید از اعتبار پسر بودن برای عمرو افتاد، پس برادر عمرو می‌برد که این دور حکمی باعث می‌شود که برادر عمرو میراث عمرو را ببرد و زید نسبش به عمرو ثابت بشود اما میراث نبرد.

دور بر سه نوع است: دور حکمی که یاد شد، و دور وجودی که از وجود آن عدم آن لازم می‌آید و دور وجودی که در فنّ توحید از آن یاد می‌شود. مثلاً اگر غیر از الله ربّ العالمین خدای دیگری بود کائنات از بین می‌رفتند؛ برای اینکه آن خدای دیگر اگر در همه جا مطیع خدا بود، پس او خدا نبود. و اگر مطیع خدا نبود، الله می‌خواست این کائناتی را که آفریده برقرار بماند اما آن خدای دیگر به مخالفت برمی‌خواست، و در

نتیجه‌ی جنگ میان آن دو، کائنات قربانی آن اختلاف می‌شدند و اگر آن خدای دیگر زورش نمی‌رسید، خودش نابود می‌شد، بنابراین وقتی که می‌بینم کائنات با نظمی عجیب برقرارند می‌دانیم که خدا فقط یکی است و آن الله رب العالمین است و خدای دیگری نبوده که دور وجودی لازم آید و این دور کاری به میراث ندارد.

و دور حسابی که دور لفظی نامیده می‌شود؛ و آن متوقف بودن دانستن سهم یکی از ورثه بر دانستن سهم دیگری. که این را مناسخات می‌نامیدند و مانع ارث نمی‌شود و در فصل مناسخات می‌آید.

و اشکال وقت الموت: و مشکل شدن دانستن اینکه وارث ابتدا فوت نموده یا مورث. مثلاً پدری و پسری با هم غرق شدند هیچکدام میراث دیگری را نمی‌برد و میراث هر کدام برای باقی ورثه است، پدر دارای پنج پسر بوده که یکی با او غرق شده، میراث او به چهار پسر باقی می‌رسد. پسر دارای مادر و پنج پسر است، میراث او به مادر و پنج پسرش می‌رسد. که هم پدر میراث آن پسر را نمی‌برد و هم پسر میراث پدر نمی‌برد.

وَأَوْلَادُهُ مِنَ الرِّجَالِ عَشْرَةٌ: بِالِاخْتِصَارِ

و میراث‌بران از مردان ده تا هستند به اختصار و پانزده تا هستند به تفصیل.

إِبْنٌ: و **ابن** اینه و **ان نزل:** پسر و پسر پسر هر قدر به زیر روند.

و أب: و **ابو** و **ان علا:** و پدر و پدر پدر هر قدر بالا رود.

و أخ مطلقاً: و برادر، چه برادر پدر و مادری و چه برادر پدری و چه برادر مادری.

و ابنه الا للام: و عمو، چه عموی پدر و مادری و چه عموی پدری. مگر عموی

مادری که از ذوی الارحام است.

و ابنه الا للام: و پسر عمو، چه پسر عموی پدر و مادری و چه پسر عموی پدری. مگر

پسر عموی مادری که از ذوی الارحام است.

و زوج: و شوهر.

و ذو ولاء: و دارای حق آقایی مثل آقای آزادکننده، میراث‌بران از مردان به تفصیل

پانزده تا هستند. پدر، پدر پدر، برادر پدر و مادری، برادر پدری، برادر مادری، عموی

پدر و مادری، عموی پدری، پسرعموی پدر و مادری، پسرعموی پدری، شوهر، آقای آزادکننده، پسر برادر پدر و مادری، پسر برادر پدری.

وَالْوَارِثَاتُ مِنَ النِّسَاءِ سَبْعٌ: بالاختصار:

و میراث‌بران از زنان هفت تا هستند به اختصار و ده تا هستند به تفصیل.

بِنْتُ: دختر.

و بِنْتُ ابْنٍ وَاِنْ نَزَلَ: و دختر پسر اگرچه به زیر رود مثل دختر پسرپسر و به این

ترتیب.

وَأُمُّ: و مادر.

وَجَدَّةٌ: خالص از طرف مادر مثل مادر مادر و خالص از طرف پدر مثل مادر پدر.

وَأَخْتٌ مُطْلَقًا: و خواهر چه پدر و مادری و چه پدری و چه مادری.

وَزَوْجَةٌ: و همسر.

وَذَاتُ وِلَآءٍ: و دارای حق آقایی مثل بی بی آزادکننده.

و به تفصیل ده تا هستند: دختر، دختر پسر، مادر، جدّه یعنی مادر مادر و مادر پدر،

خواهر پدر و مادری، خواهر پدری، خواهر مادری، همسر و بی بی آزادکننده.

ثُمَّ إِنْ لَمْ يَنْتَظِمِ بَيْتُ الْمَالِ رُدَّ مَا فَضَلَ عَلَى ذَوِي الْفَرُوضِ غَيْرِ الزَّوْجَيْنِ بِنِسْبَتَيْهَا:

پس از آن اگر بیت‌المال منظمی نباشد مثل امروزها، برگردانده می شود آنچه از

صاحبان بهره‌ها زیاد شد بر خودشان به نسبت بهره‌های شان غیر از زن و شوهر که به غیر از

بهره‌شان ندارند. مثال: مردی درگذشته است و فقط دارای زنی و دختری است،

مسأله‌شان از هشت است، سهم زوجه یک‌هشتم است که یک باشد، سهم یک دختر

نصف است که چهار باشد، باقی سه است و آن برمی‌گردد به دختر.

زنی فوت نموده و فقط شوهری دارد و دختری، مسأله‌شان از چهار است: سهم

شوهر یک‌چهارم است که یک باشد سهم یک دختر نصف است که دو باشد، می ماند

یک و آن برمی‌گردد به دختر، و این در مسائلی است که غیر از ذوی‌الفرض کسی دیگر

ندارد، اما اگر از عصبه کسی باشد آنچه از ذوی‌الفروض زیاد شود، برای عصبه است.

مثال، شخصی که فوت نموده دارای مادری است و دختری و برادری و پدر و مادری، مسأله‌شان از شش است. سهم مادر یک ششم است که یک باشد، سهم دختر نصف است که سه باشد، می ماند دو و آن برای برادر پدر و مادری است.

اگر عصبه نباشد و چند تا ذوی الفرض باشند آنچه زیاده از فرض ذوی الفروض باشد و ذوی الفروض (غیر از شوهر و زوجه) می رسد آنچه زیاده از فرض است به حساب فرضها، یعنی به حساب بهره‌های شان. مثال، شخصی مرحوم شده، دختری دارد و دختر پسری و مادری، مسأله‌شان از شش است، سهم مادر یک ششم است که یک باشد، سهم یک دختر نصف است که سه باشد، و سهم دختر پسر یک ششم است که یک باشد و $1+3+1$ می شود پنج و یک می ماند. این یک به حساب بهره‌شان بر آنان تقسیم می شود، سهم‌شان پنج است و اصل مسأله‌شان شش است $6 \times 5 = 30$ و از سی تقسیم می شود. سهم مادر یک ششم است پنج، و سهم یک دختر نصف است پانزده، و سهم دختر پسر یک ششم است تکملة الثلثین که پنج باشد $5+15+5=25$ می شود ۲۵ و باز پنج می ماند به حساب سهام‌شان که همه بر پنج قابل قسمت است ۱ برای مادر و ۱ برای دختر پسر و ۳ برای دختر = مادر پنج داشت فرضاً و یک دارد از زیادتی می شود $6=1+5$ برای مادر، دختر پسر پنج داشت به فرض و یک دارد از زیادتی می شود $6=1+5$ برای دختر پسر. دختر پانزده داشت از جهت فرض و سه داشت از زیادتی $3+15$ می شود ۱۸ برای یک دختر. یک دختر ۱۸ و یک دختر پسر ۶ و مادر $6=6+6+18$ ۳۰. ۱۸ و ۶ هر سه به شش قابل قسمت هستند: ۱۸ $(3=6)$ ۶ $(1=6)$ و ۶ $(1=6)$ که ۳ دختر و ۱ مادر و ۱ دختر پسر می شود پنج و می گوئیم مسأله‌شان فرضاً و ردّاً از پنج تقسیم می شود. سهم مادر ۱ و سهم دختر پسر ۱ و سهم دختر ۳.

و اگر کسانی که یاد شدند از ذوی الفروض و عسفه کسی نبود؛

ذوی الارحام میراث می برند:

ذوی الارحام یازده نفرند:

فرزند دختر: و همچنین فرزند دختر پسر، چه پسر دختر و چه دختر دختر، و چه

پسرِ دخترِ پسر و چه دخترِ دخترِ پسر.

فرزند خواهر: خواه فرزند خواهر پدر و مادری باشد و خواه فرزند خواهر پدری و خواه فرزند خواهر مادری.

دختر برادر: خواه دختر برادر پدر و مادری و خواه دختر برادر پدری و خواه دختر برادر مادری.

دختر عمو: خواه دختر عموی پدر و مادری و خواه دختر عموی پدری و خواه دختر عموی مادری.

عَمَّ لَأُمٍّ: عموی مادری.

خَالٌ: یعنی برادر مادر: خواه برادر پدر و مادری مادر و خواه برادر پدری مادر و خواه برادر مادری مادر.

خَالَةٌ: یعنی خواهر مادر، خواه خواهر پدر و مادری مادر و خواه خواهر پدری مادر و خواه خواهر مادری مادر.

عَمَّةٌ: یعنی خواهر پدر، خواه خواهر پدر و مادری پدر و خواه خواهر پدری پدر و خواه خواهر مادری پدر.

وَجَدُّ أَبَوَائٍ: و جدی که پدر و مادر باشد هر قدر بالا رود.

وَجَدَّةٌ أُمُّ أَبِي أُمَّ: و جدّه‌ای که مادرِ پدرِ مادر باشد هر قدر بالا رود.

وَوَلَدٌ آخٍ لَأُمٍّ: و فرزند برادر مادری، خواه پسر برادر مادری و خواه دختر برادر مادری.

و هر کسی که به وسیله‌ی یکی از اینان به میّت برسد.

و معلوم است که فرزند دختر به منزلت دختر است. و فرزند خواهر به منزلت خواهر است که هر دو به منزلت مادرشان هستند و دختر برادر به منزلت برادر است و دختر عمو به منزلت عمو است که هر دو به منزلت پدرشان هستند. و خالو و خاله به منزلت مادرند، و عموی مادری و عمه به منزلت پدر هستند.

چنانکه نه ذُو وَالْفَرُوضِ و صاحبان بهره‌ها و نه عصبه و نه ذوی الارحام هیچکدام

نداشته باشد، کسی که میراث او را در مصالح مسلمین بکار ببرد کار خوبی می‌کند. و باید دانست که ذُوُّوَالْأَرْحَامِ مانند اصل‌شان هستند؛ مگر اینکه فرزندان زوجه را از یک چهارم به یک هشتم می‌برند مثلاً در مسأله زوجه و دختر، زوجه یک هشتم می‌گیرد، اما دختر دختر نمی‌تواند زوجه را از یک چهارم به یک هشتم ببرد، و در حَجَبِ ذُوُّوَالْأَرْحَامِ مانند اصل‌شان هستند، مثلاً اگر برادر پدر و مادری و برادر پدری و برادر مادری میّت با هم باشند، برادر مادری یک ششم می‌گیرد و باقی برای برادر پدری و مادری است که برادر پدر را حجب نموده و در دختر برادر پدری و مادری میراث می‌برند و دختر برادر پدری میراثی ندارد.

و میراث ذوی‌الارحام هم مثل میراث اصل‌شان است که به فرض میراث دارند و به تعصب نیز میراث دارند، مثلاً کسی که درگذشته، مادر پدر دارد و پسر دختر دارد و دختر برادر دارد؛ مسأله‌شان از شش است مادر پدر مادر یک ششم دارد یک، و پسر دختر نصف دارد، و می‌ماند دو که دختر برادر به عصبه بودن می‌گیرد، و در میراث ذوی‌الارحام هر کسی که نزدیکتر به وارث است او میراث می‌برد؛ مثلاً اگر کسیکه فوت نموده دارای دخترِ دخترِ دختر است و دخترِ دخترِ پسر، دخترِ دخترِ پسر میراث می‌برد و دخترِ دخترِ دخترِ دختر میراثی ندارد؛ برای اینکه دخترِ پسر میراث می‌برد و دخترِ دخترِ دخترِ دختر میراثی ندارد.

و يَرِثُ بِالْفَرَضِ مِنَ الرِّجَالِ خَمْسَةٌ: و مردانی که در میراث در بعضی اوقات بهره‌ی

معین دارند پنج کسند:

الاب و ابوه و ان‌علا: پدر و پدر پدر هر قدر بالا روند؛ پدر اگر پسر و یا پسر پسر با او باشد بهره‌ی او یک ششم است، و اگر همراه پدر میراث بر دیگری مثل شوهر باشد باقی همه می‌گیرد به عصبه بودن. مثل شوهر همراه پدر، زنی که وفات یافته شوهر و پدر دارد، شوهر نصف دارد و نصف دیگر را پدر می‌گیرد و اگر همراه پدر، شوهر و یک دختر باشد هم به فرض می‌گیرد و هم به عصبه بودن؛ مثل کسی که وفات یافته و پدر دارد و شوهر و یک دختر، مسأله‌شان از دوازده است؛ سهم شوهر ربع است که سه باشد و سهم

دختر نصف است که شش باشد، و سهم پدر یک ششم است که دو باشد و یک می ماند که پدر به عصبه بودن می گیرد و اگر پدر خودش تنها باشد همه ی مال را می گیرد و جد یعنی پدر پدر در مسأله هایی که یاد شد مثل پدر است. و فرقی که پدر با جد دارد اینست که همراه پدر هیچکدام از برادران و خواهران میراث نمی برند ولیکن همراه جد برادران و خواهران غیرمادری میراث می برند و تفصیل میراث پدر و جد در فصل بیان ذوی الفروض می آید.

وَآخُ لَأُمٍّ: و برادر مادری بهره ی او شش یک است.

وَ الْأَخُ لِأَبَوَيْنِ فِي الْمُسْرَكَةِ: و برادر پدر و مادری در مسأله ی مشرّ که در ثلث سهم دارد، و مسأله ی مشرّ که از این قرار است؛ شخصی که وفات یافته دارای شوهر و مادر و یا جدّه و دو برادر مادری و یک برادر پدر و مادری است، مسأله شان از شش است. سهم شوهر نصف است که سه باشد، و سهم مادر یک ششم است که یک باشد، و سهم دو برادر مادری یک سوم است که دو باشد، $3+1+2$ می شود شش و چیزی برای برادر پدر و مادری نمی ماند، برادر پدر و مادری می گوید: می پنداریم که پدرم سنگی بود که به دریا افتاد، من که در مادر با برادران مادری شریکم، اینست که برادر پدر و مادری شریک برادران مادری می شود و مسأله از هیجده می شود: سهم شوهر نصف است که نه باشد، سهم مادر یک ششم است که سه باشد، سهم دو برادر مادری و برادر پدر و مادری ثلث است که شش باشد، برای هر کدام دو می باشد. برادر پدر و مادری با اینکه از مردان است در یک سوم سهیم است؛ اما اگر برادر پدر و مادری آورده نمی شد بهتر بود برای اینکه در مسأله ی مشرّ که اگر خواهر و برادر پدر و مادری همراه هم با دو برادر مادری بودند، خواهر پدر و مادری هم مثل برادر پدر و مادری شریک برادران مادری می شد و علاوه بر آن در مسأله ی مشرّ که چه یک برادر پدر و مادری و چه صد برادر پدر و مادری شریک برادران مادری می شوند.

وَالزَّوْجُ: و شوهر از مردان صاحب بهره است؛ برای اینکه همراه فرزند دارای ربع است و بدون فرزند دارای نصف است؛ مثال، شخصی که وفات یافته، دارای شوهر و

پسری است مسأله از چهار است: سهم شوهر ربع است که یک باشد و باقی سه برای پسر است، اگر همراه شوهر دختر باشد یا پسر پسر و یا دختر پسر باشد باز هم سهم شوهر ربع است، و اگر زوجه دارای فرزند نباشد، سهم شوهر نصف است؛ مثال، زنی که وفات یافته شوهر دارد و پدر، مسأله از دو است نصف برای شوهر است که یک باشد، و نصف دیگر که یک است برای پدر است.

عَصَبَةٌ

کلمه‌ی عَصَبَةٌ برای مفرد و جمع و برای مذکر و مؤنث می‌باشد؛ عصبه از میراث‌بران کسی است که میراث معینی ندارد و یا عَصَبَةٌ؛ عبارت از کسی است که اگر تنها بود و میراث‌بر دیگری نبود همه‌ی مال را بگیرد و اگر میراث‌بر دارای بهره با او بود آنچه از بهره‌ی صاحبان فرض زیاد بشود می‌گیرد در غیر پدر و جد. اما پدر و جد اگر تنها شدند همه‌ی مال را می‌گیرند و اگر با پسر و یا فرزند پسر همراه بودند یک‌ششم می‌گیرند به فرض، و اگر همراه دختر بودند یک‌ششم به فرض می‌گیرند و باقی به عصبه بودن. و خواهران پدر و مادری و پدری همراه دختران عصبه هستند. و اینک به تفصیل:

عَصَبَةٌ: به تفصیل پانزده تا هستند:

إِبْنٌ: پسر.

وَأَبٌ: و پدر.

وَأَبُوهُ وَإِنْ عَلَا: و پدر پدر هر قدر بالا رود و دور شود مثل پدرِ پدرِ پدر تا آخر.

وَأَخٌ لِأَبَوَيْنِ: و برادر پدر مادری.

وَأَبْنُهُ وَإِنْ بَعُدَ: و پسر برادر پدر و مادری و اگرچه دور شود مثل پسرِ پسرِ پسر برادر

پدر و مادری.

وَأَخٌ لِأَبٍ: و برادر پدری.

وَأَبْنُهُ وَإِنْ بَعُدَ: و پسر برادر پدری و اگرچه دور شود مثل پسرِ پسرِ پسر برادر پدری تا

آخر.

وَعَمٌّ لِأَبَوَيْنِ: و عموی پدر و مادری.

وَابْنُهُ وَإِنْ بَعْدَهُ: و پسر عمومی پدر و مادری و اگرچه دور شود مثل پسرِ پسرِ پسرِ عمومی پدر و مادری تا آخر.

وَعَمِّ لِأَبٍ: و عمومی پدری.

وَابْنُهُ وَإِنْ بَعْدَهُ: و پسر عمومی پدری و اگرچه دور شود مثل پسرِ پسرِ پسرِ عمومی پدری تا آخر.

وَالْبِنْتُ وَبِنْتُ الْإِبْنِ: و یک دختر همراه دختر پسر که یک دختر برای دختر پسر عصبه است و باعث گرفتن دختر پسر یک ششم است تَكْمِلَةُ الثَّلَاثِينَ.

وَالْأُخْتُ الشَّقِيقَةُ وَالْأُخْتُ لِأَبٍ: و یک خواهر پدر و مادری همراه خواهر پدری، که خواهر پدر و مادری برای خواهر پدری عصبه است و باعث می شود خواهر پدری همراه خواهر پدر و مادری یک ششم بگیرد تَكْمِلَةُ الثَّلَاثِينَ.

وَالْأَخَوَاتُ مَعَ الْبَنَاتِ عَصَبَةٌ: و خواهران پدر و مادری، و خواهران پدری همراه دختران عَصَبَةٌ هستند، اگر کسی که وفات یافته، دارای دختری و خواهری شقیقه باشد مسأله شان از دو است نصف سهم دختر است ۱. و باقی برای خواهر پدری و مادری که او همراه دختر عصبه است، اگر خواهر پدر و مادری نباشد خواهر پدری همراه دختر عصبه است، اگر دختر نباشد و دختر پسر باشد باز هم خواهر پدر و مادری و خواهر پدری همراه دختر پسر عصبه هستند. و ذُو وِوَالِئِ: و صاحب حق آقایی مثل آقای آزادکننده.

وَالْعَصَبَةُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَقْسَامٍ: عصبه از زنان بر سه قسم هستند:

عَصَبَةٌ بِنَفْسِهِمْ: کسانی که خود عصبه هستند که حق ولاء دارند مثل بی بی آزادکننده.

وَعَصَبَةٌ بغيرِهَا: و کسانی که عصبه هستند به سبب غیرشان، مانند دختران همراه برادران شان که پسران هستند، و دختران پسر، همراه برادران شان که پسران هستند، و خواهران پدر و مادری همراه برادران شان که برادران پدر و مادری باشند، و خواهران پدری همراه برادران شان که برادران پدری هستند، که دختران و پسران همه عصبه هستند برای اینکه لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ: برای نر مثل دو ماده میراث می گیرد. و دختران

پسر و پسران پسر، و خواهران شقیقه با برادران اشقاءشان، و خواهران پدری همراه برادران پدری، همه با هم میراث می‌گیرند. **لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ.**

و عصبه مع غیرها: عصبه همراه غیرشان مانند خواهران پدر و مادری و یا پدری همراه دختران و دختران پسر.

و بَيْتُ الْمَالِ: هرگاه منظم باشد که آنچه از صاحبان فرض و بهره زیاد شود بیت‌المال می‌گیرد و در مصالح مسلمین بکار می‌رود، و گفتیم اگر بیت‌المال منظم نباشد آنچه از صاحبان فرض و بهره (غیر از زن و شوهر) زیاد به خودشان برمی‌گردد و اگر نه صاحب فرض باشد و نه عصبه و نه بیت‌المال منظم در این حال ذوی‌الارحام میراث می‌برند.

و باید دانست؛ که صاحبان فرض بیست و یک شخصند:

آنان که نصف می‌برند پنجند: شوهر و یک دختر و یک دختر پسر و یک خواهر ابوینی و یک خواهر پدری.

و آنان که ربع می‌برند دو تا هستند: شوهر وقتی که فرزند یا فرزند پسر با او باشد و زوجه وقتی که فرزند یا فرزند پسر با او نباشد.

و آنان که ثمن یعنی یک‌هشتم می‌برند یک صنف هستند و آن زوجه چه یکی چه بیشتر وقتی که همراه فرزند یا فرزند پسر باشند.

و آنان که دو ثلث مال به میراث می‌برند چهارند: دو دختر یا بیشتر، دو دختر پسر یا بیشتر، دو خواهر ابوینی یا بیشتر، دو خواهر پدری یا بیشتر.

و آنان که ثلث مال می‌برند دو تا هستند: مادر وقتی که فرزند یا فرزند پسر یا بیش از یک برادر یا خواهر با او نباشد. و دو برادر مادری یا بیشتر وقتی که پدر یا جد یا پسر یا دختر یا پسر پسر یا دختر پسر با آنان نباشد.

و آنان که سُدس یعنی یک‌ششم را می‌برند هفت نفرند:

یک برادر مادری، یک خواهر مادری، جدّ همراه فرزند میت یا فرزند پسر او، مادر همراه فرزند یا فرزند پسر و یا بیش از یک برادر و یا خواهر، پدر همراه پسر یا دختر یا

فرزند پسر، دختر پسر همراه یک دختر، خواهر پدری همراه یک خواهر پدر و مادری.

وَالْفُرُوضُ الْمَذْكُورَةُ فِي كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى سِتَّةٌ:

و فرضها یعنی بهره و نصیب‌هایی که در کتاب خدا و قرآن یاد شده یک ششم فرض

است:

ثُلُثَانٍ: دو ثلث، و **ثُلُثٌ:** و یک سوم، و **سُدُسٌ:** و یک ششم، و **نِصْفٌ:** نیم، و **رُبْعٌ:** و یک چهارم، و **ثَمَنٌ:** و یک هشتم.

و قاعده‌ی مختصر چنانکه در رَحَبِيهِی مرحوم سلطان العلماء آمده: **الرُّبْعُ وَ الثُّلُثُ وَ نِصْفُ ذَانِ وَ ضِعْفُ كُلِّ هِيَ فِي الْقُرْآنِ رُبْعٌ وَ ثُلُثٌ وَ نِصْفٌ** این دو یعنی ثمن و سدس. و دو برابر آن دو یعنی ثلثان و نصف.

فَالثُّلُثَانِ فَرَضُ أَرْبَعَةٍ، دو ثلث بهره‌ی چهارگروه است:

دو دختر یا بیشتر، دو دختر پسر یا بیشتر، دو خواهر پدری و مادری یا بیشتر، دو خواهر پدری یا بیشتر دو دختر دو ثلث دارند به شرط اینکه برادران‌شان که پسرها هستند با آنان نباشند، برای اینکه اگر پسر و دختر همراه باشند سهم دختر نصف سهم پسر است، و به شرط اینکه حجب حرمان نشوند؛ اما اگر دو دختر قاتل مورث‌شان بودند از میراث محروم می‌شوند، و به شرط اینکه حجب نقصان نشوند به اینکه مسأله‌شان عَوْل نشود، اما اگر مسأله‌شان عَوْل شد؛ مثل دو دختر و پدر و مادر و زوجه، مسأله‌شان اگر از بیست و چهار بود سهم دو ثلث‌شان کامل بود اما در مسأله پدر و مادر و دو دختر و زوجه مسأله‌شان از بیست و چهار به بیست و هفت عَوْل می‌شود؛ برای دو دختر دو ثلث است که شانزده است از بیست و هفت، و برای پدر و مادر برای هر کدام شش یک است چهار. و برای زوجه هشت یک است ۳. و از جمع ۳+۴+۴+۱۶ می‌شود بیست و هفت. که دو دختر حجب نقصان شده‌اند و به جای دو ثلث از بیست و چهار اکنون دو ثلث دارند از ۲۷.

دو دختر پسر یا بیشتر: دو ثلث دارند اگر برادران‌شان که پسران هستند با آنان

نباشد؛ اما اگر دختران پسر همراه پسر بودند، دختران پسر نصف پسران پسر دارند **لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثِيَّيْنِ.** برای یک پسر پسر به قدر دو دختر پسر، و اینکه دختر

همراه‌شان نباشد، اگر دختر بود و دختران پسر، دختران پسر همراه یک دختر شش‌یک دارند، و اگر دختران پسر همراه بیش از یک دختر بودند مثلاً دو دختر بود و دو دختر پسر که دو دختر دو ثلث می‌گیرند و دختران پسر باید عاصبی مثل برادر و یا پسر عمو همراه‌شان باشد تا میراث ببرند، و دیگر اینکه دخترِ پسرِ نزدیکتر به میّت نباشد، اگر دخترِ پسرِ نزدیکتر هست، دخترِ پسرِ دورتر میراث نمی‌برد، مثلاً دو دخترِ پسر هستند و دو دخترِ پسر که در اینجا دو دخترِ پسرِ پسر میراث نمی‌برند، و دیگر اینکه همراه دختران پسر نباشد، پسر میت برای اینکه اگر میت پسر دارد و دو دختر پسر، که در این حالت دختران پسر حجب حرمان دارند به پسر و میراث نمی‌برند همراه پسر میت. و وقتی که دختران پسر همراه یک دختر باشند، گفته شد که حجب نقصان دارند و دختران پسر همراه یک دختر شش‌یک دارند.

و دو خواهر پدر و مادری: یا بیشتر دو ثلث دارند به شرط اینکه برادران‌شان همراه‌شان نباشند، اما اگر خواهران پدر و مادری و برادران پدر و مادری همراه باشند برای یک خواهر پدری نصف سهم یک برادر پدری و مادری می‌باشد: **لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ**، برای یک برادر شقیق مثل دو خواهر شقیقه. و به شرط اینکه خواهران پدر و مادری همراه دختران یا دختران پسر نباشند برای اینکه خواهران پدر و مادری همراه دختران عصبه هستند هرچه بعد از ذوی الفروض بماند، می‌برند. مثلاً اگر دو دختر باشند و مادر و دو خواهر پدر و مادری، مسأله‌شان از شش است برای اینکه مادر شش‌یک دارد؛ و دو دختر دو ثلث دارند، چهار و یک، می‌ماند برای خواهران پدر و مادری که در اینجا حجب نقصان شده‌اند، و به شرط اینکه پدر و یا پسر و یا پسر پسر نباشند برای اینکه خواهران پدر و مادری همراه پدر و یا پسر و یا پسر پسر حجب حرمان دارند و میراث نمی‌برند، و همچنین دو خواهر پدر و مادری اگر همراه دختران بودند و چیزی از ذوی الفروض زیاد نشد مثل دو دختر و مادر و جد: پدر پدر که مسأله‌شان از شش است برای اینکه مادر شش‌یک دارد، یک، و جد شش‌یک دارد، یک، و دو دختر دو ثلث دارند، چهار، و چیزی برای خواهران پدر و مادری نمی‌ماند. و همچنین اگر دو دختر

باشند و شوهر و مادر و دو خواهر ابوینی در اینجا مسأله‌شان از دوازده است: دو دختر دو ثلث دارند، هشت، و شوهر ربع دارد، سه، و مادر شش یک دارد، دو، و از جمع $۲+۳+۸$ می‌شود سیزده و مسأله‌ی ذوی‌الفروض از دوازده به سیزده عول شده چه می‌ماند برای خواهران پدری و مادری، هیچ.

و دو خواهر پدری: یا بیشتر دو ثلث دارند به شرط اینکه برادران‌شان برادران پدری همراه‌شان نباشند، اگر خواهران پدری و برادران پدری همراه باشند **لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ** می‌شود برای یک برادر پدری مثل دو خواهر پدری و به شرط اینکه همراه یک خواهر پدر و مادری نباشند، برای اینکه خواهران پدری همراه یک خواهر پدر و مادری شش یک دارند. و به شرط اینکه همراه دو خواهر پدر و مادری نباشند برای اینکه اگر خواهران پدری همراه دو خواهر پدری و مادری بودند باید برادر پدری همراه‌شان باشد تا میراث ببرند وگرنه میراث نمی‌برند و به شرط اینکه خواهران پدری همراه پدر و یا پسر و یا پسر پسر و یا برادر پدر و مادری نباشند که همراه هر یک از اینها باشند حجب حرمان می‌شوند و از میراث محروم می‌شوند. و حجب نقصان خواهران پدری همراه یک خواهر پدر و مادری است که خواهران پدری همراه یک خواهر پدر و مادری یک‌ششم دارند. و چیزی از ذوی‌الفروض زیاد بشود که اگر چیزی از صاحبان فرض زیاد نشد، خواهران پدری چیزی نمی‌یابند. مثلاً در مسأله دو خواهر پدر و مادری و شوهر و یک برادر مادری و دو خواهر پدری، مسأله‌شان از شش است: دو خواهر ابوینی دو ثلث دارند ۴. و شوهر نصف دارد ۳ و یک برادر مادری سدس دارد ۱ و از جمع $۱+۳+۴$ می‌شود ۸ و مسأله‌شان از ۶ به ۸ عول می‌شود دو خواهر ابوینی ۴، شوهر ۳، برادر مادری ۱ یعنی اینها که صاحبان فرض هستند، حجب نقصان شده‌اند و سهم‌شان به کم آمده چه می‌رسد به خواهران پدری که نه فرضی دارند و نه چیزی برای‌شان مانده. در این مسأله اگر برادر پدری همراه خواهران پدری بود هم چیزی نداشتند.

وَالثَّلَاثُ فَرَضُ اثْنَيْنِ: و سه یک بهره‌ی دو نفر است:

أُمٌّ لَيْسَ لِمَيْتِهَا فَرْعٌ وَارِثٌ وَلَا عَدَدٌ مِنَ الْإِخْوَةِ وَالْأَخَوَاتِ: سه یک سهم مادر

است وقتی که میّت او نه فرزند و یا فرزندزاده دارد و نه بیش از یکی از برادران و خواهران همراه او است: شخصی که در گذشته است و پدر و مادری دارد، مادر سه یک دارد و مسأله‌شان از سه است برای مادر ثلث است که یک باشد و برای پدر است باقی که دو باشد. و در مسأله یک برادر ابوینی و مادر، سهم مادر ثلث است و مسأله‌شان از سه سهم مادر ثلث است یک و باقی برای یک برادر ابوینی.

اما، اگر مادر در مسأله‌ی پدر و مادر و زوجه باشد سهم مادر سه یک باقی است. مسأله‌شان از چهار است زوجه ربع دارد که یک باشد. و می ماند سه که مادر ثلث باقی یعنی یک دارد تا دو برسد به پدر و قاعده‌ی **لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ**، برای یک مرد دو برابر زن است. اگر مادر در مسأله‌ی پدر و مادر و شوهر باشد مسأله‌شان از شش است. سهم شوهر نصف است که سه باشد، می ماند سه برای مادر، سه یک باقی که یک باشد و برای پدر دو برابر آن یعنی دو. در این دو مسأله اگر به مادر ثلث داده شود در مسأله‌ی پدر و مادر و شوهر برای مادر دو می شود و برای پدر یک و این عکس قاعده‌ی **لِلذَّكَرِ مِثْلَ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ** می شود، و در مسأله پدر و مادر و زوجه برای مادر بیشتر از پدر نمی شود. اگر بخواهیم ثلث به مادر بدهیم، مسأله‌شان از دوازده است. زوجه ربع دارد سه، اگر بخواهیم ثلث باقی به مادر بدهیم برای مادر سه می شود و برای پدر شش که با آن قاعده موافقت دارد، اما اگر بخواهیم به مادر ثلث بدهیم برای مادر چهار است و برای پدر پنج که نه با آن قاعده موافقت دارد و نه هم بر اصولی قرار دارد.

دوم: ثلث بهره‌ی دو برادر مادری یا دو خواهر مادری یا بیشتر از دو برادر مادری یا

بیشتر از دو خواهر مادری است و برادر و خواهر مادری در بهره با هم یکسانند.

ثلث بهره‌ی بیش از یک برادر یا خواهر مادری است، دو برادر مادری، دو خواهر مادری، یک برادر مادری و یک خواهر مادری، ثلث را دارند؛ در مسأله‌ی چهار خواهر پدر و مادری و یک برادر مادری و یک خواهر مادری، مسأله‌شان از شش است سهم چهار خواهر پدر و مادری دو ثلث است که چهار باشد، برای هر یک خواهر پدر و مادری یک است و برای یک برادر مادری دو ثلث است که چهار باشد، برای هر یک

خواهر پدر و مادری یک است و برای یک برادر مادری و یک خواهر مادری ثلث است دو، که برای برادر مادری یک و برای خواهر مادری یک می‌باشد، این است که در میراث برادر و خواهر مادری اگر یکی خنثی باشد هم با برادر و خواهر مادری فرقی ندارد.

والسدس فرض سبعة، و شش یک بهره‌ی هفت نفر است:

أَبٌ، وَ جَدٌّ، لَمَيِّتَهُمَا فَرْعٌ وَارِثٌ: شش یک برای پدر و جد است وقتی که میت‌شان فرزند میراث‌بر داشته باشد. به اینکه پسر و یا دختر و یا پسرِ پسر و یا دخترِ پسر همراه پدر و یا جد باشند.

وَ أُمٌّ لَمَيِّتِهَا ذَلِكَ: و شش یک بهره‌ی مادری است که فرزند یا فرزند پسر با او باشد **أَوْ عَدَدٌ مِنَ الْإِخْوَةِ وَ الْأَخَوَاتِ:** یا بیش از یکی از برادران و یا خواهران با او همراه باشند.

وَ جَدَّةٌ: و جدّه خواه از طرف مادر باشد مثل مادرِ مادر و خواه از طرف پدر باشد مثل مادرِ پدر شش یک دارد. دیگر فرقی نمی‌کند که همراه جدّه فرزند یا فرزند پسر باشد یا نباشد که سهم جدّه شش یک است.

وَ بِنْتُ ابْنٍ فَكَأْتَرُ مَعَ بِنْتٍ: و شش یک بهره‌ی دختر پسر است چه یک دختر پسر و چه بیشتر وقتی که همراه یک دختر باشند.

وَ أُخْتُ لَابٍ فَكَأْتَرُ مَعَ أُخْتٍ لِابْوَيْنِ: و شش یک بهره‌ی خواهر پدری است چه یکی چه بیشتر وقتی که همراه یک خواهر پدر و مادری باشند.

وَ وَاحِدٌ مِنَ وَلَدِ الْأُمِّ: و شش یک بهره یکی از برادر و یا خواهر مادری است که یک برادر مادری شش یک دارد و یک خواهر مادری شش یک دارد.

وَ النَّصْفُ فَرَضٌ خَمْسَةٌ: و نصف بهره‌ی پنج نفر است:

بنت، و بنت ابن، و اخت لابوین، و اخت لاب منفردات: و نصف بهره‌ی یک دختر است، و نصف بهره‌ی یک دختر پسر است، و نصف بهره‌ی یک خواهر ابوینی است، و نصف بهره‌ی یک خواهر پدری است، وقتی که تنها باشند و برادر دختر که پسر

باشد با او نباشد، و برادر دختر پسر که پسر پسر است با او نباشد و دختر پسر همراه پسر نباشد که او را از میراث حجب می‌نماید، و همراه دو دختر نباشد که او را حجب از میراث نمایند، اگر عاصب به همراه نداشته باشد.

و خواهر پدر و مادری همراه برادر پدر و مادری نباشد که همراه برادر پدر و مادری **لِلذَكَرِ مِثْلَ حِطِّ الْأُنثِيَيْنِ** دارند. و همراه پسر و یا پسر پسر و یا پدر نباشد که بودن پسر و یا دختر و بودن پسر پسر و یا دختر پسر و بودن پدر، خواهر پدر و مادری را حجب حرمان می‌کنند. و خواهر پدری نصف دارد وقتی که تنها باشد یعنی برادر پدری با او همراه نباشد برای اینکه خواهر و برادر پدری وقتی که باهم باشند **لِلذَكَرِ مِثْلَ حِطِّ الْأُنثِيَيْنِ** برای برادر دو برابر سهم خواهر است پیش می‌آید. و خواهر پدری همراه پسر و دختر و یا پسر پسر و دختر پسر و یا پدر و یا برادر پدر و مادری نباشد برای اینکه هر یک از آنان خواهر پدری را از میراث حجب حرمان می‌کنند و از میراث بیفتند.

وَزَوْجٌ لَيْسَ لِمَيْتِهِ فَرْعٌ وَارِثٌ: و شوهر نصف دارد وقتی که زوجه‌ی او فرزند یا فرزند پسر نداشته باشد، خواه فرزند یا فرزند پسر از همین شوهر باشد یا از شوهران قبلی.

وَالرَّبْعُ فَرُضٌ اَثْنَيْنِ: و ربع یعنی چهار یک بهره‌ی دوکس است:

زَوْجٌ لِمَيْتِهِ فَرْعٌ وَارِثٌ: ربع، بهره‌ی شوهر است وقتی که زوجه‌ی متوفای او دارای فرزند یا فرزند پسر باشد.

وَزَوْجَةٌ لَيْسَ لِمَيْتِهَا ذَلِكَ: و ربع بهره‌ی زوجه است وقتی که شوهر متوفایش فرزند یا فرزند پسر نداشته باشد. ربع سهم زوجه است که شوهر متوفایش فرزند یا فرزند پسر نداشته باشد، خواه یک زوجه باشد یا بیشتر که بهره‌شان ربع است.

و باید دانست: که زوجه اگر طلاق رجعی گرفت یعنی یک طلاق یا دو طلاق گرفت اگر در عده بود که او مرد، شوهرش میراثش می‌برد، و اگر در عده بود که شوهرش مرد او میراث شوهرش می‌برد به اتفاق چهار مذهب اهل سنت، خواه طلاق در مرض موت باشد یا نباشد.

اگر شوهر به زوجه‌اش طلاق بائن داد که سه طلاق او گفت و یا با زوجه خلع نمود هر

کدام بمیرد دیگری میراثش نمی‌برد نزد شافعیه‌ها، خواه در عدّه باشد که شوهرش بمیرد یا نه در مرض موت طلاق بائن انداخته باشد یا در غیر مرض موت. و نزد حنفیه‌ها اگر زنی که طلاق بائن گرفته در عدّه بود که شوهر طلاق دهنده‌اش مرد، میراثش را می‌برد. و نزد حنبلیه‌ها اگر زنی که طلاق بائن گرفته، عدّه‌اش گذشته ولیکن شوهر نکرده بود که شوهر طلاق دهنده مرد، زوجه‌ی مطلقه میراثش را می‌برد. و نزد مالکیه‌ها طلاق که به قصد حرمان زوجه از میراث باشد و شوهر بمیرد طلاقش واقع نمی‌شود و زوجه میراث می‌برد.

فَصْلٌ فِي الْعَوْلِ

در بیان عول

عول عبارت است از زیاد کردن سهم یکی از ذوی الفروض بر اصل مسأله، وقتی که مسأله به حق همه وفا نمی‌کند. مثلاً وقتی که پدر و مادر و دو دختر و زوجه با هم میراث می‌برند؛ اصل مسأله‌شان از بیست و چهار است. سهم دو دختر دو ثلث است که شانزده باشد، و سهم پدر شش یک است که چهار باشد و سهم مادر شش یک است که چهار باشد و $۱۶+۴+۴$ می‌شود ۲۴، پس حق زوجه که ثمن دارد کجا است، ثمن زوجه که سه است بر اصل مسأله که ۲۴ است، می‌افزایند و می‌گویند مسأله از ۲۴ به ۲۷ عول شده است. **وَعَوْلٌ** به اجماع صحابه به ثبوت رسیده است، در عهد فاروق اعظم رضی الله عنه زنی فوت کرده بود، دارای شوهری بود و دو خواهر (غیر مادری) فاروق اعظم شورایی تشکیل دادند تا قسمت آنان از میراث معلوم شود، عباس بن عبدالمطلب رضی الله عنه اشاره به این فرمود که مسأله‌شان در اصل از شش است و به هفت عول می‌شود، سه برای شوهر و چهار برای دو خواهر، آنچنان که اگر کسی بدهی کسی سه تا داشته باشد و بدهی دیگری چهار تا و ترکه‌اش فقط شش باشد همین شش بر هفت قسمت می‌شود تا نقص بر هر دو طلبکار قرار بگیرد. برای طلبکاری که سه طلب دارد به او می‌رسد $\frac{۲۴}{۷}$ و طلبکاری که چهار دارد به او می‌رسد $\frac{۳۳}{۷}$ که جمع $\frac{۲۴}{۷} + \frac{۳۳}{۷}$ می‌شود ۶.

بنابراین عول زیاد کردن در سهام است و کم کردن از بهره‌های میراث‌بران است چنانکه طلبکاران مال بدهکار را به حسب طلبهای خود تقسیم می‌کنند تا کمبود بر همه‌شان وارد شود، سه نفر از مفلس طلب دارند، یکی سیصد درهم و دیگری دویست درهم و سومی صد درهم و مفلس فقط یک درهم دارد. اولی نصف درهم دارد، دومی ثلث درهم دارد و سومی سدس درهم.

اصول الفرائض: ۲، ۳، ۴، ۶، ۸، ۱۲، ۱۸، ۲۴ و ۳۶ است.

وَالَّذِي يَعُولُ مِنْ أَصُولِ الْفَرَائِضِ ثَلَاثَةٌ؛ و آنچه عول می‌شود از اصول فرائض سه

تا است:

سِتَّةٌ، وَ اِثْنَا عَشَرَ، وَ اَرْبَعَةٌ وَعِشْرُونَ؛ شش، و دوازده، و بیست و چهار.

به عبارت دیگر؛ عول می‌شود شش و دو برابر آن یعنی دوازده، و چهار برابر آن

یعنی بیست و چهار.

سِتَّةٌ تَعُولُ: اَرْبَعًا وَاِلَّا اِلَى عَشْرَةٍ: شش چهار بار پیاپی عول می‌شود به ۷ به ۸ به ۹

به ۱۰.

شش عول می‌شود به هفت در مسأله‌ی: زوج و اختین لغیراًم: شوهر و دو خواهر پدر و مادری یا شوهر و دو خواهر پدری برای شوهر نصف است از شش که سه باشد و برای دو خواهر غیرمادری دو ثلث است که چهار باشد $7=4+3$ و شش عول می‌شود به هشت در مسأله‌ی شوهر و دو خواهر غیرمادری و مادر: شوهر سه دارد. دو خواهر چهار دارند و مادر یک دارد $8=1+4+3$ و همچنین در مسأله‌ی شوهر و یک خواهر شقیقه و مادر، مسأله از شش است و به هشت عول می‌شود شوهر نصف دارد از شش که سه باشد و یک خواهر ابوینی نصف دارد که سه باشد و مادر ثلث دارد. دو و جمع $2+3+3$ می‌شود ۸ و این مسأله را مسأله میاهله نامند. و شش عول می‌شود به نه؛ در مسأله شوهر و دو خواهر غیرمادری و مادر و یک برادر مادری؛ شوهر نصف شش دارد ۳. دو خواهر غیرمادری دو ثلث شش دارند ۴. و مادر شش یک دارد ۱ و یک برادر مادری شش یک دارد ۱ و جمع $9=1+1+4+3$ مسأله‌شان از شش به نه عول می‌شود.

و شش عول می شود به ۱۰؛ در مسأله‌ی شوهر و دو خواهر غیرمادری و مادر و دو برادر مادری. شوهر نصف دارد از شش یعنی ۳، و دو خواهر غیرمادری دو ثلث شش دارند یعنی ۴، و مادر شش یک دارد یعنی ۱ و دو برادر مادری ثلث شش دارند یعنی ۲ برای هر یک از دو برادر مادری یک است. و در جمع؛ $۳+۴+۱+۲=۱۰$ و مسأله‌شان از ده تقسیم‌بندی می شود. و این مسأله را **شُرَيْحِيَّة** نامند که قاضی شریح آن را چنین تقسیم نمود و نیز این مسأله را **اُمُّ الْفَرُوحِ** نامند به سبب بسیاری عول شدنش.

وَإِنَّا عَشْرَ تَعُولٍ إِلَى سَبْعَةِ عَشْرٍ وَثَرَاءُ؛ و دوازده عول می شود تا هفده همه به صورت فرد.

دوازده عول می شود به سیزده؛ در مسأله‌ی زوجه و مادر و دو خواهر غیرمادری. زوجه از دوازده، ربع دارد ۳، مادر از دوازده شش یک دارد ۲ و دو خواهر غیرمادری دو ثلث از دوازده دارند ۸ و جمع $۳+۲+۸=۱۳$. و دوازده عول می شود به پانزده در مسأله‌ی زوجه و مادر و دو خواهر غیرمادری و یک برادر مادری. زوجه، ربع دارد از دوازده که ۳ باشد، مادر شش یک دوازده دارد یعنی ۲ و دو خواهر غیرمادری دو ثلث دوازده دارند ۸ و یک برادر مادری شش یک دوازده دارد ۲ و جمع $۳+۲+۸=۱۵$ و از پانزده تقسیم می شود.

و دوازده عول می شود به هفده؛ در مسأله‌ی زوجه و مادر و دو خواهر غیرمادری و دو برادر مادری. که زوجه، ربع از دوازده دارد ۳ و مادر شش یک از دوازده دارد ۲ و دو خواهر غیرمادری دو ثلث دوازده دارند ۸ و دو برادر مادری ثلث دوازده دارند ۴ و از جمع $۳+۲+۸+۴=۱۷$ و از هفده تقسیم‌بندی می شود.

وَالْأَرْبَعَةُ وَالْعِشْرُونَ تَعُولُ إِلَى سَبْعَةِ وَعِشْرِينَ فَقَطُّ؛ و بیست و چهار عول می شود به بیست و هفت فقط؛ در مسأله‌ی دو دختر و پدر و مادر و زوجه. اصل مسأله‌شان از بیست و چهار است؛ برای اینکه دو دختر دو ثلث دارند و مخرج دو ثلث، سه است و زوجه هشت یک دارد و مخرج هشت یک همانا هشت است. از ضرب ۳ مخرج دو ثلث در هشت مخرج ثمن $۳ \times ۸ = ۲۴$ بیست و چهار بدست می آید.

دو دختر از بیست و چهار دو ثلث دارند که شانزده باشد، و پدر سدس دارد ۴، و مادر هم سدس دارد ۴، و زوجه هشت یک دارد ۳، و از جمع $۱۶+۴+۴+۳=۲۷$ بدست می آید و مسأله شان از ۲۷ تقسیم بندی می شود.

این مسأله را منبریّه می نامند؛ برای اینکه علی رضی الله عنه بر منبر کوفه خطبه می خواند: **الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي يَحْكُمُ بِالْحَقِّ قَطْعاً. وَ إِلَيْهِ الْمآبُ وَ الرَّجْعِي.** مردی سؤال کرد: **يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا تَقُولُ فِي بِنْتَيْنِ وَ أَبَوَيْنِ وَ زَوْجَةٍ؟** فرمود: **صَارَ ثَمَنُ الْمَرْأَةِ تِسْعًا:** هشت یک زوجه به نه یک شد برای اینکه هشت یک او از بیست و چهار بود و در این مسأله هشت یک او از بیست و چهار به نه یک شده؛ چرا که از بیست و هفت سه تا دارد نه از بیست و چهار.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ الْحَجْبِ

حجب در لغت به معنی منع است.

و در اصطلاح فقها: حجب عبارت از این است که میراث بری به سببی از میراث به کلی محروم شود و این را حجب حرمان نامند و یا اینکه از بهترین نصیب محروم شود و آن را حجب نقصان نامند؛ مثلاً دختر پسر از جمله میراث بران است؛ اما اگر پسر وجود داشت دختر پسر از بهترین نصیب خود که بردن نصف است محروم می شود و برمی گردد به بردن شش یک تکملة الثلثین با یک دختر.

حَجْبُ حِرْمَانٍ؛ بر دو قسم است: **حَجْبٌ بِالْوَصْفِ، وَ حَجْبٌ بِالشَّخْصِ:**

حَجْبٌ بِالْوَصْفِ: مانند صفت بردگی که برده نمی تواند میراث ببرد، و صفت قتل که قاتل، محروم از ارث مقتول است، و صفت اختلاف دین که میان مسلمان و کافر توارث نیست، که در همه ی حجب، حرمان است. و حجب بالوصف داخل بر همه ی ورثه می شود.

وَ حَجْبٌ بِالشَّخْصِ: حجب حرمان بر بعضی از ورثه داخل می شود (غیر از پنج کس که هیچگاه حجب حرمان بر آنان داخل نمی شود و آن پنج کس عبارتند از: پدر و مادر و

پسر و دختر و یکی از زوجین زوجه یا شوهر برای اینکه هیچگاه در میراث زوجه و شوهر با هم امکان ندارد. و در غیر این پنج که یاد شد).

يُحْجَبُ؛ وَلَدُ الْإِبْنِ بِالْإِثْنَيْنِ: فرزند پسر چه پسر پسر و چه دختر پسر با بودن پسر از ارث محروم می‌شوند.

وَالْجَدُّ بِالْأَبِّ: و پدر پدر با بودن پدر از میراث محروم است.
وَالْجَدَّةُ بِالْأُمِّ: و جدّه خواه مادر پدر و یا مادر مادر با بودن مادر از میراث محرومند.
وَالْأَخُ لِأَبِّ بِالْأَخِ لِابْنَيْنِ: و برادر پدری با بودن برادر پدر و مادری از میراث محروم است.

وَأَبْنُ الْأَخِ لِأَبِّ بِابْنِ الْأَخِ لِابْنَيْنِ: و پسر برادر پدری به پسر برادر پدر و مادری محجوب می‌شود و از میراث محروم می‌گردد.

وَالْعَمُّ لِأَبِّ بِالْعَمِّ لِابْنَيْنِ: و عموی پدری با بودن عموی پدر و مادری از میراث محروم است.

وَأَبْنُ الْعَمِّ لِأَبِّ بِابْنِ الْعَمِّ لِابْنَيْنِ: و پسر عموی پدری به پسر عموی پدر و مادری محجوب می‌شود.

وَبَنَاتُ الْإِبْنِ بِالْبَنَاتِ: و دختران پسر با بودن دختران از ارث محجوبند. إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَعَهُنَّ أَوْ أَنْزَلَ مِنْهُنَّ ذَكَرٌ فَيَعَصَّبُهُنَّ: مگر در صورتی که همراه دختران، پسر برادرشان (پسر پسر) با آنان باشد که بازوگیرشان می‌شود و با هم میراث می‌برند، و یا اینکه پایین تر از دختران پسر، کسی باشد که بازوگیرشان بشود مثل دختران پسر همراه پسر پسر پسر که بازو هم بازوگیرشان می‌شود و با هم میراث می‌برند.

وَالْأَخَوَاتُ لِأَبِّ بِالْأَخَوَاتِ لِابْنَيْنِ: و خواهران پدری هر کدام با بودن خواهران پدر و مادری از میراث محروم می‌شوند که وقتی که دو خواهر پدر و مادری یا بیشتر باشند، خواهران پدری میراث نمی‌برند، و همچنین خواهران پدری همراه یک خواهر پدر و مادری که با او یک دختر و یا یک دختر پسر باشد، میراث نمی‌برند؛ مگر در صورتی که خواهران پدری همراه برادر پدری باشند که بازوگیرشان می‌شود و میراث می‌برند.

وَالْأَخُ وَكَذَلِكَ الْأُخْتُ مِنَ الْأُمِّ بِفَرْعِ الْمَيِّتِ وَإِنْ نَزَلَ وَبَابِيهِ وَجَدَهُ وَإِنْ عَلَا: و برادر و خواهر مادری با بودن فرزند میّت یا فرزند پسر میّت هر قدر زیر بروند و به پدر میّت و پدر پدر میّت هر قدر بالا برود؛ و خواهر مادری با بودن هر کدام از اینها از میراث محرومند.

وَ حَجَبُ نَقْصَانٍ: وَ لَا يَكُونُ إِلَّا بِالشَّخْصِ وَ يَدْخُلُ عَلَى جَمِيعِ الْوَرَثَةِ: وَ حَجَبُ نقصان که حتماً به وسیله اشخاص صورت می‌گیرد و بر همه‌ی میراث‌بران داخل می‌شود، مثل مادر که سهم او از ثلث به سبب فرزند میت و فرزند پسر میّت و بودن بیش از یک برادر یا خواهر، سهم مادر از ثلث به سدس می‌رود. و مثل شوهر که با بودن فرزند میت و یا فرزند پسر میت سهم شوهر از نصف به ربع می‌رود.

و مثل زوجه که با بودن فرزند میت و یا فرزند میت و یا فرزند پسر میّت سهم او از ربع به ثمن می‌رود، که در همه‌ی اینها انتقال از فرضی به فرض دیگر بود. و یا انتقال از فرض به تعصیب می‌شود، مثل دختر که به تنهایی نصف دارد اما همراه برادرش پسر از فرض می‌افتد و مانند برادرش عصبه می‌شود که هر چه بعد از ذوی الفروض بماند، می‌گیرند.

یا از عصبه بودن به عصبه بودن دیگر انتقال می‌یابند، مثل برادر به تنهایی که همراه خواهرانش عاصب آنها می‌شود، و یا از عصبه بودن به ذوی الفروض بودن انتقال می‌یابد، مثل جد وقتی که بیش از شش یکی از ذوی الفروض دیگر زیاد نشده همان شش یک را می‌گیرد.

و یا از فرضی به مزاحمت در فرض دیگر انتقال می‌یابد، مثل دختران که یک دختر نصف دارد اما ده دختر به مزاحمت یکدیگر در فرض ثلثین انتقال می‌یابند. و یا از فرض به مزاحمت در عصبه بودن انتقال می‌یابند، مثل خواهران همراه دختران که همه‌ی اینها شش قسم بودند.

و مدار الحجب: در تقدیم یا به تقدم جهت است، مثل حجب برادر به پدر که جهت پدری بر برادری تقدم دارد، و یا به نزدیکتر بودن است مثل پسر پسر که محجوب

است به پسر برای اینکه پسر نزدیکتر است به میّت از پسرپسر، و یا به قوت است مثل حجب برادر پدری به برادر پدر و مادری که قوی تر از برادر پدری است. و در این بیت هر سه آمده است:

فَبِالْجِهَةِ التَّقْدِيمِ ثُمَّ بِقُرْبِهِ وَ بَعْدَهُمَا التَّقْدِيمَ بِالْقُوَّةِ اجْعَلَا

یعنی: تقدیم و پیش انداختن ورثه ابتدا جهت مهم است، سپس نزدیکی و بعد از آن دو پیش انداختن قوی تر از لحاظ رابطه (مثلاً پسر، پسرپسر را حجب می کند).
و در این بیت:

وَ التَّمَنُّ لِلْمِيرَاثِ لِإِجْمَاعٍ ثُلُثًا وَ لَأَرْبَعًا وَ غَيْرٍ وَ اِقْعِ

ثمن و ثلث با هم در یک مسأله‌ی ارث جمع نمی شود و همچنین ثمن و ربع با هم جمع نمی شوند؛ برای اینکه ثمن با بودن فرزند است و ثلث و ربع با نبودن فرزند است.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ مَنْ يَقُومُ مَقَامَ غَيْرِهِ فِي الْإِرْثِ

این فصل برای بیان کردن کسانی است که در میراث جای کسانی دیگر را می گیرند:
إِبْنُ الْإِبْنِ كَالْإِبْنِ: پسرپسر مانند پسر است؛ عصبه است، میراث می برد؛ مگر اینکه همراه دختر دو برادر او ندارد. (۱)

وَ بِنْتُ الْإِبْنِ كَالْبِنْتِ: و دختر پسر مانند دختر است؛ مگر اینکه با بودن پسر محجوب است برای اینکه پسر نزدیکتر از او است به میّت.
وَ الْجَدَّةُ كَالْأُمِّ: و جدّه مانند مادر است؛ اما جدّه هیچگاه ثلث و ثلثِ باقی مثل مادر ندارد؛ برای اینکه بهره‌ی جدّه همیشه سلس است.

وَ الْجَدُّ كَالْأَبِ: و جد یعنی پدرِ پدر مانند پدر است؛ مگر اینکه جد نمی تواند برادران را از میراث حجب کند، و برادران پدر و مادری و برادران پدری همراه جد میراث

۱- برای اینکه پسرپسر عاصب و بازگیر دختر نیست تا بتواند دو برادر دختر میراث بگیرد عاصب دختر به حقیقت پسر است و پسر دو برابر دختر دارد.

می‌برند، اما برادر مادری فقط با بودن جد میراث ندارد و محجوب است به جد.
 وَالْأُخْتُ لِلْأَبِ كَالْأَخِ لِأَبَوَيْنِ: و برادر پدری مانند برادر پدر و مادری است؛ مگر اینکه
 همراه خواهر پدر و مادری دو برابر خواهر پدر و مادری میراث ندارد برای اینکه برادر
 پدری عاصب و بازوگیر خواهر پدر و مادری نیست.
 وَالْأُخْتُ لِلْأَبِ كَالْأُخْتِ لِأَبَوَيْنِ: و خواهر پدری مانند خواهر پدر و مادری است؛
 مگر اینکه با بودن برادر پدر و مادری خواهر پدری میراث نمی‌برد و محجوب می‌شود.

فصل فی بیان عدد اصول المسائل

فصلی است در بیان تعدد و شماره‌ی پایه‌ها و اصول مسائل قسمت میراث.
اصول مسائل الفرائض سبعة: پایه‌های مسائلی که بهره‌های میراث‌بران رامعین
 می‌کند هفت پایه است:
 ۲، ۴، ۸، ۳، ۶، ۱۲ و ۲۴، (و ۱۸ و ۳۶).

و می‌شود گفت پایه‌ی اصول مسائل فرائض: ۲ می‌باشد و دو برابر آن ۴ و چهار برابر
 آن ۸، و ۳ می‌باشد و دو برابر آن ۶ و چهار برابر آن ۱۲ و هشت برابر آن ۲۴ به اعتبار
 مخارج فروض است؛ که مخرج نصف ۲ می‌باشد و مخرج ربع ۴ است و مخرج ثمن ۸
 است و مخرج ثلث ۳ است و مخرج سدس ۶ است و این پنج تا از یک مخرج هستند، و از
 مخرج ربع و سدس ۱۲ است و از مخرج ثمن و سدس ۲۴ است. و ۱۲ از دو مخرج ربع و
 سدس بدست می‌آید و از مخرج ربع و ثلث نیز ۱۲ بدست می‌آید، و در هر کسری مخرج
 آن اصل است. و هرگاه در مسأله، دو فرض متمائل باشند، مخرج هر دو یکی است مثل
 مسأله‌ی دختر و خواهر غیر مادری که هر کدام نصف دارند و مخرج مسأله‌شان دو است.
 و اگر در مسأله‌ی دو فرض متداخل باشند، مثل ثلث و سدس که مخرج بزرگتر گرفته
 می‌شود مثل مسأله‌ی مادر و یک برادر پدر و مادری و دو برادر مادر که مادر سدس دارد
 و دو برادر مادری ثلث دارند و سدس و ثلث هر دو شش موجود است مسأله‌شان از شش
 برادر مادر شش یک که یک باشد و برای هر دو برادر مادری ثلث است ۲ و باقی ۳ برای

برادر پدر و مادری است، و هرگاه مسأله از یک مخرج حاصل می شود مثل زوجه و پدر و مادر که زوجه ربع دارد و مسأله از چهار است زوجه ربع می گیرد یک و می ماند سه، برای مادر ثلث باقی یک و ۲ برای پدر.

و اگر در مسأله دو بهره‌ی متوافق هستند که هر دو به یک عدد دیگر قابل قسمت هستند مثل ربع و سدس که مخرج چهار و شش دارند و هم چهار و شش به دو قابل قسمت هستند نصف یکی در دیگری ضرب می شود تا اصل مسأله بدست آید. $۶ = ۲ \times ۳ = ۱۲$ ، و یا $۴ = ۲ \times ۲ = ۱۲$ در مسأله زوجه و مادر و سه برادر پدری و یک خواهر پدری. برای زوجه ربع است ۳ و برای مادر سدس است ۲، می ماند ۷ برای سه برادر ۶ و برای یک خواهر یک. و هرگاه در مسأله دو فرض متباین باشد مثل ثلث و ربع که مخرج سه و چهار دارند و به عدد دیگری قابل قسمت نیستند $۱۲ = ۴ \times ۳$ یعنی سه در چهار ضرب می شود به ۱۲ می رسد در مسأله زوجه و مادر و یک برادر پدر و مادری. زوجه ربع دارد ۳ و مادر سدس دارد ۴ و می ماند ۷ برای یک برادر پدر و مادری. و بعضی از متأخرین علما فرائض ۱۸ و ۳۶ در اصول مسائل افزوده‌اند، ۱۸ برای مسأله‌ای که در آن دو فرض سدس و ثلث و مابقی است، چنانکه در مسأله‌ی مادر و جد و پنج برادر پدری است. مادر سدس است و جد ثلث باقی دارد $۱۸ = ۶ \times ۳$ برای مادر ۳ و برای جد ۵ و می ماند ۱۰ برای پنج برادر پدری. یعنی وقتی شش یک مادر از شش انداختیم، پنج باقی ماند و پنج سه یک نداشت، این بود که سه ضرب در شش نمودیم و هجده بدست آمد. و هجده را در اصول از این جهت قبول کرده‌اند که کمترین عددی که سدس سالم و ثلث باقی داشته باشد، هجده است. و ۳۶ در مسأله‌ای که در ربع و سدس و ثلث باقی و مابقی است. چنانکه مسأله زوجه و مادر و جد و هفت برادر می باشد، که زوجه ربع دارد، مادر سدس دارد و جد ثلث دارد که نصف ربع که دو است در ۶ ضرب می شود می رسد به ۱۲ و $۳ \times ۱۲ = ۳۶$ می رسد به ۳۶. از سی و شش مسأله‌شان قسمت می شود: زوجه ربع دارد ۹ و مادر سدس دارد ۶ و جد ثلث باقی دارد ۷ و می ماند ۱۴ برای هفت برادر غیر مادری. و سی و شش را از این جهت در اصول پذیرفته‌اند که کمترین عددی که ربع و سدس

صحیح و ثلث باقی داشته باشد ۳۶ است. امام الحرمین و مقولی و امام نووی در روضه آن را اختیار نموده؛ اما متأخرین ۱۸ و ۳۶ در اصول نپذیرفته‌اند از این جهت که طولانی است.

متقدمین: به علمایی گفته می‌شود که تا قبل از چهارصد هجری بوده‌اند و بعد از چهارصد را متأخرین نامیده‌اند اما متأخرین تا امام ابن حجر هیتمی و امام رملی از متقدمین می‌دانند و بعد از ایشان را متأخرین می‌گویند.

الحاصل: هر فریضه یعنی مسأله‌ی میراثی که در آن دو نصف باشد، مانند مسأله‌ی شوهر و خواهر پدری که هر کدام نصف دارند و مسأله‌ای که در آن نصف و مابقی باشد مثل مسأله شوهر و برادر پدری که شوهر نصف دارد و برادر پدری مابقی می‌گیرد اصل در آن ۲ است که مخرج نصف می‌باشد.

و هر فریضه یعنی مسأله‌ای که در آن دو ثلث و ثلث باشد مثل مسأله دو خواهر پدری و دو خواهر مادری که دو خواهر پدری دو ثلث دارند و دو خواهر مادری ثلث دارد، یا در مسأله دو ثلث و مابقی است مثل مسأله‌ی دو دختر و برادر پدری که دو دختر و دو ثلث دارند و مابقی برای برادر پدری است یا در مسأله ثلث است و مابقی، مانند مسأله‌ی مادر و عموی غیرمادری که مادر ثلث دارد و مابقی عموی غیرمادری است در اینگونه مسائل اصل آن ۳ است که مخرج ثلث است.

و هر مسأله‌ای که در آن ربع باشد مابقی مثل مسأله‌ی زوجه و عموی غیرمادری، که زوجه ربع دارد و مابقی برای عموی غیرمادری است. اصل در اینگونه مسائل ۴ است.

و هر فریضه و مسأله‌ای که در آن سدس و مابقی باشد مثل مسأله مادر و پسر که مادر شش یک دارد و مابقی که پنج است برای پسر می‌باشد، یا اینکه مسأله‌ای سدس و ثلث داشته باشد مثل مسأله‌ی مادر و دو برادر مادری و سه برادر ابوینی، که مادر سدس دارد و دو برادر مادری ثلث دارند و مابقی برای سه برادر پدر و مادری است یا اینکه در مسأله‌ی سدس و ثلثان و مابقی باشد مثل مسأله‌ی مادر و دو خواهر پدری و عموی غیرمادری که مادر سدس دارد یک و دو خواهر پدری ثلثان دارند چهار می‌ماند یک برای عموی

غیرمادری، یا اینکه سدس و نصف مابقی داشته باشد مثل مسأله مادر و یک دختر و برادر پدر که مادر شش یک دارد یک دختر نصف دارد سه و باقی دو برای برادر پدری است، که در همهی این مسائل اصل مسأله ۶ است.

و هر فریضه و مسأله‌ای که در آن ثمن و مابقی باشد مثل مسأله زوجه و یک پسر که زوجه هشت یک دارد یک و مابقی هفت است برای پسر، یا در مسأله ثمن و نصف و مابقی باشد مثل مسأله زوجه و دختر و برادر پدری که زوجه هشت یک دراد یک، و دختر نصف دارد چهار و مابقی که سه است برای برادر پدری است، اصل در این مسائل ۸ است که مخرج ثمن می‌باشد.

و هر فریضه و مسأله‌ای که در آن ربع و سدس باشد، مثل مسأله‌ی زوجه و برادر مادری و برادر پدر و مادری که زوجه چهار یک دارد ۳ و برادر مادری شش یک دارد ۲ و مابقی ۷ برای برادر پدر و مادری است. اصل آن که حاصل ضرب نصف چهار در شش ۶×۲ و یا نصف شش در چهار ۴×۳ باشد اصل آن ۱۲ است. و هر مسأله‌ای که در آن ثمن و سدس و مابقی باشد مثل مسأله‌ی زوجه و جده و پسر، که زوجه هشت یک دارد ۳ و جدّه شش یک دارد ۴ و مابقی ۱۷ برای پسر است، اصل آن ۲۴ است که حاصل ضرب نصف شش در هشت است $۲۴ = ۸ \times ۳$ ، و یا ضرب نصف هشت در شش $۲۴ = ۶ \times ۴$ می‌باشد.

این مسائلی که یاد شد مسائلی است که در آنها فرض و بهره‌ی ورثه می‌باشد. اما مسائلی که فرض و بهره در آنها نیست و به حساب رؤوس ورثه است مثل مسأله پنج پسر پنج است و مسأله پنجاه پسر پنجاه است در رؤوس وقتی که مرد و زن باشد **لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثِيَيْنِ** باید رعایت شود. مسأله ده پسر و ده دختر سی می‌باشد بیست برای ده پسر و ده برای ده دختر که در نسب همیشه رعایت **ذَكَرٌ وَ اُنْثٰی**، نر و ماده می‌شود در هر جا که ممکن نباشد مثل مسأله‌ی دو دختر و یک برادر شقیق از سه دو ثلث برای دو دختر ۲ و باقی برای برادر که انثی و ذکر مثل هم شده‌اند و مسأله چهار دختر و چهار برادر شقیق از شش دو ثلث چهار برای چهار دختر باقی دو برای چهار برادر که در این مسأله انثی دو

برابر ذکر گرفته است. اما این دو مسأله وارد نیست برای اینکه رعایت ذکر و انثی در مسائلی بود که به حساب رؤوس باشد، و فرض در آن نباشد.

اما در مسأله‌ی حَقِّ وِلائے و آقایی مسأله، ذکر و انثی نیست؛ برای اینکه حَقِّ وِلائے برای معتق است و مُعْتِق و آزادکننده خواه مرد و خواه زن، میراث عتیق و آزاد شده‌ی خود را می‌برد. و ارث وِلائے برای عصبه است و زنان در آنان میراثی ندارند، و چنانچه کسانی در حَقِّ آقایی تفاوت داشته باشند؛ یکی نصف برده‌ای را خریده و دومی ثلث برده را خریده و سومی سدس برده را خریده است اصل مسأله‌شان در ارث وِلائے به حساب مسأله‌ای است که نصف و ثلث و سدس داشته باشد که آن شش است و به همان حساب نصف و ثلث و سدس شش $۳+۲+۱=۶$ میراث عتیق را می‌برند، یعنی میراث عتیق را به شش قسمت می‌کنند و صاحب نصف ۳ سمت و صاحب ثلث ۲ قسمت و صاحب سدس ۱ قسمت می‌گیرند، که در حَقِّ وِلائے به حساب مالکیت بر برده میراث از او می‌برند.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ التَّصْحِيحِ

فصلی است در بیان تصحیح مسائل میراث که در سهام میراث‌بران هیچگاه نباید کسر آید.

تصحیح: عبارت است از تحصیل کمترین عددی که نصیب هر میراث‌بری از آن بدون کسر بیرون آید. روی این اصل اگر مسأله میراث ورثه از یکی از اصول بدون کسر بیرون آمد، از همان اصل صحیح است، مثلاً شوهر است و مادر است و یک خواهری مادری از شش تقسیم مسأله‌شان است بدون اینکه سهم هیچکدام شکسته شود، شوهر نصف دارد ۳ و مادر ثلث دارد ۲ و خواهر مادری شش یک دارد یک و $۳+۲+۱=۶$ در این مسأله نه سهم میراث‌بری شکسته شده و نه حاجت به عول افتاده است.

اما اگر مسأله‌ای حاجت به عول داشته باشد، مثل مسأله‌ای که میّت بعد از خود به جای گذاشته، دو جدّه و سه زوجه و چهار خواهر مادری و هشت خواهر پدری، اصل مسأله دوازده است حاصل وفق ربع ضرب شده در مخرج سدس $۴=۲ \times ۲=۶$ مساوی

به ۱۲. سهم سه زوجه ربع است که سه باشد، سهم چهار خواهر مادری ثلث است که چهار باشد، سهم دو جدّه سدس است که ۲ باشد و سهم هشت خواهر پدری ثلثین است که ۸ باشد و جمع $۳+۴+۲+۸=۱۷$ است و مسأله‌شان از همین هفده تقسیم‌بندی می‌شود که سهم همه بدون کسر بدست آمده از طریق عول ۱۲ به هفده.

و اگر سهم صنفی از میراث‌بران شکسته شد عدد رؤوس کسانی که سهم‌شان شکسته شده، در اصل مسأله‌ی ضرب بدون عول، مثل مسأله‌ی شوهر و دو برادر شقیق و یا دو برادر پدری، شوهر نصف دارد و مسأله از ۲ می‌باشد؛ اما وقتی که شوهر سهم خود را که نصف است گرفت یک، باقی می‌ماند یک و آن بر دو برادر شقیق و یا پدری قسمت نمی‌شود دو که عدد رؤوس دو برادر است در اصل مسأله ۲ ضرب می‌شود $۲ \times ۲ = ۴$ که از چهار نصف شوهر که ۲ است می‌گیرد و نصف دیگر که ۲ است به دو برادر می‌رسد.

و در مسأله‌ی مادر و چهار عموی غیرمادری، مادر ثلث دارد و مسأله از سه است. مادر سهم خود که ثلث است، یک می‌گیرد و می‌ماند ۲ که بر چهار عمو قابل قسمت نیست و عدد عموها چهار است، نصف آن که ۲ است در اصل مسأله سه ضرب می‌شود: $۲ \times ۳ = ۶$ و از شش تقسیم‌بندی می‌شود. سهم مادر ثلث است ۲ و می‌ماند چهار برای چهار عمو. و در مسأله‌ای که سهم صنفی شکسته می‌شود بر ایشان و عول دارد تصحیح آن مسأله با عول آن است. مثل شوهر و پنج خواهر پدر و مادری و یا پدری، شوهر نصف دارد و پنج خواهر دو ثلث دارند و شش هم نصف دارد و هم دو ثلث، مسأله‌شان از شش است. شوهر نصف دارد و پنج خواهر دو ثلث دارند چهار. در حالی که شش سه و چهار ندارد، این است که شش به هفت عول می‌شود برای شوهر سه و برای پنج خواهر چهار. اما چهار سهم خواهران بر عددشان که پنج است تقسیم نمی‌شود، عدد رؤوسشان ۵ در ۷ ضرب می‌شود ۳۵.

سهم شوهر سه بود ضرب در ۵ می‌شود ۱۵ و این سهم شوهر است، و سهم خواهران چهار بود ضرب در ۵ می‌شود می‌رسد به ۲۰ و این سهم پنج خواهر است. و در مسأله‌ی شوهر و پدر و مادر و شش دختر، شوهر ربع دارد و پدر و مادر هر

کدام سدس دارند، از ضرب نصف چهار در شش دوازده به دست می آید. سهم شوهر ربع است که سه باشد، سهم پدر سدس است که دو باشد. سهم مادر سدس است که دو باشد. سهم شش دختر دو ثلث است که هشت باشد و جمع $۳+۲+۲+۸=۱۵$. و ۱۲ به ۱۵ عول می شود؛ اما سهم شش دختر هشت است و قابل قسمت بر آنها نیست، نصف شش در پانزده ضرب می شود $۳ \times ۱۵ = ۴۵$ و اکنون سهم شوهر $۳ \times ۹ = ۲۷$ سهم شوهر است، سهم پدر $۲ \times ۳ = ۶$ سهم پدر است، سهم مادر $۲ \times ۳ = ۶$ سهم مادر است. سهم شش دختر $۳ \times ۸ = ۲۴$ سهم شش دختر است و مسأله شان از ۴۵ تقسیم بندی می شود.

چنانچه سهام دو صنف شکسته شد؛ اگر متوافق هستند وفق یکی در دیگری ضرب می شود و هرچه شد در اصل مسأله ضرب می شود. مثال: دوازده دختر است و چهار برادر غیرمادری. دختران دو ثلث دارند و مخرج دو ثلث، سه است. از سه سهم دوازده دختر ۲ است و سهم چهار برادر ۱ است. اما هم دوازده وفق یعنی ربع دارد و هم چهار ربع دارد. ربع عدد دختران که ۳ است در کامل عدد برادران که ۴ است ضرب می شود $۳ \times ۴ = ۱۲$ می رسد به دوازده در اصل مسأله که سه است ضرب می شود $۱۲ \times ۳ = ۳۶$ از سی و شش مسأله شان تقسیم بندی می شود دختران ۲ داشتند ضرب در ۱۲ می شود ۲۴ برای دوازده دختر برادران ۱ داشتند ضرب می شود در ۱۲ می شود دوازده سهم چهار برادر است.

و در مسأله سه دختر و دو جده و یک عموی غیرمادری، جده سدس دارد و مخرج سدس شش است مسأله شان از شش است. سهم سه دختر دو ثلث است که چهار باشد چهار و بر سه قابل قسمت نیست و بین سه که عدد رؤوس دختران است و چهار که سهم شان است تباین است. و سهم دو جده یک است و یک بر دو قابل قسمت نیست میان رؤوس جده ها که دو است و میان سهم شان که یک است تباین است؛ اما عموی غیرمادرش یکی است و سهم او یک است، میان رؤوس و سهم تباینی نیست؛ بنابراین سه که عدد رؤوس دخترها است در دو که عدد رؤوس جده ها است ضرب می شود $۳ \times ۲ = ۶$ و همین $۶ \times ۶ = ۳۶$ اصل مسأله می رسد به ۳۶ و از سی و شش مسأله شان تقسیم بندی

می شود، سهم دخترها 4×6 می شود ۲۴ سهم سه دختر است. سهم دو جده یک است ضرب در ۶ می شود ۶ و آن سهم دو جده است، سهم عمو بود یک ضرب در ۶ می شود ۶ و آن سهم عمو است $24 = 6 + 6 + 6$ در این دو مسأله عول نبود.

چنانچه در مسأله ای که سهام بر دو صنف شکسته می شود عول باشد در مسأله با عول آن همان رفتار می شود. مثال: مادر و هشت برادر مادری و بیست و چهار خواهر پدری هستند. مادر شش یک دارد و مسأله از شش است. سهم مادر شش یک است که یک باشد. سهم هشت برادر مادری ثلث است که دو باشد و سهم بیست و چهار خواهر پدری دو ثلث است که چهار باشد، از جمع $1 + 2 + 4 = 7$ بدست می آید و شش عول می شود به هفت، سهم مادر یک است و یک بر او قابل قسمت است، و سهم برادران مادری ۲ است با عدد رؤوس شان که هشت است توافق به نصف است که نصف عددشان که چهار است گرفته می شود، سهم بیست و چهار خواهر پدری چهار است که با عدد رؤوس شان توافق به ربع است و چهار و بیست و چهار هر دو قابل قسمت بر چهار هستند، ربع عدد خواهران پدری که شش است نصف آن ۳ در چهار که نصف عدد برادران بود ضرب می شود می رسد به دوازده $12 \times 7 = 84$ یعنی دوازده در اصل مسأله ۷ ضرب می شود، می رسد به هشتاد و چهار و مسأله از آن تقسیم بندی می شود. سهم مادری ۲ بود ضرب می شود در ۱۲ می رسد به ۲۴ که سهم هشت برادر مادری است، سهم خواهران پدری ۴ بود ضرب می شود در ۱۲ می رسد به ۴۸ که سهم بیست و چهار خواهر پدری است، $84 = 48 + 24 + 12$

در ارث چهار چیز هست تَمَاتِل مانند ۳ و ۳ هستند، و تَدَاخِل مانند ۳ و ۶ که سه در شش داخل است. و تَوَافُق مثل ۴ و ۶ که هر دو نصف دارند و هر دو قابل قسمت به ۲ هستند، و تَبَايِن مثل ۳ و ۴ که از هم جدا هستند و هیچ عدد ثالثی نیست که قابل قسمت به آن باشند.

اگر دو صنف از میراث بران مُتَمَاثِل باشند یکی از آن دو در اصل مسأله، ضرب می شود. و اگر مُتَدَاخِل باشند هر کدام بزرگتر است. و اگر مُتَوَافِق باشند وفق یکی در

دیگری ضرب می شود، و اگر مُتَباین باشند هر دو در هم ضرب می شوند و حاصل آن در اصل مسأله ضرب می شود.

مثال تداخل: مادر است و هشت برادر مادری و هشت خواهر پدری، مادر شش یک دارد مسأله شان از شش است، مادر شش یک دارد که یک باشد، و هشت برادر مادری ثلث دارند که ۲ باشد، و هشت خواهر پدری دو ثلث دارند که ۴ باشد، $۴+۲+۱$ می شود و مسأله شان به ۷ عول می شود. مادر ۱ دارد و بر او قابل قسمت است، برادران مادری ۲ دارند بر هشت قابل تقسیم نیست؛ اما میان رؤوس شان هشت و میان سهم شان دو توافق به نصف است؛ بنابراین نصف عددشان ۴ گرفته می شود، و خواهران پدری ۴ دارند و میان عدد رؤوس شان هشت و سهم شان چهار توافق به ربع است. ربع عددشان ۲ است که در ۴ داخل است؛ بنابراین ۴ ضرب در اصل مسأله ۷ می شود برسد به ۲۸ و مسأله شان از ۲۸ تقسیم می شود: سهم مادر $۴=۴ \times ۱$ سهم مادر است سهم هشت برادر مادری $۸=۴ \times ۲$ سهم هشت برادر مادری، و سهم هشت خواهر پدری $۱۶=۴ \times ۴$ است و $۲۸=۱۶+۸+۴$.

مثال تماثل: مادر و شش برادر مادری و دوازده خواهر غیرمادری. مسأله از شش است و به ۷ عول می شود: سهم مادر شش یک است که ۱ باشد، سهم شش برادر مادری ثلث است که ۲ باشد و سهم دوازده خواهر غیرمادری دو ثلث است که ۴ باشد و $۷=۴+۲+۱$ سهم مادر یک بر او قابل قسمت است. اما سهم شش برادر مادری ۲ است و بر شش برادر مادری قابل قسمت نیست، اما ۲ و ۶ هر دو نصف دارند؛ بنابراین به نصف شش که سه باشد برمی گردند. و دوازده خواهر غیرمادری ۴ دارند که با عدد رؤوس شان متوافق به ربع است و ربع دوازده سه می باشد. ۳ و ۳ متمائل هستند یکی از آن دو در هفت اصل مسأله ضرب می شود: $۲۱=۷ \times ۳$ و از بیست و یک مسأله شان تقسیم بندی می شود، مادر ۱ داشت ضرب در ۳ می شود ۳ سهم مادر است، برادران مادری ۲ داشتند ضرب در ۳ می شود شش و این سهم شش برادر مادری است، و دوازده خواهر مادری ۴ داشتند ضرب در ۳ می شود برسد به ۱۲ و آن سهم دوازده خواهر غیرمادری است.

و وقتی که انکسار سهم دو صنف بود مثال آن در توافق در تماثل و غیرهما آورده شد.

و وقتی که انکسار یعنی شکسته شدن سهم بر یک جنس باشد، مانند مسأله‌ی مادر و پنج عمومی غیرمادری. مادر ثلث دارد و مسأله از سه است، سهم مادر ثلث است یک و می ماند ۲ برای پنج عمو قابل قسمت نیست، بنابراین پنج که عدد رؤوس عموها است در ۳ که اصل مسأله است ضرب می شود، می رسد به پانزده و از ۱۵ مسأله‌شان تقسیم بندی می شود، مادر ۱ داشت ضرب در ۵ می شود، ۵ سهم مادر است، و سهم پنج عمو دو بود، ضرب می شود در ۵ می رسد به ۱۰ و آن سهم پنج عمومی غیرمادری است.

و مثال شکسته شدن سهام سه صنف از این قرار است: در مسأله‌ی دو جده و سه برادر مادری و دو عمومی غیرمادری مسأله‌شان از شش است: دو جده شش یک دارند یک، و سه برادر مادری ثلث دارند دو و دو عمومی غیرمادری مابقی دارند سه، سهم دو جده یک است که بر دو قسمت نمی شود، و سهم سه برادر مادری دو است که بر سه قسمت نمی شود، و سهم دو عمومی غیرمادری سه است که بر دو قسمت نمی شود، سه عدد رؤوس برادران در دو عدد رؤوس عمویان ضرب می شود $۳ \times ۲ = ۶$ و این را ضرب در اصل مسأله می نماییم $۳۶ = ۶ \times ۶$ مسأله از سی و شش تقسیم بندی می شود. دو جده یک داشتند ضرب در $۱ \times ۶ = ۶$ سهم دو جده است سه برای مادری که ۲ داشتند $۳ \times ۴ = ۱۲$ سهم سه برادر مادری است و دو عمومی غیرمادری که سه داشتند $۳ \times ۶ = ۱۸$ سهم عمومی غیرمادری است و $۳۶ = ۱۸ + ۱۲ + ۶$.

و مثال شکسته شدن سهام بر چهار صنف: دو زوجه و چهار جده و سه برادر مادری و دو عمومی غیرمادری. زوجه‌ها ربع دارند و جده‌ها سدس دارد و از ضرب نصف ۴ که دو باشد در ۶ به دست می آید ۱۲ که اصل مسأله است دو زوجه ربع دارند سه، و چهار جده سدس دارند ۲ و سه برادر مادری ثلث دارند ۴ و دو عمومی غیرمادری مابقی دارند ۳.

سهم دو زوجه ۳ بر دو زوجه قسمت نمی شود. و سهم چهار جده ۲ و آن بر چهار

قسمت نیم شود، و سهم سه برادر مادری ۴ و آن بر سه قابل قسمت نیست، و سهم دو عمومی غیرمادری ۳ و آن بر دو قابل قسمت نیست. اینجا سهام چهار صنف بر آنها شکسته شده، سه زوجه و سه برادر مادری رؤوس شان متماثل یکی از آن دو می‌گیریم ۳ و رؤوس دو جدّه و رؤوس دو عموم هم متماثل یکی از آن دو را می‌گیریم $۳ \times ۲ = ۶ \times ۱۲$ که اصل مسأله است می‌شود ۷۲ و مسأله‌شان از هفتاد و دو تقسیم‌بندی می‌شود، دو زوجه ۳ داشتند ۳ ضرب در ۶ می‌شود هجده و آن سهم دو زوجه است و سهم چهار جدّه ۲ بود ضرب در شش می‌شود ۱۲ و آن سهم چهار جدّه است، و سهم سه برادر مادری ۴ بود ضرب در ۶ می‌شود ۲۴ و آن سهم سه برادر مادری است و سهم دو عمومی غیرمادری است ۳ بود ضرب در ۶ می‌شود $۳ \times ۶ = ۱۸$ و آن سهم دو عمومی غیرمادری است، $۱۸ + ۱۲ + ۲۴ = ۷۲$. و از پیش گفته شد که انکسار سهام بر بیش از چهار صنف ممکن نیست؛ برای اینکه در اجتماع ذکور و اناث ورثه گفتیم پنج صنف با هم جمع می‌شوند. پدر و مادر و پسر و دختر و یکی از زوجین شوهر یا زوجه پدر و مادر و شوهر گاهی تعدد ندارند.

پدر که به جای او جد است، معلوم است متعدد نمی‌شود، و مادر که به جای او جدّه است، متعدد می‌شود. و شوهر که به جای او زوجه برمی‌آید زوجه متعدد می‌شود. پسر و دختر متعدد می‌شود، بنابراین پسر متعدد می‌شود و دختر متعدد می‌شود و جدّه متعدد می‌شود و زوجه متعدد می‌شود، وقتی که آنهایی که ممکن است با هم جمع شوند، فقط چهار تا از آنان متعدد می‌شوند در حال با هم جمع شدنشان، پس در عدم اجتماعشان از تعدد چهار تا نمی‌گذرد. و با این قاعده‌هایی که یاد شد کسی که این قواعد را خوب بداند، آوردن مثال‌های آنها برایش اشکالی ندارد. گفتیم در نسب، میراث بر بیش از چهار گروه شکسته نمی‌شود، اما در ولاء و حق آقایی خیلی بر بیش از چهار گروه شکسته می‌شود؛ برای اینکه ممکن است صد نفر مالک ثلث برده باشند و صد نفر مالک سدس او و صد نفر مالک ربع او و صد نفر مالک ثمن او باشند و صد نفر مالک ثمن دیگر او باشند که پانصد نفر مالک برده هستند و میراث به حسب ملک‌شان بر آنان شکسته می‌شود.

فصل فی الإختصار فی مسائل الفرائض

فصلی است در بیان چگونگی مختصر کردن مسائل متعلق به بهره‌های میراث بردن.

الإختصارُ نواعان: مختصر کردن مسائل میراث بر دو گونه است:

أحدهما بین السّهام: یکی از آن دو نوع، مختصر کردن سهمیه‌ها است که آن را به وفق آن از نصف یا ربع مثلاً برمی‌گردانند. مثلاً اگر بازماندگان میت، دختری بود و زوجه‌ای و جد، زوجه ثمن دارد و جد سدس دارد و ثمن و سدس متوافق نصف هستند؛ بنابراین نصف هشت یعنی ۴ در شش ضرب می‌شود برسد به ۲۴ و مسأله‌شان از بیست و چهار است. دختر نصف دارد ۱۲ و زوجه ثمن دارد سه و جد سدس دارد ۴ و می‌ماند ۵ که جد آن را به تعصیب می‌گیرد. اکنون اختصار مسأله: دختر ۱۲ دارد و ۱۲ ثلث دارد ۴، و زوجه ۳ دارد و ثلث ۳ می‌باشد ۱ و جد به فرض و تعصیب با هم دارد ۹ و ثلث ۹ سه است = ۴ برای دختر و ۱ برای زوجه و ۳ برای جد و ۴+۱+۳ می‌شود ۸ مسأله‌شان برمی‌گردد به هشت و از هشت تقسیم‌بندی می‌شود.

الثانی بین الرّؤوس: نوع دوم اختصاری که میان رؤوس‌شان حاصل می‌شود، و این

اختصار از حیث تعداد سرهایشان بر سه نوع است: متمائل و متداخل و متوافق.

متمائل: مانند ۴ و ۴ و ۴ که به ضرب یکی از آن چهارها در اصل مسأله اکتفا می‌شود.

مانند مسأله‌ای که در آن، چهار جده و هشت برادر مادری و چهار عموی غیرمادری است، جده‌ها در این مسأله سدس دارند و مسأله از شش است، سهم چهار جده شش یک است که یک باشد و یک بر چهار قابل قسمت نیست. عدد رؤوس‌شان ۴ حفظ می‌شود. و هشت برادر مادری ثلث دارند ۲ و آن بر هشت قابل قسمت نیست و نظر به اینکه سهم‌شان دو و عدد رؤوس‌شان هشت، هر دو نصف دارند عددشان برگردانده می‌شوند به ۴، و برای چهار عمو سه می‌ماند که ۳ بر چهار که عدد رؤوس‌شان است قابل قسمت نیست؛ بنابراین عدد رؤوس‌شان ۴ حفظ می‌شود، آن وقت از این سه تا چهار فقط یکی از آنها در ۶ ضرب می‌شود، می‌رسد به ۲۴ و از بیست و چهار مسأله‌شان تقسیم‌بندی

می شود. چهار جده یک داشتند $۴=۴ \times ۱$ سهم چهار جده است. و هشت برادر مادری دو داشتند $۸=۴ \times ۲$ و آن سهم هشت برادر مادری است و چهار عمو سه داشتند ۴×۳ می شود ۱۲ و آن سهم چهار عمو غیرمادری است، $۴+۸+۱۲=۲۴$.
مُتَدَاخِلٌ: مانند ۳ و ۶ و ۱۲ که عدد بزرگتر ۱۲ در اصل مسأله ضرب می شود. و صورت این مسأله چنین است که رؤوس میراث بران از این قرار است. سه جده و دوازده برادر مادری و سی و شش عمو غیرمادری است، جده ها شش یک دارند و مسأله از شش است. سه جده سدس دارند یک، که یک بر رؤوس شان سه قابل قسمت نیست و ۱ با ۳ تباین دارند؛ بنابراین همان عدد رؤوس شان ۳ حفظ می شود. و برادران مادری ثلث دارند ۲ و میان سهم شان ۲ و عدد رؤوس شان دوازده، توافق به نصف است این است که عددشان به ۶ برمی گردد. و سی و شش عمو غیرمادری باقی دارند که ۳ است و میان سهم شان سه و عدد رؤوس شان سی و شش توافق به ثلث است این که عدد رؤوس شان به ثلث آن ۱۲ برگردانده می شود، و دوازده رؤوس عموها از شش برادران مادری و سه تایی جده ها بزرگتر است. ۱۲ ضرب می شود در شش که اصل مسأله است می رسد به ۷۲ و از هفتاد و دو مسأله شان تقسیم بندی می شود. سه جده یک داشتند $۱۲ \times ۱=۱۲$ سهم سه جده است. دوازده برادر مادری دو داشتند ۱۲×۲ می شود ۲۴ و آن سهم دوازده برادر مادری است، و عموها سه سهم شان بود ۱۲×۳ می شود سی و شش و آن سهم سی و شش عمو است، و $۱۲+۲۴+۳۶$ می شود ۷۲ که تصحیح مسأله شان از آن بود.

متوافق: مثل ۴ و ۶ و ۱۰ رؤوس میراث بران همه متوافق به نصف است و صورت مسأله از این قرار است که: چهار جده و دوازده برادر مادری و ده عمو غیرمادری است، و جده ها شش یک دارند و اصل مسأله شان از شش است. سهم چهار جده یک است که با عدد رؤوس شان چهار تباین دارد و بنابراین عدد رؤوس شان چهار گذاشته می شود، و دوازده برادر مادری ثلث دارند دو و آن با عدد رؤوس شان متوافق به نصف است عدد رؤوس شان به شش برگردانده می شود، و ده عمو غیرمادری در اصل مسأله مابقی داشتند سه و آن با عدد رؤوس شان ده متباین است که بنابراین همان عدد

رؤوس شان ده نگهداشته می شود، و میان ۴ و ۶ توافق است به نصف. بنابراین نصف چهار که ۲ باشد در شش ضرب می شود می رسد به ۱۲، و میان ۱۲ و ۱۰ توافق به نصف است. نصف دوازده که شش است در ده ضرب می شود می رسد به شصت، و شصت در اصل مسأله شش ضرب می شود ۶۰×۶ می شود ۳۶۰ و مسأله شان از سیصد و شصت تقسیم بندی می شود.

چهار جده سهم شان یک بود ۶۰×۱ می شود ۶۰ و آن سهم چهار جده است، و دوازده برادر مادری سهم شان دو بود ضرب می شود در شصت ۶۰×۲ می شود ۱۲۰ و آن سهم دوازده برادر مادری است. و ده عمو سهم شان سه بود ضرب می شد در شصت می شود ۶۰×۳ به ۱۸۰ و آن سهم ده عمو است، $۱۸۰ + ۱۲۰ + ۶۰ = ۳۶۰$. الحاصل: در تماثل رؤوس مثل ۳ و ۳ یکی از آن دو در اصل مسأله ضرب می شود، و در تداخل مثل ۳ و ۶ عدد بزرگتر در اصل مسأله ضرب می شود، و در توافق مثل ۴ و ۶ نصف یکی در دیگر ضرب می شد و حاصل ضرب در اصل مسأله ضرب می شود.

فصل فی بیان المناسخات

در بیان معنی مناسخات و چگونگی عمل در آن.

مناسخات جمع مناسخت است. مناسخة: مُفَاعَلَةٌ از نسخ است که به معنی اِزَالَةٌ و تغییر و نقل می آید. و مناسخة اینجا از باب عاقبت الضّ است برای اینکه دو مسأله ای که بهم می پیوندند هر کدام ناسخ دیگری نیست؛ بلکه اگر دو مسأله مناسخه شدند، دومی ناسخ اولی است و اگر سه مسأله مناسخه شدند، سومی ناسخ دومی است و به این ترتیب. و مناسخه نامیده شد برای اینکه مسأله اولی به وفات دومی تغییر می یابد یا اینکه مال موروث از وارثی به وارث دیگر انتقال می یابد.

مناسخه در اصطلاح فقها عبارت از این است که ترکیبی میت قسمت نشده، یکی از ورثه بمیرد، که در این حال اول مسأله ای میت اولی تصحیح می شود، اگر سهم میت دومی از میت اولی بر میراث برانش قسمت می شود، همان تصحیح مسأله اولی کافی است و

مناسخه نمی خواهد، مثل اینکه میت اولی فقط پنج پسر داشت که مسأله او از پنج است برای هر پسری یک است، یکی از پسرها فوت شد و فقط یک پسر دارد که سهم او به پسرش می رسد و مسأله تغییر نمی یابد. چنانچه مسأله اولی به میت دومی تغییر نمی کند به اینکه میراث بران از میت دومی همان میراث بران میت اولی هستند، مثل اینکه کسی درگذشت هفت پسر دارد یکی از آن پسرها وفات یافت و میراث برانش همان شش برادر هستند که میت اولی $كَانَ لَمْ يَكُنْ$ حساب می شود و گویا میت اولی شش پسر داشته که در این مسأله هم حاجتی به مناسخه نیست؛ اما اگر سهم میت دومی از میت اولی بر میراث بران میت دوم قابل قسمت نیست. و هر دو مسأله تصحیح می شود و مسأله دومی در مسأله اولی ضرب می شود و وقتی که سهام میت دومی از میت اولی با مسأله دومی تباین دارد، مثال: شخصی درگذشته دارای شوهری و یک پسر است، شوهر در این مسأله ربع دارد و مسأله از چهار است، سهم شوهر ربع است یک و سهم پسر سه است که بعد از فرض شوهر باقی ماند.

حالا اگر آن پسر وفات یافت و سه پسر دارد سه تا که سهم او از میت اولی است به سه پسر او می رسد و مسأله تغییری نمی کند و مناسخه ای در کار نیست.

اما اگر شخصی که وفات یافته دارای شوهری است و یک پسر و این پسر فوت شد و دارای پنج پسر است که رؤوس پنج پسر با سهامشان متباین است و باید دو مسأله تصحیح شوند و مسأله دومی در مسأله ی اولی ضرب شود مثال: مسأله ی اولی از چهار است یک برای شوهر و سه برای یک پسر، و مسأله دومی از پنج است به تعداد رؤوس ورثه که در این حال مسأله دومی پنج در مسأله ی اولی چهار ضرب می شود می رسد به ۲۰ شوهر در مسأله ی اولی یک داشت $۱ \times ۵ = ۵$ و آن سهم شوهر است، و پنج پسر تعداد رؤوس شان ۳×۵ سهمشان از میت اولی ضرب می شود، می رسد به ۱۵ و این سهم پنج پسر است که به هر کدام سه می رسد.

اما اگر کسی که وفات یافته، دارای شوهر و پسری است و آن پسر وفات یافته دارای شش پسر است. میان رؤوس این پسران و سهمشان توافق به ثلث است: شش عدد

رؤوس شان است و سه سهمشان و ۳ و ۶ هر دو قابل قسمت به سه هستند؛ پس رؤوس شان به وفق شان که ثلث است، برگردانده می شود. ثلث شش ۲ است ۲ در مسأله اولی که از چهار است ضرب می شود می رسد به هشت. شوهر از مسأله ی اولی یک داشت، ضرب می شود در دو $2 \times 2 = 4$ و آن سهم شوهر است، می ماند شش و آن سهم شش پسر است.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ الْمُشْرَكَةِ

فصلی است در بیان مسأله ای که مشرکة نام دارد به سبب اینکه برادران پدر و مادری شریک برادران مادری شده در سه یکی که به برادران مادری اختصاص داشت. در این فصل از صورت آن مسأله و حکم و چگونگی حل کردن آن صحبت می کنیم.

مسأله ی مشرکة: عبارت است از مسأله ای که در آن، شوهر است و مادر است و دو برادر یا دو خواهر مادری و برادر پدر و مادری. مادر شش یک دارد و مسأله از شش است.

شوهر نصف دارد ۳. و مادر سدس دارد یک و دو برادر مادری ثلث دارند ۲، که برادر پدر و مادری می گوید: گرفتیم که پدرم سنگی بود که به دریا افتاد. مادر من و شما یکی است، بنابراین برادر پدر و مادری شریک دو برادر مادری می شود و می گوئیم در مسأله، شوهر است و مادر و سه برادر مادری. سهم شوهر نصف است سه. و سهم مادر شش یک است یک. و سهم سه برادر مادری ثلث است که دو باشد و ۲ بر ۳ قسمت نمی شود. ۳ عدد رؤوس شان ضرب در اصل مسأله ۶ می شود $3 \times 6 = 18$ و از هجده مسأله شان تقسیم بندی می شود. شوهر ۳ داشت $3 \times 3 = 9$ و این سهم شوهر است، مادر ۱ داشت $3 \times 1 = 3$ و این سهم مادر است. و برادران مادری ۲ داشتند $3 \times 2 = 6$ و این سهم و برادر مادری و یک برادر پدر و مادری است، $6 + 3 + 9 = 18$. اگر برادر پدر و مادری بیش از یکی بود، هم شریک برادران مادری می شدند، اگر برادران و خواهران پدر و مادری بودند هم شریک برادران یا خواهران مادری می شدند و بهره ی همه مثل هم بود و

خواهر و برادر فرقی نداشت؛ اما اگر در این مسأله به جای برادر پدر و مادری برادر پدری بود ساقط می شد و چیزی به ارث نمی برد.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ مِيرَاثِ الْجَدِّ

فصلی است در بیان میراث جد، و میراث بردن او با برادران. و اجماع علما بر اینکه برادران نمی توانند جد را از میراث بیندازند، و در سه مذهب شافعی و مالکی و حنبلی جد هم قسمتی می نماید با برادران. و در مذهب ابی حنیفه مانند بسیاری از صحابه و تابعین جد حجب برادران می کند مانند پدر.

الحاصل: سه مذهب و بیشتر صحابه و تابعین رضی الله عنهم بر این هستند که جد و برادران غیرمادری با هم میراث می برند.

جد: در میراث سه حالت دارد:

يَرِثُ مَعَ الْفَرْعِ الذَّكَرِ السُّدُسَ: جد همراه پسر و پسر شش یک می برد، میراث بر دیگری همراه او باشد یا نه.

وَمَعَ الْفَرْعِ الْأُنْثَى السُّدُسَ فَرْضًا وَ الْبَاقِي تَعْصِيًا: و جد همراه دختر و دختر، پسر شش یک می برد و به فرض و باقی می برد به عصبه بودن.

مثال: جد است و پسر. جد شش یک می برد و باقی برای پسر است، مسأله از شش ۱ برای جد و ۵ برای پسر است و پسر پسر. مسأله از شش، جد شش یک می برد یک و باقی ۵ برای پسر پسر است. جد است و شوهر است و پسر. جد شش یک دارد و شوهر چهار دارد. مسأله از دوازده است. سهم جد شش یک است ۲، و سهم شوهر ربع است ۳، می ماند ۷ و آن سهم پسر است.

جد است و زوجه و پسر پسر. جد شش یک دارد، و زوجه هشت یک دارد، نصف شش ضرب در هشت. $24 = 8 \times 3$. مسأله شان از بیست و چهار است. جد شش یک دارد ۴، زوجه هشت یک دارد ۳، می ماند ۱۷ برای پسر پسر است.

جد است و یک دختر. مسأله از شش است. دختر نصف دارد ۳ و جد دارد شش

یک که باشد یک. می ماند ۲ و جد آن را به تعصیب می گیرد.

جد است و یک دختر پسر. مسأله از شش. دختر پسر نصف دارد ۳ و جد شش یک دارد ۱ و می ماند ۲ که جد آن را به تعصیب می گیرد.

جد است و دو دختر. مسأله از شش، دو دختر دارند دو ثلث ۴ و جد شش یک دارد یک و می ماند ۱ جد آن را به تعصیب می گیرد.

جد است و دو دختر پسر. مسأله از شش است. دو دختر پسر دو ثلث می گیرند ۴ و جد شش می گیرد یک و می ماند یک که جد آن را به تعصیب می گیرد.

جد است و دو دختر و شوهر و یک دختر پسر و یک پسر پسر. جد شش یک دارد و شوهر چهار یک دارد. مسأله از دوازده است دو دختر دو ثلث دارند ۸ و شوهر چهار یک دارد ۳ و جد دارد شش یک ۲، و در جمع $۲+۳+۸$ می شود ۱۳ و مسأله از دوازده به سیزده عول می شود. دو دختر ۸ و شوهر ۳ و جد ۲ می گیرند. و یک دختر پسر و یک پسر پسر در این مسأله چیزی ندارند.

حالت دوم: جد همراه برادران شقیق یا پدری است. جد اختیار دارد میان هم قسمتی با برادران و یا سه یک مال گرفتن.

مقاسمه بهتر است برای جد: در مسأله یک برادر ابوینی یا پدری و جد مسأله از دو است، ۱ برای برادر و ۱ برای جد. در این مسأله مقاسمه برای جد بهتر است؛ برای اینکه از مقاسمه بود که نصف نصیب او شد.

ثلث مال بهتر است برای جد: در مسأله‌ی جد و پنج برادر ابوینی یا پدری، جد حق ثلث دارد. مسأله از سه برای جد ثلث است یک، می ماند برای پنج برادر ۲ و دو بر پنج قسمت نمی شود، رؤوس برادران در اصل مسأله ضرب می شد $۱۵=۵ \times ۳$. جد یک داشت $۵=۵ \times ۱$ و آن سهم جد است و می ماند ده برای پنج برادر غیر مادری.

مقاسمه و ثلث مال برای جد یکسان است: در مسأله جد و دو برادر غیر مادری در این مسأله که از سه است جد ثلث بگیرد، ۱ برای او است و ۲ برای دو برادر. و مقاسمه نماید هم برای هر کدام یک است. جد حق ثلث مال دارد، از این راه که برادران

نمی‌توانند سهم مادر را کمتر از سدس کنند، جد کمتر از دو برادر مادر نمی‌شود در سهم. هرگاه همراه جد برادران پدری و مادری و برادر پدری باشد، برادران پدر و مادری برادران پدری را به حساب می‌آورند؛ اما چیزی به او نمی‌دهند.

مثال: جد است و یک برادر پدر و مادری و یک برادر پدری، برادران پدر و مادری می‌گویند ما دو برادر هستیم تو می‌خواهی مقاسمه به نظر خودت است و یا ثلث مال می‌خواهی به نظر خودت است. جد راهی دیگر ندارد، ثلث می‌گیرد مسأله از سه: جد ثلث دارد ۱ و می‌ماند ۲ آن را برادر پدر و مادری می‌گیرد، و به برادر پدری چیزی نمی‌دهد؛ برای اینکه برادر پدری با بودن برادر پدر و مادری چیزی نمی‌برد.

اگر به جای برادران پدر و مادری یک خواهر پدر و مادری باشد و یک برادر و یک خواهر پدری. خواهر پدر و مادری به جد می‌گوید ما یک برادر دو خواهر هستیم، حال مقاسمه بخوای یا ثلث مال به نظر خودت، جد هر کدام بخواید فرق نمی‌کند و جد و برادر و دو خواهر به حسب رؤوس شان شش تا هستند، برادر و جد هر کدام به جای دو خواهر. مسأله از شش است. جد ثلث مال می‌گیرد ۲ و می‌ماند ۴، خواهر پدر و مادری می‌گوید: چه کسی می‌تواند نصف مرا از من بگیرد؟ او نصف می‌گیرد ۳ و می‌ماند یک بر یک. برادر و یک خواهر قسمت نمی‌شود. رؤوس شان که سه است در اصل مسأله شش ضرب می‌شود می‌رسد به ۱۸ سهم جد دو بود $2 \times 3 = 6$ و آن سهم جد است، و سهم یک خواهر شقیقه نصف است که 3×3 باشد ۹ و آن سهم خواهر شقیقه است و $6 + 9$ می‌شود ۱۵ و ۳ می‌ماند که دو برای برادر پدری و یک برای خواهر پدری است.

حالت سوم برای جد:

اگر همراه جد و برادران کسی باشد که صاحب فرض است، جد اختیار دارد با برادران مقاسمه نماید و خود به منزل یک برادر حساب کند و یا سه یک باقی بگیرد و یا سدس یعنی شش یک بگیرد.

اما هم قسمتی با برادران برای این است هم جد و هم برادران نسبت به پدر دارند: جد، پدر پدر است و برادران فرزند پدر هستند. و اما گرفتن ثلث باقی برای این است که

اگر صاحب فرض نبود، جد ثلث همه‌ی مال می‌گرفت و حالا قدر فرض از مال بیرون رفته است، ثلث باقی برای جد می‌ماند، و اما اینکه جد شش یک دارد برای این است که دو دختر نتوانستند جد را از شش یک بیرون کنند؛ بنابراین معلوم است که برادران جد را از شش یک بیندازند.

و گاه است که موقعی که جد همراه صاحبان فرض است، چیزی از فرض آنها زیاد نمی‌شود که جد بگیرد، و در این حال مسأله عول می‌شود به شش یک جد.

مثال: در مسأله‌ای که دو دختر و مادر و شوهر و جد مادر شش یک دارد و شوهر چهار یک دارد، و مسأله از دوازده است، دو دختر دو ثلث دارند ۸، و شوهر ربع دارد ۳، و مادر سدس دارد ۲، از جمع $۱۳ = ۲ + ۳ + ۸$ سیزده می‌شود و دوازده به سیزده عول می‌شود؛ اما چیزی برای جد نمانده است روی این اصل شش یک جد ۲ بر سیزده اضافه می‌شود و مسأله از دوازده به ۱۵ عول می‌شود، دو دختر دو ثلث عولی دارند ۸، شوهر ربع عولی دارد ۳، مادر شش یک عولی دارد ۲، و جد شش یک عولی دارد ۲، و از جمع $۱۵ = ۲ + ۲ + ۳ + ۸$ بدست می‌آید و مسأله از ۱۵ تقسیم‌بندی می‌شود و در این مسأله اگر همراه جد برادران بودند ساقط می‌شدند.

و گاه است که کمتر از شش یک برای جد می‌ماند، مثل مسأله دو دختر و شوهر و جد، دو دختر دو ثلث دارند و شوهر ربع دارد مسأله‌شان از دوازده است؛ دو دختر دو ثلث دارند ۸، و شوهر ربع دارد ۳ و از جمع $۳ + ۸$ می‌شود ۱۱ و بنابراین از ۱۲ فقط یک می‌ماند که کمتر از سدس است و بنابراین مسأله از ۱۲ به سیزده عول می‌شود تا جد شش یک خود را بیابد. از سیزده، دو دختر دو ثلث دارند ۸، و شوهر ربع دارد ۳ و جد شش یک دارد ۲، و از جمع $۱۳ = ۲ + ۳ + ۸$ بدست می‌آید و تقسیم مسأله از آن است. و گاه است که فقط شش یک می‌ماند و جد آن را می‌گیرد، مثل مسأله دو دختر و مادر و جد. مسأله از شش است، دو دختر دو ثلث دارند ۴ و مادر شش یک دارد ۱ و ۱ می‌ماند و جد آن را به عنوان شش یک خود می‌گیرد، و در این مسائل اگر برادران همراه جد بودند، از میراث ساقط می‌شوند. والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ مِيرَاثِ الْمُرْتَدِّ وَوَلَدِ الزَّانَةِ وَالْمَنْفَى بِلَعَانٍ

فصلی است در بیان مُرْتَدِّ و ولد الزنا و کسی که به لعان از نسب افتاده است.

لَا يُورَثُ الْمُرْتَدُّ لِأَيِّرْتُّ: نه کسی میراث مرتد می‌برد و نه مرتد میراث کسی می‌برد.

برای اینکه در موانع ارث گذشت که اختلاف دین مانع از ارث است.

بَلْ مَالُهُ فَيءُ لِبَيْتِ الْمَالِ: بلکه مال مرتد فَيء یعنی غنیمتی است که بدون جنگ به

دست و تعلق به بیت‌المال مسلمین دارد تا آن را در مصالح مسلمین بکار ببرند. فرق

نمی‌کند مالی که در رِدَّت بدست آورده باشد یا مالی که در موقعی که مسلمان بوده مالک

آن شده است. و هر کافر ذِمِّی که در دیار اسلام بمیرد و وارثی که همه‌ی مالش به ارث

ببرد نداشته باشد، مال او برای بیت‌المال می‌باشد، یعنی اگر اصلاً وارث ندارد همه‌ی

مالش برای بیت‌المال است و اگر وارثی غیر مستوعب دارد، مازاد ارث او برای بیت‌المال

است.

و لَا يُورَثُ وُلْدُ الزَّانَةِ وَ لَا وُلْدُ الْمُلَاعِنَةِ بِقَرَابَةِ الْآبِ: و ولد الزنا و فرزند زنی که

شوهر با او لعان کرده و نسب بچه‌ی آن زن از خود قطع نموده به خویشاوندی پدر میراث

نمی‌برند؛ برای اینکه پدری ندارند، اما از جهت مادر هم میراث می‌برند و هم میراث

برده می‌شوند، اگر ولد الزنا یا فرزند ملاحنه مُردند و پسر و یا پسر پسر ندارند آنچه از

صاحبان فرض که از طرف مادرش هستند، زیاد بشود برای آقایان مادر او است، اگر از

طرف مادر موالی ندارند، مال او به بیت‌المال تعلق می‌گیرد ارثاً، تا در مصالح مسلمین

صرف شود. بنابراین هرگاه ولد الزنا یا فرزند ملاحنه بمیرد و دارای مادر و برادران مادری

باشد، شش یک مال او برای مادرش و ثلث مال او برای برادران مادریش و باقی برای

بیت‌المال است. اما اگر ولد الزنا یا فرزند ملاحنه دارای پسر و یا پسر پسر باشند که پسر و یا

پسر پسرشان همه‌ی مالشان را به ارث می‌برند و باید دانست که فرزندان خودشان از

ذوی‌الفروض نیز میراثشان می‌برند، مثل دخترانشان و دختران پسرشان، و همچنین زن و

شوهرشان میراث می‌برند و در این حالت آنچه از ذوی‌الفروض زیاد بشود به بیت‌المال

می‌رسد.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ إِجْتِمَاعِ جِهَتَيْ فَرَضٍ أَوْ جِهَتَيْ تَعْصِيبٍ أَوْ جِهَتَيْهِمَا فِي شَخْصٍ وَاحِدٍ

فصلی است در بیان جمع شدن دو جهت فرض یا دو جهت تعصیب یا یک جهت فرض و یک جهت تعصیب در یک نفر چنانکه به تفصیل می آید.

جمع شدن دو جهت فرض: اگر مجوسی با مادر خود جمع شد و دارای دختری شد، این دختر از جهتی دختر او است و از جهتی دیگر خواهر مادری او است. فرض یک دختر، نصف است و فرض یعنی سهم یک خواهر مادری، شش یک است، اما این دختر به هر دو جهت میراث نمی برد؛ بلکه به قوی ترین جهت میراث می برد، و دختری قوی تر از خواهری است. برای اینکه دختر هیچگاه حَجَب از میراث نمی شود، اما خواهر مادری به وسیله ی بسیاری حجب از میراث می شود. خواهر مادری همراه پسر و پسر پسر و دختر و دختر پسر و پدر و جد همراه همه ی اینها حجب از میراث می شود. این است که به دختر بودن میراث می برد و به خواهر مادری بودن میراث نمی برد، یعنی وقتی که دو جهت فرض در یکی جمع شد، به قوی ترین جهت میراث می برد و به هر دو جهت میراث نمی برد. ممکن است برای غیر مجوسی به و طء شبهه همان صورت که برای مجوسی یاد شد، برای یهودی پیش همان حکم را دارد. اگر مجوسی با دختر خود جمع شد و دخترش دختری زائید، آن دختر برای دختر بعدی از جهت مادر او است که او را زائیده است، از جهتی خواهر او است برای اینکه پدر هر دو شان یکی است، اما به هر دو جهت میراث نمی برد؛ بلکه به جهت مادر بودن میراث می برد و به جهت خواهر بودن میراث نمی برد، برای اینکه مادر هیچگاه حجب از میراث نمی شود؛ اما خواهر در بسیاری موارد محروم از میراث می شود، برای اینکه خواهر با بودن پسر و پسر پسر و پدر میراث نمی برد. و در و طء شبهه برای غیر مجوسی چنانکه گفته شد پیش حکم آن همان است که بیان شد. اگر در کسی یک جهت فرض و یک جهت تعصیب با هم جمع شد به هر دو جهت میراث می برد. مثل شوهری که پسر عموی غیر مادری زوجه اش باشد، نصف می برد به شوهر

بودن و نصف دیگری می برد به پسرعمو بودن. اگر در کسی دو جهت تعصیب جمع شد مثل پسرعموی غیر مادری که آقای آزادکننده باشد که به پسرعمو بودن میراث می برد و به ولاء و حق آقایی میراث نمی برد، برای اینکه ابن عم بودن حق ولاء و آقایی را حجب می کند.

والله سبحانه و تعالی اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ مِيرَاثِ الْخُنْثَى الْمُشْكِلِ وَ الْمَفْقُودِ وَالْحَمَلِ

فصلی است در بیان میراث خُنْثَى مُشْكِلِ و میراث مفقود و میراث بچه ای که در شکم مادر است.

يَرِثُ الْخُنْثَى الْمُشْكِلُ الْقَدَرَ الْمُتَيَقَّنَ وَ يُوقَفُ الْبَاقِي إِلَى التَّيِّنِ: خنثی مشکل اگر میراث او به نر یا ماده بودنش فرق نمی کند میراث او داده می شود مثل برادر یا خواهر مادری که چه برادر مادری و چه خواهر مادری میراثشان یکسان است و مثل معتق: آزادکننده ی برده که چه مرد باشد و چه زن باشد تفاوت نمی کند.

اما اگر فرق می کند مثل پسر و دختر که هرگاه خنثی مشکل فرزند میت باشد به یقین درباره ی او و غیر او رفتار می شود و زیاده بر آن موقوف دانسته می شود تا مسأله اش روشن شود، مثلاً در مسأله میراث بودن، شوهر و پدر و فرزندی که خنثی مشکل باشد، نظر به اینکه احتمال دارد خنثی مشکل پسر باشد به شوهر ربع داده می شود و به پدر سدس داده می شود و به خنثی نصف داده می شود و باقی موقوف گذاشته می شود تا اگر پسر بودن خنثی ظاهر شد باقی را او بگیرد و اگر معلوم شد دختر بودنش باقی را پدر بگیرد، مسأله شان از دوازده است. ربع به شوهر داده می شود ۳ و سدس به پدر داده می شود ۲ و نصف به خنثی داده می شود ۶ و جمع اینها ۳+۲+۶ می شود ۱۱ و باقی یک موقوف گذاشته می شود تا معلوم شود خنثی پسر است یا دختر، اگر پسر بود آن ۱ باقی را خودش می گیرد و اگر دختر بود ۱ باقی را پدر می گیرد.

وَ الْمَفْقُودُ لَا يُورَثُ: میراث مفقود برده نمی شود. مفقود کسی است که از شهر خود

بیرون رفته و معلوم نیست کجا است و زنده است یا مرده. مال او موقوف گذاشته می شود تا گواهان گواهی دهند که او مرده است و گواهان باید نزد حاکم گواهی دهند که او مرده است و حاکم قبول گواهی آنها بنماید وگرنه گواهیشان بی فایده است. مال مفقود متوقف می گذارند تا گواهان به وفات او گواهی دهند و حاکم بپذیرد و اموال مفقود را بین ورثه اش تقسیم کنند. یا اینکه مدتی بگذرد که ظن غالب بر این باشد که بیش از آن نمی ماند. و این مدت مشخص نیست و باید از طریق اجتهاد و بررسی حاکم فراهم شود و ظن غالب نزد حاکم به وفات مفقود در آن مدت باشد. که قاضی بررسی می کند و حکم به وفات مفقود صادر می کند و مال مفقود را به کسانی که در روز حکم به وفات مفقود میراثش می برند می سپارد.

وَالْمَفْقُودُ لَا يَرِثُ: بَلْ يُؤَقَفُ نَصِيبُهُ مِنَ الْمِيرَاثِ حَتَّى يَتَيَقَّنَ حَالَهُ: مفقود
خودش هم میراث کسی نمی برد و میراثی که از دیگری می برد موقوف گذاشته می شود تا ظن غالب به وفات او حاصل شود. مثلاً اگر کسی درگذشت و دو برادر شقیق دارد که یکی از آن دو برادر مفقود است، نصفی که سهم یک برادر است به او داده می شود و نصف دیگر که برای برادری است که مفقود است، موقوف گذاشته می شود تا وقتی که حکم به وفات مفقود معلوم شود. اگر در مدتی که نصیب و بهره ی مفقود متوقف شده بود اثری از حیات مفقود معلوم نشد، همان نصفی که موقوف شده بود به همان برادر اولی داده می شود به احتمال اینکه مفقود قبل از مورثش درگذشته است و چیزی به ورثه ی مفقود نمی رسد؛ برای اینکه میراث هیچگاه به شک به دیگری نمی رسد. و در غیر این مسأله:
و وقتی که نصیب و بهره ی مفقود را موقوف می گذارند درباره ی میراث بران حاضر به سخت ترین صورت آن رفتار می شود. یعنی هر کسی که اگر مفقود بود میراث نمی برد. میراث به او داده نمی شود تا یقین حال مفقود بدست آید، که وقت وفات مورث، مفقود زنده بوده یا مرده، و کسی که زنده بودن مفقود در میراث او اثر دارد مثل جد وقتی که پدر مفقود است به جد داده نمی شود میراث تا حال مفقود دانسته شود، و کسی که وفات مفقود درباره ی او اثر دارد، هم وفات مفقود تقدیر می شود، مثل برادر شقیق در مسأله ای

که جد است و برادر شقیق و برادر پدری که مفقود است برای اینکه اگر برادر پدری موجود باشد برادر پدر و مادری او را به حساب می آورد و به جد می گوید: ما دو برادر هستیم و تو اختیار هم قسمتی با ما داری که سهم تو مثل ما باشد و یا سه یک خودت بگیری برای اینکه اگر برادر پدری که مفقود بوده، مرده است برادر پدر و مادری نمی تواند او را به حساب آورد و برادر پدر و مادری و جد در مقایسه هر کدام نصف مال را می گیرند.

و هر کسی که حیات و موت مفقود دربارهی او اثری ندارد سهم او از میراث داده می شود: مثلاً در مسأله ای که شوهر و عموی شقیق و برادر پدری که مفقود است شوهر متأثر نمی شود. اما به عمو چیزی داده نمی شود؛ برای اینکه اگر مفقود که برادر پدری است زنده باشد، عمو محجوب است و چیزی در آن میراث ندارد. و اگر مفقود مرده باشد عمو ارث می برد، این است که حصّهی عمو موقوف است تا ظاهر شدن حیات یا موت مفقود.

و در مسأله ای جد و برادر پدر و مادری و برادر پدری که مفقود است، دربارهی جد تقدیر زندگی برادر پدری می شود، و جد فقط ثلث مال را می گیرد، و در حق برادر پدر و مادری تقدیر وفات برادر پدر و مادری می شود و فقط نصف به برادر پدر و مادری داده می شود. مسأله از شش. جدّ ثلث دارد ۲، به برادر پدر و مادری داده می شود نصف ۳، می ماند ۱ که موقوف است. اگر معلوم شد زنده بودن مفقود برادر پدر و مادری برادر پدری را به حساب می آورد و آن ۱ را می گیرد و اگر معلوم شد که مفقود که برادر پدری است مرده است آن ۱ را جد می گیرد.

وَ يُؤَقَّفُ مِيرَاثُ الْحَمْلِ: وَ لَا يُعْطَى غَيْرَهُ إِلَّا مَا يَتَيَقَّنُ أَنَّهُ يَرِثُهُ: و میراث بچه ای که در شکم مادر است، موقوف است و تا وقتی که در شکم مادر است به دیگری میراث داده نمی شود؛ مگر آن مقداری که به یقین همراه حمل به ارث می برد، مثل پدر و جد و زن و شوهر، که پدر میراث می برد، اگرچه حمل پسر باشد و همچنین جد و شوهر و زوجه اینها حتماً میراث می برند، و اگر یقین میراث بردن حمل نیست به اینکه گاهی

میراث می‌برد و گاهی نمی‌برد مثل حمل زن برادر پدری میّت، که اگر حمل پسر باشد پسر برادر پدری میراث بر است. و اگر حمل دختر باشد میراث نمی‌برد برای اینکه دختر برادر از میراث بران نیست از ذوی الارحام است.

بنابراین عمل می‌شود به آنچه احتیاط نزدیکتر است در حق حمل و در حق غیرحمل تا وقتی که حمل به دنیا نیامده است. اگر حمل زنده به دنیا آمد در وقتی که دانسته می‌شود موقع وفات مورث حمل وجود داشته به اینکه به کمتر از شش ماه از وقت وفات مورث به دنیا آمد و مادر حمل فراش شوهر بوده، و به کمتر از چهار سال اگر مادر حمل فراش نبوده و یا اینکه ورثه گفتند که حمل موقع وفات مورث وجود داشته است. الحاصل اگر حمل وقتی به دنیا آمد که دانسته می‌شود که حمل موقع وفات مورث وجود داشته، میراث می‌برد و در غیر این صورت میراث نمی‌برد.

برای روشن شدن این مطلب می‌گوییم: اگر وارثی غیر از حمل نیست، یا اینکه وارثی که هست ممکن است که حمل او را از میراث حجب نماید، مال را از موقوف می‌داریم تا حمل به دنیا آید.

و اگر میراث بر بر غیر حمل وجود دارد و حمل نمی‌تواند او را حجب از میراث نماید و بهره‌ی او هم معین است مثل پدر و یا جد و یا شوهر و یا زوجه: بهره‌ی آنان داده می‌شود بهره‌ی عولی، اگر عول ممکن باشد مثل مسأله‌ی میّتی که زوجه‌ی باردار دارد و پدر و مادر دارد، مسأله از بیست و هفت حساب به احتمال اینکه حمل زن دو دختر باشد که در این صورت زوجه ثمن عولی دارد و پدر سدس عولی دارد و مادر سدس عولی دارد، برای اینکه پدر و مادر و زوجه و دو دختر باشند مسأله از بیست و چهار به بیست و هفت عول می‌شود تا سهم زوجه داده شود، برای اینکه در مسأله بیست و چهار، سهم دو دختر دو ثلث است که شانزده باشد و سهم پدر سدس است که چهار باشد و سهم مادر سدس است که چهار باشد و از جمع $۱۶+۴+۴=۲۴$ بیست و چهار تمام شد پس ثمن زوجه کجاست؟ این است که از ۲۴ به ۲۷ عول می‌کنند.

دو دختر دو ثلث دارند ۱۶، پدر سدس دارد ۴ و مادر سدس دارد ۴ و زوجه ثمن

دارد سه و جمع $۱۶+۴+۴+۳$ می شود ۲۷ که دو ثلث عولی است، و دو سدس پدر و مادر عولی است و ثمن زوجه نیز عولی است.

و اگر میراث بران سهم معینی ندارند مثل فرزندان که پسر و دختر باهم حصّهی معینی ندارند، در این حال به آنها چیزی داده نمی شود تا حمل به دنیا آید؛ برای اینکه برای تعداد حمل قاعده ای نیست، ممکن است حمل عبارت از پنج بچه و یا هفت تا و یا دوازده و یا بیشتر باشد، علامه ابن الرفعة رحمه الله تعالی حکایت نموده است که زن پادشاهی در بغداد چهل بچه به دنیا آورد و هر کدام به قدر انگشتی بود و همه ماندند و همراه پدرشان سوار بر اسبان با پدرشان می رفتند.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

کتاب النکاح

کتابی است در بیان احکام نکاح

کتاب النکاح

در بیان احکام نکاح

نکاح به معنی ضمّ یعنی جمع شدن دو چیز به هم، تَنَاكَحَتِ الْأَشْجَارُ: شاخه‌های درختان باهم جمع شد، وقتی که باد می‌وزد و شاخه‌ها به سوی همدیگر کشیده می‌شوند. **فوائد نکاح:** حفظ نسل و زیاد شدن زاد و ولد و فارغ شدن از آنچه منع آن زیانمند است، و به دست آوردن لذت کامل. و این تنها چیزی است که در بهشت از نکاح به دست می‌آید و گرنه در آنجا تناسلی نیست. و تنها چیزی که از عهد آدم عَلَيْهِ السَّلَامُ برقرار بوده و در شرع مطهر اسلام تشویق به سوی آن شده و تا اندرون بهشت ادامه دارد همین نکاح است.

و در شرع، نکاح عقدی است که لازم است که به لفظ انکاح و یا تزویج باشد. و نکاح عقد لازمی است، و نکاح حقیقت آن برای عقد نکاح است و مجاز است و در و طء و مباشرت.

و در قرآن کلمه‌ی نکاح به معنی نزدیکی آمده در آیه‌ی ۲۳۰ سوره بقره:

﴿فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ﴾

اگر شوهرش طلاق سوم او را داد حلال نمی‌شود آن زن برای شوهری که سه طلاق او را انداخته است؛ مگر بعد از اینکه شوهر دیگر بگیرد و شوهر بعدی با او نزدیکی کند و بعد از آن اگر شوهر بعدی آن زن را طلاق داد و عدّه‌اش از او گذشت، شوهر اولی می‌تواند با عقد نکاح جدید آن زن را به خانه آورد که و طء در نکاح بعد از سه طلاق

ضرورت دارد، چنانکه حدیث صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی روایت نموده‌اند که رسول الله ﷺ فرمود: به زنی که بعد از سه طلاق شوهر اولی شوهر دیگر گرفته بود و پسندیده و می‌خواست بدون وطء دومی به شوهر اولی برگردد. رسول الله ﷺ به او فرمود: **لَا حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَ يَذُوقَ عُسَيْلَتِكَ**. نه هرگز نمی‌توانی به سوی شوهر اول برگردی؛ مگر بعد از این که این شوهر دومی از غسل تو بچشد و تو از غسل او بچشی. یعنی مگر بعد از وطء او و بدون وطء شوهر دومی نمی‌توانی به شوهر اول برگردی که آیه‌ی ۲۳۰ سوره‌ی بقره نکاح به معنی وطء و اما در پیش از ده آیه نکاح به معنی عقد نکاح آمده است.

ارکان نکاح پنج تا است: زَوْج و زَوْجَه و وَلِيّ و شاهدان و صیغه: ارکان نکاح پنج چیز است شوهر و همسر او و ولیّ زن و دو گواه عقد نکاح و صیغه‌ی ایجاب و قبول، ایجاب از ولیّ زن و قبول از شوهر.

و اصل در مشروع بودن نکاح، آیات قرآن است؛ مانند:

﴿فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ﴾ (سوره‌ی نساء، آیه‌ی ۳)

«زواج نمائید با زنانی که حلال هستند برای شما».

و حدیث صحیح که امام شافعی به لفظ بلغنی آن رسول الله ﷺ قال: **تَنَآكِحُوا تَكْتَرُوا فَإِنِّي مُبَاهٍ بِكُمْ الْأُمَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ**. به من رسیده است این حدیث که رسول الله ﷺ فرمود: زواج نمائید تا بسیار شوید برای این که به بسیاری امّت افتخار می‌کنم در مقابل ملت‌های دیگر در روز قیامت. و نظر به این که امام شافعی رحمته الله این حدیث را به لفظ **بَلَّغْنِي** روایت نمود محدثین می‌گویند رواه الشافعی بلاغاً.

و در حدیث صحیح از عبدالله بن مسعود رضی الله عنه قَالَ **سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ الشَّبَابِ مِنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ - الْحَدِيثُ**. (رواه البخاری و مسلم و ابوداود و الترمذی و النسائی) عبدالله بن مسعود گفت: از رسول الله ﷺ شنیدم که می‌فرمود: ای گروه جوانان هر کدام از شما که توانایی نکاح و نفقه‌ی زناشویی دارد زوجه را اختیار نماید که زن گرفتن چشم را حفظ می‌کند و شرمگاه را نگه می‌دارد و کسی

که توانایی نکاح ندارد روزه بگیرد که روزه شدت شهوت را فرو می‌نشانند.
 و رسول الله ﷺ فرمود: **أَرْبَعٌ مِنْ سُنَنِ الْمُرْسَلِينَ: الْحَيَاءُ وَ التَّعَطُّرُ وَ السُّوَاكُ وَ النِّكَاحُ** (رواه احمد و الترمذی به سند حسن). چهار چیز از اخلاق پسندیده پیغمبران است؛ حیا و به کار بردن بوی خوش و زواج و مسواک زدن به دهان و دندان.
 و رسول الله ﷺ فرمود: **ثَلَاثَةٌ حَقٌّ عَلَى اللَّهِ عَوْنُهُمْ: الْمَكَاتِبَ الَّذِي يُرِيدُ الْأَدَاءَ، وَ النَّاحِجُ الَّذِي يُرِيدُ الْعَفَافَ، وَ الْمَجَاهِدُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.** (رواه الترمذی و النسائی و الحاكم). سه کسند که خدای عزوجل از فضل و کرمش تعهد فرمود که ایشان را مدد فرماید: مکاتب که قصد دارد قیمت خود را بپردازد و کسی که زن می‌گیرد به قصد پاکدامنی و کسی که در راه خدا جهاد کند.

وَ لَهُ أَقْسَامٌ ثَلَاثَةٌ؛ وَ نِكَاحٌ بِرِ سَهٍ قِسْمٌ اسْت: حَرَامٌ وَ مَكْرُوهٌ وَ حَلَالٌ.
حَرَامٌ: نکاحی که حرام است، مثل آنچه در این کلمه داخل است: **يَحْرُمُ جَمِيعُ نِسَاءِ الْقَرَابَةِ إِلَّا وَلَدُ الْعُمُومَةِ وَ وَلَدُ الْحُوَلَةِ:** همه‌ی زنان قرابت و خویشاوندی نکاحشان حرام است غیر از فرزندان عمو و عمه و فرزندان خالو و خاله، که نکاحشان روا است. نکاح دختر عمو با پسر عمو و نکاح دختر عمه با پسر خالو، و نکاح پسر عمه با دختر خالو و نکاح دختر خالو با پسر خاله و نکاح پسر خالو با دختر خاله که جایز هستند. این از طریق اختصار و به تفصیل می‌آید.

وَ مَكْرُوهٌ: و نکاح مکروه مانند خواستگاری و نکاح زنی که پیش از او دیگری او را خواستگاری نموده و خواستگاریش را قبول کرده‌اند. و به تفصیل می‌آید.
وَ حَلَالٌ: و نکاح حلال که شامل واجب و مندوب و مباح شامل هر سه می‌شود و تفصیل آن می‌آید و عبارت از هر نکاحی است که حرام و مکروه نباشد.

وَ نِكَاحٌ صَحِيحٌ اسْت وَ نِكَاحٌ فَاسِدٌ: نکاح صحیح آنچه موافق دستور شریعت باشد، و نکاح فاسد آنچه بر خلاف دستور شریعت باشد. یا عیناً مثل نکاح زنی که در عده‌ی دیگری است و یا جمعاً مثل جمع کردن میان دو خواهر در نکاح یک شخص و یا اشتبهاً مثل اینکه خواهرش در میان زنان قریبه‌ای که پنجاه و یا صد زن دارد مورد اشتباه باشد که با

هیچکدام نکاح نمی‌تواند تا اول معلوم شود که خواهرش از بین آنها کدام است، و یا عقداً یعنی از جهت عقد نکاح دارای خللی باشد، مثل اینکه دو برادر غیر مادری یک خواهر را به دو کس عقد نکاح بسته باشند و معلوم نباشد عقد نکاح کدام یک پیشتر باشد که هر دو عقد باطل است.

و آنچه عیناً حرام است، یا از جهت نسب حرام است مثل نکاح محارم و یا از جهت رضاع و شیرخوارگی مثل نکاح خواهر رضاعی و یا از جهت مصاهره مانند زن پدر و زن پسر که همه‌ی آنها حرام و باطل است.

و محارم نسبی که نکاحشان حرام و باطل است: مادر، دختر، خواهر، عمه، خاله، دختر برادر و دختر خواهر، و همه‌ی این هفت تا که در نسب یاد شده در رضاع و شیرخوارگی نیز حرامند، مثل مادر رضاعی، دختر رضاعی، خواهر رضاعی، عمه رضاعی، خاله رضاعی، دختر برادر رضاعی و دختر خواهر رضاعی.

و دلیل حرام بودن محارم نسب: آیه‌ی ۲۳ سوره‌ی نساء:

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ﴾

و دلیل حرام بودن محارم رضاعی: آیه‌ی ۲۳، سوره‌ی نساء.

﴿وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ﴾

و حدیث صحیحین: **يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ**. آنچه از نسب حرام است از شیرخوارگی نیز حرام است. و در دو کتاب «الفلاح بالنکاح» به عربی و «النجاح فی النکاح» به فارسی مطالب متعلق به نکاح به تفصیل آمده است.

آنچه از طریق نسب و رضاع حرامند یاد شد. و اما آنچه از طریق مضاهره حرامند از

این قرارند:

نِكَاحُ زَوْجَةِ الْآبِ وَ ابْنِ عَلَا: به زنی گرفتن زن پدر و هر قدر بالا رود، مثل زن پدر پدر مثلاً، و **نِكَاحُ زَوْجَةِ الْإِبْنِ وَ ابْنِ سَفَل:** و به زنی گرفتن زن پسر و هر قدر به زیر رود مثلاً. و **زَوْجِ الْبِنْتِ:** و شوهر دختر و اگرچه به زیر رود مثل شوهر دختر دختر مثلاً که اینان به مجرد عقد نکاح حرام می‌شوند، اگر پدری عقد نکاح زنی را بست و

اگرچه بر او داخل نشد و طلاقش داد بر همه‌ی فرزندان و فرزندزادگانش حرام می‌شود، هر قدر دور شوند و اگر پسری عقد نکاح زنی را بست و اگرچه بر او داخل نشد و طلاقش داد بر پدر و پدر و هر قدر بالا رود حرام می‌شود.

و اگر شخصی عقد نکاح زنی را با خود بست و اگرچه بر او داخل نشود مادر آن زن و مادر مادر زن هر قدر دور شود بر او حرام است و **زَوْجُ الْأُمِّ** و **إِنْ عَلَتْ**: و شوهر مادر هر قدر مادر بالا رود مثل شوهر مادرِ مادرِ مادرِ مشروط بر اینکه بر مادر داخل شود؛ اما اگر نکاح زنی با خود بست و قبل از دخول او را طلاق داد، نکاح دختر آن بر او جایز است.

و دلیل حرام بودن آنهایی که یاد شده آیه‌ی ۲۲، سوره‌ی نساء:

﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ﴾

به زنی نگیرید زنانی را که در نکاح پدرانتان بوده‌اند که این کار زشتی بیش از حد و بغض یعنی غضب خدا و بدراهی را همه در خود جمع کرده است. و **أُمَّهَاتِ نِسَائِكُمْ**: آیه‌ی ۲۳ سوره‌ی نساء. و مادران زانتان. و **حَالَئُلُ أَبْنَائِكُمْ**: آیه‌ی ۲۳، سوره‌ی نساء. و زنان پسرانتان. زنانی که حرام هستند به نسب و رضاع و پیزاده و غیره همه در آیات از ۲۲ تا ۲۵ سوره‌ی النساء آورده شده است و می‌توانید تفسیر مفصل آنها را در تفصیل صفوة العرفان و احکام نکاح به تفصیل در الفلاح بالنکاح و النجاح بخوانید.

وَإِمَّا لِلْجَمْعِ: و اما آنچه از جهت جمع کردن حرام است؛ جمع کردن میان نکاح دو خواهر برای یک کس. چنانکه در آیه‌ی ۲۳ سوره‌ی نساء **وَ أَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ**: و حرام است جمع کردن میان دو خواهر در نکاح یک شخص؛ مگر آنچه در زمان جاهلیت گذشته و در زمان ظهور اسلام نبوده است. و جمع کردن میان زنی و عمه‌ی آن زن، و جمع کردن میان زنی و خاله‌ی آن زن در نکاح یک شخص، چنانکه در حدیث صحیح آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **لَا تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ عَلَى عَمَّتِهَا وَ لَا الْعَمَّةَ عَلَى بِنْتِ أَحْيَیْهَا وَ لَا الْمَرْأَةَ عَلَى خَالَتِهَا وَ لَا الْخَالَتَ عَلَى بِنْتِ أُحْتِیْهَا، لَا الْكُبْرَى عَلَى الصُّغْرَى وَ لَا الصُّغْرَى عَلَى الْكُبْرَى**. (رواه الترمذی و قال حسن

صحیح). درست نمی شود جمع نمودن میان زنی و عمه‌ی او خواه اول، عمه‌ی زن به خانه داشته باشد و بعد دختر برادر آن زن را نکاح نماید و خواه اول زنی به خانه داشته باشد و بعد عمه‌ی آن زن را نکاح نماید و درست نمی شود میان زنی و خاله‌اش، خواه اول خاله‌ی زن در خانه داشته و بعد دختر خواهر آن زن را نکاح نماید و خواه اول زنی به خانه و بعد خاله‌ی آن زن را بر سر او آورد. نه بزرگتر بر سر کوچکتر و نه کوچکتر بر سر بزرگتر هیچکدام جایز نیست، و مقصود از بزرگتر عمه و خاله‌ی زن است، در درجه نه در سن و سال و مقصود از کوچکتر دختر برادر زن و دختر خواهر زن که در درجه کوچکترند و قصد بزرگتری و کوچکتری در سن و سال نیست؛ برای اینکه ممکن است عمه و خاله‌ی زنی سنشان از آن کوچکتر باشد، زنانی که در شریعت نکاحشان حرام است سی و یک زن هستند که به تفصیل در کتاب **الفلاح بالنکاح و النجاح فی النکاح** یاد شده‌اند.

و درست نیست جمع نمودن میان دو کنیز به نکاح در خانه‌ی یک مرد آزاد، وقتی که مرد، زن آزاد صالح برای تمتع در خانه داشته باشد. اما اگر زن آزاد قابل تمتع نداشته باشد جمع میان دو کنیز در یک عقد برای کسی که نکاح کنیز بر او روا است، جایز است، و جمع کردن میان زن آزاد و کنیز در یک عقد نکاح وقتی که زن آزاد قابل تمتع نباشد جایز است. و درست نیست جمع کردن میان بیش از چهار زن برای یک شوهر برای اینکه رسول الله ﷺ به غیلان ثقفی که ده زن داشت فرمود: **أَمْسِكْ عَلَيْكَ زَبْعًا وَ فَارِقْ سَائِرَهُنَّ**. (رواه ابن حبان و غیره و صححه).

چهار زن برای خودت نگهدار و باقیشان را طلاق بده، و از بنی ثقیف شش کس مسلمان که هر کدام وقتی مسلمان شدند ده زن داشته‌اند.

غیلان، و مسعود بن مصعب، و مسعود بن عامر، و مسعود بن عمرو، و عروة بن مسعود و سفیان بن عبدالله رضی الله عنه و همه‌شان چهار زن برای خود نگهداشتند و باقی را طلاق دادند. و درست نیست جمع نمودن میان بیش از دو زن برای برده، چنان که بیهقی رحمه الله تعالی از لیث از حکم بن عتیبه رضی الله عنه روایت نمود که، **أَجْمَعَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى أَنْ لَا يَنْكِحَ الْعَبْدُ أَكْثَرَ مِنْ اثْنَتَيْنِ**.

صحابه رضی الله عنهم اجماع نمودند بر اینکه درست نیست که برده جمع میان بیش از دوزن در نکاح نماید. و درست نیست دو شوهر برای یک زن به اجماع امت.

و هرگاه یکی از محارم شخص با زنهایی که در شمار می آیند اختلاط یافته است، مثلاً در قریه‌ای که یکصد یا دویست یا سیصد زن دارد، خواهر او در میان آنها است و معلوم نیست کدام یک خواهر او است که از آن سیصد زن نمی‌تواند، زن بگیرد تا اینکه اول معلوم شود از بین آنها کدام یکی خواهر او است. اما اگر از شمار عادی بیرونند مثل خواهر او میان هزار تا بیشتر است، درست است که از آنان بگیرد، برای اینکه بخواهیم حساب احتمالات نماییم و بگوییم از هزار زنی که خواهر او میان آنها است، نمی‌تواند زن بگیرد باید از هر جای دیگری هم زن گرفتن برای او حرام بسازیم؛ برای اینکه هر جای دیگری این احتمال دارد که خواهر او آنجا رفته است.

و عدد محصور که فقها یاد فرموده‌اند، عددی است که با دیدن آنها شمار آن بدست آید، مثل دویست و یا سیصد نفر. و عدد غیر محصور مانند عددی که در اولین دیدن نمی‌توان آنان را شمرد، مثل هزار به بالا.

و نکاحی که به سبب عقد و خللی که در آن می‌آید حرام است و باطل است عبارت است از: نکاح شغار، نکاح متعه.

نکاح محرم به حج یا عمره، نکاحی که دو ولی یک زن را به دو شوهر داده‌اند و معلوم نیست عقد کدام یکی پیشتر بوده است. و نکاح زنی که در عده‌ی دیگری است و نکاح کنیزی که استبراء او به آخر نرسیده به اینکه خریدار او را خریده و باید یک حیض او بیاید در زنی که قاعده می‌شود تا معلوم شود که از آقای قبلی بچه ندارد و هنوز حیضش نیامده و اگر صغیر و یا یائسه است، یک ماه آن نگذشته است، و نکاح زنی که شک دارد حامله است یا نه، و نکاح کافره‌ی غیر کتابی مثل زن گرفتن از مجوسی یا هندو، و عقد نکاح بستن آقا با کنیز خود که همه‌ی این نکاحها باطل است.

نکاح شغار: معروف به نکاح سگی؛ به اینکه دخترم را به نکاح تو آوردم به اینکه تو دخترم را به نکاح من آوری و ناموس هر کدام مهر دیگری باشد که این نکاح حرام و

باطل است.

وَ نِكَاحُ الْمُتَعَةِ: و نکاح متعه که زن در آن مانند کالای اجاره‌ای هر ساعتی نزد کسی است در نکاح متعه که روی وقت معین است. ممکن است متعه برای یک روز و یا یک هفته و یا یک ماه و یا یک سال باشد و یا اینکه زنی هفتاد و هفت ساله متعه‌ی نود و نه ساله شود، نکاح غریبی است نه نفقه دارد و نه عدّه و پسر زن متعه‌ای از پسر کنیزی بی‌بهره‌تر است. میراثی ندارد و نباید داشته باشد برای اینکه مادری که هر هفته‌ای نزد کسی به نکاح متعه باشد از کجا دانسته می‌شود که فرزندانش از چه کسی است، نه ولی لازم دارد نه گواه چیزی که هست حدی ندارد، و بنا به حدیث صحیحین رسول الله ﷺ از آن منع فرمود.

وَ نِكَاحٌ مُحْرِمٍ: و نکاح شخصی که احرام به حج یا عمره بسته است، و در فرموده‌ی رسول الله ﷺ **لَا يَنْكَحُ الْمُحْرِمُ وَ لَا يُنْكَحُ.** (رواه مسلم). شخصی که احرام به حج یا عمره بسته است، نمی‌تواند زن بگیرد و نمی‌تواند زن را به نکاح دیگری دهد.

وَ اِنْكَاحٌ وَلِيَّيْنِ امْرَأَةٍ: و شوهر دادن دو ولی زن را که هریک از دو ولی او را به شوهری عقد نکاح ببندد و معلوم نشود کدام یک از دو عقد پیشتر بوده است که هر دو عقد نکاح باطل است.

وَ نِكَاحُ الْمُعْتَدَةِ: و عقد نکاح زنی بستن که در عدّه‌ی دیگری است باطل است، اما اگر صاحب عدّه خودش آن زن را به نکاح جدید به خانه آورد، درست است. مثل اینکه با زنی خلع نموده یا طلاق بعوض داده است که زنی طلاق خود را از شوهرش گرفت به هزار تومان، این زن از شوهر جدا شده است؛ اما اگر زن در عدّه است و او و شوهرش راضی باشند از نو به نکاح جدید زن و شوهر شوند، درست است.

وَ نِكَاحُ الْمُسْتَبْرَأَةِ: و نکاح کنیزی که در حال استبراء است؛ **اِسْتِبْرَاءٌ** یعنی طلب برائت و پاکی رحم که بچه‌ای در آن نیست، اسلام در هر کار ابتکاری قریب دارد، برای زن آزاد عدّه نامیده است برای کنیز استبراء نامیده است، اگرچه عدّه و استبراء هر دو برای دانستن خالی بودن رحم زن از بچه است تا اختلاط نسب نشود. و فرزند کسی به دیگری

ملحق نشود. اگر آقای کنیز آمد و کنیز خود را آزاد کرد، باید مدت استبراء آن بگذرد تا بتواند شوهر بگیرد، اما اگر خود آقای آزادکننده بخواهد با کنیز آزاد شده اش عقد نکاح ببندد جایز است برای اینکه استبراء به خاطر او است. نکاح مستبرأه برای غیر صاحب استبراء باطل است.

وَ نِكَاحُ الْمُرْتَابَةِ بِالْحَمَلِ: و شوهر گرفتن زنی که شک دارد در حامله بودنش به اینکه احساس سنگینی و حرکتی در رحم خود می نمود، باید صبر نماید تا شک او مرتفع شود، اما اگر در مدت عدّه شکمی نداشت بعد از انقضای عدّه مشکوک شد این شک اثری ندارد و نکاح او صحیح است.

وَ نِكَاحُ الْكَافِرَةِ غَيْرِ الْكِتَابِيَّةِ: و به زنی گرفتن زنی که کافر است و کتابی نیست مثل زنی که زرتشتی و بت پرست باشد، برای مسلمان حرام است که او را به زنی بگیرد. اگر نکاح کرد، نکاحش باطل است، اما به زنی گرفتن زنی که یهودی است و یا نصرانی است جایز است مشروط بر اینکه اجدادشان قبل از اسلام نصرانی شده باشند.

وَ نِكَاحُ الْمَمْلُوكَةِ لِلنَّائِحِ: و به زنی گرفتن کنیزی که ملک او است باطل است؛ برای اینکه کنیزی که ملک است طلاق و ظهار و ایلاء در او صورت نمی بندد و نکاح غیر قابل طلاق وجود ندارد.

وَ نِكَاحُ الْجَنِيَّةِ: و به زنی گرفتن و عقد نکاح بستن بر زنی که از جنّ است. در حواشی نوشته اند که نکاح او جایز است وقتی که محقق بدانند که زوجه ای او است به علامتی مخصوص و شروط نکاح بجا آید و حکم زوجه می یابد و وضو به لمس او نقض می شود.

و همه ی این نکاحهای نه گانه از نکاح شغار تا نکاح المملوکه للنکاح همه حرام و باطل است.

و نکاح مکروه: مثل نکاح زنی که دیگری او را خواستگاری نموده و قبول خواستگاری او شده است، برای اینکه باعث اذیت دیگری می شود و دشمنی را به بار می آورد.

وَ نِكَاحُ مُحَلَّلٍ: و عقد نکاح زنی که شوهرش او را سه طلاق داده برای حلال کردنش بر شوهرش که او را سه طلاق داده است، هرگاه در عقد نکاح چنین شرطی نشود، اما اگر در عقد نکاح چنین شرطی شد آن عقد حرام و باطل است.

وَ نِكَاحُ الْغُرُورِ: و عقد نکاحی که در آن گول زدن و فریفتن باشد به اینکه به شوهر گفته شد، زنی که به عقد نکاح او در آورده می شود، زنی آزاد است در حالی که آن زن کنیز بود یا اینکه آن زن مسلمان است در حالی که کتابی بود، مکروه بودن این عقد از این جهت است که شوهر قصور ورزیده در واریسی نکردن. اما از جهت اینکه مایه‌ی اذیت شوهر است، حرام است مطلقاً چه تعزیر و گول زدن قبل از عقد یا همراه عقد نکاح باشد، ولی عقد نکاح صحیح است در هر حال.

وَ نِكَاحُ الذَّمِّيَّةِ: و مکروه است نکاح زنی که کافر ذمی باشد؛ برای اینکه خدای سبحانه و تعالی دشمن کافران است و به هیچ وجه به مصلحت مسلمان نیست که ازدواج با دشمنان خدا نماید. گذشته از اینکه مستقبل اولادش هم در خطر است، ذمی، کافری است که در دیار اسلام زندگی می کند و در ذمت مسلمانان است.

وَ نِكَاحُ الْحَرْبِيَّةِ: و نکاح زنی که از جمله‌ی کافران است که با مسلمانان جنگ دارند که نکاح او بدتر از نکاح ذمیّه می باشد.

وَ نِكَاحُ مَنْ بِهِ عِلَّةٌ: و به زنی گرفتن زنی که بیماری از بیماریهای صعب‌العلاج دارد. برای اینکه زن گرفتن برای آسایش خاطر شوهر است و گرفتن زن بیمار همیشه باید شوهر به پرستاری زن قیام کند و چنین زواجی به جای آسایش خاطر، مایه‌ی پریشانی خاطر و تلخی زندگی خواهد بود و اگر بیماری مسری باشد که نعوذ بالله مایه‌ی از دست رفتن تندرستی شوهر و بیمار شدن او و فرزندان است.

وَ نِكَاحُ الْفَاسِقَةِ: و به زنی گرفتن زن ناپاکدامن که زواج با او از زواج بازن کافره‌ی پاکدامن خیلی بدتر است و شوهر باید در فکر حفظ او باشد و هیچگاه روی آسایش نبیند.

وَ نِكَاحُ بِنْتِ الْفَاسِقِ: و زناشویی با زنی که پدر فاسق است که احتمالاً دختر هم به

اخلاق پدر بار می آید و هر خانه‌ای که زن و یا شوهر فاسق در آن باشد، نه سعادت دنیا در آن بدست می آید و نه نیکبختی آخرت و غیر اینها از هر نکاحی که راه طاعت خدای متعال و آسایش زندگی از آن دور است و نکاح حلال، که شامل نکاح واجب و سنت و مباح از هر نکاح صحیحی می شود.

وَ نِكَاحٍ وَاجِبٍ: و آن نکاح و زن گرفتن کسی است که می ترسد اگر زن نگیرد، دچار عمل زنا شود. برای چنین کسی نکاح واجب است تا خود را از افتادن در زنا و زشتکاری نگاهدارد.

نِكَاحٌ سُنَّتٌ: و آن نکاح و زن گرفتن کسی است که شوق زیاد به نزدیکی زن دارد و مهر و نفقه‌ی زن را هم دارد که برای او سنت است نکاح و زن گرفتن تا هم خود و همسر را پاکدامن نماید و هم فرزندان صالح بدست آورد.

نِكَاحٌ مُبَاحٌ: که اصل در نکاح مباح بودن آن است مثل اینکه مهر و نفقه‌ی زن را داشته باشد و حاجتی به نکاح نداشته باشد.

و فقها رحمهم الله تعالی در باب نکاح قسمتی از خصوصیت‌هایی که به خاتم النبیین ﷺ اختصاص داشته یاد می کنند، و در این خصوص علمای امت کتابهای بخصوصی نوشته اند که از جامع ترین کتابها در این مورد کتاب **الخصایص الکبری** تألیف امام علامه جلال الدین سیوطی رحمه الله تعالی می باشد، روی این اصل خیلی مختصر از آن یاد می نمائیم، و علما که این خصائص را نوشته اند بخاطر این است که کسی تصور نکند که غیر رسول الله دیگری می تواند آن خصوصیات را داشته باشد، و با آنکه آن خصوصیات تعلق به حضرت سید المرسلین علیه و علیهم صلوات الله و سلامه داشته اما سرور کائنات از بیشتر آنها استفاده نفرموده است؛ مگر آنچه در آن نشان دادن مسئولیت‌های سنگین فوق طاقت امت بوده است که شخصاً متحمل آن می شده اند.

این خصائص بر چهار گونه است:

یکم در مباحات، دوم در محرّمات، سوم در واجبات، چهارم در فضائل و اکرامات:
اما مباحات: چنانکه برای ایشان روا بوده، که عقد نکاحی برای خود ببندند بدون

ولی و گواهان که هیچگاه چنین نفرمودند، و اینکه عقد نکاح برای خود ببندند وقتی که زنی خود را به ایشان ببخشد و هیچگاه چنین استفاده‌ای نفرمودند، و اینکه ایجاب و قبول در نکاح برای خود انجام دهند و این را هم انجام ندادند. و اینکه حق زواج با بیشتر از چهار زن داشته باشند که معلوم است بیشتر این زواجا بخاطر نگهداری زانی بوده که شوهرانشان در جهاد فی سبیل الله شهید شده تازن و فرزندشان زیر رعایت و تربیت ایشان قرار گیرند و با گروههای مختلف برای بدست آوردن دل آن رؤسا که با دخترشان ازدواج می فرمود و نشر اسلام در میانشان و منتشر نمودن اخلاق پاک و تابناک به وسیله‌ی آن زنان که اخلاق داخلی رسول الله را روایت می کردند میان مردم. و اینکه زن گرفتن ایشان به نکاحی باشد که خدای متعال آن را اجرا فرمود مثل نکاح زینب بنت جحش که خدا آن را بر پیغمبرش لازم نمود تا عادت تنبی و پسر خواندگی از میان مردم برکنده شود. و کسی که سوره الاحزاب از آیه ۳۶ تا آیه ۴۰ بخواند و مخصوصاً آیه ۳۸، مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ: نبود گناهی بر پیغمبر در آنچه خدا بر او فرض فرمود و لازم الاجراء ساخت به زنی گرفتن زن پسر خوانده اش زینب بنت جحش که می رساند رسول الله خواهان این امر نبوده و امر پروردگار بوده تا این عادت پسر خواندگی و حرام دانستن زواج با زن پسر خوانده از میان برود. وگرنه اگر رسول الله طالب زینب بنت جحش بودند خودشان زینب را به نکاح زید در نمی آوردند و خودشان موقعی که دختری بود با او ازدواج می فرمودند.

و از مباحات برای ایشان وصال است که امروز روزه باشند و شب افطار نکنند و فردا روزه باشند و شب بعد افطار نکنند و چند روز و شب بدون خوراک و آب بگذرانند هر کسی که فهم داشته باشد، می داند زیادی مسئولیت است تا امتش بدانند که پیغمبر ایشان تا چه حد متحمل گرسنگی می شدند به آن همه کار شبانه روز و شما باید کتابی که در سیرت مطهره خاتم النبیین نوشته ایم مطالعه نمائید تا بدانید این افتخار پیغمبران چقدر طاقت و تحمل در برابر نشر دین خدای متعال داشته است، و مباح بوده که از بین اموال غنیمت چیز گرانبها و برگزیده برای خود انتخاب فرماید و مباح بوده برای ایشان که

خمس خمس یعنی یکی از بیست و پنج قسمت غنیمت برای خود بگیرند که آن را نیز صرف خانواده و انواع احسان می فرموده اند، و مباح بوده که چهار پنجم و کمک به ضعفا و مستحقان می رسانیدند، و مباح بوده برای ایشان که به علم خود رفتار فرمایند و در حکم، طلب گواه و بیّنه نفرمایند، که چنین نفرمودند، و مباح بوده که محللهایی برای چرای حیوانات خود قرق کنند که هیچ کس دیگری نتواند حیوانات خود را در آنجا چرا دهد که هیچگاه چنین کاری نکردند، و اینکه خواب برای ایشان مبطل وضو نباشد، در حالی که مواظبت ایشان همیشه بر وضو بود. و اینکه به هر کسی که ناسزا بگویند و لعنت کنند برای آنان که ناسزا به ایشان گفته شده رحمت و قربت باشد و معلوم است که زبان ایشان زبانی طاهر و پاک بود سخن ناسزا از زبان ایشان صادر نمی شد و چنانکه گفتیم بیشتر این مباحات را هیچگاه انجام ندادند.

و اما محرمات: حرام بودن بر ایشان که کنیز را به نکاح آورند، برای اینکه کنیز برای کسی تجویز شده که ترس افتادن در حرام داشته باشد و ایشان که از هر گناهی معصوم بودند، و نکاح کنیز که بر اشخاص آزاد بدون عذر ممنوع شده، برای این است که فرزندان کنیز مملوک آقای کنیز هستند، و چه کسی قبول می کند که فرزندان خود را برده و عبید آقای کنیز نماید، این است که نکاح کنیز فقط برای کسانی جایز است که مهر و نفقه‌ی زن آزاد ندارند و اگر کنیز دیگری را به زنی نگیرند در حرام می افتند، اما کنیز زرخرد را فرارش خود ساختن جایز است؛ برای اینکه فرزندانش برای خودش است و کنیز که ام‌الولد شد خرید و فروش نمی شود و بعد از مرگ آقايش آزاد می شود.

و حرام بود بر ایشان، که زن کافره اگرچه کتابیه باشد به زنی بگیرند، کافر، دشمن خدا است و محال است که پیغمبر خدا در خانه‌ی خود دشمن خدا را جای دهد و فرمود: از خدا خواستم به من زنی بدهد که در بهشت با من باشد.

و حرام بود بر امت، که هر زنی که رسول الله ﷺ با او عقد نکاح بسته است و اگرچه بر او داخل نشده باشد آن زن را به نکاح آورند، و چگونه ممکن بود که زنی که به شرف نکاح رسول الله با او از امهات المؤمنین است با دیگری زواج نماید: **وَمَا كَانَ لَكُمْ**

أَنْ تُوَدُّوا رَسُولَ اللَّهِ وَ لَا أَنْ تَنْكِحُوا أَرْوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَدًا (سورهی احزاب، آیهی ۵۳).
و حرام بود، بر رسول الله ﷺ قبول صدقه نمودن از کسی برای خودش، برای اینکه صدقه چرک مال مردم است و صدقه‌دهنده دست بالا دارد، و چگونه ممکن است چرک مال مردم را بپذیرد و یا اجازه دهد دست کسی بالای دست او باشد.

و حرام بود، بر ایشان خواندن خط و سرودن شعر، ایشان که النَّبِيُّ الْأُمِّيُّ لقب دارند و گاهی نخوانده و نوشته تا تلاوت قرآن یکی از معجزات ایشان باشد و کسی نتواند که بگوید که کتابهای ملتهای پیشین خوانده است به قول سعدی علیه الرحمة:

یتیمی که ناخوانده قرآن درست کُتِبَ خانهای هفت ملت بشت

و ناخوانده قرآن درست یعنی هیچگاه قرائت و خواندنی نمی دانست و با این حال دین ایشان و کلمات ایشان کتب خانهای هفت ملت را منسوخ ساخت.

و حرام بود، بر ایشان که زرهی که برای جنگ پوشیده‌اند، بدون جنگ کردن آن را از تن بیرون بیاورد، پوشیدن زره به قصد جنگ و بیرون آوردنش بدون جنگ نشانه‌ی دودلی و بی‌هدفی است و ایشان که خدای تعالی او را راهنمایی و تأیید می فرمود محال بود که کاری بدون هدف و نقشه انجام دهند.

و حرام بود، بر ایشان چشم به دنبال مال مردم دوختن، و حرام بودن بر ایشان خائنة الأعین: و چشم زیر چشمی داشتن برای اشاره به کاری که در ظاهر امر بر خلاف آن هستند.

و اما واجبات: که اضافه بر فرائض واجب شخص ایشان بود.

صلاة الصُّحی: نماز صبحی بر ایشان واجب بود.

و صلاة الوتر: و نماز وتر بر ایشان واجب بود.

و مساوک زدن: برای هر نماز بر ایشان واجب بود.

و مشورت: و طلب رأی در کارهای مهم از کبار صحابه بر ایشان واجب بود تا رهبران امت به ایشان اقتدا کنند و کسی نتواند در اموری که تعلق به امت دارد خودسرانه رفتار نماید.

و تغییر هر منکری: بر ایشان واجب بود هر قدر تغییر منکرگران تمام شود.
و مصابرة العدو: و در میدان جهاد صبر و پافشاری کردن در برابر دشمن اگرچه دشمن چند برابر بود بر ایشان واجب بود

و قِضَاءِ دَيْنِ مُسْلِمٍ مَاتَ مُعْسِرًا: و پرداختن بدهی مسلمانی که به حال بینوایی مرده و نتوانسته، بدهی خود را ادا کند بر ایشان واجب بود، در حالی که بر غیر ایشان چنین واجبی نیست.

و نماز تهجد: که در ابتدا بر ایشان واجب بوده، معتمد این است که بعداً واجب بودن تهجد بر ایشان منسوخ شده و به حال سنت بودن باقی مانده است. چنانکه برای همه افراد امت سنت است، و بعضی از علما گفته‌اند که دو رکعت قبله‌ی فرض صبح بر ایشان واجب بوده، والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

رسول الله ﷺ عقد نکاح پانزده زن نمودند و داخل بر سیزده زن شدند و در عصمت ایشان یازده زن جمع شدند دو تا از ایشان را طلاق دادند و نه زوجه که تا روز وفات در عصمتشان بودند: سوده، عائشه، حفصه، ام سلمه، زینب، ام حبیبه، جُویریة، صفیة، میمونه رضی الله عنهن. و به ترتیب زواج شان به همین ترتیب بود رضی الله عنهن.

وَأَمَّا فَضَائِلُ و اکرامات:

خَاتَمُ النَّبِيِّينَ: خدای متعال ایشان را خاتم النبیین قرار داد تا دین ایشان تا روز قیامت برقرار باشد.

سَيِّدُ وُلْدِ آدَمَ: خدای متعال ایشان را آقای همه فرزندان آدم قرار داد.
أَوَّلُ مَنْ تَنَشَّقُ عَنْهُ الْأَرْضُ: ایشان اولین کسانی هستند که از قبر بیرون می آیند در روز قیامت.

أَوَّلُ مُشَفِّعٍ وَأَوَّلُ مُشَفِّعٍ: ایشان اولین شفاعتخواه و اولین کسی هستند که شفاعتشان مقبول است.

أُمَّتُهُ خَيْرُ الْأُمَّمِ: امت ایشان بهترین امت است.

مَعْصُومَةٌ لَا تَجْتَمِعُ عَلَى ضَلَالَةٍ: اَمَّت ايشان عصمت و عنایت خداوند به همراه دارند به گونه‌ای که هیچگاه بر گمراهی قرار نمی‌گیرند.

صُفُوفُهُمْ كَصُفُوفِ الْمَلَائِكَةِ: صف‌بندی امت ایشان در نماز مانند صف‌بندی ملائکه است.

شَرِيْعَتُهُ مُؤَبَّدَةٌ: شریعت او برای همیشه جاویدان است و شریعت‌های دیگر را منسوخ نموده است.

مُعْجَزَتُهُ بَاقِيَةٌ: معجزه‌ی ایشان تا روز قیامت باقی است و آن معجزه قرآن عظیم است و باطل از هیچ طرف به آن راه ندارد. لَا يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ لَا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِنْ حَكِيمٍ حَمِيدٍ.

نُصِرَ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ: خدا ایشان را پیروز گردانید، یک ماه مسافت بین ایشان و دشمنشان بود و دشمن از ترس ایشان می‌گریخت.

جُعِلَتْ لَهُ الْأَرْضُ مَسْجِدًا: سراسر زمین برای او مسجد قرار داده شد تا اَمَّتْش هر جا که باشند به وقت نماز به ادای نماز بپردازند.

وَ تَرَابُهَا طَهُورًا: و خاک زمین برای ایشان پاک‌کننده قرار داه شد تا پلید شده به دهان سگ را به آن تطهیر کنند و در موقع نبودن آب و یا عذر به آن تیمم کنند.

أُحِلَّتْ لَهُ الْعَنَائِمُ: اموال غنیمت برای ایشان و اَمَّتْشان حلال شد، در حالی که در زمان پیغمبران پیش از ایشان آتشی می‌آمد و غنائم را می‌سوزانید.

لَهُ الْمَقَامُ الْمَحْمُودُ: برای ایشان است مقام و منزلتی که در روز قیامت همه ستایشگوی او شوند.

لَهُ اللّوَاءُ الْمَعْقُودُ: برای ایشان است پرچمی که به نام ایشان افراشته شده تا تمام پیغمبران از آدم تا عیسی همه در روز قیامت در زیر پرچم ایشان آیند.

لَهُ الشَّفَاعَةُ الْعُظْمَى: برای ایشان است بزرگترین شفاعت برای رهایی خلق از احوال قیامت و پی بردن هر کس به سرانجام و فرجام کارش.

وَ دُخُولُ خَلْقٍ مِنْ أُمَّتِهِ الْجَنَّةَ بِغَيْرِ حِسَابٍ: و داخل شدن خلقی از اَمَّتْش به

بهشت بدون بازپرسی.

وَ أُرْسِلَ إِلَى الْأَنْسِ وَالْجِنِّ وَالْمَلَائِكَةِ: و رسالت و پیغمبری ایشان برای تمام خلق است و همه‌ی انس و جن و ملائکه از پیروان ایشان هستند.
وَ أَكْثَرُ الْأَنْبِيَاءِ أَتْبَاعاً: و پیروان ایشان از پیروان هر یک از انبیاء بیشترند.
كَانَ لَا يَنَامُ قَلْبُهُ: هیچوقت دلش نمی‌خوابید همیشه دلش بیدار و در انتظار وحی بود.

كَانَ يَرَى مِنْ خَلْفِهِ: بصیرت و بینش ایشان به طوری بود که پشت سر را مانند پیش رو می‌دیدند.
وَ تَطَوُّعُهُ قَاعِدًا كَهُوَ قَائِمًا: و نماز خواندنشان به نشسته مانند نماز خواندن ایستاده ثواب داشت.

وَ لَا تَبْطُلُ صَلَاةٌ مَنْ خَاطَبَهُ بِالسَّلَامِ: و اگر کسی در حالی که در نماز بود می‌گفت السلام علیک یا رسول الله نمازش باطل نمی‌شد. در حالی که در نماز خطاب به هر شخص دیگری مبطل نماز است.

وَ يَحْرَمُ رَفْعُ الصَّوْتِ فَوْقَ صَوْتِهِ: و حرام بود که در حضور ایشان کسی آواز خود را از آواز ایشان بلندتر نماید.
وَ يَحْرَمُ نِدَاؤُهُ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ: و حرام بود کسی ایشان را از پشت خانه صدا بزند.

وَ يَحْرَمُ التَّسْمِي بِاسْمِهِ وَ التَّكْنِي بِكُنْيَتِهِ: و حرام است که کسی اسم و کنیه‌ی خود را مانند ایشان قرار دهد که هم نام خود محمد نهد و هم کنیه‌ی خود را ابوالقاسم بنامند، اما اسم تنها و یا کنیه‌ی تنها ممنوع نیست.

وَ تَجِبُ إِجَابَتُهُ فِي الصَّلَاةِ وَ لَا تَبْطُلُ بِهَا: اگر ایشان کسی را صدا می‌زدند که در نماز بود، واجب بود که جواب بگوید و نمازش باطل نمی‌شد.

وَ أَمَرَهُ اللَّهُ بِتَخْيِيرِ نِسَائِهِ: و خدا به ایشان امر فرمود تا به زنان خود اختیار دهد در ماندن در خانه‌ی ایشان و یا طلاق گرفتن و همه ماندن در عصمت ایشان را اختیار نمودند،

و این موقعی بود که حجت‌گیری نمودند و می‌خواستند مانند زنان سایر مردم در خوراک و لباس خوشی کنند در حالی که رسول‌الله ﷺ می‌خواست مانند همه‌ی پیغمبران و بیشتر از آنان راه زهد و قناعت بگیرند.

وَ أَوْلَادُ بَنَاتِهِ يُنْسَبُونَ إِلَيْهِ: و فرزندان دختران ایشان نسبتشان به ایشان است وَ أَفْضَلُ نِسَاءِ الْعَالَمِ فَاطِمَةُ الزَّهْرَاءِ: و برترین و والاترین زنان دنیا در فضل و بزرگواری تقوی و طاعت فاطمه‌الزهراء رضی‌الله‌عنها هستند که پاره‌ی تن پیغمبرند و ذَرِيَّه‌ی رسول‌الله ﷺ از فرزندان فاطمه هستند.

وَ تَحِلُّ لَهُ الْهَدِيَّةُ مُطْلَقًا: و هدیه برای ایشان حلال بود از هر کسی که برای ایشان هدیه آورد.

وَ أُعْطِيَ جَوَامِعَ الْكَلِمِ: و به ایشان داده شده بود کلمه‌های جامع معانی و پرحکمت.

وَ لَا يَجُوزُ عَلَيْهِ وَ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ الْإِحْتِلَامُ: و روان بود برای ایشان و برای پیغمبران جنب شدن در خواب.

وَ لَا تَأْكُلُ الْأَرْضُ لُحُومَ الْأَنْبِيَاءِ: و حرام است بر زمین که جسد مطهر ایشان و یا جسد یکی از انبیاء علیه و علیهم‌السلام را بخورد. انبیاء در قبرهایشان زنده هستند.

وَ نَبْعُ الْمَاءِ الطَّهَوْرِ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ: صلی‌الله‌علیه‌وسلم و جوشیدن آب از میان انگشتان ایشان به طوری که از یک کاسه که دست مبارک ایشان در آن بود و آب از آن می‌جوشید چهار صد نفر آب برای آشامیدن و وضو یافتند.

وَ رُؤْيَتْهُ فِي النَّوْمِ حَقًّا: و به خواب دیدن ایشان حق است.

وَ صَلَّى بِالْأَنْبِيَاءِ وَ الْمَلَائِكَةِ لَيْلَةَ الْإِسْرَاءِ: و در شب معراج ایشان امام بودند و انبیاء و ملائکه به ایشان اقتدا نموده، پشت سر ایشان نماز می‌خواندند صلی‌الله‌علیه‌وسلم و علیهم‌وسلم.

وَ يَبْلُغُهُ سَلَامُ النَّاسِ بَعْدَ مَوْتِهِ: صلی‌الله‌علیه‌وسلم، سلام مردم بر ایشان بعد وفاتشان هم به ایشان می‌رسد.

وَيَشْهَدُ لِكُلِّ الْأَنْبِيَاءِ بِالْأَدَاءِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: و در روز قیامت ایشان گواهی می دهند برای همه‌ی پیغمبران صلی الله علیه و علیهم و سلم که رسالت خود را به امتشان تبلیغ فرموده‌اند.

وَ كَانَ إِذَا مَشَى فِي الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ لَا يَطْهَرُ لَهُ ظِلٌّ: و موقعی که راه می رفتند در آفتاب و یا ماه برای ایشان سایه‌ای نبود.

وَ لَا يَقَعُ عَلَيْهِ ذُبَابٌ: و پشه هیچگاه بر ایشان نمی نشست، و معلوم است که پشه بر کسانی می نشیند که رعایت نظافت نمی کنند؛ اما ایشان که از نظافت در صف ملائکه بودند پشه کجا بر ایشان می نشیند.

وَ كُلُّ مَوْضِعٍ صَلَّى فِيهِ وَ ضَبِطَ مَوْقِفَهُ اِمْتَنَعَ الاجْتِهَادُ فِيهِ يَمَنَةً وَ يَسْرَةً: و هر محلی که ایشان نماز خوانده‌اند و محل ایستادشان در نماز حفظ شده است درست نیست اجتهاد در قبله و میل بدست راست و یا چپ نمودن؛ برای اینکه یقین قبله به نماز ایشان حاصل است.

وَ وَجُوبُ الصَّلَاةِ عَلَيْهِ فِي التَّشَهُدِ الْأَخِيرِ: و واجب بودن صلوات فرستادن بر ایشان در تحیات آخری هر نماز.

وَ كَانَ لَا يَتَنَاءَبُ: و هیچگاه خمیازه نفرمودند. برای اینکه خمیازه علامت سستی و یا پرخوری است و ایشان به نشاط و کم خوری و فعالیت خستگی ناپذیر معروف بودند.

وَ مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ حَرَجٌ فِي حُكْمِهِ يَكْفُرُ بِهِ: و هر کسی که به حکم و فرمان رسول الله ﷺ در دلش احساس نارضایتی بنماید، کافر می شود.

وَ لَمْ يُصَلِّ عَلَيْهِ جَمَاعَةٌ بَلْ صَلَّى النَّاسُ عَلَيْهِ أَفْرَادًا: و بعد از رحلت ایشان صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم نماز جنازه به جماعتی بر ایشان خوانده نشد؛ بلکه مردم تک تک بر ایشان نماز خواندند صلی الله و سلم علیه و آله و صحبه. مَا تَجَدَّدَ لَيْلٌ وَ نَهَارٌ وَ حَرَكَةٌ وَ اسْتِقْرَارٌ وَ جَزَاءُ اللَّهِ عَنَّا بِمَا هُوَ أَهْلُهُ وَ حَيَّرَ مَا جَزَى بِهِ نَبِيًّا عَن قَوْمِهِ وَ رَسُولًا عَن أُمَّتِهِ وَ زَادَهُ فَضْلًا وَ شَرَفًا لَدَيْهِ.

دروود و سلام خداوند بر او و یارانش باد تا وقتی که شب و روز گردش دارند و

حرکت و سکون در کائنات وجود دارد و خداوند به او پاداشی که شایستگی اش را دارد عطا فرماید و بهترین پاداشی را به هر پیامبر از قومش می دهد به او ارزانی دارد و فضل و مقام او را نزد خود بیفزاید.

گفتیم که در نکاح رسول الله ﷺ صحیح بود که ایشان ایجاب و قبول عقد نکاح را به عهده بگیرند در زواج خودشان؛ اما هیچگاه چنین نفرمودند. اما برای غیر ایشان صحیح نیست که ایجاب و قبول به عهده‌ی یک نفر باشد مثلی که در بیع فروشنده و خریدار باید از هم جدا باشند، و برای حدیث صحیح: لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيِّ وَ شَاهِدَيْنِ عَدْلٍ: یعنی صحیح نمی شود نکاح شوهر؛ مگر همراه ولی زن و حضور دو گواه مرد عادل؛ مگر در تزویج جدّ که می تواند دختر پسرش را به پسر پسرش به زنی بدهد و ایجاب و قبول را اجرا نماید.

وَ يُشْتَرَطُ رِضَا الْمَرْأَةِ بِالنِّكَاحِ: و شرط است در صحت عقد نکاح، اینکه زن به آن نکاح که بر او بسته می شود راضی باشد، مگر اینکه اگر زن بکر است و ولی او پدر و یا جد است پدر و جد می توانند دوشیزه و دختر دیوانه بالاچاره به شوهر بدهند؛ اما وقتی می توانند بالاچاره به شوهر بدهند که هفت شرط بجا آید: اولاً، دشمنی میان دختر و پدر وجود نداشته باشد، اما اگر اهل محلّه می دانند که میان آن دختر و ولی او دشمنی است در این حال ولی نمی تواند بالاچاره و بدون رضایت دختر او را به شوهر بدهد، دوم، اینکه میان آن دختر و شوهر دشمنی نباشد مطلقاً. سوم، اینکه شوهر کفو دختر باشد، چهارم، اینکه توانا به پرداخت مهر باشد و اگرچه توانائیش در برابر حقوقی است که در اداره دارد و یا موقوفه که بر او وقف شده، یا حیوانات یا اجاره عقار داشته باشد. پنجم، اینکه مهر او کمتر از مهرالمثل نباشد. ششم، اینکه نقد باشد اگر پول است پول رایج در آن شهر باشد. هفتم، اینکه حال یعنی بی مدّت باشد که پس از عقد نکاح تسلیم زوجه شود، و هرگاه یکی از شروط نامبرده بجا نیاید باید به اذن صریح خود دختر باشد و بدون اذن صریح دختر اگر خلاف یکی از چهار شرط اولی است عقد نکاح باطل و اگر بر خلاف یکی از سه شرط اخیر متعلق به مهر باشد، عقد صداق باطل می شود و مهر برمی گردد به مهرالمثل

حال به نقد رایج در آن شهر. چنانچه به اذن دختر باشد هیچ یک از آن شروط لازم نیست، و سکوت دختر علامت رضایت است اگر باگریه و فریاد همراه نباشد و با اینکه موقع حصول شروط هفتگانه ولی مجبر می‌تواند بدون اذن دختر او را به شوهر دهد اما باز هم سنت است از او اجازه خواستن.

و آقای کنیز می‌تواند بالاجبار کنیز خود را به شوهر بدهد اما آن کسی که در کارهای خود رضای خدا می‌جوید، کنیز خود را برخلاف میلش مجبور نمی‌کند.

وَ يُشْتَرَطُ رِضَا الزَّوْجِ: و شرط است در صحّت نکاح اینکه شوهر به آن رضایت دهد برای اینکه قبول شوهر در انعقاد نکاح شرط است، مگر در زن گرفتن برای پسر خردسال که پدر و یا جد برای او زن بگیرند که رضایت صغیر در آن شرط نیست، مشروط بر اینکه صغیر دیوانه و محبوب یعنی فاقد آلت تناسلی مردی نباشد، چنانچه صغیر دیوانه و یا محبوب باشد، نمی‌توان برای او زن گرفت قبل از رسیدن او به بلوغ؛ برای اینکه صغیر قبل از بلوغ حاجتی به زن ندارد.

وَ لَا يَنْعَقِدُ النِّكَاحُ إِلَّا بِالْفِطْرِ التَّرْوِيجِ أَوْ الْإِنْكَاحِ: و عقد نکاح بسته نمی‌شود؛ مگر به یکی از لفظ تزویج و انکاح: مثل **زَوَّجْتُكَ يَا أَنْكَحْتُكَ**. برای اینکه این دو لفظ هستند که در قرآن آمده‌اند.

نَعْمَ يَنْعَقِدُ بِمَعْنَاهُمَا: بله به زبان عجمی غیر عربی وقتی که به معنی یکی از آن دو باشد صحیح است و اگرچه عاقد به خوبی عربی را بداند، برای اینکه اعتبار به معنی است و زبان فارسی مثلاً هم معنی آن را می‌رساند.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ الْأَوْلِيَاءِ

فصلی است در بیان اولیاء و سر رشته‌داران عقد نکاح، که چه کسانی هستند و باید دارای چه صفاتی باشند و ترتیب ولایت و ولی بودنشان.

أَسْبَابُ الْوِلَايَةِ أَرْبَعَةٌ: سببهای ولی شدن چهار است.

أَبُوَّةٌ و پدری هر چند بالا رود، و عصبه‌ی نسب بودن مثل برادر پدر و مادری و

برادر پدری، حق آقایی به اینکه کسی که شخصی را آزاد کرد، اگر عصبه ندارد آقای آزادکننده ولی امر او است، و سَلْطَنَةٌ: و حاکم بودن، که کسی که هیچ ولی ندارد حاکم ولی او است.

وَلِيُّ النِّكَاحِ الْأَقْرَبُ مِنَ الْعَصَبَاتِ: ولی نکاح که زن را به شوهر می دهد نزدیکترین عصبه های زن است؛ مثل پدر و پدر پدر (هر قدر بالا رود) این دو هم حق زاینده گی دارند و هم عصبه و بازوگیر هستند. و برادر پدر مادری و برادر پدری، اینان عصبوت و بازوگیری دارند اما حق زاینده گی ندارند. و پسر برادر ابوینی. و پسر برادر پدری، و عمومی پدر و مادری و عمومی پدری و پسر عمومی ابوینی و پسر عمومی پدری. **إِلَّا الْإِبْنَ فَلَا يُرَوِّجُ بِالْبُنُوَّةِ:** مگر پسر که به پسر بودن تنها نمی تواند مادرش را به شوهر بدهد؛ برای اینکه هیچ شرکت نسبی با مادر ندارد که بتواند دفع عار و زشتی از نسب را نماید، چنانچه پسر زن پسر عمومی آن زن باشد می تواند مادر را به اینکه پسر پسر عمومی او است به شوهر بدهد و همچنین اگر پسر آزادکننده ی مادر باشد و یا قاضی باشد می تواند مادر را به شوهر بدهد؛ برای اینکه پسر بودن از اسباب ولایت نکاح نیست، اما جلوگیری از آن نمی باشد. (و نزد مالکیها پسر بر همه ی ولیها مقدم است در شوهر دادن مادرش).

ثُمَّ الْمُعْتِقُ ثُمَّ عَصَبَتُهُ: پس از آن اگر از عصبه ی نسب کسی ندارد آقای آزادکننده اش و عصبه ی آقای آزادکننده او را به شوهر می دهند، ولایت نسب در نکاح مانند ارث است.

وَ يُرَوِّجُ عَتِيقَةَ الْمَرْأَةِ فِي حَيَاتِهَا وَلَيْهَا: و آزاد شده ی زن در حال زندگی زن آزادکننده، ولی آن زن، آزاد شده ی او را به شوهر می دهد با رضایت آن زن، اگر زن آزادکننده و ولی او کافر باشند و آزاد شده مسلمان باشد، ولی زن نمی تواند آزاد شده را به شوهر بدهد برای اینکه دین شان مختلف است؛ اما اگر ولی زن آزادکننده کافر باشد و زن آزاد شده کافر باشد و زن آزادکننده مسلمان باشد ولی زن مسلمان می تواند آزاد شده ی کافر او را به شوهر بدهد.

و يُرْوَجُ عَتِيقَتَهَا بَعْدَ مَوْتِهَا مَنْ لَهُ الْوَلَاءُ: و آزاد شده‌ی زن بعد از وفات او کسی آزاد شده او را به شوهر می‌دهد که حق آقایی برای او باشد و بنابراین پسر بی‌بی آزاد شده مقدم است در شوهر دادن آزاد شده بر پدر او. و این فرقی است که میان ولیّ زن آزادکننده در حیات او و بعد از وفاتش می‌باشد.

ثُمَّ السُّلْطَانُ: پس از آن کسی که نه عصبه‌ی نسب دارد و نه عصبه‌ی ولاء و حقّ آقائی. کسی که هیچ عصبه‌ای ندارد، سلطان یعنی حاکم او را به شوهر می‌دهد چنانکه در حدیث صحیح به روایت ترمذی و حاکم بر شرط شیخین آمده که رسول الله ﷺ فرمود: السُّلْطَانُ وَلِيٌّ مَنْ لَا وَلِيَّ لَهُ: سلطان ولی کسی است که ولیّ دیگری ندارد و قصد از سلطان، کسی است که سررشته داری امور عموم در دست او است مثل حاکم و قاضی. اگر زن و شوهر در محلی باشند که نه حاکم دارد و نه قاضی، درست است کسی را که مسلمان بالغ عاقل آزاد عدل است از طرف خود وکیل نمایند که عقد نکاح بینشان را اجراء نماید.

وَ لِصِحَّةِ النِّكَاحِ يُشْتَرَطُ فِي الْوَلِيِّ: حُرِّيَّةٌ وَ ذُكُورَةٌ وَ رُشْدٌ وَ عَدَالَةٌ: و برای درست بودن عقد نکاح شرط است در ولیّ اینکه آزاد و مرد و دارای صلاح دین و مال و عدل یعنی مسلمان درستکار باشد، بنابراین برده دارای حقّ ولایت نکاح نیست، زن نمی‌تواند زنی دیگر را به شوهر دهد، و سفیه که مال خود را پایمال می‌کند حق ولایت نکاح ندارد. و کودک و دیوانه و کافر حقّ ولایت نکاح ندارند؛ برای اینکه هیچکدام عدل نیستند و عدل شامل مسلمان بالغ عاقل درستکار است که فاسق هم حق ولایت نکاح ندارد، و روی این اصل، کافر و فاسق و کودک و برده و دیوانه‌ی همیشگی و کسی که نظر درستی ندارد و تفاوت پنجاه و صد را نمی‌داند و ابله که حرف حالیش نمی‌شود و کسی که بیماری او را از فکر سلیم بازداشته و گنگ که حرفش به کلی دانسته نمی‌شود و هیچیک از اینها حقّ ولایت نکاح را ندارند و نمی‌توانند زن را به شوهر بدهند.

و در این موارد ولایت نکاح به سلطان تعلق می‌گیرد: نبود ولیّ، مفقود بودن که خبری از او نباشد، ولی زن مثل پسر عمویش خواهان نکاح او باشد، غیبت ولی تا مسافت

قصر شانزده فرسخ، احرام بستن ولی به حج و یا عمره، مانع شدن ولی از شوهر گرفتن زن در حضور حاکم و زوجین. اگر مانع شدن ولی سه بار تکرار شد، فاسق می شود و ولایت نکاح به ولی ابعد می رسد، مسلمانی زن و کافر بودن ولی او، محبوس بودن ولی که امکان ملاقاتش نباشد، زن دیوانه ای که به بلوغ رسیده و ولی مجبر مثل پدر و جد ندارد، که هر کدام از اینها را سلطان به شوهر می دهد.

وَقُدِّمَ عِنْدَ اجْتِمَاعِ أَوْلِيَاءِ فِي دَرَجَةِ بَقْرَعَةٍ: و موقعی که چند ولی که در یک درجه هستند هر کدام بخواهد زن را به شوهر بدهد مثلاً چند برادر غیر مادری هر کدام بخواهد خواهر خود را به شوهر دهد، قرعه میانشان انداخته می شود تا هر کسی که قرعه به نام او بیرون آمد او خواهر را به شوهر بدهد.

و يُشْتَرَطُ فِي الشَّاهِدِينَ: حُرِّيَّةٌ كَامِلَةٌ وَ ذُكُورَةٌ مُحَقَّقَةٌ وَ عَدَالَةٌ وَ سَمْعٌ وَ بَصَرٌ وَ نُطْقٌ وَ عَدَمٌ حَجَرٍ سَفِهِ وَ انْتِفَاءً حَرْفَةٍ دَنِيَّةٍ تُخَلُّ بِمُرُوءَتِهِ وَ عَدَمٌ اِحْتِلَالٍ صَبِطٍ لِعَقْلَةٍ أَوْ نِسْيَانٍ وَ مَعْرِفَةٌ لِسَانِ الْمُتَعَاقِدِينَ.

و شرط است در دو گواه عقد نکاح: اینکه هر کدام آزاد و مرد و بالغ و عاقل و مسلمان و درستکار و شنوا و بینا و گویا باشد و محجور به سقیه نباشد و شغل پستی که مروّت و جوانمردی را از بین می برد، نداشته باشد و مغفل نباشد که موقعی که از مجلس عقد بیرون آمد، اگر از او پرسیده شود داماد چه کسی بود و عروس دختر چه کسی بود و مهر چقدر بود نداند. و زبان کسانی که عقد نکاح به زبانشان بسته می شود بدانند.

و عقد نکاح ثابت می شود به گواهی دو پسر زن و شوهر، و به گواهی پدر زن و پدر شوهر و صورت آن چنین است که پدر زن و پدر شوهر هر دو مسلمان باشند و زن و شوهر کافر باشند و زن، برادری کافر داشته باشد برادر که هم دین زن است او را به شوهر می دهد و پدر زن که هم دین زن نیست از ولایت افتاده، گواه می شود و با پدر شوهر دو گواه مسلمان را ترتیب می دهند، و عقد نکاح ثابت می شود به گواهی دو دشمن زن و شوهر که یکی دشمن زن و دیگری دشمن شوهر باشد وقتی که دشمنیشان به فسق نکشاند؛ برای اینکه گواهی فاسق اعتباری ندارد، و ثابت می شود عقد نکاح به گواهی دو

گواه مستورالعدالة که نزد حاکم ترکیه نشده‌اند.
 اما اگر عقد نکاح به گواه دو نفری است که مستورالاسلام و الحرية هستند که مسلمانی و آزادیشان معلوم نیست، عقد نکاح به گواهی آن دو ثابت نمی‌شود و هرگاه موقع عقد نکاح معلوم شد که دو نفری که به گواهی‌شان عقد نکاح بسته شده فاسقند، آن نکاح باطل است؛ اما اگر بعد از اینکه عقد نکاح به گواهی دو شخص که فسقشان معلوم نیست بسته شد که این عقد نکاح صحیح است و اگر دو گواه نامبرده بگویند که موقع عقد نکاح فاسق بوده‌اند حرفشان اعتباری ندارد و عقد نکاح صحیح است

فَصْلٌ فِي بَيَانِ الْأَنْحَاةِ الْبَاطِلَةِ

در بیان نکاحهای باطل

در بیان نکاحهای حرام قبلاً توضیحاتی داده شد، اما برای تفصیل آنان به ذکر مجدد آن نیاز است.

وَ هِيَ نِكَاحُ الشُّغَارِ: و آن نکاحهای باطل عبارتند از نکاح شغار؛ که کسی به دیگری می‌گوید: دخترم را به ازدواج تو در آوردم که تو نیز دخترت را به نکاح من در آوری و ناموس هر کدام مهر دیگری باشد و دیگری می‌گوید: من دخترت را زوجه‌ی خود ساختم و دخترم را به نکاح تو آوردم به آنچه بیان داشتی. که این نکاح باطل است؛ برای اینکه هیچگاه ناموس زنی نمی‌تواند مهر زنی دیگر باشد، چنانکه نگویند که ناموس هر کدام مهر دیگری است؛ نکاح صحیح می‌شود و مهر هر کدام برمی‌گردد به مهرالمثل.

وَ نِكَاحُ الْمُتْعَةِ: و نکاح متعه که برای مدت معینی است و چنانکه از لفظ آن پیدا است، برای مجرد تمتع و خوشی کردن است و مقاصد نکاح که دوام نکاح و زیاد شدن نسل و بدست آوردن وارث و نزدیک شدن خانواده‌ها به همدیگر است به کلی در آن نیست.

وَ نِكَاحُ الْمُحْرَمِ: و نکاح کسی که احرام به حج و یا به عمره بسته است به هر نحوی

که باشد، حتی اگر خود شخص احرام بسته، وکیل او عقد نکاح دختر موکل ببندد با اینکه وکیل احرام نبسته است باز هم آن عقد نکاح باطل است. اما اگر شخصی زوجه‌ی خود را طلاق رجعی داده، در حال احرام زن مطلقه‌ی خود را رجعت دهد صحیح است، و همچنین اگر کسی که احرام به حج و یا به عمره و یا به هر دو بسته است گواه شود در عقد نکاح دیگری، درست است.

وَإِنْكَاحُ وَائِلَيْنِ امْرَأَةً زَوْجَيْنِ وَلَمْ يُعْرِفْ سَبْقُ أَحَدِهِمَا مُعَيَّنًا: و نکاح زنی که دو ولی دارد و به هر کدام اجازه داده تا او را به شوهر دهد. هر دو عقد نکاح او را جاری کردند و هر کدام از دو ولی او را به شوهری دادند و معلوم نشد که کدام یک از دو عقد نکاح، پیشتر بوده هر دو عقد نکاح باطل است، برای این که یک زن را نمی‌توان به دو شوهر داد و عقد هیچکدام هم معلوم نیست که پیشتر بوده باشد که گفته شود آن صحیح است. و این چنین عقدهایی پیش می‌آید معمولاً وقتی هریک از دو ولی در شهری هستند و خبری از عقد دیگری ندارند که موقعی که ثابت نشد کدام یک از دو عقد پیشتر بوده هر دو باطل است. اما اگر ثابت شد که یکی از دو عقد پیشتر بوده، همان صحیح است چنانچه یکی از دو مردی که معلوم نیست عقد کدام یک به ثبوت برسد به زن نزدیک شد و زن نمی‌داند که نکاحشان باطل است، حق دارد هرچه کمتر است از مهرالمثل او یا نام برده شده در عقد نکاح از مرد بگیرد؛ اما اگر زن دانسته که نکاح باطل است و گذاشته که به او نزدیکی کند، حق مهری ندارد، و تا معلوم نشده است کدام عقد پیشتر بوده، شخص غیر از آن دو حق ندارد با آن زن ازدواج نماید تا اینکه هر دو او را طلاق بدهند یا هر دو بمیرند یا یکی بمیرد و یکی طلاق و عده‌اش بگذرد، از هر کدام به او نزدیک شده و در صورتی که هیچکدام به او نزدیک نشده او را طلاق دادند، عده‌ای بر او نیست.

وَ نِكَاحُ الْمُعْتَدَةِ وَ الْمُسْتَبْرَأَةِ مِنْ غَيْرِهِ: و به زنی گرفتن زنی که در عده از شوهر دیگری است یا اینکه استبراء نموده از آقای دیگری که نکاح هر دو باطل است حتی عده‌ای که از وطء اشتباهی از دیگری باشد، باید آن عده به آخر برسد تا زن بتواند شوهر دیگری بگیرد، چنانچه عقد نکاح زنی بست که عده‌اش به آخر نرسیده بود، نکاح او

باطل است چنانچه در این نکاح باطل با زن نزدیکی کند حد زنا لازم او است؛ مگر در صورتی که تازه مسلمان شده یا اقامت او در جاهایی بوده که دور از علما است که اگر ادعا نمود نزدیکی او از روی جهل بوده، حد زنا لازم او نیست.

وَ نِكَاحُ الْمُزْنَابَةِ: و به زنی گرفتن زنی که در عده است و شک دارد که آیا حمل دارد یا نه. که اگرچه سه پاکی آن زن بگذرد تا وقتی که شک دارد که حمل دارد یا نه، نکاح او صحیح نمی شود تا شک او مرتفع شود. اگر شک آن زن بعد از گذشتن سه پاکی باقی بود و در همین حال شوهر گرفت؛ اگرچه بعداً معلوم شود که شک او بی اساس بوده و حمل نداشته است، نکاح او باطل است برای اینکه در حال شک منعقد شده است، و برای ابضاع و ناموس همیشه احتیاط لازم است، و همچنین گمان باقی بودن عده و یا استبراء و گمان محرم بودن که با هریک از این احوال اگرچه بعداً معلوم شود نکاح بعد از عده و بعد از استبراء و بعد از فراغت از احرام بوده که نکاحشان باطل است و نکاح باید در حال یقین باشد نه در حال تردّد و شک.

وَ نِكَاحُ الْمُسْلِمِ كَافِرَةً غَيْرَ كِتَابِيَّةٍ خَالِصَةً: و به زنی گرفتن مسلمان زنی را که کافر است که اصلاً کتابی نیست مثل بُت پرست و مجوس و آفتاب و یا ماه و یا آب پرست که نکاح آنها برای مسلمان جایز نیست و باطل است و یا اینکه کتابی خالص نیست به این که پدرش یهود و مادرش مجوس و یا بت پرست است که نکاح او باطل است، و یا اینکه مسلمان زنی گرفت که کتابی است؛ اما وقتی پدران او و یا خودش نصرانی شده است که بعد از ظهور اسلام بوده مثل مردم هند و آفریقا و آمریکا که اصلاً نصرانی نبوده و بعد از ظهور اسلام نصرانی شده باشند نکاحشان برای مسلمان جایز نیست و باطل است. که شرط است کتابی قبل از ظهور اسلام یهود و نصرانی بوده باشند مثل مردم اروپا.

وَ السَّامِرَةُ وَ الصَّابِيَةُ إِنَّ وَافَقَتَا الْيَهُودَ وَ النَّصَارَى فِي أَصْلِ دِينِهِمْ: و صابئة که نام دو گروه است که از یهود و نصاری جدا شده اند اگر در اصل دینشان تابع یهود و یا نصاری هستند درست است برای مسلمان که زن از آنان بگیرد و چنانچه در اصل دینشان تابع یهود و نصاری نیستند برای مسلمان زن گرفتن از آنان درست نیست و

باطل است.

سامِرَة: طائفه‌ای از یهود بوده‌اند به سامری که به گوساله‌پرستی نسبت دارند و صابئه در قرآن گاهی بعد از یهود یاد می‌شوند مثل: **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا وَ الصَّابِئِينَ وَ النَّصَارَى** (سوره‌ی حج، آیه‌ی ۱۷) و گاهی بعد از نصاری یاد شده‌اند مثل: **إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَ الَّذِينَ هَادُوا وَ النَّصَارَى وَ الصَّابِئِينَ:** (سوره‌ی بقره، آیه ۶۲) که برساند گروهی از دین یهود جدا شدند و به همین نام نامیده شدند و گروهی از نصاری جدا شدند و به همین نام نامیده شوند. و کلمه **صَبَأً:** یعنی از دین بیرون رفت. حتی کفار قریش مسلمانان را که از بُت‌پرستی قریش بیرون رفته بودند، صابی می‌نامیدند. و از اعاجیب دهر: که می‌رساند هر جا عنایت خدا همراهی نکند هیچ تربیتی سود ندهد، این که موسی در بنی اسرائیل دو تا بود، موسی بن عمران عليه السلام که از انبیاء اولوالعزم است و در منزل فرعون تربیت شد؛ برای اینکه پسران بنی اسرائیل را فرعون می‌کشت بنا به خبری که یکی از کاهنان به فرعون داده که در بنی اسرائیل پسری به دنیا می‌آید که زوال مُلک تو بر دست او است، این موسی که عنایت خدای تعالی با او بود، فرعون را واداشت که او را در خانه بنوازد و با احترام بسیار از او نگهداری کند که داستان او در قرآن عظیم و در تواریخ آمده است.

و موسی دومی که خدای عزّوجلّ واداشت جبرئیل او را خوراک و آب دهد و از او سرپرستی و نگهداری نماید، نظر به این که عنایت خدا با او نبود وقتی که بزرگ شد همان سامری شد که گوساله را پرستید و گوساله‌پرستی را در غیاب موسی به بنی اسرائیل یاد داد و نه تربیت جبرئیل به کارش، نه میوه‌های بهشتی. و فردوسی علیه‌الرحمة نظرش به او بود که فرمود:

درختی که تلخ است وی را سِرِشْت	اگر بر نشانی به باغ بهشت
دهی آبش از کوثر و سلسبیل	پرستار امرش کنی جبرئیل
سرانجام تلخی به کار آورد	همان میوه‌ی تلخ بار آورد

و گویا که اسم در مُسمّی اثر فراوان دارد. سَامِرَة عراق که خلیفه‌ی عباسی نام آن

سُرْمَنْ زَائٍ نَامِيد و به سامره معروف شد. نام آن به معنی شاد شد کسی که آن را دید بی فایده بود و گدای سامرا را به بار آورد.

وَالْمُنْتَقِلُ مِنْ دِينٍ لِآخِرٍ لَا يُقْبَلُ مِنْهُ إِلَّا الْإِسْلَامُ؛ و کسی که از دینی بیرون آمد و به دینی دیگر داخل شد، قبول نمی شود از او مگر دین اسلام، اگر یهودی نصرانی شد و یا مجوسی نصرانی شد قبول نمی شود از آنان مگر دین مبین اسلام، برای اینکه یهودی وقتی که یهودی بود و مجوسی وقتی که مجوسی بود، دین خود را حق و دین نصاری را باطل می دانستند وقتی که نصرانی شدند، دین یهود و مجوس را باطل دانستند؛ بنابراین نه حق گرفتن دین نصاری دارند که قبلاً آن را باطل می دانستند و نه حق برگشتن به دین قبلی خود از یهود و مجوس را دارند؛ برای اینکه اکنون معتقد به بطلان آن شده اند. و حدیث مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ. به همین معنی است که اگر دین خود را تبدیل کند یا باید اسلام را بپذیرد و یا اینکه کشته شود.

غریب در طبیعت بشری این است که اگر در جایی و با افتاد همه جا منتشر می کنند که در فلان کشور کولیرا بیداد می کند و گروه گروه طیب و دوا به آنجا ارسال می شود و اگر کسی نخواست و اکسن ضد کولیرا به او تزریق شود او را مجبور می کنند و در مجبور کردن او هیچ خلافی نمی بینند؛ در حالی که کولیرا اگر بکشد دنیای او را از میان برده است؛ اما اگر بر کفر بمیرد دنیا و آخرت خود هر دو را از دست داده است. برای واکسن کولیرا به عقیده ی آنان اجبار لازم است. اما به گرفتن دین اسلام که سعادت دنیا و آخرت را دربر دارد اجبار بر آن جایز نیست. اجبار بر واکسن ضد کولیرا کار خوبی است، برای اینکه هر دردی که دوا دارد دوا کردن آن لازم است. و اجبار بر دین اسلام از آن واجب تر است. متأسفانه مسلمین که باید دین اسلام را بدرستی به جهانیان معرفی کنند، به خاطر ضعفی که دارند از آن بازمانده اند و در نتیجه دین حق که اسلام است هیچ مدافعی ندارد و دین باطل هزارها مروّج و مدافع و انتشار دهنده دارد. روی همین اصل:

لَا تَحِلُّ مُرْتَدَّةٌ لِأَحَدٍ زَنَىٰ كَمَا أَنَّ دِينَ إِسْلَامٍ بَرَكْتٌ نِكَاحٍ أَوْ لِأَحَدٍ هَيْجَكُسٍ جَائِزٌ
نیست، نه برای کافر و نه برای مسلمان، برای مسلمان نکاح او جایز نیست برای اینکه کافر

است، و برای کافر نکاح مرتده جایز نیست؛ برای اینکه علاقه‌ی اسلام هنوز با او است. بنابراین:

فَإِنْ ارْتَدَّ أَحَدُ الزَّوْجَيْنِ أَوْ جِلاَهُمَا فَإِنْ كَانَ قَبْلَ الدَّخُولِ بَطَلَ النِّكَاحُ؛ اگر یکی

از زن و شوهر مرتد شد و یا هر دو مرتد شدند، اگر هنوز شوهر بر زن داخل نشده به مجرد مرتد شدن هر دو و یا یکی از آن دو، عقد نکاحی که میانشان بسته شده، باطل است.

أَوْ بَعْدَهُ وَقَفَّ فَإِنْ جَمَعَهُمَا الْإِسْلَامُ فِي الْعِدَّةِ دَامَ النِّكَاحُ؛ یا اینکه مرتد شدن

زن و شوهر هر دو و یا یکی از آن دو، بعد از دخول شوهر به زن بود مسأله‌شان موقوف است بدین معنی که هنوز عدّه باقی بود که هر دو به اسلام برگشتند یا اینکه آن یکی که مرتد شده بود به اسلام برگشت و در عدّه هر دو بر اسلام بودند. این نکاح بینشان می ماند، برای اینکه این ارتداد اختلاف دینی که عارضی شده بود و رفع شد و در مدت موقوف بودن نکاح بینشان اگر شوهر نزدیکی به زن نمود چیزی بر او نیست برای اینکه شُبّه بقاء نکاح وجود دارد.

وَ إِنْ لَمْ يَجْمَعْهُمَا الْإِسْلَامُ فِي الْعِدَّةِ فَلَا يَدُومُ النِّكَاحُ؛ و اگر تا وقتی که عدّه باقی

بود، به اسلام برگشتند این نکاح میانشان نمانده و از میان رفته است. و هر کدام بعد از عدّه بمیرد، دیگری میراث او را نمی برد؛ برای اینکه مال مرتد تعلق به بیت المال مسلمین دارد و در مصالح مسلمین صرف می شود و به مرتد چه زن و چه مرد مهلت داده می شود که تصمیم خود را بگیرد یا به اسلام برگردد و یا کشته شود.

وَ لَا يَحِلُّ نِكَاحُ مَلِكِ الْيَمِينِ فَلَا يَنْكِحُ السَّيِّدُ أُمَّتَهُ؛ و جایز نیست که آقای که

کنیزی را خریده و ملک یمین او است با آن کنیز عقد نکاح ببندد، خواه مالک همه‌ی کنیز است یا مالک بعضی از او است، برای اینکه ملک یمین و نکاح باهم تضاد دارند، نکاح مقتضی نوبه قرار دادن بین زنان و داشتن حق طلاق و ظهار و غیر اینها است به خلاف مالکیت کنیز که نوبه در آن است و نه طلاق و نه ظهار و نه غیر آنها. روی این اصل اگر آقای کنیز عقد نکاح باکنیز خود ببندد آن عقد نکاح باطل است؛ برای اینکه نکاح و ملک باهم نمی خوانند.

وَلَا تَنْكِحُ السَّيِّدَةَ عَبْدَهَا: و هیچگاه بی بی برده نمی تواند با برده اش عقد نکاح ببندد و زن برده اش بشود، چه مالک همه ی برده باشد و چه مالک بعضی از آن برده باشد، برای اینکه مالکیت برده مستلزم این است که برده مطیع سیده یعنی بی بی اش باشد، و شوهر بودنش مقتضی است که زوجه اش مطیع او باشد و این دو کار متضاد هستند و ممکن نیست باهم جمع شوند:

فَلَوْ طَرَأَ الْمَلِكُ بَعْدَ النِّكَاحِ بَطْلَ النِّكَاحِ: اگر نکاح میان زن و شوهر بود و چنین پیش آمد که شهر زوجه را خرید، آن نکاح باطل می شود، مثلاً برده و کنیزی به عقد نکاح زن و شوهر بودند، آقای برده او را آزاد کرد و مالی به او داد، او زن خود را که کنیز دیگری بود از آقای کنیز خرید، همین که زوجه ی خود را خرید، عقد نکاحشان باطل می شود؛ برای اینکه ملک قوی تر از نکاح است، مالک کنیز هم گردن کنیز و هم منفعت کنیز ملک او است، در حالی که زوجه فقط قسمتی از منفعت او برای شوهر است. این است که ضعیف تر که نکاح است به قوی تر که ملک است از میان رفت.

نَعَمْ إِنْ اشْتَرَتْ الزَّوْجَةَ الْحُرَّةَ زَوْجَهَا قَبْلَ الدُّخُولِ بِمَهْرِهَا بَطَلَ الشَّرَاءُ وَ دَامَ النِّكَاحُ:

بله در یک صورت نکاح می ماند و خرید باطل می شود: به اینکه زنی آزاد زوجه ی برده ای بود به مهر ده هزار تومان مثلاً که در ذمت آقای برده بود که اجازه ی آن عقد نکاح را داده بود. زن آزاد به همان مهر ده هزار تومان که در ذمت آقای برده داشت برده را از آقای برده خرید، و هنوز شوهری که برده است به زوجه نزدیکی ننموده بود، در این صورت، خرید شوهر باطل است؛ برای اینکه دور لازم می آید. چنانکه می گوئیم اگر خرید صحیح باشد پس نکاح زن و شوهر باطل می شود؛ برای اینکه ملک و نکاح باهم جمع نمی شوند، اگر نکاح باطل است پس زن مهریه ای ندارد که با آن شوهر خود را بخرد، اگر مهریه ندارد، خرید باطل می شود برای اینکه چیزی ندارد که در بهای کنیز پردازد، بنابراین نکاح صحیح است و خرید باطل است. این را در علم منطبق دلیل خلف می نامند که در آن اثبات مطلوب که بطلان خرید است به باطل کردن نقیض آن که صحّت

خرید است بدست می آید.

والله سبحانه و تعالی اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ الْأَنْكِحَةِ الْمَكْرُوهَةِ

فصلی است در بیان نکاح هایی که مکروه هستند، و آنها نکاح هایی هستند که منع از آنها شده برای جلوگیری از ناراحتی دیگری.

كَنْكَاحٍ بَعْدَ خِطْبَةِ مَنْ أَجَابَهُ تَعْرِيفًا مَنْ تَعْتَبِرُ إِجَابَتَهُ: مثل عقد نکاح بستن بر زنی که دیگری او را خواستگاری نموده و کسی که قبول کردنش معتبر است به پهنای سخن از او قبول نموده به اینکه ولیّ مجبر مثل پدر دختر در برابر خواستگاری او گفته است؛ خیر می شود، و اگر ولیّ مجبر ندارد و خواستگار و کفو زن است زن گفته است: خیر می شود و اگر خواستگار کفو زن نیست خود زن و ولیّ او به خواستگار گفته اند: خیر می شود، و اگر زن دیوانه را خواستگاری نموده، حاکم که ولیّ او است به خواستگار گفته: خیر می شود و اگر کنیز است آقای کنیز به خواستگار گفته: خیر می شود، و اگر کنیز مکاتبه است خودش و آقایش به خواستگار گفته اند: خیر می شود.

وَ لَمْ يَأْذِنِ الْخَاطِبُ الْأَوَّلُ وَ لَمْ يَنْزُكْ وَ لَمْ يُعْرِضِ الْمَجِيبُ: خواستگار اولی به دومی اجازه نداده که برود خواستگاری نماید و خواستگاری اولی به دومی نگفته که من دست از خواستگاری کشیده ام و کسی که گفتیم قبولشان معتبر است هم از خواستگاری اولی روگردان نشده اند به اینکه پس از خواستگاری اولی زمانی طولانی نگذشته است که از خواستگاری اولی روگردان شده باشند در همه ی این صورتها که قبول خواستگاری اولی به تعریف است، خواستگار دومی و عقد نکاح بستن خواستگار دومی مکروه است، اما اگر خواستگاری اولی به صراحت قبول شده که به او گفته شده است خواستگاریت قبول است که در این حال هم خواستگاری دومی و هم عقد نکاح هر دو حرامند. اگر چه عقد نکاح ببندد، عقد نکاح او بسته می شود، برای اینکه اذیت خواستگار اولی و مایه ی پریشانی خاطر او است.

و يَحْرُمُ عَلَى غَيْرِ ذِي الْعِدَّةِ خِطْبَةُ الْمُعْتَدَّةِ تَصْرِيحاً لَّا بِالتَّعْرِيفِ: و حرام است خواستگاری زنی نمودن که در عده‌ی طلاق و یا فسخ است و همچنین حرام است خواستگاری زنی نمودن که در عده‌ی وفات شوهر است به تصریح به اینکه به معتده بگوید: می‌خواهم با تو ازدواج نمایم؛ اما به تعریف و به پهنای سخن اشاره نمودن، حرام نیست به اینکه به آن معتده بگوید: کجا زنی مثل تو پیدا می‌شود. که این سخن جایز است، اما خواستگاری کسی که عده به خاطر او است مثل اینکه شوهر طلاق‌دهنده در عده‌ی مطلقه‌اش او را خواستگاری نماید، جایز است به اینکه زن با شوهر خلع نموده به هزار تومان به لفظ خلع و یا به لفظ طلاق که زن طلاق از شوهر گرفته به هزار تومان که هنوز عده‌اش نگذشته که شوهر او را خواستگاری نماید، جایز است، و یا اینکه شوهری که زوجه داشت، دیوانه شد و زوجه نکاح بعد دخول را فسخ کرد و در عده بود که شوهر بهبود یافت و از نو او را خواستگاری نمود جایز است. **إِلَّا لِرَجْعِيَّةٍ فَيَحْرُمُ التَّعْرِيفُ بِخِطْبَتِهَا أَيْضاً:** مگر اینکه اگر زنی که در عده است در عده طلاق رجعی است به اینکه شوهر بیش از یک یا دو طلاق زوجه‌اش نداده که تا عده نگذشته، شوهر حق رجعت و برگرداندن زن به نکاح خود دارد. زنی که در عده‌ی طلاق رجعی است، خواستگاری دیگری به تعریف و اشاره به پهنای سخن نیز حرام است، برای اینکه رجعیه حکم زوجه دارد و تا عده‌اش نگذشته، شوهر می‌تواند او را رجعت دهد و به نکاح خود برگرداند، و اینکه ممکن است وقتی که آن زن دید خواستگاری بهتری دارد به دروغ بگوید که عده‌اش گذشته است و حق رجعت شوهر را پایمال کند.

و كِنِكَاحِ الْمُحَلَّلِ بَأَن يَنْزَوِجَهَا عَلَى أَنْ يُحَلَّلَهَا لِزَوْجِهَا الْأَوَّلِ بَعْدَ طَلَاقِهَا بِشَرْطِهِ: و مانند نکاح مُحَلَّل؛ به اینکه مردی زوجه‌ی خود را سه طلاق داده باشد که این زن برای شوهرش حلال نمی‌شود؛ مگر پس از اینکه عده‌اش از شوهرش بگذرد و شوهر دیگر بگیرد و این شوهر بعدی او را تصرف نماید و پس از تصرف او را طلاق دهد و عده‌اش بگذرد. آنگاه به نکاح جدید شوهر اوّلش برگردد. اگر کسی حاضر شود به اینکه با آن مطلقه ازدواج نماید بخاطر اینکه او را بر شوهر قبلیش حلال سازد و شروط ازدواج

از اینکه نکاح بعدی در حال عدّه نباشد به جا آمد و فقط مجرد وعده بود که با آن مطلقه زواج نماید برای حلال شدنش بر شوهر قبلیش، این نکاح صحیح است ولیکن مکروه است؛ برای اینکه زنی را به شوهری دادن بخاطر اینکه او را بر شوهرش حلال بسازد و با او آشنایی پیدا کند، مفاسدی دربر دارد که از آن جمله امکان ارتباط میان آن زن و مرد محلّل است. این در صورتی است که به وعده خود وفا کند اما بارها پیش آمده که مردی، زن سه طلاق گرفته را، برای حلال کردنش بر شوهرش با او نکاح نموده و بعداً او را طلاق نداده و تا زنده بوده‌اند باهم بوده‌اند و به شوهر اولی برنگشته است. و گاه است که در این خصوص حکایتی شنیدنی پیش آمده است. تاجری که زن خود را سه طلاق داده بود بعد از انقضای عدّه‌ی زوجه‌اش فکر کرد که بهتر است عقد مبروک برده‌اش با زوجه‌اش ببندد که مبروک برده‌ی او است و پس از عقد نکاح زوجه را طلاق می‌دهد، روی همین فکر از مبروک قول گرفت که پس از عقد نکاح بعد از شب اول زوجه را طلاق دهد، مبروک قبول کرد و عقد او با زوجه‌ی آقایش بسته شد، وقتی که شب بر بی‌بی خود داخل شد، دید مرگ ببیند و طلاق چنین زوجه‌ای نبیند. او حتی ناخن بی‌بی را نمی‌دید و اکنون بی‌بی در اختیار او است. شب اول گذشت و مبروک زن را طلاق نگفت، شب دوم شد، شب سوم شد آقا به خشم آمد و به مبروک گفت: اگر طلاق زوجه ندادی تو را می‌کشم. مبروک گفت: طلاق نمی‌دهم اگر بکشی، آقا یک ماه صبح و عصر مبروک را کتک‌کاری می‌نمود؛ اما دید که فایده‌ای ندارد و کلاهی به سرش رفته است که بدست خودش بوده و خود کرده را چاره‌ای نیست، و بعید نیست که بی‌بی هم از برده‌ی چهارشانه که مرد میدان بود بیشتر از مردی خوشش آمده بود. از مردی که پیر و پاتال است و فقط عنوان آقای دارد. باشد این واقعه درس عبرتی باشد برای کسانی که طلاق را در حکم آب خوردن می‌دانند و از عواقب آن بی‌خبرند.

نکاح محلّل وقتی مکروه است که در عقد نکاح نامی از شرط طلاق نباشد، اما:

فَإِنْ تَزَوَّجَهَا بِشَرْطٍ أَنَّهُ إِذَا وَطَّئَهَا طَلَّقَهَا بَطَلَ النِّكَاحُ: اگر محلّل عقد نکاح آن

زن را قبول کرد به این شرط که همین که پس از نزدیکی با آن زن او را طلاق دهد آن

نکاح باطل است؛ برای اینکه این نکاح نوعی از نکاح متعه است، و زنی را با مردی برای یک شب باهم آشنا کردن مفسد و عواقب وخیمی خواهد داشت، و شریعت مطهره‌ی اسلام که پایه‌گذار آن ربّ العالمین است، هر جا چیزی را حرام و باطل دانسته است حکمت‌های بیشمار دربر دارد، و طلاق باید وقتی واقع شود که دیگر هیچ راهی برای سازش زن و شوهر باقی نمانده باشد و در غیر این صورت که شریعت آن را بپسندد.

وَ كِنَاكِحِ الْمَغْرُورِ بِحُرِّيَّتِهَا أَوْ نَسَبِهَا: فَلَوْ شَرَطَ حُرِّيَّتَهَا فِي الْعَقْدِ فَبَانَ رِقُّهَا وَ هُوَ مِمَّنْ لَا يَحِلُّ لَهُ نِكَاحُ الْأُمَةِ فَهُوَ بَاطِلٌ: مانند نکاح و زن گرفتن کسی که شرط کرد زنی که به او می‌دهند زنی آزاد باشد و بعد از عقد نکاح معلوم شد، آن زن کنیز است و فریب خورده است و شوهر از کسانی است که کنیز را به زنی گرفتن برای او حلال نیست آن عقد نکاح باطل است، برای اینکه هر مرد آزادی که زن آزاد قابل تمتع در خانه داشته باشد، نکاح کنیز برای او جایز نیست، و کسی که مهر و نفقه‌ی زن آزاد دارد، نکاح کنیز برای او جایز نیست.

وَ إِلَّا فَصَحِيحٌ: و اگر آنچنان نباشد به اینکه کسی که فریب خورده و کنیز به او داده‌اند نکاح کنیز برای او حلال است، آن نکاح اگرچه در آن فریب خورده نکاحی صحیح است و قصور از خودش است که خوب بررسی نکرده است.

وَ لِلْحُرِّ الْأَخِيَارُ: و شخص آزادی که فریب خورده و کنیز به او داده‌اند و نکاح کنیز برای او جایز است با این حال شخص آزاد اختیار فسخ نکاح و یا اجازه‌ی نکاح اختیار هر دو را دارد، اگر قبل از دخول همین که دانست فریب خورده به فوری فسخ نکاح نمود هیچ لازم نیست، و چنانچه بعد از اینکه با آن زن نزدیکی کرده، دانست و به فوری فسخ کرد مهرالمثل لازم است، چنانچه دانست فریب خورده و به فوری فسخ نکرد حق فسخ ندارد. اما برده اگر شرط کرده بود زن آزاد به او بدهند و کنیز به او دادند، حق فسخ ندارد؛ برای اینکه کنیز و خودش که برده است، مثل هم هستند. و در نکاح هر وصفی که مانع صحت نکاح نمی‌شود شرط شود اگر خلاف شود شوهر حق فسخ آن نکاح را دارد مثلاً اگر شرط نمود که دوشیزه باشد و بعد معلوم شده بیوه است و یا اینکه شرط نمود سفید

باشد، سیاه بیرون آمد، شوهر حق فسخ نکاح دارد ولیکن به فوری بدون تأخیر، اما خلاف شدن وصفی که مانع صحت نکاح است، مثل اینکه زنی که به او می دهند دختر زید باشد دختر عمو به او دادند، آن نکاح باطل است.

و اگر کسی که فریب خورده بود و به جای زن آزاد کنیز به او داده شده بود و او ندانسته از کنیز دارای فرزند شده بود، فرزند او آزاد است و لازم است که قیمت آن فرزند به آقای کنیز بدهد. به این طریق که گفته می شود آن بچه اگر برده بود قیمتش چند بود، همان قیمت به آقای کنیز داده می شود قیمتی که روز به دنیا آمدنش آن قیمت را دارد. اگر بچه مرده به دنیا آمد چیزی لازم او نیست. اگر فریب دهنده وکیل آقای برده بود، به اینکه آقای برده به وکیل خود گفت که: کنیزش که زعفران نام او است به برده اش مرزوق بدهد، مرزوق شرط نمود بر وکیل آقایش که زن آزاد به او بدهد و نمی دانست که زنی که به او می دهد کنیز آقای او است که در این حال چیزی لازم برده نیست که به آقای خود بدهد، برای اینکه آقا از برده ی خود چیزی نمی تواند بگیرد؛ برای اینکه برده مال او است و از مال خود چه بگیرد.

چنانچه بچه ای که در شکم کنیزی بود که شوهرش فریب خورده بود و آن بچه در شکم به مشیت جنایتکاری مرد، وقتی که مرده به دنیا آمد، ده یک قیمت مادر بچه که کنیز است لازم جنایتکار است که به آقای کنیز بدهد. ده یک قیمت مادر بچه در روز جنایت بر او، و هرگاه شخص فریب خورده، قیمت بچه ی آزاد خود را به آقای کنیز پرداخت، **يَرْجِعُ بِهَا عَلَى مَنْ غَرَّهُ لَا الْمَهْرَ**: رجوع می کند به آن بر کسی که او را فریب داده است، یعنی پولی که در قیمت بچه ی خود به آقای کنیز پرداخته، از فریب دهنده می گیرد؛ اما مهر زن که به سبب جماع لازم شوهر می شود، نمی تواند آن را از فریب دهنده بگیرد، و همچنین خوراک و پوشاکی که به زوجه داده است، نمی تواند از فریب دهنده بگیرد.

وَ إِنْ بَانَ نَسَبُهَا دُونَ الْمَشْرُوطِ صَحَّ وَ لَهُ الْخِيَارُ إِنْ بَانَ دُونَ نَسَبِهَا أَيْضًا:
و اگر معلوم شد که نسب زن کمتر از نسبی است که شرط شده، عقد نکاح صحیح است و شوهر اختیار فسخ و اجازه دارد، مثلاً مردی که شریف یعنی از آل بیت نبوت بود، شرط

کرده بود که زنی شریفه یعنی از آل بیت نبوت به او بدهند. بعد از عقد نکاح معلوم شد که شریفه نیست شوهر حق فسخ و اجازه حق هر دو را دارد، اما اگر شوهر از خاندان نبوت نبود و شرط کرده بود زنی از خاندان نبوت به او بدهند و بعد از نکاح معلوم شد که زوجه از خاندان نبوت نیست، مرد حق فسخ و اختیار ندارد؛ برای اینکه خودش از زوجه اش برتری ندارد.

وَمِمَّا يُكْرَهُ مِنَ الْأَنْكِحَةِ: و از جمله‌ی نکاح‌های مکروه است، زن گرفتن کسی که حاجت به نکاح ندارد و نفقه و مصرف زوجه هم ندارد، برای چنین کسی نمی‌تواند زن را پاکدامن بسازد و غالباً او را به فساد می‌کشاند و نکاح کسی که مهر و نفقه‌ی زن دارد، اما علتی دارد که نمی‌تواند به زن برسد مثل پیر افتاده و کسی که عتّه یعنی ناتوانی بر جماع دارد که او نیز نمی‌تواند زن را پاکدامن بسازد و غالباً زن را به فساد می‌کشاند.

و زن گرفتن مسلمان از کافران که زن غیر مسلمان خواه ذمیّه و خواه حرّیه نکاحشان مکروه است؛ برای اینکه مستقبل فرزندان را دچار خطر کفر می‌سازد، و همچنین گرفتن زن مسلمانی که در دیار کفر اقامت دارد هرگاه آداب و رسوم آنها گرفته باشد و نکاح زنی که عده اش گذشته و هنوز شک دارد که حامله است یا نه.

و نکاح زنی که فاسقه است برای اینکه فاسقه که اعتماد بر پاکدامنی او نباشد از کافره‌ی پاکدامن پست تر است؛ برای اینکه مقصود اصلی نکاح پاکدامنی زوجه و اطمینان بر نسب اولاد است و در فاسقه هیچکدام نیست.

و نکاح دختر فاسق هرگاه نتوانسته باشد دختر را تربیت دینی صحیح داده باشد برای اینکه فاسقان غالباً در فکر تربیت فرزندان نیستند و دختری که در خانگی پدری فاسق مخصوصاً اگر فسق خود را بازگو کند، بزرگ شده باشد قبیح و زشتی فسق و فجور از نظرش رفته است.

و به زنی گرفتن زنی که پدر نامعلوم است به اینکه در کوچه افتاده و او را برداشته و بزرگ کرده باشند، که همیشه فرزندان بی‌گناه او همین طعن پدر نامعلومی مادر را دارند و از کجا معلوم که او مانند مادرش نشود.

همه‌ی آن نکاح‌ها که یاد شد مکروه بود، و کراهت هریک از آنها معلوم است و عاقل کسی است که ایمان و طاعت خدا و پاکی و پاکدامنی را برای خود و بستگان در نظر بگیرد. چنانکه در حدیث است: مَنْ خَافَ عَلَى عَقِبِهِ وَ عَقِبِ عَقِبِهِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ تَعَالَى: کسی که بر فرزندان خود و فرزند فرزندان خود می‌ترسد از اینکه ناباب و نابکار نشوند راه تقوی و خداشناسی پیش بگیرد تا فرزندان و فرزندزادگانش بر همین راه به بار آیند.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ مَا يَجُوزُ لِلرَّقِيقِ مِنَ الزَّوْجَاتِ وَ عَدَدِ الطَّلَاقِ وَ

مَا يَتَّبَعُ ذَلِكَ

فصلی است در بیان آنچه جایز است برای مرد غیر آزاد که برده‌ی کامل است و یا حرّیت او ناقص است مثل مُبْعَضُ و مُكَاتَبُ که چه تعداد زن می‌توانند به نکاح در آورند و چه تعداد طلاق می‌توانند به زوجه بدهند و آنچه تابع این مبحث است که گرفتن کنیز به نکاح چه شروطی دارد.

غَيْرُ الْحُرِّ يَنْكِحُ أَمْرَأَتَيْنِ: مرد غیر آزاد که به کلی آزاد نیست و برده است و یا اینکه آزادی او کامل نیست مثل مکاتب که خود را از آقای خود خریده ولیکن همه‌ی وجه کتاب پرداخته است. مثل مُبْعَضُ که بعضی از او آزاد است و بعضی از او آزاد نیست. هریک از اینان فقط دو زن را در نکاح داشته باشد و یا دو کنیز را باهم در یک عقد نکاح به زنی بگیرد. برای اینکه اجماع صحابه‌ی رسول الله ﷺ بر این است که برده نصف شخص آزاد حق دارد. برای آزاد چهار زن است و برای برده دو زن.

وَ لَهُ نِكَاحُ أَمَةٍ عَلَى حُرَّةٍ: و غیر آزاد می‌تواند با داشتن زن آزاد کنیز را بر سر او به نکاح آورد، برده این را می‌تواند در حالی که شخص آزاد با داشتن زن آزاد نمی‌تواند زن کنیز بگیرد.

وَ لَا يَمْلِكُ إِلَّا طَلَقَتَيْنِ وَ إِنْ كَانَتْ زَوْجَتُهُ حُرَّةً: و برده حق بیش از دو طلاق ندارد، و اگرچه زوجه‌ی او زن آزاد باشد؛ برای اینکه در سه مذهب طلاق به حساب

مردان است، اما امام ابوحنیفه رحمته الله و ابن سریج از بزرگان علمای شافعیه که اعتبار طلاق به حساب زنان می‌دانند، می‌گویند که: برده وقتی که زن آزاد دارد حق سه طلاق دارد. امام شافعی رحمته الله از زیدین ثابت و عثمان رضی الله عنهما روایت نموده است که گفته‌اند: برده حق بیش از دو طلاق ندارد و هیچکدام از صحابه رضی الله عنهم با ایشان مخالفت ننموده‌اند و این در حکم اجماع صحابه بر آن است.

فَإِنْ تَزَوَّجَ بِإِذْنِ سَيِّدِهِ فَالْمَهْرُ فِي ذِمَّتِهِ: اگر برده زن گرفته است به اجازه‌ی آقایش در این مهریه‌ی زن برده در ذمت او است مثلی که اگر به اجازه‌ی آقایش قرض از دیگری گرفته، بدل قرض در ذمت او است.

إِلَّا أَنْ يَكُونَ مُكْتَسِبًا أَوْ مَأْذُونًا لَهُ فِي التَّجَارَةِ فَهُوَ مَعَ كَوْنِهِ فِي ذِمَّتِهِ فِي كَسْبِهِ: چنانچه برده از آقایش اجازه‌ی تجارت دارد و مشغول تجارت است و یا کار و کسب دارد به شکار می‌رود و یا خیاطی می‌کند که در این حال با اینکه مهر زوجه‌اش در ذمتش می‌باشد به کسب او و به مال التجاره‌ای که زیر دست تعلق می‌گیرد. و اما موقع تعلق گرفتن مهر به کسب و مال التجاره‌ی زیر دست او، از سرمایه و فایده برای اینکه مهر به سبب عقد به اجازه در حکم دین است که مفوضه است.

بَعْدَ وَجُوبِ دَفْعِهِ: بعد از واجب شدن پرداخت مهر است. اگر زنی خود را به شوهر واگذار نموده و نام مهر نبرده است وقت وجوب پرداخت مهر او یکی از دو چیز است: یکی اینکه زن و شوهر میان خود مهری را معین کنند که هر دو به آن راضی باشند یا اینکه شوهر قبل از معین کردن مهر با زوجه نزدیکی کند و همین نزدیکی موقع وجوب پرداخت مهر المثل زوجه است. و در غیر مفوضه در مهر بی‌مدت اجرای عقد نکاح موقع پرداخت مهریه است و در مهر مؤجل هر وقت مدت آن رسید.

أَوْ تَزَوَّجَ بِغَيْرِ إِذْنِهِ أَوْ بِإِذْنِهِ وَ خَالَفَهُ فِيمَا أَذِنَ لَهُ فِيهِ لَمْ يَصِحَّ التَّزْوُجُ: یا اینکه برده بدون اذن آقایش عقد نکاح بست آن عقد نکاح باطل است. برای اینکه رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: **أَيُّمَا مَمْلُوكٍ تَزَوَّجَ بِغَيْرِ إِذْنِ مَوْلَاهُ فَهُوَ غَاهِرٌ** (رواه الترمذی و حسنه و الحاکم و صححه و ابوداود **فَهُوَ بَاطِلٌ**). هر برده‌ای که بدون اذن آقایش عقد

نکاح با زنی ببندد او زناکار است و عقد نکاح او باطل است. و در صورتی که آقا به برده اجازه دهد که با پروین ازدواج نماید و برده با سیمین عقد نکاح بست که این عقد نکاح نیز باطل است به سبب مخالفت برده با فرمان آقایش.

فَإِنْ دَخَلَ بِهَا قَبْلَ أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَهُمَا لَزِمَهُ مَهْرُ الْمِثْلِ فِي ذِمَّتِهِ: چنانکه گفتیم اگر برده بدون اذن آقایش زن گرفت یا آقا به اجازه او داد با پروین ازدواج نماید و او با سیمین ازدواج نمود هر دو عقد باطل است و باید میان این زن و شوهر جدایی انداخته شود برای اینکه نکاحشان باطل است، اگر قبل از اینکه میانشان جدایی انداخته شود با آن زن نزدیکی نمود، مهرالمثل لازم او است. به سبب رضایت مستحق مهر به نزدیکی او.

وَ يَحِلُّ لِلْحُرِّ نِكَاحُ مَنْ بِهَارِقٍ بِشُرُوطٍ: و درست است که شخص آزاد توانا بر نزدیکی زن اینکه زنی را که در او بردگی است به زنی بگیرد به چند شرط:

أَنْ تَكُونَ مُسْلِمَةً: اینکه آن کنیز مسلمان باشد؛ برای اینکه زن کنیز کافر برای نکاح مرد مسلمان آزاد روا نیست. خدای متعال فرمود: فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِّنْ فَتَيَاتِكُمُ الْأَمْوَانَاتِ. (سوره‌ی النساء، آیه‌ی ۲۵) اگر قادر به ازدواج با زن آزاد مسلمان نبودید پس از کنیزان مؤمن انتخاب و با آنها ازدواج کنید.

وَ أَنْ يَعِزَّزَ عَمَّنْ تَصَلَّحُ لِلتَّمَتُّعِ: و آن که عاجز باشد از زن آزادی که شایستگی نزدیکی با او داشته باشد. به اینکه زن آزاد در نکاح نداشته باشد و اگرچه زن آزاد کتابیه باشد. یا اینکه زن آزاد در نکاح دارد، ولی صلاحیت نزدیکی ندارد، مثل زن خردسال و یا پیر زن افتاده از کار و یا زنی که غایبه است و در آن محل حاضر نیست و یا اینکه آن زن دیوانه است و یا بیماری نفرت‌انگیز دارد مثل زنی که برّص یا جذام دارد و یا در شرمگاه استخوان و یا گوشت دارد که مانع نزدیکی است و یا این قدر ضعیف و ناتوان است که تحمل نزدیکی ندارد، و حدیث: نَهَى النَّبِيُّ ﷺ أَنْ تُنَكَحَ الْأُمَةُ عَلَى الْحُرَّةِ: رسول‌الله ﷺ نهی فرمود از اینکه کسی که زن آزاد در نکاح دارد کنیز را به نکاح بر سر زن آزاد بیاورد. علما، حدیث را حمل بر این نموده‌اند که منع از نکاح کنیز بر سر زوجه‌ی آزاد در صورتی است که زن آزاد شایسته برای نزدیکی در نکاح داشته باشد؛ اما اگر زن

آزاد را شایسته برای نزدیکی نیابد اگرچه زن آزاد کتابی باشد و کنیزی که شایسته‌ی نزدیکی باشد در ملک او نباشد یا زن آزاد بیابد و مهر او نداشته باشد و توانایی خرید کنیز برای تمتع نداشته باشد، می‌تواند کنیز مسلمان را به نکاح آورد. برای اینکه ازدواج با کنیز دیگری باعث این است که فرزندان از آن کنیز بردگان مالک کنیز باشند و اسلام گاهی اجازه نمی‌دهد که کسی که مسلمان آزاد است فرزندان خود را عبید و کنیز دیگران بسازد و در آیه:

﴿فَمَنْ لَمْ يَسْتَمِعْ مِنْكُمْ طَوْلاً أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِمَّا مَلَكَ
أَيْمَانُكُمْ مِنْ فَنِيَاتِكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ﴾ (سوره‌ی النساء، آیه‌ی ۲۵)

«کسی که توانایی به زنی گرفتن زنان آزاد مسلمان نداشته باشد، کنیز مسلمان بخرد برای تمتع و نزدیکی».

و مقصود از کلمه‌ی طَوْل: داشتن هستی پرداختن مهر است. و مقصود: از الْمُحْصَنَاتِ الْحَرَائِرِ یعنی زنان آزاد است.

وَ أَنْ يَخَافَ زِناً: و آنکه ترس افتادن در عمل زشت شنیع زنا داشته باشد که بترسد از اینکه اگر کنیز را به زنی نگیرد به سبب قوت شهوت و ضعف تقوی در زنا افتد. اما اگر شهوت او آن همه قوی نباشد که زمام اختیار از دست بیرون برَد، و یا آنکه تقوی و خداترسی او قوی باشد و نگذارد در زنا افتد، گرفتن کنیز به نکاح برای او جایز نخواهد بود. چنانکه خدای متعال در آیه ۲۵ سوره‌ی نساء فرمود:

﴿ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ﴾

«و جایز بودن به زنی گرفتن کنیز برای کسی است از شما مسلمانان که ترس افتادن در زنا داشته باشد».

و کلمه‌ی الْعَنَتَ به معنی الزنا است و اصل معنی عَنَتٌ: مَشَقَّةٌ و سختی است یعنی می‌ترسد که دچار زنا شود و مَشَقَّةٌ حَدَّ زِناً در دنیا و عقوبت آخرت به او برسد.

بنابراین برای اینکه مسلمان آزاد بتواند زن کنیز بگیرد این شروط باید به جا آید: کنیز مسلمان باشد و اگر کنیزی که مَبْعُوضه است که بعضی از او آزاد و بعضی از او کنیز است

به دست آید، نمی تواند کنیزی که همه اش کنیز است به زنی بگیرد و اینکه عاجز از نکاح زن آزاد مسلمان و یا کتابی باشد و اینکه عاجز از خرید کنیز و فراش ساختن او باشد و اینکه اگر کنیز را به زنی نگیرد ترس افتادن در زنا داشته باشد. و معلوم است وقتی برای نکاح یک کنیز این همه شروط است هیچگاه نمی تواند دو کنیز را در نکاح خود جمع نماید.

فَصْلٌ فِي عُيُوبِ النِّكَاحِ

فصلی است در بیان عیب‌هایی که در هر کدام از زن و یا شوهر باشد به دیگری اختیار فسخ نکاح را می دهد این عیوب بر سه قسم است: عیب‌هایی که میان مرد و زن مشترک است، مثل جنون و جذام و برص و عیب‌هایی که اختصاص به مردان دارد مثل، جَب یعنی بریده شده بودن آلت مردی. و عُنَّة: یعنی ناتوانی جماع. و عیب‌هایی که اختصاص به زنان دارد مثل: رَتَقٌ: یعنی گرفتن گوشت در شرمگاه زن که با بودن آن مرد نتواند با زن نزدیکی نماید. و قَرَنٌ: یعنی گرفتن استخوان در شرمگاه زن که با بودن آن مرد نتواند نزدیکی با زن نماید. بنابراین:

الْعُيُوبُ الْمُتَّبَتَّةُ لِلْخِيَارِ فِي فَسْخِ النِّكَاحِ سَبْعَةٌ:

عیب‌هایی که اختیار فسخ نکاح را ثابت می گرداند هفت عیب است:

جُنُونٌ: دیوانگی و اگرچه گاه به گاه باشد و دائم نباشد، فقها در تعبیر از جنون گفته اند که: دیوانگی عبارت است از رفتن شعور و ادراک از قلب و ماندن نیروی بدنی و حرکت در اعضا. که هر کدام از زن و شوهر دیوانه شود دیگری اختیار فسخ نکاح را دارد. و اغماء و بیهوشی وقتی که امید بهبودی آن نباشد مانند جنون است.

وَجُذَامٌ: خُرَّة: و آن دردی است که به هر عضوی اصابت کرد ابتدا سرخ می شود و دیگر سیاه می شود و عضو دیگر دچار آن شده، پاره پاره می شود و می ریزد. و بیشتر اصابت آن در صورت و دست و پا است، هرچند کم باشد که بیماری مسری غیر قابل علاج است و هنوز درمانی برای آن یافته نشده است. و در هر کدام از زن و شوهر باشد

دیگری اختیار فسخ نکاح را دارد. و وقتی که سیاه شد نشانه‌ی مستحکم بودن است. **وَبَرَصٌ**: پیس، هر قدر کم باشد. و آن دردی است بی‌درمان که در ابتدا عضوی که به آن دچار می‌شود سرخ می‌شود و بعد سفید می‌گردد سفیدی زیاد، و وقتی که مستحکم شد سفید شدید می‌شود و اگر آن را بفشارد سرخ نمی‌شود و نشانه‌ی این است که خون از آن رفته است. که هرگاه در یکی از زن و شوهر این علت باشد دیگری اختیار فسخ نکاح را دارد. و اختیار فسخ نکاح وقتی است که ندانسته باشد، اما مردی که دانست زنی یکی از آن علت‌ها را دارد و با او ازدواج کرد و زنی که دانست مردی یکی از آن علت‌ها را دارد و با او ازدواج نمود، اختیار فسخ نکاح را ندارد. و این سه علت در زن و مرد مشترک است.

اما دو عیبی که اختصاص به زنان دارد:

رَثَقٌ: یعنی بسته شدن راه جماع به سبب گوشتی که آنجا را گرفته باشد.

وَقَرْنٌ: یعنی بسته شدن راه جماع به سبب استخوانی که آنجا را گرفته باشد. که هر یک از این دو عیب در زنی باشد به شوهر اختیار فسخ نکاح را می‌دهد. و اما آن دو عیبی که اختصاص به مردان دارد:

جَبٌّ: یعنی بریده شدن آلت مردی به طوری که حتی به قدر **حَشْفَه** یعنی سر آلت مردی نمانده باشد.

وَعُنَّةٌ: یعنی نامردی که توانایی جماع نداشته باشد، هر یک از این دو عیب که در مرد باشد، زن اختیار فسخ نکاح را دارد.

اما اگر در بریدگی آلت مردی به قدر **حَشْفَه** یعنی سر آلت مردی مانده باشد زن اختیار فسخ نکاح را ندارد، چنانچه فقط حشفه یعنی سر آلت مردی بریده باشد و بس، زن اختیار فسخ نکاح را ندارد. چنانچه بعد از عقد نکاح معلوم شود که شوهر خنثی واضح است یعنی آلت مردانگی و آلت زنانگی هر دو دارد؛ اما عمل او به آلت مردی است، زن اختیار فسخ نکاح را ندارد. و معلوم است که خنثی مشکل تا معلوم نشود که مرد است و یا زن نکاح او جایز نیست و هرگاه بعد از عقد نکاح معلوم شد شوهر **خَصْی** یعنی **بَخْتَه** است

که دو بیضه‌ی او بریده شده، زن اختیار فسخ نکاح را ندارد برای اینکه خَصَّی قدرت جماع را دارد. و چنانچه بعد از عقد نکاح معلوم شد که زوجه مستحاضه یعنی دائم‌الحيض است شوهر اختیار فسخ نکاح را ندارد.

والفسخ فوری: بَعْدَ رَفْعِ الْأَمْرِ فَوْرًا إِلَى الْحَاكِمِ وَ ثُبُوتِهِ عِنْدَهُ لِيُفْسَخَ بِحَضْرَتِهِ إِلَّا الْعُنَّةَ فَتَوَجَّلْ بَعْدَ الرَّفْعِ إِلَى الْحَاكِمِ سَنَةً مِنْ يَوْمِ ثُبُوتِهَا: و اختیار فسخ در عیوب نامبرده فوری است که همین که آگاه بر یکی از آن عیوب شد مسأله را به حاکم برساند تا نزد حاکم ثابت شود و در حضور حاکم فسخ نکاح شود اختیار فسخ در همه‌ی آنها فوری است؛ مگر در عُنَّة که اگر زن شکایت عُنَّة و نامردی شوهر نمود و شوهر اقرار به آن نمود حاکم یک سال مدت به شوهر می‌دهد تا اگر ظرف یک سال نتوانست با زوجه جماع نماید حکم عُنَّة او مرتفع شود. چنانچه شوهر ادعا نمود که در آن یک سال یا بعد از آن نزدیکی با زوجه نموده و زوجه انکار آن نمود و زن بیوه بود، شوهر مصدق است به قسم که وَطْء یعنی نزدیکی نموده و زن حق فسخ ندارد. مگر اینکه اگر زن موقع نکاح بکر بوده و بعد یک سال به بیئنه ثابت شد که بکارتش باقی است، زن همراه بیئنه اش قسم می‌خورد که در مدت یک سال و بعد آن شوهر با او نزدیکی ننموده و قاضی می‌گوید عُنَّة او ثابت است یا می‌گوید حق فسخ زن ثابت شد و زن فسخ می‌نماید. از شوهر جدا می‌گردد، و هر جا که گفتیم قسم روی شوهر است و شوهر قسم نخورد و نکول نمود، زن قسم می‌خورد که شوهر با او نزدیکی ننموده و زن بعد از گفتار قاضی که عُنَّة شوهر او ثابت شد یا حق فسخ زن ثابت شد، زن می‌گوید **فَسَخْتُ النِّكَاحَ بَيْنَنَا** و از نکاح شوهر بیرون می‌رود، چنانکه شوهر یک بار نزدیکی نمود و زوجه اعتراف کرد که شوهر یک بار با او نزدیکی نموده، حق فسخ زن ساقط می‌شود، و هرگاه فسخ قبل از دخول بود زن حق هیچگونه مهری ندارد؛ برای اینکه جدایی از طرف او است، و هرگاه فسخ به یکی از عیوب نامبرده غیر عُنَّة بعد از نزدیکی باشد مهر نامبرده در عقد لازم شوهر می‌شود. و امام شافعی رحمته الله از اطباء و خبرگان حکایت فرموده‌اند که جذام و بَرَص به مُعَاشِر و فرزندان انتقال می‌یابد و امروزه هم اطباء می‌گویند که آن دو از جمله‌ی امراض

وراثی هستند. و حدیث صحیح: **فِرٌّ مِنَ الْمَجْدُومِ فِرَارَكَ مِنَ الْأَسَدِ**: بگریز از بیمار جذام آنچنان که از شیر می‌گریزی مؤید آن است، و در آلمان روی اصل این حدیث بررسی کرده‌اند که چرا پیغمبر اسلام ﷺ فرار از بیمار جذام شباهت به فرار از شیر داده‌اند و پس از بررسی معلوم شده که ویروس آن شباهت شیر دارد، و رسول الله ﷺ گاه با بیمار جذامی هم خوراک شده‌اند و گاه دست به بیمار جذامی برای مصافحه نداده‌اند تا امت از حیث فرار و توکل در وسعت و گشایش باشد.

فَصْلٌ فِي الْإِسْلَامِ عَلَى النِّكَاحِ

در بیان عارض شدن اسلام بر نکاح کافر.

لَوْ أَسْلَمَ كَافِرٌ وَ لَوْ تَبَعًا عَلَى كِتَابِيَّةٍ تَحِلُّ لَهُ إِبْتِدَاءً دَامَ نِكَاحُهُ: اگر کافری مسلمان شد خواه مسلمان شدنش استقلالی بود یعنی به تبعیت کسی نبود به اینکه به گفتن کلمه **أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ** مسلمان شد و خواه به تبعیت دیگری مسلمان شد به اینکه کوچک بود و با مسلمان شدن پدرش او به تبعیت پدرش مسلمان شناخته شد در حالیکه زوجه‌اش کتابی بود که اگر در وقت مسلمانی می‌خواست با او ازدواج نماید جایز بود به اینکه زوجه‌اش کتابی اسرائیلی بود یا از نصاری بود که پدرانشان قبل از ظهور اسلام نصرانی شده‌اند، نکاح میان این زن و شوهر برقرار می‌ماند؛ برای اینکه چنین زنی که کتابی است و موانع انکاح با او وجود ندارد که اگر حالا شوهر مسلمان شده است می‌خواست او را به زنی بگیرد می‌توانست.

أَوْ غَيْرِهَا وَ تَخَلَّفَتْ أَوْ أَسْلَمَتْ وَ تَخَلَّفَ فَإِنْ كَانَ قَبْلَ الدُّخُولِ بَطَلَ النِّكَاحُ: یا اینکه شوهری که زنی غیر کتابی داشت به اینکه زوجه‌اش مجوس یعنی زرتشتی بود یا زوجه‌اش بت پرست بود، شوهر، مسلمان شد و زن او مسلمان نشد، چنانچه وقتی که شوهر مسلمان شد دخول به زن ننموده بود، آن نکاح باطل است؛ برای اینکه فراق قبل از دخول عدّه ندارد، و همچنان اگر زنی که کتابی نبود به اینکه زرتشتی یا بت پرست بود مسلمان شد و شوهرش مسلمان نشد این نکاح باطل است. و در صورتی که نکاح باطل

شد به سبب مسلمان شدن شوهر و مسلمان نشدن زن که فراق از طرف شوهر بود زوجه رسای نصف مهر را دارد. و در صورتی که زن مسلمان شد و شوهر مسلمان نشد و نکاح به سبب مسلمان شدن زن باطل شد زن رسای مهر ندارد؛ برای اینکه فراق از طرف زوجه است، و در هر دو صورت باطل شدن نکاح قبل از دخول است. و این جدایی میان زن و شوهر جدایی فسخ است یعنی از شمار طلاق کم نمی‌کند یعنی اگر بعداً هم شوهر و هم زن مسلمان شوند و باهم عقد نکاح ببندند با حضور ولی و دو شاهد در این نکاح حق سه طلاق برایشان باقی است.

أَوْ بَعْدَهُ فَإِنْ جَمَعَهُمَا الْإِسْلَامُ فِي الْعِدَّةِ دَامَ النِّكَاحُ وَ إِلَّا حَصَلَتِ الْفُرْقَةُ مِنْ إِسْلَامِ أَوْ لِئِهِمَا لِاجْتِمَاعٍ: یا اینکه مسلمان شدن یکی از زوجین و خلاف کردن دیگری بعد از دخول شوهر به زوجه بود، نظر به اینکه هر فراقی بعد از دخول مستلزم عده است، اگر عده باقی بود که آن یکی از زن و شوهر که مسلمان نشده بود، مسلمان شد و در عده اجتماع هر دو بر اسلام حاصل شد، آن نکاح میانشان برقرار می‌ماند. اما اگر یکی از زوجین مسلمان شد و دیگری مسلمان نشد و عده گذشت از همان روزی که یکی از زوجین مسلمان شده از همان روز جدایی میانشان افتاده است، و زن، مهر نامبرده در عقد نکاح رسا دارد. و این جدایی میان زن و شوهر باهم فُرْقَةٌ و جدایی فسخ است که از شمار طلاق کم نمی‌کند چنانکه بیان نمودیم. و این جدایی میانشان به اجماع علما است؛ چنانکه امام شافعی و غیر ایشان اشاره به آن فرمودند.

وَ إِنْ أَسْلَمَا قَبْلَ الدُّخُولِ أَوْ بَعْدَهُ مَعَا وَ الْمَعِيَّةُ بِأَخْرِ اللَّفْظِ دَامَ النِّكَاحُ بَيْنَهُمَا لِاجْتِمَاعٍ: و اگر زن و شوهر کافر باهم مسلمان شدند خواه بعد از دخول و یا قبل از دخول باشد، نکاح میانشان برقرار می‌نماید به اجماع؛ چنانکه ابن‌المنذر و غیر او بیان داشته‌اند، و همراه واقع شدن مسلمانی زن و شوهر به این است که آخر لفظ شهادتین باهم گفته باشد؛ چنانکه در حدیث صحیح ترمذی آمده است که: مردی در حال مسلمانی به خدمت رسول الله ﷺ آمد و گفت: مسلمان شده‌ام. بعد از او زوجه‌اش آمد در حال مسلمانی و شوهرش گفت: یا رسول‌الله زوجه ام همراه با من مسلمان شده است.

رسول الله ﷺ زوجه اش را به او داد.

وَ إِنْ شَكَ فِي الْمَعِيَةِ فَإِنْ كَانَ بَعْدَ الدُّخُولِ وَ جَمَعَهَا الْإِسْلَامُ فِي الْعِدَّةِ دَامَ النُّكَاحُ: و اگر شك و تردّد بود در اینکه زن و شوهر باهم مسلمان شده‌اند و یا اینکه یکی پس از دیگری مسلمان شده‌اند چنانچه مسلمان شدنشان بعد از دخول شوهر به زوجه بود و عدّه باقی بود که هر دو مسلمان شده بودند، نکاح میانشان برقرار می‌ماند.

أَوْ كَانَ قَبْلَهُ فَإِنْ تَصَادَقَا عَلَى مَعِيَةٍ أَوْ تَعَاقَبَ عُمَلٍ بِهِ: یا اینکه شك و تردید زن و شوهر در اینکه باهم مسلمان شده‌اند و یا اینکه یکی پس از دیگری مسلمان شده‌اند موقعی بود که هنوز شوهر دخول به زوجه ننموده بود؛ بنابراین اگر باهم توافق نمودند و گفتند: باهم مسلمان شده‌ایم، عمل به همین توافقشان می‌شود و نکاح میانشان برقرار می‌ماند، اما اگر توافق بر این نمودند که باهم مسلمان نشده‌اند و مثلاً اول شوهر مسلمان شده و یا اول زوجه مسلمان شده؛ بنابراین از همان لحظه‌ی مسلمان شدن اوّلی، جدایی میانشان می‌افتد، برای قبل از دخول عدّه ندارد که باهم در حال مسلمانی در آن عدّه جمع شوند و فوراً جدایی میانشان می‌افتد، و اگر اول، شوهر مسلمان شده بود نظر به اینکه جدایی از طرف شوهر است، زوجه رسای نصف مهر دارد و اگر اول زوجه مسلمان شده بود، زن رسای مهر ندارد؛ برای اینکه جدایی از طرف او است.

وَ إِنْ قَالَ الزَّوْجُ بِالتَّعَاقُبِ قَبْلَ قَوْلِهِ. أَوْ قَالَتْ بِالتَّعَاقُبِ قَبْلَ قَوْلِهِ أَيْضاً: و اگر شوهر گفت: من و همسر من یکی پس از دیگری مسلمان شده‌ایم و همسرش گفت: باهم مسلمان شده‌ایم، شوهر مصدق است به قسم وقتی که قسم خورد، ثابت می‌شود یکی پس از دیگری اسلام آورده‌اند؛ برای اینکه شوهر در اینجا مدعی علیه است و همسرش مدعی است و قسم همیشه روی مدعی علیه می‌باشد: فقها فرموده‌اند: **الْمُدَّعَى مَنْ يُخَالِفُ قَوْلَهُ الظَّاهِرَ وَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ مَنْ يُوَافِقُ قَوْلَهُ الظَّاهِرَ**، و ظاهر این امر این است که اسلامشان با هم نباشد و بنابراین شوهر مصدق به قسم شد، و اگر زوجه گفت: یکی پس از دیگری مسلمان شده‌ایم و شوهر گفت: باهم مسلمان شده‌ایم باز هم مصدق است به قسم؛ برای اینکه عصمت نکاح در دست شوهر است، و عصمت نکاح که محقق

است به شك و تردید از میان نمی‌رود و در اینجا اگرچه گفتار شوهر برخلاف ظاهر است؛ اما نظر به اینکه عصمت نکاح که محقق است، به شك از میان نمی‌رود. و وقتی شوهر مصدق شد به قسم. وقتی که قسم خورد نکاح میانشان برقرار می‌ماند. و در مسأله‌ی قبلی که شوهر گفت: یکی پس از دیگری مسلمان شده‌ایم و شوهر مصدق به قسم شد، قسم که خورد اگر قبل از دخول بوده، نکاحشان فسخ شده و باطل گشته است و اگر بعد از دخول بوده اگر در عده‌ی زن هر دو در مسلمانی باهم جمع شدند، نکاحشان می‌ماند وگرنه نکاحشان باطل می‌شود.

وَ إِنْ أَسْلَمَ الزَّوْجُ عَلَى مَنْ يَحْرُمُ الْجَمْعَ بَيْنَهُمَا كَأَخْتَيْنِ إِخْتَارَ إِحْدَاهُمَا؛ ان كان اهلاً للاختیار:

و اگر شوهر مسلمان شد در حالی که در نکاح خود جمع نموده، میان کسانی که جمع میانشان در نکاح یک شوهر حرام است، مثل اینکه دو خواهر باهم زوجه‌ی او بودند، همین که مسلمان شد باید یکی از دو خواهر برای خود اختیار نماید؛ اگر اهل اختیار کردن است وقتی که یکی از آن دو خواهر را اختیار نمود، دیگری بیرون می‌شود تا پس از عده‌اش به نکاح دیگری که نکاحش با او جایز است درآید، اما اگر اهل اختیار کردن نیست به اینکه خردسال است و پدرش یکی پس از دیگری به نکاح او درآورده است، ولی نمی‌تواند به جای او اختیار نماید؛ بلکه باید صبر شود تا به بلوغ برسد و یکی از آن دو را اختیار نماید و نفقه این دو لازم شوهر است تا وقتی که بزرگ شود و اختیار یکی از آن دو را نماید. اگر هر دو با او مسلمان شدند وقتی که اختیار یکی از آن دو نمود، نکاح دیگری فسخ می‌شود. اگر یکی از آن دو با او مسلمان شد و دیگری بر کفر ماند، نکاح دیگری فسخ می‌شود.

أَوْ زَوْجٍ حُرٌّ عَلَى أَكْثَرِ مِنْ أَرْبَعٍ إِخْتَارَ أَرْبَعًا مِنْهُنَّ إِنْ كَانَ أَهْلًا لِلإِخْتِيَارِ؛ یا اینکه شوهری که آزاد بود جمع میان بیش از چهار زن نموده بود مسلمان شد، باید از میان آنها چهار تارا برای خود اختیار نماید، اگر اهل اختیار کردن است؛ اما اگر شوهر صغیر بود و پدر برای او صد زن به نکاح او آورده بود، شوهر صغیر است و اهل اختیار کردن، ولی

هم نمی تواند چهار زن برای او اختیار نماید، باید صبر کند تا او به بلوغ برسد و چهار زن را برای خود اختیار نماید و باقی بیرون می شوند و نفقه‌ی آن صد زن لازم او است، در این جا لغزی پیش می آید: که می‌گوییم شوهری هست که نفقه‌ی صد زوجه لازم او است. وقتی اختیار چهار تا از آنها می نماید که با او مسلمان شوند. وقتی که اختیار چهار تا نمود، نکاح باقی فسخ می شود. یعنی همه با او مسلمان شدند، اختیار چهار تا از آنها می نماید که همه با او مسلمان شده و یا در عده مسلمان شده باشند.

أَوْ غَيْرُهُ عَلَى أَكْثَرِ مِنْ اثْنَتَيْنِ إِخْتَارَ اثْنَتَيْنِ إِذَا أَسْلَمَتَا مَعَهُ: اگر غیر آزاد که برده باشد مسلمان شد در حالی که جمع میان بیش از دو زن نموده بود. اختیار دو زن از آنها بنماید و نکاح باقی فسخ می شود. وقتی که آن دو را که اختیار می نماید و باقی با او مسلمان شده باشند و یا در عده مسلمان شده باشند.

أَوْ كَانَتْ كِتَابِيَّتَيْنِ تَحِلَّانِ أَوْ كُنَّ كِتَابِيَّاتٍ. وَانْفَسَخَ نِكَاحُ مَنْ بَقِيَ: یا اینکه آن کسی که مسلمان شده بود و برده بود بیش از دو زن به خانه داشت دو تا از آنها کتابیه بودند که برای او حلال بودند و باقی غیر کتابی بودند، همان دو زن کتابیه که برای او حلالند برایش می ماند و نکاح باقی فسخ می شود. که او حق اختیار غیر دو زن کتابی ندارد.

یا اینکه آن کسی که آزاد بود مسلمان شد و در خانه اش زنان کتابی بودند از یهود و نصاری که حلال است برای او نکاح آنها که اگر بیش از چهار زن کتابی در نکاح داشت حق اختیار چهار زن کتابی دارد، وقتی که اختیار چهار زن کتابی نمود، نکاح باقی فسخ می شود.

در دو خواهر اگر نکاح هر دو در یک عقد نکاح کرده باشند، نکاح هر دو باطل است، و در غیر دو خواهر اگر برده عقد نکاح بیش از دو زن باهم نموده و یا یکی بعد از دیگری و بعد مسلمان شد، حق اختیار دو تا از آنها را دارد به تفصیلی که یاد شد.

و غیر برده یعنی شخص آزاد که بیش از چهار زن به خانه دارد، فرق نمی کند که عقد همه باهم بسته باشد و یا اینکه عقد یکی پس از دیگری بسته باشد، وقتی که مسلمان شد او حق اختیار چهار تا از آنها را دارد، همه با او مسلمان بشوند و یا یکی پس از دیگری که

او فقط حَقَّ اختیار چهارتا از آنها را دارد.

فَأَنْ أَبِي الْأَخْتِيَارِ حُبْسٍ وَ انْفِقَ عَلَيْهِمَا أَوْ عَلِيَهُنَّ مِنْ مَالِهِ حَتَّى يَخْتَارَ: اگر آن برده‌ای که بیش از دو زن در خانه داشت و مسلمان شد و زنان با او مسلمان شدند؛ اما او حاضر نشد که دو تا از آن زنهارا اختیار نماید و باقی را رها نماید، زندان کرده می‌شود و از مال او بر زنانش انفاق می‌شود تا وقتی که دو تا را اختیار نماید و باقی را رها کند، و اگر شخص آزادی بیش از چهار زن داشت، مسلمان شد و همه‌ی زنانش با او مسلمان شدند؛ اما او حاضر نشد از بین آنها فقط چهار زن را اختیار کند و باقی را رها نماید، به زندان انداخته می‌شود و نفقه‌ی همه زنانش از مال او پرداخت می‌شود تا وقتی که چهارتا از آنها را اختیار کند. اگر پافشاری کرد بر خودداری از اختیار کردن، حاکم او را ادب می‌دهد هر طور نظر حاکم بگیرد و هر باری که پیشنهاد اختیار کردن عدد مجاز به او می‌شود و خودداری می‌کند کتک‌کاری می‌شود تا اختیار نماید، چیزی که هست میان هر دو بار کتک‌کاری مهلت داده می‌شود تا اثر درد رفع شود.

أَوْ عَلَى إِمَاءٍ وَ اسْلَمْنَ مَعَهُ أَوْ فِي الْعِدَّةِ انْفَسَخَ نِكَاحُهُنَّ: یا اینکه شخص آزاد مسلمان شد در حالی که چندین کنیز در نکاح داشت و آن کنیزها با او مسلمان شدند و یا عدّه باقی بود که مسلمان شدند نکاح همه‌ی آن کنیزها فسخ می‌شود برای اینکه شخص آزاد نمی‌تواند با کنیز نکاح ببندد.

إِلَّا أَنْ تَحِلَّ الْأُمَّةُ عِنْدَ اجْتِمَاعِ إِسْلَامِهِمْ فَلَهُ اخْتِيَارُ وَاحِدَةٍ تَحِلُّ مِنْهُنَّ: مگر اینکه شوهر برایش جایز باشد نکاح کنیز وقتی که او و آنان مسلمان شدند به اینکه از مهر و نفقه‌ی زن آزاد عاجز بود و از نکاح نکردن با کنیز ترس افتادن در زنا داشت که حق دارد یکی از آن کنیزها که برای او حلال است، برای خود اختیار نماید. و گفتیم اختیار کنیزی نماید که برای او حلال است، اما اگر سه کنیز در خانه داشت و مسلمان شد و از آن سه کنیز یکی مسلمان شد و برای او نکاح کنیز جایز بود؛ مگر اینکه از پرداخت مهر و نفقه‌ی آزاد عاجز و ترس زنا داشت، بعد از آن کنیز دومی که در عدّه بود، مسلمان شد اما آن وقت او توانگر شده بود و این کنیز برای او حلال نبود، بعد کنیز سومی مسلمان شد و

باز شوهر مُعَسِر شده بود و ترس زنا داشت و این کنیز برایش حلال بود، حالا وقتی که اختیار می‌کند حق اختیار دومی را ندارد بلکه باید اختیار اولی یا سومی بنماید.

أَوْ عَلَى حُرَّةٍ وَ إِمَاءٍ تَعَيَّنَتْ إِنْ أَسْلَمْنَ مَعَهُ أَوْ فِي الْعِدَّةِ: یا اینکه کافری که یک زن آزاد و چند کنیز در نکاح داشت مسلمان شد و زن و کنیزها با او مسلمان شدند یا عدّه باقی بود که مسلمان شدند، در اینجا معین می‌شود زن آزاد برای ماندن در نکاح او و نکاح کنیزها فسخ می‌شود.

وَ إِنْ أَصْرَتِ الْحُرَّةُ عَلَى الْكُفْرِ لِإِنْقِضَاءِ الْعِدَّةِ إِخْتَارَ أَمَةً إِنْ حَلَّتْ لَهُ: و اگر آن زن آزاد پافشاری نمود بر کفر و مسلمان نشد و عدّه‌اش به آخر رسید و کنیزها مسلمان شدند او از آن کنیزها یک کنیز را برای ماندن در نکاح او اختیار نماید؛ اگر کنیز را به زنی گرفتن برای او حلال است، و چنین حساب می‌شود که:

زن آزادی در نکاح آن مرد نبوده است، برای اینکه معلوم شد که با مسلمان شدن مرد و ماندن زن آزاد بر کفر آن زن از آن مرد جدا شده است، اما اگر مردی که یک زن آزاد و چندین کنیز در نکاح داشت و زن آزاد مسلمان شد و گفتیم زن آزاد متعین شد برای ماندن با شوهر، این در صورتی است که کنیزها آزاد نشوند؛ اما اگر کنیزها آزاد شدند قبل از اینکه مسلمان بشوند و در عدّه بودند که مسلمانی آنان و مسلمانی شوهر باهم جمع شد به اینکه زن آزاد مسلمان شد و کنیزها آزاد شدند، پس از آن شوهر مسلمان شد و کنیزها که در نکاح او بودند مسلمان شدند، یا اینکه زن آزاد مسلمان شد پس از او کنیزها مسلمان شدند پس از آن کنیزها آزاد شدند، پس از آن شوهر مسلمان شد که در این صورتها که همه‌ی آن زنها از آزاد و کنیز در عدّه با مسلمانی و آزادی به مسلمانی شوهر پیوستند این زوجه‌های کنیز آزاد شده، حکم زنان آزاد را دارند و شوهر آزاد می‌تواند چهارتا از آنان را برای نکاح خود اختیار نماید؛ برای اینکه صورت مسأله بر این بود که شوهر آزاد است نه برده.

وَ إِنْ أَسْلَمَ الزَّوْجُ عَلَى أُمٍ وَ بَنِيهَا كِتَابِيَّتَيْنِ وَ أَسْلَمَتَا فَإِنْ لَمْ يَدْخُلْ بِهِمَا أَوْ دَخَلَ بِأَبْنَتٍ تَعَيَّنَتْ الْبِنْتُ وَ إِنْ دَفَعَتْ الْأُمُّ: و اگر شوهر کافری که زن و مادرش در

نکاح داشت به اینکه دختری و مادرش که هر دو کتابی هستند به زنی گرفته بود که مسلمان شد و آن دختر و مادر هم مسلمان شدند، حالا اگر شوهر به هیچکدام از دختر و مادر دخول نموده، دختر معین می شود برای زوجه بودن و همچنان اگر دخول به دختر نموده، دختر می ماند برای او و نکاح مادرش دفع می شود برای اینکه مادر زن است و نکاح مادر زن جایز نیست.

وَ إِنْ دَخَلَ بِهَمَّا أَوْ بِالْأُمَّ حَرُمَتَا عَلَى التَّأْيِيدِ: و اگر شوهر کافری که دختری و مادرش در نکاح داشت شوهر و این دو زوجه‌ی کتابی مسلمان شدند، اما شوهر به دختر و مادرش به هر دو دخول نموده بود و یا دخول به مادر دختر نموده بود فقط، در این دو صورت هر دو بر شوهر حرام می شود برای ابد. دختر به سبب دخول بر مادرش و مادر به سبب عقد نکاح بستن بر دخترش، و اگر شک نمود به هر دو دخول نموده یا به هیچکدام دخول نموده دختر متعین می شود برای ماندن در نکاح او برای اینکه **الاصِلُ عَدَمُ الدَّخُولِ**. و اگر یقین دارد که بر یکی از آنها دخول نموده به یقین ولیکن می داند دخول به مادر نموده و یا به دختر در این صورت هر دو حرام می شوند احتیاطاً للابضاع، برای احتیاط بکار بردن در امور ناموسی.

بَابُ خِيَارِ (۱) الْعَتِيقَةِ

بابی است در بیان اینکه اگر کنیزی زوجه‌ی برده‌ای بود و کنیز آزاد شد و کنیز

۱- خیار یعنی اختیار فسخ و اجازه در نکاح بر سه گونه است: خیار غرور، خیار عیب و خیار عتق. خیار غرور: مثل اینکه مردی با زنی نکاح بست به شرط اینکه زن آزاد باشد پس از عقد معلوم شد زن، کنیز است، شوهر اختیار فسخ و اجازه دارد. خیار عیب: مثل اینکه مردی با زنی عقد نکاح بست پس از عقد نکاح معلوم شد زن و یا شوهر دیوانه است. هر کدام از زوجین اختیار فسخ و اجازه دارند. خیار عتق: مردی با زنی عقد نکاح بست به شرط اینکه زن آزاد باشد، بعد از عقد معلوم شد زن کنیز است شوهر اختیار فسخ و اجازه دارد به سبب خلاف شدن شرط و زنی که زوجه‌ی برده بود و آزاد شدن آن زن اختیار فسخ و اجازه دارد که این باب برای شرح آن است.

نخواست که زوجه‌ی برده باشد، کنیز اختیار فسخ نکاح دارد تا از نکاح برده بیرون آید و اگر بخواهد شوهری آزاد بگیرد.

لَوْ عَتَقْتَ تَحْتَ مَنْ بِهِ رِقٌّ ثَبَّتَ لَهَا الْخِيَارُ:

اگر آزاد شد کنیزی که شوهر او برده بود، اختیار ماندن در خانه‌ی آن شوهر و یا فسخ نکاح نمودن و بیرون آمدن از خانه‌ی آن شوهر در دست کنیز آزاد شده است و فرقی نمی‌کند به اینکه شوهر به او دخول نموده باشد یا دخول ننموده باشد. برای اینکه زبان چنین نکاحی بر زوجه است از حیث مهر و از حیث نفقه و از حیث اعتبار در اجتماع و غیر اینها که فرزندان هم پدر آزاد را می‌خواهند که به آنها برسد نه برده‌ای که همیشه باید در خدمت آقا باشد. در دنیای امروز که بصیرت از میان رفته و زور در دست کافران خداشناس است، می‌گویند: حقوق بشر و قصدشان برای خودشان است و گرنه دیدیم که در بوسنه و هرسک زیر نظر مردم دنیا حقوق بشر کجا رفت و غریبها از حقوق بشر و سیله‌ای برای دخالت در امور ملل دیگر می‌خواهند. می‌گویند: خرید و فروش برده ممنوع است و رفتاری که غریبها با ملت‌های مغلوب آنها می‌کنند صد هزار بار بدتر از معامله‌ای است که مسلمانان با برده‌هایشان داشتند که برده‌ها در سایه‌ی اسلام به بالاترین منصب و مقام رسیده‌اند. اما چه فایده که مسلمانانی که باید مجری احکام خدا باشند از روی جهل و ضعف ایمان و تفرق کارشان به جایی رسیده که پای غریبان را بر چشم خود می‌نهند و از پیروی آنها که در سقوط اخلاقی غوطه‌ورند می‌خواهند همه چیز خود را از دست بدهند، آنهایی که متمکن در جاه و مالند که همین وضع را می‌خواهند تا راه عیاشی برایشان باز باشد. عوام‌الناس که در هر دوره نه حولی دارند و نه حيله‌ای و از علما هم افراد وارسته و آزاده که در همه‌ی کار طالب رضای خدا باشند کبریت احمرند که نامش هست و خودش نیست، و علمایی که جیره خوار دستگا‌ههایی دولتی هستند پایبند جیره‌ی خود هستند. خدای عزوجل برای احیاء دین خودشان مردانی که بتواند اسلام را پیروز گردانند به وجود بیاورد.

و اصل در این موضوع، این است که بریره که کنیزی بود و زوجه‌ی برده‌ای سیاه

چهره به نام مغیث بود، بریره آزاد شد و نکاح خود را با مغیث فسخ نمود، مغیث دلبسته‌ی بریره بود، هر جا بریره می‌رفت او گریان به دنبالش می‌رفت و التماس می‌کرد تا بریره از او جدا نشود (جنس لطیف که معروف است به مهربانی. ببین تا این همه گریه شوهر قبلی در دل او کارگر نمی‌شد) مغیث از رسول الله ﷺ خواست تا از بریره بخواهد از او جدا نشود، رسول الله ﷺ از بریره خواست تا از مغیث جدا نشود، بریره گفت یا رسول الله اشْفِئِ أَنْتَ أُمَّ أَمْرٌ: آیا می‌فرمایی به سوی او بازگردم یا اینکه باعث شفاعت خواهی می‌فرمایی، رسول الله ﷺ فرمودند: شفاعت می‌نمایم. بریره گفت: حاجتی به او ندارم، رسول الله ﷺ دعا فرمود تا محبت بریره از دل مغیث برود، مغیث بجای محبت بریره بغض بریره در دلش جای گرفت و بریره بجای بغض مغیث محبت مغیث در دلش زنده شد، اما مغیث از قبول بریره که این همه گریه و فغان او را و شفاعت رسول الله را نادیده گرفت، امتناع ورزید، و این قضیه می‌رساند که اگر کسی وساطت رسول الله ﷺ را نپذیرد کافر نمی‌شود، و در امور مالی و یا زن و شوهری وساطت ایشان محض نصیحت و غمخواری است، و آن کسی که شفاعت و وساطت خاتم النبیین را نپذیرد در منتهای حماقت است.

بریره رضی الله عنها کنیزی بود برای عایشه صدیقه رضی الله عنها. او بریره را با شرط اینکه حق و لاء و آقایی برای او باشد آزاد نمود او نیز از بریره خواست که مغیث را ترک نکوید، اما بریره آزاد شده و اختیار فسخ و اجازه‌ی نکاحش در دست خودش بود، و مثلی که شفاعت سید الانبیاء را قبول نکرد خواهش عایشه را نیز نپذیرفت و دست آخر به پشیمانیش کشانید.

هر کنیزی که در نکاح برده بود وقتی که آزاد شد اختیار فسخ و اجازه‌ی نکاح خود

دارد:

إِلَّا إِذَا كَانَ عِنْقُهَا قَبْلَ الْوُطْءِ. وَ وَقَعَ فِي مَرَضِ الْمَوْتِ. وَ الثُّلُثِ لَا يَحْتَمِلُ
سُقُوطِ الْمَهْرِ مَعَ قِيَمَتِهَا:

مگر در صورتی که آزاد شدن کنیز پیش از نزدیکی شوهرش با او باشد، و آقایش او

را وقتی آزاد کند که در مرض الموت باشد. و یک سوم مال آقا تحمل هم آزاد کردن کنیز و هم انداختن مهر او نداشته باشد، مثلاً قیمت کنیز صد تومان است و مهر کنیز صد تومان است. و مال آقا صد تومان است که جمع مال آقا از کنیز و مهر کنیز و موجودی سیصد تومان است و در مرض الموت کس نمی تواند بیش از یک سوم مالش به رایگان بیرون دهد، و در این مسأله ثلث مال آقا صد تومان است در حالی که کنیز اگر آزاد شد خودش به قیمت صد تومان از مال آقا بیرون می رود. و مهر کنیز صد تومان متعلق به آقا است هم از مال آقا بیرون می رود. می ماند صد تومان برای ورثه ی آقای کنیز و مثل اینکه دو ثلث مال آقا در مرض الموت او به رایگان بیرون داده است. حالا آقا در مرض الموت کنیز را آزاد کند یا وصیت نماید که بعد از وفاتش کنیزش را آزاد کنند فرقی ندارد. بنابراین نه این کنیز آزاد می شود و نه اختیار فسخ نکاح را بدست می آورد.

و خیار فسخ کنیز به سبب آزاد شدنش فوری است که همین که آزاد شد بگوید: نکاح خود را با شوهر فسخ نمود چنانکه:

وَ هُوَ فَوْرِيٌّ فَإِنْ عَتَقَ قَبْلَ فُسْخِهَا أَوْ مَعَهُ بَطَلَ خِيَارُهَا:

و آن فسخ کنیز آزاد شده در نکاح برده، آن فسخ فوری است که همین که باخبر شد آزاد شده و دانست که حق فسخ دارد باید به فوری فسخ نماید. چنانچه بی خبر از آزاد شدنش بود که آقايش حاضر نبود که به او خبر بدهد که او را آزاد نموده و یا اینکه نمی دانست که بعد از آنکه آزاد شد باید به فوری فسخ نماید، اگر به یکی از این دو جهت تأخیر نمود، کنیز مصدق است به قسم، برای اینکه دانستن حق فسخ بعد از آزادی و فوری بودن فسخ را همه کس نمی دانند؛ اما اگر کنیز آزاد شده قبل از اینکه فسخ نماید، شوهرش آزاد شد، و یا اینکه شوهرش همراه او آزاد شد، حق فسخ نکاح را ندارد، و اگر همه ی کنیز آزاد نشد؛ بلکه نیمی از او آزاد شد و نیمی دیگر در حال بردگی است، این کنیز نیمه آزاد حق فسخ نکاح را ندارد، و همچنین اگر کنیز زن مرد آزاد بود و آزاد شد هم حق فسخ نکاح را ندارد.

وَ هَذَا الْفُسْخُ لَا يَحْتَاجُ إِلَى الرَّفْعِ إِلَى الْحَاكِمِ: و این فسخی که به کنیز آزاد شده

داده شده وقتی که در نکاح شوهری باشد که برده است، این فسخ حاجت ندارد که به قاضی خبر داده شود و قاضی فسخ نماید؛ بلکه خود کنیز می تواند آن را فسخ نماید و بگوید فَسَخْتُ نِكَاحِي فَلَانًا: نکاح خودم را با شوهرم فلانی فسخ نمودم.

فَصْلٌ فِيمَا يَفْتَضِيهِ وَطْءُ الْحَائِضِ فِي الْقُبْلِ:

فصلی است در بیان اینکه اگر شوهر با زن قاعده اش نزدیکی نمود در قبل چه حکمی دارد. اما و طء در دبر که چه در حیض و چه در غیر حیض حرام است. چنانکه در حدیث صحیح به روایت ترمذی و ابن حبان آمده که رسول الله ﷺ فرمود که: خداوند عزوجل نظر رحمت نمی فرماید به کسی که و طء دبر نماید. و امروزه که بیماری و حشنتاک ایدز جهانیان را به وحشت انداخته و محقق شده که از و طء دبر مبتلی می سازد، جا دارد که هر مؤمنی از این عمل کثیف و مخالف اخلاق و موجب دوری از رحمت خدا، پرهیزد.

يُسْنُ لِمَنْ وَطِئَ الْحَائِضَ أَنْ يَتَصَدَّقَ بِدِينَارٍ إِنْ وَطِئَهَا فِي إِقْبَالِ الدَّمِ وَ بِنِصْفِهِ إِنْ وَطِئَهَا فِي إِدْبَارِهِ: سنّت است برای کسی که در حال قاعدگی زن با او جماع نمود اینکه اگر وقت رو آوردن قاعده که اوائل آن است جماع نمود اینکه یک مثقال طلا به فقرا بدهد و اگر وقت رفتن حیض و اواخر آن بود نیم مثقال طلا صدقه به فقرا بدهد. چنانکه در حدیث صحیح به روایت ابوداود و حاکم رحمهما الله تعالی آمده و حاکم آن را صحیح دانسته، که رسول الله ﷺ فرمود:

إِذَا وَقَعَ الرَّجُلُ أَهْلَهُ وَ هِيَ حَائِضٌ إِنْ كَانَ دَمًا أَحْمَرَ فَلْيَتَصَدَّقْ بِدِينَارٍ وَإِنْ كَانَ أَصْفَرَ فَلْيَتَصَدَّقْ بِنِصْفِ دِينَارٍ: هرگاه مردی با زوجه در حالی که در قاعده بود جماع نمود؛ اگر موقع شدت حیض که سرخی خون است جماع نمود یک مثقال طلا صدقه دهد و اگر در وقت ضعف حیض زردرنگی خون حیض بود نیم مثقال طلا صدقه دهد و اگر در وقت ضعف حیض زرد رنگی خون حیض بود نیم مثقال طلا صدقه دهد. و حکمت فرق نهادن میان اول حیض و آخر آن از این قرار است که کسی که دیروز

زوجه‌اش قاعده شده تا امروز و فردا و دو سه روز دیگر حاجت به جماع کمتر دارد این است که وطء کردنش مستلزم یک مثقال طلا بود و بعد از شش هفت روز گذشتن از اول قاعده حاجت مرد به جماع بیشتر است، این است که در آخر آن نیم مثقال بود. و باید دانست که نزدیکی با زن در حال قاعدگی از گناهان کبیره است و اگر کسی عقیده نماید که حرام نیست، کافر می‌شود؛ مگر شوهری که بترسد اگر به زوجه‌اش در حال قاعدگی نزدیک نشود به زنا می‌افتد وقتی که این را از طبیعت خود یقین بداند در این حال وطء حائض از افتادن در زنا عقوبتش کمتر است اگرچه هر دو حرامند. و خواندن دو رکعت نماز و استغفار و صدقه دادن بعد از هر معصیتی مستحب است.

فصل فی الاعفاف

فصلی است در بیان لازم بودن پاکدامن ساختن پدر و جد بر فرزندان به اینکه زن به آنها بدهند چنانکه:

اعفاف یعنی پاکدامن ساختن پدر و جد به اینکه زن داده شوند و این لازم فرزندی است که زیاده از نفقه‌ی روزانه‌ی خود و عیال خود مهر و نفقه‌ی زنی که به پدر می‌دهد داشته باشد.

يَلْزَمُ الْوَالِدَ اِعْفَافَ الْاَبِّ وَ الْاَجْدَادِ:

لازم فرزندی که آزاد و توانگر است خواه فرزند آزاد و توانا پسر باشد یا دختر اینکه زن به پدر و جد بدهند تا پاکدامنی خود را حفظ نمایند، اگر فرزند بیش از یکی باشد مصرف نکاح و مهر و نفقه‌ی آن بر فرزندان به حساب میراث بردنشان بر آنان توزیع می‌شود اگر در قرابت و میراث یکسان هستند مثل چند پسر.

اگر در قرابت اختلاف دارند هر کدام نزدیکتر است، مثلاً پدری که پسر دختر دارد و پسر پسر در اینجا پسر دختر نزدیکتر است و اعفاف پدر لازم او است.

(شریعت همه‌ی جوانب را در نظر گرفته است، نفقه‌ی پدر و مادر هر دو لازم است، اما شریعت لازم بر فرزند نموده که اگر پدرش زن ندارد زن برای پدر بگیرد و نفقه‌ی آن

زن پدر را بدهد. و هیچگاه نفرموده است اگر مادر دارای شوهر نیست، شوهر به مادر بدهد و نفقه‌ی شوهر مادر را بدهد و برای این که مادر اگر شوهر کرد نفقه‌ی او بر شوهر او است نه نفقه‌ی شوهر او بر او. اما پدر مجبور است نفقه و مهر زوجه‌ی خود را بپردازد، و دیگر اینکه فرزندان از اینکه نفقه‌ی زن پدر بدهند، احساس دشواری نمی‌کنند؛ اما دادن نفقه‌ی شوهر مادر بر نفوس سنگین است).

و اگر فرزند چند اصول داشته باشد مثل پدر مادر و پدر پدر پدر، در اینجا هر کدام عَصَبَه هستند لازم فرزند است اعفافشان و پدر پدر پدر عصبه است؛ اما پدر مادر از ذوی الارحام است و بنابراین لازم فرزند است زن به پدر پدر پدر دادن اگر در عصبه بودن یکسان باشند مثل پدر و جد لازم است اعفاف نزدیکتر که پدر باشد و اگر در عصبه نبودن یکسان باشند هر کدام نزدیکتر باشند مثل پدر مادر و پدر پدر مادر که پدر مادر که نزدیکتر است اعفاف او لازم است، و اگر در قرابت یکسان باشند مثل پدر پدر مادر و پدر مادر، قرعه میانشان انداخته می‌شود تا قرعه به نام هر کدام بیرون آمد او اعفاف شود. و این اعفاف پدر و جد برای این است که دچار زنا نشوند برای اینکه خدای متعال به فرزند دستور مصاحبه به معروف داد و فرمود. **و صَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا**: در دنیا به خوبی با پدر و مادر همصحبتی نمایید، و هیچگاه رها کردن پدر و جد که در زنا بیفتند از مصاحبه به معروف نیست.

بِأَنْ يُعْطِيَهُ بَعْدَ النِّكَاحِ لَأَقْبَلَهُ مَهْرَ حُرَّةٍ تَلِيْقُ بِهِ:

به اینکه فرزند مهر زن آزادی که نکاح او شایسته پدر است به پدر بدهد بعد از اینکه پدر عقد نکاح زن را بست، اما پیش از آنکه پدر عقد نکاح ببندد لازم فرزند نیست که مهر زن آزاد به او بدهد. زن آزاد شایسته، اگرچه کتابیه باشد و اگر پدر، خود توانگر بود و زن گرفت اما قبل از دخول به زوجه معسر شد و زن از تسلیم خود به شوهر خودداری نمود تا اول مهر او را بپردازد و قصد فسخ نکاح نمود اگر مهر به دستش نرسید و پدر مطالبه‌ی فرزند به اعفاف و پرداختن مهر زن نمود لازم فرزند است پرداختن مهر زن و نگذاشتن جدا شدن زن پدر از پدر. بنابراین فرزند یا مهر زن آزاد شایسته‌ی پدر به پدر

می پردازد:

أَوْ يَقُولُ اِنْحِجْ وَ اَعْطِيكَ الْمَهْرَ اَوْ يَنْحِجْ لَهُ بِاِذْنِهِ وَ يُمْهَرُ. اَوْ يُمَلِّكُهُ اَمَةً اَوْ
ثَمَنَهَا:

یا اینکه فرزند به پدر می گوید: برو زن بگیر و مهرش را من به تو می دهم، یا اینکه فرزند به اجازه ی پدر و به وکالت او عقد نکاح زنی برای پدرش انجام می دهد و مهر زن می پردازد، یا اینکه کنیزی را برای پدر می خرد و او را مالک کنیز می سازد یا قیمت کنیز به او می دهد تا برود کنیزی که می خواهد برای خودش بخرد و کفایت نمی کند زن خردسال که طفل است و نه زن زشت و نه زن نابینا و نه زن بیمار، و هرگاه پدر دارای چنین زنی باشد و حاجت به زنی داشته باشد که اعفاف خود به دست آورد، لازم فرزند است اعفاف پدر به زنی دیگر و نفقه ی آن زن فقط.

ثُمَّ اِذَا زَوْجَهُ اَوْ مَلَكَهٗ عَلَيْهِ مَوْوَنَتُهُمَا:

پس از آنکه زوجه برای پدر فراهم کرد یا کنیزی را به ملک پدر آورد، لازم فرزند است نفقه ی زن پدر یا کنیزی که فراش او است. و درست نیست که فرزند کنیز خود را به زن پدر بدهد و نه اینکه کنیز دیگری را به نکاح پدر آورد برای اینکه فرزندان پدر خود را مملوک آقای کنیز می سازد؛ مگر در صورتی که فرزند نتواند زن آزاد به پدر بدهد و نه کنیز برای پدر بخرد و فرزند معسر بود فقط مهر کنیز داشت در این صورت درست است که پدر آن مهر را بگیرد و کنیز را به زنی بگیرد. به سبب ضرورت و ناچارگی.

وَ لَيْسَ لِاَبِّ تَعْيِينِ النِّكَاحِ دُونَ التَّسْرِي وَ لَا عَكْسُهُ وَ لَا رَفِيْعَةً:

و پدر حق ندارد که بگوید: برای من زن بگیر و کنیز برای من مخر و یا کنیز برای من بخر و زن برای من بگیر، و نه اینکه شرط نماید زن بسیار بلندمرتبه.

وَ لَوْ اِتَّفَقَا عَلٰى مَهْرٍ فَتَعْيِيْنُهَا لِاَبِّ:

و هرگاه پدر و پسر متفق که زنی که برای پدر می خواهند مهرش نوزده مثقال طلا باشد، مُعَيَّن کردن آن زن حق پدر است که بگوید: من سکینه را می خواهم و او به مهر نوزده مثقال طلا راضی است.

وَيَجِبُ النَّجْدِيُّ إِذَا مَاتَتْ أَوْ انْقَسَخَ بَرْدَةٌ أَوْ بَعِيْبٌ أَوْ طَلَّقَ بَعْدُ:

و واجب است بر فرزند که از نوزن برای پدر بگیرد اگر زن پدر مرد یا مرتد شد و نکاحش فسخ شد و یا اینکه پدر قرائنی دید که شک در پاکدامنی او کرد و او را طلاق داد که در همه‌ی این احوال باید که فرزند، زنی تازه برای پدر بگیرد.

وَ إِنَّمَا يَجِبُ إِعْفَافٌ فَأَقْدَمَ مَهْرٍ مُحْتَاَجٍ إِلَى نِكَاحٍ وَ يُصَدَّقُ إِذَا ظَهَرَتْ الْحَاجَةُ بِأَلْيَمِينٍ:

و در حقیقت وقتی اعفاف پدر لازم فرزند می‌شود که پدر مهر زن ندارد و حاجت به نزدیکی با زن دارد، و هر موقع که حاجت پدر به زن معلوم شد، پدر مصدق است بدون قسم که حاجت به زن دارد و مهر زن ندارد.

وَ يَحْرُمُ عَلَى الْآبِ وَ طِئْءِ أَمَةٍ وَ لَدِهِ، فَإِنْ وَ طِئْئَهَا وَ جَبَ عَلَيْهِ الْمَهْرُ وَ لَأَحَدًا لِشُبُهَةِ الْمَلِكِ:

و حرام است بر پدر نزدیکی با کنیز پسرش، و اگر اتفاق افتاد که پدر با کنیز پسرش نزدیکی نمود مهر آن کنیز لازم او می‌شود، اما حدّ زنا لازم او نمی‌شود برای اینکه ملک پسر در حکم ملک پدر است؛ اما با این حال اگر کنیز دختری بوده، عشر بکارت هم لازم پدر است اضافه بر مهر او برای اینکه دوشیزه را بیوه نموده، و اگرچه حد لازم او نیست اما تعزیر و ادب دادن لازم او است که حاکم به هر طور صلاح می‌داند او را ادب دهد تا دیگران اندرز بگیرند. و این تعزیر او حق خدای متعال است یعنی حق اجتماعی مردم است تا دیگری چنین کاری نکند.

فَإِنْ أَحْبَلَ الْآبُ أَمَةً وَ لَدِهِ فَأَوْلَادُهُ حُرٌّ نَسِيبٌ:

اگر پدر با آن نزدیکی با کنیز پسرش باعث بارداری کنیز پسرش شد، فرزندی که به وجود آمده، آزاد و پدردار است.

فَإِنْ كَانَتْ الْأَمَةُ مُسْتَوْلَدَةً لِلأَبِ لَمْ تَصِرْ مُسْتَوْلَدَةً لِلأَبِ:

اگر کنیز از پسر فرزند دارد و ام الولد پسرش می‌باشد، به بچه‌دار شدن از پدر ام الولد

پدر نمی‌شود.

وَ إِذَا فَاتَتْهَا تَصِيرُ مُسْتَوْلِدَةَ الْاَبِ الْحُرِّ وَ عَلَيْهِ قِيمَتُهَا مَعَ مَهْرٍ:

و اگر کنیز پسر از پسر فرزندی نداشت و ام‌الولد فرزند نبود، با حامله شدن از نزدیکی پدر ام‌الولد پدر می‌شود و پدر باید قیمت کنیز و مهر او به پسرش بدهد.

وَ يَحْرُمُ عَلَى الْاَبِ نِكَاحُ اَمَةِ وَاَلِدِهِ:

و حرام است بر پدر که کنیز پسرش را نکاح کند، برای اینکه پدر در مال پسر حق اعفاف دارد و شبهه ملک و نکاح باهم جمع نمی‌شود.

فَلَوْ مَلَكَ زَوْجَةً وَ اَلِدِهِ الَّذِي لَا تَحِلُّ لَهُ الْاَمَةُ لَمْ يَنْفَسِحِ النَّكَاحُ:

و اگر فرزند مالک زن پدرش شد و در وقتی که فرزند مالک زن پدرش شد زن کنیز برای پدرش روا نبود، نکاح زن پدر فسخ نمی‌شود. پدری معسر و ناتوان از مهر زن آزاد بود، کنیز دیگری را به زنی گرفت، پسرش آن کنیز را از صاحب کنیز خرید، و وقتی که پسرش کنیزی را که زن پدرش بود خرید، کنیز را به زنی گرفتن برای پدرش روا نبود، برای اینکه پدر به سبب هستی دار شدن پسرش به هستی رسیده بود نکاح پدرش با زوجه‌اش که به ملک پسرش درآمده، فسخ نمی‌شود برای اینکه **يُعْتَقَرُ فِي الدَّوَامِ مَا لَا يُعْتَقَرُ فِي الْاِبْتِدَاءِ**: یعنی در ابتدا درست نمی‌شد که پدر کنیز پسر را به زنی بگیرد؛ اما وقتی دیگری بوده که پدر او را به زنی گرفته به اینکه بعداً کنیز پسرش بشود نکاح پدر فسخ نمی‌شود. و فرزندی که پدر از آن کنیز دارد برده‌ی آقای کنیز است و این فرزند پدر بر آقای کنیز که پسر او است آزاد نمی‌شود؛ برای اینکه برادر او است.

وَ لَيْسَ لَهُ نِكَاحُ اَمَةٍ مُكَاتَبَةٍ. فَاِنْ مَلَكَ مُكَاتَبَةً زَوْجَةً سَيِّدِهِ اِنْفَسَحَ النَّكَاحُ:

و آقا حق ندارد کنیز مکاتب خود را به زنی بگیرد؛ برای اینکه مکاتب تا وقتی که قیمت خود را نپرداخته، احتمال دارد عاجز از پرداخت قیمت خود بشود و به بردگی برگردد و هیچکس نمی‌تواند کنیز خود را به عقد نکاح بگیرد؛ برای اینکه ملک و نکاح باهم جمع نمی‌شود، چنانچه مکاتب زن آقای خود را مالک شد نکاح آقای مکاتب با آن کنیز فسخ می‌شود؛ برای اینکه ملک مکاتب در حکم ملک آقا است.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

کتاب الصِّدَاق

کتابی است در بیان مهریه‌ی زن

کِتَابُ الصَّدَاقِ

کتابی است در بیان مهریه‌ی زن، و مهریه لازم می‌شود به عقد نکاح یا به وطاء و نزدیکی. و یا به تفویت قهری ناموس مثل اینکه گواهانی، گواهی دادند که شوهر سه طلاق زوجه‌اش را داده و بعد از آن رجوع از گواهی خود نمودند که رجوعشان قبول نمی‌شود و مثل این است که استفاده از آن زن قهراً از شوهر گرفته شده و مهر آن زن باید به شوهر آن پردازند. صدقات نامهای زیادی دارد: صداق، مهر، نَحْلَةٌ، فریضة، جِباء، أَجْر، عقر، علائق، طول، خرص، فرد، عشر، صَدَقَه. و مستحب است که نام مهر در عقد نکاح برده بشود برای اینکه امام مالک عقد نکاح خالی از مهر را جایز نمی‌داند.

و اصل در وجوب صداق آیه‌ی ۴ سوره‌ی نساء: ﴿وَاتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً﴾ و بدهید به زنان مهریه‌شان که این مهریه برای زنان عطیه و دهشی است از خدای متعال برایشان.

و حدیث صحیحین که رسول الله ﷺ فرمود به کسی که خواستگاری نکاح بود: **إِلْمِيسَ وَ لَوْ حَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ** برو و چیزی بدست بیاور برای مهریه نمودن در عقد نکاح و اگرچه انگشتری از آهن باشد.

آن مرد رفت و برگشت و گفت چیزی نیافتم، رسول الله ﷺ فرمود: **هَلْ مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ شَيْءٌ** آیا از قرآن چیزی می‌دانی؟ آن مرد چند سوره از قرآن را شمرد که از بر دارد. رسول الله ﷺ فرمود: **مَلَكْتُهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ**: این زن را به نکاح تو آوردم که آنچه از قرآن می‌دانی به او بیاموزی.

و اجماع امت:

و سنت است که مهریه از ده درهم کمتر نباشد برای اینکه امام ابوحنیفه مهر کمتر از ده درهم را جایز نمی داند.

و اینکه بیشتر از پانصد درهم نقره خالص نباشد برای اینکه مهریه‌ی بنات طاهرات رسول الله و زوجات طاهرات ایشان بیشتر از آن بوده است، و زیاده روی در گران کردن مهر مکروه است. و مستحب است که شوهر قبل از دخول به زوجه قسمتی از مهریه را به زوجه بپردازد، و اینکه مرسوم است که صداق را به دو قسمت حاضر و غائب قرار می دهند و حاضر را می پردازند و غائب می ماند تا هر وقت زوجه مطالبه آن نماید از همین راه است و اما قرار دادن وقت پرداخت مهر به مرگ و یا طلاق جایز نیست.

و قاعده در مهر این است: **كُلُّ مَا صَحَّ ثَمَنًا صَحَّ صَدَاقًا**: هرچه درست باشد آن را قیمت مبیع قرار دادن درست است آن را مهریه‌ی زن قرار دادن.

وَ هُوَ نَوْعَانِ: مُسَمًّى فِي الْعَقْدِ وَ مَهْرٌ مِثْلٍ: و آن یعنی مهریه بر دو نوع است: مهریه که در عقد نکاح نام آن برده شد. و مهر المثل که بعداً می آید که در پنج موضع لازم می شود.

فَالْأَوَّلُ يَسْتَقَرُّ بِالْوَطْءِ: و اولی که مهریه‌ی نام برده شده در عقد نکاح است ثابت می شود به یکی از دو چیز:

به وطء یعنی نزدیکی با زوجه که همین که زن را تصرف نمود مهریه‌ی کامل لازم شوهر می شود. و اگرچه وطء و نزدیکی حرام باشد به اینکه نزدیکی در حال قاعدگی زن باشد و یا از عقب باشد. که مهر به وطء ثابت می شود؛ برای اینکه خدای متعال فرمود: در آیه‌ی ۲۱ سوره‌ی النساء: **وَ كَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ**.

أَوْ بِمَوْتِ أَحَدِهِمَا: یا به مردن یکی از زوجین قبل از اینکه دخول شوهر به زن حاصل شود. برای اینکه به سبب مرگ عقد نکاح به پایان رسیده است، و: **الْمَوْتُ بِمَنْزِلَةِ الدُّخُولِ**: مرگ یکی از زوجین به منزلت دخول به زن و تصرف کردن او است. و یک استثنائی در اینجا وجود دارد و آن اینکه کنیز اگر قبل از دخول شوهر به او، خود را کشت

یا آقایش او را کشت مهر او ساقط می‌شود. اما اگر زن آزاد خودکشی نماید مهر کامل او لازم می‌شود که در زن آزاد چه بمیرد چه خودکشی نماید چه او را بکشند مهر کامل او لازم شوهر می‌شود.

اما غیر از وطء و نزدیکی مثل خلوت کردن با زن مهر کامل زن را واجب نمی‌سازد. اما در قول قدیم امام شافعی و در مذاهب دیگر اهل سنت مجرد خلوت مقتضی ثابت شدن مهر کامل است. و مثل مباشرت یعنی بازی کردن با زن بدون وطء و نزدیکی مهر کامل را ایجاب نمی‌کند، و داخل کردن منی شوهر در شرمگاه زن به وسیله‌ی سوزن انجگشن مقتضی ثبوت مهر کامل نمی‌شود. و مهر کامل به یکی از دو چیز لازم می‌شود ۱- وطء و نزدیکی شوهر ۲- مردن یکی از زوجین.

وَ يَتَنَصَّفُ الصِّدَاقَ بِفُرْقَةٍ لَا مِنْ جِهَتِهَا قَبْلَ الدُّخُولِ: و هر جدایی میان زن و شوهر که پیش از دخول شوهر به زن باشد و آن جدایی به سبب خود زن نباشد مهر را به نصف می‌نماید که در طلاق قبل از دخول شوهر به زن مهر به نصف می‌شود خواه یک طلاق یا سه طلاق باشد و هر فراقی که از طرف شوهر باشد. از هر نوع باشد به سبب مسلمان شدن شوهر و مسلمان نشدن زن باشد. به سبب مرتد شدن شوهر باشد و یا به سببهای دیگر در همه‌ی آنها مهریه به نصف می‌شود وقتی که قبل از دخول شوهر به زوجه باشد، چنانکه آیه‌ی ۲۳۷ سوره‌ی بقره:

﴿وَ إِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ﴾

«اگر زنان را طلاق دادید پیش از آنکه به آنها دخول نموده باشید و مهر را معین کرده‌اید از برای زنان مطلقه قبل از دخول است.»

در خصوص طلاق قبل از دخول قرآن صراحت دارد و باقی انواع فراق قبل از دخول به سبب شوهر بر آن قیاس گرفته شده است.

وَالثَّانِي وَ هُوَ مَهْرُ الْمِثْلِ يُعْتَبَرُ بِنِسَاءِ عَصَبَاتِهَا:

و نوع دوم که مهرالمثل است معتبر در آن زنان عصبه‌های آن زن هستند که رسای

مهرالمثل دارد، و زنان عصبه‌های زن، زنانی هستند که نسبت دارند به سوی کسی که همین زن به او نسبت دارد. مثل خواهران پدر و مادری، خواهران پدری، دختران برادر، دگر دختران پسر برادر، عمه‌های آن زن، دختران پسر عموهایش، دختران پسر عموی پدر و مادری، دختران پسر عموی پدری.

ثُمَّ: پس از آن بعد از اینکه به نساء عصبات ممکن نشد به اینکه نبودند یا مهرشان معلوم نبود یا شوهر نکرده بودند.

بِنِسَاءِ الْأَرْحَامِ كَجَدَّاتٍ وَ خَالَاتٍ: اعتبار به زنان ارحام می‌شود مثل جدّه‌ها و خاله‌هایی که از طرف مادر هستند برای اینکه جدّه‌ای که از طرف پدر است از ارحام نمی‌باشد. و در اینها هر کدام نزدیکتر باشد مقدم است. و مقدم از آنها مادر است و بعد خواهر مادری و جدّه‌های مادری مثل مادر پدر مادر و خاله‌های مادری و دختران خواهران مادری و دختران دایی‌ها.

ثُمَّ: پس از آن اگر اعتبار به زنان ارحام هم ممکن نبود که نبودند و مهرشان معلوم نبود و یا شوهر نکرده بودند.

بِنِسَاءِ بِلَدِهَا وَ مَنْ يُمَاتِلُهَا بِجَمَالٍ أَوْ ضِدِّه:

اعتبار به زنان همشهریش می‌شود از زنانی که در زیبایی و یا برعکس آن در زشتی مانند آن هستند. از حیث هر صفتی که رغبت به سوی آن زن به آن خصلتها تفاوت می‌کند، مثل در نظر گرفتن دوشیزگی و بیوگی و شیوایی زبان و سن و سال که همه‌ی اینها در نظر گرفته می‌شود، اگر آن اختصاصی به فضل و علم دارد و یا نقصانی به جهل و بیسوادی دارد مهری در نظر گرفته می‌شود که لایق به حال آن زن باشد، و اگر عادت دارند که برای خویشاوندان مهر را پایین می‌آورند و برای کسانی که غریبند و با آنها خویشی ندارند مهر را بالا می‌برند همین عادت هم رعایت می‌شود.

وَ يَجِبُ مَهْرُ الْمِثْلِ فِي خَمْسَةِ مَوَاضِعَ: فِي نِكَاحِ وَ وَطْءٍ وَ حُلْعٍ وَ رَجُوعٍ عَنِ شَهَادَةٍ وَ رِضَاعٍ:

و مهرالمثل واجب می‌شود در پنج جا: در نکاح، در نزدیکی با زن، در خلع، در

رجوع گواهان از گواهی و در شیرخوارگی و تفصیل همه به ترتیب می آید:

فَالنِّكَاحُ يَجِبُ فِيهِ مَهْرُ الْمَثَلِ فِيمَا لَوْ تَزَوَّجَهَا مُفَوَّضَةً وَ وَطِنَهَا:

نکاحی که مهرالمثل در آن لازم می آید نکاحی است که شوهر، زنی را نکاح می کند بدون مهر و با آن زن نزدیکی می کند.

مثلاً زنی که رشیده است که صلاحیت حفظ دین و مال خود را دارد به ولی خود می گوید مرا به شوهر بده بدون مهر. و ولی او را به شوهر می دهد و می گوید مهر ندارد. یا اینکه او را به شوهر می دهد و سکوت می نماید و نام مهر نمی برد. یا ولی، او را شوهر می دهد به کمتر از مهرالمثل و یا او را به شوهر می دهد به نقدی که غیر از نقد رایج در شهر است یا اینکه آقای کنیز می گوید: کنیز را به زنی تو دادم بدون مهر. و یا کنیز را به زنی تو دادم و نام مهر نمی برد. و شوهر قبول می نماید و با زن نزدیکی می کند که در همه ی این صورت ها وقتی که شوهر قبول نکاح کرد و نزدیکی نمود مهرالمثل لازم او می شود، برای اینکه نزدیکی با زن به مجرد روا داشتن آن درست نمی شود برای اینکه مهر از حقوق خداوندی است و برای حفظ حقوق اجتماعی زنان است، این است که اگر عقد نکاح بسته شود، بدون مهر باز هم مهرالمثل لازم می شود. فقط در یک صورت که دو کافر حربی نکاح کرده باشند و معتقد باشند که نکاح مهر ندارد و شوهر با زوجه نزدیکی نموده او را طلاق دهد، هیچ مهری ندارد.

أَوْ مَاتَ أَحَدُهُمَا قَبْلَ الْفَرَضِ:

یا یکی از زن و شوهر مرد قبل از معین کردن مهر، برای اینکه گفتیم: **الْمَوْتُ بِمَنْزِلَةِ الدُّخُولِ**: مرگ یکی از زوجین به منزلت نزدیکی و وطء است. که وقتی که زن و شوهری عقد نکاح بستند و نام از مهر برده نشد و خودشان هم میان خود مهری معین نکردند و یکی از زوجین مُرد، چه شوهر بمیرد و چه زن هم مهرالمثل لازم می شود و هم میراث مستحق می گردد، و دلیل آن اینکه **بَرَوَعِ بِنْتِ وَاشِقِ** شوهر گرفت و عقد نکاح او بدون مهر انجام گرفت و پیش از اینکه شوهر بر او داخل شود و قبل از اینکه زن و شوهر، مهری میان خود معین کنند **بَرَوَعِ مُرْدٌ**: فَقَضَى لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ

بِمَهْرٍ نِسَائِهَا وَ بِالْمِيرَاثِ. (رواه ابوداود و غيره و قال الترمذی حسن). رسول الله حکم فرمود به اینکه بزّوع مهرالمثل زنان عصابات خود دارد و میراث شوهر می برد.

وَ فِيمَا لَوْ كَانَ الْمُسْتَمَى حَرَامًا: و مهرالمثل لازم می شود در صورتی که مهری که در نکاح او برده شده، حرام باشد به اینکه خمر را مهر قرار داده باشند، یا شخص آزاد که ملک کسی نمی شود آن را مهر قرار داده بودند که در هر دو صورت صداق حرام است و رجوع می شود به مهرالمثل.

أَوْ مِلْكًا غَيْرِهِ: یا اینکه شوهر مال دیگری را مهر زوجهی خود نموده به اینکه عقد نکاح بر زن بسته بود که خانگی شماره‌ی فلان مهر زوجه اش باشد در حالیکه خانگی شماره‌ی فلان ملک او نبود ملک دیگری که باز هم صداق فاسد می شود و رجوع می شود به مهرالمثل.

او مجهولاً: یا اینکه چیزی نامعلوم است مهر زن قرار داد که یکی از این پارچه مهر زن باشد که معلوم نیست کدام یک مهر زوجه است یا اینکه ارزشی ندارد مهر زن قرار داد مثلاً گفت: این دو دانه مهر زن است که صداق فاسد و رجوع می شود به مهرالمثل.

او عیناً تلفت قبل قبضها: یا اینکه چیزی را مهر زن نمود که قبل از اینکه به دست زن برسد تلف شد. مثلاً درختی را مهر زن قرار داده، برق آسمانی آن را سوزاند. یا گوسفندی را مهر کرده بود، گرگ آن را برد. یا گاوی را مهر زن کرده بود شوهر خودش آن را ذبح کرد و قسمت نمود که در همه‌ی اینها مهرالمثل زن لازم است؛ مگر اینکه خود زن عاقل و رشید مهر خود را تلف کند که تلف کردنش حکم قبض آن را دارد و مهرش ساقط می شود؛ برای اینکه مهر تا وقتی که به دست زن نرسیده در ضمانت شوهر است ضمان عقد.

أَوْ شَرْطٍ فِيهِ شَرْطٌ فَاسِدٌ:

یا اینکه شرط فاسدی در عقد نکاح آمده بود. مثل اینکه مهر زن ده مثقال است و ده مثقال هم باید به پدر زن بدهد. یا اینکه در نکاح شرط شد که زن بر سر این زن نیاورد و یا اینکه شرط شد که زن نفقه نداشته باشد که در همه‌ی اینها مهر فاسد می شود و رجوع

می شود به مهرالمثل.

أَوْ نَكَحَ نِسْوَةً بِمَهْرٍ وَاحِدٍ:

یا اینکه چند زن را به یک مهر نکاح نمود که دانسته نمی شود سهم هریک زن از آن مهر چقدر است، و مهر به سبب نامعلوم بودن فاسد و رجوع می شود و به مهرالمثل که هر زنی مهرالمثل خود را بیابد برای اینکه مالک مهر متعدد است، اما اگر دو کنیز خود را به یک مهر به نکاح کسی که برده است دهد، درست است برای اینکه مالک مهر یکی است و او آقای دو کنیز است.

أَوْ أَصْدَقَهَا ثَوْبًا عَلَى أَنَّهُ هَرَوِيٌّ فَبَانَ مَرْوِيًّا:

یا اینکه مهر زنی را پارچه ای قرار داد به این شرط که بافت هرات باشد، بعد معلوم شد که آن پارچه بافت مرو است. هرات شهری است در افغانستان و مرو نام شهری بوده در خراسان قدیم؛ برای اینکه خراسان در قدیم منطقه ی پهناوری بوده که دست استعمار آن را به چندین نام: ازبکستان، قزاقستان و چند نام دیگر قرار داده مثلی که در عهد صفوی آذربایجان به آذربایجان روس، آذربایجان ترک، آذربایجان ایران، و کردستان به چند قسمت شد: کردستان ایران، کردستان ترک، کردستان سوریه، کردستان عراق. و در عهد قاجار بلوچستان دو تا شد: بلوچستان ایران و بلوچستان پاکستان. و افغانستان در عهد صفوی جدا شد و در عهد قاجار مستقل گردید. عهد صفوی یکی از عهدهای مششوم ایران است. و کسی که تاریخ بخواند می داند صفوی ها به کمک استعمار چه فجائعی به بار آوردند.

وَ فِي الْعُرُورِ كَمَا مَرَّ:

و در فریب دادن شوهر چنانکه به تفصیل یاد شد در نکاح غرور.

و فِي غَيْرِ ذَلِك:

و در غیر اینها که یاد شد، به اینک مهر زن را چیزی قرار داد که ممکن نیست آن را تحویل زن دادن؛ به اینکه کشور آمریکا را مهر زنش قرار داده یا چیزی قرار داد که نفع آن برای زن نیست، مثل اینکه تعلیم پسر زن را مهر زن قرار داد و غیر اینها تا اینجا تفصیل

مهرالمثلی بود که از طریق نکاح لازم می شود.

و اما مهرالمثلی که از طریق وطء و نزدیکی به زن لازم می شود:

وَ الْوَطْءُ يَجِبُ فِيهِ مَهْرُ الْمِثْلِ فِيمَا لَوْ كَانَ بِشُبْهَةٍ:

وَ وَطْئِي که مهرالمثل در آن لازم می شود عبارت از این است که: با زنی جماع نماید از روی اشتباه که هم مرد گمان کند که شوهر زن است و آن زوجه‌ی او است و هم زن اشتباه کند و گمان کند زوجه‌ی او است و او شوهرش می باشد و بعد معلوم شد که هیچکدام زن و شوهر نبوده اند، که لازم نزدیکی کننده است که مهرالمثل زن را بدهد چنانچه اشتباه از زن باشد که گمان کند آن مرد شوهر او است باز هم مهرالمثل لازم آن نزدیکی کننده است، اما اگر زن بداند که شوهر او نیست و خود را تسلیم او نماید این عمل او زنا است و هیچ مهری ندارد. و هرکدام اشتباه نکرده آن عمل را انجام داده باشند، عقوبت زنا لازمشان است.

یا اینکه وطء کنیزی نمود به گمان اینکه کنیز خودش است و کنیز گمان کرد آقایش و بعد خلاف آن معلوم شد، مهرالمثل کنیز لازم او است و وقتی که وطء از روی اشتباه هر دو باشد نه وصف حلال بودن دارد و نه وصف حرام بودن.

و وقتی که نزدیکی با مکاتبه نماید و حامل شد و به مکاتبه اختیار داده می شود که مهر بخواهد و بر مکاتبه بودنش بماند و یا ام الولد بشود و مهر نداشته باشد. و در وطء مکاتبه و یا کنیز فرزندش اگر اشتباه نداشته باشد هم حد در آن نیست برای اینکه شبهه‌ی ملک و حق اعفاف پدر در آن وجود دارد.

أَوْ كَانَ فِي نِكَاحٍ فَاسِدٍ:

یا اینکه وطء و نزدیکی کردن شوهر در نکاح فاسد بود، اگر در عقد نکاح شرط شده بود که نفقه به زوجه ندهد، این نکاح فاسد است اگر در این نکاح نزدیکی با زوجه نموده است، مهرالمثل لازم او است برای اینکه وطء در نکاح فاسد و طء شبهه است. گفتیم مهرالمثل در پنج جا لازم می شود. در نکاح، در وطء، در خلع، در رجوع از شهادت و گواهی. و در رضاع و شیرخوارگی. بحث نکاح و وطء به آخر رسید. اکنون

بحث خُلعی است که در آن مهرالمثل لازم می‌شود.

وَالْخُلْعُ يَجِبُ فِيهِ مَا يَجِبُ فِي النِّكَاحِ:

و واجب می‌شود در خُلْع آنچه در نکاح واجب می‌شد. اگر مکاتبه خلع نمود با شوهرش بدون اذن آقایش، مهرالمثل لازم او می‌شود که به شوهرش بدهد تا خُلْع به جا آید، و اگر آقا اجازه به کنیز داد که با شوهرش خلع نماید و نگفت به چه مبلغ و گفت به این تکه طلا و کنیز با شوهرش خلع نمود به تکه‌ای طلا که از مال آقایش بود، همان لازم می‌شود. و اگر کنیز خلع نمود با شوهرش به دینار طلا که در ذمتش باشد همان به ذمتش تعلق می‌گیرد که هر وقت آزاد شد و به دست آورد آن را بپردازد و اگر کنیز دارای کسب بود و آقا اجازه داد کنیز به یک دینار طلا خلع نمود همان یک دینار به کسب او تعلق می‌گیرد. و اگر زنی با شوهرش خلع نمود بر اینکه خمر به شوهرش بدهد بحث مهرالمثلی که در نکاح و در و طء شبهه و در خلع لازم می‌شود بیان شد. اکنون بحث مهرالمثلی به سبب رضاع و شیرخوارگی می‌آید.

وَ الرَّضَاعُ يَجِبُ نِصْفُ مَهْرِ الْمِثْلِ لِلزَّوْجِ فِيمَا لَوْ أَرْضَعَتْ زَوْجَتَهُ الْكُبْرَى

الصَّغْرَى:

و هرگاه کسی دارای زنی بزرگ است یعنی به بلوغ رسیده و می‌تواند شیر به کودکش بدهد، و زنی دیگر دارد، که شیرخوار است، آن زن بزرگش شیر داد به زن شیرخوارش، و به سبب شیر دادن به زن شیرخوار او را بر شوهرش حرام نمود؛ برای اینکه این زن شیرخوار پی زاده‌ی شوهر زن بزرگش شد. و زن بزرگ خودش هم بر شوهرش حرام شد برای اینکه مادر زن شوهرش شد، اگر این شیر دادن قبل از دخول شوهر به زن بزرگش بود، نصف مهر زن شیرخوار لازم شوهر است برای زن شیرخوار؛ برای اینکه خودش باعث جدائیش از شوهرش نبوده، و لازم زن بزرگ است نصف مهرالمثل زن شیرخوار که به شوهرش بدهد، برای اینکه باعث حرام شدنش بر شوهرش و لزوم مهر او بر شوهرش بوده، اما زن بزرگ خود باعث جدایی خود شده و اگر قبل از دخول شوهر بوده مهری ندارد.

اما اگر شوهر به زن بزرگش دخول نموده، زن بزرگش حق مهر کامل خود دارد، چنانچه زن بزرگش خودش شیر به زن شیرخوار شوهرش نداد، بلکه خود بچه وقتی که آن زن بزرگ خوابیده بود رفته و شیر زن بزرگ را خورده است، چیزی لازم زن بزرگ نیست و زن شیرخوار چیزی از مهر ندارد؛ برای اینکه خودش باعث جدایی خودش شده و شوهر مهر زن بزرگ یعنی مهرالمثل او را در مال زن شیرخوار دارد که زن بزرگ را بر او حرام ساخته است. چنانچه شیر دادن زن بزرگ به زن شیرخوار به اذن شوهر بوده، چیزی لازم زن بزرگ نیست. و مهر مستحق هر دو را باید شوهر بدهد. اگر قبل از دخول است نصف مهر هر دو و اگر بعد از دخول است مهر کامل هر دو. بحث مهرالمثلی که در نکاح و طء شبهه و خلع و رضاع بود بیان شد اکنون مهرالمثل لازم به سبب شهادت و گواهی. **وَالشَّهَادَةُ يَجِبُ فِيهَا مَهْرُ الْمَثَلِ لِلزَّوْجِ فِيمَا لَوْ شَهِدَا أَيْ رَجُلَانِ بِطَلَاقٍ بَائِنٍ أَوْ رَجْعِيٍّ وَ لَمْ يُرَاجِعْ ثُمَّ رَجَعَهَا:**

و مهرالمثل به سبب گواهی گواهان لازم گواهان می شود که آن را به شوهر پردازد. و صورت مسأله چنین است: که دو مرد رشید مسلمان نزد قاضی گواهی دادند که زید سه طلاق زوجه اش سکینه را در حضور ما انداخته است، قاضی میان زن و شوهر جدایی انداخت؛ برای اینکه وقتی که شوهر سه طلاق زوجه اش را جاری کرد حقی با آن زن در زن و شوهری ندارد و یا اینکه دو گواه مسلمان بالغ عاقل عدل نزد قاضی گواهی دادند که آخرزاد یک طلاق زوجه اش خاتون را در سه ماه قبل انداخته و در این مدت که خاتون در عده بود آخرزاد رجعت ننموده که خاتون را به نکاح خود برگرداند و قاضی میان آخرزاد و خاتون جدایی انداخت، پس از چند روزی مثلاً همان دو گواه برگشتند که ما گواهی به دروغ داده ایم نه زید سکینه را سه طلاق کرده و نه آخرزاد خاتون را طلاق رجعی داده و رجعت نکرده. بدون تردید رجوعشان پذیرفته نمی شود؛ برای اینکه اگر دروغگو هستند، ممکن است قبلاً راست گفته و حالا دروغ می گویند. چیزی که هست این دو گواه باید مهرالمثل کامل سکینه و خاتون را به زید و آخرزاد بدهند، باید مهر کامل بدهند، خواه جدایی میان زید و سکینه و میان آخرزاد و خاتون قبل از دخول بوده و یا

بعد از دخول. برای اینکه این گواهان نکاح زنان زید و آخرزاد را برایشان قطع کرده‌اند با اینکه به حسب گواهیشان و رجوعشان از گواهی حقیقتی در کارشان نبوده و در رضاع و شیرخوارگی حقیقت شیرخوارگی بوده و مهر در قبل از دخول به نصف شده و اما در این مسأله گواهان خود گواهان مدعیان بقای نکاح هستند. وقتی که گواهان رجوع از گواهی نمودند قاضی ادب لازم را به ایشان بدهد تا درس عبرت دیگران شوند و در اجتماع هیچگاه آبروی صحیحی به دست نیاورند.

و لَوْ وَهَبْتَهُ صَدَاقَهَا وَ أَقْبَضْتَهُ لَهُ ثُمَّ طَلَّقَهَا قَبْلَ الدُّخُولِ رَجَعَ عَلَيْهَا بِنِصْفِ بَدَلِ الْمَهْرِ:

و اگر شخصی زنی را به نکاح آورد و مهر زن را ماشین یا خانه یا قطعه‌ای طلا قرار داد، یعنی آنچه عین است و تحویل داده می‌شود. و همین مهر زن را به زن تحویل داد، اما زن همین مهر را به عنوان هبه به شوهرش داد و به قبض شوهرش رسانید، قضا بر این شد که شوهر قبل از دخول به زن او را طلاق داد. و قاعده این است که در طلاق قبل از دخول زن حق نصف دارد، یعنی اگر آن مهر که شوهر به زن داده بود نزد زن بود، شوهر حق نصف آن داشت که زن به شوهر برگرداند؛ اما آن مهر اکنون نزد زن نیست. این است که لازم زن است که نصف قیمت آن ماشین و یا نصف قیمت آن خانه و یا نصف قیمت آن قطعه طلا، هر کدام مهر بوده، نصف قیمت آن باید به شوهر بدهد.

اگر مهر چیزی بود که مثلی است مثلاً مهر زن ده من گندم بود و آن ده من گندم به شوهر داد و شوهر قبل از دخول به زن او را طلاق دهد زن نصف آن یعنی پنج من گندم به شوهر می‌دهد.

اما اگر مهر، عین نبود؛ بلکه دین بود به اینکه حمید، رفیعه را به نکاح آورده بود به مهر نوزده مثقال طلا که در ذمت حمید باشد و هر وقت خواست از حمید بگیرد. بعد رفیعه همین نوزده مثقال طلا را به حمید بخشید و گفت: نوزده مثقال که در ذمت دارم به تو بخشیدم از شیر مادرت بر تو حلال تر است، اما هنوز دخول نشده بود که حمید او را طلاق داد. در اینجا حمید هیچ حقی ندارد؛ برای اینکه چیزی به زوجه پرداخته که نصف

آن را پس بگیرد.

وَلَوْ وَهَبَهُ أَبُوهَا مِنْ زَوْجِهَا لَمْ يَجْزُ كَسَائِرِ حُقُوقِهَا:

و اگر پدر زن مهریه‌ی او را به شوهرش بخشید، درست نمی‌شود مانند دیگر حقوق زن که به خود زن تعلق دارد و پدر او در آن تصرفی نمی‌تواند. و مهر میان زن و شوهر است. شوهر عفو می‌تواند که نصف مهر پس نگیرد و زن می‌تواند گذشت نماید همه مهر به شوهرش ببخشد؛ اما ولی پس از اینکه عقد نکاح را اجرا نمود، دیگر گرهی در دست او نیست که ببندد یا بگشاید. عقد نکاح بسته شد. گشودنش در دست زوجین است. در دست شوهر به طلاق دادن یا فسخ به عیب و در دست زوجه است در فسخ به عیب و یا طلاق را از شوهر خریدن به خُلْع.

و از منحصر نمودن مهرالمثل در پنج چیز که بیان شد دانسته می‌شود. که اگر کافری به امان در دیار اسلام داخل شد، و ویزا و صوابدید که اکنون مقرر است در حکم امان است، کافری که به امان داخل به دیار اسلام شد اگر زوجه‌اش مسلمان شد و معلوم است که زن مسلمان به شوهر برگردانده نمی‌شود، آن کافر نمی‌تواند از امان‌دهنده به او طلب مهرالمثل زوجه‌اش بنماید.

فَصْلٌ فِي الْمُنْعَةِ

در بیان مُنْعَه

قصد از منعه در اینجا دلخوش کردن زنی است که طلاق گرفته به اینکه اضافه بر مهر چیزی که ارزش سی درهم یا بیشتر داشته باشد به زن بدهد.

لِكُلِّ مُفَارَقَةٍ مُنْعَةٌ:

برای هر زنی که شوهر او را از خود جدا می‌کند حق مُنْعَه و دلخوش کردن است. قال

الله تعالی:

(سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۴۱)

﴿وَالْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ﴾

«و برای زنان طلاق داده شده، حق گرفتن مایه‌ی دلخوشی است به حسب عرف و به

قدر امکان که کسی که بیشتر می تواند بیشتر پردازد».

و در آیه ۲۸ سوره ی احزاب فرمود:

﴿فَتَعَالَيْنِ أُمْتِعَنَّ وَأَسْرَحَنَّ﴾

«شما زنان پیغمبر ﷺ اگر راضی نیستید که با پیغمبر به زهد و قناعت به سر ببرید بیایید تا شما را به متاعی دلخوش نمایم و جداتان نمایم جدا کردن به خوبی».

که این مُتَعَّة و دلخوش کردن زن طلاق گرفته برای هر زن طلاق داده شده ای است که آزاد باشد و یا کنیز باشد یا ذمی مسلمان و شوهرش آزاد باشد یا برده مسلمان باشد یا ذمی فرقی نمی کند.

إِلَّا الَّتِي فَرِضَ لَهَا مَهْرٌ وَفُورِقَتْ قَبْلَ الدُّخُولِ أَوْ كَانَتْ الْفُرْقَةَ بِسَبَبِهَا:

مگر زنی که مهریه اش معین شده باشد در عقد نکاح یا پس از عقد نکاح مهر معین شده باشد در زنی که مَفُوضَه بود و یا نام مهر او در عقد نکاح برده نشده بود؛ پس از عقد معین شد و یا جدایی افتاد میان او و شوهرش به سبب خود زن که شوهر را خریده بود یا اینکه مرتد شده بود و یا به سبب زن و شوهر جدایی میانشان افتاده بود که هر دو مرتد شده بودند در این مسائل زن حق مُتَعَّة ندارد.

أَوْ يَمْلِكُهَا لَهَا أَوْ يَمُوتُ لَهَا أَوْ لِأَحَدِهِمَا فَلَا مُتَعَّةَ لَهَا فِي الْجَمِيعِ:

یا اینکه جدایی میان زن و شوهر به سبب این بود که شوهر مالک زوجه ی خود شد به اینکه او را خرید، و یا اینکه جدایی میان زن و شوهر به سبب مرگ هر دو بود، و یا جدایی میان زن و شوهر به سبب مرگ یکی از آن دو بود که در همه ی این چهار صورت زن حق مُتَعَّة ندارد، اما در صورتی که قبل از دخول طلاق گرفته و نصف مهر گرفته است، مُتَعَّة ندارد؛ به سبب اینکه شوهر از او استفاده ای نکرده و نصف مهر هم یافته است. و در باقی صورتها هم وحشتی برای زن پیش نیامده است که به مُتَعَّة جبران شود.

وَ فُرْقَةُ اللَّعَانِ بِسَبَبِهِ فَلَهَا الْمُنْعَةُ، وَ فُرْقَةُ الْعُنَّةِ بِسَبَبِهَا فَلَا مُتَعَّةَ لَهَا:

و جدایی میان زن و شوهر که به سبب لعان پیش می آید به سبب جدایی شوهر است و زن حق مُتَعَّة در آن دارد. و در ارتباط باللعان می توانید در باب لعان تفصیل آن را در این

کتاب بخوانید.

و جدایی میان زن و شوهر که به سبب عُنَّة و عجز شوهر از جماع پیش می آید جدایی به سبب زن است که طلب جدایی از چنین شوهری می کند و مُتَّعَه ای ندارد. و تفصیل عُنَّة را در فصل عیوب نکاح که مایه‌ی فسخ می شود می توانید به تفصیل در این کتاب بخوانید.

و مُتَّعَه که اقل آن سی درهم است مستحب است که از سی درهم کمتر نباشد و به نصف مهر نرسد؛ بنابراین حدّی در مقدار واجب آن معین نشده به هر مقداری که زن و شوهر به آن راضی بشوند؛ کفایت می کند. اگر زن و شوهر در مقدار مُتَّعَه منازعه نمودند قاضی به اجتهاد خود آن را معین می نماید. والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلّم.

فَصْلٌ فِي الْوَلِيمَةِ

فصلی است در بیان ولیمه

ولیمه عبارت است از دعوت مردم برای شیرینی دامادی و یا برای شیرینی ختنه‌ی کودکان و یا برای مراجعت به سلامت از حج و یا سفر و یا به مناسبت ختم قرآن فرزندان و یا به مناسبت ساختمان خانه‌ی جدید و غیر اینها که هر کدام در زبان عربی نامی خاص دارد. کلمه‌ی وَلِيمَه از وَلَمَ به معنی اجتماع گرفته شده؛ برای اینکه مردم برای صرف وَلِيمَه جمع می شوند.

الْوَلِيمَةُ لِعُرْسٍ وَ غَيْرِهِ سُنَّةٌ:

دعوت مردم به سوی شیرینی دامادی سنّت است؛ برای اینکه عمل ولیمه از رسول الله ﷺ قَوْلًا وَ عَمَلًا ثابت شده است، و دعوت به سوی شیرینی غیر دامادی مثل عقیقه‌ی فرزندان نیز سنّت است. رسول الله ﷺ به عبدالرحمن بن عوف که داماد شده بود فرمود: **أَوْلِمَ وَ لَوْ بِسَاءَةٍ** (رواه البخاری و مسلم). ولیمه بده و اگر به ذبح گوسفندی باشد. و ذبح گوسفند برای ولیمه حدّ اقل ولیمه برای کسی که زیاده از قوت یک شبانه‌روز خود

و بستگانش دارد، و اگر ذبح گو سفند نکند، ولیمه به هر خوراکی و یا شیرینی که بر آن دعوت نماید به جا می آید.

و رسول الله ﷺ در نکاح صفیه رضی الله عنها: **أَوْلِمَ عَلَى صَفِيَّةٍ بِتَمْرٍ وَ سَمْنٍ وَاقِطٍ** (رواه الشيخان).

رسول الله در شیرینی بر نکاح صفیه خرما و کشک و روغن را ولیمه نمود و اصحاب را بر آن دعوت فرمود.

وَقَتِ وَلِيمَةَ: بعد از دخول به زوجه وقت لیمه است؛ برای اینکه رسول الله ﷺ بعد از دخول ولیمه می فرمود، و از بعد از عقد نکاح وقت ولیمه است و آخری ندارد بگو بعد از ده سال ولیمه بدهد هم به جا می آید.

و اینکه برای غیر عرس و دامادی هم سنت است. حدیث صحیح سنن ابوداود است: که رسول الله ﷺ فرمود: **إِذَا دَعَا أَحَدَكُمْ أَخَاهُ فَلْيُجِبْ عُرْسًا كَانَ أَوْ غَيْرَهُ:** وقتی که یکی از شما برادرش را دعوت نمود، اجابت دعوت بنماید، خواه به مناسبت دامادی باشد یا غیر آن.

دعوت به سوی ولیمه سنت است و تقی الدین سبکی رحمه الله تعالی گفته است که دعوت به سوی ولیمه واجب است، و علاوه بر این احادیث صحیحه نیز در خصوص آن وارد شده است.

وَ الْإِجَابَةُ لِوَلِيمَةِ عُرْسٍ وَاجِبَةٌ عَيْنًا وَ لِيُغَيِّرَهَا سُنَّةٌ بِشُرُوطٍ:

و قبول دعوت به سوی ولیمه عرس و رفتن به سوی آن واجب عینی است که هرکس دعوت به سوی آن شد، باید شخصاً به محل دعوت برسد، و رفتن به سوی محل دعوت غیر دامادی سنت است و واجب نیست. و واجب بودن قبول دعوت و رفتن به محل آن چند شرط دارد:

مِنْهَا أَنْ يَكُونَ تَمَّ مَعْصِيَةً كَمُسْكِرٍ وَ مَلَاهِ وَ صُورَةَ حَيَوَانٍ مَنْصُوبَةٍ:

از آن شروط است اینکه در محل دعوت ولیمه معصیت و گناهی نباشد، اما اگر آنجا مسکرات مثل خمر است و یا اسباب لهو و طرب است مثل تار و تنبک و یا صورت

حیوانی که بر دیوار زده‌اند و یا بر تکیه کشیده‌اند وجود دارد، حضور در آنجا و نشستن جایز نیست و اجابت چنین دعوتی جایز نیست.

وَ بَحِیْثٌ لَوْ نَهَاہُمْ عَنْهُ لَمْ یَنْتَہُوا:

و به جایی به آن معصیت چسبیده‌اند که اگر دعوت شده، منعشان نماید قبول نکنند و نتواند جلوشان بگیرد.

وَ مِنْهَا أَنْ تَكُونَ الدَّعْوَةُ عَامَّةً وَ فِي الْیَوْمِ الْأَوَّلِ فِي الْعُرْسِ وَ أَنْ یَكُونَ الْمَدْعُوُّ مُعَیْنًا:

و از آن شروط است اینکه دعوت عمومی باشد، نه اینکه اختصاص به اغنیا داشته باشد و در ولیمه‌ی دامادی در روز اول دعوت باشد نه اینکه سه روز دعوت نماید و او را برای روز سوم دعوت نماید و اینکه دعوت شده، نامه به او نوشته شده و یا کسی برای دعوت او فرستاده باشند؛ نه اینکه صاحب ولیمه گفته باشد هرکس می‌خواهد بیاید که رفتن به سوی آن واجب نیست. چنانچه خانه‌ی او تنگ باشد و مدعوین بسیار باشند و خانه در یک روز جای همه نباشد در این صورت دعوت دو روز و یا سه روز که به حسب حاجت است اجابت آن واجب است، و صورت حیوان اگر بر فرش است که لگد می‌خورد مانع اجابت نمی‌شود.

اما اگر با رفتن او منکرات دفع می‌شود در ولیمه‌ی دامادی رفتنش به آنجا واجب است و در غیر ولیمه‌ی دامادی رفتنش به آنجا سنت است؛ برای از بین بردن منکر.

وَ یَحِلُّ نَتْرُ سُكْرٍ كَدْرًا هِمَّ وَ دَنَا نَيْرَ وَ جَوْزٍ وَ لَوْزٍ فِي الْوَلَائِمِ وَ لَقَطُهُ وَ تَرْكُهُمَا أَوْلَى:

و روا است و حلال است پاشیدن شیرینی مثل نقل و بادام و پول سکه‌ی نقره و پول سکه‌ی طلا و اسکناس و گردو و بادام در ولیمه‌ها چه ولیمه‌ی عروس و چه غیر آن نثار و پاشیدن آنها بر عروس و داماد و چیدن آنها و نچیدن آنها بهتر است. اما اگر بدانند که نثارکننده فرقی میان این و آن نمی‌گذارد و دلش به چیدن آنها خوش می‌شود، چیدن آنها بهتر است.

بَابُ الْقَسْمِ وَالتُّشْوُرِ

بابی است در بیان نوبه قرار دادن میان زنها برای کسی که بیش از یک زن دارد، و بیان حکم نافرمانی زن. قسم به معنی نوبه قرار دادن که شوهر برای هر زوجه‌ای شش ساعت قرار می‌دهد تا در بیست و چهار ساعت به هر چهار زن برسد. و تَشْوُرُ به معنی خود را بالاتر گفتن. و فقها آن را به نافرمانی زن تعبیر می‌کنند و زن نافرمان گویا خود را بالاتر از شوهر می‌داند. بر وجوب قسم و نوبه میان زنان اجماع علما می‌باشد و آن را معلوم من الدین بالضرورت دانسته‌اند که اگر کسی انکار وجوب آن بنماید کافر می‌شود.

الْقَسْمُ نَوْعَانِ: خُصُوصٌ وَ عُمُومٌ، فَالْخُصُوصُ فِي سَبْعَةِ:

قسم و نوبه میان زنان بر دو نوع است: خصوصی و عمومی.

نوبه‌ی خصوصی در هفت جا می‌باشد:

أَحَدَهَا وَ ثَانِيهَا: فِيمَا لَوَزُقَّتْ إِلَيْهِ بِكْرٌ وَلَوْ أُمَّةً بِسَبْعِ بِلَا قَضَاءٍ أَوْ ثِيْبٌ

فَبِثَلَاثِ بِلَا قَضَاءٍ:

یکم و دوم: در صورتی است که زفاف بکر برای او باشد و اگرچه بکر یعنی دوشیزه کنیز باشد که زن تازه زفاف شده‌ی بکر حق دارد هفت روز و شب نزد او بماند و شبها حتی برای نماز جماعت بیرون نرود و روزها می‌تواند برای نماز جماعت و نماز جنازه و تشییع میت و برای عیادت و دیدار بیماران بیرون برود که در روزها نمی‌تواند به نماز جماعت نرود. اگر زن تازه زفاف شده بیوه باشد، حق دارد سه روز و شب نزد او بماند و نزد دیگر زنانش نرود و این هفت شبانه‌روز برای دوشیزه و سه شبانه‌روز برای بیوه قضاء ندارد، برای اینکه حدیث صحیح است که رسول الله ﷺ فرمود: سَبْعٌ لِلْبِكْرِ وَ ثَلَاثٌ لِلثِّيْبِ. (رواه ابن حبان).

و سنت است اختیار دادن به زن بیوه که شوهر سه شب نزد او باشد و قضای آن سه شب برای دیگر زنانش نکند و یا اینکه هفت شب نزد او بماند و هر هفت شب را برای دیگر زنان قضاء نماید. چنانکه در حدیث صحیح مسلم آمد است که: رسول الله ﷺ به

امّ سلمه رضی الله عنها اختیار داد که سه شبانه روز نزد او بماند بدون قضاء و یا هفت شبانه روز نزد او بماند با قضاء کردن برای باقی زنان و امّ سلمه رضی الله عنها سه شبانه روز را اختیار نمود.

فَإِنْ زَادَ النَّيِّبَ إِلَى سَبْعٍ بِاخْتِيَارِهَا قَضَى السَّبْعَ لِلْبَاقِيَاتِ:

و اگر بدر خواست زن بیوه بیش از سه شبانه روز تا هفت شبانه روز نزد زن بیوه ماند همه ی هفت روز را باید برای دیگر زنانش قضاء نماید، اما اگر بیش از هفت شبانه روز نزد دوشیزه ماند و یا اینکه بیش از سه شبانه روز نزد زن بیوه بدون اختیار او ماند، زیاده بر هفت روز دوشیزه و زیاده بر سه روز بیوه را باید قضاء نماید برای باقی زنان، اگر مثلاً در نزد دوشیزه سه روز زیاده از هفت شبانه روز نزد او مانده است نزد هر یک از زنان دیگر سه روز می ماند تا نوبت به دوشیزه برسد و اگر نزد زن بیوه زیاد از سه شبانه روز زفاف او سه شبانه روز دیگر بدون درخواست زن بیوه نزد او مانده است، همان سه روز زیادی را برای دیگر زنانش قضاء نماید.

وَ ثَالِثُهَا فِيمَا لَوْ سَافَرَ وَلَوْ سَفَرًا قَصِيرًا لَا لِنَقْلَةٍ بِأَحَدٍ نِسَائِهِ بِقُرْعَةٍ فَلَا يَقْضِي لِلْبَاقِيَاتِ مُدَّةَ السَّفَرِ:

و سوم: در صورتی که به حکم قرعه، یکی از زنان را با خود به سفر برد و اگر چه سفر کمتر از شانزده فرسخ باشد نه برای کوچ کردن از آن شهر، مدّتی که در آن سفر با آن زن که به حکم قرعه همراه او است می گذراند، قضاء ندارد.

بردن یکی از زنان با خود به سفر به قرعه برای اتباع رسول الله ﷺ چنان که در صحیحین بخاری و مسلم آمده است و شرط است که سفر معصیت نباشد، و هر زنی که قرعه به نام او آمد واجب است بر او همراه شوهر رفتن، و اما اگر سفر معصیت باشد و یا بدون قرعه یکی از زنان را با خود به سفر ببرد قضای مدّت سفر برای باقی زنان واجب است و بردن یکی از زنان بدون قرعه حرام است و شوهر در آن گنهکار می شود.

اما اگر سفرش برای کوچ کردن و انتقال از شهری به شهر دیگر باشد باید همه ی زنان را با خود به سفر ببرد، و در این حال اگر بعضی را به حکم قرعه ببرد و بعضی را نبرد

عاصی می‌شود؛ مگر اینکه همه را باهم نتواند ببرد که بعضی را ببرد و دوباره برگردد و آنان را با خود ببرد، و در سفر کوچ کردن و انتقال از شهری به شهری دیگر آن زانی را که نمی‌خواهد با خود ببرد، طلاق دهد تا باعث ضرر رسانیدن به ایشان و وحشتشان نشود.

وَ رَابِعُهَا فِيمَا لَوْ كَانَ تَحْتَهُ حُرَّةٌ وَ أَمَةٌ فَلَهَا لَيْلَةٌ وَ لِلْحُرَّةِ لَيْلَتَانِ فَيُخْصَمُهَا بِزِيَادَةِ لَيْلَةٍ:

و چهارم در صورتی که یک زن آزاد و یک زن کنیز در خانه داشته باشد به اینکه شوهر آن دو برده باشد و یا اینکه اول زن کنیز داشته بوده شخصی آزاد که نکاح کنیز برای او درست بوده است که نوبه برای زنی که کنیز است و اگرچه مکاتبه باشد یک شب قرار می‌دهد و برای زن آزاد دو شب قرار می‌دهد که زن آزاد را اختصاص می‌دهد به زیادت یک شب بر زنی که کنیز است، چنانکه در حدیث صحیح از علی بن ابی طالب رضی الله عنه روایت شده و از صحابه کسی با او مخالف نبوده در این فتوی. و کنیزی که قسمتی از او آزاد و قسمتی از او کنیز است حکم کنیزی دارد که همه‌اش کنیز است.

وَ خَامِسُهَا وَ سَادِسُهَا وَ سَابِعُهَا: لَوْ نَشَرْتَ إِحْدَى نِسَائِهِ كَأَنْ يَدْعَوْهُنَّ إِلَى مَنْزِلِهِ فَتَمْتَنِعُ إِحْدَاهُنَّ:

و پنجم و ششم و هفتم: اگر نافرمانی کرد یکی از زنانش مثل اینکه زنانش را دعوت نمود به سوی منزلش، آن منزلی که همیشه آنان را آنجا نزد خود می‌خواند و یکی از آن زنان نافرمانی کرد و به آن منزلش نیامد.

أَوْ سَافَرَتْ لِأَمَةٍ بِلَا إِذْنٍ أَوْ بِهِ لِغَيْرِ حَاجَتِهِ بَأَنْ كَانَ لِحَاجَتِهَا أَوْ لِحَاجَةِ أَجْنَبِيٍّ أَوْ لِحَاجَتِهِمَا أَوْ لِحَاجَةٍ. أَوْ مَنَعَتْ الْأُمَّةَ سَيِّدَهَا مِنْ تَمَكِينِهِ:

یا اینکه یکی از زنهایش به سفر رفت بدون اذن شوهرش و نه به همراه شوهرش یا اینکه به اذن شوهرش به سفر رفت نه برای کار شوهر به اینکه برای کار خود به سفر رفت به اذن شوهر و یا برای کار اجنبی به اذن شوهر به سفر رفت تا اینکه خواستگاری زنی برای دیگری نماید و یا به اذن شوهر برای کار خودش و کار اجنبی به سفر رفت مثل اینکه زن و اجنبی در تجارت شریک بود و برای تجارتشان به سفر رفت و با اینکه برای حاجت

خود برای حج و یا عمره و یا تجارت به اذن شوهر به سفر رفت و یا اینکه به اذن شوهر به سفر رفت نه برای حاجتی، بلکه برای گردش یا اینکه کنیز دست به آقای خود نداد که در همه‌ی این صورتها.

فَيَقْسِمُ لِلْبَاقِيَاتِ بِلَا قَضَاءٍ لِلنَّائِثِيَّةِ وَالْمُسَافِرَةِ وَ الْأَمَةِ: نوبه برای باقی زنهایش قرار می‌دهد بدون اینکه قضای آن نوبه برای زن ناشزه و نافرمان و زن مسافر و کنیز نافرمان قرار دهد؛ برای اینکه زنی که به فرمان شوهر نشد نوبه‌ای ندارد و زنی که به اذن شوهر به سفر رفت برای کار خودش و یا دیگری نوبه‌ای ندارد و کنیزی که دست به آقا نداد، نوبه‌ای ندارد.

اما اگر در سفر زنش یا زنانش همراه خودش بود و منعشان از سفر با خود نکرده بود و یا اینکه به سفر رفته بود، برای حاجت شوهر و دیگری به اذن شوهر که نوبه‌ی همه‌شان برقرار می‌ماند و قضای مدت سفر زنی که برای کار شوهر و دیگری به اذن شوهر بوده لازم شوهر است.

و اما زنی که به سفر نرفت ولیکن در شهر برای قابلیت و زایمان زنان به اذن شوهر می‌رود که نوبه‌اش برقرار می‌ماند و همچنان زنی که مشاطه است و در عروسی برای آرایش عروس به اذن شوهر می‌رود، نوبه‌اش برقرار می‌ماند.

نوبه‌ی عموم: برای اینکه نوبه‌ی هفتگانه خصوصی یاد شد:

وَالْعُمُومُ أَنْ يُسَوَّى بَيْنَهُنَّ بِأَنْ يَقْسِمَ لِكُلِّ وَاحِدَةٍ لَيْلَةً أَوْ لَيْلَتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا:

و نوبه‌ی عمومی برای کسی که چند زن دارد عبارت از این است که: نوبه را میانشان یکسان بسازد؛ برای هر کدام یک شب یا دو شب و یا سه شب نوبه قرار دهد. و نوبه قرار دادن برای هر کدام بیش از سه شب بدون رضای همه‌شان نمی‌تواند؛ برای اینکه فاصله‌ی ملاقات شوهر با آنها طول می‌کشد. و هرگاه شوهر میان زنانش نوبه‌شان را یکسان نسازد عاصی می‌شود، و اگر هر کدام گفت اول باید شوهر نزد او برود، باید شوهر به حکم قرعه هر کدام قرعه به نام او بیرون آمد نزد او برود. و بعد از تمام شدن نوبه‌اش برای باقی هم قرعه بیندازد و وقتی که بار اول برای همه به قرعه ترتیب قرار داد بعد از آن قرعه

نمی‌خواهد و به همان ترتیب رفتار نماید.

وَ لَا يَلْزَمُهُ وَطْءٌ: و لازم شوهر نیست یکسان نمودن نزدیکی با زنان برای اینکه نزدیکی تعلق به قلب دارد و به اختیار انسان نیست. و لازم شوهر نیست یکسان نمودن دیگر تمتعات مثل بوسیدن ولیکن مستحب است که در دیگر تمتعات غیر از نزدیکی میان زنان یکسان قرار دهد. اگر از همه‌ی زنان رو بگرداند و نزد هیچکدام نرود و یا با هیچکدام نزدیکی نکند گنه‌کار نمی‌شود (اما نه آن قدر روگردانی که مایه‌ی وحشت و یا فسادشان بشود).

فَإِنْ حَرَجَ فِي نَوْبَةِ إِحْدَاهُنَّ لَيْلًا وَلَوْ لِعَدْرِ قَضَى لَهَا مَا فَاتَ:

و اگر به شب در نوبه‌ی یکی از زنانش از خانه بیرون رفت اگرچه به عذر باشد به اینکه حکومت او را مجبور کرده که از خانه بیرون بیاید و مدت بیرون آمدنش طول کشید، باید قضای آن مدت فوت شده بنماید. مثلاً حکومت او را از اول شب تا آخر شب از خانه بیرون برد، شب بعدی به قضای شب گذشته نزد آن زنی که شب گذشته نوبه‌اش بوده بماند.

وَ لَوْ ظَهَرَ أَمَارَةٌ نُشُوزٍ:

و اگر از زنی علامت نافرمانی شوهرش ظاهر شد، در گفتار به اینکه به تندی جواب شوهر می‌داد بعد از اینکه قبلاً به مهربانی جواب شوهر می‌گفت. و یا در کردار به اینکه شوهر دید که رو از او می‌گرداند یا در روی او ترشروئی می‌کند،

وَ عَظَمَهَا:

آن زن را پند و اندرز بدهد، شاید عذری داشته باشد یا از آن نافرمانی که بدون عذر بوده توبه کند. زن را پند و اندرز بدهد بدون اینکه با او قهر کند یا او را بزند و به او بگوید از خدا بترس که نافرمانی شوهر بدون عذر مایه‌ی دچار عقوبت شدن است و نافرمانی زن سبب افتادن نوبه و نفقه‌ی او است.

أَوْ تَحَقَّقَ النَّشُوزَ وَ إِنْ لَمْ يَتَكَرَّرْ وَ عَظَمَهَا وَ هَجَرَهَا فِي الْمَضْجَعِ وَ ضَرَبَهَا:

یا اینکه شوهر یقین دانست که زوجه‌اش می‌خواهد راه نافرمانی را بگیرد و اگر اولین

بار باشد و تکرار نشده باشد که در این حال زنها را پند و اندرز بدهد؛ اگر سودی نداد زن را در خوابگاه ترک کند، نزد او نخواست و اگر این هم سودی نداد زن را بزند، اما زنی که نه خونی را جاری کند و نه استخوانی را بکشند. برای اینکه خدای متعال فرمود:

﴿وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَأَهْجُزُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ﴾
(سوره نساء، آیه ۳۴)

«و زنانی که می‌دانید که راه نافرمانی گرفته‌اند به آنها پند و اندرز بدهید و در خوابگاه ترک خوابیدن با آنها نمایید و آنان را بزیند».

و زدن وقتی صحیح است که سودمند باشد و چنانکه گفته شد، زنی باشد که نه خونی را جاری کند و نه استخوانی را بشکند و در رو و کُشَنگه نباشد و خوف در تخافون برای علم است یعنی **تَعْلَمُونَ نُشُوزَهُنَّ**.

چنانچه اختلاف زن و شوهر بالا گرفت و کارشان به قاضی و محکمه کشید:

فَإِنْ ادَّعَى كُلُّ مِّنَ الزَّوْجَيْنِ تَعَدَّى الْآخَرَ عَلَيْهِ وَاشْتَبَهَ الْحَالُ بَعَثَ الْقَاضِيَّ
وَجُوباً حَكَمَيْنِ بَرِّضَا هُمَا يَفْعَلَانِ الْمَصْلَحَةَ بَيْنَهُمَا مِنْ إِصْلَاحٍ وَ تَقْرِيقٍ:

ابتدا سخن از تعدی زن و نافرمانی او بود که حکم آن بیان شد و اکنون بیان تعدی حکم زوجین است، اگر قاضی دانست که کدام یک از زن و شوهر متعدی است او را منع نماید، اگر شوهر نوبه‌ی زن بجانمی آورد و یا نفقه‌ی او را نمی‌پردازد، قاضی او را مجبور به ادای نفقه‌ی زن و رعایت کردن نوبه‌ی او نماید، اگر شوهر اذیت و آزار زوجه می‌نماید و او را دشنام و ناسزا می‌گوید، شوهر را از آن منع نماید، اگر تکرار بداخلاقی نمود، شوهر را به هر طوری که می‌داند صلاح زوجین است ادب دهد، و در باب زن و شوهر نمی‌شود هر بار دستور ادب دادن باشد؛ برای اینکه بداخلاقی میان زن و شوهر بسیار پیش می‌آید و هر بار ادب دادن مایه‌ی نفرتشان از همدیگر می‌شود، در حقیقت زن و شوهر خودشان رعایت حال همدیگر نمایند اگر زن ببیند که شوهر رغبتی در او ندارد به سبب اینکه بزرگسال است و هیئت و شکل مرغوب ندارد، به مهربانی دل شوهر بدست آورد و به او بگوید اگر زن دیگر دارد که من نوبه‌ام را به زن دیگری بخشیده‌ام و من

می خواهم در عصمت تو باشد، چنانکه اُمُّ الْمُؤْمِنِينَ سوده رضی الله عنها که زنی بزرگسال بود و ترسید که رسول الله ﷺ او را طلاق دهد، به رسول الله عرض کرد که یا رسول الله آن رغبتی که زنان در شوهران دارند من ندارم، من می خواهم در آخرت از ازواج طاهرات تو باشم، مرا طلاق مده، من نوبه ام را به عایشه بخشیده ام و رسول الله ﷺ برای عایشه رضی الله عنها هم نوبه ی خودش و هم نوبه ی سوده نزد عایشه رضی الله عنها می آمد، و اگر مرد دید که بزرگسال است و زن رغبت چندانی در او ندارد به زیاد کردن نفقه و به سوغات و ارمغان برایش آوردن و به تمجید و تعریف و تشکر از او کردن دل زن را بدست آورد که از قدیم گفته اند:

به شیرین زبانی و لطف و خوشی توانی که کوهی به موئی کشی
 اما اگر زن و شوهر ادعای تعدی دیگری داشتند شوهر مدعی بود زنش متعدی است
 و زن مدعی بود شوهرش متعدی است و حالشان بر قاضی مشتبه شد، ندانست کدام یک
 متعدی است به رضای زن و شوهر دو حکم برای داوری میانشان بفرستد تا ببینند
 اختلافشان بر سر چیست که همیشه کشمکش و به همدیگر زدن دارند، ابتدا حکم، هر
 کدام اگر محرم است با او خلوت کند تا سرّ خود را به او بگوید و اگر حکم، محرم زن
 نیست حکم در حضور محرم زن از زن بپرسد و مستحب است که حکم زن از
 خویشاوندان زن باشد و حکم شوهر نیز از خویشاوندان شوهر باشد. و این دو حکم آنچه
 مصلحت حال زوجین است انجام بدهند، خواه صلح دادنشان و آشتی میانشان انداختن
 باشد و خواه جدایی میانشان انداختن، چنانکه قرآن فرمود:

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا﴾

(سوره ی نساء، آیه ی ۳۵)

«و اگر ترسیدید از شقاق میان زن و شوهر که هر کدام به شقی ایستد و به مقابله
 برخیزد و از اجتماع با دیگری دوری گزیند، پس بفرستید حکم و داوری از خویشاوندان
 شوهر، و حکم و داوری از خویشاوندان زن، برای اینکه خویشاوندان صلاح حال
 همدیگر را بهتر می دانند و اسرار همدیگر را فاش نمی کنند.»

وَهُمَا وَكَيْلَانٍ لَهُمَا فَيُؤَكَّلُ حَكْمَهُ بِطَلَاقٍ وَ قَبُولِ عَوْضٍ وَ تُوَكَّلُ حَكْمَهُ بِبَدْلِ مَالٍ وَ قَبُولِ طَلَاقٍ بِهِ:

و این دو حکم دو وکیل هستند برای زن و شوهر و از طرف حاکم داور نیستند برای اینکه ممکن است کار زن و شوهر به طلاق و جدایی بکشد. و بضع حق شوهر است و مال حق زن است و هر دو رشید هستند. این است که صلاح نیست که از طرف حاکم کسی برایشان مسلط باشد.

و شرط است در دو حکم اینکه هر دو مسلمان بالغ عاقل آزاد شایسته‌ی داوری در مسأله‌ی زن و شوهر و با عدالت باشند. و سنت است که دو حکم مرد باشند. و الله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الْخُلْعِ

در بیان خُلع

خُلع از خَلع به معنی کندن گرفته شده، برای اینکه هر یک از زن و شوهر لباس دیگری هستند و با این خُلع آن لباس کنده می‌شود، و خلع نوعی از طلاق است و مکروه است؛ مگر در صورتی که زن و شوهر بدانند که اگر از هم جدا نشوند آن حقوقی که رعایت آنها را خداوند متعال در گردن زن و شوهر نهاده نتوانند به جا بیاورند، و خلع برای کسی که سه طلاق زوجه‌ی خود معلق بر کاری نموده و می‌ترسد اگر آن کار حاصل شود زنش سه طلاقه شود. مثل اینکه گفته است اگر من به خانه‌ی زید بروم سه طلاق زوجه‌ام بیفتد و کار به زید دارد که در این حال با زوجه‌اش خُلع می‌نماید و به خانه‌ی زید می‌رود و بعد از نو نکاح زوجه‌اش می‌بندد که اگر بعد از آن به خانه‌ی زید برود طلاق عیالش نمی‌افتد.

و اصل در دست بودن خُلع:

﴿فَإِنْ طَبِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا﴾ (سوره‌ی نساء، آیه‌ی

«اگر زنانان چیزی از مهرشان به دلخوش به شما شوهرانشان دادند، بخورید آن را که گوارا و پسندیده عاقبت است».

و آیهی ۲۲۹ سورهی بقره:

﴿فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يَاقِيَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ﴾

«اگر ترسیدید که زن و شوهر اگر باهم در نکاح باقی بمانند حدود خداوندی را برپا ندارند پس گناه بر زن و شوهر نیست در آنچه زن به شوهر می‌پردازد برای فدا و سربهای خود که از شوهر آزاد شود».

و حدیث صحیح بخاری که جمیله زن ثابت بن قیس رضی الله عنهما به خدمت رسول الله ﷺ آمد و عرض کرد که یا رسول الله در حال مسلمانی دوست نمی‌دارم کفران نعمت در اسلام. من با ثابت نمی‌توانم زندگی نمایم، رسول الله ﷺ به جمیله فرمود: باغی که به عنوان مهریه به تو داده به او بازمی‌گردانی؟ گفت: بله. رسول الله ﷺ به ثابت بن قیس فرمود: اِقْبَلِ الْحَدِيقَةَ وَ طَلَّقْهَا تَطْلِيقَةً: باغ را از جمیله قبول و او را در مقابل گرفتن باغ یک طلاق بده و همین کار را کرد. و طلاق در مقابل عوض خلع است، و اجماع ملّت بر درست بودن خلع است.

وَ اَرْكَانُهُ حَمْسَةٌ: مُلْتَزِمٌ لِلْعَوِضِ وَ زَوْجٌ وَ بَضْعٌ وَ عَوِضٌ وَ صِيغَةٌ:

و ارکان خلع پنج است: کسی که عوض می‌پردازد تا بضع را از اختیار شوهر بیرون ببرد که در اینجا زوجه است و شوهر است که عوض دریافت می‌دارد و بضع زن را به زن واگذار می‌کند و بضع است که به زن برمی‌گردد، و عوض است که زن می‌پردازد و شوهر تحویل می‌گیرد و صیغهی خلع است که ایجاب و قبول آن باشد:

شوهر می‌گوید: خَالَعْتُكَ عَلَى الْفِ دِرْهَمٍ: شوهر به زوجه‌اش می‌گوید: با تو خلع نمودم به یکهزار درهم، و زن می‌گوید: قَبِلْتُ مِنْكَ الْخُلْعَ بِالْفِ دِرْهَمٍ: خلع از تو قبول کردم به هزار درهم، و هزار درهم به شوهر می‌پردازد و خود را آزاد می‌کند.

هُوَ فُرْقَةٌ مِنْ زَوْجٍ يَصِحُّ طَلَاؤُهُ بِعَوِضٍ لِحَاثَةِ الزَّوْجِ بِلَفْظِ طَلَاقٍ أَوْ خُلْعٍ:

خلع عبارت از جدایی است که از شوهری که طلاق او صحیح است، انجام می‌گیرد

در مقابل عوضی که به شوهر داده می شود خواه به لفظ طلاق باشد و یا به لفظ خلع و خواه به لفظ صریح باشد یا به لفظ کنایه مثل **فِرَاقٍ وَ إِبَانَةٍ وَ مُفَادَاةً** که هنگامی که در مقابل عوض قرار گرفت و نیت طلاق و یا خلع بود حاصل می شود.

شرط است در زوج اینکه طلاق او صحیح باشد به اینکه بالغ عاقل رشید باشد، صغیر نباشد، دیوانه نباشد و شرط است در زوجه که بالغه‌ی عاقله‌ی رشیده باشد.

و شرط است در عوض اینکه مقصود باشد مثل سنگ یا خنزیر نباشد و عوض برای شوهر باشد؛ اگر همراه شوهر دیگری باشد، مانعی ندارد مثل اینکه زوجه‌ی زید هم از زید طلب داشت صد درهم و هم از عمرو. زید به زوجه گفت: اگر قبول می کنی که مرا و عمرو را از طلبت بری نمایی من خلع با تو می نمایم در برابر بری شدن من و عمرو از طلبکاریت و زوجه‌ی زید هر دو را بری کرد، خلع او صحیح است.

اما اگر عوض غیر مقصود باشد، طلاق رجعی واقع می گردد. و اگر برائت غیر شوهر قید شود به اینکه شوهر بگوید: با تو خلع نمودم که عمرو را از طلبت بری نمایی و زوجه قبول کرد، طلاق رجعی می افتد و عمرو بری نمی شود.

وَ هُوَ بِلَفْظِ الْخُلْعِ طَلَاقٌ إِذَا كَانَ بِعَوْضٍ، لَا فَسْخٌ فَإِنْ وَقَعَ الْخُلْعُ بِمُسْمَىٰ صَحِيحٌ لَزِمَ:

و خلع وقتی که در مقابل عوض قرار بگیرد طلاق است و عدد طلاق به آن کم می شود که اگر خلع نمود در مقابل عوض مقصود آن خلع لازم می آید و از سه طلاق یک طلاق کم می شود، خلع طلاق است نه فسخ است که از عدد طلاق کم نکند؛ برای اینکه فسخ مستلزم پس گرفتن بدل است. اگر کسی عقد نکاح زنی به هزار تومان بست و معلوم شد که آن زن دیوانه است، شوهر فسخ می کند به عیب جنون و هزار تومان خود اگر قبل از دخول است، پس می گیرد. در حالی که در خلع به هر عوض مقصودی منعقد می شود.

و در قول قدیم امام شافعی **خُلْعٌ**، فسخ است و عدد طلاق را کم نمی کند و بسیاری از متقدمین و متأخرین علمای ما آن را اختیار نموده اند، اما فتوی به آن جایز نیست؛ برای

اینکه برخلاف مذهب شافعی است.

وَ إِنْ وَقَعَ الْخُلْعُ بِمُسَمًّى فَاسِدٍ يُقْصَدُ كَخَمْرٍ أَوْ وَقَعَ الْخُلْعُ مَعَ الزَّوْجَةِ بِإِلَّا
ذِكْرِ عَوْضٍ وَ نَوَى التَّمَّاسَ قَبُولَهَا فَقَبِلَتْ وَ جَبَّ مَهْرٌ مِثْلُ:

و اگر شوهر خلع نمود با زوجه‌اش به عوض فاسدی که مقصود است مثل خمر در این حال خلع صحیح است و عوض فاسد است و مهرالمثل زن لازم می‌شود که به شوهرش بدهد، برای اینکه مرجع موقع فساد عوض مهرالمثل است.

و اگر خلع را با زن واقع نمود بدون اینکه ذکر عوض نماید و نیت شوهر بر قبول زوجه بود و می‌دانست که وقتی که زوجه قبول خلع کرد بدون عوض واقع نمی‌شود و زوجه‌اش قبول خلع کرد، مهرالمثل زوجه لازم زوجه می‌شود که به شوهرش بدهد؛ برای اینکه عرف بین مردم این است که شریعت خلع بدون عوض قرار نداده و وقتی که عوض مقبول باشد و مذکور نباشد رجوع به مهرالمثل می‌شود.

وَ هَذِهِ الْفُرْقَةُ فُرْقَةٌ بَيْنُونَةَ:

و این جدایی میان زن و شوهر که به خلع حاصل می‌شود جدایی از میان برداشتن زناشویی است. و زن همین که خلع شد دیگر از زوجیت بیرون رفته است؛ اگرچه در عده باشد نه طلاق به او می‌رسد و نه ظهار نه ایلاء و نه شوهر حق رجعت بر او دارد، و نه خلع شده حق نفقه و کسوه دارد، اگر باردار نیست. اما زن باردار اگر خلع شد حق نفقه و کسوه دارد به خاطر حمل که در شکم دارد. و زن خلع شده ارتباط میان او و شوهرش قطع شده هر کدام بمیرد دیگری از طریق زن و شوهری میراث یکدیگر نمی‌برند. و اگر شوهر خلع‌کننده با زن خلع شده و طء و نزدیکی نمود حدّ زنا لازم او است و درست نیست برای خلع‌کننده و طء، خلع شده مگر به عقد نکاح جدید، و اگر زن خلع شده در عده بود که شوهر خلع‌کننده‌اش مُرد، منتقل به عده‌ی وفات نمی‌شود، و اگر کنیز بود که با او خلع شد و در عده بود که آزاد شد، همان عده‌ی کنیز لازم او است و منتقل به عده‌ی زن آزاد نمی‌شود و اگر طلاق زن به چیزی معلق کرده بود قبل از خلع، بعد از خلع اگر آن معلق علیه به جا آمد، اثری روی زن ندارد. در حالی که زنی که طلاق رجعی گرفته تا مادامی که در

عده است طلاق به او می‌رسد و اظهار و ایلاء با او می‌شود و نفقه‌ی عده دارد اگرچه حامل نباشد. و اگر شوهر مرد و رجعیه در عده بود منتقل به عده‌ی وفات می‌شود و اگر طلاق معلق به چیزی داشت و در عده بود که معلق علیه به جا آمد، آن طلاق به او می‌رسد. الحاصل زن رجعیّه برخلاف زن خلع‌کننده است در همه‌ی آنچه یاد شد. والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

كتاب الطلاق

کتابُ الطلاق

برای طلاق باب آورده نشد برای اینکه اقسام متعدد دارد و خلع جزئی از آن است و لفظ طلاق در جاهلیت وجود داشته و شریعت مطهره‌ی اسلام آن را تعدیل فرموده است. طلاق: در لغت به معنی گشودن پای‌بند است، و در شرع طلاق عبارت است از برداشتن نکاح به لفظ طلاق یا مانند آن.

و اصل در دست بودن طلاق کتاب است و سنت و اجماع.
کتاب: مثل آیه‌ی ۲۹ سوره‌ی بقره ﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ﴾ طلاق که بعد از آن رجعت جایز است دو طلاق است.

و سنت: مثل: لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْحَلَالِ أَبْغَضَ إِلَى اللَّهِ مِنَ الطَّلَاقِ: از بین چیزهایی که حلال است، نیست حلالی که نزد خدا از طلاق مبغوض تر باشد. (رواه ابوداود باسناد صحیح و الحاکم و صححه). یعنی حلال انواعی دارد که مکروه از آن جمله است و هر مکروهی اگرچه حلال باشد مبغوض است.

و طلاق هم اقسام خمس بر آن وارد است: واجب، سنت، مباح، مکروه و حرام.
واجب است مثل طلاق که قاضی می‌اندازد بر علیه کسی که قسم خورده بیش از چهار ماه با زن نزدیکی نکند، اگر چهار ماه گذشت و نزدیکی با زوجه‌اش نکرد قاضی یک طلاق وجهی او را می‌اندازد.

و سنت است مثل کسی که از ادای حقوق زوجیت عاجز است یا اینکه زوجه ناپاکدامن است یا اینکه بداخلاق است و شوهر نمی‌تواند با او زندگی نماید. و الحق زنی

که به کلی بد اخلاقی نداشته باشد، کبریت احمر است. و مباح است مثل طلاق کسی که رغبتی به زوجه اش ندارد و بدون تمتع از زن دادن مصرف بر او سنگین است. و بعضی از پدران و مادران که بدون سببی از پسرشان می خواهند که زوجه اش را طلاق بدهد دچار کاری ناشایست شده و کار خوبی نمی کنند. و مکروه است مثل طلاق زنی که بر استقامت و به سلامت است از عیوبی که یاد شد.

و حرام است مثل طلاق دادن وقتی که در حال قاعدگی است یا در پاکی که در آن پاکی به زن نزدیک شده است.

وَ أَرْكَانُ الطَّلَاقِ أَرْبَعَةٌ: مُطَلِّقٌ وَ صَيِّغَةٌ وَ قَصْدٌ وَ زَوْجَةٌ:

ارکان طلاق چهارتا است:

مطلق: یعنی طلاق دهنده، و شرط است در طلاق دهنده اینکه بالغ عاقل دارای اختیار باشد؛ بنابراین طلاق کودک و طلاق دیوانه و طلاق کسی که او را مجبور به طلاق کنند، واقع نمی شود.

و صیغه: و صیغهی طلاق بر دو قسم است، صریح طلاق است که به لفظ طلاق یا فراق یا سراح یا خلع یا نَعَمٌ در جواب کسی که به شوهر زن گفت: **أَطَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ**: آیا زوجهات را طلاق دادی به قصد اینکه شوهر طلاق زوجه بدهد؟ که وقتی که شوهر در جواب او گفت: **نَعَمٌ** یعنی آری، مثل این است که بگوید: **هِيَ طَالِقٌ** او طلاق است.

و کنایه ی طلاق است که احتمال طلاق و غیر طلاق دارد مثل **أَنْتِ خَلِيَّةٌ**: تو خالی هستی که احتمال دارد خالی از شوهر هستی یا خالی از عیب هستی که اگر آن را به قصد طلاق گفت، طلاق واقع می شود و اگر به قصد طلاق نبود طلاق واقع نمی شود.

و قَصْدٌ: یعنی قصد استعمال لفظ طلاق در معنی برداشتن عصمت نکاح. اما اگر نه به این قصد باشد مثل اینکه کسی از مردمی چیزی خواست، به او ندادند گفت: **طَلَّقْتُكُمْ**: شما را طلاق گفتم و زنش حاضر بود طلاقش نمی افتد.

و زوجه: که طلاق بر او واقع می شود، و هر جایی که متصل به زن است مثل ید، قلب، شَعْر، ظفر، دَم، روح، شَحْم و سمن. که بر هر کدام طلاق واقع سازد مثلاً بگوید **يَدِي**

طَالِقٌ: دست تو طلاق است، طلاقش واقع می‌شود. اما مثل ریق: آب دهن. و عرق. و لبن اگر طلاق بر آنها واقع سازد طلاقش واقع نمی‌شود به اینکه بگوید: **رِيقُ طَالِقٌ**: آب دهن طلاق است، واقع نمی‌شود.

و اگر بگوید: **أَنْتِ طَالِقٌ رُبْعٌ طَلَّقَهُ**: تو طلاق می‌دهی به ربع طلاق. یک طلاق واقع می‌شود برای اینکه طلاق ربع و کسر ندرد.

فُرْقَةُ النِّكَاحِ طَلَقٌ وَ فُسْخٌ:

جدایی از نکاح در حال زندگی بر دو نوع است: طلاق است و فسخ، اما جدایی از نکاح به موت نه طلاق است و نه فسخ.

للطلاق انواع اربعة: المعهود الآتی بیانہ. و الخلع كما مرّ بیانہ. و فرقة الايلاء الآتی بیانہ فی باب الايلاء. و فرقة الحكمين السابق بیانها فی باب القسم و النشوز.

طلاق بر چهار نوع است: طلاق معهود یعنی طلاق عادی که شخص به اختیار خود بدون سببی آن را واقع می‌سازد. و طلاق خُلعی که در باب خلع بیان شد. و طلاق مولی: ایلاءکننده که در باب ایلاء می‌آید. و طلاق حَکَمَین که در باب القَسَم و الشنوز گذشت. و فسخ هفده نوع است: فسخی که زن می‌کند، وقتی که شوهر از مهر و نفقه عاجز ماند که سه روز به معسر مهلت داده می‌شود تا حقیقت اعسار او ظاهر شود. و فسخ زن به سبب عجز شوهر از مهر مشروط است به اینکه فسخ قبل از دخول شوهر به زن باشد که هنوز بضع دست نخورده است. اما بعد از دخول شوهر به زن، بضع تحویل شوهر شده و زن نمی‌تواند فسخ نماید. و مثلی که اگر شوهر از نفقه عاجز ماند، زن حق فسخ دارد. اگر شوهر از لباس و مسکن زن عاجز ماند باز هم زن حق فسخ دارد که این را:

فُرْقَةُ إِعْسَارِ مَهْرٍ وَ نَفَقَةٍ: جدایی زن از شوهر به سبب اعسار و بینوایی شوهر و

عجز او از مهر و نفقه می‌نامند.

وَ فُرْقَةُ لِعَانٍ: الآتی بیانها فی بابه: و جدایی زن از شوهر به سبب لعان که در باب

لعان می‌آید. این جدایی فسخ است و برای اینکه دانسته شود که جدایی زن و شوهر به

لعان فسخ است: این مثال می آوریم که اگر مردی به زنش گفت: **إِنْ طَلَّقْتُ ضَرَّتْكِ فَأَنْتِ طَالِقٌ**: اگر هُوَ وُخ تو را طلاق دادم تو طلاق هستی، که اگر با هُوَ وُخ او لعان نمود طلاق او واقع نمی شود؛ برای اینکه لعان فسخ است و طلاق نیست.

وَ فُرْقَةٌ عَيْنِيَّةٌ: و جدایی کنیزی که آزاد شد از شوهرش که برده است که این هم فسخ زن است، نکاح خودش را با برده به سبب آزاد شدنش.

وَ فُرْقَةٌ عُيُوبٍ: و جدایی به سبب عیب یکی از زن و شوهر مثل دیوانگی یکی از آنها فسخ است.

وَ فُرْقَةٌ عُرُورٍ: به اینکه یکی از زوجین فریب خورده بود، مثلاً به شوهر گفته بودند: زن او آزاد است و معلوم شد کنیز است، شوهر فسخ نکاح می کند و همچنین فرقه ی خلاف در مواصفات که گذشت.

وَ فُرْقَةٌ وَطْءِ شُبُهَةِ: و جدایی میان زن و شوهر به وطء اشتباهی که میان شوهر و مادرزن او پیش آمد که نکاح او با زوجه اش فسخ می شود و هر دو بر او حرام می شوند.

وَ فُرْقَةٌ سَبْيٍ لِلزَّوْجَيْنِ الْحَرِّينِ: و جدایی میان زن و شوهر آزاد کافر که همین که شوهر او در جهاد اسیر شده، برده می شود و با برده شدن شوهر نکاح او با زن آزادش فسخ می شود. اما اگر هر دو برده باشند، نکاحشان فسخ نمی شود، برای اینکه برده شدن شوهر مالکیت خودش را از دست می دهد، کجا عصمت نکاح برایش می ماند.

وَ فُرْقَةٌ إِسْلَامٍ مِنْ أَحَدِ الزَّوْجَيْنِ: و جدایی میان زن و شوهری که یکی از ایشان مسلمان شد و دیگری بر کفر باقی ماند؛ اگر قبل از دخول است به فوری و اگر بعد از دخول است اگر عده ی زن گذشت و هر دو مسلمان نشدند؛ نکاح بینشان فسخ می شود.

وَ فُرْقَةٌ رِدَّةٍ: و جدایی افتادن میان زن و شوهر مسلمان وقتی که یکی از آن دو مسلمان شد و دیگری مسلمان نشد و یا اینکه هر دو مرتد شدند، نکاح میانشان فسخ می شود.

وَ فُرْقَةٌ إِسْلَامٍ عَلَى أَحْتَيْنِ: و جدایی میان شوهر و یکی از دو زن او وقتی که دو زن او خواهر هم هستند که همین که شوهر مسلمان شد، باید یکی از آن دو را اختیار نماید

و نکاح دیگری فسخ می‌شود. برای اینکه هیچگاه جمع میان دو خواهر در نکاح یک مرد جایز نیست که با مسلمان شدن شوهر معلوم شد نکاح فسخ شده، از روز عقد فسخ شده است.

وَ فُرْقَةُ إِسْلَامٍ عَلَى أَكْثَرِ مِنْ أَرْبَعٍ: و جدایی میان شوهر آزاد و زنان بیش از چهارتای او که هرگاه شوهر مسلمان شد و بیش از چهار زن داشت باید چهار زن را برای خود اختیار نماید و نکاح باقی فسخ می‌شود.

وَ فُرْقَةُ إِسْلَامٍ عَلَى أُمَّتَيْنِ: و جدایی میان شوهر آزاد و یکی از دو کنیز که در نکاح او است که اگر شخصی آزاد مسلمان شد و دو کنیز در نکاح داشت باید یکی از دو کنیز را برای خود اختیار نماید و نکاح دیگری فسخ می‌شود؛ برای اینکه جمع میان دو کنیز بدون عذر در نکاح یک مرد جایز نیست.

وَ فُرْقَةُ عَدَمِ الْكِفَاءَةِ: و جدایی میان زن و شوهر به سبب اینکه کفو نبودن شوهر برای زن مثل اینکه زن اجازه به و لیش داد او را به شوهر بدهد و نگفت او را به کدام شوهر بدهد که این اذن مطلق باعث می‌شود که اگر پس از عقد نکاح معلوم شد شوهر کفو زن نیست، زن حق فسخ نکاح را دارد.

وَ فُرْقَةُ انْتِقَالٍ مِنْ دِينٍ إِلَى آخَرَ: و جدایی میان زن و شوهر وقتی که یکی از آن دو از دین خود به دینی دیگر منتقل شد: مثلاً دو زن و شوهر یهودی تا وقتی که یهودی هستند، نکاحشان برقرار است؛ اما اگر یکی از آن دو نصرانی شد، نکاح میانشان فسخ می‌شود؛ برای اینکه وقتی که دین خود را ترک کرد از او قبول نمی‌شود؛ مگر مسلمانی.

وَ فُرْقَةُ مَلَكَ أَحَدِ الزَّوْجَيْنِ الْآخَرَ: و جدایی میان زن و شوهر وقتی که یکی از آن دو مالک دیگری شد. زن و شوهری هر دو کنیز بودند و نکاح میانشان برقرار بود؛ اما یکی از آن دو دیگری را خرید، نکاح میانشان فسخ می‌شود؛ برای اینکه نکاح و ملک باهم جمع نمی‌شود.

وَ فُرْقَةُ رِضَاعٍ بِشَرْطِهِ الْآتِي فِي بَابِهِ: و جدایی میان زن و شوهر به سبب اینکه کسی که دو زن دارد زن بزرگ و زن خردسال. زن بزرگ او اگر شیر به زن خردسال او داد

نکاح هر دو زن فسخ می شود؛ به سبب اینکه زن بزرگ مادرزن او شد. و زن خردسال به واسطه‌ی اینکه پیزاده او شد. اما این شیرخوارگی مشروط است برای اینکه شیرخوار دو سال نداشته باشد و پنج بار شیر بخورد، چنانکه تفصیل آن در باب رضاع می آید.

وَ الطَّلَاقُ صَرِيحٌ وَ كِنَايَةٌ:

و طلاق بر دو قسم است: صریح است که از لفظ آن غیر طلاق دانسته نمی شود و حاجت به نیت طلاق ندارد. و کنایه است که احتمال طلاق و غیر طلاق دارد و برای وقوع طلاق نیاز به نیت طلاق دارد، چنانکه به تفصیل می آید.

فَصَرِيحُهُ خَمْسَةٌ: الطَّلَاقُ وَالْفِرَاقُ وَالسَّرَاحُ وَالْخُلْعُ وَ نَعَمْ فِي جَوَابِ الْقَائِلِ لَهُ أَطَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ:

صریح طلاق پنج لفظ است: لفظ طلاق مثل طَلَّقْتُكَ تو را طلاق دادم. و لفظ فِرَاق مثل فَارَقْتُكَ از تو جدا شدم. و لفظ سَرَاح مثل سَرَّحْتُكَ: تو را هشته نمودم. و لفظ خلع مثل خَالَعْتُكَ عَلَى الْفِ دِرْهَمٍ: با تو خلع نمودم به هزار درهم. و لفظ نَعَمْ: در جواب کسی که می خواست باخبر شود از طلاق او و گفت: أَطَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ: آیا زنت را طلاق داده‌ای. شوهر گفت: نَعَمْ یعنی بله، طَلَّقْتُهَا: بله او را طلاق دادم.

إِنْ أَرَادَ الْقَائِلُ: أَطَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ، إِنْ أَرَادَ الْإِنْمَاسَ الْإِنشَاءِ وَ قَالَ الزَّوْجُ نَعَمْ: اگر کسی گفت: آیا زنت را طلاق داده‌ای؟ قصدش این بود که شوهر طلاق بدهد و شوهر گفت: نَعَمْ به معنی طَلَّقْتُهَا: بله طلاقش داده‌ام. برای اینکه این کلمه‌ی نعم در جواب آن مسائل در طلاق شهرت دارد و اگرچه در قرآن لفظ نعم برای صریح طلاق نیامده است؛ اما به معنی طَلَّقْتُهَا است که صریح طلاق است.

وَ إِنْ أَرَادَ الْإِسْتِحْبَارَ بِقَوْلِهِ أَطَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ؟ فَنَعَمْ إِقْرَارٌ بِالطَّلَاقِ:

و اگر قصد کسی که به شوهر گفت: أَطَلَّقْتَ زَوْجَتَكَ قصدش باخیر شدن بود از اینکه طلاق داده یا نه؟ پس بنابراین کلمه نعم اقرار به طلاق است و در هر دو صورت کلمه‌ی نعم دلالت بر صریح طلاق دارد.

وَ كِنَايَتُهُ مَا إِحْتَمَلَ الطَّلَاقُ وَ غَيْرُهُ وَ لَا بُدَّ لَهَا مِنَ النِّيَّةِ:

و کنایه‌ی طلاق هر لفظی است که احتمال طلاق و غیر طلاق دارد و وقوع طلاق به کنایه حتماً باید با نیت طلاق همراه باشد.

الفاظ کنایه: **أَنْتِ خَلِيَّةٌ**: تو خالی هستی، اگر قصد طلاق به آن دارد به معنی این است که تو خالی از شوهر شدی. **أَنْتِ بَرِيَّةٌ**: تو بری شدی یعنی از شوهر بری شدی و شوهر بر تو تسلطی ندارد. **وَ أَنْتِ بَائِنٌ**: تو جدا شده‌ای یعنی از شوهر جدا شدی. **وَ أَنْتِ بَتَّةٌ**: تو بریده شده هستی یعنی پیوند شوهر از تو قطع شد.

أَنْتِ بَتْلَةٌ: تو ترک شدی یعنی ترک زناشویی نمودی. **إِعْتَدِي**: یعنی در عده بنشین که من تو را طلاق دادم. **إِسْتَبْرَيْي رَحِمَكَ**: پاکی رحم خود بدست آور که من تو را طلاق داده‌ام.

أَنْتِ مُرَحَّصَةٌ: تو مرخص شده‌ای رخصت بسر خود بودن یافته‌ای. **حَلَالُ اللَّهِ عَلَيَّ حَرَامٌ**: حلال خداوندی بر من حرام است که در معتمد مذهب ما شافعیها کنایه و در بعضی مذاهب: **حَلَالُ اللَّهِ عَلَيَّ حَرَامٌ**، حکم صریح دارد. و گفتیم که در کنایه لازم است قصد واقع ساختن طلاق به آن الفاظ.

و باید دانست که جمله‌ی: **أَنْتِ خَلِيَّةٌ** از مبتدا و خبر هر دو کنایه را تشکیل می‌دهند و همچنین در باقی.

وَ يُفَارِقُ الْفَسْخُ الطَّلَاقَ بِأَرْبَعَةِ أَشْيَاءَ:

و فسخ از طلاق جدا می‌شود در چهار چیز، که این چهار چیز در طلاق هست و در فسخ نیست:

الْفَسْخُ لَا سُنَّةً وَ لَا بَدْعَةً فِيهِ: در فسخ سنت و بدعت نیست؛ برای اینکه فسخ مشروع شده تا دفع ضررهای نادره نماید و بنابراین شایسته به فسخ نیست زیر نظر گرفتن اوقات. برخلاف طلاق که برای جدا کردن شریک عمر است و باید در آن وقت طهر و حیض در نظر گرفتن و سنت گرفتن و بدعت را ترک کردن.

وَ الْفَسْخُ لَا رَجْعَةَ فِيهِ:

و در فسخ حق رجعت نیست و زن و مردی که نکاحشان فسخ شد، مرد حق

برگرداندن زن فسخ شده‌اش ندارد؛ برای اینکه برای بیئوثة و جدا شدن زن و شوهر از یکدیگر است.

وَالْفَسْخُ لَا يَنْبُتُ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ حَصَائِصِ النِّكَاحِ:

و آنچه اختصاص به نکاح دارد مثل طلاق وظهار و ایلاء در فسخ نمی‌آید؛ برای اینکه همیشه برای جدایی زن و شوهر از همدیگر است.

وَالْفَسْخُ لَا يَنْبُتُ فِيهِ أَنَّهَا لَا تَحِلُّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ لِأَنَّهُ شَرِعٌ لِدَفْعِ

مَضَارِّ نَادِرَةٍ كَمَا:

و در فسخ مسأله اینکه زن برای شوهرش جایز نمی‌شود بعد از جدایی تا اینکه شوهری دیگر بگیرد نمی‌آید؛ برای اینکه فسخ برای دفع ضررهای نادره‌ای است که شایستگی زیر نظر گرفتن اوقات ندارد و فسخ‌کننده و فسخ شده اگر مواعی ندارند، می‌توانند از نو عقد نکاح میان خود جاری کنند با همان شروطی که عقد نکاح نیاز به آنها دارد.

وَالطَّلَاقُ ثَلَاثَةٌ أَنْوَاعٍ: سُنِّيٌّ وَبَدْعِيٌّ وَ لَا سُنِّيٌّ وَ لَا بَدْعِيٌّ:

و طلاق بر سه نوع است: طلاق سنّی که موافق سنّت است. و طلاق بدعی که برخلاف سنّت است. و طلاقی که سنّی و بدعی در آن نمی‌آید:

طَّلَاقٌ سُنِّيٌّ كَانَ يُطَلِّقُهَا وَ لَوْ ثَلَاثًا فِي طَهْرٍ وَ لَمْ يَطَّأَهَا فِيهِ وَ لَا فِي حَيْضٍ

قَبْلَهُ:

طلاق سنّی عبارت از: طلاقی است که شوهر آن را واقع سازد، اگرچه سه طلاق باشد، در پاکی که در آن زن نزدیکی ننموده و نه هم در حیض و یا نفاس قبل از طهر نیز با زن نزدیکی ننموده است.

وقتی که طلاق را در موقع طهر و پاکی زن واقع نمود و نه در آن پاکی و نه در آخر حیض قبل از طهر با زن نزدیکی ننموده بود این را طلاق موجب سنّت می‌دانند که به مجرد وقوع طلاق شروع در عدّه می‌شود و پشیمانی پیش نمی‌آید؛ برای اینکه حیض قبل از طهر علامت پاکی رحم است که حملی در آن نیست، برای اینکه خدای متعال

فرمود:

﴿إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ﴾ (سوره ی طلاق، آیه ی ۱)
 «هرگاه خواستید زنان را طلاق بدهید وقتی طلاقشان واقع نماید که به دنبال طلاق
 عدّه‌شان را شروع کنند».

و در حدیث صحیحین آمده است که عبدالله بن عمر رضی الله عنهما زوجه ی خود
 آمنه بنت غفار را موقعی که در حیض بود طلاق داد، عمر رضی الله عنه این موضوع را به عرض
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رسانید، رسول الله فرمود: به او امر نما تا زوجه را برگرداند به خانه و او را
 نگهدارد تا از قاعده پاک شود، دوباره قاعده شود و پس از آن دوباره پاک شود آنگاه اگر
 بخواهد او را نگهدارد و یا او را طلاق دهد، پیش از آنکه در این پاکی با زنش نزدیکی
 نماید تا بتواند عدّه‌اش را شروع نماید و این عدّه‌ای است که خدای متعال دستور داد تا
 قبل از آن طلاق زنان بیندازد.

أَوْ بَدْعِيٌّ كَانَ يُطَلَّقُ مَدْحُولًا بِهَا وَ لَوْ فِي الدُّبْرِ وَ هِيَ مِمَّنْ تَعْتَدُ بِالْأَقْرَاءِ فِي
 حَيْضٍ أَوْ نَفَاسٍ لَا مَعَ آخِرِهِمَا أَوْ مَعَهُ وَ وَطِنَهَا فِيهِمَا أَوْ يُطَلِّقُهَا فِي طَهْرٍ وَ طِنَهَا
 فِيهِ أَوْ حَيْضٍ قَبْلَهُ وَ لَمْ يَظْهَرْ الْحَمْلُ: یا بدعی است و طلاق بدعی عبارت از این است
 که: طلاق بدهد زنی را که دخول به او نموده؛ اگرچه وطء دُبُر باشد و آن زن از زنانی
 است که عدّه‌اش سه پاکی است. طلاق این زن بدهد در وقتی که زن در حال حیض و یا
 نفاس است و طلاق او را در آخر حیض و نفاس واقع ننموده ولیکن در آن حیض و یا
 نفاس با زن نزدیکی نموده و یا اینکه زن را طلاق داده در طهر ولیکن در آن طهر با زن
 نزدیکی نموده و یا در حیض قبل از طهر با زن نزدیکی و حمل ظاهر نشده است. این
 طلاق بدعی و حرام است و مخالفت دارد با آن آیه از قرآن که یاد شد برای اینکه عدّه ی
 زن طولانی می‌شود و اگر حمل بعد از آن معلوم شد مایه ی پشیمانی می‌شود که چرا زن
 حامله را طلاق داد، برای اینکه مرد ممکن است زنی را که حمل ندارد طلاق بدهد و زنی
 را که حمل دارد طلاق ندهد، و وقتی که احتیاط نکرد و طلاق داد و بعد معلوم شد حمل
 دارد و نمی‌توانست تدارک آن نماید و هم خودش و هم فرزندش از این جدایی زن

متضرر می شوند. و در طلاق بدعی اگر یک طلاق یا دو طلاق رجعی بوده، سنت است که شوهر رجعت نماید و زن را به نکاح خود برگرداند و سنت بودن این رجعت به پایان می رسد؛ وقتی که زمان طلاق بدعی به آخر رسید.

أَوْ لَا سُنِّيَّ وَلَا بَدْعِيَّ وَ هُوَ ثَمَانِيَّةٌ:

یا اینکه طلاق نه سنتی باشد و نه بدعی و آن هشت طلاق است:

أَنْ يُطَلَّقَهَا قَبْلَ الدُّخُولِ: اینکه طلاق زوجه بدهد پیش از آنکه به او دخول کرده باشد، یعنی طلاقی که قبل از دخول است، عده ای ندارد که طول بکشد و زن به سبب آن متضرر شود.

وَ طَلَّاقُ صَغِيرَةٍ: و طلاقی که به زن خردسال داده شود که هنوز قاعده نشده است که اگر دخول به او نشده به سبب ناممکن بودن وطء با او پس او هم عده ای ندارد، و اگر منی مرد را در خود داخل کرده باشد عده لازم او است ولی عده ای او سه ماه است و زیاد و کم نمی شود.

وَ طَلَّاقُ آيِسَةٍ: و طلاقی که به زن پیر داده می شود که او هم عده اش سه ماه است و کم و زیاد نمی شود.

وَ طَلَّاقُ حَامِلٍ: و طلاق زنی که از شوهرش باردار است و عده اش به وضع حمل به پایان می رسد.

وَ طَلَّاقُ أَيَاءَ: و طلاق کسی که قسم خورده که بیش از چهار ماه به زن نزدیکی نکند که اگر چهار ماه گذشت و نه نزدیکی کرد و نه طلاق زوجه اش داد، قاضی یک طلاق زن او را می اندازد، زنی که چهار ماه بدون نزدیکی بوده هر طول مدتی که بوده گذشته است. و اضافه بر آن طلاق به خواهش خود زن است و طلاق حامل اگرچه بعضی اوقات طول می کشد؛ اما به مجرد طلاق شروع در عده می ماند.

وَ طَلَّاقُ الْحَكَمِيِّنَ: و طلاقی که دو حکم زن و شوهر وقتی که دیدند میانه ی زن و شوهر خوب نمی شود و غیر از مرافعه و دعوی چیزی میانشان نیست، طلاق آن زن را کسی که از طرف شوهرش حکم است واقع می نماید و طلاق حکمین نامیده شد اگرچه

حکم از طرف شوهر آن را واقع می‌نماید برای اینکه این دو حکم باهم مشورت می‌نمایند و طلاق با صوابدید خود زن است.

وَ طَلَقُ الْمُخْتَلِعَةِ: و طلاق زنی که با شوهر خُلع نمود که می‌رساند خود زن طالب فراق و جدایی است و عوضی که در مقابل می‌پردازد مؤکد رغبت او در جدایی است.

وَ طَلَقُ الْمُتَحَيِّرَةِ: و طلاق زنی که دائم‌الحیض یعنی مستحاضه است و در حیض خود سرگردان است. نمی‌داند چند روز در حیض است و چند روز در استحاضه که او وقتی که طلاق داده می‌شود نه در حیض محقق است و نه در طهر یقینی. این است که طلاق او نه سنی است و نه بدعی.

اکنون که صحبت سه نوع طلاق: سنی و بدعی و نه سنی و نه بدعی به پایان رسید نوبت تقسیم طلاق به دو نوع مُنَجَّز و مُعَلَّقَ رسیده است که در مُنَجَّز فوراً طلاق واقع می‌شود و در معلق باید معلق علیه بجا آید تا طلاق واقع شود.

وَ يَقَعُ الطَّلَاقُ مُنَجَّزًا كَأَنَّ طَالِقًا، وَ مُعَلَّقًا كَأَنَّ دَخَلَتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ.

و طلاق واقع می‌شود به فوری مثل **أَنْتِ طَالِقٌ:** تو طلاق‌ی که فوراً طلاق زن به این خطاب واقع می‌شود و طلاق می‌شود مُعَلَّقًا، یعنی بر چیزی تعلیق شده که هر وقت معلق علیه بجا آمد طلاق واقع می‌شود، مثل **إِنْ دَخَلَتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ:** اگر داخل به این خانه شدی طلاق‌ی، که اگر داخل آن خانه شد طلاقش واقع می‌شود.

وَ مَنْ قَدَرَ عَلَى تَعْلِيقِ قَدَرٍ عَلَى تَنْجِيزِ غَالِبًا.

و کسی که می‌تواند طلاق را معلق بسازد می‌تواند طلاق را منجز بسازد در غالب

احوال. اما؛

وَ مِنْ غَيْرِ الْغَالِبِ: الْمَرْأَةُ الْخَائِضُ فَإِنَّ زَوْجَهَا يَفْقِرُ عَلَى تَعْلِيقِ طَلَقِهَا سُنِّيًّا وَ لَا يَفْقِرُ عَلَى تَنْجِيزِهِ كَذَلِكَ:

قبلاً گفتیم که هرکس تعلیق طلاق می‌تواند، تنجیز آن را نیز می‌تواند غالباً در حکم

شریعت.

و در غیر غالب شریعت است اینکه زنی که در حال حیض است، شوهرش می‌تواند

طلاق او را معلق بسازد و طلاقش موافق سنّت باشد به اینکه بگوید: هرگاه از حیض پاک شدی به یک طلاق باشی. اما فوراً و مُنَجَّز نمی تواند طلاق به موافقت سنّت انجام دهد؛ برای اینکه در قاعدگی هر طلاق دادی بدعی و حرام است و همچنین عکس این مسئله زنی که در حال طهر است و در این طهر و در حیض قبل از این طهر شوهر با او نزدیکی ننموده است، می تواند طلاق موافق سنّت او را بیندازد؛ اما طلاق بدعی او را می تواند معلق بدهد و منجز نمی تواند؛ برای اینکه می تواند به زنش بگوید: هرگاه حیضت آمد به یک طلاق باشی. اما وقتی که در طهر است چنانکه گفته طلاق بدعی منجز را نمی تواند.

و کسی که برده است و حق دو طلاق دارد می تواند طلاق سوم زنش را معلق بسازد و بگوید: هرگاه آزاد شدم تو سه طلاق باشی. اما در حال بردگی منجز کردن سه طلاق نمی تواند. و اینکه گفتیم در حکم شریعت برای اینکه اگر قصد مجرد واقع کردن طلاق باشد و رعایت شرع نباشد، هر وقت امکان طلاق هست.

وَمَنْ عَلَّقَ طَلَاقًا بِصِفَةٍ وَقَعَ بِوُجُودِهَا:

و کسی که طلاق را معلق به وجود صفتی نمود طلاق واقع می شود وقتی که آن صفت حاصل شد. زن و شوهری باهم صحبت می کردند شوهر گفت: زید گاو خدا است یعنی هیچ نمی داند. زن گفت: این را می گویی در حالی که زید خیاطی ماهر است. شوهر گفت: اگر زید خیاط است تو سه طلاق هستی. که اگر معلوم شد زید خیاط است زن او سه طلاقش واقع شده است.

إِلَّا فِي أَرْبَعِ صُورٍ: مگر در چهار صورت که طلاق معلق واقع نمی شود:

فِيمَا إِذَا وَقَعَ التَّعْلِيقُ وَ الصَّفَةُ أَوْ أَحَدُهُمَا فِي غَيْرِ نِكَاحٍ كَانَ يَقُولُ لَا جَنْبِيَّةَ
إِنْ دَخَلَتِ الدَّارَ فَأَنْتَ طَالِقٌ.

در صورتی که تعلیق و صفت هر دو به جا آید در غیر نکاح و یا اینکه تعلیق در غیر نکاح باشد و صفت در نکاح باشد. و یا اینکه تعلیق در نکاح باشد و صفت خارج از نکاح باشد. مثال، اینکه مردی به نام عمرو به زنی بیگانه بگوید: اگر به خانه ی زید داخل شدی

طلاق باشی. و آن زن قبل از اینکه عمرو با او عقد نکاح ببندد به خانه‌ی زید داخل شد طلاق بر او نمی‌افتد و در همین صورت تعلیق و صفت هر دو در غیر نکاح است. و یا اینکه عمرو به زنی بیگانه گفت: اگر به خانه‌ی زید رفتی از من به طلاق باشی، آن وقت که عمرو این عبارت را به او گفت آن زن در نکاح عمرو نبود، عمرو با آن زن عقد نکاح بست و بعد از عقد نکاح آن زن به خانه‌ی زید داخل شد که تعلیق در غیر نکاح بوده و صفت داخل شدن به خانه‌ی زید بعد از عقد نکاح حاصل شده. و یا اینکه زید به زن خود گفت: اگر به خانه‌ی عمرو رفتی از من به طلاق باشی، پس از این گفتار خُلْع با آن زن نمود و پس از خلع زن زید داخل خانه‌ی عمرو شد که تعلیق در نکاح و صفت در غیر نکاح به جا آمده و در هر سه صورت طلاق واقع نیست. برای اینکه طلاق باید در محل ولایت شوهر باشد؛ یعنی طلاق زنی دهد که در عصمت او و محل ولایت او یعنی قبول او باشد؛ اما زن بیگانه محل طلاق غیر شوهر نیست.

أَوْ أَحَدُهُمَا فِي نِكَاحٍ آخَرَ:

یا اینکه صفت که معلق علیه می‌باشد در نکاح دیگر صورت پذیرد؛ برای اینکه ممکن نیست که صفت قبل از تعلیق باشد، به اینکه تعلیق در یک نکاح باشد و صفت در نکاح دیگری مثل اینکه شوهر به زنش بگوید: **إِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ**: اگر داخل این خانه شدی یا اگر داخل به خانه‌ی زید شدی به طلاق باشی. بعد از این گفتار با آن زن خُلْع نمود و پس از خلع، نکاح جدید با آن زن بست و در نکاح جدید زن در آن خانه داخل شد که طلاقش صورت نمی‌پذیرد؛ برای اینکه آن نکاحی که در آن تعلیق طلاق بوده، از میان رفته است.

وَأَلَّا يَقَعَ الطَّلَاقُ الْمُعْلَقُ بِصِفَةٍ بَدُونِ وُجُودِهَا.

و طلاق می‌باشد که معلق شده به صفتی تا آن صفت به وجود نیاید، آن طلاق واقع نمی‌شود، مثلاً اگر شوهر به زوجه‌اش گفته: **إِنْ دَخَلْتِ الدَّارَ فَأَنْتِ طَالِقٌ**: اگر داخل به خانه شدی به طلاق باشی، هر وقت داخل به خانه شد طلاقش به وقوع می‌پیوندد و تا وقتی که داخل خانه نشده طلاقش صورت نمی‌گیرد.

إِلَّا فِي صُورٍ:

مگر در چند صورت که طلاق معلق به صفت، بدون وجود آن صفت طلاق واقع می‌شود:

أَنْ يُعْلَقَ طَلَقُهَا بِرُؤْيَيْهَا الْهَلَالَ فَيَرَاهُ غَيْرَهَا أَوْ لَا يَرَاهُ أَحَدٌ لَكِنْ تَمَّ عَدْدُ الشُّهُرِ:

اینکه معلق بسازد طلاق زوجه‌اش به اینکه زوجه‌اش ماه یک شبه را ببیند زوجه‌اش ماه یک شبه را ندید و دیگری ماه یک شبه را دید و یا اینکه هیچکس آن ماه یک شبه را ندید ولیکن ماه سی روز کامل شد که طلاق زن می‌افتد با اینکه معلق علیه که صفت دیدن ماه یک شبه باشد برای زن حاصل نشده است، وقتی که به زوجه‌اش گفت در ماه رمضان مثلاً: إِذَا رَأَيْتِ هِلَالَ شَوَّالٍ فَانْتِ طَالِقٌ: هر وقت ماه یک شبه‌ی شوال را دیدی به طلاق هستی. آن زن هلال شوال را ندید و کسی دیگر هلال شوال را دید، طلاق زن واقع است، یا اینکه هیچکس هلال شوال را ندید ولیکن ماه رمضان سی روز کامل شد که شوال یقیناً داخل می‌شود، باز هم طلاق آن زن می‌افتد با آنکه خود زن هلال شوال را ندیده است. و شرط است که دیدن هلال نزد حاکم به ثبوت برسد، و اگر نزد حاکم ثابت نشده بود کودکی گفت: هلال شوال را دیده‌ام یا زنی گفت: دیده‌ام و یا فاسقی گفت: دیده‌ام و شوهر تصدیقشان نمود طلاق زن واقع می‌شود؛ برای اینکه در عرف حمل می‌شود رؤیت هلال به علم به آن.

و هلال: ماه یک شبه است و تا سه شب هلال نامیده می‌شود. از سه شب که گذشت قَمَر نامیده می‌شود. شب چهارده که شد بَدْر نامیده می‌شود.

أَوْ يَقُولَ لَهَا أَنْتِ طَالِقٌ أَمْسِ أَوْ فِيمَا مَضَى:

یا اینکه به زوجه بگوید تو به طلاق هستی دیروز یا در زمان گذشته. که کلمه‌ی أَنْتِ طَالِقٌ که حالا واقع می‌شود با کلمه‌ی أَمْسِ یعنی دیروز و یا کلمه‌ی فِيمَا مَضَى یعنی در زمان گذشته باهم نمی‌خوانند. این است که حکم به وقوع طلاق می‌شود حالا چنانکه کلمه‌ی أَنْتِ طَالِقٌ آن را می‌رساند.

أَوْ لِرِضَا فُلَانٍ:

یا اینکه به زوجه اش بگوید: **أَنْتِ طَالِقٌ لِرِضَا فُلَانٍ**: فلانی راضی شده و تو به طلاق‌ی که فوراً طلاق او صورت می‌گیرد؛ اما اگر بگوید **أَنْتِ طَالِقٌ بِرِضَا فُلَانٍ** تو به طلاق‌ی به سبب رضای فلان. که حکم تعلیق دارد و از فلان سؤال می‌شود اگر راضی است به طلاق او واقع می‌شود و اگر راضی نیست طلاق او واقع نمی‌شود.

أَوْ أَنْتِ طَالِقٌ طَلَقَةً حَسَنَةً قَبِيحَةً:

یا اینکه به زنش بگوید: **أَنْتِ طَالِقٌ حَسَنَةً قَبِيحَةً**: تو به طلاق‌ی، طلاق جوان و زشت که جوان و زشت یا زیبا و زشت و یا خوب و بد باهم جمع نمی‌شود. طلاق جوان و خوب و زیبا برای طلاق‌ی است که موافق سنت باشد و طلاق قبیح طلاق بدعی و حرام است و وقتی که این دو باهم جمع نشدند، هر دو به وقوع می‌پیوندد و حکم **أَنْتِ طَالِقٌ** که برای وقوع طلاق است می‌ماند و طلاق واقع می‌شود.

أَوْ يَقُولَ لِمَنْ لَا سُنَّةَ لَهَا وَ لَا بَدْعَةَ، أَنْتِ طَالِقٌ لِلْسُنَّةِ أَوْ لِلْبَدْعَةِ:

یا اینکه به زنی که در طلاق او سنت و بدعتی نیست مثل پیرزن یا زن خردسال که حیض ندارند بگوید: تو طلاق‌ی برای سنت و یا برای بدعت که طلاق او فوراً واقع می‌شود برای اینکه **أَنْتِ طَالِقٌ** برای وقوع طلاق و **لِلْسُنَّةِ وَ لِلْبَدْعَةِ** لغو هستند و معنی ندارند.

و درحقیقت این شش صورت از قاعده‌ی گذشته، استثنائی ندارند؛ برای اینکه در صورت اولی و تعلیق طلاق بر اینکه زن هلال را ببیند در عرف تعلیق برای دانایی به وجود هلال است که وقتی دیگری آن را دید و یا ماه به سی روز کامل شد رؤیت هلال محقق شده و در باقی تعلیقی وجود ندارد. اما اگر به زوجه اش خردسال است بگوید: **أَنْتِ طَالِقٌ لَوْ قَتِ السُّنَّةِ أَوْ لَوْ قَتِ البَدْعَةِ**: اگر قصدش تعلیق است قبول می‌شود و طلاق او واقع می‌شود که طهر و حیض او بیاید و وقت سنت و بدعت او مشخص شود و اگر قصد تعلیق ندارد حالاً طلاق او صورت می‌گیرد.

و لا يقع الطلاق المعلق بمحال:

طلاق که معلق به محال باشد واقع نمی شود. خواه محال عقلی باشد مثل:

كَقَوْلِهِ لِرُؤُوسِهِ إِنْ وَلَدْتُمْا وَوَلَدًا أَوْ حِضْتُمْا حَيْضَةً فَأَنْتُمْ طَالِقَانِ:

گفتارش به دو زنش اگر هر دو تان باهم یک بچه ای زائیدید یا هر دو تان باهم یک حیضتان آمد هر دو تان طلاق هستید. که محال عقلی است که دو زن یک بچه بیاورند که دو مادر داشته باشد و هر دو مادرش باشند که طلاق نمی افتد.

و یا اینکه یک حیض برای دو زن باشد؛ برای اینکه در معقول حیض هر زنی جدا از

حیض زن دیگر است که طلاق نمی افتد یا محال شرعی باشد:

كَقَوْلِهِ لِرُؤُوسِهِ إِذَا نُسِخَ صَوْمُ رَمَضَانَ فَأَنْتِ طَالِقٌ:

مثل گفتنش به زوجه اش هر وقت روزهی فرض ماه رمضان منسوخ شد تو به طلاق، که گاهی روزهی فرض رمضان منسوخ نمی شود و طلاق او نمی افتد.

یا محال عرفی باشد:

كَقَوْلِهِ لِرُؤُوسِهِ إِنْ صَعَدَتْ إِلَى السَّمَاءِ فَأَنْتِ طَالِقٌ:

مانند گفتنش به زوجه اش اگر به آسمان بالا رفتی که به آسمان برسی تو طلاق. که در عرف رفتن زن بدون وسیله به بالا و پرواز کردنش مثل مرغ محال عرفی است چه رسد به بالا رفتن تا به آسمان رسیدن و بشر هنوز به ستاره های منظومه ی شمسی به همه نرسیده است با آن همه مصارف و با آن همه وسایل.

وَ لَوْ طَلَّقَ زَوْجَتَهُ ثَلَاثًا أَوْ ظَاهَرَ مِنْهَا أَوْ لَاعَنَهَا ثُمَّ مَلَكَهَا بِأَنْ كَانَتْ أُمَّةً لَمْ

يَطَّأُهَا:

و اگر کسی که زوجه اش کنیز بود، او را سه طلاق داد و پس از سه طلاق کنیز را خرید و مالک او شد نمی تواند با آن کنیز که زوجه اش و مطلقه اش به سه طلاق بوده است نزدیکی کند تا اول شوهر دیگری بگیرد و با او نزدیکی کند، اگر شوهر بعدی او را طلاق داد و عده اش گذشت می تواند با او نزدیکی نماید.

یا اینکه با زوجه اش که کنیز بود ظاهر نمود و به او گفت: **أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي:** تو بر

من مثل کمر مادرم هستی و فوری او را طلاق نداد و بعد آن کنیز را خرید، نمی تواند با آن

کنیز نزدیکی کند تا اول کفاره‌یظهار بدهد. اما اگر همین که از کلمه‌یظهار او فارغ شد او را خرید. عود درظهار حاصل نشده و نزدیکی با آن کنیز می‌تواند. یا اینکه با آن کنیز که زوجه‌اش بود لعان نمود و بعد از لعان که آن کنیز را خرید هیچگاه نمی‌تواند با آن کنیز نزدیکی کند برای اینکه به سبب لعان برای همیشه بر او حرام شده است.

وَلَوْ طَلَّقَهَا وَ لَمْ يَسْتَكْمِلِ الثَّلَاثَ فَتَزَوَّجَتْ غَيْرَهُ ثُمَّ عَادَتْ إِلَيْهِ عَادَتْ

بِأَقْبِيهَا:

و اگر زوجه‌ی خود را طلاق داد کمتر از سه طلاق و عده‌اش به پایان رسید و شوهر دیگر گرفت و شوهر بعدی او را طلاق داد پس از نزدیکی با او و عده‌اش از شوهر بعدی گذشت و از نو به عقد نکاح شوهر قبلی آمد این زن که به نکاح او برگشته باقی طلاق او را دارد، یعنی اگر یک طلاق او را داده بود و پس از عده، شوهر دیگر گرفته بود و پس از طلاق و عده از شوهر بعد زن شوهر اولی شد دو طلاق او باقی است، اگر دو طلاق او داده بود و بعد از شوهر دومی سوی او به عقد نکاح جدید برگشت یک طلاق برای او باقی است.

وَلَوْ أَوْعَعَ نِصْفَ طَلِّقٍ كَقَوْلِهِ أَنْتِ طَالِقٌ نِصْفِ طَلِّقَةٍ كُْمَلٌ لِأَنَّ الطَّلَاقَ لَا

يَتَبَعُضُ:

و اگر به زنش نصف یک طلاق داد به اینکه به او گفت تو به طلاقی نصف طلاق که یک طلاق واقع می‌شود برای اینکه طلاق دارای بعض و کل نمی‌باشد.

إِلَّا فِي أَنْتِ طَالِقٌ نِصْفِي طَلِّقَةٍ فَلَا يَقَعُ إِلَّا وَاحِدَةً إِلَّا أَنْ يُرِيدَ كُلَّ نِصْفٍ مِنْ

طَلِّقَةٍ فَتَقَعُ طَلِّقَتَانِ:

مگر در صورتی که به زنش بگوید: تو به طلاقی دو نیمه طلاق که واقع نمی‌شود؛ مگر یک طلاق، مگر در صورتی که قصدش این باشد که از هر طلاقی نصف آن واقع بشود که دو طلاق واقع می‌شود؛ برای اینکه طلاق دارای کسری نیست نه رُبُع دارد نه نصف نه غیر این دو.

وَلَوْ أَنْتِ طَالِقٌ عَدَدَ الثَّرَابِ فَوَاحِدَةٌ: اگر بگویند تو به طلاق به شمار خاک، یک طلاق صورت می‌پذیرد، و اگر بگویند: أَنْتِ طَالِقٌ عَدَدَ الرَّمْلِ يَا عَدَدَ الْحَصَا فَثَلَاثٌ: بشمار رمل و یا بشمار سنگ سه طلاق واقع می‌شود.

بَابُ الرَّجْعَةِ

بابی است در بیان رجعت و برگردانیدن زن مطلقه رجعی به نکاح خود.

رَجَعَتْ: به فتح راء فصیح تر است از رَجَعَتْ به کسر راء.

رَجَعَتْ: در لغت به معنی یک بار برگردانیدن.

و در شرع: رَدَّ الْمَرْأَةَ إِلَى النِّكَاحِ مِنْ طَلَاقٍ غَيْرِ بَائِنٍ فِي الْعِدَّةِ: برگردانیدن

شوهر، زوجه‌ی خود را که طلاق باین نگرفته و در عِدَّت است به نکاح خود.

وَأَصْلُ: در درست بودن رجعت، کتاب است و سَنَّت و اجماع.

کتاب: در آیه‌ی ۲۲۸ سوره‌ی البقره: ﴿وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرِدْهِنَّ فِي ذَلِكَ﴾ و

شوهران حق برگردانیدن زوجه‌ی غیر باین خود را دارند مادامی که در عِدَّة هستند.

کلمه‌ی ذلک رجوع به تَرَبُّص می‌کند و تَرَبُّص و عِدَّة به یک معنی است.

سَنَّت: قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ مَرَّةً فَلْيُرَاجِعْهَا: به

پسرت عبدالله بگو تا زوجه‌اش را رجعت دهد و به نکاح خود برگرداند.

وَأَرْكَانُهَا أَرْبَعَةٌ: طَلَقٌ رَجَعِيٌّ وَ زَوْجٌ وَ زَوْجَةٌ وَ صِيغَةٌ.

و ارکان رجعت دادن زن به نکاح، چهارتا است: طلاق رجعی و شوهر و زوجه و

صیغه‌ی رجعت: مثل: رَدَدْتُ زَوْجَتِي إِلَيَّ نِكَاحِي: زوجه‌ام را به نکاح خودم برگرداندم.

گفتیم طلاق رجعی، تا دانسته شود که در فسخ و طلاق باین که سه طلاق است و

طلاق به عوض و مؤت در اینها رجعت نیست.

و زوج: یعنی شوهر است و شرط است که شوهر بالغ، عاقل و مختار باشد؛ بنابراین

رجعت محرم و سکران و سفیه و برده جایز است اگرچه نکاح برده نیاز به اذن آقای او

دارد. و رجعت مرتد و مُكْرَه و كودك و ديوانه صحيح نیست.

و زَوْجَه: و شرط است در زوجه، اینکه شوهر با او نزدیکی کرده باشد، قابلیت حلال شدن برای شوهر داشته باشد، مُزْتَدَةٌ نباشد، طلاق او طلاق بائن نباشد و غیربائن هم به عدد کامل آن، که سه طلاق است نرسیده باشد و عده‌ی او باقی باشد.

و صیغهی رَجَعْتُ: مثل اِرْتَجَعْتُكَ إِلَيَّ تو را به نکاح خود برگرداندم. که کلمه‌ی إِلَيَّ بسوی خودم یا إِلَيَّ نِكَاحِي لازم است.

و تَصِيحٌ بِالصَّرِيحِ: كَأَنْ تَجَعْتُكَ وَ أَمْسَكْتُكَ وَ رَدَدْتُكَ إِلَيَّ:

و رجعت صحیح می‌شود با آنچه صریح است در رجعت دادن زن مثل: اِرْتَجَعْتُكَ إِلَيَّ: تو را به سوی خودم برگردانیدم. و أَمْسَكْتُكَ: تو را در نکاح خود نگذاشتم. رَدَدْتُكَ إِلَيَّ: تو را به سوی خود بازگردانیدم. و رَاجَعْتُكَ: مراجعه به سوی تو نمودم. و رَجَعْتُكَ إِلَيَّ: و تو را رجعت دادم به سوی خودم. این پنج لفظ صریح در رجعت هستند. برای اینکه در کتاب و سنّت آمده‌اند.

و تَصِيحٌ بِالْكِنَايَةِ بِنِيَّةٍ كَأَعَدْتُ حَلِّكَ. وَ رَفَعْتُ تَحْرِيمَكَ وَ تَزَوَّجْتُكَ.

و صحیح می‌شود رجعت به الفاظی که کنایه هستند وقتی که همراه با نیت رجعت باشد مثل: أَعَدْتُ حَلِّكَ لِي: حلال بودنت را برای خودم برگرداندم. و رَفَعْتُ تَحْرِيمَكَ عَلَيَّ. حرام بودنت را بر من از میان برداشتم، و تَزَوَّجْتُكَ: و تو را به همسری گرفتم. و لفظ صریح بومی و به ترجمه‌ی آن جایز است و لفظ کنایت همراه نیت به عربی و به ترجمه‌ی آن جایز است، مثل طلاق که به عربی و به عجمی به معنای آن به هر دو صحیح است.

و رَجَعْتُ بَا عَقْدِ نِكَاحٍ فِي شَيْءٍ فَرَقَ دَارِدُ:

و تَخَالَفُ الرَّجْعَةُ النِّكَاحُ:

و رجعت بر خلاف نکاح است:

فِي أَنَّهَا تَصِيحٌ بِأَوْلِيٍّ وَ شُهُودٍ:

در اینکه رجعت صحیح می‌شود بدون ولی و بدون گواهان در حالی که نکاح بدون

ولی و شهود صحیح نمی‌شود.

وَ بِلَا لَفْظِ اِنْكَاحٍ أَوْ تَزْوِيجٍ:

و رجعت صحیح می شود بدون لفظ انکاح یا تزویج در حالی که نکاح باید به یکی از این دو لفظ و یا ترجمه‌ی آن دو باشد.

وَ بِلَا رِضَا مِنْهَا وَ مِنْ وَلِيِّهَا:

و رجعت صحیح می شود بدون رضایت زن و بدون رضای ولی او، در حالی که در نکاح رضایت هر دو لازم است.

وَ تَصِحُّ فِي الْإِحْرَامِ:

و صحیح می شود رجعت در حال احرام زن و شوهر هر دو یا هر کدام، در حالی که عقد نکاح در حال احرام به حج و یا عمره جایز نیست.

وَ لَا تُوجِبُ مَهْرًا:

و رجعت ماهیه‌ی لزوم مهر نیست، در حالی که در نکاح مهر لازم است؛ اگر در عقد نکاح نام آن برده نشد یا زن و شوهر آن را معین می‌کنند یا اگر شوهر نزدیکی با آن زن نمود و مهری معین نشده، مهرالمثل لازم می‌شود. برای اینکه رجعت مثل نکاح نیست که ابتدای تأسیس و پایه‌گذاری زناشویی باشد؛ بلکه ادامه دادن به نکاح است. و اینکه در قرآن امر به گواه گرفتن بر رجعت آمده، حمل بر این شده که گواه گرفتن بر رجعت برای مستحب بودن است نه وجوب آن.

وَ شَرَطُ صِحَّتِهَا مَعَ كَوْنِ الزَّوْجِ أَهْلًا لِلنِّكَاحِ بِنَفْسِهِ اِيْقَاعُهَا قَبْلَ تَمَامِ عِدَّتِهِ:

و شرط درست بودن رجعت با اینکه شوهر اهلیت نکاح داشته باشد که خودش نکاح نماید، به اینکه عاقل و بالغ و مختار باشد. علاوه بر اینها باید رجعت را در موقعی واقع نمود که عده‌ی زن باقی است (و عِدَّتِهِ: یعنی عده‌ی مرد، قصد از آن عده‌ای است که شوهر حق آن را بر زن دارد) الحاصل: رجعت باید در عده باشد. به دلیل همان آیه‌ای که یاد شد: **و بُعُولْتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ**: شوهرانشان حق دارند که زنان خود را که طلاق رجعی داده‌اند تا موقعی که در عده هستند آنان را رجعت به نکاح خود دهند.

فَلَوْ وُطِئَتْ فِي عِدَّتِهِ بِشُبُهَةٍ فَحَمَلَتْ فَإِنَّهَا انْتَقَلَتْ إِلَى الْعِدَّةِ بِالْحَمْلِ وَ مَعَ

ذَلِكَ لِلزَّوْجِ رَجَعْتُهَا فِيهَا: اگر زنی که در عده‌ی طلاق رجعی شوهرش بود به اشتباه دیگری با او نزدیکی نمود و از دیگری حامله شد با اینکه عده‌ی این زن به عده‌ی وضع حمل منتقل می‌شود، باز هم شوهرش حق رجعت دادنش را در همین عده دارد.

و لَهُ تَجْدِيدُ الْعَقْدِ عَلَيْهَا فِيهَا إِنْ كَانَتْ بَائِنًا لِأَنَّ عِدَّتَهَا لَمْ تَتَمَّ فِيهِمَا:

و شوهر حق دارد که عقد جدید نکاح بر زوجه‌ی او که در عده است ببندد اگرچه آن زن در عده‌ی طلاق بائن (به غیر سه طلاق باشد) به اینکه بائن به خلع باشد، برای اینکه نه در طلاق رجعی که شوهر رجعت می‌کند عده گذشته است و نه در عده‌ی طلاق بائن (نه به سه طلاق) عده‌ی او گذشته است و تا وقتی که عده‌ی طلاق رجعی باقی است شوهر حق رجوع دارد، و تا وقتی که زن در عده‌ی طلاق بائن است شوهر حق تجدید نکاح دارد برای اینکه عده نشستن زن، حق شوهر است. و همانگونه هم اگر زوجه را در حال حیض و یا نفاس طلاق رجعی داد در همان حیض و نفاس هم حق رجعت دارد و اگرچه زوجه به سبب حیض و نفاس شروع در عده نکرده باشد. و برای اینکه زوجه‌ای که طلاق رجعی گرفته است تا مادامی که هریک از زن و شوهر بمیرد دیگری میراث او می‌برد.

الْخَاصِلُ: الرَّجْعِيَّةُ لَهَا حُكْمُ الزَّوْجَةِ فِي خَمْسٍ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ:

فِي النِّفْقَةِ وَ فِي الطَّلَاقِ وَ فِي الْإِزْتِ وَ فِي الظُّهَارِ وَ فِي الْإِيلَاءِ.

زنی که در عده‌ی طلاق رجعی نشسته است، حکم زوجه دارد در پنج حکم

خداوندی:

در نفقه که تازن در عده‌ی طلاق رجعی است حق نفقه از شوهر دارد، چنانکه گویا زوجه است و طلاق نگرفته.

و در طلاق که تازن در عده‌ی طلاق رجعی است، شوهر می‌تواند طلاق دیگرش

ببندازد.

و در میراث که تازن در عده‌ی طلاق رجعی است هریک از زن و شوهر بمیرد،

دیگری میراث او می‌برد.

و درظهار که تازن در عده‌ی طلاق رجعی است، شوهر می‌تواند با او مظاهر نماید و

کلمه‌ی ظهار به او بگوید.

و در ایلاء که تازن در عده‌ی طلاق رجعی است، شوهر می‌تواند با او ایلاء نماید.

باب الْإِيْلَاءِ

وَهُوَ لُعَّةٌ أَلْحَلْفِ وَ شَرَعًا حَلْفٌ زَوْجٍ يُتَصَوَّرُ وَ طَوْؤُهُ وَ يَصِحُّ طَلَاقُهُ.

و ایلاء در لغت به معنی قسم خوردن است. و در شرع ایلاء عبارت است از: قسم خوردن شوهری که نزدیکی با زن می‌تواند و طلاق او صحیح می‌شود.

عَلَى أَمْتِنَاعِهِ مِنْ وَطْءِ زَوْجَتِهِ الَّتِي يُتَصَوَّرُ وَ طَوْؤُهَا فِي قُبْلِهَا مُطْلَقًا أَوْ فَوْقَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ:

قسم خوردن شوهر بر خودداری از نزدیکی با زوجه‌اش که تحمل نزدیکی دارد در پیشگاه بدون قید مدت یا برای مدت بیش از چهار ماه. یعنی شوهری که توانایی نزدیکی دارد نه بچه‌ی پنج ساله و طلاق او صحیح می‌شود، اگرچه سکران باشد وقتی که قسم خورد با زوجه‌اش که تحمل و طء دارد نه دختر سه ساله در پیش نزدیکی نکند یا اینکه بیش از چهار ماه با او نزدیکی نکند، این شوهری است که با زوجه‌اش ایلاء نموده یعنی قسم خودداری از نزدیکی با زن انجام داده است. به این گفته است: **وَ اللَّهُ لَا أَطْوُوكِ:** قسم به خدا با تو نزدیکی نکنم. یا اینکه گفته است: **وَ اللَّهُ لَا أَطْوُوكِ خَمْسَةَ أَشْهُرٍ:** قسم به خدا که برای مدت پنج ماه با تو نزدیکی نکنم. یا اینکه گفته است: **وَ اللَّهُ لَا أَطْوُوكِ حَتَّى يَمُوتَ فُلَانٌ:** قسم به خدا با تو نزدیکی نکنم تا بمیرم یا تا تو بمیری. که در همه‌ی اینها ایلاء حاصل می‌شود.

وَ أَصْلُ فِي حَكْمِ الْإِيْلَاءِ، آیه‌ی ۲۲۶ سوره‌ی بقره:

﴿لِّلَّذِينَ يُؤَلُّونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ﴾

برای مردانی که ایلاء می‌نمایند و قسم می‌خورند با زنانشان نزدیکی نکنند مهلت چهار ماه که اگر در این چهار ماه رجوع کردند و با زوجه‌ی خود نزدیکی نمودند، خداوند آمرزگار است، زبانی که به زن رسانیده‌اند در این مدت انتظار به ایشان می‌آمرزد

و اگر تصمیم گرفتند بر طلاق، خداوند گفتارشان را می شنود و به حالشان دانا است. یعنی بعد از گذشتن چهار ماه راهی دیگر ندارند جز اینکه یا رجوع کنند و با زن خود نزدیکی نمایند و یا او را طلاق دهند. و ایلاء حرام است و از گناهان صغائر است.

وَ أَرْكَانُهُ سِتَّةٌ: زَوْجٌ وَ زَوْجَةٌ، بِقَيْدِهِمَا السَّابِقِ وَ مَحْلُوفٌ بِهِ وَ مَحْلُوفٌ عَلَيْهِ وَ هُوَ الْوَطْءُ وَ مُدَّةٌ وَ صِيغَةٌ:

ارکان ایلاء شش تا است: شوهر و زوجه. برای شوهر دو قید بود. **يُتَصَوَّرُ** و **طَوْءُهُ** وَ **يَصْحُحُ** طلاقه. و برای زوجه یک قید بود. **يُتَصَوَّرُ** و **طَوْءُهَا** و شرح اینها گفته شد. و محلوف به: که قسم به او یاد می شود. و آن یکی از سه است: قسم به اسمی از اسماء الله و یا به صفتی از صفات ذات او سبحانه و تعالی و یا معلق نمودن طلاق یا عتق به آن. و یا ملتزم عبادتی از نماز یا روزه یا حج یا غیره شدن به نذر. و محلوف علیه که همان نزدیکی است که قسم بر امتناع از آن خورده می شود. و مدت که همان مدت بی قید است و یا به قید بیش از چهار ماه. و صیغه که بر دو نوع است: صریح است مثل: **وَ اللَّهِ لَا أُجَامِعُكِ**. و **اللَّهُ لَا أَطُوقُكِ**. و **اللَّهُ لَا أَقْتَضُ بَكَارَتِكَ**: قسم به خدا که با تو جماع نکنم. قسم به خدا که با تو نزدیکی نکنم. قسم به خدا که بکارت و دوشیزگی تو را پاره نکنم. که مدت محدود در آنها نیست و یا اینکه قید مدت بیاورد. **وَ اللَّهِ لَا أُجَامِعُكِ حَمْسَةَ أَشْهُرٍ** و همچنین باقی و کلمه **لَا أَقْتَضُ** بالفاء به معنی بکارتت را از بین نبرم. و بالقاف **لَا أَقْتَضُ** نیز به همان معنی از بین نبردن پردهی بکارت است و تا پردهی بکارت از میان نرود جماعی صورت نیندد.

و کنایه است که باید با نیت همراه باشد مثل: **وَ اللَّهِ لَا أَبَاضِعُكِ**: قسم به خدا داد و ستد در کالا با تو نکنم که از بضاعت و کالا باشد، چنانکه در سوره یوسف: **وَ جِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُرْجَاةٍ**: کالای ناچیزی آورده ایم. و **مُبَاضَعَةٌ** به معنی مجامعت نیز می آید این است که وقتی که نیت جماع با آن باشد و به معنی: قسم به خدا با تو نزدیکی نکنم برای ایلاء است. و **وَ اللَّهِ لَا أَبَاشِرُكِ**: قسم به خدا پوست بدنم به پوست بدنت نمالم. و به معنی قسم به خدا با تو نزدیکی ننمایم و چون هر دو احتمال دارد، با نیت ترک جماع می شود ایلاء. و همچنین **وَ اللَّهِ لَا الْمَسُكِي**: قسم به خدا که دست به بدنت نزنم.

وَيَنْعَقِدُ بِالصَّرِيحِ كَالْجَمَاعِ وَالْوَطْءِ وَافْتِضَاضِ بَكْرٍ وَبِالْكِنَايَةِ كَالْمُبَاضِعَةِ وَالْمُبَاشَرَةِ وَاللَّمْسِ: و ایلاء واقع و منعقد می شود به صریح مثل جماع و وطء و افتضاض بکر. و به کنایه همراه نیت مثل مباضعة و مباشرة و لمس که شرح آنها گفته شد.

وَمِنَ الصَّرِيحِ مَا يُدَيِّنُ فِيهِ كَالْإِفْتِضَاضِ وَالْوَطْءِ: بِأَنْ يَقُولَ أَرَدْتُ الْإِفْتِضَاضَ بِغَيْرِ الذَّكْرِ. وَ أَرَدْتُ الْوَطْءَ بِالْقَدَمِ. و از جمله‌ی صریح است آنچه شخص در آن به دین خود واگذار می شود در آن به اینکه بگوید: من وقتی که گفته‌ام: **وَاللَّهِ لَا أَفْتَضُّ بَكَارَتِكَ** قصدم این بوده که پرده‌ی بکارت را به انگشت برندارم. و وقتی که گفته‌ام: **وَاللَّهِ لَا أَطُوكِ** قصدم این بوده که پا بر تو نگذارم. و معلوم است که ایلاء از مردی که آلت مردی او فلج شده یا بریده شده که به قدر سر آلت از آن نمانده، صورت نمی‌بندد. و ایلاء با زنانی که در شرمگاه او گوشت و یا استخوان گرفته و مانع جماع است صورت نمی‌گیرد. و وقتی که شوهر ایلاء نمود:

فَإِذَا مَضَتْ الْأَرْبَعَةُ الْأَشْهُرُ مِنَ الْإِيْلَاءِ أَوْ مِنَ الرَّجْعَةِ أَوْ مِنْ زَوَالِ الْقَاطِعِ لِلْمُدَّةِ بِلَا وَطْءٍ وَ لَمْ يَكُنْ بِهَا نَحْوُ حَيْضٍ فَلَهَا مُطَالَبَتُهُ بِالْفَيْئَةِ:

و از وقت ایلاء چهار ماه گذشت. و یا اینکه با زوجه‌اش ایلاء نمود و بعد از ایلاء یک طلاق رجعی به آن زن داد و پس از یکماه مثلاً آن زن را رجعت داد مدت طلاق قطع مدت ایلاء می‌کند و چهار ماه بعد ایلاء را از بعد رجعت آن رجعی حساب می‌شود. یا اینکه ایلاء با زوجه‌ی خود نمود و مرتد شد که رده قطع مدت ایلاء می‌کند و هنوز عدّه‌ی زن باقی بود که به اسلام برگشت که چهار ماه بعد از ایلاء از موقع برگشتنش به اسلام حساب می‌شود.

اگر چهار ماه از ایلاء با زن به تفصیل بالا گذشت و زن مانعی از حیض و نفاس نداشت زن حق مطالبه‌ی شوهر دارد که رجوع نماید از ایلاء و با زن نزدیکی کند.

ثُمَّ إِنْ لَمْ يَفِ فَلَهَا مُطَالَبَتُهُ بِالطَّلَاقِ:

پس از آنکه چهار ماه گذشت و شوهر رجوع از ایلاء ننمود و زن مطالبه‌ی او به

رجوع نمود و شوهر رجوع نکرد، زن حق دارد مطالبه‌ی شوهر نماید به اینکه طلاق او بدهد. اما اگر زن آزاد خودش مطالبه‌ی شوهرش به رجوع از ایلاء نمود ولی زن حق مطالبه ندارد؛ برای اینکه رجوع از ایلاء و نزدیکی شوهر با زن حق زن است و ولی در آن دخالتی ندارد و همچنین اگر زوجه کنیز بود و مطالبه نکرد و آفایش حق مطالبه رجوع شوهر کنیز از ایلاء را ندارد.

اگر زوجه مطالبه‌ی شوهر نمود بعد از گذشتن چهار ماه از ایلاء که رجوع از ایلاء نماید و شوهر قبول نکرد و زن مطالبه‌ی شوهر به طلاق نمود و شوهر طلاق زن نداد:

طَلَّقَ عَلَيْهِ الْقَاضِي طَلْقًا:

قاضی یک طلاق آن زن را واقع می‌سازد در حضور شوهر تا ثابت شود خودداری شوهر از فیئه و طلاق. و قاضی می‌گوید: **أَوْقَعْتُ عَلَى سَكِينَةَ طَلْقًا عَنْ زَوْجِهَا عَالِيًا.** اگر قاضی بیش از یک طلاق بدهد فقط یک طلاق واقع می‌شود.

وَ إِنَّمَا يَنْعَقِدُ الْإِيْلَاءُ بِالْحَلْفِ بِاللهِ تَعَالَى وَ بِصِفَاتِهِ الْمَذْكُورَةِ فِي الْإِيْمَانِ. وَ بِتَغْلِيْقِ طَلَقٍ أَوْ عِتْقٍ. أَوْ التَّزَامِ قَرْبَةً:

و ایلاء منعقد می‌شود به قسم خوردن به اسمی از اسماء الله الحسنى، مثل **وَاللهِ لَا أَجَامِعُكَ خَمْسَةَ أَشْهُرٍ:** یا به صفتی از صفات مقدسه‌ی باری تعالی، مثل **وَ ذِي الْجَلَالِ وَ الْإِكْرَامِ لَا أَجَامِعُكَ خَمْسَةَ أَشْهُرٍ:** قسم به صاحب شکوه و بزرگواری که تا پنج ماه با تو نزدیکی نکنم. و یا به معلق کردن طلاق و یا عتق: مثل **إِنْ جَامَعْتُكَ فِي خَمْسَةِ أَشْهُرٍ فَضَرَّتْكَ طَالِقًا:** اگر در پنج ماه با تو نزدیکی کنم هُوُوخ تو به طلاق باشد. یا اگر در پنج ماه با تو نزدیکی کنم غلامم مبروک آزاد باشد. **إِنْ جَامَعْتُكَ فِي خَمْسَةِ أَشْهُرٍ فَعَبْدِي مَبْرُوكٌ حُرٌّ:** اگر در ظرف پنج ماه با تو نزدیکی کنم غلامم مبروک آزاد باشد. یا اینکه بگوید: **إِنْ وَطِئْتُكَ فِي خَمْسَةِ أَشْهُرٍ فَلَيْتَهُ عَلَيَّ صَوْمٌ سِتَّةَ أَشْهُرٍ. أَوْ فَلَيْتَهُ عَلَيَّ صَوْمٌ.** او فلینهِ عَلَيَّ أَلْفٌ دِرْهَمٌ لِلْفُقَرَاءِ. که ایلاء به هر یک از این سه که یاد شد واقع می‌شود اما اگر گفت: **بِاللهِ عَلَيَّ صَوْمٌ هَذَا الشَّهْرُ إِنْ وَطِئْتُكَ.** ایلاء حاصل نمی‌شود برای اینکه به نزدیکی با زن بعد از این یک ماه چیزی لازم او نمی‌شود.

وَ إِذَا حَلَفَ بِاللهِ أَوْ بِصِفَةٍ مِنْ صَفَاتِهِ لِأَيِّجَامِعِهَا حَمْسَةَ أَشْهُرٍ فَوَطِئَ قَبْلَهَا
لِزَمْتَهُ كَفَّارَةً يَمِينٍ:

و هرگاه قسم یاد نمود به اسمی از اسماء الله الحسنى یا به صفتی از صفات مقدسه‌ی باری متعال که پنج ماه به زن نزدیک نشود و قبل از آن با زن نزدیکی نمود او قسم خود را شکسته و کفاره‌ی قسم لازم او است.

وَ إِنْ حَلَفَ بِتَعْلِيْقِ طَلَاقٍ أَوْ عِتْقٍ وَقَعَ بِوُجُودِ الصَّفَةِ:

و اگر قسم به تعلیق طلاق و یا آزادی برده یاد کرد به اینکه گفت: اگر تا پنج ماه با تو نزدیکی کنم، زن دیگرم به طلاق باشد. اگر قبل از آن مدت با زن نزدیکی نمود، طلاق زن دیگرش واقع می‌شود.

و اگر گفت که: اگر تا پنج ماه با تو نزدیکی نمایم غلامم مبروک آزاد باشد و قبل از آن با زن نزدیکی نمود، مبروک آزاد می‌شود.

وَ إِنْ حَلَفَ بِالتَّرَامِ قُرْبَةَ لَزَمَهُ مَا التَّرَمَهُ أَوْ كَفَّارَةَ يَمِينٍ فِي قَوْلِهِ إِنْ وَطِئْتُكَ
فَلَيْتَهُ عَلَى حَجٍّ أَوْ صَوْمٍ شَهْرٍ. أَوْ صَلَاةٍ مَائَةِ رَكْعَةٍ:

و اگر قسم خورده است که اگر در ظرف پنج ماه به زن نزدیکی کند لازم ذمّت او است که به حج برود یا یک ماه روزه بگیرد یا صد رکعت نماز بخواند و قبل از اینکه آن مدت بگذرد با زنش نزدیکی نمود، لازم او است حج رفتن یا یک ماه روزه گرفتن یا صد رکعت نماز خواندن به حساب آنچه لازم ذمّت خود نموده و یا اینکه کفاره‌ی قسم بدهد. برای اینکه نذر لجاج است.

فَإِنْ عُدِرَ لِمَانِعٍ طَبِيعِيٍّ كَمَرَضٍ يُرْجَى زَوَالُهُ أَوْ لَا يُرْجَى زَوَالُهُ فَأَنَّ بِلِسَانِهِ:

و اگر وقتی که چهار ماه از ایلاء گذشت، شوهر دارای عذر بود، عذری که امید است از میان برود، مثل بیماری قابل شفاء، بگوید: هر وقت عذر من مرتفع شد، رجوع می‌کنم و به زن نزدیکی می‌نمایم. و اگر عذر او عذری است که قابل درمان نیست به اینکه آلت مردی او را بریده بودند بگوید: اگر می‌توانستم رجوع می‌کردم و به زن نزدیکی می‌نمودم. که موقعی که عملاً نمی‌تواند رجوع کند به زبان رجوع کرده باشد تا زبان

نزدیکی کردن با زن اقلأً سبکتر شده باشد.

و اگر موقع گذشتن چهار ماه شوهر احرام به حج بسته بود، زن حَقِّ مطالبه‌ی شوهر به رجوع از ایلاء و یا طلاق دادن نماید. اگر شوهر عاصی شد و به زن نزدیکی کرد و حج خود را فاسد نمود، رجوع حاصل شده و گناه فاسد کردن حج و لزوم فدا و قضای حج به گردن شوهر است.

وَيَرْتَفِعُ حُكْمُ الْإِيْلَاءِ بِأَرْبَعَةِ أُمُورٍ لِإِنْجِلَالِ الْيَمِينِ بِكُلِّ مِنْهَا:

و حکم ایلاء به چهار کار مرتفع می‌شود برای اینکه قسم به ایلاء به هریک از آن چهار کار گشوده می‌شود.

بالوطء من المولى و هو مكلف عالم مختار و كذا سكران:

به اینکه شخصی که قسم ایلاء یاد نموده در حال بالغ و عاقل بودن و دانایی به ایلاء و اختیار داشتن نزدیکی با زن نماید. و همچنین سکران و مست که ایلاء نموده، اگر در حال سکر نزدیکی با زن نماید، ایلاء مرتفع می‌شود.

وَ الطلاقِ البائِن:

و حکم ایلاء از حرام کردن و طء بر خود و مطالبه به آن مرتفع می‌شود به اینکه بعد از ایلاء، زن را طلاق بائن بدهد، سه طلاق و یا با او خلع نماید که با طلاق بائن زن از زوجیت بیرون رفته و ایلاء می‌شود.

وَ إِنْقِضَاءِ الْمُدَّة:

و به گذشتن مدّت، وقتی که مدّت ایلاء را پنج ماه معین کرده بود آن پنج ماه سپری شد، حرمت و طء و مطالبه به آن رفع شده و ایلاء مرتفع گشته است.

وَ مَوْتِ بَعْضِ الْمَحْلُوفِ عَلَيْهِنَّ فِي قَوْلِهِ لِأَرْبَعٍ مِنَ النِّسْوَةِ وَاللَّهُ لَا أَطْوَأُكُمْ:

و مردن بعضی از زنانی که ایلاء بر همه‌شان شده است در گفتار شوهر به چهار زنش مثلاً یعنی به چهار زن یا به سه زن قسم به خدا که با همه‌ی شما نزدیکی نمی‌کنم، وقتی که این را گفت از همه‌ی چهار زن ایلاء نموده است. اما موقعی که از آن چهار زن یکی مرد، ایلاء مرتفع می‌شود و در و طء شوهر با سه زن باقیمانده چیزی نیست.

وَلَوْ لَمْ يَمُتْ مِنْهُنَّ أَحَدٌ وَوَطِئَ ثَلَاثًا مِنْهُنَّ تَعَيَّنَ الْإِيْلَاءُ فِي الرَّابِعَةِ مِنْ حَيْثُ:

و اگر آن چهار زنی که با آنها ایلاء کرده بود هیچکدام نمردند و شوهر با سه تایشان نزدیکی کرد، از وقتی که وطء سه زن نمود، چهارمی مورد ایلاء قرار می‌گیرد. اگر با چهارمی نزدیکی نمود در مدت ایلاء به حساب قسم خوردنش آنچه بر خود لازم نموده لازم می‌شود.

فَإِنْ قَالَ وَاللَّهِ لَا أَطَأُكَ وَاحِدَةً مِنْكُنَّ فَهُوَ مُؤَلِّمٌ مِنْ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ فِي الْحَالِ: و اگر شوهر به چهار زنش گفت: قسم به خدا با هیچ یک از شما نزدیکی نکنم، که در این حال مثل این است که شوهر از هر کدام ایلاء نموده باشد از همان ابتداء گفتارش برای اینکه با هر کدام نزدیکی نماید ایلاء خود را می‌شکند و هر چه در مقابل ایلاء لازم خود نموده، لازم او می‌شود. و اگر شوهر گفت: وَاللَّهِ لَا أَطَأُ وَاحِدَةً مِنْكُنَّ: قسم به خدا که با یکی از شما نزدیکی نکنم. او ایلاء در حق یکی نموده. اگر با همه نزدیکی نمود و خودداری از نزدیکی با یکی از آنها نمود، او ایلاء از همان یک زن نموده. اگر گفت: قصدش یکی از آنها بوده به طور مبهم، پس او را معین نماید، و اگر قصدش ایلاء با هر کدام بوده و یا قصدی نداشته، ایلاء با همه‌ی آنها حساب می‌شود.

و باید دانست: که ایلاء در جاهلیت در حکم طلاق بود که هیچ رجوعی بعد از آن برای شوهر نبود. اسلام آن را تغییر داد و برای آن حکمی قائل شد که مشروحا گذشت. و تحریم ایلاء برای حفظ حقوق زن و عدم آزار و اذیت او است که شریعت مطهره‌ی اسلام حقوق هر کدام از زن و شوهر به طریقی عادلانه حفظ فرموده‌اند.

بَابُ الظَّهَارِ

ظهر: به معنی کمر و ظهار از ظهر گرفته شده؛ برای اینکه محل سواری حیوان کمر او است و زن هم سواری مرد است، و صورت اصلی ظهار که در جاهلیت نیز بکار می‌برده‌اند، این بوده که شوهر به زوجه می‌گفته: **أَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ أُمِّي** تو بر من مانند کمر

مادرم هستی. یعنی نزدیکی با تو مثل نزدیکی با مادرم می باشد.

ظهار در جاهلیت به معنی طلاق بوده که زن را معلق می ساخته است تا نهظهار شده مثل زوجه باشد که داشته باشد و نه مثل زن بی شوهر باشد که بتواند شوهر بگیرد، و مانند اعمال جاهلیت که زن را تحقیر می نموده اندظهار وسیلهی تحقیر زن بوده است، و اسلام که در همه کار بهترین راه را نشان می دهد،ظهار را تشبیهی ناروا دانسته است؛ برای اینکه زن به مادر نمی شود، برای اینکه مادر کسی است که فرزند از او به دنیا می آید. و زن کسی است که خانه و فرزندان را اداره می نماید. مادر محرم اصلی و محرم ابدی است و زن محل تمتع و خوشی در زندگی است. این است که قرآن روش جاهلیت و تشبیه زن به مادر را مردود شمرد.

و اصل در حرام بودنظهار: کتاب است و سنت و اجماع.

اما کتاب: آیه های ۲ و ۳ و ۴ سوره مجادله است:

﴿الَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسَائِهِمْ مَا هُنَّ أُمَّهَاتِهِمْ إِنْ أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا وَإِنَّ اللَّهَ لَعَفُؤٌ غَفُورٌ﴾

«آن مردمی از شما مسلمانان که مظاهره با زنانشان می کنند و زنانشان را به کمر مادرشان تشبیه می کنند، هیچگاه زنانشان مادرانشان نیستند، مادرانشان آنان هستند که ایشان را زائیده اند و آن مردمی که زن را به مادر تشبیه می کنند و مانند کمر مادرشان می دانند گفتار زشت و زور می گویند و خداوند آمرزگار و عفو فرماینده است، عفو او تعالی بسیار است، گناهظهار گوینده را به کفاره می بخشد.»

و آن مردم که کلمه یظهار بر زبان می رانند و سخن خود را پس می گیرند و به دنبالظهار به طلاق زن مبادرت نمی جویند که زن را بر خود حرام کنند. بر کسی کهظهار گفت و سخن خود را پس گرفت و طلاق زوجه نداد، لازم او است آزاد کردن برده ی مسلمانی که پیش از آنکه با زوجه نزدیکی کند و این آزاد کردن برده پیش از رسیدن زن و شوهر به یکدیگر اندرزی است که به آن پند داده می شوید تا ازظهار دوری جوید و خدا به آنچه می کنید آگاه است. کسی که برده را نیافت که او را آزاد کند به اینکه برده نبود و یا قیمت

برده نداشت که او را بخرد و آزاد کند، لازم او است روزه گرفتن دو ماه پیاپی پیش از آنکه زن و شوهر به هم برسند و کسی که برده را نیافت و توانایی روزه گرفتن دو ماه پیاپی هم نداشت لازم او است خوراک دادن به شصت فقیر به هر فقیری یک مُد که سه ربع کیلو باشد، پردازد پیش از آنکه زن و شوهر به هم برسند. این تخفیف در کفّاره برای این است که ایمان به خدا و پیغمبر بیاورید، و بدانید که در عقوبت هم رحمت به شما رعایت فرموده‌اند و آنچه یاد شد از احکام ظهار حدود و مرزهایی که خداوند قرار داد تا ایمانتان شما را از بی‌اعتنایی به حدود خداوندی بازدارد و برای کافران که آیات احکام را نادیده می‌گیرند، عذابی دردناک است.

وَأَمَّا سُنَّت: چنانکه در سبب نزول آن آیات در حدیث صحیح آمده است چنین است که: اَوْسُ بْنُ الصَّامِتِ با زوجه‌اش خَوْلَةَ بنت حکیم ظهار نمود و در آن موقع اوس نابینا شده بود. خَوْلَةَ به خدمت رسول الله ﷺ آمد و در خصوص ظهار شوهرش از رسول الله ﷺ پرسید، رسول الله ﷺ فرمود: بر او حرام شدی. گفت: یا رسول الله نظری در کارم بفرما که من بدون شوهر نمی‌توانم و با من کودکانی هستند که اگر آنان را به پدرشان بسپارم ضایع می‌شوند و اگر با خود ببرم گرسنه می‌شوند. رسول الله ﷺ فرمود: بر او حرام شدی، سه بار گفتار خود را تکرار کرد و سه بار رسول الله به خوله فرمود: بر شوهرت حرام شدی، وقتی که خوله از طرف رسول الله نتیجه‌ای نگرفت، شکایت تنهایی و بینوایی خود را به سوی خدا برد، و از خدای سبحانه و تعالی خواست گشایشی در کارش بیاورد و خدای متعال آیات ۲ و ۳ و ۴ سورة المجادلة در شأن خوله نازل فرمود. و احکام ظهار را روشن فرمود که با پرداختن کفّاره‌ی ظهار که شوهر می‌پردازد، جدایی میان زن و شوهر نمی‌افتد.

وَ إِجْمَاعِ أُمَّتٍ بَيْنَ أَحْكَامِ ظَهَارٍ است.

وَ الظَّهَارُ حَرَامٌ لِقَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَ إِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَرًا مِنَ الْقَوْلِ وَ زُورًا﴾.

و ظهار حرام است برای اینکه خدای متعال، ظهار را گفتاری زشت و سخن زور

وظهار از گناهان کبیره است برای اینکه در آن تغییر حکم خداوندی است. خداوند متعال مادر را جدا از زن قرار داد وظهارکننده می‌خواهد زوجه را مادر پندارد و اگر نه این بود که عوام عقیده‌شان تغییر حکم خداوندی نیست، حکم کفر را داشت و به هر حالظهار خطرناک‌تر از بسیاری از کبایر است.

وَ اَزْكَانُهُ اَرْبَعَةٌ: زَوْجَانِ وَ مُشَبَّهٌ بِهِ وَ صِيغَةٌ:

و ارکانظهار چهار است: زن، شوهر و شباهت داده به آن: مادر. و صیغهیظهار:

اَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ اُمِّي.

يَصِيحُ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ يَصِيحُ طَلَاقُهُ:

ظهار صحیح می‌شود از هر شوهری که طلاق دادن او صحیح است. بنابراینظهار صحیح است از شوهری که خصمی یعنی بَحْتَهُ باشد و از شوهری که آلت مردی بریده شده و محبوب است و از شوهری که عِنْتِن است، یعنی توانایی جماع ندارد و از شوهری که سکران است و از شوهری که کافر است، برای اینکه طلاق همه‌ی اینها صحیح است. اماظهار مرد اجنبی صحیح نیست و اگرچه بعد ازظهار آن زن را نکاح کند؛ برای اینکه شرطظهار است که میان زن و شوهر باشد. وظهار کودک و دیوانه و مُکْرَه که مجبور شده برظهار کردن، صحیح نمی‌شود.

وَ هُوَ اَنْ يَقُولَ لِرَزْوَجْتِهِ اَنْتِ اَوْ عَضُوٌّ مِنْ اَعْضَائِكِ الظَّاهِرَةِ عَلَيَّ اَوْ مِنِّي اَوْ

مَعِيَ كَظْهَرِ اُمِّي.

و آن یعنیظهار عبارت از این است که به زوجه‌اش بگوید: اَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ اُمِّي:

تو بر من مانند کمر مادرم هستی یا اینکه یکی از اعضای ظاهره‌ی زن را شباهت به کمر مادرش بدهد و به زوجه بگوید: يَدُكَ كَظْهَرِ اُمِّي دست تو مانند کمر مادرم می‌باشد. یا سینه‌ی تو مثل کمر مادرم می‌باشد. اگر کلمه‌ی عَلَيَّ یا مِنِّي یا مَعِيَ نی‌آورد به اینکه بگوید: اَنْتِ كَظْهَرِ اُمِّي باز هم همانظهار است.

اما اعضای باطنه مثل قلب و کبد و معده و روده حکمظهار نمی‌یابد. مثل اینکه

بگوید: دل تو مثل کمر مادرم می‌باشد،ظهار نمی‌شود؛ برای اینکه شوهر به اینها تمتعی

ندارد. چنانکه:

بِخِلَافِ الْأَعْضَاءِ الْبَاطِنَةِ كَالْكَبِدِ وَالْقَلْبِ فَلَيْسَ بِظَهَارٍ لِأَنَّهُ لَا يُمَكِّنُ التَّمَتُّعَ
بِهِ حَتَّى يُوصَفَ بِالْحُرْمَةِ:

برخلاف عضوهای باطنی که دیده نمی شود مثل دل و جگر که تشبیه دادن به آنها
ظهار نیست برای اینکه شوهر از دل و جگر زن چه تمتعی دارد که تشبیه به آن صفت
حرام بودن بیابد.

فَإِنْ شَبَّهَهَا بِعَضْوٍ آخَرَ غَيْرِ الظَّهِرِ مِنْ أَعْضَاءِ أُمِّهِ وَ لَمْ يَذْكَرْ لِلْكَرَامَةِ كَانَ
ظِهَارًا مُطْلَقًا:

و اگر زوجه‌ی خود را شباهت به عضو دیگری از اعضای مادرش غیر از کمر او و در
عرف مردم تشبیه دادن به آن از روی بزرگواری دانستن نبود، ظهار می شود. مثلاً گفت: أَنْتِ
عَلَيَّ كَصَدْرِ أُمِّي: تو بر من مانند سینه‌ی مادرم هستی که باز هم ظهار محسوب می شود،
خواه قصد اظهار داشته باشد یا نه.

وَ كَذَا يَكُونُ ظِهَارًا إِنْ ذُكِرَ لِلْكَرَامَةِ كَعَيْنِهَا وَ قَصَدَ ظِهَارًا.

و همچنان حکم ظهار دارد اگر تشبیه زوجه به عضوی از مادر نمود که برای احترام
می آورند وقتی قصد ظهار نمود، مثلاً به قصد ظهار به زوجه اش گفت: أَنْتِ عَلَيَّ كَعَيْنِ
أُمِّي: تو بر من مانند چشم مادرم هستی. اما این را بدون قصد ظهار به زوجه اش گفت یا
این که قصدش این بود که زوجه در احترام مانند چشم مادر اوست، ظهار واقع نمی شود.
وَ قَوْلُهُ أَنْتِ كَأُمِّي كِنَايَةٌ:

و گفتار شوهر به زوجه اش تو مانند مادرم هستی کنایه است، اگر قصد ظهار به آن
نمود ظهار می شود و اگر قصد ظهار به آن نداشت ظهار واقع نمی شود. برای اینکه
احتمال دارد، مثل مادرم در چابکی و زرنگی هستی.

وَ كَالْأُمَّ مَحْرَمٌ غَيْرُهَا لَمْ يَطْرَأَ تَحْرِيمُهَا:

و مانند مادر است هر محرمی (غیر مادر) که از اصل محرم باشد و محرم بودنش
عارضی نباشد. بنابراین تشبیه نمودن زوجه به خواهر شوهر و عمه‌ی شوهر و خاله‌ی

شوهر و مادر رضاعی پدرش یا مادرش یا زن پدرش که قبل از تولد او زن پدرش شده باشد. که تشبیه زوجه به یکی از اینها حکم ظهار دارد. برخلاف تشبیه زوجه به زنی که شیر به شوهر داده و تشبیه زن به زن پسرش، تشبیه زوجه به اینها حکم ظهار ندارد برای اینکه محرمیت اینان با شوهر زن محرمیت عارضی است.

وَ تَلَزَمَهُ كَفَّارَةٌ بِالْعَوْدِ

و لازم شوهر است کفاره‌ی ظهار به مجرد رجوع کردن در ظهار. چنانکه در آیه‌ی ظهار: ﴿ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا﴾: پس از این که کلمه‌ی ظهار گفتند برمی‌گردند به سوی آنچه گفته بودند یعنی حرف خود پس می‌گیرند. یعنی حسابش این بود که به مجرد تَلَفُّظ ظهار، زن را طلاق بائن بدهند و زن را مانند مادر بر خود حرام کنند، اما وقتی که پس از ظهار طلاق زن نگفت، مثل این است که سخن خود را پس گرفته است و بنابر آن باید قبل از نزدیکی با زن کفاره‌ی این گناه خود را بدهند.

وَ هُوَ فِي ظَهَارٍ غَيْرِ مُوقَّتٍ مِنْ غَيْرِ رَجْعَةٍ أَنْ يُمَسَّكَهَا زَمناً يُمْكِنُ فِرَاقُهُ فِيهِ.

و عَوْدُ یعنی رجوع کردن در ظهاری که موقت نیست و از رجعیه نیست و عبارت از این است که بعد از به زبان آوردن ظهار در زمانی که ممکن بود طلاق بگوید طلاق نگفت و زن را در نکاح خود نگهداشت. گفتیم که عَوْدُ و رجوع کردن در ظهار غیر موقت زنی که طلاق رجعی گرفته و در عدّه است این است که رجعت کند و زن را به نکاح خود برگرداند و عود در ظهار موقت به این که به زوجه گفته است أَنْتِ عَلَيَّ كَظْهَرِ أُمِّي يَوْمًا: تو یک روز بر من مثل کمر مادرم هستی عود در آن به نزدیکی کردن در آن روز با آن زن است. اما ظهار غیر موقت از غیر رجعیه همین که کلمه‌ی ظهار را جاری کرد و بدنبال آن طلاق را جاری نکرد و مدّتی که در آن امکان جاری کردن طلاق بود گذشت، عود در آن ظهار حاصل شده و کفاره در آن پیش از آنکه با زن نزدیکی کند بر او واجب شده است. برای این که عَوْدُ و رجوع در گفتار مخالف است با آن است. چنانکه گفته می‌شود: قَالَ فُلَانٌ قَوْلًا ثُمَّ عَادَ فِيهِ. فلانی سخن گفت که پس از گفتن آن، سخن خود را پس گرفت. چنان که گفته می‌شود: عَادَ فُلَانٌ فِي هَيْبَةٍ: فلانی دهشی نمود و دهش خود را پس گرفت.

و معتمد این است که کفاره به دو چیز لازم می‌شود:ظهار و عَوْدُ کردن در آن.

و لَوْ ظَاهَرَ مِنْ أَرْبَعٍ بِكَلِمَةٍ كَقَوْلِهِ أَنْتُنَّ عَلَيَّ كَظَهَرَ أُمَّي لَزِمَهُ بِإِسْأَجِهِنَّ أَرْبَعُ

كَفَّارَاتٍ:

و اگر شوهر ظاهر چهار زن خود را به یک کلمه جاری نمود و گفت: شما چهار تا بر من مانند کمر مادرم هستید. وقتی که این را گفت و به دنبال آن طلاق آنها نگفت و آن زنان را در نکاح خود باقی گذاشت، چهار کفاره‌ی جماع لازم او می‌باشد و هرگاه ظاهر هر کدام جداگفت و اگرچه پیاپی ظاهرشان بگوید به تلفظ به ظاهر دومی عود در ظاهر اولی حاصل می‌شود و به تلفظ ظاهر سومی عود در ظاهر دومی حاصل می‌شود و به تلفظ ظاهر چهارمی عود در ظاهر سومی حاصل می‌شود که با گفتن ظاهر چهارمی عود در ظاهر سه تای قبلی حاصل شده است. اگر بعد از ظاهر چهارمی طلاق او نگفت، عود در ظاهر هر چهارکدامشان شده و چهار کفاره لازم او است و اما اگر همین که ظاهر چهارمی را اجرا کرد چهارمی را طلاق داد، سه کفاره لازم او است.

اسلام به این امت می‌آموزد که همیشه نگهبان زبان خود باشند و بدانند کلماتی را که بر زبان می‌رانند هر کدام سزائی دارد و آنچه حرام است عقوبتی دارد. تا زبان خود را از حرام نگهدارند و از کلماتی مثل ظاهر که از گناهان کبیره است بپرهیزند و کلام خود را جزو عمل خود بدانند و نگویند مگر آنچه نفعی برایشان دربر داشته باشد و عمر گرامی را از صرف در سخنان بیهوده حفظ کنند.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ اللَّعَانِ

در بیان لعان.

لعان در لغت به معنی طرد و ابعاد است یعنی معنی راندن و دور ساختن را می‌رساند

چنانکه لَعَنَ اللهُ الْكَافِرِينَ: یعنی خداوند کافر را دور از رحمت خود و رانده قرار داد.

و در شرع: لِعَانٌ عبارت از کلماتی است که حُجَّتْ قرار داده شده برای کسی که

ناگزیر است به دشنام دادن کسی که فراش او را آلوده نموده است. اگر کسی یقین کرد که بچه‌ای که زوجه‌اش به دنیا آورده از او نیست و به شاهد و به مدرک نمی‌تواند آن را ثابت کند که گواه و مدرکی ندارد. شریعت برای او کلماتی قرار داده که به وسیله‌ی آن کلمات نَسَب بچه‌ای که از او نیست از خود دور می‌کند و در صورتی که گواه و مدرک داشته باشد که آن بچه از او نیست باز هم حَقَّ لعان دارد. و نظر به اینکه در غالب احوال اثبات آن به گواه و مدرک میسر نیست، شریعت مطهره‌ی اسلام آن کلمات را که به لعان شهرت دارد در اختیار کسی قرار داده است که می‌خواهد نسب بچه‌ای که از حرام است و از او نیست از خود دور کند. و ننگی که زن ناپاک خواسته است به او بچسباند از خود دور سازد و وقتی که کسی به یقین بداند که آن بچه از او نیست به این که با آن زن نزدیکی نکرده و یا بچه کامل در کمتر از شش ماه به دنیا آورده است که در این صورت واجب آن شخص است که از طریق لعان آن بچه را از نَسَب خود دور نماید.

و اصل در بیان احکام آن کتاب و سنت:

کتاب قرآن: در آیات ۶ تا ۹ سوره نور: ﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ﴾ و مردمی که دشنام به زنا می‌دهند زوجه‌هایشان را و گواهانی بر ادعای خود ندارند مگر خودشان، اینان هر کدامشان چهار بار می‌گوید: اَشْهَدُ بِاللَّهِ اِنِّي لَمِنَ الصَّادِقِينَ فَيَمَّا رَمَيْتُ بِهِ زَوْجَتِي مِنَ الزَّنَا [وَ اَنَّ هَذَا الْوَلَدَ مِنَ الزَّنَا وَ لَيْسَ مِنِّي] اگر فرزندی در میان است که می‌خواهد او را از نسب خود دور کند می‌گوید: وَ اَنَّ هَذَا الْوَلَدَ مِنَ الزَّنَا وَ لَيْسَ مِنِّي. اما اگر فرزندی نیست این جمله نمی‌خواهد، چهار بار می‌گوید: گواهی می‌دهم و خدا را گواه می‌گیرم که من از راست‌گویانم در دشنامی که به زنا داده‌ام که گفته‌ام او زناکار است. و بار پنجم می‌گوید: وَ اَنَّ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ اِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ: و لعنت خدا بر او باد اگر او از دروغ‌گویان است و دفع حد زنا از زن می‌نماید این که زن بعد از فراغت شوهرش از کلمات لعان، زن هم چهار بار بگوید: اَشْهَدُ بِاللَّهِ اِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ: گواهی می‌دهم و خدا را گواه می‌گیرم بر این که شوهرم از دروغ‌گویان است در آنچه نسبت به من داده از زناکاری [وگر فرزندی در میانشان هست

زن می‌گوید: **وَ أَنَّ هَذَا الْوَلَدَ مِنْهُ وَ لَيْسَ مِنَ الزَّانَا**: و این بچه از شوهرم می‌باشد و نه از زنا] و بار پنجم می‌گوید: **وَ أَنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَلَيَّ إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ**: و خشم و غضب خدا بر من باد اگر شوهرم از راستگویان باشد. و با این لعان آن زن و شوهر برای ابد بر یکدیگر حرام می‌شوند.

وَ أَمَّا سُنَّتْ: پس چنانکه در حدیث صحیح در سبب نزول آیات ۶ و ۷ و ۸ و ۹ سوره‌ی نور آورده‌اند که: هِلَالُ بِنِ أُمِّيَّةَ زَنَ خُودَ رَا دَشْنَامَ دَادَ بَهْ إِيْنِ كَهْ شَرِيْكَ بِنِ سَحْمَاءَ بَا أَوْ زَنَّا كَرْدَهْ اسْتِ وَ إِيْنِ رَا خْدَمْتِ رَسُوْلَ اللَّهِ ﷺ عَرْضَ كَرْدَ رَسُوْلَ اللَّهِ ﷺ فَرَمُوْدَ: **الْبَيْئَةُ أَوْحَدٌ فِي ظَهْرِكُ**: گفتارت را به بیئته ثابت کن وگرنه حدّ قذف بر کمرت جاری می‌شود، هلال گفت: یا رسول‌الله وقتی که یکی از ما بیگانه را بر همسر خود دید، برود دنبال گواه بگردد. و رسول‌الله ﷺ همان جمله‌ی **الْبَيْئَةُ أَوْحَدٌ فِي ظَهْرِكُ** را تکرار می‌فرمود، هلال گفت: قسم به خدایی که به حق تو را به پیغمبری مبعوث فرمود خدا کمر مرا از فرود آمدن چوب حد قذف بر آن نگه می‌دارد، و آیات نامبرده درباره‌ی او نازل شد. و او و زوجه‌اش لعان را اجرا نمودند. گفته‌اند که لعان در عهد رسول‌الله ﷺ پیش آمد برای هلال بن اُمیة و برای عُوَيْمِرِ عَجْلَانِي، در ماه شعبان سال نهم هجری.

و بعد از رسول‌الله پیش نیامد مگر در ایام عمر بن عبدالعزیز.

وَ أَرْكَانُهُ ثَلَاثَةٌ: مُتْلَاعِنَانِ وَ صِيغَةٌ:

و رکنهای لعان سه است: مرد و زنی که لعان می‌کنند و صیغه‌ی لعان!

وَ هُوَ أَنْ يَقُولَ الزَّوْجُ أَرْبَعُ مَرَّاتٍ أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنِّي لَمِنَ الصَّادِقِينَ فِيمَا رَمَيْتُ بِهِ هَذِهِ مِنَ الزَّانَا.

و آن لعان عبارت از این است که شوهر چهار بار می‌گوید: گواهی می‌دهم و خدا را گواه می‌گیرم که از راستگویانم در نسبت زنا به این زن (اشاره به زن می‌کند اگر زن آن‌جا حاضر است. اما اگر زن آن‌جا حاضر نیست او را طوری به نام و نشان یاد می‌کند که مردم او را بشناسند).

وَ الْخَامِسَةَ أَنْ لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ فِيمَا رَمَاهَا بِهِ مِنَ الزَّانَا.

و بار پنجم می‌گوید که: لعنت خدا بر من باد اگر از دروغگویان باشم که به دروغ نسبت زنا به زوجه‌ام داده باشم.

و اشاره به زن می‌نماید، اگر زن حاضر است و زن را به نام و نشان یاد می‌کند اگر حاضر نیست، و ضمیر غائب: در علیه و کان تبدیل به ضمیر متکلم می‌نماید: لعنة الله عَلَىٰ اِنْ كُنْتُ مِنَ الْكَاذِبِينَ فِيمَا رَمَيْتُهَا بِهِ مِنَ الزَّانَا بگوید. و اگر فرزندی در میان است که می‌خواهد او را از نسب خود دور کند در هر پنج بار بگوید: وَ اِنَّ هَذَا الْوَلَدَ مِنَ الزَّانَا و این بچه به یقین از زنا است و کلمه‌ی وَ لَيْسَ مِنِّي: بچه از من نیست را بگوید و یا نگوید فرق نمی‌کند برای این که وقتی که گفت از زنا است، می‌رساند که از او نیست.

وَ يَحْضُلُ بِاللَّعَانِ سِتَّةً: اِنْتِفَاءً نَسَبٍ نَفَاهُ بِهِ:

و حاصل می‌شود به لعان کردن مرد شش چیز: نیست شدن نسب بچه‌ای که نسب او را از خود قطع کرد، اگر در میانشان بچه‌ای بود: برای این که در حدیث صحیحین بخاری و مسلم رحمهما الله تعالی آمده است که رسول الله ﷺ: فَرَّقَ بَيْنَهُمَا وَ اَلْحَقَّ الْوَلَدَ بِالْمَرْأَةِ: میان مرد و زن لعان‌کننده جدایی انداخت و بچه را ملحق به مادرش نمود.

وَ النَّفْيُ فَوْرِيٌّ:

و نفی نسب آن بچه از خود فوری است که همین که دانست باید به نفی نسب او از خود به لعان اقدام کند؛ مگر در صورتی که عذر داشته باشد به این که شب خبر به او رسید صبر کرد تا صبح شود. یا موقع نماز فرض بود، اول نماز فرض خواند. یا گرسنه بود اول غذا خورد و دیگر اقدام به نفی نسب او از خود نمود، مانعی ندارد. و تأخیر بدون عذر مانع از نفی نسب بچه است؛ مگر در صورتی که از کسانی باشد که فوری بودن نفی نسب بر او پنهان می‌ماند. و فایده‌ی نفی نسب بچه محروم شدنش از میراث آن مرد و عدم محرومیت او با فرزندان آن مرد و عدم لزوم تجهیز او اگر مُرد.

وَ دَرَاءُ الْحَدِّ عَنْهُ لَزُوجَتِهِ وَ لِلزَّانِي بَهَا اِنْ سَمَّاهُ فِي لَعَانِهِ:

و دفع شدن حد قذف از لعان‌کننده حد قذفی که اگر لعان نمی‌کرد برای حق زن بر او اجرا می‌شد.

و دفع حد قذف زناکار به آن زن اگر نام زناکار را در لعان خود بُرد. که به سبب لعان حد قذف زن و زناکار به زن حد قذف هر دو ساقط می شود، چنانکه از آیات وارده در لعان دانسته شد. برای این که معنی قوله تعالی: **فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ**: مبتدا، شهادة می باشد و خبر آن محذوف است تقدیر آن: **فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ**: **تَدْرَأُ عَنْهُ الْحَدَّ** می باشد: این گواهیهای لعان مایه‌ی سقوط حد قذف زن است. و دفع حد قذف زانی هم بر قیاس حد قذف زن.

وَ تَحْرِيمُ الْمَرْأَةِ عَلَيْهِ مَوْبِدًا:

و حرام شدن زن لعان شده بر مرد لعان‌کننده برای ابد، که حتی در آخرت هم میانشان پیوستگی نمی آید و حرام بودن همیشگی مرد و زن لعان‌کننده بر یکدیگر، به دلیل حدیث صحیح به روایت بیهقی است رحمه الله تعالی، که رسول الله ﷺ فرمود: **الْمُتْلَاعِنَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا**: زن و مرد لعان‌کننده هیچگاه به زناشویی به هم نپیوندند. اگر یکی از دو تن زن و شوهر لعان کرد و دیگری لعان نکرد باز هم لعان کردن یکی از آن دو مایه‌ی تحریم مؤبد نکاح میان آن زن و شوهر است.

وَ إِجْبَابُ الْحَدِّ عَلَيْهَا إِنْ لَمْ تُلَاعِنَ:

و واجب شدن حد زنا بر زن به سبب لعان شوهر: اگر زن لعان نکرد اما اگر زن هم لعان نمود، لعان او مایه‌ی دفع شدن حد زنا از او است. چنانکه خدای متعال فرمود: **وَ يَدْرَأُ عَنْهَا الْعَذَابَ أَنْ تَشْهَدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ**. یعنی حد زنا به سبب لعان شوهر بر زن واجب بود و لعان کردن زن حد زنا را از او رفع می‌کند.

وَ انْفِسَاخُ النِّكَاحِ ظَاهِرًا وَ بَاطِنًا:

و فسخ شدن نکاح زن و شوهر لعان‌کننده در ظاهر و باطن. مانند رضاع و شیرخوارگی اگر میان زن و شوهر بود که نکاحشان را در ظاهر و باطن فسخ می‌نماید.

وَ سُقُوطُ حَصَانَتِهَا فِي حَقِّهِ:

و افتاد حرمت پاکدامنی آن زن در حق شوهر لعان‌کننده‌اش. اگرچه زن، لعان کرده باشد و یا اینکه زن لعان ننموده و به همان زنای باعث لعان به آن زن دشنام داد و یا دشنام

زنا داد و معین نکرد کدام زنا که وقتی که با زنی لعان شد، لعان‌کننده اگر دشنام به آن زن بدهد به همان زنا باعث لعان تعزیر می‌شود و ادب داده می‌شود اما حد قذف زده نمی‌شود. و از آن شش چیز که مرتب بر لعان بود دو تایی اولی اصلی هستند و چهار تایی بعدی تابع آن دو هستند.

و باید دانست که احکام دیگری نیز راجع به زن لعان باقی است. مثلاً زن لعان شده اگر قبل از دخول لعان شد، مهرش به نصف می‌شود. و این که خواهر زن لعان شده بر شوهر او حلال است. و این که نکاح چهار زن غیر او بر شوهر لعان‌کننده اش حلال است. و این که لعان در حکم سه طلاق است، با اضافه‌ی تحریم ابدی در حکم سه طلاق است به این که طلاق دیگری به او نمی‌رسد. و در این که زن لعان شده حق نفقه ندارد؛ اگر حامل باشد وقتی که در لعان خود گفته است که حمل زن از او نیست.

فَإِنْ أَكْذَبَ نَفْسَهُ ثَبَّتَ النَّسَبَ وَ لَزِمَهُ الْحَدَّ وَ لَمْ تَرْتَفِعِ الْحَرَمَةُ:

اگر شوهر لعان‌کننده آمد و خود را تکذیب کرد و گفت: زنی پاک و طاهر است و من دروغ گفته‌ام و بچه‌اش از خودم است در این حال نسب بچه ثابت می‌شود برای اینکه نسب وقتی که ممکن است ثابت می‌شود و لازم می‌شود حد قذف بر او که هشتاد تازیانه برگرداند فرود آورند. و تحریم مؤبد آن زن بر او هم برقرار می‌ماند برای اینکه دلائلی که دلالت بر تحریم ابدی زن و شوهر لعان‌کننده باهم هیچ فرقی برای تکذیب خود یا عدم تکذیب خود نگذاشته‌اند.

وَ لَا يِلَاعِنُ اجْنَبِيَّةً:

و درست نیست لعان با زن بیگانه نمودن برای اینکه لعان این است که با زوجه باشد.

إِلَّا إِنْ قَذَفَهَا وَ هِيَ زَوْجَتُهُ فَيِلَاعِنُ سِوَاءَ أَنْفَى وَ لِدَاءَ أُمِّ لَاءَ.

مگر در صورتی که دشنام به زنا به زوجه‌اش داد و بعد او را طلاق باین داد که نظر به اینکه قذف و دشنام به آن زن موقع زوجه بودنش بوده، حال که از او جدا شده، می‌تواند با او لعان نماید، خواه فرزندی در میان باشد که نفی نَسَب او نماید یا خیر.

برای اینکه لعان برای دفع ننگی است که زوجه در حال زوجیت، نکاح مرد را به آن

آلوده نموده است.

اگر دشنام زنا به زن داد بعد از این که طلاق بائن آن زن جاری کرده بود. و یا اینکه آن زن مرده بود. چنانچه دشنام دادنش به زن بدون تعیین وقت آن بود. یا دشنام به زن داد به زنایی که بعد از نکاح با او انجام داده بود، حق لعان دارد. اگر در میانشان بچه‌ای است که می‌خواهد نفی نسب آن بچه از خود نماید و در این صورت اگر بچه‌ای در میان نیست حق لعان ندارد. و اگر دشنام به زن داد که قبل از زناشویی با او عمل زنا نموده بوده و یا دشنام به زن داد به زنایی که بعد از طلاق دادن او آن زن انجام داده حق لعانی ندارد، خواه نَفْیْ نسب فرزندی بخواهد بنماید و یا نه. ولیکن هر دشنامی که تعلق به بعد از طلاق زن داشته باشد حد آن لازم او می‌شود.

اگر مردی ندانسته که فرزند او از زنا است و زن را طلاق داده و بعد از آن دانسته و می‌خواهد نفی نسب آن بچه از خود نماید، می‌تواند دشنام به آن زن بدهد و لعان نماید برای نفی نسب آن بچه و حد قذف به سبب لعان از او ساقط می‌شود.

أَوْ إِلَّا إِنْ وَطَّئَهَا بِشُبُهَةٍ كَنِكَاحٍ فَاسِدٍ ثُمَّ قَدَّفَهَا فَيُلَاعِنُ إِنْ كَانَ ثُمَّ وَلَدَ يَنْفِي نَسَبَهُ وَ يَحْصُلُ بِهِ عَذْرُ الرَّابِعَةِ:

و لعان با اجنبیه نمی‌تواند؛ مگر اینکه وقت قَدْفِ، زوجه‌ی او بوده و موقع لعان نباشد زوجه‌ی او که حق لعان دارد. یا اینکه باز هم استثناء می‌شود لعان اجنبیه که نمی‌تواند لعان با او نماید؛ مگر این که وطء شبهه با اجنبیه نموده باشد و یا اینکه در نکاح فاسد به این که شرط شده در نکاح که زوجه حق نفقه نداشته باشد. اگر در این نکاح فاسد وطء و نزدیکی نماید و پس از آن قَدْفِ زوج نماید که با اینکه در وطء شبهه زن اجنبیه است و در نکاح فاسد، در حکم زن اجنبیه است می‌تواند به سبب نزدیکی که از او با زن اجنبیه پیش آمده است، دشنام زنا به او بدهد و اگر فرزندی به وجود آمده که می‌خواهد نفی نسب آن بچه از خود نماید می‌تواند با آن زن لعان نماید. و حاصل می‌شود به این لعان نفی نسب بچه از او. و جاری نکردن حد زنا بر او. و حرام شدن مؤبد این زن بر او و اما چهارمی که واجب شدن حد زنا بر آن زن باشد، حاصل نمی‌شود؛ برای اینکه زوجیت

میان این زن و لعان‌کننده نیست **وَ لَا تُلَاعِنُ هِيَ**: و زن هم نمی‌تواند لعان نماید برای اینکه لعان برای دفع حد زنا است و حدی لازم این زن نیست و لعان آن مرد برای نفس نسب بچه از خود است و نسب تعلق به زن نمی‌گیرد، برای این که نسب برای پدران است. اما اگر شخصی به زوجه‌ی خود بگوید: **وُطِنْتُ بِشُبُهَةٍ**: با تو و طء شُبُهَه شده است، واجب است برای حفظ احترام زن، ادب دادن او که تعزیر او باشد، برای اینکه از چنین سخنی عار و اذیت به زن می‌رسد. چنانچه بخواهد تعزیر را از خود دفع کند حق لعان دارد و اگر چه بچه‌ای در میان این مرد و زوجه‌اش نباشد، و برای دفع تعزیر از خود می‌گوید: **أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنِّي لَمِنَ الصَّادِقِينَ فِيمَا رَمَيْتُهَا بِهِ مِنْ إِصَابَةٍ غَيْرِي لَهَا عَلَيَّ فَرَاثِي وَ أَنَّ هَذَا الْوَلَدَ مِنْ تِلْكَ الْإِصَابَةِ** من گواهی می‌دهم و خدا را گواه می‌گیرم که من از راستگویانم در آنچه دشنام به زوجه‌ام داده‌ام مبنی بر اینکه غیر از خودم دیگری بر فراش من با این زوجه‌ام نزدیکی نموده است و این بچه از همان نزدیکی غیر من با او است. (وقتی که بچه‌ای در میان است و می‌خواهد نفی نسب آن بچه از خود نماید می‌گوید: **وَ أَنَّ هَذَا الْوَلَدَ مِنْ تِلْكَ الْإِصَابَةِ**) اما اگر بچه‌ای در میان نیست آن کلمه نمی‌خواهد.

وَ لَا تَتَكَرَّرُ الْيَمِينُ إِلَّا فِي اللَّعَانِ وَالْقَسَامَةِ:

و قسم تکرار نمی‌شود؛ مگر در لعان که برای دفع حد زنا از لعان‌کننده است و مگر در قسامه که در باب قسامه می‌آید که در لعان تکرار در قسم پنج بار است و در قسامه تکرار قسم پنجاه بار است. و این تکرار قسم برای اهمیت این دو امر است که در دو مورد پراهمیت خطرناک است.

و جایی نیست که قسم ابتدا به مدعی داده شود بدون اینکه صحبتی از بیئنه، لازم مدعی باشد؛ مگر در لعان و قسامه لفظ.

وَ شَرَطُ اللَّعَانِ سَبْقُ قَذْفٍ يُوجِبُ الْحَدَّ: كَقَوْلِهِ مِنْ صَرَاحِهِ يَا زَانِيَةً وَ مِنْ كِنَايَتِهِ يَا فَاجِرَهُ. و شرط است در لعان اینکه پیش از لعان دشنامی به زوجه‌ی خود داده باشد که حد قذف: هشتاد چوب زدن به دشنام‌دهنده را واجب کند. از صریح‌های دشنام است گفتن شوهر به زوجه‌اش: ای زانیه، ای زناکار، ای قَحْبَةٌ، ای غَاهِر. و از کنایه‌های

قذف است: یا فاجِرَه، یا فاسقه. و در قذف برای مرد یا زنی یا لائط در صریح. یا مخنث، یا مآبون در کنایه. و قسم سومی هست که تعریض نامیده می شود مثل **یا ابن الحلال**، ای حلال زاده. **انا لَسْتُ بِزَانٍ**. من زناکار نیستم. در صریح قذف است و نیت نمی خواهد و در کنایه همراه نیت قذف است.

در صریح قذف، حد قذف لازم می آید. در کنایه اگر با نیت باشد حد قذف لازم می آید. و در کنایه بدون نیت و در تعریض فقط تعزیر و ادب دادن است. و لعان بعد از قذف صریح و یا بعد از کنایه با نیت است و در غیر این دو، لعان نیست و قاعده در لعان این است اول قذف یعنی دشنام به زنا می آید و برای دفع آن لعان می شود.

و هر جا قذف باشد حد قذف لازم می آید:

الْأَفِي صُورٍ: أَنْ تَكُونَ الْمَرْأَةَ كَافِرَةً أَوْ أَمَةً مُكَاتَبَةً أَوْ وَلَدٍ أَوْ مُبَعَّصَةً أَوْ مَجْنُونَةً أَوْ صَغِيرَةً تَوَطَّأَ أَوْ مُكْرَهَةً لِلزَّنا أَوْ مَوْطُوءَةً بِشُبُهَةِ:

مگر در چند صورت که قذف یعنی دشنام به زنا موجب حد نمی شود: به اینکه زن کافره باشد یا کنیز باشد یا کنیز مکاتبه باشد یا کنیزی باشد که از آقای خود فرزند دارد یا کنیزی که بعضی از او آزاد و بعضی دیگر او برده باشد. یا دیوانه باشد یا خردسال، ولی تاب نزدیکی داشته باشد یا به زور گرفته شده در زنا باشد یا از روی اشتباه با او نزدیکی شده باشد که دشنام به زنا درباره ی هر کدام حد قذف را ایجاب نمی کند؛ بلکه در هر یک از آنها تعزیر و ادب دادن دشنام دهنده است. برای اینکه حد قذف وقتی لازم شود که دشنام داده شده مُحْصَن یعنی پاکدامن باشد و محصن هر مسلمان بالغ عاقل آزاد پاکدامن است که عقیف است و خود را از وطء موجب حد نگهداشته است و آنانی که یاد شدند دارای این صفات نیستند و دشنام به زناکاری با ایشان موجب تعزیر و ادب دادن است فقط. و لعان در آنها برای دفع تعزیر است.

و ضابط ذلك ان يكون سبب وجوب التعزير فيها التكذيب:

و قاعده در آن چند صورت که حد قذف در آن نیست و تعزیر در آن است: این است که سبب واجب شدن تعزیر بر دشنام دهنده دروغگو دانستن او باشد. برای اینکه

ظاهر حال دشنام‌دهنده این است که دروغ می‌گوید و چون ظاهر حال او چنین است تعزیر و ادب دادن او لازم می‌آید که او برای دفع تعزیر از خود لعان می‌کند.

فان كان سببه التأديب: اما لكذب معلوم كقذف طفلة لا توطأ او رتقاء او قراء فلا لعان فيها. او لصدق ظاهر كقذف كبيرة ثبت زناها فلا لعان:

چنانکه گفتیم اگر از ظاهر حال دشنام‌دهنده گمان دروغ او باشد و احتمال راستگویی او هم باشد، آنجا تعزیر لازم است و نظر به اینکه دروغگویی او محقق نیست، او حق دفع تعزیر از خود به لعان دارد. اما اگر معلوم باشد که دشنام‌دهنده دروغ می‌گوید به اینکه نسبت به دختر دو ساله می‌دهد، اینجا یقین دروغگویی دشنام‌دهنده موجود است و باگفتن دروغ اعتباری برای خود نگذاشته که به لعان نسبت دروغ و تعزیر مترتب بر آن از خود دفع کند و همچنین اگر راستگویی دشنام‌دهنده به زنا معلوم باشد به اینکه دشنام زناکاری به زنی بدهد که زناکاری او ثابت شده، اعتبار دشنام‌دهنده برقرار است و راست گفته است و حق لعان ندارد.

و موقعی که دشنام به دختر دو ساله می‌دهد، ننگی بر آن دختر نمی‌نشیند که اذیت شده باشد بلکه دشنام‌دهنده ادب داده می‌شود تا جلو او از دروغگویی و نسبت‌های ناروا به مردم گرفته شود. و در دشنام به زنی که زنا کرده است او راست گفته است که نسبت به زنا به آن داده. و لعان برای اثبات راستگویی دشنام‌دهنده است و در این مسأله راستگویی دشنام‌دهنده معلوم است و بنابراین ادب دادن او برای جلوگیری از ناسزا گرفتن به مردم و آزار و اذیتشان است.

موقعی که شوهر برای رفع ننگ آلودگی فرارش او و نیست کردن فرزندی که شوهر او اقرار به فرزندش برای خود ندارد، شریعت به او حق داده است تا لعان نماید. وقتی که شوهر لعان نمود. زوجه‌ی او حق معارضه‌ی لعان شوهر دارد:

و لِلزَّوْجَةِ مُعَارَضَةٌ لِعَانِهِ بَأَنْ تَقُولَ بَعْدَهُ أَرْبَعَ مَرَّاتٍ: أَشْهَدُ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ فِيمَا رَمَانِي بِهِ مِنَ الزَّانَا. وَالْخَامِسَةَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ فِيهِ:

و زوجه برای دفاع از شرف خود حق دارد که بر لعان شوهر اعتراض نماید و در مقابل لعان شوهر بعد از اینکه شوهرش از لعان فارغ شده به تکذیب شوهر به لعانی مثل لعان شوهر بپردازد و چهار بار بگوید: من گواهی می‌دهم و خدا را گواه می‌گیرم که شوهرم در نسبت زنا به من دروغ می‌گوید. و بار پنجم می‌گوید: غضب خدا بر من باد، اگر شوهر من در نسبت زنا به من از راستگویان است. اگر شوهرش حاضر است، اشاره به او می‌نماید و اگر حاضر نیست به نام و نشان او را به مردم می‌شناساند. و زن نیازی ندارد در اینکه در لعان خود نام فرزند ببرد؛ برای اینکه نسبت فرزند به مادر معلوم است. و اینکه لعان زن بعد از لعان شوهر قرار داده شد، برای این است که لعان شوهر مایه‌ی اجرای حد زنا بر زن است و زن به لعان خود حد زنا را از خود دفع می‌نماید.

وَ يُشْتَرَطُ لِلْعَانِ أَمْرُ الْقَاضِي بِهِ وَ تَلْقِينُ كَلِمَاتِهِ:

قسمتی از شروط لعان که لازم است که قذف پیش آمده باشد تا به دنبال آن لعان شود و ایضاً شرط است در لعان اینکه به امر قاضی باشد و اینکه کلمه به کلمه بر زبان زن و شوهر بنهد به اینکه به شوهر بگوید که بگو: **أَشْهَدُ بِاللَّهِ** چهار بار و هری بار به زبان شوهر بنهد و بار پنجم به شوهر بگوید که بگوید: **وَ أَنْ عَلَى لَعْنَةِ اللَّهِ** تا آخر. و در لعان زن به زن بگوید که بگو: **أَشْهَدُ بِاللَّهِ** تا آخر و بار پنجم به زن بگوید که بگوید: **وَ أَنْ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهَا** تا آخر. و بدون امر قاضی لعان نمودن ارزشی ندارد؛ بلکه باید زیر نظر قاضی و به امر او و تلقین یعنی بر زبان شوهر و زن نهادن کلمات لعان باشد.

بَابُ الْعِدَّةِ وَ الْإِسْتِبْرَاءِ

بابی است در بیان عِدَّة و استبراء، که تعریف و تفصیل هر کدام می‌آید:

الْعِدَّةُ: مَدَّةٌ تَتَرَبَّصُّ فِيهَا الْمَرْأَةُ لِمَعْرِفَةِ بَرَاءَةِ رَحِمِهَا أَوْ لِلتَّعَبُّدِ أَوْ لِتَفْجُئِهَا

عَلَى زَوْجٍ:

عِدَّة عبارتست از: مدتی که زن در آن مدت صبر می‌نماید برای دانستن خالی بودن بچه‌دان و رحم او از بچه. و یا اینکه آن مدتی که زن در آن مدت صبر می‌نماید برای تعَبُّد

و بندگی کردن که شریعت به آن امر فرمود. و یا اینکه آن صبر کردن زن در آن مدت برای مصیبت و اندوهی است که از فراق شوهر به زن رسیده است.

وَ أَضَلُّ دَرِ وَجُوبِ عِدَّةٍ: كِتَابِ اسْتِ وَ سُنَّتِ وَ اِجْمَاعِ:

الکتاب: آیات لیبیان عِدَّةِ الْمُطَلَّاقَةِ قَبْلَ الدُّخُولِ وَ بَعْدَ الدُّخُولِ وَ بَعْدَ الْوَفَاةِ.

لِبَيَانِ عِدَّةِ الْمُطَلَّاقَةِ قَبْلَ الدُّخُولِ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا﴾ (سوره‌ی احزاب، آیه‌ی ۴۹)

«ای مردمی که ایمان آورده‌اید هرگاه با زنان مسلمان عقد نکاح بستید و پس از آن قبل از اینکه به آنان دخول نمایید، اگر آنان را طلاق دادید عده‌ای بر آنان ندارید.»

وَ لِبَيَانِ عِدَّةِ الْمُطَلَّاقَةِ بَعْدَ الدُّخُولِ:

﴿وَالْمُطَلَّاقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ (سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۲۸)

«و زنانی که از شوهر طلاق گرفته‌اند بعد از اینکه شوهر به آن دخول نموده است عده‌شان در گذشتن سه قُرء یعنی سه پاکی است که تا آن سه پاکی نگذشته، نمی‌توانند شوهر بگیرند.»

وَ لِبَيَانِ عِدَّةِ الْيَائِسَةِ وَالصَّغِيرَةِ الْمُطَلَّقَتَيْنِ بَعْدَ الدُّخُولِ:

﴿وَاللَّائِي يَيْئَسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ وَ اللَّائِي لَمْ يَحِضْنَ﴾ (سوره‌ی طلاق، آیه‌ی ۴)

«و زنان یائسه که حیضشان رفته است از زنان، اگر شک در عده‌شان نمودید، عده‌شان صبر کردن سه ماه است که تا این سه ماه بعد از طلاق بعد از دخول نگذرد، نمی‌توانند شوهر بگیرند. و زنانی که حیضشان نیامده که خردسال هستند و هنوز قاعده نشده‌اند هم عده‌شان بعد از طلاق بعد از دخول، گذشتن سه ماه است که تا این سه ماه نگذرد نمی‌توانند شوهر بگیرند.»

وَ لِبَيَانِ عِدَّةِ الْحَوْمِلِ مِنَ الطَّلَاقِ وَ الْوَفَاةِ:

﴿وَ أَوْلَاتِ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ (سوره‌ی طلاق، آیه‌ی ۴)

«و زانی که باردارند و حامل هستند مدّت عدّه‌شان از طلاق یا وفات، به دنیا آوردن بچه‌هایشان است؛ مشروط بر اینکه عدّه طلاق یا وفات برای صاحب حمل باشد که زنی که از شوهرش بچه‌دار است که شوهرش او را طلاق بدهد و چه شوهرش بمیرد، عدّه‌اش با زایمانش به آخر می‌رسد. اما اگر عدّه نه برای صاحب حمل بود به اینکه زنی شوهرش او را طلاق داد و هنوز عدّه‌ی طلاقش باقی بود که کسی به اشتباه با آن زن نزدیکی کرد و باردار شد که باید پس از وضع حمل بقیه‌ی عدّه‌ی طلاق را به آخر برساند، و زنی که حامله است و حمل برای صاحب عدّه است، عدّه‌ی او چه طلاق گرفته و چه شوهر وفات نموده و چه زن آزاد و چه کنیز عدّه‌اش به وضع حمل به پایان می‌رسد».

و لَبَّيْنَانَ عِدَّةِ الْوَفَاةِ:

﴿وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْرًا﴾
(سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۳۴)

«و مردمی که وفات می‌یابند از شما مسلمانان و بعد از خود زوجاتشان را باقی می‌گذارند باید در عدّه‌ی وفات شوهر خود چهار ماه و ده روز صبر کنند و به عدّه بنشینند خواه شوهرشان قبل از دخول درگذشته و خواه بعد از دخول وفات یافته باشد».

الْعِدَّةُ إِمَّا لِلْفُرْقَةِ حَيَاةٍ بِطَلْقٍ أَوْ غَيْرِهِ:

عدّه نشستن زن یا به سبب جدایی میان زن و شوهر در زندگی است که به سبب طلاق پیش می‌آید و یا به سبب غیر طلاق مثل فسخ کردن به عیب جنون مثلاً و یا انفساخ نکاح به سبب لعان یا رضاع یا ردّه که:

وَ إِنَّمَا تَجِبُ الْعِدَّةُ لِلْفُرْقَةِ بَعْدَ وَطْءٍ أَوْ بَعْدَ إِدْخَالِ مَنِيِّ:

عده بر زن وقتی واجب می‌شود که جدایی میان زن و شوهر بعد از دخول به زن باشد برای اینکه خدای متعال واجب فرموده عدّه را بر عموم زوجات، به آیه‌ی کریمه: ﴿وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ و زنان طلاق گرفته عدّه می‌گیرند و صبر می‌کنند به دوری از نکاح تا اینکه سه پاکی آنها بگذرد، آنگاه آیه را به زانی که قبل از دخول طلاق داده شدند اختصاص می‌دهد به اینکه عدّه‌ای بر آنان نیست و فرمود: ﴿إِذَا

نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُونَهَا ﴿ (سوره احزاب، آیه ۴۹) هرگاه با زنان مسلمان عقد نکاح بستید و قبل از اینکه به آنان دخول کنید آنان را طلاق دادید عدّه بر آنها ندارید و همچنین مانند دخول است داخل کردن منی شوهر به شرمگاه زن. برای اینکه داخل کردن منی نزدیکتر است به بارداری زن از مجرد و طء بدون ادخال منی.

وَهِيَ لِحِرَّةٍ ذَاتِ أَقْرَاءٍ ثَلَاثَةَ أَقْرَاءٍ:

و عدّه‌ی فراق بعد از دخول برای زنی که حیض و طهر دارد، گذشتن سه طهر او است: برای اینکه خدای متعال فرمود: ﴿وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ و زنان طلاق گرفته بعد از دخول، عدّه می‌گیرند تا گذشتن سه پاکی.

وَلِحِرَّةٍ غَيْرِ ذَاتِ أَقْرَاءٍ: بَانَ يَبْسُتُ مِنَ الْحَيْضِ أَوْ لَمْ تَحِضْ ثَلَاثَةَ أَشْهُرٍ:

و عدّه‌ی جدایی بعد از دخول برای زن آزادی که حیض او قطع شده به سبب یائسگی یا حیض او هنوز نیامده به سبب خردسالی که هنوز به سن حیض نرسیده و یا به سن حیض رسیده و حیض او نیامده عدّه‌ی یائسه و زن حیض ندیده عدّه‌ی هر دو، سه ماه است. و عدّه‌ی مستحاضه‌ی متحیره و مستحاضه‌ی غیر متحیره نیز سه ماه است با تفصیلی که در کتب فقه آمده است. و در آغاز بحث عدّه آیاتی که دلالت بر آنها دارد یاد شد که: ﴿وَاللَّائِي يَنْسَنَ مِنَ الْمَحِيضِ﴾ تا ﴿وَاللَّائِي لَمْ يَحْضِي﴾ زنانی که یائسه هستند و به سبب پیری قاعده نمی‌شوند و زنانی که حیضشان هنوز نیامده، عدّه‌ی طلاق بعد از دخول به آنان سه ماه است.

وَالْعِدَّةُ لِغَيْرِهَا ذَاتِ الْأَقْرَاءِ قَرَّانٍ:

و عدّه‌ی زن غیر آزاد یعنی عدّه‌ی کنیزی که حیض و طهر دارد خواه کنیزی که همه‌اش برده است و یا کنیز مَبْعُضَه که بعضی از او آزاد و بعضی از او کنیز است. عدّه‌ی زن غیر آزاد که حیض و طهر دارد دو پاکی است. برای اینکه سیدنا عمر رضی الله عنه فرمود: تَعْتَدُ الْأُمَّةُ بِقَرَّائِنٍ: کنیز به دو پاکی عدّه می‌گیرد. برای اینکه کنیز دارای منزلتی نصف منزلت زن آزاد است. در بسیاری از احکام و نظر به اینکه پاکی نصف ندارد که گفته شود یک

پاکی و نصف این است که دو پاکی در عده‌ی او مقرر، مثل طلاق که نصف ندارد برای زن آزاد سه طلاق و برای کنیز دو طلاق قرار داده شد. اما در مسایل کمتری کنیز مثل زن آزاد است. مثلاً کسی که زن دارد اگر زنی تازه گرفت اگر دختر است هفت شبانه‌روز حق زفاف او است و اگر بیوه است سه شبانه‌روز حق زفاف او است. در این مسأله زن آزاد باشد یا کنیز فرق نمی‌کند. اگر شوهر عینین یعنی عاجز از جماع باشد یک سال به او مهلت می‌دهد تا اگر در یک سال توانایی جماع نیافت زوجه‌ی او فسخ نکاح نماید که این مدت یک سال برای زوجه‌ی عینین است خواه زن آزاد باشد و خواه کنیز. و اقل سن آمدن حیض زن نه سالگی است، زن آزاد باشد یا کنیز و یا غیره.

وَلِغَيْرِ ذَاتِ أَقْرَاءٍ: بَأَنْ يَيْسَتْ مِنَ الْحَيْضِ أَوْ لَمْ تَحِضْ شَهْرًا وَ نِصْفًا:

و عده‌ی فراق بعد از دخول برای کنیزی که حیض و طهر ندارد. به اینکه یائسه شده و حیض او رفته است و یا اینکه به سبب خردسالی، هنوز نیامده است عده‌ی این دو یک ماه و نیم است برای اینکه نصف زن آزاد است.

وَ إِمَّا لِفُرْقَةٍ وَفَاةٍ فَتَجِبُ عَلَى الزَّوْجَةِ وَ إِنْ انْتَقَى الْوَطْءُ وَ إِدْخَالُ الْمَنِيِّ أَوْ كَانَتْ صَغِيرَةً أَوْ زَوْجَةً صَغِيرًا وَ هِيَ لِحْرَّةٍ وَ لَوْ مِنْ ذَوَاتِ الْأَقْرَاءِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَ عَشْرَةَ أَيَّامٍ بِلَيَالِيهَا:

و یا اینکه عده نشستن زن آزاد برای جدایی شوهر است به وفات او. که در صورت وفات شوهر، عده لازم زن است، خواه شوهر به او دخول نموده باشد و یا نه و خواه منی شوهر به داخل شرمگاه داخل شده باشد و یا نه، و زن بزرگ سال باشد یا اینکه زن خردسال قبل از بلوغ باشد و یا اینکه شوهر زن خردسال باشد و زن دارای حیض و طهر باشد و یا نباشد که در همه‌ی این احوال عده‌ی وفات شوهر چهارماه و ده شبانه‌روز است.

وَلِغَيْرِهَا شَهْرَانِ وَ حَمْسَةَ أَيَّامٍ بِلَيَالِيهَا:

و برای غیر زن آزاد یعنی برای کنیز و اگرچه مَبْعُضَهُ باشد عده‌ی وفات شوهرش دو ماه و پنج شبانه‌روز است. بنا به قاعده‌ی کنیز نصف زن آزاد است.

هَذَا كُلُّهُ فِي ذَاتِ الْحَمْلِ. أَمَّا فِيهَا فَبِوَضْعِهِ تَعْتَدُ وَ لَوْ كَانَ مَيْتًا أَوْ مُضَعَّةً غَيْرَ
مُصَوَّرَةٍ قَالَتْ الْقَوَابِلُ بِأَنَّهَا أَصْلُ آدَمِيِّ.

همه‌ی این مطالبی که یاد شد در عده‌ی زن غیرحامله بود. اما عده‌ی زن حامله با متولد شدن کودک به پایان می‌رسد اگرچه بچه را مرده به دنیا بیاورد و یا اگرچه پارچه‌ی گوشتی صورت‌بندی نشده باشد که دایه‌های آگاه خبر بدهند که همان پارچه گوشت، اصل خلقت آدمی است. و معمولاً وقتی که پارچه گوشت مضعه که اصل خلقت آدمی است در آب بگذارند تخلیط صورت‌بندی او اگر صورت‌بندی شده است ظاهر می‌شود. و برای دانستن اینکه زن حامله است و یا حامله نیست گفته‌اند غسل و به قدر آن آب مخلوط می‌کنند و به زن می‌دهند اگر شکمش به درد آمد حامله است و اگر به درد نیامد، حامله نیست. و امروزه اطباء با تحلیل بول آن را تشخیص می‌دهند و مطمئن‌تر است. و سپری شدن عده‌ی زن حامله به وضع حمل، به دلیل فرموده‌ی پروردگار است که فرمود: ﴿وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾ و زنان باردار مدت عده‌شان به وضع حملشان به پایان می‌رسد و پارچه گوشتی که مضغه نامیده می‌شود هم حمل است.

وَ إِنَّمَا تَعْتَدُ بِالْوَضْعِ بِشَرْطِ نَسْبَةِ الْحَمْلِ إِلَى صَاحِبِ الْعِدَّةِ وَ لَوْ إِحْتِمَالًا
كَمَنْفَىٰ بِلِعَانٍ:

و درحقیقت وقتی زن باردار عده‌اش به وضع حمل پایان می‌رسد که نسبت حمل برای صاحب عده یعنی برای شوهرش باشد. و اگرچه نسبت حمل به شوهر نسبت احتمالی باشد مثل حملی که شوهر به لعان آن را از نَسَبِ خود دور کرد که باز هم عده‌ی آن زن به وضع حمل پایان می‌رسد. برای اینکه در نسبت حمل به صاحب عده همان احتمال اینکه ممکن است از شوهر باشد، کافی است و بنابراین اگر شوهر **محبوب** باشد که آلت مردی او را بریده باشند و یا **مسلول** باشد که دو بیضه او را کشیده باشند و یا **عنین** باشد که همان احتمال بودن حمل از صاحب عده که شوهر زن است کافی است در اینکه عده زن به وضع حمل او به پایان برسد. اما اگر شوهر کودک سه ساله یعنی خردسال باشد به هیچ وجه احتمال حمل از او نمی‌رود و باید بعد از وضع حمل چهار ماه و ده شبانه‌روز

عده بگیرد.

و بِشَرْطِ انْفِصَالِهِ كُلِّهِ حَتَّى ثَانِي تَوَامِينِ بَأَنْ يَكُونَ بَيْنَهُمَا دُونَ سِتَّةِ أَشْهُرٍ:

گفتیم که عده‌ی زن باردار به وضع حمل به سر می‌رسد به شرط اینکه نسبت حمل برای صاحب عده باشد و به شرط اینکه همه‌ی حمل را بزاید حتی اگر توامان باشند هم باید دومی را بزاید وقتی که میان به دنیا آوردن دومی کمتر از شش ماه از به دنیا آوردن اولی باشد. اما اگر میان به دنیا آمدن دومی از دو قلو بیشتر از شش ماه از وضع اولی باشد. دومی حمل دیگر است و کاری به حمل اولی ندارد. و باید همه‌ی حمل به دنیا آید. اما اگر نیمی از حمل به دنیا آمده و نیمی به دنیا نیامده است هنوز وضع حمل او تمام نشده است. باید صبر شود تا باقی هم بیرون بیاید و رحم از حمل پاک شود.

تا اینجا راجع به عده‌ی زنان آزاد صحبت شد. و اکنون عده‌ی کنیزهایی که زوجه نیستند و اسیر و برده شده و یا زرخرید هستند:

وَ الْإِسْتِبْرَاءُ: وَ هُوَ لُغَةً طَلَبُ الْبِرَاءَةِ وَ شَرْعاً التَّرْبُصُ بِالْمَرْأَةِ مُدَّةً بِسَبَبِ
مَلِكِ الْيَمِينِ حُدُوثاً أَوْ زَوَالاً أَوْ بِسَبَبِ تَجَدُّدِ حِلِّ وَطْءٍ لِبِرَاءَةِ الرَّجْمِ أَوْ تَعَبُّدًا وَ
هُوَ نَوْعَانِ وَاجِبٌ وَ مُسْتَحَبٌّ:

و استبراء در لغت به معنی خواستن پاکی رحم است که وقتی با کنیز خریده شده نزدیکی شود که بچه‌دان کنیز از بچه دیگری خالی باشد و همین معنی شرعی است که استبراء به معنی صبر کردن با زن، مدتی بدون نزدیکی با او، به سبب تازه شدن خرید کنیز و یا تازه شدن فروش کنیز یا به سبب تازه شدن حلال شدن کنیز برای نزدیکی. این صبر با کنیز در مدت استبراء به سبب معلوم داشتن رحم و بچه‌دان زن است تا اگر بچه دارد تا وضع حمل به او نزدیکی نشود و اگر حمل ندارد پس از استبراء با او نزدیکی شود. یعنی استبراء یا به خاطر معلوم کردن برائت و پاکی رحم است. و یا برای تعبد است که خدای عزوجل امر فرموده و اطاعت امر ایشان می‌شود. مثال حدوث ملک الیمین: زید کنیزی را که فضه نام دارد، خریده است او که تازه ملک فضه شده است باید صبر کند تا حیض فضه

بیاید و یک حیض فضا بگذرد و معلوم شود که بچه‌ای به شکم ندارد آنگاه اگر بخواهد با فضا نزدیکی کند، می‌تواند. مثال زوال ملک الیمین: زید می‌خواهد فضا را بفروشد باید صبر کند تا یک حیض بیاید و معلوم شود که فضا از او فرزندی ندارد آنگاه اگر بخواهد فضا را بفروشد. و مثال تَجَدُّدِ حَلِّ وَطْءٍ: زید کنیز دیگرش زعفران را آزاد کرد اکنون اگر بخواهد با زعفران نکاح کند باید صبر کند تا یک حیض او بیاید. یا اینکه کنیزی را که زوجه‌ی او بود، قبل از دخول طلاق داد؛ اگر بخواهد مجدداً با او نکاح ببندد باید صبر کند تا یک حیض او بیاید و براثت رحم او معلوم شود. اگر کنیز دارای حیض نیست به اینکه خردسال است حیضش نیامده یا پیرزن است حیضش رفته است، باید یکماه صبر شود. این احتیاطهایی که در عده‌ی زوجات و در استبراء ملک الیمین شریعت مقرر داشته است همه برای حفظ انساب است که فرزند یکی به دیگری نچسبد و اختلاط نسب پیش نیاید این را بدانید و ببینید نکاح صیغه نزد شیعه چه بلایی است که انواع اختلاط نسب به همراه دارد و نکاح محارم نتیجه می‌دهد. کسی که در شهری زنی به صیغه گرفته و مدت صیغه خلاص شده خبر از فرزند از او ندارد پسرش بعد از بیست سال دختر همان زن به صیغه می‌گیرد و نمی‌داند که خواهر او است و هزار معایب دیگر و خدا را شکر که اهل سنت از آن پاکند.

و اصل در استبراء: قَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَبَايَا أَوْطَاسٍ: أَلَا لَا تُوطَأُ حَامِلٌ حَتَّى تَضَع. وَ غَيْرُ ذَاتِ حَمَلٍ حَتَّى تَحِيضَ حِيضَةً: (رواه ابوداود و غیره). و قال الشافعی رضی الله عنه: **غَيْرِ الْمَسْبُوبَةِ عَلَيْهَا بِجَامِعِ حُدُوثِ الْمَلِكِ.**

اصل در لزوم استبراء فرموده‌ی رسول الله ﷺ است درباره‌ی زنانی که در جهاد با هُوَازِنُ و ثقیف اسیر شدند و در دروایی از همان دیار به نام **أَوْطَاسٍ** غنیمت بدست آمده از کفار قسمت فرمود و به همین مناسبت سبایا **أَوْطَاسٍ** نامیده شد. رسول الله ﷺ درباره‌ی همین زنان اسیر شده فرمود: هر یکی از آن زنان که باردار باشد نزدیکی با آنها روا نیست؛ مگر بعد از وضع حمل و آنهایی که باردار نیستند هم با آنها نزدیکی روا نیست؛ مگر بعد از اینکه یکبار حیضشان آمد. و زنان کفار وقتی که اسیر می‌شدند و کنیز می‌شدند

و کلمه‌ی الّا لا تُوطأ: آگاه باشید که نزدیکی زن حامله روا نیست. این مردم اگر مسلمان می‌شدند نه زنانشان نه فرزندان نه اموالشان به اسارت گرفته می‌شد. اما پس از اسارت زنانشان آمدند که مسلمانند و از رسول‌الله خواستند تا زنانشان را پس بدهند و رسول‌الله از مجاهدین خواست تا زنانشان را برگردانند و برگردانده شدند.

و امام شافعی رحمته الله کنیزی را که به خرید بدست می‌آید برکنیز اسیر شده قیاس گرفتند که اگر حامله است باید صبر شود تا بچه‌اش بدنیا آید. و اگر حامله نیست صبر شود تا یک حیض او بیاید. و زنی که حیض و طهر ندارد مثل خردسال و یائسه را هم ملحق به آنها دانست که به قدر یک حیض و طهر که یک ماه است باید با او صبر شود تا استبراء او حاصل آید.

**فَالْوَجِبُ فِي انْتِقَالِهَا مِنْ حُرِّيَّةٍ إِلَى رِقٍّ وَإِنْ لَمْ تَكُنْ مَوْطُوءَةً لِلْخَبْرِ السَّابِقِ:
أَوْ عَكْسَهُ بِانْتِقَالِهَا مِنْ رِقٍّ إِلَى حُرِّيَّةٍ كَالْعَتِيقَةِ بَعْدَ وَطْئِهَا وَ أُمُّ الْوَلَدِ بِمَوْتِ
سَيِّدِهَا عَنْهَا:**

استبرائی که واجب است در انتقال زن آزاد به سوی بردگی است و اگرچه این زن شوهرش با او نزدیکی نکرده باشد برای آن حدیث که غیرحامل باید یک بار حیضش بیاید، برای اینکه این زن آزاد بوده و به سبب جنگ کنیز شده است. استبراء او به آمدن یک حیضش واجب است. و عکس آن اگر کنیز بوده آزاد شد انتقال او از بردگی به آزادی موجب استبراء او است تا فرزند از کنیز و از زن آزاد از هم جدا باشند و در زن آزاد هم عدّه مقرر است و استبراء و عدّه هر دو برای برائت و پاکی رحم زن است. و کنیزی که از آقایش فرزند دارد همین که شوهرش مرد، آزاد می‌شود و بعد از وفات آقایش باید استبراء خود نماید، یک حیضش بیاید و بعد شوهر بگیرد. چنانچه کنیزی را قبل از آزاد کردنش استبراء نمود پیش از آزاد کردنش او را استبراء نمود یعنی صبر نمود تا یک حیضش بیاید و بعد از فراغت از یک حیض او را آزاد کرد او نمی‌تواند به فوری شوهر بگیرد برای اینکه ام‌الولد شباهت زن شوهردار را دارد که بعد از جدایی از شوهر باید عدّه بگیرد؛ اما کنیزی که استبراء شده و دگر آزاد شده شباهت زن شوهردار ندارد.

أَوْ مِنْ رِقٍّ إِلَى رِقٍّ كَالْمُشْتَرَاةِ وَالْمُورُوثَةِ وَالْمَرْذُودَةِ بَعِيْبٍ لِتَجَدُّدِ الْمَلِكِ:

یا اینکه از بردگی به بردگی انتقال یافت: مثل کنیزی که خریده شد استبراء او واجب است. و کنیزی که عائد شخص شد به میراث. پسری که کنیزی از پدرش به ارث برد و پدر با آن کنیز نزدیکی نموده، واجب است آن کنیز استبراء بشود تا برای پسری که او را به ارث برده، حلال شود. اگر کنیزی فروخته شد و معیوب بیرون آمد به اینکه دستش راست نبود و به فروشنده برگردانده شد، استبراء او بر فروشنده‌ی او واجب است تا بتواند با او نزدیکی نماید. استبراء در هر سه واجب است به سبب اینکه ملک کنیز تازه شده است.

وَ فِي تَجَدُّدِ حِلِّ وَطْنِهَا لِسَيِّدِهَا كَالْمُطَلَّاقَةِ قَبْلَ الدُّخُولِ وَالْمُكَاتَبَةِ بِالتَّعْجِيزِ:

و در تازه شدن حلال شدن نزدیکی با آن کنیز برای آقایش پیش از آنکه شوهر به آن کنیز دخول نماید یعنی در صورتی که کنیز خود را به شوهر داده بود او را طلاق داد پیش از آنکه به او دخول نماید که کنیز به سوی آقا برمی‌گردد. و آقا اگر بخواهد با آن کنیز نزدیکی نماید باید او را استبراء نماید. و چنانچه با کنیز خود عقد کتابت بست و کنیز خود را تعجیز نمود، یعنی کنیز مکاتبه به آقایش گفت: من از پرداخت حق کتابت عاجزم و می‌خواهم برگردم و آقا قبول نمود برای اینکه باید قبول نماید حالا آن کنیز به بردگی برگشته و ملک آقا بر او تازه شده است اگر آقا بخواهد با او نزدیکی نماید باید اول او را استبراء نماید. اما اگر کنیزی را که به شوهر داده بود شوهر بعد از دخول او را طلاق داد که اکنون استبراء فایده‌ای ندارد؛ برای اینکه اول باید عدّه‌اش از شوهرش بگذرد آنگاه استبراء شود تا آقا بتواند با او نزدیکی کند. و در صورتی که کنیزی را خرید که شوهر داشت. شوهرش او را طلاق داد و عدّه‌اش از شوهرش تمام شد، اکنون استبراء او واجب است.

أَوْ لِغَيْرِهِ كَأَن يُرِيدُ السَّيِّدُ تَرْوِجَهَا:

یا اینکه قصد حلال شدن نزدیکی با کنیز برای غیر سید بود. و پیش از آن، آن کنیز موطوءه سید او بود یعنی آقای کنیز با کنیز نزدیکی کرده بود. یا اینکه غیر سید مثل شوهر کنیز با او نزدیکی کرده و بینشان جدایی آمده بود و اکنون دیگری می‌خواست که آن کنیز

را به زنی بگیرد، و کنیز از آقای خود استبراء نشده بود که به دیگری منتقل شد که در همه‌ی اینها استبراء آن کنیز واجب است.

وَالْمُسْتَحَبُّ إِمَّا فِي أَمَةٍ كَأَنَّ إِشْتَرَى زَوْجَتَهُ:

و استبرائی که واجب نیست و مستحب است این استبراء یا در کنیز است مثل اینکه مردی که کنیز دیگری را در نکاح داشت، آن کنیز را از آقایش خرید. اول کنیز مملوک دیگری بود و زوجه‌ی او و هر اولادی که کنیز می‌آورد ملوکِ آقای کنیز بود. و حالا که کنیز را خریده هر اولادی از او بیاورند همه آزاد هستند و سنت است که زوجه استبراء نماید تا فرزند نکاح که در حال کنیزی مادرش به دنیا می‌آید مملوک آقای کنیز بود از فرزندی که از کنیز ملک الیمین بدست می‌آید و آزاد است و مادرش ام‌الولد می‌شود جدا بشود.

أَوْ فِي حُرَّةٍ كَأَنَّ مَاتَ وَلَدُ زَوْجَتِهِ مِنْ غَيْرِهِ عَنْ غَيْرِ أَصْلٍ وَ فَرَعٍ فَتَسْتَبْرِيءُ

استحباباً:

یا اینکه استبراء و صبر کردن و نزدیکی با زوجه‌ی خود نمودن بر اثر این باشد که فرزند آن زن که از شوهری دیگر داشت مرد، بدون اینکه پدر و مادر و یا پسر و دختر اصول و فروع داشته باشد. در این صورت سنت است زن صبر کند تا معلوم شود که بچه‌ای در شکم دارد یا نه. برای اینکه اگر معلوم شد که وقت وفات آن فرزند زن، مادرش حامله بوده است احتمال دارد که زنده به دنیا آید و میراث آن برادرِ مادری را ببرد. در اینجا صورت استبراء است یعنی زن صبر می‌کند که معلوم شود فرزندی دارد. و یا اینکه شوهر صبر می‌کند و مدتی با آن زن نزدیکی نمی‌کند تا معلوم شود موقع وفات فرزندش حامله بوده یا نه. و اینجا لغزی پیش می‌آید که ما صورتی داریم که در آن مرد استبراء می‌نماید و استبراء برای او مستحب است.

وَ لَا يُعْتَبَرُ فِي الْعِدَّةِ أَقْصَى الْأَجَلَيْنِ مِنْ عِدَّةٍ وَفَاةٍ ثَلَاثَةِ أَقْرَاءٍ إِلَّا فِي ثَلَاثَةِ

مواضع:

و در عده اعتبار به طولانی‌ترین عده از عده‌ی وفات یا سه قرء داده نمی‌شود؛ مگر

در سه محل:

فِيمَا لَوْ طَلَّقَ إِحْدَى امْرَأَتَيْهِ طَلِاقًا بَائِنًا وَقَدْ دَخَلَ بِهِمَا وَهُمَا ذَوَاتَا أَقْرَاءٍ مُعَيَّنَةٍ كَانَتْ الْمُطَلَّغَةُ أَوْ مُبْهَمَةً ثُمَّ مَاتَ قَبْلَ الْبَيَانِ فِي الْمُعَيَّنَةِ عِنْدَهُ أَوِ التَّعْيِينِ فِي الْمُبْهَمَةِ فَتَعَنَّدُ كُلُّ مِنْهَا بِالْأَكْثَرِ مِنْ عِدَّةِ الْوَفَاةِ مِنَ الْمَوْتِ وَ ثَلَاثَةَ أَقْرَاءٍ مِنَ الطَّلَاقِ:

یکی در اینکه شخصی که دو زن دارد و هر دو زن را تصرف نموده و آن دو زن طهر و حیض دارند یکی از دو زن را طلاق می دهد به تعیین نزد خودش و پیش از بیان کردنش که مطلقه کدام است، می میرد و یا اینکه یکی از دو زن را طلاق می دهد بدون اینکه نزد خودش معلوم باشد کدام یک را طلاق داده و پیش از معین کردن مطلقه می میرد. این دو زن هر کدام طولانی ترین عده را می گیرند چه عده ی وفات چهار ماه و ده روز طولانی تر باشد و چه عده ی سه پاکی طولانی تر باشد به اینکه معمولاً در هر دو ماه یک بار حیضشان می آید. و اگر دو زن کنیز باشد هر کدام طولانی تر باشد برایشان عده وفات دو ماه و پنج روز و یا عده دو طهر. برای اینکه هر کدام از این دو زن عده لازمشان شده است و عده ای با عده ای مورد اشتباه قرار گرفته است، این است که لازم است هر عده ای طولانی تر است بگیرد از روی احتیاط. چنانچه هیچکدام از این دو زن را تصرف ننمود، و یا آنکه هر دو را تصرف نموده ولیکن طلاق که داده، طلاق رجعی است. یا اینکه این دو زن او عده شان به ماه است به اینکه خردسال یا پیرزن هستند، در این صورتها عده ی وفات بنشینند که برای زن آزاد چهار ماه و ده روز و برای کنیز دو ماه و پنج روز است. و اگر یکی از آن دو زن را تصرف نموده و عده او به ماه است در این صورت خواه طلاق رجعی و یا بائن باشد هر دو عده ی وفات می گیرند. یا اینکه آن زنی که او را تصرف نموده، دارای عده ی طهر است و طلاق رجعی است باز هم عده ی وفات می گیرند. و اگر از آن دو زن، زنی که شوهر بر او داخل شده و زنی دیگر شوهر بر او داخل نشده و طلاق بائن است آن زنی که شوهر بر او داخل شده طولانی ترین عده بگیرد از عده ی وفات یا عده ی طهر و آن زن دیگر که شوهر بر او داخل نشده عده ی وفات بگیرد.

وَ فِيمَا لَوْ أَسْلَمَ الزَّوْجُ عَلَى أُحْتَيْنِ أَوْ أَمْتَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ مِنْ أَرْبَعٍ وَ مَاتَ قَبْلَ
الْبَيَانِ أَوْ النَّعْيَيْنِ:

و دومین صورت طولانی ترین عده گرفتن: در این است که مردی مسلمان بود و موقعی که مسلمان شد دو زن داشت که هر دو خواهر همدیگر بودند و یا اینکه دوزن از کنیز داشت و یا اینکه بیش از چهار زن در خانه داشت و معلوم است که باید یکی از دو خواهر را برای خود اختیار نماید و یکی از دو کنیز را برای خود معین نماید و چهار زن را اختیار کند و نکاح باقی فسخ شود. اما آن شوهر قبل از اختیار کردن یکی از دو خواهر و یا یکی از دو کنیز و یا چهار زن از بین زنانش، وفات نمود اکنون که قبل از بیان کردن که یکی از دو خواهر و یکی از دو کنیز و چهار زن از زنان اختیار نموده، مرده است و یا اینکه گفت معین کرده ام و قبل از معین کردن یکی از دو خواهر و قبل از معین کردن یکی از دو کنیز و قبل از معین کردن چهار زن وفات نمود، یعنی گفت معین نکرده ام و نگفت معین کرده ام کدامند و مرد. که در این صورتها که یاد شد هر یک از زنانش باید طولانی ترین عده بگیرند احتیاطاً چه طولانی ترین عده شان عده ای وفات باشد و یا عده ای اطهار.

وَ فِيمَا لَوْ مَاتَ سَيِّدٌ أُمَّ وَ لَدِ وَ زَوْجُهَا مُرْتَبَيْنِ وَ لَمْ يُدْرَ أَوْلَاهُمَا مَوْتًا فَتَعْتَدُ مِنْ
يَوْمِ مَوْتِ آخِرِهِمَا مَوْتًا بِأَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَ عَشْرِ اِحْتِيَاطًا:

و صورت سوم که در آن طولانی ترین عده می آید: این است که آقای کنیزی که از او فرزند دارد و شوهر آن کنیز به ترتیب یکی پس از دیگری مردند ولیکن دانسته نشد کدام یک پیش تر مرده است. بنابراین کنیز نامبرده از روز مرگ بعدی عده می گیرد چهار ماه و ده شبانه روز احتیاطاً.

ثُمَّ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا شَهْرَانِ وَ خَمْسُ لَيَالٍ فَأَكْثَرَ وَ لَمْ تَحْضُ فِيهَا فَلَا بُدَّ مَعَ ذَلِكَ
مِنْ حَيْضَةٍ فِيهَا أَوْ بَعْدَهَا:

پس از آنکه چهار ماه و ده شبانه روز عده ای وفات گذشت؛ اگر میان وفات آقای کنیز ام‌الولد و وفات شوهرش دو ماه و پنج شب و یا بیشتر بوده که در این دو ماه و پنج شب آن کنیز قاعده نشده است. ناگزیر است از اینکه در این مدت دو ماه و پنج روز آن کنیز قاعده

باشد؛ اگر در آن مدت قاعده نشده، باید از چهار ماه و ده شبانه‌روز یکبار حیض او بیاید. برای اینکه احتمال دارد که شوهرش پیشتر مرده باشد و عده‌اش از شوهرش به آخر رسیده و برگشته به ملک آقایش و فراش شدن برای آقایش که یک حیض می‌باشد، حکم استبراء دارد.

وَ إِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا أَقْلٌ مِنْ ذَلِكَ لَمْ تَحْتَجْ لِذَلِكَ:

و اگر میان وفات آقای کنیز ام‌الولد و شوهرش کمتر از دو ماه و پنج روز بوده حاجتی نیست که بعد از چهار ماه و ده روز قاعده بشود. برای اینکه در این صورت به فراش آقا برگشته که استبراء بخواند. برای اینکه در وقت وفات آقا آن کنیز زن شوهردار بوده، اگر آقایش پیشتر از شوهرش مرده و یا اینکه در عده‌ی وفات شوهر بوده، اگر آقایش بعد از شوهرش مرده است. والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الرِّضَاعِ

در بیان رضاع و شیرخوارگی.

رِضَاعٌ: در لغت به معنی مکیدن پستان و نوشیدن شیر از آن است. و در شرع: رضاع عبارت است از رسیدن شیر زنی به شکم طفلی شیرخوار. شیر و یا آنچه از شیر بدست می‌آید مثل پنیر و یا کشک و یا دوغ و یا کره و غیر آن که از شیر زن شیرده بدست آید. یعنی شیر زن و یا مشتقات شیر هرگاه به جوف طفل یعنی به معده و یا به دماغ او برسد و کودک کمتر از دو سال داشته باشد و پنج بار شیر بنوشد محرمیت میان زن شیرده و کودک شیرخوار حاصل می‌شود. در باب نکاح حرام بودن شیرخوار بر زن شیرده و شوهر و فرزندان‌شان و اقارب نزدیکشان بیان شد. و در اینجا صحبت از این می‌آید که محرمیت رضاعی چگونه حاصل می‌شود.

وَ أَرْكَانُهُ ثَلَاثَةٌ: مُرْضِعٌ وَ رَضِيعٌ وَ لَبَنٌ:

و ارکان رضاع سه است: مرضع یعنی زن شیرده و رضیع یعنی طفل شیرخوار و لبن

یعنی شیر.

لَا تَثْبُتُ حُرْمَتُهُ إِلَّا بِكَوْنِ اللَّبَنِ لِأَدْمِيَّةٍ بَلَغَتْ تِسْعًا مِنَ السَّنِينَ الْقَمْرِيَّةِ

تقریباً:

محرمیت رضاعی بدست نمی آید؛ مگر به اینکه شیر زنی باشد که به سن نه سال قمری تقریباً رسیده باشد بنابراین: شیر زنی که به سن بلوغ نه سالگی نرسیده باشد رضاع به آن ثابت نمی شود. و ثابت نمی شود به شیر مرد و نه خنثی مشکل و نه به شیر حیوان برای اینکه هیچیک از اینها غذای اصلی فرزند که مایه‌ی استخوان‌بندی طفل است نمی شود. و غریب این است که با اینکه روی تمام قوطیهای شیر مصنوعی نوشته است که جای شیر مادر نمی‌گیرد و با اینکه در طب به ثبوت رسیده است که مادرانی که وظیفه‌ی خود را در شیر دادن فرزند تا دو سال انجام می‌دهند از سرطان پستان نگهداشته می‌شوند با این حال بیشتر مادران شانه را از زیر وظیفه‌ی اصلی مادری و شیر دادن به طفل خود خالی می‌کنند یعنی هم به عدم رشد اساسی فرزند راضی می‌شوند و هم به استعداد دچار شدن به سرطان پستان.

خدای متعال شیر مادر را برای فرزند آفریده و شیر او همراه با محبت و عطوفتی است که هیچ شیر دیگری جای آن را نمی‌گیرد. رضاع مانند نسب است. نسب اختصاص به آدمیان دارد، رضاع نیز میان افراد بنی آدم است. یعنی اگر فرض شود که زنی از جنّ، شیر به بچه‌ی آدمی بدهد شیرخوارگی میانشان ثابت نمی‌شود. همان‌گونه که اگر دو بچه شیر حیوانی را بنوشند، محرمیت بینشان ثابت نمی‌شود. شیرخوارگی باید میان طفل شیرخوار و زنی حداقل نه ساله صورت بگیرد که کمتر از نه سال شیر او جزو شیر نیست.

و بِوُضُؤِهِ لِلْجَوْفِ:

و به رسیدن شیر به جوف طفل یعنی به شکم طفل و یا دماغ او، اگرچه احیاناً رسیدن به دماغ از طریق گوش باشد و اگرچه بعد از نوشیدن شیر استفراغ نماید و شیر بیرون آید برای اینکه شیر به معده‌ی او رسیده است؛ اما نه از طریق شکم و دماغ محرمیت نمی‌آورد. مثل اینکه بر زخمی که بر شکم است ریخته شود و یا از پایین اماله شود

هیچکدام محرمیت را نمی آورد.

وَ بِكُونِ الرَّضِيعِ لَمْ يَبْلُغِ حَوْلَيْنِ:

و به اینکه شیرخوار به دو سالگی نرسیده باشد. یعنی آغاز شیر دادن بار پنجم که آخرین بار شیرخوارگی است در موقعی باشد که کودک هنوز به دو سال کامل نرسیده باشد. چنانچه شک باشد که بار پنجم شیرخوارگی طفل قبل از رسیدن او به دو سالگی و یا بعد از آن بوده است، محرمیت نمی آورد. چنانکه در حدیث صحیح به روایت بیهقی رحمه الله تعالی آمده که رسول الله ﷺ فرمود: لَا رَضَاعَ إِلَّا مَا كَانَ فِي الْحَوْلَيْنِ: (رواه البیهقی و غیره). شیرخوارگی نیست؛ مگر شیرخوارگی که در اثنای دو سالگی باشد و آغاز دو سال از لحظه‌ی به دنیا آمدن طفل و بیرون آمدنش از شکم مادر است: و شرط است در کودک شیرخوار اینکه زنده باشد. زندگی با حواس که چشم و گوش او به فرمان و حرکتش اختیاری باشد. چنانچه شیر به طفل مرده داده شود ارزشی ندارد؛ برای اینکه از تغذی و غذا یافتن طفل بیرون است.

وَ بِكُونِ الرَّضَاعِ أَوْ الْحَلَابِ فِي حَيَاتِهَا:

و به اینکه شیر دادن به شیرخوار و یا دوشیدن از پستان او و دادن به شیرخوار در حیات زن شیرده باشد. حیات مستقره که چشم و گوش او به فرمانش و حرکتش به اختیارش باشد.

چنانچه شیر زنی بعد از وفاتش به شیرخوار داده شد محرمیت نمی آورد؛ چراکه شیر از لاشه‌ای گرفته شده که حَلّ و حرمتی برای او نمانده است. مثل شیر حیوان که حیوان حَلّ و حرمتی منوط به شیر او نیست. و چنانچه زنی حیاتش مانند حرکت مذبوح باشد هم در حکم زن مرده است.

وَ بِكُونِهِ حَمَسَ رَضَعَاتٍ يَقِينًا:

و به اینکه شیرخوارگی طفل یقیناً پنج بار باشد. که کمتر از پنج بار محرمیت نمی آورد. و همچنین اگر شک شد که پنج بار شیرخوارگی بوده و یا کمتر، شک در سبب تحریم، محرمیت نمی آورد. چنانکه در صحیح مسلم به روایت از عایشه‌ی صدیقه رضی الله عنها

آمده است: كَانَ فِيمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ عَشْرُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحَرِّمْنَ فَنُسِخْنَ بِخَمْسِ مَعْلُومَاتٍ فَتُوْفِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَ هُنَّ فِيمَا يُقْرَأَنَّ مِنَ الْقُرْآنِ. خدای عزوجل در جمله‌ی آنچه از قرآن نازل فرمود حکم شیرخوارگی بود که به ده بار شیر خوردن شیرخوار از زنی محرمیت آن زن و کودک ثابت می‌شود و بعد از آن منسوخ شد ده بار محرمیت به پنج بار شیرخوارگی که موقعی که رسول الله ﷺ رحلت فرمود همه حکم محرمیت را به پنج بار شیرخوارگی می‌دانستند و کسانی که منسوخ التلاوة بودن آن نمی‌دانستند آن را می‌خواندند: خَمْسُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحَرِّمْنَ. برای اینکه زمان نزول آن نزدیک بود و از مسلمانی آنان هم دیری نگذشته بود که از منسوخ بودن آن مطلع شدند یعنی وقتی که منسوخ بودن آن دانستند، دیگر آن را نمی‌خواندند. و در تفسیر ما صفوة العرفان بخوانید که انواع نسخ از چه قرار است.

وَ ضَبَطَهُنَّ بِالْعُرْفِ:

و محقق دانستن پنج بار شیرخوارگی به حسب عرف بین مردم است، برای اینکه برای سیری نه حدی در شرع معین شده و نه در لغت. این است که رجوع می‌شود در آن به عرف.

فَلَوْ قَطَعَ إِعْرَاضاً عَنِ النَّدِيِّ أَوْ قَطَعَتْهُ عَلَيْهِ الْمُرْضِيعَةُ ثُمَّ عَادَ تَعَدَّدَ الرِّضَاعُ: اگر شیرخوار از شیرخوارگی روگردان شد و پستان را رها کرد یا اینکه زن شیرده پستان از دهن شیرخوار گرفت، پس از آن شیرخوار سوی شیرخوارگی بازگشت دوبار حساب می‌شود خواه فوراً برگردد به شیر و یا پس از زمانی برگردد که به فوری و بعد از مهلت فرق نمی‌کند.

أَوْ قَطَعَ لِلَّهِو أَوْ لِلنَّفْسِ وَ عَادَ قَوْرًا أَوْ تَحَوَّلَ مِنْ تَدْيِهَا إِلَى الْآخَرِ فَلَا تَعَدُّ: اما ترک کردن پستان برای بازی کردن شیرخوار بود و یا برای نفس کشیدن و بلافاصله به پستان برگشت یا اینکه از این پستان به آن پستان رفت و یا اینکه شیرده او را از این پستان به آن پستان برد، همه یکبار حساب می‌شود و متعدد حساب نمی‌شود، همان گونه که کسی که بر سفره نشسته است از این خوراک به آن خوراک پرداختنش یا کمی

سخن گفتن و برگشتن به خوراک او را از اینکه یک بار خوراک خورده بیرون نمی‌برد.

وَ كُلُّ رَضَاعٍ حَرَّمَ عَلَى الرَّضِيعِ أَقَارِبَهَا حَرَّمَ أَقَارِبَ ذِي اللَّبَنِ:

و هر شیرخوارگی که کامل بود و خویشاوندان زن شیرده بر شیرخوار حرام نمود و بینشان محرمیت برقرار کرد، همان شیرخوارگی میان شیرخوار و صاحب شیر که شوهر آن زن و پدر بچه‌ی شیرخوار است از زن شیرده، برقرار می‌شود یعنی شیرخوار با زن شیرده و فرزندان و خویشاوندان نزدیکش محرم می‌شود و با شوهر آن زن و فرزندان آن زن از شوهر دیگرش و با خویشاوندان شوهر زن شیرده نیز محرم می‌شود با هر یک از خویشان زن شیرده که محرم می‌شود با هر یک از خویشان شوهر آن زن که صاحب شیر است محرم می‌شود. و در کتاب الفلاح بالنکاح همه‌ی آنتهایی که بر اثر رضاع محرم می‌شوند یاد شده است. که زن شیرده مادر شیرخوار است و صاحب شیر که شوهر او است پدر شیرخوار می‌شود و پدران زن، اجداد شیرخوار و مادران زن شیرده جدّه‌های شیرخوار و فرزندان زن شیرده برادران و خواهران شیرخوار و برادران زن شیرده خالوهای شیرخوار و خواهران زن شیرده خاله‌های شیرخوار و پدر شوهر زن که صاحب شیر باشد جدّ شیرخوار و برادرش عموی شیرخوار و به همان ترتیب که در مادر رضاعیش یاد شد.

إِلَّا وَوَلَدَ الْمُلَاعَنَةِ وَوَلَدَ الزَّوْنَا وَ مَنْ لَا يُعْرِفُ لَهُ أَبٌ:

مگر فرزندی که شوهر با او لعان نموده که هر شیرخواری که شیر زن ملاعنه بنوشد محرم شوهر لعان‌کننده و فرزندان و اقارب آن شوهر نمی‌شود؛ برای اینکه آن فرزند به لعان نسبش از شوهر لعان‌کننده قطع شده و کسی که با او هم شیر شود هم به شوهر آن زن و اقاربش ارتباطی نخواهد داشت. و همچنان شیرخواری که شیر زنی بخورد که بچه‌ای از زنا به شیر دارد مثل ولد الزنا که ربطی به اقارب زانی ندارد هم شیر او نیز با اقارب زانی ارتباطی نمی‌یابد و کسی که پدرش نامعلوم است هم بچه‌ای که شیر مادر او بخورد. یعنی زنی که لعان شده، فرزندش و هر چه که شیر او بخورد فقط با آن زن و اقارب آن زن محرمیت می‌یابد و مثل این است که ولد زنا فقط اقارب مادری دارد، کسی که هم شیر او

بشود با مادر او قرابت می یابند و بس. و کسی که پدرش نامعلوم است و شیرخوار می باشد هر بچه ای که با او هم شیر شود فقط با زن شیرده و اقارب او محرم می شوند و بس. فرزند آن زنان لعان شده و بچه به حرام یافته و فرزند پدر نامعلوم داشته همه اقارب مادری دارند و پدری ندارند که به او نسبت داشته باشد شیرخوارانی که از آن زنان شیر بخورند هم فقط با آن زنان و اقارب آن زنان محرم می شوند و بس.

وَمَنْ لَهُ خَمْسُ بَنَاتٍ أَوْ خَمْسُ لَبْنُهُنَّ لَهُ كَخَمْسِ مُسْتَوْلَدَاتٍ أَوْ أَرْبَعُ زَوْجَاتٍ
وَأُمُّ وُلْدٍ فَأَرْضَعْنَ طِفْلاً بِأَنْ أَرْضَعْتَهُ كُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ رَضْعَةً حَرُمْنَ عَلَيْهِ فِي
الْأَخِيرَةِ لِأَنَّهِنَّ مُوْطَوَاتُ أَبِيهِ وَ لَا أُمُومَةٌ لَهُنَّ لِأَنَّ كُلًّا مِنْهُنَّ لَمْ تُرْضِعْهُ خَمْسَ
رَضَعَاتٍ دُونَ الْأُولَى فَلَا يَحْرُمْنَ عَلَيْهِ فِيهَا لِأَنَّهُ لَيْسَ ابْنَهُ:

(۱) و کسی که دارای پنج دختر است و هریک از پنج دختر یکبار شیر به شیرخواری دادند نه شیرخوار پسر آنها و نه پسر پدرشان می شود و نه آنها مادران شیرخوار می شوند. و این شیرخوارگی نه اُبُوْتٌ به بار آورد و نه اُمُوْمَتٌ یعنی شیرخوار نه پسر آن دختران شد که خودشان مادر او بشوند و نه پسر پدرانشان شد که برادر آنها باشد و آن شیرخوار نه پدر رضاعی دارد و نه مادر رضاعی.

(۲) و کسی که دارای پنج کنیز ام‌الولد است این پنج ام‌الولد شیر به بچه ای دادند هرکدام یکبار شیر داد به شیرخوار. این پنج ام‌الولد بر شیرخوار حرام می شوند؛ برای اینکه موطوات ابیه یعنی همه فراش پدر او هستند. اما برای این پنج ام‌الولد، مادری شیرخوار حاصل نمی شود؛ برای اینکه هر کدام پنج بار به او شیر نداده اند و این شیرخوار اُبُوْتٌ را به بار آورد از این ره که آقای ام‌الولدها صاحب شیر است و پدر شیرخوار است. (۳) و بچه ای که شیرزنی خورد که ولدالزنايش را شیر می دهد، این بچه با زن شیرده او و فرزندان و اقارب زن محرم رضاعی می شود، و این شیرخوارگی است که اُمُوْمَتٌ را به بار می آورد.

(۴) شیرخوارگی که اُبُوْتٌ و اُمُوْمَتٌ هر دو به بار می آورد، و آن شیر خوردن بچه ای پنج بار از زنی که بچه دار و شوهر دار و پدر دار است، و شیرخوار هم اقارب مادر رضاعی

دارد و هم اقارب پدر رضاعی که صاحب شیر و شوهر آن زن شیرده است. فرزندان زن و شوهر برادران و خواهران رضیع هستند و اقارب زن و شوهر اقارب رضاعی شیرخوار هستند.

وَلَا تَحْرِيْمَ فِي وُصُولِ اللَّبَنِ لِلْجَوْفِ بِحُقْنَةِ لِإِنْتِفَاءِ التَّغْدَى بِهَا:

و شیری که از طریق حقه یعنی اماله از طریق مقعد به جوف یعنی به شکم بچه برسد محرمیت نمی آورد برای اینکه مقعد راه غذا خوردن نیست.

وَلَا تَنْقَطِعُ نِسْبَةُ اللَّبَنِ عَنِ صَاحِبِهِ إِلَّا بِوَلَادَةٍ مِنْ آخِرِ فَالْبَنِ بَعْدَهَا لِلْآخِرِ:

و نسبت شیر از صاحب شیر قطع نمی شود هر چند طول بکشد و اگرچه آن شیر قطع شود و از نو بیاید و اگرچه زن طلاق بگیرد و زن کسی دیگر شود، مگر وقتی که از شوهر دیگر بچه بزاید که بعد از زایمان شیر برای شوهر بعدی است: مثلاً منوچهر از پروین که همسر او است پسری دارد که پریچهر نام دارد. حالا صاحب شیر منوچهر است که پدر پریچهر است و شیر بخاطر پسر او بوجود آمده است، شیر پروین برای منوچهر است. اگر تا بیست سال شوهر دیگر و دارای فرزندی دیگر نشود، پروین شیر به هر شیرخواری که بدهد خودش و شوهرش مادر و پدر رضاعی او می شوند. حتی اگر پروین از منوچهر طلاق گرفت و زن اردشیر شد تا وقتی که بچه‌ای دیگر نیآورده است صاحب شیر او منوچهر است و به هر شیرخواری که شیر بدهد او و شوهرش منوچهر پدر و مادر آن شیرخوار هستند. اما اگر پروین از منوچهر طلاق گرفت و زن اردشیر شد و از اردشیر بچه‌ای زائید که فریدون نام دارد از روز تولد فریدون شیر به هر شیرخواری که بدهد پروین و اردشیر پدر و مادر آن شیرخوار هستند؛ برای اینکه با به دنیا آمدن فریدون دیگر شیر و نسبت آن از منوچهر قطع شده است. که تا قبل از ولادت فریدون شیر برای منوچهر است و اگرچه وقت ظاهر شدن شیر رسیده باشد؛ برای اینکه شیر برای فرزند به دنیا آمده است نه برای حمل موجود در شکم مادر. از این ره که حمل تا به دنیا نیامده است از آن شیر موجود در پستان مادرش استفاده‌ای نمی‌کند.

وَلَوْ تَزَوَّجَتْ امْرَأَةٌ فِي الْعِدَّةِ ثُمَّ اَرْضَعَتْ بِلَبَنِهَا طِفْلاً فَالْبَنُّ تَابِعٌ لِلْوَالِدِ فَهُوَ

تَابِعٌ لِمَنْ لِحَقَّةِ الْوَالِدِ بِقَائِفٍ أَوْ غَيْرِهِ.

و اگر زنی که در عده بود شوهر گرفت پس از آن فرزندی به دنیا آورد و پس از اینکه فرزندش به دنیا آمد، شیر خود را به طفلی داد، شیر تابع بچه است و بچه برای کسی است که قائف و پی شناس بچه را به او بچسباند و یا به وسیله‌ی دیگری بچه به او ملحق شود. مثال: فضه شوهرش غلام او را طلاق داد، فضه گمان کرد عده‌اش گذشته است. زن مبروک شد، پس از آن بچه‌ای به دنیا آورد به نام آخرزاد، غلام و مبروک هر دو ادّعی آخرزاد را دارند. اگر قائف بچه را به غلام چسباند شیر برای غلام است و فضه به هر شیرخواری که شیر بدهد فضه و غلام پدر و مادر رضاعی او هستند. مثلاً فضه بچه‌ای به نام ضحاک همراه پسرش آخرزاد را شیر می‌دهد پدر و مادر رضاعی ضحاک همان غلام و فضه هستند. و یا اینکه قائف و پی شناس آخرزاد را به مبروک چسباند پدر و مادر رضاعی ضحاک همانا فضه و مبروک هستند؛ چنانچه بچه حتماً به یکی از آن دو تعلق داشت به اینکه فضه بعد از چهار ماه از ازدواج با مبروک آخرزاد را به دنیا آورد در اینجا قطعاً آخرزاد فرزند غلام است؛ برای اینکه بچه‌ی کامل کمتر از شش ماه به دنیا نمی‌آید و در این صورت شیر فضه برای غلام است قطعاً و غلام و فضه پدر و مادر رضاعی ضحاک هستند. والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ النَّفَقَاتِ وَ مَا يَتَّبَعُهَا مِنْ أَدَمٍ وَ غَيْرِهِ وَ هِيَ جَمْعُ نَفَقَةٍ

بابی است در بیان مصرف زن و فرزند و پدر و مادر و خدّم و پیوند، و آنچه تابع نفقه است از نان خورش و لباس و خانه‌ی نشیمن و خادم و غیر اینها.

لِوُجُوبِهَا أَسْبَابُ ثَلَاثَةٌ: نَسَبٌ وَ نِكَاحٌ وَ مِلْكٌ يَمِينٍ:

برای واجب شدن نفقه‌ی دیگری بر شخص سه سبب است: یکم نسب است که نفقه‌ی مادر و پدر و زن پدر و فرزند از پسر و دختر یعنی نفقه‌ی اصل از پدر و مادر و آنچه به واسطه‌ی ایشان لازم می‌شود یعنی نفقه‌ی پدر و مادر واجب فرزند است و نفقه‌ی عمّه و خاله اگر محتاج باشند و نفقه‌دهنده‌ای نداشته باشند، هم لازم شخص است، و

نفقه‌ی فرع از پسر و دختر و آنچه به واسطه‌ی ایشان باشد، مثل دختر دختر وقتی که محتاج باشند و نفقه‌دهنده‌ای نداشته باشد لازم شخص است.

دوم سبب نکاح: که مصرف زوجه لازم شوهر است.

سوم سبب ملک یمین یعنی زرخرید که مصرف کنیز و غلام لازم مالک آنهاست.

اما در خصوص پدر و مادر: آیه‌ی ۳۱ سوره‌ی لقمان:

﴿وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا﴾

«و با پدر و مادر در دنیا به خوبی رفتار کن. و از جمله رفتار خوب با پدر و مادر

پرداخت نفقه‌ی ایشان است».

و در خصوص نفقه‌ی زوجه: آیه‌ی ۶۵ سوره‌ی طلاق:

﴿فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ﴾

«اگر زوجات شما شیر به فرزندانان دادند مزدشان به ایشان بدهید. وقتی که مادر به

شیر دادن به طفل خود حق اجرت و کرایه دارد حق نفقه‌ی او لازم تر است».

و يَشْتَرِطُ فِي وُجُوبِ النَّفَقَةِ يَسَارُ الْمُنْفِقِ بِفَاضِلٍ عَنِ مَوْلَانِهِ وَ مَوْلَاتِهِ

زَوْجَتِهِ.

و شرط است در واجب شدن نفقه‌ی پدر و مادر بر فرزند اینکه فرزندی که می‌خواهد نفقه‌ی پدر و مادر بدهد، او دارای زیاده از نفقه‌ی خود و همسر خود و زیاده از نفقه‌ی خدمتکار خود و خدمتکار زوجه و یا زیاده از نفقه‌ی ام‌الولد خود داشته باشد، زیاده از نفقه‌ی یک شبانه روز خود و آنها. چنانچه از نفقه‌ی خودش در یک شبانه‌روز چیزی زیاد نشود لازم او نیست که نفقه‌ی خادم و خادمه بدهد برای اینکه وقتی که زیادی از حاجت خود و بستگانش در یک شبانه‌روز ندارد او اهل مدد کردن به دیگری نیست. و واجب نیست مصرف اصل وقتی که به قدر حاجت خود دارند، چنانچه پدر از طریق کسب می‌تواند مصرف خود تأمین نماید، اگر کسب نکرد لازم فرزند است نفقه‌ی او را پردازد برای اینکه احترام پدر واجب است و نمی‌توان او را مجبور به کار کردن نمود. اما اگر فرزند کار بتواند و کار نکند لازم پدر نیست که مصرف او بدهد و لازم فرزند است کار

کردن.

وَتَجِبُ نَفَقَةُ الزَّوْجَةِ بِتَمَكِينِهَا التَّامِّ:

و واجب است پرداختن نفقه‌ی زوجه وقتی که کاملاً در اختیار شوهر آید. برای اینکه در حدیث صحیح آمده است که از رسول الله ﷺ پرسیده شد: مَا حَقُّ زَوْجَةِ الرَّجُلِ عَلَيْهِ؟! قَالَ ﷺ تَطْعَمُهَا إِذَا طَعِمْتَ وَ تَكْسُوهَا إِذَا اكْتَسَيْتَ (رواه ابو داود والحاكم و صحیح اسناده) حق زوجه بر شوهرش چیست؟! فرمود: وقتی که خوراک داشتی خوراک او بدهی و وقتی که پوشاک داشتی لباس و پوشاک زوجه را فراهم سازی. همچنین آیه ۱۹ سوره نساء:

﴿وَ عَاشِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ﴾

«با همسران خود به خوبی همزیستی داشته باشید و با یکدیگر به خوبی زندگی کنید».

وَ نَفَقَةُ خَادِمِهَا إِنْ كَانَتْ مِمَّنْ تُحْدَمُ فِي بَيْتِ أَبِيهَا أَوْ إِحْتَاجَتْ لِذَلِكَ لِزِمَانَةِ أَوْ

مَرَضٍ:

و واجب است بر شوهر، پرداختن نفقه‌ی خدمتکار زوجه اگر در خانه پدرش خدمتکار داشته و یا اینکه حاجتش به خدمتکار افتاده به سبب زمین‌گیر بودن و یا بیماری، برای اینکه خدمتکار گرفتن برای زوجه از جمله معاشرت بالمعروف و باهم زندگی کردن به خوبی است.

وَ نَفَقَةُ الْمُعْتَدَةِ إِنْ كَانَتْ رَجْعِيَّةً لِبَقَاءِ حَبْسِ الزَّوْجِ عَلَيْهَا وَ سَلْطَنَتِهِ أَوْ

كَانَتْ حَامِلًا غَيْرَ مُعْتَدَةٍ عَنْ وَفَاةٍ:

و واجب است بر شوهر نفقه‌ی زوجه‌ای که در عده‌ی طلاق رجعی نشسته است خواه زن آزاد باشد و یا کنیز باشد، حامله باشد یا نباشد که باید مصرف معده‌ی رجعیه پردازد و نفقه‌ی معده‌ی رجعیه مانند نفقه‌ی زوجه است؛ مگر اینکه وسائل تنظیف مثل صابون و آب بدن شستن لازم شوهر نیست؛ برای اینکه تمتع و استفاده‌ای از او ندارد و اینکه نفقه‌ی معده‌ی رجعیه لازم شوهر است. برای این است که تا وقتی که در عده‌ی

طلاق رجعی است هنوز سلطه و قدرت بر او است و هر وقت می‌تواند او را به نکاح برگرداند. و اگر در عده‌ی طلاق باین است که شوهر او را سه طلاق داده یا با او خلع نموده حقّ نفقه دارد، اگر حامله باشد. اما اگر زن در عده‌ی وفات شوهر است حق نفقه ندارد و اگرچه حامله باشد و همچنین اگر در عده‌ی وطء شبهه یا در عده‌ی فسخ مقارن عقد نکاح باشد مثل اینکه شوهر دارای عیب مقتضی فسخ باشد به اینکه شوهر دیوانه بود و زن فسخ کرد یا اینکه عیب در زن بود به اینکه گفته شده بود به شوهر که این زن آزاد است و معلوم شد، کنیز است که در عده‌ی وفات و عده‌ی وطء شبهه و در عده‌ی فسخ به عیب مقارن عقد نکاح اگرچه حامله باشد نفقه‌اش لازم شوهر نیست.

اما نفقه‌ی رجعیه برای اینکه در حکم زوجه است. و اما نفقه‌ی زن حامله اگرچه در عده‌ی طلاق باین باشد برای اینکه خدای متعال فرمود:

﴿وَ إِنْ كُنْ أَوْلَاتٍ حَمَلٍ فَانْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾

(سوره‌ی طلاق، آیه‌ی ۶)

«و اگر زنانی که در عده‌ی طلاق باین هستند دارای حمل باشند نفقه‌شان بدهید تا وقتی که وضع حمل نمایند و بچه را به دنیا بیاورند».

و اما اینکه نفقه‌ی زوجه‌ای که در عده‌ی وفات شوهر نشسته و نفقه‌ای ندارد، برای حدیث صحیح به روایت دارقطنی است که رسول الله ﷺ فرمود: **لَيْسَ لِلْحَامِلِ الْمُنَوَّقِي عَنْهَا زَوْجَهَا نَفَقَةً**: زن حامله‌ای که در عده‌ی وفات شوهر است نفقه‌ای ندارد و اما زنی که در عده‌ی وطء شبهه نشسته است نفقه‌ای ندارد؛ برای این است که زوجیت میان او و وطء‌کننده نیست. و اما اینکه فسخ نموده به عیب شوهر و یا شوهر فسخ نکاح او نموده به عیب خودش نفقه عده ندارد، برای اینکه نکاح را از ساعت فسخ نکاح را از میان برداشته است.

وَ نَفَقَةُ الْمَمْلُوكِ وَاجِبَةٌ وَ لَا يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ مَا لَا يُطِيقُ:

و نفقه‌ی مملوک خواه برده باشد که انسان است و خواه حیوان باشد لازم مالکشان است: برای اینکه در حدیث صحیح مسلم آمده است که رسول الله ﷺ فرمود:

لِلْمَمْلُوكِ طَعَامُهُ وَ كِسْوَتُهُ: لازم مالک برده است خوراک و پوشاک او، و نمی تواند بیش از طاقت برده و حیوان کار از آنها بکشد و حرام است که برده و یا حیوان را گرسنه گذارد. اگر لازمان ندارد بفروشد و آنها را عذاب ندهد. اگر حلال گوشت است ذبح نماید. و اگر نه لازم دارد و نه ذبح حلال گوشت کرد و نه فروخت، حاکم آنچه مصلحت است انجام می دهد و اگر مال دارد حاکم او را مجبور می کند بر خوراک درست به آنها دادن و یا اگر مال دیگر ندارد و قابل اجاره می دهد و هر نوع مصلحت است از فروش و یا اجاره ی آن انجام می دهد؛ برای اینکه حق الله تعالی در رعایت حال مملوکین است. و در حدیث است: اگر مصرف مملوک از برده و یا حیوان نمی توانید، آنها را بفروشید و بندگان خدا را عذاب ندهید، و شیر حیوان آنچه از حاجت بچه شیرخوارش زیاده است بدوشد که بچه حیوان باید سیر شود از شیر مادرش و اگر علف خوار است سیر از علف شود. و دوشنده باید ناخن خود را بچیند. و پشم حیوان از ته نچیند تا حیوان آزرده نشود، و در شکم زنبور عسل وقتی که عسل از آن می گیرد به قدر حاجتشان باقی گذارد، اگر کرم ابریشم را تربیت می کند ورق توت برایشان تهیه کند و برای زنبوران عسل مرغ برشته بر در شکمشان بیاویزد تا از آن بخورند.

و کسی که درخت و زراعتی دارد آب به آنها برساند و مکروه است آب ندادن به آنها، و آنچه روح ندارد مثل عمارت و ساختمان ترک رعایت آنها که به ویرانی آنها بکشد مکروه است؛ برای اینکه نوعی از تضييع مال است و اضاعه ی مال به ریختن به دریا بدون عذر نجات انسان و یا حیوان حرام است، و عمارت و آبادی و ساختمان جایز است؛ مگر در صورتی که به قصد تکبر و فخر فروشی باشد و وقتی که برای حاجت باشد و قصد تکبر نباشد هر قدر بالا ببرد ممنوع نیست. و حدیثی که فرموده آدمی در هر کار ثواب دارد مگر در آب و گل یعنی ساختمان حمل شده بر ساختمانی که بدون حاجت و برای تکبر و فخر فروشی باشد.

اما مصرف مکاتب که خود را از آقای خود خریده، لازم آقای او نیست برای اینکه مکاتب استقلال دارد. و در مصرف زوجه میان غنی و متوسط و معسر که فقیر است فرق

گذاشته‌اند:

وَعَلَى الْغَنِيِّ الْحَرِّ لِرِزْوَجَّتِهِ مَدَّانٍ وَ لِخَادِمِهَا مَدُّ وَ ثُلُثٌ. وَ عَلَى الْمُتَوَسِّطِ الْحَرِّ لِرِزْوَجَّتِهِ مَدُّ وَ نِصْفٌ وَ لِخَادِمِهَا مَدُّ وَ عَلَى الْمُعْسِرِ وَ مَنْ بِهِ رِقٌّ وَ لَوْ مُبْعَضًا مُوسِرًا لِرِزْوَجَّتِهِ مَدُّ وَ لِخَادِمِهَا مَدُّ:

و لازم توانگر آزاد است در نفقه‌ی زوجه‌اش برای هر روزی دو مد که یک کیلو و نیم باشد. و بر شخص میانه حال آزاد برای زوجه‌اش یک مد و نیم یعنی یک کیلو و ربع. و بر شخص بینوا و کسی که برده است اگرچه برده‌ای باشد که نیمی مثلاً از او آزاد باشد و نیمی دیگرش برده باشد اگرچه مبعوض توانگر باشد برای زوجه هر کدام سه ربع کیلو لازم است. و برای خادم زن توانگر یک مد و ثلث یعنی یک کیلو. و برای خام زن میانه حال یک مد یعنی سه ربع کیلو. و برای خادم زن بینوا و زن برده سه ربع کیلو لازم است. و علما برای این تفاوت میان زنان توانگر و میانه حال و بینوا و برده چنین دلیل آورده‌اند که خدای متعال فرمود: ﴿لِيُفْفِقَ ذُو سَعَةٍ مِنْ سَعَتِهِ﴾ (سوره‌ی طلاق، آیه‌ی ۷)

و نفقه‌ی زوجه‌ی غنی و میانه حال و بینوا و برده که بیان شد خواه آن زنان آزاد باشند یا کنیز مسلمان باشند یا کافر کتابی و واجب در نفقه قوت غالب مردم در غالب ایام سال است و در قوت غالب اختلاف باشد لازم هر قوتی که شایسته‌ی شوهر باشد. و در بیان موسر و متوسط و معسر فقها گفته‌اند که: کسی که دخلش از خرجش بیشتر باشد موسر است. و کسی که دخل و خرجش به قدر هم باشد متوسط است. و کسی که خرجش بیش از دخلش باشد معسر است. و همین نفقه به حسب عدد بستگان فرق می‌کند و دو نفر که در دخل متساویند، یکی خودش و زوجه‌اش می‌باشد نفقه توانگران او را نمی‌آزارد و آن کسی که ده سر عیال دارد نفقه‌ی معسران هم برایش دشوار است. و وقت اعتبار حال شوهر و اخراج نفقه طلوع آفتاب هر روز است.

و کسی که نفقه‌ی زوجه لازم او است و ندارد و او دارای پسری و دختری است بر پسر و دختر لازم است که نفقه‌ی پدر را بدهند و نفقه‌ی پدر بر هر دو یکسان است که نیمی از نفقه پسر می‌دهد و نیمی دیگر دختر می‌پردازد برای اینکه نفقه‌ی پدر به حسب

ارث فرزند نیست. مثلی که احسان پدر به پسر و دختر یکسان است.

و کسی که بینوا است و پدر و پسری ثروتمند دارد نفقه‌اش بر پسر او است و فرق نمی‌کند پسری ثروتمند داشته باشد و یا دختری ثروتمند که نفقه بر فرع او است.

وَمَنْ وَجَبَتْ لَهُ النَّفَقَةُ وَجَبَ لَهُ الْأُدْمُ وَالْكَسْوَةُ وَالسُّكْنَى وَتَوَابِعُهَا:

و کسی که حق نفقه دارد از زوجه و خادم و فرع و اصل حق نان خورش و پوشاک و محل نشیمن و توابع اینها را نیز دارد. مثلاً زوجه غنی و متوسط و معسر که دو کیلو و یک کیلو و نیم کیلو دارند این قوت غالب مثل گندم یا برنج است که اضافه‌هایی دارد از نان خورش مثل پنیر برای نان و گوشت و یا ماهی برای نان یا برنج و روغن و شکر و چایی و بهارات و سبزی و میوه به حسب عرف محل و توانایی شوهر. و لباس تابستانی و زمستانی و محل نشیمن همه به حسب لایق بحال شوهر و توابع اینها از ظروف طبخ و ظرف و از یا نفت یا هیزم به حسب عرف محل و فراش و چادر و پتو و فرش اطاق از لایق به حال شوهر، خلاصه آنچه مایه‌ی آسایش زندگی است بحساب مقدور شوهر با در نظر گرفتن امثال او واجب است، و آن کسی که عاقل است می‌تواند رضای زن و فرزند و پدر و مادر در انفاق معقول به دست آورد و در رضا و آسایش آنها رضای خدای متعال به دست بیاورد و هیچ‌گناهی بدتر از آن نیست که شخص توانا نفقه زن و فرزند و بستگان به درستی ندهد و آنان را در انظار مردم خوار سازد. به فرموده‌ی سعدی علیه‌الرحمة اندازه نگهدارد:

نه چندان بخور که از دهانت برآید نه چندان که از جوع جانت سرآید
و دو کس مردند و حسرت بردند: آنکه داشت و نخورد و آنکه توانست و نکرد. و هر که
نانش نخورد، چون بمیرد نامش نبرند.

و سرآمد گفتارها فرموده‌ی رسول الله ﷺ: **كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَعُولُ** کفایت است در گنهکاری شخص اینکه کسانی را که در نفقه او هستند ضایع سازد.

وَ تَسْقُطُ النَّفَقَةُ بِمُضِيِّ الزَّمَانِ إِلَّا نَفَقَةَ الزَّوْجَةِ وَ خَادِمِهَا:

و نفقه‌ی اقارب اگر پرداخت نشد به مرور زمان ساقط می‌شود. مگر نفقه‌ی زوجه و

خدمتکار او که در گردن شوهر و ذمّتش دین می‌ماند. برای اینکه نفقه‌ی اقارب در حکم مؤاسات و مدد کردن است. و نفقه‌ی زوجه در حکم معاوضه است یعنی در مقابل تمکین زوجه و تمتّع از او و فرمانبرداری او است.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

باب الْحَضَانَةِ

بابی است در بیان پرستاری و نگهداری طفل. از شیر دادن به او و رعایت نظافت و حفظ صحت او. و مادر می‌تواند بر رعایت و نگهداری طفل خود از شوهرش که پدر طفل است طلب أُجْرَه نماید همانگونه که می‌تواند در مقابل، شیر دادن به طفل و نگهداریش را به عهده بگیرد او مقدّم است بر مادری که طلب اجرت بر آن می‌نماید. اگر در شایستگی مادر طفل در رضاع و حضانت طفل گفتگو باشد تا وقتی که شایستگی مادر نزد حاکم به ثبوت نرسد، طفل به مادرش سپرده نمی‌شود، اگر از اقارب زنانه‌ی پدر، زنی باشد که به رایگان حضانه‌ی طفل را عهده‌دار شود از مادری که تقاضای کرایه دارد مقدم است چرا که اسلام در هر زمینه سعادت امت را در نظر گرفته است و از تحویل دادن طفل به مادری که شایستگی تربیت طفل را ندارد منع می‌نماید، تا افراد امت از زمان طفولیت دارای تربیت صحیح باشند. کجا هستند مردمی که می‌گویند مسلمانند و اطفال خود را به هر گروهی می‌سپارند و وقتی که فرزندشان از تربیت غلط زیر دست دشمنان فردی منحرف و ناباب بیرون آمد زبان به اعتراض می‌کشایند در حالی که کار خودشان است و خود کرده را چاره‌ای نیست. و هیچ فرقه‌ای یافته نمی‌شود که مثل اهل سنت فرزندان خود را به هر گروهی بسپارند و نتیجه این شود که در حفظ مقدّسات خود این رقم بی تفاوت بمانند.

حَضَانَةٌ: از حضن گرفته شده که به معنی آغوش است برای اینکه پرستار کودک او را در آغوش می‌گیرند و حضن به معنی جنب هم به همین معنی است که موقع بغل کردن طفل پرستارش او را به پهلو می‌چسباند و در شرع حَضَانَةٌ عبارت است از: نگهداری کسی

که خودش نمی تواند به تنهایی امور و تربیت خود را اداره نماید و باید امور او را به کسی بسپارند که نگهداری و تربیت او و شایسته بار آوردنش بتواند و زنان در این کار شایسته تر از مردانند:

تَقَدَّمَ الْأُمُّ وَ إِنْ عَلَتْ إِذَا كَانَتْ أَهْلًا لَهَا عَلَى الْآبِ وَ إِنْ عَلَا:

مادر طفل در حق حضانت طفل داشتن هر قدر بالا رود مثل مادر مادر مقدم است بر پدر هر قدر بالا رود مثل پدر پدر. وقتی که مادر شایستگی حضانت یعنی نگهداری و تربیت طفل داشته باشد، برای اینکه مهر و عطوفت مادر بسیار است و حوصله و صبر سازش با کودک را دارد، و این مقدم بودن مادر به حق حضانت بر پدر وقتی که شروط حضانت در مادر جمع باشد و اهلیت حضانت داشته باشد:

إِلَى أَنْ يُمَيِّزَ الْوَلَدُ:

تا موقعی است که طفل به سن تمییز برسد.

وَ شُرُوطُ الْحَضَانَةِ تِسْعَةٌ: الْبُلُوغُ وَ الْعَقْلُ وَ الْحُرِّيَّةُ وَ الْعَدَالَةُ وَ الْإِقَامَةُ بِبَلَدِ الْمَحْضُونِ وَ الْخُلُوفُ مِنْ زَوْجٍ لَا حَقَّ لَهُ فِي الْحَضَانَةِ وَ الْإِسْلَامُ لِحَضَانَةِ طِفْلِ مُسْلِمٍ وَ السَّلَامَةُ مِنْ نَحْوِ بَرَصٍ وَ عَمَى:

و شرطهایی که باید در مادر جمع شود تا حق حضانت داشته باشد نه شرط است: بالغ بودن، عاقل بودن، آزادی کامل یعنی اثری از بردگی نداشتن، عدالت درستکاری مقیم بودن در محلی که طفل در آنجا است و اگر پدر طفل او را طلاق داده، نداشتن شوهری که حقی در حضانت طفل ندارد، مسلمان بودن وقتی که طفل مسلمان است، به سلامت بودن از بیماریهای نفرت انگیز مثل برص و جذام و از بیماریهای واگیر مثل سل و وینا بودن زنی که خود عهده دار تربیت طفل است. وقتی که این شروط در مادری که می خواهد عهده دار نگهداری و تربیت طفل باشد وجود داشت، حق حضانت او تا موقعی است که طفل به سن تمییز برسد. و وقتی که طفل به سن تمییز رسید، چنانچه خلل به آن مشروط برسد به اینکه مادر دیوانه یا برده یا فاسقه باشد یا بخواهد طفل را با خود به شهری دیگری ببرد و یا اینکه شوهر اجنبی داشته باشد. یا اینکه کتانی باشد و طفل مسلمان باشد

و یا اینکه بیماری نفرت‌انگیز یا واگیردار داشته باشد یا نابینا باشد حق حضانت ندارد.

فَيُخَيَّرُ بَيْنَهُمَا إِنْ افْتَرَقَا وَ صَلَحَا:

وقتی که کودک به سن تمییز رسید، به کودک اختیار داده می‌شود که هر کدام از پدر و مادر را بخواهد اختیار نماید و نزد او باشد، و این در موقعی است که پدر و مادر طفل از هم جدا شده باشند و هر دو صلاحیت نگهداری و تربیت کودک را داشته باشند. و یا اینکه پدر و مادر کودک از هم جدا نشده باشند ولیکن اقامت پدر نزد مادر طفل اندک باشند. چنانچه پدر و مادر هر دو صلاحیت تربیت فرزند را نداشته باشند، حق حضانت منتقل می‌شود به کسانی که بعد از ایشان هستند. اگر مادر صلاحیت ندارد منتقل به مادر مادر می‌شود و اگر پدر صلاحیت نداشته باشد به پدر پدر منتقل می‌شود.

و اینکه مادر حق حضانت طفل را تا رسیدن او به سن تمییز دارد، دلیل آن حدیث صحیح است که: **أَنَّ امْرَأَةً قَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ ابْنِي هَذَا كَانَ بَطْنِي لَهُ وَعَاءٌ وَ حَجْرِي لَهُ جِوَاءٌ وَ تَدْبِي لَهُ سِقَاءٌ وَ أَنَّ أَبَاهُ طَلَّقَنِي وَ يَزْعُمُ أَنَّهُ يَنْزِعُهُ مِنِّي فَقَالَ أَنْتِ أَحَقُّ بِهِ مَالِمَ تَنْجَحِي.** (رواه البیهقی و الحاکم و صحیح اسناده). زنی به خدمت رسول الله ﷺ آمد و گفت: یا رسول الله این پسر، شکمم جای او بوده و آغوشم محل آسایش او بوده و پستانم آشامیدنی او بوده با این همه که زحمتش را کشیده‌ام، پدرش که مرا طلاق داده ادعا دارد که پسر را از من می‌گیرد. رسول الله ﷺ فرمود: تا وقتی که شوهر نکرده‌ای حق تو است که نزد تو باشد.

و دلیل اینکه وقتی که فرزند به سن تمییز رسید اختیار دارد که پدر را اختیار نماید و مادر را. حدیثی است که ترمذی آن را روایت نمود: گفت حدیث حسن: **لَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ خَيْرٌ غُلَامًا بَيْنَ أَبِيهِ وَ أُمِّهِ.** رسول الله ﷺ به پسری که به سن تمییز رسیده بود اختیار داد که در میان پدر و مادر هر کدام را بخواهد اختیار نماید و غلام در عرف شرع به کودکی گفته می‌شود که به سن تمییز رسیده باشد. اما در لغت: غلام به کودک گفته می‌شود از روز ولادتش. و مقدم بودن مادر بر پدر در صورتی که مادر با موانع حضانت همراه نباشد اما:

فَإِنْ تَدَافَعَا أَوْ آقَامَ كُلُّ مِّنْهُمَا بَيْدًا أَوْ تَزَوَّجَتْ قَدَّمَ الْأَبُ:

اگر هریک از پدر و مادر از حضانت طفل و نگهداری و پرستاری او خودداری کردند یا اینکه هریک از پدر و مادر طفل در شهری اقامت گزیدند، یا اینکه مادر طفل شوهر کرد و زن کسی دیگر شد که حق حضانت و سرپرستی طفل را نداشت، مثل شخص بیگانه که قربتی با طفل نداشت، یا اینکه مادر طفل زن کسی شد که فی الجمله حق حضانت طفل داشت، مثل عموی طفل ولیکن راضی نشد به اینکه زوجه اش از طفل خود حضانت نماید در همه‌ی این چند صورت پدر مقدم است بر مادر؛ برای اینکه مادر با مانع از حق حضانت همراه است.

و اینکه گفتیم اگر هر کدام از پدر و مادر امتناع از حضانت طفل نمود، مجبور نمی‌شود در صورتی است که نفقه‌ی طفل لازم آنها نباشد. به اینکه طفل صاحب هستی باشد و نفقه‌اش در مال خودش باشد و هستی طفل به اینکه از اقارب و یا غیرشان مالی به او داده باشند. اما اگر طفل دارای هستی نباشد، هر کسی که نفقه‌ی طفل لازم او است مجبور می‌شود تا نفقه و حق حضانت او را پردازد. و وقتی که گفتیم پدر مقدم بر مادر است یعنی مجبور به پرداخت حق حضانت می‌شود همانگونه که نفقه لازم او است.

و همانگونه که در حق حضانت و پرستاری طفل، مادر مقدم بر پدر است وقتی موانع حضانت با مادر نباشد، همانگونه هم اقارب مادر مقدم بر اقارب پدر است:

و تَقَدَّمَ أَقَارِبُهَا الْوَارِثَاتُ عَلَى أَقَارِبِهِ إِلَّا الْأُخْتُ لِأُمِّ فَتَقَدَّمَ عَلَيْهَا أُمُّ الْأَبِ وَإِنْ عَلَوَا:

و خویشاوندان مادری طفل مقدم هستند بر خویشاوندان پدری طفل. مثلاً مادر مادر مقدم است بر مادر پدر. و خواهر مادر که خاله باشد مقدم است بر خواهر پدر. مگر خواهر مادری که مادر پدر مقدم است بر او و اگرچه بالا روند مثل مادر مادر پدر و یا مادر پدر پدر. و قصدمان از اقارب، خویشاوندان اناث است؛ برای اینکه خویشاوندان ذکور حقی در حضانت ندارند؛ مگر وقتی که از اناث نباشد. و گفتیم خویشاوندان اناث که میراث‌بر باشند برای اینکه میراث بردن قوت دارد. و بنابراین:

و الْأُخْتُ لِابْنَيْنِ أَوْ لِأَبٍ:

و خواهر پدری و مادری حق تقدم دارد. و خواهر پدری بعد از او حق تقدم دارد به سبب قوت ميراث بردنشان. اما آن اقارب زنانه که ميراث نمی‌برند به اینکه نسبت مردی دارند که ميراث بر نیست: مثل مادر پدر مادر و دختر پسر دختر و دختر عموی مادری، اما اگر نسبت به مردی که ميراث نمی‌برد، ندارند حق حضانت دارند و اگرچه محرم نباشند مثل دختر عمو و دختر عمه و دختر خاله برای اینکه حضانت برای طفل خردسال است.

وَ يَقُومُ أَبُو الْأَبِّ مَقَامَهُ فِي غَيْبَتِهِ فِي الْحَضَانَةِ وَ غَسَلَ الْمَيِّتِ وَ الصَّلَاةِ عَلَيْهِ:

و موقعی که پدر غایب است پدر پدر جای پدر را می‌گیرد در حق حضانت پسر پسرش و هر میتی که پدر حق نماز جنازه خواندن بر او را داشت پدر پدر در غیبت پدر به منزلت پدر است.

بَابُ الْجَنَائَاتِ

در بیان جنایت بر بدن

برای اینکه جنایت بر مال به غضب کردن آن در باب غضب گذشت. و جنایت بر مال به دزدیدن آن در باب سرقت می‌آید. و جنایت بر مال به راهزنی در باب قطع الطريق می‌آید.

و جنایت شامل جرح و بریدن می‌شود و شامل غیر آن نیز می‌شود که کشتن خواه به سحر باشد و خواه به شمشیر باشد و خواه به مثقل مثل سنگ و گلوله باشد و خواه بر گرسنگی کردن باشد تا به گرسنگی بمیرد و خواه به خوراندن خوراک مسموم و زهری باشد و خواه به مجبور کردن دیگری به کشتن باشد که در همه‌ی اینها قصاص مترتب است.

و اصل در باب جنایات:

آیات قرآن است مثل:

(سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۱۷۸)

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ﴾

«ای مردمی که ایمان آورده‌اید فرض شد بر شما قصاص».

و حدیث‌های صحیح است: مثل حدیث صحیحین بخاری و مسلم که: رسول الله ﷺ فرمود: لَا يَحِلُّ دَمُ امْرِيٍّ مُسْلِمٍ إِلَّا بِإِخْدَى ثَلَاثٍ: الثَّيِّبُ الزَّانِي وَ النَّفْسُ بِالنَّفْسِ وَ التَّارِكُ لِدِينِهِ الْمُفَارِقُ لِلْجَمَاعَةِ. روا نیست ریختن خون مسلمانی؛ مگر در برابر یکی از سه کار: بیوهی زناکار یعنی زناکردن کسی که داماد شده و زن گرفته است. و کسی که دیگر راکشته و در قصاص او کشته می‌شود، و کسی که از دین خود برگشت و از جماعت مسلمانان جدا شد.

يَجِبُ الْقَوْدُ فِي النَّفْسِ وَ الطَّرْفِ وَ الْمَعْنَى وَ الْجَرْحِ:

قَوْدُ یعنی قصاص واجب می‌شود در جان که اگر کسی راکشت در قصاص او کشته می‌شود. و در عضو که اگر دست کسی را برید، دست او بریده می‌شود، و در معنی یعنی امور معنوی مثل رفتن بینائی که اگر بینائی کسی را به وسیله‌ای از میان برد به همان وسیله بینائیش از میان برده می‌شود. امور معنوی مثل: بینائی و شنوائی و بویائی و چشائی و عقل و هوشیاری، اینها امور معنوی هستند که ممکن است چشم به حال خودش باقی باشد؛ اما بینائی آن به ضربتی از میان رفته باشد. و همچنین شنوائی گوش و بویائی بینی و چشائی زبان و غیره و در جرح یعنی زخم زدن نیز قصاص است که تفصیل آن می‌آید. اما قصاص در اینها شروطی دارد مثل:

بِشَرْطِ عِصْمَةِ الْقَتِيلِ وَ الْمُكَافَاةِ: وَ هِيَ فِي النَّفْسِ بِأَنْ لَا يَفْضَلَ الْجَانِي مَجْنُونًا بَحْرِيًّا أَوْ إِسْلَامًا أَوْ أَصْلِيًّا أَوْ سَيَادَةً:

قصاص در نفس و طرف و معنی و جرح مشروط است به اینکه کشته شده معصوم یعنی محترم باشد؛ برای اینکه کافر ذمی که در امان مسلمانان است، اگر کافر حربی را کشت قصاص بر او نیست؛ برای اینکه کافر حربی عصمتی ندارد در حالی که ذمی عصمت و احترام دارد. و مشروط است به مکافات یعنی همتا بودن کشته شده با کشته‌کننده. اما اگر کشته‌کننده برتری دارد بر کشته‌کننده به آزادی یا مسلمانی یا اصل بودن یا آقایی که آزاد اگر برده را بکشد، آزاد در برابر برده، کشته نمی‌شود، مسلمان اگر کافری را کشت

مسلمان در برابر کافر کشته نمی شود، و اصل در مقابل فرع کشته نمی شود. یعنی اگر پدر و مادر و یا پدر و مادرشان فرزند یا فرزندزاده خودشان را کشتند، در برابر او کشته نمی شوند. و آقایی مثل اینکه اگر آقا برده‌ی خود را کشت، آقا در برابر برده کشته نمی شود.

و باید دانست که اینان که گفته شد آزاد در مقابل برده و مسلمان در برابر کافر و پدر و مادر در مقابل فرزند و پدر و مادر در مقابل فرزندزاده، و آقا در مقابل برده اگرچه کشته نمی شوند، اما تعزیر آنها بسی اوقات ممکن است، حتی اگر به حبس ابد آنها بینجامد؛ برای اینکه تعزیر زیر نظر قاضی است و قاضی هرطور مصلحت بداند رفتار می نماید، یعنی اگر کشته نمی شوند بدون عقوبت نمی مانند.

وَ فِي الطَّرْفِ وَالْمَعْنَى تَشْتَرِطُ الْمَكَافَاةُ وَ انْ لَا يَفْضُلُ الْجَانِي عَلَى الْمَجْنِي عَلَيْهِ وَ الاسْمِ الْاِخْصِ وَ سَلَامَةِ الْخَلْقَةِ:

و در اعضاء و در معنی شرط است که جانی برتر از مجنی علیه نباشد و در اسم خاص مثل هم باشند و در سلامت خلقت هم مثل هم باشند. و گفتیم که جانی در نفس برتر از مجنی علیه نباشد در آزادی و اسلام و اصالت و سیادت.

در طرف و اعضاء و در معنی نیز همین شروط است، و بنابراین دست آزاد در برابر دست برده، بریده نمی شود، و دست مسلمان در برابر دست کافر بریده نمی شود. و دست اصل یعنی پدر و مادر در برابر دست فرزند بریده نمی شود و دست آقا در برابر دست برده، بریده نمی شود. و دست سالم در برابر دستی که شل است بریده نمی شود.

و در اسم اخص: یعنی دست راست در برابر دست چپ بریده نمی شود. و در معنی اگر قدرت دست را از بین برد قدرت دستش از بین برده می شود، و **فرق میان طرف و معنی** این است که: در طرف و عضو، دست او را در مقابل دستش که قطع نموده، قطع می نمایند و در معنی دستش را قطع نمی کنند ولیکن به ضربه‌ای مثلاً دست او را از قوت می اندازند و شل می گردانند. در مقابل دست جانی هم به ضربه‌ای مانند از قوت انداخته می شود. در طرف دست از میان رفته و در معنی دست موجود است اما قدرت دست از

میان رفته است. و در عضو ممکن است چشم او را بیرون آورده باشند و در مقابل چشم جانی بیرون آورده می شود. اما در معنی چشم به حال خود باقی اما بینائیش از بین رفته است و در مقابل بینائی چشم جانی از بین برده می شود.

وَ فِي الْأَخِيرِ يَعْنِي فِي الْجَرْحِ ذَلِكَ وَ الْمِسَاحَةُ:

و در جرح و زخم زدن همان شروطی که یاد شد از آزادی و اسلام و اصالت و سیادت که رعایت می شود. اگر جانی و مجنی علیه مثل هم بودند، مساحت جرح در نظر گرفته می شود. اگر به قدر یک انچ زخم بر سر دیگری زده، بر سر خودش هم یک انچ خط کشی می کنند و زخم زده می شود که در جرح و زخم زدن مساحت و اندازه باید رعایت شود.

وَالْقَتْلُ أَنْوَاعٌ ثَلَاثَةٌ: وَاجِبٌ وَ مُبَاحٌ وَ حَرَامٌ:

و قتل و جنایت بر سه نوع است: واجب است و مباح است و حرام است.

قتل واجب: مثل کشتن کافر حربی و مرتد و قاطع الطریق و راهزن و زانی محصن و تارک الصلوة کافری که با مسلمان می جنگد، کشتنش واجب است و کشتن مرتد و راهزن و زناکاری که زن گرفته باشد و بعد زنا کرده کشتنش واجب است و تارک الصلوة اگر توبه نکرد و بر انکار نماز فرض باقی ماند کشتنش واجب است و جنایت واجب مثل بریدن دست سارق.

قتل مباح: مثل کشتن کسی در قصاص اینکه دیگری راکشته است، مباح است ولی واجب نیست برای اینکه اولیای مقتول می توانند خون بها بگیرند و عفو از قصاص و از خون بها نمایند.

قتل حرام: هر کشتنی به ناحق مثل کشتن کافری که به امان داخل به دیار اسلام شده است. و کشتن مؤمن به ناحق. همانگونه که خداوند در آیه کریمه ۹۳، سوره ی نساء می فرماید:

﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا﴾

«کسی که مؤمنی را به ناحق بکشد سزای او جاوید ماندنش در آتش دوزخ است».

و از عبدالله بن عباس رضی الله عنهما روایت است که توبه ندارد؛ اگر توبه نماید قبول نمی شود.

و در حدیث صحیح به روایت ابوداود آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **لَقَتُلُ مُؤْمِنٍ اَعْظَمُ عِنْدَ اللَّهِ تَعَالَى مِنْ زَوَالِ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا:** (رواه ابوداود باسناد صحیح) کشتن یک مؤمن آن قدر گناه دارد که اهمیّت آن از نیست شدن دنیا و آنچه در آن است (غیر از مؤمنان) بیشتر است.

قتل به عُدْوَان و به ناحق از گناهان کبائر است. و بعد از رَدّه و از دین برگشتن، **اَكْبَرُ الكِبَائِرِ** است. و در حدیث به روایت ابن ماجه آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: **مَنْ اَعَانَ عَلَى قَتْلِ مُؤْمِنٍ بِشَطْرِ كَلِمَةٍ لَقِيَ اللَّهَ مَكْتُوباً بَيْنَ عَيْنَيْهِ آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ:** کسی که کمک نمود در کشتن مؤمنی به نیمی از یک کلمه، در روز قیامت که برای حساب در برابر خدای عزوجل حاضر می شود میان دو چشم او نوشته است: **آيِسٌ مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ:** نوید از رحمت خدا.

وَ اَنْوَاعُ الْجِنَايَةِ ثَلَاثَةٌ: عَمْدٌ وَ شِبْهُ عَمْدٍ وَ خَطَأٌ.

و انواع جنایت از قتل و غیر آن بر سه قسم است: عمد است و شبه عمد و خطا.

عَمْدٌ: وَ هُوَ قَصْدُ الْفِعْلِ وَ الشَّخْصِ بِمَا يُتْلَفُ غَالِباً:

جنایت عمد عبارت است از: قصد فعل و شخص به چیزی که تلف کننده است در غالب مثل اینکه قصد کشتن زید می نماید به زدن او به شمشیر. و یا قصد بریدن دست زید می کند به شمشیر. زدن به شمشیر در غالب احوال برنده و کشنده است وقتی که قصد شخص و قصد بریدن دست زید یا کشتن او نمود همراه به زدن او به شمشیر این را جنایت عمد می نامند که موجب قصاص است.

وَ شِبْهُ عَمْدٍ: وَ هُوَ اَنْ يَقْصِدَ الْفِعْلَ وَ الشَّخْصَ بِمَا يُتْلَفُ لَا غَالِباً:

و جنایت شبه عمد عبارت از این است که: قصد جنایت بر انسانی دارد به چیزی که در غالب احوال کشنده نیست مثل فرو کردن سوزن در دنبه شخصی که اگر به سبب آن بمیرد شبه عمد است برای اینکه قصد فعل و شخص نموده هر چند به وسیله ای بوده که

کشتنش نادر است و یا اینکه به چوب دست سبک به کسی بزند و به سبب آن بمیرد برای اینکه قصد فعل و شخص هر دو داشته؛ اگرچه چوب دست سبک نه غالباً و نه نادراً کشته نیست و این در صورتی که زدن به آن برای کسی باشد که تحمل آن را دارد و زدن پیاپی و به قوت نبوده باشد که در شبه عمد قصاص نیست.

وَ خَطَأً: وَ هُوَ أَنْ لَا يَقْصِدَ الْفِعْلَ أَوْ يَقْصِدَهُ لَكِنْ لَا يَقْصِدُ الشَّخْصَ:

و جنایت خطا عبارت از این است که: قصد فعل جنایت ندارد مثل اینکه پایش لغزید و روی کسی افتاد و مرد. یا اینکه تیر به سمت کبوتری انداخت و به انسانی برخورد کرد و او را کشت. یا اینکه سیاهی از دور دید، گمان کرد درخت است تیر به او انداخت، که قصد فعل و شخص هر دو باهم نیست و در این صورتها وسیله‌ی جنایت کشته باشد یا نباشد فرق نمی‌کند، که در جنایت خطا قصاص نیست.

و معلوم است که در جنایت عمد قصاص است و در شبه عمد و خطا قصاص نیست و دیه یعنی خون بها لازم می‌شود برای اینکه خدای متعال در آیه‌ی کریمه ۹۲ سوره‌ی نساء می‌فرماید:

﴿وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ﴾

«و کسی که مؤمنی را به خطا کشت، کفاره‌ی قتل لازم او است و آن آزاد کردن برده‌ی مسلمانی است. و خون بها لازم او است که به اولیای مقتول پرداخته شود.»
این آیه دلیل واجب بودن خون بها در قتل خطا است.

و حدیث صحیح به روایت ابوداود و غیر او که ابن حبان و غیر او آن حدیث را صحیح دانسته‌اند که رسول الله ﷺ فرمود: **قَتِيلُ الْخَطَا شِبْهُ الْعَمْدِ قَتِيلُ السَّوْطِ وَالْعَصَا فِيهِ مَائَةٌ مِنَ الْأَيْلِ**. کشته شده به جنایت شبه عمد به اینکه به چوب دست و یا به عصا کشته شده باشد خون بها در آن لازم می‌آید که یکصد شتر می‌باشد و کشته باید به اولیای مقتول پردازد.

وَ لَا قَوَدَ فِي شِبْهِ الْعَمْدِ وَالْخَطَا: و در جنایت خطا و شبه عمد قصاص نیست به دلیل آیه کریمه و حدیث صحیح که یاد شد.

وَ يَجِبُ الْقَوَدَ فِي الْعَمْدِ بِشُرُوطِهِ بِالْإِجْمَاعِ:

و در جنایت عمد وقتی که شروط آن به جا آمد به اینکه به ناحق بود و مکافات بود و عصمت و التزام احکام وجود داشت قصاص در آن لازم می آید به اجماع امت.

إِلَّا فِي أَرْبَعِ عَشْرَةَ مَسْأَلَةً:

مگر در چهارده مسأله که در آنها قصاص لازم نمی آید.

فِي قَتْلِ الْأَصْلِ فَرْعُهُ:

در کشتن اصل، فرع خود را، اصل مثل پدر و مادر و هرچه بالا روند و فرع مثل پسر و دختر هر قدر پایین روند. اگر پدری دختر خود را کشت، پدر در مقابل دخترش کشته نمی شود، به دلیل حدیث به روایت حاکم که رسول الله ﷺ فرمود: لَا يُقَادُ لِلْإِبْنِ مِنْ أَبِيهِ. (رواه الحاکم و صححه) قصاص از پدرش گرفته نمی شود به سبب کشتن پسرش. و برای اینکه پدر و مادر اصل وجود فرزند هستند و فرزند نباید باعث عدم آنان بشود. و باقی اصول مثل پدر پدر و مادر پدر و پدر مادر و مادر مادر همه در حکم پدر هستند. و پسر پسر و دختر پسر و پسر دختر و دختر دختر در حکم فرع هستند.

أَوْ فِي قَتْلِهِ مُورَثٌ فَرْعُهُ:

یا در کشتن اصل مورث فرعی را، به اینکه شخصی که از زوجه اش فرزند دارد اگر زوجه اش را بکشد قصاص از او گرفته نمی شود؛ برای اینکه مورث فرزندش را کشته است. اگر پدر، فرزندش را می کشت قصاص بر او نبود. همچنان وقتی که مادر فرزند را بکشد برای اینکه حق قصاص برای پسر او است در کشتن پسرش قصاص بر او نبود در کشتن مادر پسرش هم قصاص بر او نیست.

و فِي إِنْتِقَالِ بَعْضِ إِرْثِ الْقَتِيلِ إِلَيْهِ كَأَنْ قَتَلَ أَحَدَ أَحْوَيْنِ أَبَاهُمَا وَ الْآخَرَ أُمَّهُمَا وَ الزَّوْجِيَّةَ بَاقِيَةً فَلَا يُقْتَلُ قَاتِلُ الْأَبِ وَ يُقْتَلُ قَاتِلُ الْأُمِّ:

و هرگاه بعضی از میراث کشته شده به او منتقل شد قصاص از کشته گرفته نمی شود. به اینکه مرد و زنی که میانشان زن و شوهری برقرار است دارای دو پسر بودند. این دو پسر برادر همدیگرند. حالا اگر یکی از آن دو پسر، پدر را کشت و دیگری مادر را کشت.

برای اینکه وقتی که پسر پدر را کشت میراث پدر نمی‌برد و می‌ماند مادر و پسر دیگر که این دو میراث کشته شده را می‌برند. و وقتی که دیگری مادر را کشت. کشته‌ی پدر میراث خود از مادر را دارد. و از جمله‌ی میراثی که به او منتقل می‌شود، حق قصاص است و از خودش قصاص نمی‌گیرد. این است که قصاص از او ساقط می‌شود و هفت هشتم $\frac{7}{8}$ خون‌بها لازم او است که به برادر دیگر بدهد و بعد از او به میراث‌برانش. اما آن برادری که مادر را کشته است از مادر میراثی ندارد، میراث مادر برای برادر او است. این است که قاتل مادر کشته می‌شود و در صورت عکس مسأله که اول یکی از دو برادر مادر را بکشد و بعد دیگری پدر را بکشد. قاتل مادر کشته نمی‌شود و قاتل پدر کشته می‌شود.

و فِي قَتْلِ سَيِّدِ رَقِيْقَةٍ: وَ لَوْ مُكَاتَبًا أَوْ أُمَّ وَوَلَدٍ أَوْ مَنْ يَمْلِكُ بَعْضَهُ لِعَدَمِ الْمُكَافَاةِ:

و در کشتن آقا برده‌اش را و اگرچه برده‌ی کشته شده مکاتب یا ام‌الولد یا برده‌ای باشد که کشته‌اش مالک بعضی از او باشد که قصاص از آقای برده گرفته نمی‌شود؛ برای اینکه همتائی و تکافؤ میان کشته و کشته شده نیست. کشته آزاد است و کشته شده برده‌ی او.

(قبلاً گفتیم که اگرچه قصاص از پدر و مادر برای کشتن فرزند گرفته نمی‌شود و اگرچه قصاص از آقا برای کشتن برده‌اش گرفته نمی‌شود اما تعزیر حتماً دارد و تعزیر به نظر قاضی است هر طور مصلحت بداند تعزیر او را معین می‌نماید).

و فِي قَتْلِ حَرْبِيٍّ غَيْرِهِ: وَ لَوْ مُسْتَأْمَنًا لِأَنَّهُ لَمْ يَلْتَزِمْ حُكْمَنَا:

و قصاص نیست در کشتن کافر حربی غیر حربی را اگرچه کافری را بکشد که در امان مسلمین است برای اینکه کافر حربی در برابر احکام اسلام التزامی ندارد. و دلیل آن اینکه وحشی موقعی که کافر حربی بود، سیدالشهداء حمزه را کشت، بعد مسلمان شد و به خدمت رسول الله ﷺ اظهار اسلام نمود. رسول الله ﷺ قصاص از وحشی نگرفت و به او فرمود: غَيْبٌ عَنَّا وَجْهَكَ: برو تا تو را نبینم. و وحشی بعدها که مسلمان بود می‌گفت: اگر بهترین مردم را کشتیم که سیدنا حمزه رضی الله عنه باشد پست‌ترین مردم را کشتیم که مسیلمه‌ی

کذاب باشد. و در فرموده‌ی رسول الله ﷺ برو تا روی تو را نینم حکمتهای فراوان نهفته است برای اینکه وقتی که قاتل مورد عفو قرار گرفت، اگر در محلی بماند که اولیای مقتول آنجا هستند و او را می‌بینند ممکن است خونشان به جوش آید و بعد از عفو او را بکشند و موجب قصاص می‌شود و فتنه به بار آورد.

وَ فِي قَتْلِ مُسْلِمٍ كَافِرًا وَ لَوْ ذَمِيًّا إِلَّا فِي ثَلَاثِ صُورٍ:

و قصاص نیست در کشتن مسلم، کافر را و اگر چه کشته شده کافر ذمی باشد. به دلیل حدیث صحیح بخاری که رسول الله ﷺ فرمود: **إِلَّا لَا يُقْتَلُ مُسْلِمٌ بِكَافِرٍ**: آگاه باشید که مسلمان در قصاص کافر کشته نمی‌شود؛ برای اینکه کافر کفو و همتای مسلمان نیست. مگر در سه صورت که قصاص در آن می‌آید:

**أَنْ يَجْرَحَ ذِمِّيًّا أَوْ مُرْتَدًّا ذِمِّيًّا أَوْ مُرْتَدًّا مُرْتَدًّا ثُمَّ يُسَلِّمُ الْجَارِحُ ثُمَّ يَمُوتُ
الْجَرِيحُ بِالْجِرَاحَةِ:**

یکم جرح زدن و زخمی کردن ذمی به ذمی دیگر. دوم زخمی کردن مرتد ذمی را. سوم جرح زدن مرتد به مرتد دیگر و در هر سه صورت زخم زنده مسلمان شود و پس از مسلمانی او زخمی به همان زخم بمیرد. که در اینجا جراح مسلمان است و مجروح غیر مسلمان و با این حال قصاص گرفته می‌شود؛ برای اینکه قاعده این است که: **كُلُّ جُرْحٍ مَضْمُونٌ لَا يَنْقَلِبُ غَيْرَ مَضْمُونٍ بِتَغْيِيرِ الْحَالِ إِلَى الْكَمَالِ**: هر جرح و زخمی که در آغاز کار مورد ضمانت یعنی غرامت باشد اگر حال جراح تغییر و به کمال رسید، نمی‌تواند ثبوت غرامت را تغییر دهد. جراح و مجروح در ابتدای جرح هر دو متکافی بودند و قصاص میانشان ثابت بود، حالا اگر بعد از آن جراح مسلمان بشود جرح و زخم مورد ضمانت تغییر پیدا نمی‌کند، مجروح به زخمی شدن مرده است، جراح و زخم زنده به قصاص آن کشته می‌شود و قاعده‌ی نامبرده تغییر پیدا نمی‌کند.

وَ فِي قَتْلِ حُرٍّ كَلُّهُ أَوْ بَعْضُهُ مَنْ بِهِ رِقٌّ: إِلَّا فِي صُورَتَيْنِ:

و قصاص نیست در کشتن کسی که آزاد است همه‌ی او یا بعضی از او کسی را که همه‌اش برده است یعنی آزاد و مبعوض در برابر کسی که برده است، کشته نمی‌شود؛ برای

اینکه تکافو میانشان نیست. مگر در دو صورت:

أَنْ يَجْرَحَ رَقِيقٌ رَقِيقًا ثُمَّ يَعْتَقُ الْجَارِحَ ثُمَّ يَمُوتَ الْجَرِيحُ بِالْجِرَاحَةِ. أَوْ يَقْتُلُ مَجْهُولُ النِّسَبِ عَبْدًا ثُمَّ يَقْرُّ بِالرَّقِّ:

یکم اینکه برده‌ای به برده‌ی دیگر زخم زند، پس از آن زخم زنده آزاد شود، بعد از آن زخمی به همان زخم بمیرد که قصاص گرفته می‌شود؛ برای اینکه در آغاز کار هر دو متکافی بوده‌اند، دوم اینکه شخصی که نسب او نامعلوم است زخم به برده‌ای بزند، آنگاه اقرار نماید که او برده‌ی فلان است که این هم قصاص از او گرفته می‌شود که در این دو صورت قصاص بود.

وَ فِي قَتْلِ شَخْصٍ مَعْصُومٍ مُرْتَدًّا أَوْ حَرَبِيًّا أَوْ زَانِيًّا مُحْصَنًا أَوْ تَارِكِ الصَّلَاةِ أَوْ قَاطِعِ طَرِيقٍ تَحْتَمُّ قَتْلُهُ:

و قصاص نیست در کشتن کسی که دارای عصمت به اسلام و پاکدامنی دارد مرتدی را که واجب‌القتل است، و همچنین قصاص نیست وقتی که شخص که معصوم است کافر حربی را بکشد و یا زانی محصن را بکشد و یا تارک‌الصلاة را بکشد وقتی که نماز نمی‌خواند و معتقد نیست که نماز، فرض است. و یا قاطع‌الطریق و راهزن را بکشد وقتی که قتل او حتمی باشد به اینکه در حال راهزنی کسی را که کفو او است کشته باشد. در این پنج صورت قصاص نیست برای اینکه تکافو و همتایی نیست و قتلشان برای گرفتن حق خدا از آنان است. که خدای متعال کشتنشان را واجب نموده است.

وَ فِي قَدِّهِ مَلْفُوفًا وَ زَعَمَ أَنَّهُ غَيْرُ إِنْسَانٍ أَوْ زَعَمَ أَنَّهُ مَيِّتٌ:

و قصاص نیست در صورتی که به دو نیم کرد کسی را که در کفن یا در گونی پیچیده شده بود و گفت آن را که به دو نیم کردم انسان نبوده، انسان را در گونی نمی‌گذارند و یا اینکه گفت: این کسی را که او به دو نیم کرده‌ام میّت بوده، که ولی میّت مصدق است به یک قسم که زنده بوده و انسان بوده و حق دیه و خون‌بها دارد.

وَ فِي قَتْلِ مُسْلِمٍ ظَنَّهُ حَرَبِيًّا بَدَارِهِمْ أَوْ صَفَّهِمْ لَوْضُوحِ العُدْرِ وَ لِأَنَّهُ اسْقَطَ حُرْمَةَ نَفْسِهِ بِمَقَامِهِ ثَمَّةً:

و قصاص نیست در کشتن مسلمانی که گمان کرد کافر حربی است به سبب اینکه در شهر کافران حربی بود و یا اینکه در صف کافران حربی بود، برای اینکه مسلمانی که او را کشته، عذرش ظاهر است؛ برای اینکه کسی که در شهر کافران حربی است و یا در صف آنان است، دانسته نمی شود که مسلمان است. قصاص در آن نیست ولیکن اولیای مقتول حق خون بها یعنی دیه را دارند.

وَ يَجِبُ الْقَوْدُ بِالسَّبَبِ: وَ هُوَ مَا يُؤْتَرُ فِي تَحْصِيلِ مَا يُؤْتَرُ فِي التَّلْفِ كَمَا يَجِبُ بِالْمُبَاشَرَةِ:

و قصاص واجب می شود بر کسی که سبب قتل دیگری شد، همانگونه که قصاص واجب می شود بر کسی که عملاً دیگری را کشت. یعنی اگر کسی دیگری را کشت در برابر کشته شده، قصاص از او گرفته می شود و کشته می شود همانگونه اگر سبب کشته شدن دیگری شد مثلاً کسی که سخنش مورد اعتماد است گواهی داد که زید عمرو را کشته است و به گواهی او زید کشته شد، بعد آمد که دروغ گفته ام، زید، عمرو را نکشته است، او چون سبب کشته شدن زید شده است، در قصاص زید کشته می شود.

و در تعریف سبب گفتیم: **وَ هُوَ مَا يُؤْتَرُ فِي تَحْصِيلِ مَا يُؤْتَرُ فِي التَّلْفِ:** سبب چیزی است که اثر دارد در بدست آوردن آنچه را که تلف به بار می آورد: مثلاً گواهی دادن اینکه زید عمرو را کشته است، اثر دارد در بدست دادن باعث کشته شدن زید. و در تعریف مباشرة: **هِيَ مَا يُؤْتَرُ فِي التَّلْفِ وَ يُحْصَلُهُ:** مباشرة اثر دارد در تلف نمودن و آن را به بار می آورد. مباشرة یعنی عملاً انجام دادن. کسی که به شمشیر دیگری را کشت او مباشر قتل است یعنی عملاً قتل را انجام داده است.

وَ عَلَى الْمُكْرِهِ بِغَيْرِ حَقٍّ: بَانَ قَالَ أَقْتُلْ هَذَا وَ إِلَّا قَتَلْتُكَ:

و قصاص لازم است بر کسی که به ناحق شخصی را مجبور کرد تا دیگری را بکشد. به اینکه شمشیر بدست دارد خالد به زید گفت: عمرو را بکش وگرنه تو را می کشم، زید از ترس جان خود عمرو را کشت، قصاص لازم خالد است.

فَصْلٌ فِي مُوجِبِ الْقَتْلِ

فصلی است در بیان آنچه که قتل باعث آن می شود از قصاص و یا خون بها.

قَدْ لَا يُوجِبُ الْقَتْلُ شَيْئاً لَوْ جُوبِهَ أَوْ إِبَاحَتِهِ:

گاه است که قتل نه باعث قصاص می شود و نه باعث خون بها به سبب انجام دادن قتلی که واجب است، مثل کشتن مرتد و یا قاطع طریقی که دیگری را کشته است. و همچنین قصاص و خون بهایی لازم نمی شود در کشتنی که مباح است مثل کشتن کسی که در قصاص کشتن دیگری کشته می شود.

وَ قَدْ يُوجِبُ الْقَوْدَ: مِثْلُ قَتْلِ الْمُرْتَدِّ مِثْلَهُ وَالزَّانِي الْمُحْصَنِ مِثْلَهُ:

و گاه است که قتل موجب قصاص است، مثل اینکه مرتدی مرتد دیگری را بکشد در برابر آن کشته می شود و مثل اینکه زانی محصن برای زانی محصن دیگری بکشد در برابر آن کشته می شود. برای اینکه کشتن مرتد و زانی محصن واجب است.

وَ قَدْ يُوجِبُ الْكَفَّارَةَ فَقَطُّ: كَقَتْلِهِ نَفْسَهُ أَوْ عَبْدَهُ

و گاه است که قتل، موجب کفاره می شود و بس مثل اینکه کسی خودش را بکشد و یا برده اش را بکشد فقط کفاره لازم او است. کسی که خودکشی کرد کفاره ی قتل از ترکه ی او بیرون می شود و کسی که برده ی خود را کشت کفاره ی قتل از مال او اخراج می شود.

وَ قَدْ يُوجِبُ الْقَتْلَ الْكَفَّارَةَ وَالْقِصَاصَ أَوْ الدِّيَةَ:

و گاه است که قتل موجب کفاره و قصاص هر دو می شود مثل اینکه به ناحق کسی را بکشد به عمد که کشتنش حرام است. و گاه است که قتل موجب دیه یعنی خون بها و کفاره می شود، مثل قتل خطا و شبه عمد.

اما کفاره چنانکه در آیه یاد شد و اینکه کفاره حقّ خداوندی است. و اما قصاص یا

دیه و خون بها حق اولیای مقتول است به دلیل حدیث صحیحین که رسول الله ﷺ فرمود: خَيْرَ أَوْلِيَاءِ الْقَتِيلِ بَيْنَ الْقَتْلِ وَ أَحْذِ الدِّيَةَ: رسول الله ﷺ اختیار داد به اولیای کشته شده که قاتل را در قصاص بکشند و یا اینکه از کشتنش عفو کنند بر قبول

خون بها.

و مُوجِبُهُ الْقَوْدُ:

و چیزی که قتل، موجب آن است قصاص می باشد. به دلیل اینکه خدای متعال

فرمود:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾ (سوره ی بقره، آیه ی ۱۷۸)

«فرض شد بر شما انجام دادن قصاص برای احقاق حق کشته شدگان».

و حدیث صحیح که رسول الله ﷺ فرمود:

مَنْ قَتَلَ عَمْدًا فَهُوَ قَوْدٌ (رواه الشافعی و غیره باسانید صحیحه)

«کسی که به عمد، دیگری را کشت قصاص لازم او است».

وَالدِّيَّةُ بَدَلٌ مِنَ النَّفْسِ عِنْدَ سُقُوطِ الْقَوْدِ بِلَا عَفْوٍ أَوْ بِعَفْوٍ:

و خون بها به جای جان است وقتی که قصاص ساقط شد، خواه قصاص بیفتد بدون عفو اولیای مقتول مثل اینکه پیش از اینکه قصاص از قاتل گرفته بشود مُرد. که فقط لازم او می شود. و یا اینکه اولیای مقتول عفو قاتل نمودند در برابر پرداختن خون بها که فقط خون بها لازم او است و باید دانست که کفار همیشه لازم قاتل است، قتل عمد باشد یا شبه عمد یا خطا و عفو از او بشود به دیه و یا قصاص از او گرفته شود برای اینکه کفار حق خدای متعال است.

اینکه گفتیم دیه بدل نفس است بدین معنی است که اگر زنی مردی را کشت و اولیای مقتول عفو کردند بر دیه لازم آن زن که قاتل است لازم او است خون بهای مرد. در حالی که اگر دیه بدل قصاص بود لازم زنی که قاتل است نصف خون بهای مرد لازم او می شد. و اینکه قصاص را قَوْد می نامند بدین سبب است که: كَانُوا يَقْوُدُونَ الْقَاتِلَ بِحَبْلِ او غیره: قاتل را به بندی که به گردن او می انداختند او را می کشیدند برای بردنش به محل قصاص.

وَقَدْ يُوجِبُ الْكُفَّارَةَ وَالدِّيَّةَ فَقَطُّ: (أَيُّ دُونَ الْقَوْدِ) وَ هُوَ الْخَطَأُ وَ شِبْهُ الْعَمْدِ: و گاه است که قتل موجب کفاره و دیه می شود فقط بدون قصاص و آن در صورتی

است که قتل خطا یا شبه عمد باشد.

وَ يَتَخَيَّرُ مُسْتَحِقُّ الْقَوْدِ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْعَفْوِ مِنْهُ إِمَّا بِالْأَمَالِ أَوْ بِهِ:

و کسی یا کسانی که حق دارند قصاص از قاتل بگیرند اختیار دارند میان اینکه قصاص از قاتل بگیرند و او را بکشند و یا عفو و گذشت نمایند از قصاص و قاتل را نکشند. و این عفو کردن به اختیار خودشان است که عفو از قصاص نمایند در مقابل مال که بگویند: عفو از قصاص نمودیم در مقابل اینکه قاتل دیه یعنی خون‌بهای مقتول را پردازد که این عفو در مقابل مال است، یا اینکه بگویند که ما عفو نمودیم از قصاص و از دیه که عفو بدون مال است. و در صورتی که بگویند: ما عفو نمودیم از قاتل و سکوت نمایند و نام دیه نبرند که این هم عفو بدون مال است.

إِلَّا فِيمَا لَوْ قَطَعَ الْمُسْتَحِقُّ يَدَيِ الْقَاتِلِ وَ لَمْ يَمُتْ وَ لَمْ تَنْقُضْ دِيَّتَهُ فَيَتَخَيَّرُ بَيْنَ الْقَوْدِ لِلْإِنْتِقَامِ وَ الْعَفْوِ بِالْأَمَالِ: لِأَنَّهُ اسْتَوْفَى مَا يُقَابِلُ الدِّيَةَ.

مگر در صورتی که مستحق قصاص دو دست قاتل را برید و نمرد، خون‌بهای او از صد شتر کمتر نیست که مستحق قصاص اختیار دارد میان قصاص گرفتن از قاتل و کشتن او و یا عفو کردن او بدون مال؛ برای اینکه مقابل دیه را دریافت داشته است. و صورت مسأله چنین است که جنایتکار دو دست مجنی علیه را برید و مجنی علیه دستور داد دو دست جانی را ببرند، مجنی علیه به سرایت زخم مرد، و جانی نمرد که اولیای مجنی علیه حق دارند جانی را به انتقام از او بکشند و یا اینکه عفو از جانی نمایند بدون مال یعنی بدون دیه برای اینکه دو دست جانی را بریده‌اند و خون‌بهای دو دست همان مقدار دیه است که صد شتر باشد و اولیای مجنی علیه به قدر دیه بدست آورده‌اند و بنابراین فقط حق قصاص و کشتن جانی را دارند برای انتقام از او و یا عفو کردن از او بدون دیه.

و کلمه‌ی مستحق عام‌تر است از ولی؛ برای اینکه ولی ممکن است مستحق قصاص باشد و ولی هم باشد به اینکه مجنی علیه فقط یک پسر داشته باشد که این یک پسر هم ولی مجنی علیه است و هم مستحق قصاص و بریدن دو دست جانی. اما اگر مجنی علیه بیش از یک پسر دارد مثلاً همه نمی‌توانند دست مجنی علیه را ببرند باید قرعه بیندازند.

قرعه به نام هر کدام بیرون آمد او هم ولی است و هم مستحق بریدن دست جانی. و باقی پسران ولی مجنی علیه هستند اما مستحق بریدن دست او نیستند.

وَ فِيمَا لَوْ قَتَلَ أَحَدٌ عَبْدَيْهِ الْآخَرَ فَيَتَخَيَّرُ بَيْنَ الْقَوْدِ وَالْعَفْوِ بِأَمَالٍ:

و در صورتی که یکی از دو بردگانش برده‌ی دیگری را بکشد، آقای دو برده می‌تواند برده‌ی کشته را برای زجر و عقوبت دادن و انتقام دادن و انتقام از او بکشد او را و یا اینکه او را مورد عفو قرار دهد بدون مال. برای اینکه برده مال آقا است و آقا نمی‌تواند از مال خود برای خود بگیرد. برده و آنچه دارد ملک آقايش می‌باشد و تحصیل حاصل بی‌فایده است.

فَصْلٌ فِي الْجَنَايَةِ عَلَى الرَّقِيقِ

در بیان حکم جنایت بر رقیق و بردگان.

الْجَنَايَةُ عَلَى الرَّقِيقِ كَالْجَنَايَةِ الْحُرِّ فِيمَا مَرَّ إِلَّا فِي سِتِّ مَسَائِلَ:

جنایت بر برده مانند جنایت بر شخص آزاد است در آنچه گذشت از جنایت عمد یا شبه عمد یا خطا. مگر اینکه جنایت بر برده در شش مسأله با جنایت بر آزاد فرق دارد.

فِي أَنَّهُ لَا يُقْتَلُ بِهِ حُرٌّ وَلَا مَبْعُوضٌ:

در اینکه شخص آزاد یا شخصی که قسمتی از او آزاد و قسمتی از او برده است، اگر برده‌ای را کشتند در برابر برده کشته نمی‌شوند؛ بلکه قیمت برده‌ی کشته شده را به آقايش می‌پردازند.

وَ أَنَّ الْوَأَجِبَ قِيَمَتُهُ وَ أَنَّهَا بِنَقْدِ الْبَلَدِ:

و در اینکه واجب در جنایت بر برده قیمت برده است. و در اینکه قیمت نهاده می‌شد به نقدی که در آن شهر رواج دارد. برخلاف شخص آزاد دیه و خون‌بهای او گرفته می‌شود و خون‌بهای آزاد را شریعت یکصد شتر معین نموده در حالی که قیمت برده ممکن است کمتر از خون‌بهای آزاد باشد و ممکن است بیشتر از آن باشد. آن چنانکه هر مالی که تلف کرده شود قیمت آن لازم می‌شود.

وَ أَنَّ الذَّكَرَ وَ غَيْرَهُ فِي حُكْمِ الْجِنَايَةِ سَوَاءٌ بِخِلَافِهِ فِي الْحُرِّ:

و در اینکه بردگان مرد و زن در حکم جنایت یکسانند در همه شان قیمتشان لازم می آید چه برده ای که مرد باشد و چه غیر مرد از خنثی و انثی. برخلاف شخص آزاد که خون بهای زن، نصف خون بهای مرد است.

وَ أَنَّهُ تُعْتَبَرُ أَوْصَافُهُ فِي ضَمَانِ نَفْسِهِ بِخِلَافِ الْحُرِّ:

و در اینکه در برده اوصاف او اعتبار دارد در غرامت نفس او. مثلاً برده ای که سلامت است و عیبی ندارد قیمتش بیشتر است از برده ای که معیوب است مثلاً برده ای که گنگ است اگر کشته شد قیمت او کمتر نهاده می شود از قیمت برده ای که مثل او است و زبان دار است. اما در شخص آزاد خون بهای گنگ و سخنگو یکسان است.

فَصْلٌ فِي الْإِشْتِرَاكِ فِي الْجِنَايَةِ

فصلی است در بیان حکم شریک شدن چند نفر در جنایت به اینکه دو کس یا بیشتر در جنایت بر کسی با همدیگر شرکت کنند:

الْإِشْتِرَاكُ فِي الْجِنَايَةِ أَنْوَاعٌ ثَلَاثَةٌ:

شرکت جستن چند نفر در جنایت بر کسی بر سه نوع است: یا اینکه قصاص بر همه ی شرکت کنندگان در جنایت لازم می شود. یا اینکه قصاص بر هیچکدامشان لازم نمی شود. یا اینکه قصاص بر بعضی از آنان لازم می شود و بر بعضی از آنان قصاص لازم نمی شود: أَحَدُهَا لَا يَسْقُطُ الْقَوْدُ عَنْ أَحَدٍ مِنْهُمْ: بِأَنَّ يَكُونُ فَعْلٌ كُلُّ عَمْدًا عُدْوَانًا بِلَا شُبْهَةٍ:

یکی از آن سه نوع: در آن قصاص ساقط نمی شود از هیچکدام از شرکت کنندگان در قتل و قصاص از همه شان گرفته می شود برای اینکه هر کدام مرتکب قتل عمد عدوانی شده بدون شبهه ای که در قتل داشته باشد. به دلیل حدیثی که امام شافعی و غیر ایشان روایت نموده اند که سیدنا عمر رضی الله عنه: قَتَلَ نَفْرًا خَمْسَةً أَوْ سَبْعَةً بِرَجُلٍ قَتَلُوهُ غِيْلَةً وَ قَالَ لَوْ تَمَلَّأَ عَلَيْهِ أَهْلُ صَنْعَاءَ لَقَتَلْتُهُمْ جَمِيعًا. پنج نفر یا هفت نفر را کشت در برابر

یک نفری که کشته بودند به حيله و او را برده بودند به جایی که کسی نبیند و او را کشته بودند و فرمود: اگر اهل صنعاء همه اجتماع کرده بودند در کشتن او یک نفر، همه‌شان را به قصاص او می‌کشتم، و در حقیقت حکم شریعت همین است و همه‌ی صحابه آن را قبول کردند و به منزلت اجتماع بود، و اگر غیر از این بود مردم خداانشناس هرکسی را که می‌خواستند بکشند باهم اجتماع می‌کردند و او را می‌کشتند و چه خون‌ها که ریخته می‌شد و حقشان پایمال می‌گشت.

الثَّانِي لَا قَوْدَ فِيهِ بِأَنْ يَكُونَ فِعْلُ بَعْضِهِمْ خَطَأً أَوْ شِبْهَ عَمْدٍ:

نوع دوم بر هیچکدام از شرکت‌کنندگان در قتل قصاص نیست به اینکه بعضی از آنان به عمد مرتکب قتل شده‌اند و بعضی به خطا و یا به شبه عمد از دستشان رفته است، برای اینکه تلف شدن مقتول به دو فعل مختلف آمده و به خطا قصاص نیست و همین جانب خطا که مُسْقَطِ قصاص است در نظر گرفته شد، مثل اینکه اگر مُبْعَضِ برده‌ای را می‌کشت، نیمی از مُبْعَضِ برده بود و نیمی از مبعض آزاد بود که در آنجا هم در نظر گرفته می‌شد که مسقط قصاص است.

الثَّلَاثُ يَسْقُطُ فِيهِ الْقَوْدُ عَنْ بَعْضِهِمْ فَقَطْ دُونَ الْبَعْضِ الْآخَرِ:

نوع سوم که قصاص در آن بر بعضی از شرکت‌کنندگان در قتل واجب می‌شود و بس و بر بعضی دیگر از شرکت‌کنندگان در قتل لازم نمی‌شود قصاص:

إِمَّا لِإِسْتِحَالَةِ إِيْجَابِ الْقَوْدِ عَلَيْهِ: كَكُونِهِ سَبْعًا أَوْ حَيَّةً أَوْ قَاتِلَ نَفْسِهِ:

اینکه قصاص بر بعضی از آنان لازم می‌شود، سببش این است که آنها قتل عمد عدوانی انجام می‌دهند و قصاصشان حتمی است. و اینکه بر بعضی دیگر از شرکت‌کنندگان در قتل که قصاص بر آنها نیست، سببش این است که محال است قصاص از آنها گرفتن. مثل اینکه کسی می‌خواست خودکشی کند، دیگری شریک او شد در کشتنش. از دیگری قصاص گرفته می‌شود اما از خودش که مرده است چگونه قصاص گرفته شود؟ یا اینکه یک نفر به گلوله و ماری به‌گزیدن باعث قتل کسی شدند از آن کسی که او را به عمد کشته، قصاص گرفته می‌شود اما از مار چگونه قصاص گرفته شود انسان

نیست که مسئولیت داشته باشد وقتی که کشته بشود هم قصاصی به جا نیامده. و همچنین اگر یک نفر به شمشیر و ماری به گزیدن کسی راکشتند. کشته به قصاص کشته می شود اما مار چگونه قصاص از او گرفته شود نه انسان است و نه مسئولیتی دارد. و کشتن قاتل برای اندرز دیگران است. از کشتن مار و یا شیر چه کسی اندرز می گیرد هر روزی دهها مار کشته می شود.

او لمانع ککونه اصلاً او صبیاً او مجنوناً شارکة غیره:

یا اینکه بعضی از کشندگان در قصاص از ایشان مانعی نیست و بعضی مانع از قصاص به آنها است، مثل پدری که دیگری شریک او شد در کشتن پسرش مثلاً. یا کودکی که دیگری شریک او شد در کشتن زید مثلاً یا دیوانه‌ای که دیگری شریک او شد در کشتن برادرش مثلاً که از پدر قصاص گرفته نمی شود، اما از شریک او قصاص گرفته می شود و همچنین از کودک و دیوانه قصاص گرفته نمی شود، اما از شریکشان قصاص گرفته می شود.

فَصْلٌ فِي الْجَنَائَةِ عَلَى غَيْرِ النَّفْسِ

فصلی است در بیان حکم جنایت بر غیر نفس. یعنی جنایت نه به قتل باشد؛ بلکه به بریدن عضوی باشد مثل بریدن دست یا پا یا گوش. یا اینکه جنایت باعث رفتن یکی از امور معنوی باشد، مثل جنایتی که باعث از بین رفتن بینایی یا شنوایی یا هوشیاری باشد. یا جنایتی که به کندن دندان یا شکستن آن باشد. یا جنایتی که به زخم زدن باشد. اعضایی که در آنها قصاص می آید، شانزده است: گوش، چشم، پلک‌های چشم، بینی، لب، زبان، دندان آرواره، دست، پا، سر پستان، آلت مردی، دو بیضه، دو لب فرج. که هر کدام بریده شود در آن قصاص است. معانی که در آنها قصاص است چهارده است: عقل یعنی هوشیاری، شنوایی، بینایی، بویایی، گویایی، آواز، چشایی مثل چشیدن مزه‌ی اشیاء، جویدن، کوبیدن یعنی نیروی دست، راه روی، نیروی بارور کردن زن، نیروی منی آوردن، نیروی جماع و یکی شدن فرج و مقعد که اگر یکی از ۶ تا از آنها از بین برده شود در آن قصاص است. مثل بینایی و شنوایی و چشایی و گویایی و نیروی کوبیدن دست و

گویایی زبان و در باقی قصاص نیست، بلکه خون بها لازم است مثلاً اگر به ضربه‌ای نیروی جماع کسی از میان رفت یک دیه کامل: صد شتر لازم جانی است که به مجنی علیه بدهد.

الْجَنَائِيَةُ عَلَى مَا دُونَ النَّفْسِ: تَكُونُ بِإِزَالَةِ طَرْفِ كَيْدٍ أَوْ رِجْلٍ. أَوْ مَعْنَى كَسَمْعٍ وَ بَصَرٍ. أَوْ بَجَرَحٍ يَنْتَهِي إِلَى عَظْمٍ كَمَوْضِعَةِ رَأْسٍ أَوْ غَيْرِهِ كَوَجْهِهِ فَفِي كُلِّ مِنْهَا الْقَوْدُ لِتَيْسُرِ ضَبْطِهَا وَ اسْتِيفَاءِ مِثْلِهَا دُونَ غَيْرِهَا: مِنْ هَاشِمَةِ تَهْشِيمِ الْعَظْمِ وَ مُنْقَلَةً تَنْقُلُهُ لِعُسْرِ ضَبْطِهَا:

جنایت بر غیر جان یعنی جنایت غیر قتل، به از میان بردن عضو است مثل بریدن دست یا پا. و یا به از میان بردن معنی است مثل از بین بردن شنوایی و بینایی. و یا به زخم زدنی است که به استخوان برسد مثل موضعه‌ای که در سر باشد یا در غیر سر مثل صورت. که در هر یک از اینها قصاص است؛ برای اینکه زیر قاعده آوردنش آسان است و انجام دادنش در مثل آن فراهم می‌شود. مثلاً کسی که دست دیگری برید، دستش بریده می‌شود و همانندی در هر دو فراهم می‌شود و کسی که به ضربتی روی چشم دیگری بینایی او را از میان برد به مانند همان ضربه بینایی چشم او از بین برده می‌شود.

و در زخمی که به استخوان برسد خواه در سر و یا در صورت و یا در دیگر عضوی باشد که در همه‌ی آنها قصاص است با اندازه‌گیری آنها. و در شکستن استخوان قصاص نیست؛ مگر در شکستن دندان که قصاص است. و ازاله‌ی طرف به بریدن آن و ازاله‌ی دندان به کندن آن. و ازاله‌ی چشم به بیرون آوردن از حدقه و یا به بردن روشنایی آن و در آنچه که در آن قصاص نیست در آن دیه و خون بها است. و آنچه در آن خون بها نباشد در آن ارش یعنی کمبود است که چه مقدار از دیه کم می‌کند.

فَصْلٌ فِي مُسْتَوْفَى الْقَوْدِ

در بیان حکم انجام دادن قصاص که چه کسی قصاص می‌گیرد.

الْقَوْدُ يَنْبُتُ لِكُلِّ الْوَرْتَةِ:

حق قصاص گرفتن ثابت است برای همه‌ی میراث‌بران مجنی علیه یعنی خون‌بهای مجنی علیه برای همه‌ی میراث‌بران است. بنابراین اگر بعضی از میراث‌بران حاضر نیستند و در سفر هستند، صبر می‌شود تا بیایند و اگر بعضی از ورثه صغار هستند، صبر می‌شود تا به بلوغ برسند. و اگر بعضی از ورثه دیوانه هستند، صبر می‌شود تا به هوش آیند. و قاتل زندان کرده می‌شود تا همه‌ی ورثه حاضر شوند و قاصرشان کامل شود. و هیچگاه قاتل به کفیل مرخص کرده نمی‌شود. چراکه جانی باید در زندان بماند تا مستحقین آماده‌ی گرفتن قصاص بشوند.

فَإِنْ اتَّفَقَ الْمُسْتَحِقُّونَ عَلَى مُسْتَوْفٍ فَذَاكَ وَالْأَقْرَعُ بَيْنَهُمْ وَجُوبًا:

اگر آنان که حق قصاص گرفتن از جانی را دارند، اتفاق نمودند بر یکی از خودشان او قصاص را انجام می‌دهد. وگرنه که هرکدام می‌خواست خودش قصاص بگیرد، واجب است قرعه انداختن میانشان تا هرکسی که قرعه به نام او بیرون آمد به اذن باقی مستحقان و به اذن امام قصاص را اجرا نماید.

وَلَا يَدْخُلُهَا الْعَاجِزُ:

و داخل نمی‌شود در بدست گرفتن قصاص، آن کسی که عجز و ناتوانی دارد؛ برای اینکه کشتن، جرأت و دانایی به طرز کشتن را نیاز دارد و کسی که ترسو و جبان است، کجا می‌تواند کشتن را انجام دهد. چیزی که هست انجام قصاص باید به اذن او نیز باشد.

وَلَا يُسْتَوْفَى قَوْلًا إِلَّا بِإِذْنِ الْإِمَامِ وَ يُعَزَّزُ الْمُسْتَقِلُّ بِذَلِكَ:

و انجام داده نمی‌شود قصاص گرفتن مگر به اجازه‌ی امام، برای اینکه کشتن امری خطرناک است و حاجت به نظر و تأمل دارد و نیاز به دانایی دارد؛ برای اینکه علما در شروط قصاص اختلاف دارند. و اگر کسی خودسرانه قاتل پدر خود را کشت، بدون اینکه اجازه از حاکم داشته باشد، ادب داده می‌شود؛ برای اینکه او در این رفتار از فرمان حاکم بیرون رفته است. و علما برای اعتبار دادن به قصاص به ده چیز دستور داده‌اند: حضور حاکم یا نائب او تا حضور او تنفیذ حکم اعدام باشد، حضور دوگواه تا ببینند که کسی که قصاص می‌گیرد حق خود را اجرا می‌کند یا اینکه قصد تعدی دارد، همراه قصاص گیرنده

کسی برای کمک او حاضر باشد تا اگر ببیند مستحق قصاص می خواهد تعدی نماید جلو او را بگیرند، آنکه حاکم به کسی که قصاص از او گرفته می شود امر نماید تا نماز خود را بخواند، وصیت بنماید که چه حقی در گردن او است و چه حقی در گردن دیگران دارد، آنکه از گناهان گذشته توبه نماید، اینکه بردنش به سوی چوب اعدام به مهربانی باشد، عورت او پوشیده باشد، اگر آب یا خوراکی بخواهد به او داده شود، چشم او به پارچه‌ای بسته شود، گردن خود راست بگیرد تا شمشیر بدرستی به آن برسد و خطا نکند که مایه‌ی اذیت او باشد، شمشیر، تیز باشد کند نباشد و زهری نباشد، با این آدابی که گفته شد:

وَلَا يَأْذَنُ الْإِمَامُ إِلَّا لِعَارِفٍ مِنْ مُسْتَحِقِّهِ بِذَلِكَ فِي نَفْسٍ لَا غَيْرَهَا:

و امام یعنی حاکم اجازه نمی دهد؛ مگر به هر کدام از مستحقان قصاص گرفتن که دانا به کشتن باشد و اجازه‌ی امام فقط در کشتن است؛ برای اینکه کشتن یعنی گردن زدن جانی کاری است که اشکالی ندارد. اما در غیر کشتن مثل بریدن اجازه نمی دهد؛ مگر به کسی که از طرف خود حاکم است و دانا است به آن. برای اینکه برای هرکس مقدر نیست و اگر دانا نباشد باعث زیادت درد مجنی علیه می شود.

و يُقَادُ بِمِثْلِ فِعْلِ الْجَانِي وَلَوْ جَائِفَةً رِعَايَةً لِلْمُمَاتَلَةِ أَوْ بِسَيْفٍ:

و قصاص گرفته می شود از جانی به مانند رفتاری که او با مجنی علیه نموده است. اگر جانی، مجنی علیه را غرق نموده، جانی هم غرق کرده می شود. و اگر جانی مجنی علیه را سوزانده است، جانی سوزانده می شود. اگر جانی سر مجنی علیه را به سنگ نرم کرده است، سر جانی به سنگ نرم کرده می شود. اگر جانی مار را به جان مجنی علیه انداخته تا او را بگزد و بمیرد، با جانی همان رفتار می شود. اگر جانی زخم جائفه که به جوف می رساند به مجنی علیه زده است یعنی با چاقو به شکم مجنی علیه صده وارد نموده است، با خود جانی همین رفتار می شود تا به مثل رفتار جانی با او رفتار شود، اما مسائلی هست که شریعت اجازه‌ی همانندی در آن نمی دهد:

إِلَّا فِي نَحْوِ وَطْءٍ مِمَّا يَحْرُمُ فِعْلُهُ كَسِحْرِ وَ سَيْفٍ مَسْمُومٍ فَبِسَيْفٍ فَقَطْ:

مگر در جنایت به مانند جماع از لواط و خمر دادن از آنچه کردنش حرام است مثل

کشتن به سحر و به شمشیر زهر آگین که در همه‌ی اینها قصاص به کشتن به شمشیر است. اگر کسی با دختر خردسالی جماع نمود و دختر خردسال فوت نمود، جانی که جماع‌کننده است به شمشیر کشته می‌شود. اگر جانی با پسر خردسالی لواط نمود و فوت نمود، جانی به شمشیر کشته می‌شود. اگر جانی این قدر خمر به دیگری داد تا فوت نمود، جانی به شمشیر کشته می‌شود. اگر جانی ساحر بود و به سحر دیگری را کشت، جانی به شمشیر کشته می‌شود. اگر جانی به شمشیر زهر آگین دیگری را کشت، جانی به شمشیر بی‌زهر کشته می‌شود؛ یعنی در این مسائل نمی‌شود گفت که با جانی همان رفتاری شود که با مجنی علیه نموده؛ برای اینکه فعل حرام را نمی‌توان اجرا نمود.

بَابُ الدِّيَاتِ

بابی است در بیان خون‌بها، که خون‌بها بر چند نوع است، **مُعْلَظَه** و **مُخَفَّفَه** و شرح هر کدام می‌آید.

دیه: از ودی گرفته شده و در فعل مثال که فاء الفعل آن واو است در مصدر آن واو می‌رود و به جای آن تاء در آخر آن مثل وعد که عده به معنی آن است و ودی که دیه به معنی آن است و گفته می‌شود **وَ دَيْتُ الْقَتِيلِ**: خون‌بهای کشته شده را دادم. **دیه و خون‌بها: هِيَ الْمَالُ الْوَاجِبُ بِالْجِنَايَةِ عَلَى الْحُرِّ**: دیه مالی است که به سبب جنایت بر شخص آزاد لازم می‌شود. **وَ دِيَاتٌ جَمْعُ دِيَّةٍ** است مثل **عَدَاتٌ** که جمع عده است:

هِيَ نَوْعَانِ: أَحَدُهُمَا مُعْلَظَةٌ فِي الْعَمْدِ وَ شِبْهَهُ مُطْلَقًا عَمْرًا فِي الْخَطَا:

دیه و خون‌بها بر دو نوع است: یکی از آن دو: **دیه مُعْلَظَه** است که حکم آن از سه جهت بر جانی سنگین شده است ۱- اینکه لازم خود جانی است ۲- فوری یعنی بی‌مدت است. ۳- صد شتر بر سه قسمت است، در عمد.

و اما در شبه عمد، دیه **مُعْلَظَه** است از یک جهت و **مُخَفَّفَه** است از دو جهت؛ که از این جهت که صد شتر دیه در آن به سه قسمت می‌شود **مُعْلَظَه** است و در اینکه روی عاقله‌ی جانی است. و مدت دارد از این دو جهت **مُخَفَّفَه** است.

وَالدِّيَةُ الْمَغْلَطَةُ اثْلَاثٌ: ثَلَاثُونَ حِقَّةً وَ ثَلَاثُونَ جَدَعَةً وَ أَرْبَعُونَ خَلْفَةً:

و خون‌بهای سنگین شده سه قسمت است: سی شتر سه ساله و سی شتر چهار ساله و چهل شتر حامله که بچه‌های آنها در شکم آنها است و دلیل سه قسمت بودن شتران خون‌بها در عمد، حدیث ابوداود است. و در شبه عمد حدیث ترمذی است.

وَ ثَانِيهِمَا مُخَفَّفَةٌ وَ هِيَ أَحْمَاسٌ: مِنْ بَنَاتِ لَبُونٍ وَ بَنِي لَبُونٍ وَ بَنَاتِ مَخَاضٍ وَ حِقَاقٍ وَ جَدَعَاتٍ: فِي دِيَةِ الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ: در خون‌بهای مرد مسلمان برای اینکه خون‌بهای زن، نصف خون‌بهای مرد است. نوع دوم خون‌بهای سبک شده است که لازم جانی نیست و مدت دارد. و لازم عاقله‌ی جانی است و پنج قسمت شده است. هر قسمتی بیست شتر است. بیست ماده شتر دو ساله و بیست شتر نر دو ساله و بیست ماده شتر یکساله و بیست ماده شتر سه ساله و بیست ماده شتر چهار ساله. دو ساله که دو سال را کامل کرده یا در سال سوم نهاده است و سه سال که سه سال تکمیل نموده، یا در سال چهارم نهاده است و چهار ساله که چهار سال تکمیل نموده یا در سال پنجم نهاده است. و پنج قسمت بودن شتران دیه‌ی مخففه به دلیل حدیث ترمذی و غیر او است که از رسول الله ﷺ وارد شده است.

وَ تَجِبُ الدِّيَةُ فِي النَّفْسِ وَ الطَّرْفِ وَ الْمَعْنَى وَ الْجَرَحِ:

و واجب می‌شود دیه یعنی خون‌بها در نفس یعنی جان به کشتن از بین رفته باشد و در طرف یعنی در اعضا به بریدن و در معنی مثل بینایی به از بین بردن آن و در زخم، در همه‌ی اینها خون‌بها است و اندازه‌ی آن به تفصیل می‌آید.

ثُمَّ مِنْ ذَلِكَ مَا يَجِبُ فِيهِ كُلُّ الدِّيَةِ:

پس از آن، از میان آنهایی که یاد شد از نفس و طرف و معنی و جرح، قسمتی است که همه‌ی دیه‌ی مجنی علیه لازم می‌شود:

كَالنَّفْسِ الْحُرَّةِ الْمَعْصُومَةِ:

مانند کشتن شخص آزاد معصوم یعنی مسلمان درستکار که مرتکب کاری نشده که مستحق قتل باشد، این است که در کشتن او خون‌بهای کامل لازم است.

وَالشَّمِّ وَالْمَارِنِ وَاللِّسَانِ وَالْكَلامِ وَالْإِفْضَاءِ وَالْعَقْلِ الْغَرِيزِي:

و در از بین بردن بویایی از بینی یک خون‌بهای کامل لازم است. و در بریدن سه نرهمی بینی یک خون‌بهای کامل لازم است، و در بریدن زبان، خون‌بهای کامل لازم است و در بریدن گویایی از زبان، خون‌بهای کامل لازم است و در یکی کردن قُبُل و دُبُر زن، خون‌بهای کامل لازم است. و در نیست کردن عقل طبیعی، خون‌بهای کامل لازم است. عقل بر دو گونه است: عقل طبیعی که رفتنش مایه‌ی دیوانگی است و در از بین بردنش خون‌بهای کامل لازم است و عقل مکتب که به تجربه و کار بدست می‌آید مثل حُسن تدبیر و رأی صائب که این عقل مکتسب اگر بین برده شود در آن حکومت یعنی داوری و قیمت نهادن است.

دلیل لزوم دبه در بریدن نرهمی بینی حدیث عمرو بن حزم است که رسول الله ﷺ فرمود: **وَ فِي الْأَنْفِ إِذَا اسْتُوْصِلَ الْمَارِنُ الدِّيَّةُ الْكَامِلَةُ.** (رواه البيهقي) و در خون‌بهای بینی وقتی که نرهمی بینی از بیخ‌کنده شد خون‌بهای کامل لازم می‌شود. و در خصوص زبان فرموده‌ی رسول الله ﷺ: **وَ فِي اللِّسَانِ الدِّيَّةُ:** و در بریدن زبان خون‌بها لازم می‌شود و اگرچه زبان **الْكَنْ وَ آرَتْ وَ الثَّغْبُ** باشد.

وَالْكَلامُ: و در سخن یعنی به از دست دادن سخن‌گویی به اینکه با ضربتی از سخن گفتن محروم شد. خون‌بهای از دست دادن سخن خون‌بهای کامل است برای اینکه زبان از بزرگترین مانعی است که به بشر داده شده است و امام شافعی رحمته الله فرمود که اجماع بر این است که در گنگ شدن به جنایت خون‌بها لازم است وقتی که اطباء گفتند که سخن گفتنش بر نمی‌گردد. و اگرچه قبل از جنایت بعضی از حروف را نمی‌توانسته بگوید که خون‌بها به آن فرقی نمی‌کند.

وَالْحَشْفَةِ: و در بریده شدن سر آلت مردی خون‌بهای کامل لازم است برای اینکه بیشتر منفعت‌های آلت مردی که لذت بردن از جماع است وابسته به آن است. و در بریدن آن خون‌بهای کامل است.

وَالْإِفْضَاءِ: و در یکی کردن قُبُل و دُبُر به نزدیکی یا غیر آن به وسیله‌ی شوهر و یا

دیگری که خون‌بهای کامل لازم می‌گرداند. برای اینکه تمتع و خوشی کردن از جماع با آن زن از میان برداشته می‌شود و خروج مدفوع و بول را از اختیار زن بیرون می‌برد.

وَالْعَقْلِ الْغَرِيزِي: و در جنایتی که باعث از بین رفتن عقل طبیعی باشد به کاری که خود ارش و قیمتی نداشته باشد به اینکه با صدمه وارد نمودن به سر او عقل خود را از دست بدهد یک خون‌بها لازم جانی می‌شود. اما اگر جنایتی بود که هم زخمی در سر ایجاد کرد مانند مَوْضِحَه که استخوان سر را سوراخ کرد و به مغز رسانید هم ارش موضحه لازم جانی می‌شود و هم خون‌بهای کامل. و بنابراین اگر دو دست کسی را برید و دیوانه شد دو خون‌بها لازم او است.

وَ كَسْرِ الصُّلْبِ: و در شکستن کمر وقتی که به سبب آن توانایی راه رفتن را از دست بدهد یا از جماع محروم شود یا از منی محروم شود. خون‌بهای کامل لازم جانی می‌شود.

وَ سَلْخِ الْجِلْدِ إِذَا لَمْ يَنْبُتْ بَدَلُهُ: و در کندن پوست کسی اگر پوست به جای آن نروئید و بعد از پوست کندن نمرد، یک خون‌بها لازم است. اما اگر به سبب پوست کندن فوت نمود، دو خون‌بها لازم جانی است. خون‌بهای رفتن روح و مردن و خون‌بهای پوست او کندن.

وَالْأَذُنَيْنِ: و در بریدن دو گوش، خواه دو گوش شنوا یا کر باشد، خون‌بهای کامل لازم جانی است؛ چنانکه در حدیث به روایت دارقطنی از ابن حزم آمده که رسول الله ﷺ فرمود: **وَ فِي الْأُذُنِ خَمْسُونَ:** در بریدن یک گوش پنجاه شتر، لازم جانی است. برای اینکه در بودن دو گوش دانستن جهت آواز و احساس به هوام است وقتی که آن را از دست داد نه جهت صدا می‌داند و نه احساس به هوام می‌نماید.

وَ سَمْعِهِمَا: و در رفتن شنوایی از دو گوش خون‌بهای کامل لازم جانی است، چنانکه حدیثی که به روایت بیهقی است، دلالت بر آن دارد. و علما شنوایی را بر بینایی ترجیح داده‌اند؛ برای اینکه احکام شرعی همه سمعی است. و دیگر اینکه کور از نشستن با مردم سخن آنان را می‌شنود و حس می‌نماید میان مردم نشسته و با مردم گفتگو دارد. اما کر مثل این است که ته چاهی نشسته و کسی که با او نشسته، مثل این است که با سنگ نشسته است.

وَمِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ نِصْفُهَا: كَأُذُنٍ وَ سَمْعِهَا:

و از جمله‌ی آنچه خون‌بها در آن لازم است چیزهایی است که در آن نصف خون‌بها لازم است. مثل بریدن یک گوش و نبریدن آن و از بین بردن شنوایی آن که در هر کدام نصف خون‌بها است چنانچه گوش را ببرد و شنوایی آن را هم ببرد یک خون‌بهای کامل لازم او می‌شود.

وَ عَيْنٍ وَاحِدَةٍ وَ بَصَرِهَا:

و در بیرون آوردن یک چشم از کاسه که معمولاً بینایی آن از بین می‌رود، نصف خون‌بها لازم می‌شود، چنانکه کاسه‌ی چشم باقی است و بینایی آن را از بین برده نیز نصف خون‌بها لازم می‌شود.

وَ شَفَةِ وَاحِدَةٍ وَ لَحْيٍ وَاحِدٍ وَ يَدٍ وَ بَطْشِهَا وَ رِجْلٍ وَ مَشْيِهَا وَ حَلْمَةِ امْرَأَةٍ:

و در بریدن یک لب و بریدن یک آرواره و بریدن یک دست با نیروی کوبیدن آن و بریدن یک پا و نیروی راه رفتن به آن و بریدن سر یک پستان زن در هر کدام از اینها نصف خون‌بها لازم می‌شود.

وَ فِي حَلْمَةِ غَيْرِهَا حُكُومَةٌ:

و در بریدن سر پستان غیر زن. مثل بریدن سر پستان مرد و یا ختنی قیمت نهادن بر آن است. برای اینکه در سر پستان مرد و ختنی، منفعت نیست و شیری از آن بیرون نمی‌آید.

وَ كَحُصِيَّةٍ وَ الْيَتَةِ وَ شَفْرِ وَ نِصْفِ لِسَانٍ وَ شَمِّ مَنْحَرٍ وَ نِصْفِ عَقْلِ:

و در بریدن یک بیضه و یک دنبه و یک لب فرج و نیمی از زبان و از بین رفتن بویایی یک سوراخ بینی و از بین رفتن نیمی از عقل به اینکه یک روز دیوانه می‌شود و یک روز هوشیار، در هر یک از اینها نصف خون‌بهای کامل لازم جانی است.

وَ مِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ ثُلُثُهَا كَمَا مَوْمَةٌ وَ جَائِفَةٌ وَ ثُلُثِ لِسَانٍ وَ ثُلُثِ كَلَامٍ:

و از جمله‌ی آنچه خون‌بها در آن است چیزهایی است که در جنایت بر آنها یک سوم خون لازم می‌آید، مانند مأمومته: یعنی زخمی که به اُمُّ الرَّأْسِ یعنی به کیسه‌ی دماغ برسد و جائفه یعنی زخمی که به جوف مثل سینه و شکم برسد. و در بریدن

یک سوم زبان و در رفتن یک سوم سخن^(۱) در هریک از اینها ثلث یعنی یک سوم خون بها لازم جانی می شود.

گفتیم که جائفة، هر زخمی است که به جوف برسد و قصد از جوف هر محلی که غذا را تغییر می دهد مثل شکم که نانی به آن می رسد به تحلیل و تجزیه آن را آماده هضم و رفتن به روده می سازد. و همچنین جوف گفته به محلی که راه رفتن غذا به محل تحلیل آن است، مثل سینه و گود بالای سینه. **جوف:** محل محیل غذا یا طریق رفتن غذا به محل محیل آن است.

وَ مِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ رُبْعُهَا كَجَفَنِ الْعَيْنِ وَ لَوْ لِأَعْمَى وَ رُبْعُ شَيْءٍ مِمَّا مَرَّ:

و از جمله‌ی آنچه خون بها در آن است، چیزهایی که در هریک از آنها یک چهارم خون بها لازم می شود، مثل پلک چشم. هر چشمی دو پلک دارد و دو چشم چهار پلک دارند پس در یک پلک چشم یک چهارم خون بها لازم می شود و اگرچه پلک چشم نابینا باشد و در ربع هریک از آنچه گذشت. مثلاً در یک گوش نصف خون بها بود و در نصف یک گوش، ربع خون بها است. در نصف یک دست، در نصف یک پا، در نصف یک بیضه، در نصف یک سر پستان زن، در همه‌ی اینها ربع خون بها لازم می شود. در ربع زبان خون بها است.

وَ مِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ عَشْرُ وَ نِصْفُهُ وَ هُوَ الْمُنْفَعَةُ الْمُسَبُّوقَةُ بِإِيضَاحٍ:

و از جمله‌ی آنچه در آن خون بها است، چیزهایی که در آن یک دهم و نیم دهم یعنی یک پانزدهم $\frac{1}{15}$ خون بها لازم می شود، مثل اینکه اول زخمی زد که به استخوان رسانید بعد زخمی که آن استخوان را جابجا کرد که مُنْقَلَةٌ نامیده می شود که در آن یک پانزدهم خون بها لازم می شود. اما اگر قبلاً موضعه نبوده به اینکه مُنْقَلَةٌ تنها بوده یا موضعه‌ی تنها بوده در سر یا رو که در آن نصف عشر یعنی یک بیستم لازم است که پنج شتر باشد.

۱- الفبای زبان عربی بیست و هشت حرف که ثلث آن نه حرف و $\frac{1}{3}$ است و ربع آن هفت حرف است.

وَمِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ عَشْرُهَا كِاصْبَعٍ وَ هَاشِمَةٌ مَعَ إِيْضَاحٍ:

و از جمله‌ی آنچه که خون‌بها در آن است چیزهایی است که در آنها یک‌دهم خون‌بها لازم می‌شود. مثل هر یک انگشت در آن یک‌دهم خون‌بها یعنی ده شتر لازم می‌شود. و در زخمی که به استخوان برسد و زخمی که استخوان را بشکند که در آن یک‌دهم بها یعنی ده شتر لازم جانی است.

وَمِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ نِصْفُ عَشْرِهَا كَمَوْضِحَةٍ فِي الرَّأْسِ وَالْوَجْهِ وَ سِنٌَّّ وَ أُنْمَلَةٌ إِبْهَامٍ:

و از جمله‌ی آنچه خون‌بها دارد چیزهایی است که خون‌بهای آن نیم ده یک است $\frac{1}{2}$ یعنی یک بیستم است مثل زخم موضحه که در سر و روی باشد و در هر دندان و در یک گره از انگشت شست، در هر کدام از اینها یک بیستم خون‌بها یعنی پنج شتر لازم جانی می‌شود. اما اگر موضحه در غیر سر و روی که حکومت یعنی قیمت نهادن دارد. و در دندان اگر اصلی نیست که زیادی است در آن حکومت یعنی قیمت نهادن است.

وَمِنْهُ مَا يَجِبُ فِيهِ ثَلَاثُ عَشْرَها كَأُنْمَلَةٍ خِنْصِرٍ:

و از آنچه خون‌بها دارد، چیزهایی است که در آن سه یک ده یک خون‌بها یعنی در سیزده و ثلث یک $\frac{1}{13}$ لازم می‌شود یک گره انگشت از انگشت کوچک. گفتیم که هر انگشت خون‌بهایش عَشْرٌ ديه یعنی ده شتر است: انگشت ابهام که دو گره دارد هر گره‌ی از آن نصف عشر یعنی بیست یک یعنی پنج شتر خون‌بها دارد. هر انگشتی که سه گره دارد مثل چهار انگشت غیر ابهام، هر گره‌ی از آن ثلث عشر ديه یعنی از سیزده و ثلث دارد یک.

و باید دانست که خون‌بها وقتی گرفته می‌شود که قصاص از جانی گرفته نشود.

و خون‌بها در هر قسم دارای حدیث است که آوردن آن احادیث در این مختصر نمی‌گنجد.

بَابُ الْعَاقِلَةِ

عاقل به کسی گفته می شود که عقلی دارد که حرکات و سکنات او را کنترل نموده تا نتواند هیچ کار زشتی انجام دهد. و عاقله عبارتند از: عصبه و بازوگیران شخص که هرگاه یکی از ایشان دچار جنایتی شد و قرار بر آن شد که خون بها را پردازد او را یاری دهند و شتران خون بها را در جلو خانه‌ی مجنی علیه بخوابانند و پای بند بر آنها نهند. و معلوم است که هر جنایتی را که به عمد انجام دهد خون بها بر او لازم است؛ اما اگر از طریق خطا جنایتی برایش پیش آمد و مستلزم خون بها شد، آنان که در خوشی میراث شخص می خواهند در گرفتاریش هم باید به او کمک کنند که قَاعِدَهُی **الْعُنْمُ بِالْعُزْمِ يَا الْعُزْمُ بِالْعُنْمِ** به جا آید. یعنی آن کسی که غنیمت میراث می خواهد، باید غرامت خون بها متحمل بشود. عاقله جمع عاقل است بر غیر قیاس. و جمع قیاسی عاقل: **عُقَلَاءٌ وَ عَقَلَةٌ** است. و جمع غیر قیاسی عاقل عاقله است و جمع عاقله عواقل است که جمع جمع باشد.

هِيَ الْعَصَبَاتُ لِلْجَانِي مِنْ نَسَبٍ وَ وِلَاءٍ وَ بَيْتِ مَالٍ:

عاقله عبارتند از: عصبه‌ی نسبی جانی که ذکور احرار بالغ عاقل غیر فقیر که به اجماع وارث جانی هستند و همانگونه که میراث بران جانی هستند در هنگام پرداخت دیه‌ی قتل، او را یاری نمایند و مشکلش را از دوشش برداشته و حل نمایند و معلوم است که زن داخل در عاقله نمی شود. و فقیر نیز جزو عاقله نیست.

و عصبه‌ی وِلَاءٍ و حق آقایی همانگونه که آقای آزادکننده، میراث آزاد شده اش که میراث بری ندارد، می برد همانگونه هم خون بهای لازم شده بر او را متحمل می شود. اگر کسی خون بها لازم او شد و نه عصبه‌ی نسب دارد و نه عصبه‌ی وِلَاءٍ، بیت المال مسلمین خون بهای لازم شده بر او را می پردازد.

هِيَ الْعَصَبَاتُ لِلْجَانِي مِنْ نَسَبٍ وَ وِلَاءٍ وَ بَيْتِ مَالٍ:

عاقله عبارتند از: عصبه‌های نسبی جانی که کسانی هستند که میراث بر جانی هستند و اجماع بر میراث بردنشان است که مردان بالغ عاقل آزاد غیر فقیر باشند. و اگر عصبه‌ی نسبی ندارد عصبه‌ی وِلَاءٍ و آقایی که در باب میراث به تفصیل یاد شد، اگر نه عصبه‌ی

ولاء نسب دارد و نه عصبه‌ی ولاء و آقایی، بیت‌المال مسلمین عاقله‌ی او می‌شود:

إِلَّا الْأَصْلُ وَالْفَرْعُ:

مگر پدر و پسر که از جمله‌ی عاقله به شمار نمی‌آیند. در صحیحین بخاری و مسلم از ابوهریره رضی الله عنه روایت نمود: [أَنَّ امْرَأَتَيْنِ اقْتَتَلَا فَحَدَفَتْ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى بِحَجَرٍ فَقَتَلَتْهَا وَ مَا فِي بَطْنِهَا فَقَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَنَّ دِيَةَ جَنِينِهَا عُزَّةٌ عَبْدٍ أَوْ أَمَةٍ وَ قَضَى بِدِيَةِ الْمَرْأَةِ عَلَى عَاقِلَتِهَا - ای عاقله‌ی قاتله - و فی روایة وَ أَنَّ الْعَقْلَ عَلَى عَصَبَتِهَا. وَ فِي رِوَايَةٍ لِأَبِي دَاوُدَ: وَ بَرًّا الْوَلَدَ - ای مِنَ الْعَقْلِ - وَ رُويَ النِّسَاءُ حَبْرًا: لَا يُؤْخَذُ الرَّجُلُ بِجَرِيرَةِ ابْنِهِ] و سِوَاءِ فِي ذَلِكَ أُصُولِ الْجَانِي وَ فُرُوعِهِ لِإِمَامٍ. أَمْ أُصُولِ مُعْتَقِ الْجَانِي وَ فُرُوعِهِ لِمَا رُويَ الشَّافِعِيُّ أَنَّ عَمْرَ قَضَى عَلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ يَعْقَلَ عَنْ مَوَالِي صَفِيَّةَ بِنْتِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا لِأَنَّهُ ابْنُ أَخِيهَا دُونَ ابْنِهَا الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ أَشْتَهَرَ ذَلِكَ بَيْنَهُمْ وَ قَيْسَ بِالْإِبْنِ سَائِرِ الْأَبْضَاعِ:

دو زن که یکی که قاتله بود امّ عطیه نام داشت و دیگری که مقتوله بود مَلِيكَة نام داشت ام عطیه از بنی هذیل و ملیکه از بنی عامر بود و این دو زن هُوُخ یکدیگر بودند و شوهرشان حمل بن مالک نام داشت. این دو زن باهم جنگیدند. ام عطیه سنگی به قدر باقلا به سوی ملیکه انداخت همین سنگ کوچک باعث وفات ملیکه و حمل او شد و نظر به اینکه عمد نبود و شبه عمد بود، رسول الله ﷺ حکم فرمود: به خون‌بهای حمل ملیکه که عاقله‌ی ام عطیه در خون‌بهای حمل ملیکه، گزینده‌ای یعنی برده و یا کنیزی به اولیاء ملیکه بدهند. و در روایتی دیگر فرمود که: خون‌بها روی عاقله‌ی ام عطیه است. و در روایتی نزد ابی داود در مسأله‌ای دیگر پس قاتل را تبرئه کرد به اینکه خون‌بها بر فرزند قاتل نیست و نسائی روایت حدیثی که رسول الله ﷺ فرمود: لَا يُؤْخَذُ الرَّجُلُ بِجَرِيرَةِ ابْنِهِ، پدر به جنایت پسرش مطالبه نمی‌شود، یعنی اگر پسر جنایتی کرد، خون‌بها بر پدر لازم نیست، خون‌بها بر عاقله‌ی او لازم است. و در خون‌بها روی اصول نبودن و روی فروع نبودن یکسان است پدر و پسر نسبی و یا پدر و پسر ولاء، و شافعی رضی الله عنه روایت نمود

که یکی از برده‌های آزاد شده‌ی صفیه دختر عبدالمطلب عمه‌ی سیدنا علی رضی الله عنهما جنایتی نمود، عمر دستور داد که علی پسر برادر صفیه است خون‌بهای مجنی علیه بدهد و خون‌بهای بر زبیر پسر صفیه رضی الله عنهما قرار ندارد؛ برای اینکه خون‌بها بر پدر و پسر جانی لازم نیست و مثل پسر است دیگر افرادی که پارچه‌ی تن جانی باشند مثل پسر پسر و هر قدر دور شود.

وَ تَحْمِلُ الْعَاقِلَةُ خَطَأً وَ شِبْهَ عَمْدٍ: خون‌بهایی که عاقله تحمل آن می‌کند مدت دار است که در ظرف سه سال لازم هر یک از عاقله که توانگر باشد؛ نیم مثقال طلا و لازم متوسط ربع مثقال طلا است اگر وفا به مقدار دیه نکرد باقی بر بیت‌المال است اگر نبود، باقی بر خود جانی است.

و خون‌بهایی که در آغاز به جانی تعلق می‌گیرد، عاقله‌ی او آن خون‌بها را تحمل می‌کند و بار آن را از دوش جانی می‌گیرند. هرگاه آن خون‌بها از طریق خطا و یا شبه عمد به جانی تعلق گرفته باشد.

وَ لَا تَحْمِلُ عَمْدًا قَطْعًا وَ لَا صَلْحًا وَ لَا إِعْتِرَافًا بِالْجِنَايَةِ نَعْمَ إِنْ صَدَّقَتْهُ الْعَاقِلَةُ حَمَلَتْ عَنْهُ:

و عاقله‌ی جانی تحمل خون‌بهایی که از طریق جنایت عمد به جانی تعلق گرفته، تحمل آن نمی‌کنند یعنی لازم‌شان نیست که تحمل خون‌بهایی از جانی کنند که از طریق جنایت عمد به او تعلق گرفته. و نه هم عاقله تحمل می‌کنند خون‌بهایی که از طریق صلح از قصاص لازم جانی شده؛ برای اینکه جنایت عمد به عهده‌ی جانی است عقوبت آن و همچنین عاقله‌ی جانی تحمل خون‌بهایی از او نمی‌کنند که هیچ گواه و بینه‌ای بر آن نبوده و به اعتراف جانی لازم او شده باشد. برای اینکه احتمال دارد بند و بستی میان اعتراف کننده و اولیاء مجنی علیه بوده باشد، بله اگر عاقله‌ی جانی تصدیق جانی نماید و بگویند جانی راست می‌گوید و جنایت از او سرزده است تحمل خون‌بها از جانی می‌کنند؛ برای اینکه به تصدیق جانی خودشان بار خود را سنگین کرده‌اند.

وَ لَا تَحْمِلُ عَنْ عَبْدٍ وَ لَا عَنْ مُرْتَدٍّ وَ لَا عَنْ مُنْتَقِلٍ عَنْ كُفْرٍ إِلَى كُفْرٍ وَ لَا عَنْ

كَافِرٍ رَمَى فَأَصَابَ بَعْدَ إِسْلَامِهِ وَ لَا عَمَّنْ أَسْلَمَ وَ اخْتَلَفَتْ عَاقِلَتَاهُ الْمُسْلِمَةُ
وَ الْكَافِرَةُ فِي وَقْتِ الْقَتْلِ.

و عاقله‌ی برده تحمل خون‌بها از برده نمی‌نماید؛ برای اینکه قیمت هر جنایتی به گردن او تعلق می‌گیرد. اگر قصاص به گردن او تعلق بگیرد، در قصاص کشته می‌شود و اگر قیمت جنایت به او تعلق بگیرد یا باید آقایش بپردازد و یا اینکه برای ادای آن فروخته شود، حتی اگر آقایش به او امر نماید که جنایتی انجام دهند، تعلق به گردن برده می‌گیرد؛ مگر برده‌ای که معتقد باشد هرچه آقایش به او امر کرد واجب الطاعة که در آن صورت غرامت به امرکننده به او است. و عاقله، تحمل خون‌بها از مرتد نمی‌نماید؛ برای اینکه میان مسلمان و مرتد نه حق دوستی و نه حق یاری کردن است. و عاقله، تحمل خون‌بها از کسی که از کفری به کفر دیگر رفته، نمی‌نماید؛ برای اینکه او هم در حکم مرتد است و اگر مسلمان نشد به سبب همین رده‌اش، کشته می‌شود. و عاقله تحمل خون‌بها نمی‌کند از کسی که در حال کفر تیر انداخت و تیر او به مجنی علیه اصابت نمود بعد از اینکه جانی اسلام را پذیرفت، برای اینکه در ساعت تیر انداختن بر کفر بوده و میان او و مسلمان، حق دوستی و یاری دادنی نبوده است. و عاقله تحمل خون‌بها نمی‌کند از کسی که مسلمان و عاقله‌ی مسلمان او با عاقله‌ی کافر او اختلاف نمودند که در حال قتل، مسلمان بوده و یا کافر بوده و گواه و مدرکی هم نیست که معلوم شود.

وَ يَحْمِلُ الْقَاتِلُ مَعَ الْعَاقِلَةِ فِي أَرْبَعِ صُورٍ:

و در چهار صورت هم قاتل و هم عاقله تحمل خون‌بها می‌نماید:

فِي مُسْلِمٍ جَنَى ثُمَّ أَرْتَدَّ ثُمَّ أَسْلَمَ قَبْلَ مَوْتِ الْمَجْنِيِّ عَلَيْهِ أَوْ بَعْدَهُ فَأَرَشُ
الْجِنَايَةِ عَلَى عَاقِلَتِهِ الْمُسْلِمِينَ وَ الْبَاقِي عَلَيْهِ إِلَى تَمَامِ الدِّيَةِ:

مسلمانی که جنایتی کرد، سپس از آن مرتد شد و باز به اسلام برگشت پیش از وفات مجنی علیه یا بعد از آن که قیمت جنایت بر عاقله‌ی مسلمان او است و باقی آن بر خود جانی است تا تکمیل خون‌بها. مثلاً دو دست و دو پای کسی را برید، لازم است بر جانی دو خون‌بها. یک دیه برای دو دست مجنی علیه و یک دیه برای دو پای مجنی علیه. و

لازم عاقله نیست؛ مگر یک دیه و بنابراین کامل کردن خون‌بهای دیگر بر جانی لازم است. و نظر به اینکه آنچه عاقله می‌پردازد همه‌ی خون‌بها را از جانی حمل نمی‌کند به نسبت عاقله ارش جنایت به معنی کمبود و یا قیمت آن تا آنجا که عاقله تحمل می‌کند، نامیده شد.

وَ فِي الْمُبْعَضِ: فَيَتَعَلَّقُ بِمَا فِيهِ مِنَ الرَّقِّ أَقْلَ الْأَمْرَيْنِ مِنْ حِصَّتِي الدِّيَةِ وَالْقِيَمَةِ وَ تَحْمِلُ عَاقِلَتَهُ الْبَاقِي:

و در برده‌ای که مثلاً نیمی از او آزاد است و نیمی از او برده است، وقتی که شخص آزادی را کشت که همین مبعض قیمت نهاده می‌شود وقتی که فرض شد که قیمت او قیمت هشتاد شتر است، نصف آن چهل شتر که اقل حصه او از دیه و قیمت او است خودش می‌پردازد و باقی می‌ماند شصت شتر که عاقله‌ی او می‌پردازند به معنی علیه.

وَ فِي ذِمِّيٍّ أَوْ ضَحٍّ مَثَلًا مُسْلِمًا ثُمَّ أَسْلَمَ قَبْلَ مَوْتِ الْمُسْلِمِ فَعَلَى عَاقِلَتِهِ الدَّمِيَّينِ أَرْشُ الْمُؤْضِحَةِ وَ الْبَاقِي عَلَيْهِ:

و در مسأله‌ی کافر ذمی که زخم موضحة به مسلمان زد و موضحة زخمی که استخوان را ظاهر می‌سازد مسلمان به همان زخم وفات نمود و آن ذمی مسلمان شد وقتی که قرار بر دادن خون‌بها شد. کافر ذمی که زخم موضحة مسلمان زده کافر بوده، عاقله‌ی او همان زخمی که در حال کفر زده است، متحمل آن می‌شوند و بس، ارش موضحة پنج شتر است که عاقله‌ی او می‌پردازند و می‌ماند نود و پنج شتر که باید خود جانی به اولیاء معنی علیه بدهد و چیزی بر عاقله‌ی مسلمان او نیست؛ برای اینکه زخم زدن او در حال کفر بوده است.

وَ فِي مَسْأَلَةِ الْأِصْطِدَامِ الْآتِيَةِ:

و در مسأله بهم آمدن که در فصل الاصطدام به تفصیل می‌آید. و مختصر آن چنین است: مثلاً دو نفر سوار دو اسب بودند و یا سوار دو ماشین بودند، دو اسبشان یا دو ماشینشان به قوت باهم تصادم کردند و دو اسبشان و خودشان مردند، و یا دو ماشینشان خراب شد و خودشان مردند. که دو سوار اسب و دو راننده‌ی ماشین یک حکم را دارند.

لازم هر یک از این دو نفر است که نصف قیمت اسب یا ماشین دیگری را بپردازد، و بر عاقله‌ی هر کدام است که نصف خون‌بهای دیگری را بپردازد، و نصف دیگر دیه روی خود شخص است که ساقط شده است. مثلاً زید و عمرو در دو ماشین رانندگی می‌کردند، دو ماشینشان به قوت باهم تصادم نمودند. دو ماشینشان از بین رفت و خودشان مردند، اکنون لازم زید است نصف قیمت ماشین عمرو، و لازم عاقله‌ی زید است نصف خون‌بهای عمرو، لازم عمرو است نصف قیمت ماشین زید، و لازم عاقله‌ی عمرو است؛ نصف خون‌بهای زید. آنچه لازم زید یا عمرو است از ترکه‌شان بیرون کرده می‌شود و نصف دیگر خون‌بهای زید لازم خود او است و نصف دیگر خون‌بهای عمرو لازم خود او است. یعنی نصف دیگر ساقط می‌شود، اگر در این دو ماشین، مال دیگری بوده و از بین رفته، لازم هر کدام است نصف قیمت آن. و باید دانست که روی هر کدام از زید و عمرو دو کفاره‌ی قتل است، یک کفاره برای کشتن خودش و یک کفاره برای کشتن دیگری. و در این زمان که جهل به مسائل دینی بسیار است بسیاری از خون‌بهایان و بسیاری از این کفاره‌ها داده نمی‌شود.

فَصْلٌ فِي بَيَانِ الْأِصْطِدَامِ

فصلی است در بیان تصادم و بهم آمدن دو پیاده و یادو سواره و مردن هر دو و تلف شدن سواریشان.

الْإِصْطِدَامُ أَنْوَاءُ:

تصادم و بهم آمدن چند نوع است:

لَأَنَّهُ إِمَّا أَنْ يَصْطَدِمَ حُرَّانِ مَاشِيَانِ أَوْ رَاكِبَانِ وَ لَوْ كَانَ الْإِصْطِدَامُ بِغَلْبَةِ دَابَّتِي الرَّاكِبَيْنِ فَيَمُوتَا وَ دَابَّتَاهُمَا فَعَلَى كُلِّ مِنْهُمَا نِصْفُ قِيمَةِ دَابَّةِ الْآخَرِ وَ عَلَى عَاقِلَةِ كُلِّ مِنْهُمَا نِصْفُ دِيَةِ الْآخَرِ مُحَقَّقَةً إِنْ لَمْ يَقْصِدْ ذَلِكَ وَ إِلَّا فَنِصْفُهَا مُتَلْتَةً.

برای اینکه یا این است که به هم می‌آیند دو شخص آزاد که پیاده هستند و یا سواره هستند و اگرچه به هم آمدنشان به سبب چیرگی دو حیوان باشد و بمیرند هر دوشان و هر

دو حیوانشان که در این واقعه لازم هر کدام از آن دو می باشد نصف قیمت حیوان دیگری و بر عاقله‌ی هر کدام از آن دو است نصف خون‌بهای دیگری، نصف خون‌بهای سبک شده (نصف دیه مخففه) اگر هر دو قصد به هم آمدن نداشته‌اند. و اما اگر هر دو قصد به هم آمدن داشته‌اند بر عاقله‌ی هر کدام نصف خون‌بهای دیگری نصف خون‌بهای سنگین شده (نصف دیه مُثَلَّثَة).

و در دیه‌ی مُخَفَّفَه خون‌بها پنج قسمت است یعنی پنج نوع شتر است و مدّت دارد و در دیه مثلثه سه نوع شتر است و مدّت دارد.

و اینکه گفتیم لازم هر کدام از آن دو نفر است، نصف قیمت حیوان دیگری در صورتی که حیوان سواریشان ملک خودشان باشد، اما حیوان سواری‌شان ملک غیرشان است لازم هر کدام از آن دو می باشد نصف قیمت هر دو حیوان تا قیمت حیوان دیگری که حیوان به آن دو سپرده است ضایع نشود و به هم آمدن دو ماشین مانند به هم آمدن دو حیوان است.

أَوْ بَانَ تَصْطِدِمَ سَفِينَتَانِ فِيهِمَا مَلَاخَانِ فَتَلَفْتَا وَ مَا فِيهِمَا فَكَالزَّكَايِبِ
الْحَرِيِّنِ إِنْ فَعَلَ الْمَلَاخَانِ ذَلِكَ أَوْ قَصْرًا:

یا اینکه دو کشتی که دو ملاح داشتند به هم آمدند و دو ملاح و دو کشتی با آنچه در دو کشتی بود تلف شدند. دو ملاح دو کشتی حکم دو سواره دارند که به هم آمدند و حکمشان بیان شد که لازم هر کدام است نصف قیمت کشتی دیگری و غرامت نصف مالی که در کشتی دیگری بوده، هرگاه دو ملاح باعث به هم آمدن دو کشتی بودند به اینکه موقعی که باد تند بود، کشتی رانند یا در لوازم کشتی قصور ورزیده بودند، که نصف قیمت کشتی و غرامت نصف قیمت مال موجود بوده در کشتی، در ترکیه‌ی هر کدام است و نصف خون‌بهای هر کدام بر عاقله‌ی دیگری لازم است. اما اگر دو ملاح دو کشتی قصد تصادم کشتی نموده بودند در حالی که کشتی سرعت داشت و به هم آمدن دو کشتی مایه‌ی هلاکتشان می شد، در این صورت خون‌بهای هر کدام از دو ملاح به عهده‌ی دیگری و از ترکیه‌ی او است و کاری به عاقله‌شان ندارد و در صورتی که نه دو فلاح قصد

تصادم داشته و نه قصور ورزیده بودند و ناگهانی باد شدید تصادم را بوجود آورده بود بر هیچکدامشان غرامت کشتی دیگری و مالی که در آن بوده نمی‌باشد.

و در موقع طوفان، کشتی‌بانان حق دارند قسمتی از مال سنگین را برای سلامت باقی به دریا اندازند. و ابتدا از آنچه روح ندارد شروع می‌نمایند، اگر کفایت نکرد حیوان را به دریا می‌اندازند برای سلامت انسان، اگر کسانی که قسمتی از مال موجود در کشتی را برای سلامت مسافران به دریا می‌اندازند صاحب مال هست و یا اجازه از صاحب مال دارند که معلوم است غرامتی بر آنان نیست. اما اگر مالی که به دریا می‌اندازند صاحب مال با آنان نیست و اجازه از صاحب مال ندارند، غرامت آنچه به دریا انداخته‌اند به عهده‌ی خودشان است.

أَوْ بَانَ يَصْطَدِمُ مَاشٍ وَ وَاقِفٌ فِي طَرِيقٍ وَ إِنْ ضَاقَ فَيُهْدَرُ الْمَاشِيُّ وَ عَلَى عَاقِلَتِهِ دِيَّةُ الْوَاقِفِ:

یا اینکه به هم بیایند دو نفری که در یک راه می‌رود و یکی ایستاده در کوچه و آنچه کوچه تنگ باشد و از به هم آمدنشان هر دو بمیرند، که خون آن کسی که در راه رفتن به کسی آمده که ایستاده است هدر است و لازم عاقله‌ی راه رونده است خون‌بهای کسی که ایستاده بود، برای اینکه کوچه محل استفاده‌ی عموم است و ایستادن در کوچه از جمله‌ی استفاده از کوچه است و آن کسی که در راه رفتن آن قدر بی‌احتیاط است که رعایت کسی که در کوچه ایستاده نمی‌کند و یا آن طور به سرعت می‌دود که نمی‌تواند جلو خود را بگیرد و خودش و ایستاده جان خود را از دست می‌دهند، خون او ارزشی ندارد.

أَوْ يَصْطَدِمُ مَاشٍ وَ قَاعِدٌ بِطَرِيقٍ ضَيِّقٍ هُدِرَ الْقَاعِدُ وَ عَلَى عَاقِلَتِهِ دِيَّةُ الْمَاشِيِّ:

یا اینکه به هم بیایند راه رونده و نشسته در کوچه‌ی تنگ و از به هم آمدنشان بمیرند که خون نشسته هدر است و لازم عاقله‌ی او است خون‌بهای راه رونده برای آنکه کوچه‌ی تنگ محل نشستن نیست و کسی که در کوچه‌ی تنگ نشسته مقصر است.

اما اگر در کوچه‌ی گشاد و وسیع کسی نشسته باشد و کسی که راه می‌رود بر او بیفتد و بمیرند، خون راه‌رونده هدر است برای اینکه شارع عام محل انواع استفاده‌ی مردم است ایستادن و نشستن در آن از منافع طریق است. و تصادم کسی که در کوچه راه می‌رود با کسی که در کوچه خوابیده است مانند تصادم کسی است که در کوچه راه می‌رود با کسی که در کوچه نشسته است که اگر کوچه تنگ است خون خوابیده هدر است و اگر کوچه گشاده است خون راه‌رونده هدر است وقتی که خون کسی که خوابیده است هدر شد بر عاقله‌ی او لازم است خون‌بهای راه‌رونده در کوچه.

فَلَوْ رَمَوْا بِالْمُنْجِنِيقِ فَرَجَعَ الْحَجْرُ عَلَيْهِمْ فَمَاتُوا هُدِرَ مِنْ دِيَّةٍ كُلِّ مِنْهُمْ بِقَدْرِ حِصَّةٍ جِنَائِيَّتِهِ وَ قَسِمَ بَاقِيهَا عَلَى عَاقِلَةِ الْبَاقِيْنَ لِأَنَّ كُلًّا مِنْهُمْ مَاتَ بِفِعْلِهِ وَ فِعْلُ الْبَاقِيْنَ فَسَقَطَ مَا قَابَلَ فِعْلَهُ:

اگر تیراندازی نمودند مردمی به وسیله‌ی منجنیق، منجنیق وسیله‌ای بوده که به وسیله‌ی آن صخره سنگهای عظیم به سوی قلعه‌ی دشمن پرتاب می‌کرده‌اند، تا قلعه دشمن را بکوبند و امروز توپهای عظیم همان کار را می‌کنند. اگر صخره سنگی که می‌خواستند به وسیله‌ی منجنیق به سوی دشمن پرتاب کنند به سوی خودشان برگشت و خودشان را کشت همه‌شان در کشتن همدیگر شریکند. برای مثال اگر چرخانندگان منجنیق ده نفر بودند، یک دهم خون هر کدام هدر است برای اینکه وقتی که ده نفر هستند هر کدام یک دهم آن کار به او تعلق می‌گیرد و کاری که خودش کرده، نمی‌تواند آن را نادیده بگیرد، این است که از خون‌بهای هر کدام یک دهم از آن به‌گردن خود او است و نه دهم $\frac{۹}{۱۰}$ باقی به‌گردن نه نفر دیگر است. یک دهم خون‌بهای هر کدام ساقط می‌شود و لازم عاقله هر کدام است که $\frac{۹}{۱۰}$ نه دهم باقی خون‌بها را پردازد. و اگر به جای منجنیق توپ بود و آتش توپ به سوی‌شان برگشت و آنان را کشت باز هم اگر روشن‌کننده‌ی توپ ده نفر هستند همین حکم را دارد.

کلمه‌ی منجنیق: بعضی گفته‌اند که در اصل فارسی بوده به عنوان من چه نیک و معرب شده به منجنیق. و در زبان عربی هیچگاه جیم و قاف باهم در یک کلمه جمع

نمی شوند. و بعضی گفته اند اصل آن منگنه است. والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

فَصْلٌ فِي الْجِنَايَةِ عَلَى الْجَنِينِ

فصلی است در بیان حکم جنایت بر جنین یعنی بچه ای که در شکم مادر است. **إِذَا ضَرَبَ مَثَلًا، بَطْنُ امْرَأَةٍ حَيَّةٍ ضَرْبَةً مُؤَثِّرَةً فَالَقَتْ جَنِينًا تَبَيَّنَ فِيهِ شَيْءٌ مِنْ خَلْقِ الْإِنْسَانِ كَلَحْمٍ قَالَ الْقَوَائِلُ فِيهِ صُورَةٌ حَقِيقَةٌ مِثْلًا مَعْصُومًا عِنْدَ الضَّرْبِ فَعَلَيْهِ غُرَّةٌ رَقِيقٌ وَ لَوْ أُمَّةٌ يَبْلُغُ الرَّقِيقُ عَشْرَ دِيْنِهِ أُمَّةٌ أَيْ الْجَنِينِ إِنْ كَانَ حُرًّا وَ تُفْرَضُ الْأُمُّ كَأَبٍ إِنْ فَضَّلَهَا دِينًا.**

وقتی که بر شکم زن حامله ی زنده طوری زد که اثر نمود و زن حامله حمل خود را انداخت، اگرچه آن حمل پارچه گوشتی باشد که زنان قابله بگویند در آن گوشت صورت پنهانی آدمی است، لازم زنده است وقتی که زن حامله حمل مرده ی خود را انداخت، اگر حمل آزاد و معصوم است که حمل حربی نیست لازم زنده است برده ای که به سنّ تمییز رسیده و دارای تمییز بوده و سلامت باشد از عیبهایی که مبیع به آن عیبه پس داده می شود، هرگاه حمل آزاد باشد. و مادر را مانند پدر حساب می کنند اگر پدر در دین برتر باشد از مادر، اگر پدر آزاد باشد و مادر کنیز باشد حمل او به منزلت پدر است و آزاد دانسته می شود، و اگر پدر مسلمان باشد و مادر کتابی باشد، حمل مانند پدر مسلمان دانسته می شود و غرّه هم به حساب بچه است. اگر حمل، دو بچه بود و هر دو مرده به دنیا آمدند دو غره لازم او داست، اگر حمل دو بچه بود یکی مرده به دنیا و یکی زنده به دنیا آمد و بعد بر اثر همان ضربه مرد، در بچه ی مرده غره که برده است لازم می شود و در بچه ای که زنده به دنیا آمده و بعد مرده خون بهای او لازم زنده است. اگر غره نباشد یک دهم دیه، شتر داده می شود، و اگر شتر نباشد قیمت ده شتر لازم جانی است.

الحاصل وقتی که مثلاً مشتی به شکم زن حامله مسلمان آزاد زد و بچه مرده انداخت لازم زنده است که در خون بهای حمل مرده به دنیا آمده برده ای بدهد چه غلام و چه

کنیز. اگر برده نباشد، یک‌دهم دیه‌ی مادرش ده شتر. اگر شتر نیابد قیمت ده شتر بدهد.
وَ الْآئِ وَ إِنْ لَمْ يَكُنِ الْجَنِينُ حُرّاً فَعَلَيْهِ عَشْرُ أَقْصَى قِيمِ امَّه مِنْ جِنَايَةِ إِلَى الْقَاءِ.

و اگر جنین آزاد نباشد به اینکه برده باشد، کسی که باعث مرگ آن جنین شد لازم است یک‌دهم بالاترین قیمت مادرش از روز جنایت بر مادرش تا روز سقط جنینش. و در جنین برده همانگونه رفتار شد که در جنین آزاد رفتار شد. در سقط جنین آزاد یک‌دهم خون‌بهای مادرش بود. و در سقط جنین برده یک‌دهم قیمت مادرش قرار داده شد. و مادرش قیمت نهاده می‌شود، قیمت کنیز به سلامت از عیب که عیبی ندارد؛ اگر چه عیب داشته باشد. و جنین هم اگر ناقص باشد باز هم سلیم در نظر گرفته می‌شود، و بالاترین قیمت مادر برای اینکه در ضربه زدن به مادر جنین برده، حکم غضب را دارد و در غضب اگر مغضوب تلف شد، بالاترین قیمت در نظر گرفته می‌شود.

فَإِنْ أَلْقَتْهُ حَيًّا فَفِيهِ الدِّيَةُ إِنْ كَانَ حُرّاً وَالْقِيَمَةُ إِنْ كَانَ رَقِيقاً إِنْ مَاتَ عَقِبَهُ:

اگر زن حامله که ضربت از جانی یافته بود بچه را سقط کرد؛ اما زنده بود که در این صورت اگر جنینی آزاد بود و زنده به دنیا آمد، به دنبال آن مُرد، خون‌بهای کامل لازم جانی می‌شود. و اگر جنین برده بود و زنده به دنیا آمد و به دنبال آن فوت نمود، قیمت کامل برده لازم جانی می‌شود.

أَوْ دَامَ أَلْمُهُ إِلَى مَوْتِهِ:

یا اینکه جنین که مادرش ضربت دیده بود و او را سقط کرد در حالی که زنده بود و پس از تولد نمرد؛ اما همیشه از درد حاصل از آن ضربت می‌نالید تا وقتی که مرد. اگر جنین آزاد است خون‌بهای او لازم جانی است. و اگر جنین که زنده به دنیا آمد، برده بود و پس از آن زمانی از درد می‌نالید تا مرد، قیمت کامل یک برده لازم جانی است.

وَ إِلَّا بِأَنْ بَقِيَ زَمَاناً وَ لَا أَلْمَ بِهِ ثُمَّ مَاتَ فَلَا ضَمَانَ فِيهِ: لِأَنَّا لَمْ نَتَحَقَّقْ مَوْتَهُ

بِالْجِنَايَةِ:

و اگر نمرد به دنبال به دنیا آمدنش و زمانی ماند و در مدت بقایش هیچ درد و

فریادی نداشت و پس از آن مرد، غرامتی در آن نیست؛ برای اینکه به ما ظاهر نشد که مردنش به سبب آن جنایت بوده است.

فَإِنْ تَنَازَعَا فِي أَنَّهُ مَاتَ بِجِنَايَتِهِ أَوْ لَا حَلَفَ الْجَانِي إِنَّهُ لَمْ يَمُتْ بِجِنَايَتِهِ.

اگر ولی جنین و جانی باهم کشمکش نمودند: جانی گفت مردنش به سبب من بوده است و ولی جنین گفت: مردنش به سبب جنایت تو بوده است، جانی قسم می خورد که به جنایت من نمرده است.

اگر زن حامله موقع ضربت زدن به او مرده بود که چیزی در آن نیست؛ برای اینکه وقتی که مادر جنین مرد بچه ای هم در شکم او می میرد. و یا اینکه جنین معصوم نبود به اینکه جنین حربی و بر اثر ضربت مرده بود، هم چیزی در آن نیست؛ برای اینکه جنینی حربی احترامی ندارد.

والله سبحانه و تعالی اعلم و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

فَصْلٌ فِي تَغْلِيظِ الدِّيَةِ وَ تَخْفِيفِهَا

در بیان سنگین کردن دیه و سبک کردن دیه.

تَغْلِظُ دِيَةِ الْعَمْدِ بِكَوْنِهَا مُثَلَّثَةً وَ حَالَةً وَ عَلَى الْجَانِي:

خون بهای عمد، سنگین کرده می شود به اینکه شترهای واجب در آن سه نوع است و اینکه به فوری است و اینکه بر خود جانی است. و آنچه تلف شده بدل تلف شده بر ذمه ی تلف کننده و لازم او است.

وَ تَخَفُّفُ دِيَةِ الْخَطَا بِكَوْنِهَا مُحَمَّسَةً وَ مُوجَلَّةً بِثَلَاثِ سِنِينَ فِي النَّفْسِ الْكَامِلَةِ وَ بِسِنَتَيْنِ فِي الْمَرْأَةِ وَالْخُنْثَى الْمُسْلِمِينَ فِي السَّنَةِ الْأُولَى قَدَرِ ثُلُثِ الدِّيَةِ لِلنَّفْسِ الْكَامِلَةِ وَالْبَاقَى سُدُسُهَا فِي السَّنَةِ الثَّانِيَةِ. وَ بِسَنَةٍ فِي كَافِرٍ مَعْصُومٍ. وَ بِسَنَةٍ أَوْ أَكْثَرَ فِي الْأَطْرَافِ وَ الْأُرُوشِ وَ الْحُكُومَاتِ بِحَسَبِ قِلَّتِهَا وَ كَثَرَتِهَا عَلَى مَا عُرِفَ مِمَّا تَقَرَّرَ وَ عَلَى الْعَاقِلَةِ:

سبک می شود خون بها در جنایت خطا به سه چیز: به اینکه شترها در آن بر پنج نوع

هستند، و سه سال مدّت دارد و اینکه بر عاقله‌ی جانی است.

در دیه و خون‌بهای یک نفس کامل یعنی خون‌بهای مرد مسلمان در جنایت خطا به مدت سه سال پرداخت می‌شود؛ اگر خون‌بهای زن مسلمان و یا خنثی مسلمان باشد، در دو سال پرداخت می‌شود. در سال اول سی و سه شتر و ثلث یک شتر که ثلث دیه باشد و در سال دوم سدس دیه که شانزده شتر و دو ثلث یک شتر باشد.

و در خون‌بهای کافری که خون او هدر نیست، مثل ذمی مُعَاهَدٌ و مُسْتَأْمَنٌ در یک سال پرداخت می‌شود؛ برای اینکه خون‌بهای یهودی و نصرانی یک‌سوم خون‌بهای مسلمان است، و خون‌بهای مجوسی در شش ماه؛ برای اینکه خون‌بهای مجوسی یک‌پانزدهم خون‌بهای مسلمان است. و در یک سال یا بیشتر در خون‌بهای دست و پا، و در ارشها مثل ارش مأمومه که یک‌سوم خون‌بها است و در حکومت و قیمت نهادن‌ها مثل قیمت نهادن زخمهایی که به بدن وارد می‌شود که اگر بیش از یک‌سوم دیه نباشد در یک سال پرداخت می‌شود؛ اگر به قدر دو ثلث دیه در دو سال پرداخت می‌شود، اگر به قدر یک‌دهم دیه مثل دیه‌ی یک انگشت که ده شتر است در سه ماه و شش روز و به این ترتیب به حسب بسیاری و اندکی آن، مدت آن فرق می‌کند.

إِلَّا أَنْ تَكُونَ الْجِنَايَةُ بِحَرَمٍ مَكَّةَ أَوْ شَهْرٍ حَرَامٍ أَوْ الْقَتِيلِ مَحْرَمٍ رَحِمٍ فَتُعْلَظُ:

مگر اینکه جنایت در حرم مکه باشد یا در یکی از ماههای حرام باشد مثل ذیقعد و ذیحجه و محرم و رجب، یا اینکه کشته شده، محرم رحم باشد مثل مادر و خاله و عمه. که در هریک از این سه صورت اگرچه جنایت خطا باشد خون‌بها سنگین کرده می‌شود به سه نوع بودن شترهای آن و در مؤجل بودن و بر عاقله بودن آن سبک کرده شده است.

وَ شِبْهُ الْعَمْدِ بِكُونِهَا مُثَلَّثَةً وَ تُخَفَّفُ بِكُونِهَا مُوَجَّلَةً وَ عَلَى الْعَاقِلَةِ:

و خون‌بهای شبه عمد نیز سنگین کرده می‌شود به سه نوع بودن شترهای آن و سبک کرده می‌شود به اینکه مدت دار است و به اینکه بر عاقله‌ی جانی است.

والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الْقَسَامَةِ

بابی است در بیان قَسَامَةِ که شامل قسم‌هایی است که موقع کشمکش میان جانی و ولی مجنی علیه پیش می‌آید و قسم‌هایی که برای اثبات خون‌بها است، در بعضی اوقات و برای اثبات قصاص در بعضی دیگر از اوقات. قَسَامَةُ: در لغت نام اولیاء خون مجنی علیه و نام قسم‌هایی که یاد می‌کنند و در اصطلاح:

هِيَ حَلْفٌ مُدَّعٍ بِقَتْلِ عَلَى مُعَيَّنٍ:

قسامه عبارت است از قسم‌هایی که کسی که ادعا بر شخص معین دارد که یکی از خویشاوندان او راکشته است آن قسم‌ها را یاد می‌کند و قسامه نظر به اینکه برخلاف قیاس است فقط در ادعای قتل شنیده می‌شود و در غیر قتل مثل بریدن دست یا زخم زدن یا از بین بردن معنی مثل بینایی قسامه در هیچیک از آنها نیست؛ برای اینکه نصّ شریعت در خصوص قسامه بر قتل است. گفتیم برخلاف قیاس است؛ برای اینکه قسم بر مدعی علیه می‌باشد و در قسامه قسم لازم مدعی است، و باید که ادعا بر شخص معین باشد، چنانچه بگوید یکی از خویشاوندان او راکشته است، و حلف مدّعی یعنی در بیشتر موارد، و گاه است که قسم یادکننده غیر از مدّعی است، چنانکه اگر وصیت نمود برای زید برده‌ای را و گفت: اگر برده کشته شد قیمت او به زید بدهند و وصیت کننده مرد و زید ادعا کرد که وارث وصیت کننده برده راکشته است وارث قسم می‌خورد (قسم قسامه) و قتل از خود دفع می‌کند و قیمت برده به موصی له می‌پردازد.

و هِيَ جَائِزَةٌ بِشُرُوطٍ غَيْرِ مَا ذَكَرَ مِنَ الْقَتْلِ وَ تَعْيِينِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ أَنْ يَكُونَ نَمَّةً لَوْثٌ وَ هُوَ قَرِينَةٌ عَلَى صِدْقِ الْمُدَّعَى:

قسامه جایز است به چند شرط غیر از شروطی که یاد شد از ادعای قتل و معین کردن قاتل به اینکه در آنجا لوث یعنی نشانه و قرینه‌ای باشد که دلالت بدهد بر راستگویی مدعی. مثل اینکه مقتول در محله‌ی دشمنانش یافته شود، یا اینکه جماعتی محصور از دور و بر مقتول پراکنده شوند که دلالت می‌دهد اعداء و کسانی که از دور و برش متفرّق می‌شوند قاتل او هستند، یا اینکه بعضی از جسد مقتول که بدون آن زنده نمی‌ماند در

محلّه‌ی دشمنانش یافته شود که افتاده بودنش در محلّه‌ی دشمنانش و پراکنده شدن جمعی که محصور یعنی شمرده شدنشان آسان باشد از دور و بر مقتول، لوٹ و نشانه‌ای است برای کشته شدن مقتول بر دست آنان، اگر سر مقتول در محلّه‌ای و بدن او در محلّه‌ی دیگر یافته شود ولی مقتول می‌تواند قاتل را معین نموده، قسامه نماید.

وَ اِنْ لَا يُسَاكِنُ الْمُدَّعَى عَلَيْهِمْ مِنَ الْأَعْدَاءِ غَيْرِهِمْ:

و آنکه در محل سکونت دشمنان مقتول که ادّعی کشتن بر علیه آنها است، غیر دشمنان مقتول کسانی دیگر با دشمنان مقتول هم خانه نباشند، کسانی که از دوستان مقتول نبوده‌اند، و دشمنان که گفته شد خواه دشمن دینی و خواه دشمن دنیوی وقتی که دشمنی باعث انتقام به قتل می‌شود و خواه دشمنی برای مقتول بخصوص و یا دشمنی برای قبیله و قوم و جماعت مقتول، که وقتی که مقتول و یا بعضی از جسد مقتول مثل سر او در محلّه‌ای یافته شود که محل سکونت دشمنان او است و غیر دشمنان مقتول از غیر دوستانش در آن محلّه سکونت ندارند نشانه‌ی آن است که قاتل در میان آنها است.

وَ اَنْ يَخْلِفَ الْمُدَّعَى حَمْسِينَ يَمِينًا:

و اینکه مدّعی قتل پنجاه قسم بخورد چنانکه حدیث بخاری و مسلم بر آن دلالت دارد و این حدیث صحیحین مخصّص حدیث به روایت بیهقی است: که بیّنه بر مدّعی و قسم بر منکر است یعنی در قسامه، قسم بر مدّعی است و در غیر قسامه بیّنه بر مدّعی و اَلْيَمِينُ عَلَيَّ مَنْ اَنْكَرَ می‌باشد. و این پنجاه قسم که بر مدّعی قتل لازم نیست هر پنجاه قسم همراه هم باشد بلکه درست است که پنجاه قسم در پنجاه روز انجام دهد.

فَاِنْ تَعَدَّدَ الْمُدَّعَى حَلْفَ كُلِّ بَقْدَرٍ حَصَّتْهُ مِنَ الْاِرْثِ غَالِبًا وَ جِبْرِ الْمُنْكَسِرِ:

و اگر مدّعیان متعدّد باشند، بیش از یک مدّعی باشد، غالباً هر کدام از مدّعیان به قدر حصّه‌اش از میراث قسم می‌خورد مثلاً اگر مقتول پنج پسر داشته باشد و بس هر پسر ده قسم می‌خورند که پنج پسر پنجاه قسم خورده باشند. و اینکه گفتیم غالباً برای این است که همیشه اینگونه نیست. مثلاً اگر دختری دارد و زوجه‌ای، زوجه باید ده قسم بخورد و دختر باید چهل قسم بخورد برای اینکه در میراث از هشت: زوجه ثمن دارد یک و دختر

نصف دارد چهار، و یک و چهار می شود پنج و در تقسیم پنجاه بر پنج، سهم زوجه که یک است ده قسم می شود و سهم دختر که چهار است چهل قسم می شود و اگر به حساب ارث بود سهم زوجه از پنجاه با جبران کسر می شود هفت. که هر جا قسم کسر پیدا کرد جبران می شود و عدد صحیح به کار برده می شود. مثلاً در تقسیم پنجاه قسم بر سه پسر گفته نمی شود هر کدام باید شانزده قسم و دو ثلث قسم بخورند برای اینکه قسم بعض و کلی ندارد؛ این است که هر پسر هفده قسم می خورد.

فَإِنْ نَكَلُوا رُدَّتِ الْإِيمَانُ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ فَإِنْ تَعَدَّدَ حُلْفَ كُلِّ خَمْسِينَ يَمِينًا:

اگر مدعیان قتل از قسم خوردن خودداری نمودند برگردانده می شود قسم بر مدعی علیه و او پنجاه قسم می خورد و تبرئه می شود، اگر مدعی علیه متعدّد باشد به اینکه چهار نفر متهم به قتل هستند هر کدام باید پنجاه قسم یاد بنماید. و فرق میان مدعی و مدعی علیه در باب قسامه که پنجاه قسم بر ده مدعی تقسیم می شد و مدعی علیه هر کدام باید پنجاه قسم بخورد این است که هر کدام از مدعی علیه قتل را از خود دفع می کند همانگونه یک نفر تهمت قتل را از خود دفع می کرد، و اما مدعیان هر کدام برای خودش ثابت نمی کند آنچه را که یک مدعی برای خود ثابت می کرد؛ برای اینکه یک مدعی همه ی خون بها را برای خود می خواهد و ده مدعی خون بها میانشان قسمت می شود. فرق اینکه وارث مدعی اگر مدعی ده قسم خورد و مرد وارث باید از نو پنجاه قسم بخورد. اما وارث مدعی علیه اگر مدعی علیه ده قسم خورده بود و مرد وارث او چهل قسم می خورد، دوم اگر مدعی ده قسم نزد قاضی خورده بود قاضی معزول شد و قاضی دیگر منصوب شد، مدعی باید از نو پنجاه قسم را یاد کند اما مدعی علیه اگر ده قسم مثلاً نزد قاضی خورده بود و آن قاضی معزول شد و قاضی دیگر منصوب شد نزد قاضی دیگر چهل قسم می خورد. و در مدعی اگر متعدّد باشند پنجاه قسم بر آنان قسمت می شود و مدعی علیه اگر متعدّد باشند قسم بر آنها قسمت نمی شود.

وَ إِذَا حَلَفَ الْمُدَّعَى وَ جَبَّتِ الدَّيَّةُ وَ لَا قَوْدَ وَ لَوْ عَمْدًا:

و هر وقت مدعی قسم خورد پنجاه قسم خون بها ثابت می شود بر مدعی علیه در قتل

عمد و بر عاقله‌ی او در قتل خطا و شبه عمد. یعنی اگر مدعی ادعای قتل عمد نمود و قسامه را به جا آورد، خون بها بر مدعی علیه می‌باشد و اگر ادعای قتل خطا یا شبه عمد نمود خون بها بر عاقله‌ی مدعی علیه می‌باشد و قصاص به پنجاه قسم در قسامه لازم نمی‌آید؛ برای اینکه در حدیث صحیح بخاری آمده است که رسول الله فرمود: **إِنَّمَا أَنْ تَدُّوا صَاحِبَكُمْ أَوْ تَأْذِنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ**: که روی سخن به مدعی علیه است که یا این است که خون بهای کشته را به اولیای مقتول می‌پردازید و یا اینکه می‌خواهید نپردازید و باید باخبر باشید از جنگی که خدا با شما دارد. و یا اینکه روی سخن به مدعیان است که یا اینکه قبول دیه و خون بهای کشته شده می‌نمایید و یا اینکه طالب قصاصی که حق آن ندارید باشید که در این حال باخبر باشید از جنگی که خدا با شما دارد. که لفظ حدیث اما **ان تَدُّوا او تَأْذِنُوا**: به تاء خطاب آمده و **یا اِنَّمَا اَنْ یَدُّوا او یأْذِنُوا**: به یاء غیب آمده که تفسیر هر دو بیان شد.

و به قسامه ثابت شدن خون بها و ثابت نشدن قصاص در صورتی است که اگر قسم: یمین مردوده نباشد اما اگر قسم به مدعی علیه داده می‌شد و آنان قسم را برگشت به مدعی دادند یمین مردوده حکم اقرار دارد و قصاص به آن ثابت می‌شود.

وَلَا تَزِيدُ الْإِيمَانَ عَلَى حَمْسِينَ إِلَّا فِي جَبْرِ الْمُنْكَسِرِ:

و قسمها در قسامه از پنجاه قسم بیشتر نمی‌شد؛ مگر هر جا که در تقسیم قسمها بر مدعیان قسم شکسته شود که جبران می‌شود. مثلاً اگر چهار نفر مدعی قتل بود و پنجاه قسم بر آنان تقسیم شد، گفته نمی‌شود هر کدام دوازده قسم و نیم بخورند بلکه گفته می‌شود هر کدام سیزده قسم بخورند که پنجاه و دو قسم می‌شود.

وَفِيمَا لَوْ مَاتَ الْحَالِفُ قَبْلَ تَمَامِهَا فَيَسْتَأْنِفُ وَارِثُهُ:

و در صورتی که مدعی قتل در قسامه پنجاه قسم را تکمیل ننموده بود چهل و نه قسم خورده بود و مرد. وارث او باید همه‌ی پنجاه قسم را بخورد. برای اینکه هیچگاه کسی از قسم خوردن دیگری چیزی بدست نمی‌آورد.

وَفِيمَا لَوْ غَابَ بَعْضُهُمْ وَ حَلَفَ الْحَاضِرُ فَيَحْلِفُ الْغَائِبُ إِذَا حَضَرَ:

و در صورتی که بعضی از ورثه‌ی مقتول غائب بود و بعضی حاضر بود، مثلاً دو پسر داشت یک پسر حاضر نبود و غائب بود و یک پسر حاضر بود، این پسری که حاضر است باید پنجاه قسم بخورد. و موقعی که پسری که غائب بود، آمد او بیست و پنج قسم می‌خورد همانند اینکه اگر هر دو حاضر بودند هر کدام بیست و پنج قسم می‌خورد. اما حاضر بودن یکی و غائب بودن دیگری تعداد قسم به هفتاد و پنج رسید.

و باید دانست که در چند صورت قسامه نیست:

- اینکه ورثه مقتول هر کدام، دیگری را در ادعای قتل معین دروغگو معرفی نماید.
- اینکه ناممکن شود اثبات لوث به اینکه کسی که ادعا می‌شود او مقتول را کشته است می‌گوید من در وقت قتل او حاضر نبوده و در مسافرت بوده‌ام و معلوم شود که حاضر نبوده است.

- اینکه لوث در اصل قتل باشد اما نه عمد آن معلوم باشد و نه خطا و نه شبهه عمد آن و در ادعای قتل هم هیچکدام یاد نشده باشد.

- اینکه دو نفر گواهی بدهند که از این دو نفر یکی او را کشته یا این شخص یکی از آن دو، مقتول را کشته که مبهم است و نامعلوم.

- اینکه مقتول دارای وارث خاص نباشد، قاضی یکی را وادار می‌نماید تا ادعای مقتول بر کسی نماید که نسبت قتل به او می‌دهند و قاضی او را قسم می‌دهد یک قسم، اگر قسم خورد که معلوم و گرنه او را زندان می‌کند تا یا اینکه اقرار نماید یا قسم بخورد.
والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

فَصْلٌ فِي الْقَتْلِ بِالسِّحْرِ

در بیان کشتن به سحر و جادوگری.

إِذَا قَتَلَ بِسِحْرِهِ: بِإِقْرَارِهِ: أَدْمِيًّا مَعْصُومًا وَ قَالَ إِنَّ سِحْرِي يَقْتُلُ غَالِبًا أَوْ شَهِدَ عَدْلَانِ بَأَنَّ سِحْرَهُ يَقْتُلُ غَالِبًا لِرَمَةِ الْقَوْدِ كَالْقَتْلِ بِالسَّيْفِ وَ نَحْوِهِ:
هرگاه کسی به سحر و جادویش آدم معصومی را کشت، یعنی کسی را کشت که

واجب القتل نیست مثل حربی و مرتد و اقرار نمود که به سحر خود او را کشته و گفت که سحر کردم در غالب احوال کشنده است. یا دو گواه عادل گواهی دادند که سحر او غالباً کشنده است، قصاص از او گرفته می شود و در برابر کشته شده به سحر او کشته می شود همانگونه اگر به شمشیر یا مانند آن کسی را می کشت، قصاص از او گرفته می شد و کشته می شد.

أَوْ قَالَ لَا يَقْتُلُ أَوْ يَقْتُلُ إِلَّا نَادِرًا فَالِدِّيَّةُ تَلَزُمُهُ:

یا اینکه گفت سحر کردم نمی کشد یا نمی کشد مگر نادر و خیلی کم و در این دو صورت خون بها لازم او است. برای اینکه وقتی که گفت **قَتَلْتُهُ بِسِحْرِي وَ سِحْرِي لَا يَقْتُلُ** حکم قتل عمد دارد؛ به سبب اقرار کردنش به قتل و قصاص در آن نیست؛ برای اینکه احتمال دارد که راست می گوید و سحر او نمی کشد. و در صورتی که گفت **قَتَلْتُهُ بِسِحْرِي وَ سِحْرِي لَا يَقْتُلُ غَالِبًا:** حکم شبهه عمد دارد و خون بها لازم او است. اما اگر در صورتی که شبهه عمد داشت عاقله اش تصدیق او را نمودند که راست می گوید و سحری که می کند در غالب نمی کشد، خون بها لازم او می شود و اگر دو گواه عادل گواهی بدهند که سحر او کشنده نیست خون بها لازم او می شود؛ برای اینکه در حکم قتل خطا است. و خون بها لازم خود او است، اگر عاقله اش او را تصدیق نکنند.

خدای متعال انسان را مخلوق عجیبی آفریده است، گاه می تواند به رسیدن به نبوت از ملائکه بگذرد، و گاه از طریق سحر و جادو از ابلیس می گذرد و به قول سعدی علیه رحمة الله:

کسانی که بد را بپسندیده اند ندانم ز خوبی چه بد دیده اند

انسان عقل و مزایای خود را کنار بگذارد و کفر و سحر باهم بکار برد جز تقدم بر ابلیس چه می یابد و آن کسی که از فضل خدا به نعمت ایمان صحیح و پیروی سید المرسلین صلوات الله علیه و علیهم و علی آله و صحبه اجمعین رسیده و بر اعمال صالحات توفیق یافته و از زشتیها و مناهی محفوظ مانده، هر قدر شکر نماید کم است.

بابُ أَحْكَامِ الْمُرْتَدِ

بابی است در بیان احکام مرتد: یعنی کسی که از دین برگشته است.

تَعَجِبُ اسْتِثَابَتُهُ فِي الْحَالِ ثُمَّ يُقْتَلُ إِنْ لَمْ يَتُبْ كِتَارِكِ الصَّلَاةِ فَإِنَّهُ تَجِبُ اسْتِثَابَتُهُ فِي الْحَالِ ثُمَّ يُقْتَلُ إِنْ لَمْ يَتُبْ:

واجب است بلافاصله طلب توبه کردن از مرتد یعنی همین که کلمه‌ی کفر را بر زبان راند توبه کردنش به دنبال آن واجب است. اگر کلمه‌ی کفر بر زبان راند به قصد برگشتن از دین و از او خواسته شد توبه نماید و توبه کرد که معلوم و گرنه که از توبه خودداری نمود کشته می‌شود، آنچنان که تارک الصلوة از او خواسته می‌شود فوراً توبه نماید و نماز بخواند، اگر توبه کرد و نماز فرض خواند که معلوم و گرنه که بر انکار فرض بودن نماز باقی ماند، گردنش زده می‌شود.

وَ تَفَارِقُ الرَّدَّةُ: وَ هِيَ قَطْعُ مَنْ يَصِحُّ طَلَاقُهُ قَطْعَ الْإِسْلَامِ بِكُفْرٍ نِيَّةً أَوْ قَوْلًا أَوْ فِعْلًا: اسْتِهْزَاءً كَانَ كُلُّ مِنْ ذَلِكَ أَوْ عِنَادًا أَوْ اِعْتِقَادًا الْكُفْرَ الْأَصْلِيَّ:

رِدَّة و العیاذ بالله منها که برگشتن از دین مبین است عبارت از این است که کسی که طلاق دادنش صحیح به اینکه بالغ عاقل مختار باشد اگرچه سکران و یا زن باشد برای اینکه درست است که طلاق زنی به خودش واگذار شود.

رِدَّة عبارت از این است که: شخص بالغ عاقل مختار اسلام خود را قطع نماید و به کفر پیوندد، خواه به نیت کردن کافر شدن و یا به زبان آوردن و یا به انجام دادن عملی که انجام دادن آن کفر است. خواه به زبان آوردن و به عمل انجام دادن آنچه کفر است که از طریق استهزا و مسخره انجام بدهد یا از طریق عناد و سرسختی و یا از روی اعتقاد که به هر یک از نیت و قول و فعل که ترک اسلام نماید و به کفر پیوندد، مرتد می‌شود، و فرق است میان رِدَّة و کفر اصلی؛ در اینکه کافر اصلی مثل یهود و نصاری بر کفرشان گذاشته می‌شوند اما مرتد بر حال رده گذاشته نمی‌شود و قبول نمی‌شود از او مگر برگشتن به دین اسلام.

و در اینکه مرتد مجبور می‌شود به احکام اسلام برای اینکه مسلمان بوده و آن

احکام را پذیرفته است، روی این اصل مجبور است که فرایض از نماز و روزه و غیره را گردن نهد.

و در اینکه نمی تواند عقد نکاح ببندد برای اینکه او به حال خود گذاشته نمی شود و اگر به اسلام برنگشت، کشته می شود.

و در اینکه زن مسلمانی که دارد هم نکاح مرتد با او باطل است اگر پیش از به آخر رسیدن عده‌ی زوجه اش مسلمان نشد.

و در اینکه هر حیوانی که ذبح نماید حرام می شود و درست نیست خوردن گوشت آن همانند اینکه زن به او دادن صحیح نیست.

و در اینکه اگر کسی مرتد را در حال رده اش کشت، خون مرتد هدر است قصاص از کشنده‌ی او گرفته نمی شود.

برای اینکه در حدیث صحیح آمده که رسول الله ﷺ فرمود: **مَنْ بَدَّلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ** کسی که دین خود را عوض کرد و به مسلمانی برنگشت او را بکشید.

و در اینکه ملک او برقرار نیست بلکه موقوف است اگر بر حال رده مرد معلوم شد که اموال او تعلق به مسلمین گرفته است و اگر به اسلام برگشت معلوم شد که ملک او از دستش بیرون نرفته است: **لَا يَسْتَقِرُّ لَهُ مِلْكٌ** و در اینکه نمی شود به عنوان سبی یعنی اسیر کردن کافر و برده کردنش با او رفتار شود: **وَلَا يُسَبَى**:

وَلَا يُفَادَى وَ لَا يُمَنُّ عَلَيْهِ وَ لَا يَرِثُ وَ لَا يُورَثُ

و در اینکه نمی شود سربهای او داد و او را آزاد کرد برای اینکه به حال رده گذاشته نمی شود. و در اینکه نمی شود بر او منت گذارد و او را به سر خودش رها کرد، برای اینکه او یا باید مسلمان شود و یا کشته شود. و در اینکه مرتد میراث نمی برد برای اینکه او به حال خود گذاشته نمی شود و اگر مسلمان نشد، خونش ریخته خواهد شد و در اینکه از مرتد کسی میراث نمی برد؛ برای اینکه اگر در حال رده مُرد، مالی ندارد که میراثش ببرند همه‌ی مالش برای مسلمانان است. در این دوازده مسأله مرتد با کافر اصلی فرق دارد.

و در یک چیز مرتد مانند کافر اصلی است؛ اگر مرتد کمک اهل ذمّت داد در جنگ

با مسلمانان که هرچه را از اموال مسلمین تلف نمود، باید غرامت آن را بدهد.
والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ أَحْكَامِ السَّكَرَانِ

در بیان احکام سکران و مستی

در تعریف سکران گفته شده او کسی است که خوب را از بد تشخیص نمی دهد، امام شافعی رحمته الله علیه فرمود: **إِنَّهُ الَّذِي إِحْتَلَّ كَلَامُهُ الْمُنْظُومَ وَانْكَشَفَ سِرَّهُ الْمَكْتُومَ**: سکران کسی است که نظم سخنش به هم ریخته و از نهانی او پرده برداشته شده:

تَنْقُذُ تَصْرُفَاتِهِ كَالْمُكَلَّفِ وَ لَاتَفَاقِ الصَّحَابَةِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمْ عَلَى مُؤَاخَذَتِهِ بِالْقَذْفِ لَهُ أَوْ عَلَيْهِ كَرِدَتِهِ وَ إِسْلَامِهِ عَنْهَا وَ لَا يُحَدُّ فِي حَالِ السُّكْرِ بَلْ يُؤَخَّرُ إِلَى أَنْ يُفِيقَ فَإِنْ أُقِيمَ عَلَيْهِ فِي حَالِ سُكْرِهِ أُعْتِدَّ بِهِ عَلَى الْأَصْحَ لِأَنَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ أَمَّا بِسَّكَرَانَ فَمَمْرٌ بِضَرْبِهِ (رواه البخاری).

تصرفات سکران و بد مست همه نافذ است همانگونه که تصرفات مکلف یعنی بالغ عاقل نافذ است و صحابه و یاران رسول الله صلی الله علیه و آله اتفاق نمودند بر اینکه اگر سکران دشنام داد حدّ قذف بر او جاری کنند. و اگر تصرفات سکران، لهّ اوّ علیه به نفع او و یا به ضرر او باشد، نافذ است. مثل اینکه در حال سکر اگر مرتد بشود با آنکه به ضرر او است قبول می شود و مسلمانیش بعد از رده که به نفع او است هم قبول می شود و در حال مستی حدّ سکر که چهل تا هشتاد تازیانه است بر او اجرا نمی شود و صبر می شود تا به هوش بیاید و درد زدن تازیانه احساس کند و بیشتر گرد بدمستی نگردد، اما اگر در حال بدمستیش حدّ سکر بر او اجرا شد، کفایت می کند و دلیل آن حدیث صحیح بخاری است که شخصی را که سکران بود به خدمت رسول الله صلی الله علیه و آله آوردند و ایشان امر فرمودند که حدّ سکر بر او اجرا شود.

وَ مَرَجِعُهُ الْعُرْفُ وَ لَا يُصَلِّي فِيهِ وَ يَقْضِي بَعْدَ زَوَالِهِ وَ إِذَا ارْتَدَّ لَا يُسْتَتَابُ نَدْبًا حَتَّى يُفِيقَ:

و قاعده در بدمستی این است که مراجعه به عرف مردم می شود و هر وقتی که در عرف مردم مست شناخته شد، حکم به سکران بودن او می شود، و در حال شکر و بدمستی نمی تواند نماز بخواند برای اینکه تمییز ندارد و خوب و بد خود نمی داند و موقعی که سکر او رفع شد و به هوش آمد هر نماز فرضی که از او فوت شده، باید قضا نماید.

و هرگاه که در حال بدمستی مرتد شد، مندوب است که در حال سکر طلب توبه از او نشود. اما اگر تمییز دارد طلب توبه از او صحیح می شود، ولیکن موقعی که به هوش آمد به او گفته می شود مسلمان بشو، چنانچه گفت: **اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمد رسول الله** معلوم می شود که از روزی که مسلمان شده مسلمان است، و در صورتی که شهادتین به زبان نیاورد و نگفت مسلمان هستم، از همین حالا حکم به کفر او داده می شود و در شمار مرتدین می آید و حکم مرتد قبلاً به تفصیل یاد شد.

والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الْاِكْرَاهِ

در بیان حکم اکراه و به زور گرفتن.

شَرْطُهُ قُدْرَةُ الْمُكْرِهِ بِكَسْرِ الرَّاءِ عَلَى تَحْقِيقِ مَا هَدَدَ بِهِ بِوِلَايَةِ أَوْ تَغْلِبِ
عَاجِلًا ظُلْمًا وَ عَجْزُ الْمُكْرَهِ بِفَتْحِ الرَّاءِ عَنِ دَفْعِهِ بِهَرَبٍ أَوْ غَيْرِهِ وَ ظَنُّهُ أَنَّهُ إِنْ
امْتَنَعَ مِنْ فِعْلٍ مَا أَكْرَهَ عَلَيْهِ حَقَّقَهُ:

شرط حاصل شدن اکراه: توانایی اکراه کننده بر انجام دادن آنچه به آن تهدید می نماید به سبب اینکه حکم و فرمان دارد یا اینکه شخص زورگو و متغلبی است که آنچه بگوید انجام می دهد و مردم از او می ترسند. و ناتوانایی کسی که مجبور کرده می شود از دفع او به اینکه در برابر زورگو، نه پای فرار دارد و نه دست توانایی مقابله با زورگو. و گمان کسی که تهدید می شود به اینکه اگر فرمان زورگو را اطاعت نکرد، زورگو تهدید خود را عملی می سازد. در این صورت اگر مکره اطاعت از مکره نماید معذور است و اگر

قسمتی از محرمات را مثل سجده در برابر بت و تلفظ به کلمه‌ی کفر و دشنام دادن انجام دهد معذور دانسته می‌شود و گناه به گردن کسی است که او را بر این محرمات مجبور می‌سازد. و اکراه باید متعلق به حال حاضر باشد؛ اما اگر این کار را نکردی فردا تو را چوب می‌زنم اکراه نیست و به ظلم و ناحق باشد برای اینکه اکراه به حق جایز است.

وَ يَحْصُلُ الْإِكْرَاهُ بِتَخْوِيفٍ بِمَحْذُورٍ كَضَرْبٍ شَدِيدٍ وَ حَبْسٍ طَوِيلٍ وَ اِتْلَافٍ

مَالٍ:

و حاصل می‌شود اکراه به ترسانیدن به کاری خطرناک مثل زدن سخت و یا زندان کردن مدتی طولانی و یا تلف کردن مال. و این تخویف و ترسانیدن به حسب طبقات مردم تفاوت می‌کند. به حمال اگر صد چوب بزنند تحمل می‌کند؛ اما شخص شریف و آبرومند تحمل یک زدن در انظار مردم را ندارد و یک آب دهان به صورت او انداختن را تحمل نمی‌کند.

اما تهدید برای احقاق حق را اکراه نمی‌نامند، اگر کسی بدهکار است و حاکم او را مجبور نماید که مالش را بفروشد برای ادای دیون مردم، این را اکراه نمی‌نامند

وَ لَا يَنْفَعُ تَصَرُّفُ الْمَكْرَهِ بِفَتْحِ الرَّاءِ بِغَيْرِ حَقٍّ:

و هر تصرفی که از مکروه یعنی شخص مجبور شده به ناحق برخیزد نافذ نیست: مثل تلفظ کردنش به کلمه‌ی کفر از طریق اکراه و طلاق دادنش زیر فشار اکراه که نه او را کافر می‌گرداند و نه طلاق او واقع می‌شود، برای اینکه خدای متعال فرمود: ﴿إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَ قَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾ (سوره‌ی نحل، آیه‌ی ۱۰۶) مگر کسی که مجبور شد بر کلمه‌ی کفر گفتن در حالی که دلش بر ایمان صحیح آرام گرفته است. و حدیث صحیح رواه الحاکم و صححه علی شرط مسلم: لَا طَلَّاقَ فِي إِغْلَاقٍ: طلاق واقع نمی‌شود وقتی که زیر فشار اکراه گفته شد.

امام شافعی رحمته الله که از ائمه‌ی لغت هستند، اغلاق را به اکراه تفسیر نموده‌اند و غیر شافعی نیز اغلاق را به اکراه تفسیر نموده‌اند.

وَ يَلْزَمُهُ الْقَوْدُ لِمُبَاشَرَتِهِ لِلْجَنَآيَةِ:

و لازم است بر مکره و مکره قصاص: یعنی وقتی که زید عمرو را مجبور کرد به کشتن بکر، و عمرو بکر را کشت در قصاص بکر، هم عمرو کشته می شود برای اینکه کشتن بکر بر دست او بوده است و هم زید کشته می شود برای اینکه امر به عمرو نموده و باعث قتل بکر شده است.

والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

کتاب الجهاد

کتابی است در بیان جهاد فی سبیل الله

کتابُ الجِهَادِ

در بیان جهاد فی سبیل الله.

جهاد یعنی جنگیدن در راه پیشرفت دین خدا. جهاد گرفته شده از جهد که به معنی مشقت است. و در اصطلاح: الْجِهَادُ: قِتَالُ الْكُفَّارِ لِنُصْرَةِ الْإِسْلَامِ. که این باب برای بیان آن است.

جهاد فی سبیل الله یکسال بعد از هجرت رسول الله ﷺ به مدینه مشروع شد. و اصل در مشروع بودن جهاد فی سبیل الله: کتاب است و سنت است و اجماع. از کتاب آیاتی از قرآن مثل: آیه ی ۲۱۶ سوره ی بقره:

﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ﴾

«فرض شد بر شما جهاد فی سبیل الله».

و آیه ی ۳۶ سوره ی توبه:

﴿وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً﴾

«با همه ی مشرکان جهاد کنید همانگونه که همه شان با شما می جنگند».

و از سنت: حدیثی است مثل حدیث صحیحین: أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ: خدا به من امر فرمود تا با کافران جهاد نمایم تا موقعی که بگویند لا اله الا الله: نیست معبودی به حق در سراسر وجود غیر از الله و اجماع امت بر مشروع بودن جهاد فی سبیل الله. و از روزی که مسلمین دست از جهاد کشیدند به ذلت افتادند. و جهاد نه تنها به شمشیر و انواع اسلحه است، به زبان تبلیغ نمودن دین حق، جهاد است. به قلم

ثابت کردن حق بودن دین اسلام و به کافران رسانیدن دعوت اسلام، همه جهاد است.

هُوَ بَعْدَ الْهَجْرَةِ فَرَضٌ كِفَايَةٌ كُلِّ سَنَةٍ:

جهاد فی سبیل الله بعد از هجرت رسول الله ﷺ از مکه ی مکرمه به مدینه ی منوره فرض کفایتی است و فرض عین نیست؛ برای اینکه اگر بر فرد فرد مسلمین جهاد کردن فرض بود و همه به جهاد می پرداختند معاش و زندگی مردم تعطیل می شد و وقتی که همه ی مسلمین باید در میدان جهاد باشند چه کسی به زراعت و صناعت و تجارت و غیرها می رسید و در آیه ی ۹۵ سوره ی نساء:

﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾

«برابر نیستند مردمی که بدون عذر در خانه نشسته اند با مردمی که مشغول جهاد فی سبیل الله هستند و خداوند به همه ی مؤمنان از مجاهدان و غیرمجاهدان وعده ی بهشت داد.»

که اگر فرض عین بود آنان که به جهاد نمی رفتند عاصی می شدند و عاصی هیچگاه وعده بهشت ندارد.

و فرض کفایت جهاد به جا می آید به اینکه امام و خلیفه المسلمین مرزهای کشور اسلام را به مردان لایق و با کفایت پر سازد و قلعه ها و خندق های اطراف قریه های هم مرز با کافران را محکم سازد و به فرمانروایان دستور دهد که همیشه مرزها را محفوظ بدارند و دژها و خندق ها را معمور بدارند. مثلی که فرض کفایت جهاد حاصل می شود به اینکه امام یا جانشین او به شهرهای کفر برای جهاد فی سبیل الله داخل شوند، تا همیشه عزت برای مسلمین باشد و کافران یارای تعدی بر دیار اسلام نداشته باشند، بنابر آنچه یاد شد جهاد فی سبیل الله همیشه فرض کفایت است که اگر قسمتی از مسلمین به این امر مهم قیام نمایند، گناه آن از گردن امت بیفتد و اگر همه ی مسلمین دست از جهاد بکشند همه گنهکار شوند، جهاد با کافران همیشه فرض کفایت است:

إِلَّا أَنْ يُحِيطَ الْعَدُوُّ بِنَأْيِ قَيْصِرٍ فَرَضَ عَيْنٍ:

مگر در صورتی که کفار داخل یکی از شهرهای ما بشوند که جنگیدن برای بیرون

راندن کفار بر همه‌ی ما مسلمانان فرض عین می‌شود، بر فقیر و غنی و کوچک و بزرگ و زنی که نیرو و قدرتی داشته باشد و مرد و برده و آزاد، چه کسانی که در آن شهر هستند و چه کسانی که نزدیک آن شهر باشند و درست نیست تسلیم شدن مگر برای کسی که آمادگی به جنگ نیابد که وسائل و سلاح نداشته باشد که او میان تسلیم شدن و جنگیدن مخیر است و زن وقتی می‌تواند تسلیم شود که بداند با او عمل فاحشه نمی‌شود.

وَيَقَاتِلُ أَهْلَ الرَّدَّةِ قَبْلَ أَهْلِ الْحَرْبِ مُقْبِلِينَ وَ مُدْبِرِينَ وَ لَا يُقْبَلُ مِنْهُمْ إِلَّا الْإِسْلَامُ أَوْ السَّيْفُ.

و جنگ می‌شود با مرتدان پیش از جنگ با کافران حربی برای اینکه رده زشت‌ترین انواع کفر است و با مرتدان جنگ می‌شود خواه رو آورنده باشند یا پشت داده باشند و قبول نمی‌شود از مرتدان؛ مگر اسلام که مسلمان بشوند و یا از دم تیغ بگذرند. یعنی اول مطالبه می‌شوند به مسلمان شدن، اگر قبول نکردند به شمشیر کارشان ساخته می‌شود.

وَ يَجِبُ عَرَضُ الْإِسْلَامِ أَوْلَا عَلَى الْكُفَّارِ:

و واجب است که ابتدا اسلام را بر کفار عرضه بداریم. اگر دانستیم که دعوت اسلام به آنان نرسیده و آنان را اختیار دهیم که میان سه کار یکی را اختیار نمایند: ۱- مسلمان شدن که اگر قبول اسلام نمودند با ما برادر خواهند شد و ما و ایشان در حقوق برابر خواهیم بود. ۲- جزیه دادن که اگر اسلام را قبول نمی‌کنند و می‌خواهند بر دین خود بمانند، کسانی که کتاب آسمانی داشته‌اند مثل یهود و نصاری و کسانی که شبهه‌ی کتاب داشته‌اند مثل مجوس و زرتشتیان. ۳- آخرین طریق یعنی قبول جنگ اگر نه اسلام را قبول کردند و نه حاضر شدند جزیه بدهند.

اسلام می‌خواهد راه دعوت برایش باز باشد و بتواند دعوت به سوی اسلام به همه‌ی مردم جهان برساند، تا مردم با اسلام و حقیقت اسلام آشنا بشوند که وقتی که مردم دانستند اسلام چگونه دینی است و پیروی آن مایه‌ی نیکبختی دنیا و آخرت است، وقتی که این را دانستند اگر قبول نکردند: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ﴾^۱ اجباری در دین نیست، راه راست از گمراهی جدا شده است، اختیار در دست مردم

است، وقتی که اسلام این را نشان داد از همهی آنهایی که اسلام را قبول کرده‌اند دفاع می‌نماید، و از قبول مبلغ ناچیز جزیه در برابر حفظ حقوقشان آزادی انتشار اسلام را می‌خواهد. و کافران بر دو قسمند: ذمی که در زیر ذمّت و عهد مسلمین هستند و همچنین کسانی که به آنها امان داده شد و همچنین مردمی که میان آنان و مسلمانان آتش بس برقرار شده است.

وَيُقَاتِلُ أَهْلَ الْحَرْبِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ لَهُمْ كِتَابٌ أَوْ شُبْهَةُ كِتَابٍ وَ بَدَلُوا الْجِزْيَةَ:

و جنگ می‌شود با کافران حربی، مگر اینکه کافرانی که دارای کتاب آسمانی بوده‌اند مثل یهود و نصاری و یا شبهه‌ی کتاب داشته‌اند، مثل مجوس زرتشتیان که اینان وقتی که جزیه دادند، گذاشته می‌شوند که بر دین خود بمانند.

وَ يَفْعَلُ الْإِمَامُ مَا فِيهِ الْأَحْظُ لَنَا فِي أَسِيرٍ كَامِلٍ وَ لَوْ هِمًّا أَوْ لَا رَأَى لَهُ:

و موقعی که اسیری کامل به دست آمد به اینکه مرد بالغ عاقل آزاد بود، امام درباره‌ی او رفتاری می‌نماید که برای اسلام و مسلمین نفعش بیشتر باشد و اگرچه آن اسیر، همّ یعنی پیرمر افتاده باشد که خیلی پیر باشد، یا اسیر کامل باشد و اما رأی و نظری نداشته باشد، امام درباره‌ی آن از این چهار چیز که می‌آید هر کدام مصلحتش برای اسلام بیشتر باشد، همان را اجرا می‌نماید.

مِنْ مَنْ أَوْ فِدَاءٍ بِأَسْرَى مِثًّا أَوْ بِمَالٍ وَ قَتْلٍ وَ إِزْقَاقٍ.

آن چهار چیز که امام اختیار دارد آن را درباره‌ی اسیر اجرا نماید: منت بر او گذاشتن و او را آزاد گذاشتن تا به هر جا که می‌خواهد برود. یا سربهاگرفتن که اسیر آنان را به کفار می‌دهد تا در برابر او اسیری از مسلمانان را آزاد کنند. یا اینکه سربهای اسیر را به مال قرار می‌دهد تا مبلغی که امام معین می‌کند بپردازد و آزاد شود، یا اختیار کشتن او را بنماید و او را بکشد یا او را برده نماید. که در هریک از این چهار عامل، پیروی پیغمبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نهفته است. و آن کسی که در فدای اسیر مسلمان داده می‌شود در حال فداکردنش حکم برده را دارد، و آن اسیری که برده کرده می‌شود مانند دیگر اموال غنیمت است.

فَإِنْ خَفِيَ عَلَيْهِ الْأَحْظُ فِي الْحَالِ حَبَسَهُ حَتَّى يَظْهَرَ لَهُ الْأَحْظُ فَيَفْعَلَهُ:

اگر بر امام معلوم نشد کدام یک از رفتارهای چهارگانه نفعش برای اسلام بیشتر است، اسیر را ننگه می‌دارد تا وقتی که برای او ظاهر شود کدام یک از آن چیز نفعش برای مسلمین بیشتر است.

وَالنَّاقِصُ بَصِغَرٍ وَ جُنُونٍ وَ غَيْرِ ذُكُورَةٍ وَ غَيْرِ حُرِّيَّةٍ يَرْقُ بِالْأَسْرِ:

و اسیری که ناقص است به اینکه خردسال یا دیوانه است یا اینکه زن و یا خنثی است یا اینکه برده و یا مبعوض است اینان به مجرد اسیر شدن برده می‌شوند.

وَ لَا جِهَادَ عَلَى نَاقِصٍ وَ لَا عَلَى كَافِرٍ وَ لَا عَلَى غَيْرِ مُسْتَطِيعٍ:

و جهاد واجب نیست بر ناقص؛ برای اینکه خردسال و دیوانه و برده شایستگی جهاد را ندارند و زن و خنثی در بیشتر احوال توانایی جهاد ندارند. و جهاد واجب نیست بر کافر برای اینکه مطالبه به جهاد نمی‌شود همانند مطالبه‌ای که به نماز نمی‌شود. و جهاد واجب نیست بر کسی که استطاعت و توانایی جهاد ندارد مثل نابینا و لنگ و بیمار و شل و یکدست و کسی که از رفتن حج معذور است به اینکه توشه‌ی رفتن و برگشتن ندارد و در جهاد نیز کسی که سلاح و سواری و مصرف رفت و برگشت ندارد، جهاد لازم او است؛ مگر اینکه جهاد جلو خانه‌اش برسد که مصرفی لازم او نمی‌شود که معذور به آن باشد.

وَ كُلُّ عَذْرٍ مَنَعٍ وَ جُوبِ الْحَجِّ مَنَعٌ وَ جُوبِ الْجِهَادِ إِلَّا خَوْفَ الطَّرِيقِ مِنْ كُفَّارٍ وَ

لُصُوصٍ:

و هر عذری که مانع و جوب حج می‌شود مانع و جوب جهاد می‌شود؛ مگر ترس ناامنی راه از کافران و دزدان که عذر نرفتن به جهاد نمی‌شود؛ برای اینکه برای مخاطره کردن و نترسیدن از جنگ و ستیز است.

وَ يُعْتَبَرُ إِذْنُ رَبِّ الدِّينِ الْحَالِّ وَ يُعْتَبَرُ إِذْنُ الْأَبَوَيْنِ فِي سَفَرٍ مَخُوفٍ:

و اذن و اجازه‌ی طلبکاری که بدهی‌اش بی‌مدت است یا مدت دارد و وقت آن به سر رسیده کمال اعتبار را دارد یعنی بدهکاری که وقت پرداخت بدهیش رسیده، بدون اجازه‌ی طلبکار نمی‌تواند به جهاد برود، و اذن و اجازه‌ی پدر و مادر ضرورت دارد؛ برای کسی که می‌خواهد به سفر خطرناک برود، پسری که می‌خواهد به سفری خطرناک

برود مانند سفر جهاد نمی تواند بدون اذن والدین خود به جهاد و یا هر سفر خطرناکی برود. اما سفری که خطرناک نیست، فرزند می تواند بدون اذن والدین خود به آن سفر برود.

بَابُ الْبُعَاةِ

در بیان احکام باغیان

بغاة جمع باغی است، از بغی گرفته شده که ظلم است و عصیان و از حد گذشتن. و جنگ با باغیان تعلق به امام دارد.

رسول الله ﷺ جنگ با مشرکان را آغاز فرمود و شرک و بت پرستی را از جزیره العرب برانداخت. و ابوبکر صدیق رضی الله عنه جنگ با مرتدین را آغاز فرمود و مرتدان و پیغمبران دروغین را برانداخت. و علی مرتضی رضی الله عنه جنگ با باغیان را آغاز فرمود و نشان داد که امام بر حق است و هر کسی که با او بجنگد باغی دانسته می شود. و باغی کسی است که از فرمان امام بیرون رفت و از ادای حقی که بر او بود خودداری نمود. و اصل در وجوب جنگ با باغیان: کتاب است و سنت است و اجماع امت.

کتاب: مثل آیه ی ۹ سوره ی حجرات:

﴿وَ إِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَت إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلَى أَمْرِ اللَّهِ﴾

«اگر دو گروه از مسلمانان باهم جنگیدند پس میانشان صلح و آشتی برقرار کنید به نصیحتشان و دعوتشان به سوی فرمان خدا، اگر یکی از آن دو گروه از حدود خود تجاوز نمود و رجوع به سوی فرمان خدا ننمود بجنگید با آن گروهی که رجوع به سوی فرمان خدا ننمود تا وقتی که رجوع به سوی فرمان خدا نمایند.»

و سنت مثل حدیث: وَيُحَ عَمَارٍ تَقْتُلُهُ الْفِئَةُ الْبَاغِيَّةُ:

رحم می آورم بر عمار که گروه باغیان او را می کشند.

و اجماع امت بر جنگ با باغیان.

و نظر به اینکه همانطور که با باغیان جنگ می شود با دو گروه خوارج که هر کسی را که مرتکب گناه کبیره شد، کافر می دانند و با قطاع طرق و راهزنان جنگ می شود هر سه را باهم جمع نمود:

قِتَالُ الْمُسْلِمِينَ ثَلَاثَةٌ أَنْوَاعٍ: الْبُغَاةُ وَالْخَوَارِجُ وَ قُطَاعُ الطَّرِيقِ:

الْبُغَاةُ: گروهی که از فرمان امام بیرون رفتند.

وَالْخَوَارِجُ: گروهی از مُبْتَدِعِیّه که هر کسی را که گناه کبیره کرد، کافر می دانند و از

جماعت مسلمین بیرون می روند.

و قُطَاعُ الطَّرِيقِ: و راهزنان که در راهها کمین می نشینند تا مالی بگیرند یا کسانی را بکشند یا ترس و وحشت ایجاد کنند و در محلی دور از فریادرسی بنشینند تا ناامنی به وجود آورند و مانع رفت و آمد مردم شوند. بنابراین جنگ مسلمانان با سه گروه از خود مسلمانان است که فرمانبری امام را از دست نهاده اند.

فَيُقَاتِلُ الْبُغَاةَ مُقْبِلًا عَبْرَ مُدْبِرٍ:

جنگ با باغیان می شود در حالی که رو به جنگ آورده باشند، اما وقتی که پشت

دادند با آنها جنگ نمی شود.

و يُقَاتِلُ الْخَوَارِجَ إِنْ قَاتَلُونَا أَوْ حَرَجُوا عَنْ قَبْضَتِنَا:

و جنگ می شود با خوارج اگر به جنگ با ما برخاستند یا از فرمانبری امام بیرون رفتند. اگر نه با ما جنگیدند و نه از فرمان امام بیرون رفتند، با آنان جنگ نمی شود. اما اگر برای اظهار بدعتشان کوشیدند تا مردم را از طریقه‌ی سنّت و جماعت بیرون ببرند و بدعت خود را انتشار دهند با آنان جنگ می شود تا بدعتشان منتشر نشود.

و لَا يُدْفَقُ عَلَيَّ جَرِيحِهِمْ:

و زخمیانشان کشته نمی شوند؛ برای اینکه شریعت منع از آن فرموده است. و امام نمی جنگد با باغیان؛ مگر پس از اینکه کسی را که دارای امانت و تیزهوشی است به سوی آنان بفرستد تا از آنان پرسد که باعث باغی شدنشان چیست، تا اگر بگویند به آنان ظلمی شده، ظلم را از میان بردارد، یا اگر سوء تفاهمی به میان آمده آن را رفع نماید، اگر با اینکه

خواسته‌شان در رفع سوء تفاهم اجابت شد و باز هم پافشاری بر یاغیگری نمودند آنان را پند و اندرز بدهد، اگر باز هم بر باغیگری مانندند ایشان را به سوی مناظره بخواند تا از حیث دلیل و برهان آنان را مغلوب سازد، اگر دلیلی نداشتند و مغلوب شدند به دلیل آنان را باخبر سازد که اگر بخواهند ادامه به باغیگری بدهند به آنان اعلام دارد که با آنها می‌جنگد. اگر مهلت خواستند هر طور مصلحت دید رفتار نماید. اگر کار به جنگ کشید وقتی که از جنگ با آنان فارغ شد.

فَإِذَا انْقَضَتِ الْحَرْبُ وَ أُمِنْتَ غَائِلْتَهُمْ رُدَّ عَلَيْهِمْ مَا أَخَذَ مِنْهُمْ:

وقتی که جنگ با آنان به پایان رسید و ایمنی از شرشان حاصل شد هر چه از آنان گرفته شده بود به آنان برگردانده شود، از اسب و سلاح و مال مگر آنچه را که بدانند اگر به آنها برگردانده شود دوباره به باغیگری می‌پردازند که آن را برنگرداند.

وَ أَخَذَ مِنْهُمْ مَا أَخَذُوهُ مِنَّا وَ لَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ ضَمَانُ مَا اتْلَفُوهُ مِنْ نَفْسٍ وَ مَالٍ

لِضُرُورَةِ الْقِتَالِ:

و گرفته می‌شود از آنان آنچه را که از ما گرفته‌اند و درست نیست بکار بردن آنچه تعلق به آنها دارد؛ برای اینکه باید به آنها پس داد مگر آنچه ضرورت اقتضاء کند که آن را بکار ببریم و واجب نیست بر باغیان غرامت آنچه در حال جنگ کشته‌اند از انسان و آنچه را از بین برده‌اند از اموال؛ برای اینکه جنگ ضرورتاً بدون خونریزی و اتلاف مال نمی‌شود.

(انسان از عدالت اسلام تعجب می‌نماید که حتی در معامله با یاغیان تا چه حد نصیحت و اخلاص را بکار می‌برد). اما آنچه در غیر جنگ از بین برده باشند غرامت آن لازم‌شان است.

وَ يُشْتَرَطُ فِي ذَلِكَ أَنْ يَكُونَ لَهُمْ تَأْوِيلٌ وَ شَوْكَةٌ:

و شرط است در آنچه یاد شد از حکم باغیان و خوارج اینکه دستاویزی داشته باشند و اگرچه به گمان ما دستاویزشان باطل باشد و اینکه شوکت و قدرتی داشته باشند و قدرت و شوکت وابسته به این است که فرمانروایی مطاع داشته باشند.

و الا فَهَمَّ كَقَطَاعِ طَرِيقٍ:

و اگر نه: که نه دست آویزی داشته باشند و نه پیشوا و رهبری که به فرمانش باشند پس آنها در حکم قطاع طریق و راهزنانند.

وَ يُتَّبَعُ قُطَاعُ الطَّرِيقِ حَتَّى يَنْفَرَقُوا وَ لَا يُدْفَقُ عَلَى جَرِيحِهِمْ:

و دنباله‌ی راهزنان گرفته می‌شود و کوبیده می‌شوند تا پراکنده و تار و مار شوند و با این حال زخمیانشان علاج می‌شوند و کشته نمی‌شوند.

کتاب السیر

کتابی است در بیان

راه و روش رسول الله ﷺ در

جهادهایشان

کتاب السیر

کتابی است در بیان راه و روش رسول الله ﷺ در جهادهایشان، تا مسلمانان در جهادهایشان از ایشان پیروی کنند، و بدانند چه تدبیرهایی برای جلوگیری از خونریزی بکار بردند که در صد جنگ شمار کشتگان از مسلمین و کفار یک هزار نفر بیشتر نبود و دوست و پنجاه تن از مسلمانان و هفتصد و پنجاه نفر از کافران. و هر پیکاری که رسول الله ﷺ در آن حضور داشته‌اند آن را عَزْوَةٌ می‌نامند و هر گروهی که از طرف ایشان فرستاده می‌شدند آن را سَرِیَّةٌ می‌نامند که ایشان در آن حضور نداشتند.

شمار غزوات رسول الله ﷺ بیست و هفت غزوه است که در هشت تایی آنها جنگ به میان آمده است: بدر، احد، مریسع، خندق، قریظه، خیبر، حنین، الطائف. و شمار سریه‌های ایشان شصت و هشت سریه بوده است: سریه از یکصد مجاهد تا پانصد تا. و از پانصد تا هشتصد منسر. و از هشتصد تا چهار هزار جحفل، و بسیار و انبوه لشکر را خمیس می‌نامند که دارای پنج قسمت: مقدمه، میمنه، و میسره، قلب و ساقه است.

و تفصیل سیرت رسول الله ﷺ در کتابی به نام *غایة المأمول فی سیرة الرسول* نوشته‌ایم کسی که بخواهد به آن مراجعه نماید.

در کتاب جهاد: حکم جهاد که فرض کفایت است یا فرض عین است یا غیر آن دو است بیان شد. و در اینجا احکام جهاد که از سیرت و روش رسول الله ﷺ در آن بدست می‌آید بیان می‌شود.

مَا أَخَذَهُ حَرْبِيٌّ مِنْ غَيْرِ حَرْبِيٍّ يَسْتَرُّ جِعُهُ مَالِكُهُ:

وقتی که جهاد پیش آمد و مالی به غنیمت از کفار حربی بدست آمد قبل از قسمت کردن مال غنیمت این مسائل در نظر گرفته می شود: که اگر در مال غنیمت چیزی باشد که کافر حربی از مسلمانان و یا از کافر ذمی گرفته است، آن را به مالک آن برمی گردانند. اگر مال غنیمت قسمت شده و بعد از قسمت معلوم شد که چیزی که تعلق به غیر حربی داشته هم قسمت شده است، امام عوض آن را به صاحبش می دهد. اگر چیزی نمانده که عوض آن به مالکش داده شود، امام از نو قسمت غنیمت را شروع می نماید، تا دانسته شود که اسلام برای حفظ اموالی که صاحب دارد، احتیاط بکار می برد.

پس از بیرون کردن مالی که برای غیر حربی است از اموال غنیمت سَلَبِ كَافِرِ بیرون کرده می شود و به قاتل او داده می شود و در باب قسم الغنیمة و الفی بیان شد که سَلَبِ چیست.

وَالْمَأْخُودُ مِنْ أَهْلِ الْحَرْبِ قَهْرًا أَوْ سَرِقَةً أَوْ وَجِدَ كَاللُّقْطَةِ غَنِيمَةً:

هر مالی که از کافران حربی بدست آید؛ خواه به زور و قهر باشد و خواه به نهانی گرفتن مثل دزدی باشد و خواه به یافتن آن در کوچه افتاده باشد، همه ی اینها حکم غنیمت را دارد. اگر ممکن باشد که لقطه از مسلمان یا کافر ذمی باشد، معرفی می شود، اگر صاحب آن معلوم نشد، غنیمت دانسته می شود و همراه اموال غنیمت و مثل آنها قسمت می شود. آنچه به نهانی گرفته شد هم جزو غنیمت دانسته می شود؛ برای اینکه کسی که آن را گرفته، خود را به مخاطره انداخته و گرفته است.

وَتَحْمَسُ الْغَنِيمَةِ إِلَّا السَّلْبَ فَلِلْقَاتِلِ:

و اموال غنیمت به پنج قسمت می شود چنانکه در باب قسم الغنیمة و الفی به تفصیل یاد شد. مگر سلب کافر که برای قاتل او است. و سلب هم در باب قسم الغنیمة و الفی بیان شد.

وَيَجُوزُ الْأَكْلُ مِنْ طَعَامِهَا بَدَارِ الْحَرْبِ بِالْأَضْمَانِ:

از اموال غنیمت آنچه خوراکی است، درست است برای مجاهدان خوردن از آن تا

وقتی که در شهرهای کافران حربی هستند تا اینکه برسند به آبادی از شهرهای غیر کافران حربی. چنانکه در صحیح بخاری آمده است: **عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى قَالَ قَالَ أَصْبَنًا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَيْبَرَ طَعَامًا فَكَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَّا يَأْخُذُ قَدْرَ كِفَايَتِهِ.** (رواه ابوداود و الحاکم و قال صحیح علی شرط مسلم).

عبدالله بن ابی اوفی رضی الله عنه گفت: ما همراهان رسول الله صلی الله علیه و آله در خیبر خوراکی بدست آوردیم و هریک از ما از آن خوراک به قدر کفایت خود می گرفت. و برای اینکه حاجت مجاهدات به سوی آن است و همانگونه که مجاهدان می توانند خوراک به قدر کفایت خود از مال غنیمت که خوراکی است، بگیرند؛ همانگونه هم می توانند خوراک حیواناتشان از گاه و علف و همچنین سوخت ماشینشان از مال غنیمت بگیرند و گوسفند را از آن اموال برای خوردن خود ذبح کنند. اما سوار شدن بر اسب و سواریهای بدست آمده از مال غنیمت نمی توانند و همچنین حق پوشیدن لباس بدست آمده از مال غنیمت را ندارند. و خوراک که گفته شد، مقصود از آن قوت است نه مثل قند و چای و قهوه که حق گرفتن آن از مال غنیمت را ندارند، و آنچه از مال غنیمت را که حق خوردن آن دارند ضمان و غرامت قیمت آن لازمشان نیست.

فَإِنْ فَضَّلَ مِنْهُ بَعْدَ الْوُصُولِ لِعِمْرَانٍ غَيْرِهَا شَيْءٌ رُدَّ إِلَى الْغَنِيمَةِ:

اگر بعد از بیرون آمدن از شهرهای کافران حربی و رسیدن به آبادی غیر آنان مثل رسیدن به شهرهای کافران ذمی چیزی از خوراکشان زیاد شده بود، آن را به مال غنیمت برگردانند که بعد از بیرون آمدن از شهرهای کافران حربی و رسیدن به آبادیهای غیرشان دیگر از خوراک مال غنیمت، نمی توانند استفاده کنند و باید به اموال غنیمت برگردد تا با آنها قسمت شود، برای اینکه حاجتی که به آن غذاها بود، رفع شده و در شهرهای کافران ذمی می توانند غذا را بخرند.

وَ يَحْرُمُ الْإِنْصِرَافُ مِنَ الصَّفِّ إِنْ قَاوَمْنَاهُمْ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَى فِتْنَةٍ:

و حرام است بر مسلمانی که جهاد لازم او است و در میدان جهاد در صف جهاد بود بیرون رفتن از صف مجاهدان وقتی که توانایی مقاومت با آنها را داشته باشیم، مثل بودن

یکصد مرد قوی از مسلمانان در برابر دویست حربی غیرقوی. مگر در صورتی که از صف بیرون می‌رود تا برگردد برای جنگ. مثل اینکه کمین بگیرد تا مشتی از دشمن را نابود کند یا از جای تنگی بیرون برود تا دشمن به دنبال او آید و در جایی که گشاده است کار دشمن را بسازد. وقتی که همراهانش این عادت را از او می‌دانند و دل‌سرد نمی‌شوند، و مگر در صورتی که بداند مسلمانان اندکند و می‌رود تا گروهی را به کمک بیاورد که در این دو صورت بیرون رفتنش جایز است برای دل دادن به مسلمانان. بیرون رفتن از صف در غیر آن دو صورت حرام است، برای اینکه خدای متعال فرمود: ﴿إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا﴾ ای مسلمانان وقتی که با گروه کفر روبرو شدید پایداری کنید اما کسانی که جهاد لازمشان نیست؛ مثل زنان، بیرون رفتنشان از صف مجاهدان جایز است. و اما اگر در صف جهاد نبود به اینکه مسلمان در راهی، دو حربی را ملاقات نمود می‌تواند از آنها بگذرد. و اما در صورتی که مقاومت، غیر مقدور است مثل صد نفر در برابر هزار نفر با تفاوت اسلحه‌شان که بیرون رفتنشان از مقاومت جایز است و اما وقتی که صف آرایی شد، دیگر ترس کشته شدن اثری ندارد و پایداری در برابر کفر وظیفه‌ی مسلمان است و ترس کشته شدن اثری ندارد؛ برای اینکه راه مجاهدان همین است. آیه‌ی ۱۱۱ سوره‌ی توبه:

﴿فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ﴾

«می‌کشند و کشته می‌شوند».

و این نظام جنگ است زد و خورد و پیروزی و شکست و برد و باخت همه به دنبال همنند. مگر اینکه چنانکه یا در کَرّ و فَرّ سوارکاران و رفتن و برگشتنشان به حساب میدان و موقعیت نبرد، بعضی اوقات ضرورت دارد، و رفتن برای آوردن کمک به سرعت هم یک نظام جنگی است.

﴿وَيُقْتَلُ كُلُّ كَافِرٍ إِلَّا الرُّسُلَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هُمْ يُقَاتِلُونَ﴾

و در میدان جهاد هر کافری کشته می‌شود، مثلی که کافران هر مسلمانی را می‌کشند:

چنانکه در آیه ۳۶ سوره توبه:

﴿قَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً﴾

«عموم کافران را بکشید آنچنان که کافران، عموم مسلمین را می‌کشند».

مگر اینکه فرستادگان کشته نمی‌شوند؛ برای اینکه آنان پیام صلح و آشتی را می‌آورند و یا قبول تسلیم و جزیه را می‌رسانند، و مگر کسانی که به مجرد اسیر شدن، برده می‌شوند مثل زن و کودک وقتی که نجنگند، کشته نمی‌شوند. چنانکه در صحیحین بخاری و مسلم آمده است که رسول الله ﷺ منع فرمود از کشتن زنان و کودکان. و دیوانه و خنثی و بردگان هم مثل زنان و کودکانند که اگر نجنگند، کشته نمی‌شوند.

وَيَجُوزُ قَتْلُهُمْ بِمَا يَعْمُ لَأَبِحَرَمِ مَكَّةَ لِكِنْ يُكْرَهُ إِنْ كَانَ فِيهِمْ مَعْصُومٌ وَ وَجَدَ
الإمام عَنْهُ غِنَى:

و درست است کشتن کافران حربی به آنچه همه را دربر می‌گیرد مثل منجنیق و نار یونانی در گذشته و به توپ و بمب و موشک در زمان حاضر. اما کافران اگر به حرم مکه متحصن بشوند، کشتنشان به آن وسایل جایز نیست در صورتی که راهی دیگر برای دفع شرشان باشد و در غیر این صورت و موقع ضرورت در حرم مکه هم به آن وسایل کشتنشان جایز است. و در غیر حرم مکه وقتی که میان کافران حربی کافری باشد که خون او محفوظ است مثل کافر ذمی و ضرورتی به سوی آن وسایل مرگ‌زا نباشد، استعمال آنها مکروه است.

وَيَجُوزُ عَقْرُ دَوَابِّهِمْ لِحَاجَةِ وَ رَمِيَهُمْ وَ إِنْ تَتَرَسَّوْا بِذَرَارِيهِمْ:

و درست است پی کردن حیواناتشان و همچنان حیواناتمان وقتی که حاجت به پی کردن آنها باشد به اینکه ترس از آن بشود که بدست آنها بیفتد و آنها را بر علیه ما بکار ببرند و درست است تیر انداختن به کافران حربی و اگرچه حيله بکار برده و ذراری و خردسالان نشان را سپر خود کرده باشند و همین معتمد است و امام نووی رحمته الله تیر انداختن به آنان وقتی که ذراری و خردسالان و زنان را سپر کرده باشند، وقتی جایز دانسته است که ضرورت آن را ایجاب کند.

وَ مَالٌ مُسْتَأْمَنٌ مَاتَ بِدَارِنَا لِيُورِثَهُ إِنْ كَانَ وَ إِلَّا فَهُوَ فَي:

و مال کافر و همچنین حقوق کافری که دارای امان بوده به عقد جزیه یا به امان دادن به او که به ویزا برای آمدن به دیار اسلام به او داده شده و کسانی که میان آنان و مسلمین آتش بس برقرار شده، هر کدام از آنها که در شهری از شهرهای ما مسلمانان بمیرد مال او و حقوق او برای وارث او است؛ اگر وارث دارد، چنانچه وارث نداشته باشد مال او فِئ که به مصرف فِئ رسانیده می شود و تفصیل فِئ و غنیمت در باب قَسَمِ الْغَنِيمَةِ وَ الْفِئِ یاد شد. و الله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الْجَزِيَةِ

جَزِيَّةٌ از جزاء و مکافات گرفته شده؛ برای اینکه مسلمانان در برابر گرفتن مبلغ ناچیز جزیه در جزای آن تعهد حفظ کفار و شهرهایشان می کنند، جزیه گرفتن در سال هشتم هجری که مکه‌ی مکرمه فتح شد و اسلام به عنوان دینی جهانی بیرون آمد با حکومتی مقتدر، مشروع شد.

و اصل در مشروع بودن جزیه: کتاب است و سنت است و اجماع.

کتاب: مثل آیه‌ی ۲۹ سوره توبه:

﴿قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ... حَتَّى يُعْطُوا الْجَزِيَّةَ عَنْ يَدٍ وَ هُمْ

صَاغِرُونَ﴾

«بجنگید با مردمی که ایمان نمی آورند به خدای یکتا، و به روز قیامت (برای اینکه اگر ایمان به خدا و روز قیامت داشتند ایمان به خاتم الانبیاء ﷺ می آورند)» و آنچه خدا آن را حرام فرمود مثل خمر آن را حرام نمی دانند، و پیروی نمی کنند از دین بر حق خدا که دین خدا که دین اسلام و ناسخ ادیان دیگر است: از کسانی که کتاب آسمانی تورات و انجیل داده شدند از یهود و نصاری، بجنگید با آنان تا با دست خود جزیه را بدهند در حال خواری.

و سنت: مثل حدیث بخاری که رسول الله ﷺ: أَخَذَ الْجَزِيَّةَ مِنْ مَجُوسِ هَجَرَ وَ

قَالَ سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ. رسول الله ﷺ جزیه از مجوس هجر گرفتند و

فرمودند در جزیه گرفتن از آنان همانند معامله با اهل کتاب در جزیه با زرتشتیان رفتار کنید. فقط در جزیه برای اینکه گرفتن زن از مجوس روا نیست و در غیر جزیه معامله با آنان مثل معامله با اهل کتاب نیست. و حدیث صحیح به روایت ابوداود که رسول الله ﷺ جزیه را از نصاری نجران گرفتند.

هجر: در الْأَحْسَاءِ از عربستان سعودی است. و نَجْرَانُ از یمن است.

و اجماع امت است در عمل به گرفتن جزیه از یهود و نصاری و مجوس.

حکمت در گرفتن جزیه: راه باز گذاشتن دعوت به سوی اسلام و دیدنشان رفتار مسلمانان و آشنا شدنشان به دین اسلام که چگونه دینی است، ساده و بی آرایش و شایسته‌ی پیروی از آن برای سعادت دنیا و آخرت تا باعث مسلمان شدنشان بشود.

وَ أَرْكَانُهَا خُمْسَةٌ: صِيغَةٌ وَ مَالٌ وَ عَاقِدٌ وَ مَعْقُودٌ لَهُ وَ مَكَانٌ قَابِلٌ لِلتَّقْرِيرِ فِيهِ.

و ارکان جزیه پنج تا است: صیغه و مالی که در جزیه گرفته می‌شود و عاقد که امام باشد و معقودله کافرانی که عقد جزیه برای آنها بسته می‌شود و محلّی که ماندن کافران در آن درست باشد.

صیغه: مثل: **أَقْرَبْتُكُمْ بِدَارِ الْإِسْلَامِ عَلَى أَنْ تَدْفَعُوا الْجِزْيَةَ وَ تَنْقَادُوا لِحُكْمِ**

الْإِسْلَامِ: اجازه به شما دادم که در شهر مسلمانان بمانید در برابر اینکه جزیه بدهید و مطیع احکام اسلام باشید

و قصد از محلّی که قبول بشود ماندنشان در آن استثناء، حجاز است که در حجاز نمی‌تواند بمانند، و لازم نیست که شرط ماندنشان در شهرهای مسلمانان باشد، بلکه درست است قرارداد جزیه با آنان با قرار عدم تعرض که متعرض کارشان در شهرشان نشویم. و مقصود از مطیع احکام اسلام شدنشان این است که مرتکب کاری که نزد ما و خودشان حرام است مثل قتل و زنا و سرقت نشوند. و احکام ما که باید مطیع آن شوند غیر از عبادات مثل نماز و روزه و زکات و حج است و غیر از چیزهایی است که نزد خودشان مباح است مثل شرب خمر، که آن را برای مسلمانان آشکار نکنند و بین خودشان باشد.

أَقْلَهُهَا: دِينَارٌ لِكُلِّ سَنَةٍ عَنْ رَجُلٍ حُرٍّ بَالِغٍ عَاقِلٍ لَهُ كِتَابٌ أَوْ شِبْهَةُ كِتَابٍ:

أَقْلَ جِزِيَهْ بَرَايَ هَرِّ يَكِّ سَالٍ، يَكِّ مَثْقَالِ طَلَا اسْتِ اَزْ هَرِّ مَرْدِ آزَادِ بَالِغِ عَاقِلِي كِهْ دَارَايِ كِتَابِ آسْمَانِي بَاشْدِ مِثْلِ يَهُودِي وَ نَصْرَانِي وَ يَا دَارَايِ شَبَهِي كِتَابِ بَاشْدِ، مِثْلِ مَجُوسِي. بَرَايِ اَيْنَكِهْ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ بِهْ مَعَاذِ فَرْمُودِ مَوْقِعِي كِهْ اَوْ رَا بِهْ يَمَنِ فَرَسْتَاد: **حُدُّ مِنْ كُلِّ حَالِمٍ دِينَارًا أَوْ عِدْلَهُ مِنَ الْمَعَاْفِرِ**. (رواه ابوداود و غيرهه و صححه ابن حبان و الحاكم). حَالِمٌ بِهْ مَعْنِي مُحْتَلِمٌ يَعْنِي شَخْصٌ بَالِغٌ عَاقِلٌ. مَعَاْفِرٌ نَوْعِي پَارچَهِي يَمَنِي اسْتِ يَعْنِي اَزْ هَرِّ مَرْدِ بَالِغِ عَاقِلِ يَكِّ مَثْقَالِ طَلَا بَكْغِيرِ، بَرَايِ مَدْتِ يَكْسَالِ وَ يَا بِهْ قِيْمْتِ يَكِّ مَثْقَالِ طَلَا پَارچَهِي لِبَاسِ بَكْغِيرِ اَزْ ايشان. عَدْلٌ ذَلِكْ: بِهْ جَايِ اَنِّ. مَعَاْفِرٌ نَامِ قَبِيْلَهْ اِي اسْتِ اَزْ يَمَنِ كِهْ پَارچَهْ بِهْ اَنِّهَا مَنَسُوبِ اسْتِ وَ حَدِيْثِ مِي رَسَانْدِ كِهْ دَرَسْتِ اسْتِ اَنِّچَهْ بِهْ قِيْمْتِ يَكِّ مَثْقَالِ طَلَا بَاشْدِ وَ اَنِّچَهْ مَنَقُولِ اسْتِ لَزُومِ يَكِّ مَثْقَالِ اسْتِ نِهْ قِيْمْتِ اَنِّ وَلَكِنْ بِهْ جَايِ اَنِّ گَرَفْتِهْ مِي شُودِ هَرَّچَهْ بِهْ قِيْمْتِ يَكِّ مَثْقَالِ طَلَا بَاشْدِ وَ هَمِيْنِ اسْتِ مَعْنِي حَدِيْثِ. اَزْ هَرِّ مَرْدِ بَرَايِ اَيْنَكِهْ اَزْ زَنْ گَرَفْتِهْ نَمِي شُودِ. اَزْ مَرْدِ آزَادِ بَرَايِ اَيْنَكِهْ جِزِيَهْ بَرَايِ نَكْهَدَارِي خُونِ شَخْصِ آزَادِ اسْتِ وَ گَرَنِهْ بَرْدِهْ كِهْ بِهْ مَجْرَدِ اسِيْرِ شَدَنْشِ بَرْدِهْ مِي شُودِ وَ خُونَشِ رِيخْتِهْ نَمِي شُودِ. بَالِغٌ بَرَايِ اَيْنَكِهْ اَزْ كُودَكِ گَرَفْتِهْ نَمِي شُودِ وَ خُونِ كُودَكِ رِيخْتِهْ نَمِي شُودِ وَ بِهْ مَجْرَدِ اسِيْرِ شَدَنْشِ بَرْدِهْ مِي شُودِ. عَاقِلٌ بَرَايِ اَيْنَكِهْ اَزْ دِيْوَانِهْ گَرَفْتِهْ نَمِي شُودِ بَرَايِ اَيْنَكِهْ مَكْلُفٌ نِيَسْتِ. دَارَايِ كِتَابِ آسْمَانِي بَاشْدِ يَعْنِي دَانَسْتِهْ نَشْدِهْ كِهْ جَدِّشَانِ بَعْدِ اَزْ مَنَسُوخِ شَدْنِ اَنِّ كِتَابِ تَابِعِ اَنِّ شَدِهْ اسْتِ، مِثْلِ كَسِي كِهْ تَابِعِ صَحْفِ اِبْرَاهِيْمِ ؑ بَاشْدِ، اَوْ كِتَابِي دَانَسْتِهْ مِي شُودِ. يَا اَيْنَكِهْ شَبَهِي كِتَابِ دَاشْتِهْ بَاشْدِ، مِثْلِ زَرْتَشْتِي وَ قَبُولِ اَزْ اَوْ بِنَا بِهْ آيَهْ اِي اسْتِ كِهْ بِيَانِ شُدِ وَ حَدِيْثِ بَخَارِي كِهْ رَوَايْتِ شُدِ وَ بَرَايِ جَلُوكْغِيْرِي اَزْ خُونَرِيْزِي، اَمَّا كَسِي كِهْ دَانَسْتِهْ شُدِ بَعْدِ اَزْ مَنَسُوخِ شَدْنِ دِيْنِي تَابِعِ اَنِّ شَدِهْ مِثْلِ غَيْرِ اَرْوِپَائِي اَزْ مَرْدَمِ هِنْدِ وَ اَفْرِيْقَا كِهْ بَعْدِ اَزْ مَنَسُوخِ شَدْنِ دِيْنِ نَصْرَانِي، نَصْرَانِي شَدِهْ جِزِيَهْ اَزْ اَنَّاَنْ قَبُولِ نَمِي شُودِ وَ كَسَانِي كِهْ اَهْلِ كِتَابِ مِثْلِ بْتِ پَرَسْتَانِ وَ آفْتَابِ وَ مَاهِ وَ سِتَارِهْ پَرَسْتَانِ كِهْ جِزِيَهْ اَزْ اَنِّهَا قَبُولِ نَمِي شُودِ.

وَ يُسْنُّ مُمَاكِسَةً غَيْرِ فَقِيْرٍ حَتَّى يُؤْحَدَّ مِنْ مُتَوَسِّطٍ دِيْنَارًا اِنْ وَ مِنْ غَنِيٍّ اَرْبَعَةً:

وَ سَنَّتْ اسْتِ چَاْنِهْ زَدْنِ بَا كَسِي كِهْ فَقِيْرِ نِيَسْتِ تَا گَرَفْتِهْ شُودِ اَزْ شَخْصِ مَتَوَسُّطِ الْحَالِ

دو مثقال طلا و گرفته شود از غنی و توانگر چهار مثقال طلا، برای بیرون رفتن از خلاف امام ابوحنیفه رضی الله عنه که درست نمی‌داند گرفتن جزیه را کمتر از دو مثقال طلا از متوسط و گرفتن کمتر از چهار مثقال طلا از غنی.

وَ لَوْ عُقِدَتْ بِأَكْثَرِ لَزِمَهُمُ الْأَكْثَرُ وَ إِنْ جَهَلُوا حَالَ الْعُقْدِ جَوَازُهُ بِدِينَارٍ:

و درست است بستن عقد جزیه به بیشتر از یک دینار از هر مرد آزاد بالغ عاقل کتابی و اگرچه موقع عقد جزیه بستن ندانسته باشند که عقد جزیه بستن درست است به قرارداد یک دینار طلا از هر مرد غیر فقیر در سال. همانند اینکه اگر کسی جنسی خرید به بیشتر از قیمت آن که همان مبلغی که ببع بر آن بوده لازم او است و اگرچه ندانسته است در وقت خرید آن جنس که به بیشتر از قیمتش خریده و گول خورده است.

فَإِنْ أَبَوْا بِذَلِكَ الزِّيَادَةَ فَنَاقِضُونَ لِلْعَهْدِ:

اگر عقد جزیه بستند به بیشتر از یک مثقال طلا از هر مرد غیر فقیر و خودداری نمودند از پرداخت زیاده بر یک مثقال که عقد جزیه بر آن بسته بودند پیمان شکنی کرده‌اند و از عهد و امان مسلمین بیرون آمده‌اند که باید مجدداً با آنان جنگ شود تا قرارداد خود را رعایت کنند.

وَ مَنْ ذَكَرَ اللَّهَ تَعَالَى أَوْ كِتَابَهُ بِمَا لَا يَدِينُونَ بِهِ أَوْ نَبِيًّا لَهُ أَوْ دِينَهُ بِمَالٍ يَنْبَغِي أَوْ زَنَى بِمُسْلِمَةٍ وَ لَوْ بِاسْمِ نِكَاحٍ أَوْ فَتَنَ مُسْلِمًا عَنْ دِينِهِ أَوْ قَطَعَ عَلَيْهِ الطَّرِيقَ أَوْ دَلَّ أَهْلَ الْحَرْبِ عَلَى عَوْرَةٍ أَيْ خَلَّلَ لَنَا أَوْ آوَى عَيْنًا لَهُمْ انْتَقَضَ عَهْدُهُ بِهِ إِنْ شُرِطَ انْتِفَاضُهُ بِهِ وَ إِلَّا فَلَا.

و کسی که از کافرانی بود که عقد جزیه با او بسته شده بود: یاد خدا نمود به آنچه که دین و عبادتشان بر آن نیست به اینکه منکر صانع شد. یا اینکه نام کتاب خدا برد به آنچه دین و عبادتشان بر آن نیست به اینکه ناسزا به خدای متعال گفت و یا آنچه را که دینشان بر آن نیست: اما آنچه عقیده‌شان بر آن است اگر بگویند: مثل الله ثالث ثلاثة، خدای سومی سه تا است: خدا و پسر خدا عیسی و روح القدس چنانکه عقیده‌ی باطلشان بر آن است اگر بگویند پیمانشان شکسته نمی‌شود؛ اما گذاشته نمی‌شود که آن را اظهار کنند.

هریک از آنان که خدا را به بدی یاد کرد یا کتاب خدا را به بدی یاد کرد یا یکی از پیغمبران خدا را به آنچه شایسته‌ی او نیست یاد کرد یا کتاب آن پیغمبر را به بدی یاد کرد مثلاً نسبت ناروا به عیسی و مادرش داد یا کتاب پیغمبری را به بدی یاد کرد مثلاً صحف ابراهیم را به آنچه شایسته نیست یاد کرد یا اینکه بازن مسلمان زنا نمود و اگرچه به عنوان به زنی گرفتن او باشد و یا مسلمانی را از دینش بیرون برد یا راهزنی نمود و راه مسلمانان را بست یا راهنمایی کافران حربی نمود و آنان را از نقاط ضعف ما آگاه کرد یا اینکه جاسوس کافران حربی را منزل داد. هریک از این نُه کار را انجام دهند پیمانشان شکسته می‌شود؛ اگر با آنان شرط شده که اگر هریک از این کارها را انجام دهند، پیمانشان شکسته می‌شود. اما اگر با آنها چنین شرطی نشده، پیمانشان شکسته نمی‌شود اما ادب داده می‌شوند تا چنین کاری نکنند.

و يُمْنَعُونَ وَجُوبًا مِنْ إِظْهَارِ مُنْكَرٍ بَيْنَنَا وَ مِنْ إِحْدَاثِ كِنِيسَةٍ بِبِلَادِنَا وَ مِنْ دُخُولِ مَسْجِدِ بِلَا اِذْنٍ وَ مِنْ اَنْ يَسْقُوا مُسْلِمًا حَمْرًا اَوْ يُطْعَمُوهُ لَحْمَ خَنْزِيرٍ وَ مِنْ رُكُوبِ حَيْلٍ وَ مِنْ رُكُوبِ بَسْرَجٍ وَ بَرُكُوبٍ مِنْ حَدِيدٍ وَ يُؤْمَرُونَ بِالْغِيَارِ وَ الزَّنَّارِ
فَوْقَ ثِيَابِهِمْ:

و موقعی که کافران در میان ما اقامت دارند منع می‌شوند از آشکار کردن منکر مثل بار کردن خمر و ظاهر کردن آن و بلند کردن آواز ناقوس و ظاهر کردن عیدشان و منع می‌شوند از تازه کردن کلیسا در شهرهای ما و اگر ما شهری از شهرهایشان را فتح نمودیم و قرار شد شهر برای ما باشد و آنها کلیسا در آن بسازند منع از آن نمی‌شوند و منع می‌شوند از داخل شدن به مسجد بدون اجازه‌ی ما ولیکن اگر یک مسلمان به کافر اجازه داد داخل به مسجد شود می‌توانند، و منع می‌شوند از اینکه خمر به مسلمانی بنوشانند یا اینکه گوشت خنزیر به مسلمانی بخورانند، و منع می‌شوند از سوار شدن بر اسب در شهرهای ما و منع می‌شوند از نهادن زین بر حیوان سواری و از رکاب آهنی که بخواهند رکاب بنهند، رکاب چوبی بنهند، و امر می‌شوند به تگه‌ای پارچه که رنگ آن غیر از رنگ لباس باشد مثل روی شانه. و رنگ این تگه پارچه برای نصاری رنگ آبی یا خاکستری و

برای یهود رنگ زرد و برای مجوس رنگ سرخ یا سیاه. و مدتی به جای تگّه پارچه به رنگ غیر رنگ لباس قرار داده بوده‌اند که نصاری عمامه به رنگ آبی پوشند و یهود عمامه به رنگ زرد پوشند و مجوس به رنگ سرخ و یا سیاه پوشند و امر می‌شوند به بستن زنا و آن ریسمان کلفتی به الوان متعدد که بر کمر می‌بسته‌اند.

(باید دید که همین کافران رنگهایی که برای شناسائیشان به وسیله‌ای تگّه پارچه به غیر رنگ لباس معرفی می‌شده‌اند تا مسلمان بدانند که این نصرانی و آن یهودی و آن دیگری مجوس است. اما امروز همان تگّه پارچه‌ها به عنوان پاگون بر دوش و بر بازو برای درجه‌داران قرار داده‌اند آنچه مایه‌ی معرفیشان به ذلت بوده، امروز مایه‌ی افتخار قرار داده‌اند و عجیب این است که مسلمانان بدون دانستن تاریخشان از آنان پیروی می‌کنند). و زنا که مأمور بوده‌اند روی لباس ببندند بر کمرشان امروز به نام تسمه و کمر بند مورد استعمال زن و مرد است. بیهقی رضی الله عنه از ابو عبیده بن الجراح رضی الله عنه روایت نمود که آخرین سخن رسول الله در شأن حجاز این بود که فرمود: **أَخْرِجُوا الْيَهُودَ مِنَ الْحِجَازِ.**

**وَ لَا يُمَكِّنُ كَافِرٌ مِنْ سُكْنَى الْحِجَازِ وَ هُوَ مَكَّةُ وَ الْمَدِينَةُ وَ الْيَمَامَةُ وَ طُرُقُ
الْثَلَاثَةِ وَ قَرَاهَا:**

و گذاشته نمی‌شود کافر که نشیمن در حجاز نماید و قصد از حجاز مکه‌ی مکرمه و مدینه‌ی منوره و یمامه است که نزدیک یمن است و تا مکه‌سی و دو فرسخ فاصله دارد و تا طائف شانزده فرسخ فاصله دارد، خلاصه حجاز عبارت است از مکه‌ی مکرمه و مدینه‌ی منوره و یمامه و راههای این سه شهر و قریه‌های تابع این سه شهر و در صحیحین آمده که رسول الله فرمود: **أَخْرِجُوا الْمُشْرِكِينَ مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ:** مشرکان را از جزیره‌العرب بیرون کنید و در صحیح مسلم آمده که رسول الله فرمود: **لَا تُخْرِجَنَّ الْيَهُودَ وَ النَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ:** یهود و نصاری را از جزیره‌العرب بیرون می‌کنم.

**وَ لَهُ إِذَا أَدِنَ لَهُ الْإِمَامُ لِمَصْلَحَتِنَا الْمُرُورِ فِيهِ وَ الْإِقَامَةُ فِيهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ غَيْرِ
يَوْمِي الدُّخُولِ وَ الْخُرُوجِ.**

و موقعی که امام اجازه بدهد به کافر برای مصلحت ما مسلمانان که به حجاز بیاید می تواند از زمین حجاز عبور نماید و سه روز غیر از روز دخول و خروج در حجاز، غیر از حرم مکه بماند.

و لَا يُمْكِنُ مِنْ دُخُولِ حَرَمِ مَكَّةَ فَإِنْ دَخَلَهُ وَ مَاتَ لَمْ يُدْفَنُ فِيهِ فَإِنْ دُفِنَ نُبِشٌ: و گذاشته نمی شود کافر که داخل به حرم مکه شود، اگر داخل به حرم مکه شد و مُرد در حرم مکه دفن نمی شود. اگر در حرم مکه دفن شد، کاویده می شود و جسدش از آنجا بیرون برده می شود. حرم مکه از جهت مدینه سه میل است و از طریق عراق هفت میل است و از طریق جعرانه نُه میل است و از جهت جدّه ده میل است. اگر کافری که در حرم که مرده است جسدش از هم پاشیده است به حال خود گذاشته می شود.

بَابُ الْهُدْنَةِ

هُدْنَةٌ وَ مُهَادَنَةٌ در لغت به معنی مصالحه است و صلح و آشتی کردن، و در شرع صلح با کافران حربی است برای آتش بس و ترک جنگ و پیکار برای مدت معینی خواه در مقابل عوض باشد و یا بدون عوض باشد.

و اصل در مشروع بود هدنه و صلح و آتش بس: کتاب است و سنت است و اجماع امت.

کتاب: مثل آیه اول سوره براءة:

﴿بِرَاءةٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ﴾

« که پروردگار متعال مدت چهار ماه آتش بس میان مسلمین و کفار برقرار کرد».

و آیه ۶۱ سوره انفال:

﴿وَ إِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا﴾

« اگر کافران میل به سوی صلح نمودند از ایشان قبول صلح فرما».

و سنت: مُهَادَنَتُهُ ﷺ قُرَيْشًا عَامَ الْحُدَيْبِيَّةِ: (کما رواه الشيخان) صلحی که

رسول الله ﷺ با قریش منعقد نمود در سال حدیبیه، سال ششم هجری.

و اجماع امت:

در اول سوره‌ی براءت **بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ** نوشته نشده بدین جهت که سوره‌ی براءت مکمل سوره انفال می‌باشد. روی این اصل در ابتدای سوره‌ی براءت بسم الله آوردن مکروه است.

يَعْقِدُهَا الْإِمَامُ وَ لَوْ بِنَائِبِهِ لِمَصْلَحَةِ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَأَقْلٌ.

امام عقد هدنه با کافران می‌بندد و اگرچه به وسیله‌ی نائب او باشد، عقد صلح و آتش بس با کافران می‌بندد وقتی که مصلحت مسلمین در آن باشد برای مدت چهار ماه یا کمتر.

اگر مصالحه با همه‌ی کفار باشد امام عقد هدنه را با آنان می‌بندد؛ اما اگر کشوری از کشورهای اسلام با کشور همسایه که کافر است، عقد هدنه می‌بندد فرمانروای همان کشور به اذن امام عقد هدنه می‌بندد، اینکه چهار ماه معین شد برای این است که در آیه‌ی دوم سوره‌ی براءت آمده است:

﴿فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ﴾

«چهار ماه با ایمنی کامل در زمین رفت و آمد کنید».

و رسول الله ﷺ در سال فتح مکه چهار ماه مدت به صفوان بن امیه داد برای مسلمان شدنش و او پیش از چهار ماه مسلمان شد.

أَوْ عَلَى أَنَّهُ مَتَى بَدَّالَهُ نَقَضَ الْعَهْدَ وَإِنْ كَانَ بِنَا ضَعْفُ جَازَتْ الزِّيَادَةُ إِلَى

عَشْرٍ سَنِينَ:

یا اینکه امام یا نائب او یا فرمانروای هریک از کشورهای اسلامی به اذن امام عقد هدنه با کافران می‌بندد به این شرط که هرگاه برای او ظاهر شد که عقد هدنه‌ی به مصلحت مسلمین نبوده است، آن پیمان را بشکند، و موقعی که ما مسلمانان ضعیف باشیم درست است عقد آتش بس را برای ده سال ببندد. برای اینکه رسول الله ﷺ عقد هدنه را با قریش برای مدت ده سال منعقد نمود چنانکه در سنن ابوداود آمده است.

وَ لَا يَجُوزُ عَقْدُهَا عَلَى خَرَاَجٍ يَدْفَعُ إِلَيْهِمْ وَ لَا يَجُوزُ لِمُسْلِمٍ دَفْعُ مَالٍ لِمُشْرِكٍ

لِحَقْنِ دَمِهِ.

و درست نیست برای امام یا نایب او که عقد هدنه با کافران ببندد مبنی بر اینکه امام خراج به کافران بدهد و اگرچه در عقد هدنه نباشد برای اینکه خدای متعال فرمود: ﴿فَلَا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَ أَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ﴾ (آیه ۳۵، سوره محمد) مبادا که خود را خوار بگیرید و طلب صلح کنید در حالی که شما دست بالا را دارید یعنی طلب صلح شما باید از منشأ قدرت باشد نه رساننده‌ی ضعف. درحقیقت قرآن همه‌اش دستور عزت و سربلندی است. و باید دانست که آنچه از باب مدارات و سازش باشد نه از این باب است مثل رشوهای که داده شود برای بیرون آوردن مظلومی از حبس، یا برای نجات از حبس یا برای احقاق حق خود که اینها اگرچه مکروه است؛ اما حرام نیست، و رشوه موقعی است که حقی را ضایع گرداند یا باطلی را اثبات نماید. اما مروّت با دوستان و مدارات با دشمنان چنان است که شاعر گفت:

آسایش دوگیتی تفسیر این حروف است با دوستان مروّت با دشمنان مدارا
إِلَّا أَنْ يُحِيطَ بِهِ الْعَدُوُّ أَوْ يُوسِرَ أَوْ يَلْزِمَهُ الْقَوَدَ فَيَبْدِلَ الدِّيَةَ لِيَعْفُو عَنْهُ:
 مگر در صورتی که مسلمانی ببیند دشمن به او احاطه نموده یا اسیر در دست دشمن شده و برای نجات خود مالی بپردازد و یا اینکه قبلاً کافری را کشته و خون بها بدهد تا کافر از او گذشت نماید که اینها درست است.

فَأَنْ هَادَتْهُمْ الْإِمَامُ عَلَى مَا لَا يَجُوزُ فَسَدَ الشَّرْطُ:

اگر امام و رهبر مسلمانان عقد صلح با کافران ببندد در مقابل آنچه جایز نیست: مثل صلح بر اینکه اسیران ما را آزاد نکنند و برگرداندن مسلمانی که اسیر کافران شده و خود را نجات داده است به کافران، و پس نگرفتن مالمان از آنان و یا عقد ذمّت با کافران بستن به کمتر از یک دینار از هر کدام. و یا صلح با آنان در برابر اینکه در حجاز بمانند یا اینکه در حرم مکه داخل شوند یا اینکه خمر را آشکارا بخورند. در همه‌ی این مسائل عقد صلح باطل است برای اینکه دارای شرط فاسد است.

فَأَنْ جَاءَنَا مِنْهُمْ مُسْلِمَانِ: عَبْدٌ أَوْ امْرَأَةٌ لَمْ يُعْطَ سَيِّدُهُ قِيمَتَهُ وَ لَا زَوْجُهَا

مَهْرًا:

اگر زن یا برده‌ای از کافران نزد ما آمدند در حالی که مسلمانند یا نزد ما مسلمان شدند یقین به سوی کافران برگردانده نمی‌شوند و قیمت برده به آقای او داده نمی‌شود و مهر زن به شوهر او داده نمی‌شود؛ برای اینکه اسلام برده میان او و آقایش مانع از برگرداندنش شده و اسلام زن مانع از برگرداندن او به شوهرش شده است و آقای کافر و شوهر کافر اگر برده و زوجه‌ی خود می‌خواهند، مسلمان بشوند تا به سوی ایشان برگردانده شوند.

﴿وَأَتَوْهُمْ مَا أَنْفَقُوا﴾ (سوره ممتحنه، آیه ۱۰)

«به شوهران زنانی که مسلمان شده‌اند و شوهرانشان کافرند به شوهرانشان بدهید آنچه را که بر زنانشان انفاق نموده‌اند که مهرشان باشد».

منسوخ شده است به آیه ۱۰ سوره ممتحنه:

﴿فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ﴾

«زنانی که مسلمان شده و آمده‌اند نزد مسلمانان آنان را به شوهران کافرشان برنگردانید».

و رسول الله ﷺ هر زنی که مسلمان می‌شد و به مدینه می‌آمد مهرش را به شوهر کافرش می‌پرداخت و در اثر شرطی بود که در عقد صلح حدیبیه با کافران بسته بودند که اگر یکی از کافران مسلمان بشود و به مدینه آید او را به مکه نزد کافران برگردانند و نظر به اینکه زن مسلمان برگردانده نمی‌شد، مهرشان را می‌پرداخت. برای دانستن تفصیل این مسأله به تفسیر ما صفوة العرفان مراجعه فرمائید.

فَإِنْ نَقَضُوا الْعَهْدَ وَ كَانُوا بِدَارِنَا بُلَّغُوا الْمَأْمَنَ ثُمَّ كَانُوا حَرْبًا لَنَا:

اگر کافران عهد و پیمان صلح را شکستند یا مدت آتش‌بسی که میان مسلمانان و کفار بود، به آخر رسید در حالی که آن کافران در شهرهای ما بودند بجای امنی که دیارشان باشد رسانیده می‌شوند تا از طرف ما و از طرف دیگر کافرانی که با ما عهد بسته‌اند ایمن شوند. یعنی اگر خیانتی از کافرانی که با ما عهد و پیمان داشتند، ظاهر شد به اینکه به جنگ با ما برخاستند، یا کافران حربی را بر خللی که در کار ما می‌دانستند آگاه می‌ساختند یا

جاسوسان کافران حربی را منزل می‌دادند یا به مقام رسالت بی‌ادبی می‌نمودند این روش‌شان به منزلت نقص عهدشان است که به مأم نشان رسانیده می‌شوند و بعد از رسانیدن نشان حکم کافران حربی را نسبت به ما دارند.

وَ يَجُوزُ أَمَانُ كُلِّ مُسْلِمٍ مُخْتَارٍ غَيْرِ صَبِيٍّ وَ مَجْنُونٍ وَ أَسِيرٍ حَرْبِيًّا مَخْصُورًا غَيْرَ أَسِيرٍ وَ نَحْوِ جَاسُوسٍ:

و هر مسلمان دارای اختیار که مجبور نباشد و کودک و دیوانه و اسیر نزد کافران نباشد می‌تواند امان را به تعدادی از کافران بدهد که نه اسیر ما هستند و نه از قبیل جاسوس و افرادی مودی هستند. به اینکه مسلمان مختار امان به مردم قریه‌ی کوچکی بدهد. اما کودک مسلمان یا دیوانه‌ی مسلمان یا مسلمانی که نزد کافران اسیر است، هیچکدام حق امان دادن به کافران را ندارند. و در امان دادن کافران به تعدادی محصور باشد نه امان دادن به همه‌ی کافران که باب جهاد را ببندد. و امان دادن به جاسوس و کسانی که امان دادنشان به ضرر مسلمین است جایز نیست.

و امان مسلمانی که به اکراه باشد جایز نیست. آن وقت امانی که مسلمان به کافران می‌دهد فقط **أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ** برای مدت چهار ماه است و بس و یا برای مدت کمتر از چهار ماه، اما امان دادن مسلمان مختار به کافران برای بیشتر از چهار ماه جایز نیست، اما امانی که امام به سبب ضعفمان به کافران می‌دهد منوط به عقد هدنه‌ای است که امام با آنان می‌بندد که تا ده سال می‌تواند.

وَ لَوْ تَخَاكَمَ عِدْنَا فِي نِكَاحٍ أَوْ غَيْرِهِ ذِمِّيَّانِ أَوْ مُسْلِمٍ وَ ذِمِّيٍّ أَوْ مُسْلِمٍ وَ مُعَاهِدٌ أَوْ مُعَاهِدٌ وَ ذِمِّيٍّ وَ جَبَّ عَلَيْنَا الْحُكْمُ بَيْنَهُمْ:

و اگر به داوری نزد ما آمدند دو کافر ذمی یا مسلمان و ذمی یا مسلمان و معاهد یا معاهد و ذمی برای حل نزاعشان که در امور زناشویی بود یا غیر آن، واجب است بر ما مسلمانان داوری میانشان. چنانکه خدای متعال فرمود:

﴿وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾

(سوره‌ی مائده، آیه‌ی ۴۹)

«و داوری نما میانشان به حکمی که خدا بر تو نازل فرمود و تو را به اجرای آن امر

فرمود.»

اما حکم میان دو کافر حربی یا دو معاهد یا دو کسی که امان دارند حکم میان اینان لازم ما مسلمانان نمی شود.

بَابُ الْخَرَاجِ

بابی است در بیان خراج، و خراج عبارت از مالی است که گرفته می شده است که استفاده نماید از زمینی که ملک او نیست چنانکه به تفصیل می آید:

الارض المأخوذة من الكفار ان فتحت عنوة ای قهراً كارض مصر و الشام و العراق فهی غنیمة فان استرضی الامام الغانمین فیما بخصهم منها بعوض او غیره و وقفها علينا و وضع علیها خراجاً بان اجرّه لزم المستأجر دفعه فی الكفر و الاسلام و هو أجرة:

زمینی که از کافران به جنگ و بیکار گرفته شده مثل مصر و شام و عراق این زمینها غنیمت بوده اند برای مجاهدان. اگر امام بعد از قسمت این زمینها با رضایت مجاهدان، آن را وقف نموده بر خود مسلمانان و آن را به اجاره داده تا اجرت آن در مصالح مسلمانان بکار رود در هرچه مهم تر و مهم تر است. که امام می توانسته به رضایت مجاهدان آنچه سهم ایشان باشد بر مسلمانان وقف نماید تا اجرت آن در مصالحشان بکار رود. و درست است فروش آنچه به صاحبان غنیمت تعلق بگیرد و قسمت قیمت آن میان صاحبان غنیمت و درست است قسمت کردن مال غنیمت میانشان یعنی امام می تواند به رضایت غانمین سهمشان را وقف نماید یا آن را بفروشد و قیمت آن میان غانمین قسمت نماید، یا اینکه نه وقت کند و نه بفروشد؛ بلکه خود آن را میان غانمین قسمت نماید. و مقصود از مصر و عراق که به قهر گرفته شده، مرکز و عاصمه‌ی آنها است اما قری و دهات آنها به صلح بدست آمده و ملک صاحبان آنها است. و امروز آنچه از آن زمینها در دست مردم است ملک ایشان است برای اینکه احتمال دارد از غنیمت یابان به آنها رسیده است.

أَوْ ضُلْحاً كَارِضٍ مَكَّةَ وَ شَرِطْتُ لَنَا فَكَمَا ذُكِرَ:

یا اینکه زمینی از کافران به صلح به ما مسلمانان رسید بدون جنگ و شرط شد که برای ما مسلمانان باشد مثل زمین مکه مکرمه که به صلح بدست آمد. آنچنان که یاد شد در آنچه به زور بدست آمد یعنی هم غنیمت است که به غانمین تعلق گرفته و مال آن شده‌اند، اما غانمین آن را به صاحبان وا گذاشته‌اند و ملک صاحبان خانه‌ها و زمین‌ها به حال خودش مانده تا امروز و در خرید و فروش آنها سخنی نیست.

أَوْ شَرِطَتْ لَهُمْ عَلَى أَنْ يُؤَدُّوا عَنْهَا خَرَجاً كُلِّ سَنَةٍ فَكَالْجِزْيَةِ:

یا اینکه زمینی که از کافران به مسلمانان رسید شرط شد که زمین برای خودشان باشد و هر سال خراج آن پردازند که این خراج حکم جزیه را دارد که اگر موقع توزیع خراج آن محصول آن بر زمین است بر هر یک از آنان یک مثقال طلا تعلق گرفته باشد چنانکه اگر جزیه از آنان گرفته می‌شد با اینکه اینجا به همه‌ی آنها تعلق می‌گیرد و نه بر مو سر و متوسط. و البته این حکم قبل از مسلمان شدنشان است و بعد از مسلمان شدن چنان شرطی نیست.

بَابُ السَّبْقِ وَالرَّمْيِ

در بیان مسابقه بر اسب‌دوانی و تیراندازی.

اولین کسی که این را در فقه داخل نمود تا بابی از ابواب فقه باشد امام شافعی رحمته الله علیه بود که او تیراندازی ماهر بود و از ده تیر نه‌تای آن را به هدف می‌زد و تیر دهمی به عمد به خطا می‌زد تا مورد حسد قرار نگیرد و در روز احد هزار تیر رسول الله صلی الله علیه و آله به سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه یکی بعد از دیگری بدست سعد می‌رسانید و می‌فرمود: **إِزْمِ فِدَاكَ ابْنِي وَ أُمَّيْ**: تیر به کافران بینداز پدر و مادرم فدایت. و در حدیثی که نزد اصحاب السنن آمده که رسول الله صلی الله علیه و آله فرمود: **إِزْمُوا وَ اِزْكَبُوا وَ اَنْ تَرْمُوا خَيْرٌ لَكُمْ مِنْ اَنْ تَرَكَبُوا**: تیراندازی را بیاموزید و اسب سواری را فراگیرید و تیراندازی بهتر است برایتان از اسب سواری، و کفایت است در اهمیت تیراندازی فرموده‌ی خاتم النبیین صلی الله علیه و آله **تَعَلَّمَ الرَّمْيَ ثُمَّ تَرَكَهُ فَلَيْسَ مِنَّا اَوْ فَقَدْ عَصَى**. (رواه مسلم فی صحیححه) کسی که

تیراندازی را آموخت و آن را کنار نهاد از ما مسلمانان نیست، یا عاصی و نافرمان شده است و امروز سلاحهای جنگی همه از انواع تیراندازی است.

يَصِحُّ السَّبْقُ عَلَى خَيْلٍ وَ إِبِلٍ وَ فَيْلَةٍ وَ بَعَالٍ وَ حَمِيرٍ. وَ عَلَى سِهَامٍ وَ رِمَاحٍ وَ أَحْجَارٍ وَ عَلَى كُلِّ آلَةٍ الْحَرْبِ:

درست است مسابقه بر اسب دوانی و شتر دوانی و فیل دوانی و استر دوانی و الاغ دوانی و ماشینها و درست است مسابقه بر تیراندازی و نیزه افکنی و سنگ اندازی و بر همه انواع وسائل جنگی مثل توب و موشک و تفنگ و پشتو و غیره که مسابقه بر ماشین و هواپیما و اقمار صناعی و آنچه در جنگ به کار می آید. مسابقه بر همه ی اینها جایز است و هر چه در انواع آنها پیشرفت بهتر بدست آید بهتر است. و در حدیث صحیح آمده است که رسول الله ﷺ فرمود: لَا سَبْقَ إِلَّا فِي نِضْلٍ أَوْ حَافِرٍ. (رواه الشافعی و غیره و صححه ابن حبان) مسابقه نیست مگر در تیر و شتر و حیوانات سمّ دار مثل اسب و استر و مانندشان. و بر اینها قیاس گرفته شده و سایر جنگی. اما آنچه در جنگ بکار نمی آید مثل مسابقه بر پرواز دادن پرنده و بازی توپا و همچنین مسابقه بر کشتی گیری و بر شناوری، که شایسته ی همه افراد است دانستن و مسابقه بر کشتی رانی و مسابقه به دویدن و مسابقه بر شطرنج مشروط بر اینکه اینها بدون عوض باشد.

وَ يَجُوزُ أَحْذُ الْعَوْضِ عَلَى الرَّمْيِ وَالْخَيْلِ فِي الْمُسَابَقَةِ فِيهِمَا مِنَ الْإِمَامِ وَ غَيْرِهِ وَ لَوْ مِنْ أَحَدِ الْمُتَسَابِقِينَ:

و گرفتن عوض در مسابقه بر تیراندازی و اسب دوانی جایز است، که امام جایزه بدهد و بگوید از بین شما هر کدام بیشتر تیر به هدف زد من این قدر جایزه به او می دهم یا هر کدام از شما در اسب دوانی پیش افتاد به او جایزه می دهم یا شخص خیر دیگری همین را بگوید که هر کسی که صد درصد تیراندازی را به هدف رسانید و یا هر کدام بر اسب یا بر ماشین یا بر هواپیما از باقی برد به او این قدر جایزه می دهم حتی از یکی از دو نفر مسابقه کننده هم درست است که بگوید اگر تو جلو افتادی در تیراندازی یا اسب دوانی این قدر به تو می پردازم و اگر خودم جلو افتادم برای خودم. برای اینکه اسلام می خواهد

همه‌ی افراد آن مرد میدان و جنگاور و سلحشور باشند نه اینکه مثل زنان خوشگذران و راحت‌طلب و ناتوان باشند.

فَإِنْ أَخْرَجَ كُلُّ مِنْهُمَا مَالًا لَمْ يَجْزُ إِلَّا بِمُحَلَّلٍ كُفُوٍ لَهُمَا وَ مَرْكُوبُهُ كُفُوٍ لِمَرْكُوبَيْهِمَا:

اگر هر کدام از دو نفر مسابقه عوض نهاد به اینکه میان زید و عمرو مسابقه بود و هر کدام گفتند: هزار تومان می‌دهیم که درست نیست و در حکم قمار است. مگر اینکه شخص سومی میانشان داخل شود و خودش همتای آن دو باشد و سواریش همتای سواری آن دو باشد که در این حال اگر این شخص سوم بر هر دو جلو افتاد و وجه هر دو می‌گیرد یا آنکه آن دو نفری که وجه نهاده‌اند از او جلو افتادند و باهم آمدند هیچکدامشان چیزی نمی‌برد. یا اینکه این شخص سوم با یکی از آن دو نفر جلو افتادند. آن کسی که جلو افتاده وجه او برای خودش می‌باشد و وجه دیگری که عقب افتاده برای دیگری و شخص سوم است و در صورتی که شخص سوم میان آن دو بود به اینکه یکی از آن دو اول آمد بعد شخص سوم آمد بعد دیگری. یا اینکه آن دو از شخص سوم جلو افتادند و به ترتیب آمدند یا اینکه یکی از آن دو از شخص سوم سبقت جست و شخص سوم همراه کسی که به دنبال افتاده آمده که وجه یکی از آن دو که به دنبال افتاده برای اولی از آن دو می‌باشد.

فَإِنْ سَبَقَهُمَا أَخَذَ الْمَالَيْنِ، أَوْ سَبَقَا وَجَاءَ مَعًا أَوْ لَمْ يَسْبِقْ أَحَدٌ فَلَأَشَىءَ لِأَحَدٍ مِنْهُمُ أَوْ جَاءَ مَعَ أَحَدِهِمَا فَمَالُ هَذَا لِنَفْسِهِ وَ مَالُ الْمُتَأَخَّرِ لِلْمُحَلَّلِ وَ الَّذِي مَعَهُ وَ إِلَّا فَمَالُ الْمُتَأَخَّرِ لِلأَوَّلِ:

شرح اینها یاد شد.

وَ يُشْتَرَطُ لِلْسَّبْقِ شَرْوُطٌ: مِنْهَا عِلْمٌ مَبْدَأٍ وَ عِلْمٌ غَايَةٍ وَ عِلْمٌ عَوْضٍ فَإِنْ أُخِذَ بِهِ رَهْنٌ أَوْ ضَمِينٌ جَازَ:

و برای درست بودن مسابقه در اسب‌دوانی و در تیراندازی چند شرط است: اینکه دانایی به مبدأ داشته باشند که در اسب‌دوانی بدانند از کجا اسب‌دوانی شروع می‌کنند و

در تیراندازی از کجا تیر می‌اندازند، و اینکه آخر میدان اسب‌دوانی معلوم باشد که بدانند در اسب‌دوانی به کجا منتهی می‌شود که از دانستن مبدأ و غایت مسافت اسب‌دوانی معلوم می‌شود، و در تیراندازی هم باید ابتدا و انتهای تیراندازی معلوم باشد؛ برای اینکه هر نوع وسیله‌ی تیراندازی برای مسافت مخصوصی است. و اینکه عوض و جایزه‌ی کسی که برنده است معلوم باشد. اگر در مقابل عوض رهن نهاده شده شود یا ضامنی قرار داده شود هم درست است. اگر مسابقه به و سائلی است که به حسب اشخاص فرق می‌کند باید دو مسابقه کنند تا از هم معلوم باشند مثل سنگ‌اندازی که یک نفر ممکن است تا یک میل سنگ او برود و دیگری صد متر سنگ او نرسد.

وَ مِنْهَا كَوْنُهُ بَيْنَ اثْنَيْنِ فَآكْثَرَ فَلَوْ قَالَ اِرْمِ عَشْرَةً عَنِّي وَ عَشْرَةً عَنْكَ فَاِنَّ
كَانَ صَوَابَكَ فِي عَشْرَتِكَ اَكْثَرَ فَلَكَ عَلَيَّ كَذَا لَمْ يَجُزْ:

و از شروط مسابقه است که میان دو شخص یا بیشتر باشد؛ بنابراین اگر به کسی گفت: ده تیر از طرف من بینداز و ده تیر از طرف خودت بینداز، اگر ده تیر که از طرف خودت می‌اندازی بیشتر به هدف اصابت کرد لازم من است که هزار تومان به تو بدهم درست نمی‌شود؛ برای اینکه مثل این است که شخص با خودش مسابقه نماید.

وَ يَجُوزُ جَعْلُ بَعْضِ الْمَالِ لَتَالِي السَّابِقِ وَ لِغَيْرِهِ بِشَرْطِ نَقْصِ الْأَخِيرِ وَ
عَدَمِ زِيَادَةِ غَيْرِهِ عَلَيَّ مِنْ قَبْلُهُ:

و درست است که بعضی از مال که جایزه‌ی برنده قرار داده می‌شود، برای دومی که بعد از اولی است و برای غیر دومی قرار داده شود به شرط اینکه او که در آخر است از قبلی کمتر باشد و قبل از او زیادتر از پیشتر از او نباشد، مثلاً شخص خیری گفت: شما سه نفر زید و عمرو و بکر مسابقه کنید به هر یک از شما که اول شد هزار تومان می‌دهم به فرد بعد از او نهصد تومان می‌دهم برای آخری هشتصد تومان می‌دهم زید اول شد و ۱۰۰۰ تومان گرفت، عمرو دوم شد و ۹۰۰ تومان گرفت و بکر سوم شد و ۸۰۰ تومان گرفت. اکنون بکر که آخر شده باید از قبلی که عمرو است کمتر داشته باشد اما عمرو که بعد از زید است لازم نیست که کمتر از زید داشته باشد، زیادتر از او نداشته باشد؛ پس درست

است یکم هزار، دوم هزار و آخری کمتر حتماً باشد ۹۹۹ تومان مثلاً باشد یا کمتر. و از جمله‌ی شروط مسابقه است برابر بودن دو مسابقه دهنده در آغاز و پایان و ممکن بودن جلو افتادن هر کدام. اما اگر اسب یکی مثل تندباد می‌رود و اسب دومی به گردش نمی‌رسد، مسابقه میان این دو اسب جایز نیست. و مسافتی که برای مسابقه است هم ممکن باشد اسب‌دوانی در آن، نه اینکه مسافت اسب‌دوانی ده فرسخ باشد که هیچ‌اسبی چنین مسافتی در یک مسابقه نمی‌رود، و در تیراندازی هم مسافت تیراندازی معلوم باشد برای اینکه اگر مسافت تیراندازی ده فرسخ باشد باز هم نه دیده می‌شود و نه همچنان تفنگی که بردش ده فرسخ باشد وجود دارد. و از شروط مسابقه است معین کردن اسبهای مسابقه به وصف. و در تیراندازی معین کردن غرض و نشانه و اندازه‌ی طول و عرض آن وقتی که نشانه یاد شد و عرف خاصی وجود ندارد.

والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

کتاب الحُدُودِ

کتابی است در بیان احکام حدود و اسباب
حدود و اندازه‌ی حدود

کتاب الحدود

حدود جمع حد است و حد در لغت به منع گفته می‌شود و در شرع عبارت از عقوبت معینی است که برگناه می‌باشد. کتابی است در بیان احکام حدود و اسباب حدود و اندازه‌ی حدود.

و حدود مشروع شده است برای حفظ دین و جان و عقل و نَسَب و مال. برای حفظ دین قتل مرتد، و برای حفظ جان قصاص آمده، و برای حفظ عقل حد شرب خمر، و برای حفظ نسب حد زنا و برای حفظ مال، حد سرقت آمده است و این پنج را کلیات خمس نامیده‌اند.

هِيَ ثَلَاثَةٌ: قَتْلٌ وَ قَطْعٌ وَ ضَرْبٌ: وَ لَوْ مَعَ صَلْبٍ أَوْ نَفْيٍ:

حدود بر سه نوع است: قتل است و اگرچه ضلایه زدن باشد مثل حد قطاع‌الطریق. راهزنی که اگر هم کشته و هم مال را گرفته است، کشته می‌شود و ضلایه زده می‌شود. و قطع مثل بریدن دست سارق. و ضرب: زدن مثل زانی غیرمحصن که یکصد چوب زده می‌شود و یک سال نفی می‌شود و به غربت فرستاده می‌شود. فالقتل فی اربعة: فی الرِّدَّةِ چنانکه در احکام مرتد گذشت. و فی زِنَا الْمُحْصَنِ چنانکه در حدیث صحیح مسلم آمده است که رسول‌الله علیه و سلم امر فرمود به سنگسار زانی محصن، و فی ترک الصلاة کسلاً در ترک نماز از روی سستی چنانکه در باب حکم مرتد گذشت که طلب توبه از مرتد واجب است برخلاف تارک الصلاة کسلاً، و فی قَطْعِ الطَّرِيقِ مَعَ قَتْلِ: و در راهزنی همراه کشتن مسافر.

وَ الْإِحْصَانُ يَحْصُلُ بِحُرِّيَّةٍ وَ بُلُوغٍ وَ عَقْلِ وَ وَطْءٍ فِي نِكَاحٍ صَحِيحٍ.
 و احصان و پاکدامنی حاصل می شود به آزادی و بالغ بودن و هوشیاری و نزدیکی
 در نکاح به قُبُلِ مرد در قُبُلِ زن.

وَ تَعْتَبِرُ هَذِهِ الصِّفَاتُ حَالَتِي الْوُطْءِ فِي النِّكَاحِ الصَّحِيحِ وَ فِي الزَّانَا:
 و این صفات آزادی و بلوغ و عقل در هر دو حالت و طء در نکاح صحیح و در زنا
 معتبر دانسته می شود. و از اینجا دانسته شد که احصان حاصل نمی شود به و طء در ملک
 یمین و نه به و طء شبهه و نه به و طء در نکاح فاسد مانند نکاح مُحَلَّل.

وَ الْقَطْعُ يَكُونُ فِي شَيْئَيْنِ: فِي السَّرِقَةِ وَ قَطْعِ الطَّرِيقِ مَعَ اخْتِزِ الْمَالِ
 بِالْشُّبْهَةِ مِنْ حِرْزٍ وَ كَانَ الْمَالُ نِصَابَ سَرِقَةٍ، لَمَّا يَأْتِي فِي بَابِيهِمَا.
 و بریدن دست در دو چیز است: در دزدی و در راهزنی با گرفتن مال که نصاب
 سرقت بوده و در حرز بوده است، نصاب سرقت ربع دینار است و حرز در اینجا کیسه‌ی
 مسافر و خرجین است.

وَ الضَّرْبُ يَكُونُ فِي ثَلَاثَةٍ فِي الشُّرْبِ الْمَائِعِ أَسْكَرَ كَثِيرُهُ وَ هُوَ أَرْبَعُونَ
 جَلْدَةً بِسَوْطٍ أَوْ نَحْوِهِ: لِأَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ ضُرِبَ فِي الْخَمْرِ بِالْجَرِيدِ وَ
 النِّعَالِ أَرْبَعِينَ. (رواه مسلم) و زدن در سه چیز است: در آشامیدن هر مسکر آبکی که
 بسیار آن مستی می آورد؛ اگرچه شارب اندکی از آن خورده باشد. و زدن در آشامیدن
 خمر چهل چوب زدن است زدن به چوب باشد یا مانند آن برای اینکه رسول الله صلی الله
 تعالی علیه و آله و صحبه و سلم دستور فرمود به شارب خمر به وسیله‌ی گرد نخل و نعلین
 چهل بار او را بزنند.

وَ فِي الْقَذْفِ لِلْمُكَلَّفِ الْحُرِّ الْعَفِيفِ عَنِ زِنَا وَ وَطْءِ مَحْرَمٍ مَمْلُوكَةٍ وَ وَطْءِ
 دُبُرِ حَلِيلَةٍ.

و در دشنام دادن به شخص بالغ عاقل آزاد پاکدامن از زنا و نزدیکی با محرمی که
 مملوکی او باشد مثل خواهرش که کنیز او باشد و پاکدامن از و طء دُبُرِ زوجه اش.
 وَ هُوَ ثَمَانُونَ جَلْدَةً:

و آن یعنی حد قذف هشتاد تازیانه است به دلیل آیه‌ی ۴ سوره‌ی نور.

﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ﴾

«و مردمی که دشنام می دهند به زنان پاکدامن و نمی توانند به چهارگواه آن را ثابت کنند هشتاد تازیانه به آنان بزنید.»

و احسان به چندین معنی می آید: محصنات به معنی زنان پاکدامن و عقیف مثل همین آیه که یاد شد و به معنی اسلام و بلوغ و عقل، مثل آیه‌ی ۲۵، سوره‌ی نساء

﴿فَإِذَا أَحْصِنَّا﴾

و به معنی حریت و آزاد، مثل آیه‌ی ۲۵ سوره‌ی نساء

﴿فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ﴾

«برکنیزها نصف حدی است که بر زنان آزاد است.»

و به معنی شوهر داشتن، مثل آیه ۲۴ سوره نساء

﴿وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ﴾

«و زنان شوهردار از میان زنان.»

و به معنی جماع در نکاح صحیح، مثل آیه ۲۴ سوره نساء

﴿مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ﴾

«جماع‌کنان برای پاکدامنی نه برای زنا.»

و فِي زَنَا الْبِكْرِ وَ هُوَ مِائَةٌ:

و در زنای بکر یعنی کسی که داماد نشده در نکاح صحیح که به او یکصد تازیانه زده می شود. به دلیل آیه ۲ سوره نور: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً جَلْدَةً﴾ زن و مرد زناکار که به احسان نرسیده‌اند، اگر زنا کرده‌اند هر کدام را یکصد تازیانه بزنید. و به دلیل حدیث‌هایی که در بخاری و مسلم آمده است.

وَمَنْ بِهِ رِقٌّ عَلَى النِّصْفِ مِنْ غَيْرِهِ وَ مَنْ مَاتَ بِذَلِكَ فَهَدْرٌ:

و کسی که برده است حد او نصف حد خُر است یعنی در شرب خمر به برده بیست تازیانه می‌زنند و در حد قذف به برده چهل تازیانه می‌زنند و در زنای بکر در برده پنجاه

چوب او را می‌زنند.

وَلَا تَحَدَّ حَامِلٌ وَلَا مِنْ زِنَا حَتَّى تَضَعَ:

زنی که باردار است اگرچه حمل او از زنا باشد حد زده نمی‌شود تا اینکه وضع حمل نماید و او را شیر بدهد و کسی بدست بیاید که آن طفل را بعد از اینکه از شیر گرفته شد، نگهداری و سرپرستی نماید و بتواند از مادر مستغنی شود به وسیله‌ی زنی دیگر یا حیوانی که کودک از شیر او استفاده نماید.

**وَلَا سَكَرَانَ حَتَّى يُفِيقَ وَلَا ذُوْا اِغْمَاءٍ حَتَّى يُفِيقَ وَلَا فِي مَرَضٍ اِنْ رُجِيَ بُرُوْهُ
وَالْاَجْلُدُ بِعِتْكَالٍ عَلَيْهِ مَائَةٌ غُصْنٍ مَرَّةً بِحَيْثُ تَمَسُّهُ الْاَغْصَانُ اَوْ يَنْكَبِسُ بَعْضُهَا
بِبَعْضٍ.**

و حد سکران اجرا نمی‌شود تا آنکه به هوش آید چنانکه در باب احکام سکران یاد شد و حد جاری نمی‌شود بر بیهوش تا آنکه به هوش آید و اندرز بگیرد و حد اجرا نمی‌شود در حال بیماری اگر امید بهبودی او هست، اگر امید به بهبودی او نباشد زده می‌شود به پنگی که صد شاخه بر آن باشد یکبار به طوری که آن شاخه‌ها به او برسد یا اینکه بر هم جمع شود و اثر درد به او برسد.

و يُحَدُّ فِي حَرٍّ وَ بَرْدٍ شَدِيدَيْنِ:

و حد مثل سنگسار کردن و یا قتل اجرا می‌شود در گرما و سرمای سخت برای اینکه کسی که در معرض گرفتن جان او است و در حد جان خود را از دست می‌دهد گرما و سرما برایش فرقی نمی‌کند و واجب بودن اجرای حد در نظر گرفته می‌شود.

لَكِنْ يَجِبُ تَأْخِيرُ الْجُلْدِ اِلَى زَوَالِ ذَلِكِ:

ولیکن چوب زدن واجب است تأخیر کردنش تا گرما و سرمای سخت دفع شود. و همچنین بریدن دست سارق تأخیر می‌شود تا گرما و سرمای سخت مرتفع شود. چنانچه در شهری باشد که همیشه گرمای سخت و یا سرمای سخت وجود دارد جلد و چوب زدن تأخیر نمی‌شود.

وَ النَّفْيُ وَ هُوَ التَّغْرِيبُ يَكُونُ فِي نَحْوِ الْمُحَنَّثِ:

و نفی و بیرون کردن از شهر، که همان به غربت فرستادن است اجرای آن در مانند مُخَنَّتٌ است و مُخَنَّتٌ کسی است که نرمی از خود نشان می‌دهد و ادا و اطوار زنان بیرون می‌آورد، مثل مردی که حنا بدست و پای خود می‌نهد مثل زنان بدون عذر نه اینکه مفعول به عمل قوم لوط باشد. چنانکه در صحیح بخاری آمده است: **لَعْنَةُ رَسُولِ اللَّهِ الْمُخَنَّتِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَ الْمُتَرْجَلَاتِ مِنَ النِّسَاءِ:**

رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم لعنت فرمود به مخنثان: کسانی که خود را شباهت به زنان می‌دهند و لعنت فرمود به زنانی که خود را شباهت به مردان می‌دهند و لباسی که خاص مردان است مثلاً می‌پوشند و ابوداود روایت نمود که مردی به خدمت رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم آورده شد که حنا بر دو دست و دو پای خود نهاده بود و مثل زنان دست و پای خود را حنا نهاده بود. فرمود: **مَا هَذَا؟ فَقِيلَ إِنَّهُ يَتَشَبَّهُ بِالنِّسَاءِ فَأَمَرَ بِهِ فَنُفِيَ إِلَى النَّقِيعِ:** چرا چنین نمود و حنا بدست و پا نهاده است؟ گفته شد: این مرد همانند زنان می‌کند رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود تا او را از مدینه بیرون کنند و به نقیع که شانزده فرسخ دور از مدینه است او را به آنجا بفرستند. و کلمه **نَحْوُ الْمُخَنَّتِ:** مانند مُخَنَّتٌ شامل انجام‌دهنده‌ی هر معصیتی است که نه حد در آن باشد و نه کفار مثل راهزنی که نه مالی می‌گیرد و نه هم کسی را می‌کشد که او را نیز از شهر بیرون می‌کنند و به غربت می‌فرستند تا اندرز بگیرد. و مدت به غربت فرستادن معین نیست و به نظر حاکم است.

وَ فِي زِنَا الْبِكْرِ وَ يُعْرَبُ فِيهِ الْحُرُّ سَنَةً وَ غَيْرُهُ وَ لَوْ مَبْعُضًا نِصْفَهَا:

و نفی و از شهر بیرون کردن در زنا بکر است که داماد نشده و به احصان نرسیده که اگر آزاد است یکسال از شهر بیرون می‌شود و به غربت فرستاد می‌شود. و اگر برده است و اگرچه مَبْعُضٌ باشد، شش ماه که نصف سال است از شهر بیرون کرده می‌شود و به غربت فرستاده می‌شود. و در جرائم رعایت حقوق آقای برده نمی‌شود که از غربت فرستادنش به ضرر آقایش تمام می‌شود همانند اینکه اگر مرتد شد گذشته می‌شود و نظر به حق آقایش نمی‌شود.

وَ كَالزَّنَا اللِّوَاطُ فَيُفْصَلُ فِيهِ بَيْنَ الْمُحْصَنِ وَ غَيْرِهِ وَ لَكِنَّ الْمَفْعُولَ بِهِ يُجَلَدُ وَ يُعْرَبُ:

و لواط و عمل قوم لوط در حکم زنا است و بنابراین فرق گذاشته می شود میان محصن و غیر محصن که محصن سنگسار می شود و غیر محصن صد چوب زده می شود و یکسال به غربت فرستاده می شود، اما مفعول به و اگرچه محصن باشد صد تازیانه زده می شود و یکسال به غربت فرستاده می شود. و ثبوت لواط مانند زنا به چهار گواه است.

وَ فِي اثْنَانِ الْبَهِيمَةِ التَّعْزِيرُ:

و در جماع با حیوان ادب دادن است، نظر به اینکه طبع سلیم از عمل با حیوان تنفر دارد برای آن حدی قرار داده نشده و در آن تعزیر است. و تعزیر و ادب دادن به نظر قاضی است و هر گناهی که نه حد دارد و نه کفاره دارد.

وَ الْفَرْقُ بَيْنَ الْحَدِّ وَ التَّعْزِيرِ:

و فرق میان حد و تعزیر در سه چیز است: اینکه در حد برای همه یکسان است و در تعزیر به حسب مردم تفاوت دارد یک نفر به آب دهان که به صورت او بیندازند در انظار مردم از هر عقوبتی برایش آموخته تر است. یک نفر به غرمت یک فلس، یک نفر به زندان کردن. و اینکه در حد شفاعت برای کسی که حد لازم او است جایز نیست و باید حد اجرا شود در حالی که شفاعت و میانجیگری در تعزیر است. و اینکه در هیچ یک از حدود عفو گذشت نیست در حالی که در تعزیر عفو و گذشت جایز است. و تعزیر باید به حد نرسد مثلاً در شرب خمر حد آن چهل چوب برای آزاد و بیست چوب برای برده است، در تعزیر شخص آزاد کمتر از چهل چوب و در برده کمتر از بیست چوب زدن باشد.

و برای معلم جایز است که دانش آموز را ادب بدهد، و بهتر است که به تشویق و ترغیب باعث پیشرفت او باشد. و در جریمه کردن به چندین بار نوشتن درس هم به نفع است و هم خیلی بهتر از زدن است.

بَابُ السَّرِقَةِ

در بیان احکام دزدی و عقوبت آن.

سرقه در لغت گرفتن مالی به پنهانی است. و در شرع عبارت است از: گرفتن مالی به پنهانی از جای مانند آن با شرطهایی از بودن به حد نصاب و بودن در حرز مثل آن و نبودن شبهه‌ای برای سارق در آن از شبهه‌ی ملک و یا ولادت.

و با این تفصیل، بریدن دست برای مختلس که چیزی از دست کسی می‌رباید، نیست. و بریدن دست بر کسی که تکیه بر فرار کردن دارد که می‌گیرد از دست صاحب مال و فرار می‌کند، نیست و بریدن دست بر کسی که خیانت در امانت می‌نماید نیست.

شَرَطُ الْقَطْعِ بِهَا كَوْنُ الْمَسْرُوقِ رُبْعَ دِينَارٍ خَالِصاً أَوْ مُقَوِّمًا بِهِ:

شرط بریدن دست سارق به دزدی است که مال دزدیده شده ربع مثقال طلای خالص باشد یا قیمت مسلم که رسول‌الله صلی‌الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **لَا تُقَطَّعُ يَدُ سَارِقٍ إِلَّا فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدًا.** و دست دزد بریده نمی‌شود؛ مگر در ربع مثقال طلا به بالا که نصاب دزدی است.

وَ أَخَذَهُ مِنْ حِرْزِ مِثْلِهِ:

و شرط دیگر که باید به جای آید تا دست دزد بریده شود، اینکه از جای مانند آن گرفته شده باشد مثلاً طلا را از صندوق گرفته باشد. کتاب را از قفسه‌ی آن گرفته باشد ظرف را از رف مطبخ گرفته باشد. و بنابراین اگر طلا را در قفسه‌ی کتاب نهاده باشد یا کتاب را روی سکوی بیرون از خانه نهاده باشد در گرفتن آن قطع دست لازم نمی‌گردد؛ برای اینکه در حرز مثل آن نبوده است. اگر کمتر از ربع مثقال طلا قیمت داشته، هم دست او بریده نمی‌شود. و دلیل حرز مثل حدیث صحیح به روایت ابو داود است که رسول‌الله صلی‌الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **لَا قَطْعَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْمَأْثِيَةِ إِلَّا فِيمَا آوَاهُ الْمُرَاحُ وَ مَنْ سَرَقَ مِنَ النَّمْرِ شَيْئًا بَعْدَ أَنْ يُؤْوِيَهُ الْجَرِينُ فَبَلَعَتْ تَمَنَ الْمَجْنُنُ فَعَلَيْهِ الْقَطْعُ:**

در حیوانات بریدن نیست؛ مگر در دزدیدن حیوانی که در پایگاه آن به شب جای

گرفته باشد. و کسی که از ثمر دزدید بعد از اینکه در مشتا بود و قیمت آن به قیمت سپر که سه درهم است بود، دست دزد بریده می شود. و در زمان امام شافعی قیمت یک مثقال طلا دوازده درهم بود یعنی از عهد سرور کائنات صلی الله علیه و سلم تا زمان امام شافعی ربع دینار سه درهم بوده است. و امروز ربع مثقال طلا به قیمت امروز است برای اینکه قیمت طلا تفاوت می نماید و حرز مثل به حسب اموال چنانکه گفته شد و به حسب احوال یعنی در زمان امن در زمان ناامنی فرق می کند و همیشه به حساب عرف محل است.

وَعَدَمُ الشُّبُهَةِ فِيهِ وَ هِيَ شُبُهَةٌ وَلَوْ مُشْتَرِكًا وَ شُبُهَةٌ وِلَادَةٍ لَأَشْبُهَةٌ
رُؤْيِيَّةٌ:

و نبودن شبهه برای سارق در مال گرفته شده و شبهه بر دو قسم است. شبهه ی ملک است مثل اینکه راهن اگر مالی را نزد مرتهن به رهن گذاشته دزدید، دستش بریده نمی شود؛ برای اینکه تا وقتی که رهن است هنوز ملک او است و شبهه ی ملک دارد. و مؤجر اگر چیزی را که به اجاره داده از مستأجر بدزد دست او قطع نمی شود برای اینکه مالی را که به اجاره داده از ملک او بیرون و شبهه ی ملک دارد. و دوم شبهه ی ولادت: به اینکه دست پدر و مادر در مال فرزند بریده نمی شود و دست فرزند در مال پدر و مادر بریده نمی شود چه پدر مال فرزند بدزدد و چه فرزند مال پدر را بدزدد که شبهه ی ولادت در میان است. اما شبهه ی زن و شوهری جزو شبهه نمی باشد چه شوهر مال زوجه را بدزدد، دستش بریده می شود و چه زوجه مال شوهر را بدزدد دستش بریده می شود؛ برای اینکه دلایلی عمومیت دارند و استثنائی نیامده که زن و شوهر را جدا نماید.

فَتَقَطَّعُ يَدَهُ الْيُمْنَى أَوْلًا:

وقتی که شروط قطع به جا آمد، بار اول دست راست دزد تا پیوند میان مچ و کف دست بریده می شود، خواه دست او سالم باشد یا معیوب باشد یا شل باشد و موقعی که دستش شل است مشروط بر این است که به نزیف و خونریزی نکشاند و اگر دو کف در یک دست دارد و از هم فرقی ندارد هر دو بریده می شوند: دلیل آن فرموده ی پروردگار است: آیه ی ۳۸ سوره ی مائده:

﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا﴾

«مرد دزد و زن هر کدام دست راست‌شان را ببرید.»

چنانکه در قرائت شاذّه: **فَاقْطَعُوا أَيْمَانَهُمَا**: دست راست‌شان را ببرید، و قرائت شاذّه به منزلت خبر واحد و شرح آیه است.

فَإِنْ عَادَ بَعْدَ قَطْعِهَا فَرَجُلُهُ الْيُسْرَى ثُمَّ يَدُهُ الْيُسْرَى ثُمَّ رِجْلُهُ الْيُمْنَى:

اگر بعد از بریدن دست راست او باز به دزدی برگشت و دزدی کرد، پای چپش بریده می‌شود اگر باز هم دزدی کرد، دست چپش بریده می‌شود، اگر باز هم دزدی کرد پای راستش بریده می‌شود، اگر باز هم دزدی کرد ادب داده می‌شود و تعزیر می‌شود. دست از کوع که پیوند میان ساعد و کف دست است بریده می‌شود و پا از کعب یعنی از قوزک پا بریده می‌شود و محل بریدگی را در روغن داغ می‌گذارند تا بریان شود و جلو خونریزی را بگیرد.

در دنیا خدا نکند کسی دچار عادت بد بشود برای اینکه ترک عادت دشوار است. از شخص مورد اعتماد شنیدم که می‌گفت: دزدی را دیده‌ام که دو دست و دو پایش در دزدی قطع شده و به دهان و دندان‌های سیخ و غلق درها را باز می‌کرد برای داخل خانه رفتن برای دزدی.

و در قول ضعیف: **يَسْقُطُ بِقَطْعِ يُسْرَى عَنْ يُمْنَى وَ بِالْعَكْسِ وَ بِقَطْعِ يَدٍ عَنْ رِجْلٍ وَ بِالْعَكْسِ:**

در قول ضعیف اگر دزد دست چپ خود را به جای دست راست داد و اشتباهاً دست چپ به جای دست راست بریده شد کفایت و بالعکس دست راست به جای دست چپ. و بریدن دست به جای پا و بالعکس بریدن پا به جای دست کفایت می‌کند.

اما در قول معتمد کفایت نمی‌کند و باید به ترتیبی باشد که یاد شد: اول دست راست بعد پای چپ بعد دست چپ بعد پای راست و غیر از این کفایت نمی‌کند و اگر اول دست چپ قطع شد به هدر رفته، باید دست راست قطع شود.

وَيَجِبُ رَدُّ الْمَسْرُوقِ إِلَى صَاحِبِهِ إِنْ بَقِيَ وَ الْأَقْبَدَلُهُ كَالْمَعْصُوبِ:

و با اینکه دست دزد بریده می شود باز هم پس از بریدن دست دزد، باید چیزی را که دزدیده است به صاحبش برگرداند. اگر باقی نیست بدل آن را از مثل آن در مثلی و قیمت آن در متقوم، همانند مال غصب شده که باید غاصب آن را به صاحبش برگرداند و اگر نیست بدل آن را به صاحبش بدهد.

و نزد امام ابوحنیفه اگر دست دزد بریده شد، غرامت مال دزدیده نمی کشد و اگر مال دزدیده شده پس داد، دستش بریده نمی شود، و نزد امام مالک اگر دزد توانگر است با بریدن دست او غرامت مال دزدیده شده می کشد و اگر فقیر است دستش که بریده شد غرامت مال دزدی شده نمی کشد. و نزد شافعیه بریدن دست دزد لازم است و این بریدن دست دزد حق خداوندی یعنی برای حفظ حق عموم و غرامت مال دزدیده حق آدمی است یعنی حق صاحب مال است و دلیل لازم بودن پس دادن مال، حدیث صحیحی است که به روایت ابو داود و غیر او آمده که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **عَلَى الْيَدِ مَا أَخَذَتْ**: دستی که گرفت بایدش داد. که هرچه از مال دیگری گرفت، نه بر طریق هبه و صدقه که صاحب مال خودش به او بپردازد، در غیر این صورت باید پس دادن مال مردم.

و باید دانست که دزدی مال دیگری به مزاح نیز حرام است و در حدیث است: **مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلَا يُرْوَعَنَّ مُسْلِمًا**: کسی که ایمان به خدا و روز قیامت دارد هیچ مسلمانی را نترساند. و اگر مسأله به حاکم رسید در قبول نکردن از او به مزاح و شوخی دزدیده است احتیاط است، برای اینکه حدود وقتی که به حاکم رسید عفو مسروق منه قبول نمی شود.

بَابُ قَطْعِ الطَّرِيقِ

بابی است در بیان حکم و عقوبت راهزنی، قطع الطريق یعنی **قَطْعُ الْعُبُورِ وَ**

الْمُرُورِ فِي الطَّرِيقِ.

و قطع: به معنی منفصل ساختن چیزی از چیز دیگر. و در شرع: ظاهر شدن برای گرفتن مال یا کشتن و یا ترسانیدن در راه عبور و مرور مردم به اتکای نیرو و زور و در جای دور از فریادرسی.

و اصل در حرام بودن آن قبل از اجماع: آیه ۳۳ سوره مائده:

﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا﴾

«در حقیقت جزای آن مردمی که به جنگ با خدا و پیغمبرش می پردازند و کوشش می کنند به تبهکاری در زمین، اینست که کشته شوند یا صلابه زده شوند یا دست و پایشان به خلاف یکدیگر قطع شود. دست راست و پای چپ یا اینکه تبعید شوند.»

جمهور علما گفته اند که در شأن قطع الطریق نازل شده است.

يُعْزَرُ قَاطِعُ الطَّرِيقِ إِنْ لَمْ يَقْتُلْ وَ لَمْ يَأْخُذِ الْمَالَ بِحَبْسٍ وَ غَيْرِهِ:

راهزن اگر نه کسی را کشت و نه مالی را از کسی گرفت و فقط مردم را ترسانید، حاکم او را ادب می دهد به زندان کردنش و یا زدنش، برای اینکه او مرتکب گناهی شده که نه حدی در آن و نه کفاره ای و حبس او در غیر شهر خودش بهتر است تا معلوم شود که توبه کرده و آزاد شود.

وَ إِنْ قَتَلَ مَعْصُومًا يُكَافِنُهُ عَمْدًا وَ لَمْ يَأْخُذِ النَّصَابَ قُتِلَ.

و اگر راهزن بیگناهی که همانند او در مسلمانی و بلوغ و عقل است به عمد کشت و مال نصابی نگرفت، کشته می شود.

وَ إِنْ عَكَسَ بَانَ أَخَذَ الْمَالَ النَّصَابَ بِلَا شُبْهَةٍ مِنْ حِرْزٍ وَ لَمْ يَقْتُلْ قَطَعَتْ يَدَهُ الْأَيْمِينَ وَ رِجْلَهُ الْيُسْرَى.

و اگر راهزن برعکس آن رفتار کرد به اینکه مالی که نصاب سرقت است گرفت بدون اینکه شبهه ای ملک و یا ولادت در آن داشته باشد و کسی را نکشت، در این صورت دست راست و پای چپش قطع می شود، و اگر آن مال نباشد، بدل آن باید به صاحب مال پردازد، صاحب مال می تواند از مطالبه ای مال خود صرف نظر کند؛ اما دست راست و پای چپ راهزن حتماً باید قطع شود و کاری به مطالبه ای صاحب مال و عدم مطالبه ای او

ندارد.

فَإِنْ قَتَلَ وَ أَحَدَ الْمَالِ ثُمَّ صُلِبَ بَعْدَ غَسَلِهِ وَ تَكْفِينِهِ وَ الصَّلَاةِ عَلَيْهِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ.

اگر راهزن هم کشته و هم مال را گرفته است، کشته می شود و بعد از شستن و کفن پوشانیدن و نماز خواندن بر او سه روز صلابه زده می شود، از برای زیادت عقوبت دادن او و اندرز دیگران.

فَإِنْ تَابَ قَبْلَ الظَّفَرِ بِهِ سَقَطَتْ عَنْهُ عُقُوبَةُ تَحْصُهُ:

اگر راهزن پیش از اینکه حاکم بر او دست یابد، توبه کرد، عقوبتی که اختصاص به او دارد مثل دست راست و پای چپش، بریدن از او می افتد؛ اما کشتن او در مقابل قتل که انجام داده نمی افتد و مالی که گرفته، باید برگرداند و همچنین حد زنا و حد سرقت وقتی که نزد حاکم به ثبوت رسید به توبه کردن زانی و سارق نمی افتد و حد شرب خمر و حد قذف وقتی که نزد حاکم به ثبوت رسید ساقط نمی شود، تنها حدی که به توبه ساقط می شود حد مرتد و تارک الصلاة است که به توبه کردن شان حد رده و ترک نماز از گردنشان ساقط می شود.

وَ لِلْمُسْتَحِقِّ الْقَتْلِ أَوْ الدِّيَةِ الْمُعْفُوِّ عَلَيْهَا أَوْ الْعَفْوِ بِالْأَقْلِّ مِنَ الدِّيَةِ أَوْ مَجَانًا:

کسی که راهزنی نمود، راهزنی به منزلت جنگ با خدا و پیغمبر او است روی این اصل عقوبت راهزن دو باعث دارد راهزنی او و حقوق کسانی که حق در گردن راهزن دارند، بنابراین وقتی که راهزن، بیگناهی را کشت از جهتی کشتن، لازم او است که در راهزنی کسی را کشته است و از جهتی دیگر اولیای مقتول حق در گردن او دارند که مورثان را کشته است، همین راهزن که کسی را کشته است، کشتنش حد او است که باید انجام بگیرد. اگر اولیاء مقتول خواهان قصاص او باشند، کشته می شود. اگر عفو نماید در مقابل خون بها که خون بهای مقتول لازم راهزن است که به اولیاء مقتول بدهد، اولیاء مقتول می توانند عفو نمایند به کمتر از دیه و یا عفو نمایند مجانی. اما به هر حال راهزنی که

مرتکب قتل شده اگرچه توبه کرده باشد، کشتن او حد او است، ساقط نمی‌شود. اگر راهزن مال مسافر را گرفته، مسافر می‌تواند از مال خود بگذرد، اما حد او به حال خود می‌ماند.

و يُشْتَرَطُ أَنْ يَكُونَ لِقَاطِعِ الطَّرِيقِ شَوْكَةً فَلَا يَدْخُلُ فِيهِ نَحْوُ مُحْتَلِسٍ:

و وقتی که راهزن به راهزنی شناخته می‌شود که نیرو و قدرتی و هیبت و شوکتی داشته باشند و جماعتی باشند مسلح. اما آن کسی که در راه نشسته، کسی که عبور می‌کند قلمی از کیسه‌اش می‌رباید، این را راهزن نمی‌نامند. او وقتی که گرفتار عدالت شد ادبش می‌دهند. مختلس به کسی گفته می‌شود که متعرض قافله می‌شود و همین که چیزی را ربود پا به فرار می‌نهد. که واجب در حق او تعزیر است.

بَابُ الصِّيَالِ وَ ضَمَانِ الْبَهَائِمِ

در بیان صیال و هجوم آوردن و حکم آنچه حیوانات تلف می‌کنند.

صیال به معنی هجوم بردن و دست‌درازی نمودن و جهیدن بر چیزی و در شرع، هجوم و دست‌درازی به خصوص و به ناحق است.

لَهُ دَفْعُ كُلِّ صَائِلٍ عَنِ مَعْصُومٍ:

جایز است برای هر کس دفع نمودن هر هجوم آورنده‌ای و دفاع کردن از بیگانه‌ای که می‌خواهد مورد تعدی واقع شود. خواه هجوم آورنده به قصد تعدی به ناحق مسلمان باشد، یا کافر باشد، آزاد باشد، یا برده باشد، مکلف یعنی بالغ عاقل باشد یا غیر مکلف مثل کودک و دیوانه باشد، که هر کدام هجوم آورند هر شخص حق دفع آنها و دفاع از خود و از اعضای خود و از اهل بستگان خود و از مال خود، اگرچه اندک باشد و از آنچه اختصاص به او دارد، مثل پوست مردار و از منفعت مثل خانه و حیوان و از ناموس غیربستگانش و از مقدمات آنچه به تعدی بر ناموس می‌کشد مثل بوسیدن و دست به دور کردن نمودن، که هر فردی حق دفاع از هر یک از آنها دارد: به دلیل آیه‌ی ۱۹۴ سوره‌ی بقره:

﴿فَمَنْ اِعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اِعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾

«هر کسی که تعدی بر شما نمود، جواب تعدی او را به مانند تعدیش بدهید.»
یعنی اگر کسی خواست بر شما تعدی کند، جلو تعدی او را بگیرد و از حقوق دفاع کنید.

و حدیث صحیح بخاری رحمه الله تعالی که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **أَنْصُرُ أَحَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا** برادرت را یاری کن، خواه ظالم باشد به جلوگیری او از ظلم و خواه مظلوم باشد به گرفتن حق او.

و حدیث صحیح به روایت ترمذی رحمه الله تعالی، که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **مَنْ قُتِلَ دُونَ دِينِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَ مَنْ قُتِلَ دُونَ دَمِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَ مَنْ قُتِلَ دُونَ أَهْلِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ وَ مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ**: کسی که در دفاع از دین خود کشته شد، او شهید در راه خدا است و کسی که کشته شد در دفاع از جان خودش او شهید است، او شهید راه خدا است و کسی که کشته شد در دفاع از اهل و بستگانش، او شهید راه خدا است و کسی که کشته شد در دفاع از مالش او شهید راه خدا است. اما اگر کسی تهدید شد به اینکه اگر مال دیگری را تلف نمودی تو را خواهیم کشت، لازم مالک مال است که مال را فدای او نماید تا کشته نشود.

کسی که دفع صائل نمود اگر در دفاع کشته شد شهید است، اما این دفاع نباید ابتدا به قتل صائل نماید بلکه:

بِالْأَحْفِ فَأَلْحَفُ فَإِنْ لَمْ يَنْدَفِعْ إِلَّا بِالْقَتْلِ فَقَتَلَهُ لَمْ يَضْمَنْهُ بِقَوْدٍ وَلَا دِيَّةٍ:

به سبکتر و سبکتر دفع صائل نماید، اول بگریزد، اگر دفع نشد به درستی با او سخن گوید، اگر دفع نشد طلب فریادری نماید، اگر نتیجه نداد بدست خود او را بزند، اگر فایده نداد به چوب او را بزند، اگر نتیجه نداد به عصا او را بکوبد، اگر دفع نشد به شمشیر او را بزند که هرگاه دید به دفاع اندک دفع نمی شود و رهایی از شر او را ندید؛ مگر به کشتنش و صائل را کشت، خون صائل هدر است نه غرامت او به قصاص می کشد و نه به پرداخت خون بها هیچ بر او نیست و حتی کفاره ای هم لازم او نیست. اما اگر صائل

غیر معصوم باشد مثل کافر حربی و مرتد می رسد بر دفاع کننده، کشتن آن دورا برای اینکه احترامی ندارند. و اگر دید مردی را که تجاوز به زنی بیگانه می کند، اگر می تواند او را بکشد؛ برای اینکه صبر و تأنی در آنجا به کار نمی آید. و اگر میان مدافع و صائل درگیری شد و اختیاری برای او نماند، مگر کشتن رعایت ترتیب نمی خواهد، می تواند او را بکشد.

باب الْأُضْحِيَّةِ

أُضْحِيَّةٌ به تخفیف یاء، و أُضْحِيَّةٌ به تشدید یاء، و ضَحِيَّةٌ هر سه به معنی قربانی است که از شتر یا گاو یا گوسفند قُرْبَةً اِلَى اللّٰهِ در روز عید قربان و سه روز بعد از آن ذبح می شود، و نظر به اینکه ذبح آن در اول وقت آن ضحی یعنی چاشت انجام می گیرد: ضَحِيَّةٌ و أُضْحِيَّةٌ نامیده شده است.

و اصل در آن کتاب است و سنت و اجماع.

کتاب: مثل آیه ۲ سوره کوثر:

﴿فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ﴾

«نماز عید را برای پروردگارت بجا آر و قربانی را ذبح کن.»

و سنت: حدیث صحیح مسلم به روایت از انس رضی الله عنه قال: ضَحَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَبْشَيْنِ أَمْلَحَيْنِ أَقْرَنَيْنِ ذَبَحَهُمَا بِيَدِهِ وَسَمَّى وَكَبَّرَ وَوَضَعَ رِجْلَهُ عَلَى صِفَاحِهِمَا.

رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم قربانی نمود به دو قوچ، که رنگشان سفید خالص بود و یا سفیدی رنگ آن دو از سیاهی شان بیشتر بود و بدست خود آن دو را ذبح و فرمود: بِسْمِ اللّٰهِ الْاَكْبَرِ و پای خود را برگردن قوچ نهاد موقع ذبح کردنش. و اجماع امت بر مشروع بودن قربانی در روز عید قربان و روزهای بعد آن تا سه روز.

الدَّمَاءُ نَوْعَانِ:

خون‌هایی که ریخته می شود یعنی حیواناتی که ذبح می شوند بر دو نوع اند.

وَاجِبَةٌ وَ هِيَ ثَلَاثَةٌ:

خونی که واجب است ریختنش: یعنی حیواناتی که ذبح‌شان واجب می‌شود بر سه نوعند.

دِمَاءُ الْحَجِّ:

خون‌هایی که در حج ریخته می‌شود یعنی حیواناتی که در حج ذبح آنها واجب می‌شود و این نوع در باب حج گذشت.

وَ دِمَاءُ الْأُضْحِيَّةِ الْمَنْذُورَةِ وَالْمُعِينَةِ لِلتَّضْحِيَّةِ إِبْتِدَاءً أَوْ عَمَّا فِي الذَّمَّةِ.

و خونهای قربانی که در وقت آن ذبح می‌شود و واجب است و این سه نوع است: قربانی نذر شده: **لِلَّهِ عَلَىٰ أَنْ أُضْحِيَ**: نذر نمودم که در روز عید قربانی نمایم، که این منذوره است. و معین شده برای قربانی از ابتدا **لِلَّهِ عَلَىٰ أَنْ أُضْحِيَ بِهَذِهِ الشَّاةِ**: نذر نمودم که این گوسفند را قربانی نمایم.

و نوع دوم که قربانی معین می‌شود از آنچه در ذمّت دارد. مثل اینکه می‌گوید: **لِلَّهِ عَلَىٰ أَنْ أُضْحِيَ**: نذر نمودم قربانی نمایم. که ذبح قربانی لازم او می‌شود هر حیوانی که در قربانی کفایت می‌شود. اما او پس از گفتن آن، بعد از آن می‌گوید: **لِلَّهِ عَلَىٰ أَنْ أُضْحِيَ بِهَذِهِ الشَّاةِ**: نذر نمودم که همین گوسفند را قربانی نمایم.

وَسُنَّةٌ: وَ هِيَ الْأُضْحِيَّةُ غَيْرُ الْوَاجِبَةِ. وَالْعَقِيقَةُ غَيْرُ الْوَاجِبَةِ وَالْوَالِيْمَةُ غَيْرُ**الْوَالِيْمَةُ.**

و قربانی کردن سنت است، و آن هر قربانی که واجب نباشد.

وَ الْعَقِيقَةُ: و آن ذبح گوسفندی است روز هفتم تولد کودک. و همین عقیقه هم

واجب دارد و سنت دارد. اگر نذر نکرد واجب نمی‌شود و سنت است. و اگر نذر کرد به اینکه گفت اگر خدا پسری به من عطا فرمود نذر کردم که عقیقه‌ی او بدهم، این عقیقه واجب می‌شود. که هنگامی که برای او مولود پسری به دنیا آمد گوسفندی در عقیقه او ذبح نماید.

وَ الْوَالِيْمَةُ: شیرینی دامادی که پس از عقد نکاح گوسفندی ذبح می‌شود و خوراکی

آماده می شود و مردمی به سوی آن دعوت می شود و تفصیل آن در باب ولیمه گذشت. ولیمه هم واجب می شود، اگر نذر نمود به اینکه گفت: اگر خدا برایم میسر فرمود که زنی را به نکاح آوردم نذر نمودم که پس از عقد نکاح گوسفندی را در ولیمه ی نکاح ذبح نمایم.

باید دانست که چه اُضحیه چه عقیقه و چه ولیمه باید قسمتی از آن به فقرا داده اگر واجب نباشد، اما اگر واجب شد باید همه ی گوشت آن صرف فقرا بشود.

وَلَا يُجْزَىٰ فِي الْأُضْحِيَّةِ إِلَّا الْجَذَعُ مِنَ الضَّانِّ وَالثَّنْيُ مِنْ غَيْرِهِ:

و کفایت نمی کند در قربانی (و همچنین در عقیقه و ولیمه) مگر دندان کنده که میش که یکسال داشته باشد و در غیر میش چه گوسفند بز و چه گاو لازم است دو سال کامل داشته باشد و در شتر پنج سال کامل داشته باشد، یعنی گوسفند و گاو به سال سوم داخل شده باشد و شتر در سال ششم داخل شده باشد. و تعیین این سن و سال حیوان برای پیروی رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم و صحابه ی ایشان رضی الله عنهم می باشد.

فَجَذَعُ الضَّانِّ مَا أَجْذَعَ أَوْ دَخَلَ فِي الثَّانِيَةِ:

جذعه از میش هر میشی است که دندان کنده باشد و یا یکسال را کامل کرده در سال دو داخل شده باشد.

وَتَنِيُّ الْمَعَزِ وَالْبَقَرِ مَا دَخَلَ فِي الثَّالِثَةِ وَتَنِيُّ الْإِبِلِ مَا دَخَلَ فِي السَّادِسَةِ:

و تَنِيُّ در بز و گاو هر بز و گاوی است که دو سال را کامل کرده و داخل در سال سوم شده باشد. و از شتر تَنِيُّ شتر هر شتری است که پنج سالگی را کامل کرده و داخل در سال ششم شده باشد.

و در حدیث صحیح به روایت احمد و غیره: **ضَحُّوا بِالْجَذَعِ مِنَ الضَّانِّ فَإِنَّهُ جَائِزٌ.** قربانی کنید گوسفند: قوچ دندان کنده که آن روا است، یعنی پیش از دندان کردن و یا یک ساله ی کامل شدن پیش از آن قربانی به آن روا نیست.

و حدیث صحیح مسلم: **لَا تَدْبَحُوا إِلَّا مُسِنَّةً إِلَّا أَنْ تَعَسَرَ عَلَيْكُمْ فَأَدْبَحُوا جَذَعَةً**

مِنْ الضَّأْنِ. در قربانی ذبح نکنید مگر دندان کنده را مگر اینکه اگر بدست آوردن مسنة دشوار شد، یکساله‌ی قوچ را قربانی کنید، علما گفته‌اند: قصد از مسنة در حدیث همان ثنی است با همان سن و سال یا بیشتر.

و تَجْزِي الشَّاةِ عَنْ وَاحِدٍ وَ يُجْزِي البَعِيرُ وَ البَقَرَةُ عَنْ سَبْعَةٍ:

یک گوسفند برای قربانی از یک نفر کفایت و شتر و گاو به جای هفت نفر کفایت می‌کند.

در موطای امام مالک آمده است که گوسفند کفایت می‌کند از یک نفر. و در صحیح مسلم آمده است که جابر بن عبدالله انصاری گفت: پیغمبر خدا صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم و ما هنگامی که در حدیبیه بودیم شتر و گاو هر کدام را برای تحلل هر هفت نفر از احرام به کار دادیم.

وَ لَا يُجْزِي فِيهَا مَعِينٌ يَنْقُصُ مَأْكُولًا: فَلَا تُجْزِي العَوْرَاءُ وَ لَا العَرَجَاءُ وَ لَا المَرِيضَةُ: البَيْنُ عَوْرُهَا وَ عَرَجُهَا وَ مَرَضُهَا وَ العَجْفَاءُ الَّتِي تُنْفِي وَ لَا الجَرْبَاءُ:

و کفایت نمی‌کند در قربانی حیوان معیوب به عیبی که از گوشت و پیه آن مثلاً کم می‌کند، بنابراین حیوان یک چشم و لنگ و بیمار وقتی که یک چشمی و لنگی و بیماری آن اثری آشکار بر آن گذاشته است، اما اثری بر آن نگذاشته و یک چشمی و لنگی و بیماری از فری و نشاط آن کم ننموده کفایت می‌کند و لاغری که از حد لاغری دارد و حیوانی که گر دارد کفایت نمی‌کند، چنانکه حدیث ترمذی دلالت بر آن دارد.

وَ تَجْزِي مَكْسُورَةَ القَرْنِ وَ فَاقدَهُ الضَّرْعِ وَ فَاقدَهُ الأَلْيَةِ وَ الذَّنْبِ لَا فَاقدَهُ الأُدُنِ.

و کفایت می‌کند شکسته شاخ و بی شاخ و بی پستان و بی دنبه و بی دم. اما بی گوش کفایت نمی‌کند مثل بریده گوش.

وَ يَسُنُّ فِي الأُضْحِيَّةِ اسْتِسْمَانُهَا وَ أَنْ لَا تَكُونَ مَكْسُورَةَ القَرْنِ وَ أَنْ لَا تُدْبِحَ إِلَّا بَعْدَ صَلَاةِ العَبْدِ:

و سنت است در قربانی فرجه کردنش و آنکه شکسته شاخ نباشد و اینکه ذبح نشود؛

مگر بعد از نماز عید قربان. و قصد از فربه کردنش اینست که چاق و فربه باشد؛ برای اینکه در تفسیر آیه ۳۲ سوره حج:

﴿وَمَنْ يُعْظَمِ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾

«کسیکه نشانه‌های دین خدا را بزرگداشت نماید، آن دلیل پرهیزگاری دل او است.»
و پیروی رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم در ذبح قربانی بعد از نماز عید قربان است، چنانکه در صحیح بخاری و مسلم آمده است که رسول الله صلی الله تعالی علیه و سلم بعد از نماز عید ذبح قربانی می‌فرمود.

و حیوانی که حامل است و بچه در شکم دارد کفایت نمی‌کند. و شرط است نیت قربانی چه قربانی سنت، چه قربانی واجب. و نیت قربانی به دل است و به زبان آوردن سنت است به اینکه بگوید: **جَعَلْتُ هَذِهِ الشَّاةَ اضْحِيَةً لِلَّهِ تَعَالَى** این گوسفند را قربانی نمودم لله تعالی، خدایا آن را خالص برای خودت قرار ده، یعنی موقع ذبح آن را بگوید. اگر قربانی را قبل از نماز عید ولیکن بعد از طلوع آفتاب و گذشتن وقت به قدر دو رکعت نماز عید و به قدر دو خطبه‌ی عید که هر دو سبک باشد، کفایت می‌کند. و وقتی که صاحب قربانی موقع سپردن قربانی به قصاب نیت قربان نمود، کفایت است.

وَ أَنْ يَكُونَ الذَّابِحُ مُسْلِمًا:

و سنت است که ذبح‌کننده‌ی قربانی، مسلمان باشد: مرد بالغ عاقل مسلمان بهتر است. اگر زن بالغ عاقل مسلمان طاهر اگر کودک مسلمانی که دارای تمیز باشد.
وَ ذَبْحُ حَائِضٍ أَوْ مَجْنُونٍ أَوْ صَبِيٍّ أَحَبُّ مِنْ ذَبْحِ كِتَابِي تَحِلُّ ذَبِيحَتُهُ:
و سر بریدن قربانی به وسیله‌ی زن حائض یا دیوانه یا کودک محبوب تر است از ذبح کتابی که ذبح او حلال است.

وَ أَنْ يَكُونَ الذَّابِحُ نَهَارًا وَ أَنْ يَطْلُبُ لَهَا مَحَلًّا لَيْنًا:

و سنت است که ذبح قربانی در روز باشد. و اگرچه ذبح قربانی به شب باشد هم کفایت می‌کند، برای اینکه فقرا در روز بیشتر حاضر می‌شوند. و اینکه محل خوابانیدن

قربانی زمینی نرم را انتخاب کند.

وَ أَنْ لَا يَأْخُذَ مِنْ شَعْرِهِ وَ لِأَطْفَرِهِ شَيْئاً فِي الْعَشْرِ:

و سنت است برای کسی که قصد قربانی کردن دارد که از اول ماه ذیحجه تا دهم تا موقعی که قربانی را ذبح می نماید اینکه از موی سر و ریش نه بتراشد و نه کوتاه کند و ناخن را نیز نچیند. چنانکه در حدیث صحیح مسلم است که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **إِذَا رَأَيْتُمْ هِلَالَ ذِي الْحِجَّةِ وَ أَرَادَ أَحَدُكُمْ أَنْ يُضَحِّيَ فَلْيُمْسِكْ عَنْ شَعْرِهِ وَ أَظْفَارِهِ:** وقتی ماه یک شبه ذی الحجه را دیدید آن کسی از شما که قصد قربانی دارد خودداری نماید از گرفتن مو و ناخن هایش.

وَ أَنْ يُوجَّهَ ذَبِيحَتَهُ لِلْقِبْلَةِ وَ أَنْ يُسَمِّيَ اللَّهَ تَعَالَى وَ أَنْ يُصَلِّيَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ وَ أَنْ يَقُولَ: اللَّهُمَّ هَذَا مِنْكَ وَ إِلَيْكَ فَتَقَبَّلْ مِنِّي.

و سنت است که روی ذبیحه یعنی روی حیوان قربانی را به سوی قبله نماید و آنکه بگوید **بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَ عَلَى آلِهِ وَ سَلِّمْ** و بگوید: خدایا این قربانی را از فضل و عطای تو به دست آوردم و در راه رضایت بکار می برم، خدایا از من بپذیر.

وَ أَنْ لَا يُبَيِّنَ رَأْسَهَا فَإِنْ ذَبَحَهَا مِنْ قَفَاها بَحَيْثُ قَطَعَ الْحُلُقُومَ وَ الْمَرِيءَ وَ فِيهِ حَيَاةٌ مُسْتَقَرَّةٌ حَلَّتْ وَ عَصَى وَ أَنْكَه به زودی سر حیوان جدا نکند و مهلت بدهد تا حیوان بمیرد و بعد سرش جدا کند و معلوم است که در ذبح باید حلقوم و مری قطع شود، اگر پشت سر حیوان را ذبح نمود و توانست که حلقوم و مری حیوان قطع کند در حالیکه حیات مستقره دارد حلال می شود ولیکن با این عمل عاصی و گنهکار می شود؛ برای اینکه ذبح از پشت سر حیوان تعذیب آن است.

وَ أَنْ تُنْحَرَ الْإِبِلُ وَ تُذَبَّحَ الْبَقَرُ وَ الْغَنَمُ وَ مَوْضِعُ النَّحْرِ اللَّبْئَةُ وَ مَوْضِعُ الذَّبْحِ أَسْفَلُ مَجَامِعِ اللَّحْيَيْنِ وَ كَمَالُهُ قَطْعُ الْوَدَجَيْنِ مَعَ الْحُلُقُومِ وَ الْمَرِيءِ:

و سنت است که شتر نحر شود و گاو و گوسفند ذبح شوند، نحر عبارت است از این است که چاقو به گود زیر گردن شتر فرو می کنند، خون جاری می شود و می افتد که افتاد

حلقوم و مری آن را می‌برند. بنابراین محل نحر همان لبه یعنی زیر گردن شتر است و محل ذبح گاو و گوسفند زیر محل بهم پیوستن دو آرواره است و ذبح کامل گاو و گوسفند حاصل می‌شود به بریدن حلقوم و مری و دو رگ دو طرف گردن گاو و گوسفند، که حلقوم و مری حتماً باید بریده شود. و سنت است که موقع نحر شتر ایستاده و زانو پای چپش بسته باشد تا نحر حرکت و اضطراب از او بردارد و موقع بریدن حلقوم و مری آن حرکت زیاد نکند که دست کارد زننده بلغزد. اما گاو و گوسفند موقع ذبح خوابانده می‌شوند بر پهلوی چپ و دست و پای آنها بسته می‌شود غیر از پای راستش که آزاد گذاشته می‌شود. و نحر شتر و ذبح گاو و گوسفند به دلیل اتباع و پیروی از رسول‌الله صلی‌الله و سلم می‌باشد، چنانکه در بخاری و مسلم آمده است.

و سنت است که چاقو را تیز نماید. اما تیز کردن چاقو در مقابل حیوان نباشد و ذبح حیوان در مقابل حیوان دیگر نباشد برای اینکه حیوان هم شعور دارد. و سنت است که همه‌ی گوشت قربانی را صدقه نماید مگر چند لقمه‌ای که صاحب قربانی آن را برای برکت می‌گیرد و بهتر است که از جگر برای خود بگیرد.

و بد نیست که معنی چند کلمه دانسته شود: سِکِّین به معنی چاقو به این نام نامیده شد برای اینکه حرکت زندگی را از حیوان می‌گیرد و حیوان را ساکن و آرام می‌سازد. مُدَّیَّة به معنی چاقو به این نامیده شد لِأَنَّهَا تَقَطِّعُ مَدَى الْحَيَاةِ: برای اینکه قطع زمان زندگی می‌کند و به زندگی پایان می‌دهد. و شَفْرَةَ به معنی چاقو به این نام نامیده شد؛ برای اینکه مِنْ شَفْرَةٍ إِذَا ذَهَبَ: برای اینکه به وسیله ذبح به آن زندگی حیوان می‌رود.

وَ آخِرُ وَقْتِهَا غُرُوبُ الشَّمْسِ مِنْ آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ:

اول وقت قربانی صبح روز عید حج بعد از طلوع آفتاب و گذشتن وقت به قدر خواندن نماز عید و دو خطبه‌ی مختصر. و آخر وقت قربانی غروب آفتاب آخرین روزهای تشریق است که غروب آفتاب روز سیزدهم ذیحجه باشد. اگر ضحیه‌ی واجب در این مدت ذبح نشد، بعد از آن به عنوان قضا ذبح می‌شود.

علامه ابن قاسم از ابو مسلمة بن عبدالرحمن و سلیمان بن یسار نقل نموده است که این

دو گفته‌اند: وقت قربانی باقی است تا آخر ماه ذیحجه.

وَلَوْ ذَبَحَ كُلُّ مَنْ رَجُلَيْنِ أَضْحِيَّةَ الْآخِرِ ضَمِنَ مَا بَيْنَ الْقَيْمَتَيْنِ: وَأَجْزَأَتْ
عَنِ الْأَضْحِيَّةِ الْوَاجِبَةِ بَنْدِرٍ.

اگر زید و عمرو مثلاً دو حیوان قربانی دارند: زید حیوان عمرو را بدون خبر او ذبح نمود. و عمرو حیوان زید را بدون خبر او ذبح نمود، جای قربانی واجب به نذر می‌گیرد و هر کدام باید برای دیگری تفاوت قیمت حیوان در حال زندگی حیوان و در حال مذبح بودنش به دیگری پردازد. برای اینکه ذبح حیوان قربانی خودش طاعت است و کسی که حیوان او را بدون خبرش ذبح نمودند، ثواب ذبح کردن از دستش گرفته‌اند.

اما اگر زید و عمرو قربانی واجب به نذر ندارند. بلکه برای اُضْحِيَّةِ سُنَّتِ می‌خواسته‌اند و یا اینکه اُضْحِيَّةِ در ذمت داشته‌اند و به جَعَلْتُهَا اُضْحِيَّةً واجب شده است. این دو در ذبح یکی برای دیگری جای قربانی نمی‌گیرد برای اینکه حاجت به نیت دارد و هیچکدام به جای دیگری نمی‌تواند نیت نماید.
و مکروه است ذبح قربانی به شب، مگر در صورتی که در روز مشغول است و نمی‌رسد و یا اینکه به شب بیشتر فقرا می‌آیند.

فَصْلٌ فِي الْعَقِيْقَةِ

عقیقه در لغت نام موئی است که بر سر کودک می‌باشد موقع به دنیا آمدنش. و در شرع عقیقه نام حیوانی است که موقع تراشیدن موی سر نوزاد و برای صدقه از او ذبح می‌شود. چنانکه در حدیث صحیح به روایت ترمذی آمده است که رسول الله صلی الله علیه و سلم

فرمود: **الْغُلَامُ مُرْتَهَنٌ بِعَقِيْقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَ يُحْلَقُ رَأْسُهُ وَ يُسَمَّى:**
نوزاد گرو عقیقه‌اش می‌شود، که حیوان عقیقه‌اش در روز هفتم تولد کودک ذبح می‌شود و در همین روز هفتم او سر کودک تراشیده می‌شود و نام‌گذاری می‌شود. و اینکه کودک

گرو عقیقه‌ی او است یعنی تا عقیقه‌ی او ندهند رشد عادی نمی‌کند و امام احمد گفته است هر کودکی که عقیقه‌اش ندهند در آخرت شفاعت برای والدین نکند.

تُسَنُّ الْعَقِيْقَةُ عَلَى الْغُلَامِ شَاتَانٍ وَعَنْ غَيْرِهِ شَاةٌ:

سنت است عقیقه نمودن برای پسر دو گوسفند و برای غیر پسر از دختر و خنثی یک گوسفند. و عقیقه به جای هر فرزند سنت است حتی فرزندی که مرده به دنیا آید وقتی که به سن نفخ روح رسیده باشد، یعنی چهار ماه باشد و سقط شده است و تبریک کسی که خدا به او نوزادی کرامت فرموده است مثل اینکه بگوید: **بَارَكَ اللهُ لَكَ فِيمَا وَهَبَ وَ رَزَقَكَ اللهُ بِرَهْ خَدَاوَنَد بَرَكْت قَرَار دَهْد دَر اَنچَه بَه تُو عَطَا فَرْمُوْد وَ نَكُوکَارِيش بَا تُو رُوْزِيْت نَمَايِد.** اگر عقیقه‌ی پسر هم یک گوسفند عقیقه نماید، سنت به جا می‌آید.

وَ يُسَنُّ اَنْ لَا يُكْسَرَ الْعَظْمُ بَلَّ تَفْصَلُ الْأَعْضَاءِ وَ تُطْبَخُ بِحُلُوٍ وَ تُطْعَمُ الْفُقَرَاءُ.

و سنت است که استخوان عقیقه شکسته نشود؛ بلکه اعضای حیوان از هم جدا کرده شوند، بدون شکستن استخوان آن. چنانکه استخوان را بشکنند مکروه نیست؛ برای اینکه دلیلی بر منع شکستن استخوان عقیقه وجود ندارد. ولیکن بهتر است که شکسته نشود برای به فال نیک گرفتن که اعضای نوزاد همه سلامت می‌شوند، و سنت است که گوشت عقیقه همه پخته شود؛ غیر از پای حیوان که برای قابله فرستاده می‌شود بدون پختن آن. و پختن گوشت عقیقه با شیرینی باشد که خرما یا چیز دیگر در گوشت بریزند موقع طبخ آن تا مزه‌ی آن شیرین باشد برای به فال نیک گرفتن، که نوزاد شیرین کار و شیرین زبان و شیرین اخلاق بگردد، و عقیقه‌ی پخته همه به فقرا داده می‌شود مثل گوشت قربانی. مگر اندکی که صاحب عقیقه برای تبریک می‌گیرد.

فَصْلٌ

فصلی است در بیان آنچه در جاهلیت معمول بود و اسلام آن را باطل نمود. اولین کسی که دین اسماعیل را تغییر داد: **أَبُو خُرَّاعَةَ:** عمرو بن لحي بن قمعنه بن خندف

بود، که اکثّم بن الجون رضی الله عنه گفت که از رسول الله شنیدم که می فرمود: رَأَيْتُ عَمْرَوْبِنَ لُحَىٰ يَجْرُ قُصْبَهُ فِي النَّارِ: دیدم عمرو بن لُحَى را که روده های خود در آتش دوزخ می کشانید. خندف زن الیاس بن مضر است. عمرو بن لُحَى توحید را که دین اسماعیل علیه السلام بود تغییر داد و بت پرستی را برقرار کرد و سائبة و بحیره و وصیلة و حامی را قرار داد. در لفظ قُصْبَهُ ای امعاءه. و قُصْب از تقصیب به معنی تکه تکه کردن گرفته همانند اینکه قصاب همه اعضا گوسفند را قطعه قطعه می کند.

كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَتَقَرَّبُونَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى بِأُمُورٍ أَبْطَلَهَا اللَّهُ تَعَالَى بِقَوْلِهِ:

﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ﴾ (سوره ی مائده، آیه ۱۰۳)

مردم جاهلیت به چهار چیز ادعا داشتند که به آن چهار چیز خود را به خدا نزدیک می سازند خدای متعال همه ی آنها را باطل نمود و فرمود: خدا نه امر به بحیره فرمود نه به سائبة نه به وصیلة و نه به حامی و نسبت اینها را به خدا دروغ و افترا نامید.

فَالْبَحِيرَةُ الَّتِي تُنْتَجُ حَمْسَةَ أَبْطُنٍ آخِرُهَا ذَكَرٌ فَيَشُقُّ مَالِكُهَا أُذُنُهَا وَ يُخَلِّي سَبِيلَهَا وَ لَا يَنْتَفِعُ بِلَبْنِهَا.

بَحِيرَة: از بحر به معنی شق است و آن شتری بود که پنج شکم بچه می آورد و شکم پنجم بچه نر می آورد، مالک آن شتر گوش آن را سوراخ می کرد و آن را به سر خودش رها می کرد نه باری بر آن می کشید و نه شیر آن می دوشید و می گفت: این بَحِيرَة و علامت آن سوراخ بودن گوش آن قرار می داد و آن را برای مهمانان قرار می داد. و گفته شده که سائبة شتری بود که هفت شکم نر و ماده می آورد و یا اینکه هفت شکم همه نر و یا هفت شکم همه ماده می آورد مالکش آن را سائبه می کرد.

وَ السَّائِبَةُ نَوْعَانِ: أَحَدُهُمَا الْعَبْدُ يُعْتَقُهُ مَالِكُهُ سَائِبَةً أَيْ لَا يَنْتَفِعُ بِهِ وَ لِأَبْوَالِيئِهِ:

و سائبه بر دو نوع است: یکی برده ای که آقایش او را آزاد می کرد به عنوان سائبه که هیچ نوع استفاده از خود نبرده و یا از حق آقایی بر او نمی نمود.

وَ الثَّانِي الْبَعِيرُ يُسَيِّبُهُ مَالِكُهُ لِقَضَاءِ حَوَائِجِ النَّاسِ عَلَيْهِ:

و نوع دوم سائبه شتری بود که مالکش آن را سائبه می‌کرد؛ برای اینکه مردم از آن شتر برای کارهای خود استفاده کنند، برای چنین کاری کسی که بیمار بود و یا در مسافرت بود می‌گفت اگر به سلامت برگشتم یا اگر از بیماری بهبود یافتم ماده شترم سائبه است. وقتی که از سفر برمی‌گشت و یا بهبود می‌یافت شتر بدبخت را به سر خود رها می‌کرد تا هر کس بر او کار کند و کسی مسئول خوراک و آب و تعهد آن نباشد.

وَالْوَصِيْلَةُ نَوْعَانِ أَحَدُهُمَا الشَّاةُ تَنْتِجُ سَبْعَةَ الْبَطْنِ عِنَاقَيْنِ فَإِنْ نَتَجَتْ فِي الثَّانِيَةِ جَدِيًّا وَ عِنَاقًا قَالُوا وَصَلَتْ الْأُنْثَى أَخَاهَا فَلَا يُدْبِحُونَهُ لِجَلِّهَا وَ لَا يَشْرِبُ لَبَنِ الْأَمِّ إِلَّا الرَّجُلُ دُونَ النِّسَاءِ وَ وَصِيْلَهُ بَرْدُ وَ نَوْعٌ بَدِيٌّ: یکم گوسفندی بود که هفت شکم هر شکمی دو بچه ماده می‌زاید اگر شکم هشتم یک بچه نر و یک بچه ماده می‌زاید می‌گفتند ماده به برادرش پیوست این بچه نر را ذبح نمی‌کردند و شیر آن گوسفند که هشت شکم بچه آورده بود اختصاص به مردان داشت شیر آن به زنان نمی‌دادند.

وَالثَّانِي الشَّاةُ إِذَا نَتَجَتْ ذَكَرَ ادْبَحُوهُ لِأَلِهَتِهِمْ أَوْ أَنْثَى فَلَهُمْ أَوْ ذَكَرًا وَ أَنْثَى قَالُوا وَصَلَتْ الْأُنْثَى أَخَاهَا فَلَمْ يُدْبِحُوا الذَّكَرَ لِأَلِهَتِهِمْ:

نوع دوم گوسفندی بود که هرگاه بچه نر می‌آورد آن را برای بت‌هایشان ذبح می‌کردند. یا بچه ماده می‌آورد آن را به خود اختصاص می‌دادند یا اینکه بچه نر و بچه ماده هر دو می‌آورد می‌گفتند: ماده به برادرش پیوست آن وقت نر را نیز برای بت‌هایشان ذبح نمی‌کردند.

وَ الْحَامِي هُوَ الْفَحْلُ الَّذِي يَضْرِبُ فِي إِبْلِ الشَّخْصِ عَشْرَ سِنِينَ فَأَكْثَرَ فَيُخَلِّي سَبِيْلَهُ وَ يَقُولُ حُمِي ظَهْرَهُ فَلَا يَنْتَفِعُونَ مِنْ ظَهْرِهِ بِشَيْءٍ بَعْدَ ذَلِكَ:

حامی عبارت از شتر نری بود که ده سال یا بیشتر ماده شترهای شخص را بارور می‌کرد. بعد از ده سال مالک آن می‌گفت کمر خود را حفظ کرد و حامی نامیده می‌شد و بعد از آن هیچ استفاده‌ای از آن شتر نمی‌شد و بر سر هر آبی می‌رفت و به هر چراگاهی که می‌رفت منع از آن نمی‌شد که حامی است و آزاد است.

باب الْإِيمَانِ

در بیان قَسَمِها: سوگندها.

ایمان جمع یمین است به معنی قسم. و قسم را یمین نامیدند برای اینکه عرب موقع قسم دست راست خود را در دست راست دیگر می نهاد.

وَ أَصْلُ فِي مَشْرُوعِ بَدْوَنِ قَسَمٍ: كِتَابٌ اسْتِ وَ سُنَّتٌ اسْتِ وَ اِجْمَاعٌ.

کتاب: مثل آیه ۸۹ سوره مائده:

﴿لَا يُؤْخَذُكُمْ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ﴾

«خدای متعال مؤاخذه از شما نمی نماید در قسم سر زبانی که بدون قصد به زبان می آورد.»

و سنت مثل حدیث صحیح بخاری: أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ كَانَ يَحْلِفُ: لَا وَ مُقَلَّبِ الْقُلُوبِ: که اگر از رسول الله صلی الله علیه و سلم سؤال می شود آیا چنین دستوری فرموده‌ای؟ می فرمود: لَا وَ مُقَلَّبِ الْقُلُوبِ: نه و قسم به خدایی که دلها را می چرخاند از حالی به حالی دیگر و اجماع امت.

هِيَ نَوْعَانِ: وَاقِعَةٌ فِي خُصُومَةٍ. وَ وَاقِعَةٌ فِي غَيْرِهَا:

آن یعنی قسم‌ها بر دو نوعند: قسمی که در دعوی و مرافعه پیش می آید و قسمی که در غیر مرافعه است.

فَالَّتِي فِيهَا إِذَا أَنْ تَكُونَ لِدَفْعِ وَ هِيَ يَمِينُ الْمُنْكَرِ:

آن قسمی که در مرافعه و دعوی پیش می آید یا در دفع ادعا مدعی است که قسم انکارکننده است. وقتی که زید ادعا نمود که هزار تومان از عمرو طلب دارد. عمرو برای دفع این ادعا که او منکر آن است قسم می خورد و با قسم خوردن او که زید هیچ حقی در گردن او ندارد نه هزار تومان و نه هم یک تومان با این قسم ادعا زید را از خود دفع می کند.

أَوْ الْإِسْتِحْقَاقِ وَ هِيَ خَمْسَةٌ: اللَّعَانُ. وَ الْقَسَامَةُ. وَ الْيَمِينُ مَعَ الشَّاهِدِ فِي الْأَمْوَالِ. وَ الْيَمِينُ الْمُرْدُودَةُ عَلَى الْمُدْعَى بَعْدَ نَكْوَالِ الْمُدْعَى عَلَيْهِ وَ هِيَ كَالْإِقْرَارِ

مِنَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ لِأَكْأَلِ بَيْتِهِ: وَ الْيَمِينُ مَعَ الشَّاهِدِينَ وَ تَقَعُ فِي الرَّدِّ بِعَيْبٍ وَ دَعْوَى الزَّوْجَةِ الْعُنْتَةَ عَلَى الزَّوْجِ وَ دَعْوَى الْجِرَاحَةِ فِي عَضْوٍ بَاطِنٍ اِدَّعَى الْجَارِحُ أَنَّهُ غَيْرُ سَلِيمٍ وَ دَعْوَى الْأَعْسَارِ وَ الدَّعْوَى عَلَى الْغَائِبِ وَ عَلَى الْمَيِّتِ وَ نحوهما وَ فِيمَا إِذَا قَالَ لَزَوْجَتِهِ أَنْتِ طَالِقٌ أَمْسِ ثُمَّ قَالَ أَرَدْتُ مِنْ غَيْرِي.

یا اینکه قسم برای طلب حق خود است و آن در پنج چیز است: در لعان که شوهر قسم می خورد بر زنای زوجه اش تا حد زنا بر او ثابت شود، اگر زن لعان نمود. و در قسامه که مدعی پنجاه قسم می خورد تا مستحق خون بهای مقتول بشود. و وقتی که مدعی بیش از یک گواه ندارد در امور مالی خودش قسم می خورد به موجب گواهی گواهی که در بیع و اقاله ی بیع و حواله و ضمان و خیار و مدت خیار که در همه ی اینها که جنبه ی مالی دارد با داشتن یک گواه و قسم خوردنش حقیقث ثابت می شود که یک گواه می آورد که زید کالا را به او فروخته و قسم می خورد. و همچنان در باقی. و قسم که برمی گردد بر مدعی که حکم اقرار دارد، اگر ادعا نمود که زید یک هزار تومان بدهکار او است در اینجا لازم است که گواهان بیاورد؛ اگر گواه نداشت مدعی علیه قسم را بر مدعی برگردانید و مدعی قسم خورد که هزار تومان طلب دارد، این قسم در حکم اقرار مدعی علیه می باشد و حق مدعی ثابت می شود، از بینه قوی تر است. در این پنج تا که یاد شد مدعی به قسم حق خود را ثابت نمود، همه جا وقتی که یک گواه دارد در امور مالی مدعی قسم می خورد؛ اما اگر مدعی دو گواه دارد قسمی لازم او نیست؛ مگر در هفت مسأله: در ردّ به عیب که مشتری آنچه را خریده به بایع برگردانید و بایع گفت وقتی که به تو فروخته عیب نداشته است و مشتری گفت عیب قدیم داشته پیش از اینکه به من بفروشی که باید برابر ادعای خود دو گواه بیاورد و باز هم قسم بخورد. و در موقعی که زوجه ادعا دارد که شوهرش عنّه دارد و نمی تواند جماع را انجام دهد و شوهر اقرار نمود و قاضی یک سال مهلت به شوهر دراد بعد یک سال شوهر گفت جماع کرده و زن گفت نکرده و بر بکارت خود باقی است که باید زن دو گواه بیاورد بر بکارتش وقتی که دو گواه آورد خودش قسم بخورد که شوهرش در مدت یک سال مهلت با او جماع ننموده تا

بتواند فسخ نکاح بنماید. و موقعی که جانی که جنایت او بر عضو باطن است و مقصود از عضو باطن عضوی که ظاهر نیست مثل آلت مردی دو بیضه که جانی می‌گوید قبل از جنایت ذکّر او شل بوده که وقتی که جانی و مجنی علیه اختلاف دارند که جنایت نموده یا نه، باید مجنی علیه ثابت نماید که جنایت از جانی صادر شده، وقتی که دو گواه آورد باید قسم بخورد که آلت مردی او قبل از جنایت به سلامت بوده تا مستحق خون‌بهای عضو بشود. و در ادعای اعسار و بی‌چیزی، کسی که معلوم بوده که دارای مال بوده وقتی که ادعای اعسار و بی‌چیزی نمود تا لازم او نشود پرداخت بدهیش، باید دو گواه بیاورد برای اثبات اعسار خود، آنگاه قسم بخورد که معسر است.

و در ادعا بر کسی که غایب است و حاضر نیست و در ادعا بر میت که از میت طلب دارد و مانند این دو مثل ادعا بر کودک یا دیوانه یا مفقود یا متواری یا کسی که متعزر و زورمند است یعنی زورگو است در همه‌ی اینها مدعی باید دو گواه بیاورد که حق او در ذمت میت باقی است تا امروز و قسم نیز بخورد و در صورتی که به زوجه‌اش گفت تو دیروز طلاق افتاده و ادعا نمود که قصدم این بوده که از شوهر قبلی طلاق گرفته که باید دو گواه بیاورد که قبل از او زوجه‌اش شوهر دیگر داشته که او را طلاق داده وقتی که دو گواه آورد، باید قسم بخورد که مقصودش همان طلاق شوهر قبلیش بوده که در تمام این هفت صورت با وجود دو گواه مدعی قسم هم باید بخورد.

و الْيَمِينُ الَّتِي تَقَعُ فِي غَيْرِ الْخُصُومَةِ: لَعْنُ الْيَمِينِ كَلَا وَ اللهُ وَ بَلَى وَ اللهُ بِالْأَقْصَدِ حَلْفٍ وَ يَمِينُ الْمُكْرَهِ وَ هُمَا عَيْرٌ مُنْعَقِدَتَيْنِ:

و قسمی که در غیر دعوی و خصومت می‌آید مثل قسم سرزبانی مثل رفتی خانه‌ی زید؟ نه والله. رفتی بازار بله والله که قصد قسم با آن همراه نیست. و قسم کسی که مجبور شد بر قسم که قسم سرزبانی و قسم از روی اجبار واقع نمی‌شود.

و الْيَمِينُ الْمَعْقُودَةُ بِالْإِحْتِيَارِ فَإِنْ كَانَتْ عَلَى ماضٍ وَ هِيَ كاذِبَةٌ: أَي تَعَمَّدَ الْكذِبَ بِهَا فَهِيَ يَمِينُ الْعُمُوسِ: لِأَنَّهَا تَعْمِسُ صَاحِبَهَا فِي الْإِثْمِ أَوْ النَّارِ وَ هِيَ مِنَ الْكَبَائِرِ: و قسمی که بسته شد به اختیار قسم خورنده: اگر این قسم راجع به زمان گذشته است

و به دروغ قسم خورده است این همان یمین غموس است که قسم خورنده در گناه فرومی برد و یا او را به آتش دوزخ فرومی برد و از گناهان کبیره است وقتی که به دروغ قسم خورد که طلب زید یک سال قبل پرداخته در حالی که می داند که دروغ می گوید و می خواهد به همین قسم دروغ مال مردم را بخورد. این همان یمین غموس است که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **الْيَمِينُ الْغَمُوسُ تَدْعُ الدِّيَارَ بِلَاقِعٍ**: یمین غموس شهرها را ویران می کند.

وَ الْخَلْفُ إِمَّا بِاللَّهِ تَعَالَى أَوْ بِاسْمِ مِنْ أَسْمَائِهِ أَوْ صِفَةٍ مِنْ صِفَاتِ ذَاتِهِ:

و قسم باید یا به نام الله باشد مثل والله: یا به اسمی از اسماء الله الحسنی باشد مثل وَ الرَّحْمَانِ یا به صفتی از صفات ذات پاک پروردگار باشد مثل وَ رَبِّ الْعَالَمِينَ و مالک یوم الدین وَ الَّذِي أَسْجُدُ لَهُ اللهُ رَبِّ الْعَالَمِينَ. و الَّذِي أَسْجُدُ لَهُ. و الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ. قسم به پروردگار جهانیان. قسم به دارندهی روز جزا. قسم به کسی که سجده عبادت برای او انجام می دهیم. قسم به کسی که جان من در دست اوست. قسم به عظمت خدا. قسم به کبریاء خدا. قسم به کلام خدا. که اینها همه قسم است و اگر آن را خلاف نمود کفارهی قسم لازم او است.

أَوْ بِطَلَاقٍ أَوْ نَذْرِ لَجَاجٍ وَ هُوَ التَّزَامُ قُرْبَةً بِمَا لَا يُرِيدُ حُصُولَهُ وَ يَتَخَيَّرُ فِيهِ بَيْنَ مَا التَّرَمَهُ وَ كَفَّارَةَ يَمِينٍ.

یا به طلاق مثل **إِنْ دَخَلْتُ الدَّارَ فَرَوْجَتِي طَالِقٌ**: اگر به خانه ام داخل شدم زوجه ام به طلاق باشد که اگر داخل خانه شد، طلاق زوجه اش واقع می شود، یا به عتق و آزاد کردنش مثل **إِنْ دَخَلْتُ دَارَ زَيْدٍ فَعَبْدِي حُرٌّ**: اگر به خانه ی زید داخل شدم، برده ام آزاد باشد که اگر به خانه ی زید داخل شد برده اش آزاد می شود. یا به نذر لجاج که در حال خشم و غضب واقع می شود مثل **إِنْ كَلَّمْتُ زَيْدًا فَعَلَى صَوْمِ شَهْرٍ**: اگر با زید سخن و گفتگو نمودم یک ماه روزه داری بر من است که اگر با زید سخن گفت اختیار دارد یک ماه روزه بگیرد و یا کفاره ی قسم بدهد. و این سخن **إِنْ كَلَّمْتُ زَيْدًا** اگر نه در حال خشم باشد، هم حکمش همان است این در نذر لجاج است. اما **نَذْرٌ تَبَرُّرٌ** مثل اینکه بگوید: نذر

نموده‌ام یک ماه روزه بگیریم که یک ماه روزه گرفتن لازم او است کفاره‌ی قسم جای آن نمی‌گیرد. یا اگر خدا شفا به بیمارم داد، نذر کردم سه روز روزه بگیریم که اگر بیمارم شفا یافت سه روز روزه گرفتن لازم او است و کفاره‌ی قسم جای آن را نمی‌گیرد.

و فرق میان نذر لجاج و نذر تَبْرُّر این است که نذر تَبْرُّر می‌خواهد حاصل بشود و در نذر لجاج می‌خواهد حاصل بشود چنانکه گفته شد بمالایرید حصوله.

و باید دانست که قسم به طلاق اثری ندارد، اگر بگوید: به طلاق زخم قسم که گوشت نخوردم. نه قسمی واقع می‌شود و نه خوردن گوشت منع می‌شود؛ برای اینکه قسم اختصاص به خدای متعال دارد مثلی که اگر به کسی به سر سه فرزند قسم که سلام بر تو نکنم، قسمی واقع نخواهد شد.

قسم گفتیم قسم به صفتی از صفات ذات خدا باشد. صفت ذات هر صفتی که به ضد آن متصف نشود. مثل و علام الغیوب. که جهل به غیب برای ذات پر عظمتش ممکن نیست.

اما صفت فعلی که به آن صفت و ضد آن متصف می‌شود مثل الرَّحِيمِ که ضد آن شدید العقاب است و باری تعالی به هر دو متصف است.

وَ حُرُوفُ الْقَسَمِ:

و حرف‌هایی که قسم به آنها یاد می‌شود:

الْأَلِفُ: الف است و اگرچه شهرت ندارد مثل اللَّهِ یعنی قسم به خدا.

وَ الْبَاءُ: باء است مثل بِاللَّهِ یعنی قسم به خدا. که ب است والله.

وَ النَّوَاءُ: تا است مثل تَاللَّهِ یعنی قسم به خدا. که ت است والله.

وَ الْوَاوُ: واو است مثل وَاللَّهِ یعنی قسم به خدا. و های تنبیه مثل هَاللَّهِ یعنی قسم به

خدا.

وَ لَوْ قَالَ: اللَّهُ: و ضَمُّ او فَتَحَ او كَسَرَ او سَكَنَ فِكِنَايَةٌ:

اگر گفت اللَّهُ به ضم‌ها و یا اللَّهُ بفتح‌ها یا اللَّهُ بكسرِ هاءٍ یا اللَّهُ به سکون‌ها یا عَلَيَّ عَهْدُ

اللَّهِ همه‌ی اینها کنایه است مثل أَشْهَدُ بِاللَّهِ که کنایه‌ی قسم است اگر نیت قسم با آن دارد

قسم واقع می‌شود و اگر نیت قسم ندارد، قسم واقع نمی‌شود.

وَ الْأَفَاظُ الَّتِي صَيَّغَهَا الْفِعْلِيَّةُ كَأَقْسِمُ بِاللَّهِ أَوْ أَقْسَمْتُ بِاللَّهِ أَوْ أَخْلَفْتُ بِاللَّهِ
أَوْ أَخْلَفْتُ بِاللَّهِ.

که همه به معنی قسم یاد می‌کنم به نام الله یا قسم یاد کردم به نام الله.

فَإِنْ لَمْ يُذَكَّرِ اللَّهُ أَوْ صِفَتْهُ فَلَيْسَ بِيَمِينٍ:

اگر نام خدا و یا صفتی از صفات ذات خدای عزوجل یاد نشد، آن قسم نیست برای اینکه کسی که قسم به نام او است یاد نشده است. و همچنین اگر گفت یهودی باشم این کار را بکنم یا از اسلام بری باشم اگر چنین نمایم نه قسم است و نه هم به آن کافر می‌شود وقتی که قصدش دور گرفتن خودش از آن باشد.

وَ يَنْقَطِعُ حُكْمُ الْيَمِينِ بِانْحِلَالِهَا:

و حکم قسم پایان می‌پذیرد به چهار چیز: به اینکه مدت معین کرده بود و آن مدت گذشت مثل اینکه قسم خورده بود به والله که تا یکماه با زید سخن نگویم، یکماه گذشت و سخن با زید نگفت.

یا به نکوکاری در قسم و انجام آن مثلاً گفت: **وَاللَّهِ لَأُكَلِّمَنَّ زَيْدًا**. قسم به خدا که با زید سخن نگویم و با زید صحبت کرد یا به اینکه قسم را شکست مثل اینکه گفت **وَاللَّهِ لَأُكَلِّمَنَّ زَيْدًا فَكَلَّمَهُ**: قسم به خدا که با زید گفتگو نکنم و گفتگو کرد یا به محال شدن انجام دادن آن مثل: **وَاللَّهِ أَشْرَبُ مِزَاءِ هَذَا الْكُوْزِ**: والله آب این کوزه را بیاشامم، کوزه شکست و آب ریخت.

وَ بِاسْتِثْنَاءٍ بِمَشِيئَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ أَوْ بَعْدَمِهَا مُتَّصِلٍ:

و به استثناء و جدا کردن به اینکه گفت: **وَاللَّهِ لَأَفْعَلَنَّ كَذَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ**. او **إِنْ لَمْ يَشَأِ اللَّهُ**: قسم به خدا که من این کار را می‌کنم اگر خدا بخواهد، یا اگر خدا نخواسته باشد یعنی قبلاً این کار نکردم که خدا سبحانه و تعالی آن را نخواسته بود حالا این کار را می‌کنم که اراده‌ی خدا به آن تعلق دارد. وقتی که کلمه‌ی **إِنْ شَاءَ اللَّهُ**: اگر خدا بخواهد متصل به آن عبارت باشد و نیت گفتن **إِنْ شَاءَ اللَّهُ** در دلش باشد پیش از خلاص کردن کلمه‌ی قسم.

و باید دانست که اراده و مشیت درباره‌ی خدای متعال یکی است چه بگوید: **إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى** و چه بگوید: **إِنْ أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى**. اما درباره‌ی انسان فرق دارد. اگر بگوید: **شِئْتُ طَلَقَ زَوْجَتِي**: طلاق همسرم را خواسته‌ام، طلاقش واقع می‌شود اما اگر بگوید: **أَرَدْتُ طَلَقَ زَوْجَتِي**: اراده نمودم که همسرم را طلاق بدهم، طلاقش واقع نمی‌شود.

وَ مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ ثُمَّ لِيُكْفَرْ عَنْ يَمِينِهِ:

و کسی که قسم خورد بر کاری و دید که عمل نکردن به آن قسم بهتر است، همان کاری که بهتر است انجام بدهد و کفاره‌ی قسم بدهد. مثلاً قسم خورد که با برادرش صحبت نکند، آنگاه دید که سخن نگفتن با برادرش دشمنی به بار می‌آورد و بهتر است که با او سخن بگوید. در این حال سخن با برادرش انجام بدهد و وقتی که با او سخن گفت کفاره‌ی قسم خود پردازد چنانکه در حدیث صحیحین آمده است که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **إِنِّي لَا أَحْلِفُ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا إِلَّا كَفَرْتُ عَنْ يَمِينِي وَ أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ**: من قسمی یاد نمی‌کنم که بینم غیر آن بهتر است مگر اینکه کفاره‌ی قسم می‌پردازم و آن کاری که بهتر است انجام می‌دهم.

فَإِنْ قَدَّمَ الْكُفَّارَةَ عَلَى الْحِنْثِ جَازَ: إِلَّا الصِّيَامَ:

اگر کفاره‌ی قسم را پیش از شکستن قسم به مستحقین پرداخت، درست است. مگر روزه که هرگاه کفاره‌ی قسم روزه گرفتن باشد نمی‌تواند قبل از شکستن قسم، کفاره‌ی آن که سه روز روزه گرفتن است، انجام دهد.

کفاره‌ی قسم آزاد کردن برده، خوراک دادن به ده فقیر، لباس دادن به ده فقیر: هر یک از این سه را می‌تواند قبل از شکستن قسم به مستحقین پردازد اگر هیچیک از این سه را نمی‌تواند باید سه روز، روزه بگیرد آن سه را پیش از شکستن قسم می‌تواند، اما روزه که عبادت بدنی است پیش از وقت و جوب آن نمی‌تواند. مثل روزه‌ی ماه رمضان که پیش از داخل شدن رمضان نمی‌تواند. باید اول ماه رمضان داخل بشود تا بتواند روزه رمضان بگیرد باید اول، قسم شکسته شود تا بتواند سه روز روزه‌ی آن را بگیرد.

وَلَوْ حَلَفَ عَلَى التَّرْوُجِ عَلَى زَوْجَتِهِ أَوْ تَرَكَهُ فَتَزَوَّجَ وَ هِيَ فِي عِدَّةِ رَجْعِيَّةٍ
بَرٌّ فِي الْأُولَى وَ حَنْثٌ الثَّانِيَّةِ:

و اگر قسم خورد که بر سر زنش داماد شود یا قسم خورد که بر سر زوجه اش داماد نشود آنگاه در وقتی که زوجه اش را طلاق رجعی داده بود و زوجه اش در عده ای طلاق رجعی بود، داماد شد قسم را به جا آورده؛ اگر قسم خورده بر سر او داماد بشود. اما اگر قسم خورده بود که بر سر زوجه اش داماد نشود و وقتی که زوجه اش در عده ای طلاق رجعی بود داماد شد قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است.

وَلَوْ حَلَفَ لَايَسْكُنُ أَوْ لَايَرْكَبُ أَوْ لَايَلْبَسُ وَ هُوَ بِهَذِهِ الصِّفَاتِ فَاسْتَدَامَ حَنْثٌ:

و اگر قسم خورد که در خانه نشیند و در حالی که در خانه نشسته بود و به نشستن در خانه ادامه داد قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است. و اگر قسم خورد که با سکیه همخانگی نکند و به همخانگی با سکیه ادامه داد قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است. یا قسم خورد سوار ماشین نشود، در حالی که در ماشین سوار بود و به سواری ماشین ادامه داد، قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است. یا قسم خورد که لباس نپوشد در حالی که لباس به تن داشت و به همین پوشیدن ادامه داد، قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است. برای اینکه ادامه دادن به نشیمن در خانه و ادامه به همخانگی و ادامه به سواری و ادامه به لباسی که پوشیده در همه ای اینها گفته می شود که نشیمن نموده و همخانگی نموده و سوار ماشین شده و لباس پوشیده و همچنین هر چه به مدت معین می شود، مثل ایستادن که اگر قسم خورد نه ایستد و ایستاده بود و به ایستادن ادامه داد و یا قسم خورد با فلان شریک نشود و شریک فلان بود و به شرکت با او ادامه داد، قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است. اما آنچه به مدت معین نمی شود مثل اینکه قسم خورد که زن نگیرد و زن داشت یا قسم خورد بو خوشی بکار نبرد و قبلاً بو خوشی بکار برده بود و بو خوشی باقی ماند یا قسم خورد که نزدیکی با زن ننماید در حالی که نزدیکی می کرد و آن را ادامه داد. یا به فراموشی که در نماز است قسم خورد نماز نخواند و در نماز بود و به نماز خود ادامه داد در هیچیک از این چهار و مانند آن قسمش شکسته نمی شود.

وَلَوْ حَلَفَ لِأَيِّ أَكْلٍ هَذِهِ التَّمْرَةَ وَ هِيَ فِي فَمِهِ وَ لِأَيِّ خَرَجِهَا وَ لِأَيِّ مَسْكُهَا بَرَّ بِأَكْلِ
بَعْضِهَا وَ بِإِخْرَاجِهَا فِي الْحَالِ:

و اگر قسم خورد که این دانه خرما را در حالی که در دهنش بود. قسم خورد نه آن را بخورد و نه آن را نگهدارد و نه آن را بیرون بیندازد: از قسم بیرون می آید به اینکه فوراً بعضی از آن خرما را بخورد و بعضی از آن را بیرون بیندازد. اما اگر به فوری بعضی از آن را نخورد و بعضی را بیرون نینداخت قسم خود را شکسته و کفاره لازم او است.

أَوْ حَلَفَ لِأَيِّ أَكْلِهَا فَاحْتَلَطَتْ بِتَمْرٍ فَأَكَلَهُ إِلَّا تَمْرَةً لَمْ يَخْنَتْ وَ الْوَرَعُ تَخْنِثُ
نَفْسِهِ:

یا اینکه قسم خورد این یک دانه خرما را نخورد. آن یک دانه با خرمای بسیار آمیخته شد. او آن خرماها را خورد، مگر یک دانه. قسم گیر نمی شود. اما پرهیزگاری این است که خود را قسم شکسته بداند و کفاره‌ی قسم را بدهد؛ برای اینکه احتمال دارد که این یک دانه خرما که باقیمانده، غیر از آن خرمایی باشد که قسم بر آن یاد نمود.

أَوْ لِأَيِّ أَكْلِ حِنْطَةٍ فَأَكَلَ دَقِيقًا أَوْ سَوِيقًا مِنْهَا أَوْ عَجِينَهَا أَوْ خُبْزَهَا. أَوْ لِأَيِّ أَكْلِ
لَحْمًا فَأَكَلَ أَلْيَةً. أَوْ لَحْمًا غَيْرَ لَحْمِ النَّعْمِ وَالصَّيْدِ وَالْحَيْلِ وَالطَّيْرِ أَوْ لِأَيِّ أَكْلِ رُطْبًا
فَأَكَلَ تَمْرًا أَوْ لِأَيِّ أَكْلِ لَبْنًا فَأَكَلَ زُبْدًا أَوْ جُبْنًا أَوْ لِأَيِّ شَرْبِ سَوِيقًا فَأَكَلَهُ أَوْ لِأَيِّ أَكْلِ
خُبْرًا فَأَذَابَهُ وَ شَرِبَهُ. أَوْ لِأَيِّ شَرْبِ شَيْئًا فَذَاقَهُ أَوْ لِأَيِّ كَلْمِ فَلَانًا فَسَلَّمَ عَلَى جَمَاعَةٍ
هُوَ فِيهِمْ وَ نَوَى غَيْرَهُ. أَوْ لِأَيِّ كَلْمِ فَلَانًا فَكَتَبَ إِلَيْهِ كِتَابًا أَوْ أَرْسَلَ إِلَيْهِ رَسُولًا. أَوْ
لِأَيِّ أَكْلِ رَأْسًا فَأَكَلَ رَأْسَ غَيْرِ النَّعْمِ لَمْ يَخْنَتْ:

یا اینکه قسم خورد که گندم را نخورد آرد گندم را خورد یا آرد گندم بریان شده را خورد، خمیر آن را خورد یا نان آن را خورد در هیچیک از اینها قسم گیر نمی شود. یا قسم خورد گوشت را نخورد، دنبه‌ی قوچ خورد یا اینکه قسم خورد گوشت را نخورد و او غیر از گوشت گاو و شتر و گوسفند و شکار و اسب و پرنده خورد یعنی گوشت ماهی یا ملخ خورد، قسم گیر نمی شود؛ برای اینکه ماهی و ملخ را گوشت نمی نامند. یا قسم خورد رطب نخورد، خرما خورد، قسم گیر نمی شود یا قسم خورد شیر را نیاشامد، کره یا پنیر

خورد قسم گیر نمی شود یا قسم خورد که آرد بریان گندم با آب نیاشامد، آن را بدون آب خورد قسم گیر نمی شود یا اینکه قسم خورد که چیزی را نیاشامد زبان به آن زد و طعم آن چشید قسم گیر نمی شود. یا قسم خورد که چیزی را نیاشامد زبان به آن زد و طعم آن چشید قسم گیر نمی شود یا اینکه قسم خورد با فلانی سخن نگوید، سلام کرد بر مردمی که فلانی میان آنها بود و قصد غیر او نمود، قسم گیر نمی شود یا اینکه قسم خورد با فلانی سخن نگوید نامه به او نوشت یا کسی را نزد او فرستاد، قسم گیر نمی شود. یا قسم خورد کله پاچه را نخورد هر کله ای غیر از کله شتر و گاو و گوسفند که بخورد قسم گیر نمی شود.

أَوْ حَلَفَ لِيُنْتِنِينَ عَلَى اللَّهِ أَكْمَلَ الثَّنَاءِ فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ حَمْدًا يَوْافِي نِعْمَهُ وَ
يَكْفِيءُ مَزِيدَهُ بَرًّا أَوْ حَلَفَ لِيُصَلِّيَنَّ عَلَى الرَّسُولِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ سَلَّمَ بِأَفْضَلِ
الصَّلَوَاتِ وَ دَرُودِي كَهْ فِي تَشْهَدِ أَخِيرَ نَمَازِ خَوَانِدَه مِي شُود بَه جَا آوَرْد، قسم گیر
نمی شود.

بَابُ النَّذْرِ

نذر در لغت وعده دادن به خیر یا شر است و در شریعت: **النَّذْرُ التَّزَامُ قُرْبَةً لَمْ تَتَّعَيْنَ**: نذر عبارت از: لازم ذمّت خود نمودن کاری که اگر نذر نمی کرد لازم ذمّت او نمی شد.

نذر بر دو قسم است: نذر لجاج است که در حال خشم و غضب می گوید: اگر بازید سخن بگویم همه ی مال من صدقه باشد، نذر کردم. که این نذر لجاج است و او اختیار دارد با سخن گفتن با زید همه ی اموال خود را صدقه نماید و یا کفاره ی قسم بدهد و این نذری است مکروه که شریعت منع از آن فرموده است.

دوم نذر تَبَرُّر است که نذر نکوکاری است و در طاعت انجام می گیرد.

و ارکان نذر سه است: **نَازِرٌ**: یعنی نذرکننده. و **مُنْدُورٌ** یعنی نذر شده و **صِیغَةُ نَذْرِ** مثل **نَذَرْتُ يَا لِلَّهِ عَلَيَّ أَوْ جَعَلْتُ هَذَا لِلْفُقَرَاءِ**: نذر نمودم که یکهزار تومان به فقرا بدهم که لازم او می شود پرداخت آن به ایشان. و نذر برای میّت صحیح نمی شود؛ مگر در

صورتی که طاعتی در آن باشد مثل نذر کردن برای فقرایی که در شهری هستند که صالحی در آنجا مدفون است.

اصل در نذر کتاب است و سنت:

کتاب: مثل آیه ۲۹ سوره حج:

﴿وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ﴾

«وفا به نذر خود نمایند.»

و سنت: احادیثی است که در این باره آمده است. مثل حدیث صحیح بخاری که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: مَنْ نَذَرَ أَنْ يُطِيعَ اللَّهَ فَلْيُطِعْهُ وَ مَنْ نَذَرَ أَنْ يَعْصِيَ اللَّهَ فَلَا يَعْصِهِ: کسی که نذر نمود که طاعت خدا را انجام دهد، طاعت خدا را انجام بدهد و کسی که نذر نمود معصیت و نافرمانی خدا را انجام دهد هیچگاه نافرمانی خدا را انجام ندهد.

إِنَّمَا يَصِحُّ النَّذْرُ فِي قُرْبَةِ كَالْتِزَامِ حَجٍّ أَوْ صَلَاةٍ:

نذر صحیح می شود وقتی که نذر در طاعت باشد مثل نذر کردن رفتن به حج که باید خودش به حج برود. اگر زمین گیر شد کسی را به جای خود به حج بفرستد، همانطور که در حَجَّةِ الْإِسْلَام رفتار می شود. یا اینکه نذر نمود نماز بخواند، لازم او می شود که اقل نماز که دو رکعت است به جا آورد. و از اینکه گفتیم نذر باید در طاعت باشد، نذر حرام و مکروه جایز نیست. و نذر مباح مثل نذر خوردن خرما یا نخوردن گوشت منعقد نمی شود، فقط در نذر نکاح و زن گرفتن با اینکه مباح است ابن حجر فرموده است که: نذر او منعقد می شود و نکاح بر او لازم می شود.

و طاعتی که نذر آن می کند فرض عین نباشد، اما اگر فرض عین باشد مثل نذر کردن خواندن نماز فرض شبانه روزی که نذری بی فایده است و نماز فرض شبانه روزی لازم او است نذر نکند یا نکند و این نذر صحیح نمی شود همانگونه که نذر حرام مثل نذر نماز خواندن بدون وضو، این نذر باطل است و نذر مکروه مثل اینکه نذر صوم الدهر بنماید که همیشه روزه بگیرد که اگر می داند نمی تواند یا با این روزه حقی از او فوت می شود این

نذر روزهی صوم الدهر صحیح نمی شود.

فَلَوْ نَذَرَ حَجًّا فِي سَنَةٍ بِعَيْنِهَا فَمَنَعَهُ عَدُوٌّ أَوْ رَبٌّ دِينَ أَوْ سُلْطَانٌ فَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِ كَمَا لَوْ نَذَرَ أَضْحِيَّةً بِعَيْنِهَا فَمَاتَتْ أَوْ مَنَعَهُ مَرَضٌ مُّطْلَقًا أَوْ مَنَعَهُ مِنَ الْأَحْرَامِ اضْطِرَالٌ طَرِيقٍ أَوْ نِسْيَانٍ أَوْ خَطَأٍ أَلُوْقَتِ قَبْلَ الْأَحْرَامِ أَمَا أَلْتَوَانِي فَلَيْسَ بِعُذْرٍ:

اگر نذر نمود به حج رفتن در سال معینی مثلاً نذر نمود که در سال ۱۴۱۷ به حج برود دشمن جلو او را گرفت تا وقت حج فوت شد یا سلطان مانع او شد یا صاحب دین یعنی طلبکار نگذاست به حج برود تا اینکه وقت حج فوت شد قضا لازم او نیست. مثلاً اگر نذر نمود این گوسفند را قربانی کند، قبل از اینکه وقت قربانی برسد گوسفند مُرد، لازم او نیست که به جای آن گوسفند، دیگری را قربانی کند. یا اینکه مانع او از رفتن به حج بیماری بود که نتوانست به حج برود قضا لازم او نیست. یا اینکه قبل از اینکه احرام ببندد راه را گم کرد یا خطا در وقت نمود که ماه ذیحجه را گمان کرد که ماه ذیقعد است تا اینکه وقت حج گذشت قضا لازم او نیست اما اگر مانع از رفتنش به حج سستی بود و امروز و فردا کردن قضا لازم او است. اگر نذر کرد که ماه شعبان روزه بگیرد و بیمار شد تا شعبان آن سال گذشت قضا لازم نیست.

وَلَوْ نَذَرَ صَوْمَ سَنَةٍ بِعَيْنِهَا صَامَهَا عَنْ نَذْرِهِ إِلَّا الْأَيَّامَ الْمَنْهِيَّ عَنْهَا وَ لَا يَقْضِيهَا وَ لِأَرْمَازَانِ:

و اگر نذر نمود روزه گرفتن همه ایام سال ۱۴۱۷ همان سال را روزه بگیرد، مگر روزهایی که شرع منع فرموده است مثل روز عید فطر و اضحی و سه روز بعد عید قربان و روزهایی که حیض و نفاس دارد که در این روزها افطار می کند و قضا لازم او نیست و همچنین قضای رمضان آن سال لازم نیست. برای اینکه روزه گرفتن در ماه رمضان کافی است؛ برای اینکه ماه رمضان فقط برای روزهی ماه رمضان است.

أَوْ نَذَرَ صَوْمَ الْيَوْمِ الَّذِي يَقْدُمُ فَلَانٌ صَحَّ فَإِنْ قَدِمَ لَيْلًا اِنْحَلَّ النَّذْرُ أَوْ نَهَارًا قَضَاءً:

یا اینکه نذر نمود که روزی که زید از سفر می آید آن روز را روزه بگیرد. زید به

شب آمد، آن نذر گشوده شد. و قضای روزهی آن روز لازم نیست. یا زید در روز عید آمد یا در روزی که قاعده اش آمده بود، قضای آن روز لازم نیست. اما اگر زید به روز آمد و در آن روز موانعی نبود قضای روزهی آن روز لازم او است.

أَوْ نَذَرَ صَوْمَ الْيَوْمِ الَّذِي يَفْقَدُ فِيهِ أَبَدًا يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ صَامَ كُلَّ يَوْمٍ اثْنَيْنِ
يَسْتَقْبِلُهُ وَ لَا يَجِبُ قَضَاؤُهُ:

یا اینکه نذر کرد که هر روزی که زید از سفر بیاید همیشه آن روز را روزه بگیرد و زید در روز دوشنبه آمد. همیشه روز دوشنبه باید روزه بگیرد و اگر وقتی روزهی یکسال کامل نذر نمود قضای این روزهای دوشنبه لازم او نیست.

بابُ آدابِ الْقَاضِي وَ مَا يُذَكَّرُ مَعَهُ

در بیان ادبهایی که قاضی آنها را رعایت می نماید.

ادب: هُوَ الْأَمْرُ الْمَطْلُوبُ شَرْعًا: ادب هر کار شایسته ای است که شرعاً مطلوب

باشد.

القضاء: لغةً: قضا و داوری در لغت گذراندن چیزی و محکم کردن آن است: و در شرع حل دعاوی بین مردم برابر فرمان خدا. و آنچه همراه آداب قاضی یاد می شود، مثل اینکه نویسندهی قاضی و مستشار او دانا باشند به آنچه حاجت قاضی به آن است.

اصل در مشروع بودن قضاوت: کتاب است و سنت و اجماع.

کتاب: مثل آیهی ۴۹ سورهی مائده:

﴿وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ﴾

«داوری بفرما میان مردم به آنچه خدا به آن فرمان داد.»

سنت: مثل حدیث اصحاب السنن الاربعه و بیهقی روایت کرده اند که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: الْقَضَاءُ ثَلَاثَةٌ: قَاضٍ فِي الْجَنَّةِ وَ قَاضِيَانِ فِي النَّارِ: قضات سه تا هستند یک قاضی به بهشت می رود و دو تا به دوزخ. قاضی که حق را دانست و به آن حکم نمود، او بهشتی است. و قاضی که حق را دانست اما ظلم کرد و به

حق عمل نکرد دوزخی است و قاضی که حکم به جهل نمود و علم نداشت که حق را بدانند از روی جهل داوری کرد او هم دوزخی است.
و اجماع سنت.

يُسِنَّ أَنْ لَا يَقْعُدَ لِلْحُكْمِ فِي الْمَسْجِدِ:

سنت است که قاضی برای داوری میان مردم در مسجد ننشیند. برای نگهداری مسجد از قال و قیل مرافعه کنندگان. اما اگر پیش آمد وقتی که قاضی در مسجد بود و برای داوری نزد او آمدند حکم کردنش در مسجد میان آنان مانعی ندارد.

وَ أَنْ لَا يَقْعُدَ لِلْحُكْمِ مُحْتَجِبًا:

و اینکه موقع نشستن برای داوری خود را از مردم پنهان ننماید و دربان نگیرد که کسی را داخل کند و کسی را مانع شود، در وقتی که ازدحام نباشد که بدون ازدحام مردم دربان گذاشتن مکروه است. و در صحیح حدیث به روایت حاکم آمده که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **مَنْ وَلِيَ مِنْ أُمُورِ النَّاسِ شَيْئًا فَاحْتَجَبَ حَجَبَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ:** کسی که متصدی کاری از کارهای مردم شد و خود را از مردم نپنهان کرد و دربان گذاشت، خدای متعال در روز قیامت او را به درگاه خود نپذیرد.

وَ أَنْ يَكُونَ سَاكِنَ الْقَلْبِ:

و اینکه قاضی موقع داوری میان مردم دلش آسوده باشد بنابراین مکروه است داوری در هر حالتی که اخلاق او را تغییر دهد. مثل در حال خشم و در حال گرسنگی و تشنگی بیش از حد و در حال بیماری ناراحت کننده و در حال ترس بسیار و در حال شادمانی بسیار. و اصل در این باره حدیث صحیحی است که بخاری و مسلم روایت کرده اند که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **لَا يَحْكُمُ أَحَدٌ بَيْنَ اثْنَيْنِ وَ هُوَ غَضْبَانٌ.** نباید کسی داوری میان دو کس نماید، در حالی که خشمگین است.

وَ أَنْ يَشْهَدَ الْجَنَائِزَ وَ يَعُوذَ الْمَرْضَى وَ يَأْتِيَ مَقْدَمَ نَحْوِ الْحَاجِّ وَ يَحْضُرَ الْوَلَائِمَ كُلَّهَا أَوْ يَتْرُكُهَا كُلَّهَا:

و اینکه قاضی برای نماز بر جنازه‌ها و تشییع آنها حاضر بشود و به دیدار بیماران برود و وقتی که حاج یا مسافری آمد، به زیارتش برود و اینکه یا برای همه‌ی ولیمه‌های دامادی حاضر شود و یا برای هیچکدام حاضر نشود. و البته این در موقعی است که این کارها او را از وظیفه‌ی قضاوت باز ندارد. چنانچه قبل از قاضی شدن با کسی و دوستی آمد و شد داشته بعد از قاضی شدن می‌تواند آمد و شد با او را ادامه دهد. در ولیمه‌ها گفته شد یا باید برای همه برود و یا برای هیچکدام نرود، برای اینکه در باقی مقصود ثواب است و در ولیمه‌ها اکرام صاحب ولیمه است.

و لَهُ أَنْ يَقُولَ لِلْخَصْمَيْنِ تَكَلَّمَا وَ لَهُ أَنْ يَسْكُتَ حَتَّى يَبْتَدِيءَ أَحَدُهُمَا:

و قاضی می‌تواند که به مدعی و مدعی علیه بگوید سخن بگویند و می‌تواند که خاموش بماند تا اینکه مدعی یا مدعی علیه شروع به سخن نمایند.

وَ إِذَا اجْتَمَعَ مُدْعُونَ قَدَّمَ السَّابِقَ غَالِبًا:

و هرگاه چندین مدعی و مدعی علیه نزد قاضی جمع شده باشند، واجب است هر کدام پیشتر آمده، او را مقدم سازد. اگر با هم آمده باشند میانشان قرعه اندازد و هر کدام پیشتر آمده، او را مقدم سازد. و گفتیم غالباً برای اینکه ممکن است وقتی مسافرانی آمده باشند که در صدد سفر هستند و آماده‌ی حرکتند که این مسافران را باید مقدم بدارد. و یا زنان و مسافران با هم آمده باشند، مسافران را مقدم بسازد. و وقتی که زنان و مردان مقیم محل با هم آمده باشند، زنان را مقدم بدارد بر مقیمین دیگر وقتی که اندک باشند.

وَ لَا يَقْدَمُ السَّابِقُ بِدَعْوَى وَاحِدَةٍ:

و کسی که گفته شد مقدم دانسته می‌شود فقط به یک دعوی مقدم داشته می‌شود نه بیشتر تا وقت به طول نینجامد و مایه‌ی ضرر باقی نشود. اما مسافران و زنان در همه‌ی دعاویشان مقدم داشته می‌شوند، هرگاه مقدم داشتند به همه‌ی دعاویشان مایه‌ی زیان یافتن باقی نشود. و در غیر این صورت آنان هم فقط به یک دعوی مقدم داشته می‌شوند.

وَ إِنْ ظَهَرَ مِنْ خَصْمٍ لَدُنَّهَا فَإِنْ عَادَ عَزَّرَهُ:

و اگر یکی از مراغه‌کنندگان راه شدت خصومت گرفت و گواهان را دروغگو

دانست، قاضی او را از چنین رفتاری منع می‌نماید. اگر باز هم به همان عناد و سرسختی و تکذیب شهود ادامه داد، قاضی او را ادب می‌دهد به هر وسیله‌ای که صلاح بداند.

و يُشَاوِرُ نَدْبًا أَلْعُلَمَاءَ الْأَمْنَاءَ عِنْدَ اِخْتِلَافِ وُجُوهِ النَّظَرِ وَ تَعَارُضِ الْأَرَءِ:

و مستحب است که قاضی وقتی که در مسأله‌ای دید که اقوال علما در آن اختلاف دارد از علما که امین هستند در احکام شریعت مشورت بخواند. برای اینکه خدای متعال به پیغمبرش صلی الله علیه و سلم فرمود: ﴿و شَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ﴾ (سوره آل عمران: آیه ۱۵۹) با یاران خود در امر جهاد و غیره مشورت نما.

و لَا يُقَلِّدُ غَيْرَهُ إِنْ كَانَ مُجْتَهِدًا لِأَنَّ الْمُجْتَهِدَ لَا يُقَلِّدُ مُجْتَهِدًا:

و تقلید دیگری نکند و تابع عالم دیگری نشود اگر خودش مجتهد است؛ برای اینکه مجتهد نمی‌تواند تابع مجتهد دیگری شود.

و لَهُ الْحُكْمُ بِعِلْمِهِ إِلَّا فِي عُقُوبَةِ اللَّهِ:

و قاضی می‌تواند به حسب دانایی خود به قضیه، حکم آن را صادر نماید، مگر در عقوبت خداوندی که نمی‌تواند در آن به علم خود حکم آن را صادر نماید.

حاصل اینکه قاضی در حکم به علم خود نیازمند به چهار شرط است:

اول اینکه قاضی مجتهد باشد برخلاف قاضی الضرورة که امروز قضاوت را دارند نمی‌تواند حکم به حسب علم و اطلاع خود بر قضیه‌ای حکم آن را صادر نماید. و اینکه در عقوبت خداوندی از حد و تعزیر نباشد که مبنای آن بر ستر است و اینکه بینه برخلاف علم او نباشد. و اینکه در حکم به علم خود مدرک خود را بیان نماید.

و هرگاه علم و اطلاع قاضی بر قضیه‌ای با بینه در آن قضیه اختلاف داشت نه به علم خود حکم نماید و نه به بینه تا اینکه از طریق دیگری حقیقت بر او روشن شود.

وَ إِنْ ظَهَرَ لَهُ الْخَطَأُ فِي حُكْمٍ لَهُ أَوْ بَغَيْرِهِ نَقَضَهُ:

و اگر ظاهر شد برای قاضی که حکمی که خودش نموده یا حکمی که دیگری نموده بر خطا بوده است، به اینکه گواهان کسانی بوده‌اند که قبول گواهی‌شان نمی‌شود یا اینکه دید حکمی که کرده برخلاف کتاب و یا سنت بوده و یا اگر قاضی مجتهد نبود دید که

حکم او برخلاف مقلد او است به اینکه امام مذهبش برخلاف قول او فتوی داده یا حکم او برخلاف اجماع بوده یا برخلاف قیاس جلی بوده، قیاس جلی مثل اینکه در قرآن فرموده: ﴿وَلَا تَقْلُ لَهُمَا أُفٍ﴾ به پدر و مادر نگوید اف از دست تو خسته شدم، قیاس گرفتن زدن والدین برگرفتن اف، که اذیت زدن والدین از گفتن اف به ایشان بیشتر است. و قیاس مساوی مثل سوختن مال یتیم بر خوردن مال او. و قیاس اَدْوَنَ یا قیاس خفی مثل قیاس ذرت بر گندم در حالی که قوت بودن گندم و استفاده از آن خیلی بیشتر از استفاده از ذرت است. الحاصل وقتی که برای قاضی معلوم شد که در آن حکم برخطا رفته است حکم خود را نقض کند و برای مدّعی و مدّعی علیه معلوم سازد که او در واقع حکم خطا نموده است.

فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ أَيْ ظُهُورُ الْخَطَا فِيهِ كَانَ بِاجْتِهَادِ ثَانٍ حَكَمَ بِهِ أَيْ بِالِاجْتِهَادِ الثَّانِي فِيمَا يَسْتَقْبَلُ وَ لَا يَنْقُضُ الْاجْتِهَادَ الْأَوَّلَ لِأَنَّ الْاجْتِهَادَ لَا يَنْقُضُ بِالِاجْتِهَادِ:
اگر معلوم شدن خطا در حکم سابق به وسیلهی اجتهاد بار دوم، حکم به آن اجتهاد بنماید در احکام آینده نه در گذشته و اجتهاد اول را به اجتهاد دومی نقض نکند؛ برای اینکه نمی تواند اجتهاد را به اجتهاد دیگر نقض نمود.

وَ لَا يَقْبَلُ الْقَاضِي جَرْحًا وَ لَا تَعْدِيلاً وَ لَا تَرْجَمَةً إِلَّا مِنْ عَدْلَيْنِ:

و قاضی باید قبول ننماید از کسی جرح یعنی طعنه زدن به فسق دربارهی دیگری بپذیرد و نه هم عدل بودن دو گواه را بپذیرد؛ مگر از دو گواه عادل آن را بشنود؛ بنابراین کفایت نمی کند که مدعی علیه بگوید گواهی که مدعی آورده، گواه عادل است ولیکن دربارهی من به غلط افتاده است.

وَ إِنْ أَرْتَابَ فِي الشُّهُودِ سَأَلَهُمْ مُتَفَرِّقِينَ عَن وَ قْتِ تَحْمَلِ الشَّهَادَةِ وَ مَكَانِهِ وَ عَن تَحْمَلِهِ وَ حُدُّهُ:

و اگر قاضی شک نمود در صحّت گواهی گواهان، از آنان جدا از هم پرسد، چه وقت گواه شدید و در کجا گواه شده اید و چگونه تحمل گواهی نموده اید، خودتان حاضر بوده اید و دیده و شنیده اید یا خیر و گواهی را چگونه نوشته اید به مداد و مرکب یا

غیر آن. تا اگر دید اختلافی ندارند بپذیرد و اگر دید اختلاف دارند در وقت و جای گواهی و غیره نپذیرد.

وَ يَكْفِي فِي التَّعْدِيلِ: هُوَ عَدْلٌ وَإِنْ لَمْ يَقُلْ لِي أَوْ عَلَيَّ:

و کفایت است در معرفی کردن گواهان به عدالت و درستکاری، اینکه معدلشان بگوید این گواه عدل است و اگر چه نگوید چه به نفع من گواهی بدهد یا چه به ضرر من گواهی بدهد.

وَ يَشْتَرَطُ فِي شَهَادَتِهِ بِتَّعْدِيلِ غَيْرِهِ أَنْ تَكُونَ مَعْرِفَتُهُ بِهِ بَاطِنَةً مُتَقَادِمَةً بِصُحْبَةٍ أَوْ جَوَارٍ أَوْ مُعَامَلَةٍ:

و شرط در گواهی دادن به عدل بودن دیگری، آنکه دانا به حال او باشد در قسمت پنهانی او به هم صحبتی یا همسایگی یا داد و ستد که از مدتی او را به درستی بشناسد و به قسمت داخلی از اخلاق پنهانی او و قسمت خارجی برخورد با مردم از او، آگاهی داشته باشد نه اینکه بدون تحقیق از ظاهر و باطن او گواهی به عادل بودنش بدهد.

وَ يَنْبَغِي كَوْنُ كُلِّ مِنَ الْمُعَدَّلِ وَ كَاتِبِ الْقَاضِي وَ صَاحِبِ مَشُورَتِهِ عَالِمًا بِمَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ فِي التَّعْدِيلِ وَ الْكِتَابَةِ وَ الْمَشُورَةِ:

و شایسته و لازم است که هر کدام از کسانی که معرفی گواهان به عدالت می‌کنند و نویسندگی برای قاضی می‌نمایند و اهل مشورت و رایزنی برای قاضی هستند و قاضی آنان را برای سؤال و پرس همسایگان گواهان می‌فرستد تا به درستی از حال گواهان آگاه باشند، واجب است که معدل و کاتب و صاحب مشورت قاضی دانا باشند به آنچه نیاز به آن دارند در عدل دانستن گواه و در نوشتن صورت مجلس و فرستادگی برای تحقیق از آشنایان با گواهان.

وَ يَنْبَغِي أَنْ يَخْتِمَ كَيْسَ الرَّقَاعِ:

و واجب است که کیسه و یا صندوق و یا پرونده‌ی اوراقی که در آنها قسمت‌نامه بهره‌های شرکا و نام شریکان و صورت مجلس ختم دعاوی نوشته شده، لاک و مهر نماید تا از دستبرد محفوظ بماند و در وقت لزوم موجود باشد.

وَ أَنْ لَا يَفْتَحَهُ إِلَّا بَعْدَ النَّظَرِ إِلَى الْخَتْمِ:

و آنکه کیف اوراق نامبرده را نگشاید مگر بعد از نظر در مهر ثبت شده بر آن.
وَ أَنْ لَا يَقْبَلَ الْقَاضِي كِتَابَ قَاضٍ بِسْمَاعٍ بَيِّنَةٍ أَوْ بِحُكْمٍ إِلَيْهِ إِلَّا بِشَهَادَةِ
عَدْلَيْنِ عِنْدَهُ بِذَلِكَ:

و آنکه قاضی نامه‌ی قاضی دیگری که به او نوشته است که صحت این موضوع از گواهان شنیده‌ام که یا حکم به ثبوت حق فلان نموده‌ام. قاضی به نامه‌ی قاضی دیگر به مجرد دیدن نامه‌ی او اعتماد نکند؛ مگر وقتی که دو گواه عادل بر نوشته‌ی قاضی دیگر گواهی دهند. برای اینکه مبدا نامه به تزویر نوشته شده و خالی از حقیقت باشد الحاصل قاضی باید منتهای احتیاط حقوق مردم بکار برد و انجام ندهد؛ مگر آنچه نزد او با یقین همراه باشد و افراد مورد نیاز خود از نویسنده و معدل و رایزن همه را از مردم دانا انتخاب نماید.

بَابُ الْقِسْمَةِ

بابی است در بیان قسمت به معنی جدا کردن بعضی از بهره‌ها از بعضی دیگر، و آن عبارت است از دانایی به آنچه در مال، قابل قسمت است از سهمیه صاحبان حق در آن. **قسم، بر سه نوع است: قسمت افراز. و قسمت متشابهات. و قسمت تعدیل:**
قسمت افراز: که قسمت به اجزا نامیده می‌شود مثل قسمت خانه‌ای که سه اطاق دارد همانند بر سه کس.

قسمت متشابهات: مثل قسمت آنچه همانند است و مثلی است مثل قسمت گندم و حبوب و غیره.

قسمت تعدیل: یعنی قسمت چیزی که اجزای آن همانند نیست و باید به قیمت تعدیل شود، مثل زمینی که بعضی از آن بیشتر محصول می‌دهد و بعضی کمتر و بعضی سنگلاخ است که هر کدام قیمت نهاده می‌شود و هر کدام، قسمت گرانتر گرفت آنچه زیاده از حق خود گرفته قیمت آن را به باقی مستحقان می‌پردازد.

و اصل در قسمت، کتاب است و سنت و اجماع.

کتاب: مثل آیه ۸ سوره نساء:

﴿وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ فَارزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا

مَعْرُوفًا﴾

«و هرگاه موقع قسمت میراث حاضر شدند خویشاوندانی که بهره‌ای در میراث

ندارند.»

اگر میراث بران بالغ و عاقل و رشید هستند چیزی از مال میراث به خویشاوندان
غیروارث بدهید برای دلخوش کردنشان. اما اگر میراث بران صغار هستند و نمی‌توانید
چیزی از مالشان به خویشاوندان غیروارث بدهید، به گفتار خوب و معذرت دلشان
بدست آورید که ورثه صغار هستند و نمی‌توانیم از مال صغار چیزی به شما بدهیم.

و سنت: مثل حدیث صحیحین: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْسِمُ

الْعَنَائِمَ بَيْنَ أَرْبَابِهَا: رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم اموال غنیمت را
میان صاحبان آن قسمت می‌فرمود.

و اجماع امت بر قسمت کردن میراث، میان میراث بران و قسمت کردن مال مشترک

میان سهام داران.

أَجْرَةُ الْقَاسِمِ أَيِ الَّذِي نَصَبَهُ الْإِمَامُ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ ثُمَّ عَلَى الشُّرَكَاءِ عَلَى قَدْرِ

حَصِيبِهِمُ الْمَأْخُودَةَ:

مزد و کرایه‌ی قسمت‌کننده‌ای که امام او را و وظیفه‌ی قسمت کردن را به او سپرد، بر
بیت‌المال است. پس از آن اگر از بیت‌المال گرفتن دشوار شد کرایه‌ی قسمت‌کننده بر
شریکانی است که قاسم مالشان را میانشان قسمت می‌کند: مثلاً اگر یکی نصف داشت،
یکی ثلث، یکی سدس: کرایه‌ی او به شش قسمت می‌شود. سه بر صاحب نصف. دو بر
صاحب ثلث. یک بر صاحب سدس، برای اینکه قسمت کردن از مصارف ملک می‌باشد
مثل نفقه، این در غیر قسمت تعدیل است اما در قسمت تعدیل، اگر زمینی میان دو نفر
قسمت هر کدام نصف زمین را دارند، اما یکی نصفی را دارد که قیمتش دو برابر قیمت

نصف دیگر است، در اینجا صاحب آن نصف دو ثلث اجرت قاسم را می‌پردازد و صاحب نصف دیگر یک ثلث اجرت او را. برای اینکه کرایه‌ی قسمت‌کننده به حساب زحمت و مشقتی است که قسمت‌کننده در قسمت آن متحمل می‌شود. و این در صورتی است که از ابتدا قرارداد کرایه‌ی قاسم را نبسته‌ایم اما اگر قرارداد بسته باشند به حساب همان قرارداد به او می‌پردازند زیاده از کرایه‌ی او باشد یا کمتر از آن.

**فَإِنْ اتَّفَقُوا عَلَى الْقِسْمَةِ إِلَّا وَاحِدًا وَ طَالِبُهَا يَنْتَفِعُ بِهِ أَيُّ بِمَا يَخْصُهُ بَعْدَهَا
دُونَ غَيْرِهِ قُسِمَ قِسْمَةً إِجْبَارًا:**

اگر شرکا متفق شدند بر قسمت کردن مشترک مگر یکی از شرکا که موافقت بر قسمت نمود در حالی که کسی که طالب قسمت است بعد از قسمت کردن استفاده می‌نماید از حصه‌ی خودش و دیگری که طالب قسمت نیست بعد از قسمت کردن از حصه‌ی خود استفاده‌ای نمی‌تواند، مشترک قسمت می‌شود. قسمت اجبار بدین معنی که آن کسی که طالب قسمت نیست، مجبور می‌شود بر قبول قسمت کردن. مثلاً اگر در یک خانه‌ای دو نفر شریک هستند، یکی نه قسمت آن را دارد و دیگری یک قسمت آن را، یکی $\frac{9}{11}$ دارد و دیگری $\frac{1}{11}$ ، صاحب عشر که یک دهم دارد، مجبور می‌شود بر قبول قسمت؛ برای اینکه صاحب $\frac{9}{11}$ معذور است در قسمت و می‌خواهد در سهم خود شریکی نداشته باشد. اما اگر عکس این باشد که صاحب $\frac{9}{11}$ طالب قسمت نیست و صاحب $\frac{1}{11}$ طالب قسمت است سخن او شنیده نمی‌شود؛ برای اینکه راه سرسختی و عناد گرفته و ضرر خود می‌خواهد برای اینکه وقتی که $\frac{1}{11}$ خانه قابل سکنی نیست و شریک او راضی است که سکنی در خانه داشته باشد و او راضی نباشد به ضرر خود راضی است از راه عناد.

وَ يُقَسَّمُ بِقُرْعَةٍ: فَيَجْزَأُ مَا يُقَسَّمُ كَيْلًا فِي الْمَكِيلِ وَ وَزْنًا فِي الْمَوْزُونِ وَ ذَرْعًا فِي الْمَذْرُوعِ وَ عَدًّا فِي الْمَعْدُودِ: عَلَى أَقَلِّ الْأَنْصِبَاءِ إِنْ اخْتَلَفَتْ. وَ يُحْتَرَزُ عَنِ تَفْرِيقِ حِصَّةٍ وَاحِدٍ بَأَنْ لَا يُبْدَأَ بِصَاحِبِ السُّدُسِ.

و قسمت کردن اگر تراضی میانشان نبود به قرعه: به کیل کردن در آنچه کیل می‌شود مثل حبوبات. و به وزن کردن در آنچه وزن می‌شود مثل طلا و نقره. و به گز کردن در آنچه

فروخته می شود مثل زمین و پارچه به شمردن در آنچه به دانه فروخته می شود مثل نارگیل. و قسمت روی کمترین حصه است اگر یکی نصف دارد، یکی ثلث دارد یکی سدس دارد کمترین حصه سدس است که شش یک باشد به شش قسمت می شود. اگر یکی دو ثلث دارد یکی ربع دارد یکی نصف سدس. صاحب دو ثلث ۸ دارد و صاحب ربع ۳ دارد و صاحب نصف سدس ۱ دارد از ۱۲ و به دوازده قسمت می شود. مثلاً وقتی که از شش است نصف را یک طرف قرار می دهد و ثلث را یک طرف و سدس را یک طرف و کوشش می شود که صاحب نصف که سه قسمت دارد از شش حصه های او از هم جدا نیفتد. در قرعه یا نام مالکان می نویسند، اگر اسمشان عبدالمنان است و عبدالفتاح است و عبدالرزاق است. نامشان در سه کاغذ می نویسند و سه کاغذ را لوله می کنند و به کودکی که نوشتن و خواندن نمی تواند یا به کس که موقع نام نویسی حاضر نبوده، می گویند یکی از کاغذها را بگیر، اگر نام عبدالمنان بیرون آمد بر همان نصفی که معین شده و بار دوم نام عبدالفتاح برای ثلث معین شده، باقی برای سومی است. و یا نام زمین با حدود آن می نویسند به همان ترتیب که گفته شد و ابتدا به سهم کسی که بیشترین سهم دارد قرار می دهند تا سهم او از هم جدا نشود. اما اگر راضی به قسمت قاسم باشند، قرعه نمی خواهد به هر حال در قسمت از ضرر یافتن یکی از شرکا می پرهیزند و بنابراین:

وَلَا يُجْبَرُ أَحَدٌ جَعَلَ السُّقْلَ لِوَاحِدٍ وَالْعُلُوَّ الْآخَرَ:

و موقعی که ساختمان دو طبقه میان دو کس مشترک است هیچگاه یکی مجبور نمی شود طبقه ی پایین بگیرد تا دیگری طبقه بالا بگیرد. بلکه باید به رضایت طرفین و یا به قرعه باشد. اگر خودشان توافق کردند که طبقه ی پایین برای زید و طبقه ی بالا، برای عمرو باشد صحیح است و سقف میان دو طبقه اگر نام آن در قسمت نبردند میان هر دوشان مشترک می ماند. و اگر در تراضی سقف میان دو طبقه به یکی از دو شریک تعلق گرفت به رضایت هر دوشان هم صحیح است.

وَلَوْ ادَّعى بَعْضُهُمْ غَلَطًا فِى قِسْمَةِ اجْبَارٍ اَوْ قِسْمَةِ تَرَاضٍ وَ هِىَ بِالْاَجْزَاءِ صِدْقُ الْمُدْعَى عَلَيْهِ بِيَمِينِهِ:

و اگر بعضی از شریکان بعد از وقوع قسمت ادعا نمود که در قسمت کردن غلط واقع شده و آنچه قسمت شده بود قسمت اجبار بود و یا قسمت تراضی که مشترک را چند جز نموده و قسمت کرده بودند، در هر دو صورت مدعی علیه مصدق است به قسم که قسمت صحیح واقع شده و غلطی در میان نیامده است.

فَإِنْ أَقَامَ بَيْنَهُ بِذَلِكَ أَوْ حَلَفَ الْمُدَّعَى بَعْدَ نُكُولِ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ نُقِضَتِ الْقِسْمَةُ:

اگر مدعی به گواه یا مدرک ثابت کرد که غلط در تقسیم واقع شده، یا اینکه مدعی گواه و مدرک نداشت و قسم لازم مدعی علیه بود و او از قسم خودداری کرد و مدعی قسم خورد بر وقوع غلط در قسمت، آن قسمت شکسته می شود یعنی مثل این است که قسمتی واقع نشده، باید از نو قسمت شود. مثل دیگر دعوی ها که هر جا ثابت شد غلط در کار آمده از نو حل و فصل می شود. و برای اینکه در قسمت به اجزاء، قسمت افراز است و وقتی که اجزاء مثل هم نباشند و تفاوت میانشان باشد، قسمت افراز نمی باشد.

اما اگر قسمت واقع شده به رضایت شرکا قسمت تعدیل باشد که به سبب تفاوت زمین مثلاً به یکی زمین بیشتری داده شده، و به دیگری که زمین بهتر گرفته، مساحت کمتری داده شده، این در حکم بیع است و غلط در آن اثری ندارد، یا اینکه قسمت رد بوده که مالی که میان دو نفر قسمت شده یک قسمت چهل درهم قیمت داشته و یک قسمت شصت درهم قیمت داشته و آن کسی که زمین به قیمت شصت درهم گرفته ده درهم زیاد بر حقش به دیگری پرداخته است، این هم حکم بیع دارد و غلط در آن اثری ندارد و در این دو صورت قسمت واقع شده نقض نمی شود.

كَمَا لَوْ ظَهَرَ عَلَى الْمَيْتِ دَيْنٌ:

همانگونه که اگر ورثه ترکه‌ی میت را قسمت کرده بودند که ثابت شد میتشان بدهکاری دارد که آن قسمت نقض می شود؛ برای اینکه تصرف ورثه در ترکه پیش از پرداخت بدهی او باطل است.

وَ إِنْ اسْتَحِقَّ بَعْضُ الْمَقْسُومِ وَ كَانَ مُعَيَّنًا غَيْرَ سَوَاءٍ بَطَلَتِ الْقِسْمَةُ:

و اگر معلوم شد بعضی از آنچه قسمت شده، مال دیگری بوده و آن هم معین بود و با بیرون رفتن آن از قسمت سهم شرکا یکسان نمی شد، آن قسمت باطل است. مثلاً بیست گوسفند را دو پسر که زید و عمرو نام دارند میان خود قسمت کرده بودند. بعد از قسمت کردن معلوم شد که در قسمت زید که ده گوسفند مال بکر است و تعلق به میت ایشان نداشته، بکر گوسفند خود را از ده گوسفند زید بیرون آورد و گرفت. اکنون زید نه گوسفند دارد و عمرو ده گوسفند و متساوی نیست این قسمت و باطل است و باید از نو میان خود نوزده گوسفند قسمت کنند.

وَالْأَكَا بَانَ بَعْضُهُ شَائِعاً أَوْ مُعَيَّنَا سَوَاءً بَطَلَتْ فِيهِ لِأَفِي الْبَاقِي لِتَفْرِيقِ الصَّفَقَةِ.

و اگر نه به اینکه نامساوی نبود، بلکه آن قسمتی که معلوم شد مال دیگری است شائع است در سهم هر دو. مثلاً زمینی که زید و عمرو میان خود قسمت کردند معلوم شد یک پنجم زمین زید و یک پنجم زمین عمرو تعلق به عمرو دارد، قسمت شان در همان یک پنجم متعلق به بکر باطل است و در باقی صحیح است. هر کدام از زید و عمرو سهم بکر را جدا می کنند و قسمت در باقی صحیح است برای اینکه حق بکر در سهم زید و عمرو شایع بود و تفاوتی نداشت. یا اینکه بعضی از قسمت شده که معلوم شد از مال دیگری است در سهم زید و عمرو به یکسان است مثلاً بیست گوسفندی که زید و عمرو میان خود تقسیم کرده بودند معلوم شد یک گوسفند در سهم زید و یک گوسفند در سهم عمرو تعلق به بکر دارد، بکر دو گوسفند خود را می گیرد و باقی برای زید و عمرو یکسان می ماند و قسمت برقرار می ماند.

وَلَا يُقْسَمُ جَبْرًا صِنْفٌ مَعَ غَيْرِهِ:

و موقعی که مال مورد قسمت یک صنف نیست به اجبار نمی شود آن را قسمت نمود: مثلاً سه پسرند و سه میش. یکی میش بربره است و یکی میش صومالی است و یکی میش هندی که قیمتشان تفاوت دارد. نمی شود به زور هر یکی را به پسری داد؛ بلکه باید قیمت نهاده شود هر کدام گرانتر را گرفت زیاده از حق خود، بر باقی مرجوع نماید. و یا

اینکه سه پارچه یکی ابریشم یکی پنبه‌ای میان سه پسر باز هم به اجبار نمی‌شود هر کدام به یکی از پسران سپرد.

و لَا صِنْفٌ مَعَ صِنْفِهِ كَذَا زَيْنِ عَلِيٍّ أَنْ يَكُونَ كُلُّ مِنْهُمَا لِوَاحِدٍ:

و نه در صورت یکسان بودن صنف که دو خانه است میان دو پسر باز هم نمی‌توان گفت هر کدام از دو خانه برای یک پسر، برای اینکه دو خانه به حساب محله و به حسب بودن در بازار فرق می‌کند، باید هر کدام قیمت نهاده تا هر یک از دو پسر که خانه‌ی گرانتر می‌گیرد زیاده از حقش، به دیگری مرجوع دارد.

إِلَّا فِي مَنْقُولٍ نَوْعٍ لَمْ يَخْتَلِفِ وَ فِي نَحْوِ دَكَائِينَ صِغَارٍ مُتَلَاصِقَةٍ فَتَقْسِمُ كَذَلِكَ جَبْرًا:

مگر در مال منقول که از یک نوع است و با هم اختلاف در قیمت ندارد مثل سه طاقه پارچه‌ی ریسمانی از یک نوع و به یک قیمت میان سه پسر که مجبور می‌شوند هر کدام یک طاقه را بگیرد برای اینکه اختلافی در آنها نیست.

و مثل سه دکان کوچک بهم چسبیده که مساحتشان به قدر هم است، میان سه پسر که مجبور می‌شوند هر کدام یک دکان را برای خود بگیرد. برای اینکه اختلاف در اینگونه اشیاء بجایی نمی‌رسد که مانع اجبار شود.

بَابُ الشَّهَادَاتِ

بابی است در بیان گواهی‌ها. و گواهی را شهادت می‌نامند از آنجا که لفظ أَشْهَدُ: گواهی می‌دهم شروع می‌شود و شهادت عبارت است از خبر دادن از چیزی به لفظ خاص که لفظ أَشْهَدُ باشد.

و اصل در شهادات، کتاب است و سنت است و اجماع:

کتاب، مثل آیه ۲۸۳ سوره بقره:

﴿وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ﴾

«گواهی را ادا نمایید و آن را پنهان نکنید.»

و سنت است؛ مثل حدیث صحیحین: **لَيْسَ لَكَ إِلَّا شَاهِدَاكَ أَوْ يَمِينُهُ**: حقی نداری؛ مگر اینکه حق خود را به دو گواه، ثابت نمایی و یا اینکه مدعی علیه قسم بخورد. و اجماع امت بر قبول شهادت

وَ أَرْكَانُهَا: خَمْسَةٌ شَاهِدٌ وَ مَشْهُودٌ لَهُ وَ مَشْهُودٌ عَلَيْهِ وَ مَشْهُودٌ بِهِ وَ صِيغَةٌ: ارکان گواهی پنج است: گواه، کسی که گواهی به نفع او است که مدعی باشد، کسی که گواهی به ضرر او است که مدعی علیه باشد، حقی که برای اثبات آن گواهی داده می شود و صیغه ی گواهی:

وَ الشَّهَادَةُ أَنْوَاعٌ بِحَسَبِ مَا تُقْبَلُ فِيهِ:

و گواهی چند نوع است که به حساب آنچه گواهی در آن قبول می شود فرق می کند.

الْأَوَّلُ شَاهِدٌ وَ هُوَ فِي رُؤْيَا هِلَالِ رَمَضَانَ:

اول آنچه در آن یک گواه کفایت است و آن گواهی بر دیدن هلال یعنی ماه یک شبه برای ثبوت ماه رمضان. چنانکه حدیث صحیح به روایت ترمذی و ابن حبان آمده که عبدالله بن عمر رضی الله عنهما گفت: **أَخْبَرْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي رَأَيْتُهُ قَضَامًا وَ أَمَرَ النَّاسَ بِصِيَامِهِ**: به رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم خبر دادم که هلال رمضان را دیده ام. قبول گواهی نمود و به مردم دستور فرمود روزه بگیرند. و یک گواه در اول ذیحجه کفایت است برای معین شدن روز عرفه. و یک گواه برای هلال شوال کفایت است برای درست بودن احرام به حج. و یک خرص کننده برای معین کردن زکاتی بودن خرما و انگور کافی است. و یک گواه برای ثبوت لُوث در قسامه، در همه ی اینها یک گواه کافی است.

الثَّانِي: شَاهِدٌ وَ يَمِينٌ فِي الْأَمْوَالِ:

دوم یک گواه است و قسم خوردن مدعی برای ثابت کردن مال یا آنچه قصد از آن مال باشد، چنانکه در حدیث صحیح مسلم آمده است: **أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِشَاهِدٍ وَ يَمِينٍ**. زاد الشافعی: فی الاموال. رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم به آوردن مدعی یک گواه و قسم خوردن او مطابق گواهی گواه حق او را

ثابت فرمود. بنابراین در بیع و حواله و اقامه که فسخ است و در ضمان و خیار و اجل و شفعه و وطء شبهه برای ثبوت مهر در همه‌ی اینها یک گواه و قسم خوردن مدعی برابر گواهی گواهِش کافی است.

الثَّالِثُ: شَاهِدٌ وَ أَمْرَاتَانِ فِي الْأَمْوَالِ وَ فِي مَا لَا يَرَاهُ الرَّجَالُ غَالِبًا كَعَيْبِ امْرَأَةٍ تَحْتَ ثَوْبِهَا وَ بَكَارَةِ وَ وَ لَادَةٍ وَ حَيْضٍ لِعُمُومِ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَ امْرَأَتَانِ﴾:
(سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۸۲)

نوع سوم گواهی: در گواهی یک مرد و دو زن در اموال چنانکه یاد شد و در آنچه مردان در غالب احوال آن را نمی‌بینند، مثل عیبی که زن زیر جامه دارد و مقصود از آن محلی است که ظاهر نمی‌شود و به نسبت کنیز میان ناف و زانوی او و به نسبت زن آزاد غیر از صورت و دو کف دست می‌باشد و لازم نیست زیر شلوار و ازار باشد. و همچنین در گواهی بر بکارت زن و در گواهی بر حمل زن و در گواهی بر ولادت زن و در گواهی بر حیض زن که در همه‌ی اینها گواهی یک مرد و دو زن کفایت است. که گاه اگر طیب است می‌تواند عیب مثل برص در بدن زن و عیب مثل زخم بر فرج ببیند و گواهی بدهد. و می‌آید که در آنچه تعلق به زنان دارد گواهی خود زنان بدون مرد مورد اطمینان است.

وَ الرَّابِعُ شَاهِدَانِ فِي غَيْرِ الزَّوْنِ وَ مَا فِي مَعْنَاهُ لِعُمُومِ قَوْلِهِ تَعَالَى:

﴿وَ اسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ﴾
(سوره‌ی بقره، آیه‌ی ۲۸۲)

نوع چهارم در گواهی: که گواهی دو مرد است در غیر زنا و در غیر آنچه در معنی زنا است، مثل لواط و عمل با حیوان که در زنا و لواط و عمل با حیوان گواهی چهار مرد شرط است، و در غیر آنها گواهی دو مرد در عموم احوال است. برای اینکه فرموده‌ی خدای متعال دو گواه بگیرد از مردان در همه احوال است.

وَ الْخَامِسُ شَاهِدَانِ وَ يَمِينٌ فِي صُورٍ تَقَدَّمَتْ فِي الْأَيْمَانِ:

و نوع پنجم در گواهی: همانا گواهی دو گواه همراه با قسم خوردن مدعی است که در باب ایمان گذشت که هفت صورت دارد مثل ادعا بر میت و ادعا بر غایب و غیره که به تفصیل یاد شد **وَ السَّادِسُ أَرْبَعُ نِسْوَةٍ فِيمَا لَا يَرَاهُ الرَّجَالُ غَالِبًا وَ تَقَدَّمَتْ أَمْتِلُهُ**

ذَٰلِكَ:

و نوع ششم گواهی: همانا گواهی چهار زن است در آنچه مردان در غالب احوال نمی بینند: مثل گواهی بر حمل زن و بر ولادت زن و بر بکارت زن و بر حیض زن که در اینگونه مسائل اگر یک مرد و دو زن گواهند قبول است و اگر مرد به کلی گواه نیست و فقط چهار زن گواهند هم قبول است و در گواهی یک مرد و دو زن گفتیم وقتی یک مرد گواه می شود که حق دیدن برای علاج دارد و طیب است. در حدیث صحیح است به روایت ابن ابی شیبہ از زهری که زهری رحمه الله گفت: مَضَّتِ السُّنَّةُ بِأَنَّهُ تَجُوزُ شَهَادَةُ النِّسَاءِ فِيمَا لَا يَطَّلِعُ عَلَيْهِ غَيْرُهُنَّ مِنْ وِلَادَةِ النِّسَاءِ وَ عُيُوبِهِنَّ: سنت و شریعت اسلام بر این است که گواهی زنان قبول است در آنچه مردان بر آن آگاه نمی شوند از زایمان زن و عیب زنان و قِسْ بِذَلِكَ غَيْرُهُ مِمَّا يُشَارِكُهُ فِي الْمَعْنَى: و قیاس بر ولادت گرفته آنچه در معنی مانند آن است مثل دانستن بکارت زن، حیض زن و حمل زن.

وَ السَّابِعُ أَرْبَعَةُ رِجَالٍ فِي الشَّهَادَةِ بِالزَّنَا:

و نوع هفتم گواهی چهار مرد است در گواهی به زنای شخصی دادن و مثل آن گواهی به لواط و عمل با حیوان و وطء زنی که مرده است. و نظر به اینکه زنا زشت ترین انواع معاصی است و عقوبت آن سنگین ترین انواع عقوبت است که سنگسار کردن باشد. در گواهی بر آن تشدید شد تا انجام نگیرد بنا به ستر خدای متعال بر بندگان، برای اینکه گواهان باید گواهی دهند که مرد ذکر خود را در فرج زنی که بر این حلال نیست فرو کرد و دیدن چنین حالتی دشوار است، و خدای متعال فرمود:

﴿وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءِ﴾

(سوره نور، آیه ۴)

و مردمی که دشنام زنا می دهند به زنان پاکدامن و چهار گواه نمی آورند بر ثبوت، آنان مردمی فاسق و بی اعتبارند که باید حد شرعی قذف بر آنان اجرا شود، برای اینکه نه حد و نه تعزیر بدون چهار گواه مرد به ثبوت نمی رسد.

وَ إِنْ رَجَعُوا عَنِ الشَّهَادَةِ قَبْلَ الْحُكْمِ لَمْ يَحْكَمْ الْحَاكِمُ بِهَا:

و اگر گواهان که گواهی بر زنا کسی داده بودند از گواهی خود رجوع نمودند و گفتند: دروغ گفته‌ایم و زنا انجام نگرفته است، قاضی حکم مترتب بر زنا را صادر نمی‌نماید و اگرچه رجوع کردن شهود پس از ثبوت شهادتشان باشد، برای اینکه حاکم نمی‌داند گواهی اولشان دروغ بوده و یا گفتار بعدی‌شان دروغ است.

أَوْ كَانَ بَعْدَهُ وَ بَعْدَ اسْتِيفَاءِ الْحَقِّ غَرِمُوا لِلْمَشْهُودِ عَلَيْهِ فِي الطَّلَاقِ الْبَائِنِ وَ الْعِتْقِ وَ الْمَالِ وَ غَيْرِهَا: كَالرِّضَاعِ الْمُحَرَّمِ وَ اللَّعَانِ وَ الْفَسْخِ بِالْعَيْبِ وَ الْقَتْلِ كَأَنَّ قَالُوا أَحْطَأْنَا فِي شِهَادَتِنَا، لِتَقْوِيَتِهِمْ عَلَيْهِ حَقُّهُ:

یا اینکه رجوع کردن گواهان بعد از حکم حاکم و بعد از انجام گرفتن حکم حاکم بود، گواهان غرامت می‌کشند، اگر گواهی داده بودند که زید زن خود را سه طلاق داده است و میان زید و زنش جدایی انداخته شده بود، گواهان باید غرامت مهرالمثل زن زید بکشند و مهرالمثل زوجه‌ی زید را به زید بپردازند، و اگر گواهان گواهی داده بودند که زید برده‌اش رشود را آزاد کرده و بعد رجوع از گواهی خود نمودند باید قیمت رشود را به آقای رشود بپردازند. و اگر گواهان گواهی داده بودند که میان زید و زوجه‌اش رضاع محرم یعنی شیرخوارگی محرمیت آور است و بعد از اینکه میان زید و زوجه‌اش جدایی انداخته شد گفتند: دروغ گفته‌ایم میان زید و زوجه‌اش رضاع محرم نبوده است باید مهرالمثل زوجه‌ی زید را به زید بپردازند. و همچنین در لعان و فسخ به عیب که گواهی دادند زید با زوجه‌اش لعان نموده و میان او و زوجه‌اش جدایی انداخته شد، باید مهرالمثل زوجه‌ی زید به زید بپردازند. و اگر گواهی داده بودند که زید عمرو را کشته است و بعد از اینکه حاکم به قتل زید در قصاص عمرو فرمان داد و زید کشته شد گواهان رجوع از گواهی خود نمودند: اگر گفتند که می‌دانستم که به گواهی ما کشته و با اینحال گواهی ناحق دادیم، از گواهان قصاص گرفته می‌شود و کشته می‌شوند و اگر گفتند خطا کردیم در گواهی‌مان و نمی‌دانستیم که به گواهی ما کشته می‌شود و گواهان در محلی دور از علما بزرگ شده بودند که احتمال ندانستن‌شان می‌رود خون‌بهای مغلط لازم‌شان

می‌شود. و اگر گواهی به زنا کسی دادند چهار گواه و شروط ثبوت زنا در گواهی شان به جا آمده بود و زانی سنگسار شده بود و بعد رجوع از گواهی خود نمودند همه‌ی آن گواهان کشته می‌شوند. و اینکه بگویند خطا کرده‌ایم برای شوهری که زوجه را از دست داده و آقایی که برده را از دست داده فرقی نمی‌کند؛ برای اینکه حقتشان از دست‌شان بیرون رفته است.

چنانچه گواهان پیش از انجام دادن حکم، رجوع نمودند چنانکه گفتیم، حکم انجام نمی‌گیرد. نه زوجه از شوهر گرفته می‌شود و نه برده آزاد می‌شود، نه متهم سنگسار می‌شود و به همین ترتیب تا آخر آنچه بیان شد.

و شَرْطُ الشَّاهِدِ حُرِّيَّةٌ وَ عَدَالَةٌ وَ بَصِيرَةٌ وَ سَمْعٌ وَ نَطْقٌ وَ رُشْدٌ وَ عَدَمُ تَغَفُّلٍ
وَ مَرْوَأَةٍ:

و شرط گواه این است که دارای آزادی و عدالت و بینایی و شنوایی و گویایی و رشد و هوشیاری می‌باشد که غفلت زده نباشد که کلاه سرش برود و جوانمردی باشد. بنابراین گواهی برده قبول نمی‌شود. و گواهی غیر عادل قبول نمی‌شود و گواهی نابینا قبول نمی‌شود و گواهی کر قبول نمی‌شود و گواهی گنگ که زبانش دانسته نمی‌شود قبول نمی‌شود و گواهی مغفل که نمی‌تواند گواهی را به درستی حفظ کند قبول نمی‌شود و گواهی کسی که مروت و جوانمردی ندارد و حفظ هیئت و شخصیت خود نمی‌کند قبول نمی‌شود. گواهی نابینا در باب احکام اعمی می‌آید و گواهی کر در آنچه شنیدنی است قبول نمی‌شود و گواهی کسی که رشد ندارد مثل کودک و محجور علیه قبول نمی‌شود. و قصد از مروت و جوانمردی این است که آراسته به اخلاق امثال خود باشد و متهم نباشد. و فاقد مروت کسی است که بازاری نیست و با این حال از خوردن و آشامیدن و سر و پا برهنه در بازار راه رفتن پروا ندارد. و کلمه‌ی رشد شامل بلوغ و عقل می‌باشد. و نیز فاقد مروت کسی است که همیشه میان مردم حکایات خنده‌آور و مسخره‌آمیز می‌کند.

وَ تَجَوُّزُ الشَّهَادَةِ عَلَى الشَّهَادَةِ الْمَقْبُولَةِ فِي عُقُوبَةِ اللَّهِ وَ إِحْصَانٍ:

و درست است گواه شدن بر گواهی دیگری که شرعاً مقبول است و گواهی در

عقوبت خداوندی نیست و گواهی بر احصان نیست، گفتیم گواهی مقبول، اما گواهی فاسق یا گواهی پدر و مادر برای فرزند یا گواهی فرزند برای پدر و مادر یا گواهی آقا برای برده‌اش یا گواهی برده برای آقایش هیچیک از این گواهی‌ها مقبول نیست و گواهی بر گواهی آنها هم مقبول نیست. و گواهی که در اثبات عقوبت خداوندی است مثل گواهی بر زنا و بر شرب خمر و بر سرقت که گواهی بر آن گواهی صحیح نیست. و گواهی برای اثبات دامادی کسی که زنا کرده تا سنگسار شود هم گواهی بر آن گواهی صحیح نمی‌شود برای اینکه آنچه حقوق خداوندی است بر پایه‌ی ستر بندگان قرار دارد تا اگر خطایی کرده‌اند رسوا نشوند و جلو خود بگیرند نه اینکه اگر گواهی بر زنا داده دیگری بر احصان او گواه بگیرد تا سنگسار شود مگر کسی که پرده‌ی شرم و حیا از رو برداشته و به زشتکاری افتخار می‌کند. به عقوبت رسانیدنش مایه‌ی نجات مردم از شر او می‌شود هرچند که باز هم گواهی بر گواهی در باره‌ی او هم قبول نمی‌شود اما گواهی که بر گواهی مقبول است مثل اینکه در عقود مثل بیع و قرض و یا در فسخ بیع و اقاله و یا در قصاص گرفتن و یا در حد قذف و دشنام به زنا که گواهی در اینها مقبول است و گواهی بر گواهی در آنها نیز مقبول است مثل اینکه گواه می‌گوید: **أَنَا شَاهِدٌ عَلَى فُلَانٍ بِكَذَابٍ وَأَشْهَدُكَ عَلَى شَهَادَتِي**: من گواهم که زید هزار تومان از عمر و طلبکار است و تو را گواه می‌گیرم بر گواهم، که شنونده از گواه در حکم گواه بر گواه است. یا اینکه بشنود که زید نزد حاکم گواهی می‌دهد که عمر و خانه‌اش را به بکر فروخته و گواهی بدهد که شنیدم از زید که نزد حاکم گواهی می‌داد که عمر و خانه‌اش را به بکر فروخته است. یا اینکه بشنود از زید که سبب طلب عمر و را بیان می‌کند و می‌گوید عمر و از بکر هزار تومان طلبکار است؛ به سبب اینکه این مبلغ به قرض به او داده است در هر سه صورت گواهی بر گواهی گواه اصلی جایز است.

وَ لَا يُشْتَرَطُ لِكُلِّ مِنَ الْأَصْلَيْنِ شَاهِدَانِ بَلْ يَكْفِي إِثْنَانِ يَشْهَدَانِ عَلَى شَهَادَةِ كُلِّ مِنْهُمَا:

و شرط نیست که هر یک از دو گواهی اصلی دو گواه به جای خود بگیرد که به جای

دو گواه اصلی گواهی دهند و این دو گواه از طرف هریک از دو گواه اصلی گواه باشند. **وَلَا تُقْبَلُ شَهَادَةُ سَيِّدٍ لِرَقِيقِهِ وَ لَوْ مُكَاتَبًا وَ لِأَشْهَادَةٍ أَصْلٍ لِفَرْعِهِ وَ لِأَعْمُسَةٍ:** و نمی شود گواهی آقا برای برده اش، اگر چه مکاتب باشد. و قبول نمی شود گواهی اصل برای فرع او، یعنی گواهی پدر و مادر برای فرزند قبول نمی شود و عکس آن یعنی گواهی فرزند برای پدر و مادر قبول نمی شود، که این گواهی مانند گواهی شخص برای خودش می باشد که قبول نمی شود، یعنی اصل و فرع به نفع همدیگر گواهی داد نشان مقبول نیست، اما:

وَ تَقْبَلُ شَهَادَةُ كُلِّ مِئْتَمَا عَلَى الْآخَرِ حَتَّى شَهَادَةِ فَرْعَيْنِ عَلَى الْآبِ بِطَلَاقٍ ضَرَّةٍ أَوْ قَدْفُهَا:

قبول می شود گواهی هر کدام از پدر و مادر به ضرر فرزند و گواهی دادن دو فرزند به ضرر پدر. حتی گواهی دادن دو پسر شخص به اینکه پدرشان زن دیگری که هووخ مادرشان باشد طلاق داده است. یا او را دشنام به زنا داده است. برای اینکه در گواهی داد نشان به ضرر دیگری تهمتی در آن نمی آید.

وَ تَقْبَلُ شَهَادَةُ أَحَدِ الزَّوْجَيْنِ لِالْآخَرِ وَ شَهَادَةُ الْإِخِ لِإِخِيهِ لِذَلِكَ:

و قبول می شود گواهی زن و شوهر یکدیگر که شوهر برای زنش گواهی دهد یا زوجه برای شوهرش گواهی دهد و درست است گواهی برادر برای برادرش؛ برای اینکه تهمتی در میان نیست.

وَ مَنْ رُدَّتْ شَهَادَتُهُ لِمَعْنَى كَرِيٍّ وَ كُفْرٍ ظَاهِرٍ وَ زَالَ فَاَعَادَهَا قُبِلَتْ إِلَّا مَنْ يُتَّهَمُ: كَالْفَاسِقِ وَ السَّيِّدِ وَ الْعَدُوِّ وَ عَادِمِ الْمَرْوَةِ:

و کسی که گواهی قبول نشده برای یک امر معنوی مثل بردگی و کفر آشکار و آن کفر و بردگی مرتفع شده، برده آزاد شد و کافر مسلمان شود؛ اگر از نو گواهی دهند قبول می شود؛ مگر گواهی کسی که متهم است مثل گواهی فاسق و گواهی آقا برای برده و گواهی دشمن و گواهی کسی که مروت نداشته باشند.

وَ إِذَا تَعَارَضَتْ بَيِّنَتَانِ تَسَاقَطَتَا:

و هرگاه دو بینه با هم متعارض شدند هر دو ساقط می شوند. مثلاً زید در خانه نشسته است: عمرو و دو گواه آورد که آن خانه مال او است. و بکر دو گواه آورد که آن خانه مال او است. گواهان عمرو و بکر برخلاف همدیگر هر دو ساقط می شود. و زید برای هر کدام قسم می خورد که خانه مال خودش است و عمرو در خانه‌ی او حقی ندارد. و قسم می خورد زید که خانه مال او است و بکر در آن حقی ندارد. و خانه برای خود زید ثابت می شود و دست عمرو و بکر از آن کوتاه می شود.

بَابُ الدَّعْوَى وَ الْبَيِّنَاتِ

بابی است در بیان دعوی و گواهان که به وسیله‌ی آنان حق ظاهر می شود. دعوی در لغت به معنی طلب است و خواستن. و در شرع خیر دادن است به حاکم راجع به ثبوت حق مدعی نزد دیگری و بیّنات جمع بینه است. و بینه: مایتبین بها الحق: آنچه حق به وسیله‌ی آن آشکار می شود آن را بینه می نامند، چه گواهان باشند و چه مدرک و سند باشد و چه قرائن و علامت‌هایی که حاکم بتواند به وسیله‌ی آن احقاق حق نماید. در اینجا مقصود از بیّنات شهود یعنی گواهانند. و اصل در آن کتاب است و سنت است و اجماع.

کتاب: مثل آیه‌ی ۴۸ سوره‌ی نور

﴿وَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ رَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ مُعْرِضُونَ﴾

«و هرگاه دعوت می شدند تا برای حل دعوی و مرافعه‌شان به سوی حکم خدا و رسول آیند تا رسول الله میانشان داوری فرمایند، ناگهان می دیدی که گروهی از آنان از حکم خدا و رسول رو گردانند، برای اینکه منافقان حکم طاغوت می خواهند نه حکم خدا و رسول او صلی الله علیه و آله و صحبه و سلم.»

و سنت: مثل حدیث صحیحین که رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ لَادَّعَى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وَ أَمْوَالَهُمْ وَ لَكِنَّ الْيَمِينَ عَلَى الْمُدَّعَى عَلَيْهِ. وَ رَوَى الْبَيْهَقِيُّ: وَلَكِنَّ الْبَيِّنَةَ عَلَى الْمُدَّعَى وَ الْيَمِينَ

عَلَى مَنْ أَنْكَرَ:

اگر به مردم داده می شد هر آنچه را که ادعای آن می نمودند، مردمی پیدا می شدند که مدعی مال دیگران می شدند و لکن گواهان و اثبات حق لازم مدعی است. اگر مدعی گواهان برای اثبات ادعای خود نداشت، قسم بر مدعی علیه است که انکار دعوای مدعی دارد.

لَا تُسْمَعُ دَعْوَى مُخَالٍ كَمَثَلِ أَحَدٍ ذَهَبًا أَوْ فِضَّةً وَ لَادَعُوِي مَا أَبْطَلَهُ الشَّرْعُ
كَتَمَنِ حَمْرٍ أَوْ حُرٍّ وَ لَادَعُوِي مَنْ لِأَعْبَارَةٍ لَهُ كَصَبِيٍّ وَ مَجْنُونٍ وَ لَادَعُوِي حَرْبِيٍّ
لِأَمَانٍ لَهُ:

شنیده نمی شود ادعای محال که بگوید از زید طلب دارم طلا به قدر کوه احد یا نقره به قدر کوه احد یا از زید طلب دارم یک میلیارد تن از گندم برای اینکه فردی به دنیا وجود نیافته که به قدر کوه احد طلا یا نقره داشته و یا یک میلیارد تن گندم را مالک شده باشد.

و شنیده نمی شود ادعای آنچه شرع آن را باطل نمود، مثل مطالبه به قیمت خمر و یا مطالبه قیمت شخص آزاد برای اینکه نه خرید و فروش جایز است تا مطالبه‌ی قیمت آن شود و نه فروختن شخص آزاد بجا است تا مطالبه‌ی قیمت آن شود. و شنیده نمی شود ادعای کسی که عبارت و سخن او اعتباری ندارد، مثل کودک و دیوانه برای اینکه شرع اینان را از تصرفات مالی منع فرموده و برایشان قیّم معین کرده تا قیّم‌شان به نگهداری حقوقشان قیام کنند. اما اگر ادعا بر علیه آنان باشند به اینکه مال کسی را تلف کرده باشند دعوی بر علیه‌شان شنیده می شود و غرامت آن از مالشان به وسیله ولی‌شان گرفته می شود. و شنیده نمی شود ادعای کافر حربی که بدون امان به دیار اسلام آمده یعنی وقتی که اجازه‌ی آمدن به دیار اسلام را ندارد، ادعایش چیست.

شروط دعوی شش تا است: یکم تکلیف یعنی بالغ و عاقل بودن مدعی. دوم کافر حربی نبودن. سوم تفصیل دعوی که طلب دارد: امانت نزد مدعی علیه دارد. چهارم لازم ذمت مدعی علیه کردن. پنجم معین کردن مدعی علیه. ششم عدم تناقض در دعوای او.

وَ إِذَا سُمِعَتِ الدَّعْوَى فَإِنَّ أَقْرَبَ الْحَصْمِ أَوْفَامَتْ عَلَيْهِ بَيِّنَةٌ بِهِ فَذَلِكَ وَالْأَخْلَفُ:

و هرگاه دعوی شنیده شد به اینکه هیچیک از موانع چهارگانه که یاد شد نداشت، اگر مدعی علیه اقرار به آن نمود و یا اینکه به گواهان که مدعی آورد آن حق بر مدعی علیه ثابت شد که معلوم است الزام می شود که حق مدعی را تحویل او بدهد، و اگر نه مدعی علیه اقرار داشت و نه مدعی گواه داشت. که مدعی علیه انکار داشت قسم داده می شود که حقی برای مدعی در ذمت او نیست و با خوردن قسم دعوی منحل می شود. و قسم لازم مدعی علیه است:

إِلَّا فِي ثَلَاثٍ مَسَائِلٍ: فِيمَا لَوْ ادَّعَى عَلَى صَبِيٍّ بُلُوغَهُ فَأَنْكَرَ. أَوْ ادَّعَى عَلَى حَاكِمٍ جَوْرًا حُكْمًا أَوْ ادَّعَى عَلَى شَاهِدٍ كَذِبًا:

همه جا قسم بر مدعی علیه می باشد؛ مگر در سه جا: در صورتی که کسی ادعای بلوغ کودکی بنماید و کودک آن را انکار نماید به او قسم داده نمی شود: برای اینکه اگر قسم بخورد ثابت می کند که کودک است و اگر کودک است قسم داده نمی شود. این است که قسم به کودک داده نمی شود. و مدعی اگر می تواند به گواه و بیته حق خود بر کودک ثابت کند.

یا اینکه کسی ادعا نماید که حاکم در حکم خود نسبت به او ظلم کرده است. قسم به حاکم داده نمی شود؛ برای اینکه منصب و مقام حاکم بالاتر از آن است که هر کسی که مدرکی نداشت و ادعا بر او می کرد او را قسم بدهد.

یا اینکه کسی ادعا نماید که گواهان مدعی دروغ گفته اند. قسم به گواه داده نمی شود برای حفظ این مقام و گرنه کسی گواه نمی شود.

وَأَلَيْمِينَ فِي حَدِّ الْإِنِّ لِعَانٍ وَ الْإِحْدَ قَدْفٍ:

و در حد قسم نمی آید، اگر کسی ادعا بر زید نمود که تو زنا کرده ای، زید گفت: زنا نکرده ام، زید قسم داده نمی شود. و همچنین اگر ادعا کرد بر زید و گفت: دزدی کرده ای زید گفت: دزدی نکرده ام، زید قسم داده نمی شود و اگر بر زید ادعا کرد که شراب خورده ای، زید گفت: شراب نخورده ام، قسم به زید داده نمی شود. در حد شرعی قسم نیست؛ مگر در دو جا: یکی در لعان وقتی که شوهر به زنش می گوید: بچه ات از من نیست

از زنا است، قسم به او داده می‌شود و در باب لعان به تفصیل گذشت. دوم در حد قذف که دشنام به زید داد که زنا کرده‌ای. اگر زید قسم خورد که زنا نکرده است به دشنام‌دهنده حد قذف هشتاد تازیانه زده می‌شود. اگر زید قسم نخورد، دشنام‌دهنده قسم خورد که زید زنا کرده است، نه حد بر دشنام‌دهنده اجرا می‌شود و نه بر دشنام‌دهنده، اگر دشنام‌دهنده قسم نخورد که زید زنا کرده، دشنام‌دهنده حد قذف بر او جاری می‌شود و هشتاد تازیانه زده می‌شود. یمین در حد غیرلعان و قذف نیست؛ برای اینکه رسول‌الله صلی‌الله‌علیه و سلم فرمود: **إِذْرَأُوا الْحُدُودَ بِالشُّبُهَاتِ**: دفع حد کنید و حد را جاری نکنید هر جا که شبهه و اشتباهی در میان باشد. دشنام‌دهنده به زنا می‌تواند قسم به دشنام‌دهنده شده بدهد که بیا قسم بخور که زنا نکرده‌ای تا اگر قسم نخورد دشنام‌دهنده قسم بخورد و حد قذف از او دفع شود.

وَ الْحَلْفِ عَلَى الْبَتِّ فِي فِعْلٍ نَفْسِهِ وَ مَمْلُوكِهِ نَفِيًّا أَوْ إِثْبَاتًا وَ فِي فِعْلٍ غَيْرَهُمَا إِثْبَاتًا أَوْ نَفِيًّا مَحْضُورًا:

و قسم خوردن شخص بر کار خودش و کار برده‌اش چه در نفی و چه در اثبات قسم خوردن از روی قطع و یقین است وقتی که می‌گوید: هزار تومان به قرض به تو داده‌ام، والله که یک هزار تومان به قرض به تو داده‌ام و همچنین در قسم از طرف مملوک خود، والله که مبروک یک هزار تومان به قرض به تو پرداخته است، این در اثبات.

و در نفی: والله که پولی به من نسپرد، والله که پولی به مبروک نسپرد، اما قسم بر فعل دیگری مثل قسم بر کاری که پدرش نموده است والله که پدرم یک هزار تومان از تو طلب دارد تا امروز و در نفی محصور یعنی مقید به زمان والله که امروز وجهی به من نپرداخته‌ای. و در مقید به مکان، والله که در خانه‌ام پولی به من نپرداخته‌ای. و قاعدتاً اثبات از ناحیه‌ی مدعی است و نفی از طرف مدعی علیه است، والله که حق چیزی نزد من نداری.

أَوْ عَلَى نَفْيِ الْعِلْمِ فِي فِعْلِ الْغَيْرِ نَفِيًّا مُطْلَقًا:

یا قسم خوردن به بی‌خبری از کار دیگری که نفی در آن مقید به زمان و مکان نیست:

مثل والله که من خبر ندارم که پدرم چیزی به قرض از تو گرفته باشد. و اگر مدعی می‌گوید که بدهی که به پدرش داشته، پدرش او را بخشیده است. وارث طلبکار می‌گوید: والله که من نمی‌دانم چیزی از طلبش از تو به تو بخشیده باشد.

فَلَوْ مَنَعَهُ الْخَصْمُ حَقَّهُ مُقِرًّا أَوْ مُنْكَرًا وَ عَجَزَ عَنْ أَخْذِهِ وَ قَدَرَ عَلَى أَخْذِ مَالٍ فَلَهُ أَخْذُ جِنْسٍ حَقَّهُ مِنْهُ ثُمَّ غَيْرِهِ:

اگر حقی که نزد دیگری دارد به او نمی‌دهد، خواه اقرار به آن داشته باشد یا منکر آن باشد و عاجز شد از گرفتن حق خود از او و توانست از مال او که از جنس حقش می‌باشد بگیرد، می‌تواند که به قدر حق خود از آن بگیرد. اگر از جنس حق خود نیافت، از غیر جنس حق خود به قدر حق خود از آن بگیرد. کسی یک هزار تومان از زید طلب دارد و زید نمی‌پردازد و طلبکار از گرفتن حق خود از زید عاجز ماند، زید زورمند است و طلبکار ضعیف است، روزی کسی هزار تومان مال زید نزد او بود، طلبکار نزد او رفت که هزار تومان مال زید نزد تو می‌باشد. زید مرا فرستاده تا از تو بگیرم و به او برسانم، او به طلبکار پرداخت، طلبکار همین را به جای طلب خود می‌گیرد. اگر هزار تومان طلب داشت و زید نزد کسی ده مثقال طلا داشت باز هم طلبکار که زورش به زید نمی‌رسد، می‌تواند همان ده مثقال طلا که برابر هزار تومان طلبش می‌باشد بگیرد.

البته این در صورتی است که گواه و مدرکی برابر طلب خود از زید ندارد؛ اما اگر سند دارد و یا گواهان معتبر از طریق عرض حال به حاکم بگیرد و از سر خود نمی‌تواند بگیرد.

وَ إِنْ نَكَلَ الْمُدَّعَى عَلَيْهِ عَنِ الْيَمِينِ لَمْ يَحْكَمْ عَلَيْهِ بِالنُّكُولِ بَلْ بِسَبَبِ حَلْفِ الْمُدَّعَى لِأَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَدَّ الْيَمِينَ عَلَى الْحَقِّ (رواه الحاکم و صحح اسناده)

و اگر در دعوایی که مدعی بی‌بینه نداشت و قسم لازم مدعی علیه شد و مدعی علیه از قسم خوردن امتناع ورزید، حاکم به مجرد امتناع مدعی علیه از قسم خوردن حکم به نکول او نمی‌کند؛ بلکه به مدعی علیه می‌گوید: اگر قسم نخوردی قسم را محول به مدعی

می‌نمایم. مدعی که قسم خورد، حاکم حکم به نکول مدعی علیه و ثبوت حق بر او می‌نماید، برای اینکه رسول‌الله صلی‌الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم موقعی که مدعی علیه قسم نخورد، قسم را برگردانید به مدعی و حق او را بر مدعی علیه ثابت فرمود.

وَ قَدْ يُتَوَهُمُ خِلَافُهُ أَيُّ يُتَوَهُمُ الْحُكْمُ بِالنُّكُولِ فِي أَرْبَعٍ وَ لَيْسَ حُكْمًا بِهِ فِيهَا لِمَا يَأْتِي:

و گاه است که به وهم و گمان بعضی می‌آید که در چهار مسأله به نکول مدعی علیه قبل از یمین مدعی حکم شده و آنچنان نیست، چنانکه به دلیلهایی که می‌آید موضوع روشن می‌شود، اما آن چهار مسأله:

فِيمَا لُوَادَعِيَ مُسْقِطًا لِلْجَزِيَّةِ كَأِسْلَامِهِ إِثْنَاءِ السُّنَّةِ أَوْ كَانَ غَائِبًا مَثَلًا فِي إِثْنَاءِ السُّنَّةِ فَحَضَرَ:

یکی در صورتی که کافر ادعا نمود که در اثنای سال مسلمان شده و جزیه از او ساقط شده و موقعی که گفته شد قسم بخور و خودداری نمود که این نکول او از قسم، باعث گرفتن جزیه از او نیست؛ بلکه اصل این است که قبل مسلمان نشده و جزیه‌ی آن سال لازم او است بنابراین نکول او مایه‌ی لزوم جزیه نیست؛ بلکه اصل و جوب مستلزم آن است. یا اینکه در اثنای سال غایب بود یا متواری بود و بعد که آمد ادعا داشت که در اثنای سال مسلمان شده و جزیه از او ساقط شده و از قسم خوردن نکول نمود که نکول او باعث گرفتن جزیه از او نیست؛ بلکه جوب اصلی جزیه سبب کفر او موجب گرفتن جزیه از او است.

أَوْ ادَّعَى مُسْقِطًا لِلْخَرَجِ كَدَفْعِهِ لِغَامِلٍ آخَرَ وَ نَكَلَ فِيهِمَا عَنِ الْيَمِينِ أَخَذَ مِنْهُ لِأَنَّهُمْ وَجِبًا وَ لَمْ يَأْتِ بِدَافِعٍ:

یا اینکه کافر ادعا نمود که خراج زراعت از گردن او افتاده و خراج را به عاملی دیگری پرداخته است و هم در صورت جزیه، مدعی سقوط آن از قسم خوردن نکول نمود و هم مدعی سقوط خراج از خوردن قسم نکول نمود که جزیه از اولی و خراج از دومی گرفته می‌شود. و این گرفتن جزیه و خراج به سبب نکول از قسم نیست؛ بلکه به

سبب وجوب اصلی است که اینگونه مطالب در اصول فقه به نام الاصل و الظاهر به تفصیل بیان شده و برای مثال اصل عَدَمٌ: اگر شک نمود که وضو گرفته و یا وضو نگرفته، اصل عدم وضو است باید وضو بگیرد برای نماز مثلاً، مگر وقتی که به یادش بیاید و یقین کند که وضو گرفته است. اگر می‌داند وضو گرفته ولی شک دارد که حدث آمده و بی وضو شده، اصل عدم حدث است و وضو دارد. در دو مسأله بالا هم اصل عدم این است که در اثنای سال مسلمان نشده و جزیه لازم او است. و اصل عدم این است که خراج نپرداخته و خراج لازم او است.

أَوْ ادَّعَى حَاضِرُ الْوُقُوعِ الْبُلُوغَ لِأَحَدِ سَهْمِ الْمُقَاتِلَةِ وَ نَكَلَ لَمْ يُعْطَ شَيْئاً:

یا اینکه کودکی که در میدان جهاد حاضر بوده ادعا کرد که در حال بلوغ به میدان آمده است تا مانند سهم کامل جنگجویان بگیرد و از خوردن قسم نکول نمود، چیزی به او داده نمی‌شود نه به سبب نکول او از قسم؛ بلکه به سبب اصل عدم. که اصل این است که به بلوغ نرسیده بود، مگر در صورتی که ثابت کند به شهود که محروم شدنش از سهم مقاتله نه به سبب نکول او از قسم، بلکه به سبب اصل عدم است. که الْأَصْلُ عَدَمُ الْبُلُوغِ. أَوْ ادَّعَى إِيْنُ حَرْبِيٍّ بَعْدَ أَنْ أَنْبَتَ أَنْهُ اسْتَعْجَلَهُ أَيُّ نَبَاتِ الْعَانَةِ بِدَوَاءٍ وَ نَكَلَ قَتَلَ لِلْكَفْرِ الظَّاهِرِ وَ لِأَنَّ الْإِنْبَاتَ عِلَامَةً لِلْبُلُوغِ.

یا اینکه پسر کافر حربی که اسیر شده و موهای زهار او رویده است و علامت این است که او از مردان جنگجو است و از کجا معلوم که چندین مسلمان نکشته باشد، برای اینکه کشتن را از خود دفع کند می‌گوید: هنوز کودک است تا برده شود و کشته نشود می‌گوید: زهار را به سبب مالیدن دوا روینیده است و از قسم خودداری نمود. اصل این است که دوا نمانیده و ظاهر حال او بلوغ است کشته می‌شود اما نه به سبب نکول قسم بلکه به موجب اصل و ظاهر که یاد شد.

وَ لَوْ نَكَلَ مُدَّعَى عَلَيْهِ بِمَالٍ مَيْتٍ بِأَوَارِثٍ أَوْ نَحْوٍ وَقَفٍ أَوْ عَلَى مَسْجِدٍ يُحْبَسُ إِلَى أَنْ يَخْلِفَ أَوْ يُقَرَّ:

و اگر کسی که ادعا بر او شد که مال میتی نزد او است که میراث بر ندارد. یا ادعا بر او

شد که مال وقف نزد او است یا ادعا بر او شد که مال مسجد نزد او است و مطالبه شد به قسم که اگر نزد تو نیست قسم بخور و قسم نخورد، زندان می شود تا وقتی که قسم بخورد یا اقرار نماید.

وَلَوْ ادَّعَى وَصِيٌّ مَيِّتٍ عَلَى وَاْرَثٍ اَنَّهُ اَوْصَى بِثُلْثِ مَالِهِ لِلفُقَرَاءِ فَاَنْكَرَ وَ نَكَلَ عَنِ الْيَمِيْنِ يُحْبَسُ اِلَى اَنْ يَخْلِفَ اَوْ يُقَرَّ:

و اگر وصی ادعاء نمود بر وارث او که میت وصیت به ثلث مالش برای فقرا و وارث انکار وصیت مورث خود و نکول نمود، قسم نخورد، زندان انداخته می شود تا اقرار کند به ثلث مال و یا قسم بخورد.

باب العتق

در بیان آزاد کردن برده

فقهاء رحمهم الله تعالى آخرین باب کتاب خود در فقه باب عتق قرار می دهند، تا تَفَاوُلُ بر این باشد که خاتمه کارشان خدای متعال از فضل و کرمش آزادی شان و بستگان شان و خوانندگان کتابشان از آتش دوزخ قرار دهد. و می گویند باب العتق. **اعتقنا الله من النار.** عتق به معنی اِعْتَاقُ است. و اعتاق به معنی برداشتن بردگی از آدمی است. و اصل در آن کتاب است و سُنَّت است و اجماع اُمَّت.

کتاب: مثل آیه ی ۱۳ سوره ی بلد:

﴿فَكَ رَقَبَةً﴾

«آزاد کردن کردن برده از بردگی.»

و سنت: مثل حدیث صحیحین که رسول الله صلی الله علیه و سلم فرمود: **اَيُّمَا رَجُلٍ اَعْتَقَ اِمْرًا مُسْلِمًا اِسْتَنْقَذَ اللهُ بِكُلِّ عَضْوٍ مِنْهُ عَضْوًا مِنْهُ مِنَ النَّارِ حَتَّى الْفَرْجِ بِالْفَرْجِ:** هر کسی که برده ی مسلمانی را آزاد کند، خدا در برابر هر عضوی از برده ی آزاد شده، عضوی از آزادکننده را از آتش دوزخ نجات دهد. حتی شرمگاه آزادکننده از آتش نجات می یابد.

أَرْكَانُ الْعِنُقِ ثَلَاثَةٌ: مُعْتِقٌ وَ عَتِيقٌ وَ صَبِغَةٌ:

ارکان عتق و آزاد کردن بردگان ۳ تا است: آزادکننده، آزادشونده و صبغهی آن:

أَنْتَ حُرٌّ لَوْجَهَ اللَّهِ تَعَالَى تُو آزادی در راه خدا.

ثُمَّ هُوَ إِمَا عِنُقٌ إِجْبَارٍ: بَانَ تَمَلَّكَ الْعَبْدُ نَفْسَهُ أَوْ الشَّخْصُ أَصْلَهُ أَوْ فَرَعَهُ أَوْ

شَهَدَ الشَّخْصُ بَعْتِقٍ رَقِيقٍ فَرَدَّتْ شَهَادَتُهُ ثُمَّ تَمَلَّكَهُ:

پس از آنکه ارکان عتق بیان شد، عتق و آزاد شدن بر دو نوع است: عتق اجبار و عتق

اختیار. اما عتق اجباری که خواهی نخواهی آزاد می شود. مثل این است که خود برده

مالک خودش بشود به اینکه خودش را از آقایش بخرد که همین که خودش را از آقایش

خرید آزاد می شود. یا اینکه شخص اصل خود یعنی پدر و مادر را هر قدر بالا روند،

بخزند که همین که پدر خود یا مادر خود را خرید، آزاد می شوند، بخواهد آزاد شوند یا

نخواهد. یا اینکه شخص گواهی دهد که مبروک که بردهی دیگری است، آزاد شده است

گواهی قبول نشد و بعداً خودش مبروک را خرید که همین که مبروک را خرید، آزاد

می شود بنا به گواهی قبلیش. بخواهد آزاد بشود یا نخواهد. که آزاد شدن اینها که یاد

شدند، همه اجباری و قهر است.

وَ إِمَا عِنُقٌ إِخْتِيَارٍ: فَيَقَعُ بِصَرِيحٍ وَ هُوَ الْعِنُقُ وَالْحُرِّيَّةُ وَ فَكُّ الرَّقَبَةِ. وَ

بِكِنَايَةِ بِنِيَّةِ الْعِنُقِ: وَ هِيَ مَا يَحْتَمِلُ الْعِنُقُ وَ غَيْرُهُ كَقَوْلِهِ لِأَمْلِكَ لِي عَلَيكَ لَا

سُلْطَانَ لِي عَلَيكَ لَا سَبِيلَ لِي عَلَيكَ:

و یا عتق آزاد شدن اختیاری است. و عتق واقع می شود به صریح عتق که حاجت

ندارد نیّت عتق همراه آن باشد؛ برای اینکه لفظ صریح فقط برای عتق است و آن لفظ

عتق است مثل أَعْتَقْتُكَ. و لفظ حرّیت است مثل أَنْتَ حُرٌّ و لفظ فَكُّ الرَّقَبَةِ است مثل

فَكَكْتُ رَقَبَتَكَ: تو را آزاد کردم. تو آزاد هستی. گردن تو را از بند بردگی گشودم. و عتق

واقع می شود به کنایه و آن هر لفظی است که شامل عتق و غیرعتق می شود و لازم است که

نیّت عتق با آن همراه باشد مثل: لَا مَلِكَ لِي عَلَيكَ: من مالک تو نیستم یعنی تو از ملک

من بیرون رفته و آزاد شده ای. لَا سُلْطَانَ لِي عَلَيكَ: من تسلطی بر تو ندارم یعنی از

سلطه‌ی من بیرون رفتی و آزاد شدی. **لاَسبِيلَ لِي عَلَيْكَ**: من راه و دستاویزی بر تو ندارم تو آزادی که الفاظ کنایه حتماً باید با نیت عتق همراه باشد وگرنه عتق واقع نمی‌شود؛ برای اینکه در حال خشم ممکن است آقا به برده‌اش از طریق ناراحتی این کلمات را بگوید، بدون اینکه قصد آزاد شدنش داشته باشد. در باب طلاق اگر به زوجه‌اش بگوید: **أَعْتَقْتُكَ** تو را آزاد کردم و قصدش طلاق باشد واقع می‌شود در اینجا هم اگر به برده‌اش بگوید: **طَلَّقْتُكَ**: تو را طلاق دادم و قصدش آزاد کردنش باشد، آزاد می‌شود.

وَ إِنْ أَعْتَقَ رَقِيقًا فِي صِحَّتِهِ فَمِنْ رَأْسِ الْمَالِ يُحْسَبُ عِتْقُهُ:

اگر برده‌ای را در حال تندرستیش آزاد کرد از رأس‌المال یعنی از همه‌ی مالش بیرون می‌رود و آزاد می‌شود؛ حتی اگر مالی دیگر ندارد، هم آزاد می‌شود.

أَوْ أَعْتَقَ رَقِيقًا فِي مَرَضٍ مَوْتِهِ وَلَا دَيْنَ عَلَيْهِ مُسْتَعْرِقٍ فَمِنْ الثُّلُثِ لِأَنَّ الْعِتْقَ تَبْرُعٌ وَ هُوَ فِي مَرَضِ الْمَوْتِ مُعْتَبَرٌ مِنَ الثُّلُثِ:

یا اینکه برده‌ای را آزاد کرد در حالی که در مرض و بیماری بود که در آن بیماری مرد، اگر بدهی به اندازه‌ی همه مالش نداشته باشد، آن برده از یک‌سوم مالش آزاد می‌شود که اگر یک‌سوم مالش کمتر از قیمت آن برده و یا بیشتر بود آن برده کاملاً آزاد می‌شود. اما اگر یک‌سوم مالش کمتر از قیمت برده بود، به اندازه‌ی یک‌سوم مالش از آن برده آزاد می‌شود؛ برای اینکه آزاد کردن برده یک نوع تبرع و رایگانی کردن است که بدون عوض می‌باشد و تبرع و رایگانی کردن مریضی که در مرض‌الموت است، هر نوع تبرع باشد از یک‌سوم مال حساب می‌شود. اما اگر بدهکاریش به اندازه‌ی همه‌ی مال او است، هیچ چیز از آن برده آزاد نمی‌شود و در بردگی می‌ماند تا در ادای دیونش بکار رود.

إِلَّا فِي عِتْقِ أُمِّ الْوَلَدِ فَإِنَّهُ مِنْ رَأْسِ الْمَالِ وَ إِنْ اسْتَوْلَدَهَا فِي مَرَضِهِ كَانْفَاقِهِ الْمَالِ فِي الشَّهَوَاتِ.

مگر در آزاد شدن کنیزی که از آقايش دارای فرزند است که او از رأس‌المال یعنی از

همه‌ی مال آقايش آزاد می‌شود، نه از یک‌سوم مال او. همانند این مسأله که اگر همه‌ی مالش در شہوات و چیزهای دلبخواه صرف می‌کرد از لباس فاخر و خوراک لذیذ و غیره که از همه‌ی مالش بیرون می‌رفت.

وَ إِذَا عَتَقَ أَحَدُ الشَّرِيكَيْنِ نَصِيْبَهُ عَتَقَ عَلَيْهِ نَصِيْبُهُ لِأَنَّهُ مَالِكُ التَّصَرُّفِ فِيهِ وَ لِمَا يَأْتِي فِي الْحَدِيثِ وَ سَرَى بِالْإِعْتَاقِ مِنْ مُوسِرٍ لِمَا أَيْسَرَ بِهِ مِنْ نَصِيْبِ الشَّرِيكِ أَوْ بَعْضِهِ وَ عَلَيْهِ قِيْمَتُهُ لَهُ:

و هرگاه یکی از دو شریک در برده‌ای سهم خود را آزاد کرد، سهم او آزاد می‌شود؛ برای اینکه مالک تصرف در برده خود است و به دلیل حدیث صحیحین که رسول‌الله فرمود: مَنْ أَعْتَقَ شَرِيكًا لَهُ فِي عَبْدٍ وَ كَانَ لَهُ مَالٌ يَبْلُغُ ثَمَنَ الْعَبْدِ قُوْمَ الْعَبْدِ عَلَيْهِ قِيْمَةٌ عَدْلٍ فَاعْطَى شَرِيكًا هُوَ حِصْصَهُمْ وَ عَتَقَ عَلَيْهِ الْعَبْدَ وَ الْإِفْقَدَ عَتَقَ مِنْهُ مَا عَتَقَ

کسی که آزاد نمود سهم خود را از برده‌ای که میان او و دیگری مشترک است و مالی داشت که برسد به قیمت آن برده، قیمت آن برده می‌شود آن قیمت عدل بر او تا به شریکان خود در آن برده بدهد قیمت سهمشان و همه‌ی برده بر او آزاد می‌شود که او آزاد کرد و بس.

فَإِنْ كَانَ مُعْسِرًا أَوْ أَوْصَى بِعَتْقِ نَصِيْبِهِ بَعْدَ مَوْتِهِ فَأَمْتَثِلْ لَمْ يَسِرْ وَ ذَلِكَ لِلْحَدِيثِ السَّابِقِ:

اگر کسی که سهم خود را از برده‌ی مشترک آزاد نمود، بینوا بود و نداشت که سهم باقی شریکان بخرد عتق به باقی سرایت نمی‌کند و همان قدر که آزاد کرده، آزاد می‌شود. یا اینکه وصیت نمود که بعد از وفاتش سهم او در برده‌ی مشترک را آزاد کنند و همین کار کردند، عتق سرایت به باقی نمی‌کند و همین سهم او در برده‌ی مشترک که وصیت کرده آزاد می‌شود و بس.

وَ مَتَى ضَاقَ التُّلْتُ عَنْ جَمِيْعِ مَا أَعْتَقَهُ وَ كَانَ الْعَتَقُ دَفْعَةً وَاحِدَةً مُيْزَالِ الْعَتَقِ

بقرعة:

و هرگاه یک سوم مال او به همه‌ی آنچه آزاد کرده، نمی‌رسد و او همه‌ی آنها را به یک بار با هم آزاد کرده بود، آزاد شده به قرعه معین کرده می‌شود. مثلاً سه تا برده داشت فقط و غیر این سه چیزی نداشت نامشان مثلاً مبروک و محبوب و مسعود بود و قیمت هر سه با هم برابر است، اکنون قرعه می‌اندازیم تا به نام هر یک شد او آزاد شود برای اینکه از این سه تا فقط یکی که معادل ثلث مال او است آزاد می‌شود. بنابراین قرعه انداختیم به نام مبروک آمد، مبروک آزاد می‌شود و گاه است که در اسم هم برکت می‌باشد. و الله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ التَّدْبِيرِ

تدبیر در لغت به معنی نظر در عواقب کارها و عاقبت‌اندیشی است. و در شرع:

تَغْلِيقُ عَتَقٍ مِنْ مَالِكٍ بِمَوْتِهِ.

معلق نمودن مالک برده آزادی برده را به مرگ خودش. و تدبیر از دبر گرفته شد که موت دبر حیات و بعد از حیات است. اگر آقا به برده گفت: **إِنْ دَخَلْتَ الدَّارَ فَأَنْتَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي**: اگر داخل به خانه شدی بعد از وفات من، آزاد هستی. که اگر در حیات آقا داخل به خانه شد بعد از وفات آقا آزاد می‌شود. اما اگر آقای برده پیش از اینکه برده داخل به خانه شود، فوت نمود در این صورت نه تدبیری حاصل شده، نه برده آزاد می‌شود برای تعلیق عتق به موت تنها نیست.

و اصل در تدبیر: در حدیث صحیحین است که شخصی که یعقوب نام داشت برده‌ی خود ابو مذکور را مدبر نمود در حالی که دیون و بدهکاری داشت رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم بدون اذن او به حکم اینکه ولایت عامه و نظر در مصالح امت با ایشان بود و به فرموده‌ی قرآن: **أُولَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ**: مهربانتر است به مؤمنان از خودشان **بَاعَهُ بِثَمَانِمِائَةِ دِرْهَمٍ أَرْسَلَهَا إِلَيْهِ وَ قَالَ إِقْضِ دَيْنَكَ**: برده‌اش را به هشتصد درهم فروخت و هشتصد درهم را برای او فرستاد و فرمود: بدهی خودت را بپرداز. و تقریر تدبیر از رسول الله علامت صحّت آن است.

إِنَّمَا يَصِحُّ مِنْ بَالِغٍ عَاقِلٍ مُخْتَارٍ:

تدبیر درست می شود از کسی که بالغ و عاقل و دارای اختیار باشد. بنابراین از کودک صحیح اگرچه به سن تمیز رسیده باشد صحیح نمی شود برای اینکه بالغ نیست، و از دیوانه صحیح نمی شود؛ برای اینکه عاقل نیست و از مکره و مجبور شده صحیح نمی شود برای اینکه دارای اختیار نیست.

ثُمَّ هُوَ تَعْلِيقُ عِتْقٍ بِصِفَةٍ وَ هِيَ مَوْتُ السَّيِّدِ. لَا وَصِيَّةٌ وَ لِهَذَا لَا يَحْتَاجُ إِلَى اعْتَاقٍ وَلَا قَبُولٍ بَعْدَ الْمَوْتِ فَلَا يَجُوزُ الرُّجُوعُ عَنْهُ بِقَوْلٍ وَلَا غَيْرِهِ كَوَطْءٍ:

پس از آن باید دانست که تدبیر معلق کردن، عتق است به صفتی که آن صفت مرگ آقای برده است. بنابراین تدبیر در حکم وصیت نیست و حاجت به اعتاق وارث و قبول برده ندارد بعد از وفات آقای برده و مثل وصیت نیست که بتوان به سخن از آن رجوع کردن و به و طء هم رجوع حاصل نمی شود.

إِلَّا أَنْ يُزِيلَ مَلِكُهُ عَنْهُ بِبَيْعٍ أَوْ نَحْوِهِ كَسَائِرِ التَّعْلِيقَاتِ:

مگر اینکه ملک خود را از مدبر به دیگری انتقال دهد به فروختن مدبر به دیگری یا به مانند بیع مثل هبه‌ی ام‌الولد ساختنش یا وصیت کردن که بعد از وفاتش مدبر را به فلان کس بدهند، که در این صورتها تدبیر او باطل می شود. و تدبیر مثل دیگر تعلیقات است که رجوع از آن صحیح نمی شود، اما با از بین بردن ملک از آنها باطل می شود.

وَ لَا يَتَّبِعُ الْمُدَبِّرَةَ أَوْلَادُهَا الْحَادِثُونَ بَعْدَ التَّدْبِيرِ وَ قَبْلَ مَوْتِ السَّيِّدِ فِي التَّدْبِيرِ:

و فرزندان کنیزی که مدبر شده فرزندان او که بعد از مدبر شدن مادرشان و قبل از مرگ آقا به دنیا آمده‌اند تابع مادرشان نمی شوند در مدبر شدن. آنچنان که اگر حیوانی ماده رهن شد بچه‌اش تابع مادرش در رهن نمی شود. و حاصل اینکه در سه مذهب بچه‌ی مدبره تابع مادرش در تدبیر می شود و نزد ما شافعیها:

وَلَوْ دَبَّرَهَا حَامِلًا ثَبَتَ لِحَمْلِهَا حُكْمُ التَّدْبِيرِ إِنْ لَمْ يَسْتَتْنِهِ لِأَنَّهُ بِمَنْزِلَةِ جُزْءٍ مِنْهَا:

و اگر کنیزی را که باردار بود مدبر نمود، بچه‌ای که در شکم او است مدبر می‌شود. اگر موقع مدبر ساختن کنیز حملش را جدا نکرده باشد، برای اینکه حمل کنیز مانند جزئی از بدن او است؛ اما اگر حمل مدبره را استثناء کرد تابع مادرش نمی‌شود. خلاصه اگر حمل کنیز موقع مدبر کردن کنیز موجود باشد یا اینکه موقع وفات آقای کنیز موجود باشد یا اینکه حمل کنیز هم موقع مدبر ساختن کنیز و هم موقع وفات آقای کنیز موجود باشد در این سه صورت حمل کنیز مدبره مانند مادرش مدبر است و با وفات آقای کنیز هر دو آزاد می‌شوند و در غیر این سه صورت خیر.

فَإِنْ زَالَ تَدْبِيرُهَا بِمَوْتِ أَوْ غَيْرِهِ أَوْ انفَصَلَ قَبْلَ مَوْتِ سَيِّدِهَا دَامَ تَدْبِيرُهُ كَمَا لَوْ دَبَّرَ عَبْدَيْنِ فَمَاتَ أَحَدُهُمَا قَبْلَ مَوْتِ السَّيِّدِ أَوْ زَالَ مِلْكُهُ عَنْهُ.

اگر کنیزی که مدبره و حامل بود تدبیرش از میان رفت به سبب مردنش یا به سبب دیگری مثل فروختنش بعد از اینکه حملش به دنیا آمده بود، این بچه مدبر بودنش برقرار می‌ماند. یا اینکه کنیزی که مدبر شده، حامله بود و بچه‌اش بعد از مردن آقایش به دنیا آمد این بچه مدبر بودنش برقرار می‌ماند. همانند اینکه اگر دو برده را مدبر کرد، یکی مرد و یا او را فروخت، برده‌ی دیگری مدبر بودنش برقرار می‌ماند.

وَ صَرِيحُهُ كَأَنَّكَ حُرٌّ بَعْدَ مَوْتِي أَوْ اعْتَقْتُكَ بَعْدَ مَوْتِي أَوْ حَرَّرْتُكَ بَعْدَ مَوْتِي أَوْ دَبَّرْتُكَ أَوْ أَنْتَ مُدَبَّرٌ وَ أَنْ لَمْ يَقُلْ بَعْدَ مَوْتِي:

و صریح تدبیر است گفتن آقای برده به برده‌اش، تو بعد از مردنم آزاد هستی. یا تو را آزاد کردم، بعد از مردنم که اعتقتک و حررتک به یک معنی است و در اینها کلمه‌ی بَعْدَ مَوْتِي باید باشد. اما اگر گفت به برده‌اش تو را مدبر نمودم یا تو مدبر هستی اگرچه نگویید بعد از مردنم، همه صریح در تدبیر آن برده هستند.

وَ كِنَايَتُهُ كَخَلَيْتُ سَبِيلَكَ بَعْدَ مَوْتِي أَوْ حَبَسْتُكَ بَعْدَ مَوْتِي، مَعَ نِيَّةٍ تَدْبِيرِهِ: و کنایه‌ی تدبیر، گفتن آقا به برده‌اش به قصد تدبیر او می‌گوید: راه تو را باز گذاشتم بعد از مردنم، یا تو را از اینکه دیگری مالک تو بشود، نگهداشتم بعد از مردنم. که به لفظ همراه نیت تدبیر حاصل می‌شود.

وَلَوْ دَبَّرَ ثُمَّ كَاتَبَ أَوْ كَاتَبَ ثُمَّ دَبَّرَ جَاَزَ فَيَكُونُ الرَّقِيقُ فِي كُلِّ مِنْهُمَا مُدَبَّرًا
مُكَاتَبًا فَيَعْتَقُ بِالْأَسْبَقِ مِنْ مَوْتِ السَّيِّدِ وَ آدَاءِ النَّجُومِ:

و اگر برده‌ای را آقایش مدبر نمود و به او گفت: تو پس از مردنم آزاد هستی، پس از عقد کتابت با آن برده که هرگاه مبلغ یک هزار تومان بپردازد، آزاد بشود. یا اینکه با برده‌ای عقد کتابت بست که هرگاه یک هزار تومان بپردازد به آقایش آزاد بشود، پس از آن به همین مکاتب گفت تو بعد از مردنم آزاد هستی. که هم تدبیر او صحیح است و هم کتابت او، و برده به هر کدام پیشتر فراهم شد آزاد می‌شد: اگر آقایش پیشتر از اینکه برده وجه کتابت بپردازد، فوت نمود، برده آزاد می‌شود و وجه کتابت از گردن او ساقط می‌شود، چیزی لازم او نیست که بپردازد. و اگر برده اول کتابت پرداخت و آقا پس از اینکه وجه کتابت از مکاتب تحویل گرفته بود، مرد، برده به پرداختن وجه کتابت آزاد شده است و تدبیر او باطل شده مثلیکه در صورت اول. کتابت او باطل شده بود، و هرگاه تدبیر اول بوده و بعد از تدبیر مکاتب شده باشد، اگرچه به تدبیر آزاد شود چنانکه در صورت اول گفته شد احکام کتابت برقرار می‌ماند و کسب مکاتب برای خودش می‌باشد و فرزندان او با او آزاد می‌شوند.

بَابُ أُمَّهَاتِ الْأَوْلَادِ

بابی است در بیان کنیزهایی که أم‌الولد هستند و از آقای خود فرزند دارند.
أُمَّهَاتُ: اصل آن أُمَّهَةٌ است که جمع بسته شده به أُمَّهَاتُ، مذهب سیویه امام‌الحنفا رحمه‌الله تعالی اینست که وزن أُمَّ فُعَل است و وزن أُمَّهَةٌ فَعْلَهَةٌ که هاء و تاء آن زیاده هستند. بنابراین جمع ام، أمّات است و جمع أُمَّهَةٌ، أُمَّهَاتُ است. و استعمال أُمَّهَاتُ هم بیشتر و هم متداول‌تر است و هم فصیح‌تر است، چنانکه در قرآن کلام‌الله عظیم به همین لفظ أُمَّهَاتُ برای مادران آمده است، در آیه‌ی ۲ سوره‌ی مجاهد:

﴿أُمَّهَاتُهُمْ إِلَّا اللَّائِي وَلَدَتْهُمْ﴾

«مادرانشان آنهایی هستند که ایشان را زائیده‌اند.»

و آیهی ۲۳ سورهی نساء:

﴿وَأُمَّهَاتِكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ﴾

«و مادران شیری تان زنانی هستند که شیر به شما داده‌اند.»

و اصل در احکام اُمَّهَاتِ الْاَوْلَادِ حدیث صحیح است:

قال رسول الله صلى الله تعالى عليه و آله و صحبه و سلم: أَيُّمَا أَمَةٍ وُلِدَتْ مِنْ سَيِّدِهَا فَهِيَ حُرَّةٌ عَنْ دُبْرِ مَنْهُ: (رواه ابن ماجه و الحاكم و صحح اسناد): هر کنیزی که بچه‌ای به دنیا آورد، بعد از وفات آقايش آزاد می‌شود. و عنه صلى الله تعالى عليه و آله و صحبه و سلم: أُمَّهَاتُ الْاَوْلَادِ لَا يُبَعْنَ وَلَا يُوهَبْنَ وَلَا يُورَثْنَ يَسْتَمْتِعُ بِهَا سَيِّدُهَا مَا دَامَ حَيًّا فَإِذَا مَاتَ فَهِيَ حُرَّةٌ: (رواه ابن القطان و حَسَنَةً): کنیزهایی که ام‌الولد هستند و از آقايشان بچه دارند، درست نیست فروختنشان و نه بخشیدنشان و نه میراث بردنشان که بعد از آقايشان ملک ورثه‌ی او بشوند. کنیزهایی که از آقايشان بچه دارند، آقايشان هیچ نوع تصرفی در آنها ندارند؛ جز اینکه تا زنده هستند از ام‌الولد استفاده کنند به خدمت و به نزدیکی و همین که آقايشان مردند ام‌الولدها آزاد می‌شوند.

أَذَا حَبَلَتْ مِنْ حُرٍّ بَعْضُهُ أَوْ كُلُّهُ وَلَوْ كَافِرًا أَوْ مَجْنُونًا أُمَّتُهُ وَلَوْ بِاَلْوِطْءِ أَوْ بِوِطْءٍ مُحَرَّمٍ فَوَضَعَتْ وَلَوْ سِقْطًا يَجِبُ فِيهِ عُرَّةٌ صَارَتْ بِهِ أُمَّ وَوَلَدٍ:

هرگاه باردار شد از شخصی که بعضی از او آزاد است یا همه‌اش آزاد است و اگرچه این شخص که بعضی از او یا همه‌اش آزاد است کافر و یا دیوانه باشد کنیزش باردار شد از او و اگرچه بدون نزدیکی باشد به اینکه منی آقا در فرج خود نمود یا باردار شد به سبب نزدیکی به حرام به اینکه کنیزش در حال حیض بود یا در حال احرام بود یا در روزه‌ی فرض بود، کنیزش از او باردار شد و وضع حمل نمود و اگرچه حمل او که به دنیا آمد سقط بود نا کامل بود به اینکه مضغه یعنی پارچه گوشتی بود که صورت آدمی داشت یا صورت پنهانی که زنان قابله گفتند: آن مضغه صورت نهانی دارد (وقتی که مضغه را در آب بنهد صورت آدمی در آن ظاهر می‌شود و وقتی که به این صورت است اگر کسی مشت بر شکم مادرش بزند و آن را بیندازد خون‌بهای آن غره یعنی برده‌ای است. کنیز به

زائیدن آن ام‌الولد می‌شود. اما در ثبوت اینکه آن مضغه اصل آدمی است، گواهی چهار قابله یا دو مرد آگاه و یا یک مرد و دو زن باشد.

یعنی کنیزی که از آقایش بارور شد و وضع حمل نمود اگرچه حملش مرده باشد و اگرچه کامل نبوده، سقط باشد که آن کنیز ام‌الولد آقایش می‌شود که به مردن آقایش آزاد می‌شود. حتی اگرچه آقایش را بکشد و اگرچه آقایش مبعوض باشد به مردن آقایش آزاد می‌شود. حالا اگر در برابر کشتن آقایش که مبعوض است، قصاص از او گرفته شد و کشته شد که معلوم. و اگر کشته نشد به دیه و خون‌بها قرار شد، خون‌بها در ذمت او است و در اینجا قاعده‌ی کلی: **مَنْ اسْتَعْجَلَ بِشَيْءٍ قَبْلَ أَوَانِهِ عُوقِبَ بِحِرْمَانِهِ**: کسی که به وسیله‌ای شتاب کرد تا بدست آورد چیزی را قبل از رسیدن مدت آن عقوبتش آن است که از آن چیز محروم بشود: مثلاً کسی که مورث خود را بکشد تا زودتر میراث او ببرد، از میراث محروم می‌شود. اما اینجا با کشتن آقایش آزادی که بعد از وفات آقا برایش حاصل می‌شود از دست می‌رود. و اینکه گفتیم کنیزی که بارور شد از آقایش ام‌الولد می‌شود کنیزی است که آقایش او را باردار سازد اما:

بِخِلَافِ أَمَةٍ غَيْرِهِ إِنْ لَمْ يَكُنْ فَرْعَهُ وَطَلَّهَا بِظَنٍّ أَنَّهَا زَوْجَتُهُ الْحُرَّةُ أَوْ أَمَتُهُ أَوْ عُرٍّ بِحِرْمَانِهَا فَحَبَلَتْ مِنْهُ وَوَضَعَتْ مَأمَرًا فَلَا تَصِيرُ بِهِ أُمٌّ وَوَلَدٍ وَ إِنْ مَلَكَهَا لِأَنَّهُ لَمْ يَقَعْ الْعُلُوقُ بِهِ فِي مِلْكِهِ:

برخلاف کنیز، شخصی دیگر مثل اینکه با آن کنیز نزدیکی نمود به گمان اینکه زن آزاد خودش است یا به گمان اینکه کنیز خودش است یا اینکه زنی به او داده بودند که آزاد است و او را فریب داده بودند و آن زن کنیز بود اگرچه بعد همین کنیز را مالک شود، که هر یک از این کنیزها باردار شود، ام‌الولد نمی‌شود به وضع حملش؛ برای اینکه در وقتی که نطفه‌بندی بچه در شکم‌شان شده ملک او نبوده‌اند. گفتیم کنیز شخصی دیگر به بارداری از او ام‌الولد او نمی‌شود. این در صورتی است که شخص دیگر فرع یعنی فرزند او نباشد، اما اگر با کنیز پسر نزدیکی نمود به گمان اینکه کنیز خودش است و باردار شد ام‌الولد او قرار می‌گیرد وقتی که ام‌الولد فرزندش نباشد و تفصیل آن در باب اعفاف

گذشت.

وَلِسَيِّدِهَا إِجْبَارُهَا عَلَى النِّكَاحِ كَالْقَبْتِ نَعَمْ إِنْ كَانَ سَيِّدُهَا كَافِرًا وَ هِيَ مُسْلِمَةً فَلَيْسَ لَهُ تَرْوِجُهَا بَلْ يُزَوِّجُهَا الْحَاكِمُ بِإِذْنِهِ:

و آقای ام‌الولد می‌تواند او را مجبور نماید به شوهر کردن مانند کنیزی که ام‌الولد نیست؛ برای اینکه تا آقایش نمرده است حکم ام‌الولد و حکم کنیز در به شوهر دادن یکی است. بله اگر آقای کنیز کافر باشد و کنیز او مسلمان باشد، آقای کافر نمی‌تواند او را به شوهر بدهد؛ بلکه حاکم به اذن آقای ام‌الولد او را به شوهر می‌دهد.

و تَفَارِقُ أُمِّ الْوَلَدِ الْمُدْبِرَةَ فِي سَبْعِ مَسَائِلَ:

و ام‌الولد با مدبره فرق دارد در هفت مسأله:

در اینکه ام‌الولد نه فروخته می‌شود و نه به دیگری بخشیده می‌شود، چنانکه در حدیث اُمَّهَاتُ الْأَوْلَادِ لَا يُبْعَنَ - الخ. یاد شد در حالی که مدبره هم فروش او جایز است و هم هبه کردنش به دیگری.

و لَا تُرْهَنُ وَ لَا يُوْضَى بِهَا:

و درست نیست رهن نهادن ام‌الولد برای اینکه در رهن نهادن مسلط کردن مرتهن است بر فروش او. و وصیت نمی‌شود به ام‌الولد که بعد از وفات آقا او را به کسی بدهند مثلاً برای اینکه بعد از وفات آقا آزاد می‌شود.

اما در درست نبودن رهن گذاشتن ام‌الولد با مدبره فرقی ندارد؛ برای اینکه رهن گذاشتن مدبره نیز جایز نیست و اما مدبره درست است وصیت کردن به او که بعد از وفات آقایش او را به کسی بدهند.

و عِنْفُهَا مِنْ رَأْسِ الْمَالِ:

و آزاد شدن ام‌الولد بعد از وفات آقایش از سرمایه‌ی ترکه‌ی میّت است نه از یک‌سوم، برخلاف مدبره که آزاد شدنش از یک‌سوم مال است.

و لَا يَضْمَنُ سَيِّدُهَا جِنَايَتَهَا الثَّانِيَةَ وَ إِنْ قُدِّيتِ الْأُولَى لِإِنَّ جِنَايَتَهَا كَوَاحِدَةٍ: و آقای ام‌الولد بار اول جنایت ام‌الولد را به کمتر از دو کار یا ارش جنایت یا قیمت

ام‌الولد به مجنی علیه می پردازد. اما جنایت بار دوم به بعد که از ام‌الولد سر بزند آقایش ضامن نمی شود؛ بلکه مجنی علیه دومی شریک مجنی علیه اولی می شود اگر همه‌ی او را گرفته است. و اینکه همه‌ی جنایتهای ام‌الولد حکم یک جنایت دارد، بدین معنی است که اگر ام‌الولد مرتکب صد جنایت بشود، همه در همان ارش اول شریک می شوند. اما مدبره که آقا بار دوم و بعد آن از مدبر ضامن می شود؛ برای اینکه تا آقا نمرده است حکم برده‌ی خالص دارد.

وَ يَتَّبِعُهَا وَلَدُهَا الْحَاصِلُ بِنِكَاحِ رَقِيقًا أَوْ بِنِزْنًا بَعْدَ صَيْرُورَتِهَا أُمَّ وَلَدٍ:

و فرزند ام‌الولد از غیر آقایش که از طریق نکاح در حال کنیزیش بدست یا از طریق زنا دارد بعد از اینکه به ام‌الولد شد خودش بعد از مرگ آقایش آزاد، بچه‌هایش هم با او آزاد می شوند. اما فرزندی که از آقایش بیاورد همه آزادند. برخلاف مدبره در همه‌ی این مسائلی که فروخته می شود و هبه می شود و وصیت به او می شود و آزادیش از یک سوم مال است. و جنایتش بار دوم هم آقایش ضمانت می کند و فرزند مدبره تابع مادرش نمی شود و در آزادی وقتی که بعد از مدبر شدن مادرشان و پیش از وفات آقای مادرشان به دنیا آمده باشند. برخلاف فرزندان ام‌الولد که بعد از ام‌الولد شدنش و پیش از وفات آقای ام‌الولد به دنیا آمده باشند که همه تابع ام‌الولد و آزاد می شوند.

وَلَوْ كَاتِبَهَا أَوْ اسْتَوْلَدَ مَكَاتِبَةً صَارَتْ مُسْتَوْلَدَةً مَكَاتِبَةً وَ إِنْ كَانَ وَطْؤُهُ

الْمَكَاتِبَةِ حَرَامًا فَتَعْتِقُ بِالْأَسْبَقِ مِنْ مَوْتِ السَّيِّدِ وَ آدَاءِ النُّجُومِ.

و اگر عقد کتابت با ام‌الولد بست یا اینکه با مکاتبه وطء نمود و او را ام‌الولد ساخت اگرچه وطء مکاتبه حرام است ام همه مکاتبه و هم ام‌الولد می شود که به هر کدام زودتر بود آزاد می شود چه مرگ آقا زودتر بود و چه پرداخت اقساط زودتر بود.

وَ لَا يَصِحُّ بَيْعُهَا إِلَّا فِي ثَلَاثِ مَسَائِلَ:

و درست نیست فروختن ام‌الولد مگر در سه مسأله:

فِيمَا لَوْ اِسْتَرَتْ نَفْسَهَا:

در صورتی که ام‌الولد خودش را از آقایش بخرد و صبر نکند که آقایش بمیرد و

آزاد شود. که به درخواست ام‌الولد آقایش او را به خودش می‌فروشد. و مثل خرید خودش است او را به خودش بخشیدن. یا او خودش را از آقایش قرض کردن که موقع مطالبه‌ی آقاکنیزی را که مثل خودش باشد در قیمت به آقا برمی‌گرداند.

أَوْ كَانَتْ مَرْهُونَةً:

یا اینکه کنیزی بود که رهن شده بود و در حال رهن بودن، آقا با او نزدیکی کرد و از او دارای بچه شد و ام‌الولد گردید که مرتهن مطالبه‌ی حق خود نمود و برای ادای مرتهن فروخته شد برای اینکه آقایش معسر و بینوا بود.

أَوْ كَانَتْ جَانِيَةً:

یا اینکه ام‌الولد مرتکب جنایتی شد و حق جنایت به گردن او تعلق گرفت و آقایش معسر و بینوا بود که در حق جنایت فروخته می‌شود.

وَأُمُّ وَلَدٍ مُّكَاتَبٍ إِنْ وُلِدَتْهُ فِي الْكِتَابَةِ أَيْ قَبْلَ عِتْقِ أَبِيهِ أَوْ بَعْدَ عِتْقِهِ لِذَوْنِ سِتَّةِ أَشْهُرٍ مِنْهُ تَبِعَهُ رِقًّا وَ عِتْقًا لِأَنَّ الْعُلُوقَ وَقَعَ الرِّقُّ وَ هُوَ قَبْلَ عِتْقِ أَبِيهِ مَمْلُوكٌ يَمْتَنِعُ بَيْعُهُ وَ لَا يَعْتَقُ عَلَيْهِ لِضَعْفِ مَلِكِهِ:

و اگر مکاتب باکنیز خود نزدیکی کرد و از او دارای فرزند گردید و ام‌الولد مکاتب شد و در موقعی که آقایش مکاتب بود، بچه‌اش را به دنیا آورد پیش از اینکه مکاتب که پدر بچه است وجه کتابت را پردازد و آزاد شود یا اینکه بچه‌اش به کمتر از شش ماه بعد از آزادی مکاتب به دنیا آورد آن بچه تابع مکاتب است تا وقتی که پدرش مکاتب است، حکم برده دارد، پدرش که آزاد شد آن بچه آزاد می‌شود و در حال مکاتب بودنش بچه‌اش بر او آزاد نمی‌شود برای اینکه ملک مکاتب ضعیف است و بچه‌ای که نطفه‌بندیش قبل از آزادی پدر مکاتبش باشد حکم برده‌ای دارد که فروشش ممنوع است. پدر مکاتبش که آزاد شد، آن بچه هم به تبعیت پدرش آزاد می‌شود و مادر بچه ام‌الولد نمی‌شود به آوردن آن بچه، برای اینکه نطفه‌بندیش در حال حکم بردگی داشتن بوده. اماگر بعد از شش ماه از آزادی مکاتب بچه به دنیا آورد هم بچه‌اش آزاد است و هم مادر بچه ام‌الولد می‌باشد و اگرچه در طول آن مدت مکاتب باکنیز خود نزدیکی

می نموده است. چنانچه مکاتب با کنیز خود نزدیکی ننموده، نه همراه آزاد شدن پدرش و نه بعد آن یا اینکه مکاتب نزدیکی نموده و قبل از آزادی مکاتب به شش ماه بچه به دنیا آورده، بچه در بردگی و آزادی تابع پدرش است و مادر بچه ام‌الولد نمی شود.

ولو اسلمت ام ولد کتابی حل بینهما و الزم بمؤنتها حتی یعتقها او یسلم او یموت فیهتق:

و اگر کنیزی که آقایش کتابی است، از آقایش بچه داشت و ام‌الولد او بود که مسلمان شد، جدایی میان ام‌الولد و آقای کتابیش انداخته می شود و آقای کتابیش مجبور به مصرف ام‌الولدش می شود تا وقتی که ام‌الولد خود را آزاد کند یا خودش مسلمان بشود یا بمیرد و ام‌الولدش آزاد شود.

بَابُ أَحْكَامِ الرَّقِيقِ

در بیان احکام بردگان و فرق میان آنان و آزادگان.

يُفَارِقُ الْحَرَّ فِي أَنَّهُ لَا تَلْزَمُهُ جُمُعَةٌ وَ لَا تَتَعَقَّدُ بِهِ:

فرق است میان برده و آزاد در اینکه برده نه نماز جمعه لازم او است و نه نماز جمعه به او منعقد می شود. برعکس آزاد که هم نماز جمعه لازم او است و هم از چهل نفر عدد جمعه که نماز جمعه به آنان صحیح می شود، شمرده می شود. اما اگر برده برای نماز جمعه حاضر شد، نماز جمعه‌ی او صحیح و جای نماز ظهر می گیرد.

وَ لَا يَلْزَمُهُ حَجٌّ وَ لَا عَمْرَةٌ إِلَّا بِنَذْرٍ:

و برده نه حج لازم او است و نه عمره؛ مگر در صورتی که نذر نماید که لازم او می شود. اگر در حال بردگی حج و عمره به جا آورد و بعد آزاد شد، آن حج و عمره که در حال بردگی به جا آورده، جای حج و عمره فرض اسلام نمی گیرد باید از نو حج و عمره به جا آورد اگر مستطیع باشد.

وَ عَوْرَةُ الْأَمَةِ كَالرَّجُلِ بِجَامِعِ أَنَّ رَأْسَ كُلِّ مِنْهُمَا لَيْسَ بِعَوْرَةٍ وَلَكِنْ يَحْرُمُ

نَظَرُ غَيْرِ مَحْرَمٍ إِلَى سَائِرِ بَدَنِهَا:

و عورت کنیز مانند عورت مرد است که از ناف تا زانو است و وجه میان عورت مرد و کنیز این است که سر مرد و سر کنیز عورت نیست. با این حال نظر غیر محرم به بدن کنیز جایز نیست حتی نظر به صورت و دو کف دست کنیز برای غیر محرم جایز نیست و چه بسا کنیزی که در زیبایی و ملاحظت، زن آزاد به گردش نمی رسد.

وَأَيُّجُوزُ كَوْنُهُ شَاهِدًا وَ لَأْتَرَجُمَانَا وَ لَأَقَائِفًا قَاسِمًا وَ لَأَخَارِصًا وَ لَأُمُقَوْمًا وَ لَأَكَاتِبَ حُكْمٍ وَ لَأَمِينًا لِحَاكِمٍ وَ لَأَأَمَامًا أَعْظَمَ وَ لَأَقَاضِيًا وَ لَأَوَلِيًّا فِي نِكَاحٍ أَوْ قَوْدٍ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ وَ لَأَوْصِيًّا وَ لَأَيُقَلَّدُ أَمْرًا عَامًّا:

و درست نیست که برده گواهی بشود برای اینکه شرط گواهی آزادی است و درست نیست که برده مترجم باشد که زبان دو نفری که با هم دعوی دارند برای حاکم ترجمه نماید و نه هم ترجمه‌ی زبان گواهان برای حاکم. و درست نیست که برده قائف و پی شناس باشد و قائف کسی است که شریعت الحاق نسب از او پذیرفته است، یعنی ممکن است پدر سیاه چهره و پسر سفید چهره باشد؛ اگر پدر شک نمود، قائف تشخیص می دهد که این پسر او است یا نه.

و درست نیست که قسمت اموال به برده واگذار شود. و درست نیست خرص خرما و انگور که به حد نصاب رسیده یا نه به برده واگذار کردن و درست نیست که برده قیمت گذار کالاها باشد؛ برای اینکه قسمت مال و خرص و تقویم نوعی شهادت و گواهی است و برده اهل گواهی نیست، یعنی در این کارها از طرف حاکم شرعی معین نمی شود. اما اگر خود شرکا به قسمت کردن و قیمت نهادن او راضی باشند، می تواند میانشان قسمت کند و آنچه قیمت نهاده می شود قیمت بنهد.

و درست نیست که برده، نویسنده‌ی حاکم باشد و نه هم امین حاکم باشد در نوشتن محاضر و سجالات یعنی در نوشتن صورت مجلس و اسناد. و درست نیست که برده خلیفة المسلمین بشود و نه اینکه قاضی بشود و نه اینکه در ایجاب نکاح از طرف ولی زن اجرای ایجاب نماید؛ اما قبول نکاح از طرف شوهر می تواند و اگرچه بدون اذن آقایش باشد و درست نیست که قود و قصاص گرفتن از جانی به برده واگذار شود و نه هم دیگر

حدود مثل بریدن دست دزد و زدن چوب به شارب الخمر و اجرای حد قذف، هیچکدام درست نیست به برده و اگذار شود، برای اجرای قصاص و حدود اختصاص به حاکم دارد. و درست نیست و اگذار کردن امر عمومی به برده که نمی توان او را امر کرد و نه هم او را محتسب شهر نمود. در حقیقت بهتر بود که این جمله **وَ لَا يُقْلَدُ أَمْرًا عَامًّا**: و درست نیست که امر عموم مردم به برده و اگذار بشود که قاعده‌ی کلی است اول بیاورد و باقی به عنوان مثال آن یاد نماید.

وَ لَا يَمْلِكُ شَيْئًا وَ إِنْ مَلَكَهُ سَيِّدُهُ وَ لَا يَطَأُ بِمَلِكٍ وَ لَوْ كَانَ مُكَاتَبًا لِعَدَمِ مَلِكِهِ أَوْ ضَعْفِهِ وَ خَوْفًا مِنْ هَلَاكِ الْأُمَّةِ بِالطَّلَقِ:

و برده مالک چیزی نمی شود و اگرچه مالکش بخواهد چیزی را به ملک او در آورد برای اینکه مالک خودش نیست، چگونه می تواند مالک چیزی دیگر باشد. و نمی تواند مالک کنیز بشود و با کنیزی که خریده است، نزدیکی کند؛ برای اینکه برده نمی تواند مالک بشود و مکاتب هم ملک او ضعیف است ممکن است به تعجیز خود به بردگی برگردد، یعنی اول باید خود را آزاد کند و بعد هرچه می خواهد مالک شود. کنیز که نمی تواند بخرد و نزدیکی به ملک نماید گذشته مالک نشدن یا ضعف ملک او علاوه بر آن ممکن است که کنیزی که می خرد و نزدیکی می کند به باد زایمان بمیرد اینست اگر آقایش به او اجازه بدهد، باز هم حرام است بر او و طء به ملک نمودن.

وَ لَا تَلْزَمُهُ زَكَاةٌ إِلَّا زَكَاةُ الْفِطْرِ:

و هیچ نوع زکاتی به برده تعلق نمی گیرد مگر زکات فطر، بنابراین که زکات فطر لازم برده است و آقا از طرف برده متحمل زکات فطر به جای او می شود.

وَ لَا يُكْفَرُ بِمَالٍ:

و کفاره‌ی مالی لازم او نمی شود، یعنی اگر مثلاً قسم خورد کفاره برای او سه روز، روزه گرفتن است.

وَ لَا يُعْطَى مِنْ زَكَاةٍ وَ لَأَكْفَارَةٍ شَيْئًا إِلَّا مِنْ سَهْمِ الْمُكَاتِبِينَ فِي الزَّكَاةِ:

و هیچ زکات و کفاره‌ای به برده نمی رسد؛ برای اینکه اگر برده عقد کتابت با آقای

خود بست از زکات از سهم مکاتیب به او داده می شود تا کمک او برای آزاد شدنش باشد.

و لَا يَصُومُ غَيْرَ فَرْضٍ إِذَا أَضَرَ الصَّوْمُ بِهِ أَوْ بَسِيْدِهِ إِلَّا بِإِذْنِ سَيِّدِهِ وَ تَزِيْدُ الْأُمَّةَ الْمُبَاحَةَ لِلسَّيِّدِ بِأَنَّهَا لَا تَصُومُ بِحَضْرَتِهِ إِلَّا بِإِذْنِ سَيِّدِهَا وَ إِنْ لَمْ يَضُرَّ بِهَا الصَّوْمُ:

و برده نمی تواند روزهی غیر فرض بگیرد هرگاه که روزه ضرر به خود می رساند که او را ناتوان می کند و یا ضرر به آقايش می رساند که در هر حال از کارهای آقايش بازمی ماند. و کنیزی که فراش آقايش می باشد با حضور آقا در شهر حتی اگر روزه به او ضرر نرساند هم بدون اذن آقايش درست نیست روزهی غیر فرض بگیرد.

وَ لَا يَلْزَمُهُ إِذَا كَانَ مُكَاتِبٍ وَ لَا مَاذُونٍ لَهُ فِي الْمُعَامَلَةِ إِقْرَارُهُ بِمَالٍ فِي الْحَالِ إِذْ لَا مَالَ لَهُ بَلْ يَلْزَمُ زَمَنَتَهُ لِيُطَالَبَ بِهِ بَعْدَ عِنْتِهِ:

و برده اگر مکاتب نیست و از طرف آقا اجازهی معامله ندارد، اقراری که بنماید همان وقت بردگی اقرار مالیش لازم او نمی سازد که آن مال را بپردازد؛ برای اینکه مالی ندارد بلکه اگر اقرار کرد به مالی که لازم او است تعلق به ذمتش می گیرد تا وقتی که آزاد شد مطالبه به ادای آن شود.

وَ لَا يُسْتَهْمُ لَهُ فِي الْعُنَيْمَةِ بَلْ يُرْضَخُ لَهُ وَ لَا يَأْخُذُ لِقَطْعَةٍ بِإِذْنِ غَيْرِهِ نِيَابَةً عَنْهُ.

و برده اگر به میدان جهاد فی سبیل الله حاضر شد و غنیمتی به دست آمد، برده یک سهم کامل ندارد؛ بلکه قسمتی از یک سهم به او داده می شود. و برده نمی تواند لقطه یعنی مال افتاده در راه بگیرد؛ مگر وقتی که دیگری او را نیابت دهد که از طرف او لقطه بگیرد.

وَ لَا يَرِثُ وَ لَا يُورَثُ وَ لَا تَصِحُّ كَفَالَتُهُ إِلَّا بِإِذْنِ سَيِّدِهِ:

و برده نه میراث کسی می برد و نه کسی میراث او می برد، حتی مصرف تجهیز او از غسل و کفن و قبر و اگر چه مکاتب باشد و اگر چه ام الولد باشد، مصرف تجهیزشان بر

عده‌ی آقایشان است، یعنی لازم آقایشان است. و برده نمی‌تواند کفیل بدن کسی بشود مگر به اجازه‌ی آقایش.

وَ لَا يَضْمَنُ بِالْذِيَّةِ بَلَّ يَضْمَنُ مِنْهُ بِالْقِيَمَةِ مَا يَضْمَنُ مِنَ الْحَرِّ بِالذِيَّةِ وَ عَاقِلَةٌ الْعَبْدِ تَحْمِلُ عَنْهُ قِيَمَتَهُ:

و هر جا که خون بها و دیه لازم شخص آزاد می‌شود، قیمت برده لازم برده می‌شود. مثلاً اگر شخص آزاد به خطا دیگری راکشت، خون بها یعنی دیه لازم او است که عاقله‌ی او تحمل خون بها از او می‌کنند. و اگر برده به خطا دیگری راکشت، برده قیمت نهاده می‌شود عاقله‌ی برده قیمت او را به مجنی علیه می‌دهند، قیمت او به قدر خون بها باشد یا کمتر یا بیشتر فرقی نمی‌کند. و گاه آزاد تقدیر می‌شود به برده مثلیکه اگر کسی از گوشت دنبه‌ی آزاد چیزی برید، تقدیر می‌شود که اگر برده بود چقدر از قیمتش کم می‌شد همان مقدار از دیه رسا دارد و گاه برده به آزاد تقدیر می‌شود: اگر یک دست آزاد بریده شد، نصف دیه لازم جانی می‌شود، پس اگر یک دست برده بریده شد نصف قیمت لازم جانی است و برده نمی‌تواند تحمل دیه از طرف دیگری نماید؛ بلکه هر جنایتی از او که به عمد باشد به گردن او تعلق می‌گیرد.

و حد زنا‌ی بکر در برده نصف می‌شود و آزاد یکصد تازیانه و یکسال به غربت فرستادن است و در برده پنجاه تازیانه و شش ماه به غربت فرستادن است که در هرچه نصف دارد، به نصف می‌شود؛ اما برده سنگسار نمی‌شود، برای اینکه سنگسار کردن نصف ندارد. در قتل برای برده و آزاد یکسان است برای اینکه قتل نصف ندارد: وَ لَا يُرْجَمُ: برده سنگسار نمی‌شود در زنا.

وَ يَنْكَحُ أُمَّتَيْنِ وَ لَا يَجْمَعُ أَكْثَرَ مِنْ إِمْرَأَتَيْنِ وَ طَلَاقُهُ ثِنْتَانِ:

و برده فقط دو کنیز به نکاح می‌آورد و نمی‌تواند در یک وقت بیش از دو زن در نکاح داشته باشد و طلاق برده دو طلاق است چنانکه در باب نکاح و طلاق گذشت.

وَ عِدَّةُ الْأَمَةِ قُرْآنٍ أَوْ شَهْرٍ وَ نِصْفُ:

و عده‌ی کنیز دو پاکی است، اگر حیض و طهر دارد یا یک ماه و نیم است؛ اگر حیض

و طهر ندارد مثل پیرزن و خردسال قاعده نشده.

وَ لِالْعَانَ بَيْنَهَا وَ بَيْنَ سَيِّدِهَا:

و لعان نیست میان کنیز و آقایش؛ برای اینکه شرط لعان است که میان زن و شوهر باشد نه میان کنیز و آقا که قسم جای لعان می‌گیرد. اما اگر کنیز شوهردار است میان او و شوهر لعان می‌آید.

وَ يَنْكُحُ حُرَّةً فِي عَقْدٍ وَاحِدٍ:

و برده می‌تواند یک زن آزاد و یک کنیز در عقد نکاح واحد به نکاح آورد. در حالی که شخص آزاد نمی‌تواند و شخص آزاد، نکاحش با کنیز مشروط به شرطهایی که در باب نکاح گذشت.

وَ لَا يُقَادُ بِهِ حُرٌّ وَ لَا مُبْعَعٌ:

و اگر شخص آزاد، برده را کشت در برابر او کشته نمی‌شود و اگر مبعوض که بعضی از او آزاد و بعضی از او برده است، برده را کشت، قصاص از مبعوض گرفته نمی‌شود و در هر دو صورت قیمت برده را به آقایش می‌پردازند. البته تعزیر می‌شوند و کفاره‌ی قتل هم لازمشان است.

وَ يُؤَدَّى بِهِ فَرَضُ الْكَفَّارَاتِ:

و کفاره‌ی فرض به آزاد کردن برده ادا می‌شود.

وَ لَا يُحَدُّ قَازِفُهُ:

و اگر کسی دشنام زنا به برده داد، حد قذف بر او جاری نمی‌شود و تعزیر می‌شود، در حالی که دشنام زنا به آزاد حد قذف دارد.

وَ لَا يَنْكُحُ بِنَفْسِهِ بَلْ مِنْ اِذْنِ سَيِّدِهِ:

و برده از سر خود نمی‌تواند زن بگیرد. باید زن گرفتنش به اجازه‌ی آقایش باشد؛ برای اینکه مصرف زن او را باید آقایش بپردازد. در حالی که شخص بالغ آزاد در زن گرفتن حاجت به اذن دیگری ندارد.

وَ تُجْبَرُ عَلَى النِّكَاحِ:

و آقا می تواند کنیزش را مجبور نماید بر شوهر گرفتن؛ برای اینکه به فایده‌ی آقا است فرزندان‌ش همه کنیز و غلام آقا می شوند.

وَ قَسَمُهَا عَلَى النُّصْفِ مِنْ قَسَمِ الْحُرَّةِ:

و نوبه‌ی کنیز از شوهر، نصف نوبه‌ی زن آزاد است؛ یعنی اگر شخصی زنی کنیز دارد و زنی آزاد، یک شب نوبه‌ی کنیز است و دو شب نوبه‌ی زن آزاد است.

وَ صَدَاقُهَا لِغَيْرِهَا:

و مهریه‌ی کنیز برای خودش نیست، برای آقایش می باشد.

وَ لَا يَلْحَقُ وَلَدُهَا سَيِّدَهَا حَتَّى يُقَرَّرَ بِوَطْنِهَا:

و فرزند کنیز به آقایش نمی چسبد. مگر وقتی که آقایش اعتراف نماید که با کنیزش نزدیکی نموده. در حالی که اگر زن آزاد از شوهرش دارای فرزند بشود در زمانی که ممکن است آن فرزند از شوهر باشد، فرزند به او می چسبد؛ برای اینکه رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم فرمود: **الْوَلَدُ لِلْفَرَّاشِ**: زن آزاد فراش شوهر است و فرزند از او برای شوهر است.

والله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ أَحْكَامِ الْمُبْعَضِ مِنْ ذَكَرٍ وَ أَنْثَى

بابی است در بیان احکام مبعض یعنی کسی که بعضی از او آزاد و بعضی از او برده است چه مرد باشد و چه زن.

هُوَ فِي بَعْضِهَا كَالْعَبْدِ وَ ذَلِكَ كَالنِّكَاحِ وَ الطَّلَاقِ وَ الْعِدَّةِ وَ الْعُقُوبَاتِ وَ الشَّهَادَةِ وَ وَجُوبِ الْجُمُعَةِ وَ انْعِقَادِهَا وَ الْقَوْدِ وَ نَفَقَةِ الْقَرِيبِ وَ لِأَخْيَارِ لِلْمُبْعَضَةِ إِذَا عَتَقَ بَعْضَهَا تَحْتَ عَبْدٍ وَ لَا يَرِثُ وَ لَا يَلْزَمُهُ حَجٌّ وَ لِأَعْمَرَةَ وَ لَا يَكُونُ قَاضِيًا وَ لِأَوْلِيَاءِ.

مُبْعَضٌ در بعضی مسائل مانند برده است: مثل نکاح که نمی تواند بدون اذن آقایش زن بگیرد و نمی تواند بیش از دو زن با هم داشته باشد. و در طلاق که حق بیش از دو

طلاق ندارد. و در عدّه که مُبَعَّضَة اگر طهر و حیض دارد عدّه این دو طهر است و اگر طهر و حیض ندارد مثل پیرزن و زن خردسال که قاعده نشده، عدّه اش یک ماه و نیم است. و در دیات که عقوبات او نصف عقوبت آزاد است به آزاد در شرب خمر چهل تازیانه می زنند و به برده و مبعض بیست تازیانه و اگر کسی دشنام زنا به مبعض داد حدّ قذف زده نمی شود و فقط تعزیر می شود. و در گواهی که نه گواهی برده قبول است و نه گواهی مُبَعَّض. و در اینکه نه نماز جمعه به آنان منعقد می شود بشمار نمی آید. نماز جمعه لازم او نیست اما اگر حاضر شد نماز جمعه ای او صحیح است و جای نماز ظهرش می گیرد، و در قَوْدُ یعنی قصاص که اگر شخص آزادی او راکشت، قصاص از او گرفته نمی شود، خون بها از او گرفته می شود و همچنین اگر مبعضی مبعض دیگر راکشت به قصاص او کشته نمی شود؛ اگرچه در مبعض بودن مثل هم باشند، بلکه قیمت او از جانی گرفته می شود و جانی تعزیر می شود. و در مصرف خویشاوندان، اما در این مسأله معتمد آن است که نفقه ی قریب مثل پدر و مادر و پسر و دختر خردسال لازم او است. و کثیر مبعضه اگر قسمتی از او آزاد شد و شوهرش برده است، خیار فسخ ندارد. و مبعض میراث کسی نمی برد. و حج و عمره لازم او نیست و نمی تواند امام اعظم و یاقاضی و یا ولی بشود یعنی مبعض کفو کنیزی که آزاد شده است نمی باشد و مرد آزاد هم نمی تواند کنیز مبعضه را به زنی بگیرد مگر بعد از اینکه شروطی که لازم است در نکاح کنیز به جا آید، در مبعضه بجا آید.

وَ فِي بَعْضِهَا كَالْحُرِّ وَ هُوَ أَنَّهُ لَا يُفَادُ بِمَنْ فِيهِ رِقٌّ وَ يُكْفَرُ بِالْمَالِ إِنْ كَانَ مُوسِرًا أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ.

و مبعض در بعضی دیگر از مسائل مانند شخص آزاد است: مثل اینکه قصاص از او گرفته نمی شود اگر کسی راکشت که بردگی در او است که به کلی برده است و یا مبعض است. و مبعض کفاره ی مالی می تواند، اگر صاحب هستی باشد یعنی اگر قسم خورد می تواند کفاره آن خوراک یا لباس به ده فقیر بدهد. و در غیر اینها، مثل اینکه وقتی که در نوبه ی خود است می تواند نماز سُنت بخواند و اذن آقایش نمی خواهد. و در نوبه ی خود

تصرفش از خرید و فروش و غیره صحیح است و وصیت او صحیح است و میراث او برده می شود که هرچه به قسمت آزاد خود بدست آورده به میراث برانش می رسد.

وَ كَالْحُرِّ وَ كَالْعَبْدِ بِاعْتِبَارَيْنِ وَ هُوَ الْمَلِكُ وَالْإِزْتُ مِنْهُ وَغَيْرِ هُمَا:

و بعض مانند آزاد است به یک اعتبار و مانند برده است و آن مالک شدن که آنچه به قسمت از خود بدست آورده، ملک او است و آنچه به قسمت بردگی خود بدست آورده مال آقای او است. و در آنچه به قسمت آزاد خود بدست آورده، ورثه اش میراثش می برند و آنچه به قسمت بردگی خود بدست آورده مال آقای او است. معمولاً میان آقا و برده مَبْعُوض نوبه قرار می دهند مثلاً در هر دو روز یک روز کار خود می کند و یک روز کار آقا انجام می دهد و غیر ملک و ارث مثل جنایت بر او که کسی که مبعوض را کشت در مقابل قسمت آزادش خون بها و دیه دارد، و در مقابل قسمت برده اش نصف قیمت او یا به حسب آزادگی و بردگیش. اگر نصفی آزاد و نصفی برده است نصف دیه از جانی بر او می گیرند و نصف قیمت او از جانی می گیرند. مهایأه بین مبعوض و آقا که یک روز برای سید و یک روز برای خودش کار می کند.

و مصارف تجهیز مبعوض اگر بین او و آقایش مهایأه نیست بر سید است و اگر مهایأه است در نوبه هر کدام مرد، تجهیزش بر او است و الله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ الْقُرْعَةِ:

در بیان قرعه.

هِيَ أَمَّا بَأَنَّ تُكْتَبَ الْأَسْمَاءُ وَ تُخْرَجَ عَلَى السَّهَامِ:

قرعه یا این است که نامها نوشته می شود و آن نامها بر سهمیه ها بیرون آورده می شود. مثلاً سه نفر هستند، حمید و مجید و فرید و سه قطعه زمین است یکی به نام احمدی و دومی بنام محمدی و سومی به نام حمادی. سه اسم حمید و مجید و فرید در سه کاغذ می نویسند و روی زمین احمدی می ایستند و به کودکی خردسال می گویند:

یکی از سه کاغذ لوله شده بگیر. وقتی که گرفت، باز می‌کنند می‌بینند نام حمید است، زمین احمدی می‌شود برای حمید. آنگاه روی زمین محمودی می‌ایستند و به کودک می‌گویند: یکی از این دو کاغذ بگیر وقتی که گرفت، باز می‌کنند می‌بینند نام مجید است زمین محمودی تَعَلَّقُ می‌گیرد به مجید. و معلوم است. که زمین حَمَادی تَعَلَّقُ می‌گیرد به فرید. و این سه زمین به یک قیمت بود و سهم آن سه هم یکسان بود.

أَوْ بِالْعَكْسِ: تُكْتَبُ السُّهُامُ وَتُخْرَجُ عَلَى الْأَسْمَاءِ:

یا بالعکس اول نام سهمیه‌ها می‌نویسند و به نام صاحبان سهمیه‌ها بیرون می‌آورند. این دفعه نام زمین احمدی و زمین محمودی و زمین حمادی می‌نویسند در کاغذ و لوله می‌کنند و می‌گویند نام هر زمینی که بیرون آمد، برای حمید است به کودکی که خواندن و نوشتن نمی‌داند می‌گویند: یکی از آن سه کاغذ بردار، وقتی که برداشت باز می‌کنند می‌بینند زمین احمدی است و این برای حمید. بار دوم کودک، کاغذ می‌گیرد و می‌گویند نام هر زمینی که بود برای مجید است، کاغذ باز می‌کنند می‌بینند زمین محمودی است و آن به مجید تعلق می‌گیرد و معلوم است زمین حَمَادی برای فرید است.

و هِيَ قَدْ تَكُونُ فِي الْأَمْوَالِ وَذَلِكَ فِي مَسْئَلَتَيْنِ: فِي الْقِسْمَةِ وَ تَمْيِيزِ مِنَ الْعِنَقِ مِنَ الْمَلِكِ:

و آن یعنی قرعه‌گاه در مال است و آن در دو مسأله است: یکی در قسمت مال و جدا کردن آزادی از ملک است و به عبارتی دیگر، عبارت است از جدا کردن غیر ملک از ملک. مثلاً کسی که سه برده دارد که قیمتشان یکسان است و غیر از این سه برده ندارد و در مرض موت خود آزاد می‌کند هر سه را. او حق بیش از یک سوم ندارد، قرعه می‌اندازند همانطور که گفتیم نام سه برده رَشُود و عَبُود و حَمُود، هر کدام در کاغذی می‌نویسند و لوله می‌کنند و می‌گویند: نام هر کدام بیرون آمد، او آزاد است. و به کودکی می‌گویند: یکی از آن سه کاغذ بگیر، وقتی که گرفت کاغذ را باز می‌کنند می‌بینند نام عَبُود است او آزاد می‌شود، اینجا قرعه برای قسمت در دو مسأله قبلی و جدا کردن عتق از ملک بود در این مسأله.

وَقَدْ تَكُونُ فِي غَيْرِ الْأَمْوَالِ وَذَلِكَ فِي سَبْعِ مَسَائِلٍ:

وگاه قرعه در غیر مال است و آن در هفت مسأله است:

فِي ابْتِدَاءِ الْقَسَمِ بَيْنَ الزَّوْجَاتِ:

در ابتدا نوبت قسمت کردن میان زنان. کسی که از سفر آمده و چهار زن دارد، قرعه می اندازد به نام هر یک از آن چهار زن بیرون آمد ابتدا نزد او می رود.

وَفِي السَّفَرِ بِوَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ:

و در مسافرت همراه بردن یکی از چهار زن مثلاً قرعه می اندازد به نام هر کدام بیرون آمد او را با خود به سفر می برد.

وَفِي تَنَازُعِ وَلايَةِ نِكَاحٍ:

و در خصوص زنی که چهار برادر شقیق دارد، هر کدام می گوید: من او را به شوهر می دهم قرعه انداخته می شود به نام هر کدام آمد، او خواهر را شوهر می دهد.

وَفِي وَلايَةِ قَوْدٍ عِنْدَ الْإِسْتِوَاءِ:

وقتی که قتیل چهار برادر دارد در یک درجه، هر کدام می گوید: او قاتل را می کشد قرعه انداخته می شود به نام هر کدام آمد او قاتل را می کشد.

وَفِي تَنَازُعِ عَدَدٍ فِي إِحْيَاءِ مَوَاتٍ:

تگه زمینی موات وجود دارد، ده نفر هر کدام می گوید: من آن را احیا می نمایم، قرعه انداخته می شود به نام هر کدام آمد، آن زمین را احیا می کند.

وَفِي تَنَازُعِ عَدَدٍ فِي إِحْيَاءِ مَعْدِنٍ ظَاهِرٍ أَوْ بَاطِنٍ:

تگه زمینی است که معدن ظاهر دارد مثل نَمَكٌ یا معدن باطن دارد مثل گوگرد چند نفر با هم کشمکش دارند، هر کدام می گوید: من اول از آن معدن می گیرم قرعه میانشان انداخته می شود، قرعه به نام هر کدام آمد اول او بقدر لزوم خود از آن می گیرد.

وَفِي دَعْوَى عِنْدَ حَاكِمٍ:

بیست نفر نزد حاکم آمدند، ده تا مدعی و ده تا مدعی علیه هستند، هر کدام از این ده مدعی و مدعی علیه می خواهند اول حاکم کار آنها را حل و فصل کند. قرعه انداخته

می شود نام هر مدّعی و مدّعی علیه که بیرون آمد، حاکم دعاوی آنان را حل و فصل می کند. والله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.

بَابُ أَحْكَامِ الْأَعْمَى

در بیان احکامی که تعلق به نابینا دارد و مسائلی که در آنها میان بینا و نابینا فرق است. عَمَى: فلاسفه در تعریف آن گفته اند: عَدَمُ الْبَصْرِ عَمَّا مِنْ شَأْنِهِ أَنْ يَكُونَ بَصِيرًا؛ نداشتن چیزی که شأن او بینایی است، چشم را عمی و نابینایی نامند، هرچه شأن او بصیر بودن است و فن بینایی از او نابینایی است، اما چیزی که هیچوقت چشم نداشته مثل عقرب، کژدم و جمادات آنها را نابینا نمی نامند. و نابینایی ضرری ندارد؛ اگر بصیرت و ینش برقرار باشد چنانکه آیه ی ۴۶ سوره ی حج:

﴿فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ﴾

«حقیقت این است که چشمها نابینا نمی شوند و لکن نابینا می شوند دلهایی که در

سینه ها هستند.»

هُوَ كَالْبَصِيرِ فِي أَحْكَامِهِ إِلَّا فِي مَسَائِلٍ:

نابینا مثل بینا است در احکامی که تعلق بینا دارد، مگر در چند مسأله که بین بینا و نابینا فرق است.

مِنْهَا أَنَّهُ لِاجْتِهَادِ عَلَيْهِ:

از آن جمله اینکه جهاد فی سبیل الله لازم نابینا نیست. چنانکه در آیه ی ۶۱ سوره ی نور:

﴿لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ أَى فِي تَرْكِ الْجِهَادِ﴾

وَ لَا يَجْتَهِدُ فِي الْقِبْلَةِ:

و اینکه لازم نابینا نیست اجتهاد در قبله، برای اینکه دلیل های قبله همه بصری است که به چشم دانسته می شود.

وَ لَا يَصِحُّ بَيْعُهُ وَ لِاشْتِرَاؤُهُ:

و اینکه خرید و فروش نابینا صحیح نیست و همچنان هرچه دیدن در آن معتبر است

مثل هبه و رهن که در اینها همه وکیل می نماید.

وَ لِأَدِيَةِ فِي عَيْنِيَّةٍ:

و اینکه خون بها و دیه در دو چشم نابینا نیست، اگر کسی چشم او را بیرون آورد در آن حکومت و قیمت نهادن است.

وَ لِأَتَقَبَلُ شَهَادَتَهُ إِلَّا فِي خَمْسَةِ مَوَاضِعَ:

و اینکه گواهی نابینا قبول نمی شود؛ مگر در پنج جا:

فِي التَّرْجُمَةِ وَالْإِسْمَاعِ:

در ترجمه که عبارت است از زبانی به زبان دیگر تعبیر نمودن، مثل ترجمه‌ی فارسی به عربی، و در شنوانیدن سخن مدعی یا مدعی علیه به قاضی و یا شنوانیدن گفتار گواه به قاضی، برای اینکه ترجمه عبارت است از تفسیر زبان و نقل آن به زبانی دیگر که حاجتی به دیدن و اشاره ندارد.

وَفِي مَا يَتَّبْتُ بِالْإِسْتِفَاضَةِ: كَالنَّسَبِ وَالْعَتَقِ وَالْمَوْتِ وَالنِّكَاحِ وَالْوَقْفِ.

و در گواهی به آنچه ثابت می شود به معروف شدن میان مردم مثل اینکه زید پسر محمود است و مثل اینکه احمد برده‌ی خود را آزاد کرده است و اینکه محمود در سال یک هزار و فلان عدد از سالها درگذشته است. و در اینکه حامد سکینه را به زنی گرفته است. و در وقف که این باغ وقف تقی بر فقراست.

وَفِي مَا تَحَمَّلَهُ قَبْلَ الْعَمِي إِذْ كَانَ الْمَشْهُودُ لَهُ وَعَلَيْهِ مَعْرُوفِي الْأِسْمِ

وَالنَّسَبِ:

و در گواهی دادن به آنچه قبل از نابینا شدن تحمل آن نموده است. هرگاه کسی که گواهی به نفع او و کسی که گواهی به ضرر او است هر دو اسم و نسب‌شان معروف باشد، برای اینکه به این گواهی او دانایی حاصل می شود به آن که گواهی به نفع او است.

وَفِي قَبْضِهِ عَلَى الْمُقَرَّرِ إِلَى أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْهِ عِنْدَ الْقَاضِي:

و در محکم گرفتن کسی که نزد او اقرار نمود تا رسانیدن او را نزد قاضی و گواهی دادن بر اقرار او، مثلاً کسی در گوش نابینا گفت: من یک هزار تومان بدهکار زید هستم،

نابینا محکم به او چسبید و گفت: باید تو را ببرم نزد قاضی تا بر اقرار تو گواهی دهم. که گواهی نابینا بر اقرار او مقبول است.

وَمِنْهَا أَنَّهُ يُكْرَهُ أَنْ يَكُونَ مُؤَدِّنًا وَحَدَّهُ لِأَنَّهُ رُبَّمَا غَلِطَ فِي الْوَقْتِ:

و از جمله مسائلی که میان نابینا و بینا فرق است این است که: مکروه است نابینایی به تنهایی مؤذن باشد؛ برای اینکه چه بسا ممکن است غلط در وقت نماید و اذان صبح مثلاً وقتی بگوید که نزدیک طلوع آفتاب باشد. مگر اینکه اگر شخص بینایی همراه نابینا باشد که او را از دخول وقت خیر دهد که در این صورت اذان گفتن نابینا مکروه نیست. چنانکه ابن ام مکتوم مؤذن مسجد رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله و صحبه و سلم که نابینا بود با بلال که بینا بود رضی الله عنهما همراه بود.

وَ أَنَّهُ لَا تَلَزَمُهُ جُمُعَةٌ لِتَضَرُّرِهِ إِلَّا إِنْ وَجَدَ قَائِدًا مُتَبَرِّعًا أَوْ مَلِكًا لَهُ أَوْ بِأَجْرَةٍ وَ هُوَ قَادِرٌ عَلَيْهَا:

و اینکه نماز جمعه لازم نابینا نیست؛ برای اینکه در رفتن به مسجد جامع اگر دور است زیان می یابد، مگر اینکه عصاکش به کرایه بیابد و کرایه‌ی عصاکش داشته باشد، اما اگر مسجد جامع نزدیک منزلش باشد و مسافتی در میان نباشد و به عصا به راحت می تواند برود به مسجد جامع، جمعه لازم او است.

وَ أَنَّهُ يُعْتَبَرُ فِي لُزُومِ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ لَهُ مَعَ وُجُودِ الزَّادِ وَالرَّاحِلَةِ وَجُودَ قَائِدٍ:

و اینکه حج و عمره وقتی لازم نابینا می شود که گذشته از سواری و توشه عصاکش هم داشته باشد. که موقع سواری او را سوار حیوان یا سوار ماشین یا هواپیما نماید و موقع پیاده شدن عصای او را بگیرد. و عصاکش رایگانی باشد یا ملک او باشد یا عصاکش به کرایه بیابد و کرایه‌ی عصاکش داشته باشد. و عصاکش در حق نابینا مانند محرم است در حق زن.

وَ أَنَّهُ لَا يَنْبَغُ فِي دِيْوَانِ الْمُتَرَقَّةِ فِي الْعَرَوِ:

و اینکه نام او در دفتر ثبت نام مجاهدین ثبت نمی شود؛ برای اینکه نابینا جهادی

نمی تواند.

وَأَنَّهُ لَا يُعْتَقُ الْعَبْدُ الْأَعْمَى عَنِ الْكَفَّارَةِ:

و اینکه در کفاره‌ای که آزاد کردن برده است. آزاد کردن برده‌ی نابینا از کفاره کفایت نمی‌کند و صحیح نمی‌شود.

وَأَنَّهُ لَا حَضَانَةَ لِمَنْ بِهِ عَمَى:

و اینکه مرد یا زنی که نابینا است، حق حضانت و نگهداری و سرپرستی طفل ندارد.

وَأَنَّهُ تُكْرَهُ ذَكَاتُهُ:

و اینکه مکروه است که نابینا حیوان را ذبح نماید، برای اینکه نمی‌بیند و ممکن است محل ذبح را به درستی تشخیص ندهد.

وَأَنَّهُ يَحْرُمُ صَيْدُهُ بِرَمِيٍّ أَوْ جَارِحَةٍ:

و اینکه حرام است که نابینا شکار نماید به تیر انداختن یا به فرستادن سگ شکاری مثلاً ممکن است تیر او به انسانی بیاید و ممکن است سگ شکاری را بر سر غیرشکار بفرستد.

وَأَنَّهُ لَا يَجُوزُ كَوْنُهُ قَاضِيًا وَ لَا إِمَامًا أَكْثَرَ مِنَ الْإِمَامِ، وَ لَا سَاعِيًا وَ لَا خَارِصًا وَ لَا قَاسِمًا:

و درست نیست که نابینا قاضی بشود و نه هم خلیفه‌المسلمین بشود، مثلی که نمی‌تواند گواه بشود و نه می‌تواند برود برای جمع کردن زکات و درست نیست که نابینا خرص‌کننده مثل خرما و انگور باشد و نابینا نمی‌تواند که قسمت‌کننده باشد.

و الله سبحانه و تعالی اعلم. و صلی الله علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم:

بَابُ حُكْمِ الْأَوْلَادِ

بابی است در بیان حکم فرزندان کنیزها و بچه‌های حیوانات

وَوَلَدِ الْمَكْتَابَةِ الْحَادِثِ بَعْدَ الْكِتَابَةِ يَتَّبِعُهَا رِقًا وَعِتْقًا بِالْكِتَابَةِ كَوَلَدِ

الْمُسْتَوْلَدَةِ

و کنیزی که عقد کتابت با آقای خود بست، بچه‌های او که بعد از کتابت به دنیا آیند، تابع مادرشان هستند اگر مادرشان از ادای نجوم کتابت عاجز ماند و خود را به بردگی برگردانید بچه‌های او که بعد از عقد کتابت به وجود آمده‌اند، به بردگی برای آقای مادرشان برمی‌گردند. و اگر مادرشان نجوم کتابت را پرداخت و آزاد شد، بچه‌های او نیز بعد از آزادیش آزاد می‌شوند. مانند بچه‌های کنیزی که از آقای خود بچه دارد وقتی که آقایش مرد، ام‌الولد آزاد و بچه‌های ام‌الولد هم به تبعیت مادرشان آزاد می‌شوند. و فرقی میان فرزند مکاتبه و فرزند ام‌الولد هست و آن اینکه فرزند ام‌الولد اگر مادرش در حیات آقایش مرد، در حال بردگی بچه‌اش وقتی که آقا بمیرد، آزاد می‌شود و بچه‌ی مکاتبه اینگونه نیست. و فرزند مکاتبه اگر آقای مکاتبه قبل از اینکه مکاتبه وجه کتابت خود بپردازد و قبل از اینکه خود را عاجز از پرداخت وجه کتابت آقایش او را آزاد کرد، بچه‌اش هم با او آزاد می‌شود؛ اما بچه ام‌الولد و مدبره اینچنین نیستند. و بچه‌ی مکاتبه که به آزادی مادرش آزاد می‌شود، چیزی لازم او نیست که به آقای مادرش بپردازد و آقای مکاتبه می‌تواند مالک بچه مکاتبه شود برای اینکه التزامی نسبت به بچه‌ی او نداده است. و آقای مکاتبه می‌تواند با بچه‌ی مکاتبه عقد کتابت ببندد و در این صورت چه وجه کتابت را زودتر پرداخت، آزاد می‌شود و چه مادرش زودتر آزاد شد، آزاد می‌شود.

وَلَدُ الْأُضْحِيَّةِ وَوَلَدُ الْهَدْيِ الْوَأَجْبَانِ بِالْتَّعِينِ الْأُضْحِيَّةِ وَ هَدْيٍ:

و بچه‌ی قربانی و بچه‌ی حیوانی که برای ذبح در مکه برده می‌شود و به سبب معین کردنشان واجب شده‌اند، اگر قبل از ذبح بمیرد واجب است ذبح بچه‌هایشان به جایشان. اما اگر حیوان معین شده برای قربانی و یا هدیه ذبح شدند بچه‌های آنها برای صاحبشان هستند. مثال تعیین اینکه بگوید هَذِهِ أُضْحِيَّةٌ: این حیوان قربانی است چه شتر یا گاو یا گوسفند باشد که به همین عبارت واجب می‌شود ذبح آن در وقت قربانی و همه‌ی گوشت آن را به فقرا دادن و قربانی‌کننده نمی‌تواند از آن بخورد، یا بگوید: جَعَلْتُهَا أُضْحِيَّةً: که باز هم قربانی واجب می‌شود. یا اینکه بگوید: لِلَّهِ عَلَى أُضْحِيَّةً: در گردن من قربانی کردن گوسفندی است مثلاً برای خدا بگوید: جَعَلْتُ هَذِهِ أُضْحِيَّةً عَمَّا فِي نِمَّتِي: این

گوسفند را قربانی قرار دادم، به جای گوسفندی که در ذمتم می‌باشد. یا اینکه ابتدا بگویند: **لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ أُضْحِيَ بِهَذِهِ الشَّاةِ**: واجب من است قربانی کردن این گوسفند لله تعالی که در هر چهار صورت واجب می‌شود، اگر خودش در قربانی ذبح شد بجهاش برای صاحبش می‌باشد می‌تواند همه‌ی گوشتش را بخورد. و اگر حیوان قبل از ذبح مرد، بجهاش به جایش باید ذبح شود و صاحب آن نمی‌تواند از گوشت آن چیزی بخورد.

و حمل المبيعة آدمية او غيرها يتبعها فهو مبيع و يقابله جزء من الثمن

لانه معلوم:

و حمل کنیز و همچنین حمل هر حیوانی تابع مادرش می‌شود در فروش، وقتی که کنیزی که حامله است فروخته شد به هزار تومان مثلاً کنیز و حمل او برای مشتری است. و وقتی که شتری که حمل در شکم دارد فروخته شد خودش و حملش برای مشتری است؛ بنابراین حمل نیز فروخته شده و جزئی از قیمت مبيع در مقابل حمل آن قرار دارد برای اینکه حمل پیدا و معلوم است. بنابراین اگر کنیزی حامل یا حیوانی حامل فروخته شد و قبل از اینکه مشتری آن را قبض کند، بجهاش سقط شد جزئی از ثمن در مقابل حمل سقط شده انداخته می‌شود. البته این در صورتی است که نامی از حمل برده نشود، اما فروشنده گفت: به تو فروختم این کنیز حامل با حملش یا این شتر حامل با حمل همراه مادرش فروخته شده. و اگر گفت این کنیز حامل یا این شتر حامل به تو فروختم بدون حملش، حمل آن داخل در بیع نمی‌شود. اگر حمل کنیز آزاد است داخل در بیع کنیز نمی‌شود. اگر کنیز برای کسی است و حمل آن برای کسی باید هر دو آن را بفروشند.

وَلَدُ الْمَرْهُونَةِ وَالْجَانِيَةِ وَالْمَوْجِرَةِ وَالْمُعَارَةِ لَا يَتْبَعُهَا:

و حمل حیوانی که رهن شد در حالی که حامله بود و همچنین کنیزی حامله که رهن شد. و کنیزی که حامله بود و جنایت نمود و همچنین حیوانی که جنایت زد و حامله بود و کنیز حامله یا حیوان حامله که اجاره شدند و کنیز که حامله بود و عاریت داده شد برای خدمت خانه مثلاً و حیوانی که حامله بود و عاریت داده برای سواری مثلاً حمل هیچکدام در رهن یا جنایت یا اجاره یا عاریت مادرشان داخل نمی‌شوند.

وَ حَمْلُ الْمُوصَى بِهَا أَوْ بِمَنْفَعَتِهَا وَقَدْ حَمَلَتْ بِهِ فِي الصُّورَتَيْنِ بَيْنِ
الْوَصِيَّةِ وَ مَوْتِ الْمُوصَى سِوَاءَ أَوْلَادَتِهِ قَبْلَ الْمَوْتِ أَمْ بَعْدَهُ وَ حَمْلُ الْمُوصَى
بِحَدْمَتِهَا وَ الْمُوهُوبَةِ إِذَا وَلَدَتْ قَبْلَ الْقَبْضِ لَا يَتَّبِعُهَا

و حمل کنیز یا حیوانی که وصیت شده بعد از وفات صاحبش به زید بدهند مثلاً. و
حمل کنیز یا حیوانی که وصیت شده، منفعتشان بعد از وفات صاحب آنها برای زید باشد
مثلاً. در حالی که کنیز یا حیوان میان وصیت و وصیت‌کننده و وفات او حامل شده باشند چه
قبل از وفات و وصیت‌کننده بچه‌ی خود را بزایند و چه بعد از وفات و وصیت‌کننده وضع
حمل کنند که بچه‌شان تابعشان نمی‌شود. و حمل کنیزی که وصیت‌کننده گفته بعد از وفات
او آن را به زید بسپارند تا خدمت خانه‌اش نماید. و حمل حیوانی که وصیت‌کننده گفته
بعد از وفاتش شیر آن حیوان یا سواریش برای زید بچه‌ی خود را قبل از تحویل گرفتن به
دنیا آورند و چه بعد از تحویل گرفتن زید که بچه‌شان تابع مادرشان نیست و بر ملک
وصیت‌کننده است که بعد از او به میراث‌برانش می‌رسد. و همچنین کنیزی حامله که
صاحبش آن را به زید بخشید و قبل از تحویل گرفتن زید بچه‌ی خود را زایندند بچه‌شان
بر ملک بخشنده است و تابع مادرشان نمی‌شوند.

اما اگر کنیز یا حیوان در وقت وصیت، حامله بودند حملشان تابع مادرشان و جزو
وصیت است. یا اینکه کنیز یا حیوان بعد از اینکه زید آنها را تحویل گرفت حامله شدند که
برای زید است که در ملک زید حامله شده‌اند و حملشان برای او است. و اگر کنیز و یا
حیوان حامله بودند که صاحبشان آن را به زید بخشید که بچه‌شان در هبه داخل است و
برای زید است.

فَأَيُّدُهُ: لَوْ رَجَعَ فِي الْمُوهُوبَةِ لَا يَرْجِعُ فِي الْوَالِدِ الَّذِي حَمَلَتْ بِهِ بَعْدَ الْهَبَةِ وَ
وَلَدَتْهُ بَعْدَ الْقَبْضِ:

اگر پدری کنیزی یا حیوان ماده‌ای به فرزند خود هبه نمود و آن کنیز یا آن حیوان بعد
از هبه شدن حامله شد و بعد از تحویل گرفتن فرزند بچه خود را به دنیا آوردند. پدر
می‌تواند رجوع نماید و کنیز یا حیوان بخشیده به فرزندش را پس بگیرد. اما رجوع در

بچه‌ی آنها نمی‌تواند و بچه‌شان ملک فرزند او است.

وَوَلَدُ الْمَعْضُوبَةِ وَالْمُعَارَةِ وَالْمَقْبُوضَةِ بَيْعٍ أَوْ فَاسِدٍ أَوْ بِسَوْمٍ وَالْبَيْعَةِ قَبْلَ الْقَبْضِ يَتَّبِعُهَا فِي الضَّمَانِ:

کنیز یا حیوانی که غصب شد، غرامت آن خواهد کشید؛ اگر آن کنیز یا حیوان حامله بودند غاصب، غرامت حمل آنها را نیز خواهد پرداخت. کنیز یا حیوانی که حامله بودند اگر به عاریت به کسی سپرده شدند برای خدمت کنیز و برای شیر حیوان مثلاً خود کنیز یا حیوان عاریت در زید غرامت عاریت‌گیرنده هستند، اگر حامله بودند و عاریت داده شدند حملشان نیز در زیر غرامت‌گیرنده است. کنیز یا حیوانی که به بیع فاسد فروخته شد به این که قیمت آنها خمر قرار داده شد و مشتری تحویل گرفت نظر به اینکه بیع باطل است هم کنیز و هم حیوان و هم حملشان زیر غرامت خریدار است. کنیز یا حیوانی که گرفته شد برای پسند کردن هم خودشان و هم حملشان زیر غرامت‌گیرنده‌ی آن برای پسند کردن آن است. کنیز یا حیوانی که فروخته شدند و حامله بودند و قبل از تحویل گرفتن خریدار خودشان و یا حملشان تلف شدند زیرا غرامت فروشنده هستند. قصد این است که وقتی مادر مورد غرامت بود بچه‌اش هم مورد غرامت است چه مادر تلف شود غاصب و مستعیر و قابض در بیع فاسد یا در سوم و پسند کردن و بایع قبل از قبض متحمل غرامت آن هستند و چه بچه‌ی آنها تلف غرامت آن را باید بکشند و در بچه کنیز یا حیوان عاریت داده شده اگر وقت عاریت وجود داشت یا بعد به دنیا آمد و مستعیر می‌توانست آن را برگرداند به مالکش و برنگردانید غارم می‌شود.

وَوَلَدُ الْمُرْتَدَّانِ اِنْعَقَدَ فِي الرَّدَّةِ وَاَبْوَاهُ مُرْتَدَّانِ فَمُرْتَدُّ تَبَعًا لَهُمَا وَاِلاَّ بَانَ اِنْعَقَدَ قَبْلَ الرَّدَّةِ اَوْ فِيهَا وَاَحَدٌ اَصُولِهِ مُسْلِمٌ فَمُسْلِمٌ.

و فرزند مرتد اگر نطفه‌بندیش در شکم مادرش در حال رده و از دین برگشتن پدر و مادرش بود پس آن بچه حکم مرتد دارد به تبعیت پدر و مادرش. و در غیر این صورت به اینکه نطفه‌بندی آن بچه در شکم مادرش قبل از مرتد شدن پدر و مادرش بود آن بچه مسلم شناخته می‌شود. یا اینکه نطفه‌بندی بچه در شکم مادرش در حال مرتد بودن

پدرش بود، اما از پدران یا مادران بچه یکی از آنها مسلمان است آن بچه هم مسلم شناخته می‌شود. مثلاً جورج پدر و مادرش مرتد هستند اما پدرپدرش مسلمان است یا مسلمان بوده است آن بچه مسلم شناخته می‌شود برای اینکه **الْإِسْلَامُ يَغْلُو وَ لَا يُغْلَى عَلَيْهِ**: اسلام همیشه بالا دست است و هیچگاه زیر دست نمی‌شود. و اگر پدرش کافر اصلی است و مادرش مرتد است آن بچه کافر اصلی است. و بیشتر مطالب باب حکم الاولاد، از باب يتبع الفرع فی انتساب اباه. و أمّه فی الق و الحرّیة، می‌باشد.

و شروط اسلام در این دو بیت جمع شده است:

شُرُوطُ الْإِسْلَامِ بِلَا شُكِّهِ. عَقْلٌ بُلُوغٌ عَدَمُ الْإِكْرَاهِ. وَ النُّطْقُ بِالشَّهَادَتَيْنِ وَ الْوَلَاءِ. وَ السَّادِسُ التَّرْتِيبُ فَأَعْلَمٌ وَ أَعْمَلًا.

و الله سبحانه و تعالی اعلم، و صلی الله تعالی علی سیدنا محمد و آله و صحبه و سلم.